ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീത

(ശാങ്കരഭാഷ്യസഹിതം)

സദാനന്ദ പ്രസ്സ് (ക്ലിപ്തം)

സദാനന്ദപുരം

ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീത

(ശാങ്കരഭാഷ്യസഹിതം.)

പ്രകാശകന്മാർ:

സദാനന്ദ പ്രസ്സ് (Reg:)

സദാനന്ദപുരം.

1-ാംപതിപ്പ് കോപ്പി 5000

വില: 140.00 രൂപ.

1995

ശാംകരഭാഷ്യത്തിൻെറ

ഉപക്രമണിക

ഓം

നാരായണഃ പരോ ഽവ്യക്താദണ്ഡമവ്യക്തസംഭവം
അണ്ഡസ്യാന്തസ്ത്വിമേ ലോകാഃ സപ്തദ്വീപാ ച മേദിനീ

അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഭഗവാൻ ഈ ലോകത്തെ സൃഷ്ടിച്ചിട്ട് അതിൻെറ സ്ഥിതിക്കുവേണ്ടി ആദ്യം മരീചി മുതലായ പ്രജാപതികളെ സൃഷ്ടിച്ചു. വേദോക്തമായും പ്രവൃത്തിലക്ഷണമായുമുള്ള ധർമ്മത്തെ അവരെക്കൊണ്ടു സ്വീകരിപ്പിച്ചു. പിന്നെ സനകാദികളെ സൃഷ്ടിച്ച് അവരെക്കൊണ്ടു ജ്ഞാനവൈരാഗ്യലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന നിവൃത്തിധർമ്മത്തേയും സ്വീകരിപ്പിച്ചു. ഇങ്ങനെ വേദോക്തമായ ധർമ്മം പ്രവൃത്തിലക്ഷണമെന്നും നിവൃത്തിലക്ഷണമെന്നും രണ്ടു പ്രകാരത്തിലാകുന്നു. ജഗൽസൃഷ്ടിക്കു ഹേതുവായും, പ്രാണികൾക്കു സാക്ഷാദഭ്യുദയത്തിന്നും മുക്തിക്കും ഹേതുവായുമിരിക്കുന്ന ആ ധർമ്മത്തെ ശ്രേയസ്സിനെ ഇച്ഛിക്കുന്ന ബ്രാഹ്മണാദി സകലവർണ്ണാശ്രമികളും വളരെക്കാലം അനുഷ്ഠിച്ചുവന്നിരുന്നു. എന്നാൽ കാലക്രമംകൊണ്ട് അനുഷ്ഠിക്കുന്നവർക്കു കാമോത്ഭവം ഹേതുവായിട്ടു വിവേകവിജ്ഞാനക്ഷയംനിമിത്തം ധർമ്മക്ഷയവും അധർമ്മാഭിവൃദ്ധിയും വന്നതിനാൽ ജഗത്തിൻെറ സ്ഥിതിയെ പരിപാലിപ്പാനായിക്കൊണ്ട് ആദികർത്താവായ നാരായണൻ എന്ന പേരോടു കൂടിയ സാക്ഷാൽ മഹാവിഷ്ണു ബ്രാഹ്മണരുടെ (=ഭൗമസ്യ ബ്രഹ്മണഃ) ബ്രാഹ്മണത്വത്തെ രക്ഷിപ്പാൻവേണ്ടി വസുദേവാംശമായി ദേവകിയിൽ കൃഷ്ണനായി അവതാരംചെയ്തു. എന്തെന്നാൽ, ബ്രാഹ്മണത്വം രക്ഷിക്കപ്പെട്ടാൽ വൈദികധർമ്മം രക്ഷിക്കപ്പെടുന്നു. അന്യവർണ്ണാശ്രമങ്ങൾ അതിനെ ആശ്രയിച്ചുനില്ക്കുകയാൽ അവയും രക്ഷിക്കപ്പെടുന്നു.

സദാ ജ്ഞാനൈശ്വര്യശക്തി ബലവീര്യതേജസ്സുകളോടു കൂടിയിരിക്കുന്ന ആ ഭഗവാൻ ത്രിഗുണാത്മികയായും മൂലപ്രകൃതിയായും വൈഷ്ണവിയായുമിരിക്കുന്ന സ്വമായയെ വശീകരിച്ചു

ദേഹവാനെന്നപോലെ അവതാരംചെയ്ത ലോകസംഗ്രഹത്തെ ചെയ്യുന്നതായി കാണപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ പരമാർത്ഥത്തിൽ അജനായും അവിനാശിയായും സ്വഭാവേന നിത്യനായും ശുദ്ധനായും ബുദ്ധനായും മുക്തനായുമിരിക്കുന്ന തനിക്കു യാതൊരു പ്രയോജനവുമില്ലെങ്കിലും ജീവികളെ അനുഗ്രഹിക്കണമെന്ന ഒരേ ഉദ്ദേശ്യത്തോടുകൂടി ഭഗവാൻ ശോകമോഹസമുദ്രത്തിൽ മുങ്ങിക്കിടക്കുന്ന അർജ്ജുനനായിക്കൊണ്ട് ഈ രണ്ടു വൈദിക ധർമ്മങ്ങളേയും ഉപദേശിച്ചു. ഗുണാധികന്മാരായവർ സ്വീകരിച്ച് അനുഷ്ഠിച്ചാൽ അധികം പ്രചാരംവരുമെന്നു വിചാരിച്ചാകുന്നു ഭഗവാൻ അർജ്ജുനന്ന് ഉപദേശിച്ചത്. ഭഗവാനാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ള ആ ധർമ്മത്തെ സർവ്വജ്ഞനായിരിക്കുന്ന ഭഗവാൻ വേദവ്യാസൻ 'ഗീത' എന്ന പേരോടുകൂടി എഴുനൂറു ശ്ലോകമാക്കി കൂട്ടിച്ചേർത്തു.

ഈ ഗീതാശാസ്ത്രം എല്ലാ വേദാർത്ഥങ്ങളുടേയും സാരമാകുന്നു. അതിനെ മനസ്സിലാക്കുവാൻ വളരെ പ്രയാസവുമാണ്. അതിലെ സാരോപദേശങ്ങളെ വിശദമാക്കുന്നതിന്ന് അനേകം വ്യാഖ്യാതാക്കന്മാർ അതിനെ പദംപ്രതി വ്യാഖ്യാനിച്ചു പരിശോധിച്ചിട്ടുണ്ടെങ്കിലും അവയെല്ലാം ലൗകികന്മാരെ അന്യോന്യവിരുദ്ധങ്ങളായ അർത്ഥങ്ങളെ പഠിപ്പിക്കുന്നതായും, അനേകാർത്ഥങ്ങളോടുകൂടിയവയായും കാണപ്പെടുന്നു. അതിനാൽ ഞാൻ വിവരമായി അർത്ഥനിർണ്ണയംചെയ്യുന്നതിന്നു സംക്ഷേപമായി ഒരു വിവരണത്തെ ചെയ്യുന്നു.

ചുരുക്കിപ്പറയുന്നതായാൽ, ഈ ശാസ്ത്രംകൊണ്ടുള്ള പ്രയോജനം പരമപദപ്രാപ്തിയും, സംസാരത്തിൽനിന്നും തൽക്കാരണത്തിൽനിന്നുമുള്ള നിവൃത്തിയുമാകുന്നു. അതു സർവ്വകർമ്മസംന്യാസപൂർവ്വകമായിട്ടുള്ള ആത്മജ്ഞാനനിഷ്ഠാരൂപമായ ധർമ്മാചരണംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്നു. ഈ ഗീതാർത്ഥധർമ്മത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചു ഭഗവാൻതന്നെ അനുഗീതയിൽ ഇപ്രകാരം പറയുന്നു:

''സ ഹി ധർമ്മഃ സുപര്യാപ്തോ ബ്രഹ്മണഃ പദവേദനേ.''

(ബ്രഹ്മപദവിയെ പ്രാപിപ്പാൻ ആ [ആത്മജ്ഞാനനിഷ്ഠാരൂപമായ] ധർമ്മം ധാരാളം മതിയാകുന്നതാണ്.)

(മഃ ഭാ. അശ്വമേധപർവ്വം. അ. 16. ശ്ലോ. 12)

അവിടെത്തന്നെ പിന്നേയും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്:

''നൈവ ധർമ്മീ ന ചാധർമ്മീ ന ചൈവ ഹി ശുഭാശുഭീ
യഃ സ്യാദേകാസനേ ലീനസ്തൂഷ്ണീം കിഞ്ചിദചിന്തയൻ.''

(ഒരേ ആസനത്തിന്മേൽത്തന്നെ ഇരുന്നു മനസ്സിനെ ഏകാഗ്രമാക്കി ഒന്നിനേയും വിചാരിക്കാതെയിരിക്കുന്നവൻ ധർമ്മിയുമല്ല, അധർമ്മിയുമല്ല, സുഖിയുമല്ല, ദുഃഖിയുമല്ല.)

''ജ്ഞാനം സന്യാസലക്ഷണം'' എന്നും അതിൽത്തന്നെ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. ഈ ശാസ്ത്രത്തിൽത്തന്നെ അവസാനത്തിൽ ഭഗവാൻ അർജ്ജുനനോടു പറയുന്നു:

''സർവ്വധർമ്മാൻ പരിത്യജ്യ മാമേകം ശരണം വ്രജ.''
(സകല ധർമ്മങ്ങളേയും ഉപേക്ഷിച്ച് എന്നെത്തന്നെ ശരണം പ്രാപിച്ചാലും.)

പ്രവൃത്തിലക്ഷണമായ ധർമ്മം ലൗകികമായ അഭ്യുദയത്തെ കൊടുക്കുന്നതും എല്ലാ വർണ്ണാശ്രമികൾക്കും വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതും ദേവാദിസ്ഥാനപ്രാപ്തിക്കു ഹേതുവായിട്ടുള്ളതും ആകുന്നുവെങ്കിലും, ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ ഈശ്വരാർപ്പണബുദ്ധ്യാ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്നുവെങ്കിൽ അതു മനഃശുദ്ധിക്കു കാരണമായി ഭവിക്കുന്നു. മനഃശുദ്ധിയുള്ളവന്നു ജ്ഞാനനിഷ്ഠയ്ക്കുള്ള യോഗ്യത സിദ്ധിക്കുന്നു. അപ്പോൾ അവന്നു ജ്ഞാനവും സിദ്ധിക്കുന്നു. അതിനാൽ പ്രവൃത്തിലക്ഷണമായ ധർമ്മവും മുക്തിസിദ്ധ്യർത്ഥമായിത്തന്നെ ഭവിക്കുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

''ബ്രഹ്മണ്യാധായ കർമ്മാണി യതചിത്താ ജിതേന്ദ്രിയാഃ
യോഗിനഃ കർമ്മ കുർവ്വന്തി സംഗം ത്യക്ത്വാത്മശുദ്ധയേ.''

(എല്ലാ കർമ്മങ്ങളേയും ബ്രഹ്മത്തിൽ അർപ്പിച്ചിട്ട് യോഗികൾ മനഃശുദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു സക്തികൂടാതെ കർമ്മംചെയ്യുന്നു.)

ഗീതാശാസ്ത്രം നിഃശ്രേയസപ്രയോജനമായ ഈ രണ്ടു ധർമ്മങ്ങളെയാണു മുഖ്യമായി പ്രതിപാദിക്കുന്നത്. വാസുദേവനെന്നും പരബ്രഹ്മമെന്നും പറയപ്പെടുന്ന പരമാർത്ഥതത്ത്വത്തെയാണ് ഇതിൽ വിശേഷിച്ചും അഭിവ്യഞ്ജിപ്പിക്കുന്നത്. ഗീതാശാസ്ത്രം വിശിഷ്ടമായ ഒരു വിഷയത്തേയും ഒരു പ്രയോജനത്തേയുംപററി പഠിപ്പിക്കുന്നു. ഈ ശാസ്ത്രത്തിന്നു വിഷയ

ത്തോടും പ്രയോജനത്തോടുമുള്ള സംബന്ധത്തേയും കാണിക്കുന്നു.* എന്തെന്നാൽ, അതിന്റെ അർത്ഥജ്ഞാനംകൊണ്ടു സമസ്ത പുരുഷാർത്ഥസിദ്ധിയുമുണ്ടാകുന്നു. അതിനാലാകുന്നു ഞാൻ അതിനെ വിവരിപ്പാൻ ശ്രമംചെയ്യുന്നതു്.

* ഇവിടെ വിശിഷ്ടമായ വിഷയം പരബ്രഹ്മമാകുന്നു. പ്രയോജനം മുക്തി. അതു സംസാരത്തിങ്കൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പാൻ ഇച്ഛിക്കുന്നവർക്കുവേണ്ടിയാകുന്നു. ഈ ശാസ്ത്രം വിഷയത്തെ വ്യക്തീകരിക്കുന്നതിനാൽ അതിനോടും, മുക്തിക്കു സാധനമാകയാൽ അതിനോടും സംബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നു.

അവതാരിക

കാലദേശങ്ങൾക്ക് അതീതമായി സ്ഥിതി ചെയ്തുകൊണ്ട് കാലദേശങ്ങളെ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്ന എന്തോ എന്ത് ഉണ്ട്. ഈ എന്തോ എന്ത് ആദ്യന്തരഹിതമാണ്, ഇതുതന്നെ ആണ് കൈയ്യ്, കാല് മുതലായ കർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങളേയും, ശ്രോത്രം, ത്വക്ക് മുതലായ ജ്ഞാനേന്ദ്രിയങ്ങളേയും, മനസ്സ്, ബുദ്ധി എന്നീ ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നത്. ഈ എന്തോ എന്താണ് ബ്രഹ്മം എന്ന പേരിൽ അറിയപ്പെടുന്നത്. ഈ ബ്രഹ്മത്തെ, കർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങൾകൊണ്ടോ ജ്ഞാനേന്ദ്രിയങ്ങൾ കൊണ്ടോ മനസ്സുകൊണ്ടോ ബുദ്ധികൊണ്ടോ അറിയുവാൻ സാധിക്കുകയില്ല. സൃഷ്ടിയിൽ ലക്ഷോപലക്ഷം ജീവജാലങ്ങളുള്ളതിൽ, മനുഷ്യർക്ക് മാത്രമേ ഈ ബ്രഹ്മത്തെ അറിയുവാൻ സാധിക്കുകയുള്ളു. വളരെ ദുർലഭമായ ഈ മനുഷ്യ ജന്മം ലഭിച്ചാൽ പക്ഷിമൃഗാദികളെപ്പോലെ ആഹാരം, നിദ്ര മുതലായ ശാരീരികവ്യാപാരങ്ങളിൽ മുഴുകി കഴിയാതെ ബ്രഹ്മത്തെ സാക്ഷാത്കരിക്കുകയാണ് ചെയ്യേണ്ടത്. ഇതിന് കർമ്മയോഗം, ഭക്തിയോഗം, ജ്ഞാനയോഗം എന്ന വിവിധ മാർഗ്ഗങ്ങൾ നിർദ്ദേശിക്കുക, ശരീരത്തെ ദ്രോഹിച്ച് തപസ്സ് ചെയ്യുന്നത് തെറ്റാണ് എന്നു ബോധിപ്പിക്കുക ഇവയെല്ലാം എഴുനൂറ് ശ്ലോകങ്ങൾകൊണ്ട് സാധിച്ചുതരുക എന്നത് പരബ്രഹ്മത്തിന്റെ പൂർണ്ണ അവതാരമായ ശ്രീകൃഷ്ണപരമാത്മാവിനു മാത്രമേ സാധിക്കുകയുള്ളു. ഈ എഴുനൂറു ശ്ലോകങ്ങൾ അടങ്ങുന്ന ഈ ഭഗവദ്ഗീതയുടെ മാഹാത്മ്യം എത്ര പുകഴ്ത്തിയാലും മതിയാകുന്നതല്ല. ഈ ശ്ലോകങ്ങളുടേയും, ഈ ശ്ലോകങ്ങളുടെ ശങ്കരഭഗവദ്പാദരുടെ വ്യാഖ്യാനത്തിന്റേയും മലയാളത്തിലുള്ള അർത്ഥത്തോടുകൂടിയ ഈ പ്രസിദ്ധീകരണം സംസാരസമുദ്രത്തിൽ കിടന്നുഴലുന്ന മലയാളികൾക്ക് പ്രയോജനപ്പെടുമെന്ന പ്രതീക്ഷയോടുകൂടി ബ്രഹ്മാർപ്പണം ചെയ്തുകൊള്ളുന്നു.

സദാനന്ദപുരം

1—11—95

പ്രേമാനന്ദഭാരതി

ശ്രീ

ഗണേശായ നമഃ : ശ്രീഗോപാലകൃഷ്ണായ നമഃ

അഥ ഗീതാമാഹാത്മ്യം.

മംഗളകരമായ ഗീതയുടെ മാഹാത്മ്യം ആരംഭിക്കുന്നു.

ശ്രീഗണേശായ നമഃ ശ്രീരാധാരമണായ നമഃ

ശ്രീഗണപതിക്കായ്ക്കൊണ്ടു നമസ്കാരം.

ശ്രീരാധാവല്ലഭന്നു നമസ്കാരം.

ധരോവാച—ഭൂമിദേവി പറഞ്ഞു.

1. ഭഗവൻ പരമേശാന ഭക്തിരവ്യഭിചാരിണീ
പ്രാബ്ധം ഭുജ്യമാനസ്യ കഥം ഭവതി ഹേപ്രഭോ

അല്ലയോ സർവേശ്വരനും സർവസമർത്ഥനുമായ ഭഗവാനേ! പ്രാരബ്ധകർമ്മാനുസരണമായ ബഹുവിധസുഖദുഃഖങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്ന ഒരുവന്നു നിന്തിരുവടിയുടെ പാദപത്മത്തിൽ അചഞ്ചലഭക്തി എങ്ങിനെയുണ്ടാകും എന്നു് ഒരിക്കൽ ശ്രീഭൂമി ദേവി ശ്രീഭഗവാനോടു ചോദിച്ചു.

വിഷ്ണുരുവാച—ഭഗവാൻ അരുളിച്ചെയ്തു.

2. പ്രാരബ്ധം ഭുജ്യമാനോ ഹി ഗീതാഭ്യാസരതഃ സദാ
സ മുക്തഃ സ സുഖീ ലോകേ കർമ്മണാ നോപലിപ്യതേ.

പ്രാരബ്ധത്തെ അനുഭവിക്കുന്നവനായിരുന്നാലും നിരന്തരം ഗീതയെ അഭ്യസിക്കുന്നവൻ ആരായിരുന്നാലും അവൻ മുക്തനും സുഖമുള്ളവനുമായിരിക്കും. ഈ ലോകത്തിൽ, ഈ ജന്മത്തിൽ അവൻ ചെയ്യുന്ന പുണ്യപാപരൂപകർമ്മങ്ങളൊന്നും ഇനി മറ്റൊരു ജന്മത്തിന്നു കാരണമായിവരികയില്ല. പൂർവ്വജന്മകൃതകർമ്മഫലമായ പ്രാരബ്ധം അനുഭവിച്ചുകഴിയും. ഇനിയൊരു ജന്മത്തിന്നു കാരണമായ കർമ്മഫലം ഇല്ലാതെയും വരും. അതിനാലവൻ മുക്തനാകും.

3. മഹാപാപാദിപാപാനി ഗീതാധ്യാനം കരോതിചേത്
ക്വചിൽ സ്പർശം ന കുർവ്വന്തി നളിനീദലമംബുവത്

നളിനീദളം—താമരദളത്തെ, അംബുവത്—ജലം എന്നപോലെ

ഏതൊരുവനായാലും ഗീതയിൽ ഞാനുപദേശിച്ചതിനെ ധ്യാനിച്ചുകൊണ്ടു പ്രവർത്തിക്കുന്നുവെങ്കിൽ മഹാപാപാദികളായയാതൊരു പാപവും താമരദളത്തിൽ ജലം എന്നപോലെ ഒരു കാലത്തിലും അവനെ സ്പർശിക്കയില്ല. പുണ്യകർമ്മങ്ങളും സ്പർശിക്കയില്ലെന്നു ധരിക്കണം. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ പുണ്യവും ജന്മകാരണമാകയാൽ മുക്തനാവാൻ സാധിക്കയില്ല. മുക്തനാകുമെന്ന് ആദ്യത്തെ ശ്ലോകത്തിൽ പറഞ്ഞിട്ടുമുണ്ട്. അതുകൊണ്ടു ഗീതാധ്യാനം ചെയ്യുന്നവനെ ഒരു വിധകർമ്മവും ബാധിക്കയില്ല എന്നു ധരിക്കണം. പുണ്യഫലം കിട്ടണമെന്നാഗ്രഹിക്കുന്നവർക്കു വീണ്ടും ജന്മം സിദ്ധിക്കും. ജന്മമുണ്ടായാൽ മരണവും നിശ്ചയം.

4. ഗീതായാഃ പുസ്തകം യത്ര യത്ര പാഠഃ പ്രവർത്തതേ
തത്രസർവ്വാണി തീർത്ഥാനി പ്രയാഗാദീനി തത്ര വൈ.

ഗീതാപുസ്തകം എവിടെയുണ്ടോ, ഗീതാപാഠം എവിടെ നടക്കുന്നുണ്ടോ അവിടെ പ്രയാഗ മുതലായ സർവതീർത്ഥങ്ങളും സന്നിധാനം ചെയ്യുന്നുണ്ട്. തീർത്ഥസ്നാനഫലം നൽകുന്ന തീർത്ഥദേവതകൾ അവരുടെ ദിവ്യരൂപങ്ങളോടുകൂടെ ആ സ്ഥലത്തിൽ എത്തുന്നുവെന്നുസാരം.

5. സർവേ ദേവാശ്ച ഋഷയോ യോഗിനഃ പന്നഗാശ്ച യേ
ഗോപാലാ ഗോപികാ വാപി നാരദോദ്ധവപാർഷദൈഃ
സഹായോ ജായതേ ശീഘ്രം യത്രഗീതാപ്രവർത്തതേ.

ഗീതാപാഠം നടക്കുന്ന ദിക്കിൽ എല്ലാ ദേവന്മാരും ഋഷികളും യോഗികളും സർവദേവതകളും ഗോപാലന്മാരും ഗോപികളും നാരദൻ, ഉദ്ധവർ മുതലായ ഭഗവദ്ഭക്തന്മാരോടുകൂടെ പാഠകർത്താവിനേയും കേൾക്കുന്നവരേയും അനുഗ്രഹിപ്പാൻ സന്നിധാനംചെയ്യും.

6. യത്ര ഗീതാവിചാരശ്ച പഠനം പാഠനം ശ്രുതം
തത്രാഹം നിശ്ചിതം പൃഥ്വി! നിവസാമി സദൈവ ഹി

ഹേ! ഭൂമിദേവി! ഗീതാപാഠം, അർത്ഥവിചാരം, പാഠം നടത്തിക്കൽ, ശ്രവണം എന്നിവ ഏതേതുദിക്കിൽ ഉണ്ടാകുന്നുവോ അവിടെയെല്ലാം ഞാൻ സ്ഥിരമായി വസിക്കും, നിശ്ചയം.

7. ഗീതാശ്രയേഹം തിഷ്ഠാമി ഗീതാമേ ചോത്തമം ഗൃഹം
ഗീതാജ്ഞാനമുപാശ്രിത്യ ത്രീംല്ലോകാൻ പാലയാമ്യഹം.

ഗീതയെ ആശ്രയിക്കുന്നവനിൽ ഞാൻ വസിക്കുന്നുണ്ട്, ഗീതയെൻെറ ഉൽകൃഷ്ടഭവനമാകുന്നു. ഗീതയിൽ പ്രകാശിപ്പിച്ചിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തെ ആശ്രയിച്ചിട്ടാണ് മൂന്നു ലോകങ്ങളെയും ഞാൻ രക്ഷിക്കുന്നത്.

8. ഗീതാ മേ പരമാ വിദ്യാ ബ്രഹ്മരൂപാ ന സംശയഃ
അർദ്ധമാത്രാക്ഷരാ നിത്യാ സ്വാനിർവാച്യപദാത്മികാ.

ഗീത എൻെറ പരമജ്ഞാനസ്വരൂപമാകുന്നു. അതിനാൽ തന്നെ ബ്രഹ്മസ്വരൂപവുമാകുന്നു. ഗീതയിലെ അദ്ധമാത്രമായ അക്ഷരവുംകൂടെ നിർവചിപ്പാൻ കഴിയാത്ത പദവും നാശരഹിതവുമാകുന്നു.

9. ചിദാനന്ദേന കൃഷ്ണേന പ്രോക്താ സ്വമുഖതോർജ്ജുനം
വേദത്രയീപരാനന്ദാ തത്ത്വാർത്ഥജ്ഞാനസംയുതാ.

ജ്ഞാനാനന്ദസ്വരൂപനായ ശ്രീകൃഷ്ണനാകുന്ന ഞാൻ സ്വമുഖംകൊണ്ടുതന്നെ — മററൊരാറുമുഖാന്തരമല്ല — അർജ്ജുനനുപദേശിച്ചതായ ഗീത മൂന്നു വേദങ്ങളുടെ സാരഭൂതയും പരമാർത്ഥമായ തത്ത്വത്തെ ബോധിപ്പിച്ച് പരമാനന്ദത്തെ നൽകുന്നതുമാകുന്നു. ഗീതയുടെസ്വരൂപംതന്നെ ജ്ഞാനവും ആനന്ദവുമാകയാൽ ഗീതയും ഞാനും ഒന്നാകുന്നുവെന്നു സാരം.

10. യോഷ്ടാദശ ജപേന്നിത്യം നരോ നിശ്ചലമാനസഃ
ജ്ഞാനസിദ്ധിം സ ലഭതേ തതോ യാതി പരം പദം.

ഏതൊരു മനുഷ്യൻ എല്ലാ ദിവസവും മനഃസ്ഥിരതയോടുകൂടെ പതിനെട്ടദ്ധ്യായവും ജപിക്കുമോ അവൻ ജ്ഞാനസിദ്ധിയേയും തദ്ദ്വാരാ പരമപ്രാപ്യസ്ഥാനമായ എന്നെയും പ്രാപിക്കും.

11. പാഠേ ഽസമർത്ഥഃ സമ്പൂർണ്ണേ തതോ ഽർദ്ധം പാഠമാചരേത്
തദാ ഗോദാനജം പുണ്യം ലഭതേ നാത്ര സംശയഃ

പതിനെട്ടദ്ധ്യായവും സമ്പൂർണ്ണമായി പാഠം ചെയ്‌വാൻ അസമർത്ഥനാണെങ്കിൽ പകുതി (9 അദ്ധ്യായം) നിത്യവും പാഠം ചെയ്താൽ നിത്യവും ഗോദാനംചെയ്താലുണ്ടാകുന്ന പുണ്യം അവന്നു ലഭിക്കും, ഇതിൽ സംശയംവേണ്ട.

12. ത്രിഭാഗം പഠമാനസ്തു ഗംഗാസ്നാനഫലം ലഭേത്
ഷഡംശം ജപമാനസ്തു സോമയാഗഫലം ലഭേത്

ആറദ്ധ്യായം ദിവസേന പഠിക്കുന്നവന്നു പ്രതിദിനം ഗംഗാസ്നാനഫലം ലഭിക്കും. മൂന്നദ്ധ്യായം ജപിക്കുന്നവന്നു സോമയാഗം ചെയ്ത ഫലം സിദ്ധിക്കും.

13. ഏകാധ്യായം തു യോ നിത്യം പഠതേ ഭക്തിസംയുതഃ
രുദ്രലോകമവാപ്നോതി ഗണോ ഭൂത്വാവസേച്ചിരം.

നിത്യവും ഒരദ്ധ്യായം ഭക്തിയുക്തനായി പഠിക്കുന്നവൻ ദേഹാവസാനത്തിൽ രുദ്രലോകത്തിൽ പ്രവേശിക്കും. അവിടെ രുദ്രന്റെ ഗണത്തിൽ ഒരുവനായിട്ടു വളരെക്കാലം വസിക്കും.

14. അദ്ധ്യായം ശ്ലോകപാദം വാ നിത്യം യഃ പഠതേ നരഃ
സ യാതി നരതാം യാവന്മന്വന്തരം വസുന്ധരേ.

ഏകാദ്ധ്യായമോ ഒരു ശ്ലോകമോ ഒരു പാദമോ ഏതൊരുവൻ നിത്യവും പഠിക്കുന്നുവോ അവൻ ഒരു മന്വന്തരം അവസാനിക്കുന്നതുവരെ — 17 ചതുർയ്യുഗം കാലം മനുഷ്യനായിത്തന്നെ ജനിക്കും. അതിൽനിന്നു താഴ്ന്ന ജന്മം സിദ്ധിക്കയില്ല.

15. ഗീതായാഃ ശ്ലോകദശകം സപ്തപഞ്ചചതുഷ്ടയം
ദ്വൗത്രീനേകം തദർദ്ധം വാ ശ്ലോകാനാം യഃ പഠേന്നരഃ
ചന്ദ്രലോകമവാപ്നോതി വർഷാണാമയുതം ധ്രുവം
ഗീതാപാഠസമായുക്തോ മൃതോ മാനുഷതാം വ്രജേത്.

ഗീതയിൽനിന്നു് പത്തോ ഏഴോ അഞ്ചോ നാലോ മൂന്നോ രണ്ടോ ഒന്നോ അതിന്റെ പകുതിയോ ശ്ലോകം ഏതൊരു മനുഷ്യൻ പഠിക്കുന്നുവോ ആ മനുഷ്യൻ മരിച്ചതിന്നുശേഷം ചന്ദ്രലോകത്തെ പ്രാപിക്കും. അയുതവർഷകാലം അവിടെ വസിക്കും, അനന്തരം വീണ്ടും മനുഷ്യനായി ജനിക്കും.

16. ഗീതാഭ്യാസം പുനഃ കൃത്വാ ലഭതേ മുക്തിമുത്തമാം
ഗീതേത്യുച്ചാരസംയുക്തോ മ്രിയമാണോ ഗതിം ലഭേത്.

പിന്നെയും ജന്മാന്തരവാസനാനുസരണം ഗീതാഭ്യാസം ചെയ്തിട്ടു് പുനരാവൃത്തിയില്ലാത്തതായ മുക്തിയെ പ്രാപിക്കും. മരണസമയത്തിൽ ഗീതയെന്നുച്ചരിച്ചുകൊണ്ടു് മരിക്കുന്നവന്നു പരമഗതി സിദ്ധിക്കും.

17. ഗീതാർത്ഥശ്രവണാസക്തോ മഹാപാപയുതോപി വാ
വൈകുണ്ഠം സമവാപ്നോതി വിഷ്ണുനാ സഹ മോദതേ.

ഗീതാൎത്ഥം കേൾക്കുന്നതിൽ ആസക്തിയുള്ളവൻ മഹാപാപം ഉള്ളവനായിരുന്നാൽകൂടിയും മരണാനന്തരം വൈകുണ്ഠത്തിൽ ചെന്നു വിഷ്ണുവിനോടുകൂടെയിരുന്നു് ആനന്ദം അനുഭവിക്കും.

18. ഗീതാർത്ഥം ധ്യായതേ നിത്യം കൃത്വാ കർമ്മാണി ഭൂരിശഃ
ജീവന്മുക്തഃ സ വിജ്ഞേയോ ദേഹാന്തേ പരമം പദം.

അനേകകർമ്മങ്ങൾ ചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും യാതൊരുവൻ ഗീതാൎത്ഥത്തെ നിത്യവും ധ്യാനിക്കുന്നുവോ അവൻ ജീവന്മുക്തനാണെന്നു ധരിച്ചുകൊള്ളണം. അവസാനത്തിൽ പരമപദം അവനു ലഭിക്കും.

19. ഗീതാമാശ്രിത്യ ബഹവോ ഭൂഭുജോ ജനകാദയഃ
നിർദ്ധൂതകല്മഷാ ലോകേ ഗീതാ യാതാഃ പരം പദം.

ഗീതയെ ആശ്രയിച്ചിട്ടു ജനകൻ മുതലായ അനേകരാജാക്കന്മാർ ലോകത്തിൽ കീൎത്തിസമ്പന്നന്മാരും പാപമില്ലാത്തവരുമായിട്ടു പരമപദം പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നു.

20. ഗീതായാഃ പഠനം കൃത്വാ മാഹാത്മ്യം നൈവ യഃ പഠേത്
വൃഥാ പാഠോ ഭവേത്തസ്യ ശ്രമ ഏവഹ്യുദാഹൃതഃ

ഗീത പഠിച്ചതിനുശേഷം മാഹാത്മ്യം പഠിക്കാതിരിക്കുന്നവന്റെ ആ പരിശ്രമം നിഷ്ഫലമാണെന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. മാഹാത്മ്യജ്ഞാനത്തോടുകൂടെത്തന്നെ ഗീതാപാഠം കൎത്തവ്യം എന്നു സാരം.

21. ഏതന്മാഹാത്മ്യസംയുക്തം ഗീതാഭ്യാസം കരോതി യഃ
സതൽഫലമവാപ്നോതി ദുർല്ലഭം ഗതിമാപ്നുയാത്.

ഈ മാഹാത്മ്യത്തോടുകൂടെ ഏതൊരുവൻ ഗീതാഭ്യാസം ചെയ്യുന്നുവോ അവൻ മററു വിധത്തിൽ സിദ്ധിപ്പാൻ പ്രയാസമുള്ള പരമഗതിയെന്ന ഫലത്തെ പ്രാപിക്കും.

സൂതഉവാച—സൂതൻ പറഞ്ഞു.

22. മാഹാത്മ്യമേതൽ ഗീതായാമയാ പ്രോക്തം സനാതനം
ഗീതാന്തേ ച പഠേദ്യസ്തു യദുക്തം തൽഫലം ലഭേത്.

സനാതനമായ ഗീതയുടെ ഈ മാഹാത്മ്യം ഞാൻ നിങ്ങ ളോടു (ശൌനകാദികളോടു) പറഞ്ഞുകഴിഞ്ഞു. ഗീതാപാഠാവ സാനത്തിലും യാതൊരുവൻ ഈ മാഹാത്മ്യം പഠിക്കുന്നുവോ, അവന്നു് ഇതിൽ പറഞ്ഞ ഫലം സംപൂർണ്ണമായി ലഭിക്കും. ഗീ താപാഠം തുടങ്ങുമ്പോഴും അവസാനിക്കുമ്പോഴും മാഹാത്മ്യപാഠ നം വേണമെന്നു സിദ്ധാന്തം.

ഇതി ശ്രീ വാരാഹപുരാണേ ഗീതാമാഹാത്മ്യം സമ്പൂർണ്ണം

ശുഭമസ്തു.

അഥ ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീതാപാഠക്രമം

(അനന്തരം മോക്ഷപ്രദമായ ഭഗവദ്ഗീതയുടെ പ്രാരംഭം)

ശ്രീഗണേശായനമഃ=ശ്രീഗണപതിക്കായ്ക്കൊണ്ടു നമസ്കാരം.

ശ്രീ ഗോപാലകൃഷ്ണായനമഃ=ശ്രീ ഗോപാലകൃഷ്ണന്നു നമസ്കാരം.

ഓം അസ്യ ശ്രീ ഭഗവദ്ഗീതാമാലാമന്ത്രസ്യ ഭഗവാൻ വേദവ്യാസ ഋഷിഃ

അനുഷ്ടുപ്ഛന്ദഃ ശ്രീകൃഷ്ണഃ പരമാത്മാ ദേവതാ.

അശോച്യാനന്വശോചസ്ത്വം പ്രജ്ഞാവാദാംശ്ചഭാഷസേ

ഇതിബീജം. സർവ്വധർമ്മാൻ പരിത്യജ്യ മാമേകം ശരണം വ്രജ

ഇതി ശക്തിഃ അഹം ത്വാ സർവ്വപാപേഭ്യോ മോക്ഷയിഷ്യാമി മാശുചഃ ഇതി കീലകം.

ഇതി കരന്യാസം.

നൈനം ഛിന്ദന്തി ശസ്ത്രാണി നൈനം ദഹതി പാവകഃ
ഇത്യംഗുഷ്ഠാഭ്യാം നമഃ
നചൈനം ക്ലേദയന്ത്യാപോ ന ശോഷയതി മാരുതഃ
ഇതി തർജ്ജനീഭ്യാം നമഃ
അച്ഛേദ്യോയമദാഹ്യോയം അക്ലേദ്യോ ശോഷ്യ ഏവച
ഇതി മധ്യമാഭ്യാംനമഃ

നിത്യഃ സർവ്വഗതഃ സ്ഥാണുരചലോയം സനാതനഃ
ഇത്യനാമികാഭ്യാം നമഃ
പശ്യമേ പാർത്ഥ രൂപാണി ശതശോഥ സഹസ്രശഃ
ഇതി കനിഷ്ഠികാഭ്യാം നമഃ
നാനാവിധാനി ദിവ്യാനി നാനാവർണാകൃതീനിച
ഇതി കരതലകരപൃഷ്ഠാഭ്യാം നമഃ
ഇതി കരന്യാസഃ

അഥ ഹൃദയാദിന്യാസഃ.
നൈനം ഛിന്ദന്തി ശസ്ത്രാണി നൈനം ദഹതിപാവകഃ
ഇതിഹൃദയായ നമഃ
ന ചൈനം ക്ലേദയന്ത്യാപോ ന ശോഷയതി മാരുതഃ
ഇതി ശിരസേ സ്വാഹാ
അച്ഛേദ്യോയമദാഹ്യോയ മക്ലേദ്യോ ̕ശോഷ്യഏവ ച
ഇതി ശിഖായൈ വഷട്.
നിത്യഃ സർവ്വഗതഃ സ്ഥാണു രചലോയം സനാതനഃ
ഇതി കവചായഹും,
പശ്യ മേ പാർത്ഥ രൂപാണി ശതശോഥ സഹസ്രശഃ
ഇതിനേത്രത്രയായവൌഷട്.
നാനാവിധാനി ദിവ്യാനി നാനാവർണാകൃതീനി ച
ഇതി അസ്ത്രായഫട്.
ശ്രീകൃഷ്ണപ്രീത്യർത്ഥേ പാഠേ വിനിയോഗഃ

അഥ ധ്യാനം.

1. പാർത്ഥായ പ്രതിബോധിതാം ഭഗവതാ
നാരായണേന സ്വയം
വ്യാസേന ഗ്രഥിതാം പുരാണമുനിനാ
മദ്ധ്യേമഹാഭാരതം
അദ്വൈതാമൃതവർഷിണീം ഭഗവതീം
അഷ്ടാദശാധ്യായിനീം
അംബ! ത്വാമനുസന്ദധാമി ഭഗവദ്ഗീതേ!
ഭവദ്വേഷിണീം

സാക്ഷാൽ ശ്രീനാരായണഭഗവാൻ അർജ്ജുനനുപദേശിച്ചതും, പുരാണമുനിയായ വ്യാസഭഗവാൻ മഹാഭാരതം എന്ന ഗ്രന്ഥത്തിന്റെ മദ്ധ്യത്തിൽ—ഭീഷ്മപർവത്തിൽ—ശ്ലോകരൂപേണ നിബന്ധിച്ചതും അദ്വൈതമാകുന്ന അമൃതത്തെ വർഷിക്കുന്നതും ജ്ഞാനാദികളായ ആറു ഗുണങ്ങളടങ്ങീട്ടുള്ളതും പതിനെട്ടദ്ധ്യായങ്ങളുള്ളതുമായ അമ്മേ! ഭഗവദ്ഗീതേ! സംസാരദോഷങ്ങളെ ദൂരീകരിക്കുന്ന നിന്തിരുവടിയെ ഞാൻ നിത്യവും മനസ്സിൽ ധരിച്ചുകൊള്ളുന്നു.

2. നമോസ്തു തേ വ്യാസ! വിശാലബുദ്ധേ!
ഫുല്ലാരവിന്ദായതപത്രനേത്ര!
യേന ത്വയാ ഭാരതതൈലപൂർണ്ണഃ പ്രജ്വാലിതോ
ജ്ഞാനമയഃ പ്രദീപഃ

അല്ലയോ വിശാലബുദ്ധിയും വികസിച്ച ചെന്താമരപ്പൂവിന്റെ ദളംപോലെ നീണ്ടും പ്രസന്നമായുമിരിക്കുന്ന നേത്രങ്ങളോടുംകൂടിയ ശ്രീ വ്യാസഭഗവാനേ! എന്റെ ഈ നമസ്കാരത്തെ അങ്ങേക്കായി സമർപ്പിക്കുന്നു. അങ്ങുന്നാണല്ലോ ഭാരതമാകുന്ന എണ്ണനിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന വിളക്കിൽ ജ്ഞാനമാകുന്ന ദീപം പ്രകാശിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നതു്.

3. പ്രപന്നപാരിജാതായ തോത്രവേത്രൈകപാണയേ
ജ്ഞാനമുദ്രായ കൃഷ്ണായ ഗീതാമൃതദുഹേ നമഃ

ശരണംപ്രാപിച്ചവർക്കു് ചതുർവിധപുരുഷാർത്ഥങ്ങളെ നൽകുന്ന പാരിജാതമായും ഒരു കയ്യിൽ ചമ്മട്ടിയും (കുതിരയെ നടത്താനുള്ള ചാട്ടവാറു്) മറ്റൊരു കൈയ്യിൽ ജ്ഞാനമുദ്രയും ധരിച്ചും ഗീതയാകുന്ന അമൃതത്തെ വർഷിച്ചുംകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനു നമസ്കാരം.

4. സർവോപനിഷദോ ഗാവോ ദോഗ്ധാ
ഗോപാലനന്ദനഃ
പാർത്ഥോ വത്സഃ സുധീർഭോക്താ ദുഗ്ധം
ഗീതാമൃതം മഹത്

എല്ലാ ഉപനിഷത്തുകളാകുന്ന പശുക്കളെ, കറക്കുന്നതു ഗോപനായ നന്ദരുടെ പുത്രൻ, കുടിക്കുന്ന കുട്ടി ബുദ്ധിമാനായ

അൎജ്ജുനൻ. കറന്നെടുത്തതോ മഹത്തായ ഗീതയാകുന്ന അമൃതം.

5. വസുദേവസുതം ദേവം കംസചാണൂരമർദ്ദനം
ദേവകീ പരമാനന്ദം കൃഷ്ണം വന്ദേ ജഗദ്ഗുരും.

വസുദേവരുടെ പുത്രനും എല്ലാവരിലും ആത്മാവായി വിളങ്ങിക്കൊണ്ടു, സകലേന്ദ്രിയങ്ങളേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്ന ദേവനും കംസൻ, ചാണൂരൻ മുതലായ ദുഷ്ടന്മാരെ സംഹരിച്ച് ധർമ്മത്തെ സ്ഥാപിച്ച സർവ്വേശ്വരനും ശ്രീദേവകീദേവിയെ അത്യന്തം ആനന്ദിപ്പിക്കുന്നവനും ജഗത്തിന്റെ—സകലജനങ്ങളുടെയും—അജ്ഞാനമാകുന്ന ഇരുട്ടിനെ നശിപ്പിക്കുന്ന ജ്ഞാനസ്വരൂപനുമായ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനെ ഞാൻ വന്ദിക്കുന്നു.

6. ഭീഷ്മദ്രോണതടാ ജയദ്രഥജലാ
ഗാന്ധാരനീലോപലാ
ശല്യഗ്രാഹവതീ കൃപേണ വഹനീ കർണ്ണേന
വേലാകുലാ
അശ്വത്ഥാമവികർണഘോരമകരാ
ദുര്യോധനാവർത്തിനീ
സോത്തീർണാ ഖലു പാണ്ഡവൈ രണനദീ
കൈവർത്തകഃ കേശവഃ

ഭീഷ്മര്, ദ്രോണര് എന്നിവരാകുന്ന തീരങ്ങളും, ജയദ്രഥനാകുന്ന ജലം, ഗാന്ധാരനാകുന്ന നീലപ്പാറ, ശല്യരാകുന്ന മുതല, കൃപരാകുന്ന പ്രവാഹശക്തി, കർണ്ണനാകുന്ന വേലിയേററത്താൽ കലക്കം, അശ്വത്ഥാമാവ്, വികർണ്ണൻ എന്നിവരാകുന്ന ഭയങ്കര മകരമത്സ്യങ്ങളും, ദുര്യോധനനാകുന്ന ചുഴിക്കുത്ത് ഇവയോടുകൂടിയ യുദ്ധമാകുന്ന ഭയങ്കര നദിയെ പാണ്ഡവന്മാർ കടന്നത്, കടത്തിവിടാൻ ബ്രഹ്മാവ്, ശിവൻ, ഇവരുടെയും രക്ഷിതാവായ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ ഉണ്ടായതുകൊണ്ടാകുന്നുവല്ലൊ. ആ ഭഗവാനെ ആശ്രയിക്കുന്നവർ സംസാരസമുദ്രത്തെയും കടക്കും.

7. പാരാശൎയ്യവചഃ സരോജമമലം ഗീതാൎത്ഥഗന്ധോൽക്കടം
നാനാഖ്യാനകകേസരം ഹരികഥാസംബോധനാബോധിതം
ലോകേ സജ്ജനഷട്പദൈരഹരഹഃ പേപീയമാനം മുദാ
ഭൂയാൽ ഭാരതപങ്കജം കലിമലപ്രധ്വംസി നഃ ശ്രേയസേ.

വ്യാസരുടെ വാക്കാകുന്ന നിൎമ്മലതാമരപ്പൂവും, ഭഗവദ്ഗീതയുടെ അൎത്ഥമാകുന്ന വാസന അപ്പൂവിലുള്ളതുകൊണ്ടു് അതീവ ശ്രേഷ്ഠവും, നാനാകഥകളാകുന്ന കേസരവും, ഹരികഥകളെ വേണ്ടുംവിധം ബോധിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ വികസിതവും സജ്ജനങ്ങളാകുന്ന വണ്ടുകൾ എപ്പോഴും സന്തോഷത്തോടുകൂടെ ആസ്വദിക്കുന്നതുമായ ഭാരതമാകുന്ന താമരപ്പുഷ്പം ഞങ്ങൾക്കുണ്ടാകാവുന്ന കലികാലദോഷങ്ങളെ നശിപ്പിച്ചു് ശ്രേയസ്സു നല്കുന്നതായി ഭവിക്കേണമേ.

8. മൂകം കരോതി വാചാലം പംഗും ലംഘയതേ ഗിരിം
യൽകൃപാ തമഹം വന്ദേ പരമാനന്ദമാധവം

യാതൊരുവന്റെ കാരുണ്യം (സംസാരിപ്പാൻ കഴിയാത്തവനെ) വാഗ്മിയും, പംഗുവിനെ (മുടന്തനെ) മലകയറുന്നവനും ആക്കിത്തീൎക്കുന്നുവോ പരമാനന്ദമൂൎത്തിയും മായാധിനാഥനുമായ ആ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനെ ഞാൻ വന്ദിക്കുന്നു. അസാധ്യത്തെ സാധിപ്പിക്കുവാനും അലഭ്യത്തെ ലഭിപ്പിക്കുവാനും സമൎത്ഥനും കരുണാനിധിയുമായ ഭഗവാനെ ഞാൻ വന്ദിക്കുന്നുവെന്നു സാരം.

9. യം ബ്രഹ്മാവരുണേന്ദ്രരുദ്രമരുതഃ സ്തുന്വന്തി ദിവ്യൈഃ സ്തവൈഃ
വേദൈഃ സാംഗപദക്രമോപനിഷദൈൎഗ്ഗായന്തി യം സാമഗാഃ
ധ്യാനാവസ്ഥിതതദ്ഗതേന മനസാ പശ്യന്തി യം യോഗിനോ
യസ്യാന്തം ന വിദുഃ സുരാസുരഗണാ ദേവായ തസ്മൈ നമഃ

ബ്രഹ്മാവു്, വരുണൻ, ഇന്ദ്രൻ, മരുദ്ദേവന്മാർ മുതലായവർ ദിവ്യങ്ങളായ സ്തോത്രങ്ങൾകൊണ്ടു യാതൊരുവനെ സ്തുതിക്കുന്നുവോ, ആറംഗങ്ങൾ, പദങ്ങൾ ക്രമങ്ങൾ, ഉപനിഷത്തുകൾ ഇവയോടുകൂടിയ വേദങ്ങളാൽ സാമവേദികൾ യാതൊരുവനെ കീർത്തിക്കുന്നുവോ, ധ്യാനനിഷ്ഠന്മാരായിട്ടു് ആ ലക്ഷ്യത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിരപ്പെടുത്തിയ മനസ്സുകൊണ്ടു് യോഗികൾ യാതൊരുവനെക്കാണുന്നുവോ, ദേവാസുരസമൂഹത്തിൽ ഉൾപ്പെട്ടവരാരും യാതൊരുവൻെറ പരമാവധിയെ അറിയുന്നില്ലയോ അപ്രകാരമിരിക്കുന്ന ജ്യോതിർമ്മയന്നായ്ക്കൊണ്ടു നമസ്കാരം.

ഇതിധ്യാനം.

ശാംകരഭാഷ്യത്തിൻെറ

ഉപക്രമണിക

ഓം

നാരായണഃ പരോ ഽ വ്യക്താദണ്ഡമവ്യക്തസംഭവം
അണ്ഡസ്യാന്തസ്ത്വിമേ ലോകാഃ സപ്തദ്വീപാ ച മേദിനീ

അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഭഗവാൻ ഈ ലോകത്തെ സൃഷ്ടിച്ചിട്ടു് അതിൻെറ സ്ഥിതിക്കുവേണ്ടി ആദ്യം മരീചി മുതലായ പ്രജാപതികളെ സൃഷ്ടിച്ചു വേദോക്തമായും പ്രവൃത്തിലക്ഷണമായുമുള്ള ധർമ്മത്തെ അവരെക്കൊണ്ടു സ്വീകരിപ്പിച്ചു. പിന്നെ സനകാദികളെ സൃഷ്ടിച്ചു് അവരെക്കൊണ്ടു ജ്ഞാനവൈരാഗ്യലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന നിവൃത്തിധർമ്മത്തേയും സ്വീകരിപ്പിച്ചു. ഇങ്ങനെ വേദോക്തമായ ധർമ്മം പ്രവൃത്തിലക്ഷണമെന്നും നിവൃത്തിലക്ഷണമെന്നും രണ്ടു പ്രകാരത്തിലാകുന്നു. ജഗൽസൃഷ്ടിക്കു ഹേതുവായും, പ്രാണികൾക്കു സാക്ഷാദഭ്യുദയത്തിന്നും മുക്തിക്കും ഹേതുവായുമിരിക്കുന്ന ആ ധർമ്മത്തെ ശ്രേയസ്സിനെ ഇച്ഛിക്കുന്ന ബ്രാഹ്മണാദിസകലവർണ്ണാശ്രമികളും വളരെക്കാലം അനുഷ്ഠിച്ചുവന്നിരുന്നു. എന്നാൽ കാലക്രമംകൊണ്ടു് അനുഷ്ഠിക്കുന്നവൎക്കു കാമോത്ഭവം ഹേതുവായിട്ടു വിവേക

വിജ്ഞാനക്ഷയംനിമിത്തം ധർമ്മക്ഷയവും അധർമ്മാഭിവൃദ്ധിയും വന്നതിനാൽ ജഗത്തിൻെറ സ്ഥിതിയെ പരിപാലിപ്പാനായിക്കൊണ്ടു് ആദികർത്താവായ നാരായണൻ എന്ന പേരോടുകൂടിയ സാക്ഷാൽ മഹാവിഷ്ണു ബ്രാഹ്മണരുടെ (ഭൗമസ്യ ബ്രഹ്മണഃ) ബ്രാഹ്മണത്വത്തെ രക്ഷിപ്പാൻവേണ്ടി വസുദേവാംശമായി ദേവകിയിൽ കൃഷ്ണനായി അവതാരംചെയ്തു. എന്തെന്നാൽ, ബ്രാഹ്മണത്വം രക്ഷിക്കപ്പെട്ടാൽ വൈദികധർമ്മം രക്ഷിക്കപ്പെടുന്നു. അന്യവർണ്ണാശ്രമങ്ങൾ അതിനെ ആശ്രയിച്ചു നില്ക്കുകയാൽ അവയും രക്ഷിക്കപ്പെടുന്നു.

സദാ ജ്ഞാനൈശ്വര്യശക്തിബലവീര്യതേജസ്സുകളോടു കൂടിയിരിക്കുന്ന ആ ഭഗവാൻ ത്രിഗുണാത്മികയായും മൂലപ്രകൃതിയായും വൈഷ്ണവിയായുമിരിക്കുന്ന സ്വമായയെ വശീകരിച്ചു ദേഹവാനെന്നപോലെ അവതാരംചെയ്തു ലോകസംഗ്രഹത്തെ ചെയ്യുന്നതായി കാണപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ പരമാർത്ഥത്തിൽ അജനായും അവിനാശിയായും സ്വഭാവേന നിത്യനായും ശുദ്ധനായും ബുദ്ധനായും മുക്തനായുമിരിക്കുന്ന തനിക്കു യാതൊരു പ്രയോജനവുമില്ലെങ്കിലും ജീവികളെ അനുഗ്രഹിക്കണമെന്ന ഒരേ ഉദ്ദേശ്യത്തോടുകൂടി ഭഗവാൻ ശോകമോഹസമുദ്രത്തിൽ മുങ്ങിക്കിടക്കുന്ന അർജ്ജുനനായിക്കൊണ്ടു് ഈ രണ്ടു വൈദികധർമ്മങ്ങളേയും ഉപദേശിച്ചു. ഗുണാധികന്മാരായവർ സ്വീകരിച്ചു് അനുഷ്ഠിച്ചാൽ അധികം പ്രചാരംവരുമെന്നു വിചാരിച്ചാകുന്നു ഭഗവാൻ അർജ്ജുനന്നു് ഉപദേശിച്ചതു്. ഭഗവാനാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ള ആ ധർമ്മത്തെ സർവ്വജ്ഞനായിരിക്കുന്ന ഭഗവാൻ വേദവ്യാസൻ 'ഗീത' എന്ന പേരോടുകൂടി എഴുനൂറു ശ്ലോകമാക്കി കൂട്ടിച്ചേർത്തു.

ഈ ഗീതാശാസ്ത്രം എല്ലാ വേദാർത്ഥങ്ങളുടേയും സാരമാകുന്നു. അതിനെ മനസ്സിലാക്കുവാൻ വളരെ പ്രയാസവുമാണു്. അതിലെ സാരോപദേശങ്ങളെ വിശദമാക്കുന്നതിന്നു് അനേകം വ്യാഖ്യാതാക്കന്മാർ അതിനെ പദംപ്രതി വ്യാഖ്യാനിച്ചു പരിശോധിച്ചിട്ടുണ്ടെങ്കിലും അവയെല്ലാം ലൗകികന്മാരെ അന്യോന്യവിരുദ്ധങ്ങളായ അർത്ഥങ്ങളെ പഠിപ്പിക്കുന്നതായും, അനേകാർത്ഥങ്ങളോടുകൂടിയവയായും കാണപ്പെടുന്നു. അതിനാൽ ഞാൻ

വിവരമായി അത്ഥനിർണ്ണയം ചെയ്യുന്നതിന്നു സംക്ഷേപമായി ഒരു വിവരണത്തെ ചെയ്യുന്നു.

ചുരുക്കിപ്പറയുന്നതായാൽ, ഈ ശാസ്ത്രംകൊണ്ടുള്ള പ്രയോജനം പരമപദപ്രാപ്തിയും, സംസാരത്തിൽനിന്നും തൽക്കാരണത്തിൽനിന്നുമുള്ള നിവൃത്തിയുമാകുന്നു. അതു സവ്വകർമ്മസംന്യാസപൂർവ്വകമായിട്ടുള്ള ആത്മജ്ഞാനനിഷ്ഠാരൂപമായ ധർമ്മാചരണംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്നു. ഈ ഗീതാത്ഥധർമ്മത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചു ഭഗവാൻതന്നെ അനുഗീതയിൽ ഇപ്രകാരം പറയുന്നു:

''സ ഹി ധർമ്മഃ സുപര്യാപ്തോ ബ്രഹ്മണഃ പദവേദനേ.

(ബ്രഹ്മപദവിയെ പ്രാപിപ്പാൻ ആ [ആത്മജ്ഞാനനിഷ്ഠാരൂപമായ] ധർമ്മം ധാരാളം മതിയാകുന്നതാണ്.)

(മ. ഭാ. അശ്വമേധപവ്വം. അ. 16. ശ്ലോ. 12)

അവിടെത്തന്നെ പിന്നേയും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്.

''നൈവ ധർമ്മീ ന ചാധർമ്മീ ന ചൈവ ഹി ശുഭാശുഭീ
യഃ സ്യാദേകാസനേ ലീനസ്തൂഷ്ണീം കിഞ്ചിദചിന്തയൻ.''

(ഒരേ ആസനത്തിന്മേൽത്തന്നെ ഇരുന്നു മനസ്സിനെ ഏകാഗ്രമാക്കി ഒന്നിനേയും വിചാരിക്കാതെയിരിക്കുന്നവൻ ധർമ്മിയുമല്ല, അധർമ്മിയുമല്ല, സുഖിയുമല്ല, ദുഃഖിയുമല്ല.)

''ജ്ഞാനം സംന്യാസലക്ഷണം'' എന്നും അതിൽത്തന്നെ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. ഈ ശാസ്ത്രത്തിൽത്തന്നെ അവസാനത്തിൽ ഭഗവാൻ അജ്ജുനനോടു പറയുന്നു:

''സർവ്വധർമ്മാൻ പരിത്യജ്യ മാമേകം ശരണം വ്രജ.''

(സകലധർമ്മങ്ങളേയും ഉപേക്ഷിച്ച് എന്നെന്നന്നെ ശരണംപ്രാപിച്ചാലും.)

പ്രവൃത്തിലക്ഷണമായ ധർമ്മം ലൗകികമായ അഭ്യുദയത്തെ കൊടുക്കുന്നതും എല്ലാ വർണ്ണാശ്രമികൾക്കും വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതും ദേവാദിസ്ഥാനപ്രാപ്തിക്കു ഹേതുവായിട്ടുള്ളതും ആകുന്നുവെങ്കിലും, ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ ഈശ്വരാർപ്പണബുദ്ധ്യാ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്നുവെങ്കിൽ അതു മനഃശുദ്ധിക്കു കാരണമായി ഭവിക്കുന്നു. മനഃശുദ്ധിയുള്ളവന്നു ജ്ഞാനനിഷ്ഠയ്ക്കുള്ള യോഗ്യത

സിദ്ധിക്കുന്നു. അപ്പോഠം അവന്നു ജ്ഞാനവും സിദ്ധിക്കുന്നു. അതിനാൽ പ്രവൃത്തിലക്ഷണമായ ധർമ്മവും മുക്തിസിദ്ധ്യർത്ഥമായിത്തന്നെ ഭവിക്കുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

''ബ്രഹ്മണ്യാധായ കർമ്മാണി യതചിത്താ ജിതേന്ദ്രിയാഃ
യോഗിനഃ കർമ്മ കുർവ്വന്തി സംഗം ത്യക്ത്വാത്മശുദ്ധയേ.''

(എല്ലാ കർമ്മങ്ങളേയും ബ്രഹ്മത്തിൽ അർപ്പിച്ചിട്ടു് യോഗികഠം മനഃശുദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു സക്തികൂടാതെ കർമ്മംചെയ്യുന്നു.)

ഗീതാശാസ്ത്രം നിഃശ്രേയസപ്രയോജനമായ ഈ രണ്ടു ധർമ്മങ്ങളെയാണു മുഖ്യമായി പ്രതിപാദിക്കുന്നതു്. വാസുദേവനെന്നും പരബ്രഹ്മമെന്നും പറയപ്പെടുന്ന പരമാർത്ഥതത്വത്തെയാണു് ഇതിൽ വിശേഷിച്ചും അഭിവ്യഞ്ജിപ്പിക്കുന്നതു്. ഗീതാശാസ്ത്രം വിശിഷ്ടമായ ഒരു വിഷയത്തേയും ഒരു പ്രയോജനത്തേയുംപററി പഠിപ്പിക്കുന്നു. ഈ ശാസ്ത്രത്തിന്നു വിഷയത്തോടും പ്രയോജനത്തോടുമുള്ള സംബന്ധത്തേയും കാണിക്കുന്നു. * എന്തെന്നാൽ, അതിന്റെ അർത്ഥജ്ഞാനംകൊണ്ടു സമസ്തപുരുഷാർത്ഥസിദ്ധിയുമുണ്ടാകുന്നു. അതിനാലാകുന്നു ഞാൻ അതിനെ വിവരിപ്പാൻ ശ്രമംചെയ്യുന്നതു്.

* ഇവിടെ വിശിഷ്ടമായ വിഷയം പരബ്രഹ്മമാകുന്നു. പ്രയോജനം മുക്തി. അതു സംസാരത്തിങ്കൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പാൻ ഇച്ഛിക്കുന്നവക്കവേണ്ടിയാകുന്നു. ഈ ശാസ്ത്രം വിഷയത്തെ വ്യക്തീകരിക്കുന്നതിനാൽ അതിനോടും, മുക്തിക്കു സാധനമാകയാൽ അതിനോടും സംബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഹരിഃ ഓം

ശ്രീകൃഷ്ണായ പരബ്രഹ്മണേ നമഃ

ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീത

ഒന്നാമദ്ധ്യായം

ധൃതരാഷ്ട്ര ഉവാച:

ധർമ്മക്ഷേത്രേ കുരുക്ഷേത്രേ സമവേതാ യുയുത്സവഃ
മാമകാഃ പാണ്ഡവാശ്ചൈവ കിമകുർവ്വത സഞ്ജയ.

ധൃതരാഷ്ട്രൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ സഞ്ജയ	അല്ലയോ സഞ്ജയ
ധർമ്മക്ഷേത്രേ	ധർമ്മത്തിന്നിരിപ്പിടമായിരിക്കുന്ന
കുരുക്ഷേത്രേ	കുരുക്ഷേത്രമെന്ന സ്ഥലത്തിൽ
യുയുത്സവഃ	യുദ്ധംചെയ്‌വാൻ ആഗ്രഹമുള്ളവരായ
മാമകാഃ	നമ്മുടെ ആളുകളും
പാണ്ഡവാഃ ച ഏവ	പാണ്ഡവന്മാരും
സമവേതാഃ	ചേർന്ന്
കിം അകുർവ്വത	എന്തു ചെയ്തു.

(ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവ് സഞ്ജയനോടു ചോദിച്ചു:) അല്ലയോ സഞ്ജയ, പുണ്യഭൂമിയായ കുരുക്ഷേത്രത്തിൽ യുദ്ധംചെയ്‌വാനാഗ്രഹിച്ചു നില്ക്കുന്ന ദുര്യോധനാദികളായ നമ്മുടെ ഭാഗക്കാരും ധർമ്മപുത്രാദികളായ പാണ്ഡവന്മാരുംകൂടി എന്തുചെയ്തു?

സഞ്ജയ ഉവാച:

ദൃഷ്ട്വാ തു പാണ്ഡവാനീകം വ്യൂഢം ദുര്യോധനസ്തദാ
ആചാര്യമുപസംഗമ്യ രാജാ വചനമബ്രവീൽ. 2

സഞ്ജയൻ പറഞ്ഞു:

തദാ	അപ്പോഴം
രാജാ	രാജാവായ
ദുര്യോധനഃ	ദുര്യോധനൻ
വ്യൂഢം	ക്രമവരിയായി നിൎത്തപ്പെട്ടിട്ടുള്ള
പാണ്ഡവാനീകം	പാണ്ഡവരുടെ സേനയെ
ദൃഷ്ട്വാ തു	കണ്ടിട്ടു്
ആചാര്യം ഉപസംഗമ്യ	ദ്രോണാചാര്യരുടെ സമീപേ ചെന്നിട്ടു്
വചനം	വാക്കിനെ
അബ്രവീൽ	പറഞ്ഞു.

ഇരുകക്ഷിസൈന്യങ്ങളും യുദ്ധക്കളത്തിൽ ചേൎന്നുനില്ക്കുന്ന സമയത്തു് ദുര്യോധനമഹാരാജാവു്, ക്രമമായി നിൎത്തപ്പെട്ടിട്ടുള്ള പാണ്ഡവരുടെ സൈന്യത്തെ കണ്ടിട്ടു് ദ്രോണാചാര്യരുടെ സമീപേ പോയി താഴെ പറയുംപ്രകാരം പറഞ്ഞു.

പശ്യൈതാം പാണ്ഡുപുത്രാണാമാചാര്യ മഹതീം ചമൂം
വ്യൂഢാം ദ്രുപദപുത്രേണ തവ ശിഷ്യേണ ധീമതാ. 3

ഹേ ആചാര്യ	അല്ലയോ ദ്രോണാചാര്യരേ
തവ	അങ്ങയുടെ
ശിഷ്യേണ	ശിഷ്യനായും
ധീമതാ	അതിബുദ്ധിശാലിയായുമിരിക്കുന്ന
ദ്രുപദപുത്രേണ	ദ്രുപദരാജകുമാരനാൽ
വ്യൂഢാം	ക്രമമായി നിൎത്തപ്പെട്ടിട്ടുള്ള
മഹതീം	വലിയതായ
പാണ്ഡുപുത്രാണാം	പാണ്ഡവന്മാരുടെ
ഏതാം ചമൂം	ഈ സൈന്യത്തെ
പശ്യ	കണ്ടാലും.

അല്ലയോ ദ്രോണാചാര്യരേ, അങ്ങയുടെ ശിഷ്യനും അതിബുദ്ധിശാലിയുമായ ധൃഷ്ടദ്യുമ്നനാൽ വ്യൂഹമാക്കി നിൎത്തപ്പെട്ട മഹത്തായ ഈ പാണ്ഡവസൈന്യത്തെ നോക്കിക്കണ്ടാലും. (യോദ്ധാക്കളുടെ തേജോബലപൗരുഷസന്നാഹാദികളെക്കൊണ്ടു വൎദ്ധിച്ചിരിക്കുന്ന ഈ സൈന്യത്തെ നോക്കുക എന്നൎത്ഥം.)

അത്ര ശൂരാ മഹേഷ്വാസാ ഭീമാൎജ്ജുനസമാ യുധി
യുയുധാനോ വിരാടശ്ച ദ്രുപദശ്ച മഹാരഥഃ 4

ധൃഷ്ടകേതുശ്ചേകിതാനഃ കാശിരാജശ്ച വീൎയ്യവാൻ
പുരുജിൽ കുന്തിഭോജശ്ച ശൈബ്യശ്ച നരപുംഗവഃ 5

യുധാമന്യുശ്ച വിക്രാന്ത ഉത്തമൗജാശ്ച വീൎയ്യവാൻ
സൗഭദ്രോ ദ്രൗപദേയാശ്ച സൎവ്വ ഏവ മഹാരഥാഃ 6

അത്ര	ഇവിടെ (പാണ്ഡവസൈന്യത്തിൽ)
യുധി	യുദ്ധത്തിൽ
ശൂരാഃ	ശൂരന്മാരായും
ഭീമാൎജ്ജുനസമാഃ	ഭീമൻ, അൎജ്ജുനൻ ഇവരോടു സമന്മാരായും
മഹേഷ്വാസാഃ	വലിയ വില്ലുകളോടുകൂടിയവരായുമുള്ള
യുയുധാനഃ	യുയുധാനനും
വിരാടഃ ച	വിരാടരാജാവും
മഹാരഥഃ	മഹാരഥനായ
ദ്രുപദഃ ച	ദ്രുപദരാജാവും
ധൃഷ്ടകേതുഃ	ധൃഷ്ടകേതു എന്ന രാജാവും
ചേകിതാനഃ	ചേകിതാനൻ എന്ന രാജാവും
വീൎയ്യവാൻ	വീൎയ്യവാനായ
കാശിരാജഃ ച	കാശിരാജാവും
പുരുജിത്	പുരുജിത്തും
കുന്തിഭോജഃ ച	കുന്തിഭോജനും (കുന്തിയുടെ അച്ഛൻ)
നരപുംഗവഃ	മനുഷ്യശ്രേഷ്ഠനായ
ശൈബ്യഃ ച	ശൈബ്യൻ എന്ന രാജാവും
വിക്രാന്തഃ	പരാക്രമശാലിയായ
യുധാമന്യുഃ ച	യുധാമന്യു എന്നവനും
വീൎയ്യവാൻ	വീൎയ്യവാനായ

ഉത്തമൌജാഃ ച	ഉത്തമൌജസ്സെന്നവനും
സൌഭദ്രഃ	സുഭദ്രാപുത്രനായ അഭിമന്യുവും
ദ്രൌപദേയാഃ ച	പാഞ്ചാലിയുടെ പുത്രന്മാരും
സര്വ്വേ ഏവ	ഇവരെല്ലാവരും
മഹാരഥാഃ	മഹാരഥന്മാരാകുന്നു.

ഇവിടെ (പാണ്ഡവസൈന്യത്തിൽ) യുദ്ധത്തിൽ അതിയോഗ്യന്മാരും ഭീമാർജ്ജുനന്മാരോടു തുല്യന്മാരും വലിയ വില്ലാളികളുമായിട്ടനേകം ശൂരന്മാരുണ്ട്—സാത്യകി, വിരാടൻ, മഹാരഥനായ ദ്രുപദൻ, ധൃഷ്ടകേതു, ചേകിതാനൻ, വീരനായ കാശിരാജാവ്, പുരുജിത്ത്, കുന്തിഭോജൻ, മനുഷ്യശ്രേഷ്ഠനായ ശൈബ്യൻ, പരാക്രമശാലിയായ യുധാമന്യു, വീര്യവാനായ ഉത്തമൌജസ്സ്, സുഭദ്രാപുത്രനായ അഭിമന്യു, ദ്രൌപദീപുത്രന്മാർ —ഇവരെല്ലാവരും മഹാരഥന്മാരുമാകുന്നു.

അസ്മാകം തു വിശിഷ്ടാ യേ താൻ നിബോധ ദ്വിജോത്തമ
നായകാ മമ സൈന്യസ്യ സംജ്ഞാർത്ഥം താൻ ബ്രവീമി തേ. 7

ഹേ ദ്വിജോത്തമ	ബ്രാഹ്മണശ്രേഷ്ഠനായ ദ്രോണാചാര്യരേ
അസ്മാകം തു	നമ്മുടെ പക്ഷത്തിൽ
വിശിഷ്ടാഃ	യോഗ്യന്മാരായവർ
യേ	എവരോ
മമ സൈന്യസ്യ	എന്റെ സൈന്യത്തിന്ന്
നായകാഃ	നായകന്മാർ
യേ	എവരോ
താൻ	അവരെ
തേ	അങ്ങേക്ക്
സംജ്ഞാർത്ഥം	നല്ലവണ്ണം അറിവാനായി
ബ്രവീമി	ഞാൻ പറയാം
താൻ നിബോധ	അവരെ അറിഞ്ഞാലും.

ബ്രാഹ്മണശ്രേഷ്ഠനായ ദ്രോണാചാര്യരേ, നമ്മുടെ പക്ഷത്തിൽ യോഗ്യന്മാരായും എന്റെ സൈന്യത്തിന്ന് അധിപന്മാരായും ഉള്ളവരാരെല്ലാമെന്നറിഞ്ഞാലും. അങ്ങേക്കറിവാനായി ഞാൻ അവരെ പറയുന്നു.

ഭവാൻ ഭീഷ്മശ്ച കർണ്ണശ്ച കൃപശ്ച സമിതിഞ്ജയഃ
അശ്വത്ഥാമാ വികർണ്ണശ്ച സൗമദത്തിർജ്ജയദ്രഥഃ 8

അന്യേ ച ബഹവഃ ശൂരാ മദർത്ഥേ ത്യക്തജീവിതാഃ
നാനാശസ്ത്രപ്രഹരണാസ്സർവ്വേ യുദ്ധവിശാരദാഃ 9

ഭവാൻ	ഭവാനും
ഭീഷ്മഃ ച	ഭീഷ്മരും
കർണ്ണഃ ച	കർണ്ണനും
കൃപഃ ച	കൃപാചാര്യരും
സമിതിഞ്ജയഃ	യുദ്ധത്തിൽ ജയശാലിയായ
അശ്വത്ഥാമാ	അശ്വത്ഥാമാവും
വികർണ്ണഃ ച	വികർണ്ണനും
സൗമദത്തിഃ	സോമദത്തപുത്രനായ ഭൂരിശ്രവസ്സും
ജയദ്രഥഃ	ജയദ്രഥനും
അന്യേ ച	പിന്നെ വേറെയും
മദർത്ഥേ	എനിക്കുവേണ്ടി
ത്യക്തജീവിതാഃ	പ്രാണത്യാഗത്തിന്നു തുനിഞ്ഞവരായ
ബഹവഃ ശൂരാഃ	പല ശൂരന്മാരും
നാനാശസ്ത്രപ്രഹരണാഃ	പലവിധ ആയുധത്തോടുകൂടിയവരും
സർവ്വേ	എല്ലാവരും
യുദ്ധവിശാരദാഃ	യുദ്ധത്തിൽ സമർത്ഥന്മാരുമാകുന്നു.

ഭവാനും, ഭീഷ്മരും, കർണ്ണനും, കൃപാചാര്യരും യുദ്ധത്തിൽ ജയശാലിയായ അശ്വത്ഥാമാവും, വികർണ്ണനും, സോമദത്തപുത്രനായ ഭൂരിശ്രവസ്സും, ജയദ്രഥനും, പിന്നേയും എനിക്കുവേണ്ടി പ്രാണത്യാഗം ചെയ്‌വാൻ തുനിഞ്ഞിട്ടുള്ള മററനേകം ശൂരന്മാരും പലവിധ ആയുധങ്ങളോടുകൂടി യുദ്ധംചെയ്യുന്നവരും, എല്ലാവരും യുദ്ധത്തിൽ അതിസമർത്ഥന്മാരുമാകുന്നു.

അപര്യാപ്തം തദസ്മാകം ബലം ഭീഷ്മാഭിരക്ഷിതം
പര്യാപ്തം ത്വിദമേതേഷാം ബലം ഭീമാഭിരക്ഷിതം. 10

യൽ	യാതൊന്ന്
ഭീഷ്മാഭിരക്ഷിതം	ഭീഷ്മരാൽ രക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ
തൽ	അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന
അസ്മാകം ബലം	നമ്മുടെ സൈന്യം

അപര്യാപ്തം	അവരോടുകൂടി യുദ്ധംചെയ്‌വാൻ സാമർത്ഥ്യമില്ലെന്നതുപോലെ തോന്നുന്ന
ഭീമാഭിരക്ഷിതം	ഭീമനാൽ രക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന
ഏതേഷാം	ഇവരുടെ
ഇദം ബലം തു	ഈ സൈന്യമാകട്ടെ
പര്യാപ്തം	നമ്മോടുകൂടി യുദ്ധംചെയ്‌വാൻ സാമർത്ഥ്യമുള്ളതുപോലെ തോന്നുന്നു.

ഭീഷ്മരാൽ രക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന നമ്മുടെ സൈന്യത്തിന്നു പാണ്ഡവന്മാരോടു യുദ്ധംചെയ്‌വാൻ സാമർത്ഥ്യമില്ലെന്നപോലെ തോന്നുന്നു. എന്നാൽ ഭീമനാൽ രക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ഇവരുടെ സൈന്യത്തിന്നു് നമ്മോടു യുദ്ധംചെയ്‌വാൻ സാമർത്ഥ്യമുള്ളതുപോലെയും തോന്നുന്നു.

അയനേഷു ച സർവ്വേഷു യഥാഭാഗമവസ്ഥിതാഃ
ഭീഷ്മമേവാഭിരക്ഷന്തു ഭവന്തഃ സർവ്വ ഏവ ഹി. 11

സർവ്വേ ഭവന്തഃ ഏവ ഹി	നിങ്ങൾ എല്ലാവരും
സർവ്വേഷു ച അയനേഷു	(സൈന്യത്തിന്നുള്ളിൽ പ്രവേശിപ്പാനുള്ള) എല്ലാ മാർഗ്ഗങ്ങളിലും
യഥാ ഭാഗം	അവരുടെ സ്ഥാനത്തു്
അവസ്ഥിതാഃ	നിന്നുകൊണ്ടു്
ഭീഷ്മം ഏവ	ഭീഷ്മരെത്തന്നെ
അഭിരക്ഷന്തു	എല്ലാ ഭാഗത്തും കാത്തുകൊള്ളണം.

നിങ്ങൾ എല്ലാവരും സൈന്യമദ്ധ്യത്തിൽ പ്രവേശിപ്പാനുള്ള സകല മാർഗ്ഗങ്ങളിലും അവരവൎക്കു നിയമിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള സ്ഥാനങ്ങളിൽ നിന്നുകൊണ്ടു ഭീഷ്മരെത്തന്നെ എല്ലാ ഭാഗത്തും കാത്തുകൊള്ളണം. (അദ്ദേഹം ഒരു ഭാഗത്തുനിന്നു യുദ്ധംചെയ്യുമ്പോൾ ശത്രുക്കൾ മറേറ ഭാഗത്തു വന്നു് അദ്ദേഹത്തിൽ ബാണം പ്രയോഗിക്കാതിരിപ്പാൻ കാത്തുനില്ക്കേണമെന്നു താൽപര്യം.)

തസ്യ സഞ്ജനയൻ ഹർഷം കുരുവൃദ്ധഃ പിതാമഹഃ
സിംഹനാദം വിനദ്യോച്ചൈഃ ശംഖം ദധ്മൗ പ്രതാപവാൻ. 12

പ്രതാപവാൻ	ശത്രുക്കൾക്കു ഭയത്തെ ജനിപ്പിക്കത്തക്ക ബലമുള്ളവനും

കുരുവൃദ്ധഃ	കുരുവംശത്തിൽവെച്ച് അധികം പ്രായംചെന്നവനും
പിതാമഹഃ	മുത്തച്ഛനുമായ (ഭീഷ്മർ)
തസ്യ	അവന്ന് (ദുര്യോധനന്ന്)
ഹർഷം	സന്തോഷത്തെ
സഞ്ജനയൻ	ഉണ്ടാക്കീട്ട്
ഉച്ചൈഃ	(വലിയതായ) ഉറക്കെ
സിംഹനാദം വിനദ്യ	സിംഹനാദംപോലെയുള്ള ശബ്ദത്തെ ഉണ്ടാക്കീട്ട്
ശംഖം	ശംഖിനെ
ദധ്മൗ	വിളിച്ചു.

ശത്രുക്കൾക്ക ഭയം തോന്നത്തക്ക ബലമുള്ളവനും, കുരുവൃദ്ധനും, പിതാമഹനുമായ ഭീഷ്മർ ദുര്യോധനന്നു സന്തോഷം ജനിക്കത്തക്കവണ്ണം ഉച്ചത്തിൽ സിംഹനാദംചെയ്തു ശംഖുവിളിച്ചു.

തതഃ ശംഖാശ്ച ഭേര്യശ്ച പണവാനകഗോമുഖാഃ
സഹസൈവാഭ്യഹന്യന്ത സ ശബ്ദസ്തുമുലോഽഭവൽ. 13

തതഃ	അതിന്റെശേഷം
ശംഖാഃ ച	ശംഖുകളും
ഭേര്യഃ ച	നകാരങ്ങളും
പണവാനകഗോമുഖാഃ	മൃദംഗങ്ങളും തപ്പട്ടകളും ഗോമുഖങ്ങളും
സഹസാ ഏവ	ഉടനെതന്നെ
അഭ്യഹന്യന്ത	മുഴക്കിത്തുടങ്ങി
സഃ ശബ്ദഃ	ആ ശബ്ദം
തുമുലഃ	എല്ലാ ദിക്കിലും നിറഞ്ഞതായി
അഭവൽ	ഭവിച്ചു.

അതിന്റെ (ഭീഷ്മർ ശംഖുവിളിച്ചതിന്റെ) ശേഷം കൗരവസൈന്യത്തിലുള്ള മറ്റെല്ലാവരും ശംഖങ്ങളും, നകാരങ്ങളും, മൃദംഗങ്ങളും, തപ്പട്ടകളും, ഗോമുഖങ്ങളും എന്നിവയെല്ലാം ഉടനെതന്നെ മുഴക്കിത്തുടങ്ങി. ആ ശബ്ദം ദിക്കാസകലം വ്യാപിച്ചു.

തതഃ ശ്വേതൈർഹയൈര്യുക്തേ മഹതി സ്യന്ദനേ സ്ഥിതൗ
മാധവഃ പാണ്ഡവശ്ചൈവ ദിവ്യൗ ശംഖൗ പ്രദധ്മതുഃ. 14

തതഃ	അപ്പോഠം
ശ്വേതൈഃ	വെളുത്ത
ഹയൈഃ	കുതിരകളോട്
യുക്തേ	കൂടിയ
മഹതി	വലിയതായ
സ്യന്ദനേ	രഥത്തിൽ
സ്ഥിതൌ	ഇരിക്കുന്ന
മാധവഃ	ലക്ഷ്മീപതിയായ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനും
പാണ്ഡവഃ ച ഏവ	പാണ്ഡുപുത്രനായ അർജ്ജുനനും
ദിവ്യൗ	ദിവ്യങ്ങളായ
ശംഖൗ	ശംഖുകളെ
പ്രദധ്മതുഃ	ഉറക്കെ വിളിച്ചു.

അതിന്റെശേഷം വെളുത്ത കുതിരകളെ കെട്ടിയ വലിയ രഥത്തിലിരുന്നുകൊണ്ട് ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനും അർജ്ജുനനും ദിവ്യങ്ങളായ ശംഖങ്ങളെ ഉച്ചത്തിൽ വിളിച്ചു.

പാഞ്ചജന്യം ഹൃഷീകേശോ ദേവദത്തം ധനഞ്ജയഃ
പൗണ്ഡ്രം ദധ്മൗ മഹാശംഖം ഭീമകർമ്മാ വൃകോദരഃ 15

ഹൃഷീകേശഃ	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ
പാഞ്ചജന്യം ദധ്മൗ	പാഞ്ചജന്യമെന്ന ശംഖു വിളിച്ചു
ധനഞ്ജയഃ	അർജ്ജുനൻ
ദേവദത്തം (ദധ്മൗ)	ദേവദത്തമെന്ന ശംഖ് വിളിച്ചു
ഭീമകർമ്മാ	ഭയങ്കരമായ കർമ്മത്തോടുകൂടിയവ[നായ
വൃകോദരഃ	ഭീമൻ
പൗണ്ഡ്രം	പൗണ്ഡ്രമെന്ന
മഹാശംഖം (ദധ്മൗ)	വലിയ ശംഖു വിളിച്ചു.

ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ പാഞ്ചജന്യമെന്ന ശംഖും, അർജ്ജുനൻ ദേവദത്തമെന്ന ശംഖും, ഭയങ്കരകർമ്മാവായ ഭീമസേനൻ പൗണ്ഡ്രമെന്ന വലിയ ശംഖും വിളിച്ചു,

അനന്തവിജയം രാജാ കുന്തീപുത്രോ യുധിഷ്ഠിരഃ
നകുലസ്സഹദേവശ്ച സുഘോഷമണിപുഷ്പകൗ. 16

കാശ്യശ്ച പരമേഷ്വാസശ്ശിഖണ്ഡീ ച മഹാരഥഃ
ധൃഷ്ടദ്യുമ്നോ വിരാടശ്ച സാത്യകിശ്ചാപരാജിതഃ 17

ദ്രുപദോ ദ്രൗപദേയാശ്ച സർവശഃ പൃഥിവീപതേ
സൗഭദ്രശ്ച മഹാബാഹുഃ ശംഖാൻ ദധ്മുഃ പൃഥക് പൃഥക്. 18

ഹേ പൃഥിവീപതേ	അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ
രാജാ	രാജാവായും
കുന്തീപുത്രഃ	കുന്തിയുടെ പുത്രനായുമിരിക്കുന്ന
യുധിഷ്ഠിരഃ	ധർമ്മപുത്രൻ
അനന്തവിജയം	അനന്തവിജയമെന്ന ശംഖത്തെയും
നകുലഃ	നകുലനും
സഹദേവഃ ച	സഹദേവനും
സുഘോഷമണിപുഷ്പകൗ	സുഘോഷം, മണിപുഷ്പകം എന്ന ശംഖങ്ങളേയും
പരമേഷ്വാസഃ	ശ്രേഷ്ഠമായ വില്ലോടുകൂടിയ
കാശ്യഃ ച	കാശിരാജാവും
മഹാരഥഃ	മഹാരഥനായ
ശിഖണ്ഡീ ച	ശിഖണ്ഡിയും
ധൃഷ്ടദ്യുമ്നഃ	ധൃഷ്ടദ്യുമ്നനും
വിരാടഃ ച	വിരാടനും
അപരാജിതഃ	അപജയം വരാത്തവനായ
സാത്യകിഃ ച	സാത്യകിയും
ദ്രുപദഃ	ദ്രുപദരാജാവും
ദ്രൗപദേയാഃ ച	ദ്രൗപദീകുമാരന്മാരും
മഹാബാഹുഃ	മഹാബാഹുവായ
സൗഭദ്രഃ ച	സുഭദ്രാപുത്രനായ അഭിമന്യുവും
സർവ്വശഃ	ഇവരെല്ലാവരും
പൃഥക് പൃഥക്	വെവ്വേറെ
ശംഖാൻ ദധ്മുഃ	ശംഖങ്ങളെ വിളിച്ചു.

അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ, രാജാവും കുന്തീപുത്രനുമായ ധർമ്മപുത്രൻ അനന്തവിജയം എന്ന ശംഖത്തെയും, നകുലൻ സുഘോഷമെന്നതിനേയും, സഹദേവൻ മണിപുഷ്പകമെന്ന

തിനേയും വിളിച്ചു. മഹാവില്ലാളിയായ കാശിരാജാവും മഹാരഥനായ ശിഖണ്ഡിയും ധൃഷ്ടദ്യുമ്നനും വിരാടരാജാവും യുദ്ധത്തിൽ തോൽവിയില്ലാത്ത സാത്യകിയും, ദ്രുപദമഹാരാജാവും ദ്രൗപദീകുമാരന്മാരും മഹാബാഹുവായ അഭിമന്യുവും എല്ലാവരും പ്രത്യേകം ശംഖുകൾ വിളിച്ചു.

അത്രയുമല്ല:

സ ഘോഷോ ധാർത്തരാഷ്ട്രാണാം ഹൃദയാനി വ്യദാരയൽ
നഭശ്ച പൃഥിവീം ചൈവ തുമുലോ വ്യനുനാദയൻ 19

തുമുലഃ	എങ്ങും നിറഞ്ഞതായ
സഃ ഘോഷഃ	ആ ശബ്ദം
നഭഃ ച	ആകാശത്തേയും
പൃഥിവീം ച ഏവ	ഭൂമിയേയും
വ്യനുനാദയൻ	പ്രതിദ്ധ്വനിയാൽ വ്യാപിച്ചിട്ട്
ധാർത്തരാഷ്ട്രാണാം	ദുര്യോധനാദികളുടെ
ഹൃദയാനി	ഹൃദയങ്ങളെ
വ്യദാരയൽ	പിളർന്നു

എല്ലാ ദിക്കിലും നിറഞ്ഞ ആ ശബ്ദം ആകാശത്തേയും ഭൂമിയേയും പ്രതിദ്ധ്വനിയാൽ വ്യാപിച്ച് ധാർത്തരാഷ്ട്രന്മാരുടെ ഹൃദയങ്ങളെ പിളർന്നു.

അഥ വ്യവസ്ഥിതാൻ ദൃഷ്ട്വാ ധാർത്തരാഷ്ട്രാൻ കപിധ്വജഃ
പ്രവൃത്തേ ശസ്ത്രസംപാതേ ധനുരുദ്യമ്യ പാണ്ഡവഃ 20
ഹൃഷീകേശം തദാ വാക്യമിദമാഹ മഹീപതേ

ഹേ മഹീപതേ	അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ
അഥ	അതിന്റെശേഷം
ശസ്ത്രസംപാതേ	ആയുധപ്രയോഗകാലം
പ്രവൃത്തേ	വന്നപ്പോൾ
കപിധ്വജഃ	കപിധ്വജനായ
പാണ്ഡവഃ	പാണ്ഡുപുത്രൻ (അർജ്ജുനൻ)
വ്യവസ്ഥിതാൻ	യുദ്ധംചെയ്‌വാൻ തയാറായിനിൽക്കുന്ന
ധാർത്തരാഷ്ട്രാൻ	ധൃതരാഷ്ട്രകുമാരന്മാരെ

ദൃഷ്ട്വാ	കണ്ടിട്ട്
ധനുഃ	വില്ലിനെ
ഉദ്യമ്യ	ഉയൎത്തിപ്പിടിച്ച്
തദാ	അപ്പോരം
ഹൃഷീകേശം	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനോട്ട്
ഇദം വാക്യം ആഹ	ഈ വാക്കിനെ പറഞ്ഞു.

അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ, ആയുധപ്രയോഗത്തിന്നുള്ള കാലമായപ്പോരം കപിധ്വജനായ അർജ്ജുനൻ യുദ്ധംചെയ്‌വാൻ തയ്യാറായി നില്ക്കുന്ന ദുര്യോധനാദികളെ കണ്ടിട്ട വില്ല് ഉയൎത്തിപ്പിടിച്ച് ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനോട്ട താഴെ പറയുംപ്രകാരമുള്ള വാക്യത്തെ പറഞ്ഞു:

അൎജ്ജുന ഉവാച:

സേനയോരുഭയോർമ്മധ്യേ രഥം സ്ഥാപയ മേച്യുത. 21

യാവദേതാൻ നിരീക്ഷേഹം യോദ്ധുകാമാനവസ്ഥിതാൻ
കൈർമ്മയാ സഹ യോദ്ധവ്യമസ്മിൻ രണസമുദ്യമേ. 22

യോത്സ്യമാനാനവേക്ഷേഹം യ ഏതേത്ര സമാഗതാഃ
ധാൎത്തരാഷ്ട്രസ്യദുർബ്ബുദ്ധേർയ്യുദ്ധേ പ്രിയചികീഷ്വവഃ 23

അൎജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ അച്യുത	അല്ലയോ നാശമററവനേ (ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ)
ദുർബ്ബുദ്ധേ	ദുർബ്ബുദ്ധിയായ
ധാർത്തരാഷ്ട്രസ്യ	ധൃതരാഷ്ട്രപുത്രന്ന് (ദുര്യോധനന്ന്)
യുദ്ധേ	യുദ്ധത്തിൽ
പ്രിയ ചികീഷ്വവഃ	ഇഷ്ടത്തെ ചെയ്‌വാൻ ഇച്ഛയുള്ളവരായിട്ട്
യേ് ഏതേ	യാതൊരു ഈ ജനങ്ങരം
അത്ര	ഇവിടെ (യുദ്ധക്കളത്തിൽ)
സമാഗതാഃ	വന്നിരിക്കുന്നുവോ
(താൻ)	അവരേയും
അസ്മിൻ രണസമുദ്യമേ	ഈ യുദ്ധാരംഭത്തിൽ

മയാ	എന്നാൽ
കൈഃ സഹ	ആരോടുകൂടി (എതിർത്തു്)
യോദ്ധവ്യം	യുദ്ധംചെയ്യപ്പെടേണമോ
(താൻ)	അവരേയും
യോദ്ധുകാമാൻ	യുദ്ധംചെയ്‌വാൻ ഇച്ഛയുള്ളവരായിട്ടു്
അവസ്ഥിതാൻ	ഇവിടെ നില്ക്കുന്ന
ഏതാൻ	ഈ ജനങ്ങളേയും
അഹം	ഞാൻ
യാവൽ നിരീക്ഷേ	ഏതുവരെ നല്ലവണ്ണം കാണുന്നുവോ
യോത്സ്യമാനാൻ	യുദ്ധംചെയ്‌വാൻ ഭാവിക്കുന്നവരെ
അഹം	ഞാൻ
യാവൽ അവേക്ഷേ	ഏതുവരെ നോക്കിക്കാണുന്നുവോ
(താവൽ)	അതുവരെ
ഉഭയോഃ സേനയോഃ	രണ്ടു സൈന്യങ്ങളുടേയും
മധ്യേ	നടുവിൽ
മേ രഥം	എൻെറ തേരിനെ
സ്ഥാപയ	നിർത്തിയാലും.

ഹേ അച്യുത, ദുഷ്ടബുദ്ധിയായ ദുര്യോധനൻെറ പ്രീതിക്കുവേണ്ടി യുദ്ധംചെയ്‌വാനിച്ഛയോടുകൂടി ആരെല്ലാം ഈ യുദ്ധക്കളത്തിൽ വന്നിരിക്കുന്നുവോ അവരേയും, ഈ യുദ്ധാരംഭത്തിൽ ഞാൻ ആരോടെല്ലാം യുദ്ധംചെയ്യുന്നമോ അവരേയും, അതിനുപുറമെ, ഇപ്പോഴും യുദ്ധത്തിന്നായി ഒരുമ്പെട്ടവരേയും, ഞാൻ നല്ലവണ്ണം നോക്കിക്കണ്ടറിയുന്നതുവരെ രണ്ടു സൈന്യങ്ങളുടേയും നടുവിൽ എൻെറ രഥത്തെ നിർത്തിയാലും.

സഞ്ജയ ഉവാച:

ഏവമുക്തോ ഹൃഷീകേശോ ഗുഡാകേശേന ഭാരത
സേനയോരുഭയോർമ്മധ്യേ സ്ഥാപയിത്വാ രഥോത്തമം. 24

ഭീഷ്മദ്രോണപ്രമുഖതഃ സർവ്വേഷാഞ്ച മഹീക്ഷിതാം
ഉവാച പാർത്ഥ പശ്യൈതാൻ സമവേതാൻ കുരൂനിതി. 25

സഞ്ജയൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ ഭാരത	ഭാരതവംശത്തിൽ ജനിച്ച ഹേ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ

ഗുഡാകേശേന	നിദ്രയെ ജയിച്ചിരിക്കുന്ന അർജ്ജുനനാൽ
ഏവം ഉക്തഃ	ഇപ്രകാരം പറയപ്പെട്ട
ഹൃഷീകേശഃ	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ
ഉഭയോഃ സേനയോഃ	രണ്ടു സൈന്യങ്ങളുടെ
മധ്യേ	നടുവിൽ
ഭീഷ്മദ്രോണപ്രമുഖതഃ	ഭീഷ്മർ ദ്രോണർ മുതലായ
സർവ്വേഷാം	എല്ലാ
മഹീക്ഷിതാം ച	രാജാക്കന്മാർക്കും എതിരായി
രഥോത്തമം	ശ്രേഷ്ഠമായ രഥത്തെ
സ്ഥാപയിത്വാ	നിർത്തീട്ട്
ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സമവേതാൻ	ചേർന്നിരിക്കുന്ന
ഏതാൻ കുരൂൻ	ഈ കൗരവന്മാരെ
പശ്യ	കണ്ടാലും
ഇതി ഉവാച	എന്നു പറഞ്ഞു.

അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ, അർജ്ജുനൻ ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞപ്പോൾ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ രണ്ടു സേനകളുടേയും മദ്ധ്യത്തിൽ ഭീഷ്മർ ദ്രോണർ മുതലായ എല്ലാ രാജാക്കന്മാരുടേയും മുമ്പിലായി ശ്രേഷ്ഠമായ തേരിനെ നിർത്തിയിട്ട്, ''ഹേ അർജ്ജുന, ചേർന്നുനില്ക്കുന്ന ഈ കൗരവസൈന്യത്തെ കണ്ടാലും'' എന്നു പറഞ്ഞു.

തത്രാപശ്യൽ സ്ഥിതാൻ പാർത്ഥഃ പിതൄനഥ പിതാമഹാൻ
ആചാര്യാന്മാതുലാൻ ഭ്രാതൄൻ പുത്രാൻ പൗത്രാൻ
സഖീംസ്തഥാ 26
ശ്വശുരാൻ സുഹൃദശ്ചൈവ സേനയോരുഭയോരപി

അഥ	അതിന്റെശേഷം
പാർത്ഥഃ	അർജ്ജുനൻ
തത്ര	അവിടെ
ഉഭയോഃ സേനയോഃ അപി	ഇരുസൈന്യങ്ങളിലും
സ്ഥിതാൻ	നില്ക്കുന്ന
പിതൄൻ	പിതാക്കന്മാരേയും

പിതാമഹാൻ	മുത്തച്ഛന്മാരേയും
ആചാര്യാൻ	ഗുരുക്കന്മാരേയും
മാതുലാൻ	അമ്മാമന്മാരേയും
ഭ്രാതൄൻ	സഹോദരന്മാരേയും
പുത്രാൻ	പുത്രന്മാരേയും
പൗത്രാൻ	പൗത്രന്മാരേയും
സഖീൻ	സ്നേഹിതന്മാരേയും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
ശ്വശുരാൻ	ഭാര്യാപിതാക്കന്മാരേയും
സുഹൃദഃ ച ഏവ	സുഹൃത്തുക്കളേയും
അപശ്യൽ	കണ്ടു.

അപ്പോഠം അജ്ജുനൻ അവിടെ രണ്ടു സൈന്യങ്ങളിലും നില്ക്കുന്ന പിതാക്കന്മാരേയും മുത്തച്ഛന്മാരേയും ഗുരുക്കന്മാരേയും അമ്മാമന്മാരേയും സഹോദരന്മാരേയും പുത്രന്മാരേയും പൗത്രന്മാരേയും സഖികളേയും അപ്രകാരംതന്നെ സുഹൃത്തുക്കളേയും ഭാര്യാപിതാക്കന്മാരേയും കണ്ടു. (തൻെറ സ്വന്തം അച്ഛൻ, മുത്തച്ഛൻ, ഗുരു മുതലായവക്കു തുല്യന്മാരായ അസംഖ്യംപേരെ അജ്ജുനൻ അവിടെ കണ്ടു എന്നു താൽപര്യം.)

താൻ സമീക്ഷ്യ സ കൗന്തേയസ്സർവ്വാൻ ബന്ധൂനവസ്ഥിതാൻ 27
കൃപയാ പരയാവിഷ്ടോ വിഷീദന്നിദമബ്രവീൽ

സഃ കൗന്തേയഃ	കുന്തീപുത്രനായ ആ അജ്ജുനൻ
അവസ്ഥിതാൻ	നില്ക്കുന്ന
താൻ സർവ്വാൻ ബന്ധൂൻ	ആ എല്ലാ ബന്ധുക്കളെ
സമീക്ഷ്യ	കണ്ടിട്ട്
പരയാ	അധികമായ
കൃപയാ	ദയയോടു്
ആവിഷ്ട	കൂടിയവനായിട്ട്
വിഷീദൻ	വ്യസനിച്ചുകൊണ്ടു്
ഇദം	ഇതിനെ (താഴെ പറയുവാൻപോകുന്നതിനെ)
അബ്രവീൽ	പറഞ്ഞു.

ആ അര്‍ജ്ജുനന്‍ യുദ്ധക്കളത്തില്‍ നില്‍ക്കുന്ന എല്ലാ ബന്ധുജനങ്ങളേയും കണ്ടിട്ടു വളരെ ദയയോടുകൂടിയവനും ദുഃഖിതനുമായിട്ടു താഴെ പറയുംപ്രകാരം പറഞ്ഞു:

അര്‍ജ്ജുന ഉവാച:

ദൃഷ്ട്വേമം സ്വജനം കൃഷ്ണ യുയുത്സും സമുപസ്ഥിതം 28
സീദന്തി മമ ഗാത്രാണി മുഖഞ്ച പരിശുഷ്യതി

വേപഥുശ്ച ശരീരേ മേ രോമഹര്‍ഷശ്ച ജായതേ. 29

ഗാണ്ഡീവം സ്രംസതേ ഹസ്താല്‍ ത്വക് ചൈവ പരിദഹ്യതേ
ന ച ശക്നോമ്യവസ്ഥാതും ഭ്രമതീവ ച മേ മനഃ 30
നിമിത്താനി ച പശ്യാമി വിപരീതാനി കേശവ

അര്‍ജ്ജുനന്‍ പറഞ്ഞു:

ഹേ കൃഷ്ണ	അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ
യുയുത്സും	യുദ്ധംചെയ്‌വാന്‍ ഇച്ഛയോടുകൂടി
സമുപസ്ഥിതം	വന്നിരിക്കുന്ന
ഇമം സ്വജനം	ഈ ബന്ധുക്കളെ
ദൃഷ്ട്വാ	കണ്ടിട്ട്
മമ ഗാത്രാണി	എന്റെ അവയവങ്ങള്‍
സീദന്തി	തളരുന്നു
മുഖം ച	മുഖവും (വായയും)
പരിശുഷ്യതി	വരളുന്നു
മേ ശരീരേ	എന്റെ ദേഹത്തില്‍
വേപഥുഃ ച	വിറയും
രോമഹര്‍ഷഃ ച	രോമാഞ്ചവും (കുളിരുപൊട്ടല്‍)
ജായതേ	ഉണ്ടാകുന്നു
ഗാണ്ഡീവം	ഗാണ്ഡീവം എന്ന വില്ല്
ഹസ്താല്‍	കൈയില്‍നിന്ന്
സ്രംസതേ	പിടിമുറുകാതെ വീഴുന്നു
ത്വക് ച ഏവ	(ദേഹത്തിലുള്ള) തൊലിയും
പരിദഹ്യതേ	എരിയുന്നു
അവസ്ഥാതും ച	(തേരില്‍) ഇരിക്കുന്നതിന്നും
ന ശക്നോമി	ഞാന്‍ ശക്തനാകുന്നില്ല
മേ മനഃ	എന്റെ മനസ്സ്

ഭ്രമതി ഇവ ച	ഇളകിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നതുപോലെയും തോന്നുന്നു
ഹേ കേശവ	അല്ലയോ കേശവ
വിപരീതാനി	വിപരീതമായിരിക്കുന്ന
നിമിത്താനി ച	നിമിത്തങ്ങളും
പശ്യാമി	ഞാൻ കാണുന്നു.

അല്ലയോ കൃഷ്ണ, യുദ്ധംചെയ്‌വാൻ ഇച്ഛയോടുകൂടി വന്നിരിക്കുന്ന ഈ ബന്ധുക്കളെ കണ്ടിട്ട് എന്റെ അംഗങ്ങൾ തളരുന്നു. വായ വരണ്ടുപോകുന്നു. എന്റെ ദേഹത്തിൽ ഒരു വിറയും രോമാഞ്ചവും ഉണ്ടാകുന്നു. ഗാണ്ഡീവം കൈയിൽനിന്നു വീഴുന്നു. ദേഹമാസകലവും എരിയുന്നു. തേരിൽ ഇരിക്കുന്നതിന്നുതന്നെ ഞാൻ ശക്തനാകുന്നില്ല. എന്റെ മനസ്സു വല്ലാതെ പരിഭ്രമിച്ചുപോലെ തോന്നുകയും ചെയ്യുന്നു. അല്ലയോ കേശവ, ഞാൻ ദുർന്നിമിത്തങ്ങളും കാണുന്നു.

ന ച ശ്രേയോനുപശ്യാമി ഹത്വാ സ്വജനമാഹവേ. 31

ന കാംക്ഷേ വിജയം കൃഷ്ണ ന ച രാജ്യം സുഖാനി ച
കിം നോ രാജ്യേന ഗോവിന്ദ കിം ഭോഗൈർജ്ജീവിതേന വാ. 32

ആഹവേ	യുദ്ധത്തിൽ
സ്വജനം	(ചേർന്നിരിക്കുന്ന) ബന്ധുക്കളെ
ഹത്വാ	കൊന്നിട്ട്
അനു	പിന്നെ
ശ്രേയഃ ച	ശ്രേയസ്സു ഫലം
ന പശ്യാമി	ഞാൻ കാണുന്നില്ല
ഹേ കൃഷ്ണ	അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ
വിജയം	ജയത്തേയും
രാജ്യം ച	രാജ്യത്തേയും
ന കാംക്ഷേ	ഞാൻ ഇച്ഛിക്കുന്നില്ല
സുഖാനി ച	സുഖങ്ങളേയും
നഃ	ഇച്ഛിക്കുന്നില്ല
ഹേ ഗോവിന്ദ	അല്ലയോ ഗോവിന്ദ
ന	ഞങ്ങൾക്ക്

രാജ്യേന	രാജ്യംകൊണ്ടു്
കിം	എന്തു് (പ്രയോജനം)
ഭോഗൈഃ	ഭോഗങ്ങളെക്കൊണ്ടാവട്ടെ
ജീവിതേന വാ	ജീവിതംകൊണ്ടുതന്നെയാവട്ടെ
കിം	എന്തു് (പ്രയോജനം).

യുദ്ധക്കളത്തിൽ ചേൎന്നിരിക്കുന്ന ബന്ധുക്കളെ കൊന്നിട്ടു് ഒരു ശുഭഫലത്തേയും ഞാൻ കാണുന്നില്ല. ഹേ കൃഷ്ണ, ജയത്തേയോ രാജ്യത്തേയോ സുഖത്തേയോ ഞാനിച്ഛിക്കുന്നില്ല. ഹേ ഗോവിന്ദ, ഞങ്ങൾക്കു് രാജ്യംകൊണ്ടാവട്ടെ ഭോഗങ്ങൾ കൊണ്ടാവട്ടെ ജീവിതംകൊണ്ടുതന്നെയാവട്ടെ എന്തൊരുപ്രയോജനമാണുള്ളതു് ?

യേഷാമൎത്ഥേ കാംക്ഷിതം നോ രാജ്യം ഭോഗാഃ സുഖാനി ച
ത ഇമേവസ്ഥിതാ യുദ്ധേ പ്രാണാംസ്ത്യക്ത്വാ ധനാനി ച. 33

ആചാൎയ്യാഃ പിതരഃ പുത്രാസ്തഥൈവ ച പിതാമഹാഃ
മാതുലാഃ ശ്വശുരാഃ പൗത്രാഃ സ്യാലാഃ സംബന്ധിനസ്തഥാ. 34

നഃ	ഞങ്ങൾക്കു്
യേഷാം അൎത്ഥേ	യാതൊരുവൎക്കുവേണ്ടി
രാജ്യം	രാജ്യം
കാംക്ഷിതം	ഇച്ഛിക്കപ്പെടുന്നുവോ
ഭോഗാഃ സുഖാനി ച	ഭോഗങ്ങളും സുഖങ്ങളും
(യേഷാം അൎത്ഥേ കാംക്ഷിതാനി)	ആൎക്കുവേണ്ടി ഇച്ഛിക്കപ്പെടുന്നുവോ
തേ	അങ്ങനെയുള്ള
ആചാര്യാഃ	ഗുരുക്കന്മാർ
പിതരഃ	പിതാക്കന്മാർ
പുത്രാഃ	പുത്രന്മാർ
തഥാ ഏവ ച	അപ്രകാരംതന്നെ
പിതാമഹാഃ	മുത്തച്ഛന്മാർ
മാതുലാഃ	അമ്മാമന്മാർ
ശ്വശുരാഃ	ഭാര്യമാരുടെ പിതാക്കന്മാർ
പൗത്രാഃ	പുത്രന്മാരുടെ പുത്രന്മാർ

സ്യാലാഃ	ഭാര്യാസഹോദരന്മാർ
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
സംബന്ധിനഃ	സംബന്ധിജനങ്ങരം
ഇമേ	ഇവരെല്ലാവരും
പ്രാണാൻ	ജീവനേയും
ധനാനി ച	ധനത്തേയും
ത്യക്ത്വാ	ഉപേക്ഷിച്ച്
യുദ്ധേ	യുദ്ധക്കളത്തിൽ
അവസ്ഥിതാഃ	നില്ക്കുന്നു.

രാജ്യവും ഭോഗങ്ങളും സുഖങ്ങളും ഞങ്ങളാൽ ആർക്കവേണ്ടി ഇച്ഛിക്കപ്പെടുന്നുവോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഗുരുക്കന്മാർ, പിതാക്കന്മാർ, പുത്രന്മാർ, അപ്രകാരംതന്നെ മുത്തച്ഛന്മാർ, അമ്മാമന്മാർ, ഭാര്യാപിതാക്കന്മാർ, പൗത്രന്മാർ, ഭാര്യാസഹോദരന്മാർ, അപ്രകാരംതന്നെ ബന്ധുക്കരം ഇവരെല്ലാവരും പ്രാണനേയും ധനത്തേയുമുപേക്ഷിച്ച് യുദ്ധക്കളത്തിൽ നിൽക്കുന്നു.

ഏതാൻ ന ഹന്തുമിച്ഛാമി ഘ്നതോപി മധുസൂദന
അപി ത്രൈലോക്യരാജ്യസ്യ ഹേതോഃ കിം നു
മഹീകൃതേ. 35

ഹേ മധുസൂദന	അല്ലയോ കൃഷ്ണ
ഘ്നതഃ അപി	(എന്നെ) കൊല്ലുന്നവരാണെങ്കിലും
ഏതാൻ	ഇവരെ
ത്രൈലോക്യരാജ്യസ്യ	മൂന്നുലോകത്തിലെ രാജ്യാധിപത്യ[ത്തിന്നു്
ഹേതോഃ അപി	വേണ്ടിയെങ്കിലും
ഹന്തും	കൊല്ലുന്നതിന്നു്
ന ഇച്ഛാമി	ഞാൻ ഇച്ഛിക്കുന്നില്ല
മഹീകൃതേ	ഭൂമിക്കുവേണ്ടി
കിം നു	എന്തു്? (പിന്നെ പറയണമോ?)

അല്ലയോ മധുസൂദന, അവർ എന്നെ കൊല്ലുന്നതായാലും ഞാൻ അവരെ ത്രിലോകാധിപത്യലാഭത്തിന്നുംകൂടി കൊല്ലുവാൻ ഇച്ഛിക്കുന്നില്ല. അങ്ങനെയിരിക്കെ അല്പഭൂമിക്കുവേണ്ടി

(ഞാൻ അശേഷം ഇച്ഛിക്കുന്നില്ലെന്നു) പിന്നെ പറയേണമോ?

നിഹത്യ ധാൎത്തരാഷ്ട്രാന്നഃ കാ പ്രീതിഃ സ്യാജ്ജനാൎദ്ദന
പാപമേവാശ്രയേദസ്മാൻ ഹത്വൈതാനാതതായിനഃ 36

ഹേ ജനാൎദ്ദന	അല്ലയോ ജനാൎദ്ദന
ധാൎത്തരാഷ്ട്രാൻ	ധൃതരാഷ്ട്രപുത്രന്മാരെ
നിഹത്യ	കൊന്നിട്ടു്
നഃ	ഞങ്ങൾക്കു്
കാ പ്രീതിഃ സ്യാൽ	എന്തു സന്തോഷമുണ്ടാവാൻപോകുന്നു
ആതതായിനഃ (അപി)	ആതതായികളാണെങ്കിലും
ഏതാൻ ഹത്വാ	ഇവരെ കൊന്നാൽ
അസ്മാൻ	ഞങ്ങളെ
പാപം ഏവ	പാപംതന്നെ
ആശ്രയേൽ	ആശ്രയിക്കുന്നതാണു്.

ഹേ ജനാൎദ്ദന, ധൃതരാഷ്ട്രപുത്രന്മാരെ കൊന്നിട്ട ഞങ്ങൾക്കു് എന്തു സുഖമാണുണ്ടാകുന്നതു്? ആതതായികളാണെങ്കിലും ഇവരെ കൊന്നാൽ ഞങ്ങൾക്കു നിശ്ചയമായി പാപമുണ്ടാകും.

തസ്മാന്നാൎഹാ വയം ഹന്തും ധാൎത്തരാഷ്ട്രാൻ
സ്വബാന്ധവാൻ
സ്വജനം ഹി കഥം ഹത്വാ സുഖിനഃ സ്യാമ മാധവ. 37

ഹേ മാധവ	അല്ലയോ മാധവ
തസ്മാൽ	ആയതുകൊണ്ടു്
വയം	ഞങ്ങൾ
സ്വബാന്ധവാൻ	സ്വബന്ധുക്കളായ
ധാൎത്തരാഷ്ട്രാൻ	ധൃതരാഷ്ട്രപുത്രന്മാരെ
ഹന്തും	കൊല്ലുന്നതിന്നു്
ന അൎഹാഃ	യോഗ്യന്മാരല്ല
സ്വജനം ഹത്വാ	ബന്ധുക്കളെ കൊന്നിട്ടു്
കഥം	എങ്ങനെ
സുഖിനഃ	സുഖികളായി
സ്യാമ ഹി	ഭവിക്കും.

അതിനാൽ ഹേ മാധവ, സ്വബന്ധുക്കളായ ധൃതരാഷ്ട്രപുത്രന്മാരെ കൊല്ലുന്നതിന്നു ഞങ്ങൾക്ക് അർഹതയില്ല. ബന്ധുക്കളെ കൊന്നിട്ട് എങ്ങനെയാണ് സുഖമായിരിക്കുന്നത്?

യദ്യപ്യേതേ ന പശ്യന്തി ലോഭോപഹതചേതസഃ
കുലക്ഷയകൃതം ദോഷം മിത്രദ്രോഹേ ച പാതകം. 38

കഥം ന ജ്ഞേയമസ്മാഭിഃ പാപാദസ്മാന്നിവർത്തിതും
കുലക്ഷയകൃതം ദോഷം പ്രപശ്യദ്ഭിർജ്ജനാർദ്ദന. 39

ലോഭോപഹതചേതസഃ	ആശനിമിത്തം വിവേകമില്ലാത്ത മനസ്സോടുകൂടിയ
ഏതേ	ഇവർ (ദുര്യോധനാദികൾ)
കുലക്ഷയകൃതം ദോഷം	കുലക്ഷയംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ദോഷത്തേയും
മിത്രദ്രോഹേ	മിത്രദ്രോഹത്തിലുള്ള
പാതകം ച	പാപത്തേയും
യദ്യപി ന പശ്യന്തി	അറിയുന്നില്ലെങ്കിലും
കുലക്ഷയകൃതം ദോഷം	കുലനാശംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന പാപത്തെ
പ്രപശ്യദ്ഭിഃ അസ്മാഭിഃ	അറിയുന്ന ഞങ്ങളാൽ
അസ്മാൽ പാപാൽ	ഈ പാപത്തിൽനിന്നു്
നിവർത്തിതും	നിവർത്തിപ്പാൻവേണ്ടി
ഹേ ജനാർദ്ദന	അല്ലയോ ജനാർദ്ദന
കഥം ന ജ്ഞേയം	എങ്ങനെ അറിയപ്പെടാതിരിക്കും.

ആശകൊണ്ടു വിവേകശൂന്യമായ മനസ്സോടുകൂടിയ ദുര്യോധനാദികൾ കുലക്ഷയംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ദോഷത്തേയും ബന്ധുദ്രോഹത്താലുള്ള പാപത്തേയും അറിയുന്നില്ലെങ്കിലും, കുലക്ഷയം കൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ദോഷത്തെ അറിയുന്ന ഞങ്ങൾ ഈ പാപത്തിൽനിന്നു നിവർത്തിക്കുവാനുള്ള വഴിയെ ഹേ, ജനാർദ്ദന, എങ്ങനെ ആലോചിക്കാതിരിക്കും?

കുലക്ഷയേ പ്രണശ്യന്തി കുലധർമ്മാസ്സനാതനാഃ
ധർമ്മേ നഷ്ടേ കുലം കൃത്സ്നമധർമ്മോഭിഭവത്യുത. 40

കുലക്ഷയേ	കുലനാശം വന്നാൽ (കുലനാശത്തിങ്കൽ)
സനാതനാഃ	പരമ്പരാപ്രാപ്തങ്ങളായ
കുലധർമ്മാഃ	കുലധർമ്മങ്ങൾ
പ്രണശ്യന്തി	മുഴുവനും നശിച്ചുപോകുന്നു
ധർമ്മേ നഷ്ടേ	ധർമ്മം നശിച്ചാൽ
കൃത്സ്നം കുലം ഉത	കുലത്തെ മുഴുവനും
അധർമ്മഃ	ദുരാചാരം
അഭിഭവതി	ബാധിക്കുന്നു.

കുലനാശം വന്നാൽ പണ്ടേക്കുപണ്ടേ ഉള്ള കുലാചാരങ്ങൾ മുഴുവനും നശിച്ചുപോകുന്നു. ആചാരം നശിച്ചാൽ കുലത്തെ ആസകലവും അനാചാരം വന്നു ബാധിക്കുന്നു.

അധർമ്മാഭിഭവാൽ കൃഷ്ണ പ്രദുഷ്യന്തി കുലസ്ത്രീയഃ
സ്ത്രീഷു ദുഷ്ടാസു വാർഷ്ണേയ ജായതേ വർണ്ണസംകരഃ 41

ഹേ കൃഷ്ണ	അല്ലയോ കൃഷ്ണ
അധർമ്മാഭിഭവാൽ	അധർമ്മം ബാധിച്ചാൽ
കുലസ്ത്രീയഃ	കുലസ്ത്രീകൾ
പ്രദുഷ്യന്തി	ദോഷപ്പെടുന്നു
സ്ത്രീഷു ദുഷ്ടാസു	സ്ത്രീകൾ ദോഷപ്പെട്ടാൽ
ഹേ വാർഷ്ണേയ	അല്ലയോ വൃഷ്ണിവംശജ
വർണ്ണസംകരഃ	ജാതിമിശ്രം
ജായതേ	ഉണ്ടാകുന്നു.

അല്ലയോ കൃഷ്ണ, അധർമ്മം ബാധിച്ചാൽ കുലസ്ത്രീകൾ ദോഷപ്പെടുന്നു. അല്ലയോ വൃഷ്ണിവംശജ, സ്ത്രീകൾ ദോഷപ്പെട്ടാൽ ജാതിസങ്കരമുണ്ടാകുന്നു.

സംകരോ നരകായൈവ കുലഘ്നാനാം കുലസ്യ ച
പതന്തി പിതരോ ഹ്യേഷാം ലുപ്തപിണ്ഡോദക
ക്രിയാഃ 42

സംകരഃ	ജാതിമിശ്രം
കുലഘ്നാനാം	കുലനാശം വരുത്തുന്നവൎക്കും
കുലസ്യ ച	കുലത്തിന്നും
നരകായ ഏവ	നരകഹേതുവായിത്തന്നെ ഭവി

	കുന്നു
ഹി	എന്തെന്നാൽ
ഏഷാം പിതരഃ	ഈ കുലഘ്നന്മാരുടെ പിതൃക്കൾ
ലുപ്തപിണ്ഡോദകക്രിയാഃ	പിണ്ഡോദകക്രിയകളില്ലാത്തവരായിട്ട്
പതന്തി	(നരകത്തിൽ) വീഴുന്നു.

ജാതിമിശ്രം, കുലനാശം വരുത്തുന്നവർക്കും കുലത്തിന്നും നരകഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നു. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, കുലഘ്നന്മാരുടെ പിതൃക്കൾ പിണ്ഡോദകക്രിയകളില്ലാത്തവരായി നരകത്തിൽ വീഴുന്നു.

ദോഷൈരേതൈഃ കുലഘ്നാനാം വർണ്ണസംകരകാരകൈഃ
ഉത്സാദ്യന്തേ ജാതിധർമ്മാഃ കുലധർമ്മാശ്ച ശാശ്വതാഃ 43

വർണ്ണസംകരകാരകൈഃ	ജാതിമിശ്രത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്ന
കുലഘ്നാനാം	കുലനാശംവരുത്തുന്നവരുടെ
ഏതൈഃ ദോഷൈഃ	ഈ പാപങ്ങളാൽ
ശാശ്വതാഃ	അനാദിയായിരിക്കുന്ന
ജാതിധർമ്മാഃ	ജാത്യാചാരങ്ങളും
കുലധർമ്മാഃ ച	കുലാചാരങ്ങളും
ഉത്സാദ്യന്തേ	നശിപ്പിക്കപ്പെടുന്നു.

ജാതിമിശ്രത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നവയായ കുലനാശം വരുത്തുന്നവരുടെ ഈ പാപങ്ങൾനിമിത്തം അനാദിയായ ജാതിധർമ്മങ്ങളും കുലധർമ്മങ്ങളും നശിച്ചുപോകുന്നു.

ഉത്സന്നകുലധർമ്മാണാം മനുഷ്യാണാം ജനാർദ്ദന
നരകേ നിയതം വാസോ ഭവതീത്യനുശുശ്രുമ. 44

ഹേ ജനാർദ്ദന	അല്ലയോ ജനാർദ്ദന
ഉത്സന്നകുലധർമ്മാണാം	കുലധർമ്മങ്ങൾ നശിച്ചുപോയിട്ടുള്ള
മനുഷ്യാണാം	മനുഷ്യർക്ക്
നരകേ	നരകത്തിൽ
നിയതം വാസഃ	എപ്പോഴും വാസം
ഭവതി ഇതി	ആകുന്നുവെന്ന്
അനുശുശ്രുമ	ഞങ്ങൾ കേട്ടിട്ടുണ്ട്.

അല്ലയോ ജനാർദ്ദന, കുലധർമ്മങ്ങൾ നശിച്ചുപോയിരിക്കുന്ന മനുഷ്യർക്ക് നരകത്തിലാണ് എന്നും വാസമെന്നു ഞങ്ങൾ കേട്ടിട്ടുണ്ട്.

അഹോ ബത മഹൽപാപം കർത്തും വ്യവസിതാ വയം
യദ്രാജ്യസുഖലോഭേന ഹന്തും സ്വജനമുദ്യതാഃ 45

യൽ	യാതൊരു കാരണത്താൽ
വയം	ഞങ്ങൾ
രാജ്യസുഖലോഭേന	രാജ്യസുഖത്തിലുള്ള അത്യാഗ്രഹത്താൽ
സ്വജനം	ബന്ധുജനങ്ങളെ
ഹന്തും	കൊല്ലുവാൻ
ഉദ്യതാഃ	തുനിഞ്ഞവരാകുന്നുവോ
(തൽ)	ആ കാരണത്താൽ
മഹൽപാപം	മഹാപാപത്തെ
കർത്തും	ചെയ്‌വാൻ
വ്യവസിതാഃ	നിശ്ചയിച്ചവരാകുന്നു
അഹോ	ആശ്ചര്യം
ബത	മഹാകഷ്ടം.

ഞങ്ങൾ രാജ്യസുഖേച്ഛകൊണ്ടു ബന്ധുജനങ്ങളെ കൊല്ലുവാൻ തുനിഞ്ഞവരാകയാൽ മഹാപാപത്തെ ചെയ്‌വാനൊരുങ്ങുന്നു. ഇതെന്തൊരാശ്ചര്യം! മഹാ കഷ്ടം!

യദി മാമപ്രതീകാരമശസ്ത്രം ശസ്ത്രപാണയഃ
ധാർത്തരാഷ്ട്രാ രണേ ഹന്യുസ്തന്മേ ക്ഷേമതരം ഭവേൽ. 46

ശസ്ത്രപാണയഃ	ആയുധങ്ങളെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന
ധാർത്തരാഷ്ട്രാഃ	ധൃതരാഷ്ട്രപുത്രന്മാർ
അശസ്ത്ര	ആയുധമെടുക്കാത്തവനും
അപ്രതീകാരം	എതിർക്കാത്തവനുമായ
മാം	എന്നെ
രണേ	യുദ്ധത്തിൽ
ഹന്യുഃ യദി	കൊല്ലുന്നുവെങ്കിൽ
തൽ	അതു്
മേ	എനിക്കു്

ക്ഷേമതരം	അധികം ക്ഷേമമായി
ഭവേൽ	ഭവിക്കും.

ആയുധം ധരിച്ചിരിക്കുന്ന ദുര്യോധനാദികൾ ആയുധമില്ലാത്തവനും എതിർക്കാത്തവനുമായ എന്നെ യുദ്ധത്തിൽ കൊല്ലുന്നുവെങ്കിൽ എനിക്ക് അതാണ് അധികം ക്ഷേമമായി ഭവിക്കുക.

സഞ്ജയ ഉവാച:

ഏവമുക്ത്വാർജ്ജുനഃ സംഖ്യേ രഥോപസ്ഥ ഉപാവിശൽ
വിസൃജ്യ സശരം ചാപം ശോകസംവിഗ്നമാനസഃ 47

സഞ്ജയൻ പറഞ്ഞു:

അർജ്ജുനഃ	അർജ്ജുനൻ
ഏവം ഉക്ത്വാ	ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞിട്ട്
ശോകസംവിഗ്നമാനസഃ	വ്യസനംനിമിത്തം കലങ്ങിയിരിക്കുന്ന മനസ്സോടുകൂടിയവനായിട്ട്
സശരം	ശരത്തോടുകൂടിയ
ചാപം	വില്ലിനെ
വിസൃജ്യ	എറിഞ്ഞു്
സംഖ്യേ	യുദ്ധക്കളത്തിൽ
രഥോപസ്ഥേ	തേർത്തടത്തിൽ
ഉപാവിശൽ	ഇരുന്നു.

അർജ്ജുനൻ ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു് വ്യസനംകൊണ്ടു ചഞ്ചലമാനസനായിട്ടു യുദ്ധമദ്ധ്യത്തിൽവെച്ചു വില്ലും ശരവും താഴെയിട്ട് തേരിൽ ഇരുന്നു.

ഇതി ശ്രീമഹാഭാരതേ ശതസാഹസ്ര്യാം സംഹിതായാം
വൈയാസിക്യാം ഭീഷ്മപർവ്വണി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം യോഗശാസ്ത്രേ
ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ അർജ്ജുനവിഷാദ
യോഗോ നാമ
പ്രഥമോദ്ധ്യായഃ

അർജ്ജുനവിഷാദയോഗം എന്ന ഒന്നാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

രണ്ടാമദ്ധ്യായം

സഞ്ജയ ഉവാച:

തം തഥാ കൃപയാവിഷ്ടമശ്രുപൂർണ്ണാകുലേക്ഷണം
വിഷീദന്തമിദം വാക്യമുവാച മധുസൂദനഃ. 1

സഞ്ജയൻ പറഞ്ഞു:

മധുസൂദനഃ	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ
കൃപയാ ആവിഷ്ടം	കൃപയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവനും
അശ്രുപൂർണ്ണാകുലേക്ഷണം	കണ്ണുനീർ നിറഞ്ഞും വികാരത്തോടു കൂടിയും ഇരിക്കുന്ന കണ്ണുകളോടുകൂടിയവനും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
വിഷീദന്തം	ദുഃഖിച്ചിരിക്കുന്നവനുമായ
തം	അവനോട് (അർജ്ജുനനോട്)
ഇദം വാക്യം	ഇപ്രകാരമുള്ള വാക്കിനെ
ഉവാച	പറഞ്ഞു.

ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ, കൃപയോടുകൂടിയവനും അശ്രുക്കൾ നിറഞ്ഞും വികാരത്തോടുകൂടിയുമിരിക്കുന്ന കണ്ണുകളോടുകൂടിയവനും അപ്രകാരംതന്നെ വ്യസനിച്ചിരിക്കുന്നവനുമായ അർജ്ജുനനോട് ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

കുതസ്ത്വാ കശ്മലമിദം വിഷമേ സമുപസ്ഥിതം
അനാര്യജുഷ്ടമസ്വർഗ്ഗ്യമകീർത്തികരമർജ്ജുന. 2

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
അനാര്യജുഷ്ടം	ശ്രേഷ്ഠന്മാരാൽ നിന്ദിക്കപ്പെട്ടതും
അസ്വർഗ്ഗ്യം	പരലോകപ്രാപ്തിക്കു വിരോധമായിട്ടുള്ളതും
അകീർത്തികരം	അപകീർത്തിയെ ഉണ്ടാക്കുന്നതുമായ
ഇദം കശ്മലം	ഈ മോഹം (അജ്ഞാനം, മൗഢ്യം)
കുതഃ	എന്തു കാരണത്താൽ

വിഷമേ	അകാലത്തിൽ (ഈ ദുർഘടസമയത്ത്)
ത്വാ	നിന്നെ
സമുപസ്ഥിതം	പ്രാപിച്ചു.

എന്തുകൊണ്ടാണ് ഈ ദുർഘടകാലത്തിൽ ഈ മൌഢ്യം— ശ്രേഷ്ഠന്മാർക്കു യുക്തമല്ലാത്തതും പരലോകപ്രാപ്തിക്കു വിരോധമായിട്ടുള്ളതും അപകീർത്തിയെ ഉണ്ടാക്കുന്നതുമായ ഈ മൌഢ്യം — ഹേ അർജ്ജുന, നിന്നെ പ്രാപിച്ചത് ?

ക്ലൈബ്യം മാ സ്മ ഗമഃ പാർത്ഥ നൈതത്ത്വയ്യുപപദ്യതേ
ക്ഷുദ്രം ഹൃദയദൗർബ്ബല്യം ത്യക്ത്വോത്തിഷ്ഠ പരന്തപ. 3

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ക്ലൈബ്യം	ഭയത്തെ (ശൂരന്മാർക്ക് അനർഹമായ അധൈര്യത്തെ)
മാ സ്മ ഗമഃ	പ്രാപിക്കരുത്
ത്വയി	നിങ്കൽ
ഏതത്	ഇത്
ന ഉപപദ്യതേ	യോഗ്യമല്ല
ഹേ പരന്തപ	അല്ലയോ ശത്രുവിനെ തപിപ്പിക്കുന്നവനേ
ക്ഷുദ്രം	തുച്ഛമായ
ഹൃദയദൗർബ്ബല്യം	മനസ്സിന്റെ അധൈര്യത്തെ
ത്യക്ത്വാ	ഉപേക്ഷിച്ച്
ഉത്തിഷ്ഠ	(യുദ്ധത്തിന്നായി) എഴുന്നേല്ക്കുക.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, നീ ഭയത്തെ പ്രാപിക്കരുത്. ഇതു നിനക്കു യോഗ്യമല്ല. അല്ലയോ പരന്തപ, മനസ്സിന്റെ തുച്ഛമായ അധൈര്യത്തെ കളഞ്ഞ് നീ യുദ്ധത്തിന്നായി എഴുന്നേല്ക്കുക.

അർജ്ജുന ഉവാച:

കഥം ഭീഷ്മമഹം സംഖ്യേ ദ്രോണഞ്ച മധുസൂദന
ഇഷുഭിഃ പ്രതിയോത്സ്യാമി പൂജാർഹാവരിസൂദന. 4

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ അരിസൂദന മധുസൂദന	അല്ലയോ ശത്രുവിനെ നിഗ്രഹിക്കുന്ന മധുസൂദന
പൂജാർഹൌ	പൂജിക്കപ്പെടേണ്ടവരായ
ഭീഷ്മം ദ്രോണം ച	ഭീഷ്മരേയും ദ്രോണരേയും

സംഖ്യേ	യുദ്ധത്തിൽ
അഹം	ഞാൻ
ഇഷുഭിഃ	ബാണങ്ങളാൽ
കഥം	എങ്ങനെ
പ്രതിയോത്സ്യാമി	എതിൎത്തു യുദ്ധം ചെയ്യും.

ശത്രുക്കളെ നിഗ്രഹിക്കുന്ന ഹേ മധുസൂദന, പൂജിക്കപ്പെടേണ്ടവരായ ഭീഷ്മരേയും ദ്രോണാചാര്യരേയും ഞാൻ യുദ്ധത്തിൽ എങ്ങനെയാണു് ബാണങ്ങളെക്കൊണ്ടു് എതിൎത്തു യുദ്ധം ചെയ്യുന്നതു്?

ഗുരൂനഹത്വാ ഹി മഹാനുഭാവാൻ
ശ്രേയോ ഭോക്തും ഭൈക്ഷമപീഹ ലോകേ
ഹത്വാൎത്ഥകാമാംസ്തു ഗുരൂനിഹൈവ
ഭുഞ്ജീയ ഭോഗാൻ രുധിരപ്രദിഗ്ദ്ധാൻ. 5

മഹാനുഭാവാൻ	വളരെ മഹിമയുള്ള
ഗുരൂൻ	ആചാര്യന്മാരെ
അഹത്വാ	കൊല്ലാതെ (കൊല്ലുന്നതിനേക്കാൾ)
ഇഹ ലോകേ	ഈ ലോകത്തിൽ
ഭൈക്ഷം അപി	ഭിക്ഷാന്നത്തെ എങ്കിലും
ഭോക്തും	ഉണ്ണുന്നതാണു്
ശ്രേയഃ ഹി	അധികം നല്ലതു്
അൎത്ഥകാമാൻ	ദ്രവ്യത്തിലിച്ഛയുള്ള
ഗുരൂൻ	ആചാര്യന്മാരെ
ഹത്വാ തു	കൊന്നാൽ
ഇഹ ഏവ	ഇവിടെത്തന്നെ
രുധിരപ്രദിഗ്ദ്ധാൻ	രക്തം പിരണ്ടിരിക്കുന്ന
ഭോഗാൻ	ഭോഗങ്ങളെ
ഭുഞ്ജീയ	അനുഭവിക്കാം.

ശ്രേഷ്ഠന്മാരായ ആചാര്യന്മാരെ കൊല്ലാതെ (കൊല്ലുന്നതിനേക്കാൾ) ഇഹലോകത്തിൽ ഭിക്ഷാന്നമെങ്കിലും ഭക്ഷിക്കുന്നതാണു് അധികം നല്ലതു്. അൎത്ഥകാമന്മാരായ ഗുരുക്കന്മാരെ കൊല്ലുന്നുവെങ്കിൽ ഞാൻ ഇഹലോകത്തിൽ ചോര പിരണ്ടിരിക്കുന്ന ഭോഗങ്ങളെമാത്രം അനുഭവിക്കും.

രക്തം പിരണ്ട ഭോഗങ്ങളെ അനുഭവിക്കും എന്നുവെച്ചാൽ:— രക്തം പിരണ്ട പദാൎത്ഥങ്ങൾ നമുക്കു് ലഭിക്കുന്നതിന്നു് ഏതുപ്രകാരം അയോഗ്യമായിരിക്കുന്നുവോ അതുപോലെ, മഹാത്മാരായ ഗുരുക്കന്മാരെ കൊന്നു്, അവരുടെ രക്തം ചിതറുകയാൽ കിട്ടുന്ന രാജ്യഭോഗങ്ങളെ നാം അനുഭവിക്കുന്നതു യോഗ്യമല്ല എന്നു താൽപര്യം.

ന ചൈതദ്വിദ്മഃ കതരന്നോ ഗരീയോ
യദ്വാ ജയേമ യദി വാ നോ ജയേയുഃ
യാനേവ ഹത്വാ ന ജിജീവിഷാമ-
സ്തേവസ്ഥിതാഃ പ്രമുഖേ ധാൎത്തരാഷ്ട്രാഃ. 6

യദ്വാ	ഒന്നുകിൽ
(ഏതാൻ)	ഇവരെ
(വയം)	ഞങ്ങൾ
ജയേമ	ജയിക്കും
യദി വാ	അല്ലെങ്കിൽ
ധാൎത്തരാഷ്ട്രാഃ	ദുൎയ്യോധനാദികൾ
നഃ	ഞങ്ങൾക്കു്
കതരൽ	ഏതാണു്
ഗരീയഃ	അധികം ശ്രേഷ്ഠമായതു്
ഏതൽ	എന്നതു്
ന ച വിദ്മഃ	ഞങ്ങൾ അറിയുന്നില്ല
യാൻ ഏവ	യാതൊരുത്തരെ
ഹത്വാ	കൊന്നിട്ടു്
ന ജിജീവിഷാമഃ	ഞങ്ങൾ ജീവിച്ചിരിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നി [ല്ലയോ
തേ	അവർ
പ്രമുഖേ	എതിരായി
അവസ്ഥിതാഃ	നില്ക്കുന്നു.

ഒന്നുകിൽ ഞങ്ങൾ ഇവരെ ജയിക്കുക, അല്ലെങ്കിൽ ദുൎയ്യോധനാദികൾ ഞങ്ങളെ ജയിക്കുക, എന്നീ രണ്ടു പക്ഷത്തിൽ ഞങ്ങൾക്കു് ഏതാണു് അധികം നല്ലതെന്നുതന്നെ അറിഞ്ഞുകൂടാ. യാതൊരുത്തരെ കൊന്നിട്ടു് ഞങ്ങൾ ജീവിച്ചിരിപ്പാൻ ഇച്ഛിക്കുന്നില്ലയോ അവർതന്നെ നമ്മുടെ എതിരായി നില്ക്കുന്നു.

കാർപ്പണ്യദോഷോപഹതസ്വഭാവഃ
പൃച്ഛാമി ത്വാം ധർമ്മസംമൂഢചേതാഃ
യച്ഛ്രേയഃ സ്യാന്നിശ്ചിതം ബ്രൂഹി തന്മേ
ശിഷ്യസ്തേഽഹം ശാധി മാം ത്വാം പ്രപന്നം. 7

കാർപ്പണ്യദോഷോപഹത സ്വഭാവഃ	കാർപ്പണ്യം ദോഷം ഇവയാൽ ബാധിക്കപ്പെട്ട സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവനായ
(അഹം)	ഞാൻ
ധർമ്മസംമൂഢചേതാഃ	ധർമ്മത്തിൽ സംശയമുള്ള മനസ്സോടുകൂടിയവനായിട്ട്
ത്വാം	അങ്ങയോട്
പൃച്ഛാമി	(ഞാൻ) ചോദിക്കുന്നു
യൽ മേ	ഏതാണ് എനിക്ക്
നിശ്ചിതം	നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ട (പരമാർത്ഥമായിട്ട്)
ശ്രേയഃ സ്യാൽ	സുഖമായി ഭവിക്കുന്നത്
തൽ ബ്രൂഹി	അതിനെ പറഞ്ഞാലും
അഹം	ഞാൻ
തേ ശിഷ്യഃ	അങ്ങയുടെ ശിഷ്യനാകുന്നു
ത്വാം	അങ്ങെ
പ്രപന്നം മാം	ശരണംപ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നഎന്നെ
ശാധി	ശിക്ഷിച്ചാലും (ഉപദേശിച്ചാലും)

കാർപ്പണ്യദോഷങ്ങളാൽ ബാധിക്കപ്പെട്ട സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവനും ധർമ്മത്തിൽ സന്ദേഹമുള്ള മനസ്സോടുകൂടിയവനുമായ ഞാൻ അങ്ങയോടു ചോദിക്കുന്നു. യാതൊന്നാണ് എനിക്ക് നിശ്ചയമായിട്ട് സുഖകരമായി ഭവിക്കുന്നത് അതിനെ പറഞ്ഞാലും. ഞാൻ അങ്ങയുടെ ശിഷ്യനാണ്. അങ്ങെ ശരണം പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന എന്നെ അനുശാസിച്ചാലും.

ന ഹി പ്രപശ്യാമി മമാപനുദ്യാ-
ദ്യച്ഛോകമുച്ഛോഷണമിന്ദ്രിയാണാം
അവാപ്യ ഭൂമാവസപത്നമൃദ്ധം
രാജ്യം സുരാണാമപി ചാധിപത്യം. 8

ഭൂമൗ	ഭൂമിയിൽ
അസപത്നം	ശത്രുരഹിതമായും
ഋദ്ധം	സമൃദ്ധമായുമുള്ള
രാജ്യം	രാജ്യത്തേയും
സുരാണാം ആധിപത്യം ച ഇന്ദ്രപദവിയേയും	
അവാപ്യ അപി	പ്രാപിച്ചാലും
ഇന്ദ്രിയാണാം	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ
ഉച്ഛോഷണം	വളരെ ശോഷിപ്പിക്കുന്ന
മമ ശോകം	എന്റെ വ്യസനത്തെ
യൽ അപനുദ്യാൽ	യാതൊന്നാണില്ലാതാക്കുന്നതു്
(തൽ) ന ഹി പ്രപശ്യാമി	അതിനെ ഞാൻ കാണുന്നില്ല.

ഇഹലോകത്തിൽ അതിരില്ലാത്ത സമൃദ്ധിയോടുകൂടിയ രാജ്യത്തേയും ഇന്ദ്രപദവിയെത്തന്നെയും കിട്ടിയാലും ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ അതിയായി ശോഷിപ്പിക്കുന്നതായ എന്റെ വ്യസനത്തിനു നിവൃത്തിവരുത്തുന്നതായ ഒന്നിനേയും ഞാൻ കാണുന്നില്ല.

സഞ്ജയ ഉവാച:

ഏവമുക്ത്വാ ഹൃഷീകേശം ഗുഡാകേശഃ പരന്തപഃ
ന യോത്സ്യ ഇതി ഗോവിന്ദമുക്ത്വാ തൂഷ്ണീം ബഭൂവ ഹ. 9

സഞ്ജയൻ പറഞ്ഞു:

പരന്തപഃ	ശത്രുതാപനനായ
ഗുഡാകേശഃ	അർജ്ജുനൻ
ഹൃഷീകേശം	ഭഗവാനോടു്
ഏവം ഉക്ത്വാ	ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു്
(പുനഃ അപി)	പിന്നേയും
ന യോത്സ്യേ ഇതി	ഞാൻ യുദ്ധം ചെയ്യുകയില്ലെന്നു്
ഗോവിന്ദം (പ്രതി)	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനോടായി
ഉക്ത്വാ	പറഞ്ഞിട്ടു്
തൂഷ്ണീം ബഭൂവ ഹ	മൗനമായിരുന്നു.

ശത്രുതാപനനായ അർജ്ജുനൻ ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു് പിന്നേയും ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനോടായി 'ഞാൻ യുദ്ധം ചെയ്യുകയില്ല' എന്നു പറഞ്ഞിട്ടു് മൗനമായി അനങ്ങാതെ ഇരുന്നു.

തമുവാച ഹൃഷീകേശഃ പ്രഹസന്നിവ ഭാരത
സേനയോരുഭയോർമ്മദ്ധ്യേ വിഷീദന്തമിദം വചഃ. 10

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ
ഉഭയോഃ സേനയോഃ	രണ്ടു സൈന്യങ്ങളുടെ
മദ്ധ്യേ	മദ്ധ്യത്തിൽ
വിഷീദന്തം തം	വ്യസനിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അവ
ഹൃഷീകേശഃ	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ [നോട്
പ്രഹസൻ ഇവ	മന്ദഹാസത്തോടുകൂടിയിട്ടെന്നപോലെ
ഇദം വചഃ	ഈ വചനത്തെ [പ്രസന്നമുഖനായിട്ട്
ഉവാച	പറഞ്ഞു.

അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ, രണ്ടു സൈന്യങ്ങളുടെ മദ്ധ്യേ വ്യസനിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അവനോട് (അർജ്ജുനനോട്) ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ പ്രസന്നമുഖനായിട്ട് ഇങ്ങനെ പറഞ്ഞു.

ശാംകരഭാഷ്യം

''ദൃഷ്ട്വാതു പാണ്ഡവാനീകം'' എന്നതുമുതൽ ''ന യോത്സ്യ ഇതി ഗോവിന്ദമുക്ത്വാ തൂഷ്ണീം ബഭൂവ ഹ'' എന്നതുവരെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ട്, ജീവികൾക്ക് സംസാരദുഃഖത്തിന്നു ഹേതുവായ ശോകമോഹാദിദോഷങ്ങൾ എവിടെനിന്നുത്ഭവിക്കുന്നുവെന്ന സംഗതിയെ കാണിക്കുന്നതായി വ്യാഖ്യാനിക്കേണ്ടതാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, രണ്ടാമദ്ധ്യായത്തിൽ അർജ്ജുനൻ, തന്റെ രാജ്യം ഗുരുക്കന്മാർ മിത്രങ്ങൾ സുഹൃത്തുക്കൾ സ്വജനങ്ങൾ ബന്ധുക്കൾ മുതലായവരിലുള്ള സ്നേഹം നിമിത്തവും, അവരിൽനിന്നുള്ള വിരഹംനിമിത്തവുമുണ്ടാകുന്ന ശോകമോഹങ്ങളെ കാണിച്ചു (അ. 2, ശ്ലോ. 4). ഇതെല്ലാം 'അവർ എന്റെ, ഞാൻ അവരുടെ' എന്നിങ്ങനെയുള്ള മൗഢ്യബുദ്ധിനിമിത്തമാകുന്നു. ശോകമോഹങ്ങൾ വന്നു വിവേകവിജ്ഞാനത്തെ വ്യാപിച്ചപ്പോഴാണ്, സ്വതേ ക്ഷാത്രധർമ്മമായ യുദ്ധത്തിൽ പ്രവൃത്തിച്ചിരുന്ന അർജ്ജുനൻ സ്വധർമ്മത്തിൽനിന്നു പിൻവലിച്ചു പരധർമ്മമായ ഭിക്ഷാജീവനം മുതലായതിനെ ചെയ്‌വാനാരംഭിച്ചതു്. അപ്രകാരംതന്നെ, സാധാരണയായി ശോകമോ

ഹാദിദോഷങ്ങളാൽ പീഡിതന്മാരായ സകലജീവികളും സ്വധർമ്മത്തെ ഉപേക്ഷിക്കുകയും പരധർമ്മത്തെ സ്വീകരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നതു് സ്വഭാവമാകുന്നു. സ്വധർമ്മപ്രവൎത്തകന്മാരായാലും അവരുടെ വാങ്മനഃകായങ്ങളെക്കൊണ്ടുള്ള സകല പ്രവൃത്തികളും അഹങ്കാരത്തോടുകൂടിയും ഫലേച്ഛയോടുകൂടിയുമാകുന്നു. അപ്പോഴം ധർമ്മാധർമ്മസഞ്ചയം നിമിത്തം ഇഷ്ടാനിഷ്ട ജന്മപ്രാപ്തിലക്ഷണമായും സുഖദുഃഖപ്രാപ്തിലക്ഷണമായുമിരിക്കുന്ന സംസാരം അവസാനമില്ലാതെയായി ഭവിക്കുന്നു. ആയതുകൊണ്ടു് ശോകമോഹങ്ങളാണു് സംസാരകാരണമെന്നും അതിന്റെ നിവൃത്തി സൎവ്വകർമ്മസന്ന്യാസപൂൎവ്വകമായിട്ടുള്ള ആത്മജ്ഞാനംകൊണ്ടല്ലാതെ വേറെ ഒന്നുകൊണ്ടുമില്ലെന്നും കാണുകയാൽ സൎവ്വലോകാനുഗ്രഹത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു് ആ തത്ത്വത്തെ ഉപദേശിക്കേണമെന്ന ഇച്ഛയോടുകൂടി സാക്ഷാൽ ഭഗവാനായ വാസുദേവൻ അൎജ്ജുനനെ നിമിത്തീകരിച്ചു പറഞ്ഞു: ''അശോച്യാൻ....'' എന്നു്

മേല്പറഞ്ഞ അഭിപ്രായത്തിന്നു വിരോധമായിട്ടു ചിലർ പറയുന്നു:- സൎവ്വകർമ്മസന്ന്യാസപൂൎവ്വകമായ കേവലം ആത്മജ്ഞാനനിഷ്ഠമാത്രംകൊണ്ടു മുക്തി സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്നതല്ല എന്നും എന്നാൽ - (പിന്നെ എന്തുകൊണ്ടാണെന്നുവെച്ചാൽ) അഗ്നിഹോത്രാദിശ്രുതിസ്മൃതിസംബന്ധമായ സകല കർമ്മങ്ങളോടുകൂടിയ ജ്ഞാനംകൊണ്ടാണു് മുക്തി എന്നും, ഇതാണു് ഗീതാശാസ്ത്രത്തിന്റെ നിശ്ചിതാൎത്ഥമെന്നും അവർ അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി അവർ ഗീതയിൽനിന്നുതന്നെ ''അഥ ചേത്ത്വമിമം ധർമ്മ്യം സംഗ്രാമം ന കരിഷ്യസി'' (അ. 2, ശ്ലോ. 33), ''കർമ്മണ്യേവാധികാരസ്തേ'' (അ. 2, ശ്ലോ. 47), ''കുരുകർമ്മൈവ തസ്മാത്ത്വം'' (അ. 4, ശ്ലോ. 15) എന്നു മുതലായ ശ്ലോകങ്ങളെ എടുത്തുകാണിക്കുന്നു. വൈദികകർമ്മങ്ങൾ ഹിംസയോടുകൂടിയവയാണെങ്കിലും അവ അധർമ്മമാണെന്നു ശങ്കിപ്പാൻ അവകാശമില്ലെന്നും അവർ പറയുന്നു. ഇതിന്നുദാഹരണമായി ഭഗവദ്വാക്യത്തെത്തന്നെ അവർ എടുത്തുപറയുന്നു. ക്ഷത്രിയധർമ്മമായ യുദ്ധം, ഗുരുക്കന്മാർ പുത്രന്മാർ സഹോദരന്മാർ ബന്ധുക്കൾ മുതലായവരുടെ ഹിംസാലക്ഷണമായ അത്യന്തക്രൂരപ്രവൃത്തിയാണെങ്കിലും അതു സ്വധർമ്മമാക

യാൽ അധർമ്മമായി ഭവിക്കുന്നില്ല. എന്നുതന്നെയല്ല, സ്വധർമ്മംചെയ്യാഞ്ഞാലുള്ള ദോഷത്തെപ്പററി ഭഗവാൻ പറയുന്നതുമുണ്ടു്: ''തതഃ സ്വധർമ്മം കീർത്തിഞ്ച ഹിത്വാ പാപമവാപ്സ്യസി'' (=സ്വധർമ്മത്തേയും കീർത്തിയേയുമുപേക്ഷിച്ചാൽ പാപത്തെ പ്രാപിക്കും) എന്നു്. അതിനാൽ ജീവകാലം മുഴുവൻ ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള വേദോക്തങ്ങളായ സ്വകർമ്മങ്ങൾ പശ്വാദിഹിംസയോടുകൂടിയവയാണെങ്കിലും അവ അധർമ്മമാകയില്ലെന്നു് മുമ്പുതന്നെ നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്.

ഈ അഭിപ്രായം ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, ഭഗവാൻ ജ്ഞാനമാർഗ്ഗമെന്നും കർമ്മമാർഗ്ഗമെന്നും രണ്ടു വഴികളെ, രണ്ടവസ്ഥയിൽ രണ്ടുവക ജനങ്ങളെ ഉദ്ദേശിച്ചു വിഭാഗിച്ചിരിക്കുന്നു. ''അശോച്യാൻ'' എന്ന ശ്ലോകംമുതൽ ''സ്വധർമ്മമപിചാവേക്ഷ്യ'' എന്ന ശ്ലോകംവരെ ഭഗവാനാൽ പരമാത്ഥമായിരിക്കുന്നയാതൊരു ആത്മതത്ത്വനിരൂപണമാണു് ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. അതു സാംഖ്യമാകുന്നു. 'ആത്മാ, ജനനം മുതലായ ഷൾഭാവവികാരമില്ലാത്തവനാകയാൽ അകർത്താവാകുന്നു' (ഒന്നും ചെയ്യാത്തവനാകുന്നു) എന്നുള്ള പ്രകരണാർത്ഥത്താലുണ്ടാകുന്ന യഥാത്ഥബുദ്ധി സാംഖ്യബുദ്ധിയാകുന്നു. ആ ബുദ്ധി ഏതു ജ്ഞാനികൾക്കുണ്ടാകുന്നുവോ അവർ സാംഖ്യന്മാരുമാകുന്നു. ഈ ബുദ്ധി ജനിക്കുന്നതിന്നുമുമ്പായി, ആത്മാ ദേഹാദിയിൽനിന്നും വേറെയായിരിക്കുന്നു, ആത്മാ കർത്താവായും ഭോക്താവായുമിരിക്കുന്നു എന്ന വിചാരത്തോടുകൂടിയും, ധർമ്മാധർമ്മവിവേകത്തോടുകൂടിയും അനുഷ്ഠിക്കേണ്ടതായ മോക്ഷസാധനകർമ്മങ്ങളുടെ നിരൂപണം യോഗമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. തദ്വിഷയമായ ബുദ്ധി യോഗബുദ്ധിയാകുന്നു. അതു് ഏതു കർമ്മികൾക്കുണ്ടോ അവർ യോഗികളാകുന്നു. ഇങ്ങനെ വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള രണ്ടു ബുദ്ധികളെ ഉദ്ദേശിച്ചാണു് ഭഗവാൻ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതു്: ''ഏഷാ തേഭിഹിതാസാംഖ്യേബുദ്ധിര്യോഗേത്വിമാം ശൃണു'' (=സാംഖ്യമായ ബുദ്ധി ഞാൻ നിനക്കു പറഞ്ഞുതന്നു. ഇനി യോഗമായ ബുദ്ധിയെപ്പററി കേട്ടാലും) എന്നു്. അവയിൽ സാംഖ്യബുദ്ധിയെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനയോഗനിഷ്ഠയെ സാംഖ്യന്മാൎക്കും, യോഗബുദ്ധിയെ ആശ്രയിച്ചു നില്ക്കുന്ന

കർമ്മയോഗനിഷ്ഠയെ യോഗികൾക്കമായി ഭഗവാൻ വിഭാഗി ച്ചുപറയുന്നതാകുന്നു (അ. 3, ശ്ലോ. 3). ജ്ഞാനം ഏകത്വമായും അകർത്തൃത്വമായുമുള്ള ബുദ്ധിയെ ആശ്രയിക്കുകയാലും, കർമ്മം അനേകത്വമായും കർത്തൃത്വമായുമുള്ള ബുദ്ധിയെ ആശ്രയിക്കുകയാലും, അവ രണ്ടും ഏകകാലത്തു് ഒരു പുരുഷ ന്നു് അനുഷ്ഠിപ്പാനസാദ്ധ്യമാണെന്നു കാണുകയാൽ ആണു് ഭഗ വാൻ അപ്രകാരം വിഭാഗംചെയ്തതു്. ഇവിടെ ഉദ്ദേശിക്കപ്പെ ട്ടിട്ടുള്ള വിഭാഗത്തെപ്പററിത്തന്നെ ശാതപഥീയബ്രാഹ്മണത്തി ലും പറയുന്നുണ്ടു്: ''ഏതമേവ പ്രവ്രാജിനോ ലോകമിച്ഛ ന്തോ ബ്രാഹ്മണാഃ പ്രവ്രജന്തി'' (=ലൗകികവിഷയങ്ങളിലിച്ഛ യില്ലാത്തവരും ആത്മപദവിയെ ഇച്ഛിക്കുന്നവരുമായ ബ്രാ ഹ്മണർ പ്രാപഞ്ചികമായ വിചാരത്തെ ഉപേക്ഷിക്കണം). ഇങ്ങനെ സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസത്തെ വിധിച്ചതിൻെറശേഷം അവിടെത്തന്നെ മുൻപറഞ്ഞ വിധിയെ വ്യാഖ്യാനിക്കുന്നു: ''കിം പ്രജയാ കരിഷ്യാമോ യേഷാം നോയമാത്മായം ലോകഃ'' (=ഈ അത്മപദവിയിലിരിക്കുന്ന ഞങ്ങൾക്കു് സന്തതികൊണ്ടെന്താവശ്യം). ആ ബ്രാഹ്മണത്തിൽത്തന്നെ പിന്നേയും പറയുന്നു: ''വിവാഹത്തിനു മുമ്പു് വൈദികമായ വിധിനിഷേധങ്ങളുടെ സ്വഭാവത്തെ എല്ലാം പരിശോധിച്ചറി ഞ്ഞതിൻെറശേഷം ഒരു പ്രാപഞ്ചികൻ ത്രിലോകപ്രാപ്തിക്കു (മനുഷ്യലോകം, പിതൃലോകം, ദേവലോകം എന്നീ മൂന്നു ലോ കപ്രാപ്തിക്കു്) സാധനമായ പുത്രനേയും രണ്ടുപ്രകാരമുള്ള ധന ത്തേയും (സോകാമയത) ഇച്ഛിച്ചു.'' ദ്വിപ്രകാരമായ ധന മെവയെന്നാൽ: 1. മാനുഷ്യം. അതു കർമ്മരൂപമായ പിതൃ ലോകപ്രാപ്തിക്കുള്ള സാധനമാകുന്നു. 2. ദൈവം. അതു വിദ്യാ രൂപമായ ദേവലോകപ്രാപ്തിസാധനമാകുന്നു. ഇങ്ങനെ ആത്മ ജ്ഞാനമില്ലാത്തവൎക്കും കാമികളായവൎക്കുമാണു് സകല വൈദി കകർമ്മങ്ങളും വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. ഇച്ഛയിൽനിന്നു നിവൎത്തിച്ചവനും ആത്മപദവിയെ ഇച്ഛിക്കുന്നവനുംമാത്ര മേ സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസം വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളു. കർമ്മവും ജ്ഞാനവും ഒരാൾതന്നെ അനുഷ്ഠിക്കണമെന്നാണു് ഭഗവാൻെറ അഭിപ്രായമെങ്കിൽ ഇപ്രകാരം രണ്ടായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിട്ടു ള്ളതു ശരിയാവുകയില്ല. എന്നുതന്നെയുമല്ല, മൂന്നാമദ്ധ്യായ

ത്തിൽ ആരംഭിക്കുന്ന "ജ്യായസീ ചേൽ കർമ്മണസ്തേ" എന്ന അൎജ്ജുനന്റെ ചോദ്യവും യുക്തമാവുകയില്ല. ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങൾ ഒരേ പുരുഷനാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെട്ടുവാനസാദ്ധ്യമെന്നും, ജ്ഞാനം കർമ്മത്തേക്കാൾ ശ്രേഷ്ഠമെന്നുമുള്ള സംഗതിയെ മുമ്പ് ഭഗവാൻ ഉപദേശിച്ചിട്ടില്ലായെങ്കിൽ പിന്നെ അൎജ്ജുനൻ 3-ാം അദ്ധ്യായം 1-ാം ശ്ലോകംകൊണ്ട് എങ്ങനെയാണ് അതിനെ വെറുതെ ഭഗവാങ്കൽ ആരോപിക്കുന്നത്?

അതിന്നുപുറമെ, ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങൾ ഒന്നായിട്ടാണ് എല്ലാവക്കും വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതെങ്കിൽ അൎജ്ജുനനെ സംബന്ധിച്ചും അങ്ങനെതന്നെ ആയിരിക്കണം. എന്നാൽ പിന്നെ അൎജ്ജുനൻ, "യച്ഛ്രേയ ഏതയോരേകം തന്മേ ബ്രൂഹി സുനിശ്ചിതം" (=ഇവയിൽ അധികം ശ്രേയസ്കരമായതേതോ അതിനെ നിശ്ചയിച്ചു പറഞ്ഞാലും) എന്നു രണ്ടിൽ ഒന്നിനെ മാത്രം ആവശ്യപ്പെട്ടു പറഞ്ഞതെന്തുകൊണ്ട്? ഒരു വൈദ്യൻ ഒരു പിത്തരോഗിയോട് പിത്തശമനാൎത്ഥം മധുരമായും തണുപ്പായുമുള്ളതിനെ ഭക്ഷിക്കണമെന്നുപദേശിച്ചാൽ അവയിൽ (മധുരമായും തണുപ്പായുമുള്ളവയിൽ) ഏതാണ് പിത്തത്തെ ശമിപ്പിക്കുന്നതെന്ന ചോദ്യത്തിന്നർഹതയില്ല.

അൎജ്ജുനന്ന് ഭഗവാന്റെ വാക്കു മനസ്സിലാകാഞ്ഞിട്ടാണ് ചോദ്യം ചെയ്തത് എന്നു കല്പിക്കുകയാണെങ്കിൽ അതും ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, അങ്ങനെയായിരുന്നുവെങ്കിൽ ഭഗവാന്റെ ഉത്തരം 'കർമ്മവും ജ്ഞാനവുമൊന്നായിട്ടാണല്ലോ ഞാൻ പറഞ്ഞതിന്റെ താൽപര്യം. നീ എങ്ങനെയാണിത്ര തെററിദ്ധരിച്ചത്' എന്നിങ്ങനെ ചോദ്യത്തെ അനുസരിച്ചു വേണ്ടതായിരുന്നു. എന്നാൽ (ഇങ്ങനെ മറുപടി പറയുന്നതിന്നു പകരം) അൎജ്ജുനന്റെ ചോദ്യത്തിന്നനുരൂപമല്ലാതെ "ദ്വേനിഷ്ഠേ മയാ പുരാ പ്രോക്തേ" (=രണ്ടു നിഷ്ഠയെപ്പററി മുമ്പു ഞാനുപദേശിച്ചിട്ടുണ്ട്) എന്നു ഭഗവാൻ മറുപടി പറഞ്ഞതു യുക്തമായിരുല്ലോ. എന്തെന്നാൽ, ആ മറുപടി (കക്ഷിയുടെ അഭിപ്രായപ്രകാരം) ചോദിക്കാത്ത വിഷയമാകുന്നു.

കേവലം സ്വാൎത്ഥംമാത്രമായ കർമ്മാനുഷ്ഠാനവും ജ്ഞാനനിഷ്ഠയുമൊന്നായിട്ടു വേണമെന്നാണ് ഭഗവാൻ അഭിപ്രായ

പ്പെട്ടതെന്നു പറയുന്നുവെങ്കിൽ, രണ്ടുവക ജനങ്ങൾക്ക് രണ്ടു വിധം മാർഗ്ഗങ്ങൾ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതും മററും യുക്തമാവുകയില്ല. അത്രയുമല്ല, സ്വാത്മകർമ്മമായ സ്വധർമ്മമാണ് ക്ഷത്രിയന്നു യുദ്ധം എന്നു ധരിച്ചുകൊണ്ട് അർജ്ജുനൻ ഭഗവാനോട് ''കിം കർമ്മണി ഘോരേ മാം നിയോജയസി'' (=ഘോരമായ കർമ്മത്തിൽ എന്നെ എന്തിനാണ് പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നതു്) എന്നു പരിഭവം പറയുന്നതും യുക്തമായിരിക്കുന്നില്ല.

അതിനാൽ ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൽ ശ്രൗതമായും സ്മാർത്തമായുമുള്ള ഏതെങ്കിലും കർമ്മത്തിന്റെ സഹായത്തോടുകൂടിയാണ് ആത്മജ്ഞാനം പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു് എന്നു കാണിക്കുവാൻ ആർക്കും കഴിയുന്നതല്ല.

അജ്ഞാനംകൊണ്ടോ രാഗാദിദോഷംകൊണ്ടോ കർമ്മത്തിൽ പ്രവൃത്തനായ ഒരുവൻ യജ്ഞദാനതപസ്സുകളെക്കൊണ്ടു മനഃശ്ശുദ്ധി വരുത്തിയതിന്റെശേഷം ''സർവ്വവും ഏകമായും അകർത്താവായുമുള്ള ബ്രഹ്മമാണ്'' എന്ന പരമാർത്ഥ തത്ത്വജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ പിന്നെ അവന്നു കർമ്മത്തിലോ തൽഫലത്തിലോ യാതൊരിച്ഛയുമില്ലായെങ്കിലും ലോകസംഗ്രഹത്തിന്നുവേണ്ടി പിന്നേയും അവന്നു മുമ്പെത്തെപ്പോലെ തന്നെ കർമ്മംചെയ്‌വാൻ വിരോധമില്ല. എന്തെന്നാൽ, പ്രവൃത്തിരൂപമായി കാണപ്പെടുന്ന അതിനെ (അവന്റെ ചേഷ്ടയെ) കർമ്മമായി ഗണിക്കുന്നതല്ല. മുക്തിസാധനമായി അതിനെ ജ്ഞാനത്തോടു കൂട്ടിച്ചേർപ്പാനും പാടില്ല. എപ്രകാരം ഭഗവാനായ വാസുദേവന്റെ ക്ഷാത്രമായ സ്വധർമ്മചേഷ്ടിതം, മോക്ഷസിദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടോ അല്ലെങ്കിൽ വേറെ വല്ല പുരുഷാർത്ഥസിദ്ധിക്കായിട്ടോ ജ്ഞാനത്തോടുകൂടി ചേർക്കപ്പെടുന്നില്ലയോ അപ്രകാരം വിദ്വാന്റെ ബാഹ്യമായ പ്രവൃത്തിരൂപമായ കർമ്മം മുക്തിസിദ്ധ്യർത്ഥം ജ്ഞാനത്തോടുകൂട്ടി ചേർക്കപ്പെടുന്നതല്ല. എന്തെന്നാൽ, രണ്ടു ദിക്കിലും ഫലാപേക്ഷയോ അഹങ്കാരമോ ഇല്ല. തത്ത്വത്തെ അറിയുന്നവൻ 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്നു വിചാരിക്കുകയാവട്ടെ, കർമ്മഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുകയാവട്ടെ ചെയ്യുന്നില്ല.

ന്നനി വേറെ ഒരു ഉദാഹരണം പറയാം:—സ്വർഗ്ഗാദികാമങ്ങളെ ഇച്ഛരിക്കുന്ന ഒരുവൻ അഗ്നിഹോത്രാദികാമ്യകർമ്മങ്ങറംക്ക മുമ്പിൽ ചെയ്യേണ്ടതായ അഗ്ന്യാധാനം ചെയ്യുവെന്നിരിക്കട്ടെ. അതിൻെറ ശേഷം അവൻ അഗ്നിഹോത്രമാരംഭിക്കുന്നു. യജ്ഞം പകുതിയായപ്പോറം അവൻെറ കാമം നശിച്ചുവെന്നും വിചാരിക്കുക. എങ്കിലും അവൻ ആ കർമ്മത്തെ സമാപ്തിവരുത്തുന്നു. ഈ സംഗതിയിൽ ആ അഗ്നിഹോത്രകർമ്മം കാമ്യമായി ഭവിക്കുന്നില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ ഭഗവാൻ പറയുന്നു: ''കുർവ്വന്നപി ന കരോതി ന ലിപ്യതേ'' (=അവൻ ചെയ്യുന്നുവെങ്കിലും അതു് അവനെ ബാധിക്കുകയില്ല. അവനിൽ ഒട്ടുന്നതുമില്ല).

എന്നാൽ, ''പൂർവ്വൈഃ പൂർവ്വതരം കൃതം'', ''കർമ്മണൈവ ഹി സംസിദ്ധിമാസ്ഥിതാ ജനകാദയഃ'' (=പഴമയിൽ പണ്ടുള്ളവർ ചെയ്തതുപോലെ നീയും കർമ്മംചെയ്യുക; കർമ്മംകൊണ്ടുതന്നെയാണു ജനകാദികറം സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചതു്) എന്നു പറഞ്ഞിട്ടുള്ള ഒരു ഭാഗത്തെപ്പററി വിചാരിപ്പാനുണ്ടു്. മുമ്പത്തെ സംഗതിയേയും ഇതിനേയും വേറെയായി കല്പിച്ചു് ഇതിനെ ഇപ്രകാരമാണു് അറിയേണ്ടതു്. ജനകാദികറം തത്ത്വത്തെ അറിഞ്ഞവരാണെങ്കിലും കർമ്മംചെയ്യുവെന്നുതന്നെ വിചാരിക്കുക. പക്ഷേ, അവർ ലോകസംഗ്രഹാർത്ഥമാണു കർമ്മം ചെയ്തതു്. ആത്മാവല്ല, ഇന്ദ്രിയങ്ങളാണു്, വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നതു് എന്ന ദൃഢവിശ്വാസംകൊണ്ടാണു് അവർ സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചതു്. കർമ്മസന്ന്യാസത്തിന്നുള്ള അധികാരം അവക്കു സിദ്ധിച്ചിട്ടുണ്ടായിരുന്നുവെങ്കിലും അവർ കർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടുതന്നെയാണു സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചതു്. കർമ്മസന്ന്യാസം അവർ നിയമാനുസാരേണ ചെയ്തില്ലെന്നു മാത്രമേയുള്ളു. എന്നാൽ അവർ തത്ത്വത്തെ അറിയാത്തവരായിരുന്നുവെങ്കിൽ ഈശ്വരാർപ്പണമായിരിക്കുന്ന കർമ്മംകൊണ്ടു സിദ്ധിയെ—(ഇവിടെ സിദ്ധിയെന്നുവെച്ചാൽ മനഃശുദ്ധി, അല്ലെങ്കിൽ ജ്ഞാനോൽപത്തിലക്ഷണമായ സിദ്ധിയെന്നർത്ഥമാകുന്നു)—പ്രാപിച്ചു എന്നേ വ്യാഖ്യാനിക്കുവാൻ പാടുള്ളു. ഈ അർത്ഥത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചാണു് ഭഗവാൻ, ''സത്ത്വശുദ്ധയേ കർമ്മ കുർവ്വന്തി'' (=മനഃശുദ്ധിക്കായി

ക്കൊണ്ടു യോഗികരം കർമ്മംചെയ്യുന്നു) എന്നും, ''സ്വകർമ്മണാ തമഭ്യർച്ച്യ സിദ്ധിം വിന്ദതി മാനവഃ'' (=സ്വകർമ്മംകൊണ്ടു് അദ്ദേഹത്തെ അർച്ചിച്ചു മനുഷ്യൻ സിദ്ധിയെ പ്രാപിക്കുന്നു) എന്നും, പറഞ്ഞതു്. സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചവന്നു് ഭഗവാൻ പിന്നെ, ''സിദ്ധിംപ്രാപ്തോ യഥാ ബ്രഹ്മ'' (=സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചവൻ എങ്ങനെയാണു് ബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിക്കുക എന്നു് എന്നിൽനിന്നു പഠിക്കുക) എന്നിങ്ങനെ ജ്ഞാനനിഷ്ഠയെ ഉപദേശിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടു കേവലം തത്ത്വജ്ഞാനംകൊണ്ടു മാത്രമാണു് മോക്ഷമെന്നും, കർമ്മത്തോടുകൂടിയ ജ്ഞാനംകൊണ്ടല്ലെന്നുമാണു് ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൻെറ നിശ്ചിതമായ അർത്ഥം. ഇപ്രകാരമാണു് അർത്ഥമെന്നു താഴെപ്പറയുന്ന അതാതു ഘട്ടങ്ങളിൽ നാം വിഭാഗിച്ചു കാണിക്കാം.

സ്വധർമ്മത്തിൽ സംശയമാനസനായവനും അജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവനും, മഹത്തായ ദുഃഖസമുദ്രത്തിൽ മുങ്ങിക്കിടക്കുന്നവനും ആയ അർജ്ജുനനെ ഉദ്ധരിപ്പിക്കുന്നതിന്നു് ആത്മജ്ഞാനം ഒഴിച്ചു വേറെ ഒരു മാർഗ്ഗവും കാണായ്കയാൽ ഭഗവാനായ വാസുദേവൻ ദയകൊണ്ടു് അർജ്ജുനനെ ഉദ്ധരിപ്പിക്കണമെന്ന ആഗ്രഹത്തോടുകൂടി ആത്മോപദേശംചെയ്‌വാനാരംഭിച്ചു് ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

അശോച്യാനന്വശോചസ്ത്വം പ്രജ്ഞാവാദാംശ്ച ഭാഷസേ
ഗതാസൂനഗതാസൂംശ്ച നാനുശോചന്തി പണ്ഡിതാഃ. 11

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

(ഹേ അർജ്ജുന)	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ത്വം	നീ
അശോച്യാൻ	ദുഃഖത്തിനു വിഷയീഭൂതന്മാരല്ലാത്തവരെക്കുറിച്ചു്
അന്വശോചഃ	ദുഃഖിക്കുന്നു
പ്രജ്ഞാവാദാൻ ച	വിവേകികളുടെ വാക്കിനെപ്പോലെയുള്ള വാക്കിനേയും
ഭാഷസേ	നീ പറയുന്നു

ഗതാസൂൻ	മരിച്ചവരെക്കുറിച്ചും
അഗതാസൂൻ ച	ജീവനോടെ ഇരിക്കുന്നവരെക്കുറിച്ചും
പണ്ഡിതാഃ	വിദ്വാന്മാർ
ന അനുശോചന്തി	ദുഃഖിക്കുന്നില്ല.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ദുഃഖത്തിന്നു വിഷയീഭൂതന്മാരല്ലാത്തവരെക്കുറിച്ചു നീ ദുഃഖിക്കുന്നു. വിവേകികളുടെ വാക്കും പറയുന്നു. വിദ്വാന്മാർ മരിച്ചവരെക്കുറിച്ചും ഇരിക്കുന്നവരെക്കുറിച്ചും വ്യസനിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ഭീഷ്മദ്രോണാദികൾ അശോച്യന്മാരാകുന്നു. അവരെപ്പററി വ്യസനിപ്പാനാവശ്യമില്ല. എന്തെന്നാൽ, അവർ സദ്വൃത്തന്മാരും പരമാർത്ഥത്തിൽ നിത്യന്മാരുമാകുന്നു. അങ്ങനെയുള്ളവരെക്കുറിച്ച് നീ, 'ഞാൻനിമിത്തം അവർ മരിക്കുന്നു; അവരില്ലെങ്കിൽ രാജ്യസുഖാദികളെക്കൊണ്ട് എനിക്കെന്തു പ്രയോജനം' എന്നിങ്ങനെ പറഞ്ഞു വ്യസനിക്കുന്നു. ബുദ്ധിമാന്മാരുടെ വാക്കുകളെ നീ സംസാരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ഇങ്ങനെ നീ ഭ്രാന്തനെപ്പോലെ അന്യോന്യവിരുദ്ധങ്ങളായ വചനങ്ങളെ പറയുകയാൽ നിന്നിൽ പാണ്ഡിത്യവിരുദ്ധമായ മൂഢത്വത്തെ കാണിക്കുന്നുവെന്നഭിപ്രായം. എന്തെന്നാൽ, പണ്ഡിതന്മാർ മരിച്ചവരെപ്പററിയോ ഇരിക്കുന്നവരെപ്പററിയോ വ്യസനിക്കുന്നില്ല.

പണ്ഡിതാഃ — പണ്ഡാ = ആത്മവിഷയമായിരിക്കുന്ന ബുദ്ധി. അതാക്കുണ്ടോ അവർ പണ്ഡിതന്മാർ—ആത്മജ്ഞാനികൾ എന്നർത്ഥം. ''പാണ്ഡിത്യം നിർവിദ്യ'' (ആത്മജ്ഞാനത്തെ സിദ്ധിച്ചിട്ട്) എന്നു ശ്രുതിവാക്യം.

പരമാർത്ഥത്തിൽ നിത്യന്മാരും അതിനാൽ വ്യസനത്തിന്ന് അവിഷയന്മാരുമായവരെപ്പററി നീ വ്യസനിക്കുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടു നീ മൂഢനാകുന്നു എന്നഭിപ്രായം.

ന ത്വേവാഹം ജാതു നാസം ന ത്വം നേമേ ജനാധിപാഃ
ന ചൈവ ന ഭവിഷ്യാമഃ സർവ്വേ വയമതഃ പരം. 12

അഹം	ഞാൻ
ജാതു	ഒരിക്കലും

ന ആസം (ഇതി) തു ന ഏവ	ഇല്ലാതെയിരുന്നിട്ടില്ല
ത്വം	നീയും
(ന ആസീഃ ഇതി) ന	ഇല്ലാതിരുന്നിട്ടില്ല
ഇമേ ജനാധിപാഃ	(യുദ്ധക്കളത്തിലുള്ള) ഈ രാജാക്കന്മാരെല്ലാവരും
(ന ആസൻ ഇതി) ന	ഇല്ലാതിരുന്നിട്ടില്ല
വയം സർവ്വേ	നാമെല്ലാവരും
അതഃ പരം	ദേഹം നശിച്ചതിൻെറശേഷം
ന ഭവിഷ്യാമഃ (ഇതി) ച ന ഏവ	ഭാവികാലത്തിലുമില്ലാതെയാവുകയില്ല.

ഞാനും നീയും ഇവിടെ കൂടിയിരിക്കുന്ന ഈ രാജാക്കന്മാരെല്ലാവരും ഒരുകാലത്തുമില്ലാതെയിരുന്നിട്ടില്ല.

[ശം-ഭാ] ഞാൻ ഒരു കാലത്തിലും ഇല്ലാതെയിരുന്നിട്ടില്ല. ഞാനെപ്പോഴും ഉള്ളതായിത്തന്നെയിരുന്നു—കഴിഞ്ഞുപോയ ജനനമരണാവസ്ഥകളിൽ, ഘടത്തിൽ ആകാശമെന്നപോലെ, ഞാൻ നിത്യനായിത്തന്നെയിരുന്നുവെന്നു താൽപര്യം. അപ്രകാരംതന്നെ നീയും ഇല്ലാതിരുന്നിട്ടില്ല—എന്നുമുണ്ടായിരുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ ഈ രാജാക്കന്മാരും ഇല്ലാതിരുന്നിട്ടില്ല—എന്നുമുണ്ടായിരുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ നാമെല്ലാവരും, ഈ ദേഹം നശിച്ചതിൻെറശേഷവും (ഭാവികാലത്തിലും) ഇല്ലാതാവുകയില്ല—മൂന്നു കാലത്തിലും ആത്മസ്വരൂപേണ നാം നിത്യന്മാരാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

ദേഹഭേദത്തെ അനുസരിച്ചാകുന്നു ഇവിടെ ഞാൻ, നീ, ഈ രാജാക്കന്മാർ എന്നു ബഹുവചനം പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നതു്. ആത്മഭേദത്തെ സംബന്ധിച്ചല്ല. ആത്മാ എല്ലാ ദേഹങ്ങളിലും ഒന്നുതന്നെയാകുന്നു.

ദേഹിനോഽസ്മിൻ യഥാ ദേഹേ കൗമാരം യൗവനം ജരാ
തഥാ ദേഹാന്തരപ്രാപ്തിർധീരസ്തത്ര ന മുഹ്യതി. 13

ദേഹിനഃ	ദേഹാഭിമാനമുള്ള ജീവനു്
അസ്മിൻ ദേഹേ	ഈ ദേഹത്തിൽ
കൗമാരം	ബാല്യവും

യൗവനം	യൗവനവും
ജരാ	വാർദ്ധക്യവും
യഥാ	എപ്രകാരമോ
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
ദേഹാന്തരപ്രാപ്തിഃ	അന്യദേഹത്തെ പ്രാപിക്കൽ
തത്ര	ഈ അവസ്ഥയിൽ
ധീരഃ	ധീമാനായവൻ
ന മുഹ്യതി	മോഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

ദേഹാഭിമാനമുള്ള ജീവന് ഈ ദേഹത്തിൽ എപ്രകാരമാണ് ബാല്യം, യൗവനം, വാർദ്ധക്യം മുതലായവയുണ്ടാകുന്നത് അതു പോലെ അന്യദേഹപ്രാപ്തിയുമുണ്ടാകുന്നു. ഇപ്രകാരം (ദേഹമാണു നശിക്കുന്നത്, ആത്മാ നാശമില്ലാത്തവനാകുന്നു എന്ന്) അറിയുന്ന ധീമാൻ (അർജ്ജുനനെപ്പോലെ) മോഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ദേഹത്തോടുകൂടിയവൻ ദേഹി—ആത്മാ. ദേഹത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ആത്മാവിന്ന് ഇപ്പോഴുള്ള ഈ ദേഹത്തിൽ എപ്രകാരമാണു ബാല്യാവസ്ഥ, യൗവനാവസ്ഥ (മദ്ധ്യാവസ്ഥ), വയോഹാനിയായ ജീർണ്ണാവസ്ഥ എന്നീ മൂന്നവസ്ഥകളും, ഒന്നിനൊന്നു വ്യത്യാസപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവെന്നു നാം കാണുന്നത്—അവയിൽ പ്രഥമാവസ്ഥ നശിക്കുമ്പോഴും ആത്മാവുംകൂടെ നശിച്ചു ദ്വിതീയാവസ്ഥയുടെ ഉൽപത്തിയിൽ പിന്നേയും ജനിക്കുന്നതിന്നുപകരം യാതൊരു മാററവും കൂടാതെ എപ്രകാരമാണ് ആത്മാ മൂന്നവസ്ഥയേയും പ്രാപിക്കുന്നതായി നാം കാണുന്നത്—അപ്രകാരംതന്നെയാണ് ആത്മാ ഈ ദേഹത്തെ വിട്ട് അന്യദേഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നത്. ഈ സംഗതിയിൽ ധീമാനായവൻ മോഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

മാത്രാസ്പർശാസ്തു കൗന്തേയ ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖദാഃ
ആഗമാപായിനോനിത്യാസ്താംസ്തിതിക്ഷസ്വ ഭാരത. 14

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
മാത്രാസ്പർശാഃ തു	ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ വിഷയങ്ങളോടുള്ള സംബന്ധം

ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖദാഃ	ശീതം ഉഷ്ണം, സുഖം ദുഃഖം ഇവയെ ഉണ്ടാക്കുന്നവയും
ആഗമാപായിനഃ	വന്നുകൊണ്ടും പോയിക്കൊണ്ടുമിരിക്കുന്നവയും
അനിത്യാഃ	നിത്യങ്ങളല്ലാത്തവയുമാകുന്നു
(അതഃ)	ആയതുകൊണ്ട്
താൻ	ആ ശീതോഷ്ണാദികളെ
ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭരതവംശജ
തിതിക്ഷസ്വ	സഹിച്ചാലും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ശ്രോത്രാദീന്ദ്രിയങ്ങൾ ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളോടു സംബന്ധപ്പെട്ടാൽ ആ സംബന്ധംകൊണ്ട് ശീതം ഉഷ്ണം, സുഖം ദുഃഖം, മുതലായവ ഉണ്ടാകുന്നു. അവ വന്നുകൊണ്ടും പോയിക്കൊണ്ടുമിരിക്കുന്നവയും നിത്യങ്ങളല്ലാത്തവയുമാകുന്നു. അതിനാൽ അല്ലയോ ഭാരത, അവയെ സഹിച്ചാലും.

[ശം-ഭാ] ആഭിഃ മീയന്തേ ശബ്ദാദയഃ ഇതി മാത്രാഃ—ശ്രോത്രാദീന്ദ്രിയാണി—ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങൾ ഇതുകളാൽ അളക്കപ്പെടുന്നതുകൊണ്ട് (അവ) മാത്രകൾ—ശ്രോത്രാദീന്ദ്രിയങ്ങൾ എന്നർത്ഥം. അവയുടെ ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളോടുള്ള സ്പർശം, അല്ലെങ്കിൽ സംബന്ധം, ശീതം ഉഷ്ണം, സുഖം ദുഃഖം, എന്നിവയെ ഉണ്ടാക്കുന്നു. ശീതം ചിലപ്പോൾ സുഖമായും ചിലപ്പോൾ ദുഃഖമായുമിരിക്കുന്നു. ഉഷ്ണവും അപ്രകാരംതന്നെ നിശ്ചിതസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നില്ല. അതിനാലാണ് ശീതോഷ്ണാദികൾ സുഖദുഃഖങ്ങളിൽനിന്നു വേറെ പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതു്. എന്തെന്നാൽ, അവ (സുഖദുഃഖങ്ങൾ) നിയതസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവയാകുന്നു. ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക വിഷയങ്ങളോടുള്ള സംബന്ധങ്ങൾ (അല്ലെങ്കിൽ സംയോഗം) വന്നുകൊണ്ടും പോയിക്കൊണ്ടുമിരിക്കുന്ന സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവയാകയാൽ അവ അനിത്യങ്ങളാകുന്നു—അവ ഉല്പത്തിവിനാശസ്വരൂപത്തോടുകൂടിയവയാകയാൽ അനിത്യങ്ങളാകുന്നു (എന്നർത്ഥം), അതു ഹേതുവായിട്ട് ശീതോഷ്ണാദികളെ സഹിച്ചാലും—അവയിൽ സന്തോഷിക്കുകയും സന്തപിക്കുകയും വേണ്ട.

യം ഹി ന വ്യഥയന്ത്യേതേ പുരുഷം പുരുഷർഷഭ
സമദുഃഖസുഖം ധീരം സോമൃതത്വായ കല്പതേ. 15

ഹേ പുരുഷർഷഭ	അല്ലയോ പുരുഷശ്രേഷ്ഠ
ഏതേ	ഇവ
സമദുഃഖസുഖം	സുഖദുഃഖങ്ങളെ സമമായി വിചാരിക്കുന്നവനും
ധീരം	വിവേകിയുമായ
യം പുരുഷം	യാതൊരു പുരുഷനെ
ന വ്യഥയന്തി	വ്യസനിപ്പിക്കുന്നില്ലയോ
സഃ	അവൻ
അമൃതത്വായ	മോക്ഷത്തിന്നു്
കല്പതേ ഹി	യോഗ്യനാകുന്നു.

അല്ലയോ പുരുഷശ്രേഷ്ഠനായ അർജ്ജുന, ഇതുകൾ (ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക വിഷയങ്ങളോടുള്ള സംബന്ധങ്ങൾ), സുഖദുഃഖങ്ങളെ സമമായി വിചാരിക്കുന്നവനും വിവേകിയുമായ യാതൊരു പുരുഷനെയാണ വ്യസനിപ്പിക്കാത്തതു് അവൻ മോക്ഷത്തിന്നു യോഗ്യനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] സുഖപ്രാപ്തിയിൽ സന്തോഷവും ദുഃഖപ്രാപ്തിയിൽ വ്യസനവും ഇല്ലാത്ത ഏതൊരു ധീമാനായ പുരുഷനെ, നിത്യാത്മദർശനംനിമിത്തം, ശീതോഷ്ണാദികൾ ചലിപ്പിക്കുവാൻ കഴിയുന്നില്ലയോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന നിത്യാനിത്യസ്വരൂപദർശനനിഷ്ഠനും, (ശീതോഷ്ണാദി) ദ്വന്ദ്വങ്ങളെ സഹിക്കുന്നവനുമായ ആ പുരുഷൻ മോക്ഷത്തിന്നു സമർത്ഥനായി ഭവിക്കുന്നു.

താഴെ കാണിക്കുന്ന കാരണംകൊണ്ടും ശോകമോഹങ്ങളെ ത്യജിച്ചു് ശീതോഷ്ണാദികളെ സഹിക്കുന്നതാണു് ഉചിതം. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ:

നാസതോ വിദ്യതേ ഭാവോ നാഭാവോ വിദ്യതേ സതഃ
ഉഭയോരപി ദൃഷ്ടോന്തസ്ത്വനയോസ്തത്ത്വദർശിഭിഃ 16

അസതഃ	ഇല്ലാത്തതിന്നു്
ഭാവഃ	ഉണ്ടു് എന്ന ഭാവം

ന വിദ്യതേ	ഇല്ല
സതഃ	ഉള്ളതിന്നു്
അഭാവഃ	ഇല്ലായ്മ
ന വിദ്യതേ	ഇല്ല
അനയോഃ ഉഭയോഃ അപി	ഈ രണ്ടിന്റേറയും
അന്തഃ തു	നിർണ്ണയം
തത്ത്വദർശിഭിഃ	തത്ത്വത്തെ അറിയുന്നവരാൽ
ദൃഷ്ടഃ	അറിയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്.

ഇല്ലാത്തതിന്നു് ഉണ്ടു് എന്നവസ്ഥയില്ല. ഉള്ളതിന്നു് ഇല്ലായ്മയുമില്ല. ഇവ രണ്ടിന്റേറയും സൂക്ഷ്മം തത്ത്വത്തെ അറിയുന്നവരാൽ അറിയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്.

[ശം-ഭാ] ഇല്ലാത്തവയായ ശീതോഷ്ണാദികൾക്കും അവയുടെ കാരണങ്ങൾക്കും ഉണ്ടു് എന്നവസ്ഥയില്ല. ശീതോഷ്ണാദിയും തൽകാരണവും, പ്രമാണംകൊണ്ടു നിരൂപിക്കപ്പെടുന്നവെങ്കിൽ പരമാർത്ഥത്തിൽ ഉള്ളതായി (വസ്തുസൽ) ഭവിക്കുന്നില്ലല്ലോ. എന്തെന്നാൽ, അതു് ഒരു വികാരമാകുന്നു. എല്ലാ വികാരവും വ്യഭിചരിക്കുന്നു (നിലനില്ക്കുന്നില്ല). ഇതിന്നുദാഹരണം—ഘടാദികൾ (കുടം മുതലായവ), കണ്ണുകൊണ്ടു നോക്കിക്കാണുമ്പോൾ അസത്തായി (ഇല്ലാത്തതായി) തോന്നുന്നു. എന്തെന്നാൽ, മണ്ണുകൂടാതെ അവ കാണപ്പെടുന്നതല്ല. ഇപ്രകാരംതന്നെ എല്ലാ വികാരവും —എല്ലാ കാര്യവും—അസത്താകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, കാരണത്തിങ്കൽനിന്നു് അന്യമായി അവ കാണപ്പെടുന്നതല്ല. അവ, ഉണ്ടാകുന്നതിന്നുമുമ്പും, നശിച്ചതിന്റെ ശേഷവും, കാണപ്പെടുന്നതുമില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ ഘടം മുതലായ കാര്യവും മണ്ണു മുതലായ കാരണവും അസത്യമാകുന്നു. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ അവ അവയുടെ കാരണത്തിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തമായി കാണപ്പെടുന്നതല്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം: — അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ ഒന്നുംതന്നെ ഇല്ലെന്നു വരുമല്ലോ.

സമാധാനം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, എല്ലാ വിഷയങ്ങളിലും സൽബുദ്ധി (ഉണ്ടു് എന്ന ജ്ഞാനം) എന്നും, അസൽബുദ്ധി (ഇല്ല എന്ന ജ്ഞാനം) എന്നും രണ്ടു വകയായി കാണപ്പെടുന്നു. നമ്മുടെ ബുദ്ധി (ജ്ഞാനം) യാതൊരു വിഷയത്തിൽ വ്യഭിചരിക്കുന്നില്ലയോ (തെററിപ്പോകുന്നില്ലയോ) അതു് സത്തായിട്ടുള്ളതും, നമ്മുടെ ബുദ്ധി എവിടെ വ്യഭിചരി

ക്കുന്നുവോ അതു് അസത്തായിട്ടുള്ളതുമാകുന്നു. ഇങ്ങനെ സത്തിന്റേയും അസത്തിന്റേയും ഭേദം നമ്മുടെ ബുദ്ധിയെ ആശ്രയിച്ചുനില്ക്കുന്നു. നമ്മുടെ അനുഭവത്തിൽ ഈ രണ്ടു ബുദ്ധിയും (സൽബുദ്ധിയും അസൽബുദ്ധിയും) ഒരേ അധികരണത്തിൽത്തന്നെ കാണപ്പെടുന്നു. (എങ്ങനെയെന്നാൽ) 'ഘടം ഉണ്ടു്', 'പടം ഉണ്ടു്', 'ആന ഉണ്ടു്' എന്നിങ്ങനെയുള്ള ഘട്ടങ്ങളിൽ 'ഘടം' എന്ന അസൽബുദ്ധിയും 'ഉണ്ടു്' എന്ന സൽബുദ്ധിയും 'പടം' എന്ന അസൽബുദ്ധിയും 'ഉണ്ടു്' എന്ന സൽബുദ്ധിയും 'അതു്' എന്ന അസൽബുദ്ധിയും 'ഉണ്ടു്' എന്ന സൽബുദ്ധിയും ഇങ്ങനെ സൽബുദ്ധിയും അസൽബുദ്ധിയും എല്ലാ വിഷയങ്ങളിലുമിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ 'ഇതു് നീലനിറമായ താമരപ്പൂവു്' (എന്നിങ്ങനെ ധർമ്മവും ധർമ്മിയും) എന്നതുപോലെയല്ലതാനും. ഈ രണ്ടു ബുദ്ധികളുള്ളതിൽ 'ഘടം', 'പടം' മുതലായ (അസൽ) ബുദ്ധി വ്യഭിചരിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞുവല്ലോ. എന്നാൽ 'ഉണ്ടു്' എന്ന (സൽ) ബുദ്ധി ഒരിക്കലും വ്യഭിചരിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ ഘടാദിബുദ്ധിവിഷയം അസ്ഥിരമാകയാൽ അസത്യമാകുന്നു. എന്നാൽ 'ഉണ്ടു്' എന്ന സൽബുദ്ധിവിഷയം അസത്യമാകുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ അതു വ്യഭിചരിക്കുന്നില്ല.

ഇവിടെ പൂർവ്വപക്ഷി ഇങ്ങനെ പറയുമായിരിക്കാം:—ഘടം നശിച്ചതിന്റെശേഷം നമ്മുടെ അതിനെപ്പററിയുള്ള ബുദ്ധി പോയാൽ (അതോടുകൂടി) 'ഉണ്ടു്' എന്ന ബുദ്ധിയും നശിക്കണമല്ലോ.

സമാധാനം:—ഇല്ല. എന്തെന്നാൽ, 'ഉണ്ടു്' എന്ന ബുദ്ധി, ഘടം നശിച്ചാലും, പടം മുതലായവയിലും കാണുന്നുണ്ടു്. വിശേഷണവിഷയമായിട്ടു മാത്രമാണു് സൽബുദ്ധി ഇരിക്കുന്നതു്. അതിനാൽ അതു നശിക്കുന്നില്ല,

പൂർവ്വപക്ഷം:—സൽബുദ്ധിയെപ്പോലെതന്നെ ഘടബുദ്ധിയും, ഒരു ഘടം നശിച്ചാൽ, മററൊരു ഘടത്തിൽ കാണപ്പെടുന്നുവല്ലോ.

സമാധാനം:—അങ്ങനെ പറഞ്ഞുകൂടാ. എന്തെന്നാൽ, ഘടബുദ്ധി പടാദിയിൽ കാണപ്പെടുന്നില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ഘടം നശിച്ചാൽ പിന്നെ സൽബുദ്ധി കാണപ്പെടുന്നില്ലല്ലോ.

സമാധാനം:—അങ്ങനെ പറവാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, വിശേഷ്യം നശിച്ചിരിക്കുന്നു. സൽബുദ്ധി വിശേഷണവിഷയമാകുന്നു. വിശേഷ്യജ്ഞാനം കൂടാതെ വിശേഷണജ്ഞാനം പാടുള്ളതല്ല. അങ്ങനെയിരിക്കെ വിശേഷ്യാഭാവത്തിങ്കൽ വിശേഷണജ്ഞാനം എങ്ങനെ ഉണ്ടാകുന്നു? വിഷയാഭാവം ഹേതുവായിട്ട് സൽബുദ്ധി ജനിക്കുന്നില്ല എന്നല്ലാതെ നശിച്ചുവെന്നു പറവാൻ പാടില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:- ഘടാദിവിശേഷ്യം അസത്യമായിരിക്കെ സത്യബുദ്ധിയും അസത്യബുദ്ധിയും ഒന്നിൽത്തന്നെയിരിക്കുന്നു വെന്നതു യുക്തമല്ലല്ലോ.

സമാധാനം:- അങ്ങനെയല്ല. എന്തെന്നാൽ, മരീചികയെ (കാനൽജലത്തെ) കണ്ടിട്ട് 'ഇതു ജലം ആകുന്നു' എന്നു നമുക്കു തോന്നുമ്പോൾ മരീചിക എന്ന ഒരേ അധികരണത്തിൽത്തന്നെ ജലം എന്ന അസത്യബുദ്ധിയും, 'ആകുന്നു' എന്ന സത്യബുദ്ധിയും കൂടി ചേർന്നിരിക്കുന്നതായി നാം കാണുന്നു. അതിനാൽ അസത്തായിരിക്കുന്ന ദേഹാദികൾക്കും ദ്വന്ദ്വങ്ങൾക്കും തൽകാരണങ്ങൾക്കും സത്യഭാവമില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ സത്തായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിന്നു് അസത്യഭാവവുമില്ല; എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ ആത്മാ ഒരേടത്തും വ്യഭിചരിക്കുന്നതല്ല എന്നു നാം തീർച്ചയായി പറയുന്നു.

ഇങ്ങനെ സത്തായും അസത്തായുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവിൻേറയും അനാത്മാവിൻേറയും രണ്ടിൻേറയും നിശ്ചയം തത്ത്വദർശികളാൽ അറിയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്.

തത്ത്വദർശികൾ=സൽ എന്നുമുള്ളതാകുന്നു, അസൽ ഒരിക്കലുമുള്ളതല്ല, എന്നിങ്ങനെ സദസത്തുകളുടെ തത്ത്വത്തെ അറിയുന്നവർ. 'തൽ' സർവ്വനാമമാകുന്നു. സർവ്വമായതു് ബ്രഹ്മമാകുന്നു. അതുകൊണ്ടു് 'തൽ' ശബ്ദം ബ്രഹ്മവാചകമാകുന്നു. അതിൻേറ (തത്തിൻേറ) ഭാവം തത്ത്വം-ബ്രഹ്മത്തിൻേറ യഥാർത്ഥഭാവം. അതിനെ പരിശോധിക്കുക ശീലമുള്ളവർ തത്ത്വദർശികൾ.

അങ്ങനെയുള്ള തത്ത്വദർശികളെപ്പോലെ സൂക്ഷ്മത്തെ അറിഞ്ഞ് ശോകമോഹങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ച്, ശീതോഷ്ണാദികളായും ആഗമാപായികളായുമുള്ള ദ്വന്ദ്വങ്ങളെ, മരീചികയിൽ ജലമെന്നപോലെ, അസത്യമായി വിചാരിച്ച്, അവയെ സഹിച്ചാലും എന്ന താൽപര്യം.

അവിനാശി തു തദ്വിദ്ധി യേന സർവ്വമിദം തതം
വിനാശമവ്യയസ്യാസ്യ ന കശ്ചിൽ കർത്തുമർഹതി. 17

സർവ്വം ഇദം	ഇതെല്ലാം (ആഗമാപായധർമ്മാത്മകമായിരിക്കുന്ന ദേഹാദികൾ)
യേന	ഏതു വസ്തുവിനാൽ
തതം	സാക്ഷിത്വേന വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ
തൽ തു	അതു് (ആ ആത്മസ്വരൂപമാകട്ടെ)
അവിനാശി	നാശമില്ലാത്തതാണെന്നു്
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും
അവ്യയസ്യ അസ്യ	നാശമില്ലാത്ത ഇതിന്നു്
വിനാശം കർത്തും	നാശത്തെ ചെയ്‌വാൻ
കശ്ചിൽ	ഒരുവനും
ന അർഹതി	കഴിയുന്നില്ല.

ഇതെല്ലാം (ഈ പ്രപഞ്ചമെല്ലാം) ഏതു വസ്തുവിനാൽ (ഏതു പരബ്രഹ്മത്തിനാൽ) വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ, അതിനെ (അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന സർവ്വവ്യാപിയായ പരബ്രഹ്മത്തെ) നാശമില്ലാത്തതെന്നറിഞ്ഞാലും. അവ്യയമായ അതിനെ നശിപ്പിപ്പാൻ ആക്കും കഴിയുന്നതല്ല.

[ശം-ഭാ] അസദ്വസ്തുവിനെപ്പോലെ അതു നശിക്കുന്നതല്ല എന്നറിയണം. ഏതു്? യാതൊരു സൽ എന്നു പറയപ്പെടുന്ന ബ്രഹ്മത്താൽ ആകാശസഹിതം സർവ്വജഗത്തും, ഘടാദികൾ ആകാശത്താലെന്നപോലെ, വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ അതുതന്നെ. ഈ സത്തു്-ഈ ബ്രഹ്മം-വൃദ്ധിക്ഷയമില്ലാത്തതാകുന്നു. അതിനാൽ അവ്യയമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അതു സ്വരൂപേണ അപചയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ, ദേഹാദിയെ

പ്പോലെ അതു് അവയവമുള്ളതല്ല. തൻേറതായിട്ടുള്ള വല്ലതി ൻേറയും നാശംകൊണ്ടും അതിന്നു ക്ഷയം വരുന്നതല്ല. എന്തെന്നാൽ, സ്വന്തമായിട്ടു് അതിന്നു യാതൊന്നുമില്ല. ദേവദത്തൻ എന്നൊരാൾ സ്വന്തമായ ധനനാശംകൊണ്ടു ക്ഷയത്തെ പ്രാപി ക്കുന്നതുപോലെ ബ്രഹ്മം വ്യയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ അവ്യയമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തിന്നു നാശം വരുത്തുവാൻ ആക്കും കഴിയുന്നതല്ല. ന കശ്ചിൽ—ആക്കും-ഈശ്വരനുംകൂടി— ആത്മാവിനെ നശിപ്പിക്കുവാൻ ശക്തിയില്ല. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാ ബ്രഹ്മംതന്നെയാകുന്നു. ആത്മാവിങ്കൽ ആത്മാവുതന്നെ പ്രവത്തിക്കുക എന്നതു വിരോധമാകുന്നു.

എന്നാൽ പിന്നെ അസ്ഥിരമായ ആ 'അസൽ' എന്നതു് ഏതാണു്?—പറയുന്നു:

അന്തവന്ത ഇമേ ദേഹാ നിത്യസ്യോക്താഃ ശരീരിണഃ
അനാശിനോഽപ്രമേയസ്യ തസ്മാദ്യുധ്യസ്വ ഭാരത. 18

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ അജ്ജുന
നിത്യസ്യ	നിത്യനായും
അനാശിനഃ	നാശമില്ലാത്തവനായും
അപ്രമേയസ്യ	(പ്രത്യക്ഷാദിപ്രമാണങ്ങളെക്കൊണ്ടു്) അറിയപ്പെടുവാൻ കഴിയാത്തവനായു [മിരിക്കുന്നേ
ശരീരിണഃ	ദേഹത്തോടുകൂടിയവനായ ആത്മാ [വിൻെറ
ഇമേ ദേഹാഃ	ഈ ദേഹങ്ങൾ
അന്തവന്തഃ ഉക്താഃ	അവസാനമുള്ളവയാണെന്നു പറയ [പ്പെടുന്നു
തസ്മാൽ	അതിനാൽ
യുധ്യസ്വ	യുദ്ധംചെയ്താലും.

നിത്യനായും നാശമില്ലാത്തവനായും അറിയപ്പെടുവാൻ കഴിയാത്തവനായും ദേഹത്തോടുകൂടിയവനായുമിരിക്കുന്നേ ആത്മാവിൻെറ ഈ ദേഹങ്ങൾ നാശമുള്ളവയാണെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അതിനാൽ ഹേ അജ്ജുന, യുദ്ധംചെയ്താലും.

[ശം-ഭാ] എപ്രകാരമാണു് മൃഗതൃഷ്ണികയിലുള്ള സൽബുദ്ധി (ഉണ്ടു് എന്ന ജ്ഞാനം) പ്രമാണനിരൂപണത്തിൻെറ ശേഷം

അസത്യമായി ഭവിക്കുന്നതു് അപ്രകാരംതന്നെ നിത്യനായും അനാശിയായും അറിയപ്പെടുവാൻ അശക്യനായും ശരീരത്തോടുകൂടിയവനായുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവിൻെറ ഈ ദേഹങ്ങരം, സ്വപ്നത്തിൽ തോന്നപ്പെടുന്നവയെപ്പോലെയും കൺകെട്ടുകാരൻെറ മായാപ്രയോഗങ്ങരം പോലെയും അവസാനത്തോടുകൂടിയവയാണെന്നു വിവേകികരം പറയുന്നു. 'നിത്യൻ' എന്നും 'നാശമില്ലാത്തവൻ' എന്നും പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു് പുനരുക്തിദോഷമില്ല (പറഞ്ഞതുതന്നെ വീണ്ടും പറയുക എന്ന ദോഷമില്ല). എന്തെന്നാൽ, ലോകത്തിൽ നാം നിത്യത്വത്തേയും നാശത്തേയും രണ്ടുവിധമായി കാണുന്നുണ്ടു്. ദേഹം അഗ്നിയിൽ വെന്തുഭസ്മമായിട്ടു് നമുക്കു കാണാതാകുമ്പോരം അതു നശിച്ചു എന്നു നാം പറയുന്നു. ദേഹം തദാകൃതിയിൽത്തന്നെ ഇരുന്നാലും, രോഗാദികരംനിമിത്തം അതിനു മാററങ്ങരം സംഭവിക്കുമ്പോരം നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു എന്നും നാം പറയാറുണ്ടു്. ഇവിടെ 'നാശമില്ലാത്തവൻ', 'നിത്യൻ' എന്ന പദങ്ങളെക്കൊണ്ടു് ആത്മാവിനു മുൻപറഞ്ഞ രണ്ടുവിധ നാശങ്ങളും സംബന്ധിക്കുകയില്ല എന്നത്ഥമാകുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ, ആത്മാവിൻെറ നിത്യത്വം, പൃഥിവ്യാദികളുടെ നിത്യത്വംപോലെയാണെന്നു ധരിച്ചെങ്കിലോ എന്നു ശങ്കിച്ചു് അതിനെ നിഷേധിപ്പാൻവേണ്ടിയാകുന്നു 'നിത്യൻ' എന്നും, 'അനാശി' എന്നും രണ്ടു വിശേഷണങ്ങളെ പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നതു്. ആത്മാ (അപ്രമേയനാകുന്നു) പ്രത്യക്ഷാദിപ്രമാണങ്ങളേക്കൊണ്ടു (പരിച്ഛേദിക്കപ്പെടുവാൻ) നിർണ്ണയിക്കപ്പെടുവാൻ വയ്യാത്തവനാകുന്നു. എന്നാൽ 'ആത്മ ആഗമംകൊണ്ടും, അതിനു മുമ്പു് പ്രത്യക്ഷാദിപ്രമാണങ്ങരംകൊണ്ടും നിർണ്ണയിക്കപ്പെടുന്നുവെല്ലോ' എന്നുള്ള പൂൎവ്വപക്ഷം ഇവിടെ പാടുള്ളതല്ല. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാ സ്വതസ്സിദ്ധനാകുന്നു. പ്രമാതാവായ ആത്മാ 'ഉണ്ടു്' എന്നു സിദ്ധിച്ചാൽ മാത്രമേ അറിവാനിച്ഛിക്കുന്നവൻ അതിൻെറ പരമാത്ഥജ്ഞാനത്തിന്നു വേണ്ടുന്ന പ്രമാണത്തെ അന്വേഷിക്കുകയുള്ളു. 'ഞാനിപ്രകാരമാകുന്നു' എന്നിങ്ങനെ പ്രമാതാവായ ആത്മാവിനെ അറിയുന്നതിന്നുമുമ്പു് ആരും പ്രമേയവസ്തുവിനെ നിർണ്ണയിക്കുവാൻ ആരംഭിക്കുന്നതല്ല. ആത്മാ ആക്കും അപ്രസിദ്ധനായിരിക്കുന്നില്ല. അന്ത്യപ്രമാണമായിരി

കുന്ന ശാസ്ത്രം (വേദം)* ആത്മാവിൽ ആരോപിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അനാത്മധർമ്മങ്ങളെ നിവർത്തിപ്പിക്കുന്ന കാര്യത്തിൽ മാത്രമേ പ്രമാണമായി ഭവിക്കുന്നുള്ളു. അല്ലാതെ മുമ്പുതന്നെ അറിയപ്പെടാത്ത വസ്തുവിനെ അറിയിക്കുന്നതിന്നു് അതു പ്രമാണമായി ഭവിക്കുന്നില്ല. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി ശ്രുതിവാക്യം: ''യൽ സാക്ഷാദപരോക്ഷാൽ ബ്രഹ്മ, യ ആത്മാ സർവ്വാന്തരഃ'' (=യാതൊരു ബ്രഹ്മമാണു് സ്വതസ്സിദ്ധമായും അപരോക്ഷമായും [സ്വയമേവ പ്രകാശിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നതായും] ഇരിക്കുന്നതു്, യാതൊന്നാണു് ആത്മാവായും സകലഭൂതങ്ങളുടേയും അന്തര്യാമിയായുമിരിക്കുന്നതു്). (ബൃ. ഉ. 3. 4. 1.)

ഇങ്ങനെ ആത്മാ നിത്യനും അവിക്രിയനുമായിരിക്കുന്നതിനാൽ നീ യുദ്ധം ചെയ്യാലും—യുദ്ധത്തിൽനിന്നു പിൻവലിക്കരുതു് എന്നർത്ഥം

ഇവിടെ യുദ്ധംചെയ്യേണ്ടതാണു് എന്നു വിധിക്കുകയല്ല ചെയ്യുന്നതു്, അർജ്ജുനൻ യുദ്ധത്തിൽ പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടുതന്നെ ഇരിക്കുന്നു. പക്ഷേ, ശോകമോഹങ്ങളാൽ പ്രതിബന്ധിക്കപ്പെട്ടിട്ടു് അർജ്ജുനൻ വെറുതെ ഇരിക്കുന്നു. ശോകമോഹങ്ങളാകുന്ന പ്രതിബന്ധത്തെ നീക്കുവാൻ മാത്രമേ ഭഗവാൻ ശ്രമിക്കുന്നുള്ളു. അതിനാൽ 'യുദ്ധംചെയ്യാലും' എന്നു പറഞ്ഞതു് ഒരനുവാദം മാത്രമാകുന്നു. അതൊരു വിധിയല്ല.

യ ഏനം വേത്തി ഹന്താരം യശ്ചൈനം മന്യതേ ഹതം
ഉഭൗ തൗ ന വിജാനീതോ നായം ഹന്തി ന ഹന്യതേ. 19

യഃ	എവൻ
ഏനം	ഇവനെ (ഈ ആത്മാവിനെ)
ഹന്താരം	കൊല്ലുന്നവനായി
വേത്തി	അറിയുന്നുവോ
യഃ	എവൻ
ഏനം	ഇവനെ
ഹതം	കൊല്ലപ്പെട്ടവനായി

* വേദം അവസാനത്തെ പ്രമാണമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാവല്ലാതെ കാണപ്പെടുന്ന സകലവസ്തുവും അസത്യമാണെന്നു വേദം പഠിപ്പിക്കുന്നു. ഈ തത്ത്വം അനുഭവപ്പെട്ടാൽ പിന്നെ വേറൊരു പ്രമാണംകൊണ്ടും പ്രയോജനമില്ല.

മന്യതേ	അറിയുന്നുവോ
തൗ ഉഭൗ	അവർ രണ്ടുപേരും
ന വിജാനീതഃ	വാസ്തവത്തെ അറിയുന്നില്ല
അയം	ഇവൻ
ന ഹന്തി	(ആരേയും) കൊല്ലുന്നില്ല
ന ഹന്യതേ ച	(ആരാലും) കൊല്ലപ്പെടുന്നതുമില്ല.

എവൻ ഈ ആത്മാവിനെ, (അന്യനെ) കൊല്ലുന്നവനായി അറിയുന്നുവോ, എവൻ ഈ ആത്മാവിനെ (അന്യനാൽ) കൊല്ലപ്പെടുന്നവനായി അറിയുന്നുവോ, അവർ രണ്ടുപേരും വാസ്തവത്തെ അറിയുന്നവരല്ല. എന്തെന്നാൽ, ഈ ആത്മാ ആരേയും കൊല്ലുന്നില്ല; ആരാലും കൊല്ലപ്പെടുന്നതുമില്ല.

[ശം-ഭാ] യാതൊരുവനാണ് ഈ പ്രകൃതത്തിൽ പറയപ്പെടുന്ന ആത്മാവിനെ, കൊല്ലുക എന്ന ക്രിയയ്ക്കു കർത്താവായി വിചാരിക്കുന്നതു്, (മറ്റൊരു)എവനാണ് ആത്മാവിനെ, ദേഹനാശത്താൽ 'ഞാൻ കൊല്ലപ്പെട്ടു' എന്നിങ്ങനെ കൊല്ലുന്ന ക്രിയയ്ക്കു കർമ്മഭൂതമായി വിചാരിക്കുന്നതു്, അവർ രണ്ടുപേരും, വിവേകമില്ലായ്മകൊണ്ടു്, പരമാത്ഥത്തെ അറിയുന്നില്ല. 'ഞാൻ' എന്ന ജ്ഞാനത്തിന്നു വിഷയമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെപ്പററി, ദേഹനാശം നിമിത്തം 'ഞാൻ കൊല്ലുന്നു', 'ഞാൻ കൊല്ലപ്പെടുന്നു' എന്നു് എവർ വിചാരിക്കുന്നുവോ അവർ ആത്മതത്ത്വത്തെ അറിയുന്നവരല്ലെന്നത്ഥം. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാ വികാരമില്ലാത്തവനാകയാൽ ഹനനക്രിയയ്ക്കു കർത്താവായും കർമ്മമായും ഭവിക്കുന്നില്ല.

എന്തുകൊണ്ടാണ് ആത്മാ അവിക്രിയനാകുന്നതു്? ഇതിന്നു സമാധാനം രണ്ടാമത്തെ (ശ്ലോക്ക്) മന്ത്രംകൊണ്ടു പറയുന്നു:

ന ജായതേ മ്രിയതേ വാ കദാചി-
ന്നായം ഭൂത്വാ ഭവിതാ വാ ന ഭൂയഃ
അജോ നിത്യഃ ശാശ്വതോയം പുരാണോ
ന ഹന്യതേ ഹന്യമാനേ ശരീരേ. 20

അയം	ഇവൻ (ഈ ആത്മാ)
ശരീരേ	ദേഹം
ഹന്യമാനേ	കൊല്ലപ്പെടുമ്പോഴം
കദാചിൽ	ഒരിക്കലും

ന ഹന്യതേ	കൊല്ലപ്പെടുന്നില്ല
ന ജായതേ	ജനിക്കുന്നില്ല
ന മ്രിയതേ വാ	മരിക്കുന്നതുമില്ല
ഭൂത്വാ	ഉണ്ടായിട്ട്
ഭൂയഃ	പിന്നെ
ഭവിതാ വാ ന	ഇരിക്കുമെന്നതുമില്ല
(യസ്മാൽ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
അയം	ഇവൻ (ആത്മാ)
അജഃ	ജന്മമില്ലാത്തവൻ
നിത്യഃ	നാശമററവൻ
ശാശ്വതഃ	ഒരേവിധമായിരിക്കുന്നവൻ
പുരാണഃ	മുമ്പുതന്നെ ഉള്ളവൻ.

ദേഹം കൊല്ലപ്പെട്ടാലും ആത്മാ ഒരിക്കലും കൊല്ലപ്പെടുന്നില്ല. ആത്മാ ജനിക്കുന്നില്ല, മരിക്കുന്നതില്ല, ഉണ്ടായിട്ട പിന്നെ ഇരിക്കുക എന്നതുമില്ല. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, ആത്മാ ജന്മമില്ലാത്തവനും നിത്യനും ശാശ്വതനും പണ്ടെക്കുപണ്ടേതന്നെ ഉള്ളവനുമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ആത്മാ ജനിക്കുന്നില്ല—ജനനമെന്ന വികാരം ആത്മാവിന്നില്ലെന്നർത്ഥം. അപ്രകാരംതന്നെ ആത്മാ മരിക്കുന്നില്ല—ആത്മാവിന്ന് അന്ത്യമായ നാശലക്ഷണമായ വികാരവും നിഷേധിച്ചിരിക്കുന്നു. 'വാ' എന്ന ശബ്ദത്തിന്നു് ഇവിടെ 'ച' എന്നർത്ഥമാകുന്നു. കദാചിൽ (=ഒരിക്കലും) എന്ന ശബ്ദം കൊണ്ടു് ഒരിക്കലും മരിക്കുന്നില്ല, ഒരിക്കലും ജനിക്കുന്നില്ല എന്നിങ്ങനെ (ആത്മാവിൽ) എല്ലാജാതി വികാരത്തേയും നിഷേധിക്കുന്നു. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, ആത്മാ ഒരിക്കൽ ഉണ്ടായിട്ടു് (ഭൂയഃ അഭവിതാ ന=) പിന്നെ ഇല്ലാതെയാകുന്നില്ല.* ലോകത്തിൽ സാധാരണയായി ഉണ്ടായിട്ട പിന്നെ ഇല്ലാതെയാകുന്നവനെക്കുറിച്ചാണു് 'മരിക്കുന്നു' എന്നു പറയുക. എന്നാൽ ആത്മാ അങ്ങനെ മരിക്കുന്നില്ല. ദേഹത്തെപ്പോലെ ആത്മാ മുമ്പില്ലാതെയിരുന്നിട്ട പിന്നെ ഉണ്ടാവുക എന്നതില്ല.

---

* ശങ്കരഭാഷ്യപ്രകാരം 'നായം ഭൂത്വാഭവിതാ വാ ന ഭൂയഃ' എന്നാകുന്നു പാഠം. 'അഭവിതാ' എന്നു പദച്ഛേദം.

മുമ്പില്ലാതെയിരുന്നിട്ട പിന്നെ ഉണ്ടാകുന്നവനെക്കുറിച്ചാണു് 'ജനിക്കുന്നു' എന്നു സാധാരണ പറയുക. ആത്മാ അപ്രകാരമല്ല. അതിനാൽ ആത്മാ ജനിക്കുന്നില്ല. അതു ഹേതുവായിട്ടു് ആത്മാ അജനാകുന്നു. മരിക്കുന്നില്ല എന്ന കാരണത്താൽ ആത്മാ നിത്യനമാകുന്നു. ആദ്യവസാനങ്ങളായ (ജനനമരണലക്ഷണങ്ങളായ) വികാരങ്ങളെ നിഷേധിച്ചതുകൊണ്ടു തന്നെ ആത്മാവിൽ സകല വികാരങ്ങളും നിഷേധിക്കപ്പെടുന്നു. എന്നാലും, അവയുടെ മദ്ധ്യേ വർത്തിക്കുന്ന യൗവനാദി വികാരങ്ങളും പ്രതിഷിദ്ധങ്ങളാണെന്നു് ഇവിടെ പ്രത്യേകം പറഞ്ഞിട്ടില്ലെങ്കിലും 'ശാശ്വതഃ' എന്നു തുടങ്ങിയ പദങ്ങളെക്കൊണ്ടു് അവയും പ്രതിഷേധിക്കപ്പെടുന്നു. അതു് (ആത്മാ) ശാശ്വതനാകുന്നു—എന്നുമുള്ളവനാകുന്നു. ക്രമേണ ക്ഷയത്തെ പ്രാപിക്കുക എന്ന വിക്രിയയെ ഇതുകൊണ്ടു്(ശാശ്വതശബ്ദം കൊണ്ടു്) നിഷേധിക്കുന്നു. അവയവമില്ലാത്തതിനാൽ സ്വരൂപേണ ക്ഷയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. നിർഗ്ഗുണത്വം ഹേതുവായിട്ട ഗുണക്ഷയംകൊണ്ടും (ആത്മാ) ക്ഷയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ക്ഷയത്തിന്റെ വിപരീതമായ 'വൃദ്ധി' എന്ന വികാരത്തേയും 'പുരാണഃ' എന്ന ശബ്ദംകൊണ്ടു പ്രതിഷേധിക്കുന്നു. യാതൊന്നാണു്, സ്വാവയവങ്ങൾ തടിക്കുന്നതുകൊണ്ടു്, വലിപ്പത്തിൽ കൂടുന്നതു് അതു വർദ്ധിക്കുന്നു എന്നും അഭിനവമാകുന്നു എന്നും (നാം) പറയുന്നു. എന്നാൽ ഈ ആത്മാ അവയവരഹിതനാകയാൽ പുരാണനാകുന്നു (പുരാ അപി നവ ഏവ—പണ്ടുതന്നെ പുത്തനായിട്ടേ ഇരിക്കുന്നു) വർദ്ധിക്കുന്നില്ല എന്നർത്ഥം. ദേഹം ഹനിക്കപ്പെട്ടാലും ആത്മാ ഹനിക്കപ്പെടുന്നില്ല. പുനരുക്തി ദോഷനിവാരണത്തിന്നായി 'ഹന്തി' എന്ന പദം 'വിപരിണാമം' (മറ്റൊന്നായി മാറുക) എന്ന അർത്ഥത്തിലാണു് പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നതു്. ആത്മാവിപരിണാമത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നർത്ഥം.

ഈ മന്ത്രംകൊണ്ടു് ലൗകികവസ്തുവികാരങ്ങളായ ഷഡ്ഭാവവികാരങ്ങൾ (ആറുവിധമാററങ്ങൾ) ആത്മാവിൽ നിഷേധിക്കപ്പെടുന്നു. സർവ്വപ്രകാരേണയുള്ള വികാരങ്ങൾ ഇല്ലാത്തവനാണു് ആത്മാ എന്നു വാക്യാർത്ഥം. അതു ഹേതുവായിട്ടു് 'ഉഭൗ തൗ ന വിജാനീതഃ' (രണ്ടുപേരും ആത്മതത്ത്വത്തെ അറി

യുന്നില്ല) എന്നു മുമ്പിൽ പറഞ്ഞ മന്ത്രത്തോടു് ഇതിന്റെ സംബന്ധത്തെ കാണിക്കുന്നു.

വേദാവിനാശിനം നിത്യം യ ഏനമജമവ്യയം
കഥം സ പുരുഷഃ പാൎത്ഥ കം ഘാതയതി ഹന്തി കം. 21

ഹേ പാൎത്ഥ	അല്ലയോ അൎജ്ജുന
യഃ	എവൻ
ഏനം	ഈ ആത്മാവിനെ
നിത്യം	വൃദ്ധിശൂന്യനായും
അവ്യയം	ക്ഷയമില്ലാത്തവനായും
അജം	ജന്മമില്ലാത്തവനായും
അവിനാശിനം	നാശമില്ലാത്തവനായും
വേദ	അറിയുന്നുവോ
സഃ പുരുഷഃ	ആ പുരുഷൻ
കം	ആരെ
കഥം	എങ്ങനെ
ഹന്തി	കൊല്ലുന്നു
(തഥാ)	അപ്രകാരംതന്നെ
കം	ആരെ
ഘാതയതി	കൊല്ലിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അൎജ്ജുന, ഈ ആത്മാവിനെ വൃദ്ധിയില്ലാത്തവനായും ക്ഷമയില്ലാത്തവനായും ജന്മമില്ലാത്തവനായും നാശമില്ലാത്തവനായും എവൻ അറിയുന്നുവോ ആ പുരുഷൻ ആരേയെങ്കിലും കൊല്ലുകയോ കൊല്ലിക്കുകയോ ചെയ്യുന്നതെങ്ങനെ?

[ശം-ഭാ] നാശമില്ലാത്തവനെന്നും (അന്ത്യഭാവവികാരരഹിതനെന്നും), വിപരിണാമരഹിതനെന്നും, ജന്മരഹിതനെന്നും, അപക്ഷയരഹിതനെന്നും മററും മുൻമന്ത്രംകൊണ്ടു പറയപ്പെട്ട ലക്ഷണങ്ങളോടുകൂടിയ ആത്മാവിനെ ആരറിയുന്നുവോ അങ്ങനെയുള്ള വിദ്വാനായ പുരുഷൻ പിന്നെ എങ്ങനെയാണു് ഹനനക്രിയയെ ചെയ്യുന്നതു്? എങ്ങനെയാണു മററൊരുവനെക്കൊണ്ടു ചെയ്യിക്കുന്നതും? ഒരുവിധത്തിലും ആരേയും കൊല്ലുന്നില്ല. ഒരുവിധത്തിലും ആരേയും കൊല്ലിക്കുന്നതുമില്ല. എന്നി

ങ്ങനെ ഈ രണ്ടു ചോദ്യങ്ങൾക്കും നിഷേധാത്ഥമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ ഇവിടെ ചോദ്യത്തിന്ന് ഒരു വഴിയുമില്ല. ഹനനക്രിയയെ നിക്ഷേധിക്കുന്നതിന്നു കാരണമായ (ആത്മാവിൻെറ) അവിക്രിയത്വം സവ്വകർമ്മനിഷേധത്തിന്നും കാരണമാകയാൽ വിദ്വാനായവന്ന് സകലകർമ്മവും പ്രതിഷേധിച്ചിരിക്കുന്നു വെന്നാണ് ഭഗവാൻ അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുള്ള പ്രകരണാത്ഥം. ഹനനക്രിയാനിഷേധത്തെ കാണിച്ചതു് ഒരുദാഹരണം മാത്രമായിട്ടാകുന്നു.

പൂവ്വപക്ഷം:-വിദ്വാനിൽ കർമ്മാസംഭവത്തിന്ന് എന്തൊരു വിശേഷഹേതുവിനെ കണ്ടിട്ടാണ് ഭഗവാൻ 'കഥം സ പുരുഷഃ പാത്ഥ' എന്നിങ്ങനെ കർമ്മങ്ങളെ ആക്ഷേപിക്കുന്നതു്? ആത്മാവിൻെറ അവിക്രിയത്വംതന്നെ ഹേതുവിശേഷമെന്നു മുമ്പിൽ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ എന്നു സമാധാനം പറയുമായിരിക്കാം, ശരി തന്നെ. പക്ഷേ, അതൊരു മതിയായ കാരണമായില്ല. എന്തെന്നാൽ, വിദ്വാൻ അവിക്രിയനായ ആത്മാവിൽനിന്നു് അന്യനാകുന്നു. അവിക്രിയമായിരിക്കുന്ന (അനങ്ങാത്ത) ഒരു തൂണിനെ അറിയുന്ന ഒരുവന്നു കർമ്മമില്ലെന്നു പറവാൻ പാടില്ലല്ലോ.

സമാധാനം:- അങ്ങനെ പറഞ്ഞുകൂട. എന്തെന്നാൽ, വിദ്വാൻ ആത്മാവു തന്നെയാകുന്നു. വിദ്വത്താ ദേഹാദിസമൂഹത്തിന്നുള്ളതല്ല. അപ്പോരം പിന്നെ വിദ്വാൻ ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽനിന്നു ഭിന്നനായിരിക്കുന്ന ആത്മാവാകാതെ വേറെ വഴിയില്ല. അതിനാൽ വിദ്വാനും ആത്മാവിനെപ്പോലെ അവിക്രിയനാകുന്നു. അപ്രകാരമുള്ള ആത്മാവിൽ ഒരു കർമ്മവുമില്ലാത്തതുകൊണ്ടു് ''കഥം സ പുരുഷഃ പാത്ഥ'' എന്ന ആക്ഷേപം യുക്തമാകുന്നു. ആത്മാ അവിക്രിയനാണെങ്കിലും അജ്ഞാനംനിമിത്തം ബുദ്ധിവൃത്തികളിൽനിന്നു വേർതിരിച്ചറിയപ്പെടാത്തതിനാൽ, ബുദ്ധിവൃത്തികളാലുംമററും ഗ്രഹിക്കപ്പെടുന്ന ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളെ ആത്മാ അനുഭവിക്കുന്നുവെന്നു് ഏതുപ്രകാരമാണു കല്പിക്കപ്പെടുന്നതു്, അപ്രകാരം, അജ്ഞാനംനിമിത്തം തന്നെ; ആത്മാനാത്മവിവേകജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയും സ്വതേ അസത്യരൂപമായുള്ള ബുദ്ധിവൃത്തികൊണ്ടു് ആത്മാ, പരമാത്ഥത്തിൽ അവിക്രിയനാണെങ്കിലും 'വിദ്വാൻ' എന്നു കല്പിക്ക

പ്പെടുന്നു. വിദ്വാനു കർമ്മം നിഷേധിക്കപ്പെട്ടതുകൊണ്ടു ശാസ്ത്ര വിധികളായ സകല കർമ്മങ്ങളും അവിദ്വാന്നാണു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതെന്നാകുന്നു ഭഗവാന്റെ നിശ്ചയം എന്നറിയപ്പെടുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:— വിദ്യയും അവിദ്വാന്നാണ് വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, സകലത്തെയുമറിഞ്ഞിരിക്കുന്ന വിദ്വാന്നു്, പിഷ്ടപേഷണം പോലെ (വെണ്ണപോലെ അരച്ചതിനെ പിന്നേയുമരയ്ക്കുക എന്നതുപോലെ) വിദ്യകൊണ്ടാവശ്യമില്ല. അതുകൊണ്ടു് അവിദ്വാനുവേണ്ടിയാണ് കർമ്മങ്ങൾ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്, വിദ്വാനുവേണ്ടിയല്ല, എന്നു വിശേഷിച്ചു പറഞ്ഞതു് അത്ര ശരിയായില്ല.

സമാധാനം:— ആ ദോഷത്തെ ഇവിടെ കല്പിക്കുവാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ട കർമ്മങ്ങളുടെ (ഒരു ദിക്കിലുള്ള) ഭാവംകൊണ്ടും, (മറെറാരു ദിക്കിലുള്ള) അഭാവംകൊണ്ടും ആ വിശേഷം സ്പഷ്ടമാകുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ, അഗ്നിഹോത്രാദികർമ്മങ്ങളുടെ അർത്ഥത്തെ അവിദ്വാനറിഞ്ഞതിന്റെശേഷം അനേകസാധനങ്ങളോടുകൂടിയ അഗ്നിഹോത്രാദികർമ്മങ്ങൾ അവനാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു. 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നവൻ, ഇതു് എനിക്കു ചെയ്യേണ്ടതു്'' എന്നിങ്ങനെയുള്ള വിചാരത്തോടുകൂടിയ അവിദ്വാനു് ഏതു പ്രകാരം കർമ്മങ്ങൾ അനുഷ്ഠേയങ്ങളായി ഭവിക്കുന്നുവോ അപ്രകാരം യാതൊന്നും 'ന ജായതേ' എന്നു് ആത്മസ്വരൂപജ്ഞാനം വന്നിട്ടുള്ളവന്നു ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടില്ല. ആത്മജ്ഞാനി 'ഞാൻ കർത്താവല്ല, ഭോക്താവല്ല' എന്ന ദൃഢവിശ്വാസത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നു. അവന്നു് 'ആത്മാ ഏകൻ, അകർത്താ' എന്നും മററുമുള്ള ജ്ഞാനമല്ലാതെ വേറെ ഒന്നും തോന്നുകയില്ല. അതിനാൽ മുൻപറയപ്പെട്ട വിശേഷം—അവിദ്വാനെ സംബന്ധിച്ചു് അനുഷ്ഠേയകർമ്മത്തിന്റെ ഭാവവും, വിദ്വാനെ സംബന്ധിച്ചു് അതിന്റെ അഭാവവും ആയ വിശേഷം—ശരിയായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. ആർ ആത്മാവിനെപ്പററി 'ഞാൻ കർത്താ' എന്നു വിചാരിക്കുന്നുവോ അവന്നു് 'എനിക്കു് ഇതു ചെയ്യേണ്ടതു്'' എന്ന ജ്ഞാനം നിശ്ചയമായി ഉണ്ടാകും. അപ്രകാരമുള്ളവനാണു് കർമ്മത്തിന്നു

ധികാരി. അവന്നുവേണ്ടിയാണ് കർമ്മങ്ങൾ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. അവനാണ് അവിദ്വാനം. എന്തെന്നാൽ, അവനെ ഉദ്ദേശിച്ചാണ് ''ഉഭൗ തൗ ന വിജാനീതഃ'' എന്നു പറഞ്ഞതു്. ''കഥം സ പുരുഷഃ പാർത്ഥ'' എന്ന ആക്ഷേപവചനംകൊണ്ടു വിശേഷിപ്പിക്കപ്പെട്ട വിദ്വാനു് കർമ്മത്തെ നിഷേധിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അതുകൊണ്ടു്, ആത്മജ്ഞാനിയും വിദ്വാനും മുമുക്ഷുവുമായ വിശിഷ്ടപുരുഷൻ മാത്രമേ സർവ്വകർമ്മ സന്ന്യാസത്തിന്നധികാരിയാവുകയുള്ളൂ. അതിനാലാകുന്നു ഭഗവാൻ നാരായണൻ വിദ്വാന്മാരായ സാംഖ്യന്മാരേയും അവിദ്വാന്മാരായ കർമ്മികളേയും വേറെ വിഭാഗിച്ചു ''ജ്ഞാനയോഗേന സാംഖ്യാനാം കർമ്മയോഗേന യോഗിനാം'' എന്നു രണ്ടു നിഷ്ഠകളെ അവരെക്കൊണ്ടു സ്വീകരിപ്പിച്ചതു്. അപ്രകാരംതന്നെ ഭഗവാൻ വ്യാസൻ തന്റെ പുത്രന്നു് ''ദ്വാവിമാവഥ പന്ഥാനൗ'' (=മാർഗ്ഗങ്ങൾ രണ്ടുവിധമാകുന്നു) എന്നുംമററുമുപദേശിച്ചിട്ടുണ്ടു്. കർമ്മമാർഗ്ഗം ആദ്യത്തേതെന്നും പിന്നെ ജ്ഞാനമാർഗ്ഗമെന്നും അവിടെത്തന്നെ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ഈ വിഭാഗത്തെത്തന്നെ ഭഗവാൻ ''അഹങ്കാരവിമൂഢാത്മാ കർത്താഹമിതിമന്യതേ; തത്ത്വവിത്തു നാഹം കരോമി'' (അ. 3, ശ്ലോ. 27, 28; അ. 5, ശോ. 13) എന്നിങ്ങനെ അവിടവിടെ കാണിക്കുന്നതാകുന്നു.

പണ്ഡിതന്മാരാണെന്നു നടിച്ചുകൊണ്ടു ചിലർ ഈ ഘട്ടത്തിൽ താഴെ പറയുംപ്രകാരം അഭിപ്രായപ്പെടുന്നു: 'ഞാൻ ജന്മാദിഷഡ്ഭാവവികാരമില്ലാത്തവനും അവിക്രിയനും അകർത്താവും ഏകനും ആയ ആത്മാവാകുന്നു' എന്ന ജ്ഞാനം ആർക്കുമുണ്ടാകുന്നതല്ല. ആ ജ്ഞാനം വന്നാൽമാത്രമേ സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസമുപദേശിപ്പാൻ പാടുള്ളതാനും.

സമാധാനം:—ഇതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ 'ന ജായതേ' എന്നുംമററുമുള്ള ശാസ്ത്രോപദേശം എന്നാൽ വ്യർത്ഥമായി ഭവിക്കും. ശാസ്ത്രോപദേശസാമർത്ഥ്യംകൊണ്ടു് ഒരുവന്നു ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളുടെ ജ്ഞാനവും തന്റെ ജന്മാന്തരസംബന്ധമായ ജ്ഞാനവുമുണ്ടാകുന്നതുപോലെ 'ആത്മാ ഏകൻ, അവിക്രിയൻ, അകർത്താ' എന്നുംമററുമുള്ള ജ്ഞാനം എന്തുകൊണ്ടു്

അവനു ശാസ്ത്രങ്ങളിൽനിന്നു സിദ്ധിച്ചുകൂടാ എന്ന് അവരോടു തന്നെ ചോദിക്കേണ്ടതാകുന്നു. ആത്മാ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു ഗോചരമല്ലായ്കയാൽ അപ്രകാരമുള്ള ജ്ഞാനം അസാദ്ധ്യമാകുന്നുവെന്ന് അവക്കു പറവാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, 'ആത്മാ മനസ്സുകൊണ്ടുമാത്രമേ ദർശിക്കപ്പെടുവാൻ കഴികയുള്ളൂ' (മനസൈവാനുദ്രഷ്ടവ്യം) എന്നു ശ്രുതിവാക്യമുണ്ട്. ശാസ്ത്രാചാര്യോപദേശംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള ശമം, ദമം മുതലായവയാൽ പരിശുദ്ധമാക്കപ്പെട്ട മനസ്സ് ആത്മദർശനത്തിന്ന് ഒരു ഇന്ദ്രിയ(കരണ)മായി ഭവിക്കുന്നു. ആത്മാ അവിക്രിയനാകുന്നു എന്നറിയുന്നതിന്ന് അനുമാനവും ആഗമവുമുള്ളപ്പോൾ ആ ജ്ഞാനമുണ്ടാവുകയില്ല എന്നു പറയുന്നതു സാഹസമാകുന്നു. ജ്ഞാനമുണ്ടാകുമ്പോൾ അതിന്റെ വിപരീതമായ അജ്ഞാനം നിശ്ചയമായി നശിക്കുമെന്നു സമ്മതിക്കേണ്ടതാകുന്നു. ആ അജ്ഞാനം ഇന്നപ്രകാരമാണെന്ന് "ഹന്താ ഹം ഹതോസ്മീത്യുഭൗ തൗ ന വിജാനീതഃ" എന്നുള്ള ഘട്ടത്തിൽ കാണിച്ചിട്ടുണ്ട്. ആത്മാവിന്നു ഹനനക്രിയക്കു കർത്തൃത്വവും കർമ്മത്വവും ഹേതുകർത്തൃത്വവും അജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ളതാണെന്നും അവിടെത്തന്നെ കാണിച്ചിട്ടുണ്ട്. ആത്മാ അവിക്രിയനാകയാൽ ആത്മാവിന്നു കർത്തൃത്വം മുതലായതുണ്ടെന്ന് ആരോപിക്കുന്നതു് അജ്ഞാനംകൊണ്ടാകുന്നു എന്ന സംഗതി എല്ലാ ക്രിയകളിലും ഒരുപോലെ പറയാവുന്നതാകുന്നു. സർവ്വവികാരങ്ങളോടുകൂടിയ (വിക്രിയാവാനായ) ഒരു കർത്താവിന്നു മാത്രമേ തന്റെ ക്രിയക്കു കർമ്മഭൂതനായ അന്യനെക്കൊണ്ട് ഒരു കർമ്മം ചെയ്യിപ്പിക്കുവാൻ പാടുള്ളൂ. അതിനാൽ ഭഗവാൻ വാസുദേവൻ "വേദാവിനാശിനം....കഥം സ പുരുഷഃ പാർത്ഥ" എന്ന ശ്ലോകംകൊണ്ടു വിദ്വാന്മാർക്കു സകലകർമ്മങ്ങളിലും കർത്തൃത്വവും കാരയിതൃത്വവും ഒരു ഭേദവുംകൂടാതെ തീരെ നിഷേധിച്ചിരിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ ഭഗവാൻ വിദ്വാന്മാർക്കു കർമ്മാധികാരം ലേശമില്ലെന്നു കാണിക്കുന്നു.

എന്നാൽ പിന്നെ വിദ്വാന്ന് എന്തിനാണ് അധികാരമെന്നു ചോദിക്കുന്നുവെങ്കിൽ അതിന്നു സമാധാനം "ജ്ഞാനയോഗേന സാംഖ്യാനാം" എന്നു മുമ്പുതന്നെ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. അപ്രകാരംതന്നെ ഭഗവാൻ സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസത്തെപ്പററി

"സർവ്വകർമ്മാണി മനസാ" (അ 5, ശ്ലോ. 13) എന്നുംമററു മുള്ള വചനങ്ങളെക്കൊണ്ടു പറയുന്നതുമാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ഇവിടെ 'മനസാ' എന്ന വചനംകൊണ്ടു വാചികമായും കായികമായുമുള്ള കർമ്മങ്ങളുടെ സന്ന്യാസമ ല്ലെന്നു വരുന്നുവല്ലോ.

സമാധാനം:—അതില്ല. എന്തെന്നാൽ, 'സർവ്വകർമ്മാണി' എന്നു വിശേഷിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—മാനസികമായ സർവ്വകർമ്മങ്ങരം എന്നാ ണ് അത്ഥം.

സമാധാനം—അല്ല. എന്തെന്നാൽ, വാക്കായ വ്യാപാര ങ്ങരംക്കുമുമ്പു മനോവ്യാപാരമാകയാൽ മനോവ്യാപാരമില്ലെ ങ്കിൽ യാതൊരു കർമ്മവുമില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—എന്നാൽ ശാസ്ത്രസംബന്ധമായ വാക്കായ കർമ്മങ്ങരംക്കു കാരണങ്ങളായ മനോവ്യാപാരങ്ങളൊഴിച്ചു മറെറല്ലാ കർമ്മങ്ങളേയും മനസ്സുകൊണ്ടുപേക്ഷിക്കട്ടെ.

സമാധാനം:—"നൈവ കുർവൻ ന കാരയൻ" (ചെയ്യാ തേയും ചെയ്യിക്കാതേയും) എന്ന വിശേഷണംകൊണ്ടു് അതും പാടില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—എന്നാൽ പിന്നെ ഭഗവാൻ സർവ്വകർമ്മ സന്ന്യാസത്തെ ഉപദേശിച്ചിരിക്കുന്നതു ജീവിച്ചിരിക്കുന്നവന്നു വേണ്ടിയല്ല; മരിക്കുന്നവന്നുവേണ്ടിയായിരിക്കാം.

സമാധാനം:—അങ്ങനെയുമല്ല. എന്തെന്നാൽ, എന്നാൽ "നവദ്വാരേ പുരേ ദേഹീ ആസ്തേ" (ഒമ്പതു ദ്വാരമുള്ള പുര ത്തിൽ ദേഹി സ്വസ്ഥമായിരിക്കുന്നു) എന്നുള്ള വിശേഷണ ത്തിന്നത്ഥമില്ലാതെയാകും. മരിച്ചവൻ സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിച്ച് ആ ദേഹത്തിൽത്തന്നെ ഇരിക്കുന്നു എന്നു പറ വാൻ പാടില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—എന്നാൽ അതിനെ ഇങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനി ക്കുക: ചെയ്യാതെയും ചെയ്യിക്കാതെയും അവൻ (വിദ്വാൻെറ ആത്മാ) സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും (ദേഹസംബന്ധമെന്നറിക യാൽ) ദേഹത്തിൽ സന്ന്യസിച്ചു സുഖമായി വസിക്കുന്നു.

അല്ലാതെ പുരത്തിൽ (ദേഹത്തിൽ) വസിക്കുന്നു എന്നർത്ഥമെടുക്കേണ്ട.

സമാധാനം:—അങ്ങനെയും പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, സകല ശ്രുതിസ്മൃതികളിലും ആത്മാ അവിക്രിയനാണെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. എന്നുതന്നെയുമല്ല, ആസനക്രിയയ്ക്കു് (ഇരിക്കുക എന്ന ക്രിയയ്ക്കു്) അധികരണം (ഒരു സ്ഥാനം) ആവശ്യമാകുന്നു. സന്ന്യാസത്തിന്നു് അതാവശ്യമില്ല. 'സം' എന്നാദ്യമായിട്ടുള്ള ന്യാസശബ്ദത്തിന്നു ത്യാഗാത്ഥമാകുന്നു. നിക്ഷേപാത്ഥമല്ല. അതിനാൽ ആത്മജ്ഞാനിക്കു കർമ്മത്തിന്നല്ല, സന്ന്യാസത്തിന്നുതന്നെയാണു്, അധികാരം എന്നു ഗീതാശാസ്ത്രം നമ്മെ പഠിപ്പിക്കുന്നു. ഈ അഭിപ്രായത്തെ നാം ആത്മജ്ഞാനപ്രകരണത്തെപ്പററി പറയുന്ന ഘട്ടങ്ങളിൽ അവിടവിടെ കാണിക്കാം.

> വാസാംസി ജീർണ്ണാനി യഥാ വിഹായ
> നവാനി ഗൃഹ്ണാതി നരോപരാണി
> തഥാ ശരീരാണി വിഹായ ജീർണ്ണാ-
> ന്യന്യാനി സംയാതി നവാനി ദേഹീ. 22

നരഃ	മനുഷ്യൻ
യഥാ	ഏതുപ്രകാരം
ജീർണ്ണാനി	പഴയ
വാസാംസി	വസ്ത്രങ്ങളെ
വിഹായ	ഉപേക്ഷിച്ച്
നവാനി	പുതിയ
അപരാണി	വേറെ
(വസ്ത്രാണി)	വസ്ത്രങ്ങളെ
ഗൃഹ്ണാതി	ഗ്രഹിക്കുന്നുവോ
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
ദേഹീ	ദേഹത്തോടുകൂടിയ ആത്മാ
ജീർണ്ണാനി	ജീർണ്ണങ്ങളായ
ശരീരാണി	ശരീരങ്ങളെ
വിഹായ	ഉപേക്ഷിച്ച്

നവാനി	പുതിയതായ
അന്യാനി	വേറെ
(ശരീരാണി)	ശരീരങ്ങളെ
സംയാതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

മനുഷ്യൻ എപ്രകാരമാണ് പഴയ വസ്ത്രങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ചുപുതിയവയെ സ്വീകരിക്കുന്നതു് അപ്രകാരംതന്നെ ആത്മാവും പഴയ ദേഹങ്ങളെ വിട്ടു് പുതിയതായ അന്യദേഹങ്ങളെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ലോകത്തിൽ മനുഷ്യൻ എപ്രകാരമാണ് ഒരു ജീർണ്ണവസ്ത്രത്തെ കളഞ്ഞു് പുതിയതിനെ സ്വീകരിക്കുന്നതു് അപ്രകാരംതന്നെ ആത്മാവും ജീർണ്ണദേഹത്തെ വിട്ട (മനുഷ്യനെപ്പോലെ) ഒരു വികാരവുംകൂടാതെതന്നെ പുതിയ ദേഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

നൈനം ഛിന്ദന്തി ശസ്ത്രാണി നൈനം ദഹതി പാവകഃ
ന ചൈനം ക്ലേദയന്ത്യാപോ ന ശോഷയതി മാരുതഃ. 23

ശസ്ത്രാണി	ആയുധങ്ങൾ
ഏനം	ഇവനെ (ആത്മാവിനെ)
ന ഛിന്ദന്തി	ഛേദിക്കുന്നില്ല (വെട്ടിമുറിക്കുന്നില്ല)
പാവകഃ	അഗ്നി
ഏനം	ഇവനെ
ന ദഹതി	ദഹിപ്പിക്കുന്നില്ല
ആപഃ	ജലം
ഏനം	ഇവനെ
ന ക്ലേദയന്തി	നനയ്ക്കുന്നില്ല
മാരുതഃ	വായു
(ഏനം)	ഇവനെ
ന ശോഷയതി ച	ശോഷിപ്പിക്കുന്നതുമില്ല.

ഈ ആത്മാവിനെ ആയുധങ്ങൾ മുറി ഏല്പിക്കുന്നില്ല; അഗ്നി ദഹിപ്പിക്കുന്നില്ല; വെള്ളം ദ്രവമാക്കിത്തീർക്കുന്നില്ല; വായു ശോഷിപ്പിക്കുന്നതുമില്ല.

[ശം-ഭാ] പ്രകൃതവിഷയമായിരിക്കുന്ന ഈ ദേഹിയെ—ആത്മാവിനെ—ആയുധങ്ങൾ വെട്ടിമുറിക്കുന്നില്ല. ആത്മാവിന്ന

വയവങ്ങളില്ലാത്തതിനാൽ വാരം മുതലായ ആയുധങ്ങരം അവയവവിഭാഗത്തെ ചെയ്യുന്നില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ അഗ്നി ആത്മാവിനെ ദഹിപ്പിക്കുന്നില്ല—അഗ്നിക്കു അതിനെ ഭസ്മമാക്കുവാൻ കഴികയില്ല. ജലം ആത്മാവിനെ ദ്രവിപ്പിക്കുന്നതുമില്ല. എന്തെന്നാൽ, അവയവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന വസ്തുവിനെ ആർദ്രമാക്കി തദവയവങ്ങളെ വേറെയാക്കുന്നതിലാണ് ജലത്തിൻെറ സാമൎത്ഥ്യം. എന്നാൽ അവയവഹീനനായ ആത്മാവിൽ അതു സംഭവിക്കുന്നില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ, വായു സ്നേഹത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഒരു വസ്തുവിനെ, അതിലുള്ള സ്നേഹാംശത്തെ ശോഷിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു നശിപ്പിക്കുന്നു. എന്നാൽ ആത്മാവിനെ വായുവുംകൂടി ശോഷിപ്പിക്കുന്നില്ല.

> അച്ഛേദ്യോയമദാഹ്യോയമക്ലേദ്യോശോഷ്യ ഏവ ച
> നിത്യഃ സൎവ്വഗതഃ സ്ഥാണുരചലോയം സനാതനഃ 24

അയം	ഈ ആത്മാ
അച്ഛേദ്യഃ	ഛേദിക്കപ്പെടത്തക്കവനല്ല
അയം	ഇവൻ
അദാഹ്യഃ	ദഹിപ്പിക്കപ്പെടത്തക്കവനല്ല
അക്ലേദ്യഃ	ദ്രവിപ്പിക്കപ്പെടത്തക്കവനല്ല
അശോഷ്യഃ ഏവ ച	ശോഷിപ്പിക്കപ്പെടത്തക്കവനുമല്ല
(യതഃ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
അയം	ഈ ആത്മാ
നിത്യഃ	നാശമില്ലാത്തവൻ (ത്രികാലത്തിലുമുള്ളവൻ)
സൎവ്വഗതഃ	എങ്ങും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നവൻ
സ്ഥാണുഃ	സ്ഥിരസ്വഭാവമുള്ളവൻ (രൂപാന്തരത്തെ പ്രാപിക്കാത്തവൻ)
അചലഃ	ചലിക്കാത്തവൻ (പൂൎവ്വരൂപത്തെ ത്യജിക്കാത്തവൻ)
സനാതനഃ	അനാദിയായവൻ.

ഈ ആത്മാ ഛേദിക്കപ്പെടത്തക്കവനല്ല; ദഹിപ്പിക്കപ്പെടത്തക്കവനല്ല; ദ്രവിപ്പിക്കപ്പെടത്തക്കവനല്ല; ശോഷിപ്പിക്കപ്പെടത്തക്കവനുമല്ല. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, ഈ ആത്മാ നിത്യനും

എങ്ങും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നവനും സ്ഥിരസ്വഭാവമുള്ളവനും ചലിക്കാത്തവനും അനാദിയായവനുമാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] ഈ ആത്മാ അച്ഛേദ്യനാകുന്നു. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, അന്യോന്യം നാശകാരണങ്ങളായ (വാൾ മുതലായവ) വസ്തുക്കൾക്ക് ആത്മാവിനെ നശിപ്പിപ്പാൻ കഴിയുന്നില്ല. അതുകൊണ്ട് ആത്മാ നിത്യനാകുന്നു. നിത്യത്വം ഹേതുവായിട്ട് ആത്മാ സർവ്വവ്യാപിയാകുന്നു. സർവ്വവ്യാപകത്വം ഹേതുവായിട്ട് ആത്മാ (തൂണുപോലെ) സ്ഥിരസ്വഭാവമുള്ളവനാകുന്നു. സ്ഥിരസ്വഭാവത്താൽ ആത്മാ ചലിക്കാത്തവനാകുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ട് ആത്മാ ചിരന്തനനാകുന്നു. വായുവിനെപ്പോലെ എന്തെങ്കിലും ഒരു കാരണത്തിൽനിന്നുണ്ടായതല്ല.

ആത്മാവിന്റെ നിത്യത്വത്തേയും അവിക്രിയത്വത്തേയും പററി ''നജായതേ'' എന്ന ശ്ലോകത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതിനാൽ ഈ ശ്ലോകങ്ങളിൽ (21—24) അതിലില്ലാത്ത യാതൊന്നും ഉപദേശിക്കുന്നില്ലെന്നും, ചിലതു വാക്കിനു വാക്കായും ചിലതു് അർത്ഥം മാത്രമായും ആവർത്തിച്ചു പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടെന്നും അതിനാൽ പുനരുക്തിദോഷമുണ്ടെന്നും ഇവിടെ പറഞ്ഞുകൂട. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാ അറിയപ്പെടുവാൻ വളരെ പ്രയാസമായ വസ്തുവാകുന്നതിനാൽ ഭഗവാൻ വാസുദേവൻ സംസാരികളായവർക്കു സത്തായും അവ്യക്തമായും ഇരിക്കുന്ന തത്ത്വത്തെ വല്ലവിധത്തിലും ബുദ്ധിഗോചരമാക്കിത്തീർത്താൽ സംസാരനിവൃത്തിവന്നെങ്കിലോ എന്നുവെച്ചാകുന്നു ആവിഷയത്തെ പിന്നേയും പിന്നേയും പ്രസംഗിച്ച് അതിനെത്തന്നെ അന്യശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടു നിരൂപിക്കുന്നതു്.

അവ്യക്തോയമചിന്ത്യോയമവികാര്യോയമുച്യതേ
തസ്മാദേവം വിദിത്വൈനം നാനുശോചിതുമർഹസി. 25

അയം	ഈ ആത്മാ
അവ്യക്തഃ	കാണപ്പെടത്തക്കവനല്ല (ചക്ഷുരാദീന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക് അഗോചരൻ)
അയം	ഇവൻ
അചിന്ത്യഃ	ചിന്തിക്കപ്പെടത്തക്കവനല്ല (മനസ്സിന്നും അഗോചരൻ)
അയം	ഇവൻ

അവികാര്യഃ	ഭേദപ്പെടത്തക്കവനല്ല (കർമ്മേന്ദ്രിയ
(ഇതി)	എന്നു് [ങ്ങൾക്കും ഗോചരനല്ല)
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു
തസ്മാൽ	ആയതുകൊണ്ടു്
ഏവം	ഇപ്രകാരം
ഏനം	ഈ ആത്മാവിനെ
വിദിത്വാ	അറിഞ്ഞു്
അനുശോചിതും	വ്യസനിക്കുന്നതിന്നു്
ന അർഹസി	നീ യോഗ്യനല്ല.

ഈ ആത്മാ കാണപ്പെടത്തക്കവനല്ല; ചിന്തിക്കപ്പെടത്തക്കവനല്ല; ഭേദപ്പെടത്തക്കവനുമല്ല എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ആയതുകൊണ്ടു് ഇപ്രകാരം ഈ ആത്മാവിനെ അറിഞ്ഞിട്ടു് നിനക്കു വ്യസനിപ്പാനവകാശമില്ല.

[ശം—ഭാ] യാതൊരു ഇന്ദ്രിയത്തിന്നും വിഷയമല്ലാത്തതിനാൽ ആത്മാ വ്യക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ അവ്യക്തൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ ആത്മാ അചിന്ത്യനുമാകുന്നു. ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു വിഷയമായ വസ്തു മാത്രമേ ചിന്താവിഷയമായി ഭവിക്കുകയുള്ളു. എന്നാൽ ആത്മാ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു ഗോചരമല്ലായ്കയാൽ അചിന്ത്യനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അതേ കാരണത്താൽത്തന്നെ ആത്മാ അവികാര്യനെന്നും പറയപ്പെടുന്നു. മോരു ചേർക്കുമ്പോൾ പാലു് വികാരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതുപോലെയല്ല ആത്മാ. അവയവമില്ലാത്തവനാകയാൽ ആത്മാ അവിക്രിയനാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അവയവമില്ലാത്ത യാതൊരു വസ്തുവും വികാരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതായി കാണപ്പെടുന്നില്ല. അവിക്രിയനാകയാൽ ഈ ആത്മാ അവികാര്യനാകുന്നു. ആയതുകൊണ്ടു് ഇപ്രകാരമെല്ലാം ആത്മാവിനെ അറിഞ്ഞിട്ടു് 'ഞാൻ അവരെ കൊല്ലുന്നവനാണല്ലോ, എന്നാൽ ഇവർ കൊല്ലപ്പെടുന്നുവല്ലോ' എന്നു് നിനക്കു വ്യസനിക്കുവാനവകാശമില്ല.

അഥ ചൈനം നിത്യജാതം നിത്യം വാ മന്യസേ മൃതം
തഥാപി ത്വം മഹാബാഹോ നൈവം*ശോചിതുമർഹസി. 26

---

* 'നൈനം' എന്നു പാഠാന്തരം.

ഏനം	ഈ ആത്മാവിനെ
നിത്യജാതം	എപ്പോഴം ജനിക്കുന്നവനായും
നിത്യം	എപ്പോഴം
മൃതം വാ	മരിക്കുന്നവനായും
അഥ ച മന്യസേ	നീ വിചാരിക്കുന്നുവെങ്കിലും
തഥാ അപി	എന്നാലും
ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ മഹാബാഹുവായ അർജ്ജുന
ത്വം	നീ
ഏവം	ഇപ്രകാരം
ശോചിതും	വ്യസനിപ്പാൻ
ന അർഹസി	അർഹനല്ല.

ആത്മാ എപ്പോഴം ജനിക്കുന്നവനും മരിക്കുന്നവനുമാണെന്നു നീ വിചാരിക്കുന്നുവെങ്കിൽത്തന്നെയും, ഹേ അർജ്ജുന, ഇപ്രകാരം നിനക്കു വ്യസനിപ്പാനവകാശമില്ല.

[ശം-ഭാ] നാം പ്രകൃതത്തിൽ പറയുന്ന ഈ ആത്മാ ലോകാഭിപ്രായത്തെ അനുസരിച്ച് ദേഹമുത്ഭവിക്കുമ്പോഴെല്ലാം ജനിക്കുന്നു എന്നും, ദേഹം നശിക്കുമ്പോഴെല്ലാം നശിക്കുന്നു എന്നും വിചാരിക്കുക. അങ്ങനെ നീ വിചാരിക്കുന്നപോലെയാണ് ഈ ആത്മാവെങ്കിൽത്തന്നെയും, അല്ലയോ അർജ്ജുന, നിനക്കു വ്യസനിപ്പാൻ അവകാശമില്ല. എന്തെന്നാൽ, ജനനമുള്ളവന്നു മരണവും മരണമുള്ളവന്നു ജനനവും അവശ്യം ഉണ്ടാകുന്നു.

ജാതസ്യ ഹി ധ്രുവോ മൃത്യുർധ്രുവം ജന്മ മൃതസ്യ ച
തസ്മാദപരിഹാര്യേഽർത്ഥേ ന ത്വം ശോചിതുമർഹസി. 27

ജാതസ്യ	ജനിച്ചവന്ന്
മൃത്യുഃ	മരണം
ധ്രുവഃ ഹി	നിശ്ചയംതന്നെ
മൃതസ്യ	മരിച്ചവന്ന്
ജന്മ ച	ജന്മവും
ധ്രുവം	നിശ്ചയം
തസ്മാൽ	അതിനാൽ
അപരിഹാര്യേ അർത്ഥേ	നിവൃത്തിയില്ലാത്ത ഈ കാര്യത്തിൽ
ത്വം	നീ
ശോചിതും	വ്യസനിപ്പാൻ
ന അർഹസി	അർഹതയില്ല.

ജനിച്ചവന്നു മരണവും, മരിച്ചവന്നു ജനനവും നിശ്ചയമാകുന്നു. അതിനാൽ നിർവ്വാഹമില്ലാത്ത ഈ കാര്യത്തിൽ നീ വ്യസനിച്ചിട്ടു ഫലമില്ല.

[ശം-ഭാ] ജന്മമുള്ളവന്നു മരണം അവ്യഭിചാരിയായിരിക്കുന്നു. മരണമുള്ളവന്നു ജന്മവും നിശ്ചയമാകുന്നു. അതിനാൽ ജനനമരണങ്ങൾ നിവൃത്തിയില്ലാത്ത കാര്യമാകുന്നു. അങ്ങനെ നിവൃത്തിയില്ലാത്ത കാര്യത്തിൽ നീ വ്യസനിക്കരുതു്.

കാര്യകാരണസംഘാതാത്മകമായിരിക്കുന്ന ഭൂതങ്ങളെ (ശരീരങ്ങളെ) ഉദ്ദേശിച്ചും നിനക്കു വ്യസനിച്ചിട്ടു കാര്യമില്ല. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ:

അവ്യക്താദീനി ഭൂതാനി വ്യക്തമധ്യാനി ഭാരത
അവ്യക്തനിധനാന്യേവ തത്ര കാ പരിദേവനാ. 28

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ഭൂതാനി	ശരീരങ്ങൾ
അവ്യക്താദീനി	മായയിൽനിന്നു് (മൂലപ്രകൃതിയിൽ നിന്നു്) ഉണ്ടായവയാകുന്നു.
വ്യക്തമധ്യാനി	മദ്ധ്യകാലത്തിൽമാത്രം കാണപ്പെടുന്ന (ജന്മംമുതൽ മരണംവരെയുള്ള സ്ഥിതിലക്ഷണമായ അഭിവ്യക്തിയോടുകൂടിയവയാകുന്നു)
അവ്യക്തനിധനാനി ഏവ	മായയിൽത്തന്നെ ലയിക്കുന്നു
തത്ര	ഈ വിഷയത്തിൽ
കാ പരിദേവനാ	എന്തു വ്യസനം?

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ശരീരങ്ങൾ മായയിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നു. മദ്ധ്യകാലത്തു് അഭിവ്യക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. മായയിൽത്തന്നെ ലയിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ഈ കാര്യത്തിൽ എന്താണു വ്യസനിപ്പാനുള്ളതു്? (അല്ലെങ്കിൽ, ശരീരങ്ങൾ ആദിയിൽ അവ്യക്തങ്ങളാകുന്നു, മദ്ധ്യകാലത്തു വ്യക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു, അവസാനം അവ്യക്തങ്ങളായിത്തന്നെ ഭവിക്കുന്നു. ഈ കാര്യത്തിൽ എന്താണു് വ്യസനിപ്പാനുള്ളതു്?)

[ശം-ഭാ] കാര്യകാരണസംഘാതാത്മകങ്ങളായ പുത്രമിത്രാദിശരീരങ്ങൾ ആദിയിൽ — ഉൽപത്തിക്കുമുമ്പു് — അവ്യക്തങ്ങ

ളാകുന്നു. ജനിച്ചിട്ടു മരിക്കുന്നതിന്നുമുമ്പായ മദ്ധ്യാവസ്ഥയിൽ അവ കാണപ്പെടുന്നു. പിന്നെ അവയുടെ അവസാനവും അവ്യക്തംതന്നെയാകുന്നു. മരണശേഷം അവ അവ്യക്തതയെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു എന്നൎത്ഥം. ഇപ്രകാരം മഹാഭാരതത്തിലും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. * ''അദൎശനാദാപതിതഃ പുനശ്ചാദൎശനം ഗതഃ; നാസൗ തവ ന തസ്യ ത്വം വൃഥാ കാ പരിദേവനാ'' (=കാണപ്പെടുവാൻ പാടില്ലാത്ത അവസ്ഥയിൽനിന്നു വന്നു, അങ്ങോട്ടു തന്നെ പോയി. അവൻ നിന്റേയല്ല; നീ അവന്റേയുമല്ല. വെറുതെ എന്തിനു വ്യസനിക്കുന്നു) (മ. ഭാ. സ്ത്രീ. പ. 2. 13). ആദ്യം കാണപ്പെടാതേയും പിന്നെ കാണപ്പെട്ടും പിന്നേയും കാണപ്പെടാതേയുമിരിക്കുന്ന ഭ്രാന്തിഭ്രുതങ്ങളായ ദേഹാദികളെപ്പററി വ്യസനിച്ചിട്ടെന്തു കാര്യം എന്നൎത്ഥം.

പ്രകൃതവിഷയമായിരിക്കുന്ന ഈ ആത്മാവിനെ അറിയുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു. ഭ്രാന്തിക്കുള്ള കാരണം സാധാരണയായിരിക്കെ ഞാൻ നിന്നെത്തന്നെ കുററം പറയുന്നില്ല. എന്തുകൊണ്ടാണ് ഈ ആത്മാവിനെ അറിയുവാൻ ഇത്ര പ്രയാസമെന്നു പറയുന്നു:

> ആശ്ചര്യവൽ പശ്യതി കശ്ചിദേനം-
> മാശ്ചര്യവദ്വദതി തഥൈവ ചാന്യഃ
> ആശ്ചര്യവച്ചൈനമന്യഃ ശൃണോതി
> ശ്രുത്വാപ്യേനം വേദ ന ചൈവ കശ്ചിൽ. 29

കശ്ചിൽ	ഒരുവൻ
ഏനം	ഈ ആത്മാവിനെ
ആശ്ചര്യവൽ	ആശ്ചര്യവസ്തുപോലെ
പശ്യതി	കാണുന്നു
തഥാ ഏവ	അപ്രകാരംതന്നെ
അന്യഃ ച	മറെറാരുവൻ
(ഏനം)	ഈ ആത്മാവിനെ
ആശ്ചര്യവൽ	ആശ്ചര്യവസ്തുപോലെ

* അദൎശനാദാപതിതഃ പുനശ്ചാദൎശനം ഗതഃ
ന ത്വാസൗ വേദ ന ത്വം തം കഃ സൻ കിമനുശോചസി.
(മ. ഭാ. ശാ. പ. മോ. 1. 17)

വദതി	പറയുന്നു
അന്യഃ ച	വേറൊരുവൻ
ഏനം	ഈ ആത്മാവിനെ
ആശ്ചര്യവൽ	ആശ്ചര്യവസ്തുപോലെ
ശൃണോതി	കേൾക്കുന്നു
ശ്രുത്വാ അപി ച	കേട്ടാലും (കണ്ടാലും, പറഞ്ഞാലും)
കശ്ചിൽ	ആരും
ഏനം	ഈ ആത്മാവിനെ
ന ഏവ വേദ	അറിയുന്നില്ല.

ഒരുവൻ ഈ ആത്മാവിനെ ഒരാശ്ചര്യവസ്തുപോലെ കാണുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ മറ്റൊരുവൻ ഈ ആത്മാവിനെപ്പററി ഒരാശ്ചര്യവസ്തുപോലെ പറയുന്നു. വേറൊരുവൻ ഇതിനെ ഒരാശ്ചര്യവസ്തുവെന്നപോലെ കേൾക്കുന്നു. കേട്ടാലും (കണ്ടാലും, പറഞ്ഞാലും) ആരുംതന്നെ ആത്മാവിനെ സൂക്ഷ്മമായി അറിയുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ഈ ആത്മാവിനെ ഒരുവൻ ആശ്ചര്യമെന്നപോലെ—മുമ്പു കാണാത്തതും പരിചയമില്ലാത്തതും യദൃച്ഛയാ കണ്ടെത്തിയതും അത്ഭുതവുമായ ഒരു വസ്തു എന്നപോലെ—കാണുന്നു. മറ്റൊരുവൻ ഇതിനെപ്പററി ആശ്ചര്യവസ്തു എന്നപോലെ പറയുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ വേറൊരുവൻ ഇതിനെ ആശ്ചര്യവസ്തു എന്നപോലെ കേൾക്കുന്നു. കണ്ടാലും കേട്ടാലും പറഞ്ഞാലും ആരും ആത്മാവിനെ അറിയുന്നില്ല.

അല്ലെങ്കിൽ (വേറൊരർത്ഥം), ആത്മാവിനെ ആർ കാണുന്നുവോ അവൻ ആശ്ചര്യതുല്യനാകുന്നു. ആത്മാവിനെപ്പററി പറയുകയും കേൾക്കുകയും ചെയ്യുന്നതായിട്ട് അനേകായിരം പേരിൽ ഒരുവൻ മാത്രമേ ഉണ്ടാവുകയുള്ളൂ. അതിനാൽ ആത്മാ അറിയപ്പെടുവാൻ പ്രയാസമെന്നഭിപ്രായം.

ദേഹീ നിത്യമവധ്യോയം ദേഹേ സർവ്വസ്യ ഭാരത
തസ്മാൽ സർവ്വാണി ഭൂതാനി ന ത്വം ശോചിതുമർഹസി. 30

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സർവ്വസ്യ	എല്ലാവരുടെ
ദേഹേ	ദേഹത്തിലുള്ള

അയം ദേഹീ	ഈ ദേഹി (ജീവാത്മാ)
നിത്യം	എന്നും
അവധ്യഃ	വധിക്കപ്പെടത്തക്കവനല്ല
തസ്മാൽ	അതുകൊണ്ടു്
ത്വം	നീ
സർവ്വാണി ഭൂതാനി	സകല പ്രാണികളെക്കുറിച്ചു്
ശോചിതും	വ്യസനിപ്പാൻ
ന അർഹസി	അവകാശമില്ല.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, എല്ലാവരുടേയും ദേഹത്തിലിരിക്കുന്ന ആത്മാ ഒരിക്കലും വധിക്കപ്പെടത്തക്കവനല്ല. അതിനാൽ യാതൊരു പ്രാണിയെപ്പററിയെങ്കിലും നീ വ്യസനിപ്പാനാവശ്യമില്ല.

[ശം-ഭാ] ഈ ദേഹി (അല്ലെങ്കിൽ ശരീരി, ആത്മാ) അവയവരഹിതനും നിത്യനുമാകയാൽ എല്ലാ അവസ്ഥകളിലും അവധ്യനാകുന്നു. സർവ്വവ്യാപകത്വം ഹേതുവായിട്ടു് (ആത്മാ) സ്ഥാവരാദി സകല ഉപാധികളിലുമിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും ഏതൊരു പ്രാണിയുടേയും ദേഹനാശത്തോടുകൂടി (ദേഹം വധിക്കപ്പെട്ടാലും) ആത്മാ വധിക്കപ്പെടുന്നില്ല. അതിനാൽ നീ ഭീഷ്മർ മുതല്ക്കു യാതൊരു ജീവിയേയും ഉദ്ദേശിച്ചു വ്യസനിപ്പാനാവശ്യമില്ല.

ഇവിടെ (അ. 2, ശ്ലോ. 30) പരമാത്ഥതത്വത്തെ അപേക്ഷിച്ചു് ശോകത്തിനോ മോഹത്തിനോ ഇടയില്ലെന്നു പറഞ്ഞു. കേവലം പരമാത്ഥതത്വത്തെ അപേക്ഷിച്ചുനോക്കുമ്പോഴും എന്നു മാത്രമല്ല:

സ്വധർമ്മമപി ചാവേക്ഷ്യ ന വികംപിതുമർഹസി
ധർമ്മ്യാദ്ധി യുദ്ധാച്ഛ്രേയോന്യൽ ക്ഷത്രിയസ്യ ന വിദ്യതേ. 31

സ്വധർമ്മം അപി ച	സ്വധർമ്മത്തേക്കൂടിയും
അവേക്ഷ്യ	അറിഞ്ഞു് (ആലോചിച്ചിട്ടു്, നോക്കീട്ടു്)
വികംപിതും	ചലിക്കുന്നതിന്നു് (ഭയപ്പെടുന്നതിന്നു്)

ന അർഹസി	നീ അർഹനല്ല
ക്ഷത്രിയസ്യ	ക്ഷത്രിയന്നു്
ധർമ്മ്യാൽ	ധർമ്മ്യമായ
യുദ്ധാൽ	യുദ്ധത്തിനേക്കാരം
അന്യൽ	വേറെ
ശ്രേയഃ	ശ്രേഷ്ഠമായതു്
ന വിദ്യതേ ഹി	ഇല്ല.

സ്വധർമ്മത്തെ നോക്കീട്ടും നീ ഭയപ്പെടുവാനാവശ്യമില്ല. (എന്തെന്നാൽ) ക്ഷത്രിയന്നു ധർമ്മ്യമായിരിക്കുന്ന യുദ്ധത്തിനേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠമായി വേറെ ഒന്നുമില്ല.

[ശം-ഭാ] യുദ്ധം ക്ഷത്രിയന്റെ ധർമ്മമാകുന്നു. അതിനെ ആലോചിച്ചുനോക്കീട്ടും നീ ക്ഷത്രിയന്നു സ്വാഭാവികമായിരിക്കുന്ന—അതായതു്, നിനക്കു സ്വാഭാവികമായിരിക്കുന്ന—ധർമ്മത്തിൽനിന്നു് ഇളകുവാനാവശ്യമില്ല. എന്തെന്നാൽ, ആ യുദ്ധം ഏററവും ധർമ്മ്യമാകുന്നു. പൃഥിവീജയദ്വാരേണ ധർമ്മാർത്ഥമായും പ്രജാരക്ഷണാർത്ഥമായുമിരിക്കുന്നതിനാൽ (യുദ്ധം) ധർമ്മത്തിൽനിന്നു വേർവ്വിട്ടു നില്ക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ ധർമ്മ്യമായ യുദ്ധത്തിനേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠമായിട്ടു ക്ഷത്രിയന്നു വേറെ ഒന്നുമില്ല.

യദൃച്ഛയാ ചോപപന്നം സ്വർഗ്ഗദ്വാരമപാവൃതം
സുഖിനഃ ക്ഷത്രിയാഃ പാർത്ഥ ലഭന്തേ യുദ്ധമീദൃശം. 32

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യദൃച്ഛയാ	യദൃച്ഛയായി
ഉപപന്നം	വന്നതും (നേരിട്ടിരിക്കുന്നതും, പ്രാപിച്ചതും)
അപാവൃതം	തുറന്നിരിക്കുന്ന
സ്വർഗ്ഗദ്വാരം ച	സ്വർഗ്ഗവാതിലുമായ
ഈദൃശം	ഇപ്രകാരമുള്ള
യുദ്ധം	യുദ്ധത്തെ
(യേ) ക്ഷത്രിയാഃ	ഏതു ക്ഷത്രിയർ
ലഭന്തേ	ലഭിക്കുന്നുവോ
(തേ)	അവർ
സുഖിനഃ	സുഖികരംതന്നെ.

അല്ലയോ അജ്ജുന, യദൃച്ഛയായി നേരിട്ടത്തും തുറന്നിരിക്കുന്ന സ്വർഗ്ഗദ്വാരംതന്നെയുമായ ഇപ്രകാരമുള്ള യുദ്ധത്തെ ലഭിക്കുന്ന ക്ഷത്രിയർ സുഖികാംതന്നെയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] പ്രാത്ഥിക്കാതെതന്നെ നേരിട്ടത്തും തുറന്നിരിക്കുന്ന സ്വർഗ്ഗദ്വാരവുമായ ഇപ്രകാരമുള്ള യുദ്ധത്തെ ലഭിക്കുന്ന ക്ഷത്രിയർ, ഹേ അജ്ജുന, സുഖികളല്ലയോ?

ഇപ്രകാരം ചെയ്യേണ്ടതാണെന്നറിഞ്ഞിട്ടും—

അഥ ചേത്ത്വമിമം ധർമ്മ്യം സംഗ്രാമം ന കരിഷ്യസി
തതഃ സ്വധർമ്മം കീത്തിം ച ഹിത്വാ പാപമവാപ്പ്യസി. 33

അഥ	എന്നാൽ
ത്വം	നീ
ധർമ്മ്യം	ധർമ്മ്യമായ
ഇമം	ഈ
സംഗ്രാമം	യുദ്ധത്തെ
ന കരിഷ്യസി ചേൽ	ചെയ്യുകയില്ല എങ്കിൽ
തതഃ	അതിനാൽ
സ്വധർമ്മം	നിന്റെ ധർമ്മത്തേയും
കീത്തിം ച	കീത്തിയേയും
ഹിത്വാ	ഉപേക്ഷിച്ച്
പാപം	പാപത്തെ
അവാപ്പ്യസി	നീ പ്രാപിക്കും.

എന്നാൽ ധർമ്മ്യമായ ഈ യുദ്ധത്തെ നീ ചെയ്യുകയില്ല എങ്കിൽ, (സ്വർഗ്ഗപ്രാപ്തിയുണ്ടാവുകയില്ല എന്നുതന്നെയല്ല) നിന്റെ ധർമ്മത്തേയും കീത്തിയേയുമുപേക്ഷിച്ച് നീ പാപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] എന്നാൽ നീ വിഹിതമായും ധർമ്മാവിരുദ്ധമായുമുള്ള ഈ യുദ്ധത്തെ ചെയ്യുകയില്ല എങ്കിൽ സ്വധർമ്മത്തേയും, പരമേശ്വരൻ മുതലായവരായി യുദ്ധംചെയ്കതിനാലുണ്ടായിട്ടുള്ള കീത്തിയേയുമുപേക്ഷിച്ച് കേവലം പാപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതാകുന്നു.

അകീത്തിം ചാപി ഭൂതാനി കഥയിഷ്യന്തി തേവ്യയാം
സംഭാവിതസ്യ ചാകീത്തിമ്മരണാദതിരിച്യതേ. 34

അപി ച	അതിന്നും പുറമെ
ഭൂതാനി	ജനങ്ങരം
തേ	നിൻെറ
അവ്യയാം	ശാശ്വതമായ
അകീർത്തിം ച	അകീർത്തിയേയും
കഥയിഷ്യന്തി	പറയും
സംഭാവിതസ്യ	ബഹുമാനിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളവന്നു്
അകീർത്തിഃ	അപകീർത്തി
മരണാൽ	മരണത്തേക്കാരം
അതിരിച്യതേ	അധികമായി ഭവിക്കുന്നു.

എന്നുതന്നെയുമല്ല, ജനങ്ങരം നിൻെറ ശാശ്വതമായ അപകീർത്തിയേയും പറയുന്നതാണു്. ബഹുമാനിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളവന്നു് അപകീർത്തി മരണത്തേക്കാരം അധികം ചീത്തയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദീർഘകാലം നിലനില്ക്കുന്നതായ നിൻെറ അപകീർത്തിയെ ജനങ്ങരം പറയുന്നതാകുന്നു. ധർമ്മാത്മാ, ശൂരൻ എന്നിങ്ങനെ തുടങ്ങിയ ഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ടു് ബഹുമാനിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളവന്നു് അപകീർത്തിയേക്കാരം നല്ലതു മരണമാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

അത്രയുമല്ല—

ഭയാദ്രണാദുപരതം മംസ്യന്തേ ത്വാം മഹാരഥാഃ
യേഷാഞ്ച ത്വം ബഹുമതോ ഭൂത്വാ യാസ്യസി ലാഘവം. 35

ത്വം	നീ
യേഷാം	യാതൊരുത്തക്കു്
ബഹുമതഃ (അഭൂഃ)	ബഹുമാനിക്കപ്പെട്ടവനായിരുന്നുവോ
(തേ) മഹാരഥാഃ	ആ മഹാരഥന്മാർ
ത്വാം	നിന്നെ
ഭയാൽ	ഭയം ഹേതുവായിട്ടു്
രണാൽ	യുദ്ധത്തിൽനിന്നു്
ഉപരതം	പിൻവലിച്ചവനായി
മംസ്യന്തേ	വിചാരിക്കും
ഭൂത്വാ ച	(ഒരിക്കൽ ബഹുമാനയോഗ്യനായിട്ടു്) പിന്നെ

ലാഘവം	സാരമില്ലായ്മയെ (നിസ്സാരതയെ)
യാസ്യസി	പ്രാപിക്കും.

നീ യുദ്ധത്തിൽനിന്നു പിൻവലിച്ചതു ഭയംകൊണ്ടാണെന്നു മഹാരഥന്മാർ വിചാരിക്കും. ആദ്യം അവരാൽ ബഹുമാനിക്കപ്പെട്ടവനായിട്ട് നീ പിന്നെ നിസ്സാരതയെ പ്രാപിക്കുന്നതുമാണ്.

[ശം-ഭാ] കർണ്ണാദികളിലുള്ള ഭയംകൊണ്ടു നീ യുദ്ധത്തിൽനിന്നു പിൻവലിച്ചതാണെന്ന് ദുര്യോധനപ്രഭൃതികളായ മഹാരഥന്മാർ വിചാരിക്കും. അല്ലാതെ, കൃപനിമിത്തമാണെന്ന് അവർ വിചാരിക്കുകയില്ല. ആരാണ് അങ്ങനെ വിചാരിക്കുന്നതു്?—നീ ബഹുവിധ ഗുണങ്ങളോടുകൂടിയവനാണെന്ന് ആരാൽ ബഹുമാനിക്കപ്പെട്ടിരുന്നുവോ അവർതന്നെ. ആദ്യം ബഹുമാനിക്കപ്പെട്ടവനായിട്ട് നീ പിന്നെ നിസ്സാരതയെ പ്രാപിക്കും. (അവർക്കു നീ നിസ്സാരനായി ഭവിക്കും.)

അവാച്യവാദാംശ്ച ബഹൂൻ വദിഷ്യന്തി തവാഹിതാഃ
നിന്ദന്തസ്തവ സാമർത്ഥ്യം തതോ ദുഃഖതരം നു കിം. 36

തവ	നിന്റെ
അഹിതാഃ	ശത്രുക്കൾ
തവ	നിന്റെ
സാമർത്ഥ്യം	സാമർത്ഥ്യത്തെ
നിന്ദന്തഃ	നിന്ദിച്ചുകൊണ്ടു്
ബഹൂൻ	വളരെ
അവാച്യവാദാൻ ച	പറയുവാൻ പാടില്ലാത്ത വാക്കുകളെ
വദിഷ്യന്തി	പറയും
തതഃ	അതിലും
ദുഃഖതരം	അധികം ദുഃഖം
കിം നു	എന്താണുള്ളതു്.

നിന്റെ ശത്രുക്കൾ നിന്റെ സാമർത്ഥ്യത്തെ നിന്ദിച്ചുകൊണ്ടു പറയുവാൻ യോഗ്യമല്ലാത്ത അനേകവാക്കുകളെ പറയും. അതിലധികം ദുഃഖമായിട്ടെന്താണുള്ളതു്?

[ശം-ഭാ] നിന്ദാവചനങ്ങളിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന ദുഃഖത്തേക്കാറം അധികം കഷ്ടമായിട്ട വേറെ ദുഃഖമില്ല.

എന്നാൽ കർണ്ണാദികളോട് നീ യുദ്ധംചെയ്യുന്നവെങ്കിൽ —

ഹതോ വാ പ്രാപ്സ്യസി സ്വർഗ്ഗം ജിത്വാ വാ ഭോക്ഷ്യസേ മഹീം
തസ്മാദുത്തിഷ്ഠ കൗന്തേയ യുദ്ധായ കൃതനിശ്ചയഃ. 37

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ അര്‍ജ്ജുന
ഹതോ വാ	കൊല്ലപ്പെട്ടാലോ
സ്വർഗ്ഗം	സ്വർഗ്ഗത്തെ
പ്രാപ്സ്യസി	നീ പ്രാപിക്കും
ജിത്വാ വാ	ജയിച്ചാലോ
മഹീം	രാജ്യത്തെ
ഭോക്ഷ്യസേ	നീ അനുഭവിക്കും
തസ്മാൽ	അതുകൊണ്ട്
യുദ്ധായ	യുദ്ധത്തിന്നായി
കൃതനിശ്ചയഃ	നിശ്ചയം ചെയ്തവനായിട്ട്.
ഉത്തിഷ്ഠ	എഴുനീല്ക്കുക.

അല്ലയോ അര്‍ജ്ജുന, നീ കൊല്ലപ്പെട്ടാലോ സ്വർഗ്ഗത്തെ പ്രാപിക്കും; ജയിച്ചാലോ രാജ്യമനുഭവിക്കും. അതുകൊണ്ട നീ (രണ്ടായാലും) യുദ്ധംചെയ്‌വാനുറച്ചുകൊണ്ട് എഴുനീല്ക്കുക.

[ശം-ഭാ] കൊല്ലപ്പെട്ടാൽ സ്വർഗ്ഗത്തെ പ്രാപിക്കാം. ശൂരന്മാരായ കർണ്ണാദികളെ ജയിച്ചാൽ രാജ്യമനുഭവിക്കാം. രണ്ടായാലും നിനക്കു ലാഭംതന്നെ എന്നഭിപ്രായം. അതുകൊണ്ട നീ 'ഒന്നുകിൽ ഞാൻ മരിക്കും, അല്ലെങ്കിൽ ഞാൻ ശത്രുക്കളെ ജയിക്കും' എന്ന നിശ്ചയബുദ്ധിയോടുകൂടി യുദ്ധത്തിന്നായി എഴുനീല്ക്കുക.

യുദ്ധം സ്വധർമ്മമാണെന്നു വിചാരിച്ച് യുദ്ധംചെയ്‌വാനാരംഭിക്കുന്ന നീ എൻെറ ഈ ഉപദേശത്തെ കേറംക്കുക:

സുഖദുഃഖേ സമേ കൃത്വാ ലാഭാലാഭൗ ജയാജയൗ
തതോ യുദ്ധായ യുജ്യസ്വ നൈവം പാപമവാപ്സ്യസി. 38

സുഖദുഃഖേ	സുഖദുഃഖങ്ങളെ
സമേ	സമമായി

കൃത്വാ	ചെയ്തു് (വിചാരിച്ചു്)
ലാഭാലാഭൌ	ലാഭനഷ്ടങ്ങളേയും
ജയാജയൌ	ജയാപജയങ്ങളേയും
(സമൌ കൃത്വാ)	സമമായി ചെയ്തു്
തതഃ	അതിന്റെശേഷം
യുദ്ധായ	യുദ്ധത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു്
യുജ്യസ്വ	സന്നദ്ധനാവുക
ഏവം (ചേൽ)	ഇപ്രകാരം നിശ്ചയത്തോടുകൂടി യാണെങ്കിൽ
പാപം	പാപത്തെ
ന അവാപ്സ്യസി	നീ പ്രാപിക്കുകയില്ല.

സുഖദുഃഖങ്ങളേയും ലാഭനഷ്ടങ്ങളേയും ജയാപജയങ്ങളേയും സമമായി വിചാരിച്ചുകൊണ്ടു് നീ യുദ്ധത്തിന്നായി ഒരുങ്ങുക. എന്നാൽ നീ പാപത്തെ പ്രാപിക്കുകയില്ല.

[ശം-ഭാ] സുഖദുഃഖാദികളെ തുല്യമായി – ഒന്നിൽ രാഗവും മററൊന്നിൽ ദ്വേഷവും കൂടാതെ –വിചാരിച്ചു പിന്നെ യുദ്ധത്തിന്നായി ഒരുങ്ങുക. ഇപ്രകാരം യുദ്ധംചെയ്താൽ നീ പാപഫലത്തെ അനുഭവിക്കുകയില്ല. (ഈ ഉപദേശം പ്രാസംഗികമാകുന്നു.)

ശോകമോഹങ്ങളെ കളയുവാൻവേണ്ടി ഭഗവാൻ ''സ്വധർമ്മമപി ചാവേക്ഷ്യ'' (അ. 2, ശ്ലോ. 31 – 38) എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു ലൗകികന്യായത്തെ പറഞ്ഞു. ഇതു മുഖ്യമായിട്ടുള്ളതല്ല. പരമാർത്ഥദർശനമാണു് ഈ പ്രകൃതത്തിൽ പ്രധാനമായിട്ടുള്ള ഉപദേശവിഷയം. അതു് മുമ്പു പറയപ്പെട്ടിട്ടുമുണ്ടു്. എങ്കിലും ശാസ്ത്രവിഷയമായ വിഭാഗത്തെ കാണിപ്പാൻവേണ്ടി 'ഏഷാതേ' എന്നു താഴെ കാണിക്കുന്ന ശ്ലോകംകൊണ്ടു് അതിനെ ഉപസംഹരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ ഇവിടെ കാണിച്ചിരിക്കുന്ന ശാസ്ത്രവിഷയമായിട്ടുള്ള ഈ വിഭാഗംകൊണ്ടു് ''ജ്ഞാനയോഗേന സാംഖ്യാനാം കർമ്മയോഗേന യോഗിനാം'' (അ. 3, ശ്ലോ. 3) എന്നു മേലിൽ പറയപ്പെടുന്ന നിഷ്ഠാദ്വയവിഷയമായ ശാസ്ത്രം സുഗ്രാഹ്യമായി ഭവിക്കുന്നതാണു്. ഈ വിഭാഗംകൊണ്ടു് ശ്രോതാക്കന്മാൎക്കു് അതു്

അധികം എളുപ്പത്തിൽ മനസ്സിലാവുകയും ചെയ്യും. അതിനാൽ ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ഏഷാ തേഽഭിഹിതാ സാംഖ്യേ ബുദ്ധിര്യോഗേ ത്വിമാം ശൃണു
ബുദ്ധ്യാ യുക്തോ യയാ പാർത്ഥ കർമ്മബന്ധം പ്രഹാസ്യസി. 39

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
തേ	നിനക്ക്
അഭിഹിതാ	ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള
ഏഷാ	ഇതു്
സാംഖ്യേ	ആത്മതത്ത്വവിഷയത്തിൽ (ഉള്ള)
ബുദ്ധിഃ	ബുദ്ധിയാകുന്നു
യയാ ബുദ്ധ്യാ	യാതൊരു ബുദ്ധിയോടു്
യുക്തഃ	കൂടിയവനായാൽ
കർമ്മബന്ധം	കർമ്മത്തിനാൽ ഉണ്ടാകുന്ന ബന്ധത്തെ
പ്രഹാസ്യസി	നീ ഉപേക്ഷിക്കുമോ
(താം)	അങ്ങനെയുള്ള
യോഗേ തു	യോഗവിഷയത്തിലുള്ള
ഇമാം	ഇതിനെ (പറയുവാൻപോകുന്ന ഈ ബുദ്ധിയെ)
ശൃണു	കേൾക്കുക.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ഇതുവരെ ഞാൻ നിനക്കുപദേശിച്ചതു് ആത്മതത്ത്വവിഷയമായ ബുദ്ധിയാകുന്നു. ഇനി യോഗവിഷയമായിട്ടുള്ളതിനെ കേട്ടാലും. ഈ (യോഗ) ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവൻ ആയിട്ട നീ കർമ്മബന്ധത്തെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] നിനക്കു് ഇതുവരെ ഞാനുപദേശിച്ചതു് പരമാർത്ഥവസ്തുവിൻെറ വിവേകവിഷയത്തിലുള്ള ബുദ്ധി—സംസാരത്തിന്നു ഹേതുക്കളായ ശോകമോഹാദിദോഷങ്ങളുടെ നിവൃത്തിക്കു സാക്ഷാൽ കാരണമായ ജ്ഞാനം—ആകുന്നു. ഇനി കർമ്മയോഗത്തിലുള്ള ഈ ബുദ്ധിയെ കേട്ടാലും. (എങ്ങനെയിരിക്കുന്നതാണു് ആ കർമ്മയോഗം?) ജ്ഞാനപ്രാപ്തിക്കു സാധനമായും, ദ്വന്ദ്വങ്ങളെ നശിപ്പിച്ച സക്തികൂടാതെ ഈശ്വരാരാധനമായിട്ടുള്ള കർമ്മാനുഷ്ഠാനമായും, സമാധിയോഗമായും, ഇരിക്കുന്ന കർമ്മയോഗത്തിലുള്ള ബുദ്ധിയെ കേട്ടാലും. അതിൽ

അഭിരുചി ജനിപ്പിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ആ ബുദ്ധിയെ സ്തുതിക്കുന്നു. യോഗവിഷയമായ ബുദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചാൽ പിന്നെ നീ ധർമ്മാധർമ്മമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന കർമ്മബന്ധത്തെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നതാകുന്നു. ഈശ്വരപ്രസാദത്താൽ ജ്ഞാനം സിദ്ധിച്ചതിന്നുശേഷമേ അതു സാധിക്കുകയുള്ളു എന്നഭിപ്രായം.

നേഹാഭിക്രമനാശോ ƒ സ്തി പ്രത്യവായോ ന വിദ്യതേ
സ്വല്പമപ്യസ്യ ധർമ്മസ്യ ത്രായതേ മഹതോ ഭയാൽ. 40

ഇഹ	ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ ഈശ്വരാൎപ്പണമായി ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മയോഗത്തിൽ
അഭിക്രമനാശഃ ന അസ്തി	ആരംഭനാശമില്ല (തുടങ്ങിയതു നിഷ്ഫലമാവുകയില്ല)
പ്രത്യവായഃ	പ്രത്യവായം എന്ന ദോഷം
ന വിദ്യതേ	ഇല്ല.
അസ്യ ധർമ്മസ്യ	ഈശ്വരാരാധനാൎത്ഥമായിട്ടുള്ള ഈ കർമ്മയോഗത്തിന്റെ
സ്വല്പം അപി	സ്വല്പമായാലും (ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അംശം കുറച്ചുമാത്രമായാലും)
മഹതഃ	വലിയതായ
ഭയാൽ	സംസാരഭയത്തിൽനിന്നു്
ത്രായതേ	രക്ഷിക്കുന്നു.

ഈശ്വരാരാധനാൎത്ഥമായിട്ടുള്ള ഈ കർമ്മയോഗത്തിൽ ആരംഭനാശമോ (പ്രയത്നനാശമോ), തുടങ്ങിയതിനെ മുഴുവനാക്കാഞ്ഞാലുള്ള ദോഷമോ ഇല്ല. ഈ നിഷ്കാമകർമ്മയോഗത്തിന്റെ സ്വല്പാംശംകൂടി മഹത്തായ സംസാരഭയത്തിൽനിന്നു രക്ഷിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] മോക്ഷമാർഗ്ഗമായിരിക്കുന്ന ഈ കർമ്മയോഗത്തിൽ, കൃഷി മുതലായ കർമ്മങ്ങളെപ്പോലെ, ആരംഭിച്ചതിന്നു് (ആരംഭിച്ച പ്രയത്നത്തിന്നു്) നാശമില്ല. കർമ്മയോഗവിഷയമായ ആരംഭത്തിന്റെ ഫലത്തിന്നു യാതൊരു സംശയവുമില്ല എന്നൎത്ഥം. അതിന്നുംപുറമേ ഈ വിഷയത്തിൽ, ചികിത്സയ്ക്കുണ്ടാവുന്നതുപോലെ, ദോഷഫലമുണ്ടാകുന്നതല്ല.

എന്നാൽ ഈ കർമ്മയോഗസംബന്ധമായിട്ട കുറച്ചു വല്ലതുമനുഷ്ഠിക്കപ്പെട്ടാലും അതു് ജനനമരണലക്ഷണമായ മഹത്തായ സംസാരഭയത്തിൽനിന്നു രക്ഷിക്കുന്നു.

മുൻ വിവരിക്കപ്പെട്ട സാംഖ്യവിഷയമായും യോഗവിഷയമായുമുള്ള ആ ബുദ്ധി താഴെ പറയുന്ന ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയതാകുന്നു.

വ്യവസായാത്മികാ ബുദ്ധിരേകേഹ കുരുനന്ദന
ബഹുശാഖാ ഹ്യനന്താശ്ച ബുദ്ധയോഽവ്യവസായിനാം. 41

ഹേ കുരുനന്ദന	അല്ലയോ കുരുവംശജ (അർജ്ജുന)
ഇഹ	ഈശ്വരാരാധനലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന കർമ്മയോഗത്തിൽ
വ്യവസായാത്മികാ	നിശ്ചയസ്വരൂപമായ (പരമേശ്വരഭക്തികൊണ്ടുതന്നെ ഞാൻ നിശ്ചയമായി സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നു നിവർത്തിക്കും എന്ന നിശ്ചയത്തോടുകൂടിയ)
ബുദ്ധിഃ	ബുദ്ധി
ഏകാ ഹി	ഒന്നേ ഉള്ളു
അവ്യവസായിനാം (തു)	എന്നാൽ നിശ്ചയബുദ്ധിയില്ലാത്തവരുടെ (ഈശ്വരാരാധനത്തിൽ ബഹിർമ്മുഖന്മാരായ കാമികളുടെ)
ബുദ്ധയഃ	ബുദ്ധികൾ
ബഹുശാഖാഃ	(കർമ്മഫലഗുണഫലത്വാദിപ്രകാരഭേദം ഹേതുവായിട്ടു്) പല ശാഖകളോടുകൂടിയവയായും
അനന്താഃ ച	(കാമങ്ങൾ അനന്തങ്ങളാകയാൽ) അവസാനമില്ലാത്തവയായും
(ഭവന്തി)	ഇരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ കുരുവംശജ, ഈശ്വരാരാധനലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന ഈ കർമ്മയോഗത്തിൽ നിശ്ചയസ്വരൂപമായ ബുദ്ധി ഒന്നുമാത്രമേ ഉള്ളു. എന്നാൽ നിശ്ചയബുദ്ധിയില്ലാത്തവരുടെ ബുദ്ധി

കാം പല ശാഖകളോടുകൂടിയവയായും അനേകങ്ങളായുമിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽ നിശ്ചയസ്വഭാവത്തോടു കൂടിയതായിട്ട് ഒരു ബുദ്ധിമാത്രമേ ഉള്ളു. തദ്വിപരീതമായിട്ടുള്ളതും വളരെ ശാഖകളോടുകൂടിയതുമായ അന്യബുദ്ധികൾക്ക് അതു ബാധകവുമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ആ ഏകബുദ്ധി ശരിയായ പ്രമാണംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ളതാകുന്നു. എന്നാൽ, ഇതിന്നു വിപരീതമായിട്ടുള്ള അന്യബുദ്ധികാം അനേകങ്ങളായിരിക്കുന്നു. ഈ ബുദ്ധികളുടെ ശാഖാഭേദങ്ങളെ അനുസരിച്ചു പ്രവർത്തിക്കുന്നതിനാൽ സംസാരം അവസാനമില്ലാതെയും വിസ്താരമായും ഭവിക്കുന്നു. എങ്കിലും പ്രമാണംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള വിവേകബുദ്ധികൊണ്ട്, അനന്തശാഖകളോടുകൂടിയ ഈ ബുദ്ധികാം ഇല്ലാതാകുമ്പോാം സംസാരവും നശിക്കുന്നു. അനേകശാഖകളായിരിക്കുന്നതിൽത്തന്നെ ബഹുവിധ ഭേദങ്ങളുള്ളതിനാൽ നിശ്ചയബുദ്ധിയില്ലാത്തവരുടെ — പ്രമാണജനിതമായ വിവേകബുദ്ധിയില്ലാത്തവരുടെ—ബുദ്ധികാം അനന്തങ്ങളായുമിരിക്കുന്നു.

വ്യവസായാത്മികയായ ബുദ്ധി ആക്കില്ലയോ അവക്ക്—

യാമിമാം പുഷ്പിതാം വാചം പ്രവദന്ത്യവിപശ്ചിതഃ
വേദവാദരതാഃ പാൎത്ഥ നാന്യദസ്തീതി വാദിനഃ. 42

കാമാത്മാനഃ സ്വർഗ്ഗപരാ ജന്മകർമ്മഫലപ്രദാം
ക്രിയാവിശേഷബഹുലാം ഭോഗൈശ്വര്യഗതിം പ്രതി. 43

ഭോഗൈശ്വര്യപ്രസക്താനാം തയാപഹൃതചേതസാം
വ്യവസായാത്മികാ ബുദ്ധിഃ സമാധൗ ന വിധീയതേ. 44

ഹേ പാൎത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
വേദവാദരതാഃ	വേദത്തിൽ ഫലത്തെ പറയുന്ന വാക്യങ്ങളിൽ (അൎത്ഥവാദത്തിൽ) പ്രീതിയുള്ളവരും
ന അന്യൽ അസ്തി ഇതി വാദിനഃ	(സ്വർഗ്ഗത്തെക്കാാം മേലെയായി) വേറെ (പ്രാപ്യമായിട്ട് ഈശ്വരതത്വം) ഒന്നില്ല എന്നു പറയുന്നവരും

കാമാത്മാനഃ	(പുത്രമിത്രകളത്രാദികളിൽ ഉള്ള) ആശകൊണ്ടു നിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന മനസ്സോടുകൂടിയവരും
സ്വർഗ്ഗപരാഃ	സ്വർഗ്ഗംതന്നെയാണ് എല്ലാററിലും ശ്രേഷ്ഠമായ പുരുഷാർത്ഥമെന്നു വിചാരിക്കുന്നവരുമായ
അവിപശ്ചിതഃ	അവിവേകികൾ (മൂഢന്മാർ)
ഭോഗൈശ്വര്യഗതിംപ്രതി	ഭോഗൈശ്വര്യങ്ങളെ പ്രാപിക്കുന്നതിനുവേണ്ടി
ക്രിയാവിശേഷബഹുലാം	അനേകകർമ്മങ്ങളെപ്പററി പറയുന്നതും
ജന്മകർമ്മഫലപ്രദാം	ജന്മത്തേയും കർമ്മത്തേയും കർമ്മഫലങ്ങളേയും കൊടുക്കുന്നതും
പുഷ്പിതാം ഇമാം	(ഫലമില്ലാത്ത) പുഷ്പങ്ങൾ മാത്രമുള്ള വൃക്ഷങ്ങളെപ്പോലെയിരിക്കുന്നതുമായ ഇപ്രകാരമുള്ള
യാം വാചം	യാതൊരു വാക്കിനെ
പ്രവദന്തി	പറയുന്നുവോ
തയാ	ആ വാക്കിനാൽ
അപഹൃതചേതസാം	അപഹരിക്കപ്പെട്ട മനസ്സുകളോടുകൂടിയവരും
ഭോഗൈശ്വര്യപ്രസക്താനാം	ഭോഗൈശ്വര്യങ്ങളിൽ ആശയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവരുമായ അവക്ക്
വ്യവസായാത്മികാബുദ്ധിഃ	നിശ്ചയസ്വരൂപത്തോടുകൂടിയ ബുദ്ധി
സമാധൗ	പരമേശ്വരധ്യാനവിഷയത്തിൽ (ചിത്തൈകാഗ്ര്യത്തിൽ)
ന വിധീയതേ	ഉണ്ടാകുന്നില്ല.

വേദത്തിലുള്ള അർത്ഥവാദത്തിൽ തൽപരന്മാരും, സ്വർഗ്ഗത്തേക്കാൾ വേറെ വിശേഷഫലമില്ലെന്നു പറയുന്നവരും, കാമാകുലിതചിത്തന്മാരും സ്വർഗ്ഗംതന്നെയാണു പരമപുരുഷാർത്ഥമെന്നു വിചാരിക്കുന്നവരുമായ അവിവേകികൾ ഭോഗൈശ്വര്യങ്ങളെ

സിദ്ധിപ്പാനായിക്കൊണ്ടു് അനേകകർമ്മഭേദങ്ങളെപ്പററി പറയുന്നതും ജന്മത്തേയും കർമ്മത്തേയും കർമ്മഫലത്തേയും കൊടുക്കുന്നതും ഫലമില്ലാതെ പുഷ്പം മാത്രമായിട്ടുള്ള വൃക്ഷംപോലെ വിളങ്ങുന്നതുമായ വാക്കുകളെ പറയുന്നു. അപ്രകാരമുള്ള വാക്കുകളാൽ അപഹൃതചേതസ്സുകളായും ഭോഗൈശ്വര്യങ്ങളിൽ ആസക്തിയുള്ളവരായും ഇരിക്കുന്ന അവൎക്കു പരമേശ്വരധ്യാനവിഷയത്തിൽ നിശ്ചയസ്വരൂപയായ ബുദ്ധി ഉണ്ടാകുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] പുഷ്പിച്ചിരിക്കുന്ന വൃക്ഷംപോലെ ശോഭിക്കുന്നതും കേൾക്കുവാൻമാത്രം വളരെ രസമുള്ളതുമായ (പറയുവാൻ പോകുന്ന) ഈ വാക്കുകളെ പറയുന്നു. ആരു്?—അല്പബുദ്ധികൾ, അവിവേകികൾ —(അവർ എങ്ങനെയുള്ളവർ?)—പലവിധ അൎത്ഥവാദങ്ങളേയും ഫലസാധനങ്ങളേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതായ വേദവാക്യങ്ങളിൽ തൽപരന്മാരും സ്വർഗ്ഗപശ്വാദിഫലങ്ങൾക്കു സാധനഭൂതങ്ങളായ കർമ്മങ്ങളേക്കാൾ മേലെ വേറെ ഒന്നും ഇല്ലെന്നു പറയുന്നവരും, കാമസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവരും, സ്വർഗ്ഗമാണു പരമപുരുഷാൎത്ഥമെന്നു വിചാരിക്കുന്നവരുമാകുന്നു. ജന്മത്തെത്തന്നെ കർമ്മഫലമായി കൊടുക്കുന്നതും, ഭോഗൈശ്വര്യപ്രാപ്തിക്കു സാധനഭൂതങ്ങളായ അനേകകർമ്മവിശേഷങ്ങളെപ്പററി പറയുന്നതുമായ വാക്കുകളെ അവർ പറയുന്നു. അങ്ങനെയുള്ള മൂഢന്മാർ സംസാരത്തിൽത്തന്നെ കിടന്നു തിരിയുന്നുവെന്നഭിപ്രായം. ഭോഗൈശ്വര്യങ്ങൾ അത്യാവശ്യങ്ങളാണെന്നു വിചാരിച്ചു് അവയിൽ ആസക്തിയോടുകൂടിയവരും ക്രിയാവിശേഷബഹുലങ്ങളായ വാക്കുകളാൽ മറയ്ക്കപ്പെട്ട വിവേകജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവരും ആയവൎക്കു സാംഖ്യവിഷയമായിട്ടോ യോഗവിഷയമായിട്ടോ ഉള്ള ദൃഢജ്ഞാനം അവരുടെ (സമാധിയിൽ=) അന്തഃകരണത്തിൽ ഉണ്ടാകുന്നതല്ല. പുരുഷന്റെ ഭോഗാനുഭവത്തിന്നായി സൎവ്വവും യാതൊന്നിലാണു് ശേഖരിച്ചുവെച്ചിട്ടുള്ളതു് അതു സമാധി—അന്തഃകരണം, ബുദ്ധി എന്നൎത്ഥം.

യജ്ഞം മുതലായ കർമ്മങ്ങൾക്കു ശ്രേഷ്ഠമായ ഫലം സ്വർഗ്ഗാദികളാണെന്നും, അവയിൽനിന്നു് പുത്രമിത്രകളത്രധനധാന്യാദിവസ്തുക്കളായ അനേകം ഫലങ്ങളുണ്ടാകുമെന്നും മററും വേദത്തിൽ ഫലങ്ങളെപ്പററി പറയുന്ന അൎത്ഥവാദത്തെ കേട്ടു

ഭോഗൈശ്വര്യങ്ങളിൽ ആസക്തിയോടുകൂടിയും അവയാൽ ആകർഷിക്കപ്പെട്ട മനസ്സോടുകൂടിയുമിരിക്കുന്നവന്നു് ആത്മസ്വരൂപജ്ഞാനത്തിൽ പ്രവൃത്തിയുണ്ടാവുകയില്ലെന്നു താൽപര്യം.

അവിവേകികളായ കാമാത്മാക്കൾക്കുണ്ടാകുന്ന ഫലത്തെ ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ത്രൈഗുണ്യവിഷയാ വേദാ നിസ്ത്രൈഗുണ്യോ ഭവാർജ്ജുന
നിർദ്വന്ദ്വോ നിത്യസത്ത്വസ്ഥോ നിര്യോഗക്ഷേമ ആത്മവാൻ. 45

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
വേദാഃ	വേദങ്ങൾ
ത്രൈഗുണ്യവിഷയാഃ	കാമികളായ അധികാരികൾക്കു വിഷയമായ കർമ്മഫലസംബന്ധത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്നവയാകുന്നു
(ത്വം തു)	എന്നാൽ നീ
നിസ്ത്രൈഗുണ്യഃ	നിഷ്കാമനായും
നിർദ്വന്ദ്വഃ	സുഖദുഃഖ ശീതോഷ്ണാദിദ്വന്ദ്വങ്ങളില്ലാത്തവനായും
നിത്യസത്ത്വസ്ഥഃ	എന്നും സത്ത്വനിലയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനായും (ധൈര്യത്തെ അവലംബിച്ചവനായും)
നിര്യോഗക്ഷേമഃ	യോഗക്ഷേമങ്ങളില്ലാത്തവനായും (പ്രാപിക്കാത്തതിനെ സ്വീകരിക്കുന്നതു യോഗം, പ്രാപിച്ചതിനെ പാലിക്കുന്നതു ക്ഷേമം)
ആത്മവാൻ	അപ്രമത്തനായും
ഭവ	ഭവിക്കുക.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, വേദങ്ങൾ ത്രിഗുണങ്ങളെ (കാമ്യകർമ്മഫലത്തെ)പ്പററി പ്രതിപാദിക്കുന്നവയാകുന്നു. എന്നാൽ നീ നിഷ്കാമനായും സുഖദുഃഖാദിദ്വന്ദ്വരഹിതനായും എപ്പോഴും സത്ത്വഗുണത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനായും യോഗക്ഷേമരഹിതനായും അപ്രമത്തനായും ഭവിക്കുക.

[ശം-ഭാ] വേദങ്ങൾ സംസാരവിഷയത്തെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നവയാകുന്നു. എന്നാൽ നീ സംസാരത്തിൽ (ത്രൈഗുണ്യ

ത്തിൽ)നിന്നു മോചിച്ചവനായി ഭവിക്കുക—നിഷ്കാമനായി ഭവിച്ചാലുമെന്നർത്ഥം. അന്യോന്യവിരുദ്ധങ്ങളായ പദാർത്ഥങ്ങൾ ദ്വന്ദ്വങ്ങൾ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അവ സുഖദുഃഖങ്ങൾക്കു ഹേതുക്കളാകുന്നു. അവയിൽനിന്നു വേർവിട്ടവനായി (നിർദ്വന്ദ്വനായി) ഭവിച്ചാലും. നീ എന്നും സത്ത്വഗുണത്തെ ആശ്രയിച്ചവനായി ഭവിച്ചാലും. കൈവശമില്ലാത്തതിനെ സമ്പാദിക്കുന്നതു യോഗം; സമ്പാദിച്ചതിനെ രക്ഷിക്കുന്നതു ക്ഷേമം; ഇങ്ങനെ യോഗക്ഷേമപ്രധാനനായവനു ശ്രേയസ്കരമായ അനുഷ്ഠാനം പ്രയാസമാകയാൽ നീ യോഗക്ഷേമങ്ങളില്ലാത്തവനായി ഭവിക്കുക. നീ അപ്രമത്തനായുമിരിക്കുക—മനസ്സിനെ വിഷയങ്ങൾക്കു വശമാക്കാതിരിക്കുക — എന്നർത്ഥം. നീ സ്വധർമ്മത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുമ്പോൾ ഇതാണു് നിനക്കുള്ള ഉപദേശം.

യാവാനർത്ഥ ഉദപാനേ സർവ്വതഃ സംപ്ലുതോദകേ
താവാൻ സർവ്വേഷു വേദേഷു ബ്രാഹ്മണസ്യ വിജാനതഃ. 46

ഉദപാനേ	സ്നാനം, പാനം മുതലായ കാര്യങ്ങൾക്കു സ്വല്പജലമുള്ള കിണറു്, കുളം മുതലായവയിൽ
യാവാൻ അർത്ഥഃ	എത്രത്തോളം പ്രയോജനമുണ്ടോ
താവാൻ	അതെല്ലാം
സർവ്വതഃ സംപ്ലുതോദകേ	എല്ലാ ദിക്കിൽനിന്നും ജലം വന്നു ചേരുന്ന അതിവിസ്താരമുള്ള ജലാശയത്തിൽ (ഒരു ദിക്കിൽത്തന്നെ)
യഥാ ഭവതി	എപ്രകാരമാണുണ്ടാകുന്നതു്
(ഏവം)	അപ്രകാരംതന്നെ
സർവ്വേഷു വേദേഷു	വേദോക്തങ്ങളായ സകലകർമ്മങ്ങളിലും
(യാവാനർത്ഥഃ)	അതാതു കർമ്മഫലരൂപമായ പ്രയോജനമെത്രത്തോളമുണ്ടോ
(താവാൻ സർവ്വഃ അപി)	അതെല്ലാം
വിജാനതഃ	നിശ്ചയാത്മികയായ(വ്യവസായാത്മികയായ) ബുദ്ധിയോടുകൂടിയ

ബ്രാഹ്മണസ്യ ബ്രഹ്മനിഷ്ഠന്ന്
ഭവതി ഉണ്ടാകുന്നു.

സ്നാനപാനാദികൾക്ക് സ്വല്പജലാശയങ്ങളായ കുളം, കിണറ് മുതലായവയെക്കൊണ്ട് എത്രത്തോളം പ്രയോജനമുണ്ടോ അതെല്ലാം വലിയ ജലാശയത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നു. അതു പോലെ വേദോക്തങ്ങളായ കർമ്മങ്ങളെക്കൊണ്ട് തത്തൽ കർമ്മഫലരൂപമായ പ്രയോജനമെത്രത്തോളമുണ്ടാകുന്നുവോ അതെല്ലാം ആത്മതത്ത്വസ്വരൂപനിശ്ചയമുള്ള (നിശ്ചയാത്മികയായ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയ) ബ്രഹ്മനിഷ്ഠന്നുണ്ടാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ലോകത്തിൽ സ്നാനം, പാനം മുതലായ പ്രയോജനം കുളം, കിണറ് മുതലായവയിൽനിന്ന് എത്രത്തോളം സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്നുവോ അതെല്ലാം നാലുഭാഗത്തുന്നിന്നും ജലം വന്നുചേരുന്ന വിസ്താരമുള്ള ജലാശയത്തിൽ (അല്ലെങ്കിൽ സമുദ്രത്തിൽ)നിന്നു സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്നു. കിണറ് മുതലായവയിൽനിന്നു സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്ന ഫല(പ്രയോജന)മെല്ലാം ഏരിയിൽ (അല്ലെങ്കിൽ സമുദ്രത്തിൽ)നിന്നു സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്നതിൽ അന്തർഭവിക്കുന്നു എന്നർത്ഥം. (വലിയ ജലാശയത്തിൻെറ സഹായംകൊണ്ടു മുമ്പറഞ്ഞ അനേകം സ്വല്പകാര്യങ്ങളെ സാധിക്കുന്നതിന്നുപുറമേ കൃഷി മുതലായ വലിയ കാര്യങ്ങളേയും സാധിക്കാമെന്നു താൽപര്യം.) അപ്രകാരംതന്നെ വേദോക്തങ്ങളായ കർമ്മങ്ങളിൽനിന്ന് എന്തെല്ലാം ഫലമാണ് സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്നത് അതെല്ലാം പരമാർത്ഥതത്ത്വത്തെ അറിയുന്ന സന്ന്യാസിയുടെ സമുദ്രസ്ഥാനമായ (സർവ്വതഃ സംപ്ലുതോദകസ്ഥാനീയമായ) വിജ്ഞാനഫലത്തിൽനിന്നു സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്നു—കർമ്മഫലമെല്ലാം വിജ്ഞാനഫലത്തിൽ അന്തർഭവിച്ചിരിക്കുന്നു എന്നർത്ഥം. ശ്രുതിയും താഴെ പറയുംപ്രകാരം പറയുന്നു:—''യഥാ കൃതായവിജിതായാധരേയാഃ സംയന്ത്യേവമേനം സർവ്വം തദഭിസമേതി യൽ കിഞ്ചിൽ പ്രജാഃ സാധു കുർവ്വന്തി യസ്തദ്വേദ യൽ സ വേദ'' (=സദ്വിഷയമായി ജനങ്ങൾ എന്തെല്ലാം ചെയ്യുന്നുവോ അതെല്ലാം, അവൻ [രൈക്വഃ) അറിഞ്ഞതിനെ എവൻ അറിയുന്നുവോ അവൻ പ്രാപിക്കുന്നു) (ഛാ. ഉ. 4. 1. 4). ''സർവ്വം കർമ്മാഖിലം പാർത്ഥ, ജ്ഞാനേപരിസമാപ്യതേ'' (=സകല കർമ്മങ്ങളും ജ്ഞാനത്തിൽ

അന്തർഭവിക്കുന്നു) (അ. 4, ശ്ലോ. 33) എന്നു മേൽ പറയുന്നതു മാകുന്നു. അതിനാൽ ജ്ഞാനനിഷ്ഠയ്ക്കുള്ള അധികാരം സിദ്ധി ക്കുന്നതിന്നുമുമ്പു കർമ്മത്തിലധികാരിയായവൻ കുളം, കിണറ് മുതലായവയുടെ സ്ഥാനത്തു നില്ക്കുന്ന കർമ്മത്തെച്ചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു.

കർമ്മണ്യേവാധികാരസ്തേ മാ ഫലേഷു കദാചന
മാ കർമ്മഫലഹേതുർഭൂർമ്മാ തേ സംഗോസ്ത്വകർമ്മണി. 47

തേ	നിനക്കു് (തത്വജ്ഞാനത്തെയിച്ഛിക്കുന്ന നിനക്കു്)
കർമ്മണി ഏവ	കർമ്മംചെയ്യുന്നതിൽ മാത്രമേ
അധികാരഃ	അധികാരമുള്ളു
കദാചന	ഒരിക്കലും
ഫലേഷു	(ബന്ധഹേതുക്കളായ അവയുടെ) ഫലങ്ങളിൽ
(അധികാരഃ)	കാമം (ഇച്ഛ)
മാ (അസ്തു)	പാടുള്ളതല്ല
കർമ്മഫലഹേതുഃ മാ ഭൂഃ	കർമ്മഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചു പ്രവൃത്തിക്കുന്നവനായി ഭവിക്കരുതു്
അകർമ്മണി	കർമ്മംചെയ്യാതിരിക്കുന്നതിലും
തേ	നിനക്കു്
സംഗഃ	നിഷ്ഠ
മാ അസ്തു	അരുതു്.

നിനക്കു കർമ്മം ചെയ്യുന്നതിൽ മാത്രമേ അധികാരമുള്ളു. കർമ്മഫലങ്ങളിൽ ഇച്ഛ ഒരിക്കലും പാടുള്ളതല്ല. നീ ഒരിക്കലും ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചു കർമ്മം ചെയ്യുന്നവനായി ഭവിക്കരുതു്. കർമ്മം ചെയ്യാതിരിക്കുന്നതിൽ നിനക്കു സക്തിയുമരുതു്.

[ശം-ഭാ] കർമ്മത്തിൽത്തന്നെയാണു് നിനക്കധികാരം. ജ്ഞാനനിഷ്ഠയ്ക്കു നീ അധികാരിയായിട്ടില്ല. അതിൽത്തന്നെ കർമ്മം ചെയ്യുമ്പോഴും നിനക്കു കർമ്മഫലത്തിലാഗ്രഹം ഒരിക്കലും ഒരവസ്ഥയിലും പാടുള്ളതല്ല. എപ്പോഴും നിനക്കു കർമ്മഫലത്തിലിച്ഛയുണ്ടാകുന്നുവോ അപ്പോഴും നീ കർമ്മഫലത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതിന്നു ഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നതാണു്. അതിനാൽ

നീ ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ച് കർമ്മംചെയ്യുന്നവനായി ഭവിക്കരുത്. ഒരുവൻ കർമ്മഫലത്തിൽ ആഗ്രഹത്തോടുകൂടി കർമ്മം ചെയ്യുമ്പോഠം അവൻ കർമ്മഫലമാകുന്ന ജന്മത്തിന്നു ഹേതുവായി ഭവിക്കും. 'കർമ്മഫലത്തെ ഇച്ഛിപ്പാൻ പാടില്ല എങ്കിൽ പിന്നെ ദുഃഖരൂപമായിരിക്കുന്ന കർമ്മംകൊണ്ടെന്താണ് പ്രയോജനം' എന്നു വിചാരിച്ചു കർമ്മം ചെയ്യാതിരിക്കുന്നതിൽ നിനക്കു പ്രീതിയുമരുത്.

യോഗസ്ഥഃ കുരു കർമ്മാണി സംഗം ത്യക്ത്വാ ധനഞ്ജയ
സിദ്ധ്യസിദ്ധ്യോഃ സമോ ഭൂത്വാ സമത്വം യോഗ ഉച്യതേ. 48

ഹേ ധനഞ്ജയ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ത്വം	നീ
യോഗസ്ഥഃ	ഭഗവന്നിഷ്ഠയിലിരുന്നുകൊണ്ട്
സംഗം ത്യക്ത്വാ	താൻ കർത്താവാണെന്ന അഭിമാനത്തെ കളഞ്ഞു (കേവലം ഈശ്വരാശ്രയംകൊണ്ടുതന്നെ)
സിദ്ധ്യസിദ്ധ്യോഃ	തൽഫലമായ ജ്ഞാനത്തെക്കൂടി സിദ്ധിച്ചാലുമില്ലെങ്കിലും അതിൽ
സമഃ ഭൂത്വാ	സമനായിരുന്നുകൊണ്ടു (കേവലമീശ്വരാർപ്പണമായിട്ടുതന്നെ)
കർമ്മാണി	കർമ്മങ്ങളെ
കുരു	ചെയ്താലും
സമത്വം	(സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചാലുമില്ലെങ്കിലും അതിൽ) സമഭാവമാണ്
യോഗഃ (ഇതി) ഉച്യതേ (സത്ഭിഃ)	യോഗമെന്നു സത്തുക്കളാൽ പറയപ്പെടുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, നീ ഭഗവന്നിഷ്ഠയിലിരുന്നുകൊണ്ട്, (സകലത്തിലും) സംഗത്തെ ഉപേക്ഷിച്ച്, ജ്ഞാനസിദ്ധിയെക്കൂടി പ്രാപിച്ചാലുമില്ലെങ്കിലും സമബുദ്ധിയോടുകൂടി കർമ്മം ചെയ്യുക. സമഭാവമാണ് യോഗം എന്നു സത്തുക്കഠം പറയുന്നു (എന്തെന്നാൽ, സമഭാവത്തിലേ ചിത്തസമാധാനമുള്ളു. അതു ഹേതുവായിട്ടാണ് സമത്വം യോഗമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്).

[ശം-ഭാ] കേവലമീശ്വരാൎത്ഥമായി നീ കൎമ്മം ചെയ്യുക. അതിൽത്തന്നെ 'ഈശ്വരൻ പ്രസാദിക്കട്ടെ' എന്ന ആസക്തിയെക്കൂടി ഉപേക്ഷിക്കണം. സിദ്ധ്യസിദ്ധ്യോഃ—ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ കൎമ്മംചെയ്തു മനഃശ്ശുദ്ധി വന്നതിൽപ്പിന്നെ ഉണ്ടാകുന്ന ജ്ഞാനപ്രാപ്തിലക്ഷണമായിരിക്കുന്നതു സിദ്ധി. അതിന്റെ വിപരീതം അസിദ്ധി. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന സിദ്ധ്യസിദ്ധികളിലുംകൂടി തുല്യനായിരുന്നുകൊണ്ടു കൎമ്മങ്ങളെ ചെയ്താലും. 'യോഗത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്തുകൊണ്ടു് കൎമ്മംചെയ്താലും' എന്നിങ്ങനെ പറയപ്പെട്ട ആ യോഗമെന്താണു്? അതു് ഇതുതന്നെയാണു്—സിദ്ധ്യസിദ്ധികളിൽ സമത്വമാണു് യോഗമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്.

സമത്വബുദ്ധിയോടുകൂടി ഈശ്വരാരാധനാൎത്ഥമായി ചെയ്യപ്പെടുന്ന കൎമ്മത്തേക്കാറം —

ദൂരേണ ഹ്യവരം കൎമ്മ ബുദ്ധിയോഗാദ്ധനഞ്ജയ
ബുദ്ധൗ ശരണമന്വിച്ഛ കൃപണാഃ ഫലഹേതവഃ. 49

ഹേ ധനഞ്ജയ	അല്ലയോ അൎജ്ജുന
ബുദ്ധിയോഗാൽ	നിശ്ചയസ്വരൂപബുദ്ധിയോടുകൂടി ചെയ്യപ്പെടുന്ന നിഷ്കാമകൎമ്മയോഗത്തേക്കാറം
കൎമ്മ	ഫലേച്ഛയോടുകൂടി ചെയ്യപ്പെടുന്ന കാമ്യകൎമ്മം
ദൂരേണ അവരം ഹി	വളരെ താണതാകുന്നു (അത്യന്തമപകൃഷ്ടമാകുന്നു)
(അതഃ)	അതു ഹേതുവായിട്ടു്
ബുദ്ധൗ	നിശ്ചയസ്വരൂപബുദ്ധിയിൽത്തന്നെ (ജ്ഞാനസിദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു്)
ശരണം	തൽകാരണമായ നിഷ്കാമകൎമ്മയോഗത്തെ
അന്വിച്ഛ	അനുഷ്ഠിക്കുക
ഫലഹേതവഃ (തു)	ഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവർ (സകാമന്മാരായ മനുഷ്യർ)

കൃപണാഃ — ദീനന്മാരാകുന്നു (ദുഃഖത്തെ പ്രാപിക്കുന്നവരാകുന്നു).

അല്ലയോ അർജ്ജുന, നിശ്ചയസ്വരൂപത്തോടുകൂടി ചെയ്യപ്പെടുന്ന നിഷ്കാമകർമ്മയോഗത്തേക്കാൾ ഫലേച്ഛയോടുകൂടി ചെയ്യപ്പെടുന്ന കാമ്യകർമ്മം വളരെ താണതാകുന്നു. അതിനാൽ നിശ്ചയസ്വരൂപബുദ്ധിയെ (ജ്ഞാനത്തെ) പ്രാപിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി തൽകാരണമായ നിഷ്കാമകർമ്മയോഗത്തെ ആശ്രയിക്കുക. ഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവർ ദുഃഖത്തെ പ്രാപിക്കുന്നവരാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] സമബുദ്ധിയോടുകൂടി ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മത്തേക്കാൾ ഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവനാൽ ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മം അത്യന്തം നികൃഷ്ടമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, കാമ്യകർമ്മം ജനനമരണങ്ങൾക്കു ഹേതുവാകുന്നു. അതിനാൽ ഹേ അർജ്ജുന, നീ യോഗവിഷയമായ ബുദ്ധിയിൽ, അല്ലെങ്കിൽ യോഗബുദ്ധിക്കു പരിപാകതവന്നിട്ടുണ്ടാകുന്ന സാംഖ്യബുദ്ധിയിൽ, ശരണത്തെ (ആശ്രയത്തെ) പ്രാർത്ഥിച്ചാലും — പരമാത്മജ്ഞാനത്തിൽ ശരണംപ്രാപിക്കുന്നവനായി ഭവിക്കുക—എന്നർത്ഥം. എന്തെന്നാൽ, ഫലേച്ഛയോടുകൂടി നികൃഷ്ടകർമ്മത്തെ (കാമ്യകർമ്മത്തെ) ചെയ്യുന്നവർ ദീനന്മാരാകുന്നു. ശ്രുതിയുമിങ്ങനെ പറയുന്നു:—''യോവാ ഏതദക്ഷരം ഗാർഗ്ഗ്യവിദിത്വാസ്മാല്ലോകാൽ പ്രൈതി സ കൃപണഃ'' (=അല്ലയോ ഗാർഗ്ഗി, അക്ഷരമായിരിക്കുന്ന [അനശ്വരമായിരിക്കുന്ന] ഈ വസ്തുവിനെ അറിയാതെ ആരാണ് ഈ ലോകത്തെ വിട്ടുപോകുന്നതു് അവൻ ദീനനാകുന്നു) (ബൃ. ഉ. 3. 8. 10).

സമത്വബുദ്ധിയോടുകൂടി സ്വധർമ്മത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവൻ എന്തു ഫലത്തെയാണ് പ്രാപിക്കുന്നതു് എന്നു കേട്ടാലും:

ബുദ്ധിയുക്തോ ജഹാതീഹ ഉഭേ സുകൃതദുഷ്കൃതേ
തസ്മാദ്യോഗായ യുജ്യസ്വ യോഗഃ കർമ്മസു കൗശലം. 50

ബുദ്ധിയുക്തഃ — (സുഖദുഃഖാദികളിൽ സമത്വ)ബുദ്ധിയോടുകൂടിയ വൻ (പരമേശ്വരപ്രസാദത്തോടുകൂടിയവൻ)

ഉഭേ സുകൃതദുഷ്കൃതേ പുണ്യപാപങ്ങളെ രണ്ടിനേയും

ഇഹ (ഏവ)	ഈ ജന്മത്തിൽത്തന്നെ
ജഹാതി	ഉപേക്ഷിക്കുന്നു
തസ്മാൽ	അതിനാൽ
യോഗായ	(ജ്ഞാനോപായമായ) നിഷ്കാമകർമ്മയോഗത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു്
യുജ്യസ്വ	പ്രയത്നംചെയ്യുക
(യതഃ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
കർമ്മസു	കർമ്മങ്ങളിലുള്ള (കർമ്മങ്ങരം സ്വഭാവേന ബന്ധകങ്ങളാണെങ്കിലും അവയെ ഈശ്വരാപ്പണമായി ചെയ്തു മോക്ഷപരമാക്കിത്തീക്കുന്ന)
കൗശലം	സാമത്ഥ്യം
യോഗഃ	യോഗമാകുന്നു.

സുഖദുഃഖാദികളിൽ സമത്വബുദ്ധിയോടുകൂടിയവൻ ഇഹലോകത്തിൽത്തന്നെ സുകൃതദുഷ്കൃതങ്ങളെ രണ്ടിനേയുമുപേക്ഷിക്കുന്നു. അതിനാൽ നീ ജ്ഞാനോപായമായ നിഷ്കാമകർമ്മയോഗത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു് യത്നംചെയ്യാലും. എന്തെന്നാൽ, കർമ്മങ്ങളിലുള്ള സാമത്ഥ്യംതന്നെയാണു് യോഗമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്.

[ശം-ഭാ] സമത്വബുദ്ധിയോടുകൂടിയവൻ മനഃശുദ്ധിവന്നു് ജ്ഞാനം പ്രാപിച്ചതിൻെറശേഷം ഇഹലോകത്തിൽ (തന്നെ) പുണ്യപാപങ്ങളെ രണ്ടിനേയുമുപേക്ഷിക്കുന്നു. അതിനാൽ, നീ സമത്വബുദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു പരിശ്രമിച്ചാലും. എന്തെന്നാൽ, യോഗമാണു് കർമ്മങ്ങളിലുള്ള കൗശലം. ഈശ്വരങ്കൽ അപ്പിക്കപ്പെട്ട മനസ്സോടുകൂടി സ്വധർമ്മമായിട്ടു കർമ്മങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവന്നു സിദ്ധ്യസിദ്ധികളിൽ യാതൊരു സമത്വബുദ്ധിയാണുള്ളതു് അതാണു് കൗശലം, കുശലഭാവം. അതൊരു കൗശലംതന്നെയാണു്. എന്തെന്നാൽ, ബന്ധത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നവയാണെങ്കിലും കർമ്മങ്ങരം, സമത്വബുദ്ധികൊണ്ടു്, തത്സ്വഭാവത്തിൽ (ബന്ധനസ്വഭാവത്തിൽ)നിന്നു നിവത്തിക്കുന്നു. (അവ ബന്ധനസ്വഭാവത്തെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നു

എന്നത്ഥം.) അതിനാൽ നീ സമത്വബുദ്ധിയോടുകൂടിയവ നായി ഭവിക്കുക.

കർമ്മജം ബുദ്ധിയുക്താ ഹി ഫലം ത്യക്ത്വാ മനീഷിണഃ
ജന്മബന്ധവിനിർമ്മുക്താഃ പദാ ഗച്ഛന്ത്യനാമയം. 51

ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
ബുദ്ധിയുക്താഃ	(സുഖദുഃഖാദികളിൽ സമത്വ)ബുദ്ധിയുള്ളവർ
കർമ്മജം	കർമ്മത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന
ഫലം	ഫലത്തെ
ത്യക്ത്വാ	ഉപേക്ഷിച്ചിട്ട്
മനീഷിണ (ഭൂത്വാ)	കേവലം ഈശ്വരാരാധനമായി (കർമ്മംചെയ്യുന്ന) ജ്ഞാനികളായി ഭവിച്ചിട്ട്
ജന്മബന്ധവിനിർമ്മുക്താഃ (സന്തഃ)	ജന്മരൂപമായ ബന്ധത്തിൽനിന്നു മോചിച്ചവരായി
അനാമയം	സർവ്വോപദ്രവരഹിതമായിരിക്കുന്ന
പദം	മോക്ഷമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന വിഷ്ണുപദത്തെ (സ്ഥാനത്തെ)
ഗച്ഛന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു.

സുഖദുഃഖാദികളിൽ സമത്വബുദ്ധിയുള്ളവർ കർമ്മഫലത്തെ ഉപേക്ഷിച്ച് ജ്ഞാനികളായി ഭവിച്ച് ജന്മരൂപമായ ബന്ധത്തിൽനിന്നു മോചിച്ചവരായി സർവ്വോപദ്രവരഹിതമായിരിക്കുന്ന മോക്ഷപദവിയെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, നിഷ്കാമകർമ്മയോഗികൾ ഇഷ്ടാനിഷ്ടങ്ങളായ ദേഹപ്രാപ്തിയാകുന്ന കർമ്മഫലത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചിട്ട് സമത്വബുദ്ധിയോടുകൂടിയവരായി ജ്ഞാനികളായി ഭവിച്ച ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോൾത്തന്നെ ജന്മലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന ബന്ധത്തിൽനിന്നു മോചിച്ചവരായി സർവ്വോപദ്രവരഹിതമായ മോക്ഷമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന വിഷ്ണുവിൻെറ പരമപദത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

അല്ലെങ്കിൽ, 'ബുദ്ധിയോഗാദ്ധനഞ്ജയ' എന്നതുമുതൽ ഇതേവരെ പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ബുദ്ധി പരമാത്മദർശനലക്ഷണമായും, സർവ്വതസ്സംപ്ലുതോദകസ്ഥാനീയമായും, കർമ്മാനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടു മനഃശുദ്ധി വന്നതിന്റെശേഷം ഉണ്ടായിട്ടുള്ളതുമായിരിക്കുന്ന, സാംഖ്യബുദ്ധിയാകുന്നു എന്നു ഗ്രഹിക്കാം. എന്തെന്നാൽ, ആ സാംഖ്യബുദ്ധി സുകൃതദുഷ്കൃതങ്ങളെ രണ്ടിനേയും നശിപ്പിക്കുന്നതിന്നു സാക്ഷാൽ ഹേതുവാകുന്നു എന്നു് ഇതിന്റെ മുമ്പിലത്തെ (അ. 2, ശ്ലോ. 50) ശ്ലോകത്തിൽ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്.

യോഗാനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടു മനഃശുദ്ധിവന്ന ഉടനെ ഉണ്ടാകുന്നതായ ആ ബുദ്ധി എപ്പോഴാണു് പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നതു്? പറയുന്നു:

യദാ തേ മോഹകലിലം ബുദ്ധിർവ്യതിതരിഷ്യതി
തദാ ഗന്താസി നിർവ്വേദം ശ്രോതവ്യസ്യ ശ്രുതസ്യ ച. 52

യദാ	എപ്പോൾ
തേ	നിന്റെ
ബുദ്ധിഃ	ബുദ്ധി
മോഹകലിലം	(ദേഹമാണു് ആത്മാ എന്ന) അജ്ഞാനമായ ദോഷത്തെ
വ്യതിതരിഷ്യതി	കടക്കുമോ
തദാ	അപ്പോൾ
ശ്രോതവ്യസ്യ	കേൾക്കേണ്ടുന്ന പദാർത്ഥത്തിലും
ശ്രുതസ്യ ച	കേൾക്കപ്പെട്ട വേദാർത്ഥത്തിലും
നിർവ്വേദം	വൈരാഗ്യത്തെ
ഗന്താസി	നീ പ്രാപിക്കും.

എപ്പോഴാണു് നിന്റെ ബുദ്ധി, ദേഹമാണു് ആത്മാ എന്ന അജ്ഞാനമായ ദോഷത്തെ കടക്കുന്നതു്, അപ്പോൾ നീ ഇതുവരെ കേട്ട വേദാർത്ഥത്തിലും ഇനി കേൾക്കേണ്ടതായിട്ടുള്ളതിലും വൈരാഗ്യത്തെ പ്രാപിക്കും.

[ശം-ഭാ] യാതൊന്നുകൊണ്ടു് ആത്മാനാത്മവിവേകബോധമില്ലാതെയായി നിന്റെ അന്തഃകരണം വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവ

ത്തിക്കുന്നുവോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അവിവേകരൂപമായ കാലുഷ്യത്തെ നിന്റെ ബുദ്ധി എപ്പോഴാണ് അതിക്രമിക്കുന്നത്—എപ്പോഴാണ് നിന്റെ മനസ്സ് ഏററവും ശുദ്ധഭാവത്തെ പ്രാപിക്കുന്നത്—അപ്പോഠം നീ ഇതേവരെ കേട്ടതിലും ഇനി കേഠക്കേണ്ടതിലും വൈരാഗ്യത്തെ പ്രാപിക്കും. അവ നിനക്കു നിഷ്ഫലമായി ഭവിക്കുമെന്നഭിപ്രായം.

'അജ്ഞാനരൂപമായ കാലുഷ്യത്തെ അതിക്രമിച്ച വിവേകംകൊണ്ട് ആത്മജ്ഞാനിയായിട്ട് എപ്പോഴാണ് ഞാൻ കർമ്മയോഗത്തിന്റെ ഫലമായ പരമാത്ഥയോഗത്തെ പ്രാപിക്കുന്നത്'' എന്നു ചോദിക്കുന്നുവെങ്കിൽ കേട്ടാലും:

ശ്രുതിവിപ്രതിപന്നാ തേ യദാ സ്ഥാസ്യതി നിശ്ചലാ
സമാധാവചലാ ബുദ്ധിസ്തദാ യോഗമവാപ്സ്യസി. 53

ശ്രുതിവിപ്രതിപന്നാ	ലൗകികമായും വൈദികമായുമുള്ള അനേകാത്ഥങ്ങളെ കേട്ടതിനാൽ കലങ്ങിയിരിക്കുന്ന (ഇളകിയിരിക്കുന്ന)
തേ ബുദ്ധി	നിന്റെ ബുദ്ധി (അന്തഃകരണം)
യദാ	എപ്പോഴാണ്
നിശ്ചലാ	ചലിക്കാതെയായി
സമാധൗ	പരമേശ്വരനിൽ (പരമാത്മാവിൽ), അല്ലെങ്കിൽ ഇടവിടാത്ത ധ്യാനത്തിൽ
അചലാ	(അഭ്യാസപാടവംകൊണ്ട് അവിടെത്തന്നെ)സ്ഥിരമായ നിലയായി
സ്ഥാസ്യതി	നില്ക്കുന്നത്
തദാ	അപ്പോഠം
യോഗം	(കർമ്മയോഗഫലമായ) തത്ത്വജ്ഞാനത്തെ
അവാപ്സ്യസി	നീ പ്രാപിക്കും.

അനേകാത്ഥങ്ങളെ കേട്ട് (ഇതുവരെ) ഇളകിയിരിക്കുന്ന നിന്റെ ബുദ്ധി എപ്പോഴാണ് ചലനംകൂടാതെ സ്ഥിരമായി

പരമാത്മാവിൽ നില്ക്കുന്നതു് അപ്പോരം നീ തത്വജ്ഞാനയോഗത്തെ പ്രാപിക്കും.

[ശം.-ഭാ] അനേകസാദ്ധ്യങ്ങളേയും സാധനങ്ങളേയും അവയുടെ സംബന്ധങ്ങളേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നവയായ അദ്ധ്യാത്മമായും അന്യമായുമുള്ള ശാസ്ത്രങ്ങളെ കേട്ടു് ഇളകിയിരിക്കുന്ന നിൻെറ ബുദ്ധി എപ്പോഴാണു് വിക്ഷേപവികല്പങ്ങരം കൂടാതെ ആത്മാവിൽ സ്ഥിരമായി നില്ക്കുന്നതു് അപ്പോരം നീ യോഗത്തെ —വിവേകംകൊണ്ടുണ്ടായ പ്രജ്ഞയാകുന്ന സമാധിയെ— പ്രാപിക്കും.

അജ്ജുന ഉവാച:

സ്ഥിതപ്രജ്ഞസ്യ കാ ഭാഷാ സമാധിസ്ഥസ്യ കേശവ
സ്ഥിതധീഃ കിം പ്രഭാഷേത കിമാസീത വ്രജേത കിം. 54

അജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ കേശവ	അല്ലയോ കേശവ (ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ)
സമാധിസ്ഥസ്യ	(സ്വാഭാവികമായ) സമാധിയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന
സ്ഥിതപ്രജ്ഞസ്യ	നിശ്ചലജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവൻെറ
ഭാഷാ കാ	ലക്ഷണം എന്താകുന്നു
സ്ഥിതധീഃ	നിശ്ചലജ്ഞാനമുള്ളവൻ
കിം	എങ്ങനെ
പ്രഭാഷേത	സംസാരിക്കുന്നു
കിം	എങ്ങനെ
ആസീത	ഇരിക്കുന്നു (എന്തുചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു)
കിം വ്രജതേ	എങ്ങനെ നടക്കുന്നു (അവൻെറ നടപ്പു് അല്ലെങ്കിൽ പ്രവൃത്തി എങ്ങനെയാകുന്നു)?

അല്ലയോ കേശവ, സമാധിയിലിരിക്കുന്ന നിശ്ചലജ്ഞാനിയുടെ ലക്ഷണമെന്താകുന്നു? നിശ്ചലജ്ഞാനി എങ്ങനെ സംസാരിക്കുന്നു? എങ്ങനെ ഇരിക്കുന്നു? എങ്ങനെ നടക്കുന്നു?

[ശം-ഭാ] സമാധിയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനും നിശ്ചല ജ്ഞാനിയുമായവനെപ്പററി, ഹേ കേശവ, അന്യന്മാർ എങ്ങനെ പറയുന്നു? നിശ്ചലജ്ഞാനിയായവൻ സ്വയമേവ എങ്ങനെ സംസാരിക്കുന്നു? അവൻ എങ്ങനെ ഇരിക്കുന്നു? എങ്ങനെ നടക്കുന്നു? ഈ ശ്ലോകംകൊണ്ടു് അർജ്ജുനൻ സ്ഥിത പ്രജ്ഞന്റെ ലക്ഷണം ചോദിക്കുന്നു.

ആദ്യംതന്നെ (ബ്രഹ്മചര്യംമുതല്ക്കു്) സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിച്ചു് ജ്ഞാനനിഷ്ഠയിലിരിക്കുന്നവരിൽ പ്രജ്ഞാസ്ഥൈര്യമുള്ളവനും (അപ്രകാരംതന്നെ) കർമ്മയോഗംകൊണ്ടു് (കർമ്മങ്ങളെ സന്ന്യസിക്കാതെതന്നെ) ആ നിഷ്ഠയിലിരിക്കുന്നവരിൽ പ്രജ്ഞാസ്ഥൈര്യമുള്ളവനുമായി 'പ്രജഹാതി' (അ. 2, ശ്ലോ. 55) എന്ന ശ്ലോകംമുതൽ അദ്ധ്യായാവസാനംവരെ സ്ഥിതപ്രജ്ഞന്റെ ലക്ഷണവും ജ്ഞാനസാധനവും (ഭഗവാനാൽ) ഉപദേശിക്കപ്പെടുന്നു. അദ്ധ്യാത്മശാസ്ത്രത്തിൽ എല്ലാ ദിക്കിലും കൃതാർത്ഥന്റെ (സ്ഥിതപ്രജ്ഞന്റെ) ലക്ഷണങ്ങൾതന്നെയാണു് (തദവസ്ഥയെ പ്രാപിക്കുന്നതിന്നു്) സാധനങ്ങളായി ഉപദേശിക്കപ്പെടുന്നതു്. എന്തെന്നാൽ, അവ പ്രയത്നംകൊണ്ടു സാദ്ധ്യമായി ഭവിക്കുന്നു. യാതൊരു ലക്ഷണങ്ങളാണു്, പ്രയത്നസാദ്ധ്യങ്ങളായ സാധനങ്ങളുമായി ഭവിക്കുന്നതു് അവയെ ശ്രീഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

പ്രജഹാതി യദാ കാമാൻ സർവ്വാൻ പാർത്ഥ മനോഗതാൻ
ആത്മന്യേവാത്മനാ തുഷ്ടഃ സ്ഥിതപ്രജ്ഞസ്തദോച്യതേ.55

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യദാ	എപ്പോൾ
മനോഗതാൻ	മനസ്സിലിരിക്കുന്ന
സർവ്വാൻ	സകല
കാമാൻ	കാമങ്ങളേയും
പ്രജഹാതി	തീരെ (മുഴവനും) ഉപേക്ഷിക്കുന്നുവോ
(യദാ)	എപ്പോൾ

ആത്മനി ഏവ	പരമാനന്ദരൂപമായ ആത്മാവിൽ ത്തന്നെ
ആത്മനാ	തന്നാൽ
തുഷ്ടഃ (സൻ)	സന്തുഷ്ടനായിട്ടു് (ആത്മാരാമനായിട്ടു്)
(ക്ഷുദ്രവിഷയാഭിലാഷാൻ ത്യജതി)	ക്ഷുദ്രങ്ങളായ വിഷയങ്ങളിലുള്ള ഇച്ഛകളെ ത്യജിക്കുന്നുവോ
തദാ	അപ്പോഠ
(തേന ലക്ഷണേന മുനിഃ)	അപ്രകാരമുള്ള ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ മുനി
സ്ഥിതപ്രജ്ഞഃ (ഇതി)	നിശ്ചലജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവൻ എന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, മനസ്സിലിരിക്കുന്ന സകലകാമങ്ങളേയും തീരെ ഉപേക്ഷിച്ചു് എപ്പോഴാണു് (ഒരുവൻ) സ്വാത്മാവിൽത്തന്നെ സന്തുഷ്ടചിത്തനായിരിക്കുന്നതു് അപ്പോഠ ആ മുനി സ്ഥിതപ്രജ്ഞനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഹേ പാൎത്ഥ, എപ്പോഴാണു് ഒരുവൻ മനസ്സിൽ പ്രവേശിച്ചിട്ടുള്ള പലവിധ ഇച്ഛകളേയും നിശ്ശേഷമുപേക്ഷിച്ചു് പ്രത്യഗാത്മസ്വരൂപമായ സ്വാത്മാവിങ്കൽത്തന്നെ, ബാഹ്യമായ യാതൊരു ലാഭത്തിൻേറയുമപേക്ഷകൂടാതെ, താനേ സന്തോഷിക്കുന്നവനും, പരമാൎത്ഥദൎശനമായിരിക്കുന്ന അമൃതരസത്തെ ലഭിക്കയാൽ അന്യവസ്തുക്കളിലിച്ഛയില്ലാത്തവനുമായി ഭവിക്കുന്നതു് അപ്പോഠ അവൻ സ്ഥിതപ്രജ്ഞൻ — ആത്മാനാത്മവിവേകംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള നിശ്ചലപ്രജ്ഞയോടുകൂടിയ വിദ്വാൻ—എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

ഒരുവൻ സൎവ്വകാമങ്ങളേയുമുപേക്ഷിച്ചു; എങ്കിലും അവൻെറ ശരീരധാരണത്തിന്നു നിമിത്തമായ കാമം നശിച്ചിട്ടില്ലതാനും; ഈ അവസ്ഥയിൽ തുഷ്ടി കാരണമില്ലായ്കയാൽ അവൻെറ പ്രവൃത്തി ഒരു കള്ളുകുടിയൻേറയോ ഒരു ഭ്രാന്തൻേറയോപോലെയാകുമെന്നു് ഒരു ശങ്ക ജനിച്ചേക്കാം. അതി

നാലാണ് 'ആത്മാവുകൊണ്ട് ആത്മാവിങ്കൽത്തന്നെ സന്തുഷ്ട നായിട്ട്' എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു്.

പുത്രൻ, ധനം, ലോകം ഇവയെ സംബന്ധിച്ച സകല കാമങ്ങളേയുമുപേക്ഷിച്ച് ആത്മാരാമനായിരിക്കുന്ന—ആത്മ ക്രീഡനായിരിക്കുന്ന—സന്ന്യാസിയാണ് സ്ഥിതപ്രജ്ഞൻ എന്നർത്ഥം.

എന്നുതന്നെയുമല്ല—

ദുഃഖേഷ്വനുദ്വിഗ്നമനാഃ സുഖേഷു വിഗതസ്പൃഹഃ
വീതരാഗഭയക്രോധഃ സ്ഥിതധീർമ്മുനിരുച്യതേ. 56

ദുഃഖേഷു	ദുഃഖം വന്നാലും
അനുദ്വിഗ്നമനാഃ	ക്ഷോഭിക്കാത്ത മനസ്സോടുകൂടിയവ നായും
സുഖേഷു	സുഖം വന്നാൽ (അതിൽ)
വിഗതസ്പൃഹഃ	ഇച്ഛയില്ലാത്തവനായും
വീതരാഗഭയക്രോധഃ	കാമക്രോധഭയങ്ങളില്ലാത്തവനായുമി രിക്കുന്ന
മുനിഃ*	മുനി (സന്ന്യാസി)
സ്ഥിതധീഃ (ഇതി)	നിശ്ചലജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവൻ എന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

ദുഃഖപ്രാപ്തിയിൽ മനഃക്ഷോഭമില്ലാത്തവനായും സുഖപ്രാപ്തി യിൽ ഇച്ഛയില്ലാത്തവനായും കാമക്രോധാദികളില്ലാത്തവനാ യുമിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസി നിശ്ചലജ്ഞാനി എന്നു പറയപ്പെ ടുന്നു.

[ശം-ഭാ] ആദ്ധ്യാത്മികം മുതലായ ദുഃഖപ്രാപ്തിയിലും ഇള ക്കമില്ലാത്ത മനസ്സോടുകൂടിയവനും, വിറകു് അധികമാകുന്തോ

* കാണുന്നതും കേൾക്കുന്നതും സ്പർശിക്കുന്നതുമായ സകല ദൃശ്യപദാർത്ഥങ്ങളേയും പ്രത്യഗ്ദൃഷ്ടിയോടുകൂടി (തത്തദാകാ രമായിട്ടല്ലാതെ) ബ്രഹ്മമായിട്ടുതന്നെ (മനുതേ=) കാണുന്നവൻ (അറിയുന്നവൻ) മുനി—ബ്രഹ്മനിഷ്ഠൻ.

ത്തോളം അഗ്നി വദ്ധിക്കുന്നതുപോലെ സുഖം കിട്ടുന്നേടത്തോളം ഇച്ഛയെ വദ്ധിപ്പിക്കാത്തവനും, കാമക്രോധഭയങ്ങളില്ലാത്തവനുമായ സന്ന്യാസി അപ്പോഗം സ്ഥിതപ്രജ്ഞൻ (നിശ്ചലജ്ഞാനി) എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

യഃ സർവ്വത്രാനഭിസ്നേഹസ്തത്തൽ പ്രാപ്യ ശുഭാശുഭം
നാഭിനന്ദതി ന ദ്വേഷ്ടി തസ്യ പ്രജ്ഞാ പ്രതിഷ്ഠിതാ. 57

യഃ	യാതൊരുത്തൻ
സർവ്വത്ര	സകലത്തിലും (പുത്രമിത്രകളത്രാദികളിലുംകൂടി)
അനഭിസ്നേഹഃ	അഭിമാനമില്ലാത്തവനായി (സ്നേഹശൂന്യനായി)
തൽ തൽ ശുഭാശുഭം	അതാതു് ഇഷ്ടാനിഷ്ടങ്ങളെ (അനുകൂലപ്രതികൂലങ്ങളെ)
പ്രാപ്യ	പ്രാപിച്ചാലും
ന അഭിനന്ദതി	സന്തോഷിക്കുന്നില്ലയോ (പ്രശംസിക്കുന്നില്ലയോ)
ന ദ്വേഷ്ടി	വെറുക്കുന്നതുമില്ലയോ (നിന്ദിക്കുന്നില്ലയോ)
തസ്യ	അവന്റെ
പ്രജ്ഞാ	ജ്ഞാനം
പ്രതിഷ്ഠിതാ	ഉറച്ചതാകുന്നു.

യാതൊരുവനാണു് സകലത്തിലും അഭിമാനമില്ലാത്തവനായി അനുകൂലമായിട്ടുള്ളതിനെ പ്രാപിച്ചാൽ പ്രശംസിക്കാതേയും, പ്രതികൂലമായിട്ടുള്ളതിനെ പ്രാപിച്ചാൽ നിന്ദിക്കാതേയും (കേവലം ഉദാസീനനായിത്തന്നെ) ഇരിക്കുന്നതു് അവന്റെ ജ്ഞാനം ഉറച്ചതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] യാതൊരുവൻ ദേഹം ജീവിതം മുതലായവയിൽ കൂടി സ്നേഹവജ്ജിതനായി, ശുഭത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ സന്തോഷിക്കയും അശുഭത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ ദ്വേഷിക്കയും ചെയ്യുന്നില്ലയോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന—അപ്രകാരം ഹഷവിഷാദവജ്ജിതനായിരിക്കുന്ന—മുനിയുടെ വിവേകംകൊണ്ടുണ്ടായ പ്രജ്ഞ സ്ഥിരമായി ഭവിക്കുന്നു.

യദാ സംഹരതേ ചായം കൂർമ്മോംഗാനീവ സർവ്വശഃ
ഇന്ദ്രിയാണീന്ദ്രിയാർത്ഥേഭ്യസ്തസ്യ പ്രജ്ഞാ പ്രതിഷ്ഠിതാ. 58

കൂർമ്മഃ	ആമ
സർവ്വശഃ	എല്ലാ ഭാഗത്തുനിന്നും
അംഗാനി ഇവ	തന്റെ അവയവങ്ങളെ (ഉള്ളിലേക്കു വലിക്കുന്നതു)പോലെ
അയം	ഈ യോഗി (ഈ സ്ഥിതപ്രജ്ഞൻ)
ഇന്ദ്രിയാർത്ഥേഭ്യഃ	ഇന്ദ്രിയാർത്ഥങ്ങളിൽനിന്നു് (വിഷയങ്ങളിൽനിന്നു്)
ഇന്ദ്രിയാണി	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ
യദാ	എപ്പോഴും
സംഹരതേ ച	പിൻവലിക്കുന്നുവോ
(തദാ)	അപ്പോഴും
തസ്യ	അവന്റെ
പ്രജ്ഞാ	ജ്ഞാനം
പ്രതിഷ്ഠിതാ	ഉറച്ചതായി ഭവിക്കുന്നു.

ആമ തന്റെ അവയവങ്ങളെ എല്ലാ ഭാഗത്തുനിന്നും ഉള്ളിലേക്കു വലിക്കുന്നതുപോലെ ഈ യോഗി എപ്പോഴാണു് സകല വിഷയങ്ങളിൽനിന്നും ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ പിൻവലിക്കുന്നതു് അപ്പോഴും അവന്റെ ജ്ഞാനം ഉറച്ചതായി ഭവിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] എപ്രകാരമാണു് ആമ ഭയംകൊണ്ടു സ്വന്തം അവയവങ്ങളെ എല്ലാ ഭാഗത്തുനിന്നും ഉള്ളിലേക്കു വലിക്കുന്നതു് അതുപോലെ ജ്ഞാനനിഷ്ഠയിലിരിക്കുന്ന യതി എപ്പോഴാണു് സകല വിഷയങ്ങളിൽനിന്നും ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ പിൻവലിക്കുന്നതു് അപ്പോഴും അവന്റെ ജ്ഞാനം സ്ഥിരമായി ഭവിക്കുന്നു.

വിഷയാ വിനിവർത്തന്തേ നിരാഹാരസ്യ ദേഹിനഃ
രസവർജ്ജം രസോപ്യസ്യ പരം ദൃഷ്ട്വാ നിവർത്തതേ. 59

നിരാഹാരസ്യ	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ടു വിഷയങ്ങളെ ഗ്രഹിക്കാതിരിക്കുന്ന

ദേഹിനഃ	ദേഹാഭിമാനത്തോടുകൂടിയ അജ്ഞാനിയുടെ
രസവജ്ജം	ഇച്ഛ (അഭിലാഷം) ഒഴിച്ച്
വിഷയാഃ	വിഷയാനുഭവങ്ങൾ
വിനിവത്തന്തേ	ക്രമേണ നിവത്തിക്കുന്നു
അസ്യ	ഈ സ്ഥിതപ്രജ്ഞൻെറ
രസഃ അപി	(വിഷയങ്ങളിലുള്ള) ഇച്ഛയുംകൂടി
പരം	പരമാത്മാവിനെ
ദൃഷ്ട്വാ	അറിഞ്ഞിട്ട്
നിവത്തതേ	നിവത്തിക്കുന്നു.

ഇന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ട് വിഷയങ്ങളെ ഗ്രഹിക്കാതെതന്നെ ദേഹാഭിമാനത്തോടുകൂടിയ അജ്ഞാനിയിൽനിന്നു വിഷയങ്ങൾ നിവത്തിക്കുന്നു. എന്നാൽ അവയിലുള്ള ഇച്ഛ നിവത്തിക്കുന്നില്ല. സ്ഥിതപ്രജ്ഞൻെറ ഇച്ഛയുംകൂടി പരമാത്മദശ്നത്താൽ നിവത്തിക്കുന്നു. (താനേ നശിച്ചുപോകുന്നു എന്നത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] വിഷയങ്ങൾ എന്നതിന്നു് ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ എന്നോ ഇന്ദ്രിയാത്ഥങ്ങൾ എന്നോ അത്ഥം ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു. വിഷയങ്ങളെ ഗ്രഹിക്കാതെ കഠിനതപസ്സിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന ഒരു മൂർഖൻെറ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾകൂടി വിഷയങ്ങളിൽനിന്നു നിവത്തിക്കുന്നു. പക്ഷേ, വിഷയങ്ങളിലുള്ള (അവൻെറ) ഇച്ഛ നിവത്തിക്കുന്നില്ല. 'രസ'ശബ്ദത്തിന്നു രാഗം (ഇച്ഛ) എന്നത്ഥമാകുന്നു. ഉ-ം: 'സ്വരസേന പ്രവൃത്തഃ', 'രസികഃ', 'രസജ്ഞഃ'. സൂക്ഷ്മമായും രഞ്ജനരൂപമായുമിരിക്കുന്ന ആ രസവും (ഇച്ഛയും) കൂടി, പരമാത്ഥതത്ത്വമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തെ അറിഞ്ഞിട്ട്, 'അഹമേവ തൽ' (=ഞാൻതന്നെയാണ് അതു്) എന്നു സ്വാനുഭവംവന്ന യതിയിൽനിന്നു നിവത്തിക്കുന്നു. അവൻെറ വിഷയവിജ്ഞാനം സകാരണം നശിക്കുന്നുവെന്നത്ഥം. സമ്യഗ്ദശനം (യഥാത്ഥജ്ഞാനം) എപ്പോൾ ഇല്ലയോ അപ്പോൾ രാഗം നിവത്തിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ സമ്യഗ്ദശനാത്മികയായിരിക്കുന്ന പ്രജ്ഞയുടെ സ്ഥൈര്യത്തെ സമ്പാദിക്കേണ്ടതാണെന്നഭിപ്രായം.

യതതോ ഹ്യപി കൗന്തേയ പുരുഷസ്യ വിപശ്ചിതഃ
ഇന്ദ്രിയാണി പ്രമാഥീനി ഹരന്തി പ്രസഭം മനഃ. 60

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
യതതഃ	മോക്ഷത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു പ്രയത്നം ചെയ്യുന്ന
വിപശ്ചിതഃ	വിവേകിയായ
പുരുഷസ്യ അപി	പുരുഷൻേറയുംകൂടി
മനഃ	മനസ്സിനെ
പ്രമാഥീനി	ക്ഷോഭിപ്പിക്കുന്നവയായ (വിഷയാഭിമുഖമാക്കിത്തീക്കുന്നവയായ)
ഇന്ദ്രിയാണി	ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ
പ്രസഭം	ബലമായി
ഹരന്തി	വലിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നു.

അല്ലയോ അജ്ജുന, മോക്ഷത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു പ്രയത്നംചെയ്യുന്ന വിവേകിയുടെ മനസ്സിനെക്കൂടി ക്ഷോഭിപ്പിക്കുന്നവയായ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ ബലമായി വലിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നു.

[ശം-ഭാ] എന്തെന്നാൽ, ഹേ അജ്ജുന, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ ക്ഷോഭിപ്പിക്കുന്നവയാകുന്നു. വിഷയങ്ങളിൽ ലേശം ഇച്ഛയുള്ള ഒരു വിദ്വാൻെറ മനസ്സിനെക്കൂടി അവ ഇളക്കിത്തീക്കുന്നു. വിദ്വാനായ ആ പുരുഷൻ പരമാത്ഥത്തെ അറിയുന്നവനാണെങ്കിലും അവൻെറ മനസ്സു വിവേകവിജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയതാണെങ്കിലും ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ ആ മനസ്സിനെ ഇളക്കിയതിൻെറ ശേഷം ബലാല്ക്കാരമായി വിഷയങ്ങളിലേക്കിഴച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നു—പ്രത്യക്ഷമായി കണ്ടുകൊണ്ടിരിക്കെത്തന്നെ വിവേകവിജ്ഞാനയുക്തമായിരിക്കുന്ന അവൻെറ മനസ്സിനെ ബലാൽക്കാരമായി വിഷയങ്ങളിലേക്കിഴച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നുവെന്നത്ഥം. ആയതുകൊണ്ടു് —

താനി സവ്വാണി സംയമ്യ യുക്ത ആസീത മൽപരഃ
വശേ ഹി യസ്യേന്ദ്രിയാണി തസ്യ പ്രജ്ഞാ പ്രതിഷ്ഠിതാ. 61

താനി സർവ്വാണി	എല്ലാ ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും
സംയമ്യ	അടക്കിക്കൊണ്ടു്
യുക്തഃ	യോഗിയായും (നിശ്ചലമാനസനായും)
മൽപരഃ	എന്നെത്തന്നെ പരമായി വിചാരിക്കുന്നവനായും
ആസീത	ഇരിക്കണം
യസ്യ	യാതൊരുവൻെറ
വശേ ഹി	സ്വാധീനത്തിൽത്തന്നെ
ഇന്ദ്രിയാണി	ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ
(വർത്തന്തേ)	ഇരിക്കുന്നുവോ
തസ്യ	അവൻെറ
പ്രജ്ഞാ	ജ്ഞാനം
പ്രതിഷ്ഠിതാ	ഉറച്ചതായി ഭവിക്കുന്നു.

ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ എല്ലാം അടക്കിക്കൊണ്ടു് അവൻ നിശ്ചലമാനസനായും എന്നെത്തന്നെ പരമായി വിചാരിക്കുന്നവനായുമിരിക്കണം. ആരുടെ സ്വാധീനത്തിലിന്ദ്രിയങ്ങളിരിക്കുന്നുവോ അവൻെറ ജ്ഞാനം ഉറച്ചതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ എല്ലാം വശീകരിച്ചതിൻെറശേഷം അവൻ ചിത്തസമാധാനത്തോടുകൂടിയവനായും, സർവ്വത്തിന്നും പ്രത്യഗാത്മാവായും വാസുദേവനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ പരമായി വിചാരിക്കുന്നവനായുമിരിക്കണം. 'ഞാൻ അദ്ദേഹത്തിൽനിന്നു വേറെയല്ല' എന്ന വിചാരത്തോടുകൂടിയിരിക്കണമെന്നർത്ഥം. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന യാതൊരു സന്ന്യാസിയുടെ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ അഭ്യാസവശാൽ സ്വാധീനമായിരിക്കുന്നുവോ അദ്ദേഹത്തിൻെറ ജ്ഞാനം ഉറച്ചതായി ഭവിക്കുന്നു.

ധ്യായതോ വിഷയാൻ പുംസഃ സംഗസ്തേഷൂപജായതേ
സംഗാൽ സഞ്ജായതേ കാമഃ കാമാൽ ക്രോധോഭിജായതേ. 62

വിഷയാൻ	വിഷയങ്ങളെ
ധ്യായതഃ	വിചാരിക്കുന്ന
പുംസഃ	പുരുഷന്നു്

തേഷു	അവയിൽ
സംഗഃ	ആസക്തി
ഉപജായതേ	ഉണ്ടാകുന്നു
സംഗാൽ	ആസക്തിനിമിത്തം
കാമഃ	ആശ
സംജായതേ	ഉണ്ടാകുന്നു
കാമാൽ	കാമത്തിൽനിന്നു് (എപ്പോഴെങ്കിലും അതിന്നു പ്രതിബന്ധം നേരിട്ട മ്പോൾ)
ക്രോധഃ	ക്രോധം
അഭിജായതേ	ഉണ്ടാകുന്നു

വിഷയങ്ങളെപ്പററി വിചാരിക്കുന്നവന്നു് അവയിൽ ആസക്തി ജനിക്കുന്നു. ആസക്തിനിമിത്തം കാമവും, കാമത്തിൽനിന്നു ക്രോധവുമുണ്ടാകുന്നു.

[ശം_ഭാ] ശബ്ദാദിവിഷയവിശേഷങ്ങളെ ആലോചിച്ചു കൊണ്ടിരിക്കുന്ന പുരുഷന്നു് അവയിൽ ആസക്തി, അല്ലെങ്കിൽ പ്രീതി, ഉണ്ടാകുന്നു. പ്രീതിയിൽനിന്നു് തൃഷ്ണയുണ്ടാകുന്നു. തൃഷ്ണയിൽനിന്നു് (അതിന്നു വല്ല പ്രതിബന്ധവും നേരിട്ട മ്പോൾ) ക്രോധമുണ്ടാകുന്നു.

ക്രോധാൽ ഭവതി സമ്മോഹഃ സമ്മോഹാൽ സ്മൃതിവിഭ്രമഃ
സ്മൃതിഭ്രംശാൽ ബുദ്ധിനാശോ ബുദ്ധിനാശാൽ പ്രണശ്യതി. 63

ക്രോധാൽ	ക്രോധത്തിൽനിന്നു്
സമ്മോഹഃ	അവിവേകം (അറിവില്ലായ്മ)
ഭവതി	ഉണ്ടാകുന്നു
സമ്മോഹാൽ	അവിവേകത്തിൽനിന്നു്
സ്മൃതിവിഭ്രമഃ	ഓർമ്മയില്ലായ്മ (ശാസ്ത്രങ്ങളും ആചാര്യന്മാരും ഉപദേശിച്ച അർത്ഥത്തിന്റെ ഓർമ്മയില്ലായ്മ)
(ഭവതി)	ഉണ്ടാകുന്നു
സ്മൃതിഭ്രംശാൽ	ഓർമ്മക്കേടിൽനിന്നു്
ബുദ്ധിനാശഃ	ബുദ്ധിനാശം
(ഭവതി)	ഉണ്ടാകുന്നു

ബുദ്ധിനാശാൽ	ബുദ്ധിനാശം ഹേതുവായിട്ടു്
പ്രണശ്യതി	തീരെ നശിക്കുന്നു (മൃതതുല്യനായി ഭവിക്കുന്നു).

കോപത്തിൽനിന്നു് അവിവേകമുണ്ടാകുന്നു. അവിവേകത്തിൽ നിന്നു് ഓർമ്മയില്ലായ്മ, ഓർമ്മത്തെററിൽനിന്നു ബുദ്ധിനാശം. ബുദ്ധിനാശംനിമിത്തം ഒരുവൻ മൃതതുല്യനായി ഭവിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ക്രോധത്തിൽനിന്നു് അവിവേകമുണ്ടാകുന്നു— കാര്യാകാര്യവിഷയങ്ങളിൽ ഭ്രമമുണ്ടാകുന്നുവെന്നു താൽപര്യം. എന്തെന്നാൽ, നിശ്ചയമായിട്ടും ക്രുദ്ധനായവൻ വളരെ മൂഢനായിട്ടു് സ്വന്തഗ്ഗുരുവിനെക്കൂടി നിന്ദിക്കുന്നു. അവിവേകത്തിൽ നിന്നു് സ്മൃതിഭ്രംശം—ശാസ്ത്രങ്ങളുടേയും ആചാര്യൻേറയും ഉപദേശത്താൽ സിദ്ധിച്ച സംസ്കാരത്തിൽനിന്നുണ്ടായ സ്മൃതിയുടെ നാശം—ഉണ്ടാകുന്നു. (സ്മൃതിഭ്രംശം=സ്മൃതിയുടെ ഉൽപത്തിക്കു ഹേതുവുണ്ടായാലും സ്മൃതിയുണ്ടാകാതിരിക്കുക.) സ്മൃതിഭ്രംശത്തിൽനിന്നു ബുദ്ധിനാശമുണ്ടാകുന്നു. അന്തഃകരണത്തിന്നു കാര്യാകാര്യങ്ങളെ തിരിച്ചറിവാനുള്ള യോഗ്യതയില്ലാതെയിരിക്കുന്നതു ബുദ്ധിയുടെ നാശമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ബുദ്ധിനാശംനിമിത്തം അവൻ തീരേ നശിച്ചു പോകുന്നു. കാര്യാകാര്യവിഷയങ്ങളെ തിരിച്ചറിവാൻ തക്ക അന്തഃകരണം അല്ലെങ്കിൽ ബുദ്ധി ഉള്ളവനാണു് പുരുഷൻ. അന്തഃകരണത്തിന്നു് അതിന്നുള്ള യോഗ്യത ഇല്ലെങ്കിൽ ആ പുരുഷൻ തീരേ നശിച്ചുപോകുന്നു. അതിനാൽ അവൻ ബുദ്ധിനാശംനിമിത്തം നശിക്കുന്നു—പുരുഷാത്ഥത്തിന്നു് അവൻ അയോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നത്ഥം.

സകല അനത്ഥത്തിന്നും കാരണം വിഷയചിന്തനമാണെന്നുപറഞ്ഞു് ഇനി മോക്ഷത്തിന്നുള്ള കാരണമിന്നതെന്നു പറയുന്നു:

രാഗദ്വേഷവിയുക്തൈസ്തു വിഷയാനിന്ദ്രിയൈശ്ചരൻ
ആത്മവശ്യൈർവ്വിധേയാത്മാ പ്രസാദമധിഗച്ഛതി. 64

രാഗദ്വേഷവിയുക്തൈഃ	രാഗദ്വേഷരഹിതങ്ങളായും
ആത്മവശ്യൈഃ	തനിക്കു സ്വാധീനങ്ങളായുമിരിക്കുന്ന
ഇന്ദ്രിയൈഃ	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ടു്

വിഷയാൻ	അന്നപാനാദിവിഷയങ്ങളെ
ചരൻ തു	അനുഭവിക്കുന്നവനായാലും
വിധേയാത്മാ	സ്വാധീനമായ മനസ്സോടുകൂടിയവൻ
പ്രസാദം	ശാന്തിയെ (മനസ്സമാധാനത്തെ)
അധിഗച്ഛതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

എന്നാൽ ജിതമാനസനായവൻ രാഗദ്വേഷരഹിതങ്ങളായും സ്വാധീനങ്ങളായുമിരിക്കുന്ന ഇന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ടു വിഷയങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നവനായാലും മനസ്സമാധാനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശ -ഭാ] ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ പ്രവൃത്തി സ്വഭാവേന രാഗദ്വേഷങ്ങൾമുമ്പായിട്ടാകുന്നു. എന്നാൽ മോക്ഷത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവൻ, രാഗദ്വേഷരഹിതങ്ങളായും സ്വാധീനങ്ങളായുമിരിക്കുന്ന ഇന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ടു വർജ്ജിപ്പാൻ പാടില്ലാത്ത വിഷയങ്ങളെ മാത്രം അനുഭവിക്കുന്നവനായി ജിതമാനസനായിട്ട് പ്രസന്നതയെ (സ്വസ്ഥതയെ) പ്രാപിക്കുന്നു. വിധേയാത്മാ=തൻെറ ഇച്ഛപോലെ സ്വാധീനത്തിലിരിക്കുന്ന ആത്മാവോടു (അന്തഃകരണത്തോടു)കൂടിയവൻ.

പ്രസാദേ സർവ്വദുഃഖാനാം ഹാനിരസ്യോപജായതേ
പ്രസന്നചേതസോ ഹ്യാശു ബുദ്ധിഃ പര്യവതിഷ്ഠതേ. 65

പ്രസാദേ (സതി)	മനസ്സമാധാനമുണ്ടാകുമ്പോൾ
അസ്യ	ഇവന്നു്
സർവ്വദുഃഖാനാം	സകല ദുഃഖങ്ങളുടേയും
ഹാനിഃ	നാശം
ഉപജായതേ	ഉണ്ടാകുന്നു
ഹി	എന്തെന്നാൽ
പ്രസന്നചേതസഃ	ശാന്തമനസ്സോടുകൂടിയവൻെറ
ബുദ്ധിഃ	ബുദ്ധി
ആശു	വേഗം
പര്യവതിഷ്ഠതേ	സ്ഥിരമായി നില്ക്കുന്നു.

മനസ്സമാധാനമുണ്ടാകുമ്പോൾ അവൻെറ സകല ദുഃഖങ്ങളും നശിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ശാന്തമാനസൻെറ ബുദ്ധി ക്ഷണത്തിൽ സ്ഥിരമായി നില്ക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പ്രസന്നതയെ പ്രാപിക്കുമ്പോരം ആ യതിയുടെ ആദ്ധ്യാത്മികം മുതലായ സകല ദുഃഖങ്ങരംക്കും നാശം സംഭവിക്കുന്നു. എന്നുതന്നെയുമല്ല, സ്വച്ഛമായ അന്തഃകരണത്തോടുകൂടിയവൻെറ ബുദ്ധി വേഗത്തിൽ സ്ഥിരമായി നില്ക്കുന്നു. ആകാശം പോലെ സൎവ്വത്ര വ്യാപിച്ച് ആത്മസ്വരൂപനായിത്തന്നെ നിശ്ചലനായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നൎത്ഥം. (അതു ഹേതുവായിട്ട് ബുദ്ധിപ്രസാദത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു പ്രയത്നംചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു എന്നു വാക്യശേഷം.) മനഃപ്രസാദവും ബുദ്ധിസ്ഥൈൎയ്യവുമുള്ളവൻെറ കൃതകൃത്യത ഇപ്രകാരമാകുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ട് യോഗിയായവൻ രാഗദ്വേഷരഹിതങ്ങളായ ഇന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ട്, ശാസ്ത്രവിരുദ്ധമല്ലാത്തവയും ഉപേക്ഷിപ്പാൻ പാടില്ലാത്തവയുമായ വിഷയങ്ങളിൽ മാത്രമേ പ്രവൎത്തിക്കാവൂ എന്നു വാക്യാൎത്ഥം.

അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഈ പ്രസന്നതയെ സ്തുതിക്കുന്നു:

നാസ്തി ബുദ്ധിരയുക്തസ്യ ന ചായുക്തസ്യ ഭാവനാ
ന ചാഭാവയതഃ ശാന്തിരശാന്തസ്യ കുതഃ സുഖം? 66

അയുക്തസ്യ	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ സ്വാധീനപ്പെടുത്താത്തവന്ന്
ബുദ്ധിഃ	ശാസ്ത്രങ്ങളിൽനിന്നും ആചാര്യനിൽനിന്നും സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്ന ആത്മവിഷയമായ ബുദ്ധി, പ്രജ്ഞ (ആത്മസ്വരൂപജ്ഞാനം)
ന അസ്തി	ഉണ്ടാകുന്നതല്ല
അയുക്തസ്യ	അജിതേന്ദ്രിയന്ന്
ഭാവനാ ച	ആത്മധ്യാനവും
ന	ഉണ്ടാകുന്നില്ല
അഭാവയതഃ	ആത്മധ്യാനത്തെ ചെയ്യാത്തവന്ന്
ശാന്തിഃ ന ച	ആത്മാവിൽ ചിത്തോപരമവും (മനസ്സ്ഥൈൎയ്യവും) ഇല്ല
അശാന്തസ്യ	മനഃസ്ഥൈൎയ്യമില്ലാത്തവന്ന്
സുഖം കുതഃ?	മോക്ഷാനന്ദമായിരിക്കുന്ന സുഖമെവിടെ?

ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ സ്വാധീനമില്ലാത്തവന്ന് ആത്മസ്വരൂപജ്ഞാനമോ ആത്മധ്യാനമോ ഉണ്ടാകുന്നതല്ല. ആത്മധ്യാനമില്ലാത്തവന്ന് ആത്മാവിൽ ചിത്തോപരമവുമുണ്ടാകുന്നതല്ല. ചിത്തോപരമമില്ലാത്തവന്ന് സുഖമെവിടെ?

[ശം-ഭാ] മനസ്സിനെ ധ്യാനത്തിൽ (സമാധിയിൽ) ഉറപ്പിക്കുവാൻ ശേഷിയില്ലാത്തവന്ന് ആത്മസ്വരൂപവിഷയമായ ബുദ്ധി ഉണ്ടാകുന്നില്ല. അസമാഹിതചിത്തന്ന് (അയുക്തന്ന്) ആത്മജ്ഞാനത്തിൽ അഭിനിവേശവുമുണ്ടാകുന്നില്ല. അപ്രകാരം തന്നെ ആത്മജ്ഞാനത്തിൽ അഭിനിവേശമില്ലാത്തവന്ന് ഉപശമമുണ്ടാകുന്നില്ല. അശാന്തപുരുഷന്ന് (ഉപശമമില്ലാത്തവന്ന്) സുഖമെവിടെ? വിഷയാനുഭവത്തിന്നുള്ള ഇച്ഛ (തൃഷ്ണ) യിൽനിന്ന് ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ നിവർത്തിപ്പിക്കുന്നതുതന്നെയാണ് പരമാർത്ഥസുഖം. അതല്ലാതെ വിഷയങ്ങളിലുള്ള തൃഷ്ണയല്ല സുഖം; അതു ദുഃഖംതന്നെയാകുന്നു. തൃഷ്ണയുള്ളപ്പോൾ സുഖത്തിന്റെ ഗന്ധമാത്രംപോലും ഉണ്ടാകുന്നതല്ല എന്നർത്ഥം.

ഇന്ദ്രിയാണാം ഹി ചരതാം യന്മനോനുവിധീയതേ
തദസ്യ ഹരതി പ്രജ്ഞാം വായുർന്നാവമിവാംഭസി. 67

ചരതാം	സ്വൈരമായി വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവേശിക്കുന്ന
ഇന്ദ്രിയാണാം (മധ്യേ)	അവശീകൃതങ്ങളായ ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ മധ്യേ
യൽ	യാതൊരു ഇന്ദ്രിയത്തെയാണ്
മനഃ	മനസ്സ്
അനുവിധീയതേ	അനുഗമിക്കുന്നതു് (ഒന്നിച്ചു സഞ്ചരിക്കുന്നതു്)
തൽ	ആ ഒരു ഇന്ദ്രിയംതന്നെ
അസ്യ	ആ മനസ്സിന്റെ (അല്ലെങ്കിൽ ആ പുരുഷന്റെ)
പ്രജ്ഞാം	വിവേകത്തെ
അംഭസി	വെള്ളത്തിൽ (സമുദ്രത്തിൽ)
നാവം	കപ്പലിനെ

വായുഃ ഇവ	കാററ് എന്നപോലെ
ഹരതി ഹി	വലിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നു.

സ്വൈരമായി വിഷയങ്ങളിൽ സഞ്ചരിക്കുന്ന അവശീകൃതങ്ങളായ ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ മദ്ധ്യേ യാതൊരു ഇന്ദ്രിയത്തെയാണ് മനസ്സ് പിൻതുടരുന്നതു് ആ ഒരിന്ദ്രിയംതന്നെ ആ മനസ്സിൻെറ വിവേകത്തെ, സമുദ്രത്തിൽ കപ്പലിനെ കാററ് എന്നപോലെ, വലിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നു. (സമുദ്രത്തിൽ കാററ് പ്രമത്തനായിരിക്കുന്ന ഒരുവൻെറ കപ്പലിനെ അവിടവിടെ അടിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നതുപോലെ ഒരു ഒററ ഇന്ദ്രിയംതന്നെ പ്രജ്ഞയെ വിഷയത്തിലേക്കിഴച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നു. അപ്പോൾ പിന്നെ ഇന്ദ്രിയങ്ങളെല്ലാം കൂടിയാൽ പ്രജ്ഞയെ ഹരിക്കുന്നു എന്ന കാര്യം പറവാനുണ്ടോ?)

[ശം-ഭാ] യാതൊരു മനസ്സാണ് സ്വസ്വവിഷയങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ അനുവർത്തിക്കുന്നതു്, യാതൊരു മനസ്സാണ് അതാതിന്ദ്രിയത്തിൻെറ പ്രത്യേകവിഷയത്തെ തിരിച്ചറിവാനുദ്യോഗിക്കുന്നതു്, ആ മനസ്സ് ആത്മാനാത്മവിവേകംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള ആ യതിയുടെ പ്രജ്ഞയെ നശിപ്പിക്കുന്നു. എങ്ങനെ? —സമുദ്രത്തിൽ കപ്പലിനെ കാററ് എപ്രകാരമാണ് വേണ്ട മാർഗ്ഗത്തിൽനിന്നു തെററിച്ച വേണ്ടാത്തവഴിക്കോടിക്കുന്നതു് അതുപോലെ മനസ്സ് യതിയുടെ ആത്മവിഷയമായ പ്രജ്ഞയെ അപഹരിച്ച് അതിനെ വിഷയചിന്തനത്തിൽ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നു.

തസ്മാദ്യസ്യ മഹാബാഹോ നിഗൃഹീതാനി സർവ്വശഃ
ഇന്ദ്രിയാണീന്ദ്രിയാർത്ഥേഭ്യസ്തസ്യ പ്രജ്ഞാ പ്രതിഷ്ഠിതാ. 68

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ മഹാബാഹുവായ അർജ്ജുന
തസ്മാൽ	ആയതുകൊണ്ട്
യസ്യ	യാതൊരുവൻെറ
ഇന്ദ്രിയാണി	ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ
സർവ്വശഃ	സകല
ഇന്ദ്രിയാർത്ഥേഭ്യഃ	വിഷയങ്ങളിൽനിന്നും
നിഗൃഹീതാനി	നിവർത്തിക്കപ്പെടുന്നുവോ
തസ്യ	അവൻെറ

പ്രജ്ഞാ	ജ്ഞാനം
പ്രതിഷ്ഠിതാ	ഉറച്ചതാകുന്നു.

ആയതുകൊണ്ടു് അല്ലയോ അർജ്ജുന, എവന്റെ ഇന്ദ്രിയങ്ങളാണു് വിഷയങ്ങളിൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പിക്കപ്പെടുന്നതു്, അവന്റെ ജ്ഞാനം ഉറച്ചതായി ഭവിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ വിഷയങ്ങളിലുള്ള പ്രവൃത്തിയിൽ ദോഷമുണ്ടെന്നു കാണിക്കപ്പെട്ടു. അതു ഹേതുവായിട്ടു് അല്ലയോ അർജ്ജുന, ഏതു യതിയുടെയാണു് മനസ്സു മുതലായ സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളും ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളിൽനിന്നു നിവർത്തിക്കപ്പെടുന്നതു് അവന്റെ പ്രജ്ഞ ഉറച്ചതായി ഭവിക്കുന്നു.

യാ നിശാ സർവ്വഭൂതാനാം തസ്യാം ജാഗർത്തി സംയമീ
യസ്യാം ജാഗ്രതി ഭൂതാനി സാ നിശാ പശ്യതോ മുനേഃ. 69

സർവ്വഭൂതാനാം	സകല പ്രാണികൾക്കും
യാ	യാതൊരാത്മനിഷ്ഠയാണു്
നിശാ	രാത്രിപോലെയാകുന്നതു്
തസ്യാം	ആ ആത്മനിഷ്ഠയിൽ
സംയമീ	ജിതേന്ദ്രിയനായ വിവേകി
ജാഗർത്തി	ഉണർന്നിരിക്കുന്നു, ബോധത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നു
യസ്യാം (തു)	യാതൊരു വിഷയനിഷ്ഠയിൽ (അജ്ഞാനദശയിൽ)
ഭൂതാനി	പ്രാണികൾ
ജാഗ്രതി	ഉണർന്നിരിക്കുന്നുവോ
സാ	ആ അജ്ഞാനാവസ്ഥ, വിഷയനിഷ്ഠ
പശ്യതഃ	ആത്മതത്ത്വത്തെ ദർശിക്കുന്ന
മുനേഃ	മുനിക്കു്
നിശാ	രാത്രിയാകുന്നു.

യാതൊരാത്മനിഷ്ഠ സകലപ്രാണികൾക്കും രാത്രിപോലെ (ശുദ്ധ അന്ധകാരംപോലെ)യിരിക്കുന്നുവോ ആ നിഷ്ഠയിൽ വിവേകിയായവൻ ഉണർന്നിരിക്കുന്നു. യാതൊരജ്ഞാനദശയിൽ (വിഷയനിഷ്ഠയിൽ) പ്രാണികൾ ഉണർന്നിരിക്കുന്നുവോ

(ബോധത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവോ) ആ ദശ ആത്മതത്ത്വത്തെ ദർശിക്കുന്നവന്നു രാത്രിയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] പരമാത്ഥതത്ത്വം സകലപ്രാണികാംക്കും രാത്രി പോലെയാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, രാത്രി തമഃസ്വഭാവമാക യാൽ ഒരു പദാത്ഥത്തേയും തിരിച്ചറിവാൻ പാടില്ലാതെയാ ക്കിത്തീക്കുന്നു. ആ പരമാത്ഥതത്ത്വം സ്ഥിതപ്രജ്ഞന്നു മാത്രമേ ഗോചരമാവുകയുള്ളൂ. എപ്രകാരമാണു് രാത്രിഞ്ചര ന്മാക്കു (രാക്ഷസന്മാക്കു്) പകലായതു് അന്യന്മാക്കു രാത്രി യായി ഭവിക്കുന്നതു് അതുപോലെ രാത്രിഞ്ചരസ്ഥാനീയന്മാ രായ അജ്ഞാനികളായ സവ്വഭൂതങ്ങാംക്കും പരമാത്ഥതത്ത്വം രാത്രിപോലെ അന്ധകാരമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, പരമാത്ഥ തത്ത്വത്തിൽ ബുദ്ധിയെ ഉറപ്പിക്കാത്തവക്കു് അതു ഗോചരമാകു ന്നതല്ല. പരമാത്ഥ തത്ത്വലക്ഷണമായും അജ്ഞാനം നിദ്രയാ യുമിരിക്കുന്ന ആ ദശയിൽ ജിതേന്ദ്രിയനായ യോഗി (പകലെ ന്നപോലെ) ഉണന്നിരിക്കുന്നു (ബോധത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നു). 'അവൻ ഗ്രാഹകൻ, അതു ഗ്രാഹ്യവസ്തു' എന്നിങ്ങനെയുള്ള ഭേദ ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ അജ്ഞാനമാകുന്ന നിദ്രയിൽ ഉറങ്ങി ത്തന്നെ കിടക്കുന്ന ഭൂതങ്ങാം ഏതവസ്ഥയിലാണു് ഉണന്നിരി ക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നതു്—യാതൊരവസ്ഥയിലാണു് സവ്വ ഭൂതങ്ങളും രാത്രിയിൽ ഉറങ്ങിക്കൊണ്ടു സ്വപ്നം കാണുന്നവരെ പ്പോലെയിരിക്കുന്നതു്—ആ അവസ്ഥ പരമാത്ഥതത്ത്വത്തെ അറിയുന്ന മുനിക്കു രാത്രിപോലെയാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അതു് അവിദ്യാരൂപമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു.

അതു ഹേതുവായിട്ടു് അവിദ്യാവസ്ഥയിൽ മാത്രമേ കർമ്മ ങ്ങാം വിധിക്കപ്പെടുന്നുള്ളൂ; വിദ്യാവസ്ഥയിലില്ല. വിദ്യയുണ്ടാ കുമ്പോാം അവിദ്യ, സൂര്യോദയത്തിൽ രാത്രിയിലെ ഇരുട്ടെന്ന പോലെ, നശിക്കുന്നു. വിദ്യയുണ്ടാകുന്നതിന്നുമുമ്പു് ക്രിയാകാ രകഫലഭേദരൂപമായിരിക്കുന്ന അവിദ്യ പ്രമാണബുദ്ധിയോടു കൂടി ഗ്രഹിക്കപ്പെടുകയും സകല കർമ്മങ്ങാംക്കും ഹേതുവായി ഭവിക്കുകയുംചെയ്യുന്നു. പ്രമാണബുദ്ധികൂടാതെ ഗ്രഹിക്കപ്പെടു ന്നതു് കർമ്മത്തിന്നു ഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നില്ല. പ്രമാണഭൂത മായ വേദം വിധിച്ചിട്ടുള്ള ഈ കർമ്മം ഞാൻ ചെയ്യേണ്ടതാ

ണല്ലോ എന്നു വിചാരിച്ച് ഒരുവൻ കർമ്മത്തിൽ കർത്താവായി പ്രവർത്തിക്കുന്നു. ഇതെല്ലാം രാത്രി എന്നപോലെ അവിദ്യ മാത്രമാണ് (അജ്ഞാന കല്പിതം മാത്രമാണ്) എന്നു വിചാരിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ ഈ സകലഭേദങ്ങളും രാത്രി എന്നപോലെ അജ്ഞാനമാകുന്ന അന്ധകാരംകൊണ്ടുണ്ടായതാകുന്നു എന്ന ജ്ഞാനം ആർക്കുണ്ടാകുന്നുവോ ആ ആത്മജ്ഞാനിയുടെ അധികാരം സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസംതന്നെയാകുന്നു. അല്ലാതെ, കർമ്മം ചെയ്യുന്നതിൽ അധികാരമില്ല. 'തൽ ബുദ്ധയസ്തദാത്മാനഃ' (അ. 5, ശ്ലോ. 17) എന്നു മുതലായവയെക്കൊണ്ട് അങ്ങനെയുള്ളവന്ന് ആത്മനിഷ്ഠയിൽതന്നെയാണ് അധികാരമെന്നു ഭഗവാൻ ഇനി കാണിക്കുന്നതാണ്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—പ്രവർത്തകമായ പ്രമാണത്തിൻെറ (വിധിയുടെ)അഭാവത്തിങ്കൽ പ്രവൃത്തിയുണ്ടാകുന്നതല്ല.

സമാധാനം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, ആത്മജ്ഞാനത്തിന്നു സ്വാത്മാതന്നെയാണ് വിഷയം. ഒരുവന്നു സ്വന്ത ആത്മാവിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നതിന്നു പ്രമാണമാവശ്യമില്ല. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാവാണ് എന്നതുകൊണ്ടുതന്നെ. എന്നുതന്നെയുമല്ല, സർവ്വപ്രമാണങ്ങളുടെ അവസാനവും അവിടെ (ആത്മാവിൽ) ആകുന്നു. ആത്മസ്വരൂപമറിയപ്പെട്ടതിൻെറശേഷം പ്രമാണത്വത്തിന്നു പിന്നേയും പ്രമാണപ്രമേയവ്യവഹാരമുണ്ടാകുന്നതല്ല. അവസാനപ്രമാണമായ വേദം ആത്മാവിന്നു പ്രമാതൃത്വത്തെ നിഷേധിക്കുന്നു; നിഷേധിക്കുന്നതോടുകൂടി അതു (വേദം) പ്രമാണമല്ലാതെയായി ഭവിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ഉറക്കമുണർന്നവന്നു സ്വപ്നകാലം എപ്രകാരമാണു പ്രമാണമല്ലാതെയായി ഭവിക്കുന്നതു് അപ്രകാരം ആത്മബോധം വന്നവന്നു വേദം അപ്രമാണമായി ഭവിക്കുന്നു. ലോകത്തിൽ സാധാരണയായി നാം ഒരു വസ്തുവിനെ അറിഞ്ഞാൽ പിന്നെ അതിനെത്തന്നെ മറെറാരു പ്രമാണംകൊണ്ട് ഒന്നുകൂടി അറിവാൻ ശ്രമിക്കാറില്ല. അതിനാൽ ആത്മാവിനെ അറിയുന്നവന്നു് കർമ്മത്തിൽ അധികാരമില്ല എന്നു സിദ്ധമാകുന്നു.

ആപൂര്യമാണമചലപ്രതിഷ്ഠം
സമുദ്രമാപഃ പ്രവിശന്തി യദ്വൽ

തദ്വൽ കാമാ യം പ്രവിശന്തി സർവ്വേ
സ ശാന്തിമാപ്നോതി ന കാമകാമീ. 70

ആപൂര്യമാണം	ജലംകൊണ്ടു നിറഞ്ഞിരിക്കുന്നതും
അചലപ്രതിഷ്ഠം	സ്ഥിരമായി നില്ക്കുന്നതുമായ
സമുദ്രം	സമുദ്രത്തെ
ആപഃ	(നദി മുതലായതിലെ) ജലങ്ങൾ
യദ്വൽ	എപ്രകാരമാണ്
പ്രവിശന്തി	പ്രവേശിക്കുന്നത്
തദ്വൽ	അപ്രകാരം
സർവ്വേ കാമാഃ	സകല വിഷയങ്ങളും
യം	അന്തർദൃഷ്ടിയോടുകൂടിയ യാതൊരു മുനിയെ
പ്രവിശന്തി	പ്രവേശിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
ശാന്തിം	കൈവല്യത്തെ, മോക്ഷത്തെ
ആപ്നോതി	പ്രാപിക്കുന്നു
കാമകാമീ	വിഷയങ്ങളെ ഇച്ഛിക്കുന്നവൻ
ന	മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

നിറഞ്ഞിരിക്കുന്നതും സ്ഥിരമായിരിക്കുന്നതുമായ സമുദ്രത്തെ എപ്രകാരമാണ് നദി മുതലായതിലെ ജലങ്ങൾ പ്രവേശിക്കുന്നത് അതുപോലെ, യാതൊരു ബ്രഹ്മനിഷ്ഠനെയാണ സർവ്വവിഷയങ്ങളും പ്രവേശിക്കുന്നത് അവൻ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. വിഷയങ്ങളിലിച്ഛയുള്ളവൻ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ജലംകൊണ്ടു നിറഞ്ഞിരിക്കുന്നതും ചലനംകൂടാതെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതുമായ സമുദ്രത്തെ നാലുപുറത്തുനിന്നും ഒഴുകുന്ന ജലങ്ങൾ എപ്രകാരമാണ പ്രവേശിക്കുന്നത്—(ജലങ്ങൾ പ്രവേശിച്ചാലും) തനിക്കു യാതൊരു വികാരവും കൂടാതെ സ്വാത്മസ്ഥമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്ന സമുദ്രത്തെ എപ്രകാരമാണ് പ്രവേശിക്കുന്നത്—അതുപോലെ, വിഷയസന്നിധിയിലായാലും യാതൊരു മുനിയെയാണ് നാനാവിധ ഇച്ഛാവിശേഷങ്ങൾ, സമുദ്രത്തിൽ ജലമെന്നപോലെ, അവനിൽ ഒരു വികാരത്തേയും ചെയ്യാതെ പ്രവേശിക്കുന്നത്—യാതൊരുവ

നെയാണ് ഇച്ഛകരം തങ്ങളുടെ വശമാക്കാതെ അവ അവനിൽ ലയിക്കുന്നത്—അവൻ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. വിഷയങ്ങളെ ഇച്ഛിക്കുന്നവൻ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നർത്ഥം.

വിഹായ കാമാൻ യഃ സർവ്വാൻ പുമാംശ്ചരതി നിഃസ്പൃഹഃ
നിർമ്മമോ നിരഹങ്കാരഃ സ ശാന്തിമധിഗച്ഛതി. 71

യഃ പുമാൻ	യാതൊരു പുരുഷൻ
സർവ്വാൻ കാമാൻ വിഹായ	(പ്രാപിച്ചിട്ടുള്ള) സകല ഇച്ഛകളേയും ഉപേക്ഷിച്ച്
നിഃസ്പൃഹഃ	(പ്രാപിക്കാത്ത) യാതൊന്നിലുമിച്ഛയില്ലാത്തവനായി
നിർമ്മമഃ	ഭോഗസാധനങ്ങളിൽ മമത (എൻെറ എന്ന ബുദ്ധി) ഇല്ലാത്തവനായി
നിരഹങ്കാരഃ (സൻ)	അഹങ്കാരമില്ലാത്തവനായി
ചരതി	(പ്രാരബ്ധവശേന ഭോഗങ്ങളെയനുഭവിച്ചുകൊണ്ട് എവിടെയെങ്കിലും) സഞ്ചരിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
ശാന്തിം	മോക്ഷത്തെ
അധിഗച്ഛതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

യാതൊരു പുരുഷൻ സകല ഇച്ഛകളേയുമുപേക്ഷിച്ച് ഒന്നിലുമിച്ഛയില്ലാത്തവനായി മമതയില്ലാത്തവനായി അഹങ്കാരരഹിതനായി സഞ്ചരിക്കുന്നുവോ അവൻ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] യാതൊരു സന്ന്യാസിയാണ് സകല കാമങ്ങളേയും പരിത്യജിച്ച് കേവലം ജീവനത്തിന്നു മാത്രം ചേഷ്ടിക്കുന്നവനായി സഞ്ചരിക്കുന്നത്—ശരീരജീവിതത്തിൽക്കൂടി ഇച്ഛയില്ലാത്തവനായി, ശരീരജീവനത്തിന്നു വേണ്ടുന്ന പദാർത്ഥങ്ങളിലുംകൂടി എൻെറ എന്ന അഭിനിവേശമില്ലാത്തവനായി, താൻ വിദ്വാനാണെന്നുള്ള അഭിമാനവുമില്ലാത്തവനായി, യാതൊരു സന്ന്യാസിയാണ് സഞ്ചരിക്കുന്നത്—അപ്രകാരമിരിക്കുന്ന സ്ഥിതപ്രജ്ഞൻ, ബ്രഹ്മവിത്ത്, സംസാ

രദുഃഖത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നതായ നിർവ്വാണമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന ശാന്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. അവൻ ബ്രഹ്മംതന്നെയായി ഭവിക്കുന്നു എന്നർത്ഥം.

ഏഷാ ബ്രാഹ്മീ സ്ഥിതിഃ പാർത്ഥ നൈനാം പ്രാപ്യ വിമുഹ്യതി
സ്ഥിത്വാസ്യാമന്തകാലേപി ബ്രഹ്മനിർവ്വാണമൃച്ഛതി. 72

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ബ്രാഹ്മീ സ്ഥിതിഃ	ബ്രഹ്മജ്ഞാനനിഷ്ഠ
ഏഷാ	ഇപ്രകാരമാകുന്നു (ഇതുവരെ പറഞ്ഞതാകുന്നു)
ഏനാം	ഈ ബ്രഹ്മജ്ഞാനനിഷ്ഠയെ
(പരമേശ്വരാരാധനേന വിശുദ്ധാന്തഃകരണഃ പുമാൻ)	പരമേശ്വരാരാധനംകൊണ്ടു മനഃശുദ്ധിവന്ന പുരുഷൻ
പ്രാപ്യ	പ്രാപിച്ചിട്ട്
ന വിമുഹ്യതി	പിന്നേയും സംസാരമോഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല
(യതഃ)	എന്തെന്നാൽ
അന്തകാലേ അപി	മരണകാലത്തിൽക്കൂടി
അസ്യാം	ഈ ബ്രഹ്മനിഷ്ഠയിൽ
സ്ഥിത്വാ	(ക്ഷണമാത്രം) ഇരുന്നാലും
ബ്രഹ്മനിർവ്വാണം	ബ്രഹ്മത്തിൽ ലയത്തെ
ഋച്ഛതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ബ്രഹ്മജ്ഞാനനിഷ്ഠ എന്നതു് ഇതുവരെ പറഞ്ഞുവന്നതാകുന്നു. ഈ ബ്രഹ്മജ്ഞാനനിഷ്ഠയെ പ്രാപിച്ചാൽ പിന്നെ ആരും സംസാരമോഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ഈ ബ്രഹ്മജ്ഞാനനിഷ്ഠയിൽ മരണകാലത്തു മാത്രമേ ഇരിപ്പാൻ സംഗതിവന്നുള്ളവെങ്കിലും അവൻ ബ്രഹ്മത്തിൽ ലയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. (അപ്പോൾ പിന്നെ ബാല്യംമുതല്ക്കു തന്നെ ബ്രഹ്മജ്ഞാനനിഷ്ഠയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവൻ ലയത്തെ പ്രാപിക്കുമെന്നു പറയേണമോ?)

[ശം-ഭാ] ഇതുവരെ പറയപ്പെട്ട അവസ്ഥ—സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിച്ച് ബ്രഹ്മരൂപമായിട്ടുതന്നെയുള്ള സ്ഥിതി—ആകുന്നു ബ്രഹ്മനിഷ്ഠ. ഈ അവസ്ഥയെ പ്രാപിച്ചാൽ പിന്നെ (ഒരുവൻ) മോഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ഈ ബ്രഹ്മനിഷ്ഠയിൽ മരണകാലത്തു മാത്രംപോലും സ്ഥിതിചെയ്താൽ ഒരുവൻ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. അപ്പോൾ പിന്നെ ബ്രഹ്മചര്യംമുതല്ക്കുതന്നെ സർവ്വത്തേയും സന്ന്യസിച്ച് ജീവകാലം മുഴുവൻ ബ്രഹ്മനിഷ്ഠയിലിരിക്കുന്നവൻ ബ്രഹ്മനിർവ്വാണത്തെ പ്രാപിക്കുമെന്നു പറയേണമോ?

ഇതി ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷത്സു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ
സാംഖ്യയോഗോ നാമ
ദ്വിതീയോഽധ്യായഃ
സാംഖ്യയോഗമെന്ന രണ്ടാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

മൂന്നാമദ്ധ്യായം

[ശം-ഭാ] പ്രവൃത്തിമാർഗ്ഗമായി യോഗബുദ്ധിയും, നിവൃത്തി മാർഗ്ഗമായി സാംഖ്യബുദ്ധിയും, ഇങ്ങനെ രണ്ടുവക ബുദ്ധികൾ ഈ ശാസ്ത്രത്തിൽ ഭഗവാനാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. 'പ്രജഹാതി യദാ കാമാൻ' (അ. 2, ശ്ലോ. 55) എന്ന ശ്ലോകംമുതല്ക്ക് അദ്ധ്യായാവസാനംവരെ, സാംഖ്യബുദ്ധിയെ ആശ്രയിച്ചവൎക്ക് സന്ന്യാസമാണ് കർത്തവ്യമായിട്ടുള്ളതു് എന്നും, 'ഏഷാ ബ്രാഹ്മീ സ്ഥിതിഃ' (അ. 2, ശ്ലോ. 72) എന്ന ശ്ലോകംകൊണ്ടു് ആ നിഷ്ഠകൊണ്ടുതന്നെ അവർ കൃതാൎത്ഥന്മാരാകുമെന്നും ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. എന്നാൽ ഭഗവാൻ അൎജ്ജുനനോടു യോഗബുദ്ധിയെ ആശ്രയിച്ചു് ''കർമ്മണ്യേവാധികാരസ്തേ; മാ തേ സംഗോസ്ത്വകർമ്മണി'' എന്നിങ്ങനെ കർമ്മത്തെത്തന്നെ ചെയ്‌വാനുപദേശിച്ചു. എങ്കിലും, അതുകൊണ്ടു (കർമ്മംകൊണ്ടു)തന്നെ ശ്രേയസ്സിനെ പ്രാപിക്കുമെന്നു പറഞ്ഞതുമില്ല. ഇതു രണ്ടും കേട്ടപ്പോൾ പരിഭ്രമിച്ചുവശായിട്ടു് അൎജ്ജുനൻ ഭഗവാനോടു താഴെ പറയുംപ്രകാരം പറയുന്നു.

അൎജ്ജുനനുള്ള ഈ പര്യാകുലീഭാവം യുക്തംതന്നെയാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, സ്വഭക്തനും മോക്ഷേച്ഛുവുമായ അൎജ്ജുനനു് ശ്രീഭഗവാൻ ആദ്യം മോക്ഷപ്രാപ്തിക്കു സാക്ഷാൽ സാധനമായ സാംഖ്യബുദ്ധിനിഷ്ഠയെ ഉപദേശിച്ചതിൻെറശേഷം പിന്നെ മോക്ഷപ്രാപ്തിക്കു സാക്ഷാൽ സാധനമല്ലാത്തതും നിയമേന ഫലം സിദ്ധിക്കുമെന്നു വിശ്വസിക്കുവാൻ പാടില്ലാത്തതും അനേകദോഷങ്ങളോടുകൂടിയതുമായ കർമ്മത്തെ ചെയ്‌വാൻ അൎജ്ജുനനോടാജ്ഞാപിക്കുന്നതെങ്ങനെയാകുന്നു? ''ജ്യായസീ ചേൽ'' എന്ന അൎജ്ജുനൻെറ ചോദ്യം (അപ്പോൾ പരിഭ്രമിച്ചിരിക്കുന്ന അൎജ്ജുനൻെറ മനസ്സിനു്) അനുരൂപമായിരിക്കുന്നു. (സാംഖ്യം, യോഗം എന്നു് മുൻവിവരിക്കപ്പെട്ടപ്രകാരം) വിഭാഗിച്ചു പറഞ്ഞിട്ടുള്ള ഭഗവാൻെറ മറുപടിയും യുക്തമായിരിക്കുന്നു.

ചിലർ അർജ്ജുനൻെറ ചോദ്യത്തിന്നു വേറെവിധം അൎത്ഥം പറയുകയും അതിന്നുള്ള ഭഗവാൻെറ മറുപടിയെ

ചോദ്യത്തിന്നു വിരോധമായി വ്യാഖ്യാനിക്കുകയുംചെയ്യുന്നു. തങ്ങൾ ചെയ്തിട്ടുള്ള വ്യാഖ്യാനത്തിന്റെ പ്രസ്താവനയിൽ പറഞ്ഞിട്ടുള്ള ഗീതാർത്ഥത്തിന്നു വിപരീതമായിട്ടാണ് അവർ ഈ സന്ദർഭത്തിലുള്ള ചോദ്യോത്തരങ്ങൾക്ക വ്യാഖ്യാനംചെയ്യുന്നതു്. എങ്ങനെ എന്നാൽ — സകലവർണ്ണാശ്രമികൾക്കും ജ്ഞാനവും കർമ്മവും ഒന്നിച്ചു വിധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു എന്നാണ് ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൽ നിരൂപിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അർത്ഥം എന്നു് അവർ പ്രസ്താവനയിൽ പറയുന്നു. പിന്നെ ജീവപര്യന്തം ചെയ്യപ്പെടേണ്ടവയായ ശ്രുതിചോദിതങ്ങളായ കർമ്മങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ച് കേവലം ജ്ഞാനംകൊണ്ടുമാത്രം മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു എന്നതിനെ വിശേഷിച്ചും നിഷേധിച്ചിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ യോഗികൾക്ക കർമ്മനിഷ്ഠയും സന്ന്യാസികൾക്ക ജ്ഞാനനിഷ്ഠയും ഇങ്ങനെ ഓരോ ആശ്രമിക്കും ഓരോ നിഷ്ഠയെ മാത്രമേ ഭഗവാൻ ഇവിടെ (മൂന്നാമദ്ധ്യായത്തിൽ) ഉപദേശിക്കുന്നുള്ളു എന്നും അവർതന്നെ പറയുന്നു.

അപ്പോൾ ജന്മപര്യന്തം ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ശ്രുതിചോദിതങ്ങളായ കർമ്മങ്ങളെ ഉപേക്ഷിക്കാമെന്നുവരുന്നു. ഇങ്ങനെ വിരോധമായ അർത്ഥത്തെ ഭഗവാൻ അർജ്ജുനനായിക്കൊണ്ടുപദേശിച്ചു എന്നതെങ്ങനെ? ശ്രോതാവായ അർജ്ജുനൻ അതിനെ സ്വീകരിച്ചു എന്നതും എങ്ങനെ? വ്യാഖ്യാതാവു് ഈ വിരുദ്ധാർത്ഥത്തിന്നു് ഇങ്ങനെ സമാധാനം പറയുമായിരിക്കാം—ശ്രൗതകർമ്മങ്ങളെ പരിത്യജിച്ച് കേവലം ആത്മജ്ഞാനംകൊണ്ടു മാത്രമുള്ള മോക്ഷം ഗൃഹസ്ഥന്മാർക്ക മാത്രമേ നിഷേധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളു; അന്യാശ്രമികൾക്കില്ല.

ഇതും അസംബന്ധംതന്നെ. എന്തെന്നാൽ, വ്യാഖ്യാതാവു് പ്രസ്താവനയിൽ സകല ആശ്രമികൾക്കും ജ്ഞാനവും കർമ്മവും ഒന്നായിട്ടാണ് ഗീതാശാസ്ത്രം ഉപദേശിക്കുന്നതെന്നു് ആദ്യം പറഞ്ഞിന്റെശേഷം ഇവിടെ (മൂന്നാമദ്ധ്യായത്തിൽ) അതിന്നു വിപരീതമായി ചില ആശ്രമികൾക്കമാത്രം കേവലം ജ്ഞാനംകൊണ്ടാണ് മോക്ഷസിദ്ധി എന്നു് എങ്ങനെ പറയാം?

അല്ലെങ്കിൽ വ്യാഖ്യാതാവു് ഈ വിരുദ്ധാർത്ഥത്തിന്നു് ഇങ്ങനെ സമാധാനം പറയുമായിരിക്കാം — ശ്രൗതകർമ്മങ്ങളെ

മാത്രമുദ്ദേശിച്ചാണ് ഈ വാക്യ്. ശ്രൗതകർമ്മങ്ങരം കൂടാതെ കേവലം ജ്ഞാനംകൊണ്ടുള്ള മോക്ഷമാണ് ഗൃഹസ്ഥന്ന നിഷേധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. ഇവിടെ സ്മാർത്തകർമ്മങ്ങരം ഗൃഹസ്ഥന്ന് കൃത്യങ്ങളാണെങ്കിലും അവ ഇല്ലാത്തപോലെ വിചാരിക്കപ്പെടുന്നു. അതുകൊണ്ട കേവലം ജ്ഞാനംകൊണ്ടുള്ള മോക്ഷം ഗൃഹസ്ഥന്നമാത്രം നിഷേധിക്കപ്പെടുന്നു.

ഇതും വിരുദ്ധംതന്നെ. എന്തെന്നാൽ, സ്മാർത്തകർമ്മത്തോടുകൂടിയ ജ്ഞാനംകൊണ്ടുള്ള മോക്ഷം ഗൃഹസ്ഥന്നമാത്രം നിഷേധിക്കപ്പെടുന്നുവെന്നും അന്യാശ്രമികരംക്ക് വിരോധിക്കപ്പെടുന്നില്ല എന്നുമുള്ള സംഗതി വിവേകികളാൽ എങ്ങനെ ഗ്രഹിക്കപ്പെടുന്നു? സന്ന്യാസികരംക്ക് മോക്ഷസാധനമായി ജ്ഞാനവും സ്മാർത്തകർമ്മവും കൂട്ടിച്ചേർക്കപ്പെടുന്നുവെങ്കിൽ ഗൃഹസ്ഥന്നും മോക്ഷസാധനമായിട്ട് സ്മാർത്തകർമ്മങ്ങളോടു കൂടിത്തന്നെയുള്ള ജ്ഞാനമാകുന്നു, അല്ലാതെ ശ്രൗതകർമ്മങ്ങളോടുകൂടിയ ജ്ഞാനമല്ല.

അല്ലെങ്കിൽ വ്യാഖ്യാതാവ് ഈ വിരുദ്ധാൎത്ഥത്തെ വേറൊരുമാതിരി വ്യാഖ്യാനിക്കുമായിരിക്കാം—ശ്രൗതവും സ്മാർത്തവുമായ കർമ്മങ്ങളോടുകൂടിയ ജ്ഞാനം ഗൃഹസ്ഥന്നമാത്രം മോക്ഷസാധനമായി ഭവിക്കുന്നു. എന്നാൽ സന്ന്യാസിക്ക് സ്മാർത്തകർമ്മങ്ങളോടുകൂടി മാത്രമുള്ള ജ്ഞാനമാണ് മോക്ഷസാധനമായി ഭവിക്കുന്നതു്. അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ ബഹുപ്രയാസമായും ദുഃഖരൂപമായുമുള്ള ശ്രൗതസ്മാർത്തകർമ്മങ്ങരം എല്ലാം ഗൃഹസ്ഥന്റെ തലയിൽത്തന്നെ പെടുന്നു.

(കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നതിൽ) ആയാസം വളരെയുള്ളതുകൊണ്ട് ഗൃഹസ്ഥന്നമാത്രമേ മോക്ഷമുള്ളു എന്നും, ശ്രൗതമായ നിത്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യാത്ത അന്യാശ്രമികരംക്കു മോക്ഷസിദ്ധിയുണ്ടാകുന്നതല്ല എന്നും അവർ പറയുമായിരിക്കാം. അതും ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, സകല ഉപനിഷത്തുകളിലും ഇതി

ഹാസങ്ങളിലും പുരാണങ്ങളിലും യോഗശാസ്ത്രങ്ങളിലും മുമുക്ഷുവിന്നു ജ്ഞാനാംഗമായി സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസമാണു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. (ബ്രഹ്മചര്യം, ഗാർഹസ്ഥ്യം, വാനപ്രസ്ഥം എന്നീ മൂന്നു്) ആശ്രമങ്ങളിൽക്കൂടി ക്രമമായിട്ടോ, (അല്ലെങ്കിൽ മൂന്നാശ്രമങ്ങളിൽ ഏതെങ്കിലും) ഒന്നിൽനിന്നോ (എപ്പോഴാം വൈരാഗ്യം വരുന്നുവോ അപ്പോഴാം) നാലാമാശ്രമമായ സന്ന്യാസത്തെ സ്വീകരിക്കാമെന്നു ശ്രുതിസ്മൃതികളിലും പറയുന്നുണ്ടു്.

അപ്പോഴാം സർവ്വാശ്രമികൾക്കും ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങളുടെ സമുച്ചയം സിദ്ധമായല്ലോ എന്നു പറയുന്നുവെങ്കിൽ അതും ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, മുമുക്ഷുവിന്നു സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസമാണു് വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. ഇതിന്നു താഴെ കാണിക്കുന്ന ശ്രുതികൾ പ്രമാണമാകുന്നു.

''പുത്രൈഷണായാശ്ച വിത്തൈഷണായാശ്ച ലോകൈഷണായാശ്ച വ്യുത്ഥായാഥ ഭിക്ഷാചര്യം ചരന്തി'' (=പുത്രൻ, ധനം, ധാന്യം ഇവയിൽ ആശയെ ത്യജിച്ചിട്ടു് അവർ ഭിക്ഷയെടുത്തു നടക്കുന്നു) (ബൃഹ. ഉപ. 3. 5. 1). ''തസ്മാൽ സംന്യാസമേഷാം തപസാമതിരിക്തമാഹുഃ, ന്യാസ ഏവാത്യരേചയൽ'' (=ആയതുകൊണ്ടു് സന്ന്യാസമാണു് എല്ലാ തപസ്സുകളേക്കാൾ ഉൽകൃഷ്ടമായതു്) (തൈ. ഉപ. 4. 79. 78). ''ന കർമ്മണാ ന പ്രജയാ ധനേന ത്യാഗേ നൈകേ അമൃതത്വമാനശുഃ'' (=കർമ്മംകൊണ്ടോ ധനംകൊണ്ടോ സന്തതികൊണ്ടോ അല്ല, വെറും സന്ന്യാസം ഒന്നുകൊണ്ടു മാത്രമാണു്, ചിലർ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിച്ചതു്) (തൈ. ഉപ. 4. 12). ''ബ്രഹ്മചര്യാദേവ പ്രവ്രജേൽ'' (=ബ്രഹ്മചാരിയായിരിക്കുമ്പോഴാം തന്നെ ഒരുവന്നു് സർവ്വവും സന്ന്യസിക്കാം) (ജാ. ഉപ. 4). താഴെക്കാണിക്കുന്ന സ്മൃതിവാക്യങ്ങളും മുൻപറഞ്ഞ അഭിപ്രായത്തിന്നു പ്രമാണമാകുന്നു.

''ത്യജ ധർമ്മമധർമ്മഞ്ച ഉഭേ സത്യാനൃതേ ത്യജ
ഉഭേ സത്യാനൃതേ ത്യക്ത്വാ യേന ത്യജസി തത്ത്യജ.''

(=ധർമ്മത്തേയുമധർമ്മത്തേയുമുപേക്ഷിക്കുക. സത്യത്തേയുമസത്യത്തേയുമുപേക്ഷിക്കുക. നീ എന്തുകൊണ്ടു് അവയെ ഉപേക്ഷിച്ചുവോ ഒടുക്കം അതിനേയുമുപേക്ഷിക്കുക.)

''സംസാരമേവ നിസ്സാരം ദൃഷ്ട്വാ സാരദിദൃക്ഷയാ
പ്രവ്രജന്ത്യകൃതോദ്വാഹാഃ പരം വൈരാഗ്യമാശ്രിതാഃ.''

(=സംസാരം നിസ്സാരമാണെന്നുകണ്ടു് അതിൻെറ സൂക്ഷ്മത്തെ അറിവാനുള്ള ഇച്ഛയോടുകൂടിയവനായി ബ്രഹ്മചാരി ഏററവും വൈരാഗ്യത്തെ പ്രാപിച്ചു സകലത്തേയുമുപേക്ഷിക്കുന്നു.) (ബൃഹസ്പതി)

''പരമാത്മനി യോ രക്തോ യോ രക്തോപരമാത്മനി
സർവ്വൈഷണാവിനിർമ്മുക്തഃ സ ഭൈക്ഷ്യം ഭോക്തുമർഹതി.''

(=യാതൊരുവൻ സകല ഇച്ഛകളേയുമുപേക്ഷിച്ചു പരമാത്മാവിൽ പ്രീതിയോടും പരമാത്മവ്യതിരിക്തമായിരിക്കുന്ന ദൃശ്യപ്രപഞ്ചത്തിൽ വൈരാഗ്യത്തോടുംകൂടിയവനായിരിക്കുന്നുവോ അവൻ ഭിക്ഷയെടുത്തു ഭുജിപ്പാൻ [സന്ന്യസിപ്പാൻ] അർഹനാകുന്നു.)

''കർമ്മണാ ബധ്യതേ ജന്തുർവ്വിദ്യയാ ച വിമുച്യതേ
തസ്മാൽ കർമ്മ ന കുർവ്വന്തി യതയഃ പാരദർശിനഃ.''

(=ഒരുവൻ കർമ്മത്താൽ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ വിദ്യയാൽ അവൻ മോചിക്കപ്പെടുകയും ചെയ്യുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടു് സൂക്ഷ്മദർശികൾ കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നില്ല) (മ. ഭ. ശാ. പ. മോ. ധ. 241. 7) എന്നു ശുകാനുശാസനം. ഇവിടേയും (ഭഗവദ്ഗീതയിലും) ''സർവ്വകർമ്മാണി മനസാ സംന്യസ്യ....'' (=സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും മനസ്സുകൊണ്ടു സന്ന്യസിച്ചിട്ടു്....) എന്നു പറയുന്നു.

മോക്ഷം ഒരു കർമ്മത്തിൻെറ ഫലമല്ലായ്കയാൽ മോക്ഷത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവന്നു് കർമ്മംകൊണ്ടു യാതൊരു പ്രയോജനവുമില്ല. നിത്യകർമ്മങ്ങൾ പ്രത്യവായദോഷത്തെ പരിഹരിപ്പാൻവേണ്ടിയാണെന്നു പറഞ്ഞുകൂടാ. എന്തെന്നാൽ, ആ ദോഷം സന്ന്യാസാശ്രമത്തെ എടുക്കാത്തവർക്കു മാത്രമേ ബാധകമാവുകയുള്ളു. അഗ്നികാര്യാദികളെ ചെയ്യാഞ്ഞാൽ സന്ന്യസിക്കാത്ത ബ്രഹ്മചാരികൾക്കു പ്രത്യവായദോഷം കല്പിക്കുന്നതുപോലെ സന്ന്യാസികൾക്കും (സന്ന്യസിച്ചിട്ടുള്ള ബ്രഹ്മചാരികൾക്കും), അഗ്നികാര്യാദികളെ ചെയ്യാഞ്ഞാൽ, പ്രത്യ

വായദോഷം കല്പിക്കുവാൻ പാടില്ല. നിത്യകർമ്മങ്ങളുടെ അഭാവത്തിൽനിന്നു ഭാവരൂപമായിരിക്കുന്ന പ്രത്യവായത്തിന്റെ ഉൽപത്തിയെ കല്പിക്കുവാൻ പാടുള്ളതല്ല. "കഥമസതഃ സജ്ജായതേ" (=അസത്തിൽനിന്ന് എങ്ങനെ സത്തുണ്ടാകുന്നു) (ഛാ. ഉപ. 6.2) എന്ന ശ്രുതിവാക്യംകൊണ്ട് അസത്തിൽനിന്നു സത്തിന്റെ ഉൽപത്തി സംഭവിപ്പാൻ പാടില്ലാത്തതാകുന്നുവെന്നു കാണിക്കുന്നു.

വിഹിതകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യാഞ്ഞാൽ പ്രത്യവായമുണ്ടാവാൻ പാടില്ല. ഉണ്ട് എന്നു വേദമുപദേശിക്കുന്നുവെങ്കിൽ വേദമനർത്ഥകരവും അപ്രമാണവുമാണെന്നു പറയേണ്ടിവരും. എന്തെന്നാൽ, വിഹിതകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്താലും ചെയ്യാഞ്ഞാലും ഫലം ദുഃഖം മാത്രമേ ആവുകയുള്ളൂ. അപ്പോൾ ശാസ്ത്രം (വേദം) ജ്ഞാപകമല്ല, കാരകമാണ്, എന്ന് അസംബന്ധമായി കല്പിക്കേണ്ടിവരും. ഇത് ആരും സമ്മതിക്കുന്നതല്ല. അതിനാൽ സന്ന്യാസികൾക്കു കർമ്മത്തിൽ അധികാരമില്ല എന്നും, അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങളുടെ സമുച്ചയം അസംബന്ധമാകുന്നു എന്നും സിദ്ധമാകുന്നു. അല്ലാത്തപക്ഷം "ജ്യായസീ ചേൽ കർമ്മണസ്തേ" (അ. 3, ശ്ലോ. 1) എന്ന അർജ്ജുനന്റെ ചോദ്യവും അനുപപന്നമായി ഭവിക്കും. ജ്ഞാനവും കർമ്മവുമൊന്നായിട്ടുതന്നെ അർജ്ജുനൻ അനുഷ്ഠിക്കണമെന്നാണ് ഭഗവാൻ രണ്ടാമദ്ധ്യായത്തിൽ ഉപദേശിച്ചതെങ്കിൽ "ജ്യായസീ ചേൽ കർമ്മണസ്തേ....ജനാർദ്ദന" എന്ന അർജ്ജുനന്റെ ചോദ്യത്തിനവകാശമില്ലായിരുന്നു. "ജ്ഞാനവും കർമ്മവും നീ അനുഷ്ഠിക്കണം" എന്നാണ് അർജ്ജുനനുപദേശിച്ചിട്ടുള്ളതെങ്കിൽ കർമ്മത്തേക്കാൾ ശ്രേഷ്ഠമായ ജ്ഞാനത്തേയും ഭഗവാൻ നിശ്ചയമായി അർജ്ജുനന്ന് ഉപദേശിച്ചിട്ടുണ്ടായിരിക്കണമല്ലോ. അപ്പോൾ പിന്നെ "കിം കർമ്മണി ഘോരേ മാം നിയോജയസി കേശവ" (അ. 3, ശ്ലോ. 1) എന്ന അർജ്ജുനന്റെ ആവലാതിക്കോ ചോദ്യത്തിന്നോ ഒരിക്കലും ഇടയില്ല. കർമ്മത്തേക്കാൾ ശ്രേഷ്ഠമായ ജ്ഞാനത്തെ അർജ്ജുനൻമാത്രം അനുഷ്ഠിപ്പാൻ പാടില്ല എന്നു ഭഗവാൻ മുമ്പ് ഉപദേശിച്ചതായി ഒരിക്കലും കല്പിക്കാനും പാടില്ല. ഇങ്ങനെ കല്പിക്കാമെങ്കിൽ "ജ്യായസീ ചേൽ....ജനാർദ്ദന"

എന്ന വേർതിരിച്ച ചോദ്യത്തിന്നിടവന്നേക്കാം. എന്നാൽ, ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങരം അന്യോന്യവിരുദ്ധങ്ങളാകകൊണ്ടു് അവ (ഒരു സമയത്തു്) ഒരേ പുരുഷനാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുവാൻ അസാദ്ധ്യമാകയാൽ ഭിന്നപുരുഷന്മാരാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടതാണെന്നാണു് ഭഗവാൻ മുമ്പുപദേശിച്ചിട്ടുള്ളതെങ്കിൽ ‚‚ജ്യായസീ ചേൽ....'' എന്ന ചോദ്യം യുക്തമായിരിക്കുന്നു. അർജ്ജുനൻ അറിവില്ലാഞ്ഞിട്ടു ചോദിച്ചതാണെന്നു കല്പിക്കുന്നപക്ഷത്തിലും ജ്ഞാനവും കർമ്മവും ഭിന്നപുരുഷന്മാരാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടതാണെന്നുള്ള ഭഗവാൻെറ മറുപടിയും അനുപപന്നമായി ഭവിക്കുന്നു. ഭഗവാനറിവില്ലായ്കയാൽ മറുപടി പറഞ്ഞു എന്നും കല്പിപ്പാൻ പാടില്ല. അതിനാൽ ജ്ഞാനവും കർമ്മവും ഭിന്നപുരുഷന്മാരാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടതാണെന്നുള്ള ഭഗവാൻെറ മറുപടികൊണ്ടു് ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങരം ഒന്നിച്ചു് അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുവാൻ അസാദ്ധ്യമാണെന്നു സാധിക്കുന്നു.

അതിനാൽ കേവലം ജ്ഞാനംകൊണ്ടുതന്നെയാണു് മോക്ഷം എന്നാണു് ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൻെറയും സകല ഉപനിഷത്തുകളുടെയും നിശ്ചിതാർത്ഥം.

രണ്ടുംകൂടി ഒന്നിച്ചനുഷ്ഠിക്കപ്പെടാമെങ്കിൽ ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങളിൽ ഒന്നിനെ നിശ്ചയിച്ചുപദേശിക്കണമെന്നു് അജ്ജുനൻെറ പ്രാർത്ഥനയ്ക്കവകാശമില്ല. ''കുരുകർമ്മൈവ തസ്മാത്വം'' (=അതുകൊണ്ടു നീ കർമ്മത്തെത്തന്നെ ചെയ്യുക) എന്ന വചനംകൊണ്ടു് അജ്ജുനന്നു ജ്ഞാനനിഷ്ഠ അസാദ്ധ്യമാണെന്നു് ഭഗവാൻ ദൃഢമായി കാണിക്കുന്നതാകുന്നു.

അർജ്ജുന ഉവാച:

ജ്യായസീ ചേൽ കർമ്മണസ്തേ മതാ ബുദ്ധിർജ്ജനാർദ്ദന
തൽ കിം കർമ്മണി ഘോരേ മാം നിയോജയസി കേശവ. 1

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ ജനാർദ്ദന	അല്ലയോ ജനാർദ്ദന
കർമ്മണഃ (സകാശാൽ)	കർമ്മത്തേക്കാരം
ബുദ്ധിഃ	ജ്ഞാനം
ജ്യായസീ	അധികം ശ്രേഷ്ഠം എന്നാണു്

തേ	അങ്ങയുടെ
മതാ ചേൽ	സമ്മതമെങ്കിൽ
തൽ	അപ്പോഠം (പിന്നെ)
ഹേ കേശവ	അല്ലയോ കേശവ
കിം	എന്തിനുവേണ്ടി
ഘോരേ കർമ്മണി	ഭയങ്കരമായ (ഹിംസാത്മക മായ) കർമ്മത്തിൽ
മാം	എന്നെ
നിയോജയസി	പ്രവൎത്തിപ്പിക്കുന്നു.

അല്ലയോ ജനാർദ്ദന, കർമ്മത്തേക്കാഠം ജ്ഞാനമധികം ശ്രേഷ്ഠമെന്നാണ് അങ്ങയുടെ അഭിപ്രായമെങ്കിൽ പിന്നെ, ഹേ കേശവ, എന്തിനാണ് എന്നെക്കൊണ്ടു ഹിംസാത്മകമായ കർമ്മത്തെ ചെയ്യിപ്പിക്കുന്നതു്?

[ശം-ഭാ] ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങഠം സമുച്ചിതമായിട്ടാണ് ഭഗവാൻ അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതെങ്കിൽ മുക്തിസാധനം (ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങഠം രണ്ടും കൂടിച്ചേൎന്നിരിക്കുന്നതായ) ഒന്നു മാത്രമായിട്ടേ ഭവിക്കുകയുള്ളു. അപ്പോഠം ബുദ്ധി കർമ്മത്തിനേക്കാഠം ശ്രേഷ്ഠമെന്നിങ്ങനെ അർജ്ജുനൻ കർമ്മത്തിൽനിന്നു ബുദ്ധിയെ വേർതിരിച്ചതു് തെററായി ഭവിക്കും. എന്തെന്നാൽ, ഒരു സാധനം—ഒരു സാദ്ധ്യത്തിന്നു സാധനമായി (യോജിച്ചു് ഒന്നായി) നില്ക്കുന്നതു്—ഫലംകൊണ്ടു പലതാകുവാൻ പാടുള്ളതല്ല. എന്നുതന്നെയുമല്ല, 'കർമ്മത്തേക്കാഠം ശ്രേയസ്കരമായതു് ബുദ്ധിയാണെന്നു ഭഗവാൻ മുമ്പെതന്നെ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്. ഇപ്പോഠം ശ്രേയസ്കരമല്ലാത്ത കർമ്മത്തെ ചെയ്വാൻ എന്നോടാജ്ഞാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അതിനുള്ളകാരണം മനസ്സിലാകുന്നില്ല' എന്നിങ്ങനെ അർജ്ജുനൻ ഭഗവാനെ കുറ്റപ്പെടുത്തുന്നതുപോലെ പറഞ്ഞുംകൊണ്ടു ''തൽ കിം കർമ്മണി....'' (= എന്തിനാണ് എന്നെക്കൊണ്ടു ഹിംസാലക്ഷണമായ കർമ്മത്തെ ചെയ്യിപ്പിക്കുന്നതു്) എന്നുള്ള അർജ്ജുനന്റെ ചോദ്യവും നിരൎത്ഥകമായി ഭവിക്കുന്നു. സ്വാത്മകർമ്മത്തോടുകൂടിയ ജ്ഞാനാനുഷ്ഠാനമാണ് ഭഗവാനാൽ (മോക്ഷസാധനമായി) എല്ലാവർക്കും വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതും, അപ്രകാരംതന്നെയാണ് അർജ്ജുനൻ മനസ്സിലാക്കിയതുമെങ്കിൽ പിന്നെ അർജ്ജുനന്റെ

''കിം കർമ്മണി ഘോരേമാം നിയോജയസി കേശവ' എന്ന ചോദ്യം എങ്ങനെ യോജിക്കുന്നു?

വ്യാമിശ്രേണേവ വാക്യേന ബുദ്ധിം മോഹയസീവ മേ
തദേകം വദ നിശ്ചിത്യ യേന ശ്രേയോഽഹമാപ്നുയാം. 2

വ്യാമിശ്രേണ ഇവ	സംശയത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നപോലെയുള്ള
വാക്യേന	വാക്കുകൊണ്ട്
മേ	എന്റെ
ബുദ്ധിം	ബുദ്ധിയെ
മോഹയസി ഇവഃ	മോഹിപ്പിക്കുന്നപോലെ തോന്നുന്നു
യേന	എന്തുകൊണ്ട് (യാതൊരനുഷ്ഠാനംകൊണ്ട്)
ശ്രേയഃ	മോക്ഷത്തെ
അഹം	ഞാൻ
ആപ്നുയാം	പ്രാപിക്കുമോ
തൽ ഏകം	അതൊന്നിനെ
നിശ്ചിത്യ	നിശ്ചയിച്ച്
വദ	പറഞ്ഞാലും.

സംശയത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നപോലെയുള്ള വാക്യംകൊണ്ട് എന്റെ ബുദ്ധിയെ അങ്ങു മോഹിപ്പിക്കുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു. (അതിനാൽ) യാതൊന്നുകൊണ്ട് ഞാൻ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുമോ അതിനെ നിശ്ചയിച്ചു പറഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] ഭഗവാന്റെ വാക്യം വളരെ വ്യക്തമായിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും മന്ദബുദ്ധിയായ എനിക്ക് അതു സംശയത്തെ ജനിപ്പിക്കുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു. അതിനാൽ അങ്ങ് എന്റെ ബുദ്ധിയെ മോഹിപ്പിക്കുന്നതുപോലെയും തോന്നുന്നു. എന്റെ മോഹത്തെ കളവാൻ ശ്രമിക്കുന്ന അങ്ങ് എങ്ങനെയാണ് എന്നെ മോഹിപ്പിക്കുന്നത്? അതുകൊണ്ടാണ് അങ്ങയുടെ വാക്ക് എന്നെ മോഹിപ്പിക്കുന്നപോലെ തോന്നുന്നു എന്നു ഞാൻ പറഞ്ഞത്— (അർജ്ജുനൻ പിന്നേയും

പറയുന്നു)—ഭിന്നാധികാരികൾക്കായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങൾ ഒരേ പുരുഷനാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുവാൻ പ്രയാസമാണെന്ന് അങ്ങു വിചാരിക്കുന്നുവെങ്കിൽ ജ്ഞാനത്തേയോ കർമ്മത്തേയോ ഏതെങ്കിലുമൊന്നിനെ 'ഇതു് അർജ്ജുനനു യോഗ്യമാകുന്നു, അവൻെറ ബുദ്ധിശക്തിക്കു് അനുരൂപവുമാകുന്നു' എന്നു നിശ്ചയിച്ചു പറഞ്ഞാലും—ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങളിൽ ഏതുകൊണ്ടാണു് ഞാൻ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതു് അതിനെ ഉപദേശിച്ചാലും.

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

ലോകേസ്മിൻ ദ്വിവിധാ നിഷ്ഠാ പുരാ പ്രോക്താ മയാനഘ
ജ്ഞാനയോഗേന സാംഖ്യാനാം കർമ്മയോഗേന യോഗിനാം.3

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ അനഘ	അല്ലയോ പാപരഹിത
പുരാ	മുന്നദ്ധ്യായത്തിൽ
അസ്മിൻ ലോകേ	ഈ ലോകത്തിൽ, അധികാരിജനത്തിൽ
സാംഖ്യാനാം	ജ്ഞാനികൾക്കു് (മനഃശുദ്ധിവന്നു് ജ്ഞാനഭൂമിയെ ആരോഹണംചെയ്തവക്കു്)
ജ്ഞാനയോഗേന	ജ്ഞാനപരിപാകത്തിന്നുവേണ്ടി ചെയ്യപ്പെടുന്ന ധ്യാനാദിയോഗംകൊണ്ടും
യോഗിനാം	(കർമ്മംചെയ്തു് അതിനാൽ ചിത്തശുദ്ധിവന്നു പിന്നെ സാംഖ്യത്തിൽ പ്രവേശിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നവരായ) കർമ്മയോഗികൾക്കു്
കർമ്മയോഗേന	നിഷ്കാമകർമ്മംകൊണ്ടും ഉള്ള
ദ്വിവിധാ	രണ്ടുവിധമായ
നിഷ്ഠാ	നിഷ്ഠ
മയാ	(സർവ്വജ്ഞനായിരിക്കുന്ന) എന്നാൽ
പ്രോക്താ	പറയപ്പെട്ടു.

അല്ലയോ അജ്ജുന, സാംഖ്യന്മാക്ക ജ്ഞാനയോഗവും യോഗികഠംക്ക കർമ്മയോഗവും ഇങ്ങനെ രണ്ടുവിധനിഷ്ഠകഠം മൂന്നദ്ധ്യായത്തിൽ എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു.

[ശം-ഭാ] ഈ ലോകത്തിൽ ശാസ്ത്രാത്ഥാ (വേദാ)നുഷ്ഠാനത്തിന്നു്, അധികാരികളായ മൂന്നു ജാതിക്കാക്കായി സൃഷ്ടിയുടെ ആദിയിൽ രണ്ടുവിധനിഷ്ഠകഠം എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. ഹേ പാപരഹിത, സർവ്വജ്ഞനായുമീശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന ഞാൻ പ്രജകളെ സൃഷ്ടിച്ചിട്ടു് അവക്കു് അഭ്യുദയത്തിന്നും മോക്ഷപ്രാപ്തിക്കുംവേണ്ടി വേദാത്ഥസമ്പ്രദായത്തെ വെളിവായി ഉപദേശിച്ചു. ആ രണ്ടുവിധ നിഷ്ഠകഠം ഏതെല്ലാമാണെന്നു പറയുന്നു:—ഒന്നു്, ജ്ഞാനയോഗം: ജ്ഞാനംതന്നെ യോഗമായതു ജ്ഞാനയോഗം. സാംഖ്യന്മാക്കു്—ആത്മാനാത്മവിഷയവിവേകജ്ഞാനമുള്ളവരും ബ്രഹ്മചര്യാശ്രമത്തിൽ നിന്നുതന്നെ സന്ന്യസിച്ചിട്ടുള്ളവരും, വേദാന്തവിജ്ഞാനംകൊണ്ടു തത്ത്വനിർണ്ണയംചെയ്തിട്ടുള്ളവരും പരമഹംസപരിവ്രാജകന്മാരും, ബ്രഹ്മത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവരും, ആയവക്കു്—ജ്ഞാനയോഗംകൊണ്ടുള്ള നിഷ്ഠ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. മറേറതു്—കർമ്മയോഗം—കർമ്മംതന്നെ യോഗമായതു് കർമ്മയോഗം. കർമ്മികളായവക്ക കർമ്മയോഗംകൊണ്ടുള്ള നിഷ്ഠയുമുപദേശിക്കപ്പെട്ടു.

ഒരു പുരുഷാത്ഥത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു് ഒരേ പുരുഷനാൽത്തന്നെ ജ്ഞാനവും കർമ്മവുംകൂടി ഒന്നായി അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണമെന്നാണു് ഗീതയിൽ ഭഗവാൻ ഇതേവരെ ഉപദേശിച്ചിട്ടുള്ളതും ഇനി ഉപദേശിക്കവാൻപോകുന്നതുമെങ്കിൽ, വേദങ്ങളിൽ പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതും ഭഗവാൻെറ അഭിപ്രായവുമപ്രകാരം തന്നെയാണു് എങ്കിൽ, പിന്നെ എങ്ങനെയാണു് ഭഗവാൻ, തന്നെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്ന പ്രിയശിഷ്യനായ അജ്ജുനനായിക്കൊണ്ടു കർമ്മം ജ്ഞാനം എന്ന രണ്ടു നിഷ്ഠകളെ രണ്ടു പ്രത്യേക അധികാരികഠംക്കായിട്ടെന്നിങ്ങനെ ഉപദേശിച്ചതു്? അല്ലെങ്കിൽ, 'ജ്ഞാനത്തേയും കർമ്മത്തേയും രണ്ടിനേയും കേട്ടിട്ടു് അജ്ജുനൻ സ്വയമായി രണ്ടിനേയുമൊന്നിച്ചു് അനുഷ്ഠിച്ചുകൊള്ളും. എന്നാൽ അന്യന്മാക്ക ഞാൻ, അവ ഭിന്ന

പുരുഷന്മാരാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടതാണെന്ന് ഉപദേശിച്ചു കൊള്ളാം' എന്നാണ് ഭഗവന്മതമെന്നു കല്പിക്കുന്നുവെങ്കിൽ അതും ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, അപ്പോൾ ഭഗവാൻ രാഗദ്വേഷാദികളോടുകൂടിയവനായും തന്നിമിത്തം പ്രമാണമല്ലാതായും കല്പിക്കപ്പെടേണ്ടിവരും. അതും യുക്തമല്ല. അതിനാൽ യാതൊരു യുക്തികൊണ്ടും ജ്ഞാനകർമ്മസമുച്ചയം പാടുള്ളതല്ല.

ന കർമ്മണാമനാരംഭാന്നൈഷ്കർമ്മ്യം പുരുഷോശ്നുതേ
ന ച സംന്യസനാദേവ സിദ്ധിം സമധിഗച്ഛതി. 4

പുരുഷഃ	പുരുഷൻ
കർമ്മണാം	കർമ്മങ്ങളുടെ
അനാരംഭാൽ	അനനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടു് (ചെയ്യായ്കകൊണ്ടു്)
നൈഷ്കർമ്മ്യം	ജ്ഞാനത്തെ
ന അശ്നുതേ	പ്രാപിക്കുന്നില്ല
സംന്യസനാൽ ഏവ	(ചിത്തശുദ്ധികൂടാതെ) കർമ്മത്തെ തീരെ വിടുന്നതുകൊണ്ടു്
സിദ്ധിം	മോക്ഷത്തെ

ന ച സമധിഗച്ഛതി പ്രാപിക്കുന്നതുമില്ല.

ഒരുവൻ കർമ്മങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കാതിരുന്നാൽ ജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ചിത്തശുദ്ധികൂടാതെ കർമ്മത്തെ തീരെ ഉപേക്ഷിച്ചാൽ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതുമില്ല.

[ശം-ഭാ] കർമ്മങ്ങൾ യജ്ഞാദിക്രിയകളാകുന്നു. ഈ ജന്മത്തിലോ ജന്മാന്തരത്തിലോ അവയുടെ അനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടു് (ഒരുവൻെറ) പൂർവ്വകൃതപാപങ്ങൾ നശിക്കുന്നു. തന്നിമിത്തം മനഃശുദ്ധിക്കു് അവ കാരണമായി ഭവിക്കുന്നു. തൽ കാരണത്താൽ ജ്ഞാനോൽപത്തിദ്വാരേണ സ്ഥാനനിഷ്ഠയ്ക്കും അവ കാരണമായി ഭവിക്കുന്നു. മഹാഭാരതത്തിൽ ഈ വിഷയത്തെപ്പററി ഇങ്ങനെ പറയുന്നു: ''ജ്ഞാനമുൽപദ്യതേ പുംസാം ക്ഷയാൽ പാപസ്യ കർമ്മണഃ, യഥാ ദർശതലപ്രഖ്യേ പശ്യത്യാത്മാനമാത്മനി'' (=പാപകർമ്മത്തിൻെറ ക്ഷയം വന്നാൽ മനുഷ്യന്നു ജ്ഞാനമുണ്ടാകുന്നു. അപ്പോൾ

ആത്മാവിനെ ആത്മാവിൽ, ഒരു കണ്ണാടിയിൽ എന്നപോലെ കാണുന്നു) (ശാ. 204. 8). അതുകൊണ്ടു മനുഷ്യൻ കർമ്മമനുഷ്ഠിക്കാതിരുന്നാൽ അവന്നു നിഷ്കർമ്മഭാവം, അല്ലെങ്കിൽ കർമ്മശൂന്യത, അതായതു് ജ്ഞാനയോഗംകൊണ്ടുള്ള നിഷ്ഠ—നിഷ്ക്രിയമായ ആത്മസ്വരൂപത്തോടുകൂടിത്തന്നെയുള്ള സ്ഥിതി—സിദ്ധിക്കുന്നതല്ല. 'കർമ്മം ചെയ്യാഞ്ഞാൽ ഒരുവൻ നൈഷ്കർമ്മ്യത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല' എന്നു പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു കർമ്മംചെയ്താൽ നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധി ഉണ്ടാകുന്നുവെന്നു വരുന്നു. കർമ്മമനുഷ്ഠിക്കാതിരുന്നാൽ ഒരുവൻ എന്തുകൊണ്ടു നൈഷ്കർമ്മ്യത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല, എന്ന ചോദ്യത്തിനുത്തരം—എന്തെന്നാൽ, കർമ്മാനുഷ്ഠാനം നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധിക്കു സാധനമാകുന്നു. ഉപായം (സാധനം) കൂടാതെ ഉപേയം (സാദ്ധ്യം) ഉണ്ടാകുന്നില്ല എന്നതു നിശ്ചയമാണു്. കർമ്മയോഗം നൈഷ്കർമ്മ്യലക്ഷണമായ ജ്ഞാനയോഗത്തിന്നു് ഉപായമാകുന്നുവെന്നു ശ്രുതിയും ഗീതാശാസ്ത്രവും നമ്മെ പഠിപ്പിക്കുന്നു. ഇതിന്നു പ്രമാണമായിട്ടുള്ള ശ്രുതിവാക്യം താഴെ ചേർക്കുന്നു: ''തമേതം വേദാനുവചനേന ബ്രാഹ്മണാ വിവിദിഷന്തി യജ്ഞേന....'' (=ബ്രാഹ്മണർ വേദാദ്ധ്യയനംകൊണ്ടും യജ്ഞാദികർമ്മംകൊണ്ടും ഇതിനെ [ഈ ആത്മാവിനെ] അറിവാനിച്ഛിക്കുന്നു) (ബൃ. ആ. ഉ. 6. 4. 22). ഈ വാക്യത്തിൽ കർമ്മയോഗം വേദ്യമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ പ്രാപിപ്പാനുള്ള ഉപായമായി പറയപ്പെടുന്നു. ഇവിടേയും (ഗീതയിൽ) താഴെ കാണിക്കുന്ന ഭാഗങ്ങളെക്കൊണ്ടു കർമ്മയോഗത്തിന്നു ജ്ഞാനയോഗോപായത്വം പ്രതിപാദിക്കപ്പെടുന്നു: 'സന്യാസസ്തു മഹാബാഹോ ദുഃഖമാപ്തുമയോഗതഃ'' (5. 6). ''യോഗിനഃ കർമ്മ കുർവ്വന്തി സംഗം ത്യക്ത്വാത്മശുദ്ധയേ'' (5. 11). ''യജ്ഞോ ദാനം തപശ്ചൈവ പാവനാനി മനീഷിണാം'' (18. 5).

പൂർവ്വപക്ഷം:—'ഒരുവൻ സകല പ്രാണികൾക്കും അഭയത്തെ കൊടുത്തു നൈഷ്കർമ്മ്യത്തെ ആചരിക്കണം' എന്ന സ്മൃതിവാക്യംകൊണ്ടു കർത്തവ്യകർമ്മങ്ങളുടേയും സന്ന്യാസംകൊണ്ടാണു് നൈഷ്കർമ്മ്യപ്രാപ്തി എന്നു കാണിക്കുന്നു. ലോകത്തിൽ (നമ്മുടെ അനുഭവംകൊണ്ടും) കർമ്മംചെയ്യാതിരുന്നാൽ

(ഒരുവൻ) കർമ്മശൂന്യതയെ പ്രാപിക്കുന്നു എന്നതു പ്രസിദ്ധമാണല്ലോ. അതിനാൽ നൈഷ്കർമ്മ്യത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവക്കു കർമ്മാനുഷ്ഠാനമെന്തിനാകുന്നു?

ഇതിന്നു സമാധാനം ഭഗവാൻ പറയുന്നു — ജ്ഞാനരഹിതമായ കേവലം കർമ്മപരിത്യാഗംകൊണ്ടുമാത്രം ഒരുവൻ നൈഷ്കർമ്മ്യലക്ഷണമായ സിദ്ധിയെ—ജ്ഞാനയോഗംകൊണ്ടുള്ള നിഷ്ഠയെ—പ്രാപിക്കുന്നതല്ല.

ജ്ഞാനശൂന്യമായ കേവലം കർമ്മസന്ന്യാസംകൊണ്ടുമാത്രം നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധിയെ ഒരുവൻ എന്തുകൊണ്ടു പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്ന ചോദ്യത്തിന്നു സമാധാനം താഴെ പറയുന്നു:

ന ഹി കശ്ചിൽ ക്ഷണമപി ജാതു തിഷ്ഠത്യകർമ്മകൃൽ
കാര്യതേ ഹ്യവശഃ കർമ്മ സർവ്വഃ പ്രകൃതിജൈർഗ്ഗുണൈഃ. 5

ജാതു	ഒരിക്കലും
ക്ഷണം അപി	ഒരു നിമിഷംപോലും
കശ്ചിൽ	ഒരുവനും (ജ്ഞാനിയാകട്ടെ അജ്ഞാനിയാകട്ടെ)
അകർമ്മകൃൽ	കർമ്മംചെയ്യാതെ
ന ഹി തിഷ്ഠതി	ഇരിക്കുന്നില്ല
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
പ്രകൃതിജൈഃ	സ്വഭാവത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന
ഗുണൈഃ	രാഗദ്വേഷാദിഗുണങ്ങളാൽ
സർവ്വഃ	സകല ജനങ്ങളും
അവശഃ	അസ്വതന്ത്രന്മാരായിട്ട്
കർമ്മ	കർമ്മം
കാര്യതേ	ചെയ്യിപ്പിക്കപ്പെടുന്നു (കർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിപ്പിക്കപ്പെടുന്നു).

ഒരിക്കലും ഒരു നിമിഷംപോലും ഒരുവനും കർമ്മംചെയ്യാതിരിക്കുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ, സ്വഭാവത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന രാഗദ്വേഷാദിഗുണങ്ങളാൽ സകലജനങ്ങളും അസ്വതന്ത്രന്മാരായിട്ടു കർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] ആരും ഒരിക്കലും ഒരു സമയത്തും കർമ്മം ചെയ്യാതിരിക്കുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ, എല്ലാവരും — അജ്ഞാനികളായ സകല പ്രാണികളും — പ്രകൃതിയിൽനിന്നുത്ഭവിച്ചിട്ടുള്ള സത്ത്വരജസ്തമോഗുണങ്ങളാൽ അവശന്മാരായിട്ടു കർമ്മത്തെ നിർബ്ബന്ധമായി ചെയ്യേണ്ടിവരുന്നു. 'എല്ലാവരും' എന്നതിന്നു് 'അജ്ഞാനികളായ സകല പ്രാണികളും' എന്നർത്ഥം. എന്തെന്നാൽ, "ഗുണൈര്യോ ന വിചാല്യതേ" (=ഗുണങ്ങളാൽ യാതൊരുവൻ ചലിപ്പിക്കപ്പെടുന്നില്ലയോ) (അ. 14, ശ്ലോ. 23) എന്ന വാക്യംകൊണ്ടു വിവേകികളെ വേർതിരിച്ചു പറയുന്നുണ്ടു്. അതിനാൽ അജ്ഞാനികൾക്ക തന്നെയാണു് കർമ്മയോഗം; ജ്ഞാനികൾക്കല്ല. സ്വതേ ചലനമില്ലാത്തവരും ത്രിഗുണങ്ങളാൽ ചലിപ്പിക്കപ്പെടാത്തവരുമായ ജ്ഞാനികൾക്ക കർമ്മയോഗം യുക്തമല്ല. 'വേദാവിനാശിനം....' (അ. 2, ശ്ലോ. 21) എന്ന ദിക്കിലും ഇപ്രകാരം തന്നെയാണു് നാം വ്യാഖ്യാനിച്ചിരിക്കുന്നതു്.

ആത്മാവിനെ അറിയാത്തവൻ കർത്തവ്യകർമ്മത്തെ ചെയ്യാതിരിക്കുന്നതു ശരിയല്ലെന്നു് ഭഗവാൻ പറയുന്നു—

കർമ്മേന്ദ്രിയാണി സംയമ്യ യ ആസ്തേ മനസാ സ്മരൻ
ഇന്ദ്രിയാർത്ഥാൻ വിമൂഢാത്മാ മിഥ്യാചാരഃ സ ഉച്യതേ. 6

കർമ്മേന്ദ്രിയാണി	വാക്പാണ്യാദികർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങളെ
സംയമ്യ	അടക്കീട്ടു്
യഃ	എവൻ
മനസാ	മനസ്സുകൊണ്ടു്
ഇന്ദ്രിയാർത്ഥാൻ	(ഭഗവദ്ധ്യാനത്തെ ചെയ്യാതെ) വിഷയങ്ങളെ
സ്മരൻ ആസ്തേ	വിചാരിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നുവോ
വിമൂഢാത്മാ	വിവേകശൂന്യനായ
സഃ	അവൻ
മിഥ്യാചാരഃ	ദാംഭികൻ (കപടമായി ആചരിക്കുന്നവൻ) എന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

യാതൊരുവൻ കർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങളെ അടക്കി മനസ്സുകൊണ്ടു വിഷയങ്ങളെ വിചാരിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നുവോ വിവേക ശൂന്യനായ അവൻ കപടാചാരനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം—ഭാ] കർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങൾ=ഹസ്താദികൾ; വിമൂഢാത്മാ=മോഹിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന അന്തഃകരണത്തോടുകൂടിയവൻ; മിത്ഥ്യാചാരൻ=പാപാചാരൻ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

എന്നാൽ—

യസ്ത്വിന്ദ്രിയാണി മനസാ നിയമ്യാരഭതേർജ്ജുന
കർമ്മേന്ദ്രിയൈഃ കർമ്മയോഗമസക്തഃ സ വിശിഷ്യതേ. 7

യഃതു	യാതൊരുവനാകട്ടെ
ഇന്ദ്രിയാണി	ജ്ഞാനേന്ദ്രിയങ്ങളെ
മനസാ നിയമ്യ	മനസ്സുകൊണ്ടടക്കീട്ട് (ഈശ്വരപരമാക്കിച്ചെയ്തിട്ട്)
കർമ്മേന്ദ്രിയൈഃ	കർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ടു്
കർമ്മയോഗം	കർമ്മയോഗത്തെ (കർമ്മയോഗമായിരിക്കുന്ന ഉപായത്തെ)
അസക്തഃ	ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ
ആരഭതേ	അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവോ
ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സഃ	അവൻ
വിശിഷ്യതേ	വിശിഷ്ടനായി ഭവിക്കുന്നു.

എന്നാൽ യാതൊരുവൻ ജ്ഞാനേന്ദ്രിയങ്ങളെ മനസ്സുകൊണ്ടടക്കി കർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ടു് കർമ്മയോഗത്തെ ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവോ, ഹേ അർജ്ജുന, അവൻ വിശിഷ്ടനായി ഭവിക്കുന്നു. (മനഃശുദ്ധിദ്വാരേണ അവൻ ജ്ഞാനവാനായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] കർമ്മത്തിൽമാത്രമധികാരിയായിരിക്കുന്ന അജ്ഞൻ വാക്പാണ്യാദികളെക്കൊണ്ടു് ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ കർമ്മയോഗത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവെങ്കിൽ അവൻ

മിഥ്യാചാരനായിരിക്കുന്നവനേക്കാറം വിശിഷ്ടനായി ഭവിക്കുന്നു.

നിയതം കുരു കർമ്മ ത്വം കർമ്മ ജ്യായോ ഹ്യകർമ്മണഃ
ശരീരയാത്രാപി ച തേ ന പ്രസിദ്ധ്യേദകർമ്മണഃ. 8

നിയതം	നിത്യമായ (നിത്യം ചെയ്യേണ്ടതായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള)
കർമ്മ	കർമ്മത്തെ
ത്വം	നീ
കുരു	ചെയ്താലും
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
അകർമ്മണഃ	കർമ്മം ചെയ്യാതിരിക്കുന്നതിനേക്കാറം
കർമ്മ	കർമ്മം ചെയ്യുന്നതു്
ജ്യായഃ	അധികം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു
അകർമ്മണഃ	സർവ്വകർമ്മശൂന്യനായിരിക്കുന്ന
തേ	നിനക്കു്
ശരീരയാത്രാ അപി ച	ശരീരസംരക്ഷണവുംകൂടി (ശരീരനിർവ്വാഹവും കൂടി)
ന പ്രസിദ്ധ്യേൽ	സാധിക്കുകയില്ല.

നിത്യമായ കർമ്മത്തെ നീ ചെയ്താലും. എന്തെന്നാൽ, കർമ്മം ചെയ്യാതിരിക്കുന്നതിനേക്കാറം കർമ്മം ചെയ്യുന്നതാണു് അധികം ശ്രേഷ്ഠം. കർമ്മം ചെയ്യാഞ്ഞാൽ നിൻെറ ദേഹസംരക്ഷണംകൂടി നിനക്കു സാധിക്കുകയില്ല.

[ശം-ഭാ] ഒരുവനു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതും, ശാസ്ത്രോക്തമായിട്ടുള്ളതും ഇന്നഫലത്തെ കൊടുക്കുമെന്നു ശ്രുതിയിൽ പറയപ്പെടാത്തതുമായതാണു് നിത്യകർമ്മം. ആ നിയതകർമ്മത്തെ ഹേ അർജ്ജുന, നീ ചെയ്താലും. എന്തെന്നാൽ കർമ്മം ഫലത്തോടുകൂടിയതാകയാൽ, അകർമ്മത്തേക്കാറം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. കർമ്മംചെയ്യാതിരുന്നാൽ നിൻെറ ശരീരസ്ഥിതികൂടി സാധിക്കുകയില്ല. അതിനാൽ കർമ്മം ചെയ്താലും ചെയ്യാഞ്ഞാലുമുള്ള വ്യത്യാസം നമ്മുടെ അനുഭവത്തിൽതന്നെ ദൃഷ്ടമാണല്ലോ.

യജ്ഞാത്ഥാൽ കർമ്മണോന്യത്ര ലോകോയം കർമ്മബന്ധനഃ
തദത്ഥം കർമ്മ കൗന്തേയ മുക്തസംഗഃ സമാചര. 9

യജ്ഞാത്ഥാൽ	ഈശ്വരാരാധനാത്ഥമായ
കർമ്മണഃ	കർമ്മത്തിൽനിന്നു്
അന്യത്ര	അന്യമായ കാമ്യകർമ്മത്തിൽ (പ്രവത്തിക്കുന്ന)
അയം ലോകഃ	ഈ ലോകം
കർമ്മബന്ധനഃ	കർമ്മത്താൽ ബന്ധിക്കപ്പെട്ടവരാകുന്നു
(അതഃ)	ഇതു ഹേതുവായിട്ടു്
തദത്ഥം	ഈശ്വരാരാധനാത്ഥമായി
കർമ്മ	കർമ്മത്തെ
ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
മുക്തസംഗഃ	നിഷ്കാമനായിട്ടു്
സമാചര	നല്ലവണ്ണം ചെയ്യുക.

ഈശ്വരാരാധനാത്ഥമായ കർമ്മത്തിൽനിന്നു് (അതൊഴിച്ചുള്ള) അന്യമായ കാമ്യകർമ്മങ്ങളാൽ ഈ ലോകം ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നു. അതിനാൽ ഈശ്വരാരാധനാത്ഥമായി കർമ്മത്തെ, ഹേ അജ്ജുന, നിഷ്കാമനായിട്ടു നല്ലവണ്ണം ചെയ്യാലും.

[ശം-ഭാ] ''യജ്ഞോ വൈ വിഷ്ണുഃ'' (തൈത്തിരീയസംഹിത, 1. 7. 4) എന്ന ശ്രുതിവാക്യപ്രകാരം 'യജ്ഞ' ശബ്ദത്തിന്നു് ഇവിടെ ഈശ്വരൻ എന്നത്ഥമാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിനായിക്കൊണ്ടു ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മത്തിൽനിന്നു് അന്യമായ കർമ്മത്താൽ ഈ ലോകം—കർമ്മത്തിന്നുമാത്രമധികാരിയായ ഈ ലോകം—ബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഈശ്വരാത്ഥമായി ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മത്താൽ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല. അതിനാൽ ഹേ കൗന്തേയ, കർമ്മഫലത്തിൽ സംഗവജ്ജിതനായിട്ടു് ഈശ്വരാരാധനാത്ഥമായി കർമ്മത്തെ നല്ലവണ്ണം ചെയ്യാലും.

താഴെ പറയുന്ന സംഗതികൾകൊണ്ടും അധികാരിയായവൻ കർമ്മം ചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു:

സഹയജ്ഞാഃ പ്രജാഃ സൃഷ്ട്വാ പുരോവാച പ്രജാപതിഃ
അനേന പ്രസവിഷ്യധ്വമേഷ വോസ്ത്വിഷ്ടകാമധുക്. 10

പ്രജാപതിഃ	ബ്രഹ്മാവ്
സഹയജ്ഞാഃ	യജ്ഞാധികാരികളായ (ബ്രാഹ്മണർ മുതലായ)
പ്രജാഃ	പ്രജകളെ
പുരാ	ആദികാലത്തിൽ (സൃഷ്ടികാലത്തിൽ)
സൃഷ്ട്വാ	സൃഷ്ടിച്ചിട്ട്
അനേന	ഈ യജ്ഞംകൊണ്ട്
പ്രസവിഷ്യധ്വം	നിങ്ങൾ മേല്ക്കുമേൽ വദ്ധിച്ചാലും
ഏഷഃ	ഈ യജ്ഞം
വഃ	നിങ്ങൾക്ക്
ഇഷ്ടകാമധുക്	ഇഷ്ടഭോഗങ്ങളെ തരുന്നതായി
അസ്തു (ഇതി)	ഭവിക്കട്ടെ എന്ന്
ഉവാച	പറഞ്ഞു.

ആദികാലത്തിൽ ബ്രഹ്മാവ് പ്രജകളെ യജ്ഞാധികാരികളായി സൃഷ്ടിച്ചിട്ട് (അവരോട്) ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു: ''ഈ യജ്ഞംകൊണ്ട നിങ്ങൾ മേല്ക്കുമേൽ വർദ്ധിച്ചാലും. എന്തെന്നാൽ, ഈ യജ്ഞം നിങ്ങൾക്ക് ഇഷ്ടഭോഗങ്ങളെ തരുന്നതായി ഭവിക്കട്ടെ.''

[ശം-ഭാ] പ്രജകളുടെ സൃഷ്ടാവായ ബ്രഹ്മാവ് പണ്ടു സൃഷ്ടിയുടെ ആദികാലത്തിൽ യജ്ഞസഹിതന്മാരായ പ്രജകളെ—മൂന്നു വർണ്ണങ്ങളെ—ഉൽപാദിപ്പിച്ചിട്ട് ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു: ''ഈ യജ്ഞംകൊണ്ടു നിങ്ങൾ വൃദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചാലും. ഈ യജ്ഞം നിങ്ങൾക്ക് ഇഷ്ടകാമധുക്കായി ഭവിക്കട്ടെ—അഭീഷ്ടങ്ങളായ ഫലവിശേഷങ്ങളെ തരുന്നതായി ഭവിക്കട്ടെ.''

യജ്ഞംകൊണ്ടു് ഇതെങ്ങനെ സാധിക്കുന്നു?—

ദേവാൻ ഭാവയതാനേന തേ ദേവാ ഭാവയന്തു വഃ
പരസ്പരം ഭാവയന്തഃ ശ്രേയഃ പരമവാപ്സ്യഥ. 11

അനേന	ഈ യജ്ഞംകൊണ്ടു്
ദേവാൻ	ദേവന്മാരെ
ഭാവയത	ഹവിർഭാഗംകൊണ്ടു വർദ്ധിപ്പിച്ചാലും
തേ ദേവാഃ	ആ ദേവന്മാർ

വഃ	നിങ്ങളെ
ഭാവയന്തു	മഴ മുതലായതുകൊണ്ടു് അന്നോല്പത്തിയെ (ചെയ്തു വർദ്ധിപ്പിക്കട്ടെ)
പരസ്പരം	അന്യോന്യം (ദേവന്മാരും നിങ്ങളും)
ഭാവയന്തഃ	വർദ്ധിപ്പിക്കുന്നവരായിട്ടു്
പരം	ശ്രേഷ്ഠമായ
ശ്രേയഃ	അഭീഷ്ടമായിരിക്കുന്ന അർത്ഥത്തെ
അവാപ്സ്യഥ	നിങ്ങൾ പ്രാപിക്കും.

ഈ യജ്ഞംകൊണ്ടു നിങ്ങൾ ദേവന്മാരെ വർദ്ധിപ്പിച്ചാലും. ആ ദേവന്മാർ നിങ്ങളേയും വർദ്ധിപ്പിക്കട്ടെ. ഇപ്രകാരം നിങ്ങൾ (രണ്ടു വകക്കാരും) അന്യോന്യം വർദ്ധിപ്പിക്കുന്നവരായിട്ട ശ്രേഷ്ഠമായ ശ്രേയസ്സിനെ പ്രാപിക്കും.

[ശം-ഭാ] ഈ യജ്ഞംകൊണ്ടു നിങ്ങൾ ഇന്ദ്രാദിദേവന്മാരെ വർദ്ധിപ്പിച്ചാലും. ആ ദേവന്മാർ നിങ്ങളെ മഴ മുതലായതുകൊണ്ടു രക്ഷിക്കട്ടെ. ഇപ്രകാരം അന്യോന്യം അഭിവൃദ്ധിയെ ചെയ്യുന്നവരായിട്ട നിങ്ങൾ ശ്രേയസ്സിനെ (സ്വർഗ്ഗത്തെ) പ്രാപിക്കും. അല്ലെങ്കിൽ, മോക്ഷലക്ഷണമായ പരമായിരിക്കുന്ന ശ്രേയസ്സിനെ ജ്ഞാനപ്രാപ്തിക്രമേണ നിങ്ങൾ പ്രാപിക്കും.

ഇഷ്ടാൻ ഭോഗാൻ ഹി വോ ദേവാ ദാസ്യന്തേ യജ്ഞഭാവിതാഃ
തൈർദ്ദത്താനപ്രദായൈഭ്യോ യോ ഭുങ്ക്തേ സ്തേന ഏവ സഃ 12

യജ്ഞഭാവിതാഃ	യജ്ഞങ്ങളെക്കൊണ്ടു് ആരാധിക്കപ്പെട്ട
ദേവാഃ	ദേവന്മാർ
വഃ	നിങ്ങൾക്കു്
ഇഷ്ടാൻ ഭോഗാൻ	ഇഷ്ടങ്ങളായ ഭോഗങ്ങളെ
ദാസ്യന്തേ	തരും
ഹി	അതുകൊണ്ടു്
തൈഃ	അവരാൽ (ദേവന്മാരാൽ)
ദത്താൻ	ദത്തമായിട്ടുള്ള (അന്നാദിയെ)
ഏഭ്യഃ	ഈ ദേവന്മാക്കു്
അപ്രദായ	കൊടുക്കാതെ

യഃ	യാതൊരുവൻ
ഭുങ്ക്തേ	അനുഭവിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
സ്തേനഃ ഏവ	കള്ളൻതന്നെ (ആകുന്നു).

(ബ്രഹ്മാവു് മനുഷ്യരോടായി പിന്നേയും പറയുന്നു)—യജ്ഞാദികളെക്കൊണ്ടു് ആരാധിക്കപ്പെട്ട ദേവന്മാർ നിങ്ങൾക്കു് ഇഷ്ടഭോഗങ്ങളെ തരുന്നതാകുന്നു. അതിനാൽ, ദേവന്മാരാൽ നല്കപ്പെട്ടവയെ അവർക്കു (പഞ്ചയജ്ഞാദികളെക്കൊണ്ടു്) കൊടുക്കാതെ എവനാണു് അനുഭവിക്കുന്നതു് അവൻ കള്ളൻ തന്നെയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] യജ്ഞങ്ങളെക്കൊണ്ടു സന്തോഷിപ്പിക്കപ്പെട്ട ദേവന്മാർ നിങ്ങൾക്കു് സ്ത്രീപശുപുത്രാദി ഇഷ്ടഭോഗങ്ങളെ തരുന്നതാകുന്നു. യാതൊരുവനാണു് ആ ദേവന്മാർ കൊടുത്തിട്ടുള്ള ഭോഗങ്ങളെ അവർക്കു കൊടുക്കാതെ—അവരുടെ കടം വീട്ടാതെ—അനുഭവിക്കുന്നതു്, സ്വന്തം ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും ദേഹത്തേയും മാത്രം പോഷിപ്പിക്കുന്നതു്, അവൻ ദേവാദികളുടെ സ്വത്തിനെ അപഹരിച്ച കള്ളൻ തന്നെയാകുന്നു.

എന്നാൽ എവർ—

യജ്ഞശിഷ്ടാശിനഃ സന്തോ മുച്യന്തേ സർവ്വകില്ബിഷൈഃ
ഭുഞ്ജതേ തേ ത്വഘം പാപാ യേ പചന്ത്യാത്മകാരണാൽ. 13

യജ്ഞശിഷ്ടാശിനഃ സന്തഃ	വൈശ്വദേവാദിയജ്ഞങ്ങളെ ദേവന്മാർക്കർപ്പണം ചെയ്തു തച്ഛിഷ്ടമായ അന്നത്തെ ഭുജിക്കുന്ന സൽപുരുഷന്മാർ
സർവ്വകില്ബിഷൈഃ	പഞ്ചസൂനാദികൃതമായിരിക്കുന്ന സകലപാപങ്ങളാൽ
മുച്യന്തേ	മോചിക്കപ്പെടുന്നു
യേ തു	എന്നാൽ, എവർ
ആത്മകാരണാൽ	തങ്ങൾക്കു ഭുജിപ്പാൻവേണ്ടി മാത്രം
പചന്തി	പാകംചെയ്യുന്നുവോ

തേ പാപാഃ	ആ ദുരാചാരന്മാർ
അഘം (ഏവ)	പാപത്തെത്തന്നെ
ഭുഞ്ജതേ	ഭുജിക്കുന്നു.

യജ്ഞങ്ങളെ ദേവന്മാൎക്കർപ്പണംചെയ്തു തച്ഛിഷ്ടമായ അന്നത്തെ ഭുജിക്കുന്ന സൽപുരുഷന്മാർ പഞ്ചസൂനാദികൃതമായ സകല പാപങ്ങളിൽനിന്നും മോചിക്കുന്നു. എന്നാൽ എവർ (വൈശ്വദേവാദ്യർത്ഥമായിട്ടല്ലാതെ) തങ്ങൾക്കു ഭുജിപ്പാൻ വേണ്ടിമാത്രം പാകംചെയ്യുന്നുവോ അങ്ങനെയുള്ള ദുരാചാരന്മാർ പാപത്തെത്തന്നെ ഭുജിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] യാതൊരുവർ ദേവയജ്ഞാദികളെ ചെയ്തു തച്ഛിഷ്ടമായ അമൃതാഖ്യമായ അന്നത്തെ ഭുജിക്കുന്നുവോ അവർ പഞ്ചസൂനാദികൃതമായ പാപങ്ങളിൽ നിന്നും, അറിയാതെ ചെയ്യപ്പെടുന്ന മറ്റനേകപാപങ്ങളിൽനിന്നും മോചിക്കുന്നു. എന്നാൽ എവർ സ്വാർത്ഥപരന്മാരായിട്ടു തങ്ങൾക്കു വേണ്ടി മാത്രം പാകം ചെയ്യുന്നുവോ ആ പാപികൾ പാപത്തെത്തന്നെ ഭുജിക്കുന്നു.

ഈ ശ്ലോകത്തിൽ യജ്ഞശിഷ്ടമായ അന്നത്തെ ഭുജിക്കുന്നവൻ സകല പാപങ്ങളിൽനിന്നും മോചിക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നു. ഇവിടെ 'യജ്ഞ'ശബ്ദത്തിന്നു ജ്യോതിഷ്ടോമാദി യജ്ഞങ്ങൾ എന്നു മാത്രം അർത്ഥം ധരിച്ചാൽ പോര. മനുഷ്യർ നിത്യം ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടുള്ള പഞ്ചയജ്ഞവുംകൂടി പ്രധാനമാണെന്നു പറഞ്ഞതായി കാണിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ സർവ്വകില്ബിഷൈഃ' എന്ന പദത്തിന്നു പഞ്ചസൂനാദിപാപങ്ങൾ എന്നു അർത്ഥം പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു പഞ്ചയജ്ഞശേഷമുള്ള അന്നമെന്നും ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി സ്മൃതിയിൽനിന്നു് ഒരു ശ്ലോകം താഴെ ചേൎക്കുന്നു:

''കണ്ഡനീ പേഷണീ ചുല്ലീ ചോദകുംഭീ ച മാൎജ്ജനീ
പഞ്ചസൂനാ ഗൃഹസ്ഥസ്യ പഞ്ചയജ്ഞാൽ പ്രണശ്യതി.''

(=ഉലക്ക മുതലായതുകൊണ്ടിടിക്കുന്നതു്, അമ്മിയന്ത്രം മുതലായവയിൽ അരയ്ക്കുന്നതു്, വിറകു മുതലായതു കത്തിക്കുന്നതു്, കിണറ്റിൽനിന്നു വെള്ളം കൊണ്ടുവന്നു് ആ വെള്ളത്തെ ഉപയോഗിക്കുന്നതു്, നിലം മെഴുകുക മുതലായതു്, ഈവക

പ്രവൃത്തികളിൽ ഗൃഹസ്ഥന്നുണ്ടാകുന്ന പ്രാണിഹിംസാദോഷം പഞ്ചമഹായജ്ഞംനിമിത്തം നശിച്ചുപോകുന്നു.) പഞ്ചമഹായജ്ഞങ്ങരം ഏതെല്ലാമെന്നു് താഴെ കാണിക്കുന്ന ശ്ലോകംകൊണ്ടു സ്പഷ്ടമാകുന്നു:

''അദ്ധ്യാപനം ബ്രഹ്മയജ്ഞഃ പിതൃയജ്ഞസ്തു തപ്പണം
ഹോമോ ദൈവോ ബലിർഭൗതോ നൃയജ്ഞോതിഥിപൂജനം
പഞ്ചൈതാൻ യോ മഹായജ്ഞാൻ ന ഹാപയതി ശക്തിതഃ
സ ഗൃഹേപി വസൻ നിത്യം സൂനാദോഷൈന്ന ലിപ്യതേ.''

(=വേദമഭ്യസിപ്പിക്കുക എന്നതു ബ്രഹ്മയജ്ഞം, തപ്പണം പിതൃയജ്ഞം, ഹോമം ദേവയജ്ഞം, ബലിഭൃതയജ്ഞം, അതിഥിപൂജ നൃയജ്ഞം, ഇപ്രകാരമുള്ള പഞ്ചമഹായജ്ഞത്തെ ആർ യഥാശക്തി അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവോ അവൻ ഗൃഹത്തിൽത്തന്നെ വസിക്കുന്നവനാണെങ്കിലും പഞ്ചസൂനാദോഷങ്ങരം അവനെ ബാധിക്കുന്നില്ല.)

താഴെ പറയുന്ന കാരണംകൊണ്ടും അധികാരിയായവൻ കർമ്മം ചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ ജഗത്താകുന്ന ചക്രത്തെ തിരിക്കുന്നതു കർമ്മമാകുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ:

അന്നാൽ ഭവന്തി ഭൂതാനി പജ്ജന്യാദന്നസംഭവഃ
യജ്ഞാൽ ഭവതി പജ്ജന്യോ യജ്ഞഃ കർമ്മസമുത്ഭവഃ. 14

കർമ്മ ബ്രഹ്മോത്ഭവം വിദ്ധി ബ്രഹ്മാക്ഷരസമുത്ഭവം
തസ്മാൽ സവ്വഗതം ബ്രഹ്മ നിത്യം യജ്ഞേ പ്രതിഷ്ഠിതം. 15

അന്നാൽ	അന്നത്തിൽനിന്നു് (ശുക്ലശോണിതരൂപമായി പരിണമിച്ചിട്ടുള്ള അന്നത്തിൽനിന്നു്)
ഭൂതാനി	ജീവികരം
ഭവന്തി	ഉണ്ടാകുന്നു
പജ്ജന്യാൽ	മഴയിൽനിന്നു്
അന്നസംഭവഃ	(ആഹാരത്തിനു വേണ്ടുന്ന) അന്നമുണ്ടാകുന്നു
യജ്ഞാൽ	യജ്ഞത്തിൽനിന്നു്
പജ്ജന്യഃ	മഴ

ഭവതി	ഉണ്ടാകുന്നു
യജ്ഞഃ	യജ്ഞം
കർമ്മസമുത്ഭവഃ	കർമ്മത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നു
കർമ്മ	കർമ്മം
ബ്രഹ്മോത്ഭവം	വേദത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നു
ബ്രഹ്മ	വേദം
അക്ഷരസമുത്ഭവം	പരബ്രഹ്മത്തിൽനിന്നുണ്ടായതാകുന്നു
(ഇതി) വിദ്ധി	എന്നറിഞ്ഞാലും
തസ്മാൽ	ആയതുകൊണ്ട്
സർവ്വഗതം	എങ്ങും നിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന
ബ്രഹ്മ	വേദം (അല്ലെങ്കിൽ പരബ്രഹ്മം)
നിത്യം	എപ്പോഴും
യജ്ഞേ	യജ്ഞത്തിൽ
പ്രതിഷ്ഠിതം	സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു
(ഇതി ഉച്യതേ)	എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

അന്നത്തിൽനിന്നു ജീവികളും, മഴയിൽനിന്നന്നവും, യജ്ഞത്തിൽനിന്നു മഴയും, കർമ്മത്തിൽനിന്നു യജ്ഞവും, വേദത്തിൽ നിന്നു കർമ്മവും, പരബ്രഹ്മത്തിൽനിന്നു വേദവും ഉണ്ടാകുന്നു എന്നറിഞ്ഞാലും. അതിനാൽ എങ്ങും നിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന പരബ്രഹ്മം നിത്യം യജ്ഞത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു എന്നു പറയപ്പെടുന്നു (യജ്ഞമാകുന്ന ഉപായംകൊണ്ടു ബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിക്കാമെന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] ഭക്ഷിക്കപ്പെട്ട അന്നം ശുക്ലശോണിതങ്ങളായി പരിണമിച്ച് അതിൽനിന്നു ഭൂതങ്ങൾ ഉണ്ടാകുന്നു എന്നതു പ്രത്യക്ഷമാണല്ലോ. മഴയിൽനിന്നാണ് അന്നത്തിന്റെ ഉൽപത്തി. മഴ യജ്ഞത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നു. ''അഗ്നൗ പ്രാസ്താഹുതിഃ സമ്യഗാദിത്യമുപതിഷ്ഠതേ, ആദിത്യാജ്ജായതേ വൃഷ്ടിഃ വൃഷ്ടേരന്നം തതഃ പ്രജാഃ'' (=അഗ്നിയിൽ ഹോമിക്കപ്പെട്ട ആഹുതി സൂര്യനെ പ്രാപിക്കുന്നു. സൂര്യനിൽനിന്നു മഴയുണ്ടാകുന്നു. മഴയിൽനിന്നന്നം. അന്നത്തിൽനിന്നു സകല പ്രജകളുമുണ്ടാകുന്നു) എന്നു സ്മൃതിയിൽ (മനു. 3. 76) പറയുന്നു. ഇവിടെ യജ്ഞത്തിന്ന് അപൂർവ്വമെന്നർത്ഥമാകുന്നു. ആ യജ്ഞം

കർമ്മത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നു. യജമാനന്റേയും ഋത്വിക്കിന്റേയും വ്യാപാരമാണ് കർമ്മമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്. ആ കർമ്മം ബ്രഹ്മത്തിൽ = വേദത്തിൽനിന്നുത്ഭവിച്ചതാകുന്നു. വേദം എന്നു പറയപ്പെടുന്ന ബ്രഹ്മം അക്ഷരബ്രഹ്മമായ പരമാത്മാവിൽനിന്നാണുണ്ടായതു്. യാതൊരു കാരണത്താൽ വേദം, പരമാത്മാവായും അക്ഷരനായുമിരിക്കുന്ന പുരുഷനിൽനിന്നു്, അദ്ദേഹത്തിന്റെ ശ്വാസമെന്നപോലെ, ഉത്ഭവിച്ചിരിക്കുന്നുവോ അതു ഹേതുവായിട്ടു് അതു സർവ്വത്തേയും പ്രകാശിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു സർവ്വത്തിലും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നു. എങ്കിലും മുഖ്യമായി യജ്ഞങ്ങളേയും തദ്വിധികളേയുംപററി പ്രതിപാദിക്കുന്നതാകയാൽ വേദം നിത്യം യജ്ഞത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു (എന്നു പറയുന്നു).

ഏവം പ്രവർത്തിതം ചക്രം നാനുവർത്തയതീഹ യഃ
അഘായുരിന്ദ്രിയാരാമോ മോഘം പാർത്ഥ സ ജീവതി. 16

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ഏവം	ഇപ്രകാരം
പ്രവർത്തിതം	പ്രവർത്തിക്കുന്ന
ചക്രം	(കർമ്മാദിസമൂഹമായ) ചക്രത്തെ
ഇഹ	ഇഹലോകത്തിൽ
യഃ	യാതൊരുവൻ
ന അനുവർത്തയതി	അനുസരിക്കുന്നില്ലയോ
അഘായുഃ	പാപരൂപമായ ആയുസ്സോടുകൂടിയവനും
ഇന്ദ്രിയാരാമഃ	ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ മൂലമായി വിഷയങ്ങളിൽത്തന്നെ രമിക്കുന്നവനുമായ
സഃ	അവൻ
മോഘം	വ്യർത്ഥമായി
ജീവതി	ജീവിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ഇപ്രകാരം ബ്രഹ്മത്തിൽനിന്നുണ്ടായ കർമ്മം മുതലായവയുടെ സമൂഹമായ ചക്രത്തെ ഇഹലോകത്തിൽ എവൻ അനുസരിക്കുന്നില്ലയോ (യജ്ഞാദികർമ്മത്തെ ഈശ്വരരൂപമായും ഈശ്വരാരാധനമായുമറിഞ്ഞു് ചെയ്യുന്നില്ലയോ) അവൻ പാപസ്വരൂപമായ ആയുസ്സോടുകൂടിയവനും

ഇന്ദ്രിയദ്വാരേണ വിഷയങ്ങളെ എപ്പോഴുമനുഭവിക്കുന്നവനുമായി വൃഥാ ജീവിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇപ്രകാരം ഈശ്വരനാൽ വേദയജ്ഞപൂർവ്വകമായി പ്രവർത്തിതമായിരിക്കുന്ന ജഗൽചക്രത്തെ കർമ്മാധികാരിയായ യാതൊരുവൻ അനുസരിക്കുന്നില്ലയോ പാപജീവനായും ഇന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ട് വിഷയങ്ങളിൽ ക്രീഡിക്കുന്നവനായുമിരിക്കുന്ന അവൻ ഹേ പാർത്ഥ, വൃഥാ ജീവിക്കുന്നു. അതിനാൽ അജ്ഞനായിരിക്കുന്ന അധികാരിയാൽത്തന്നെയാണ് കർമ്മം ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതെന്നാകുന്നു പ്രകരണാർത്ഥം. ആത്മജ്ഞാനനിഷ്ഠയ്ക്കുള്ള യോഗ്യതാസിദ്ധിക്കുമുമ്പ് അതിനുവേണ്ടി ആത്മജ്ഞാനമില്ലാത്തവനും അധികാരിയുമായവൻ മാത്രം കർമ്മംചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു എന്ന് ഈ അദ്ധ്യായം 4 മുതൽ 8 വരെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ട് പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടു. 'യജ്ഞാർത്ഥാൽ കർമ്മണോന്യത്ര' എന്നതുമുതൽ 'മോഘം പാർത്ഥ സ ജീവതി' എന്നതുവരെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ട് ആത്മജ്ഞാനമില്ലാത്തവനും (തന്നിമിത്തം) അധികാരിയായവനുമാണ് കർമ്മാനുഷ്ഠാനമെന്നതിലേക്ക് അസംഖ്യം കാരണങ്ങളും പറയപ്പെട്ടു. അതു ചെയ്യാഞ്ഞാലുള്ള ദോഷവും പറയപ്പെട്ടു.

ഇങ്ങനെ ഇരിക്കെ ഈ ചക്രം എല്ലാവരും അനുവർത്തിക്കേണമോ അതോ മുമ്പറയപ്പെട്ട കർമ്മയോഗാനുഷ്ഠാനമാകുന്ന ഉപായംകൊണ്ട് പ്രാപിക്കത്തക്കതും ആത്മവിത്തുകളായ സാംഖ്യന്മാരാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടതുമായ ജ്ഞാനയോഗംകൊണ്ടുതന്നേയുമുള്ള നിഷ്ഠയെ പ്രാപിക്കാത്ത അനാത്മവിത്തുകൾ മാത്രം അനുവർത്തിച്ചാൽ മതിയോ?—ഇങ്ങനെ ഒരു ചോദ്യത്തെ അർജ്ജുനൻ ചോദിക്കുമെന്നു ശങ്കിച്ച് ഭഗവാൻ, അല്ലെങ്കിൽ താൻതന്നെ, ശാസ്ത്രാർത്ഥത്തെ വിഭാഗിച്ചു മനസ്സിലാക്കുന്നതിനുവേണ്ടി, ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൽ പ്രതിപാദിക്കുന്നതുതന്നെയാണു താഴെ കാണിക്കുന്ന ശ്രുതിയുടെ അർത്ഥവുമെന്നു കാണിക്കുന്നതായി പറയുന്നു:

''ഏതം വൈ തമാത്മാനം വിദിത്വാ നിവൃത്തമിഥ്യാജ്ഞാനാഃ സന്തോ ബ്രാഹ്മണാ മിഥ്യാജ്ഞാനവത്ഭിരവശ്യം

കത്തവ്യേഭ്യഃ പുത്രൈഷണാദിഭ്യോ വ്യുത്ഥായാഥ ഭിക്ഷാചര്യം ശരീരസ്ഥിതിമാത്രപ്രയുക്തം ചരന്തി; ന തേഷാമാത്മജ്ഞാന നിഷ്ഠാവ്യതിരേകേണാന്യൽ കാര്യമസ്തി'' (=ബ്രഹ്മനിഷ്ഠന്മാർ ഈ ആത്മാവിനെ അറിഞ്ഞു് അജ്ഞാനത്തിൽ നിന്നു നിവത്തിച്ചിട്ടു് അജ്ഞാനികാംക്ക വേണ്ടതായ പുത്രൈഷണ മുതലായതിനെ തള്ളിക്കളഞ്ഞു് ശരീരരക്ഷയ്ക്കുവേണ്ടി മാത്രം ഭിക്ഷാചര്യംചെയ്തു സഞ്ചരിക്കുന്നു. ആത്മനിഷ്ഠയല്ലാതെ അവക്കു വേറെ ഒന്നും ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടില്ല) (ബൃഹ. ആ. ഉ. 3. 5. 1).

യസ്ത്വാത്മരതിരേവ സ്യാദാത്മതൃപ്തശ്ച മാനവഃ
ആത്മന്യേവ ച സന്തുഷ്ടസ്തസ്യ കാര്യം ന വിദ്യതേ. 17

യഃ മാനവഃ തു	എന്നാൽ യാതൊരു മനുഷ്യൻ
ആത്മരതിഃ ഏവ	ആത്മാവിൽത്തന്നെ പ്രീതിയുള്ളവനായും
ആത്മതൃപ്തഃ ച	ആത്മാവിൽത്തന്നെ തൃപ്തിയുള്ളവനായും
ആത്മനി ഏവ ച	ആത്മാവിൽത്തന്നെ
സന്തുഷ്ടഃ	സന്തോഷമുള്ളവനായും
സ്യാൽ	ഇരിക്കുന്നുവോ
തസ്യ	അവന്നു്
കാര്യം	ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടു്
ന വിദ്യതേ	ഒന്നുമില്ല.

എന്നാൽ എവനാണു് ആത്മാവിൽത്തന്നെ പ്രീതിയുള്ളവനായും, ആത്മാവിൽത്തന്നെ തൃപ്തിയുള്ളവനായും, ആത്മാവിൽത്തന്നെ സന്തോഷമുള്ളവനായുമിരിക്കുന്നതു് അവന്നു ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടൊന്നുമില്ല.

[ശം-ഭാ] സാംഖ്യനായും ആത്മനിഷ്ഠനായുമിരിക്കുന്ന യാതൊരു പുരുഷൻ – സന്ന്യാസി—വിഷയങ്ങളിലല്ലാതെ ആത്മാവിൽ പ്രീതനായിരിക്കുന്നുവോ, യാതൊരുവൻ അന്നപാനാദികളെക്കൊണ്ടല്ലാതെ ആത്മാവുകൊണ്ടു തൃപ്തനായിരിക്കുന്നുവോ, യാതൊരുവൻ ആത്മാവിൽത്തന്നെ സന്തോഷത്തെ പ്രാപിച്ചവനായിരിക്കുന്നുവോ — സാധാരണജനങ്ങാംക്ക ബാഹ്യപദാത്ഥലാഭംകൊണ്ടാണു് സന്തോഷമുണ്ടാകുന്നതു്"; അതിനെ അപേക്ഷിക്കാതെ യാതൊരുവൻ ആത്മാവിൽത്തന്നെ

സന്തുഷ്ടനായിരിക്കുന്നുവോ — സർവ്വത്തിങ്കൽനിന്നും തൃഷ്ണയെ നിവർത്തിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നുവോ — അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ആത്മവിത്തിന്നു് ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടൊന്നുമില്ല.

നൈവ തസ്യ കൃതേനാർത്ഥോ നാകൃതേനേഹ കശ്ചന
ന ചാസ്യ സർവ്വഭൂതേഷു കശ്ചിദർത്ഥവ്യപാശ്രയഃ. 18

തസ്യ	അവന്നു് (ആത്മാവിൽ തൃപ്തി മുതലായതുള്ളവന്നു്)
ഇഹ	ഈ ലോകത്തിൽ
കൃതേന	കർമ്മംകൊണ്ടു്
അർത്ഥഃ	പുണ്യം (പ്രയോജനം)
ന ഏവ (അസ്തി)	ഇല്ല
അകൃതേന	കർമ്മം ചെയ്യാഞ്ഞാൽ
കശ്ചന (പ്രത്യവായഃ)	യാതൊരു (പ്രത്യവായ) ദോഷവും
ന (അസ്തി)	ഇല്ല
അസ്യ	ഇവന്നു്
സർവ്വഭൂതേഷു	(ബ്രഹ്മാ മുതലായ) സകലജീവികളിലും
കശ്ചിൽ അർത്ഥവ്യപാശ്രയഃ ന ച	വല്ല കാര്യത്തിന്നുവേണ്ടി ആശ്രയിക്കേണ്ടതൊന്നുമില്ല.

ആത്മാവിൽത്തന്നെ തൃപ്തനായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മജ്ഞാനിക്കു കർമ്മംകൊണ്ടു് ഒരു പ്രയോജനവുമില്ല. കർമ്മം ചെയ്യാഞ്ഞാൽ അവന്നൊരു ദോഷവുമില്ല. ബ്രഹ്മാ മുതല്ക്കുള്ള സകല ജീവികളിൽ ആരേയും വല്ല കാര്യത്തിന്നുവേണ്ടി അവന്നാശ്രയിക്കേണ്ടതുമില്ല.

[ശം-ഭാ] പരമാത്മാവിൽ രമിക്കുന്നവന്നു് കർമ്മംകൊണ്ടു് ഒരു പ്രയോജനവുമില്ല. എന്നാൽ കർമ്മം ചെയ്യാഞ്ഞാൽ അവന്നു പ്രത്യവായമെന്ന ദോഷംകൊണ്ടനർത്ഥമുണ്ടാകുമോ? ഇല്ല. പ്രത്യവായപ്രാപ്തിരൂപമായോ ആത്മഹാനി ലക്ഷണമായോ യാതൊരു ദോഷവും അവന്നു് ഈ ലോകത്തിൽ കർമ്മം ചെയ്യാഞ്ഞാലുണ്ടാകുന്നില്ല. അവന്നു് ഒരു കാര്യത്തിന്നുവേണ്ടി ബ്രഹ്മാമുതൽ സ്ഥാവരംവരേയുള്ള ജീവികളിൽ ഒന്നിനേറയും സഹായത്തെ കർമ്മംചെയ്തു ലഭിക്കേണ്ടതില്ല — ആരെയെങ്കിലുമാശ്രയിച്ചിട്ടു സാധിക്കേണ്ടതായ കാര്യം അവന്നൊന്നു

മില്ല. ഉണ്ടെങ്കിൽ അതിന്നുവേണ്ടി അവന്നു കർമ്മംചെയ്യേണ്ടതായിട്ടുണ്ടാകും.

നീ സർവ്വതഃസംപ്ലുതോദകസ്ഥാനീയമായ സമ്യഗ്ദർശനത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ടില്ല. അതുകൊണ്ടു് —

തസ്മാദസക്തഃ സതതം കാര്യം കർമ്മ സമാചര
അസക്തോ ഹ്യാചരൻ കർമ്മ പരമാപ്നോതി പൂരുഷഃ. 19

തസ്മാൽ	ആയതുകൊണ്ടു്
അസക്തഃ	ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ
സതതം	എപ്പോഴും
കാര്യം	അവശ്യം ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതായ
കർമ്മ	(നിത്യനൈമിത്തിക) കർമ്മത്തെ
സമാചര	നല്ലവണ്ണം ചെയ്താലും
ഹി	എന്തെന്നാൽ
അസക്തഃ	ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ
കർമ്മ	കർമ്മത്തെ
ആചരൻ	ചെയ്യുന്ന
പൂരുഷഃ	പുരുഷൻ
പരം	മോക്ഷത്തെ
ആപ്നോതി	(ചിത്തശുദ്ധിദ്വാരാ) പ്രാപിക്കുന്നു.

ആയതുകൊണ്ടു് കർമ്മഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കാതെ അവശ്യം ചെയ്യപ്പെടേണ്ട കർമ്മത്തെ നിത്യം നീ ചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ കർമ്മം ചെയ്യുന്ന പുരുഷൻ (ചിത്തശുദ്ധിദ്വാരേണ ജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിച്ചതിന്റെശേഷം) മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ ഈശ്വരാർപ്പണമായി കർമ്മം ചെയ്യുന്ന പുരുഷൻ ചിത്തശുദ്ധിദ്വാരേണ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

കർമ്മണൈവ ഹി സംസിദ്ധിമാസ്ഥിതാ ജനകാദയഃ
ലോകസംഗ്രഹമേവാപി സംപശ്യൻ കർത്തുമർഹസി. 20

ജനകാദയഃ	ജനകൻ മുതലായവർ
കർമ്മണാ ഏവ ഹി	നിഷ്കാമകർമ്മംകൊണ്ടുതന്നെ
സംസിദ്ധിം	സമ്യഗ്ജ്ഞാനത്തെ
ആസ്ഥിതാഃ	പ്രാപിച്ചു
ലോകസംഗ്രഹം ഏവ അപി	ലോകരക്ഷണമാകുന്ന പ്രയോജനത്തെയെങ്കിലും
സംപശ്യൻ	നോക്കിയിട്ട്
കർത്തും	കർമ്മംചെയ്യുന്നതിന്ന്
അർഹസി	നീ യോഗ്യനാകുന്നു.

ജനകാദികൾ നിഷ്കാമകർമ്മംകൊണ്ടുതന്നെയാണ് ജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിച്ചതു്. ലോകരക്ഷണത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചെങ്കിലും നീ കർമ്മം ചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജനകൻ, അശ്വപതി മുതലായ പണ്ടത്തെ ക്ഷത്രിയവിദ്വാന്മാർ കർമ്മംകൊണ്ടുതന്നെയാണ് മോക്ഷത്തെ പ്രാപിപ്പാൻ ശ്രമിച്ചതു്. അവർ സമ്യഗ്ദർശനത്തെ പ്രാപിച്ചവരായിരുന്നുവെങ്കിൽ ലോകസംഗ്രഹാർത്ഥം പ്രാരബ്ധകർമ്മം ഹേതുവായിട്ട് അവർ കർമ്മത്തെ സന്ന്യസിക്കാതെതന്നെ സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചുവെന്നർത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അതല്ല, അവർ (ജനകാദികൾ) സമ്യഗ്ദർശനത്തെ പ്രാപിക്കാത്തവരായിരുന്നുവെങ്കിൽ കർമ്മംചെയ്തു മനഃശുദ്ധിവരുത്തി ക്രമേണ അവർ സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചുവെന്ന് ഈ ശ്ലോകത്തെ വ്യാഖ്യാനിക്കേണ്ടതാകുന്നു. ജനകാദികൾ അജ്ഞാനികളായിരുന്നുകൊണ്ടുതന്നെ കർമ്മത്തെ ചെയ്തുവെന്നും, അതിനാൽ സമ്യഗ്ദർശിയായും കൃതാർത്ഥനായുമുള്ളവൻ കർമ്മം ചെയ്യണമെന്നില്ലെന്നും നീ വിചാരിക്കുന്നുവെങ്കിൽ, (എന്നാലും) നിന്റെ പ്രാരബ്ധകർമ്മത്തിന്ന് അധീനനായിരിക്കുന്ന നീ ലോകസംഗ്രഹത്തിന്നുവേണ്ടിയെങ്കിലും കർമ്മം ചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു. ജനങ്ങൾ തെററായ മാർഗ്ഗത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നതിനെ നിവാരണംചെയ്യുന്നതു ലോകസംഗ്രഹം.

യദ്യദാചരതി ശ്രേഷ്ഠസ്തത്തദേവേതരോ ജനഃ
സ യത് പ്രമാണം കുരുതേ ലോകസ്തദനുവർത്തതേ. 21

ശ്രേഷ്ഠഃ	ശ്രേഷ്ഠനായവൻ
യൽ യൽ	ഏതേതിനെ (കർമ്മശാസ്ത്രത്തേയോ തന്നിവൃത്തിശാസ്ത്രത്തേയോ)
ആചരതി	ആചരിക്കുന്നുവോ
തൽ തൽ ഏവ	അതാതിനെത്തന്നെ
ഇതരഃ ജനഃ	അന്യജനങ്ങൾ (പ്രാകൃതജനങ്ങൾ)
(ആചരതി)	ആചരിക്കുന്നു
സഃ	ആ ശ്രേഷ്ഠപുരുഷൻ
യൽ പ്രമാണം കുരുതേ	ഏതിനെ (ഏതു ശാസ്ത്രത്തെ) പ്രമാണമായി വിചാരിക്കുന്നുവോ
ലോകഃ	ജനങ്ങളും
തൽ	അതിനെ
അനുവർത്തതേ	അനുസരിക്കുന്നു.

(കുലശീലാദി മഹത്ത്വസമ്പന്നനായിരിക്കുന്ന) ശ്രേഷ്ഠനായവൻ ഏതു കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നുവോ അതിനെത്തന്നെ മററുള്ള ജനങ്ങളും ചെയ്യുന്നു. അവൻ ഏതിനെ പ്രമാണമാക്കി സ്വീകരിക്കുന്നുവോ ജനങ്ങളും അതിനെ അനുസരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പ്രധാനപുരുഷൻ ഏതേതു കർമ്മത്തെ ആചരിക്കുന്നുവോ അതിനെത്തന്നെ ഇതരജനങ്ങളും അവനെ പിന്തുടന്നുകൊണ്ടു് ആചരിക്കുന്നു. ലൗകികമായോ വൈദികമായോ ഏതു പ്രമാണത്തെയാണു് അവൻ സ്വീകരിക്കുന്നതു് അതിനെ ജനങ്ങളും അനുസരിക്കുന്നു—അതിനെത്തന്നെ അവർ പ്രമാണമായി സ്വീകരിക്കുന്നു.

ന മേ പാർത്ഥാസ്തി കർത്തവ്യം ത്രിഷു ലോകേഷു കിഞ്ചന
നാനവാപ്തമവാപ്തവ്യം വർത്ത ഏവ ച കർമ്മണി. 22

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
മേ	എനിക്കു്
കർത്തവ്യം	ചെയ്യേണ്ടതായി
ന (അസ്തി)	ഒന്നുമില്ല
(യതഃ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
ത്രിഷു ലോകേഷു	മൂന്നുലോകങ്ങളിലും

അവാപ്തവ്യം	പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ടതായ
കിഞ്ചന	ഒന്നും
അനവാപ്തം	പ്രാപിക്കപ്പെടാത്തതായിട്ട്
ന (അസ്തി)	ഇല്ല
(തഥാപി)	എന്നാലും
കർമ്മണി	കർമ്മത്തിൽ
വർത്തേ ഏവ ച	ഞാൻ പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടുതന്നെയിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, എനിക്കു ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടൊന്നുമില്ല. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, മൂന്നു ലോകങ്ങളിലും എനിക്കു പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ടതായ യാതൊന്നും പ്രാപിക്കപ്പെടാത്തതായിട്ടില്ല. എന്നാലും ഞാൻ കർമ്മം ചെയ്തുകൊണ്ടുതന്നെയിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഹേ അർജ്ജുന, മൂന്നു ലോകങ്ങളിലും എനിക്കു ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടൊന്നുമില്ല. എന്തെന്നാൽ പ്രാപിക്കേണ്ടതായിട്ടുള്ളതിനെ ഞാൻ പ്രാപിക്കാതിരുന്നിട്ടില്ല. എങ്കിലും ഞാൻ കർമ്മത്തിൽത്തന്നെ പ്രവർത്തിക്കുന്നു.

യദി ഹ്യഹം ന വർത്തേയ ജാതു കർമ്മണ്യതന്ദ്രിതഃ
മമ വർത്മാനുവർത്തന്തേ മനുഷ്യാഃ പാർത്ഥ സർവ്വശഃ 23

ഹി	എന്തെന്നാൽ
ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
അഹം	ഞാൻ
ജാതു	ഒരിക്കലെങ്കിലും
അതന്ദ്രിതഃ	അനലസനായി (ജാഗ്രതയോടുകൂടിയവനായി)
കർമ്മണി	കർമ്മത്തിൽ
ന വർത്തേയ യദി	പ്രവർത്തിക്കാതിരുന്നാൽ
മനുഷ്യാ	മനുഷ്യർ
സർവ്വശഃ	എല്ലാവിധത്തിലും
മമ	എന്റെ
വർത്മ	മാർഗ്ഗത്തെ
അനുവർത്തന്തേ	അനുസരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അജ്ജുന, ഞാൻ അനലസനായി ഒരിക്കലെങ്കിലും കർമ്മംചെയ്യാതിരുന്നാൽ മനുഷ്യർ എല്ലാവിധത്തിലും എന്റെ വഴിയെ അനുസരിക്കുന്നതാണു്.

[ശം-ഭാ] മമ—ശ്രേഷ്ഠനായിരിക്കുന്ന എന്റെ. സർവ്വശഃ— സർവ്വപ്രകാരത്തിലും. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഉത്സീദേയുരിമേ ലോകാ ന കുര്യാം കർമ്മ ചേദഹം
സംകരസ്യ ച കർത്താ സ്യാമുപഹന്യാമിമാഃ പ്രജാഃ. 24

അഹം	ഞാൻ
കർമ്മ	കർമ്മത്തെ
ന കുര്യാം ചേൽ	ചെയ്യുന്നില്ലെങ്കിൽ
ഇമേ ലോകാഃ	ഈ ലോകങ്ങൾ
ഉത്സീദേയുഃ	ധർമ്മലോപംകൊണ്ടുനശിച്ചുപോകും
സംകരസ്യച	ജാതിമിശ്രത്തിന്റെ
കർത്താ സ്യാം	കർത്താവായി ഭവിക്കും
ഇമാഃ പ്രജാഃ	ഈ പ്രജകളെ
ഉപഹന്യാം	മലിനമാക്കിച്ചെയ്യും (നശിപ്പിക്കും).

ഞാൻ കർമ്മംചെയ്യുന്നില്ലെങ്കിൽ ഈ ലോകങ്ങൾ ധർമ്മലോപംകൊണ്ടു നശിച്ചുപോകും. (അതു ഹേതുവായിട്ടു്) ജാതിമിശ്രത്തിന്നു് ഞാൻ കർത്താവായി ഭവിക്കുകയും, ഈ പ്രജകളെ നശിപ്പിക്കുന്നവനായിത്തീരുകയും ചെയ്യും.

[ശം-ഭാ] ഞാൻ കർമ്മംചെയ്യുന്നില്ലെങ്കിൽ ലോകസ്ഥിതിക്കു കാരണമായ കർമ്മത്തിന്റെ അഭാവംനിമിത്തം ഈ ലോകങ്ങൾ നശിച്ചുപോകും. അത്രയുമല്ല, ജാതിമിശ്രത്തിന്നു് ഞാൻ കർത്താവായി ഭവിക്കുകയും, അതു ഹേതുവായിട്ടു് ഈ പ്രജകളെ നശിപ്പിക്കുകയും ചെയ്യും—ഇങ്ങനെ ജനങ്ങളുടെ ക്ഷേമത്തിന്നായി പ്രവർത്തിക്കുന്ന ഞാൻ അവരുടെ നാശത്തെ ഉണ്ടാക്കിത്തീക്കും. ഇതു് ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന എനിക്കു് അനുരൂപമാവുകയില്ല.

സക്താഃ കർമ്മണ്യവിദ്വാംസോ യഥാ കുർവ്വന്തി ഭാരത
കുര്യാദ്വിദ്വാംസ്തഥാസക്തശ്ചികീർഷുർല്ലോകസംഗ്രഹം. 25

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭരതവംശജ
കർമ്മണി	കർമ്മത്തിൽ

സക്താഃ (സന്തഃ)	അഭിനിവേശത്തോടുകൂടിയവരായി
യഥാ	എപ്രകാരമാണ്
അവിദ്വാംസഃ	അജ്ഞാനികൾ (ആത്മജ്ഞാനമില്ലാത്തവർ)
കുർവ്വന്തി	ചെയ്യുന്നതു്
തഥാ	അപ്രകാരം
വിദ്വാൻ	വിദ്വാനായവൻ (ആത്മജ്ഞാനമുള്ളവൻ)
അസക്തഃ (സൻ)	സക്തികൂടാത്തവനായി
ലോകസംഗ്രഹം	ലോകസംഗ്രഹത്തെ
ചികീർഷുഃ	ചെയ്‌വാനിച്ഛയുള്ളവനായി
കുര്യാൽ	ചെയ്യണം.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ആത്മജ്ഞാനമില്ലാത്തവർ സക്തിയോടുകൂടി എപ്രകാരം കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നുവോ അപ്രകാരംതന്നെ ആത്മജ്ഞാനിയായവൻ സക്തികൂടാതെ ജനോപകാരത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവനായി കർമ്മം ചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഹേ ഭാരത, അജ്ഞാനികൾ 'ഈ കർമ്മത്തിന്റെ ഫലം എനിക്കു സിദ്ധിക്കും' എന്നു വിചാരത്തോടുകൂടി എങ്ങനെ കർമ്മം ചെയ്യുന്നുവോ അപ്രകാരംതന്നെ ജ്ഞാനിയായവൻ സക്തികൂടാതെ കർമ്മം ചെയ്യണം. എന്തിനുവേണ്ടി ചെയ്യുന്നു? — കേട്ടാലും — ലോകസംഗ്രഹത്തെ ചെയ്‌വാൻ ഇച്ഛിച്ചിട്ടുതന്നെ.

ന ബുദ്ധിഭേദം ജനയേദജ്ഞാനാം കർമ്മസംഗിനാം
ജോഷയേൽ സർവ്വകർമ്മാണി വിദ്വാൻ യുക്തഃ സമാചരൻ. 26

വിദ്വാൻ	ആത്മജ്ഞാനിയായവൻ
കർമ്മസംഗിനാം	കർമ്മത്തിൽ സക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന
അജ്ഞാനാം	അജ്ഞാനികൾക്കു്
ബുദ്ധിഭേദം	ബുദ്ധിഭേദത്തെ
ന ജനയേൽ	ഉണ്ടാക്കരുതു്
യുക്തഃ	അവഹിതനായിട്ടു്
സമാചരൻ	(താനും) കർമ്മത്തെ നല്ലവണ്ണം ചെയ്തു്

സർവ്വകർമ്മാണി	സകല കർമ്മങ്ങളേയും
ജോഷയേൽ	(അവരെക്കൊണ്ടു്) ചെയ്യിക്കണം.

ആത്മജ്ഞാനിയായവൻ കർമ്മത്തിൽ ആസക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അജ്ഞാനികളുടെ ബുദ്ധിക്കു് ഇളക്കം വരുത്തരുതു്. അവഹിതനായി താനും കർമ്മംചെയ്തു് അവരെക്കൊണ്ടു സകല കർമ്മങ്ങളേയും ചെയ്യിക്കണം.

[ശം-ഭാ] കർമ്മത്തിൽ ആസക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അജ്ഞാനികൾ 'ഇതു് എന്നാൽ ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതു്, ഈ കർമ്മത്തിന്റെ ഫലം എനിക്കനുഭവിക്കണം' എന്നു ദൃഢമായി വിശ്വസിക്കുന്നു. അങ്ങനെ നിശ്ചയത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അവരുടെ ബുദ്ധിക്കു വിവേകിയായവൻ ഇളക്കം വരുത്തരുതു്. എന്നാൽ വിദ്വാനായവൻ അഭിയുക്തനായി താൻതന്നെ കർമ്മത്തെ യഥാവിധി ചെയ്തു് അവരെക്കൊണ്ടു് സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും ചെയ്യിക്കണം.

പ്രകൃതേഃ ക്രിയമാണാനി ഗുണൈഃ കർമ്മാണി സർവ്വശഃ
അഹംകാരവിമൂഢാത്മാ കർത്താഹമിതി മന്യതേ. 27

പ്രകൃതേഃ	പ്രകൃതിയുടെ (മായയുടെ)
ഗുണൈഃ	കാര്യങ്ങളായ ഇന്ദ്രിയങ്ങളാൽ
സർവ്വശഃ	പലപ്രകാരത്തിലും
കർമ്മാണി	കർമ്മങ്ങൾ
ക്രിയമാണാനി	ചെയ്യപ്പെടുന്നവയാകുന്നു
(താനി)	അവയെ
അഹങ്കാരവിമൂഢാത്മാ	അഹങ്കാരത്താൽ വിവേകശൂന്യമായ മനസ്സോടുകൂടിയവൻ
അഹം കർത്താ ഇതി	ഞാൻ ചെയ്യുന്നു എന്നു്
മന്യതേ	വിചാരിക്കുന്നു.

പ്രകൃതികാര്യങ്ങളായ ഇന്ദ്രിയങ്ങളാലാണു് കർമ്മങ്ങൾ സർവ്വപ്രകാരേണ ചെയ്യപ്പെടുന്നതു്. എന്നാൽ അഹങ്കാരംനിമിത്തം മൂഢബുദ്ധിയായവൻ അവയെ 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്നു വിചാരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പ്രകൃതി അല്ലെങ്കിൽ പ്രധാനം എന്നതു് സത്വരജസ്തമോഗുണങ്ങളുടെ സാമ്യാവസ്ഥയാകുന്നു. ആ പ്രകൃതി

യുടെ കാര്യകരണരൂപങ്ങളായ വികാരങ്ങളാലാണ് (ദേഹേന്ദ്രിയാദികളാലാണ്) ലൗകികമായും ശാസ്ത്രീയമായുമുള്ള കർമ്മങ്ങൾ എല്ലാപ്രകാരത്തിലും ചെയ്യപ്പെടുന്നതു്. ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളിൽ ആത്മബുദ്ധിയാണ് അഹങ്കാരം. ആ അഹങ്കാരത്തിനാൽ പലവിധത്തിലും മോഹിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന അന്തഃകരണത്തോടുകൂടിയവൻ—ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങൾക്കുള്ള ധർമ്മങ്ങൾ ആത്മാവിനുണ്ടെന്നു വിചാരിക്കുകയും ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളിൽ അഭിമാനിക്കുകയും ചെയ്യുന്നവൻ—അജ്ഞാനംനിമിത്തം കർമ്മങ്ങളെല്ലാം ആത്മാവിലാണെന്നു കാണുകയും അതാതു കർമ്മങ്ങൾക്ക് 'ഞാൻ കർത്താവാകുന്നു' എന്നു വിചാരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

എന്നാൽ വിദ്വാനായവൻ—

തത്ത്വവിത്തു മഹാബാഹോ ഗുണകർമ്മവിഭാഗയോഃ
ഗുണാ ഗുണേഷു വർത്തന്തേ ഇതി മത്വാ ന സജ്ജതേ. 28

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ മഹാബാഹോ (മഹത്തായ കൈകളോടുകൂടിയവനേ)
ഗുണകർമ്മവിഭാഗയോഃ	ഗുണങ്ങളിൽനിന്നും കർമ്മങ്ങളിൽനിന്നുമുള്ള ആത്മാവിന്റെ വിഭാഗത്തിന്റെ
തത്ത്വവിൽ തു	യഥാർത്ഥത്തെ അറിയുന്നവനാകട്ടെ
ഗുണാഃ	ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ
ഗുണേഷു	വിഷയങ്ങളിൽ
വർത്തന്തേ ഇതി	പ്രവർത്തിക്കുന്നു എന്നു്
മത്വാ	അറിഞ്ഞു്
ന സജ്ജതേ	അഭിമാനിക്കുന്നില്ല (കർത്തൃത്വാഭിനിവേശം ചെയ്യുന്നില്ല).

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ഗുണകർമ്മങ്ങളുടെ വിഭാഗങ്ങളെപ്പറ്റി യഥാർത്ഥമായി അറിയുന്നവൻ, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നു (അഹമർത്ഥമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവല്ല) എന്നറിഞ്ഞു് കർമ്മത്തിൽ അഭിമാനിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ഗുണവിഭാഗത്തിന്റേയും കർമ്മവിഭാഗത്തിന്റേയും തത്ത്വത്തെ അറിയുന്നവൻ, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ വിഷയങ്ങ

ളിൽ പ്രവൎത്തിക്കുന്നു, ആത്മാവല്ല, എന്നറിഞ്ഞു് (കൎമ്മത്തിൽ) സക്തിയെ ചെയ്യുന്നില്ല.

പ്രകൃതേൎഗ്ഗുണസംമൂഢാഃ സജ്ജന്തേ ഗുണകൎമ്മസു
താനകൃൽസ്നവിദോ മന്ദാൻ കൃൽസ്നവിന്ന വിചാലയേൽ. 29

പ്രകൃതേഃ	പ്രകൃതിയുടെ (മായയുടെ)
ഗുണസംമൂഢാഃ	സത്വാദിഗുണങ്ങളാൽ മൂഢന്മാരായിരിക്കുന്നവർ
ഗുണകൎമ്മസു	ഇന്ദ്രിയങ്ങളിലും തദ്വ്യാപാരങ്ങളിലും
സജ്ജന്തേ	അഭിമാനിക്കുന്നു
അകൃൽസ്നവിദഃ	ഒന്നുമറിഞ്ഞുകൂടാത്ത
മന്ദാൻ	മൂഢന്മാരായ (മന്ദമതികളായ)
താൻ	അവരെ
കൃൽസ്നവിൽ	സൎവ്വജ്ഞനായവൻ (ആത്മജ്ഞാനി)
ന വിചാലയേൽ	ചലിപ്പിക്കരുതു്.

പ്രകൃതിയുടെ ഗുണങ്ങളാൽ മൂഢന്മാരായിരിക്കുന്നവർ ഇന്ദ്രിയങ്ങളിലും തദ്വ്യാപാരങ്ങളിലും അഭിമാനിക്കുന്നു. ഒന്നുമറിഞ്ഞുകൂടാത്ത അങ്ങനെയുള്ള മൂഢന്മാരെ സൎവ്വജ്ഞനായവൻ ചലിപ്പിക്കരുതു് (അവരുടെ മനസ്സിന്നു് ഇളക്കം വരുത്തരുതു്).

[ശം_ഭാ] പ്രകൃതിയുടെ ഗുണങ്ങളാൽ മോഹിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നവർ 'ഞങ്ങൾ ഫലത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു കൎമ്മംചെയ്യുന്നു' എന്നു വിചാരിച്ചു് അതിൽ അഭിമാനിക്കുന്നു. കൎമ്മത്തിൽ സക്തിയുള്ളവരും കൎമ്മഫലത്തെ മാത്രം ദൎശിക്കുന്നവരും മന്ദബുദ്ധികളുമായ ആ മൂഢന്മാരെ ആത്മജ്ഞാനിയായവൻ ചലിപ്പിക്കരുതു്. അവരുടെ ബുദ്ധിക്കു് ഇളക്കംവരുത്തരുതെന്നൎത്ഥം.

എന്നാൽ കൎമ്മത്തിന്നധികാരിയായും അജ്ഞനായും മോക്ഷേച്ഛുവായുമുള്ളവൻ എങ്ങനെയാണു കൎമ്മംചെയ്യേണ്ടതു്?—പറയുന്നു:

മയി സൎവ്വാണി കൎമ്മാണി സംന്യസ്യാധ്യാത്മചേതസാ
നിരാശീൎന്നിൎമ്മമോ ഭൂത്വാ യുധ്യസ്വ വിഗതജ്വരഃ. 30

സൎവ്വാണി കൎമ്മാണി	സകല കൎമ്മങ്ങളേയും
മയി	എന്നിൽ

സംന്യസ്യ	സമർപ്പിച്ചിട്ട്
അദ്ധ്യാത്മചേതസാ	പരമാത്മാവിൽ മനസ്സിരുത്തിക്കൊണ്ടു് ('ഞാൻ അന്തര്യാമ്യധീനനായി കർമ്മം ചെയ്യുന്നു' എന്ന ദൃഷ്ടിയോടുകൂടി)
നിരാശീഃ	നിഷ്കാമനും
നിർമ്മമഃ	മമതാശൂന്യനും (എന്റെ എന്ന ഭാവമില്ലാത്തവനും)
വിഗതജ്വരഃ ഭൂത്വാഃ	വ്യസനത്തെ ത്യജിച്ചവനുമായിട്ട്
യുധ്യസ്വ	യുദ്ധംചെയ്താലും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, സകല കർമ്മങ്ങളേയുമെന്നിലർപ്പിച്ചിട്ട്, മനസ്സിനെ പരമാത്മാവിലുറപ്പിച്ച്, നിഷ്കാമനും മമതയില്ലാത്തവനും വ്യസനത്തെ ത്യജിച്ചവനുമായി യുദ്ധംചെയ്താലും.

[ശം-ഭാ] വാസുദേവനായും പരമേശ്വരനായും സർവ്വജ്ഞനായും സർവ്വാത്മാവായുമിരിക്കുന്ന എന്നിൽ സകലകർമ്മങ്ങളേയുമർപ്പിച്ചിട്ട് 'ഞാൻ കർത്താവായിട്ട് ഒരു ഭൃത്യനെന്നപോലെ ഈശ്വരനായിക്കൊണ്ടു കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നു' എന്ന വിവേകബുദ്ധിയോടുകൂടി ആശയെ ഉപേക്ഷിച്ചവനും മമതയില്ലാത്തവനും സന്താപരഹിതനുമായിട്ടു യുദ്ധംചെയ്താലും.

> യേ മേ മതമിദം നിത്യമനുതിഷ്ഠന്തി മാനവാഃ
> ശ്രദ്ധാവന്തോനസൂയന്തോ മുച്യന്തേ തേപി കർമ്മഭിഃ. 31

യേ മാനവാഃ	യാതൊരു മനുഷ്യർ
ശ്രദ്ധാവന്തഃ	എന്റെ വാക്യത്തിൽ ശ്രദ്ധയുള്ളവരും
അനസൂയന്തഃ	എന്നിൽ ദോഷത്തെ ആരോപിക്കാത്തവരുമായി
മേ ഇദം മതം	എന്റെ ഈ അഭിപ്രായത്തെ
നിത്യം	എപ്പോഴും
അനുതിഷ്ഠന്തി	അനുസരിച്ചു നടക്കുന്നുവോ
തേ അപി	അവരും
കർമ്മഭിഃ	(പാപപുണ്യ)കർമ്മങ്ങളാൽ
മുച്യന്തേ	മോചിക്കപ്പെടുന്നു.

യാതൊരുവർ എന്റെ വാക്യത്തിൽ വിശ്വാസമുള്ളവരും എന്നിൽ ദോഷത്തെ ആരോപിക്കാത്തവരുമായി എന്റെ ഈ അഭിപ്രായത്തെ അനുസരിച്ചു നടക്കുന്നുവോ അവരും (ക്രമേണ) പാപപുണ്യകർമ്മങ്ങളിൽനിന്നു (സമ്യഗ്ജ്ഞാനിയെപ്പോലെ) മോചിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഏതു മനുഷ്യർ ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരും, വാസുദേവനും പരമഗുരുവുമായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ അസൂയയില്ലാത്തവരുമായി എന്റെ ഈ അഭിപ്രായത്തെ നിത്യമനുവർത്തിക്കുന്നുവോ അവരും ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളായ സകല കർമ്മങ്ങളിൽനിന്നും മോചിക്കുന്നു.

എന്നാൽ —

യേ ത്വേതദഭ്യസൂയന്തോ നാനുതിഷ്ഠന്തി മേ മതം
സർവ്വജ്ഞാനവിമൂഢാംസ്താൻ വിദ്ധി നഷ്ടാനചേതസഃ. 32

യേ തു	എന്നാൽ യാതൊരുവർ
മേ ഏതൽ മതം	എന്റെ ഈ അഭിപ്രായത്തെ
അഭ്യസൂയന്തഃ	നിന്ദിക്കുന്നവരായി
ന അനുതിഷ്ഠന്തി	അനുസരിച്ചു നടക്കുന്നില്ലയോ
അചേതസഃ	വിവേകശൂന്യന്മാരായും
സർവ്വജ്ഞാനവിമൂഢാൻ	ബ്രഹ്മവിഷയമായും കർമ്മവിഷയമായുമുള്ള ജ്ഞാനത്തിൽ മൂഢന്മാരായുമിരിക്കുന്ന
താൻ	അവരെ
നഷ്ടാൻ	നശിച്ചുപോയവരായി
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും.

എന്നാൽ എവർ എന്റെ ഈ അഭിപ്രായത്തെ നിന്ദിക്കുന്നവരായി അതിനെ അനുസരിക്കുന്നില്ലയോ വിവേകശൂന്യന്മാരായും, ബ്രഹ്മവിഷയമായും കർമ്മവിഷയമായുമുള്ള സകല ജ്ഞാനത്തിലും മൂഢന്മാരായുമിരിക്കുന്ന അവരെ നശിച്ചുപോയവരെന്നറിഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] എന്നാൽ എവർ അതിന്നു വിപരീതമായിട്ട് എന്റെ ഈ അഭിപ്രായത്തെ നിന്ദിക്കുന്നവരായി അതിനെ അനുവർത്തിക്കുന്നില്ലയോ സർവ്വജ്ഞാനങ്ങളിലും പല

വിധത്തിലും മൂഢന്മാരും അവിവേകികളുമായ അവരെ നഷ്ട ന്മാരായി അറിഞ്ഞാലും.

എന്നാൽ പിന്നെ എന്തുകൊണ്ടാണ് അവർ അങ്ങയുടെ മതത്തെ അനുവർത്തിക്കാത്തവരായി പരധർമ്മത്തെ സ്വീകരിക്കുകയും സ്വധർമ്മത്തെ ഉപേക്ഷിക്കുകയും ചെയ്യുന്നത്? അങ്ങയുടെ മതത്തിന്നു പ്രതികൂലന്മാരായ അവർ അങ്ങയുടെ ശാസനയെ ലംഘിക്കുന്നതുകൊണ്ടുള്ള ദോഷംനിമിത്തം എങ്ങനെ ഭയപ്പെടാതെയിരിക്കുന്നു? ഇതിന്നു കാരണം പറയുന്നു:

സദൃശംചേഷ്ടതേ സ്വസ്യാഃ പ്രകൃതേർജ്ഞാനവാനപി
പ്രകൃതിം യാന്തി ഭൂതാനി നിഗ്രഹഃ കിം കരിഷ്യതി. 33

ജ്ഞാനവാൻ അപി	ഗുണദോഷങ്ങളെ അറിയുന്നവനും കൂടി (ആത്മജ്ഞാനിയുംകൂടി)
സ്വസ്യാഃ	സ്വന്തമായ
പ്രകൃതേഃ	പ്രാചീനകർമ്മസംസ്കാരത്തിന്നധീനമായിരിക്കുന്ന സ്വഭാവത്തിന്ന്
സദൃശം	അനുരൂപമായിത്തന്നെ
ചേഷ്ടതേ	പ്രവർത്തിക്കുന്നു
(യസ്മാൽ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
ഭൂതാനി	സകല പ്രാണികളും
പ്രകൃതിം	പ്രകൃതിയെ (പ്രാചീനകർമ്മ സംസ്കാരത്തിന്നധീനമായ) സ്വഭാവത്തെ
യാന്തി	അനുവർത്തിക്കുന്നു
നിഗ്രഹഃ	ഇന്ദ്രിയനിഗ്രഹം
കിം കരിഷ്യതി	എന്തുചെയ്യും?

ആത്മജ്ഞാനിയുംകൂടി സ്വന്തസ്വഭാവത്തിന്നനുരൂപമായിത്തന്നെ പ്രവർത്തിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, സകല പ്രാണികളും തങ്ങളുടെ പൂർവ്വകർമ്മസംസ്കാരത്തിന്നധീനമായിരിക്കുന്ന സ്വഭാവത്തെ അനുവർത്തിക്കുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കെ ഇന്ദ്രിയ നിഗ്രഹം ഇവക്ക് എന്തു (ഫലത്തെ) ചെയ്യുന്നു?

[ശം-ഭാ] പ്രകൃതി—പൂർവ്വജന്മത്തിൽ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ധർമ്മാധർമ്മങ്ങൾ മുതലായവയുടെ സംസ്കാരത്തിൻെറ (=വീണ്ടും പ്രകാശിപ്പാനുള്ള വാസനയുടെ) ഈ ജന്മത്തിലുള്ള അഭിവ്യക്തിക്കു് (പ്രകാശത്തിന്നു്) പ്രകൃതി എന്നു പേർ പറയുന്നു. ആ പ്രകൃതിക്കനുരൂപമായിട്ടാണു് സകല പ്രാണികളും — ജ്ഞാനിയുംകൂടി — പ്രവർത്തിക്കുന്നതു്. അപ്പോൾ പിന്നെ മൂർഖൻെറ കഥ പറവാനുണ്ടോ? അതുകൊണ്ടു സകല പ്രാണികളും തങ്ങളുടെ സ്വഭാവത്തെ അനുഗമിക്കുന്നു. നിഗ്രഹം എന്തു ചെയ്വാൻ കഴിയും? എനിക്കാകട്ടെ, അന്യന്നാകട്ടെ പ്രകൃതി അനിവാര്യമാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

ഇന്ദ്രിയസ്യേന്ദ്രിയസ്യാർത്ഥേ രാഗദ്വേഷൌ വ്യവസ്ഥിതൌ
തയോർന്ന വശമാഗച്ഛേത്തൌ ഹ്യസ്യ പരിപന്ഥിനൌ. 34

ഇന്ദ്രിയസ്യ ഇന്ദ്രിയസ്യ	അതാതിന്ദ്രിയത്തിൻെറ
അർത്ഥേ	സ്വസ്വവിഷയത്തിൽ
രാഗദ്വേഷൌ	അനുകൂലത്തിൽ രാഗവും പ്രതികൂലത്തിൽ ദ്വേഷവും
വ്യവസ്ഥിതൌ	ഇരിക്കുന്നു
(തഥാപി)	എങ്കിലും
തയോഃ	അവയുടെ (രാഗദ്വേഷങ്ങളുടെ)
വശം	അധീനതയെ
ന ആഗച്ഛേൽ	പ്രാപിക്കരുതു്
ഹി	എന്തെന്നാൽ
തൌ	അവ (രാഗദ്വേഷങ്ങൾ)
അസ്യ	ഇവന്നു് (മുമുക്ഷുവിന്നു്)
പരിപന്ഥിനൌ	ശത്രുക്കളാകുന്നു.

അതാതിന്ദ്രിയത്തിൻെറ വിഷയത്തിലാണു് രാഗവും ദ്വേഷവുമിരിക്കുന്നതു്. എങ്കിലും അവയുടെ അധീനതയെ പ്രാപിക്കരുതു്. എന്തെന്നാൽ അവ ഇവൻെറ ശത്രുക്കളാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ശബ്ദാദിവിഷയത്തിൽ രാഗവും അനിഷ്ടമായിരിക്കുന്നതിൽ ദ്വേഷവും ഇങ്ങനെ എല്ലാ ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ വിഷയങ്ങളിലും രാഗദ്വേഷങ്ങൾ അവശ്യം ഉണ്ടാകുന്നു. പുരുഷപ്രയത്നത്തിന്നും ശാസ്ത്രത്തിന്നും

ഉള്ള വിഷയം ഇനി പറയാം—ശാസ്ത്രാത്ഥത്തെ അനുവത്തിക്കുന്നവൻ ആദ്യം തന്നെ രാഗദ്വേഷങ്ങളുടെ അധീനത്തിലാകാതിരിക്കണം. ഒരുവൻെറ പ്രകൃതി എന്നതു യാതൊന്നോ അതു് അവനെ സ്വാധീനമാക്കീട്ടു സ്വകാര്യങ്ങളിൽ രാഗദ്വേഷങ്ങളോടുകൂടിത്തന്നെ പ്രവത്തിപ്പിക്കുന്നു. അപ്പോൾ അവൻ സ്വധർമ്മത്തെ ഉപേക്ഷിക്കുകയും പരധർമ്മത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. എന്നാൽ എപ്പോഴാണു് ഒരുവൻ രാഗദ്വേഷങ്ങളെ തൽപ്രതിപക്ഷമാകുന്ന വിവേകജ്ഞാനംകൊണ്ടടക്കുന്നതു് അപ്പോൾ അവൻ തൻെറ പ്രകൃതിക്കു വശമാകാതെ ശാസ്ത്രത്തിൽ ദൃഷ്ടിയുള്ളവനായിത്തന്നെ ഭവിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഒരുവനും രാഗദ്വേഷങ്ങളാകുന്ന ഈ രണ്ടു കൂട്ടത്തിൻെറ വശത്താകരുതു്. എന്തെന്നാൽ, അവ അവൻെറ ശത്രുക്കളാകുന്നു—അവനു ശ്രേയോമാർഗ്ഗത്തിൽ, കള്ളന്മാരെന്നപോലെ, വിഘ്നത്തെ ചെയ്യുന്നവയാകുന്നു.

ശ്രേയാൻ സ്വധർമ്മോ വിഗുണഃ പരധർമ്മാൽ സ്വനുഷ്ഠിതാൽ
സ്വധർമ്മേ നിധനം ശ്രേയഃ പരധർമ്മോ ഭയാവഹഃ 35

സ്വനുഷ്ഠിതാൽ	നല്ലവണ്ണമനുഷ്ഠിക്കപ്പെട്ട (സകലാംഗപൂർത്തിയോടുകൂടി ചെയ്യപ്പെട്ട)
പരധർമ്മാൽ	അന്യൻെറ ധർമ്മത്തിനേക്കാൾ
വിഗുണഃ (അപി)	ഗുണമില്ലാത്തതാണെങ്കിലും (കുറച്ചംഗഹീനമായിരുന്നാലും)
സ്വധർമ്മഃ	സ്വന്തധർമ്മം
ശ്രേയാൻ	അധികംപ്രശംസ്യമാകുന്നു
സ്വധർമ്മേ (പ്രവത്തമാനസ്യ)	സ്വധർമ്മത്തിൽ പ്രവത്തിക്കുന്നവനു്
നിധനം (അപി)	മരണംപോലും
ശ്രേയഃ	ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു
പരധർമ്മഃ (തു)	എന്നാൽ പരധർമ്മം
ഭയാവഹഃ	ഭയത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നു (നരകപ്രാപ്തിക്കു ഹേതുവാകുന്നു)

നല്ലവണ്ണമനുഷ്ഠിക്കപ്പെട്ട അന്യധർമ്മത്തേക്കാൾ സ്വധർമ്മം, കുറച്ചംഗഹീനമായിരുന്നാലും, ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ,

സ്വധർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നവന്നു് മരണംപോലും ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. അന്യധർമ്മാനുഷ്ഠാനം ഭയത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഒരുവന്നു സ്വധർമ്മത്തെ അനുഷ്ഠിച്ചുകൊണ്ടു മരിക്കുന്നതാണു് പരധർമ്മത്തെ അനുഷ്ഠിച്ചു ജീവിക്കുന്നതിനേക്കാറം അധികം ശ്രേഷ്ഠമായിട്ടുള്ളതു്. എന്തെന്നാൽ, പരധർമ്മം നരകാദിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന ഭയത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നു.

അർജ്ജുന ഉവാച:

അഥ കേന പ്രയുക്തോഽയം പാപം ചരതി പൂരുഷഃ
അനിച്ഛന്നപി വാർഷ്ണേയ ബലാദിവ നിയോജിതഃ. 36

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ വാർഷ്ണേയ	അല്ലയോ വൃഷ്ണിവംശത്തിൽ അവതാരം ചെയ്തവനേ
അഥ	എന്നാൽ
അയം പൂരുഷഃ	ഈ പുരുഷൻ
അനിച്ഛൻ അപി	(പാപംചെയ്വാൻ) ഇച്ഛിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും
കേന പ്രയുക്തഃ	ആരാൽ (എന്തിനാൽ) പ്രേരിതനായിട്ടു്
ബലാൽ	ബലമായി
നിയോജിതഃ ഇവ	നിയോഗിക്കപ്പെട്ടവനെന്നപ്പോലെ
പാപം	പാപത്തെ
ചരതി	ചെയ്യുന്നു.

അല്ലയോ വൃഷ്ണിവംശജ, എന്നാൽ എന്തിനാൽ പ്രേരിതനായിട്ടാണു് ഈ പുരുഷൻ, പാപംചെയ്വാനിച്ഛിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും ബലമായി നിയോഗിക്കപ്പെട്ടവനെന്നപോലെ പാപത്തെ ചെയ്യുന്നതു്?

[ശം-ഭാ] അല്ലയോ വൃഷ്ണിവംശത്തിൽ ജനിച്ചവനേ, എന്തു കാരണത്താൽ പ്രേരിതനായിട്ടാണു് ഈ പുരുഷൻ, താനിച്ഛിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും, രാജാവിനാൽ ബലമായി നിയോഗിക്കപ്പെട്ട ഭൃത്യനെന്നപോലെ, പാപകർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നതു്?

നീ ചോദിക്കുന്ന സർവ്വാനർത്ഥകരമായിരിക്കുന്ന ആ ശത്രു ആരാണെന്നു് ഞാൻ പറയാം. കേട്ടുകൊള്ളുക:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

കാമ ഏഷ ക്രോധ ഏഷ രജോഗുണസമുത്ഭവഃ
മഹാശനോ മഹാപാപ്മാ വിദ്ധ്യേനമിഹ വൈരിണം. 37

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഏഷഃ	ഇതു് (എന്തു കാരണത്താൽ പ്രേരിതനായിട്ടാണു പാപം ചെയ്യുന്നതു് എന്നു നീ ചോദിച്ചിട്ടുള്ളതിന്റെ ഹേതു)
രജോഗുണസമുത്ഭവഃ	രജോഗുണത്തിൽനിന്നുണ്ടായ
കാമഃ (ഏവ)	കാമംതന്നെയാകുന്നു
ഏഷഃ (കാമഃ ഏവ)	ഈ കാമംതന്നെ
ക്രോധഃ	(വല്ല കാരണത്താൽ പ്രതിഹതമായാൽ) ക്രോധമായിത്തീരുന്നു
മഹാശനഃ	തൃപ്തിയില്ലാത്തതും
മഹാപാപ്മാ	മഹാപാപങ്ങൾക്കു കാരണമായിട്ടുള്ളതുമാകുന്നു
ഏനം	ഇതിനെ (കാമത്തെ, ആശയെ)
ഇഹ	മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽ
വൈരിണം	ശത്രുവായി
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും.

ഇതു രജോഗുണത്തിൽനിന്നുണ്ടായ കാമംതന്നെയാകുന്നു. ഈ കാമംതന്നെ (വല്ല കാരണത്താൽ പ്രതിഹതമായാൽ) ക്രോധമായിത്തീരുന്നു. ഇതു തൃപ്തിയില്ലാത്തതും (അനുഭവിക്കാത്തതായ അനേകം വസ്തുക്കളെ ലഭിക്കേണ്ടതിന്നു ഹേതുവും), അത്യുഗ്രവും (മഹാപാപത്തിന്നു ഹേതുവും) ആകുന്നു. മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽ ഇതിനെ ശത്രുവായിട്ടറിഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] ഐശ്വരാദിഷട്കം ഒന്നിച്ചു് യാതൊരു പ്രതിബന്ധവുംകൂടാതെ നിത്യം യാതൊരുവനിൽ ഇരിക്കുന്നുവോ, ഉൽപത്തി മുതലായ വിഷയത്തിന്റെ ജ്ഞാനമാക്കുണ്ടോ, അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന വാസുദേവൻ ഭഗവാൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. വിഷ്ണുപുരാണത്തിൽ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:

''ഐശ്വര്യസ്യ സമഗ്രസ്യ ധർമ്മസ്യ യശസഃ ശ്രിയഃ
വൈരാഗ്യസ്യാഥ മോക്ഷസ്യ ഷണ്ണാം ഭഗ ഇതീംഗനാ''

(പൂർണ്ണമായ ഐശ്വര്യം, ധർമ്മം, കീർത്തി, സമ്പത്തു്, വൈരാഗ്യം, മോക്ഷം, ഈ ആറും 'ഭഗം' എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.) (6. 5. 74)

''ഉൽപത്തിം പ്രളയം ചൈവ ഭൂതാനാമാഗതിം ഗതിം
വേത്തി വിദ്യാമവിദ്യാം ച സവാച്യോ ഭഗവാനിതി''

(ഭൂതങ്ങളുടെ ഉൽപത്തിയേയും നാശത്തേയും [വരവിനേയും പോക്കിനേയും] വിദ്യയേയും അവിദ്യയേയും അറിയുന്നവൻ ഭഗവാനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.) (6. 5. 78)

സർവ്വലോകത്തിന്നും ശത്രുവായിരിക്കുന്നതു് കാമമാകുന്നു. അതു സകല പ്രാണികൾക്കും സർവ്വാനർത്ഥപ്രാപ്തിക്കു ഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നു. ഈ കാമംതന്നെ വല്ലതിനാലും പ്രതിഹതമായാൽ ക്രോധമായി പരിണമിക്കുന്നു. അതിനാൽ ക്രോധവും കാമംതന്നെയാകുന്നു. കാമം (രജോഗുണസമുത്ഭവഃ=) രജോഗുണത്തിൽനിന്നുത്ഭവിക്കുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ കാമംതന്നെ രജോഗുണത്തിന്നു ഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, കാമം (ആശ) ഉണ്ടാകുമ്പോൾ അതു രജോഗുണത്തെ പുറപ്പെടീച്ചു് പുരുഷനെക്കൊണ്ടു പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നു. രജോഗുണത്തിൻെറ ഫലമായ സേവാദിയിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്ന പുരുഷന്മാർ ദുഃഖിതന്മാരായിട്ടു് 'ആശ എന്നെക്കൊണ്ടു കർമ്മം ചെയ്യിക്കുന്നു' എന്നിങ്ങനെ നിലവിളിക്കുന്നതു കേൾക്കാറുണ്ടു്. അതു (കാമം) തൃപ്തിയില്ലാത്തതാകുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ അതു മഹാപാപിയുമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ഒരു ജീവി ആശയാൽ പ്രേരിതനാകുമ്പോഴാണു് പാപത്തെ ചെയ്യുന്നതു്. അതിനാൽ ഇതിനെ (കാമത്തെ) സംസാരത്തിൽ നമ്മുടെ ശത്രുവായി അറിഞ്ഞാലും.

അതു് (കാമം) എങ്ങനെ നമ്മുടെ ശത്രുവാകുന്നു എന്നു ദൃഷ്ടാന്തങ്ങളെക്കൊണ്ടു കാണിക്കുന്നു:

ധൂമേനാവ്രിയതേ വഹ്നിര്യഥാദർശോ മലേന ച
യഥോൽബേനാവൃതോ ഗർഭസ്തഥാ തേനേദമാവൃതം. 38

വഹ്നിഃ	അഗ്നി
ധൂമേന	പുകയാലും

ആദർശഃ	കണ്ണാടി
മലേന ച	അഴുക്കിനാലും
യഥാ	എപ്രകാരം
ആവ്രിയതേ	മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ
ഗർഭഃ	വയറ്റിലുള്ള ശിശു
ഉൽബേന	ജരായുവാൽ (മറുപിള്ളയാൽ)
യഥാ	എപ്രകാരം
ആവൃതഃ	മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ
തഥാ	അപ്രകാരം
ഇദം	ഈ ജ്ഞാനം
തേന	അതിനാൽ (ആശയാൽ)
ആവൃതം	മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അഗ്നി പുകയാലും, കണ്ണാടി അഴുക്കിനാലും, വയററിലുള്ള കുട്ടി ജരായുവാലും, എപ്രകാരം മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ, അപ്രകാരം തന്നെ ജ്ഞാനം ആശയാൽ മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പ്രകാശത്തോടുകൂടിയ അഗ്നി സഹജമായും അപ്രകാശമായുമിരിക്കുന്ന ധൂമത്താലും, കണ്ണാടി അഴുക്കിനാലും, ഗർഭം അതിനെ ചുററിയിരിക്കുന്ന ജരായുവാലും, എപ്രകാരം മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ അപ്രകാരം ഇതു് (ജ്ഞാനം) അതിനാൽ (കാമത്താൽ) മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

കാമത്താൽ മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ആ 'ഇതു്' എന്നു പറയപ്പെടുന്നതു് എന്താകുന്നു?—പറയുന്നു:

ആവൃതം ജ്ഞാനമേതേന ജ്ഞാനിനോ നിത്യവൈരിണാ
കാമരൂപേണ കൗന്തേയ ദുഷ്പൂരേണാനലേന ച. 39

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
ദുഷ്പൂരേണ	(വിഷയങ്ങളെക്കൊണ്ടു നിറച്ചാലും) നിറയാത്തതും
അനലേന ച	അഗ്നിപോലെ തൃപ്തിയില്ലാത്തതും (ശോകസന്താപത്തിന്നു ഹേതുവാകയാൽ അഗ്നിതുല്യമായതും)
കാമരൂപേണ	ആശാസ്വരൂപമായതും

ജ്ഞാനി നഃ

നിത്യവൈരിണാ	ജ്ഞാനിക്കു് എന്നും ശത്രുവായതുമായ
ഏതേന	ഈ കാമത്താൽ
ജ്ഞാനം	ആത്മജ്ഞാനം
ആവൃതം	മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ കുന്തീപുത്രാ, നിറയാത്തതും അഗ്നിപോലെ തൃപ്തിയില്ലാത്തതും, ആശാരൂപമായതും, ജ്ഞാനിക്കു നിത്യവൈരിയായതുമായ ഈ കാമത്താൽ ആത്മജ്ഞാനം മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] ജ്ഞാനിയുടെ നിത്യവൈരിയായിരിക്കുന്ന ഈ കാമത്താൽ ആത്മജ്ഞാനം മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. (കാമം ജ്ഞാനിക്കു് എങ്ങനെയാണു നിത്യവൈരിയാകുന്നതെന്നാൽ—) 'ഇതു് എന്നെ അനർത്ഥത്തിൽ ചാടിക്കുന്നു' എന്നു ജ്ഞാനി മുമ്പിൽത്തന്നെ അറിയുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടു് അവൻ എന്നും ദുഃഖിതനായി ഭവിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഈ കാമം ജ്ഞാനിക്കു നിത്യവൈരിയായി ഭവിക്കുന്നു. എന്നാൽ മൂർഖനു് അങ്ങനെയല്ല. എന്തെന്നാൽ, മൂഢൻ വിഷയങ്ങളിലുള്ള തൃഷ്ണാകാലത്തു് ഈ കാമത്തെ മിത്രമായി വിചാരിക്കുന്നു. എന്നാൽ തൽഫലപ്രാപ്തിയിൽ ദുഃഖം വരുമ്പോൾ മാത്രമേ അവൻ 'ഞാൻ തൃഷ്ണകൊണ്ടു ദുഃഖത്തെ പ്രാപിച്ചു' എന്നറിയുന്നുള്ളൂ. അതിനുമുമ്പറിയുകയില്ല. അതിനാൽ കാമം ജ്ഞാനിക്കു മാത്രം നിത്യവൈരിയായിരിക്കുന്നു. അതു് ഒരുവിധത്തിലും പൂരണംചെയ്‌വാൻ (തൃപ്തിവരുത്തുവാൻ) പാടില്ലാത്ത അനലൻ (അഗ്നി) ആകുന്നു. അലംഭാവം (=തൃപ്തി)ഇല്ലാത്തതു് അനലൻ =അഗ്നി.

ജ്ഞാനത്തെ മൂടിക്കൊണ്ടു സകലത്തിനും വൈരിയായിരിക്കുന്ന ഈ കാമത്തിന്റെ ഇരിപ്പിടമെവിടെയാണെന്നു ഭഗവാൻ പറയുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ശത്രുവിന്റെ ഇരിപ്പിടമറിഞ്ഞാൽ പിന്നെ അതിനെ എളുപ്പത്തിൽ നശിപ്പിക്കാമല്ലോ—

ഇന്ദ്രിയാണി മനോബുദ്ധിരസ്യാധിഷ്ഠാനമുച്യതേ
ഏതൈർവ്വിമോഹയത്യേഷ ജ്ഞാനമാവൃത്യ ദേഹിനം. 40

ഇന്ദ്രിയാണി	ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ
മനഃ	മനസ്സ്
ബുദ്ധിഃ	ബുദ്ധി
അസ്യ	ഇതിന്നു് (കാമത്തിന്നു്)
അധിഷ്ഠാനം	ഇരിപ്പിടം (എന്നു്)
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു
ഏഷഃ	ഇതു്
ഏതൈഃ	ഇവയെക്കൊണ്ടു് (ഇന്ദ്രിയാദികളെക്കൊണ്ടു്)
ജ്ഞാനം	ആത്മജ്ഞാനത്തെ
ആവൃത്യ	മൂടിക്കൊണ്ടു്
ദേഹിനം	ജീവനെ
വിമോഹയതി	മോഹിപ്പിക്കുന്നു.

ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ, മനസ്സ്, ബുദ്ധി ഇവ ഇതിന്റെ ഇരിപ്പിടം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഇതു് (കാമം) ഈ ഇന്ദ്രിയാദികളെക്കൊണ്ടു് ആത്മജ്ഞാനത്തെ മറച്ചു ജീവനെ മോഹിപ്പിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇന്ദ്രിയങ്ങളും മനസ്സും ബുദ്ധിയും ഈ കാമത്തിന്റെ ഇരിപ്പിടമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഇതു് ഇന്ദ്രിയാദികളെ ആശ്രയിച്ചു ജ്ഞാനത്തെ മറച്ചുകൊണ്ടു ശരീരിയെ പലവിധത്തിൽ മോഹിപ്പിക്കുന്നു.

ആയതുകൊണ്ടു്—

തസ്മാത്ത്വമിന്ദ്രിയാണ്യാദൗ നിയമ്യ ഭരതർഷഭ
പാപ്മാനം പ്രജഹി ഹ്യേനം ജ്ഞാനവിജ്ഞാനനാശനം. 41

ഹേ ഭരതർഷഭ	അല്ലയോ ഭരതവംശശ്രേഷ്ഠ
തസ്മാൽ	ആയതുകൊണ്ടു്
ത്വം	നീ
ആദൗ	ആദ്യം
ഇന്ദ്രിയാണി	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ
നിയമ്യ	അടക്കീട്ടു്
ജ്ഞാനവിജ്ഞാനനാശനം	ജ്ഞാനവിജ്ഞാനങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുന്നതായും

പാപ്മാനം	പാപരൂപമായുമിരിക്കുന്ന
ഏനം	ഈ കാമത്തെ
പ്രജഹി ഹി	ഉപേക്ഷിക്കുക (നശിപ്പിക്കുക).

ആയതുകൊണ്ട്, ഹേ അർജ്ജുന, നീ ആദ്യം ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ അടക്കീട്ട് ജ്ഞാനവിജ്ഞാനങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുന്നതായും പാപരൂപമായുമിരിക്കുന്ന ഈ കാമത്തെ ഉപേക്ഷിക്കുക.

[ശം-ഭാ] ശാസ്ത്രങ്ങളിൽനിന്നും, ഗുരുമുഖത്തിൽനിന്നും സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്ന ആത്മവിഷയമായും മററുമുള്ള അറിവ് ജ്ഞാനമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അപ്രകാരം സിദ്ധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ജ്ഞാനത്തിന്റെ വിശേഷമാകുംവണ്ണമുള്ള സ്വാനുഭവം വിജ്ഞാനമാകുന്നു. മോക്ഷപ്രാപ്തിക്കു ഹേതുക്കളായ ജ്ഞാനവിജ്ഞാനങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുന്ന പാപരൂപമായ ഈ കാമത്തെ ത്യജിക്കുക എന്നർത്ഥം.

'ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ ആദ്യം വശീകരിച്ചിട്ട് ശത്രുവായിരിക്കുന്ന കാമത്തെ ത്യജിച്ചാലും' എന്നുപദേശിക്കപ്പെട്ടു. എന്നാൽ എന്തിനെ ആശ്രയിച്ചാണ് ഒരുവൻ കാമത്തെ ത്യജിക്കേണ്ടതെന്ന ചോദ്യത്തിനു സമാധാനം പറയുന്നു:

ഇന്ദ്രിയാണി പരാണ്യാഹുരിന്ദ്രിയേഭ്യഃ പരം മനഃ
മനസസ്തു പരാ ബുദ്ധിര്യോ ബുദ്ധേഃപരതസ്തു സഃ. 42

ഇന്ദ്രിയാണി	(ദേഹാദികളേക്കാൾ) ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ
പരാണി	ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു
ഇന്ദ്രിയേഭ്യഃ	ഇന്ദ്രിയങ്ങളേക്കാൾ
മനഃ	മനസ്സ്
പരം	ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു
മനസഃ തു	മനസ്സിനേക്കാൾ
ബുദ്ധിഃ	ബുദ്ധി
പരാ	ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു (എന്ന്)
ആഹുഃ	പറയുന്നു
യഃ തു	യാതൊരുവൻ
ബുദ്ധേഃ	ബുദ്ധിയേക്കാൾ

പരതഃ	ശ്രേഷ്ഠമായും, തൽസാക്ഷിയായും, സർവ്വാന്തരമായുമിരിക്കുന്നുവോ
സഃ (ആത്മാ)	അവൻ ആത്മാവാകുന്നു.

ദേഹാദികളേക്കാരം ഇന്ദ്രിയങ്ങളും, ഇന്ദ്രിയങ്ങളേക്കാരം മനസ്സും, മനസ്സിനേക്കാരം ബുദ്ധിയും ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു എന്നു (വിദ്വാന്മാർ) പറയുന്നു. എന്നാൽ യാതൊരുവൻ ബുദ്ധിയേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠമായും, തൽസാക്ഷിയായും, സർവ്വാന്തരമായുമിരിക്കുന്നുവോ അവൻ ജീവാത്മാവാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇന്ദ്രിയങ്ങരം—ശ്രോത്രാദികരം. അവ അഞ്ചാകുന്നു. ബാഹ്യമായും പരിച്ഛിന്നമായുമിരിക്കുന്ന സ്ഥൂലദേഹത്തെ അപേക്ഷിച്ച് ഇന്ദ്രിയങ്ങരം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു എന്നു പണ്ഡിതന്മാർ പറയുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അവ ദേഹാദിയേക്കാരം അധികം സൂക്ഷ്മവും ആന്തരമായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവയും അധികം വ്യാപിക്കുന്നവയുമാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ ഇന്ദ്രിയങ്ങളേക്കാരം സങ്കല്പാത്മകമായ മനസ്സ് ശ്രേഷ്ഠമെന്നു പറയുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ നിശ്ചയാത്മികയായ ബുദ്ധി മനസ്സിനേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠമെന്നു പറയുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ യാതൊരുവനാണ് (ദേഹാദി) ബുദ്ധ്യന്തമായ സകല ദൃശ്യങ്ങളേക്കാരം ആഭ്യന്തരമായിരിക്കുന്നതു്, യാതൊരു ദേഹിയെയാണു കാമം ഇന്ദ്രിയാദ്യാശ്രയങ്ങളോടുകൂടി ജ്ഞാനത്തെ മറച്ചുകൊണ്ടു മോഹിപ്പിക്കുന്നു എന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്, അദ്ദേഹം സാക്ഷാൽ പരമാത്മാവാകുന്നു. അദ്ദേഹം ബുദ്ധിയുടെ ദ്രഷ്ടാവും (അതിനാൽ) ബുദ്ധിയേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠനമാകുന്നു.

ഏവം ബുദ്ധേഃ പരം ബുദ്ധ്വാ സംസ്തഭ്യാത്മാനമാത്മനാ
ജഹി ശത്രും മഹാബാഹോ കാമരൂപം ദുരാസദം. 43

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ഏവം	ഇപ്രകാരം
ബുദ്ധേഃ പരം	ബുദ്ധിയേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠമായി
(ആത്മാനം)	ആത്മാവിനെ
ബുദ്ധ്വാ	അറിഞ്ഞിട്ടു്
ആത്മനാ	നിശ്ചയാത്മികയായ ബുദ്ധിയെക്കൊണ്ടു്

ആത്മാനം	മനസ്സിനെ
സംസ്തഭ്യ	നിശ്ചലമാക്കിച്ചെയ്തിട്ടു്
ദുരാസദം	ജയിപ്പാൻ പ്രയാസമായ
കാമരൂപം ശത്രും	കാമരൂപമായ ശത്രുവിനെ
ജഹി	ഹനിച്ചാലും.

അല്ലയോ അജ്ജുന, ഇപ്രകാരം ബുദ്ധിയേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠമായി ആത്മാവിനെ അറിഞ്ഞിട്ടു് നിശ്ചയാത്മികയായ ബുദ്ധികൊണ്ടു മനസ്സിനെ അടക്കി ജയിപ്പാൻ പ്രയാസമായ കാമരൂപമായ ശത്രുവിനെ ഹനിച്ചാലും.

[ശം-ഭാ] ഇപ്രകാരം ബുദ്ധിയേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠമായി ആത്മാവിനെ അറിഞ്ഞിട്ടു്, മനസ്സിനെ അടക്കി—നല്ലവണ്ണം സമാധാനമാക്കി—കാമരൂപമായിരിക്കുന്ന ഈ ശത്രുവിനെ നിഗ്രഹിക്കുക. കാമം അനേകവിശേഷങ്ങളോടുകൂടിയും, അറിയപ്പെടുവാൻ വളരെ പ്രയാസമായുമിരിക്കുന്നതിനാൽ അതിനെ ജയിപ്പാൻ ബഹുപ്രയാസമാകുന്നു.

ഇതി ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മ
വിദ്യായാം യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാജ്ജുനസംവാദേ
കർമ്മയോഗോ നാമ
തൃതീയോദ്ധ്യായഃ
കർമ്മയോഗമെന്ന മൂന്നാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

നാലാമദ്ധ്യായം

യാതൊരു യോഗമാണ് മുൻ രണ്ടദ്ധ്യായങ്ങളിൽ (ഭഗവാനാൽ) ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളത് അതു ജ്ഞാനനിഷ്ഠാലക്ഷണമായ സന്ന്യാസമാകുന്നു. അതു കർമ്മയോഗമായ ഉപായത്താൽ സാദ്ധ്യവുമാകുന്നു. അതിൽ പ്രവൃത്തിലക്ഷണമായും നിവൃത്തിലക്ഷണമായുമുള്ള വേദാർത്ഥമെല്ലാം പറയപ്പെട്ടു. ഗീതയിൽ മുഴുവനും ഈ യോഗത്തെത്തന്നെയാണ് ഭഗവാൻ ഉപദേശിപ്പാൻ നിശ്ചയിച്ചിട്ടുള്ളത്. അതിനാൽ വേദാർത്ഥം പരിസമാപ്തമായി (എല്ലാം സംക്ഷേപമായി ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു) എന്നു വിചാരിച്ച് ഗുരുശിഷ്യപരമ്പരയായി അതിനെ ഉപദേശിച്ചുപോന്നിട്ടുള്ള ക്രമത്തെ പറഞ്ഞുകൊണ്ട് ശ്രീഭഗവാൻ അതിനെ സ്തുതിക്കുന്നു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

> ഇമം വിവസ്വതേ യോഗം പ്രോക്തവാനഹമവ്യയം
> വിവസ്വാന്മനവേ പ്രാഹ മനുരിക്ഷ്വാകവേബ്രവീൽ. 1

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

അവ്യയം	നാശമില്ലാത്ത ഫലത്തെ കൊടുക്കുന്ന
ഇമം യോഗം	ഈ യോഗത്തെ
(പുരാ)	ആദികാലത്തിൽ
അഹം	ഞാൻ
വിവസ്വതേ	സൂര്യനായിക്കൊണ്ട്
പ്രോക്തവാൻ	ഉപദേശിച്ചു
വിവസ്വാൻ	സൂര്യൻ
മനവേ	സ്വപുത്രനായ വൈവസ്വതമനുവിന്ന്
പ്രാഹ	ഉപദേശിച്ചു
മനുഃ	മനു
ഇക്ഷ്വാകവേ	സ്വപുത്രനായ ഇക്ഷ്വാകുവിന്ന്
അബ്രവീൽ	ഉപദേശിച്ചു.

നാശമില്ലാത്ത ഫലത്തെ കൊടുക്കുന്ന ഈ യോഗത്തെ ഞാൻ ആദ്യം സൂര്യന്നുപദേശിച്ചു. സൂര്യൻ സ്വപുത്രനായ മനുവിന്നു

പദേശിച്ചു. മനു (അതിനെ) സ്വപുത്രനായ ഇക്ഷ്വാകുവിന്നുപദേശിച്ചു.

[ശം-ഭാ] മുൻ രണ്ടദ്ധ്യായങ്ങളെക്കൊണ്ടു പറയപ്പെട്ട ഈ യോഗത്തെ ഞാൻ ജഗൽപരിപാലകന്മാരായ ക്ഷത്രിയക്കു ബലമുണ്ടാകുന്നതിനുവേണ്ടി സൃഷ്ടിയുടെ ആദിയിൽ സൂര്യനായിട്ടുപദേശിച്ചു. ഈ യോഗത്തോടുകൂടിയവരായിട്ട് അവർ ബ്രാഹ്മണരെ രക്ഷിക്കുന്നതിന്നു സമർത്ഥന്മാരായി ഭവിക്കുന്നു. ബ്രഹ്മക്ഷത്രപരിപാലനംകൊണ്ട് ജഗത്തിനെ മുഴവൻ പരിപാലിക്കാവുന്നതാകുന്നു. വ്യയമില്ലാത്ത ഫലത്തോടുകൂടിയതാകയാൽ ഈ യോഗം അവ്യയമാകുന്നു. സമ്യഗ്ദർശനനിഷ്ഠാലക്ഷണമായ ഈ യോഗത്തിന്റെ മോക്ഷമെന്ന ഫലം ഒരിക്കലും നശിക്കുന്നില്ല. വിവസ്വാൻ അതു മനുവിന്നുപദേശിച്ചു. മനു സ്വപുത്രനും ആദ്യത്തെ രാജാവുമായ ഇക്ഷ്വാകുവിന്നുപദേശിച്ചു.

ഏവം പരംപരാപ്രാപ്തമിമം രാജർഷയോ വിദുഃ
സ കാലേനേഹ മഹതാ യോഗോ നഷ്ടഃ പരന്തപ. 2

ഹേ പരന്തപ	അല്ലയോ ശത്രുതാപന
ഏവം	ഇപ്രകാരം
പരംപരാപ്രാപ്തം	പരമ്പരയായി ഉപദേശിക്കപ്പെട്ട
ഇമം	ഈ (ജ്ഞാന) യോഗത്തെ
രാജർഷയഃ	(ജനകൻ, നിമി മുതലായ) രാജർഷികൾ
വിദുഃ	അറിഞ്ഞിരുന്നു
സഃ യോഗഃ	ആ യോഗം
മഹതാ കാലേന	കാലവശാൽ (വളരെ കാലമായിട്ടുവിട്ടതിനാൽ)
ഇഹ	ഈ ലോകത്തിൽ
നഷ്ടഃ	നഷ്ടമായിപ്പോയി (വിച്ഛിന്നമായി).

അല്ലയോ പരന്തപ, ഇപ്രകാരം പരമ്പരയായി ഉപദേശിക്കപ്പെട്ട ഈ യോഗത്തെ രാജർഷികൾ അറിഞ്ഞിരുന്നു. കാലവശാൽ ഈ യോഗം ഇഹലോകത്തിൽ നഷ്ടമായിപ്പോയി.

[ശം-ഭാ] ക്ഷത്രിയരിൽ പരമ്പരയായി ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടുപോന്നിരുന്ന ഈ യോഗത്തെ രാജർഷികൾ —രാജാക്കന്മാർ

തന്നെ ഋഷികളായിട്ടുള്ളവർ—അറിഞ്ഞിരുന്നു. പരമ്പരയായി ഈ യോഗത്തെ ഉപദേശിച്ചുവന്നിരുന്ന സമ്പ്രദായം കാലക്രമം കൊണ്ടു് ഇല്ലാതായി.

പരന്തപ—തനിക്കു് എതിർപക്ഷക്കാരായിട്ടുള്ളവർ പരന്മാർ (ശത്രുക്കൾ) എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അവരെ ശൗര്യതേജസ്സുകളായ രശ്മികളെക്കൊണ്ടു സൂര്യനെന്നപോലെ തപിപ്പിക്കുന്നവൻ പരന്തപൻ—ശത്രുതാപനൻ എന്നർത്ഥം.

ഈ യോഗം അജിതേന്ദ്രിയന്മാരായ ബലഹീനന്മാരെ പ്രാപിക്കുകയാൽ നശിച്ചുവെന്നും, തന്നിമിത്തം ജനങ്ങൾ പരമപുരുഷാർത്ഥത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നും കാണുകയാൽ—

സ ഏവായം മയാ തേദ്യ യോഗഃ പ്രോക്തഃ പുരാതനഃ
ഭക്തോസി മേ സഖാ ചേതി രഹസ്യം ഹ്യേതദുത്തമം. 3

മേ	എന്റെ
ഭക്തഃ	ഭക്തനും
സഖാ ച	സഖാവും
അസി ഇതി	(നീ) ആകുന്നു എന്നുവെച്ചു്
പുരാതനഃ	പഴമയിലുള്ള
സഃ ഏവ അയം യോഗഃ	ആ യോഗംതന്നെ
മയാ	എന്നാൽ
അദ്യ	ഇപ്പോൾ
തേ	നിനക്കു്
പ്രോക്തഃ	ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
ഏതൽ	ഇതു്
രഹസ്യം	രഹസ്യവും
ഉത്തമം	ശ്രേഷ്ഠവുമാകുന്നു.

നീ എന്റെ ഭക്തനും സഖാവുമാണെന്നുവെച്ചു പുരാതനമായ ആ യോഗംതന്നെ നിനക്കിപ്പോൾ എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, ഇതു രഹസ്യവും ശ്രേഷ്ഠവുമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഏതൽ—ഈയോഗം—ജ്ഞാനമെന്നർത്ഥം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഭഗവാനാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടുവെന്നതു വിരുദ്ധമാകുന്നു എന്നു് ആക്കും തോന്നരുതെന്നു വിചാരിച്ചു് അർജ്ജുനൻ അതിനെ (അങ്ങനെ വരാവുന്ന ദോഷത്തെ) പരിഹരിപ്പാൻ വേണ്ടി ഒരു ചോദ്യം ചോദിക്കുന്നതുപോലെ പറയുന്നു:

അജ്ജുന ഉവാച:

അപരം ഭവതോ ജന്മ പരം ജന്മ വിവസ്വതഃ

കഥമേതദ്വിജാനീയാം ത്വമാദൗ പ്രോക്തവാനിതി. 4

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഭവതഃ	അങ്ങയുടെ
ജന്മ	ജനനം
അപരം	ഇപ്പോഠം സംഭവിച്ചതു്
വിവസ്വതഃ	സൂര്യൻെറ
ജന്മ	ജനനം
പരം	മുമ്പുണ്ടായതു്
ത്വം	അങ്ങു്
ആദൗ	ആദികാലത്തിൽ
ഏതൽ	ഈ യോഗത്തെ
പ്രോക്തവാൻ ഇതി	ഉപദേശിച്ചു എന്നതു്
കഥം വിജാനീയാം	എനിക്കു് എങ്ങനെ അറിവാൻ കഴിയും?

അങ്ങയുടെ ജനനം ഇയ്യിടെ സംഭവിച്ചതു്. സൂര്യൻെറ ജനനം മുമ്പുണ്ടായതു്. അങ്ങനെയിരിക്കെ അങ്ങു് ആദികാലത്തു് ഈ യോഗത്തെ ഉപദേശിച്ചു എന്നതിനെ ഞാനെങ്ങനെയാണു് മനസ്സിലാക്കേണ്ടതു്?

[ശം-ഭാ] അങ്ങയുടെ ജനനം വസുദേവഗൃഹത്തിൽ ഇയ്യിടെ സംഭവിച്ചു. ആദിത്യൻെറ ഉൽപത്തി സൃഷ്ടിയുടെ ആദിയിലാണുണ്ടായതു്. അങ്ങനെയിരിക്കെ ആദ്യം അങ്ങു് ഈ യോഗത്തെ സൂര്യന്നുപദേശിച്ചുവെന്നും, ആ അങ്ങുതന്നെ ഇപ്പോഠം അതിനെ എനിക്കുപദേശിച്ചുവെന്നും, ഉള്ള സംഗതിയെ എങ്ങനെയാണു് ഞാൻ വിരുദ്ധാർത്ഥംകൂടാതെ മനസ്സിലാക്കേണ്ടതു്?

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

ബഹൂനി മേ വ്യതീതാനി ജന്മാനി തവ ചാർജ്ജുന
താന്യഹം വേദ സർവ്വാണി ന ത്വം വേത്ഥ പരന്തപ. 5

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
മേ	എൻേറയും
തവ ച	നിൻേറയും
ബഹൂനി	അനേകം
ജന്മാനി	ജന്മങ്ങൾ
വ്യതീതാനി	കഴിഞ്ഞുപോയിട്ടുണ്ട്
താനി സർവ്വാണി	അവയെ എല്ലാം
അഹം	ഞാൻ
വേദ	അറിയുന്നു
ഹേ പരന്തപ	അല്ലയോ ശത്രുതാപന
ത്വം	നീ
ന വേത്ഥ	അറിയുന്നില്ല.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, എൻേറയും നിൻേറയും അനേകം ജന്മങ്ങൾ കഴിഞ്ഞുപോയിട്ടുണ്ട്. അവയെ എല്ലാം ഞാനറിയുന്നു. അല്ലയോ പരന്തപ, നീ അറിയുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] .... നീ അറിയുന്നില്ല. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, നിൻെറ ജ്ഞാനശക്തി പൂർവ്വകൃതധർമ്മാധർമ്മങ്ങളാൽ പ്രതിബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ, ഞാനവയെ അറിയുന്നു. എന്തെന്നാൽ, സ്വഭാവേന ഞാൻ നിത്യനായും ശുദ്ധനായും മുക്തനായും സത്യസ്വരൂപനായുമിരിക്കുന്നതിനാൽ എൻെറ ജ്ഞാനശക്തി അപ്രതിബദ്ധമായിരിക്കുന്നു. ഒന്നിനാലും മറയ്ക്കപ്പെടുന്നില്ല.

നിത്യേശ്വരനായ അങ്ങേയ്ക്കു ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളില്ലാതിരിക്കുമ്പോൾ പിന്നെ എങ്ങനെയാണു ജന്മമുണ്ടാകുന്നത്? — കേൾക്കുക:

അജോഽപി സന്നവ്യയാത്മാ ഭൂതാനാമീശ്വരോഽപി സൻ
പ്രകൃതിം സ്വാമധിഷ്ഠായ സംഭവാമ്യാത്മമായയാ. 6

അജഃ അപി സൻ	ജന്മമില്ലാത്തവനായാലും
അവ്യയാത്മാ(അപി സൻ)	നാശമില്ലാത്തവനായാലും
ഭൂതാനാം	ജീവികളുടെ
ഈശ്വരഃ അപി സൻ	ഈശ്വരനായിരുന്നാലും
സ്വാം	സ്വന്തമായ
പ്രകൃതിം	ശുദ്ധസത്ത്വാത്മികയായ പ്രകൃതിയെ
അധിഷ്ഠായ	സ്വീകരിച്ച്
ആത്മമായയാ	സ്വാധീനയായ മായയാൽ
സംഭവാമി	അവതാരംചെയ്യുന്നു.

ഞാൻ ജന്മമില്ലാത്തവനായാലും, നാശമില്ലാത്തവനായാലും, പ്രാണികളുടെ ഈശ്വരനായിരുന്നാലും, ശുദ്ധസത്ത്വാത്മികയായ എന്റെ മായയെ സ്വീകരിച്ചു സ്വേച്ഛയാ അവതാരംചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഞാൻ ജന്മരഹിതനാണെങ്കിലും, നാശരഹിതമായ ജ്ഞാനശക്തിസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവനാണെങ്കിലും, അപ്രകാരംതന്നെ ബ്രഹ്മം മുതൽ തൃണംവരെയുള്ള പ്രാണികൾക്കീശ്വരനായിരിക്കുന്നവനാണെങ്കിലും, വൈഷ്ണവിയായും ത്രിഗുണാത്മികയായുമിരിക്കുന്ന—യാതൊന്നിന്റെ വശമായി സകല ജഗത്തും സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവോ, യാതൊന്നാൽ മോഹിപ്പിക്കപ്പെട്ടിട്ട് ലോകം സ്വാത്മാവായ വാസുദേവനെ അറിയുന്നില്ലയോ, അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന—എന്റെ മായയെ വശീകരിച്ചിട്ട ഞാൻ സ്വമായാശക്ത്യാ അവതാരം ചെയ്യുന്നു, ദേഹത്തോടുകൂടിയവനായി ജനിച്ചവനെപ്പോലെയിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ പരമാർത്ഥത്തിൽ ലോകംപോലെ ജനിക്കുന്നില്ല.

ആ ജന്മം എപ്പോഴാണ്? എന്തിനായിട്ടാണ്?—പറയുന്നു:

യദാ യദാ ഹി ധർമ്മസ്യ ഗ്ലാനിർഭവതി ഭാരത
അഭ്യുത്ഥാനമധർമ്മസ്യ തദാത്മാനം സൃജാമ്യഹം 7

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭരതവംശജ
യദാ യദാ ഹി	ഏതേതു കാലത്തിലാണ്

ധർമ്മസ്യ	ധർമ്മത്തിന്നു്
ഗ്ലാനിഃ	ഹാനിയും
അധർമ്മസ്യ	അധർമ്മത്തിന്നു്
അഭ്യുത്ഥാനം	അഭിവൃദ്ധിയും (ആധിക്യവും)
ഭവതി	ഉണ്ടാകുന്നതു്
തദാ	അപ്പോരം
ആത്മാനം	പ്രാണികളെ അനുഗ്രഹിക്കുന്നതിന്നും നിഗ്രഹിക്കുന്നതിന്നും യോഗ്യമായ ദേഹത്തെ
അഹം	ഞാൻ
സൃജാമി	സൃഷ്ടിക്കുന്നു.

അല്ലയോ ഭരതവംശജ, ഏതേതു കാലത്തിൽ (വർണ്ണാശ്രമ) ധർമ്മത്തിന്നു ക്ഷയവും അധർമ്മത്തിന്നഭിവൃദ്ധിയുമുണ്ടാകുന്നുവോ അപ്പോരം ഞാൻ (സ്വമായകൊണ്ടു) തന്നെത്താൻ സൃഷ്ടിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] വർണ്ണാശ്രമാദിലക്ഷണമായും പ്രാണികരംക്കു് അഭ്യുദയത്തിന്നും മോക്ഷത്തിന്നും സാധനമായുമിരിക്കുന്ന ധർമ്മത്തിന്നു് ഏതേതു കാലത്തിൽ ഹാനിവരുന്നുവോ, അധർമ്മം ഏതേതുകാലത്തുത്ഭവിക്കുന്നുവോ, അപ്പോഴെല്ലാം ഞാൻ സ്വമായകൊണ്ടു് അവതാരംചെയ്യുന്നു.

എന്തിനുവേണ്ടി?—

പരിത്രാണായ സാധൂനാം വിനാശായ ച ദുഷ്കൃതാം
ധർമ്മസംസ്ഥാപനാൎത്ഥായ സംഭവാമി യുഗേ യുഗേ. 8

സാധൂനാം	സ്വധർമ്മത്തിലിരിക്കുന്നവരുടെ
പരിത്രാണായ	രക്ഷയ്ക്കായിക്കൊണ്ടും
ദുഷ്കൃതാം	ദുഷ്ടകർമ്മം ചെയ്യുന്നവരുടെ
വിനാശായ ച	നാശത്തിന്നായിക്കൊണ്ടും
ധർമ്മസംസ്ഥാപനാൎത്ഥായ	ധർമ്മത്തെ നിലനിർത്തുന്നതിന്നായിക്കൊണ്ടും
യുഗേ യുഗേ	അതാതവസരത്തിൽ (അതാതു യുഗത്തിൽ)
സംഭവാമി	ഞാനവതാരംചെയ്യുന്നു.

സാധുക്കളെ രക്ഷിക്കുന്നതിന്നും, ദുഷ്ടന്മാരെ നശിപ്പിക്കുന്നതിന്നും, ധർമ്മത്തെ നിലനിൎത്തുന്നതിന്നുംവേണ്ടി ഞാൻ യുഗംതോറും അവതാരംചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] സാധുക്കൾ=സന്മാൎഗ്ഗത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവർ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ജന്മ കർമ്മ ച മേ ദിവ്യമേവം യോ വേത്തി തത്ത്വതഃ
ത്യക്ത്വാ ദേഹം പുനൎജ്ജന്മ നൈതി മാമേതി സോൎജ്ജുന. 9

ഹേ അൎജ്ജുന	അല്ലയോ അൎജ്ജുന
ദിവ്യം	അലൗകികമായ
മേ	എന്റെ
ജന്മ	(സ്വേച്ഛപോലെയുള്ള) അവതാരത്തേയും
കർമ്മ ച	ധർമ്മപാലനരൂപമായ കർമ്മത്തേയും
യഃ	എവൻ
ഏവം തത്ത്വതഃ	ഇപ്രകാരം ശരിയായി (പരാനുഗ്രഹത്തിന്നുവേണ്ടി എന്നിങ്ങനെ)
വേത്തി	അറിയുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
ദേഹം	ദേഹത്തെ (ദേഹാഭിമാനത്തെ)
ത്യക്ത്വാ	ഉപേക്ഷിച്ചിട്ട്
പുനഃ	പിന്നേയും
ജന്മ	ജന്മത്തെ (സംസാരത്തെ)
ന ഏതി	പ്രാപിക്കുന്നില്ല
മാം	എന്നെ
ഏതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അൎജ്ജുന, ദിവ്യമായ എന്റെ അവതാരത്തേയും കർമ്മത്തേയും എവൻ ഇപ്രകാരം ശരിയായി അറിയുന്നുവോ അവൻ ദേഹാഭിമാനത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചതിന്റെശേഷം സംസാരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. അവൻ എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] എന്റെ അപ്രാകൃതമായും (പ്രകൃതിയിൽനിന്നു ത്ഭവിക്കാത്തതായും) ഐശ്വര്യമായുമുള്ള ജന്മത്തേയും സാധു രക്ഷ മുതലായ കർമ്മത്തേയും എവനാണ് മുൻപറഞ്ഞപ്രകാരം അറിയുന്നതു് അവൻ ഈ ദേഹത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചതിന്റെശേഷം ഇനിയൊരു ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ഹേ അർജ്ജുന, അവൻ എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു. അവൻ മുക്തനായി ഭവിക്കുന്നു എന്നർത്ഥം.

ഈ മോക്ഷമാർഗ്ഗം ഇപ്പോളുണ്ടായതല്ല. ഇതു പണ്ടുതന്നെ ഉള്ളതാകുന്നു:

വീതരാഗഭയക്രോധാ മന്മയാ മാമുപാശ്രിതഃ
ബഹവോ ജ്ഞാനതപസാ പൂതാ മത്ഭാവമാഗതാഃ. 10

വീതരാഗഭയക്രോധാഃ	ആശ, ഭയം, ക്രോധം ഇവയെ ഉപേക്ഷിച്ചവരായി
മന്മയാഃ	മനസ്സിനെ എന്നിൽത്തന്നെ വെച്ചിരിക്കുന്നവരായി
മാം	എന്നെത്തന്നെ
ഉപാശ്രിതാഃ	ഉപാസിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നവരുമായി
ബഹവഃ	അനേകംപേർ
ജ്ഞാനതപസാ	ജ്ഞാനംകൊണ്ടും തപസ്സുകൊണ്ടും
പൂതാഃ	പരിശുദ്ധന്മാരായി
മത്ഭാവം	എന്റെ സായുജ്യത്തെ
ആഗതാഃ	പ്രാപിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

ആശ, ഭയം, ക്രോധം ഇവയെ ഉപേക്ഷിച്ചവരും, മനസ്സിനെ എന്നിൽതന്നെ വെച്ചിരിക്കുന്നവരും, എന്നെത്തന്നെ ഉപാസിക്കുന്നവരുമായ അനേകംപേർ ജ്ഞാനംകൊണ്ടും തപസ്സുകൊണ്ടും പരിശുദ്ധന്മാരായി എന്റെ സായുജ്യത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ടുണ്ടു്. (എന്റെ ഈ ഭക്തിമാർഗ്ഗം ഇപ്പോഴും ഉള്ളതല്ല എന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] മന്മയാഃ—ബ്രഹ്മവിത്തുകൾ—ഈശ്വരൻ വേറെ, തങ്ങൾ വേറെ എന്ന ഭേദബുദ്ധിയില്ലാത്തവർ. മാം ഉപാശ്രിതാഃ—പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിച്ചി

ട്ടുള്ളവർ—കേവലജ്ഞാനനിഷ്ഠന്മാരെന്നൎത്ഥം. ഇങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അനേകം പേർ പരമാത്മവിഷയമായ ജ്ഞാനമാകുന്ന തപസ്സുകൊണ്ടു് ഉൽകൃഷ്ടമായ ശുദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചവരായിട്ടു് മോക്ഷത്തെ പ്രാപിച്ചു.

'ജ്ഞാനതപസാ' എന്ന വിശേഷണംകൊണ്ടു് (മോക്ഷമാൎഗ്ഗമായിരിക്കുന്ന) ജ്ഞാനനിഷ്ഠയ്ക്കു് അന്യതപസ്സുകളുടെ അപേക്ഷയില്ലെന്നു സൂചിപ്പിക്കുന്നു.

യേ യഥാ മാം പ്രപദ്യന്തേ താംസ്തഥൈവ ഭജാമ്യഹം
മമ വർത്മാനുവൎത്തന്തേ മനുഷ്യാഃ പാൎത്ഥ സൎവ്വശഃ. 11

ഹേ പാൎത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യേ	എവർ
യഥാ	ഏതുവിധം (കാമ്യമായിട്ടോ നിഷ്കാമമായിട്ടോ)
മാം	എന്നെ
പ്രപദ്യന്തേ	ഉപാസിക്കുന്നുവോ (ഭജിക്കുന്നുവോ)
താൻ	അവരെ
തഥാ ഏവ	ആവിധംതന്നെ (അവരാൽ അപേക്ഷിക്കപ്പെട്ട ഫലത്തെ ദാനംചെയ്തുകൊണ്ടു തന്നെ)
അഹം	ഞാൻ
ഭജാമി	അനുഗ്രഹിക്കുന്നു
(യതഃ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
മനുഷ്യാഃ	എല്ലാ മനുഷ്യരും
മമ വർത്മ	എന്റെ ഭജനമാൎഗ്ഗത്തെ
സൎവ്വശഃ	എല്ലാവിധത്തിലും
അനുവൎത്തന്തേ	അനുസരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അൎജ്ജുന, അവർ ഏതുവിധം എന്നെ ഉപാസിക്കുന്നുവോ അവരെ ആവിധംതന്നെ ഞാൻ അനുഗ്രഹിക്കുന്നു. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, എല്ലാ മനുഷ്യരും എന്റെ ഭജനമാർഗ്ഗത്തെ സൎവ്വപ്രകാരത്തിലും അനുസരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] മനുഷ്യർ ഏതുപ്രകാരം, എന്തു പ്രയോജനത്തോടുകൂടി, എന്തു ഫലത്തെ ഇച്ഛിച്ചിട്ടു് എന്നെ ഉപാസിക്കുന്നുവോ

അപ്രകാരത്തിൽ ആ ഫലത്തെ കൊടുത്തു ഞാൻ അവരെ അനു ഗ്രഹിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അവർ മോക്ഷത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നില്ല. ഒരുവനിൽത്തന്നെ ഫലേച്ഛയും മോക്ഷേച്ഛയും ഒന്നിച്ചിരിക്കു ന്നതല്ല. അതിനാൽ ഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവർക്ക് ഇഷ്ടഫലത്തെ കൊടുത്തും, എന്നാൽ ഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കാത്തവരും ശാസ്ത്രോക്ത കർമ്മങ്ങളെ യഥാവിധി ചെയ്യുന്നവരും മോക്ഷേച്ഛുക്കളുമായ വർക്കു ജ്ഞാനത്തെ കൊടുത്തും, സർവ്വകർമ്മങ്ങളെ സന്ന്യസിച്ചി ട്ടുള്ളവരും മോക്ഷത്തെത്തന്നെ ഇച്ഛിക്കുന്നവരുമായ ജ്ഞാനി കൾക്കു മോക്ഷത്തെ കൊടുത്തും, അപ്രകാരംതന്നെ ദീനന്മാരാ യിരിക്കുന്നവരുടെ ദീനഭാവത്തെ തീർത്തും, ഇങ്ങനെ ഏതെല്ലാം വിധത്തിൽ ആരെല്ലാം എന്നെ ഉപാസിക്കുന്നുവോ അവരെ എല്ലാം അതാതുവിധത്തിൽ ഞാൻ അനുഗ്രഹിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം. എന്നാൽ ഞാൻ ആരേയും രാഗദ്വേഷംനിമിത്തമോ അജ്ഞാനം നിമിത്തമോ അനുഗ്രഹിക്കുന്നില്ല. സർവ്വാവസ്ഥയിലുമിരി ക്കുന്ന ഈശ്വരനായ എന്റെ മാർഗ്ഗത്തെ സർവ്വപ്രകാരേണ മനു ഷ്യർ അനുസരിക്കുന്നു. ഓരോരോ ഫലേച്ഛനിമിത്തം അതാതു കർമ്മങ്ങളിൽ അധികാരികളായി പ്രയത്നംചെയ്യുന്നവരാരോ അവരാകുന്നു മനുഷ്യർ എന്നാണ് ഇവിടെ പറയപ്പെടുന്നതു്.

ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന അങ്ങേയ്ക്കു് രാഗാദിദോഷമില്ലായെ ങ്കിൽ, അങ്ങ് സകല പ്രാണികളേയും ഒന്നുപോലെ അനുഗ്ര ഹിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നവനും, സർവ്വ ഫലങ്ങളേയുമവർക്കു കൊടു പ്പാൻ സാമർത്ഥ്യമുള്ളവനുമാകയാൽ, പിന്നെ എന്തുകൊണ്ടാ ണ് അവർ 'സർവ്വവും വാസുദേവൻതന്നെയാണ്' എന്ന ജ്ഞാ നത്തോടുകൂടി മോക്ഷേച്ഛുക്കളായി ഭവിച്ച് അങ്ങേത്തന്നെ ശരണംപ്രാപിക്കാത്തതു്? ഇതിന്നുള്ള കാരണം കേട്ടാലും:

കാംക്ഷന്തഃ കർമ്മണാം സിദ്ധിം യജന്ത ഇഹ ദേവതാഃ
ക്ഷിപ്രം ഹി മാനുഷേ ലോകേ സിദ്ധിർഭവതി കർമ്മജാ. 12

ഇഹ	ഈ ലോകത്തിൽ
കർമ്മണാം	കർമ്മങ്ങളുടെ
സിദ്ധിം	ഫലത്തെ
കാംക്ഷന്തഃ	ഇച്ഛിക്കുന്നവർ
ദേവതാഃ	ഇന്ദ്രാദിദേവതകളെ (തന്നെ)

യജന്തേ	ആരാധിക്കുന്നു
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
മാനുഷേ ലോകേ	മനുഷ്യലോകത്തിൽ
കർമ്മജാ	കർമ്മംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന
സിദ്ധിഃ	ഫലം
ക്ഷിപ്രം	വേഗം
ഭവതി	ഉണ്ടാകുന്നു.

ഈ ലോകത്തിൽ കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവർ ഇന്ദ്രാദിദേവതകളെ ആരാധിക്കുന്നു. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, മനുഷ്യലോകത്തിൽ കർമ്മഫലം വേഗമുണ്ടാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവർ ഈ ലോകത്തിങ്കൽ, ഇന്ദ്രൻ അഗ്നി മുതലായ ദേവന്മാരെ ആരാധിക്കുന്നു. ശ്രുതി ഇപ്രകാരം പറയുന്നു:—''അഥ യോന്യാം ദേവതാമുപാസ്തേഽന്യോ സാവന്യോഽഹമസ്മീതി ന സ വേദ യഥാ പശുരേവം സ ദേവാനാം'' (=യാതൊരുവനാണ് 'അദ്ദേഹം എന്നിൽനിന്നന്യനാകുന്നു. ഞാനദ്ദേഹത്തിൽനിന്നന്യനാകുന്നു' എന്നു വിചാരിച്ച് അന്യമായ ദേവതയെ ഉപാസിക്കുന്നതു് അവൻ യഥാൎത്ഥത്തെ അറിയുന്നില്ല. പശു [മനുഷ്യൎക്ക്] എന്നപോലെയാകുന്നു അവൻ ദേവന്മാൎക്ക്) (ബൃ. ആ. ഉ. 1. 4. 10).

എന്തെന്നാൽ, ഭിന്നദേവതകളെ ആരാധിക്കുന്ന ഫലേച്ഛുക്കൾക്ക് ഈ മനുഷ്യലോകത്തിൽ കർമ്മഫലം ശീഘ്രം സിദ്ധിക്കുന്നു. ഈ മനുഷ്യലോകത്തിന്നാണ് കർമ്മാധികാരം വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. 'ക്ഷിപ്രം ഹി മാനുഷേ ലോകേ' എന്നുള്ള വിശേഷണംകൊണ്ടു് അന്യലോകങ്ങളിലും കർമ്മഫലസിദ്ധിയുണ്ടെന്നു ഭഗവാൻ സൂചിപ്പിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഈ മനുഷ്യലോകത്തിൽമാത്രമേ വർണ്ണാശ്രമാദികർമ്മങ്ങൾ ഉള്ളൂ എന്നു് ഒരു വിശേഷമുണ്ടു്. അങ്ങനെ വർണ്ണാശ്രമാദ്യധികാരികളായവൎക്കു കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലസിദ്ധി വേഗമുണ്ടാകുന്നു.

മനുഷ്യലോകത്തിൽ മാത്രമേ വർണ്ണാശ്രമാദി കർമ്മങ്ങൾക്ക് അധികാരമുള്ളൂ, മറ്റെ ലോകങ്ങളിലില്ല, എന്ന നിയമം എന്തുകൊണ്ടാകുന്നു?—അല്ലെങ്കിൽ, ചോദ്യം ഇങ്ങനെയാകാം:

വർണ്ണാശ്രമാദിഭേദങ്ങളാൽ വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള മനുഷ്യർ 'സർവ്വപ്രകാരേണ എന്റെ മാർഗ്ഗത്തെ അനുസരിക്കുന്നു' എന്ന് അങ്ങു പറഞ്ഞുവല്ലോ. എന്തുകൊണ്ടാണ് അവർ മറെറാരുവന്റെ മാർഗ്ഗത്തെ പിന്തുടരാതെ നിയമമായിട്ട് അങ്ങയുടെ മാർഗ്ഗത്തെ മാത്രം അനുവർത്തിക്കുന്നത്?—പറയുന്നു:

ചാതുർവർണ്ണ്യം മയാ സൃഷ്ടം ഗുണകർമ്മവിഭാഗശഃ
തസ്യ കർത്താരമപി മാം വിദ്ധ്യകർത്താരമവ്യയം. 13

ഗുണകർമ്മവിഭാഗശഃ	ഗുണങ്ങളുടേയും കർമ്മങ്ങളുടേയും വിഭാഗംകൊണ്ട്
ചാതുർവ്വർണ്ണ്യം	നാലു വർണ്ണങ്ങൾ
മയാ	എന്നാൽ
സൃഷ്ടം	സൃഷ്ടിക്കപ്പെട്ടു
തസ്യ	അതിന്ന് (ഗുണകർമ്മവിഭാഗമായ ആ സൃഷ്ടിക്ക്)
കർത്താരം അപി	കർത്താവാണെങ്കിലും
മാം	എന്നെ
അകർത്താരം	(സൃഷ്ടികാര്യത്തിൽ) അകർത്താവായും
അവ്യയം	വ്യയമില്ലാത്തവനായും
വിദ്ധി	അറിയുക.

(ബ്രാഹ്മണൻ, ക്ഷത്രിയൻ, വൈശ്യൻ, ശൂദ്രൻ എന്ന) നാലു വർണ്ണങ്ങളും, ഗുണ കർമ്മങ്ങളുടെ വിഭാഗത്തെ അനുസരിച്ച്, എന്നാൽ സൃഷ്ടിക്കപ്പെട്ടു. ഞാൻ അതിന്നു കർത്താവാണെങ്കിലും (പരമാർത്ഥത്തിൽ) എന്നെ അകർത്താവായും വ്യയമില്ലാത്തവനായും അറിഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] ഗുണവിഭാഗത്തേയും കർമ്മവിഭാഗത്തേയുമനുസരിച്ചു നാലു വർണ്ണങ്ങളും ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നാൽ സൃഷ്ടിക്കപ്പെട്ടു. ''ബ്രാഹ്മണോസ്യമുഖമാസീൽ'' (=ബ്രാഹ്മണൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മുഖമായി ഭവിച്ചു—പുരുഷസൂക്തം) എന്നു തുടങ്ങിയ ശ്രുതിവാക്യങ്ങൾ ഇതിന്നു പ്രമാണം. ഗുണങ്ങൾ, സത്വം രജസ്സ് എന്നിവയാകുന്നു. സത്വഗുണപ്രധാനമായിരിക്കുന്ന ബ്രാഹ്മണന്നു കർമ്മങ്ങൾ, ശമം ദമം തപസ്സ്

മുതലായവയാകുന്നു. സത്വഗുണം അപ്രധാനമായും രജോഗുണം പ്രധാനമായുമിരിക്കുന്ന ക്ഷത്രിയന്നു കർമ്മങ്ങൾ, ശൗര്യം തേജസ്സ് മുതലായവയാകുന്നു. രജോഗുണം പ്രധാനമായും തമോഗുണം അപ്രധാനമായുമിരിക്കുന്ന വൈശ്യന്നു കർമ്മങ്ങൾ, കൃഷി കച്ചവടം മുതലായവയാകുന്നു. തമോഗുണം പ്രധാനമായും രജോഗുണം അപ്രധാനമായുമിരിക്കുന്ന ശൂദ്രന്നു കർമ്മം ശുശ്രൂഷതന്നെയാകുന്നു. ഇങ്ങനെ ഗുണകർമ്മങ്ങളുടെ വിഭാഗത്തെ അനുസരിച്ച് ചാതുർവ്വർണ്ണ്യം എന്നാൽ സൃഷ്ടിക്കപ്പെട്ടു എന്നർത്ഥം. ചാതുർവ്വർണ്ണ്യം അന്യലോകങ്ങളിലില്ല. അതുകൊണ്ടാണ് 'മാനുഷേ ലോകേ' എന്ന വിശേഷണം.

''എന്നാൽ അങ്ങ് ചാതുർവ്വർണ്ണ്യത്തിന്റെ സൃഷ്ടിയായ കർമ്മത്തിന്നു കർത്താവാകയാൽ അതിന്റെ ഫലത്താൽ അങ്ങ് ബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ട് അങ്ങ് നിത്യമുക്തനും, നിത്യനായ ഈശ്വരനും അല്ല.''

ഇതിന്നു സമാധാനം ഭഗവാൻ പറയുന്നു:—

മായാവ്യവഹാരത്തെ അനുസരിച്ചുനോക്കുമ്പോൾ ആ കർമ്മത്തിന്നു ഞാൻ കർത്താവായിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും പരമാർത്ഥത്തിൽ എന്നെ അകർത്താവായും, അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ അവ്യയനായും, അസംസാരിയായും, അറിഞ്ഞാലും.

നീ എന്നെ ഏതെല്ലാം കർമ്മങ്ങൾക്കു കർത്താവായി വിചാരിക്കുന്നുവോ ആ കർമ്മങ്ങൾക്കൊന്നും ഞാൻ പരമാർത്ഥത്തിൽ കർത്താവാകുന്നില്ല, എന്തെന്നാൽ—

ന മാം കർമ്മാണി ലിംപന്തി ന മേ കർമ്മഫലേ സ്പൃഹാ
ഇതി മാം യോഭിജാനാതി കർമ്മഭിർന്ന സ ബധ്യതേ. 14

കർമ്മാണി	(വിശ്വസൃഷ്ട്യാദി) കർമ്മങ്ങൾ
മാം	എന്നെ
ന ലിംപന്തി	(അവയിൽ) സക്തിയുള്ളവനാക്കിത്തീർക്കുന്നില്ല
മേ	എനിക്കു്
കർമ്മഫലേ	കർമ്മഫലത്തിൽ

സ്പൃഹാ ന	ഇച്ഛയില്ല
ഇതി മാം	എന്നിങ്ങനെ എന്നെ
യഃ അഭിജാനാതി	ആരറിയുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
കർമ്മഭിഃ	കർമ്മങ്ങളാൽ
ന ബധ്യതേ	ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല.

എന്നെ കർമ്മങ്ങരം സ്പൃശിക്കുന്നില്ല. എനിക്കു കർമ്മഫലത്തിൽ ഇച്ഛയുമില്ല. ഇങ്ങനെ എന്നെ ആരറിയുന്നുവോ അവൻ കർമ്മങ്ങളാൽ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] എനിക്കു ദേഹാദിയെ ഉൽപാദിപ്പിക്കുന്നതിന്നു കാരണമായ അഹങ്കാരമില്ലാത്തതിനാൽ ആ കർമ്മങ്ങരം എന്നെ ബന്ധിക്കുന്നില്ല. ആവക കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലങ്ങളിൽ എനിക്കിച്ഛയുമില്ല. എന്നാൽ യാവചില സംസാരികരംക്കാണ് 'ഞാൻ കർത്താ' എന്ന അഭിമാനവും, കർമ്മങ്ങളിലും തൽഫലങ്ങളിലുമിച്ഛയും, ഉള്ളതു് അവരെ കർമ്മങ്ങരം സ്പൃശിക്കുന്നു എന്നതു യുക്തംതന്നെ. എനിക്കു് അവ (സ്പൃഹയും അഭിമാനവും) ഇല്ലാത്തതിനാൽ എന്നെ കർമ്മങ്ങരം സ്പൃശിക്കുന്നില്ല. ഇങ്ങനെ വേറെ ഏതൊരുവനെങ്കിലും എന്നെ ആത്മാവായിട്ടറിയുന്നുവോ —ഞാൻ കർത്താവല്ല, എനിക്കു കർമ്മഫലത്തിൽ ഇച്ഛയില്ല, എന്നറിയുന്നുവോ —അവൻ കർമ്മങ്ങളാൽ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല. അവന്നും ദേഹാദ്യാരംഭകങ്ങളായ (ദേഹാദിയെ ഉൽപാദിപ്പിപ്പാൻ കാരണമായ) കർമ്മങ്ങരം ഉണ്ടാവുകയില്ല എന്നർത്ഥം (അവൻെറ കർമ്മങ്ങരം ദേഹാദ്യാരംഭകങ്ങളായി ഭവിക്കുന്നില്ല).

'ഞാൻ കർത്താവല്ല, എനിക്കു കർമ്മഫലത്തിൽ ഇച്ഛയുമില്ല' എന്നറിഞ്ഞിട്ടു്:

ഏവം ജ്ഞാത്വാ കൃതം കർമ്മ പൂർവ്വൈരപി മുമുക്ഷുഭിഃ
കുരു കർമ്മൈവ തസ്മാത്ത്വം പൂർവ്വൈഃ പൂർവ്വതരം കൃതം. 15

ഏവം ജ്ഞാത്വാ	ഇപ്രകാരം (അഹങ്കാരാദികൂടാതെ ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മം ബന്ധകരമായി ഭവിക്കുന്നില്ല എന്നു്) അറിഞ്ഞു്
പൂർവ്വൈഃ	പണ്ടുള്ള

മുമുക്ഷുഭിഃ	മോക്ഷേച്ഛുക്കളാൽ
കർമ്മ	കർമ്മം
കൃതം	(മനഃശ്ശുദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു) ചെയ്യപ്പെട്ടു
തസ്മാൽ	അതുകൊണ്ടു്
പൂർവ്വൈഃ	പൂർവ്വന്മാരാൽ
പൂർവ്വതരം	പണ്ടു് (യുഗാന്തരങ്ങളിലും)
കൃതം	ചെയ്യപ്പെട്ട
കർമ്മ ഏവ	കർമ്മത്തെത്തന്നെ
ത്വം അപി	നീയ്യും
കുരു	ചെയ്യുക.

ഇപ്രകാരമറിഞ്ഞിട്ടു് പൂർവ്വന്മാരായ മോക്ഷേച്ഛുക്കളുംകൂടി കർമ്മംചെയ്തു. അതുകൊണ്ടു പൂർവ്വന്മാർ പണ്ടു ചെയ്തുപോന്നപ്രകാരം നീയ്യും കർമ്മത്തെത്തന്നെ (ആദ്യം) ചെയ്യുക.

[ശം-ഭാ] ഇപ്രകാരമറിഞ്ഞിട്ടു് പൂർവ്വന്മാരായ മുമുക്ഷുക്കളാൽ കർമ്മംചെയ്യപ്പെട്ടു. അതുകൊണ്ടു് നീയ്യും കർമ്മത്തെത്തന്നെ ചെയ്യണം. കർമ്മം ചെയ്യാതെ വെറുതെയിരിക്കരുതു്. സന്ന്യസിക്കയുമരുതു്. നീ ആത്മാവിനെ അറിയാത്തവനാണെങ്കിൽ ചിത്തശ്ശുദ്ധിക്കുവേണ്ടിയും, ആത്മതത്ത്വത്തെ അറിയുന്നവനാണെങ്കിൽ ലോകസംഗ്രഹത്തിന്നുവേണ്ടിയും, കർമ്മം ചെയ്യണം. പൂർവ്വന്മാരായ ജനകാദികൾകൂടി പണ്ടു കർമ്മം ചെയ്തിരുന്നു. ഇതു് ഇയ്യിടെ തുടങ്ങിയതല്ല.

ഇഹലോകത്തിൽ കർമ്മം ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതാവശ്യമാണെങ്കിൽ ഞാൻ അങ്ങയുടെ വാക്കിനെ പ്രമാണിച്ചുതന്നെ ചെയ്യുന്നു. (അല്ലാതെ) പണ്ടു പൂർവ്വന്മാരാൽ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു് എന്നു വിശേഷിപ്പിക്കുന്നതെന്തിനാണു്?—(ഇതിന്നു സമാധാനം ഭഗവാൻ പറയുന്നു) കേൾക്കുക—എന്തെന്നാൽ കർമ്മത്തേയും അകർമ്മത്തേയും തിരിച്ചറിയുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു. എങ്ങനെ?

കിം കർമ്മ കിമകർമ്മേതി കവയോഽപ്യത്ര മോഹിതാഃ
തത്തേ കർമ്മ പ്രവക്ഷ്യാമി യജ്ജ്ഞാത്വാ മോക്ഷ്യസേഽശുഭാൽ.

കർമ്മ കിം	കർമ്മം എങ്ങനെയുള്ളതു്
അകർമ്മ കിം	അകർമ്മം എങ്ങനെയുള്ളതു്
ഇതി അത്ര	എന്ന വിഷയത്തിൽ
കവയഃ അപി	വിവേകികളുംകൂടി
മോഹിതാഃ	മോഹിക്കുന്നു
(അതഃ)	ഇതു ഹേതുവായിട്ടു്
യൽ ജ്ഞാത്വാ	യാതൊന്നിനെ അറിഞ്ഞു് (അനുഷ്ഠിച്ചു്)
അശുഭാൽ	സംസാരബന്ധമായ പാപത്തിൽ നിന്നു്
മോക്ഷ്യസേ	നീ മോചിക്കുമോ
തൽ കർമ്മ (അകർമ്മ ച)	ആ കർമ്മത്തേയും അകർമ്മത്തേയും
തേ	നിനക്കു്
പ്രവക്ഷ്യാമി	ഞാൻ പറഞ്ഞുതരാം.

കർമ്മം ഏതുപ്രകാരമാകുന്നു, അകർമ്മം ഏതുപ്രകാരമാകുന്നു എന്നീ വിഷയത്തിൽ വിവേകികളുംകൂടി മോഹിക്കുന്നു. അതു കൊണ്ടു യാതൊന്നിനെ അറിഞ്ഞു് (അല്ലെങ്കിൽ അനുഷ്ഠിച്ചു്) നീ സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നു മോചിക്കുമോ ആ കർമ്മത്തെ ഞാൻ നിനക്കുപദേശിച്ചേക്കാം.

[ശം-ഭാ] കർമ്മം ഏതു്? അകർമ്മം ഏതു്? എന്ന വിഷയത്തിൽ ബുദ്ധിമാന്മാർകൂടി മോഹിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഞാൻ നിനക്കു കർമ്മത്തേയും അകർമ്മത്തേയും ഉപദേശിച്ചുതരാം. അവയെ അറിഞ്ഞാൽ പിന്നെ നീ അശുഭമായിരിക്കുന്ന സംസാരത്തിൽനിന്നു മോചിക്കും.

'കർമ്മമെന്നു പറയുന്നതു് ദേഹാദിചേഷ്ടയാകുന്നു. അകർമ്മമെന്നതു് അതിന്റെ അഭാവം—വെറുതെയിരിക്കുകതന്നെ. ഈ കാര്യത്തിൽ എന്താണു് അറിവാനുള്ളതു് എന്നു നീ വിചാരിക്കരുതു്.' എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, പറയുന്നു:

കർമ്മണോ ഹ്യപി ബോദ്ധവ്യം ബോദ്ധവ്യം ച വികർമ്മണഃ
അകർമ്മണശ്ച ബോദ്ധവ്യം ഗഹനാ കർമ്മണോ ഗതിഃ. 17

കർമ്മണഃ (തത്ത്വം)	വിഹിതവ്യാപാരത്തിന്റെ തത്ത്വം (കർമ്മത്തിന്റെ സ്വരൂപം)

ബോദ്ധവ്യം (അസ്തി)	അറിയപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു
വികർമ്മണഃ ച അപി (തത്ത്വം)	നിഷിദ്ധവ്യാപാരത്തിൻെറ തത്ത്വ വും (വികർമ്മത്തിൻെറ സ്വരൂപവും)
ബോദ്ധവ്യം (അസ്തി)	അറിയപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു
അകർമ്മണഃ ച (തത്ത്വം)	അവിഹിതവ്യാപാരത്തിൻെറ തത്ത്വവും (അകർമ്മത്തിൻെറ സ്വരൂപവും)
ബോദ്ധവ്യം (അസ്തി)	അറിയപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
കർമ്മണഃ	കർമ്മത്തിൻെറ (കർമ്മാകർമ്മവികർമ്മങ്ങളുടെ)
ഗതിഃ	തത്ത്വം (സ്വരൂപം)
ഗഹനാ	അറിയപ്പെടാൻ വളരെ ദുർഘടമാകുന്നു.

കർമ്മത്തിൻേറയും, വികർമ്മത്തിൻേറയും, അകർമ്മത്തിൻേറയും, സ്വരൂപം അറിയപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അവയുടെ തത്ത്വമറിയുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] എന്തെന്നാൽ, ശാസ്ത്രവിഹിതമായ കർമ്മങ്ങളെപ്പററി അറിയേണ്ടതായി വളരെ ഉണ്ട്. പ്രതിഷിദ്ധമായ കർമ്മങ്ങളെപ്പററിയും അറിയേണ്ടതായിട്ടുണ്ട്. അപ്രകാരംതന്നെ തൂഷ്ണീംഭാവമായ അകർമ്മത്തെപ്പററിയുമറിയേണ്ടതായിട്ടുണ്ട്. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, കർമ്മാകർമ്മവികർമ്മങ്ങളുടെ യഥാത്ഥമായ തത്ത്വത്തെ അറിവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു.

എന്നാൽ അങ്ങ് എനിക്ക പറഞ്ഞുതരാമെന്നു വാഗ്ദത്തം ചെയ്തിട്ടുള്ളതും അറിയപ്പെടേണ്ടതുമായ ആ കർമ്മാദികളുടെ തത്ത്വം എന്താകുന്നു? — പറയുന്നു:

കർമ്മണ്യകർമ്മ യഃ പശ്യേദകർമ്മണി ച കർമ്മ യഃ
സ ബുദ്ധിമാൻ മനുഷ്യേഷു സ യുക്തഃ കൃത്സ്നകർമ്മകൃൽ. 18

കർമ്മണി	കർമ്മത്തിൽ (ദേഹേന്ദ്രിയാദി വ്യാപാരമുള്ളപ്പോഴും)

അകർമ്മ	കർമ്മാഭാവത്തെ (ദേഹാദിവ്യതിരിക്തമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിന്നു സ്വാഭാവികമായ നൈഷ്കർമ്മ്യത്തെത്തന്നെ)
യഃ പശ്യേൽ	എവൻ കാണുന്നുവോ
(തഥാ)	അപ്രകാരംതന്നെ
അകർമ്മണി ച	അകർമ്മത്തിൽ (ജ്ഞാനരഹിതമായ കർമ്മത്യാഗത്തിൽ)
കർമ്മ	കർമ്മത്തെ
യഃ (പശ്യേൽ)	എവൻ കാണുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
മനുഷ്യേഷു	(എല്ലാ) മനുഷ്യരിലുംവെച്ച്
ബുദ്ധിമാൻ	പണ്ഡിതനാകുന്നു
കൃൽസ്നകർമ്മകൃൽ	സകല കർമ്മങ്ങളേയും ചെയ്യുന്നവൻ (യദൃച്ഛാ പ്രാപ്തങ്ങളായ ആഹാരാദി സകല കർമ്മങ്ങളേയും ചെയ്യുന്നവനാണെങ്കിലും)
സഃ	അവൻ
യുക്തഃ	മനസ്സമാധാനത്തോടുകൂടിയ യോഗിയായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു.

കർമ്മത്തിൽ അകർമ്മത്തേയും, (അപ്രകാരംതന്നെ) അകർമ്മത്തിൽ കർമ്മത്തേയും, ആരു കാണുന്നുവോ അവൻ എല്ലാ മനുഷ്യരിലുംവെച്ച് ബുദ്ധിമാനാകുന്നു. അവൻ സകല കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നവനും, (എങ്കിലും) മനസ്സമാധാനമുള്ള യോഗിയും ആകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ചെയ്യപ്പെടുന്നു എന്നതു് കർമ്മം—വ്യാപാരമാത്രം. ആ കർമ്മത്തിൽ കർമ്മാഭാവത്തേയും, കർമ്മാഭാവത്തിൽ കർമ്മത്തേയും, ആർ കാണുന്നുവോ—എന്തെന്നാൽ, പ്രവൃത്തി എന്നും നിവൃത്തി എന്നും നാം പറയുമ്പോഴ് ഒരു കർത്താവിനെ ആദ്യം കല്പിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. (പ്രവൃത്തിയും നിവൃത്തിയും ഒരു കർത്താവിനെ ആശ്രയിച്ചു നില്ക്കുന്നു.) പരമാർത്ഥവസ്തുവിനെ പ്രാപിക്കാതെ അവിദ്യാവസ്ഥയിലിരിക്കുമ്പോഴ് മാത്രമേ പ്രവൃത്തി എന്നും പ്രവൃത്തി ചെയ്യുന്നവൻ എന്നും മററുമുള്ള സകല വ്യവഹാരവുമുള്ളു. **അതിനാൽ അകർമ്മത്തിൽ കർമ്മത്തേയും കർമ്മത്തിലകർമ്മത്തേയും, ആർ കാണുന്നുവോ അവൻ മനു**

ഷ്യരിൽവെച്ച് ബുദ്ധിമാനാകുന്നു. അവൻ യോഗിയും, സകല കർമ്മത്തേയും ചെയ്തിരിക്കുന്നവനും ആകുന്നു. ഇങ്ങനെ, കർമ്മത്തിൽ അകർമ്മത്തേയും, അകർമ്മത്തിൽ കർമ്മത്തേയും കാണുന്നവൻ സ്തുതിക്കപ്പെടുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—എന്താണിങ്ങനെ വിരുദ്ധമായി പറയുന്നതു്? കർമ്മത്തിൽ കർമ്മാഭാവത്തേയും, കർമ്മാഭാവത്തിൽ കർമ്മത്തേയും ആക്ക കാണുവാൻ കഴിയും? ഒരിക്കലും കർമ്മം അകർമ്മമാവുകയോ അകർമ്മം കർമ്മമാവുകയോ ചെയ്യുയില്ല. ഒരുവൻ ഈ വിരുദ്ധമായതിനെഎങ്ങനെ കാണുന്നു?

സമാധാനം:—പരമാർത്ഥത്തിൽ കർമ്മമല്ലാത്തതു ലോകത്തിൽ മൂഢനായവന്നു് കർമ്മമായി തോന്നുന്നു. അപ്രകാരം തന്നെ കർമ്മത്തെ അകർമ്മമായും തോന്നുന്നു. അതിനാൽ അവയുടെ യഥാർത്ഥത്തെ മനസ്സിലാക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ഭഗവാൻ ''കർമ്മണ്യകർമ്മയഃ പശ്യേൽ....'' എന്നിങ്ങനെ പറയുന്നു. അതുകൊണ്ടു് ഇവിടെ വിരുദ്ധമായിട്ടൊന്നുമില്ല. കർമ്മാകർമ്മങ്ങളെ ഇപ്രകാരം അറിയുന്നവൻ ബുദ്ധിമാനാണെന്നും, അവയുടെ (കർമ്മാകർമ്മങ്ങളുടെ) സ്വരൂപത്തെപ്പററി അറിയേണ്ടതായി വളരെ ഉണ്ടെന്നും, ഭഗവാൻ പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു് അദ്ദേഹം ഇവിടെ ഉപദേശിക്കുന്നതു യഥാർത്ഥമായിട്ടുള്ളതുതന്നെയായിരിക്കണം. ''യൽ ജ്ഞാത്വാ മോക്ഷ്യസേശുഭാൽ'' (=യാതൊന്നിനെ അറിഞ്ഞാൽ നീ അശുഭത്തിൽനിന്നു മോചിക്കും) (അ 4, ശ്ലോ. 16) എന്നും പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. വിപരീതജ്ഞാനംകൊണ്ടു് അശുഭത്തിൽനിന്നു മോചിക്കുന്നതുമല്ല. അതു ഹേതുവായിട്ടു്, സകലപ്രാണികളും കർമ്മാകർമ്മങ്ങളെപ്പററി വിപരീതമായി ഗ്രഹിച്ചിരുന്നതിനാൽ ആ വിപരീതധാരണയിൽനിന്നു് അവരെ നിവർത്തിപ്പിക്കണമെന്ന ഉദ്ദേശത്തോടുകൂടിയാണു് ഭഗവാൻ 'കർമ്മണ്യകർമ്മയഃ പശ്യേൽ' എന്നു പറഞ്ഞതു്. ഇവിടെ, ബദരഫലങ്ങൾ ഒരു പാത്രത്തിലിരിക്കുന്നതു പോലെ അകർമ്മം കർമ്മത്തിലിരിക്കുന്നു എന്നു പറവാൻ പാടില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ കർമ്മം അകർമ്മത്തിലിരിക്കുന്നുവെന്നും പറവാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, അകർമ്മമെന്നതു കർമ്മത്തിൻെറ അഭാവം മാത്രമാകുന്നു. അതുകൊണ്ടു

കർമ്മാകർമ്മങ്ങളെ ജനങ്ങൾ തെററിദ്ധരിച്ചിരിക്കുന്നു—മരീചികയിൽ ജലവും മുത്തുച്ചിപ്പിയിൽ വെള്ളിയും ആരോപിക്കപ്പെടുന്നതുപോലെ ജനങ്ങൾ ഒന്നിനെ മറ്റൊന്നായി തെററിദ്ധരിക്കുന്നു (എന്നായിരിക്കണം ഭഗവാൻെറ അഭിപ്രായം).

പൂർവ്വപക്ഷം:—കർമ്മം എല്ലാവക്കും എപ്പോഴും കർമ്മം തന്നെയാകുന്നു. അതു മറെറാന്നായി ഒരിക്കലും ആക്കും തോന്നാറില്ല.

സമാധാനം:—അങ്ങനെയല്ല. എന്തെന്നാൽ, ഒരു കപ്പൽ പോകുമ്പോൾ അതിലിരിക്കുന്ന ഒരുവനു കരയ്ക്കു നില്ക്കുന്ന അചലങ്ങളായ വൃക്ഷങ്ങൾ (തൻെറ ഗതിക്കു്) പ്രതികൂലമായി ചലിക്കുന്നുവെന്നു തോന്നുന്നു. നമ്മുടെ ദൃഷ്ടിക്കു ഗോചരമായിട്ടു് അതിദൂരത്തായി ഒരുവൻ നടക്കുന്നുവെങ്കിലും അവൻ ഇളകുന്നില്ലെന്നു നമുക്കു തോന്നുന്നു. അതുപോലെതന്നെ ഇവിടെ കർമ്മാഭാവത്തിൽ 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്ന കർമ്മദർശനവും, കർമ്മത്തിൽ അകർമ്മദർശനവും യാതൊന്നുകൊണ്ടാണുണ്ടാകുന്നതു് ആ വിപരീതബുദ്ധിയെ നിരാകരിപ്പാൻവേണ്ടീട്ടാണു് 'കർമ്മണ്യകർമ്മ യഃ പശ്യേദകർമ്മണി ച കർമ്മ യഃ' എന്നു ഭഗവാൻ പറയുന്നതു്.

ഈ പ്രതിവചനത്തിന്നു സമാധാനം ഭഗവാൻ പലപ്പോഴും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടെങ്കിലും വിപരീതജ്ഞാനംകൊണ്ടു ജനങ്ങൾ പിന്നേയും പിന്നേയും മോഹിക്കപ്പെട്ടവരായിട്ടു് പലപ്രാവശ്യവുമുപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള തത്ത്വത്തെ മറന്നു പിന്നേയും പിന്നേയും മിഥ്യയായിരിക്കുന്ന പ്രസംഗത്തെ പുറപ്പെടുവിക്കുന്നു. അതിനാൽ, പരമാത്ഥവസ്തു അറിയപ്പെടുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു എന്നു കണ്ടിട്ടു്, ഭഗവാൻ അതിന്നു പിന്നേയും പിന്നേയും സമാധാനം പറയുന്നു. ആത്മാവിങ്കൽ കർമ്മാഭാവം ശ്രുതികൊണ്ടും സ്മൃതികൊണ്ടും ന്യായംകൊണ്ടും പ്രസിദ്ധമാകുന്നു. 'അവ്യക്തോയമചിന്ത്യോയം', (അ. 2, ശ്ലോ. 25), 'ന ജായതേ മ്രിയതേ' (അ. 2, ശ്ലോ. 20) എന്നുംമററുമുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു് ഇവിടെ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്. ഇതിന്നു മേലുള്ള ഭാഗങ്ങളിലും ഈ തത്ത്വത്തെ പ്രദർശിപ്പിക്കുന്നതാണു്. അകർമ്മത്തിൽ—കർമ്മരഹിതമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിങ്കൽ—വിപരീതമായി

കർമ്മത്തെ ദർശിക്കുന്നതു മനസ്സിന്റെ സഹജമായ ഒരു ധർമ്മമാകുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടാണ് വിദ്വാന്മാർക്കുടി കർമ്മമിന്നതു്, അകർമ്മമിന്നതു് എന്നു തിരിച്ചറിയാതെ മോഹിക്കുന്നതു്. ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്ന കർമ്മത്തെ, ജനങ്ങൾ മൗഢ്യമായി ആത്മാവിൽ ആരോപിച്ചിട്ട് 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നവൻ;ഇതു് എന്റെ കർമ്മം;ഈ കർമ്മത്തിന്റെ ഫലം എനിക്കു് അനുഭവിക്കണം' എന്നിങ്ങനെ വിചാരിക്കുന്നു. അപ്രകാരം തന്നെ കർമ്മത്തിന്റെ അഭാവവും ദേഹത്തിന്നും മനസ്സിന്നുമാണ്. ആ അവസ്ഥയിലിരിക്കുന്നവൻ 'ഞാൻ സ്വസ്ഥമായിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടു് ആയാസംകൂടാതേയും കർമ്മംകൂടാതേയും എനിക്കു സുഖമായിരിക്കാം' എന്നു വിചാരിക്കുന്നു. കർമ്മാഭാവംകൊണ്ടു് (ദേഹത്തേയും മനസ്സിനേയും ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്ന വ്യാപാരത്തിന്റെ ഇല്ലായ്മകൊണ്ടു്) ഈ സുഖത്തെ ജനങ്ങൾ മൗഢ്യമായി ആത്മാവിൽ ആരോപിച്ച് 'ഞാനൊന്നും ചെയ്യുന്നില്ല; ഞാൻ സ്വസ്ഥമായി സുഖമായിരിക്കുന്നു' എന്നിങ്ങനെ വിചാരിക്കുന്നു. ഈ വിപരീതജ്ഞാനത്തെ കളയുവാനായിട്ടാണ് ഭഗവാൻ 'കർമ്മണ്യകർമ്മയഃ പശ്യേൽ' എന്നു പറഞ്ഞതു്.

ദേഹത്തേയും മനസ്സിനേയും ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്ന കർമ്മം കർമ്മമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. ആ കർമ്മത്തെ ജനങ്ങളെല്ലാവരും കർമ്മരഹിതനായി അവിക്രിയനായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിൽ ആരോപിക്കുന്നു. ആയതുകൊണ്ടാണ് പണ്ഡിതനുംകൂടി 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്നു വിചാരിക്കുന്നതു്. അതിനാൽ യാതൊരുവൻ കർമ്മത്തിൽ അകർമ്മത്തെ ദർശിക്കുന്നുവോ— (എന്നുവെച്ചാൽ) നദീതീരത്തു നില്ക്കുന്ന വൃക്ഷങ്ങൾക്കു (കപ്പലിലിരിക്കുന്നവന്നു) വിപരീതമായി ഗതിയുണ്ടെന്നു തോന്നുന്നതല്ലാതെ പരമാർത്ഥമായി ഗതിയില്ലാത്തതുപോലെ, ആത്മാ കർമ്മത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നു എന്നതു ലോകപ്രസിദ്ധമാണെങ്കിലും പരമാർത്ഥമായി ആത്മാ കർമ്മരഹിതനാണെന്നു് ആരറിയുന്നുവോ, അപ്രകാരംതന്നെ അകർമ്മത്തിൽ യാതൊരുവൻ കർമ്മത്തെ ദർശിക്കുന്നുവോ — യാതൊരുവനാണ് അകർമ്മത്തേയും കർമ്മമായി വിചാരിക്കുന്നതു്—എന്തെന്നാൽ, അകർമ്മമെന്നതു കാര്യകാരണങ്ങളുടെ (ദേഹത്തിന്റേയും

മനസ്സിന്റേയും) വ്യാപാരത്തിന്റെ ഇല്ലായ്മയാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അകർമ്മവും കർമ്മംപോലെതന്നെ, ആത്മാവിൽ ആരോപിക്കപ്പെടുമ്പോൾ 'ഞാൻ ഒന്നും ചെയ്യാതെ സ്വസ്ഥമായിരിക്കുന്നു; ഞാൻ സുഖിയാകുന്നു' എന്നിങ്ങനെയുള്ള അഹങ്കാരബുദ്ധിക്കു് അതു് (അകർമ്മം) ഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നു. (കർമ്മാഭാവമെന്നു വിചാരിക്കപ്പെടുന്ന ഈ അവസ്ഥയിൽ കർമ്മത്തെ ആർ ദർശിക്കുന്നുവോ എന്നു താൽപര്യം.) ഇപ്രകാരം കർമ്മാകർമ്മങ്ങളുടെ വിഭാഗത്തെ ആർ തിരിച്ചറിയുന്നുവോ അവൻ മനുഷ്യരിൽവെച്ചു പണ്ഡിതനാകുന്നു—അവൻ യോഗിയും സകലകർമ്മത്തെ ചെയ്യുവനുമാകുന്നു—അവൻ അശുഭത്തിൽനിന്നു മോചിച്ചു കൃതകൃത്യനായി ഭവിക്കുന്നു എന്നർത്ഥം.

ഈ ശ്ലോകത്തെ മററു ചിലർ വേറൊരുവിധത്തിൽ വ്യാഖ്യാനിച്ചിരിക്കുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ—''ഈശ്വരാർപ്പണമായി അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്ന നിത്യകർമ്മങ്ങൾ ഫലഹീനങ്ങളായി ഭവിക്കുന്നതിനാൽ, ഗൗണിവൃത്തികൊണ്ടു്, അവ കർമ്മങ്ങളാണെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.'' (അവ കർമ്മങ്ങൾക്കു തുല്യമാകുന്നു എന്നർത്ഥം.) നിത്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യാതിരിക്കുന്നതു് അകർമ്മം. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ആ അകർമ്മം (കർമ്മം ചെയ്യാതിരിക്കൽ) പ്രത്യവായദോഷത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതിനാൽ, ഗൗണിവൃത്തികൊണ്ടുതന്നെ, കർമ്മമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഇതിനെ അനുസരിച്ചു് ഈ ശ്ലോകത്തെ ഇങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിക്കാം—ഒരു പശു പാൽ തരുന്നില്ലായെങ്കിൽ അതിനെ പശു എന്നും പശു അല്ലാത്തതെന്നും പറയാവുന്നതുപോലെ നിത്യകർമ്മത്തിന്നു ഫലമില്ലായ്കയാൽ യാതൊരുവൻ അതിൽ അകർമ്മത്തെ ദർശിക്കുന്നുവോ, അങ്ങനെതന്നെ നിത്യകർമ്മത്തെ ചെയ്യാതിരിക്കുക എന്ന അകർമ്മത്തിൽ യാതൊരുവൻ, നരകാദിപ്രത്യവായ ഫലത്തെ അതുണ്ടാക്കുന്നു എന്നിങ്ങനെ കർമ്മത്തെ ദർശിക്കുന്നുവോ അവൻ വിവേകിയാകുന്നു.

ഈ വ്യാഖ്യാനത്തെ സ്വീകരിപ്പാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, അപ്രകാരമുള്ള ജ്ഞാനംകൊണ്ടു് അശുഭത്തിൽനിന്നു നിവൃത്തിയുണ്ടാകാത്തതിനാൽ ''യൽ ജ്ഞാത്വാ മോക്ഷ്യസേ ശുഭാൽ'' (=യാതൊന്നിനെ അറിഞ്ഞാൽ നീ അശുഭത്തിൽ

നിന്നു മോചിക്കുമോ) (അ. 4, ശ്ലോ. 16) എന്ന ഭഗവദ്വാക്യം വ്യർത്ഥമായിഭവിക്കും. നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടു് അശുഭത്തിൽനിന്നു മോചനമുണ്ടാകുമെന്നു് ഒരുവിധം പറയാം. പക്ഷേ, കേവലം അവയുടെ ഫലാഭാവജ്ഞാനംകൊണ്ടു് അശുഭത്തിൽനിന്നു മോചനമുണ്ടാവുകയില്ല. എന്തെന്നാൽ, നിത്യകർമ്മങ്ങളുടെ ഫലാഭാവജ്ഞാനംകൊണ്ടോ, അല്ലെങ്കിൽ നിത്യകർമ്മജ്ഞാനം മാത്രംകൊണ്ടോ, അശുഭത്തിൽനിന്നു മോചനം സിദ്ധിക്കുമെന്നു് ശ്രുതിയിൽ ഒരു ദിക്കിലും പറയപ്പെട്ടിട്ടില്ല. ഭഗവാൻ അപ്രകാരമാണു് ഇവിടെ ഉപദേശിച്ചിട്ടുള്ളതെന്നും പറഞ്ഞുകൂടാ. അകർമ്മത്തിൽ കർമ്മദർശനത്തെപ്പററിയ അവരുടെ വ്യാഖ്യാനത്തേയും ഈ യുക്തികൊണ്ടുതന്നെ നിഷേധിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, നിത്യകർമ്മങ്ങൾ കർത്തവ്യങ്ങളാണെന്നു മാത്രമല്ലാതെ നിത്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യാതിരിക്കുന്നതു കർമ്മമാണെന്നു ദർശിപ്പാൻ വിധിച്ചിട്ടില്ല. എന്നുതന്നെയല്ല, നിത്യകർമ്മങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കാഞ്ഞാൽ പ്രത്യവായദോഷമുണ്ടു് എന്ന ജ്ഞാനംകൊണ്ടു് ഒരു ഫലവുമുണ്ടാകുന്നതല്ല. നിത്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യാതെ ഇരിക്കുക എന്നതു് അറിയപ്പെടേണ്ട ഒരു വസ്തുവാണെന്നും ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടില്ല. കർമ്മമകർമ്മമാണെന്നുള്ള മിഥ്യാജ്ഞാനംകൊണ്ടു് ഒരുവൻ അശുഭത്തിൽനിന്നു മോചിക്കപ്പെടുന്നതുമല്ല. അതിനാലവൻ ബുദ്ധിമാനും യോഗിയും സകലകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുവനുമാകയില്ല. അപ്രകാരമുള്ള ജ്ഞാനം സ്തുത്യർഹവുമല്ല. മിഥ്യാജ്ഞാനംതന്നെയാണു് സാക്ഷാൽ അശുഭരൂപമായിരിക്കുന്നതു്. പിന്നെ എങ്ങനെയാണു് അതു മററൊരശുഭത്തിൽനിന്നു നമ്മെ മോചിപ്പിക്കുന്നതു്? ഇരുട്ടു് ഇരുട്ടിനെ കളയുകയില്ലല്ലോ.

പൂർവ്വപക്ഷം:—കർമ്മത്തിൽ അകർമ്മദർശനവും അകർമ്മത്തിൽ കർമ്മദർശനവും മിഥ്യാജ്ഞാനമല്ല. അതു ഫലത്തിന്റെ ഭാവാഭാവങ്ങൾനിമിത്തമായ ഗൗണജ്ഞാനമാകുന്നു.

സമാധാനം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, കർമ്മാകർമ്മങ്ങളുടെ ഇപ്രകാരമുള്ള ഗൗണമായ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു വല്ല ഫലവുമുണ്ടെന്നു് ഒരുദിക്കിലും ഉപദേശിച്ചിട്ടില്ല. സന്ദർഭവിഷയത്തെ വിട്ടു് അന്യവിഷയത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് ഒരു വിശേഷവും സിദ്ധിക്കുന്നതല്ല. നിത്യകർമ്മങ്ങൾക്കു് ഒരു

ഫലവുമില്ലെന്നും, അവയെ ചെയ്യാഞ്ഞാൽ നരകമുണ്ടെന്നും സ്പഷ്ടമായി പറയുവാൻ കഴിയുന്നതുമാണ്. അങ്ങനെയിരിക്കെ, ''കർമ്മണ്യകർമ്മ യഃ പശ്യേൽ'' എന്നിങ്ങനെ അന്യനെ കമല പ്പെടുത്തുന്ന വ്യാജമായ വാക്യംകൊണ്ടെന്തൊരു പ്രയോജനമാ ണുള്ളത്? ഇതിനെ അങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിക്കുന്നുവെങ്കിൽ ഭഗ വാൻെറ ഈ വാക്യം ലോകത്തെ മോഹിപ്പിക്കുന്നതാണെന്നു വ്യക്തമായി കല്പിക്കേണ്ടിവരും. നിത്യകർമ്മങ്ങളെ ഫലമാത്ര പേണ ഗൂഢമാക്കിവെച്ചിട്ട കാര്യവുമില്ല. എന്നാൽ പലവിധ ത്തിലും പറഞ്ഞാൽ വസ്തുജ്ഞാനം എളുപ്പത്തിലുണ്ടാകുമെന്നു സാധിക്കുന്നതും യുക്തമല്ല. എന്തെന്നാൽ, 'കർമ്മണ്യേവാധി കാരസ്തേ' (അ 2, ശ്ലോ. 47) എന്നുപദേശിച്ചിട്ടുള്ളതുകൊണ്ടുത ന്നെ ഈ അത്ഥം വളരെ സ്പഷ്ടമാകുന്നതിനാൽ അതിനെ ആവ ത്തിച്ചിട്ട കാര്യമില്ല. പ്രശസ്തമായുള്ളതും കത്തവ്യമായിട്ടുള്ള തുമായതിനെയാണ് അറിയേണ്ടതു്. അതല്ലാതെ നിഷ്പ്ര യോജനമായിട്ടുള്ളതിനെയല്ല. മിഥ്യാജ്ഞാനം അറിയപ്പെ ടേണ്ടതുമല്ല. വസ്ത്വാഭാസമായിരിക്കുന്ന അതിൻെറ വിഷയ ത്തെ അറിഞ്ഞിട്ടും കാര്യമില്ല. നിത്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യാ ഞ്ഞാൽ പ്രത്യവായദോഷമുണ്ടാകുന്നതുമല്ല. അഭാവത്തിൽ നിന്നു ഭാവമുണ്ടാവുകയില്ല. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി 'നാസ തോ വിദ്യതേ ഭാവഃ' (അ. 2. ശ്ലോ. 16) എന്നു മുമ്പു പറഞ്ഞിട്ടു ണ്ട്. ''കഥമസതഃ സജ്ജായേത'' (=അസത്തിൽ [അഭാവ ത്തിൽ]നിന്നു സത്തു് [ഭാവം] എങ്ങനെ ഉണ്ടാകും) എന്നു ശ്രുതി വാക്യവുമുണ്ട്. (ഛാന്ദോഗ്യം, ഉ. 6, 2. 2.) അതുകൊണ്ട് അസത്തിൽനിന്നു സത്തു് ജനിക്കുന്നില്ല. അസത്തിൽനിന്നു സൽപദാത്ഥമുണ്ടാകുന്നു എന്നു പറയുന്നുവെങ്കിൽ അസത്തു തന്നെ സത്തായും, സത്തുതന്നെ അസത്തായും ഭവിക്കുമെന്നു പറയേണ്ടിവരും. അതു സവ്വപ്രമാണങ്ങൾക്കും വിരോധമാക യാൽ ശരിയല്ല. കർമ്മശാസ്ത്രം നിഷ്ഫലമായ കർമ്മത്തെ ചെയ്യു ന്നതിന്നു ശാസിപ്പാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, കർമ്മത്തിൻെറ ക്രിയയിൽത്തന്നെ ദുഃഖമുണ്ട്. ആലോചനയോടുകൂടി—ദുഃഖ രൂപമായ പ്രവൃത്തിയെ ആരും ചെയ്യാറില്ല. അതു ചെയ്യാ ഞ്ഞാൽ നരകമുണ്ടെന്നു പറയുന്നുവെങ്കിൽ പിന്നെ ശാസ്ത്രം

നിഷ്പ്രയോജനമായി ഭവിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, കർമ്മംചെയ്താലും ചെയ്യാഞ്ഞാലും ഫലം ദുഃഖംതന്നെയാകുന്നു. എന്നുതന്നെയുമല്ല, നിത്യകർമ്മങ്ങൾ ഫലരഹിതങ്ങളാണെന്നു പറഞ്ഞിട്ട പിന്നെ അവ മോക്ഷസാധനമാണെന്നു പറയുമ്പോൾ അന്യോന്യവിരോധം സംഭവിക്കും. അതുകൊണ്ട് ''കർമ്മണ്യകർമ്മ യഃ പശ്യേൽ''എന്നതിന്നു് യഥാശ്രുതമായ അർത്ഥംതന്നെയാകുന്നു. നാം അപ്രകാരംതന്നെ ഈ ശ്ലോകത്തെ വ്യാഖ്യാനിക്കുകയും ചെയ്തു.

യസ്യ സർവ്വേ സമാരംഭാഃ കാമസംകല്പവർജ്ജിതാഃ
ജ്ഞാനാഗ്നിദഗ്ദ്ധകർമ്മാണം തമാഹുഃ പണ്ഡിതം ബുധാഃ 19

യസ്യ	യാതൊരുവന്റെ
സർവ്വേ സമാരംഭാഃ	സകല കർമ്മങ്ങളും
കാമസംകല്പവർജ്ജിതാഃ	കാമസങ്കല്പവർജ്ജിതമായിരിക്കുന്നുവോ
ജ്ഞാനാഗ്നിദഗ്ദ്ധകർമ്മാണം	ജ്ഞാനമാകുന്ന അഗ്നിയാൽ ദഹിപ്പിക്കപ്പെട്ട കർമ്മങ്ങളോടുകൂടിയ
തം	അവനെ
ബുധാഃ	ജ്ഞാനികൾ
പണ്ഡിതം	വിവേകിയെന്നു്
ആഹുഃ	പറയുന്നു.

യാതൊരുവന്റെ കർമ്മങ്ങളാണ് സകലവും കാമസങ്കല്പരഹിതമായിരിക്കുന്നതു്, ജ്ഞാനമാകുന്ന അഗ്നിയാൽ ദഹിപ്പിക്കപ്പെട്ട കർമ്മങ്ങളോടുകൂടിയ അവനെ ജ്ഞാനികൾ വിവേകിയെന്നു പറയുന്നു.

[ശം-ഭാ] യാതൊരുവന്റെ കർമ്മങ്ങളാണ് കാമത്തോടും തൽകാരണമായ സങ്കല്പത്തോടും കൂടാതെയിരിക്കുന്നതു്, എന്നുവെച്ചാൽ, യാതൊരുവനാണ് വെറും ചേഷ്ടാമാത്രമായി (യാതൊരു ഫലത്തേയുമിച്ഛിക്കാതെ) കർമ്മം ചെയ്യുന്നതു്—ലൗകികമായ കർമ്മത്തിൽ പ്രവൃത്തനാണെങ്കിൽ ലോകസംഗ്രഹാർത്ഥമായും, അല്ല, ലൗകികത്തിൽനിന്നു നിവർത്തിച്ചവനാണെങ്കിൽ ജീവനത്തിന്നു മാത്രമായും, യാതൊരുവനാണ് കർമ്മം ചെയ്യുന്നതു്—ജ്ഞാനാഗ്നിയിൽ ദഹിപ്പിക്കപ്പെട്ട

കർമ്മങ്ങളോടുകൂടിയ അവനെ ബ്രഹ്മവിത്തുകരം പരമാത്ഥ പണ്ഡിതനെന്നു പറയുന്നു.

ജ്ഞാനാഗ്നിദഗ്ദ്ധകർമ്മാണം—കർമ്മാദിയിൽ അകർമ്മാദിദർശനംതന്നെ ജ്ഞാനം. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനമാകുന്ന അഗ്നിയാൽ യാതൊരുവന്റെ ശുഭാശുഭകർമ്മങ്ങളാണ് ദഹിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നത് അവൻ ജ്ഞാനാഗ്നിദഗ്ദ്ധകർമ്മാ. അവനെ (എന്നത്ഥം).

യാതൊരുവനാണ് അകർമ്മദർശിയായി ഭവിക്കുന്നത് (യാതൊരുവനാണ് കർമ്മത്തിന്റേയും അകർമ്മത്തിന്റേയും യഥാത്ഥത്തെ അറിയുന്നത്) അവൻ അകർമ്മാദിദർശനംകൊണ്ടു തന്നെ കർമ്മരഹിതനായും സന്ന്യാസിയായും ഭവിക്കുന്നു. വിവേകമുണ്ടാകുന്നതിന്നുമുമ്പിൽ അവൻ കർമ്മംചെയ്യുന്നവനായിരുന്നാലും—(ജ്ഞാനം സിദ്ധിച്ചതിന്റെശേഷം) ജീവനത്തിന്നുമാത്രം വേണ്ടി ചേഷ്ടിക്കുന്നതല്ലാതെ വേറെ—കർമ്മത്തിൽ അവൻ പ്രവത്തിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ പ്രാരബ്ധകർമ്മമുള്ള ഒരുവന്ന് ഉത്തരകാലത്തിൽ ആത്മസമ്യഗ്ദർശനം സിദ്ധിക്കുന്നുവെങ്കിൽ അവൻ (പിന്നെ) കർമ്മത്തിൽ യാതൊരു പ്രയോജനവും കാണാത്തതിനാൽ അതിനെ (കർമ്മത്തെ) സാധനസഹിതം ഉപേക്ഷിക്കുന്നു. സംഗതിവശാൽ അവന്നു കർമ്മത്തെ സാധനസഹിതം ത്യജിപ്പാൻ പാടില്ലാതെവന്നാൽ, കർമ്മത്തിലും തൽഫലത്തിലും സംഗംകൂടാതെ മുമ്പെത്തെപ്പോലെതന്നെ അവന്നു കർമ്മത്തെ ലോകസംഗ്രഹാത്ഥം ചെയ്യാം. എന്നാലും (ഇപ്രകാരം കർമ്മത്തിൽ പ്രവത്തിച്ചാലും)അവൻ ഒന്നും ചെയ്യാതിരിക്കുന്നതിന്നു തുല്യമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ സ്വന്തമായി അവന്നു് അതുകൊണ്ടു് ഒരു പ്രയോജനവുമില്ല. ജ്ഞാനാഗ്നിയാൽ ദഹിപ്പിക്കപ്പെട്ടതാകയാൽ അവന്റെ കർമ്മമെല്ലാം അകർമ്മംതന്നെയാകുന്നു. ഈ അത്ഥത്തെ കാണിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ത്യക്ത്വാ കർമ്മഫലാസംഗം നിത്യതൃപ്തോ നിരാശ്രയഃ
കർമ്മണ്യഭിപ്രവൃത്തോപി നൈവ കിഞ്ചിൽ കരോതി സഃ. 20

കർമ്മഫലാസംഗം — കർമ്മത്തിലും തൽഫലത്തിലുമുള്ള ആസക്തിയെ

ത്യക്ത്വാ	ത്യജിച്ച്
നിത്യതൃപ്തഃ	എപ്പോഴും ആത്മാനന്ദത്തിൽ തൃപ്തിയുള്ളവനായും
നിരാശ്രയഃ	യോഗക്ഷേമാർത്ഥം ആരേയുമാശ്രയിക്കാത്തവനായുമിരിക്കുന്നവൻ
കർമ്മണി	സ്വാഭാവികമായോ വിഹിതമായോ ഉള്ള കർമ്മത്തിൽ
അഭിപ്രവൃത്തഃ അപി	പ്രവർത്തിക്കുന്നവനായാലും
സഃ	അവൻ
കിഞ്ചിൽ	ഒരു കർമ്മത്തേയും
ന കരോതി ഏവ	ചെയ്യുന്നതേയില്ല.

കർമ്മത്തിലും തൽഫലത്തിലുമുള്ള ആസക്തിയെ ത്യജിച്ച് ആത്മാനന്ദത്തിൽ തൃപ്തിയുള്ളവനായും, ആരേയുമാശ്രയിക്കാത്തവനായുമിരിക്കുന്നവൻ കർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നവനായാലും ഒരു കർമ്മത്തേയും ചെയ്യുന്നതേയില്ല. (അവൻെറ കർമ്മം അകർമ്മതയെ പ്രാപിക്കുന്നു എന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] കർമ്മത്തിൽ അഭിമാനവും തൽഫലത്തിൽ സംഗവുമുപേക്ഷിച്ചിട്ട യാതൊരുവൻ മുമ്പറയപ്പെട്ട ആത്മജ്ഞാനംകൊണ്ടു തൃപ്തിയുള്ളവനായും, വിഷയങ്ങളിലിച്ഛയില്ലാത്തവനായും, ആശ്രയരഹിതനായും, ഇരിക്കുന്നുവോ അവൻ, കർമ്മംകൊണ്ടു തനിക്കു യാതൊരു പ്രയോജനവുമില്ലെന്നു കാണുകയാൽ സാധനസഹിതം അതിനെ (കർമ്മത്തെ) ഉപേക്ഷിക്കുന്നു. എന്നാൽ അങ്ങനെ കർമ്മത്തെ ഉപേക്ഷിപ്പാൻ തരമാകാതെ, ലോകസംഗ്രഹത്തെ ചെയ്യുന്നതിന്നോ, ശിഷ്ടന്മാരുടെ നീരസത്തെ പരിഹരിക്കുന്നതിന്നോ ഉള്ള ഇച്ഛയോടു കൂടി അവൻ മുമ്പെത്തേപ്പോലെ കർമ്മം ചെയ്യുന്നുവെങ്കിലും നിഷ്ക്രിയാത്മദർശനത്തെ സിദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ അവൻ ഒന്നുംതന്നെ ചെയ്യുന്നില്ല.

നിരാശ്രയഃ—യാതൊന്നിനെ ആശ്രയിച്ച പുരുഷാർത്ഥത്തെ സാധിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നുവോ അതു് ആശ്രയമാകുന്നു. ഈ ജന്മത്തിലോ ഇനിയത്തെ ജന്മത്തിലോ ഇഷ്ടഫലത്തിന്നായിക്കൊണ്ടുള്ള സാധനത്തെ ആശ്രയിക്കാത്തവൻ എന്നർത്ഥം.

എന്നാൽ, മുമ്പിൽ പറയപ്പെട്ടവനെപ്പോലെയല്ലാതെ, കർമ്മംചെയ്‌വാനാരംഭിക്കുന്നതിന്നുമുമ്പുതന്നെ യാതൊരുവനാണ്, സർവ്വത്തിന്നും ആന്തരമായും ക്രിയാരഹിതനായും പ്രത്യഗാത്മാവായുമിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തിൽ ആത്മദർശനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതു്, യാതൊരുവനാണ് ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടങ്ങളായ സകല ഇഷ്ടവിഷയങ്ങളിൽനിന്ന് ഇച്ഛയെ നിവർത്തിപ്പിച്ചിരിക്കുകയും അങ്ങനെയുള്ള വിഷയ സമ്പാദനംകൊണ്ടു യാതൊരു പ്രയോജനവുമില്ലെന്നു കണ്ടു കേവലം ശരീരരക്ഷയ്ക്കുള്ളവയെ ഒഴിച്ചു മററുള്ള സകല കർമ്മങ്ങളേയും സസാധനം ഉപേക്ഷിക്കുകയും ചെയ്യുന്നതു്, അങ്ങനെയുള്ള ജ്ഞാനനിഷ്ഠനായ യതി സകല ബന്ധത്തിൽ നിന്നും മോചിക്കുന്നു. ഈഅർത്ഥത്തെ ബോധിപ്പിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

നിരാശീര്യതചിത്താത്മാ ത്യക്തസർവ്വപരിഗ്രഹഃ
ശാരീരം കേവലം കർമ്മ കുർവ്വന്നാപ്നോതി കില്ബിഷം. 21

നിരാശീഃ	ആശയില്ലാത്തവനായി
യതചിത്താത്മാ	ദേഹത്തേയും മനസ്സിനേയുമടക്കിയും
ത്യക്തസർവ്വപരിഗ്രഹഃ	സകല സമ്പാദ്യങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ചും
ശാരീരം കേവലം കർമ്മ	ശരീരംകൊണ്ടുള്ള (ശരീരം നിലനില്ക്കുന്നതിന്നു വേണ്ടിയുള്ള) കർമ്മങ്ങളെ മാത്രം
കുർവ്വൻ	ചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്നവൻ
കില്ബിഷം	പാപത്തെ (ബന്ധത്തെ)
ന ആപ്നോതി	പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

കാമരഹിതനായി, ദേഹത്തേയും മനസ്സിനേയുമടക്കി, സകലവിധ സമ്പാദ്യങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ചു കേവലം ശരീരത്തെ നിലനിർത്തുന്നതിന്നു മാത്രം കർമ്മംചെയ്യുന്നവൻ ബന്ധത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] യാതൊരുവനിൽനിന്നു സകല ആശകളും നീങ്ങിയിരിക്കുന്നുവോ, യാതൊരുവൻ അന്തഃകരണത്തേയും (മനസ്സിനേയും) ബാഹ്യമായ കാര്യകരണസംഘാതത്തേയും (ദേഹത്തേയും) അടക്കിയിരിക്കുന്നുവോ, യാതൊരുവൻ സർവ്വസ്വത്തേയും ത്യജിച്ചിരിക്കുന്നുവോ, യാതൊരുവൻ കേവലം

ശരീരസ്ഥിതിക്കവേണ്ടിമാത്രം കർമ്മത്തെ — അതിലുംകൂടിഅഭിമാനംകൂടാതെ—ചെയ്യുന്നുവോ, അവൻ അനിഷ്ടരൂപമായ പാപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. അവൻ ധർമ്മത്തേയും (പുണ്യത്തേയും) പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ധർമ്മവുംകൂടി മുമുക്ഷുവിന്നു പാപരൂപമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ അതു ബന്ധകരവും അതിനാൽ അവന്നു് അനിഷ്ടരൂപവുമായിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ അവൻ (മോക്ഷത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവൻ) ധർമ്മത്തിൽനിന്നും അധർമ്മത്തിൽനിന്നും മോചിക്കുന്നു എന്നത്ഥം.

'ശാരീരം കേവലം കർമ്മ' എന്നതിന്നു് എന്താണെതാൽപര്യം? ശരീരംകൊണ്ടു മാത്രം ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മം എന്നോ, അതോ, ശരീരസ്ഥിതിക്കുവേണ്ടിമാത്രം ചെയ്യപ്പെടുന്നതെന്നോ? ശരീരംകൊണ്ടു മാത്രം ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മത്തിന്നാണു് 'ശാരീരം കർമ്മ' എന്നു പ്രയോഗിച്ചിട്ടുള്ളതെങ്കിൽ ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്ന പ്രതിഷിദ്ധകർമ്മത്തെക്കൂടി ശരീരംകൊണ്ടു മാത്രം ചെയ്യുന്നവൻ പാപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നാണു് ഭഗവാൻെറ അഭിപ്രായമെന്നു പറയേണ്ടിവരും. എന്നാൽ, ശാസ്ത്രീയമായ ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടഫലത്തെ കൊടുക്കുന്ന ഒരു വിഹിതകർമ്മത്തെ ശരീരംകൊണ്ടു മാത്രം ചെയ്യുന്നവൻ പാപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നു പറയുന്നതു്, പ്രതിപക്ഷക്കാരൻകൂടി പുറപ്പെടുവിക്കാത്ത ഒരു പൂർവ്വപക്ഷത്തെ നിഷേധിക്കുകയാകുന്നു. 'ശാരീരം കർമ്മകുർവ്വൻ' എന്നും, 'കേവലം' എന്നും രണ്ടു വിശേഷണങ്ങളെ പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു ശാസ്ത്രവിഹിതമായും നിഷിദ്ധമായുമുള്ള ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളെന്നു പറയപ്പെടുന്ന കർമ്മങ്ങളെ മനസ്സുകൊണ്ടോ വാക്കുകൊണ്ടോ ചെയ്യുന്നവൻ പാപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു എന്നത്ഥം പറയേണ്ടിവരും. വാക്കുകൊണ്ടും മനസ്സുകൊണ്ടും വിഹിതകർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നവൻ പാപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു എന്നു പറയുന്നതു ശാസ്ത്രവിരുദ്ധമാകുന്നു. നിഷിദ്ധകർമ്മത്തെ ചെയ്താൽ പാപമുണ്ടാകുമെന്നു പറയുന്നതു്, എല്ലാവക്കുമറിവുള്ളതിനെ എടുത്തു പറയുക മാത്രമാകയാൽ, നിഷ്പ്രയോജനവുമാകുന്നു. എന്നാൽ, ശരീരസ്ഥിതിക്കുവേണ്ടി മാത്രം എന്നാണു് 'ശാരീരം കർമ്മ' എന്നതിന്നത്ഥമെങ്കിൽ ഭഗവാൻെറ ഉപദേശത്തിൻെറ താൽപര്യമിങ്ങനെയാകുന്നു — യാതൊരുവൻ, ശരീര

വാങ്മനസ്സുകളെക്കൊണ്ടു ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടപ്രയോജനമായും വിധിനിഷേധമായുമുള്ള യാതൊരു കർമ്മത്തേയും ചെയ്യാതെ കേവലം ദേഹസ്ഥിതിക്കുവേണ്ടിമാത്രം, 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്ന അഭിമാനംകൂടാതെ, ശരീരാദിചേഷ്ടാമാത്രമായി ലോകദൃഷ്ടിയെ അനുസരിച്ചു കർമ്മംചെയ്യുന്നുവോ അവൻ പാപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. പാപമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതു് അങ്ങനെയുള്ളവനിൽ അസാദ്ധ്യമാകയാൽ അവൻ പിന്നെ ജനനമരണരൂപമായ സംസാരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. അവന്റെ സകല ധർമ്മങ്ങളും ജ്ഞാനമാകുന്ന അഗ്നിയാൽ ദഹിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതിനാൽ അവൻ യാതൊരു പ്രതിബന്ധവും കൂടാതെ മോചിക്കപ്പെടുന്നു. ഇതു മുമ്പിൽ (അ. 4, ശ്ലോ. 18) ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള സമ്യഗ്ദർശനഫലാനുവാദമാകുന്നു. (സമ്യഗ്ദർശനഫലത്തെ എടുത്തുകാണിച്ചിരിക്കുകയാകുന്നു.) അതുകൊണ്ടു 'കേവലം ശാരീരം കർമ്മ' എന്നതിന്നു് ഈ അർത്ഥത്തെ സ്വീകരിക്കാൻ യാതൊരു വിരോധവുമില്ല.

സർവ്വവുമുപേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസിക്കു ദേഹസ്ഥിതിക്കു വേണ്ടുന്ന അന്നാദിപദാർത്ഥങ്ങളുംകൂടി ഇല്ലാതെയാവുകയാൽ യാചനത്താലോ അന്യമാർഗ്ഗത്താലോ അവന്നു ശരീരത്തെ രക്ഷിക്കണം എന്നു വരുന്നു. അതിനാൽ ഭഗവാൻ ദേഹസ്ഥിതിക്കു വേണ്ടുന്ന ആവക അന്നാദിപദാർത്ഥങ്ങളെ സമ്പാദിപ്പാൻ ''അയാചിതമസംക്ലപ്തമുപപന്നം യദൃച്ഛയാ'' (=യാചിക്കപ്പെടാത്തതും മുമ്പിൽക്കൂട്ടി ശട്ടംകെട്ടാത്തതും യദൃച്ഛയായി കിട്ടുന്നതും ആയ അന്നത്തെ) (ബോധായന ധർമ്മസൂത്രം 2. 18. 12) എന്നിങ്ങനെയുള്ള വിധിവാക്യത്തെ അനുസരിച്ചുള്ള മാർഗ്ഗത്തെ ഉപദേശിക്കുന്നു:

യദൃച്ഛാലാഭസന്തുഷ്ടോ ദ്വന്ദ്വാതീതോ വിമത്സരഃ
സമഃ സിദ്ധാവസിദ്ധൗ ച കൃത്വാപി ന നിബധ്യതേ. 22

യദൃച്ഛാലാഭസന്തുഷ്ടഃ	വിചാരിക്കാതെ കിട്ടിയ ലാഭം കൊണ്ടു തൃപ്തിപ്പെടുന്നവനും
ദ്വന്ദ്വാതീതഃ	ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖങ്ങളെ അതിക്രമിച്ചവനും (ശീതോഷ്ണാദിയെ സഹിക്കുന്നവനും, അവയിൽ

	സന്തോഷവും സന്താപവുമില്ലാത്തവനും എന്നർത്ഥം)
വിമത്സരഃ	മാത്സര്യമില്ലാത്തവനും (നിർവ്വൈരനും)
സിദ്ധൗ അസിദ്ധൗ ച	(യദൃച്ഛാലബ്ധങ്ങളായ അന്നാദിയെ) സിദ്ധിച്ചാലുമില്ലെങ്കിലും
സമഃ	ഹർഷവിഷാദങ്ങൾ കൂടാതെയിരിക്കുന്നവനുമായവൻ
കൃത്വാ അപി	(വിഹിതമായോ സ്വാഭാവികമായോ ഉള്ള കർമ്മങ്ങളെ) ചെയ്താലും
ന നിബധ്യതേ	(കർമ്മ)ബന്ധത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

യദൃച്ഛയായി കിട്ടുന്നതുകൊണ്ടു തൃപ്തിപ്പെടുന്നവനും, ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖാദി ദ്വന്ദ്വങ്ങളെ സഹിക്കുന്നവനും, മാത്സര്യമില്ലാത്തവനും, യദൃച്ഛാലബ്ധമായ അന്നാദിയെ കിട്ടിയാലുമില്ലെങ്കിലും ഹർഷവിഷാദരഹിതനും ആയവൻ കർമ്മം ചെയ്താലും ബന്ധത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] പ്രാർത്ഥിക്കാതേയും യത്നംകൂടാതേയും കിട്ടുന്നതുകൊണ്ടു തൃപ്തിപ്പെടുന്നവനും, ശീതോഷ്ണാദിദ്വന്ദ്വങ്ങളുടെ ബാധകൊണ്ടു വ്യസനിക്കാത്തവനും, മത്സരമില്ലാത്തവനും (നിർവ്വൈരബുദ്ധിയും), യദൃച്ഛാലാഭത്തിന്റെ സിദ്ധിയിലും അസിദ്ധിയിലും തുല്യനായിരിക്കുന്നവനും ആയ യതി, ശരീരസ്ഥിതിക്കു ഹേതുവായിരിക്കുന്ന അന്നാദിയെ സിദ്ധിച്ചാലും ഇല്ലെങ്കിലും ഹർഷവിഷാദംകൂടാതെ സമചിത്തനും, കർമ്മാദിയിൽ അകർമ്മത്തെ ദർശിക്കുന്നവനും, സാക്ഷാലാത്മദർശനത്തിൽ നിഷ്ഠയുള്ളവനും, ശരീരസ്ഥിതിക്കുമാത്രം വേണ്ടുന്ന ഭിക്ഷാടനാദികർമ്മങ്ങളിൽക്കൂടി 'ഞാനൊന്നും ചെയ്യുന്നില്ല, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ വിഷയങ്ങളിൽ വർത്തിക്കുന്നു' എന്നിങ്ങനെ സദാ വിചാരിക്കുന്നവനും ആയി (ഇപ്രകാരം) ആത്മാവിൽ കർത്തൃത്വഭാവത്തെ ദർശിച്ചുകൊണ്ടു് അവൻ ഒന്നുംതന്നെ —ഭിക്ഷാടനാദി കർമ്മത്തെക്കൂടി— ചെയ്യുന്നവനായി ഭവിക്കുന്നില്ല. സാധാരണ ജനങ്ങളെപ്പോലെ അവൻ കർമ്മംചെയ്യുന്നു എന്നു തോന്നുന്നതി

നാൽ ജനങ്ങൾ അവനിൽ കർത്തൃത്വം ആരോപിക്കുന്നു. ഭിക്ഷാടനാദികർമ്മങ്ങളിൽ അവൻ കർത്താവാണെന്നു് അവർക്കു തോന്നുന്നു. എന്നാൽ ശാസ്ത്രപ്രമാണാദിജനിതമായ സ്വാനുഭവംകൊണ്ടു വിദ്വാനായവൻ അകർത്താവായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. ഇപ്രകാരം ശരീരസ്ഥിതിക്കുവേണ്ടി മാത്രമായ ഭിക്ഷാടനാദികർമ്മത്തെ അവൻ ചെയ്യുന്നതുകൊണ്ടു് അന്യന്മാർ അവനിൽ കർത്തൃത്വമാരോപിക്കുന്നുവെങ്കിലും അവൻ അതിനാൽ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ, ബന്ധഹേതുവായിരിക്കുന്ന കർമ്മം കാരണസഹിതം ജ്ഞാനാഗ്നിയാൽ ദഹിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഇതു മുമ്പു (അ. 4, ശ്ലോ. 19, 21) പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതിനെ ഒന്നുകൂടി സ്പഷ്ടമാക്കി പറയുക മാത്രമാകുന്നു.

'ത്യക്ത്വാ കർമ്മഫലാസംഗം' (അ. 4, ശ്ലോ. 20) എന്ന ശ്ലോകംകൊണ്ടു് ഒരുവൻ പ്രാരബ്ധകർമ്മത്തോടുകൂടിയവനായിട്ടു് പിന്നെ എപ്പോൾ നിഷ്ക്രിയ ബ്രഹ്മാത്മദർശനത്തെ സമ്പാദിക്കുന്നുവോ, എപ്പോൾ ആത്മാവിൽ കർത്തൃത്വം കർമ്മം പ്രയോജനം ഇവ മൂന്നിന്റേയും അഭാവത്തെ കാണുന്നുവോ, അപ്പോൾ അവനു കർമ്മത്തെ പരിത്യജിക്കാമെന്നും, എങ്കിലും കാരണവശാൽ അപ്രകാരം തരമാകാഞ്ഞിട്ടു മുമ്പത്തെപ്പോലെതന്നെ കർമ്മത്തിൽ പ്രവൃത്തനായാലും അവൻ ഒന്നുംതന്നെ ചെയ്യുന്നില്ല എന്നും, കാണിക്കപ്പെട്ടു. ഇപ്രകാരം യാതൊരുവനാണു് കർമ്മഭാവത്തെ കാണിച്ചതു് അവനെപ്പറ്റി ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

> ഗതസംഗസ്യ മുക്തസ്യ ജ്ഞാനാവസ്ഥിതചേതസഃ
> യജ്ഞായാചരതഃ കർമ്മ സമഗ്രം പ്രവിലീയതേ. 23

ഗതസംഗസ്യ — നിഷ്കാമനും (അഭിമാനങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ചവനും)

മുക്തസ്യ — രാഗാദിയിൽനിന്നു നിവൃത്തിച്ചവനും (കാമക്രോധാദികളെ വിട്ടവനും)

ജ്ഞാനാവസ്ഥിതചേതസഃ — ജ്ഞാനത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിരമായ മനസ്സോടുകൂടിയവനും

യജ്ഞായ	പരമേശ്വരാരാധനമായിട്ടു്
ആചരതഃ	കർമ്മം ചെയ്യുന്നവനുമായവൻെറ
കർമ്മ	കർമ്മം
സമഗ്രം	വാസനാസഹിതം (ഫലസഹിതം)
പ്രവിലീയതേ	അകർമ്മഭാവത്തെപ്രാപിക്കുന്നു (നശിച്ചുപോകുന്നു).

അഭിമാനങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ചവനും, കാമക്രോധാദിയിൽനിന്നു നിവൃത്തിച്ചവനും, ജ്ഞാനനിഷ്ഠയിൽത്തന്നെ സ്ഥിരമായ മനസ്സോടുകൂടിയവനും, പരമേശ്വരാരാധനമായി കർമ്മംചെയ്യുന്നവനും ആയവൻെറ സകലകർമ്മവും വാസനാസഹിതം നശിച്ചുപോകുന്നു.

[ശം-ഭാ] സകലസംഗങ്ങളിൽനിന്നു നിവൃത്തിച്ചവനും, ധർമ്മാധർമ്മാദി ബന്ധങ്ങളിൽനിന്നു നിവൃത്തിച്ചവനും, ജ്ഞാനത്തിൽതന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന മനസ്സോടുകൂടിയവനും, വിഷ്ണ്വാരാധനമായി കർമ്മംചെയ്യുന്നവനും, ആയവൻെറ കർമ്മങ്ങൾ ഫലത്തോടുകൂടി നശിച്ചുപോകുന്നു.

എന്തു കാരണത്താലാണു് ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മങ്ങൾ സ്വകാര്യമായ ഫലത്തെ ആരംഭിക്കാതെ (ഉണ്ടാക്കാതെ) ഫലസഹിതം നശിച്ചുപോകുന്നതു്? പറയുന്നു. എന്തെന്നാൽ—

ബ്രഹ്മാർപ്പണം ബ്രഹ്മ ഹവിർബ്രഹ്മാഗ്നൗ ബ്രഹ്മണാ ഹുതം
ബ്രഹ്മൈവ തേന ഗന്തവ്യം ബ്രഹ്മകർമ്മസമാധിനാ. 24

അർപ്പണം	ഹവിസ്സു് അഗ്നിയിൽ യാതൊന്നുകൊണ്ടു് അർപ്പിക്കപ്പെടുന്നുവോ ആ വസ്തുവും (ചമസ, സ്രുക്, സ്രുവം മുതലായവയും)
ബ്രഹ്മ	ബ്രഹ്മംതന്നെ
ഹവിഃ	അന്നം നെയ്യു് മുതലായതും
ബ്രഹ്മ	ബ്രഹ്മംതന്നെ
ബ്രഹ്മാഗ്നൗ	ബ്രഹ്മമാകുന്ന അഗ്നിയിൽ
ബ്രഹ്മണാ	ബ്രഹ്മമാകുന്ന യജ്ഞകർത്താവിനാൽ
ഹുതം	ഹോമിക്കപ്പെടുന്നു എന്ന ക്രിയയും (ഹവനക്രിയയും)

(ബ്രഹ്മ)	ബ്രഹ്മംതന്നെ
തേന ബ്രഹ്മകർമ്മ	
സമാധിനാ	ബ്രഹ്മമാകുന്ന (ഈ യജ്ഞ)കർമ്മത്തിൽ ഏകാഗ്രമായ മനസ്സോടുകൂടിയവനാൽ
ഗന്തവ്യം	പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ടതും
ബ്രഹ്മ ഏവ	ബ്രഹ്മംതന്നെ.

യജ്ഞത്തിൽ ഏതു വസ്തുകൊണ്ടു നെയ്യ് മുതലായ ഹവിർദ്രവ്യങ്ങളെ അഗ്നിയിൽ ഹോമംചെയ്യുന്നുവോ ആ വസ്തുവും (സ്രുക്സ്രുവാദിപാത്രങ്ങളും) ബ്രഹ്മംതന്നെയാകുന്നു. ഹോമിക്കപ്പെടുന്ന നെയ്യ് അന്നം മുതലായ ഹോമദ്രവ്യങ്ങളും ബ്രഹ്മംതന്നെ. ബ്രഹ്മമാകുന്ന അഗ്നിയിൽ ബ്രഹ്മമാകുന്ന യജ്ഞകർത്താവിനാൽ ഹോമിക്കപ്പെടുന്ന എന്ന ക്രിയയും ബ്രഹ്മംതന്നെ. ബ്രഹ്മമാകുന്ന ഈ യജ്ഞകർമ്മത്തിൽ സമാഹിതചിത്തനായവനാൽ (സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന മനസ്സോടുകൂടിയവനാൽ) പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ടതും ബ്രഹ്മംതന്നെ.

[ശം-ഭാ] ബ്രഹ്മജ്ഞാനിയായവൻ ഏതൊരുപ്രകാരത്തിൽ യാതൊന്നുകൊണ്ടു ഹവിസ്സിനെ അഗ്നിയിൽ അർപ്പിക്കുന്നുവോ അതു ബ്രഹ്മംതന്നെയെന്നു കാണുന്നു. മുത്തുച്ചിപ്പിയിൽ രജതഭാവത്തെ എങ്ങനെ കാണുന്നുവോ അതുപോലെ ആത്മാവുകൂടാതെ അർപ്പണാദികൾ സത്ഭാവമില്ലെന്ന് അവൻ കാണുന്നു. യാതൊന്നാണ് വെള്ളിയായി തോന്നപ്പെട്ടത് അതുതന്നെയാണു മുത്തുച്ചിപ്പി. അതുപോലെ ലോകത്തിൽ യാതൊന്നിനെയാണ് ജനങ്ങൾ അർപ്പണബുദ്ധ്യാ ഗ്രഹിക്കുന്നത് അതു ബ്രഹ്മജ്ഞാനിക്കു ബ്രഹ്മംതന്നെയാകുന്നു എന്നർത്ഥം. അപ്രകാരംതന്നെ യാതൊന്നാണ് ഹവിസ്സ് എന്ന ബുദ്ധിയോടുകൂടി ഗ്രഹിക്കപ്പെടുന്നത് അത് അവനു ബ്രഹ്മംതന്നെയാകുന്നു. അതുപോലെതന്നെ യാതൊരഗ്നിയിൽ ഹവിസ്സ് ഹോമിക്കപ്പെടുന്നുവോ ആ അഗ്നിയും ബ്രഹ്മംതന്നെ. അഗ്നിയിൽ ഹോമിക്കുന്ന കർത്താവും ബ്രഹ്മംതന്നെയാണ്. യജ്ഞകർത്താവും ബ്രഹ്മംതന്നെയെന്നു താല്പര്യം. ഹവനക്രിയയും (ഹോമിക്കുന്നു എന്ന ക്രിയയും) ബ്രഹ്മംതന്നെ. ബ്രഹ്മമാകുന്ന കർമ്മത്തിൽ സമാധിചെയ്യുന്നവനാൽ പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ട ഫലവും ബ്രഹ്മംതന്നെ.

ഇങ്ങനെ, ലോകസംഗ്രഹത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്ന ഒരുവൻ ചെയ്യുന്ന കർമ്മം പരമാർത്ഥത്തിൽ അകർമ്മമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അവൻെറ കർമ്മമെല്ലാം ബ്രഹ്മബുദ്ധികൊണ്ടു നശിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. സകല കർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിച്ചവനും, സകല കർമ്മങ്ങളിൽനിന്നു നിവൎത്തിച്ചവനും ആയവൻെറ സമ്യഗ്ദൎശനത്തെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി അവൻെറ ജ്ഞാനത്തിന്നു യജ്ഞത്വത്തെ സമ്പാദിക്കുന്നതു വളരെ യുക്തംതന്നെ. പരമാൎത്ഥദൎശിയായവന്നു യജ്ഞസംബന്ധമായ ഹവിസ്സ് മുതലായ പദാൎത്ഥങ്ങൾ സ്വാത്മാവിൽ ബ്രഹ്മംതന്നെയായിരിക്കുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ എല്ലാം ബ്രഹ്മമായിരിക്കെ ഹവിസ്സു മുതലായ ദ്രവ്യങ്ങൾക്കു വിശേഷിച്ചു ബ്രഹ്മത്വത്തെ പറയുന്നതു നിഷ്പ്രയോജനമായി ഭവിക്കും. അതുകൊണ്ടു സകലവും ബ്രഹ്മമാണെന്നറിയുന്ന വിദ്വാന് ഒരു കർമ്മവുമില്ല, എന്നു തന്നെയുമല്ല, അദ്ദേഹത്തിന്നു കാരകബുദ്ധിയും ഇല്ല. യജ്ഞമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന കർമ്മം കാരകബുദ്ധി കൂടാതെ സാദ്ധ്യമാണെന്ന് ഒരിക്കലും കണ്ടിട്ടില്ല. അഗ്നിഹോത്രാദിസകലയജ്ഞകർമ്മങ്ങളും (ഇതു് ഇന്ദ്രനായിക്കൊണ്ടെന്നിങ്ങനെ) വേദത്തിൽ പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ശബ്ദംകൊണ്ടു് ഒരു പ്രത്യേകദേവതയെ ഉദ്ദേശിച്ചു സമർപ്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള (വ്രീഹ്യാദികരണ)കാരകബുദ്ധിയോടുകൂടിയും, 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്ന കർത്തൃത്വാഭിമാനത്തോടുകൂടിയും, തൽഫലത്തിൽ ഇച്ഛയോടുകൂടിയുമായിട്ടാണു കാണപ്പെടുന്നതു്. ക്രിയാകാരകകർമ്മഫലഭേദമായ ബുദ്ധികൂടാതേയും, കർത്തൃത്വാഭിമാനംകൂടാതേയും, ഫലാഭിസന്ധിരഹിതമായും കർമ്മം കാണപ്പെടുന്നതല്ല. എന്നാൽ ഈ ബ്രഹ്മയജ്ഞമാകട്ടെ, ബ്രഹ്മജ്ഞാനംകൊണ്ടു നശിപ്പിക്കപ്പെട്ട അൎപ്പണാദിക്രിയാകാരകഫലഭേദബുദ്ധിയോടുകൂടിയ കർമ്മമാകുന്നു. അതിനാൽ അതു കർമ്മം തന്നെയാകുന്നു.* അപ്രകാരംതന്നെ, അതു താഴെ കാണിക്കുന്ന

---

* പരമാൎത്ഥദൎശിയായവൻ സകലത്തേയും ബ്രഹ്മമായി കാണുകയാൽ അൎപ്പണം, ക്രിയ, കാരകം, ഫലം എന്നിങ്ങനെയുള്ള ഭേദബുദ്ധി അവനിൽനിന്നു തീരെ പോയിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ അവൻെറ കർമ്മം അകർമ്മംതന്നെയായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നൎത്ഥം.

ശ്ലോകങ്ങളിൽ കാണിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്: ''കർമ്മണ്യഭി പ്രവൃത്തോപി നൈവ കിഞ്ചിൽ കരോതി സഃ'' (=കർമ്മങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നവനാണെങ്കിലും അവൻ ഒന്നുംതന്നെ ചെയ്യുന്നില്ല) (4. 20), ''ഗുണാ ഗുണേഷു വർത്തന്തേ'' (=ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ വിഷയങ്ങളിൽ വർത്തിക്കുന്നു) (3. 2. 8), ''നൈവ കിഞ്ചിൽ കരോമീതി യുക്തോ മന്യേത തത്ത്വവിൽ'' (=ഞാനൊന്നും ചെയ്യുന്നില്ല എന്നു യോഗിയായിരിക്കുന്ന തത്ത്വജ്ഞൻ വിചാരിക്കുന്നു) (5. 8). ഇപ്രകാരമുള്ള ഉപദേശംകൊണ്ടു് ഭഗവാൻ അവിടവിടെയായി ക്രിയാകാരകഫലഭേദബുദ്ധി നശിപ്പിക്കുവാൻ ശ്രമിക്കുന്നു. കാമ്യമായ അഗ്നിഹോത്രാദിയിൽനിന്നു് ഇച്ഛ പോയാൽ പിന്നെ അതു കാമ്യമായ അഗ്നിഹോത്രമാവുകയില്ലെന്നു കാണപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്. അപ്രകാരംതന്നെ ബുദ്ധിപൂർവ്വകം ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മങ്ങളും ബുദ്ധിപൂർവ്വകമല്ലാതെ ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മങ്ങളും ഭേദഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നുവെന്നും നാം കാണുന്നുണ്ടല്ലോ. അതുപോലെ ഇവിടെയും, ബ്രഹ്മബുദ്ധികൊണ്ടു് അർപ്പണാദികാരകക്രിയാഫലഭേദബുദ്ധിയെ നശിപ്പിച്ചിരിക്കുന്ന ഒരു വിദ്വാന്റെ ചേഷ്ടകൾ ബാഹ്യദൃഷ്ടിയിൽ കർമ്മമെന്നു തോന്നപ്പെടുന്നുവെങ്കിലും പരമാർത്ഥത്തിൽ അതു് കർമ്മതയെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നു. അതിനാലാണു് 'എല്ലാം ലയിച്ചുപോകുന്നു' എന്നു പറഞ്ഞതു്.

ഈ ശ്ലോകത്തെ വ്യാഖ്യാനിക്കുന്നതിൽ ചിലർ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:—അർപ്പണാദികളും ബ്രഹ്മംതന്നെയാണു്. കർത്താ, കർമ്മം, കരണം, സമ്പ്രദാനം, അധികരണം എന്നിങ്ങനെ അഞ്ചുവിധമായിരുന്നുകൊണ്ടു ബ്രഹ്മംതന്നെയാണു് കർമ്മം ചെയ്യുന്നതു്. ഇവിടെ അർപ്പണാദിബുദ്ധി നിവർത്തിക്കുന്നില്ല. പ്രതിമാദിയിൽ വിഷ്ണുബുദ്ധിയും, നമാദിയിൽ ബ്രഹ്മബുദ്ധിയും എപ്രകാരമോ അതുപോലെ, അർപ്പണാദിയിൽ ബ്രഹ്മബുദ്ധി വെയ്ക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു.

ഈ പ്രകരണം ജ്ഞാനയജ്ഞത്തെ സ്തുതിപ്പാൻവേണ്ടിയായിരുന്നില്ലെങ്കിൽ മേല്പറഞ്ഞ അഭിപ്രായം ശരിയായിരുന്നേനെ. പക്ഷേ, ഈ അദ്ധ്യായത്തിൽ ഭഗവാൻ യജ്ഞമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന അനേകക്രിയാവിശേഷങ്ങളെപ്പററി പറഞ്ഞിട്ടു്

(ഒടുക്കം) സമ്യഗ്ദർശനമായിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തെ ''ശ്രേയാൻ ദ്രവ്യമയാദ്യജ്ഞാൽ ജ്ഞാനയജ്ഞഃ'' (=ദ്രവ്യമയമായ യജ്ഞത്തിനേക്കാൾ ജ്ഞാനയജ്ഞം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു) (4. 33) എന്നിങ്ങനെ സ്തുതിക്കുന്നു. ഈ ശ്ലോകത്തിൽ 'ബ്രഹ്മാർപ്പണം' എന്നിങ്ങനെ ജ്ഞാനത്തിന്നു യജ്ഞത്വം കല്പിച്ചു വ്യാഖ്യാനിക്കാമെന്നും കാണിച്ചു. അല്ലെങ്കിൽ, സകലവും ബ്രഹ്മരൂപമായിരിക്കെ അർപ്പണാദികൾ മാത്രം വിശേഷിച്ചു ബ്രഹ്മത്വത്തെ പറയുന്നതു നിരർത്ഥകമായിരിക്കും. എന്നാൽ പ്രതിമാദിയിൽ വിഷ്ണുദൃഷ്ടിയും, നമാദിയിൽ ബ്രഹ്മദൃഷ്ടിയുംപോലെ അർപ്പണാദിയിൽ ബ്രഹ്മദൃഷ്ടി വെയ്ക്കേണ്ടതാകുന്നുവെന്നു് എവർ പറയുന്നുവോ അവർക്കു 'ബ്രഹ്മവിദ്യയല്ല ഗീതോപദേശത്തിന്റെ മുഖ്യോദ്ദേശ'മെന്നു പറയേണ്ടിവരും. എന്തെന്നാൽ, അവരുടെ വ്യാഖ്യാനപ്രകാരം ഇവിടെ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ജ്ഞാനം അർപ്പണാദിവിഷയം മാത്രമാകുന്നു. അർപ്പണാദിയിൽ ബ്രഹ്മദൃഷ്ടിവെയ്ക്കേണ്ടതാകുന്നുവെന്ന ജ്ഞാനംകൊണ്ടു മോക്ഷം സിദ്ധിക്കുന്നതുമല്ല. ബ്രഹ്മംതന്നെയാണു് പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ടതെന്നും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്. സമ്യഗ്ദർശനംകൂടാതെ മോക്ഷഫലത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നു പറയുന്നതു വിരുദ്ധവുമാകുന്നു.

ഈ വ്യാഖ്യാനം പ്രകൃതത്തിന്നു വിരോധമാകുന്നു. ഈ അദ്ധ്യായാരംഭത്തിൽ ''കർമ്മണ്യകർമ്മ യഃ പശ്യേൽ'' (അ. 4, ശ്ലോ. 18) എന്നിങ്ങനെ സമ്യഗ്ദർശനത്തെയാണാരംഭിക്കുന്നതു്. അവസാനത്തിൽ സമ്യഗ്ദർശനത്തെത്തന്നെ ഉപസംഹരിക്കുന്നു. ''ശ്രേയാൻ ദ്രവ്യമയാദ്യജ്ഞാൽ ജ്ഞാനയജ്ഞഃ പരന്തപ'' (=ദ്രവ്യമയമായ യജ്ഞത്തേക്കാൾ ഹേ പരന്തപ, ജ്ഞാനയജ്ഞം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു) (അ. 4, ശ്ലോ. 33) ''ജ്ഞാനം ലബ്ധ്വാ പരാം ശാന്തിം'' (=ജ്ഞാനത്തെ ലഭിച്ചിട്ടു് ഉത്കൃഷ്ടമായ മനസ്സമാധാനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു) (അ 4, ശ്ലോ. 39) എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു സമ്യഗ്ദർശനത്തെ സ്തുതിച്ചിട്ടു് ഈ അദ്ധ്യായത്തെ അവസാനിപ്പിക്കുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കെ പ്രതിമാദിയിൽ വിഷ്ണുദൃഷ്ടിയെന്നപോലെ അർപ്പണാദിയിൽ ബ്രഹ്മദൃഷ്ടിയെ വെയ്ക്കണം എന്നിങ്ങനെ പ്രകൃതത്തെയെല്ലാം വിട്ടു പെട്ടെന്നു പറയുന്നതു യുക്തമല്ല. അതി

നാൽ നാം വ്യാഖ്യാനിച്ചപ്രകാരംതന്നെയാണ് ഈ ശ്ലോകത്തിന്റെ അർത്ഥം.

സമ്യഗ്ദർശനത്തെ യജ്ഞമായി പറഞ്ഞതിന്റെശേഷം ഇപ്പോഠം ഇവിടെ അതിനെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി അന്യയജ്ഞങ്ങളെ എടുത്തുപറയുന്നു:

ദൈവമേവാപരേ യജ്ഞം യോഗിനഃ പര്യുപാസതേ
ബ്രഹ്മാഗ്നാവപരേ യജ്ഞം യജ്ഞേനൈവോപജുഹ്വതി. 25

അപരേ യോഗിനഃ	മററു ചില കർമ്മയോഗികഠം
ദൈവം ഏവ	ഇന്ദ്രാദിദേവന്മാരെ ഉദ്ദേശിച്ചുതന്നെ
യജ്ഞം	യജ്ഞത്തെ
പര്യുപാസതേ	ശ്രദ്ധയോടുകൂടി അനുഷ്ഠിക്കുന്നു
അപരേ	വേറെ ചില ജ്ഞാനയോഗികഠം
യജ്ഞേന ഏവ	മുൻപറയപ്പെട്ട ബ്രഹ്മാർപ്പണം മുതലായ യജ്ഞമായ ഉപായത്താൽത്തന്നെ
യജ്ഞം	യജ്ഞത്തെ
ബ്രഹ്മാഗ്നൗ	ബ്രഹ്മരൂപമായ അഗ്നിയിൽ
ഉപജുഹ്വതി	ഹോമംചെയ്യുന്നു.

ചില കർമ്മയോഗികഠം ഇന്ദ്രാദിദേവന്മാരെ ഉദ്ദേശിച്ചുതന്നെ യജ്ഞത്തെ ശ്രദ്ധയോടുകൂടി ചെയ്യുന്നു. മററു ചില ജ്ഞാനയോഗികഠം ബ്രഹ്മാർപ്പണം മുതലായ യജ്ഞോപായത്താൽ യജ്ഞത്തെ (ആത്മാവിനെ) ബ്രഹ്മരൂപമായിരിക്കുന്ന അഗ്നിയിൽ ഹോമംചെയ്യുന്നു. (യജ്ഞാദിസകലകർമ്മങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം. ഇതാണ് ജ്ഞാനയജ്ഞം.)

[ശം-ഭാ] ചില കർമ്മികളായ യോഗികഠം ദേവപ്രീത്യർത്ഥം ശ്രദ്ധയോടുകൂടി യജ്ഞംചെയ്യുന്നു. മററു ചില ബ്രഹ്മവിത്തുകഠം യജ്ഞരൂപമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ ആത്മാവുകൊണ്ടു ബ്രഹ്മരൂപമായ അഗ്നിയിൽ ഹോമംചെയ്യുന്നു. ഇവിടെ യജ്ഞത്തിന്നുള്ള ആഹുതി യജ്ഞശബ്ദവാച്യമായ ആത്മാവുതന്നെയാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ യജ്ഞം എന്നതു് ആത്മാവിന്റെ പര്യായശബ്ദങ്ങളിൽ ഒന്നാകുന്നു. ആ ആത്മാ പരമാർത്ഥത്തിൽ പരബ്രഹ്മംതന്നെയാകുന്നു. പക്ഷേ, ആത്മാ

ബുദ്ധി മുതലായ ഉപാധികളോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതിനാൽ തദ്ധർമ്മങ്ങളെല്ലാം ആത്മാവിൽ ആരോപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ആഹുതിരൂപമായ ആത്മാവിനെ ഉക്തലക്ഷണനായ ആത്മാവുകൊണ്ടു ബ്രഹ്മമാകുന്ന അഗ്നിയിൽ ഹോമംചെയ്യുന്നു. ബ്രഹ്മത്തെപ്പററി ശ്രുതികൾ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:— ''സത്യം ജ്ഞാനമനന്തം ബ്രഹ്മ'' (=സത്യമായും ജ്ഞാനരൂപമായും അനന്തമായുമിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മം) (തൈ. ഉ. 2. 1), ''വിജ്ഞാനമാനന്ദം ബ്രഹ്മ'' (=വിജ്ഞാനവും ആനന്ദവുമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മം) (ബൃ. ഉ. 3. 9. 28), ''യൽ സാക്ഷാൽ അപരോക്ഷാൽ ബ്രഹ്മ, യ ആത്മാ സർവ്വാന്തരഃ'' (=സാക്ഷാൽ അപരോക്ഷമായും സർവ്വപ്രാണികളുടെ ഉള്ളിൽ ആത്മാവായുമിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മം) (ബൃ. ഉ. 3. 2. 1) അതു ദാഹം വിശപ്പ് മുതലായ സംസാരധർമ്മരഹിതമായിരിക്കുന്നു. ''നേതി,നേതി'' (=അതപ്രകാരമല്ല, അതപ്രകാരമല്ല) (ബൃ.ഉ. 4. 4. 22) എന്നിങ്ങനെയുള്ള വാക്യപ്രകാരം അതു സർവ്വവിശേഷരഹിതവുമാകുന്നു. (ഒരുപ്രകാരത്തിലും അതിനെ ഗ്രഹിപ്പാൻപാടില്ല എന്നർത്ഥം.)

ഉപാധിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ആത്മാവിന്നു നിരുപാധികമായ പരബ്രഹ്മസ്വരൂപത്തോടുള്ള ഐക്യത്തെ ദർശിക്കുന്നതാണു് ആത്മാവിനെ ബ്രഹ്മത്തിൽ ഹോമിക്കുക എന്നതിൻെറ താൽപര്യം. ബ്രഹ്മാവുമാത്മാവുമൊന്നാണെന്നുള്ള ദർശനത്തിൽ നിഷ്ഠയുള്ളവരും സന്ന്യാസികളുമായവർ ആ യജ്ഞത്തെയാണു ചെയ്യുന്നതു്. 'ബ്രഹ്മാർപ്പണം' എന്നു തുടങ്ങിയ ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു് (4. 24) സമ്യഗ്ദർശനലക്ഷണമായ യജ്ഞം ദൈവയജ്ഞം മുതലായവയോടുകൂടി പറയപ്പെട്ടു. അതു് ''ശ്രേയാൻ ദ്രവ്യമയാദ്യജ്ഞാൽ ജ്ഞാനയജ്ഞഃ പരന്തപ'' (4. 33) എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു ജ്ഞാനയജ്ഞത്തെ സ്തുതിപ്പാൻവേണ്ടിയാകുന്നു.

ശ്രോത്രാദീനീന്ദ്രിയാണ്യന്യേ സംയമാഗ്നിഷു ജുഹ്വതി
ശബ്ദാദീൻ വിഷയാനന്യ ഇന്ദ്രിയാഗ്നിഷു ജുഹ്വതി. 26

അന്യേ — മററു ചില നൈഷ്ഠികബ്രഹ്മചാരികൾ
ശ്രോത്രാദീനി — ശ്രോത്രേന്ദ്രിയം മുതലായ

ഇന്ദ്രിയാണി	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ
സംയമാഗ്നിഷു	സംയമരൂപമായിരിക്കുന്ന അഗ്നികളിൽ
ജുഹ്വതി	ഹോമംചെയ്യുന്നു (പ്രകർഷേണ ലയിപ്പിക്കുന്നു)
അന്യേ	മററു ചില ഗൃഹസ്ഥന്മാർ
ശബ്ദാദീൻ	ശബ്ദം മുതലായ
വിഷയാൻ	വിഷയങ്ങളെ
ഇന്ദ്രിയാഗ്നിഷു	ഇന്ദ്രിയങ്ങളാകുന്ന അഗ്നികളിൽ
ജുഹ്വതി	ഹോമംചെയ്യുന്നു.

ചിലർ ശ്രോത്രാദി ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ സംയമമാകുന്ന അഗ്നികളിൽ ഹോമംചെയ്യുന്നു. മററു ചിലർ ശബ്ദം മുതലായ വിഷയങ്ങളെ ഇന്ദ്രിയങ്ങളാകുന്ന അഗ്നികളിൽ ഹോമംചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] ചില യോഗികൾ ശ്രോത്രാദി ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ സംയമമാകുന്ന അഗ്നികളിൽ ഹോമംചെയ്യുന്നു. ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ അനേകമായിരിക്കുന്നതിനാലും അവയുടെ സംയമം വേറെവേറെയായിരിക്കുന്നതിനാലും ആണ് 'അഗ്നികൾ' എന്ന ബഹുവചനം—യോഗികൾ ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവേശിപ്പിക്കാതെ അടക്കുന്നുവെന്നു താൽപര്യം. മററുചിലർ ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളെ ഇന്ദ്രിയങ്ങളാകുന്ന അഗ്നികളിൽ ഹോമംചെയ്യുന്നു. അവിരുദ്ധങ്ങളായ വിഷയങ്ങളിൽമാത്രം ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നതു് ഒരു ഹോമമായി അവർ വിചാരിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

സർവ്വാണീന്ദ്രിയകർമ്മാണി പ്രാണകർമ്മാണി ചാപരേ
ആത്മസംയമയോഗാഗ്നൗ ജുഹ്വതി ജ്ഞാനദീപിതേ. 27

അപരേ	വേറെ ചില ധ്യാനനിഷ്ഠന്മാർ
സർവ്വാണി ഇന്ദ്രിയ കർമ്മാണി	സകല ജ്ഞാനേന്ദ്രിയകർമ്മേന്ദ്രിയവ്യാപാരങ്ങളേയും
പ്രാണകർമ്മാണി ച	പ്രാണവായു മുതലായ പത്തു വായുക്കളുടെ വ്യാപാരങ്ങളേയും
ജ്ഞാനദീപിതേ	ആത്മവിഷയമായ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു ജ്വലിക്കുന്നതായ

ആത്മസംയമയോഗാഗ്നൗ ആത്മാവിൽ ധ്യാനൈകാഗ്ര്യമായ യോഗമെന്ന അഗ്നിയിൽ

ജുഹ്വതി ഹോമംചെയ്യുന്നു.

വേറെ ചില ധ്യാനനിഷ്ഠന്മാർ ജ്ഞാനേന്ദ്രിയകർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ വ്യാപാരങ്ങളേയും, പ്രാണവായു മുതലായ പത്തു വായുക്കളുടെ വ്യാപാരങ്ങളേയും ആത്മവിഷയകമായ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു ജ്വലിക്കുന്നതായ ആത്മസംയമയോഗമെന്ന അഗ്നിയിൽ ഹോമംചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജ്ഞാനദീപിതേ—എണ്ണകൊണ്ടു ദീപം എന്നപോലെ വിവേകവിജ്ഞാനംകൊണ്ടു ജ്വലിക്കുന്ന; ആത്മസംയമയോഗാഗ്നൗ—ആത്മാവിൽ സംയമമാകുന്ന യോഗം ആത്മസംയമയോഗം, അതാകുന്ന അഗ്നിയിൽ; പ്രാണകർമ്മങ്ങൾ—ആദ്ധ്യാത്മികമായിരിക്കുന്ന പ്രാണവായുവിൻെറ കർമ്മങ്ങൾ—ആകുഞ്ചനം, പ്രസാരണം മുതലായ വ്യാപാരങ്ങൾ എന്നർത്ഥം.

ദ്രവ്യയജ്ഞാസ്തപോയജ്ഞാ യോഗയജ്ഞാസ്തഥാപരേ
സ്വാധ്യായജ്ഞാനയജ്ഞാശ്ച യതയഃ സംശിതവ്രതാഃ. 28

അപരേ വേറെ ചിലർ

ദ്രവ്യയജ്ഞാഃ സൽപാത്രത്തിൽ ദ്രവ്യദാനംതന്നെ യജ്ഞമായി അനുഷ്ഠിക്കുന്നവർ

(അപരേ) വേറെ ചിലർ

തപോയജ്ഞാഃ കൃച്ഛ്രചാന്ദ്രായണാദിതപസ്സിനെത്തന്നെ യജ്ഞമായി അനുഷ്ഠിക്കുന്നവർ

(അപരേ) മററു ചിലർ

യോഗയജ്ഞാഃ ചിത്തവൃത്തിനിരോധലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന സമാധിയെ യജ്ഞമായി ചെയ്യുന്നവർ

(അപരേ) തഥാ അപ്രകാരംതന്നെ മററു ചിലർ

സ്വാധ്യായജ്ഞാന യജ്ഞാഃ ച വേദശാസ്ത്രങ്ങളെ പാരായണം ചെയ്യുക, അവയുടെ അർത്ഥവിചാരംചെയ്യുക ഇവയെ യജ്ഞമായി ചെയ്യുന്നവർ

യതയഃ	ഇപ്രകാരം (മോക്ഷാൎത്ഥം) പ്രയത്നം ചെയ്യുന്നവർ
സംശിതവ്രതാഃ	(സ്വസ്വനിഷ്ഠയിൽ) നല്ലവണ്ണം തീക്ഷ്ണീകൃതമായ നിയമത്തോടുകൂടി യവരാകുന്നു.

ചിലർ ദ്രവ്യദാനത്തെ യജ്ഞമായി ചെയ്യുന്നു; മററു ചിലർ തപസ്സിനെ യജ്ഞമായി അനുഷ്ഠിക്കുന്നു. വേറെ ചിലർ യോഗത്തേയും. അപ്രകാരംതന്നെ. പിന്നെ ചിലർ വേദാദ്ധ്യയനം അവയുടെ അൎത്ഥവിചാരം ഇവയേയും, യജ്ഞമായി ചെയ്യുന്നു. ഇങ്ങനെ (മോക്ഷാൎത്ഥം) പ്രയത്നംചെയ്യുന്നവർ അവരവരുടെ നിഷ്ഠയിൽ തീഷ്ണീകൃതമായ (മൂച്ചകൂട്ടിയ) വ്രതത്തോടുകൂടിയവരാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദ്രവ്യയജ്ഞാഃ—സൽപാത്രങ്ങൾക്ക യജ്ഞബുദ്ധിയോടുകൂടി ദ്രവ്യദാനത്തെ ചെയ്യുന്നവർ. തപോയജ്ഞാഃ—യജ്ഞബുദ്ധിയോടുകൂടി തപസ്സചെയ്യുന്നവർ. യോഗയജ്ഞാഃ—പ്രാണായാമം പ്രത്യാഹാരം മുതലായ ലക്ഷണങ്ങളോടുകൂടിയ യോഗമാകുന്ന യജ്ഞത്തെ ചെയ്യുന്നവർ. സ്വാദ്ധ്യായജ്ഞാനയജ്ഞാഃ—ഋക് മുതലായ വേദങ്ങളുടെ അഭ്യാസമാകുന്ന യജ്ഞം സ്വാദ്ധ്യായ യജ്ഞം; ശാസ്ത്രാൎത്ഥപരിജ്ഞാനം ജ്ഞാനയജ്ഞം; ഇവയെ ചെയ്യുന്നവർ എന്നൎത്ഥം. യതയഃ—യതനശീലന്മാർ, പ്രയത്നശീലന്മാർ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അതിന്നുംപുറമേ—

അപാനേ ജുഹ്വതി പ്രാണം പ്രാണേപാനം തഥാപരേ
പ്രാണാപാനഗതീ രുദ്ധ്വാ പ്രാണായാമപരായണാഃ. 29

പ്രാണായാമപരായണാഃ	പ്രാണായാമംചെയ്യുന്നവരായ
അപരേ	വേറെ ചില മുമുക്ഷുക്കൾ
പ്രാണാപാനഗതീ	പ്രാണാപാനവായുക്കളുടെ ഗതികളെ
രുദ്ധ്വാ	അടക്കീട്ട്
അപാനേ	അപാനവായുവിൽ

പ്രാണം	പ്രാണവായുവിനേയും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
പ്രാണേ	പ്രാണവായുവിൽ
അപാനം	അപാനവായുവിനേയും
ജുഹ്വതി	ഹോമംചെയ്യുന്നു.

പ്രാണായാമംചെയ്യുന്നവരായ വേറെ ചിലർ പ്രാണാപാനവായുക്കളുടെ ഗതികളെ അടക്കീട്ട്, അപാനവായുവിൽ പ്രാണവായുവിനേയും, പ്രാണവായുവിൽ അപാനവായുവിനേയും ഹോമംചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] ചിലർ അപാനവൃത്തിയിൽ പ്രാണനെ ഹോമിക്കുന്നു— പൂരകമെന്ന പ്രാണായാമത്തെ ചെയ്യുന്നുവെന്നർത്ഥം. മററു ചിലർ പ്രാണവായുവിൽ അപാനവായുവിനെ ഹോമിക്കുന്നു—രേചകമെന്ന പ്രാണായാമത്തെ ചെയ്യുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ പ്രാണായാമതൽപരന്മാരായ വേറെ ചിലർ, വായിൽക്കൂടിയും മൂക്കിൽക്കൂടിയുമുള്ള വായുവിൻെറ പുറത്തേക്കുള്ള ഗതിയേയും തദ്വിപരീതമായി അതിൻെറ അകത്തേക്കുള്ള ഗതിയേയുമടക്കി കുംഭകമെന്ന പ്രാണായാമത്തെ ചെയ്യുന്നു.

അപരേ നിയതാഹാരാഃ പ്രാണാൻ പ്രാണേഷു ജുഹ്വതി
സർവ്വേപ്യേതേ യജ്ഞവിദോ യജ്ഞക്ഷപിതകല്മഷാഃ. 30

അപരേ	ചിലർ
നിയതാഹാരാഃ (സന്തഃ)	മിതമായ ആഹാരം ചെയ്തുകൊണ്ട്
പ്രാണാൻ	ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ വ്യാപാരങ്ങളെ (അന്തർവായുക്കളെ)
പ്രാണേഷു	അധീനമായ ഇന്ദ്രിയങ്ങളിൽ (വായുഭേദങ്ങളിൽ)
ജുഹ്വതി	ഹോമംചെയ്യുന്നു
ഏതേ സർവ്വേ അപി	ഇവർ എല്ലാവരും
യജ്ഞവിദഃ	യജ്ഞത്തെ അറിഞ്ഞവരും
യജ്ഞക്ഷപിതകല്മഷാഃ	യജ്ഞങ്ങളെക്കൊണ്ടു പാപത്തെ നശിപ്പിച്ചിട്ടുള്ളവരുമാകുന്നു.

ചിലർ മിതമായ ആഹാരം ചെയ്തുകൊണ്ട് ഇന്ദ്രിയവ്യാപാരങ്ങളെ വശത്തായ ഇന്ദ്രിയങ്ങളിൽ ഹോമംചെയ്യുന്നു. ഇവരെല്ലാ

വരും യജ്ഞത്തെ അറിഞ്ഞിരിക്കുന്നവരും, യജ്ഞംകൊണ്ടു പാപത്തെ നശിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നവരുമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] നിയതാഹാരാഃ—പരിമിതമായ ആഹാരത്തോടു കൂടിയവർ. പ്രാണാൻ പ്രാണേഷു ജുഹ്വതി—ഏതേതു വായുവിനെ അടക്കുന്നുവോ അതാതിൽ മററുള്ള വായുക്കളെ ഹോമിക്കുന്നു—അതിൽ മററുള്ളവ ലയിച്ചിരിക്കുന്നപോലെയാകുന്നുവെന്നർത്ഥം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

യജ്ഞശിഷ്ടാമൃതഭുജോ യാന്തി ബ്രഹ്മ സനാതനം
നായം ലോകോസ്ത്യയജ്ഞസ്യ കുതോന്യഃ കുരുസത്തമ. 31

യജ്ഞശിഷ്ടാമൃതഭുജഃ	യജ്ഞങ്ങളെ ചെയ്തതിൻെറ ശേഷമുള്ള കാലത്തിൽ വിധിപ്രകാരമുള്ള അമൃതരൂപമായ അന്നത്തെ ഭുജിക്കുന്നവർ
സനാതനം ബ്രഹ്മ	നിത്യമായ ബ്രഹ്മത്തെ
യാന്തി	(ജ്ഞാനദ്വാരേണ) പ്രാപിക്കുന്നു
ഹേ കുരുസത്തമ	അല്ലയോ കുരുവംശശ്രേഷ്ഠ
അയജ്ഞസ്യ	യജ്ഞം ചെയ്യാത്തവന്നു്
അയം ലോകഃ	ഈ (അല്പസുഖമുള്ള മനുഷ്യ)ലോകം കൂടിയും
ന അസ്തി	കിട്ടുകയില്ല
അന്യ	(ബഹുസുഖമുള്ള സ്വർഗ്ഗാദി) മററു ലോകങ്ങൾ
കുതഃ	എവിടെ.

യജ്ഞങ്ങളെ ചെയ്തതിൻെറ ശേഷമുള്ള കാലത്തിൽ അമൃതതുല്യമായ അന്നത്തെ ഭുജിക്കുന്നവർ ശാശ്വതബ്രഹ്മത്തെ (ജ്ഞാനദ്വാരേണ) പ്രാപിക്കുന്നു. അല്ലയോ കുരുസത്തമ, യജ്ഞം ചെയ്യാത്തവന്നു് ഈ (അല്പസുഖത്തോടുകൂടിയ) മനുഷ്യലോകംതന്നെയില്ല. (അപ്പോൾ പിന്നെ ബഹുസുഖത്തോടുകൂടിയ സ്വർഗ്ഗാദി) അന്യലോകങ്ങൾ എവിടെ? (എങ്ങനെ സിദ്ധിക്കും?).

[ശം-ഭാ] മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ള യജ്ഞങ്ങളെ ചെയ്തതിൻെറശേഷം ഉള്ള കാലത്തിൽ അമൃതതുല്യമായ വിഹിതാ

ന്നത്തെ ഭുജിക്കുന്നവർ ചിരന്തനമായ ബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപി ക്കുന്നു. യജ്ഞശിഷ്ടാമൃതഭുക്ക് മോക്ഷത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവനാണെങ്കിൽ കാലക്രമംകൊണ്ടു മാത്രമേ അവൻ ശാശ്വതബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിക്കുകയുള്ളുവെന്നു ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. മുൻപറയപ്പെട്ട യജ്ഞങ്ങളിൽ ഒന്നിനെയെങ്കിലും ചെയ്യാത്ത അയജ്ഞന്നു സർവ്വപ്രാണികൾക്കും സാധാരണമായിരിക്കുന്ന ഈ ലോകം കൂടിയില്ല. അപ്പോൾ പിന്നെ വിശിഷ്ടസാധനസാദ്ധ്യങ്ങളായ അന്യലോകങ്ങളെ അവനെങ്ങനെ പ്രാപിക്കും?

ഏവം ബഹുവിധാ യജ്ഞാ വിതതാ ബ്രഹ്മണോ മുഖേ
കർമ്മജാൻ വിദ്ധി താൻ സർവ്വാനേവം ജ്ഞാത്വാ
വിമോക്ഷ്യസേ. 32

ഏവം	ഇപ്രകാരം
ബഹുവിധാഃ	അനേകവിധമായ
യജ്ഞാഃ	യജ്ഞങ്ങൾ
ബ്രഹ്മണഃ മുഖേ	വേദമുഖത്തിൽ
വിതതാഃ	വിവരിച്ചു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു
സർവ്വാൻ താൻ	അവയെ എല്ലാം (ആ സർവ്വയജ്ഞങ്ങളേയും)
കർമ്മജാൻ	ദേഹം, വാക്കു്, മനസ്സു് ഇവയുടെ പ്രവൃത്തിയായ കർമ്മത്തിൽനിന്നു് ഉണ്ടായവയെന്നു്
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും
ഏവം	ഈവിധം
ജ്ഞാത്വാ	അറിഞ്ഞു്
വിമോക്ഷ്യസേ	(ജ്ഞാനനിഷ്ഠനായിട്ടു്) സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നു നീ മുക്തനായി ഭവിക്കും.

ഇപ്രകാരമുള്ള അനേകവിധമായ യജ്ഞങ്ങൾ വേദത്തിൽ വിവരിച്ചു പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്. എങ്കിലും അവയെല്ലാം മനോവാക്കായങ്ങളുടെ വ്യാപാരരൂപമായ കർമ്മത്തിൽനിന്നുണ്ടായവയാണെന്നു് അറിഞ്ഞാലും. ഇങ്ങനെ അറിഞ്ഞു് നീ (ജ്ഞാനനിഷ്ഠനായിട്ടു്) സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നു മുക്തനായി ഭവിക്കും.

[ശം-ഭാ] മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ള അനേകവിധമായ യജ്ഞങ്ങൾ വേദദ്വാരത്തിങ്കൽ വിസ്തരിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്—വേദമുഖേന അറിയപ്പെടുന്നുവെന്നർത്ഥം. ''വാചി ഹി പ്രാണം ജുഹുമഃ'' (=ഞങ്ങൾ പ്രാണനെ വാക്കിൽ ഹോമിക്കുന്നു) എന്നു മുതലായ ശ്രുതിവാക്യങ്ങളിൽനിന്ന് ആവക യജ്ഞങ്ങൾ അറിയപ്പെടുന്നുവെന്നു താൽപര്യം. അവയെല്ലാം അനാത്മാവിൽനിന്നുണ്ടായതാണെന്നറിയണം— എല്ലാം മനോവാക്കായകർമ്മങ്ങളിൽനിന്നുത്ഭവിച്ചവയാണെന്നറിയണം. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, ആത്മാ നിർവ്യാപാരനാകുന്നു. 'ഇതൊന്നും എന്റെ വ്യാപാരമല്ല, ഞാൻ നിർവ്യാപാരനാണ്, ഉദാസീനനാണ്'' എന്നിങ്ങനെ നീ അറിഞ്ഞിട്ട് (സ്വാനുഭവപ്പെടുത്തുന്നുവെങ്കിൽ) അപ്രകാരമുള്ള സമ്യഗ്ദർശനംകൊണ്ട് നീ അശുഭത്തിൽനിന്നു മോചിക്കും—സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നു മോചിക്കും എന്നർത്ഥം.

'ബ്രഹ്മാർപ്പണം' എന്നു തുടങ്ങിയ ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു സമ്യഗ്ദർശനം യജ്ഞമായി പറയപ്പെട്ടു. പലവിധയജ്ഞങ്ങളും ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. ആവക യജ്ഞങ്ങളെല്ലാം ഓരോ കാര്യസിദ്ധിക്കുവേണ്ടിയുള്ള സാധനങ്ങളാകയാൽ അവയെ അപേക്ഷിച്ച് ജ്ഞാനയജ്ഞം (എത്രയോ ഉൽകൃഷ്ടമാണെന്ന്) ഇവിടെ സ്തുതിക്കപ്പെടുന്നു:

ശ്രേയാൻ ദ്രവ്യമയാദ്യജ്ഞാൽ ജ്ഞാനയജ്ഞഃ പരന്തപ
സർവ്വം കർമ്മാഖിലം പാർത്ഥ ജ്ഞാനേ പരിസമാപ്യതേ. 33

ഹേ പരന്തപ	അല്ലയോ ശത്രുതാപന
ദ്രവ്യമയാൽ	ദ്രവ്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു ചെയ്യപ്പെടുന്ന
യജ്ഞാൽ	യജ്ഞത്തേക്കാൾ
ജ്ഞാനയജ്ഞഃ	ജ്ഞാനമാകുന്ന യജ്ഞം
ശ്രേയാൻ	ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു
ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ പാർത്ഥ
സർവ്വം കർമ്മ	(ഈശ്വരാർപ്പണമായി ചെയ്യപ്പെടുന്ന) സകല കർമ്മങ്ങളും
അഖിലം	ഫലസഹിതം

ജ്ഞാനേ	(ബ്രഹ്മ)ജ്ഞാനത്തിൽ
പരിസമാപ്യതേ	അന്തർഭവിക്കുന്നു.

ഹേ, പരന്തപ, ദ്രവ്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു ചെയ്യപ്പെടുന്ന യജ്ഞത്തേക്കാരം ജ്ഞാനമാകുന്ന യജ്ഞം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. അല്ലയോപാർത്ഥ, സകല കർമ്മങ്ങളും ഫലസഹിതം ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തിൽ അന്തർഭവിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദ്രവ്യസാധനങ്ങളെക്കൊണ്ടു സാധ്യമായ യജ്ഞത്തേക്കാരം ജ്ഞാനയജ്ഞം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ദ്രവ്യമയമായ യജ്ഞം ഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നു. ജ്ഞാനയജ്ഞം ഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ ജ്ഞാനയജ്ഞം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ, സർവ്വതഃ സംപ്ലുതോദകസ്ഥാനീയമായും മോക്ഷസാധനമായുമിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തിൽ സകല കർമ്മങ്ങളും അന്തർഭവിക്കുന്നു. ഇതിന്നുശ്രുതി: ''യഥാ കൃതായ വിജിതായാധരേയാഃ സംയന്ത്യേവമേനം സർവ്വം തദഭിസമേതി യൽ കിഞ്ചിൽ പ്രജാഃ സാധു കുർവ്വന്തി യസ്തദ്വേദ യൽ സ വേദ'' (=[ചതുരായകം എന്ന ചൂതുകളിയിൽ] ചതുരംഗമായ കൃതം എന്നു പേരായ ജയംകൊണ്ടു് ഒന്നും രണ്ടും മൂന്നും അംഗങ്ങളോടുകൂടിയ കലി, ദ്വാപരം, ത്രേത എന്നു പേരായ ജയങ്ങളും [അവ ചതുരംഗത്തിൽ ഉരംപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതിനാൽ]സിദ്ധിക്കുന്നതുപോലെ 1 ജനങ്ങരം എന്തെല്ലാം പുണ്യകർമ്മങ്ങരം ചെയ്യുന്നുവോ അവയെല്ലാം രൈക്വൻ2 അറിഞ്ഞിട്ടുള്ള സത്വത്തെ അറിഞ്ഞ വിദ്വാനെ പ്രാപിക്കുന്നു [അവനിൽ അന്തർഭവിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം].—ഛാ. ഉ. 4. 1. 4)

1. ചതുരായകം എന്ന ചൂതുകളി അന്നത്തെ കാലത്തു പ്രസിദ്ധമായിരിക്കുന്നതിനാലായിരിക്കാം ഇവിടെ അതിനെ ഉദാഹരിച്ചതു്. ഒരു വലിയ സംഖ്യയിൽ അതിൽ താഴെയുള്ള സംഖ്യകരം ഉരംപ്പെടുന്നുവെന്നാണു് ഉദാഹരണംകൊണ്ടു വന്നുകൂടിയ താൽപര്യം. അതുപോലെ സകല പുണ്യകർമ്മങ്ങളുടേയും ഫലം ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തിൽ അന്തർഭവിക്കുന്നുവെന്നാണു് ശ്രുതിയുടെ ആകപ്പാടെയുള്ള സാരം.

2. ബ്രഹ്മതത്വത്തെ അറിഞ്ഞവനായി രൈക്വൻ എന്നൊരു വിദ്വാൻ അന്നു മഹാപ്രസിദ്ധനായിട്ടുണ്ടായിരുന്നു (ഛാന്ദോഗ്യോപനിഷത്തു നോക്കുക).

എന്നാൽ ഈ വിശിഷ്ടമായ ജ്ഞാനത്തെ എങ്ങനെ പ്രാപിക്കുന്നു? —പറയുന്നു:

തദ്വിദ്ധി പ്രണിപാതേന പരിപ്രശ്നേന സേവയാ
ഉപദേക്ഷ്യന്തി തേ ജ്ഞാനം ജ്ഞാനിനസ്തത്വദർശിനഃ. 34

തൽ	ആ ജ്ഞാനത്തെ
പ്രണിപാതേന	സാഷ്ടാംഗനമസ്കാരംകൊണ്ടും
പരിപ്രശ്നേന	എനിക്ക് ഈ സംസാരം എവിടെനിന്നുണ്ടായി, ഞാൻ അതിൽനിന്ന് എങ്ങനെ നിവത്തിക്കുന്നു എന്നിങ്ങനെയുള്ള ചോദ്യംകൊണ്ടും
സേവയാ	ഗുരുശുശ്രൂഷകൊണ്ടും
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും (പ്രാപിച്ചാലും)
തത്വദർശിനഃ	(ആത്മ)തത്വത്തെ അറിഞ്ഞിരിക്കുന്ന (അപരോക്ഷാനുഭവസമ്പന്നന്മാരായ)
ജ്ഞാനിനഃ	ബ്രഹ്മജ്ഞാനികൾ (ശാസ്ത്രജ്ഞന്മാർ)
ജ്ഞാനം	ജ്ഞാനത്തെ
തേ	നിനക്ക്
ഉപദേക്ഷ്യന്തി	ഉപദേശിക്കും.

ആ ജ്ഞാനത്തെ നീ, (ജ്ഞാനികൾക്കായിക്കൊണ്ടുള്ള) സാഷ്ടാംഗനമസ്കാരംകൊണ്ടും, ഗുരുശുശ്രൂഷകൊണ്ടും, വഴിയായിട്ടുള്ള ചോദ്യങ്ങൾകൊണ്ടും, അറിഞ്ഞാലും. ആത്മതത്വത്തെ അറിഞ്ഞിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനികൾ അതിനെ നിനക്കുപദേശിച്ചുതരും.

[ശം_ഭാ] അതെങ്ങനെ സിദ്ധിക്കപ്പെടുമെന്നറിഞ്ഞാലും. ആചാര്യന്മാരുടെ അടുക്കൽചെന്നു സാഷ്ടാംഗനമസ്കാരം ചെയ്യണം. പിന്നെ അവരോടു ബന്ധത്തിന്നു കാരണമെന്താണെന്നും, മോക്ഷത്തിന്നു വഴിയെന്താണെന്നും, വിദ്യ എന്താണെന്നും അവിദ്യ എന്താണെന്നും മററും ചോദിക്കണം. അവക്കു വേണ്ടുന്ന ശുശ്രൂഷകൾ ചെയ്യണം. ഇപ്രകാരം ശ്രദ്ധാഭക്തികളെക്കൊണ്ടു സന്തുഷ്ടന്മാരായിട്ട് തത്വദർശികളായിരിക്കുന്ന ആത്മജ്ഞാനികൾ നിനക്കു മുൻപറയപ്പെട്ട ജ്ഞാനത്തെ ഉപദേശിച്ചുതരും. ജ്ഞാനികളാണെങ്കിലും ചിലർ മാത്രമേ സ്വാനുഭവമുള്ളവരാ

കയുള്ളു. അതിനാലാണ് 'തത്ത്വദർശിനഃ' എന്ന വിശേഷണം. ആരാണ് സമ്യഗ്ദർശികളായിട്ടുള്ളത് അവരുപദേശിച്ച ജ്ഞാനത്തിന്നു മാത്രമേ ഉദ്ദേശിക്കപ്പെട്ട ഫലമുള്ളു. മററുള്ളവരുടെ ഉപദേശത്തിന്നു് ആ ഫലമില്ല. ഇതാണ് ഭഗവാൻെറ അഭിപ്രായം.

എന്നാൽ മാത്രമേ താഴെ പറയുന്ന വചനവും സാധുവാവുകയുള്ളു:

യൽ ജ്ഞാത്വാ ന പുനർമ്മോഹമേവം യാസ്യസി പാണ്ഡവ
യേന ഭൂതാന്യശേഷേണ ദ്രക്ഷ്യസ്യാത്മന്യഥോ മയി. 35

ഹേ പാണ്ഡവ	അല്ലയോ പാണ്ഡുപുത്ര
യൽ ജ്ഞാത്വാ	ഈ ജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിച്ച്
പുനഃ	ഇനിയും
ഏവം മോഹം	ഇപ്രകാരമുള്ള (ബന്ധുവധം മുതലായതു നിമിത്തമുള്ള) മോഹത്തെ
ന യാസ്യസി	നീ പ്രാപിക്കുകയില്ല
യേന	ഈ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു്
ഭൂതാനി അശേഷേണ	സകല ഭൂതങ്ങളേയും
ആത്മനി	തന്നിലും (സ്വാത്മാവിങ്കലും)
അഥോ	അനന്തരം
(ആത്മാനം)	തന്നെ (സ്വാത്മാവിനെ)
മയി (ച)	പരമാത്മാവായ എന്നിലും
ദ്രക്ഷ്യസി	നീ കാണും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ഈ ജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ പിന്നെ നീ ഇനിയും ഇപ്രകാരമുള്ള മോഹത്തെ പ്രാപിക്കുകയില്ല. ഈ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു നീ സകലഭൂതങ്ങളേയും നിങ്കൽ (സ്വാത്മാവിൽ) അഭേദമായി കാണുകയും, അനന്തരം ആത്മാവിനെ പരമാത്മാവായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ കാണുകയും ചെയ്യും.

[ശം-ഭാ] ഹേ പാണ്ഡവ, അവരാലുപദേശിക്കപ്പെട്ട ജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ പിന്നെ നീ ഇപ്പോഴം മോഹിക്കുന്നതുപോലെ ഇനിയും മോഹത്തെ പ്രാപിക്കുകയില്ല. എന്നുതന്നെയുമല്ല, ഈ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു് ബ്രഹ്മാമുതൽ തൃണംവരെയുള്ള സകലഭൂതങ്ങളേയും നീ 'ഇവയെല്ലാം എന്നിലിരിക്കുന്നു,

എന്നിങ്ങനെ പ്രത്യഗാത്മാവിൽ കാണുന്നു. പിന്നെ, ഇതൊക്കെ ല്ലാം പരമേശ്വരനിലിരിക്കുന്നു' എന്നിങ്ങനെ സർവ്വഭൂതങ്ങളും വാസുദേവനായിരിക്കുന്ന എന്നിലിരിക്കുന്നതായും നീ കാണും. ഇപ്രകാരം സർവ്വോപനിഷൽപ്രസിദ്ധമായിരിക്കുന്ന ജീവാത്മ പരമാത്മൈകത്വം നിനക്കു സ്വാനുഭവപ്പെട്ടുമെന്നർത്ഥം.

അപി ചേദസി പാപേഭ്യഃ സർവ്വേഭ്യഃ പാപകൃത്തമഃ
സർവം ജ്ഞാനപ്ലവേനൈവ വൃജിനം സന്തരിഷ്യസി. 36

(ത്വം)	നീ
സർവ്വേഭ്യഃ പാപേഭ്യഃ	സകലപാപികളിലുംവെച്ച്
പാപകൃത്തമഃ അപി ചേൽ അസി	ഏററവും പാപംചെയ്യുന്നവനാണെങ്കിലും
സർവ്വം വൃജിനം	സകല പാപസമുദ്രത്തെയും
ജ്ഞാനപ്ലവേന ഏവ	ജ്ഞാനമാകുന്ന തോണിയാൽത്തന്നെ
സന്തരിഷ്യസി	അനായാസേന നീ അക്കരെ കടക്കും.

(മുൻപറയപ്പെട്ട ജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിച്ചുവെങ്കിൽ) നീ സകല പാപികളിലുംവെച്ച് ഏററവും പാപിഷ്ഠനായാലും സർവ്വപാപസമുദ്രത്തെ ജ്ഞാനമാകുന്ന തോണികൊണ്ടുതന്നെ നീ അനായാസേന കടക്കും.

[ശം-ഭാ] ഇവിടെ (അദ്ധ്യാത്മശാസ്ത്രത്തിൽ) മുമുക്ഷുവിന്നു ധർമ്മവുംകൂടി പാപമായിട്ടാണ് പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളത്. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

എങ്ങനെയാണ് ജ്ഞാനം പാപത്തെ നശിപ്പിക്കുന്ന തെന്നു ദൃഷ്ടാന്തസഹിതം പറയുന്നു:

യഥൈധാംസി സമിദ്ധോഗ്നിർഭസ്മസാൽ കുരുതേർജ്ജുന
ജ്ഞാനാഗ്നിഃ സർവ്വകർമ്മാണി ഭസ്മസാൽ കുരുതേ തഥാ. 37

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സമിദ്ധഃ അഗ്നിഃ	നല്ലവണ്ണം ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അഗ്നി
ഏധാംസി	വിറകുകളെ

യഥാ	എപ്രകാരം
ഭസ്മസാൽ കുരുതേ	കത്തിച്ചു ഭസ്മമാക്കുന്നുവോ
തഥാ	അതുപോലെ
ജ്ഞാനാഗ്നിഃ	ആത്മജ്ഞാനസ്വരൂപമായിരിക്കുന്ന അഗ്നി
സർവ്വകർമ്മാണി	സകലകർമ്മങ്ങളേയും
ഭസ്മസാൽ കുരുതേ	ഭസ്മമാക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, നല്ലവണ്ണം ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അഗ്നി വിറകിനെ എങ്ങനെ കത്തിച്ചു ഭസ്മമാക്കുന്നുവോ അതു പോലെ ആത്മജ്ഞാനസ്വരൂപമായിരിക്കുന്ന അഗ്നി (പ്രാരബ്ധകർമ്മഫലമൊഴിച്ചുള്ള) സകലകർമ്മങ്ങളേയും ഭസ്മമാക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] നല്ലവണ്ണം ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അഗ്നി വിറകിനെ എങ്ങനെ കത്തിച്ചു ഭസ്മമാക്കുന്നുവോ അതുപോലെ ജ്ഞാനമാകുന്ന അഗ്നി സകലകർമ്മങ്ങളേയും ഭസ്മമാക്കുന്നു— നിർബ്ബീജമാക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം. അഗ്നി വിറകിനെ എന്നപോലെ ജ്ഞാനാഗ്നി കർമ്മത്തെ സാക്ഷാലായി നശിപ്പിക്കുവാൻ കഴിയുന്നില്ല. അതിനാൽ സമൃഗ്ദർശനം സകലകർമ്മങ്ങളേയും നിർബ്ബീജമാക്കുന്നതിന്നു കാരണമാകുന്നുവെന്നാണ് അഭിപ്രായം. എന്നാൽ, ഈ ശരീരം ഏതു കർമ്മം കൊണ്ടാരംഭിക്കപ്പെട്ടുവോ, ആ കർമ്മത്തിൻെറ ഫലം ഇപ്പോൾ പ്രവൃത്തിക്കുന്നതുകൊണ്ട്, തൽഫലോപഭോഗംകൊണ്ടു മാത്രമേ ആ കർമ്മം ക്ഷയിക്കുന്നുള്ളൂ. അതുകൊണ്ട്, ഈ ജന്മത്തിൽത്തന്നെ ജ്ഞാനോൽപത്തിക്കു മുമ്പും പിമ്പും ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ളവയും, അനേകം പൂർവ്വജന്മങ്ങളിൽ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ളവയുമായ അനേക കർമ്മങ്ങളിൽ യാവചില കർമ്മങ്ങളാണ് ഇനിയും ഫലത്തിൽ പ്രവൃത്തിക്കാത്തതു് ആ കർമ്മങ്ങളെ മാത്രമേ ജ്ഞാനാഗ്നി ഭസ്മമാക്കുന്നുള്ളൂ (നശിക്കുന്നുള്ളൂ).

ന ഹി ജ്ഞാനേന സദൃശം പവിത്രമിഹ വിദ്യതേ
തത്സ്വയം യോഗസംസിദ്ധഃ കാലേനാത്മനി വിന്ദതി. 38

ഇഹ	മുൻപറയപ്പെട്ട തപോയോഗാദിയജ്ഞങ്ങളിൽ
ജ്ഞാനേന	ജ്ഞാനത്തോടു്

സദൃശം	തുല്യമായി
പവിത്രം	ശുദ്ധികരമായിട്ട്
ന ഹി വിദ്യതേ	ഒന്നുമില്ല നിശ്ചയം
കാലേന	വളരെ കാലംകൊണ്ടു്
യോഗസംസിദ്ധഃ	കർമ്മയോഗംകൊണ്ടു യോഗ്യതയെ പ്രാപിച്ചവൻ
ആത്മനി	സ്വാത്മാവിൽ (ആത്മവിഷയത്തിൽ ഉള്ള)
തൽ	ആ ജ്ഞാനത്തെ
സ്വയം	താൻതന്നെ
വിന്ദതി	(ആയാസംകൂടാതെ) പ്രാപിക്കുന്നു.

തപോയോഗാദിയജ്ഞങ്ങളിൽ ജ്ഞാനത്തോളം ശുദ്ധികരമായിട്ട് ഒന്നുംതന്നെയില്ല. വളരെക്കാലം അനുഷ്ഠിച്ചിട്ടുള്ള കർമ്മയോഗംകൊണ്ടു യോഗ്യതയെ പ്രാപിച്ചവൻ സ്വാത്മാവിൽ താൻതന്നെ ആ ജ്ഞാനത്തെ അനായാസേന ലഭിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജ്ഞാനത്തോടു സദൃശമായ പാവനവസ്തു ഇവിടെ (വ്യവഹാരഭൂമിയിൽ) ഒന്നുംതന്നെയില്ല. എന്തെന്നാൽ കർമ്മയോഗംകൊണ്ടും, സമാധികൊണ്ടും യോഗ്യതയെ പ്രാപിച്ച ഒരു മുമുക്ഷു വളരെക്കാലം കഴിഞ്ഞതിന്റെ ശേഷം, സ്വാത്മാവിൽത്തന്നെ ആ ജ്ഞാനത്തെ ലഭിക്കുന്നു.

ജ്ഞാനപ്രാപ്തിക്കുള്ള നിശ്ചയമായ ഉപായത്തെ ഉപദേശിക്കുന്നു:

ശ്രദ്ധാവാൻ ലഭതേ ജ്ഞാനം തൽപരഃ സംയതേന്ദ്രിയഃ
ജ്ഞാനം ലബ്ധ്വാ പരാം ശാന്തിമചിരേണാധിഗച്ഛതി. 39

ശ്രദ്ധാവാൻ	ഗുരൂപദിഷ്ടമായിരിക്കുന്ന അർത്ഥത്തിൽ ആസ്തിക്യബുദ്ധിയുള്ളവനായും
തൽപര	ജ്ഞാനം സമ്പാദിക്കുന്നതിൽ താൽപര്യമുള്ളവനായും (തദേകനിഷ്ഠനായും)
സംയതേന്ദ്രിയഃ	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ അടക്കിയവനായുമിരിക്കുന്നവൻ
ജ്ഞാനം	ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തെ
ലഭതേ	പ്രാപിക്കുന്നു
ജ്ഞാനം	ജ്ഞാനത്തെ

ലബ്ധ്വാ (ത്വ) പ്രാപിച്ചിട്ടു്
പരാം ശാന്തിം മോക്ഷത്തെ
അചിരേണ വേഗത്തിൽ
അധിഗച്ഛതി പ്രാപിക്കുന്നു.

ഗുരൂപദേശത്തിൽ ശ്രദ്ധയുള്ളവനും, തദേകനിഷ്ഠനും, ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ അടക്കിയവനുമായിരിക്കുന്നവൻ ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. ജ്ഞാനത്തെ ലഭിച്ചിട്ടു് അവൻ വേഗത്തിൽ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. (ശ്രദ്ധാദിസമ്പത്തിയോടുകൂടി ജ്ഞാനത്തെ ലഭിക്കുന്നതിന്നുമുമ്പു കർമ്മയോഗംതന്നെയാണു്, മനഃശുദ്ധ്യർത്ഥം, അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടതു്, ജ്ഞാനം ലഭിച്ചതിന്റെശേഷം അവന്നു് ഒന്നും ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടില്ല എന്നു താൽപര്യം.)

[ശം-ഭാ] ശ്രദ്ധാലുവായവൻ ജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. ശ്രദ്ധാലുവാണെങ്കിലും അവൻ മന്ദബുദ്ധിയായിരിക്കും. അതിനാൽ അവൻ ജ്ഞാനപ്രാപ്തിക്കുപായങ്ങളായ ഗുരൂപാസന (ഗുരൂപദേശശ്രവണം) മുതലായവയിൽ നിഷ്ഠയുള്ളവനായിരിക്കണമെന്നു പറയുന്നു. ശ്രദ്ധാലുവും തൽപരനുമാണെങ്കിലും അവൻ അജിതേന്ദ്രിയനായിരിക്കാം. അതിനാൽ ഇന്ദ്രിയങ്ങളിൽനിന്നു വിഷയങ്ങളെ നിവർത്തിപ്പിച്ചവനായിരിക്കണമെന്നു പറയുന്നു. ഇങ്ങനെ ശ്രദ്ധാലുവായും തൽപരനായും ജിതേന്ദ്രിയനായുമിരിക്കുന്നവൻ നിശ്ചയമായി ജ്ഞാനത്തെ ലഭിക്കുന്നു. സാഷ്ടാംഗനമസ്കാരം ('തദ്വിദ്ധി പ്രണിപാതേന' അ. 4, ശ്ലോ. 34) മുതലായ ബാഹ്യചേഷ്ടകളെക്കൊണ്ടുമാത്രം ഇഷ്ടഫലം (ജ്ഞാനം) സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്നതല്ല. എന്തെന്നാൽ, അവ കപടത്തോടുകൂടിയായേക്കാം. എന്നാൽ ഒരുവൻ ശ്രദ്ധ മുതലായവയോടുകൂടിയവനാണെങ്കിൽ അവനിൽ കളങ്കം അസാദ്ധ്യമാകുന്നു. അതിനാൽ ഇവയാകുന്നു ജ്ഞാനസിദ്ധിക്കുള്ള സാക്ഷാൽ ഉപായം. ജ്ഞാനലാഭംകൊണ്ടുള്ള ഫലമെന്താണെന്നു പറയുന്നു. ജ്ഞാനം ലഭിച്ചതിന്റെശേഷം മോക്ഷമാകുന്ന ഉത്തമശാന്തിയെ (ഉപരതിയെ) അവൻ വേഗത്തിൽ പ്രാപിക്കുന്നു. സമ്യഗ്ദർശനംകൊണ്ടു മോക്ഷം ക്ഷണത്തിൽ ഭവിക്കുന്നു എന്നതു് സകലശാസ്ത്രന്യായപ്രസിദ്ധമായ ഒരു നിശ്ചിതസംഗതിയാകുന്നു.

ഇതിൽ യാതൊരു സംശയവുമരുതു്. എന്തെന്നാൽ സംശയം ഏററവും പാപമാകുന്നു. എങ്ങനെ?—കേൾക്കു:

അജ്ഞശ്ചാശ്രദ്ദധാനശ്ച സംശയാത്മാ വിനശ്യതി
നായം ലോകോസ്തി ന പരോ ന സുഖം സംശയാത്മനഃ. 40

അജ്ഞഃ	ഗുരുവിനാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അർത്ഥത്തെ അറിയാത്തവനും
അശ്രദ്ദധാനഃ ച	ഗുരൂപദേശത്തിൽ ശ്രദ്ധയില്ലാത്തവനും
സംശയാത്മാ ച	ഗുരു ഉപദേശിച്ച വിഷയത്തിൽ ഫലമുണ്ടാകുമോ ഇല്ലയോ എന്നു സംശയിക്കുന്നവനും
വിനശ്യതി	നശിക്കുന്നു
സംശയാത്മനഃ	സംശയിക്കുന്നവന്നു്
അയം ലോകഃ	ഈ ലോകം
ന അസ്തി	ഇല്ല
പരഃ (ച)	പരലോകവും
ന	ഇല്ല
സുഖം ന	സുഖവുമില്ല.

ഗുരൂപദേശത്തെ അറിയാത്തവനും, ഗുരൂപദേശത്തിൽ ശ്രദ്ധയില്ലാത്തവനും, ഗുരൂപദേശത്തിൽ സംശയമുള്ളവനും നശിച്ചുപോകുന്നു. സംശയിക്കുന്നവന്നു് ഈ ലോകമാകട്ടെ പരലോകമാകട്ടെ ഇല്ല. അവന്നു സുഖവുമില്ല.

[ശം-ഭാ] ആത്മാവിനെ അറിയാത്തവനും (അജ്ഞനും) ഗുരൂപദേശത്തിൽ ശ്രദ്ധയില്ലാത്തവനും (അശ്രദ്ധനും), സംശയാത്മാവും നശിക്കുന്നു. അജ്ഞനും അശ്രദ്ധനും നശിക്കുന്നുവെങ്കിലും സംശയാത്മാവിനോളംതന്നെ നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. അവൻ എല്ലാവരിലുംവെച്ചു പാപിഷ്ഠനാകുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ, സംശയചിത്തനു സാധാരണ എല്ലാവർക്കുമുള്ള ഈ ലോകമോ, പരലോകമോ, സുഖമോ കിട്ടുന്നതല്ല. എന്തെന്നാൽ അവന്നു് ഇവയിലുംകൂടി സംശയമുണ്ടു്. അതിനാൽ നീ സംശയിക്കരുതു്.

എന്തുകൊണ്ടു്?—

യോഗസംന്യസ്ത കർമ്മാണം ജ്ഞാനസംച്ഛിന്നസംശയം
ആത്മവന്തം ന കർമ്മാണി നിബധ്നന്തി ധനഞ്ജയ. 41

ഹേ ധനഞ്ജയ	അല്ലയോ അജ്ജുന
യോഗസംന്യസ്ത കർമ്മാണം	സകല കർമ്മങ്ങളേയും പരമേശ്വരാരാധനമായി അദ്ദേഹത്തിൽ സമപ്പിക്കുന്ന യോഗിയും
ജ്ഞാനസംച്ഛിന്ന സംശയം	ആത്മബോധംകൊണ്ടു് സകല സംശയങ്ങളേയും ഇല്ലാതാക്കിയവനമായ
ആത്മവന്തം	ബ്രഹ്മനിഷ്ഠനെ
കർമ്മാണി	കർമ്മങ്ങരം (ലോകസംഗ്രഹാത്ഥമായിട്ടോ സ്വാഭാവികമായിട്ടോ ഉള്ള കർമ്മങ്ങരം)
ന നിബധ്നന്തി	ബന്ധിക്കുന്നില്ല.

അല്ലയോ അജ്ജുന, സകല കർമ്മങ്ങളേയും പരമേശ്വരാരാധനമായി അദ്ദേഹത്തിൽ സമപ്പിക്കുന്ന യോഗിയും, ആത്മബോധംകൊണ്ടു സകല സംശയങ്ങളേയുമില്ലാതാക്കിയവനം, ബ്രഹ്മനിഷ്ഠയിലിരിക്കുന്നവനമായവനെ കർമ്മങ്ങരം ബന്ധിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] പരമാത്ഥദർശിയായവൻ പരമാത്ഥദർശനലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന യോഗംകൊണ്ടു ധർമ്മാധർമ്മരൂപമായിരിക്കുന്ന സകല കർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിക്കുന്നു. അവൻെറ സകല സംശയങ്ങളും ആത്മേശ്വരൈകത്വലക്ഷണമായ (ജീവനം ഈശ്വരനമൊന്നാണെന്നു കാണുന്നതായ) ജ്ഞാനംകൊണ്ടു നശിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മജ്ഞാനിയെ (അപ്രമത്തനെ) ഗുണചേഷ്ടാരൂപങ്ങളായി കാണപ്പെടുന്ന കർമ്മങ്ങരം ബന്ധിക്കുന്നില്ല. ഇഷ്ടാനിഷ്ടമിശ്രരൂപമായിരിക്കുന്ന യാതൊരു ഫലത്തേയും അവ ഉണ്ടാക്കുന്നില്ല എന്നത്ഥം.

കർമ്മാനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടു മനഃശ്ശുദ്ധിവരുത്തി ജ്ഞാനം സിദ്ധിച്ചു സകല സംശയങ്ങളേയും തീർത്തിരിക്കുന്ന ഒരുവൻ, തൻെറ ജ്ഞാനമാകുന്ന അഗ്നിയിൽ കർമ്മങ്ങളെയെല്ലാം

ദഹിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ, കർമ്മങ്ങളാൽ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല. ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്ന കാര്യത്തിൽ സംശയമുള്ളവൻ നശിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ഈ രണ്ടു കാരണത്താൽ:

തസ്മാദജ്ഞാനസംഭൂതം ഹൃൽസ്ഥം ജ്ഞാനാസിനാത്മനഃ
ഛിത്വൈനം സംശയം യോഗമാതിഷ്ഠോത്തിഷ്ഠ ഭാരത. 42

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭാരത
തസ്മാൽ	അതിനാൽ
ആത്മനഃ	നിൻെറ
ഹൃൽസ്ഥം	ഹൃദയത്തിലിരിക്കുന്നതും (ബുദ്ധിയിലിരിക്കുന്നതും)
അജ്ഞാനസംഭൂതം	അജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ളതുമായ
ഏനം സംശയം	ശോകം മുതലായതിനു ഹേതുവായ ഈ സംശയത്തെ
ജ്ഞാനാസിനാ	ദേഹാത്മവിവേകജ്ഞാനമാകുന്ന വാളുകൊണ്ടു്
ഛിത്വാ	ഛേദിച്ചിട്ടു്
യോഗം	കർമ്മയോഗത്തെ
ആതിഷ്ഠ	ആശ്രയിക്കുക (അനുഷ്ഠിക്കുക)
ഉത്തിഷ്ഠ	(യുദ്ധത്തിനായി) എഴുന്നേല്ക്കുക.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, അതുകൊണ്ടു്, അജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള നിൻെറ ബുദ്ധിയിലിരിക്കുന്ന സംശയത്തെ ജ്ഞാനമാകുന്ന വാരംകൊണ്ടു വെട്ടി കർമ്മയോഗത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുക. (ഇപ്പോരം യുദ്ധം ചെയ്‌വാനായി) എഴുന്നേല്ക്കുയും ചെയ്യുക.

[ശം—ഭാ] അവിവേകംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ളതും നിൻെറ ബുദ്ധിയിലിരിക്കുന്നതുമായ സംശയം പാപിഷ്ഠമാകുന്നു. അതിനെ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു നശിപ്പിക്കണം. ഇതിൻെറ താൽപര്യം, ''നിൻെറ, (=ആത്മനഃ) സംശയത്തെ ജ്ഞാനമാകുന്ന വാരംകൊണ്ടു ഛേദിക്കണം'' എന്നെടുക്കരുതു്. ഒരുവൻെറ സംശയത്തെ മറെറാരുവനു തീക്കാമെങ്കിൽ ''ആത്മനഃ സംശയം'' എന്നതിനു നിൻെറ സംശയമെന്നത്ഥമെടുക്കാം. എന്നാൽ ഇവിടെ ''ആത്മനഃ സംശയം'' എന്നതിന്നു് ആത്മവിഷയമായ സംശയമെന്നത്ഥമാകുന്നു. അതു് ആത്മജ്ഞാനം

കൊണ്ടു നശിപ്പിക്കപ്പെടുന്നു. ആത്മവിഷയമായ സംശയവും നിൻെറതന്നെയാണ്. അതിനാൽ അതിനെ നീതന്നെ കളയണം. ജ്ഞാനം ശോകമോഹാദിദോഷത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനമാകുന്ന വാരംകൊണ്ടു നിൻെറ നാശത്തിന്നു ഹേതുവാകുന്ന സംശയത്തെ ഛേദിച്ചു സമ്യഗ്ദർശനോപായമായ കർമ്മാനുഷ്ഠാനത്തെ ചെയ്യാലും. ഹേ അർജ്ജുന, ഇപ്പോൾ യുദ്ധത്തിന്നായി എഴുന്നേററാലും.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ
ജ്ഞാനകർമ്മസംന്യാസയോഗോ നാമ
ചതുർത്ഥാദ്ധ്യായഃ

ജ്ഞാനകർമ്മസന്ന്യാസയോഗമെന്ന നാലാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

അഞ്ചാമദ്ധ്യായം

[ശം-ഭാ] നാലാമദ്ധ്യായം 18, 19, 21, 22, 24, 32, 33, 37, 41 ഈ ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു ഭഗവാൻ കർമ്മസന്ന്യാസത്തെ പറഞ്ഞു. പിന്നെ 42-ാം ശ്ലോകംകൊണ്ടു കർമ്മയോഗത്തെ അനുഷ്ഠിപ്പാനും പറഞ്ഞു. കർമ്മാനുഷ്ഠാനവും കർമ്മസന്ന്യാസവും, ഗതിയും സ്ഥിതിയുമെന്നപോലെ, അന്യോന്യവിരുദ്ധങ്ങളാകയാൽ ഒരാൾക്കുതന്നെ ഒരേസമയത്ത് അവയെ അനുഷ്ഠിപ്പാനസാദ്ധ്യമാകുന്നു. ഇന്നസമയത്ത് ഇന്നതിനെ ചെയ്യണം എന്നിങ്ങനെ രണ്ടിന്റെയും അനുഷ്ഠാനത്തിൽ കാലനിർണ്ണയവും ചെയ്തിട്ടില്ല. അതിനാൽ അവയിൽ ഒന്നുമാത്രമേ ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടുള്ളു എന്നൂഹിക്കാം. കർമ്മാനുഷ്ഠാനം, കർമ്മസന്ന്യാസം, ഇവ രണ്ടിൽ അധികം ഉൽകൃഷ്ടമായതിനെയാണ് അനുഷ്ഠിക്കേണ്ടത്, മറേറതിനെ അല്ല, എന്നു വിചാരിച്ച് അവയിൽ പ്രശസ്യതരമായിട്ടുള്ളതേതാണെന്നറിവാനിച്ഛയോടുകൂടി അർജ്ജുനൻ 'സംന്യാസം കർമ്മണാം കൃഷ്ണ' എന്നിങ്ങനെ ഭഗവാനോടു ചോദിക്കുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ആത്മജ്ഞാനികൾക്ക ജ്ഞാനയോഗംകൊണ്ടുള്ള നിഷ്ഠയെ പ്രതിപാദിക്കണമെന്ന ഉദ്ദേശത്തിന്മേലാണ് ഭഗവാൻ മുൻ ഉദാഹരിക്കപ്പെട്ട വചനങ്ങളെക്കൊണ്ടു സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസത്തെ പറഞ്ഞത്. അല്ലാതെ ആത്മജ്ഞാനമില്ലാത്തവർക്കല്ല. ഇങ്ങനെ കർമ്മാനുഷ്ഠാനവും കർമ്മസന്ന്യാസവും ഭിന്നപുരുഷന്മാരാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടവയായിരിക്കെ അവയിൽ ഏതാണ് അധികം ശ്രേഷ്ഠമെന്നറിവാനിച്ഛയോടുകൂടിയ അർജ്ജുനന്റെ ചോദ്യം ശരിയാകുന്നില്ല.

സമാധാനം : — നിങ്ങളുടെ അഭിപ്രായപ്രകാരം ആ ചോദ്യം ശരിയല്ല, സത്യംതന്നെ. പക്ഷേ, ചോദ്യംചെയ്യാളുടെ (അർജ്ജുനന്റെ) അഭിപ്രായത്തോട് ആ ചോദ്യം വളരെ യോജിക്കുന്നുവെന്ന് നാം പറയുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ— മുമ്പ് ഉദാഹരിക്കപ്പെട്ട വചനങ്ങളെക്കൊണ്ട് ഭഗവാൻ, കർമ്മസന്ന്യാസം അവശ്യം ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതാണ് എന്ന് (അതിന്റെ കർത്തവ്യതയെ ഉദ്ദേശിച്ച്) പറഞ്ഞു. എന്നാൽ കർമ്മ

സന്ന്യാസത്തെ അനുഷ്ഠിക്കേണ്ട കർത്താവിനെ പ്രത്യേകിച്ചു കാണിക്കാതെ അതു കർത്തവ്യമാണു് എന്നുള്ള വിധി അസംഭവമാകുന്നു. അതിനാൽ ആത്മജ്ഞാനമില്ലാത്തവനുംകൂടി സന്ന്യാസത്തെ അനുഷ്ഠിക്കാമെന്നുവരുന്നു. അതല്ലാതെ, ആത്മജ്ഞാനിക്കു മാത്രമേ സന്ന്യാസം പാടുള്ളുവെന്നു വ്യാഖ്യാനിക്കാൻ പാടില്ല. ഇങ്ങനെ അർജ്ജുനൻ, കർമ്മാനുഷ്ഠാനവും കർമ്മസന്ന്യാസവും ആത്മജ്ഞാനമില്ലാത്തവനുമാവാമെന്നു വിചാരിക്കുന്നു. എന്നാൽ മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം അവയുടെ അന്യോന്യവിരോധം ഹേതുവായിട്ടു് അവയിൽ ഒന്നുമാത്രമേ ഒരാറംക്കു് ഒരുസമയത്തു കർത്തവ്യമായി ഭവിക്കുകയുള്ളു. അവയിൽ അധികം ശ്രേഷ്ഠമായിട്ടുള്ളതാണു് ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതും, മറേറതല്ല. ഈ വിചാരത്തോടുകൂടി അധികം ശ്രേഷ്ഠമായിട്ടുള്ളതിനെ അറിവാനിച്ഛയോടുകൂടിയ അർജ്ജുനന്റെ ചോദ്യം യുക്തമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. ഭഗവാൻ മറുപടിയായി പറഞ്ഞ വാക്യത്തിന്റെ അർത്ഥത്തെ നിരൂപിച്ചുനോക്കിയാലും അർജ്ജുനന്റെ അഭിപ്രായം ഇപ്രകാരംതന്നെയാണെന്നറിയപ്പെടുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ — 'സന്ന്യാസവും കർമ്മയോഗവും രണ്ടും മോക്ഷത്തിന്നു കാരണഭൂതങ്ങളാകുന്നു. എന്നാൽ കർമ്മസന്ന്യാസത്തിനേക്കാറം കർമ്മയോഗമാണു് അധികം നല്ലതു്' എന്നാണു് ഭഗവാന്റെ മറുപടി. നമുക്കു് ഇതിനെ നിരൂപിക്കുക — കർമ്മാനുഷ്ഠാനവും കർമ്മസന്ന്യാസവും രണ്ടും മോക്ഷത്തിന്നു കാരണഭൂതങ്ങളാണെന്നും, അവയിൽ കർമ്മയോഗമാണു്, എന്തോ ചില കാരണത്താൽ, അധികം ശ്രേഷ്ഠമെന്നും പറഞ്ഞതു് ഒരു ആത്മജ്ഞാനിയുടെ കർമ്മാനുഷ്ഠാനത്തേയും കർമ്മസന്ന്യാസത്തേയും സംബന്ധിച്ചോ, അതോ, ആത്മജ്ഞാനിയല്ലാത്തവൻ ചെയ്യേണ്ടവയെ സംബന്ധിച്ചോ?—ഇതിന്നു സമാധാനം ആത്മജ്ഞാനിക്കു കർമ്മയോഗവും കർമ്മസന്ന്യാസവും രണ്ടും അസംഭവമാകയാൽ അവന്നു് അവ മോക്ഷസാധനങ്ങളാണെന്നും, അവയിൽ കർമ്മയോഗം കർമ്മസന്ന്യാസത്തേക്കാറം ശ്രേഷ്ഠമാണെന്നും, പറയുന്നതു യുക്തമല്ല. ആത്മജ്ഞാനിക്കു കർമ്മസന്ന്യാസവും, തൽപ്രതികൂലമായും കർമ്മാനുഷ്ഠാനലക്ഷണമായുമിരിക്കുന്ന കർമ്മയോഗവും, സംഭവിക്കാമെങ്കിൽ അവ (അവന്നു്) മോക്ഷസാധനങ്ങളാണെന്നും, അവ

യിൽ കർമ്മയോഗം കർമ്മസന്ന്യാസത്തെക്കാൾ ശ്രേഷ്ഠമാണെന്നും പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു് രണ്ടും യുക്തമായിരുന്നേനെ. എന്നാൽ ആത്മജ്ഞാനിക്കു് കർമ്മസന്ന്യാസവും കർമ്മയോഗവും രണ്ടുമില്ലാത്തതിനാൽ അവ നിഃശ്രേയസകരങ്ങളാണെന്നും, കർമ്മയോഗം കർമ്മസന്ന്യാസത്തേക്കാൾ ശ്രേഷ്ഠമാണെന്നും (അവനെ സംബന്ധിച്ചേടത്തോളം) പറയുന്നതു യുക്തമല്ല.

ഇവിടെ പൂർവ്വപക്ഷി പറയുന്നു:—ആത്മജ്ഞാനിക്കു് കർമ്മസന്ന്യാസവും കർമ്മയോഗവും രണ്ടും അസംഭവമാണു് എന്നോ? അതോ അവയിൽ ഒന്നുമാത്രമേയുള്ളു എന്നോ? ഒന്നേ അസംഭവമായിട്ടുള്ളുവെങ്കിൽ ഏതാണു്? കർമ്മയോഗമോ കർമ്മസന്ന്യാസമോ? അസംഭവത്തിനുള്ള കാരണവുംകൂടി പറയണം.

സമാധാനം:—ആത്മജ്ഞാനി മിഥ്യാജ്ഞാനത്തിൽനിന്നു നിവർത്തിച്ചവനാകയാൽ വിപര്യയ(മിഥ്യാ)ജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടായിരിക്കുന്ന കർമ്മയോഗം അവന്നു സംഭവിപ്പാൻ പാടില്ല. ഇവിടെ (ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൽ) ആത്മസ്വരൂപനിരൂപണംചെയ്യുന്ന ഘട്ടങ്ങളിൽ ജന്മാദിസർവ്വവികാരരഹിതനായും അതിനാൽ നിഷ്ക്രിയനായുമിരിക്കുന്ന ആത്മാ താൻതന്നെയാണു് എന്നു് ആരറിയുന്നുവോ, സമ്യഗ്ദർശനംകൊണ്ടു മിഥ്യാജ്ഞാനത്തെ നീക്കിയിരിക്കുന്ന ആ ആത്മജ്ഞാനിക്കു നിഷ്ക്രിയാത്മസ്വരൂപത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുക എന്ന കർമ്മസന്ന്യാസത്തെ ഉപദേശിച്ചു. അത്രയുമല്ലാ, സമ്യഗ്ജ്ഞാനവും തൽകാര്യവും (ഫലവും) മിഥ്യാജ്ഞാനവും തൽകാര്യവും (ഫലവും) അന്യോന്യവിരുദ്ധങ്ങളാകയാൽ, മിഥ്യാജ്ഞാനം ഹേതുവായിട്ടുണ്ടാകുന്ന കർത്തൃത്വാഭിമാനങ്ങളോടുകൂടിയും സക്രിയാത്മസ്വരൂപാവസ്ഥാനരൂപമായും കർമ്മസന്ന്യാസത്തിന്നു വിപരീതമായും ഇരിക്കുന്ന കർമ്മയോഗം ആത്മജ്ഞാനിക്കു സംഭവിക്കുകയില്ലെന്നും ഉപദേശിച്ചു. അതിനാൽ മിഥ്യാജ്ഞാനത്തിൽനിന്നു നിവർത്തിച്ചിരിക്കുന്ന ആത്മജ്ഞാനിക്കു് വിപരീതജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടായിരിക്കുന്ന കർമ്മയോഗം സംഭവിക്കുന്നതല്ല എന്നു പറഞ്ഞതു് യുക്തംതന്നെയാണു്.

ആത്മസ്വരൂപനിരൂപണംചെയ്യുന്ന ഏതേതു ഘട്ടങ്ങളിലാണ് ആത്മജ്ഞാനിക്കു കർമ്മമില്ലെന്നു പറയുന്നതു്?—കേട്ടാലും: ''അവിനാശിതു തദ്വിദ്ധി'' (അ. 2, ശ്ലോ. 17) എന്നതുമുതൽ ''യ ഏനം വേത്തി ഹന്താരം'' (അ. 2, ശ്ലോ. 19) ''വേദാവിനാശിനം നിത്യം'' (അ. 2, ശ്ലോ. 21) എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളിലും മററും അവിടവിടെയായി ആത്മജ്ഞാനിക്കു കർമ്മാഭാവം പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ആത്മസ്വരൂപനിരൂപണം ചെയ്യുന്ന ഘട്ടങ്ങളിൽത്തന്നെ ''തസ്മാദ്യുധ്യസ്വ ഭാരത'' (അ. 2, ശ്ലോ. 18), ''സ്വധർമ്മമപി ചാവേക്ഷ്യ'' (അ. 2, ശ്ലോ. 31), ''കർമ്മണ്യേവാധികാരസ്തേ'' (അ. 2, ശ്ലോ. 47) മുതലായ ശ്ലോകങ്ങളിൽ അവിടവിടെയായി ആത്മജ്ഞാനിക്കു കർമ്മയോഗവും പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്. അതിനാൽ ആത്മജ്ഞാനിക്കു കർമ്മയോഗമില്ലെന്നു് എങ്ങനെ പറയാം?

സമാധാനം:— സമ്യഗ്ജ്ഞാനവും തൽഫലവും, മിഥ്യാജ്ഞാനവും തൽഫലവും, അന്യോന്യവിരുദ്ധങ്ങളാകയാൽ ആത്മജ്ഞാനിക്കു കർമ്മയോഗാഭാവം ശരിയാകുന്നു. ''ജ്ഞാനയോഗേന സാംഖ്യാനാം'' (അ. 3, ശ്ലോ. 3) എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നപ്രകാരം ആത്മജ്ഞാനികളായ സാംഖ്യന്മാർ നിഷ്ക്രിയാത്മസ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെ സദാ സ്ഥിതിചെയ്തുകൊണ്ടു ജ്ഞാനയോഗത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നു. അതിനു വിപരീതമായിരിക്കുന്ന കർമ്മയോഗത്തെ ആത്മജ്ഞാനികളല്ലാത്തവരുമനുഷ്ഠിക്കുന്നു. ആത്മജ്ഞാനി കൃതകൃത്യനാകയാൽ അവനു സിദ്ധിക്കേണ്ടതായിട്ടു് ഇനി ഒന്നുമില്ല. ''തസ്യ കാര്യം ന വിദ്യതേ'' (അ. 3, ശ്ലോ. 17) എന്ന ശ്ലോകംകൊണ്ടു് അവനു ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടൊന്നുമില്ലെന്നും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്. ''ന കർമ്മണാമനാരംഭാൽ'' (അ. 3, ശ്ലോ. 4), ''സന്ന്യാസസ്തു മഹാബാഹോ ദുഃഖമാപ്തുമയോഗതഃ'' (അ. 5, ശ്ലോ. 6) എന്നും മററുമുള്ള വചനങ്ങളെക്കൊണ്ടു കർമ്മയോഗം ആത്മജ്ഞാനസിദ്ധിക്കു സാധനമാണെന്നു വിധിച്ചിട്ടുണ്ടു്. എന്നാൽ ''യോഗാരൂഢസ്യ തസ്യൈവ ശമഃ കാരണമുച്യതേ'' (അ. 6, ശ്ലോ. 3) എന്ന ശ്ലോകംകൊണ്ടു് സമ്യഗ്ദർശനത്തെ സിദ്ധിച്ചവനു കർമ്മയോഗംകൊണ്ടാവശ്യമില്ലെന്നും പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ''ശാരീരം

കേവലം കർമ്മ കുർവ്വന്നാപ്നോതി കില്ബിഷം'' (അ. 4, ശ്ലോ. 2) എന്ന വചനംകൊണ്ടു് ആത്മജ്ഞാനിക്കു് ശരീരസ്ഥിതിക്കു വേണ്ടുന്നതിനെ ഒഴിച്ചു് മററെല്ലാ കർമ്മത്തേയും നിഷേധിച്ചിരിക്കുന്നു. ശരീരസ്ഥിതിക്കു മാത്രം വേണ്ടുന്ന ശ്രവണദർശനാദികർമ്മങ്ങളിലുംകൂടി ''നൈവ കിഞ്ചിൽ കരോമീതി യുക്തോ മന്യേത തത്ത്വവിൽ'' (അ. 5, ശ്ലോ. 8) എന്ന വചനപ്രകാരം ആത്മജ്ഞാനിയായവൻ 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നില്ല' എന്നിങ്ങനെ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചു് (ദർശനശ്രവണാദികർമ്മങ്ങളെ) ചെയ്യണമെന്നുപദേശിക്കുന്നു. സമ്യഗ്ദർശനത്തിന്നു വിരുദ്ധമായും, മിഥ്യാജ്ഞാനം ഹേതുവായുമിരിക്കുന്ന കർമ്മയോഗം ആത്മജ്ഞാനിക്കു സംഭവിക്കുമെന്നു് സ്വപ്നത്തിൽപ്പോലും വിചാരിപ്പാൻ പാടില്ല. അതിനാൽ ആത്മജ്ഞാനമില്ലാത്തവനെ സംബന്ധിച്ചാണു് കർമ്മസന്ന്യാസവും കർമ്മയോഗവും മോക്ഷസാധനങ്ങളായി പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതു്. കർത്തൃത്വ വിജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയതും ('ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്ന ബുദ്ധിയോടുകൂടിയതും) ചില കർമ്മങ്ങളുടെ മാത്രം സന്ന്യാസത്തോടുകൂടിയതുമായ ഈ കർമ്മസന്ന്യാസം ആത്മാവിന്റെ സന്ന്യാസത്തിൽനിന്നു വ്യത്യാസപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ആത്മവിത്തിന്റെ സന്ന്യാസം യമനിയമാദികളോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതിനാൽ അതിനെ അനുഷ്ഠിപ്പാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു. എന്നാൽ കർമ്മയോഗത്തെ അനുഷ്ഠിപ്പാൻ എളുപ്പമാകുന്നു. അതിനാലാണു് അതിന്നു് അധികവിശിഷ്ടത്വം പറയപ്പെട്ടതു്. ഇങ്ങനെ ഭഗവാന്റെ പ്രതിവചനത്തിന്റെ അർത്ഥനിരൂപണംകൊണ്ടു് അർജ്ജുനന്റെ ചോദ്യത്തിന്റെ അഭിപ്രായം മുമ്പു പറഞ്ഞപ്രകാരംതന്നെ നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടു.

മൂന്നാമദ്ധ്യായത്തിൽ 'ജ്യായസീ ചേൽ കർമ്മണസ്തേ' എന്ന ആദ്യത്തെ ശ്ലോകത്തിൽ കർമ്മവും സന്ന്യാസവുംകൂടി ഒരാൾക്കു് അസാദ്ധ്യമാകയാൽ അർജ്ജുനൻ 'അവയിൽ അധികം ശ്രേയസ്കരമായിട്ടുള്ളതിനെ എനിക്കുപദേശിച്ചാലും' എന്നു ഭഗവാനോടപേക്ഷിച്ചു. അതിന്നുത്തരമായി ഭഗവാൻ, സാംഖ്യന്മാർക്കു ജ്ഞാനയോഗനിഷ്ഠയേയും, യോഗികൾക്കു കർമ്മയോഗനിഷ്ഠയേയും തീർച്ചയായി ഉപദേശിച്ചു. 'കേവലം കർമ്മസന്ന്യാസംകൊണ്ടുമാത്രം ഒരുവൻ സിദ്ധിയെ പ്രാപിക്കുന്നതല്ല' (അ. 3,

ശ്ലോ. 4) എന്നുള്ള വചനംകൊണ്ടു ജ്ഞാനസഹിതമായ സന്ന്യാസമാണു മോക്ഷസാധനമാകുന്നതെന്നു സ്പഷ്ടമാകുന്നു. കർമ്മയോഗവും, വിധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതിനാൽ (അ. 4, ശ്ലോ. 42), മോക്ഷസാധനംതന്നെയായിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ ജ്ഞാനരഹിതനായവനു സന്ന്യാസമോ കർമ്മയോഗമോ അധികം ശ്രേയസ്കരമെന്നറിയുന്നതിന്നുവേണ്ടി അർജ്ജുനൻ ചോദിക്കുന്നു:

അർജ്ജുന ഉവാച:

സന്ന്യാസം കർമ്മണാം കൃഷ്ണ പുനര്യോഗം ച ശംസസി
യച്ഛ്രേയ ഏതയോരേകം തന്മേ ബ്രൂഹി സുനിശ്ചിതം. 1

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ കൃഷ്ണ	അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ
കർമ്മണാം	കർമ്മങ്ങളുടെ
സന്ന്യാസം	സന്ന്യാസത്തേയും
പുനഃ	പിന്നെ
യോഗം ച	കർമ്മയോഗത്തേയും
ശംസസി	അങ്ങു പ്രശംസിക്കുന്നു
ഏതയോഃ	ഇവ രണ്ടിൽ
യൽ ശ്രേയഃ	ഏതാണ് അധികം ശ്രേയസ്കരമായിട്ടുള്ളത്
സുനിശ്ചിതം	നല്ലവണ്ണം നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള
തൽ ഏകം	ആ ഒന്നിനെ
മേ	എനിക്ക്
ബ്രൂഹി	പറഞ്ഞുതന്നാലും.

ഹേ കൃഷ്ണ, അങ്ങ് കർമ്മസന്ന്യാസത്തേയും, പിന്നെ കർമ്മയോഗത്തേയും പ്രശംസിക്കുന്നു. ഇവ രണ്ടിൽ ഏതു് അധികം ശ്രേയസ്കരമോ അതിനെ എനിക്കു നല്ലവണ്ണം നിശ്ചയിച്ചു പറഞ്ഞുതന്നാലും.

[ശം-ഭാ] അങ്ങു് ശാസ്ത്രോക്തങ്ങളായ കർമ്മങ്ങളുടെ പരിത്യാഗത്തെ ഉപദേശിക്കുന്നു. പിന്നെ കർമ്മങ്ങളെ നിശ്ചയമായി അനുഷ്ഠിക്കണമെന്നുപദേശിക്കുന്നു. അതിനാൽ കർമ്മാനുഷ്ഠാനമോ കർമ്മപരിത്യാഗമോ അധികം നല്ലതെന്നു് എനിക്കു

സംശയം ജനിക്കുന്നു. അധികം പ്രശംസ്യമായിട്ടുള്ളതിനെയാണ് അനുഷ്ഠിക്കേണ്ടതും. അതുകൊണ്ട്—കർമ്മസന്ന്യാസവും കർമ്മയോഗവും രണ്ടുംകൂടി ഒരാൾക്കനുഷ്ഠിപ്പാൻ പ്രയാസമാകയാൽ — അവയിൽ ഏതിനെ അനുഷ്ഠിച്ചാൽ എനിക്കു ശ്രേയസ്സു സിദ്ധിക്കുമെന്ന് അങ്ങു വിചാരിക്കുന്നുവോ അതിനെ തന്നെ നിശ്ചയിച്ചു പറഞ്ഞുതന്നാലും.

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

സന്ന്യാസഃ കർമ്മയോഗശ്ച നിഃശ്രേയസകരാവുഭൌ
തയോസ്തു കർമ്മസന്ന്യാസാൽ കർമ്മയോഗോ വിശിഷ്യതേ. 2

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

സന്ന്യാസഃ	കർമ്മപരിത്യാഗവും
കർമ്മയോഗഃ ച	ഈശ്വരാപ്പണബുദ്ധ്യാ കർമ്മംചെയ്യുന്നതും
ഉഭൌ	ഇവ രണ്ടും
നിഃശ്രേയസകരൌ	മോക്ഷത്തെ കൊടുക്കുന്നവയാകുന്നു
തയോഃ തു	എന്നാൽ അവയിൽവെച്ച്
കർമ്മസന്ന്യാസാൽ	കർമ്മപരിത്യാഗത്തിനേക്കാൾ
കർമ്മയോഗഃ	ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ ഈശ്വരാപ്പണമായി ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മയോഗം
വിശിഷ്യതേ	വിശിഷ്ടമാകുന്നു.

കർമ്മപരിത്യാഗവും, ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ ഈശ്വരാപ്പണമായി ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മയോഗവും രണ്ടും മോക്ഷത്തിന്നു സാധനങ്ങളാകുന്നു. അവയിൽ കർമ്മസന്ന്യാസത്തേക്കാൾ കർമ്മയോഗം വിശിഷ്ടമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] കർമ്മപരിത്യാഗവും കർമ്മാനുഷ്ഠാനവും രണ്ടും ജ്ഞാനോൽപത്തിക്കു ഹേതുവായിട്ട് മോക്ഷത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നു. എങ്കിലും മോക്ഷഹേതുക്കളായ അവ രണ്ടിൽ കേവലം (ജ്ഞാനംകൂടാതെയുള്ള) കർമ്മസന്ന്യാസത്തേക്കാൾ കർമ്മയോഗമാണ് ശ്രേഷ്ഠമായിട്ടുള്ളതു്. ഇങ്ങനെ ഭഗവാൻ കർമ്മത്തെ സ്തുതിക്കുന്നു.

ജ്ഞേയഃ സ നിത്യസന്ന്യാസീ യോ ന ദ്വേഷ്ടി ന കാംക്ഷതി
നിർദ്വന്ദ്വോ ഹി മഹാബാഹോ സുഖം ബന്ധാൽ പ്രമുച്യതേ. 3

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ അജ്ജുന
യഃ	യാതൊരുവൻ
ന ദ്വേഷ്ടി	ദ്വേഷിക്കുന്നില്ലയോ
ന കാംക്ഷതി	ഇച്ഛിക്കുന്നില്ലയോ
സഃ	അവൻ
നിത്യസന്ന്യാസീ (ഇതി) ജ്ഞേയഃ	നിത്യവും (കർമ്മാനുഷ്ഠാനകാലത്തിലുംകൂടി) സന്ന്യാസിയാണെന്നറിയപ്പെടണം
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
(സഃ)	അവൻ
നിർദ്വന്ദ്വഃ	സുഖദുഃഖാദി ദ്വന്ദ്വങ്ങളില്ലാത്തവനായി
സുഖം	പ്രയാസംകൂടാതെ
ബന്ധാൽ	കർമ്മബന്ധത്തിൽനിന്ന്
പ്രമുച്യതേ	മോചിക്കപ്പെടുന്നു.

അല്ലയോ അജ്ജുന, യാതൊരുവൻ ദ്വേഷിക്കുകയും ഇച്ഛിക്കുകയും ചെയ്യുന്നില്ലയോ അവൻ നിത്യസന്ന്യാസിയായി അറിയപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ അവൻ സുഖദുഃഖാദി ദ്വന്ദ്വരഹിതനായിട്ട് അനായാസേന കർമ്മബന്ധത്തിൽനിന്നു് (സംസാരത്തിൽനിന്ന്) മോചിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] യാതൊരുവൻ ദുഃഖത്തേയും തത്സാധനത്തേയും ദ്വേഷിക്കുന്നില്ലയോ, (അപ്രകാരംതന്നെ) സുഖത്തേയും തത്സാധനത്തേയുമിച്ഛിക്കുന്നതുമില്ലയോ, അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന കർമ്മയോഗി കർമ്മത്തിൽ പ്രവത്തിക്കുന്നവനാണെങ്കിലും, നിത്യസന്ന്യാസിയായി അറിയപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

'കർമ്മസന്ന്യാസവും കർമ്മയോഗവും ഭിന്നപുരുഷന്മാരാലനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടവയും അന്യോന്യവിരുദ്ധങ്ങളുമാകുന്നു. അപ്പോൾ അവയുടെ ഫലത്തിലും അവ വിരോധമാകുന്നു. അതിനാൽ രണ്ടും മോക്ഷസാധനങ്ങളാവുകയില്ല' എന്ന പൂർവ്വപക്ഷത്തിന്നു ഭഗവാൻ സമാധാനം പറയുന്നു:

സാംഖ്യയോഗൗ പൃഥക് ബാലാഃ പ്രവദന്തി ന പണ്ഡിതാഃ
ഏകമപ്യാസ്ഥിതഃ സമ്യഗുഭയോർവ്വിന്ദതേ ഫലം. 4

സാംഖ്യയോഗൌ	സന്ന്യാസകർമ്മയോഗങ്ങരം (ഏകഫലത്തോടുകൂടിയവയായിരിക്കെ)
പൃഥക് (ഇതി)	വേറെയാണെന്നു് (സ്വതന്ത്രങ്ങളാണെന്നു്)
ബാലാഃ	അജ്ഞാനികരം
പ്രവദന്തി	പറയുന്നു
പണ്ഡിതാഃ	വിവേകികരം
ന (പ്രവദന്തി)	പറയുന്നില്ല
(യതഃ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
ഏകം അപി	(രണ്ടിൽ) ഒന്നിനെയെങ്കിലും
സമ്യക് ആസ്ഥിതഃ	ആശ്രയിക്കുന്നവൻ (അനുഷ്ഠിക്കുന്നവൻ)
ഉഭയോഃ ഫലം	രണ്ടിന്റേയും ഫലത്തെ
വിന്ദതേ	പ്രാപിക്കുന്നു.

സന്ന്യാസം (ജ്ഞാനയോഗം) വേറെ, കർമ്മയോഗം വേറെ എന്നു് അജ്ഞാനികരം പറയുന്നു. വിവേകികരം പറയുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ, (അവ രണ്ടിൽ ഏതിനെയെങ്കിലും) ഒന്നിനെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവൻ രണ്ടിന്റേയും ഫലത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സാംഖ്യവും യോഗവും വിരുദ്ധങ്ങളായും ഭിന്നങ്ങളായുമുള്ള ഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നുവെന്നു ബാലന്മാരാണു്—ശാസ്ത്രാർത്ഥത്തിൽ വിവേകശൂന്യന്മാരായിട്ടുള്ളവരാണു്—പറയുന്നതു്. എന്നാൽ ജ്ഞാനികളായ പണ്ഡിതന്മാർ, അവ രണ്ടിനും അവിരുദ്ധമായ ഒരേ ഫലംതന്നെയാണെന്നു വിശ്വസിക്കുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ, സാംഖ്യയോഗങ്ങളിൽ ഒന്നിനെ നല്ലവണ്ണമനുഷ്ഠിക്കുന്നവന്നു രണ്ടിന്റേയും ഫലം സിദ്ധിക്കുന്നു. രണ്ടിന്റേയും ഫലം മോക്ഷംതന്നെയാകുന്നു. അതിനാൽ അവയുടെ ഫലത്തിൽ വിരോധമില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ആദ്യം സന്ന്യാസമെന്നും കർമ്മയോഗമെന്നും വേറെ ശബ്ദങ്ങളെ പറഞ്ഞിട്ടു് ഇപ്പോരം (സന്ന്യാസത്തിന്റേയും യോഗത്തിന്റേയും എന്നു പറയുന്നതിന്നുപകരം) സാംഖ്യയോഗങ്ങളുടെ ഫലമൊന്നാകുന്നു എന്നു് എന്താണു് അപ്രകൃതമായി പറയുന്നതു്?

സമാധാനം:—ഇവിടെ ആ ദോഷമില്ല. എന്തെന്നാൽ, അൎജ്ജുനൻ കേവലം കർമ്മപരിത്യാഗത്തേയും കർമ്മാനുഷ്ഠാനത്തേയും ഉദ്ദേശിച്ചാണ് ചോദിച്ചതു്. എന്നാൽ ഭഗവാൻ അതിനെ (അൎജ്ജുനൻെറ അഭിപ്രായത്തെ) പരിത്യജിക്കാതെ അതോടുകൂടി തൻെറ ചില അഭിപ്രായങ്ങളേയും ചേൎത്തു് (അൎജ്ജുനൻെറ ചോദ്യത്തിന്നു്) മറുപടിയായി സാംഖ്യം, യോഗം എന്നു് അന്യശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടു മറുപടി പറഞ്ഞു. സന്ന്യാസത്തോടുകൂടി ജ്ഞാനവും കർമ്മയോഗത്തോടുകൂടി ജ്ഞാനോപായമായ സത്വബുദ്ധിത്വവും, ചേരുമ്പോൾ അവ തന്നെ സാംഖ്യം എന്നും യോഗം എന്നും ഉള്ള ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടു പറയപ്പെടുന്നു എന്നാണ് ഭഗവാൻെറ അഭിപ്രായം. അതിനാൽ ഇവിടെ അപ്രകൃതമായിട്ടൊന്നുമില്ല.

ഒന്നിൻെറ നല്ലവണ്ണമുള്ള അനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടു് എങ്ങനെയാണ് ഒരുവന്നു് രണ്ടിൻേറയും ഫലം സിദ്ധിക്കുന്നതെന്നു പറയുന്നു:

യൽ സാംഖ്യൈഃ പ്രാപ്യതേ സ്ഥാനം തദ്യോഗൈരപി
ഗമ്യതേ
ഏകം സാംഖ്യം ച യോഗം ച യഃ പശ്യതി സ പശ്യതി. 5

സാംഖ്യൈഃ	ജ്ഞാനനിഷ്ഠന്മാരായ സന്ന്യാസികളാൽ
യൽ സ്ഥാനം	(മോക്ഷമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന) യാതൊരു സ്ഥാനം
പ്രാപ്യതേ	പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നുവോ
തൽ	ആ സ്ഥാനം
യോഗൈഃ അപി	കർമ്മയോഗികളാലും
ഗമ്യതേ	പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നു
സാംഖ്യം ച	(ജ്ഞാന)യോഗത്തേയും
യോഗം ച	കർമ്മയോഗത്തേയും
ഏകം	(ഒരേ ഫലത്തോടുകൂടിയവയാകയാൽ) ഒന്നായി
യഃ പശ്യതി	ആർ കാണുന്നുവോ (ആരറിയുന്നുവോ)
സഃ പശ്യതി	അവനാണു നല്ലവണ്ണം കാണുന്നതു് (അറിയുന്നതു്).

ജ്ഞാനനിഷ്ഠന്മാരായ സന്ന്യാസികളാൽ ഏതു സ്ഥാനം പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നുവോ ആ സ്ഥാനംതന്നെ കർമ്മയോഗികളാലും പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നു. സാംഖ്യയോഗത്തേയും കർമ്മയോഗത്തേയും (ഏകഫലത്തോടുകൂടിയവയാകയാൽ) ഒന്നായി ആർ കാണുന്നുവോ അവനാണ് (പരമാർത്ഥമായി) കാണുന്നതു്.

[ശം-ഭാ] ജ്ഞാനനിഷ്ഠന്മാരായ സന്ന്യാസികൾ മോക്ഷമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന യാതൊരു സ്ഥാനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ ആ സ്ഥാനത്തെത്തന്നെ യോഗികളും പ്രാപിക്കുന്നു. സ്വാർത്ഥമായി യാതൊരു ഫലത്തേയുമുദ്ദേശിക്കാതെ സകലവും ഈശ്വരാർപ്പണമായി ചെയ്തു് ജ്ഞാനപ്രാപ്തിസാധനമായി ഏവർ കർമ്മം ചെയ്യുന്നുവോ അവരാണ് യോഗികൾ. അവരും പരമാർത്ഥജ്ഞാനത്തേയും സന്ന്യാസത്തേയും പ്രാപിച്ചു് മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നഭിപ്രായം. അതിനാൽ സാംഖ്യത്തേയും യോഗത്തേയും, ഏകഫലത്വം ഹേതുവായിട്ടു്, ഒന്നായി ആർ കാണുന്നുവോ അവനാണ് നല്ലവണ്ണം കാണുന്നതു് എന്നർത്ഥം.

ഇവിടെ ഇങ്ങനെ ഒരു പൂർവ്വപക്ഷം:—അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ സന്ന്യാസമാണല്ലോ കർമ്മത്തേക്കാൾ വിശിഷ്ടമായിട്ടുള്ളതു്. അപ്പോൾ പിന്നെ കർമ്മയോഗമാണ് സന്ന്യാസത്തേക്കാൾ ശ്രേഷ്ഠമെന്നതെങ്ങനെ?

സമാധാനം:—അതിൻെറ കാരണം പറയാം. കേൾക്കു: കേവലം കർമ്മയോഗത്തേയും കേവലം സന്ന്യാസത്തേയും ഉദ്ദേശിച്ചാണ് നീ 'അവ രണ്ടിൽ ഏതാണ് അധികം ശ്രേഷ്ഠമായിട്ടുള്ളതു്'' എന്നു ചോദിച്ചതു്. അതിന്നനുരൂപമായിട്ടു് ഞാൻ കർമ്മസന്ന്യാസത്തേക്കാൾ കർമ്മയോഗം വിശിഷ്ടമാണെന്നു മറുപടി പറഞ്ഞു. ജ്ഞാനത്തെ അപേക്ഷിക്കാതെയാണ് മറുപടി പറഞ്ഞതു്. * ജ്ഞാനത്തെ അപേക്ഷിച്ച സന്ന്യാസമാകുന്നു സാംഖ്യം എന്നാണ് ഞാൻ അഭിപ്രായപ്പെട്ടതു്. അതുതന്നെയാണ് പരമാർത്ഥയോഗവും. (പരമാർത്ഥജ്ഞാനമുണ്ടായതിൻെറ ശേഷമുള്ള) വൈദികമായ കർമ്മയോ

* ജ്ഞാനരഹിതമായ സന്ന്യാസത്തേക്കാൾ കർമ്മയോഗം ശ്രേഷ്ഠമാണെന്നാണ് ഭഗവാൻെറ മറുപടിയുടെ താൽപര്യം.

ഗത്തെ താദത്മ്യംകൊണ്ടു യോഗമെന്നും സന്ന്യാസമെന്നും ഉപചാരമായി പറയുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അതിൻെറ പ്രയോജനവും യഥാത്ഥയോഗം, അല്ലെങ്കിൽ യഥാത്ഥസന്ന്യാസംതന്നെയാകുന്നു.

കർമ്മയോഗത്തിൻെറ പ്രയോജനം അതാകുന്നു (പരമാത്ഥയോഗം അല്ലെങ്കിൽ സന്ന്യാസമാകുന്നു) എന്നതെങ്ങനെ?— പറയുന്നു:

സന്ന്യാസസ്തു മഹാബാഹോ ദുഃഖമാപ്തുമയോഗതഃ
യോഗമുക്തോ മുനിർബ്രഹ്മ ന ചിരേണാധിഗച്ഛതി. 6

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ അജ്ജുന
സന്ന്യാസഃ	പരമാത്ഥസന്ന്യാസം
അയോഗതഃ	കർമ്മയോഗം കൂടാതെ
ആപ്തും	പ്രാപിക്കുന്നതിന്നു്
ദുഃഖം	പ്രയാസമാകുന്നു
യോഗയുക്തഃ തു	എന്നാൽ കർമ്മയോഗത്തോടുകൂടിയവൻ
മുനിഃ	ചിത്തശുദ്ധികൊണ്ടു സന്ന്യാസിയായിട്ടു്
ന ചിരേണ	വേഗത്തിൽ
ബ്രഹ്മ	ബ്രഹ്മത്തെ (അപരോക്ഷത്തെ)
അധിഗച്ഛതി	പ്രാപിക്കുന്നു (അറിയുന്നു)

അല്ലയോ അജ്ജുന, കർമ്മയോഗം കൂടാതെ പരമാത്ഥസന്ന്യാസത്തെ പ്രാപിപ്പാൻ പ്രയാസമാകുന്നു. എന്നാൽ കർമ്മയോഗത്തോടുകൂടിയവൻ ചിത്തശുദ്ധികൊണ്ടു സന്ന്യാസിയായി ഭവിച്ചു ബ്രഹ്മത്തെ വേഗത്തിൽ പ്രാപിക്കുന്നു. (അതിനാൽ ചിത്തശുദ്ധിക്കുമുമ്പു കർമ്മയോഗംതന്നെയാണു് സന്ന്യാസത്തേക്കാരം വിശിഷ്ടമായിട്ടുള്ളതു് എന്നു മുമ്പു പറഞ്ഞതു സിദ്ധമായി.)

[ശം-ഭാ] ഇവിടെ സന്ന്യാസമെന്നതു പരമാത്ഥസന്ന്യാസമാകുന്നു. ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ ഈശ്വരാപ്പണമായിട്ടുള്ള വൈദികമായ കർമ്മാനുഷ്ഠാനമാണു് കർമ്മയോഗം. ഈശ്വരധ്യാനത്തെ ചെയ്യുന്നവൻ മുനി. ബ്രഹ്മമെന്നുവച്ചാൽ ഈ പ്രകൃതത്തിൽ പറയപ്പെടുന്ന സന്ന്യാസമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ

സന്ന്യാസം പരമാത്മജ്ഞാനലക്ഷണമായിരിക്കുന്നു. ഇതിന്നു ശ്രുതിവാക്യം:

''ന്യാസ ഇതി ബ്രഹ്മ ബ്രഹ്മ ഹി പരഃ''

(ന്യാസമാകുന്നു ബ്രഹ്മം, ബ്രഹ്മം പരവുമാകുന്നു —
തൈ. ഉ. 4. 78)

യോഗയുക്തനായ ഒരു മുനി പരമാത്മജ്ഞാനനിഷ്ഠാലക്ഷണമായ പരമാത്മസന്ന്യാസത്തെ (ബ്രഹ്മത്തെ) വേഗത്തിൽ പ്രാപിക്കുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടാകുന്നു കർമ്മയോഗമാണു വിശിഷ്ടം എന്നു ഞാൻ പറഞ്ഞതു്.

യോഗയുക്തോ വിശുദ്ധാത്മാ വിജിതാത്മാ ജിതേന്ദ്രിയഃ
സർവ്വഭൂതാത്മഭൂതാത്മാ കുർവ്വന്നപി ന ലിപ്യതേ. 7

യോഗയുക്തഃ	കർമ്മയോഗത്തോടുകൂടിയവനായും
വിശുദ്ധാത്മാ	പരിശുദ്ധമായ മനസ്സോടുകൂടിയവനായും
വിജിതാത്മാഃ	സ്വാധീനമാക്കപ്പെട്ട ദേഹത്തോടുകൂടിയവനായും
ജിതേന്ദ്രിയഃ	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ ജയിച്ചവനായും
സർവ്വഭൂതാത്മഭൂതാത്മാ	സകലഭൂതങ്ങളിലുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവും തന്റെ ആത്മാവുമൊന്നാണെന്നു കാണുന്നവനായുമിരിക്കുന്നവൻ
കുർവ്വൻ അപി	ലോകസംഗ്രഹമായിട്ടോ സ്വാഭാവികമായിട്ടോ കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നുവെങ്കിലും
ന ലിപ്യതേ	ലേപനം ചെയ്യപ്പെടുന്നില്ല.

കർമ്മയോഗത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവനും, പരിശുദ്ധമാനസനും, ദേഹത്തേയുമിന്ദ്രിയങ്ങളേയും ജയിച്ചിരിക്കുന്നവനും, സകലപ്രാണികളിലുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവുതന്നെയാണു് തന്റെ ആത്മാവു് എന്നറിയുന്നവനുമായവൻ കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്താലും കർമ്മബന്ധം അവനെ ബാധിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ബ്രഹ്മാമുതൽ തൃണംവരെയുള്ള സകലപ്രാണികളിലുമുള്ള ആത്മാവുതന്നെയാണു് പ്രത്യക്ചേതനനായിരിക്കുന്ന തന്റെ ആത്മാവെന്നറിയുന്നവൻ—സമ്യഗ്ദർശിയായവൻ—ലോകസംഗ്രഹാർത്ഥം കർമ്മം ചെയ്യുന്നുവെങ്കിലും കർമ്മങ്ങളാൽ അവൻ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല.

നൈവ കിഞ്ചിൽ കരോമീതി യുക്തോ മന്യേത തത്ത്വവിൽ
പശ്യൻ ശൃണ്വൻ സ്പൃശൻ ജിഘ്രന്നശ്നൻ ഗച്ഛൻ സ്വപൻ ശ്വസൻ. 8

പ്രലപൻ വിസൃജൻ ഗൃഹ്ണന്നുന്മിഷൻ നിമിഷന്നപി
ഇന്ദ്രിയാണീന്ദ്രിയാർത്ഥേഷു വർത്തന്ത ഇതി ധാരയൻ. 9

യുക്തഃ	കർമ്മയോഗിയായവൻ
തത്ത്വവിൽ	ആത്മയോഗത്തെ അറിഞ്ഞവനായിട്ടു്
പശ്യൻ	കാണുന്നവനും (നയനവൃത്തി)
ശൃണ്വൻ	കേൾക്കുന്നവനും (ശ്രോത്രേന്ദ്രിയവൃത്തി)
സ്പൃശൻ	തൊടുന്നവനും (ത്വക്കിന്റെ വൃത്തി)
ജിഘ്രൻ	ഘ്രാണിക്കുന്നവനും (മൂക്കിന്റെ വൃത്തി)
അശ്നൻ	ഉണ്ണുന്നവനും (നാവിന്റെ വൃത്തി)
ഗച്ഛൻ	നടക്കുന്നവനും (കാലിന്റെ വൃത്തി)
സ്വപൻ	ഉറങ്ങുന്നവനും (ബുദ്ധിയുടെ വൃത്തി)
ശ്വസൻ	ശ്വാസംവിടുന്നവനും (പ്രാണവായുവിന്റെ വൃത്തി)
പ്രലപൻ	സംസാരിക്കുന്നവനും (വാഗിന്ദ്രിയവൃത്തി)
വിസൃജൻ	മലമൂത്രങ്ങളെ വിസർജ്ജിക്കുന്നവനും (പായൂപസ്ഥങ്ങളുടെ വൃത്തി)
ഗൃഹ്ണൻ	എടുക്കുന്നവനും (കൈകളുടെ വൃത്തി)
ഉന്മിഷൻ	കണ്ണുകളെ മിഴിക്കുന്നവനും
നിമിഷൻ	അടയ്ക്കുന്നവനും
അപി	ആയിരുന്നാലും (കൂർമ്മവായുവിന്റെ വൃത്തി)
ഇന്ദ്രിയാണി	ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ
ഇന്ദ്രിയാർത്ഥേഷു	ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളിൽ

വർത്തന്തേ ഇതി — പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു എന്നു്
ധാരയൻ — ബുദ്ധികൊണ്ടു നിശ്ചയിച്ചു്
കിഞ്ചിദ് — ഒന്നുംതന്നെ
ന ഏവ കരോമി
ഇതി — ഞാൻ ചെയ്യുന്നതേയില്ല എന്നു്
മന്യേത — വിചാരിക്കുന്നു.

കർമ്മയോഗിയായവൻ (ക്രമേണ) തത്ത്വവിത്തായി ഭവിച്ചു് (ആത്മതത്ത്വത്തെ അറിഞ്ഞു്) കണ്ടും കേട്ടും, തൊട്ടും ഘ്രാണിച്ചും, ഭക്ഷിച്ചും, നടന്നും, ഉറങ്ങിയും, ശ്വസിച്ചും, സംസാരിച്ചും, മലമൂത്രങ്ങളെ വിസർജ്ജിച്ചും, എടുത്തും, കണ്ണടച്ചും മിഴിച്ചുംകൊണ്ടിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ അവയുടെ കാര്യങ്ങളായ വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു എന്നു ബുദ്ധികൊണ്ടു നിശ്ചയിച്ചു് ''ഒരു കാര്യവും ഞാൻ ചെയ്യുന്നതേയില്ല'' എന്നു വിചാരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ആത്മാവിന്റെ യഥാർത്ഥതത്ത്വത്തെ അറിയുന്നവൻ തത്ത്വവിത്തു് — പരമാർത്ഥദർശി എന്നർത്ഥം. തത്ത്വത്തെ അവധാരണംചെയ്തുകൊണ്ടു് അവൻ എപ്പോഴും എങ്ങനെയാണു വിചാരിക്കേണ്ടതെന്നു പറയുന്നു: ''പശ്യൻ ശൃണ്വൻ'' എന്നു്.

ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ ചേഷ്ടകളായ സകല കർമ്മങ്ങളിലും അകർമ്മത്തെ ദർശിക്കുന്ന സമ്യഗ്ദർശിക്കു് സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസംതന്നെയാണു് അധികാരം. എന്തെന്നാൽ, അവൻ സകലദിക്കിലും കർമ്മഭാവത്തെ കാണുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ — മൃഗതൃഷ്ണികയെ കണ്ടു ജലമാണെന്നു് അന്ധാളിച്ചു ദാഹം തീർപ്പാനുത്സാഹിച്ച ഒരുവൻ, അതു മൃഗതൃഷ്ണികയാണെന്നറിഞ്ഞതിന്റെ ശേഷവും ദാഹം തീർപ്പാൻ ആ സ്ഥലത്തേക്കു പോകുന്നില്ല.

ബ്രഹ്മണ്യാധായ കർമ്മാണി സംഗം ത്യക്ത്വാ കരോതി യഃ
ലിപ്യതേ ന സ പാപേന പത്മപത്രമിവാംഭസാ. 10

യഃ — യാതൊരുത്തൻ
കർമ്മാണി — കർമ്മങ്ങളെ
ബ്രഹ്മണി — പരമേശ്വരങ്കൽ (പരമാത്മാവിൽ)
ആധായ — സമർപ്പിച്ചു്

സംഗം	തൽഫലത്തിൽ സക്തിയെ
ത്യക്ത്വാ	ഉപേക്ഷിച്ചും
കരോതി	ചെയ്യുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
അംഭസാ	വെള്ളത്തിനാൽ
പത്മപത്രം ഇവ	താമരയില എന്നപോലെ
പാപേന	(ബന്ധഹേതുവാകയാൽ) പാപിഷ്ഠമായ പുണ്യപാപാത്മകകർമ്മത്താൽ
ന ലിപ്യതേ	ലേപനംചെയ്യപ്പെടുന്നില്ല (ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല).

യാതൊരുവൻ കർമ്മങ്ങളെ, പരമാത്മാവിൽ സമർപ്പിച്ച്, തൽഫലത്തിലുള്ള ഇച്ഛയെ ഉപേക്ഷിച്ച്, ചെയ്യുന്നുവോ അവൻ, ജലത്താൽ താമരയില എന്നപോലെ, പുണ്യപാപാത്മകമായ കർമ്മത്താൽ ലേപനം ചെയ്യപ്പെടുന്നില്ല (ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല).

[ശം-ഭാ] യാതൊരുവൻ സകല കർമ്മങ്ങളേയും ഈശ്വരങ്കൽ സമർപ്പിച്ച് യജമാനന്നുവേണ്ടി ഭൃത്യൻ എന്നതുപോലെ 'ഞാൻ അദ്ദേഹത്തിന്നുവേണ്ടി കർമ്മം ചെയ്യുന്നു' എന്ന വിചാരത്തോടുകൂടി മോക്ഷഫലത്തിൽക്കൂടി സംഗത്തെ ത്യജിച്ചു ചെയ്യുന്നുവോ അവൻ പാപത്തോടു സംബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല. താമരയില (ജലത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെങ്കിലും) ജലത്തോട് എപ്രകാരം സംബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ലയോ അപ്രകാരം എന്നർത്ഥം.

അവൻെറ അപ്രകാരമുള്ള കർമ്മത്തിന്നു കേവലം മനഃശ്ശുദ്ധി തന്നെയാണു ഫലം. എന്തെന്നാൽ—

കായേന മനസാ ബുദ്ധ്യാ കേവലൈരിന്ദ്രിയൈരപി
യോഗിനഃ കർമ്മ കുർവ്വന്തി സംഗം ത്യക്ത്വാത്മശുദ്ധയേ. 11

യോഗിനഃ	കർമ്മയോഗികൾ
സംഗം	കർമ്മഫലത്തിൽ ആസക്തിയെ
ത്യക്ത്വാ	ത്യജിച്ച്
ആത്മശുദ്ധയേ	ചിത്തശുദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ട്

കായേന	ദേഹംകൊണ്ടും (സ്നാനാദി)
മനസാ	മനസ്സുകൊണ്ടും (ധ്യാനാദി)
ബുദ്ധ്യാ	ബുദ്ധികൊണ്ടും (തത്ത്വനിശ്ചയാദി)
കേവലൈഃ ഇന്ദ്രിയൈഃ അപി	(കർമ്മാഭിനിവേശരഹിതമായ) കേവലം ഇന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ടും
കർമ്മ	(ശ്രവണകീർത്തനാദിലക്ഷണമായ) കർമ്മത്തെ
കുർവ്വന്തി	ചെയ്യുന്നു.

കർമ്മയോഗികൾ ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ മനഃശുദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ട് ദേഹംകൊണ്ടും, മനസ്സുകൊണ്ടും, ബുദ്ധികൊണ്ടും, കേവലമിന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ടും കർമ്മംചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] കേവലൈഃ — മമത്വവർജ്ജിതമായ ('എന്റെ' എന്ന അഭിമാനം കൂടാതെയുള്ള) — 'ഞാൻ ഈശ്വരനുവേണ്ടിത്തന്നെയാണ് കർമ്മം ചെയ്യുന്നത്, അല്ലാതെ എനിക്ക് ഒരു ഫലസിദ്ധിക്കുവേണ്ടിയല്ല' എന്നിങ്ങനെ 'എന്റെ' എന്ന അഭിമാനബുദ്ധികൂടാതെ എന്നർത്ഥം. 'കേവല'ശബ്ദത്തെ കായാദിപദങ്ങളിൽ പ്രത്യേകം സംബന്ധിപ്പിക്കണം. സകലവ്യാപാരങ്ങളിലും 'മമതാബുദ്ധി' കൂടാതെകണ്ട കർമ്മയോഗികൾ ഫലവിഷയമായ സംഗത്തെ ഉപേക്ഷിച്ച് മനഃശുദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ട മാത്രം കർമ്മംചെയ്യുന്നു. അതിനാൽ നിനക്ക് അധികാരം ആ മാർഗ്ഗംതന്നെയാകയാൽ നീ കർമ്മത്തെ ചെയ്താലും.

എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ —

യുക്തഃ കർമ്മഫലം ത്യക്ത്വാ ശാന്തിമാപ്നോതി നൈഷ്ഠികീം
അയുക്തഃ കാമകാരേണ ഫലേ സക്തോ നിബദ്ധ്യതേ. 12

യുക്തഃ	നിഷ്കാമകർമ്മയോഗി (പരമേശ്വരനിൽത്തന്നെ നിഷ്ഠയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന യോഗി)
കർമ്മഫലം ത്യക്ത്വാ	കർമ്മഫലത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചിട്ട്
നൈഷ്ഠികീം	ആത്മനിഷ്ഠയാലുണ്ടാകുന്ന (ആത്യന്തികമായ)

ശാന്തിം	മോക്ഷത്തെ
ആപ്നോതി	പ്രാപിക്കുന്നു
അയുക്തഃ (തു)	എന്നാൽ കർമ്മഫലത്തിൽ ഇച്ഛയുള്ളവൻ (ബഹിർമ്മുഖനായവൻ)
കാമകാരേണ	ഇച്ഛ ഹേതുവായുള്ള പ്രേരണകൊണ്ടു് (കാമം ഹേതുവായിട്ടുള്ള പ്രവൃത്തികൊണ്ടു്)
ഫലേ	ഫലത്തിൽ
സക്തഃ	ആസക്തിയുള്ളവനായിട്ടു്
നിബദ്ധ്യതേ	ഏററവും ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നു.

പരമേശ്വരനിൽത്തന്നെ നിഷ്ഠയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന (നിഷ്കാമകർമ്മ) യോഗി കർമ്മഫലത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചു് (ആത്മനിഷ്ഠയാലുണ്ടാകുന്ന) ആത്യന്തികമായ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. എന്നാൽ കർമ്മഫലത്തിലിച്ഛയുള്ളവൻ (കാമ്യകർമ്മയോഗി) ഇച്ഛനിമിത്തമുള്ള പ്രേരണകൊണ്ടു കർമ്മഫലത്തിൽ ആസക്തനായി ഏററവും ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] 'ഈശ്വരനുവേണ്ടിയാണു് ഞാൻ കർമ്മം ചെയ്യുന്നതു്, എനിക്കു ഫലത്തിന്നുവേണ്ടിയല്ല' എന്നിങ്ങനെ സമാഹിതചിത്തനായവൻ കർമ്മഫലത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചു മോക്ഷമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന നൈഷ്ഠികിയായ (നിഷ്ഠയിൽനിന്നുണ്ടായ) ശാന്തിയെ താഴെപ്പറയുന്ന ക്രമത്തിൽ പ്രാപിക്കുന്നു:— ആദ്യം മനഃശുദ്ധി; പിന്നെ ജ്ഞാനപ്രാപ്തി; പിന്നെ സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസം; ഒടുക്കം ജ്ഞാനനിഷ്ഠ. എന്നാൽ അസമാഹിതനായവൻ ഇച്ഛാപ്രേരിതനായിട്ടു് 'എനിക്കു ഫലപ്രാപ്തിക്കായിക്കൊണ്ടു ഞാൻ ഈ കർമ്മം ചെയ്യുന്നു' എന്നിങ്ങനെ ഫലത്തിൽ സക്തനായിട്ടു ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നു. അതിനാൽ നീ യുക്തനായി ഭവിക്കുക എന്നു താൽപര്യം.

സർവ്വകർമ്മാണി മനസാ സന്ന്യസ്യാസ്തേ സുഖം വശീ
നവദ്വാരേ പുരേ ദേഹീ നൈവ കുർവ്വൻ ന കാരയൻ. 13

വശീ	മനസ്സിനേയുമിന്ദ്രിയങ്ങളേയും സ്വാധീനമാക്കീട്ടുള്ള (ജിതചിത്തനായ)
ദേഹീ	ജീവാത്മാ

സർവ്വകർമ്മാണി	(വിക്ഷേപകങ്ങളായ) സകല കർമ്മങ്ങളേയും
മനസാ	(വിവേകത്തോടുകൂടിയ) മനസ്സുകൊണ്ട്
സന്ന്യസ്യ	ത്യജിച്ചിട്ട്
നവദ്വാരേ	ഒമ്പതു ദ്വാരങ്ങളോടുകൂടിയ
പുരേ	പട്ടണംപോലെയിരിക്കുന്ന (പുരംപോലെ അഹങ്കാരശൂന്യമായിരിക്കുന്ന) ദേഹത്തിൽ
ന ഏവ കുർവ്വൻ	(അഹങ്കാരാഭാവംകൊണ്ടുതന്നെ സ്വയം ആ ദേഹംകൊണ്ട്) ഒന്നും ചെയ്യാതേയും
ന കാരയൻ	(മമകാരാഭാവം ഹേതുവായിട്ട്) ഒന്നും ചെയ്യിക്കാതേയും
സുഖം	സുഖമാകുംവണ്ണം
ആസ്തേ	ഇരിക്കുന്നു.

ജിതചിത്തനായിരിക്കുന്നവൻ സകലകർമ്മങ്ങളേയും വിവേകത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന മനസ്സുകൊണ്ടു ത്യജിച്ചിട്ട് ഒമ്പതു ദ്വാരങ്ങളോടുകൂടിയ പട്ടണംപോലെ (അഹങ്കാരശൂന്യമാ)യിരിക്കുന്ന ദേഹത്തിൽ ഒന്നും ചെയ്യാതേയും ചെയ്യിക്കാതേയും സുഖമാകുംവണ്ണം (ആനന്ദമായി) ഇരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] നിത്യം, നൈമിത്തികം, കാമ്യം, പ്രതിഷിദ്ധം ഇങ്ങനെ (നാലുവിധം) ആകുന്നു കർമ്മങ്ങൾ. ജിതേന്ദ്രിയനായ യതി വിവേകബുദ്ധിയോടുകൂടി സകലകർമ്മങ്ങളെയും പരിത്യജിച്ച് കർമ്മത്തിൽ അകർമ്മത്തെ ദർശിക്കുന്നവനായിട്ട്—സുഖമായിരിക്കുന്നു. മാനസികമായും കായികമായും വാചികമായുമുള്ള സകല കർമ്മങ്ങളേയുമുപേക്ഷിച്ചവനും, ആയാസരഹിതനും, പ്രസന്നചിത്തനും, ആത്മാവിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തമായ കാര്യങ്ങളിൽ താൽപര്യമില്ലാത്തവനും (പ്രയോജനത്തെ ദർശിക്കാത്തവനും) ആയിരിക്കുന്നതിനാലാണ് അവൻ സുഖമായിരിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞത്. അങ്ങനെയുള്ളവൻ എവിടെ എങ്ങനെ ഇരിക്കുന്നുവെന്നു പറയുന്നു—നവദ്വാരങ്ങളോടുകൂടിയ പട്ടണംപോലെയിരിക്കുന്ന ദേഹത്തിൽ (ഇരിക്കുന്നു)—കഴുത്തിനുമീതെ ബാഹ്യവിഷയോപലബ്ധികളുള്ള ഏഴു ദ്വാരങ്ങൾ, താഴെ മലമൂത്രവിസർജ്ജനത്തിനുള്ള രണ്ടു

ദ്വാരങ്ങൾ, ഇങ്ങനെ ഒമ്പതു ദ്വാരങ്ങളോടുകൂടിയ ദേഹമാണ് നവദ്വാരത്തോടുകൂടിയ പുരമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്. ആ (ദേഹമാകുന്ന) പുരത്തിലെ സ്വാമി (രാജാവു്) ആത്മാവുതന്നെ. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആവശ്യത്തിന്നു വേണ്ടുന്ന വൎത്തമാനങ്ങളെ കൊടുക്കുന്നതിന്നും, മററനേക കാര്യങ്ങളെ സാധിപ്പിക്കുന്നതിന്നുമായി പൗരന്മാരുടെ നിലയിൽ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ, മനസ്സ്, ബുദ്ധി, വിഷയങ്ങൾ ഇവ ഇരിക്കുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഒമ്പതു ദ്വാരങ്ങളോടുകൂടിയ ദേഹമാകുന്ന പുരത്തിങ്കൽ ദേഹി (ആത്മാ) സകലകൎമ്മങ്ങളേയുമുപേക്ഷിച്ചു് ഇരിക്കുന്നു.

പൂൎവ്വപക്ഷം:—'അവൻ ദേഹത്തിൽ ഇരിക്കുന്നു' എന്ന വിശേഷണംകൊണ്ടെന്താണ് പ്രയോജനം? കൎമ്മത്തെ സന്ന്യസിച്ചവനും സന്ന്യസിക്കാത്തവനും എല്ലാവരും (എല്ലാ ദേഹികളും) ദേഹത്തിൽത്തന്നെയാണല്ലോ ഇരിക്കുന്നതു്. അതിനാൽ ആ വിശേഷണം അൎത്ഥമില്ലാത്തതാകുന്നു.

സമാധാനം:—'ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ സമൂഹം മാത്രമാണ് താൻ' എന്നു സങ്കല്പിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അജ്ഞന്മാരായ എല്ലാ ദേഹികളും 'ഞാൻ ഒരു വീട്ടിൽ, അല്ലെങ്കിൽ നിലത്തു്, അല്ലെങ്കിൽ ഒരാസനത്തിന്മേൽ, ഇരിക്കുന്നു' എന്നു വിചാരിക്കുന്നു. ദേഹംതന്നെയാണ് ആത്മാ എന്നു വിചാരിക്കുന്നവന്നു് ഒരു വീട്ടിലെന്നപോലെ ദേഹത്തിൽ (തദ്വ്യതിരിക്തനായി) ഇരിക്കുന്നു എന്ന വിചാരം ഉണ്ടാകുന്നതല്ല. എന്നാൽ ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽനിന്നു ഭിന്നമാണ് ആത്മാ എന്നു വിചാരിക്കുന്നവന്നു് താൻ ദേഹത്തിൽ ഇരിക്കുന്നു എന്ന ബോധം ഉണ്ടാകുന്നതുമാണ്. അവിദ്യയാൽ ആത്മാവിൽ ആരോപിക്കപ്പെട്ട മററു ചിലതിന്റെ (ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ) കൎമ്മങ്ങളെ വിവേകബുദ്ധികൊണ്ടു്—വിദ്യകൊണ്ടും വിവേകവിജ്ഞാനംകൊണ്ടും—ത്യജിക്കാവുന്നതുമാണ്. വിവേകവിജ്ഞാനങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഒരുവന്നു് അവൻ സൎവ്വകൎമ്മങ്ങളേയുമുപേക്ഷിച്ചവനായാലും, നവദ്വാരങ്ങളോടുകൂടിയ പുരംപോലെയിരിക്കുന്ന ദേഹത്തിൽ, ഒരു വീട്ടിൽ എന്നപോലെ, ഇരിപ്പാൻ (ഇരിക്കുന്നു എന്നു തോന്നുവാൻ) കഴിയുന്നതാണ്. എന്തെന്നാൽ, പ്രാരബ്ധഫലകൎമ്മസംസ്കാരശേഷത്തെ അനുവൎത്തിച്ചാണ് താൻ ദേഹത്തിൽത്തന്നെ ഇരിക്കുന്നുവെന്നു് അവന്നു

തോന്നുന്നതു്. വിശേഷവിജ്ഞാനം ഉണ്ടായിട്ടുള്ളതുകൊണ്ടു വിവേകിയായ സന്ന്യാസി ദേഹത്തിലിരിക്കുന്നു എന്നു പറയാവുന്നതാണു്. അതിനാൽ വിദ്വാൻേറയും അവിദ്വാൻേറയും വിചാരഭേദത്തെ കാണിക്കുന്നതിന്നു് 'അവൻ ദേഹത്തിൽതന്നെ ഇരിക്കുന്നു' എന്ന വിശേഷണം അർത്ഥത്തോടുകൂടിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ആത്മാവിൽ അവിദ്യയാൽ ആരോപിതമായ ദേഹേന്ദ്രിയ കർമ്മങ്ങളെ അവൻ സന്ന്യസിക്കുന്നുവെന്നു തന്നെ വെയ്ക്കുക. എന്നാലും (സ്വാഗതമായ) കർത്തൃത്വവും കാരയിതൃത്വവും ആത്മാവോടുകൂടി ചേർന്നുതന്നെ ഇരിക്കുമല്ലോ.

സമാധാനം:— ഈ ശങ്കയെ പരിഹരിപ്പാനാണു് ഭഗവാൻ 'അവൻ സ്വയമായി യാതൊന്നും ചെയ്യുന്നതുമില്ല, ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ കർമ്മങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നതുമില്ല' എന്നു പറഞ്ഞതു്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—നടന്നുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഒരുവൻ നടത്തം വേണ്ടെന്നുവെച്ചാൽ അവൻെറ ഗതി എങ്ങനെ ഇല്ലാതാകുന്നുവോ അതുപോലെ ആത്മാവോടു സമവായിയായിരിക്കുന്ന കർത്തൃത്വവും കാരയിതൃത്വവും സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസംകൊണ്ടു് ഇല്ലാതാകുന്നു എന്നോ? അതോ, ആത്മാവിന്നു കർത്തൃത്വവും കാരയിതൃത്വവും സ്വതേതന്നെ ഇല്ല എന്നോ?

സമാധാനം:—ആത്മാവിന്നു സ്വതേ കർത്തൃത്വവും കാരയിതൃത്വവുമില്ല. എന്തെന്നാൽ 'അവികാര്യോയമുച്യതേ' (അ. 2, ശ്ലോ. 25), 'ശരീരസ്ഥോപി കൗന്തേയ ന കരോതി ന ലിപ്യതേ' (അ. 13, ശ്ലോ. 31) എന്നിങ്ങനെ ഭഗവാൻ തന്നെ ഉപദേശിക്കുന്നു. ''ധ്യായതീവ, ലേലായതീവ'' (=അതു ചലിക്കുന്നപോലേയും ധ്യാനിക്കുന്നപോലേയും തോന്നുന്നു) (ബൃ. ഉ. 4. 3. 7) എന്നു ശ്രുതിവാക്യമുണ്ടു്.

അതിന്നും പുറമെ—

ന കർത്തൃത്വം ന കർമ്മാണി ലോകസ്യ സൃജതി പ്രഭുഃ
ന കർമ്മഫലസംയോഗം സ്വഭാവസ്തു പ്രവർത്തതേ. 14

പ്രഭുഃ	ഈശ്വരൻ
ലോകസ്യ	ജീവലോകത്തിന്നു (വേണ്ടി)
കർത്തൃത്വം	കർത്തൃത്വത്തെ (സ്വാതന്ത്ര്യത്തെ)
ന സൃജതി	സൃഷ്ടിക്കുന്നില്ല
കർമ്മാണി ന	കർമ്മങ്ങളേയും സൃഷ്ടിക്കുന്നില്ല
കർമ്മഫല സംയോഗം ന	കർമ്മഫലസംബന്ധത്തേയും സൃഷ്ടിക്കുന്നില്ല
സ്വഭാവസ്തു	എന്നാൽ (ജീവന്റെ) പ്രകൃതി (മായ)
പ്രവർത്തതേ	(കർത്തൃത്വാദിരൂപമായി) പ്രവർത്തിക്കുന്നു.

ഈശ്വരൻ ജീവലോകത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു കർത്തൃത്വത്തേയോ, കർമ്മങ്ങളേയോ, കർമ്മഫലസംബന്ധത്തേയോ സൃഷ്ടിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ, അവിദ്യാരൂപമായിരിക്കുന്ന (ജീവികളുടെ) പ്രകൃതിതന്നെയാണു് (കർത്തൃത്വാദിരൂപമായി എല്ലാം) പ്രവർത്തിക്കുന്നതു്.

[ശം-ഭാ] ആത്മ(ദേഹി) കർത്തൃത്വത്തെ സൃഷ്ടിക്കുന്നില്ല—ഒരുവനെക്കൊണ്ടു് ഒന്നും ചെയ്യിക്കുന്നില്ല. കർമ്മങ്ങളേയും സൃഷ്ടിക്കുന്നില്ല—രഥം, ഘടം, പ്രാസാദം മുതലായ ഈപ്സിത വസ്തുക്കളെ സൃഷ്ടിക്കുന്നതുമില്ല. രഥാദികളെ ഉണ്ടാക്കുന്നവനെ, ആത്മാ, തൽഫലത്തോടു സംബന്ധിപ്പിക്കുന്നതുമില്ല. ദേഹി സ്വതേ ഒന്നും ചെയ്യുകയും ചെയ്യിപ്പിക്കുകയുമില്ലെങ്കിൽ പിന്നെ ആരാണു ചെയ്യുന്നതും ചെയ്യിപ്പിക്കുന്നതും? സമാധാനം:—സ്വഭാവം—അവിദ്യാലക്ഷണമായ പ്രകൃതി, അല്ലെങ്കിൽ മായ, ആകുന്നു പ്രവർത്തിക്കുന്നതു്. 'ദൈവീഹ്യേഷാ ഗുണമയീ' (അ. 7, ശ്ലോ. 14) എന്നു് ഇനി പറയുവാൻപോകുന്ന മായ തന്നെയാണു സ്വഭാവം.

എന്നാൽ പരമാർത്ഥമായിട്ടു്—

നാദത്തേ കസ്യചിൽ പാപം ന ചൈവ സുകൃതം വിഭുഃ
അജ്ഞാനേനാവൃതം ജ്ഞാനം തേന മുഹ്യന്തി ജന്തവഃ. 15

വിഭുഃ	ഈശ്വരൻ (പരിപൂർണ്ണൻ, ആപ്തകാമൻ)
കസ്യചിൽ	ആരുടേയും
പാപം	പാപത്തെ
ന ആദത്തേ	ഗ്രഹിക്കുന്നില്ല

സുകൃതം ച	പുണ്യത്തേയും
ന ഏവ (ആദത്തേ)	ഗ്രഹിക്കുന്നില്ല
അജ്ഞാനേന	(ദണ്ഡനയും അനുഗ്രഹംതന്നെയാണ് എന്നറിയാതെയിരിക്കുന്ന) അജ്ഞാനത്താൽ
ജ്ഞാനം	(ഈശ്വരൻ സർവ്വത്ര സമനായിരിക്കുന്നുവെന്ന) ജ്ഞാനം
ആവൃതം	മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു
തേന	അതുഹേതുവായിട്ട്
ജന്തവഃ	ജന്തുക്കൾ (ജീവികൾ)
മുഹ്യന്തി	മോഹിക്കുന്നു (ഈശ്വരങ്കൽ വൈഷമ്യമുണ്ടെന്നു വിചാരിക്കുന്നു).

ഈശ്വരൻ ആരുടേയും പാപത്തേയും പുണ്യത്തേയും ഗ്രഹിക്കുന്നില്ല. അജ്ഞാനത്തിനാൽ വിവേകം മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ട് ജീവികൾ മോഹിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ആരുടേയും (=കസ്യചിൽ) ഭക്തൻേറയുംകൂടി എന്നു താൽപര്യം. എന്നാൽ പിന്നെ എന്തിനാണ് ഭക്തന്മാർ പൂജാദിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന യാഗദാനഹോമാദിപുണ്യകർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നതു്?—ഭഗവാൻ ഇതിന്നു സമാധാനം പറയുന്നു: വിവേകവിജ്ഞാനം അജ്ഞാനത്താൽ മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. തന്നിമിത്തം സംസാരികളായ (അവിവേകികളായ) ജീവികൾ 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു; ഞാൻ ചെയ്യിപ്പിക്കുന്നു; ഞാൻ സുഖമനുഭവിക്കും; ഞാൻ സുഖമനുഭവിപ്പിക്കുന്നു' എന്നിങ്ങനെ വിചാരിച്ച് മോഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

ജ്ഞാനേന തു തദജ്ഞാനം യേഷാം നാശിതമാത്മനഃ
തേഷാമാദിത്യവൽ ജ്ഞാനം പ്രകാശയതി തൽപരം. 16

ആത്മനഃ ജ്ഞാനേന തു	എന്നാൽ ഭഗവദ്ജ്ഞാനത്താൽ
യേഷാം തൽ അജ്ഞാനം	യാതൊരുത്തരുടെ ആ അജ്ഞാനം
നാശിതം	നശിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ
തേഷാം	അവരുടെ
ജ്ഞാനം	(ആ) ജ്ഞാനം
ആദിത്യവൽ	സൂര്യനെന്നപോലെ

തൽപരം	പരിപൂർണ്ണമായിരിക്കുന്ന ഈശ്വര സ്വരൂപത്തെ
പ്രകാശയതി	പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു.

എന്നാൽ, ഭഗവദ്ജ്ഞാനത്താൽ യാതൊരുത്തരുടെ ആ അജ്ഞാനം നശിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ അവരിൽ ആ ജ്ഞാനം, സൂര്യനെന്നപോലെ, പരബ്രഹ്മസ്വരൂപത്തെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു. (സൂര്യൻ എപ്രകാരമാണ് ഇരുട്ടിനെ കളഞ്ഞു സകലവസ്തുക്കളേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതു് അതുപോലെ എന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] യാതൊന്നിനാൽ മൂടപ്പെട്ടിട്ടാണ് ജന്തുക്കൾ മോഹിക്കുന്നതു് ആ അജ്ഞാനം, യാതൊരുത്തരുടെ ആ അജ്ഞാനമാണ്, ആത്മവിഷയമായ വിവേകജ്ഞാനത്താൽ നശിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതു് അവരിൽ ആ ജ്ഞാനം, സൂര്യൻ സകലവസ്തുക്കളെയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതുപോലെ, ജ്ഞേയമായ സമസ്തവസ്തുവിനെ — ആ പരമാർത്ഥതത്ത്വത്തെ — പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു.

യാതൊരു പരമാർത്ഥതത്ത്വത്തെയാണ് ജ്ഞാനം പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതു് അതിൽ —

തദ്ബുദ്ധയസ്തദാത്മാനസ്തന്നിഷ്ഠാസ്തൽപരായണാഃ
ഗച്ഛന്ത്യപുനരാവൃത്തിം ജ്ഞാനനിർദ്ധൂതകല്മഷാഃ. 17

തദ്ബുദ്ധയഃ	നിശ്ചയമായ ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തോടു കൂടിയവരായും (പരിപൂർണ്ണമായ ഈശ്വരസ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെ നിശ്ചയാത്മികയായ ബുദ്ധിയോടു കൂടിയവരായും)
തദാത്മാനഃ	ബ്രഹ്മസ്വരൂപത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന മനസ്സോടു കൂടിയവരായും
തന്നിഷ്ഠാഃ	ബ്രഹ്മസ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെ നിഷ്ഠയോടു (താൽപര്യത്തോടു) കൂടിയവരായും
തൽപരായണാഃ	ബ്രഹ്മത്തെത്തന്നെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവരായും

ജ്ഞാനനിർധൂതകല്മഷാഃ (ഈശ്വരപ്രസാദംകൊണ്ടു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള) ജ്ഞാനംകൊണ്ടു പാപത്തെ നശിപ്പിച്ചവരായുമിരിക്കുന്നവർ

അപുനരാവൃത്തിം തിരിയെ സംസാരത്തിലേക്കു വരാത്തതായ സ്ഥാനത്തെ (മോക്ഷത്തെ)

ഗച്ഛന്തി പ്രാപിക്കുന്നു.

ബ്രഹ്മസ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെ നിശ്ചയാത്മികയായ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവരും, ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന മനസ്സോടുകൂടിയവരും, ബ്രഹ്മനിഷ്ഠയോടുകൂടിയവരും, ബ്രഹ്മത്തെത്തന്നെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവരും, ജ്ഞാനംകൊണ്ടു സകല പാപങ്ങളേയും നശിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നവരും ആയവർ തിരിയെ സംസാരത്തിലേക്കു വരാത്ത സ്ഥാനമായ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] 'തദ്ബുദ്ധയഃ' എന്നു തുടങ്ങിയ പദങ്ങളിലെ 'തൽ' ശബ്ദം ബ്രഹ്മത്തെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു. ബ്രഹ്മത്തിൽത്തന്നെ നിശ്ചയബുദ്ധിയോടുകൂടിയവരും, പരമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മംതന്നെ ആത്മാവായിട്ടുള്ളവരും, സകലകർമ്മങ്ങളേയുമുപേക്ഷിച്ച് ബ്രഹ്മത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവരും, ബ്രഹ്മംതന്നെ പരാശ്രയമായിട്ടുള്ളവരും—കേവലം ആത്മാരാമന്മാരും—മുൻപറയപ്പെട്ട ജ്ഞാനംകൊണ്ടു പാപം മുതലായ സകല സംസാരകാരണദോഷങ്ങളേയും നശിപ്പിച്ചവരുമായ യതികൾ പിന്നെ ദേഹസംബന്ധത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. (ഇപ്പോഴുള്ള ദേഹം നശിച്ചാൽ ഇനി ഒരു ദേഹത്തെ സ്വീകരിക്കുന്നില്ല. മുക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.)

യാതൊരുത്തരുടെ അജ്ഞാനമാണ് ജ്ഞാനത്താൽ നശിപ്പിക്കപ്പെട്ടതു് അങ്ങനെയുള്ള പണ്ഡിതന്മാർ എങ്ങനെയാണു തത്ത്വത്തെ കാണുന്നതു്? ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

വിദ്യാവിനയസംപന്നേ ബ്രാഹ്മണേ ഗവി ഹസ്തിനി
ശുനി ചൈവ ശ്വപാകേ ച പണ്ഡിതാഃ സമദർശിനഃ. 18

വിദ്യാവിനയസംപന്നേ വിദ്യയും വിനയവുമുള്ള

ബ്രാഹ്മണേ ബ്രാഹ്മണനിലും

ഗവി	പശുവിങ്കലും
ഹസ്തിനി	ആനയിലും
ശുനി ച	ശ്വാവിലും
ശ്വപാകേ ച ഏവ	ശ്വാവിനെ വെച്ചുതിന്നുന്ന ചണ്ഡാലനിലും
പണ്ഡിതാഃ	ജ്ഞാനികൾ
സമദർശിനഃ	ബ്രഹ്മത്തെ സമമായി കാണുന്നവരാകുന്നു.

വിദ്യയും വണക്കവുമുള്ള ബ്രാഹ്മണനനിലും, പശുവിങ്കലും, ആനയിലും, ശ്വാവിങ്കലും, ചണ്ഡാലനിലും ജ്ഞാനികൾ ബ്രഹ്മത്തെ സമമായി ദർശിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] വിദ്യാ=വേദാത്ഥവിജ്ഞാനം (ആത്മബോധം), വിനയം=ഉപശമം; വിദ്യാവിനയങ്ങളോടുകൂടിയവനും (വിദ്വാനും വിനീതനുമായവനും) സാത്ത്വികനുമായ ബ്രാഹ്മണനാണ്, എല്ലാ പ്രാണികളിലുംവെച്ച് ഉത്തമൻ. അവനിലും, പിന്നെ മദ്ധ്യമമായിട്ടുള്ളതും രാജസഗുണത്തോടുകൂടിയതുമായ പശുവിലും, പിന്നെ അധമന്മാരും ഏററവും താമസപ്രധാനന്മാരുമായ ആന, ശ്വാവ് മുതലായവയിലും, പണ്ഡിതന്മാർ സമമായി—മുൻപറഞ്ഞ മൂന്നു ഗുണങ്ങളാലും തജ്ജന്യസംസ്കാരങ്ങളാലും ലേശം സ്പശിക്കപ്പെടാതേയും അദ്വിതീയമായും അവിക്രിയമായുമിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തെത്തന്നെ—കാണുന്നു.

ഇഹൈവ തൈർജ്ജിതഃ സർഗ്ഗോ യേഷാം സാമ്യേ
സ്ഥിതം മനഃ
നിർദ്ദോഷം ഹി സമം ബ്രഹ്മ തസ്മാൽ ബ്രഹ്മണി തേ സ്ഥിതാഃ. 19

യേഷാം	യാതൊരുത്തരുടെ
മനഃ	മനസ്സ്
സാമ്യേ	ബ്രഹ്മം സകലത്തിലും സമമെന്ന വിഷയത്തിൽ
സ്ഥിതം	സ്ഥിരമായിരിക്കുന്നുവോ
തൈഃ	അവരാൽ
ഇഹ ഏവ	ഈ ദോഷത്തോടുകൂടിയിരിക്കുമ്പോൾ തന്നെ

സർഗ്ഗഃ	(ജനനമരണമാകുന്ന) സംസാരം
ജിതഃ	ജയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു (നിരസ്തമാക്കിയിരിക്കുന്നു)
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
ബ്രഹ്മ	പരബ്രഹ്മം
നിർദ്ദോഷം	ദോഷരഹിതമായും
സമം	സകലത്തിലും സമമായുമിരിക്കുന്നു
തസ്മാൽ	അതിനാൽ
തേ	ആ സമദർശികൾ
ബ്രഹ്മണി (ഏവ)	പരബ്രഹ്മത്തിൽത്തന്നെ
സ്ഥിതാഃ	സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

യാതൊരുത്തരുടെ മനസ്സ്, ബ്രഹ്മം സകലത്തിലും സമമെന്ന വിഷയത്തിൽ സ്ഥിരമായിരിക്കുന്നുവോ അവരാൽ, ഈ ദേഹത്തോടുകൂടിയിരിക്കുമ്പോൾത്തന്നെ, ജനനമരണരൂപമായ സംസാരം ജയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ബ്രഹ്മം ദോഷരഹിതമായും സകലത്തിലും സമമായുമിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ അവർ ബ്രഹ്മത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. (ബ്രഹ്മഭാവത്തെ പ്രാപിച്ചവരാകുന്നുവെന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] സകലഭൂതങ്ങളിലും സമമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തിൽ നിശ്ചലമാനസന്മാരായിരിക്കുന്നവരെവരോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന പണ്ഡിതന്മാർ, ഈ ദേഹത്തോടുകൂടിയിരിക്കുമ്പോൾ (ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ) തന്നെ, ജന്മത്തെ ജയിച്ചിരിക്കുന്നു—വശീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. ദോഷത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ചണ്ഡാളന്മാർ മുതലായവരിൽ (അന്തര്യാമിഭാവേന സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന) ബ്രഹ്മം അവരുടെ ദോഷത്താൽ സ്പർശിക്കപ്പെടുന്നുവെന്നു മൂഢന്മാർക്കു തോന്നുന്നുവെങ്കിലും (വാസ്തവത്തിൽ) ആ ദോഷത്താൽ സ്പർശിക്കപ്പെടുന്നില്ല. അതിനാൽ ബ്രഹ്മം ദോഷവർജ്ജിതമായിരിക്കുന്നു. ബ്രഹ്മം, തന്നിലിരിക്കുന്ന (സ്വഗത) ഗുണഭേദംകൊണ്ടു ഭിന്നമായി ഭവിക്കുന്നതുമില്ല. എന്തെന്നാൽ, ചൈതന്യം നിർഗ്ഗുണമാകുന്നു. ഇച്ഛാദികളെല്ലാം ദേഹധർമ്മമാണെന്നും (അ. 13, ശ്ലോ. 6), ആത്മാ അനാദിയും ഗുണരഹിതനുമാണെന്നും (അ. 13, ശ്ലോ. 31), ഭഗവാൻ മേലിൽ പറയുന്നതാണ്. ഭിന്നത്വത്തെ കാണിക്കുന്ന അന്ത്യവിശേഷങ്ങളും

ആത്മാവിന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ, ദേഹംപ്രതി ആത്മാക്കരം ഭിന്നമായിരിക്കുന്നുവെന്നതിന്നു പ്രമാണം കാണുന്നില്ല. അതിനാൽ ബ്രഹ്മം ഏകമായും സകലത്തിലും സമമായുമിരിക്കുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ട് അവർ (പണ്ഡിതന്മാർ) ബ്രഹ്മത്തിൽതന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളിൽ ആത്മബുദ്ധിയില്ലാത്തതുനിമിത്തം അഭിമാനമില്ലായ്മയാൽ അങ്ങനെയുള്ള പണ്ഡിതന്മാരെ ദോഷം ലേശംപോലും സ്പർശിക്കുന്നില്ല. ദേഹാദിയിൽ ആത്മദർശനംനിമിത്തം അവയിൽ അഭിമാനത്തോടുകൂടിയവരെ ഉദ്ദേശിച്ചാണ് 'സമാസമാഭ്യാം', എന്നു (മുൻപറഞ്ഞ) സ്മൃതി പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു്. എന്തെന്നാൽ, പൂജിക്കുന്നവരേയും പൂജിക്കപ്പെടുന്നവരേയുമാണ് (പൂജാവിഷയത്വത്തെയാണ്) അതു വിശേഷിപ്പിക്കുന്നതു്. പൂജാദാനാദി വിഷയങ്ങളിൽ ബ്രഹ്മജ്ഞാനം, ഷഡംഗജ്ഞാനം, ചതുർവേദജ്ഞാനം എന്നിങ്ങനെയുള്ള ചില പ്രത്യേകഗുണങ്ങരം സംബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നതായി കാണപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ ബ്രഹ്മം സകലഗുണദോഷവർജ്ജിതമായിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ 'അവർ ബ്രഹ്മത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു' എന്നു പറഞ്ഞതു യുക്തംതന്നെ.

'സമാസമാഭ്യാം' എന്ന സ്മൃതിവാക്യം കർമ്മവിഷയമായിട്ടാകുന്നു.എന്നാൽ ഇതു 'സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസവിഷമായിട്ടാണ്. 'സർവ്വകർമ്മാണി' മനസാ (അ. 5, ശ്ലോ. 13) എന്ന ശ്ലോകം മുതൽ അദ്ധ്യായാവസാനംവരെ കർമ്മസന്ന്യാസത്തെപ്പററിയാകുന്നു പറയുന്നതു്.

ന പ്രഹൃഷ്യേത് പ്രിയം പ്രാപ്യ നോദ്വിജേൽ പ്രാപ്യ ചാപ്രിയം
സ്ഥിരബുദ്ധിരസംമൂഢോ ബ്രഹ്മവിൽ ബ്രഹ്മണി സ്ഥിതഃ. 20

സ്ഥിരബുദ്ധിഃ	ബ്രഹ്മത്തിൽ നിശ്ചലയായ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവനായും
അസംമൂഢഃ	അശേഷം അജ്ഞാനമില്ലാത്തവനായും (മോഹത്തിൽ നിന്നു നിവർത്തിച്ചവനായും)

ബ്രഹ്മണി സ്ഥിതഃ	ബ്രഹ്മത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന (ബ്രഹ്മനിഷ്ഠയോടുകൂടിയ)വനായുമിരിക്കുന്ന
ബ്രഹ്മവിൽ	ബ്രഹ്മജ്ഞാനി
പ്രിയം പ്രാപ്യ	ഇഷ്ടപദാത്ഥത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ
ന പ്രഹൃഷ്യേൽ	സന്തോഷിക്കരുതു്
അപ്രിയം പ്രാപ്യ	അനിഷ്ടപദാത്ഥത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ
ന ഉദ്വിജേൽ ച	വ്യസനിക്കയുമരുതു്.

ബ്രഹ്മത്തിൽ നിശ്ചലയായ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവനും, അശേഷം അജ്ഞാനമില്ലാത്തവനും, ബ്രഹ്മത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനും ആയ ബ്രഹ്മജ്ഞാനി ഇഷ്ടത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ സന്തോഷിക്കകയോ അനിഷ്ടത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ വ്യസനിക്കകയോ അരുതു്.

[ശം-ഭാ] ദേഹംതന്നെയാണു് ആത്മാ എന്നു വിചാരിക്കുന്നവക്കു മാത്രമേ ഇഷ്ടാനിഷ്ടപ്രാപ്തിയിൽ ഹർഷവിഷാദങ്ങളുണ്ടാകുന്നുള്ളു. കേവലാത്മദർശികൾക്കു് ഇഷ്ടാനിഷ്ടപ്രാപ്തിയില്ലായ്കയാൽ (ഹർഷവിഷാദങ്ങൾ) ഉണ്ടാകുന്നില്ല. ആത്മദർശി, സർവ്വഭൂതങ്ങളിലും ആത്മാ ഒന്നാണു്, സമനാണു്, നിർദ്ദോഷിയാണു്, എന്നു സ്ഥിരമായ (സംശയരഹിതമായ) ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവനായിരിക്കുന്നു. അവൻ മോഹവജ്ജിതനായുമിരിക്കുന്നു. അവൻ (ബ്രഹ്മവിത്തു്) ബ്രഹ്മത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. അവൻ ഒന്നും ചെയ്യുന്നില്ല—സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിച്ചവനാകുന്നുവെന്നത്ഥം.

അതിന്നു പുറമേ, ബ്രഹ്മത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവൻ—

ബാഹ്യസ്പശേഷ്വസക്താത്മാ വിന്ദത്യാത്മനി യൽ സുഖം
സ ബ്രഹ്മയോഗയുക്താത്മാ സുഖമക്ഷയമശ്നുതേ. 21

ബാഹ്യസ്പശേഷു	ബാഹ്യേന്ദ്രിയവിഷയങ്ങളിൽ
അസക്താത്മാ	സക്തിയില്ലാത്ത മനസ്സോടുകൂടിയവൻ (അനാസക്തചിത്തൻ)
ആത്മനി	തന്റെ അന്തഃകരണത്തിൽ
യൽ സുഖം	(ഉപശമാത്മകമായ) യാതൊരു സാത്വികസുഖമാണുള്ളതു്

(തൽ സുഖം)	ആ സുഖത്തെ
വിന്ദതി	പ്രാപിക്കുന്നു
സഃ ച	അവൻതന്നെ
(ഉപശമാത്മകം സുഖം ലബ്ധ്വാ)	ഉപശമസുഖത്തെ ലഭിച്ച്
ബ്രഹ്മയോഗയുക്താത്മാ	ബ്രഹ്മധ്യാനത്തിൽ മനസ്സോടുകൂടിയവനായി (ബ്രഹ്മത്തിൽ സമാധികൊണ്ടു തദൈക്യത്തെ പ്രാപിച്ച മനസ്സോടുകൂടിയവനായി)
അക്ഷയം	നാശമില്ലാത്ത
സുഖം	സുഖത്തെ
അശ്നുതേ	പ്രാപിക്കുന്നു.

ബാഹ്യവിഷയങ്ങളിൽ സക്തിയില്ലാത്ത മനസ്സോടുകൂടിയവൻ തന്റെ അന്തഃകരണത്തിൽ ഉണ്ടാകുന്ന ഉപശമാത്മകമായ സാത്ത്വികസുഖത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. അവൻ പിന്നെ ബ്രഹ്മധ്യാനത്തിൽ മനസ്സോടുകൂടിയവനായി ക്ഷയമില്ലാത്ത സുഖത്തെ (സദാ സർവ്വത്ര ബ്രഹ്മാനന്ദത്തെ) പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അതിനാൽ, ആത്മാവിൽ ക്ഷയമില്ലാത്ത സുഖത്തെ ലഭിക്കേണമെന്നിച്ഛയുള്ളവൻ ക്ഷണികങ്ങളായ ബാഹ്യവിഷയസുഖങ്ങളിൽനിന്നു മനസ്സിനെ നിവർത്തിപ്പിക്കണമെന്നു താൽപര്യം.

യേ ഹി സംസ്പർശജാ ഭോഗാ ദുഃഖയോനയ ഏവ തേ
ആദ്യന്തവന്തഃ കൗന്തേയ ന തേഷു രമതേ ബുധഃ. 22

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
സംസ്പർശജാഃ	വിഷയങ്ങളിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന
ഭോഗാഃ	സുഖങ്ങൾ
യേ	ഏവയോ
തേ	അവ
ദുഃഖയോനയഃ ഏവ	ദുഃഖത്തിന്നു കാരണമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു
ഹി	എന്തെന്നാൽ
ആദ്യന്തവന്തഃ	(അവ) ഉണ്ടായിട്ടു പിന്നെ നശിക്കുന്നു (ഉൽപത്തിവിനാശങ്ങളോടുകൂടിയവയാകുന്നു)

(അതഃ)	അതിനാൽ
ബുധഃ	വിവേകിയായവൻ
തേഷു	അവയിൽ
ന രമതേ	സന്തോഷിക്കുന്നില്ല.

അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര, വിഷയങ്ങളിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന സുഖങ്ങൾ ദുഃഖത്തിന്നു കാരണമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അവ ഉൽപത്തിവിനാശങ്ങളോടുകൂടിയവയാകുന്നു. അതിനാൽ വിവേകികൾ അവയിൽ സന്തോഷിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] വിഷയേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ സംസ്പർശംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന സുഖങ്ങൾ ദുഃഖത്തിന്നു ഹേതുക്കളാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ ആ സുഖങ്ങൾതന്നെ അവിദ്യാനിമിത്തമാണുണ്ടാകുന്നതു്. ആദ്ധ്യാത്മികം മുതലായ സകല ദുഃഖങ്ങളും അവ (വിഷയസുഖങ്ങൾ) നിമിത്തംതന്നെയാണെന്നു നാം കാണുന്നു. 'ഏവ' ശബ്ദംകൊണ്ടു് ഇഹലോകത്തിലെന്നപോലെ പരലോകത്തിലും എന്നത്ഥത്തെ കാണിക്കുന്നു. സംസാരത്തിൽ സുഖത്തിന്റെ ലേശംപോലുമില്ലെന്നറിഞ്ഞിട്ടു് ഒരുവൻ വിഷയങ്ങളായ മൃഗതൃഷ്ണികയിൽനിന്നു് ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ നിവത്തിപ്പിക്കണം. വിഷയസുഖങ്ങൾ കേവലം ദുഃഖത്തിന്നു ഹേതുക്കളാണെന്നു മാത്രമല്ല, അവ ആദ്യന്തവത്തുക്കളുമാകുന്നു (അവയ്ക്കു് ആദിയും അന്തവുമുണ്ടു്). വിഷയേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ സംയോഗമാണു് (സുഖങ്ങളുടെ)ആദി. അവയുടെ വേർപാടു് അവയുടെ അന്തവുമാകുന്നു. ആദിയുടേയും അന്തത്തിന്റേയും മധ്യത്തിൽ മാത്രമിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് അവ (വിഷയസുഖങ്ങൾ) അനിത്യങ്ങളാകുന്നു. വിവേകിയും പരമാത്ഥതത്ത്വത്തെ ഗ്രഹിച്ചവനുമായവൻ അവയിൽ (ഭോഗങ്ങളിൽ) സന്തോഷിക്കുന്നില്ല. പശു മുതലായ മൃഗങ്ങളെപ്പോലെ അത്യന്തം മൂഢന്മാരായവക്കു മാത്രമേ വിഷയങ്ങളിൽ സന്തോഷം കാണപ്പെടുന്നുള്ളു.

എന്നാൽ മോക്ഷമാഗ്ഗത്തിന്നു ശത്രുവായിട്ടു് ഈ ഒരു ദോഷമുണ്ടു്. അതു വളരെ കഷ്ടമായിട്ടുള്ളതും, സകലാനത്ഥപ്രാപ്തിക്കു ഹേതുവും, അതിനെ തടുക്കുവാൻ വളരെ പ്രയാസവും ആകുന്നു. അതിനാൽ അതിനെ പരിഹരിക്കുന്നതിന്നു്

അതിയായ യത്നം ചെയ്യേണ്ടതാകുന്നുവെന്നു ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ശക്നോതീഹൈവ യഃ സോഢും പ്രാക്ശരീരവിമോക്ഷ
ണാൽ
കാമക്രോധോത്ഭവം വേഗം സ യുക്തഃ സ സുഖീ നരഃ. 23

കാമക്രോധോത്ഭവം	ഇച്ഛ, ക്രോധം ഇവയിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന
വേഗം	മനസ്സിന്റെ ക്ഷോഭത്തെ
ഇഹ ഏവ	ഈ ജന്മത്തിൽത്തന്നെ (കാമക്രോധങ്ങളുടെ ഉത്ഭവസമയത്തുതന്നെ)
ശരീരവിമോക്ഷണാൽ പ്രാക്	ശരീരമുപേക്ഷിക്കുന്നതിന്നുമുമ്പ് (ദേഹം നശിക്കുന്നതിന്നുമുമ്പ്)
സോഢും	സഹിപ്പാൻ (പ്രതിരോധിപ്പാൻ)
യഃ നരഃ	ഏതു മനുഷ്യൻ
ശക്നോതി	ശക്തനാകുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
യുക്തഃ	മനസ്സമാധാനമുള്ള യോഗി (സമാഹിതൻ)
സഃ	അവൻ
സുഖീ	സുഖി (ആകുന്നു).

ദേഹം നശിക്കുന്നതിന്നു മുമ്പ് ഈ ജന്മത്തിൽത്തന്നെ ഇച്ഛ, ക്രോധം ഇവയിൽ നിന്നുണ്ടാകുന്ന മനഃക്ഷോഭത്തെ ഏവൻ സഹിപ്പാൻ ശക്തനാകുന്നുവോ അവൻ മനസ്സമാധാനമുള്ള യോഗിയും സുഖിയുമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇഹ=ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോഠംത്തന്നെ. ശരീരവിമോക്ഷണാൽ പ്രാക്=ശരീരത്തെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നതിന്നു മുമ്പ്—മരണംവരെ എന്നർത്ഥം. മരണംവരെ എന്നു് അവധി പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു് കാമക്രോധങ്ങളിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന മനഃക്ഷോഭം ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോഠം നിശ്ചയമായി ഉണ്ടാകുമെന്നു ഭഗവാൻ ഉപദേശിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അതിന്നുള്ള കാരണം

അനന്തമാകുന്നു. (അതിനാൽ) മരണംവരെ അതിനെ വിശ്വസിപ്പാൻ പാടില്ല എന്നത്ഥം.

കാമം=നാമനുഭവിച്ചിട്ടുള്ളതും സുഖഹേതുവുമായ ഇഷ്ടവിഷയത്തെ കാണുമ്പോഴം, കേൾക്കുമ്പോഴം, വിചാരിക്കുമ്പോഴമുണ്ടാകുന്ന തൃഷ്ണയാകുന്നു കാമം. ക്രോധം—ദുഃഖഹേതുക്കളാകുന്ന പ്രതികൂലവിഷയങ്ങളെ കാണുമ്പോഴം കേൾക്കുമ്പോഴം വിചാരിക്കുമ്പോഴമുണ്ടാകുന്ന ദ്വേഷമാകുന്നു ക്രോധം. കാമക്രോധങ്ങൾ യാതൊരു വേഗത്തിന്നു് ഉത്ഭവമായിരിക്കുന്നുവോ അതു കാമക്രോധോത്ഭവമായ വേഗം. രോമാഞ്ചം, മുഖനേത്രപ്രസാദം എന്നീലക്ഷണങ്ങളോടുകൂടിയ അന്തഃകരണത്തിന്റെ ക്ഷോഭം കാമോത്ഭവമായ വേഗമാകുന്നു. ദേഹത്തിൽ വിറ, വിയപ്പ്, ചുണ്ടുകടിക്കുക, കണ്ണുചുവക്കുക മുതലായ ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ മനഃക്ഷോഭം ക്രോധോത്ഭവമായ വേഗവുമാകുന്നു. ഇങ്ങിനെയുള്ള രണ്ടുവക വേഗങ്ങളെ സഹിപ്പാൻ ആർ ശക്തനാകുന്നുവോ അവൻ ഈ ലോകത്തിൽ യോഗിയും സുഖിയുമാകുന്നു.

യോന്തസ്സുഖോന്തരാരാമസ്തഥാന്തജ്ജ്യോതിരേവ യഃ
സ യോഗീ ബ്രഹ്മനിവ്വാണം ബ്രഹ്മഭൂതോധിഗച്ഛതി. 24

അന്തസ്സുഖഃ	തന്റെ ആത്മാവിൽ സുഖമുള്ളവനും
അന്തരാരാമഃ	തന്റെ ആത്മാവിൽത്തന്നെ ക്രീഡിക്കുന്നവനുമായവൻ
യഃ	എവനോ
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
അന്തജ്ജ്യോതിഃ ഏവ	തന്റെ ആത്മാവിൽത്തന്നെ ദൃഷ്ടിയുള്ളവൻ
യഃ	എവനോ
സഃ യോഗീ	ബ്രഹ്മനിഷ്ഠനായ ആ യോഗി
ബ്രഹ്മഭൂതഃ	ബ്രഹ്മത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനായി (ബ്രഹ്മസ്വരൂപനായി)
ബ്രഹ്മനിവ്വാണം	ബ്രഹ്മത്തിൽ ലയത്തെ (ബ്രഹ്മാനന്ദത്തെ)
അധിഗച്ഛതി	പൂർണ്ണമായി പ്രാപിക്കുന്നു.

ആത്മാവിൽത്തന്നെ സുഖത്തെ പ്രാപിച്ചവനായും, ആത്മാവിൽത്തന്നെ ക്രീഡിക്കുന്നവനായും, അപ്രകാരം ആത്മാവിൽത്തന്നെ ദൃഷ്ടിയുള്ളവനായുമിരിക്കുന്നതാരോ അങ്ങനെയുള്ള ബ്രഹ്മനിഷ്ഠനായ യോഗി ബ്രഹ്മസ്വരൂപനായി ബ്രഹ്മത്തിൽ ലയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അന്തർജ്ജ്യോതിഃ=ആത്മാവുതന്നെയാകുന്ന പ്രകാശത്തോടുകൂടിയവൻ. അങ്ങനെയുള്ള യോഗി ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോഴുംതന്നെ ബ്രഹ്മഭൂതനായി മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

അതിനും പുറമെ—

ലഭന്തേ ബ്രഹ്മനിർവ്വാണമൃഷയഃ ക്ഷീണകല്മഷാഃ
ഛിന്നദ്വൈധാ യതാത്മാനഃ സർവ്വഭൂതഹിതേ രതാഃ. 25

ക്ഷീണകല്മഷാഃ	പാപം ക്ഷയിച്ചിരിക്കുന്നവരും
ഛിന്നദ്വൈധാഃ	സംശയമെല്ലാം തീർന്നിരിക്കുന്നവരും
യതാത്മാനഃ	ചിത്തത്തെ സ്വാധീനപ്പെടുത്തീട്ടുള്ളവരും
സർവ്വഭൂതഹിതേ രതാഃ	സകല പ്രാണികൾക്കും നന്മയെ ചെയ്‌വാൻ താല്പര്യമുള്ളവരും (കൃപാലുക്കളും) ആയ
ഋഷയഃ	സമ്യഗ്ദർശികൾ
ബ്രഹ്മനിർവ്വാണം	മോക്ഷത്തെ
ലഭന്തേ	പ്രാപിക്കുന്നു.

പാപം ക്ഷയിച്ചിരിക്കുന്നവരും, സംശയം തീർന്നിരിക്കുന്നവരും, ചിത്തത്തെ സ്വാധീനപ്പെടുത്തിയിട്ടുള്ളവരും, സകല പ്രാണികൾക്കും നന്മയെ ചെയ്‌വാൻ താൽപര്യമുള്ളവരുമായ ഋഷികൾ ബ്രഹ്മത്തിൽ ലയത്തെ, അല്ലെങ്കിൽ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] യതാത്മാനഃ = ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ സ്വാധീനപ്പെടുത്തീട്ടുള്ളവർ. ഋഷയഃ=സമ്യഗ്ദർശികളും സന്ന്യാസികളുമായിട്ടുള്ളവർ. സർവ്വഭൂതഹിതേ രതാഃ=സകലഭൂതങ്ങളുടെയും ഹിതത്തിൽ (=ആനുകൂല്യേ) തൽപരന്മാർ—അഹിംസകന്മാരെന്നർത്ഥം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അതിന്നും പുറമെ—

കാമക്രോധവിമുക്താനാം*യതീനാം യതചേതസാം
അഭിതോ ബ്രഹ്മനിർവ്വാണം വർത്തതേ വിദിതാത്മനാം. 26

കാമക്രോധവിമുക്താനാം	കാമക്രോധങ്ങളിൽനിന്നു മോചിച്ച വരും
യതചേതസാം	ചിത്തത്തെ അടക്കിയിട്ടുള്ളവരും
വിദിതാത്മനാം	ആത്മതത്ത്വത്തെ അറിഞ്ഞിരിക്കുന്ന വരുമായ
യതീനാം	സന്ന്യാസികൾക്കു് (സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിച്ച ബ്രഹ്മനിഷ്ഠന്മാർക്കു്)
ബ്രഹ്മനിർവ്വാണം	മോക്ഷം
അഭിതഃ	രണ്ടവസ്ഥയിലും (ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോഴും മരിച്ചതിന്റെ ശേഷവും)
വർത്തതേ	ഉണ്ടു്.

കാമക്രോധങ്ങളിൽനിന്നു മോചിച്ചവരും, ചിത്തത്തെ അടക്കിയവരും, ആത്മതത്ത്വത്തെ അറിഞ്ഞിരിക്കുന്നവരുമായ സന്ന്യാസികൾക്കു് ബ്രഹ്മനിർവ്വാണം (മോക്ഷം) രണ്ടവസ്ഥയിലുമുണ്ടു്.

[ശം-ഭാ] സമ്യഗ്ദർശികളായ യതികൾ ഇരിക്കുമ്പോഴും മരിച്ചതിന്റെ ശേഷവും മുക്തന്മാരാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

സ്പർശാൻ കൃത്വാ ബഹിർബ്ബാഹ്യാംശ്ചക്ഷുശ്ചൈവാന്തരേ ഭ്രുവോഃ
പ്രാണാപാനൗ സമൗ കൃത്വാ നാസാഭ്യന്തരചാരിണൗ. 27
യതേന്ദ്രിയമനോബുദ്ധിർമ്മുനിർമ്മോക്ഷപരായണഃ
വിഗതേച്ഛാഭയക്രോധോ യഃ സദാ മുക്ത ഏവ സഃ. 28

ബാഹ്യാൻ സ്പർശാൻ	(ദേഹത്തിൽനിന്നു) ബാഹ്യമായ വിഷയങ്ങളെ
ബഹിഃ കൃത്വാ	(ചിന്താത്യാഗേന) പുറത്തുതന്നെ തള്ളിക്കളഞ്ഞും
ചക്ഷുഃ	ദൃഷ്ടിയെ

* 'വിയുക്താനാം' എന്നു പാഠാന്തരം

ഭ്രുവോഃ അന്തരേ ഏവ കൃത്വാ	പുരികങ്ങളുടെ മദ്ധ്യത്തിൽത്തന്നെ നിത്തീട്ട്
പ്രാണാപാനൗ	പ്രാണാപാനവായുക്കളെ
നാസാഭ്യന്തരചാരിണൗ	മൂക്കിൻെറ ഉള്ളിൽത്തന്നെ സഞ്ചരിക്കുന്നവിധത്തിൽ
സമൗ ച കൃത്വാ	സമമാക്കീട്ട് (കുംഭകത്തെ ചെയ്തിട്ട്)
യതേന്ദ്രിയമനോബുദ്ധിഃ	ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ, മനസ്സ്, ബുദ്ധി ഇവയെ അടക്കിയവനായി
വിഗതേച്ഛാഭയക്രോധഃ	ഇച്ഛ, ഭയം, കോപം ഇവയെ ഉപേക്ഷിച്ചവനായി
മോക്ഷപരായണഃ	മോക്ഷത്തെത്തന്നെ ഏററവും ആശ്രയമായി (പ്രാപ്യമായി) വിചാരിക്കുന്നവനായിരിക്കുന്ന
മുനിഃ യഃ	മുനി (മനനശീലൻ) ഏവനോ
സഃ	അവൻ
സദാ	എപ്പോഴും (ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോഴും)
മുക്തഃ ഏവ	മുക്തൻതന്നെ.

ദേഹത്തിൽനിന്നു ബാഹ്യമായിരിക്കുന്ന ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളെ (തൽചിന്താനിമിത്തം) ഉള്ളിലേക്കു പ്രവേശിപ്പിക്കാതെ പുറത്തുതന്നെ തള്ളിക്കളഞ്ഞും, ദൃഷ്ടിയെ പുരികങ്ങളുടെ മദ്ധ്യേ ഉറപ്പിച്ചും, പ്രാണാപാനവായുക്കളെ മൂക്കിൻെറ ഉള്ളിൽ സമമായി സഞ്ചരിക്കുന്നവിധത്തിൽ അടക്കിയും, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ മനസ്സ് ബുദ്ധി ഇവയെ അടക്കിയും, ഇച്ഛ ഭയം ക്രോധം ഇവയെ ഉപേക്ഷിച്ചും, മോക്ഷത്തെത്തന്നെ ഏററവുമാശ്രയമായി വിചാരിച്ചും ഇരിക്കുന്ന മുനി (മനനശീലൻ) ഏവനോ അവൻ എപ്പോഴും മുക്തനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങൾ അതാതു് ഇന്ദ്രിയത്തിൽ കൂടി അന്തഃകരണത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്നു. അവയെ പുറത്തു തള്ളിക്കളയുക എന്നതു് അവയെ വിചാരിക്കാതിരിക്കുകയാ

കുന്നു. മുനി—മനനം ഹേതുവായിട്ടു മുനി എന്നു പറയപ്പെടുന്നു, സന്ന്യാസി എന്നൎത്ഥം. മോക്ഷപരായണഃ—മോക്ഷംതന്നെ പരമഗതിയായിട്ടുള്ളവൻ—അവൻ സദാ മുക്തനാകുന്നു. മോക്ഷപ്രാപ്തിക്കു് അവനു് ഇനി ഒന്നും ചെയ്വാനില്ല എന്നൎത്ഥം.

ഇപ്രകാരം സമാഹിതചിത്തനായ യോഗിക്കു് എന്താണു് അറിയേണ്ടതായിട്ടുള്ളതു്?—പറയുന്നു:

ഭോക്താരം യജ്ഞതപസാം സൎവ്വലോകമഹേശ്വരം
സുഹൃദം സൎവ്വഭൂതാനാം ജ്ഞാത്വാ മാം ശാന്തിമൃച്ഛതി. 29

യജ്ഞതപസാം	(എന്റെ ഭക്തന്മാരാൽ സമൎപ്പിക്കപ്പെട്ട) യജ്ഞങ്ങളുടേയും തപസ്സുകളുടേയും ഫലങ്ങളെ
ഭോക്താരം	അനുഭവിക്കുന്നവനും (രക്ഷിക്കുന്നവനും)
സൎവ്വലോകമഹേശ്വരം	സൎവ്വലോകങ്ങൾക്കും മഹേശ്വരനായിരിക്കുന്നവനും
സൎവ്വഭൂതാനാം	സകലപ്രാണികൾക്കും
സുഹൃദം	(പ്രത്യുപകാരത്തെ അപേക്ഷിക്കാതെ) ഉപകാരിയായിരിക്കുന്നവനുമായി
മാം	എന്നെ (അന്തൎയ്യാമിയായിരിക്കുന്ന എന്നെ)
ജ്ഞാത്വാ	അറിഞ്ഞു്
ശാന്തിം	മോക്ഷത്തെ
ഋച്ഛതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

എന്നെ, യജ്ഞതപസ്സുകളുടെ ഫലങ്ങളെ രക്ഷിക്കുന്നവനായും, സകല ലോകങ്ങൾക്കും മഹേശ്വരനായും, സകലഭൂതങ്ങൾക്കും ഉപകാരിയായും, (യോഗനിഷ്ഠകൊണ്ടു്) അറിഞ്ഞു് യോഗിയായവൻ, മൽപ്രസാദത്താൽ, മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] നാരായണനായിരിക്കുന്ന ഞാൻ കൎത്തൃരൂപമായിട്ടും ദേവതാ രൂപമായിട്ടും യജ്ഞതപസ്സുകളുടെ ഭോക്താവാകുന്നു. ഞാൻ സൎവ്വലോകങ്ങൾക്കും മഹേശ്വരനാകുന്നു. ഞാൻ സകല പ്രാണികൾക്കും പ്രത്യുപകാരത്തെ ഇച്ഛരിക്കാതെ ഉപകാരം ചെയ്യുന്നവനാകുന്നു. ഞാൻ സകല ഭൂതങ്ങ

ളുടേയും ഹൃദയത്തിൽ ഇരിക്കുന്നു. സകല കർമ്മങ്ങൾക്കും തൽഫലങ്ങൾക്കും ഞാൻ അദ്ധ്യക്ഷനമാകുന്നു. ഞാൻ സകല ജ്ഞാനത്തിന്നും സാക്ഷിയാകുന്നു. ഇപ്രകാരം എന്നെ അറിഞ്ഞു് അവർ (യോഗികൾ) സംസാരോപരതിയായ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ
സന്ന്യാസയോഗോ നാമ
പഞ്ചമോദ്ധ്യായഃ

സന്ന്യാസയോഗമെന്ന അഞ്ചാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

ആറാമദ്ധ്യായം

[ശം-ഭാ] ഇതിന്നു മുമ്പിലത്തെ അദ്ധ്യായത്തിന്റെ അവസാനത്തിൽ സമ്യഗ്ദർശനത്തിന്നു് അടുത്തിരിക്കുന്ന സാധനമായ ധ്യാനയോഗം സൂത്രഭൂതങ്ങളായിരിക്കുന്ന ചില ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു് ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. (അ. 5, ശ്ലോ. 27—29) അവറ്റെക്കു് ഒരു വ്യാഖ്യാനമെന്നപോലെയാണു് ഈ ആറാമദ്ധ്യായമാരംഭിക്കപ്പെടുന്നതു്. കർമ്മം ധ്യാനയോഗത്തിന്നു ബാഹ്യമായ സഹായമാകുന്നു. കർമ്മങ്ങൾക്കധികാരിയായ ഗൃഹസ്ഥൻ ധ്യാനയോഗാരോഹണത്തിന്നു സമർത്ഥനാകുന്നതുവരെ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു. അതിനാൽ ഭഗവാൻ കർമ്മത്തെ സ്തുതിക്കുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—വിഹിതകർമ്മങ്ങൾ ജീവകാലം മുഴുവൻ ചെയ്യപ്പെടേണ്ടിയിരിക്കേ ധ്യാനയോഗത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതുവരെ എന്നു അവധിയെ കല്പിക്കുന്നതെന്തിനു്?

സമാധാനം:—അങ്ങനെയല്ല. എന്തെന്നാൽ, (ധ്യാന)യോഗത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛയുള്ള മുനിക്കു കർമ്മമാണു് കാരണ(സാധന)മായിരിക്കുന്നതെന്നു വിശേഷിപ്പിക്കുന്നുണ്ടു്. യോഗത്തെ പ്രാപിച്ചവൻ സകല കർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിക്കുക മാത്രമാണു് വേണ്ടതെന്നും (അ. 6, ശ്ലോ. 3) ഭഗവാൻ പറയുന്നതാകുന്നു. യോഗത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛയുള്ളവനും യോഗത്തെ പ്രാപിച്ചവനും, രണ്ടുവകക്കാരും കർമ്മവും കർമ്മസന്ന്യാസവും (ശമവും) രണ്ടും ചെയ്യേണമെന്നാണു് അഭിപ്രായമെങ്കിൽ, എന്നാൽ യോഗത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛയുള്ളവന്നു് (ആരുരുക്ഷുവിന്നു്) കർമ്മവും യോഗത്തെ പ്രാപിച്ചവന്നു് (ആരൂഢന്നു്) കർമ്മസന്ന്യാസവും എന്നിങ്ങനെ വിശേഷിച്ചു വിഭാഗം ചെയ്തിട്ടുള്ളതിന്നു് അർത്ഥമില്ലാതെയായി ഭവിക്കും.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ആശ്രമികളിൽ (ഗൃഹസ്ഥന്മാരിൽ) ഒരുവൻ യോഗത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛയുള്ളവനായി (ആരുരുക്ഷുവായി) ഭവിക്കുന്നു. മറ്റൊരുവൻ യോഗത്തെ പ്രാപിച്ചവനായും (ആരൂഢനായും) ഭവിക്കുന്നു. എന്നാൽ വേറെ ചിലർ

ആരുരുക്ഷുക്കളുമല്ല, ആരൂഢന്മാരുമല്ല. അങ്ങനെയിരിക്കേ ഇവരെ അപേക്ഷിച്ച് ആരുരുക്ഷു, ആരൂഢൻ എന്നു വിശേഷിച്ചു വിഭാഗിക്കുന്നതു യുക്തമായിരിക്കുന്നു.

സമാധാനം:—അതും ശരിയല്ല; എന്തെന്നാൽ, (6-ാമദ്ധ്യായം 3-ാം ശ്ലോകത്തിൽ) 'തസ്യൈവ' (അവനുതന്നെ) എന്ന വചനത്തേയും 'യോഗാരൂഢസ്യ' എന്നതിൽ വീണ്ടും 'യോഗ' പദത്തേയും, പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ, ആദ്യം ആരുരുക്ഷുവായിരുന്നവൻതന്നെ യോഗാരൂഢനായാൽ പിന്നെ അവൻ കർമ്മസന്ന്യാസത്തെത്തന്നെയാണു ചെയ്യേണ്ടതു് എന്നും, കർമ്മസന്ന്യാസം യോഗഫലത്തിന്നു കാരണമാകുന്നുവെന്നും ആകുന്നു ഭഗവാൻ ഉപദേശിച്ചിരിക്കുന്നതിന്റെ താൽപര്യം. അതിനാൽ ജീവപര്യന്തം ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതായി യാതൊരു കർമ്മവുമില്ലെന്നു സിദ്ധമാകുന്നു.

ഇവിടെ (6-ാമദ്ധ്യായം 37, 38 ശ്ലോകങ്ങളിൽ) യോഗഭ്രംശത്തെപ്പററിയും പറയുന്നുണ്ടു്. 6-ാമദ്ധ്യായത്തിൽ ഗൃഹസ്ഥന്നാണു് കർമ്മയോഗം വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു് എങ്കിൽ, അവൻ, യോഗത്തിൽനിന്നു ഭ്രഷ്ടനാണെന്നുവരികിലും തന്നിമിത്തം ഒരിക്കലും തീരെ നഷ്ടനാവുകയില്ല. എന്തെന്നാൽ, അവൻ കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലത്തെ അനുഭവിക്കുന്നു. നിത്യമായിട്ടുള്ളതോ കാമ്യമായിട്ടുള്ളതോ ആയ ഏതെങ്കിലും ഒരു കർമ്മം ചെയ്യപ്പെട്ടാൽ അതു നിശ്ചയമായി തൽഫലത്തെ പുറപ്പെടുവിക്കുന്നു. എന്നാൽ അവസ്ഥു് മോക്ഷഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കുവാൻ കഴികയില്ല. എന്തെന്നാൽ, മോക്ഷം നിത്യമാകയാൽ ഒരു കർമ്മംകൊണ്ടു് അതു സാദ്ധ്യമാകുന്നതല്ല. നിത്യകർമ്മങ്ങരം (നിത്യനൈമിത്തികകർമ്മങ്ങരം) വേദ പ്രമാണങ്ങളായി അറിയപ്പെടുന്നതിനാൽ അവയും സ്വഫലത്തോടുകൂടിയിരിക്കണമെന്നും, അല്ലെങ്കിൽ, വേദം നിഷ്പ്രയോജനമാണെന്നു കല്പിക്കേണ്ടിവരുമെന്നും നാം, ഇതിന്നു മുമ്പിൽ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ (ശം. ഭാ.അ. 4, ശ്ലോ. 18). ഗൃഹസ്ഥൻ കർമ്മം ചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുമ്പോഴും അവൻ രണ്ടുപ്രകാരത്തിലും (ഉഭയ) ഭ്രഷ്ടനാണെന്നുപറവാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, കർമ്മം ചെയ്യുമ്പോരം ഭ്രംശം ഒരിക്കലും വരുന്നതല്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—കർമ്മങ്ങളെല്ലാം ഈശ്വരാർപ്പണമായി ചെയ്യപ്പെട്ടു. അതിനാൽ കർമ്മം ചെയ്യവനിൽ തല്ഫലമുണ്ടാകുന്നതല്ല.

സമാധാനം:—അതങ്ങനെയല്ല. എന്തെന്നാൽ, കർമ്മങ്ങൾ ഈശ്വരനിൽ അർപ്പിക്കപ്പെട്ടാൽ അവ അധികഫലത്തെ ഉണ്ടാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—അതു മോക്ഷസാധനമായി ഭവിക്കുമായിരിക്കാം. യോഗത്തോടുകൂടി ഒരുവൻ ചെയ്യുന്ന കർമ്മങ്ങളുടെ ഈശ്വരങ്കലുള്ള അർപ്പണം മോക്ഷത്തിന്നായിട്ടല്ലാതെ അന്യഫലത്തിന്നായി ഭവിക്കുന്നില്ല. പക്ഷേ, അവൻ യോഗത്തിൽനിന്നു ഭ്രഷ്ടനാണുതാനും. അപ്പോൾ അങ്ങനെയുള്ളവൻ നഷ്ടനാകുമെന്നു ശങ്കിപ്പാനവകാശമുണ്ട്.

സമാധാനം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, 'ഏകാകീ യത ചിത്താത്മാ' (അ. 6, ശ്ളോ. 10) 'ബ്രഹ്മചാരിവ്രതേ സ്ഥിതഃ' (അ. 6, ശ്ലോ. 14)എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്ളോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസമാണു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. ധ്യാനകാലത്തിൽ സ്ത്രീയുടെ സഹായമാവശ്യമില്ല. അതിനാലാണ് ഏകാകിത്വം വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. ഗൃഹസ്ഥനെ സംബന്ധിച്ച് 'നിരാശീരപരിഗ്രഹഃ' (അ. 6, ശ്ലോ. 10) എന്ന വചനവും യോജിക്കുന്നില്ല; രണ്ടുവിധത്തിലും ഭ്രഷ്ടനാകുമോ (അ. 6, ശ്ളോ. 38) എന്ന ചോദ്യവും യുക്തമാവുകയില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—'അനാശ്രിതഃ കർമ്മഫലം' (അ. 6, ശ്ളോ. 1) എന്ന ശ്ളോകത്തിൽ കർമ്മികൾക്കാണ് (ഗൃഹസ്ഥന്മാർക്കാണ്) സന്ന്യാസിത്വവും യോഗിത്വവും വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതെന്നും, കർമ്മികളല്ലാത്തവർക്കും നിരഗ്നികൾക്കും അവ പ്രതിഷേധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവെന്നും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ.

സമാധാനം:—അതങ്ങനെയല്ല. എന്തെന്നാൽ, 6-ാമദ്ധ്യായം ഒന്നാംശ്ളോകംകൊണ്ടു കർമ്മത്തിലുള്ള ആസക്തിയുടെ സന്ന്യാസത്തെയാണു സ്തുതിച്ചിരിക്കുന്നതു്. കർമ്മം ധ്യാനയോഗത്തിന്നു ബാഹ്യമായിട്ടൊരു സഹായമേ ആവുകയുള്ളു. കേവലം നിരഗ്നിയും അകർമ്മിയും മാത്രമല്ല സന്ന്യാസിയും യോഗിയുമായി ഭവിക്കുന്നതെന്നും, ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ മനഃശുദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു കർമ്മം ചെയ്യുന്ന ഒരു കർമ്മിയുംകൂടി ഒരു സന്ന്യാസിയും യോഗിയുമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നും ഉള്ള

താത്പര്യത്തോടുകൂടിയാണ് അതിൽ കർമ്മിയെ സ്തുതിച്ചിരിക്കുന്നത്. അതു കൂടാതെ, ഒരു വാക്യത്തിൽത്തന്നെ കർമ്മഫലത്തിലുള്ള സക്തിയുടെ സന്ന്യാസത്തെ സ്തുതിക്കുകയും, നാലാമത്തെ ആശ്രമമായ സന്ന്യാസത്തെ പ്രതിഷേധിക്കുകയും ചെയ്യുന്നതു യുക്തമല്ല. ശ്രുതി, സ്മൃതി, പുരാണം, ഇതിഹാസം, യോഗശാസ്ത്രം എന്നിങ്ങനെയുള്ള പ്രമാണങ്ങളിൽ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള നിരഗ്നിയായും അകർമ്മിയായുമുള്ള പരമാർത്ഥസന്ന്യാസിയുടെ പ്രസിദ്ധമായ സന്ന്യാസിത്വത്തേയും യോഗിത്വത്തേയും ഭഗവാൻ ഒരിക്കലും പ്രതിഷേധിക്കുകയില്ല. നാലാമാശ്രമത്തെ പ്രതിഷേധിക്കുന്നപക്ഷം, അദ്ദേഹംതന്നെ 'സർവ്വകർമ്മാണി മനസാ സന്ന്യസ്യ', 'നൈവ കുർവ്വന്ന കാരയൻ', 'ആസ്തേ മൗനീ സന്തുഷ്ടോ യേന കേനചിൽ', 'അനികേതഃ സ്ഥിരമതിഃ', 'വിഹായ കാമാൻ യഃ സർവ്വാൻ പുമാംശ്ചരതി നിഃസ്പൃഹഃ', 'സർവ്വാരംഭപരിത്യാഗീ' എന്നിങ്ങനെ അവിടവിടെ ഉപദേശിച്ചിട്ടുള്ള സ്വവചനത്തിന്നു വിരോധമായി പറയേണ്ടിവരും. അതിനാൽ, യോഗാരോഹണത്തിന്നിച്ഛയുള്ളവനും ഗൃഹസ്ഥാശ്രമത്തെ സ്വീകരിച്ചവനുമായ മുനി അഗ്നിഹോത്രാദികർമ്മങ്ങളെ ഫലാപേക്ഷകൂടാതെ ചെയ്യുന്നുവെങ്കിൽ ആ കർമ്മങ്ങൾ മനഃശ്ശുദ്ധിദ്വാരേണ അവന്റെ യോഗാരോഹണത്തിന്നു സാധനമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നു സിദ്ധിക്കുന്നു.

അതിനാലാണ് അവൻ സന്ന്യാസിയുമാണ് യോഗിയുമാണ് എന്നു സ്തുതിക്കപ്പെടുന്നത്.

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

അനാശ്രിതഃ കർമ്മഫലം കാര്യം കർമ്മ കരോതി യഃ
സ സന്ന്യാസീ ച യോഗീ ച ന നിരഗ്നിർന്ന ചാക്രിയഃ. 1

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

കർമ്മഫലം	കർമ്മഫലത്തെ
അനാശ്രിതഃ	അപേക്ഷിക്കാതെ (ആശ്രയിക്കാത്തവനായി)
കാര്യം കർമ്മ	കർത്തവ്യകർമ്മത്തെ (നിത്യനൈമിത്തികാദി വിഹിതകർമ്മത്തെ)
യഃ കരോതി	എവൻ ചെയ്യുന്നുവോ

സഃ	അവൻ
സന്ന്യാസീ ച	സന്ന്യാസിയും
യോഗീ ച	യോഗിയും
(ഭവതി)	ആകുന്നു
നിരഗ്നിഃ ന	അഗ്നിയെ ഉപേക്ഷിച്ചവനുമല്ല
അക്രിയഃ ച ന	കർമ്മത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചവനുമല്ല.

കർമ്മഫലത്തെ ആശ്രയിക്കാതെ വിഹിതകർമ്മത്തെ എവൻ ചെയ്യുന്നുവോ അവൻ സന്ന്യാസിയും യോഗിയുമാകുന്നു. അഗ്നിയെ ഉപേക്ഷിച്ചവൻ (മാത്രം) സന്ന്യാസിയല്ല. കർമ്മത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചവൻ (മാത്രം) യോഗിയുമല്ല.

[ശം-ഭാ] കർമ്മഫലത്തിൽ തൃഷ്ണയോടുകൂടിയവൻ കർമ്മഫലത്തെ ആശ്രയിക്കുന്നവനാകുന്നു. എന്നാൽ ഇവിടെ പറയപ്പെട്ടവൻ തദ്വിപരീതനാകുന്നു. അവൻ കർമ്മഫലത്തെ ആശ്രയിക്കുന്നില്ല. ഇപ്രകാരം കർമ്മത്തെ ആശ്രയിക്കാതെ യാതൊരുവനാണ് കാമ്യകർമ്മങ്ങൾക്കു വിപരീതമായും നിത്യം ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതായുമിരിക്കുന്ന അഗ്നിഹോത്രാദി കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നതു്, അങ്ങനെയുള്ളവൻ അന്യകർമ്മികളേക്കാൾ വിശിഷ്ടനാകുന്നു. ഈ അർത്ഥത്തെ വിശദമാക്കുന്നതിനാണ് അവൻ സന്ന്യാസിയുമാണ് യോഗിയുമാണ് എന്നു ഭഗവാൻ പറയുന്നതു്. സന്ന്യാസമെന്നതു പരിത്യാഗമാകുന്നു. അതാർക്കുണ്ടോ അവൻ സന്ന്യാസിയാകുന്നു. യോഗമെന്നതു ചിത്തസമാധാനമാകുന്നു. അതുള്ളവൻ യോഗിയുമാകുന്നു. ഇവൻ ഈ രണ്ടു ഗുണങ്ങളോടുകൂടിയവനാണെന്നു ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അല്ലാതെ കേവലം നിരഗ്നിയും അക്രിയനും മാത്രമാണ് സന്ന്യാസിയും യോഗിയും (ആയി ഭവിക്കുന്നതു്) എന്നു വിചാരിപ്പാൻ പാടില്ല.

കർമ്മാംഗഭൂതമായിരിക്കുന്ന അഗ്നിയെ ഉപേക്ഷിച്ചവൻ നിരഗ്നി. അഗ്നിയുടെ അപേക്ഷയില്ലാത്ത തപോദാനാദി കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യാത്തവൻ അക്രിയൻ.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ശ്രുതി, സ്മൃതി, യോഗശാസ്ത്രം ഇവയിൽ നിരഗ്നിയും അക്രിയനുമായിട്ടുള്ളവനാണല്ലോ സന്ന്യാസിത്വവും യോഗിത്വവും പ്രസിദ്ധമായിരിക്കുന്നതു്. അങ്ങനെയി

രിക്കെ, അഗ്നിയുള്ളവനും കർമ്മിയുമായവന്നാണ് സന്ന്യാസിത്വവും യോഗിത്വവുമെന്നിങ്ങനെ അപ്രസിദ്ധമായിട്ടുള്ളതിനെ എങ്ങനെയാണുപദേശിക്കുന്നതു്?

സമാധാനം:—അതുകൊണ്ടു ദോഷമില്ല. എന്തെന്നാൽ, ആ രണ്ടു പദങ്ങളുടേയും (സന്ന്യാസിത്വത്തിൻേറയും യോഗിത്വത്തിൻേറയും) ഗുണവൃത്തികൊണ്ടു മാത്രമാണ് കർമ്മിയായവൻ സന്ന്യാസിയുമാണ് യോഗിയുമാണ് എന്നു പറഞ്ഞതു്. എങ്ങനെയെന്നാൽ— കർമ്മഫലസങ്കല്പത്തെ സന്ന്യസിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് അവന്നു് സന്ന്യാസിത്വവും, യോഗാംഗമായി കർമ്മം ചെയ്യുന്നതുകൊണ്ടും ചിത്തവിക്ഷേപത്തിന്നു ഹേതുവായ കർമ്മഫലസങ്കല്പത്തിൻെറ പരിത്യാഗംകൊണ്ടും അവന്നു യോഗിത്വവും സിദ്ധിക്കുന്നു. അവന്നു സന്ന്യാസിത്വവും യോഗിത്വവും ഗൗണമായിട്ടു മാത്രമാകുന്നു. അല്ലാതെ, അവൻ പരമാൎത്ഥസന്ന്യാസിയോ യോഗിയോ അല്ല. ഈ അൎത്ഥത്തെ വിശദമാക്കുന്നതിന്നായി പറയുന്നു:

യം സന്ന്യാസമിതി പ്രാഹുൎയ്യോഗം തം വിദ്ധി പാണ്ഡവ
ന ഹ്യസന്ന്യസ്തസംകല്പോ യോഗീ ഭവതി കശ്ചന. 2

ഹേ പാണ്ഡവ	അല്ലയോ അൎജ്ജുന
യം	യാതൊന്നിനെ
സന്ന്യാസം ഇതി	സന്ന്യാസമെന്നു്
പ്രാഹുഃ	ശ്രേഷ്ഠമായി പറയുന്നുവോ
തം	അതിനെ
യോഗം (ഇതി)	യോഗമെന്നു്
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും
ഹി	എന്തെന്നാൽ
അസന്ന്യസ്തസങ്കല്പഃ	സകല സങ്കല്പങ്ങളേയുമുപേക്ഷിക്കാത്ത
കശ്ചന	ഒരുവനും
യോഗീ	യോഗിയായി
ന ഭവതി	ഭവിക്കുന്നില്ല,

അല്ലയോ അൎജ്ജുന, യാതൊന്നിനെയാണ് സന്ന്യാസമെന്നു പറയുന്നതു്, അതുതന്നെയാണ് യോഗം എന്നറിഞ്ഞാലും.

എന്തെന്നാൽ, സകല സങ്കല്പങ്ങളേയും ഉപേക്ഷിക്കാത്ത ഒരുവനും യോഗിയായി ഭവിക്കുന്നതല്ല.

[ശം-ഭാ] സർവ്വകർമ്മങ്ങളുടേയും തൽഫലസഹിതമായിട്ടുള്ള പരിത്യാഗമാകുന്നു പരമാത്ഥസന്ന്യാസം. യാതൊന്നിനെയാണ് പരമാത്ഥസന്ന്യാസമെന്ന് ശ്രുതിസ്മൃതികളിൽ അറിവുള്ളവർ പറയുന്നത് അതുതന്നെയാണ് കർമ്മാനുഷ്ഠാനലക്ഷണമായ യോഗവും എന്നറിഞ്ഞാലും. ഇവിടെ ഇങ്ങനെ ഒരു പൂർവ്വപക്ഷം ജനിച്ചേക്കാം—പ്രവൃത്തിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന കർമ്മയോഗത്തിന്നും അതിന്റെ വിപരീതമായ നിവൃത്തിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന പരമാത്ഥസന്ന്യാസത്തിന്നും തമ്മിൽ എപ്രകാരമുള്ള സാമ്യത്തെ അംഗീകരിച്ചാണ് പറഞ്ഞത്?—ഇതിന്നു സമാധാനമായി നാം ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:—കർമ്മയോഗത്തിന്നു പരമാത്ഥസന്ന്യാസത്തോടു കർത്തൃദ്വാരകമായ (കർത്താവിനെ സംബന്ധിച്ച) സാദൃശ്യമുണ്ട്. എന്തെന്നാൽ, പരമാത്ഥസന്ന്യാസിയായവൻ സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും സാധനസഹിതം ത്യജിക്കുന്നതോടുകൂടി സർവ്വകർമ്മവിഷയമായും തൽഫലവിഷയമായുമിരിക്കുന്ന സങ്കല്പത്തേയും—കർമ്മം ചെയ്‌വാനുള്ള ഇച്ഛയ്ക്കു കാരണമായിരിക്കുന്ന സങ്കല്പത്തേയും—ത്യജിക്കുന്നു. അതുപോലെതന്നെ കർമ്മയോഗിയും, കർമ്മം ചെയ്യുന്നുവെങ്കിലും ഫലവിഷയമായ സങ്കല്പത്തെ ത്യജിക്കുന്നു. ഈ അത്ഥത്തെ വിശദമാക്കുന്നതിന്നു ഭഗവാൻ (താഴെ പറയുന്ന വാക്യത്തെ) പറയുന്നു: ''ന ഹി....'' (=ഫലവിഷയമായ സങ്കല്പത്തെ സന്ന്യസിക്കാത്ത ഒരു കർമ്മി ഒരിക്കലും മനസ്സമാധാനത്തോടുകൂടിയ യോഗിയായി ഭവിക്കുന്നതല്ല). എന്തെന്നാൽ, ഫലസങ്കല്പമാണ് ചിത്തവിക്ഷേപത്തിന്നു ഹേതു. അതിനാൽ ഏതൊരു കർമ്മയോഗിയാണ് ഫലസങ്കല്പത്തെ സന്ന്യസിച്ചിട്ടുള്ളത് അവൻ സമാധാനത്തോടുകൂടിയ യോഗിയായി ഭവിക്കുന്നു. അല്ലാതെ വിക്ഷിപ്തചിത്തനായി ഭവിക്കുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ ചിത്തവിക്ഷേപത്തിന്നു ഹേതുവായ ഫലസങ്കല്പത്തെ അവൻ ത്യജിക്കുന്നു. ഇതാണ് ഈ ശ്ലോകത്തിന്റെ അഭിപ്രായം. ഇങ്ങനെ, കർമ്മയോഗത്തിന്നും പരമാത്ഥസന്ന്യാസത്തിന്നും തമ്മിൽ കർത്തൃദ്വാരകമായ സാദൃശ്യത്തെ (സന്ന്യാസസാമാന്യത്തെ) അപേക്ഷിച്ച്

ഭഗവാൻ 'ഹേ പാണ്ഡവ, യാതൊന്നിനെ സന്ന്യാസമെന്നു പറയുന്നുവോ അതുതന്നെയാണു യോഗം' എന്നിങ്ങനെ കർമ്മയോഗത്തെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നാണ് അതിന്നു സന്ന്യാസത്വം പറഞ്ഞതു്.

ഫലാപേക്ഷക്കൂടാതെയുള്ള കർമ്മയോഗം ധ്യാനയോഗത്തിന്നു ബാഹ്യമായ സാധനമായി ഭവിക്കുന്നു എന്നിങ്ങനെ അതിനെ (കർമ്മയോഗത്തെ) സന്ന്യാസത്വേന സ്തുതിച്ചിട്ട് ഭഗവാൻ ഇപ്പോഠം കർമ്മയോഗം ധ്യാനയോഗത്തിന്നു സാധനമാണ് എന്നതിനെ കാണിക്കുന്നു —

ആരുരുക്ഷോർമ്മുനേര്യോഗം കർമ്മ കാരണമുച്യതേ
യോഗാരൂഢസ്യ തസ്യൈവ ശമഃ കാരണമുച്യതേ. 3

യോഗം	ജ്ഞാനയോഗത്തെ (സമ്യഗ്ദർശനനിഷ്ഠയെ)
ആരുരുക്ഷോഃ	പ്രാപിപ്പാനിച്ഛയുള്ള
മുനേഃ	യോഗിക്കു്
കർമ്മ	കർമ്മയോഗം
കാരണം ഉച്യതേ	(ചിത്തശുദ്ധികരമാകയാൽ ജ്ഞാനപ്രാപ്തിക്കു്) കാരണമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു
യോഗാരൂഢസ്യതസ്യ ഏവ	ജ്ഞാനയോഗത്തെ പ്രാപിച്ച അവന്നു് (ആ ജ്ഞാനനിഷ്ഠന്നു്) തന്നെ
ശമഃ	ചിത്തവിക്ഷേപത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്ന കർമ്മത്തിൻെറ ഉപരതി
കാരണം	(ജ്ഞാനപരിപാകത്തിന്നു) കാരണമെന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

ജ്ഞാനയോഗത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛയുള്ള യോഗിക്കു് (ജ്ഞാനപ്രാപ്തിക്കു്) കർമ്മയോഗം (ചിത്തശുദ്ധിദ്വാരേണ) കാരണമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നും, ജ്ഞാനയോഗത്തെ പ്രാപിച്ച ആ മുനിക്കുതന്നെ കർമ്മോപരമായ ശമം (ജ്ഞാനപരിപാകത്തിന്നു്) കാരണമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നും പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] ആരുരുക്ഷുഃ—യോഗത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛയുള്ളവൻ, അനാരൂഢൻ—ധ്യാനയോഗത്തിലിരിപ്പാൻ ശക്തിയി

ല്ലാത്തവൻ എന്നത്ഥം. അനാരുരുഢനായ മുനിക്ക്—കർമ്മഫലത്തെ സന്ന്യസിച്ചവന്ന്—കർമ്മം തൽപ്രാപ്തിക്ക് (ധ്യാനയോഗപ്രാപ്തിക്ക്) കാരണമായി (സാധനമായി) ഭവിക്കുന്നു. എന്നാൽ യോഗത്തെ പ്രാപിച്ച ആ മുനിക്കുതന്നെ സവ്വകർമ്മങ്ങളിൽനിന്നുള്ള നിവൃത്തിയായ ഉപശമമാണ് യോഗാരുരുഢത്വത്തിന്നു കാരണമായി പറയപ്പെടുന്നതു്. കർമ്മങ്ങളിൽനിന്നു നിവത്തിച്ചുവരുന്തോറും ജിതേന്ദ്രിയനും നിരായാസനുമായ അവൻെറ ചിത്തം സമാധിയിലുറച്ചുവരുന്നു. അപ്പോൾ അവൻ വേഗത്തിൽ യോഗാരുരുഢനായി ഭവിക്കുന്നു. വ്യാസമഹഷി മഹാഭാരതത്തിൽ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:—

''നൈതാദൃശം ബ്രാഹ്മണസ്യാസ്തി വിത്തം
യഥൈകതാ സമതാ സത്യതാ ച
ശീലം സ്ഥിതിർദ്ദണ്ഡനിധാനമാജ്ജവം
തതസ്തതശ്ചോപരമഃക്രിയാഭ്യഃ''

(ഐക്യബുദ്ധി, സകലത്തിലും സമദശനം, സത്യം, ശീലഗുണം, സ്ഥൈര്യം, നിരുപദ്രവം, അവക്രത, കർമ്മങ്ങളിൽ നിന്നുള്ള ഉപരമം. എന്നിവയ്ക്കുതുല്യമായിട്ട് ഒരു ബ്രാഹ്മണന്നു വേറെ ഒരു ധനവുമില്ല) (ശാന്തിപവ്വം 175. 37)

എപ്പോഴാണ് ഒരുവൻ യോഗാരുരുഢനാകുന്നതു്?—പറയുന്നു:

യദാഹി നേന്ദ്രിയാത്ഥേഷു ന കർമ്മസ്വനുഷജ്ജതേ
സവ്വസങ്കല്പസന്ന്യാസീ യോഗാരുരുഢസ്തദോച്യതേ. 4

യദാ	എപ്പോൾ
സവ്വസങ്കല്പസന്ന്യാസീ	ഭോഗവിഷയമായും കർമ്മവിഷയമായുമുള്ള സകല സങ്കല്പങ്ങളേയും സന്ന്യസിച്ചിരിക്കുന്ന അവൻ
ഇന്ദ്രിയാത്ഥേഷു	വിഷയങ്ങളിൽ
ന അനുഷജ്ജതേ	ആസക്തിയെ ചെയ്യുന്നില്ലയോ
കർമ്മസു ന	കർമ്മങ്ങളിലും ആസക്തിയെ ചെയ്യുന്നില്ലയോ
തദാ	അപ്പോൾ

യോഗാരൂഢഃ	യോഗാരൂഢനെന്നു്
ഉച്യതേ ഹിഃ	പറയപ്പെടുന്നു.

ഒരുവൻ എപ്പോഠം സകല സങ്കല്പങ്ങളേയും സന്ന്യസിച്ചു വിഷയങ്ങളിലും കർമ്മങ്ങളിലും ആസക്തിയെ ചെയ്യുന്നില്ലയോ അപ്പോഠം അവൻ യോഗാരൂഢൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] എപ്പോഠം യോഗിയായവൻ മനസ്സിനെ സമാധിയിൽ വെച്ചുകൊണ്ടു ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളിൽ ആസക്തിയെ ചെയ്യുന്നില്ലയോ, എപ്പോഠം അവൻ നിത്യമായോ നൈമിത്തികമായോ കാമ്യമായോ പ്രതിഷിദ്ധമായോ ഉള്ള സകല കർമ്മങ്ങളേയും, പ്രയോജനം കാണായ്കയാൽ, ചെയ്യേണ്ടതാണെന്നു വിചാരിക്കുന്നില്ലയോ, ഇഹലോകസംബന്ധമായും പരലോകസംബന്ധമായും ഉള്ള വിഷയങ്ങളിൽ ഇച്ഛയ്ക്കു കാരണമായ സകല സങ്കല്പങ്ങളേയും, എപ്പോഠം അവൻ സന്ന്യസിച്ചിരിക്കുന്നുവോ അപ്പോഠം അവൻ യോഗാരൂഢൻ —യോഗത്തെ പ്രാപിച്ചവൻ—എന്നു പറയപ്പെടുന്നു, 'സർവ്വസങ്കല്പസന്ന്യാസീ' എന്ന വചനംകൊണ്ടു് സകല കാമങ്ങളേയും സകല കർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിക്കേണ്ടതാണെന്നർത്ഥമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, സകല കാമങ്ങളും സങ്കല്പത്തിൽനിന്നാണുണ്ടാകുന്നതു്:— ''സങ്കല്പമൂലഃ, കാമോ വൈ യജ്ഞാഃ സങ്കല്പസംഭവാഃ'' (=കാമം സങ്കല്പത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നു, യജ്ഞങ്ങളും സങ്കല്പത്തിൽനിന്നുത്ഭവിക്കുന്നു) (മനു. 2. 3).

''കാമ ജാനാമി തേ മൂലം സങ്കല്പാത്ത്വം ഹി ജായസേ
ന ത്വാം സങ്കല്പയിഷ്യാമി തേന മേ ന ഭവിഷ്യസി''

(അല്ലയോ ഇച്ഛേ, നിന്റെ മൂലം എവിടെയാണെന്നു് എനിക്കു മനസ്സിലായി. നീ സങ്കല്പത്തിൽനിന്നുണ്ടായതാകുന്നു. ഞാൻ നിന്നെ സങ്കല്പിക്കുകയില്ല. അപ്പോഠം നീ ഇല്ലാതാകും) (മ. ഭാ. ശാന്തിപർവ്വം 177.25) ഇത്യാദി സ്മൃതിവാക്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു സർവ്വകാമപരിത്യാഗത്തിൽ സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസം സിദ്ധമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നുവരുന്നു ''സ യഥാകാമോ ഭവതി തൽ ക്രതുർഭവതി, യൽ ക്രതുർഭവതി തൽ കർമ്മ കുരുതേ'' (=അവൻ ഏതിനെ ഇച്ഛരിക്കുന്നുവോ അതിനെ ചെയ്യേണമെന്നു നിശ്ചയിക്കുന്നു. ഏതിനെ നിശ്ച

യിക്കുന്നുവോ അതിനെ ചെയ്യുന്നു) (ബൃ. ഉ. 4. 4. 5) എന്ന ശ്രുതിവാക്യംകൊണ്ടും, ''യദ്യദ്ധി കുരുതേ കർമ്മ തത്തൽ കാമസ്യ ചേഷ്ടിതം'' (=ഒരുവൻ എന്തെല്ലാം കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നുവോ അതെല്ലാം കാമചേഷ്ടിതമാകുന്നു) എന്ന സ്മൃതിവാക്യംകൊണ്ടും യുക്തികൊണ്ടും അതുതന്നെ സാധിക്കുന്നു. സർവ്വസങ്കല്പങ്ങളേയും സന്ന്യസിക്കുന്ന ഒരുവനു പിന്നെ ചലിപ്പാൻപോലും പാടില്ലാതാകുന്നു. അതിനാൽ 'സർവ്വസങ്കല്പസന്ന്യാസീ' എന്ന വചനംകൊണ്ടു സകലകാമങ്ങളേയും സകലകർമ്മങ്ങളേയും ത്യജിക്കേണമെന്നാകുന്നു ഭഗവാൻെറ അഭിപ്രായം.

എപ്പോഴാണ് ഒരുവൻ യോഗാരൂഢനാകുന്നതു് അപ്പോഠം അവനാൽ ആത്മാ അനർത്ഥസമൂഹമായിരിക്കുന്ന സംസാരത്തിൽനിന്നു തന്നെത്താൻ ഉദ്ധരിക്കപ്പെട്ടതായി ഭവിക്കുന്നു. അതിനാൽ—

ഉദ്ധരേദാത്മനാത്മാനം നാത്മാനമവസാദയേൽ
ആത്മൈവ ഹ്യാത്മനോ ബന്ധുരാത്മൈവ രിപുരാത്മനഃ. 5

ആത്മനാ	തന്നാൽ (വിവേകത്തോടുകൂടിയവനാൽ)
ആത്മാനം	തന്നെ (ആത്മാവിനെ)
ഉദ്ധരേൽ	(സംസാരത്തിൽനിന്നു്) കരയേററണം
ആത്മാനം	ആത്മാവിനെ
ന അവസാദയേൽ	അധോനയിപ്പിക്കരുതു് (നശിപ്പിക്കരുതു്)
ഹി	എന്തെന്നാൽ
ആത്മനഃ	തനിക്കു് (ആത്മാവിന്നു്)
ആത്മാ ഏവ	താൻതന്നെ (ആത്മാതന്നെ)
ബന്ധു	ബന്ധു (ഉപകാരകൻ)
ആത്മനഃ	തനിക്കു് (ആത്മാവിന്നു്)
ആത്മാ ഏവ	താൻതന്നെ (ആത്മാതന്നെ)
രിപുഃ	ശത്രു (അപകാരകൻ).

ഒരുവൻ വിവേകത്തോടുകൂടിയ മനസ്സുകൊണ്ടു് തൻെറ ആത്മാവിനെ സംസാരത്തിൽനിന്നു കരയേററണം. (അല്ലാതെ) ആത്മാവിനെ അധോനയിപ്പിക്കരുതു്. എന്തെന്നാൽ, തനിക്കു്

(തന്റെ ആത്മാവിന്നു്) താൻതന്നെയാണു് ബന്ധു. തനിക്കു് തന്റെ (ആത്മാവിന്നു്) ശത്രുവും താൻതന്നെയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഒരുവൻ സംസാരസമുദ്രത്തിൽ മുങ്ങിക്കിടക്കുന്ന ആത്മാവിനെ താൻതന്നെ കരയേററണം. യോഗാരൂഢതയെ പ്രാപിപ്പിക്കണമെന്നർത്ഥം. ആത്മാവിന്റെ ഗതിയെ കീഴ്പോട്ടാക്കരുതു്. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാതന്നെയാണു് ആത്മാവിന്റെ ബന്ധു. സംസാര (സമുദ്ര)ത്തിൽനിന്നു മോചിപ്പിക്കുവാൻ ആത്മാവിന്നു് അന്യബന്ധുവില്ല, നിശ്ചയം. ബന്ധുവാണെന്നു പറയുന്നവൻ മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽ ശത്രുവാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ബന്ധത്തിന്നു ഹേതുവായ സ്നേഹം മുതലായതിന്നു് അവൻ പാത്രമാകുന്നു. അതിനാലാണു് ആത്മാതന്നെ ആത്മാവിന്റെ ബന്ധു എന്നുറപ്പിച്ചു പറഞ്ഞതു്. അപ്രകാരം തന്നെ, ആത്മാതന്നെയാണു് ആത്മാവിന്റെ ശത്രുവും, ബാഹ്യമായിട്ടുള്ള. അന്യശത്രുവിനെ ഉണ്ടാക്കുന്നതും ആത്മാതന്നെയാണു്. അതിനാൽ ആത്മാവിന്നു് ആത്മാതന്നെ ശത്രുവാകുന്നു എന്നുറപ്പിച്ചു പറഞ്ഞതും യുക്തംതന്നെ.

ആത്മാതന്നെയാണു് ആത്മാവിന്റെ ബന്ധുവെന്നും, ആത്മാതന്നെയാണു് ആത്മാവിന്റെ ശത്രുവെന്നും പറഞ്ഞു. എന്നാൽ, എന്തു ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ ആത്മാവാണു് ആത്മാവിന്റെ ബന്ധുവാകുന്നതെന്നും, എങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ആത്മാവാണു് ആത്മാവിന്റെ ശത്രുവെന്നും ഇനി പറയുന്നു:

ബന്ധുരാത്മാത്മനസ്തസ്യ യേനാത്മൈവാത്മനാ ജിതഃ
അനാത്മനസ്തു ശത്രുത്വേ വർത്തേതാത്മൈവ ശത്രുവൽ. 6

യേന ആത്മനാ ഏവ	ഏതു് ആത്മാവിനാൽ
ആത്മാ	കാര്യകരണസംഘാതരൂപമായ ആത്മാ
ജിതഃ	വശീകരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ
തസ്യ ആത്മനഃ	അപ്രകാരമുള്ള ആത്മാവിന്നു്
ആത്മാ (ഏവ)	ആത്മാതന്നെ
ബന്ധുഃ	ബന്ധു (താരകൻ)
അനാത്മനഃ തു	എന്നാൽ ദേഹേന്ദ്രിയാദിസംഘാതത്തെ ജയിക്കാത്തവന്നു്
ആത്മാ ഏവ	ആത്മാതന്നെ

ശത്രുത്വേ	അപകാരിത്വത്തിൽ
ശത്രുവൽ	ശത്രുവിനെപ്പോലെ
വർത്തേത	വർത്തിക്കും.

യാതൊരാത്മാവിനാൽ ദേഹേന്ദ്രിയാദിസംഘാതരൂപമായ ആത്മാ വശീകരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ ആ ആത്മാവിന്നു് ആത്മാതന്നെയാണു് ബന്ധു, എന്നാൽ ദേഹേന്ദ്രിയാദിയെ ജയിക്കാത്ത ആത്മാവിന്നു് ആത്മാതന്നെയാണു് ശത്രുവിനെപ്പോലെ അപകാരിയായിരിക്കുന്നതു്,

[ശം-ഭാ] യാതൊരാത്മാവിനാലാണു് ദേഹേന്ദ്രിയാദികൾ വശീകരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതു്—യാതൊരുവനാണു് ജിതേന്ദ്രിയനായിരിക്കുന്നതു്—(അവന്നു്) ആ ആത്മാവിന്നു് ആത്മാതന്നെയാണു ബന്ധു. എന്നാൽ ആത്മാവിനെ (ദേഹേന്ദ്രിയാദിസംഘാതത്തെ) ജയിക്കാത്തവന്നു് ആത്മാ ഒരു ശത്രുവിനെപ്പോലെ അപകാരിയായി ഭവിക്കുന്നു.

ജിതാത്മനഃ പ്രശാന്തസ്യ പരമാത്മാ സമാഹിതഃ
ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖേഷു തഥാ മാനാവമാനയോഃ.* 7

ജിതാത്മനഃ	മനസ്സിനെ ജയിച്ചവനായും
പ്രശാന്തസ്യ	കാമക്രോധാദികളെ അടക്കിയവനായുമിരിക്കുന്നവൻെറ
(ഹൃദി)	ഹൃദയത്തിൽ
ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖേഷു	ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖപ്രാപ്തിയിലും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
മാനാവമാനയോഃ	മാനാവമാനപ്രാപ്തിയിലും
പരമാത്മാ	പരമാത്മാ
സമാഹിതഃ	സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

മനസ്സിനെ ജയിച്ചും കാമക്രോധാദികളെ അടക്കിയുമിരിക്കുന്നവൻെറ ഹൃദയത്തിൽ പരമാത്മാ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. (അവൻ) ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖപ്രാപ്തിയിലും അപ്രകാരംതന്നെ മാനാവമാനപ്രാപ്തിയിലും സമനാകുന്നു. (അല്ലെങ്കിൽ, ജിതാത്മനഃ പ്രശാന്തസ്യ=മനസ്സിനെ ജയിച്ചവനും രാഗാദിരഹിതനുമായവൻെറ; ആത്മാ=മനസ്സു്. ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖേഷു

* 'മാനാപമാനയോഃ' എന്നു പാഠാന്തരം.

[സർവ്വ അപി]=ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖപ്രാപ്തിയിലും; തഥാ = അപ്രകാരംതന്നെ; മാനാവമാനയോഃ=മാനാവമാനപ്രാപ്തിയിലും; പരം=അതിയായി; സമാഹിതഃ=സ്വാത്മാവിൽ നിഷ്ഠയോടുകൂടി ഇരിക്കുന്നു.)

[ശം-ഭാ] ദേഹേന്ദ്രിയമനോബുദ്ധ്യാദിയെ ജയിച്ചവനും പ്രസന്നാന്തഃകരണനുമായ സന്ന്യാസിക്കു പരമാത്മാ സാക്ഷാൽ ആത്മഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നു. എന്നുതന്നെയല്ല, അവൻ ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖങ്ങളിലും പൂജാപരിഭവങ്ങളിലും സമഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതുമാണ്.

ജ്ഞാനവിജ്ഞാനതൃപ്താത്മാ കൂടസ്ഥോ വിജിതേന്ദ്രിയഃ
യുക്ത ഇത്യുച്യതേ യോഗീ സമലോഷ്ടാശ്മകാഞ്ചനഃ. 8

ജ്ഞാനവിജ്ഞാനതൃപ്താത്മാ	ജ്ഞാനംകൊണ്ടും അപരോക്ഷാനുഭവംകൊണ്ടും തൃപ്തിപ്പെട്ട മനസ്സോടുകൂടിയവനും
കൂടസ്ഥഃ	നിർവ്വികാരനും
വിജിതേന്ദ്രിയഃ	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ നല്ലവണ്ണം ജയിച്ചവനും
സമലോഷ്ടാശ്മകാഞ്ചനഃ	മണ്ണാങ്കട്ട, കല്ല്, സ്വർണ്ണം ഇവയെ സമമായി വിചാരിക്കുന്നവനുമായ
യോഗീ	ജ്ഞാനയോഗി
യുക്തഃ ഇതി ഉച്യതേ	യോഗാരൂഢനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

(ശാസ്ത്രോപദേശംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന) ജ്ഞാനം, (അതുകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന) അപരോക്ഷാനുഭവം, ഇവയെക്കൊണ്ടു തൃപ്തിപ്പെട്ട മനസ്സോടുകൂടിയവനും, നിർവ്വികാരനും, ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ നല്ലവണ്ണം ജയിച്ചവനും, മണ്ണാങ്കട്ട, കല്ല്, സ്വർണ്ണം ഇവയെ സമമായി വിചാരിക്കുന്നവനും ആയ യോഗി യോഗാരൂഢനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജ്ഞാനം=ശാസ്ത്രോക്തപദാർത്ഥങ്ങളുടെ പരിജ്ഞാനം. വിജ്ഞാനം = ശാസ്ത്രജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള

സ്വാനഭവം. കൂടസ്ഥൻ=അപ്രകംപ്യൻ (നിശ്ചലൻ). ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അതിന്നും പുറമെ—

സുഹൃന്മിത്രാര്യുദാസീനമദ്ധ്യസ്ഥദ്വേഷ്യബന്ധുഷു
സാധുഷ്വപി ച പാപേഷു സമബുദ്ധിർവിശിഷ്യതേ. 9

സുഹൃന്മിത്രാര്യുദാസീന— മദ്ധ്യസ്ഥദ്വേഷ്യബന്ധുഷു	സുഹൃത്തു്, മിത്രം, ശത്രു, ഉദാസീനൻ, മദ്ധ്യസ്ഥൻ, ദ്വേഷത്തിന്ന വിഷയമായിട്ടുള്ളവൻ, സംബന്ധി ഇവരിലും
സാധുഷു അപി	സദാചാരന്മാരിലും
പാപേഷു ച	ദുരാചാരന്മാരിലും
സമബുദ്ധിഃ	സമമായ (രാഗദ്വേഷശൂന്യമായ) ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവൻ
വിശിഷ്യതേ	വിശിഷ്ടനാകുന്നു.

സുഹൃത്തു്, മിത്രം, ശത്രു, ഉദാസീനൻ, മദ്ധ്യസ്ഥൻ, ദ്വേഷത്തിന്ന വിഷയൻ, സംബന്ധി ഇവരിലും, സദാചാരന്മാരിലും, ദുരാചാരന്മാരിലും സമമായ (രാഗദ്വേഷ ശൂന്യമായ) ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവൻ വിശിഷ്ടനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] സുഹൃത്തു് = പ്രത്യുപകാരത്തെ അപേക്ഷിക്കാതെ ഉപകാരംചെയ്യുന്നവൻ; മിത്രം=സ്നേഹത്തോടുകൂടിയവൻ; അരി=ശത്രു; ഉദാസീനൻ=ഒരു പക്ഷത്തിലും നില്ക്കാത്തവൻ; മദ്ധ്യസ്ഥൻ=വിരോധികളായ ഇരുകക്ഷിക്കാൎക്കും ഹിതത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവൻ; ദ്വേഷ്യൻ=തനിക്കു് അപ്രിയൻ; ബന്ധു=തനിക്ക പ്രിയമായിട്ടുള്ളവൻ (സംബന്ധി); സാധു= ശാസ്ത്രത്തെ അനുവൎത്തിക്കുന്നവൻ; പാപി=പ്രതിഷിദ്ധകൎമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നവൻ; സമബുദ്ധി=ഇവരിലെല്ലാവരിലും സമബുദ്ധിയായവൻ—എന്തു കൎമ്മം (സാരമില്ല) എന്നിങ്ങനെ യാതൊന്നിലും ബുദ്ധിയെ പ്രവൎത്തിപ്പിക്കാതെയിരിക്കുന്നവൻ —എന്നൎത്ഥം. വിശിഷ്യതേ =വിശിഷ്ടനാകുന്നു. 'വിമുച്യതേ' എന്നു പാഠാന്തരം. യോഗാരൂഢന്മാരിൽ എല്ലാവരിലും വെച്ചു് ഉത്തമൻ എന്നൎത്ഥം.

അതു ഹേതുവായിട്ട് ഉത്തമഫലത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതിന്ന്—

യോഗീ യുഞ്ജീത സതതമാത്മാനം രഹസി സ്ഥിതഃ
ഏകാകീ യതചിത്താത്മാ നിരാശീരപരിഗ്രഹഃ. 10

യതചിത്താത്മാ	ദേഹം മനസ്സ് ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ ഇവയെ അടക്കിയവനായും
നിരാശീഃ	ആശയില്ലാത്തവനായും (നിരാകാംക്ഷനായും)
അപരിഗ്രഹഃ	തനിക്കുവേണ്ടി (കൗപീനത്തെ ഒഴിച്ച്) ഒരു വസ്തുവിനേയും സൂക്ഷിക്കാത്തവനായുമിരിക്കുന്ന
യോഗീ	യോഗാരൂഢൻ
ഏകാകീ (സൻ)	സംഗശൂന്യനായിട്ട്
രഹസി	വിജനപ്രദേശത്തു് (ഏകാന്തത്തിൽ)
സ്ഥിതഃ	സ്ഥിരമായി ഇരുന്നുകൊണ്ടു്
ആത്മാനം	മനസ്സിനെ
സതതം	എപ്പോഴും
യുഞ്ജീത	സമാധിയിലുറപ്പിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

മനസ്സ് ദേഹം ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ ഇവയെ സ്വാധീനപ്പെടുത്തിയവനായും, ആശയില്ലാത്തവനായും, തനിക്കായി ഒരു വസ്തുവിനേയും സൂക്ഷിച്ചുവെക്കാത്തവനായും ഇരിക്കുന്ന യോഗാരൂഢൻ ഏകാകിയായി വിജനപ്രദേശത്തു സ്ഥിരമായിരുന്നുകൊണ്ടു മനസ്സിനെ എപ്പോഴും സമാധിയിലുറപ്പിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] യോഗിയായവൻ—ധ്യാനം ചെയ്യുന്നവൻ—അന്യസഹായം കൂടാതെ ഗിരിഗുഹാദിവിജനപ്രദേശത്തു പോയി അന്തഃകരണത്തെ സമാധിയിലുറപ്പിക്കണം. 'ഏകാകീ' (=അസഹായൻ) എന്ന വിശേഷണംകൊണ്ട് അവൻ സന്ന്യാസത്തെ ചെയ്യേണമെന്നർത്ഥമാകുന്നു. യതചിത്താത്മാ=അന്തഃകരണത്തേയും ദേഹത്തേയുമടക്കിയിരിക്കുന്നവൻ. നിരാശീഃ—തൃഷ്ണയെ ത്യജിച്ചിരിക്കുന്നവൻ. അപരിഗ്രഹഃ=പരിഗ്രഹശൂന്യൻ. സന്ന്യാസിയായാലും പോരാ, സമാധിയെ ശീലിക്കുന്ന കാലത്തിൽ അവൻ സർവ്വസ്വത്തേയും—

കൗപീനാച്ഛാദനാദികളിൽക്കൂടി സക്തിയെ—ഉപേക്ഷിക്കേണ മെന്നുകൂടി 'അപരിഗ്രഹഃ' എന്ന പദംകൊണ്ടർത്ഥമാകുന്നു.

യോഗത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവന്ന് യോഗസാധനമായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ആസനം, ആഹാരം, വിഹാരം മുതലായവ യുടെ നിയമത്തെപ്പററിയും യോഗത്തെ പ്രാപിച്ചവൻെറ ലക്ഷണത്തെപ്പററിയും, തൽഫലത്തെപ്പററിയും ഇനി പറയുന്ന തിന്നാരംഭിക്കുന്നു. അവയിൽ ആദ്യം ആസനത്തെപ്പററി പറയുന്നു:

ശുചൗ ദേശേ പ്രതിഷ്ഠാപ്യ സ്ഥിരമാസനമാത്മനഃ
നാത്യുച്ഛ്രിതം നാതിനീചം ചേലാജിനകുശോത്തരം 11

തത്രൈകാഗ്രം മനഃ കൃത്വാ യതചിത്തേന്ദ്രിയക്രിയഃ
ഉപവിശ്യാസനേ യുഞ്ജ്യാദ്യോഗമാത്മവിശുദ്ധയേ. 12

ശുചൗ	പരിശുദ്ധമായ
ദേശേ	സ്ഥാനത്ത് (സ്ഥലത്ത്)
നാത്യുച്ഛ്രിതം	അധികമുയരത്തിലല്ലാതേയും
നാതിനീചം	അധികം താഴ്ന്നതല്ലാതേയും
ചേലാജിന കുശോത്തരഃ	കുശ, (വ്യാഘ്രം മുതലായതിൻെറ) തോൽ, വസ്ത്രം ഇവയെ ക്രമത്തിൽ മീതേക്കുമീതേ ഇട്ടതായും
സ്ഥിരം	ഇളക്കമില്ലാത്തതായുമുള്ള
ആത്മനഃ ആസനം	തൻെറ ആസനത്തെ
പ്രതിഷ്ഠാപ്യ	സ്ഥാപിച്ചിട്ട്
തത്ര ആസനേ	ആ ആസനത്തിൽ
ഉപവിശ്യ	ഇരുന്ന്
മനഃ	മനസ്സിനെ
ഏകാഗ്രം	വിക്ഷേപരഹിതമാക്കി (ഒരേ നില യിൽ)
കൃത്വാ	ചെയ്തിട്ട് (ഉറപ്പിച്ചിട്ട്)
യതചിത്തേന്ദ്രിയ ക്രിയഃ	മനസ്സിൻേറയുമിന്ദ്രിയങ്ങളുടേയും പ്രവൃത്തികളെ അടക്കിയവനായി
ആത്മവിശുദ്ധയേ	മനസ്സിൻെറ ഉപശാന്തിക്കായി ക്കൊണ്ട്

യോഗം	യോഗത്തെ (ബ്രഹ്മധ്യാനത്തെ)
യുഞ്ജ്യാൽ	അഭ്യസിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

പരിശുദ്ധമായ സ്ഥലത്തു് അധികമുയരമില്ലാതേയും, അധികം താഴ്ന്നതല്ലാതേയും, കുശ, തോൽ, വസ്ത്രം ഇവയെ ക്രമത്തിൽ മീതേക്കുമീതേ ഇട്ടതായും, സ്ഥിരമായുള്ള തന്റെ ആസനത്തെ സ്ഥാപിച്ചിട്ടു് ആ ആസനത്തിൽ ഇരുന്നു മനസ്സിനെ ഏകാഗ്രമാക്കീട്ടു് മനസ്സിന്റേയും ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടേയും വ്യാപാരങ്ങളെ അടക്കിയവനായി മനഃശുദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു ബ്രഹ്മധ്യാനത്തെ ചെയ്യേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ശുചൗ ദേശേ=സ്വഭാവേന ശുദ്ധമായിട്ടുള്ളതോ, അല്ലെങ്കിൽ ശുദ്ധമാക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതോ ആയ സ്ഥാനത്തു്; ചേലാജിനകുശോത്തരം....യുഞ്ജ്യാൽ=എല്ലാററിലും അടിയിൽ കുശ, അതിന്റെ മീതെ തോൽ, അതിന്റെ മേലെ വസ്ത്രം എന്നീ ക്രമത്തിൽ ആസനത്തെ സ്ഥാപിച്ചു് അതിന്മേലിരുന്നുകൊണ്ടു് സർവ്വവിഷയങ്ങളിൽനിന്നും മനസ്സിനെ നിവർത്തിപ്പിച്ചു് ഒരേ നിലയിൽ ഉറപ്പിച്ചു ചിത്തേന്ദ്രിയങ്ങളെ അടക്കി മനഃശുദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു യോഗത്തെ അഭ്യസിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

ബാഹ്യസാധനമായിരിക്കുന്ന ആസനത്തെപ്പററി പറഞ്ഞു. ഇനി ദേഹത്തിന്റെ സ്ഥിതി എങ്ങനെയായിരിക്കേണമെന്നു പറയുന്നു:

സമം കായശിരോഗ്രീവം ധാരയന്നചലം സ്ഥിരഃ
സംപ്രേക്ഷ്യ നാസികാഗ്രം സ്വം ദിശശ്ചാനവലോകയൻ. 13
പ്രശാന്താത്മാ വിഗതഭീഃ ബ്രഹ്മചാരിവ്രതേ സ്ഥിതഃ
മനഃ സംയമ്യ മച്ചിത്തോ യുക്ത ആസീത മൽപരഃ. 14

യുക്തഃ	യോഗിയായവൻ
കായശിരോഗ്രീവം	ദേഹം കഴുത്തു് തല ഇവയെ
അചലം	ചലിക്കാതെ
ധാരയൻ	ധരിച്ചുകൊണ്ടു്
സ്ഥിരഃ	അത്യന്തം പരിശുദ്ധനായിട്ടു് (നിശ്ചലനായിട്ടു്)

സ്വം	തന്റെ
നാസികാഗ്രം	മൂക്കിന്റെ തുമ്പിനെ
സംപ്രേക്ഷ്യ	നോക്കിക്കൊണ്ടും
ദിശഃ ച	ദിക്കുകളെ
അനവലോകയൻ	നോക്കാതെയും
പ്രശാന്താത്മ	മനസ്സമാധാനത്തെ പ്രാപിച്ചവനായി
വിഗതഭീഃ	ഭയരഹിതനായി
ബ്രഹ്മചാരിവ്രതേസ്ഥിതഃ	ബ്രഹ്മചാരിവ്രതത്തിലിരുന്നുകൊണ്ട്
മനഃ സംയമ്യ	മനസ്സിനെ വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവേശിപ്പിക്കാതെ അടക്കി
മച്ചിത്തഃ	എന്നിൽത്തന്നെ ചിത്തത്തെ ഉറപ്പിച്ചവനായും
മത്പരഃ	എന്നെത്തന്നെ പരമപുരുഷാർത്ഥമായി വിചാരിക്കുന്നവനായും
ആസീത	ഇരിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

യോഗിയായവൻ, ദേഹം കഴുത്ത് തല ഇവ ഇളകാതെ വെച്ചുകൊണ്ടും, നിശ്ചലമായിരുന്നുകൊണ്ടും, സ്വനാസികയുടെ അഗ്രത്തേക്കു നോക്കിക്കൊണ്ടും, അങ്ങുമിങ്ങും നോക്കാതെയും, ശാന്തമാനസനായും, നിർഭയനായും, ബ്രഹ്മചാരിവ്രതത്തിൽ നിഷ്ഠയോടെ ഇരിക്കുന്നവനായും, മനസ്സിനെ (വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവേശിപ്പിക്കാതെ) അടക്കിക്കൊണ്ട് എന്നിൽത്തന്നെ ചിത്തത്തെ ഉറപ്പിച്ചവനായും, എന്നെത്തന്നെ ധ്യാനംചെയ്യുന്നവനായും ഇരിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] കായശിരോഗ്രീവങ്ങളെ സമമായി വെച്ചാലും അവയ്ക്കു ചലനം വന്നേക്കാം. അതിനാലാണ് 'അചലം' എന്ന വിശേഷണം. സ്വം നാസികാഗ്രം സംപ്രേക്ഷ്യ=തന്റെ നാസികയുടെ അഗ്രത്തെ നോക്കുന്നപോലെയായി. ഇവിടെ 'പോലെ' (ഇവ) എന്ന ശബ്ദം ലോപിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നറിയേണ്ടതാകുന്നു. മൂക്കിന്റെ തുമ്പത്തേക്കു നോക്കണമെന്നല്ല ഇവിടെ വിധിച്ചിരിക്കുന്നത്. ദൃഷ്ടിയെ രൂപാദിവിഷയങ്ങളിൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പിച്ച് അന്തർമ്മുഖമാക്കി നിർത്തുന്നതിനെപ്പററിയാണു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത്. അത് അന്തഃകരണത്തി

ൻെറ സമാധാനത്തെ അപേക്ഷിച്ചാണിരിക്കുന്നതു്. അതല്ലാതെ മൂക്കിൻെറ തുമ്പത്തേക്കുതന്നെ നോക്കണമെന്നാണു് പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതെങ്കിൽ എന്നാൽ മനസ്സിനെ അവിടെത്തന്നെയാണു് നിർത്തേണ്ടതു്; ആത്മാവിലല്ല. പക്ഷേ, 'ആത്മസംസ്ഥം മനഃ കൃത്വാ' എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുകൊണ്ടു മനസ്സിൻെറ സമാധാനം ആത്മാവിൽത്തന്നെയാണെന്നു തീച്ച്യയാകുന്നു. അതിനാൽ 'ഇവ' ശബ്ദത്തിൻെറ ലോപംകൊണ്ടു 'സംപ്രേക്ഷ്യ' എന്നതിന്നു ദൃഷ്ടിസന്നിപാതം (ദൃഷ്ടികളെ ഏകാഗ്രമാക്കുക) എന്നുതന്നെയാണു് അത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതു്. ദിശഃ ച അനവലോകയൻ=അങ്ങുമിങ്ങും നോക്കാതെയും. ബ്രഹ്മചാരിവ്രതേ സ്ഥിതഃ (ഭവേൽ) = ബ്രഹ്മചാരിയുടെ വ്രതത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവനായിരിക്കണം. ബ്രഹ്മചര്യം=ഗുരുശുശ്രൂഷ, ഭിക്ഷയെടുത്തുപജീവനം മുതലായവ. മനഃ സംയമ്യമൽപരഃ=മനസ്സിൻെറ വൃത്തികളെ അടക്കി പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ സദാ ചിന്തിക്കുന്നവനായും, എന്നെത്തന്നെ പരമായി വിചാരിക്കുന്നവനായും, സമാഹിതനായും ഇരിക്കണം. ഒരു രാഗിയായവൻ ഒരു സ്ത്രീയെത്തന്നെ സദാ വിചാരിക്കുന്നുവെങ്കിലും അവളെ അവൻ പരമായി വിചാരിക്കുന്നില്ല. തൻെറ രാജാവിനേയോ അല്ലെങ്കിൽ മഹാദേവനേയോ മാത്രമേ അവൻ പരമായി വിചാരിക്കുന്നുള്ളു. എന്നാൽ ഈ യോഗി എന്നെത്തന്നെ സദാ വിചാരിക്കുകയും, എന്നെത്തന്നെ പരമായി വിചാരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

ഇനി യോഗഫലത്തെപ്പററി പറയുന്നു:

യുഞ്ജന്നേവം സദാത്മാനം യോഗീ നിയതമാനസഃ
ശാന്തിം നിർവ്വാണപരമാം മത്സംസ്ഥാമധിഗച്ഛതി. 15

നിയതമാനസഃ	വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവേശിക്കാതെ നിരോധിക്കപ്പെട്ട മനസ്സോടുകൂടിയ
യോഗീ	യോഗി
സദാ	എപ്പോഴും
ഏവം	മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം
ആത്മാനം	മനസ്സിനെ
യുഞ്ജൻ	സമാഹിതമാക്കിച്ചെയ്തുകൊണ്ടു് (ഒരേ നിലയിലുറപ്പിച്ചുകൊണ്ടു്)

നിർവ്വാണപരമാം	യാതൊരവസ്ഥയിൽ മോക്ഷം പരമപ്രാപ്യമായിരിക്കുന്നുവോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന
മൽസംസ്ഥാം	എന്റെ അധീനമായ
ശാന്തിം	സംസാരനിവൃത്തിരൂപമായ ശാന്തിയെ
അധിഗച്ഛതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

മേൽ പറയപ്പെട്ടപ്രകാരം മനസ്സിനെ എപ്പോഴും സമാധിയിലുറപ്പിച്ചുകൊണ്ട്, മനസ്സിനെ അടക്കിയിരിക്കുന്ന യോഗി മോക്ഷംതന്നെ പരമനിഷ്ഠമായിട്ടുള്ളതും എന്റെ അധീനത്തിലുള്ളതുമായ ശാന്തിയെ—സംസാരോപരമത്തെ — പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] യുഞ്ജൻ=സമാധാനത്തെ ചെയ്തുകൊണ്ട്; ഏവം = മേൽ പറയപ്പെട്ടപ്രകാരം, നിർവ്വാണപരമാം=ഉപരതിയെ (മോക്ഷത്തെ); മൽസംസ്ഥാം=മദധീനയായ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇനി യോഗിക്കുള്ള ആഹാരാദി നിയമങ്ങളെപ്പററി പറയുന്നു:

നാത്യശ്നതസ്തു യോഗോഽസ്തി ന ചൈകാന്തമനശ്നതഃ
ന ചാതിസ്വപ്നശീലസ്യ ജാഗ്രതോ നൈവ ചാർജ്ജുന. 16

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യോഗഃ	സമാധി
അത്യശ്നതഃ	അതിഭക്ഷണം ചെയ്യുന്നവന്നു്
ന തു അസ്തി	ഇല്ല
ഏകാന്തം അനശ്നതഃ	അശേഷം ഭക്ഷിക്കാത്തവന്നും
ന	ഇല്ല
ജാഗ്രതഃ ച	ഉറങ്ങാതിരിക്കുന്നവന്നും
ന ഏവ	ഇല്ല.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, അധികം ഭക്ഷിക്കുന്നവന്നു സമാധി സിദ്ധിക്കുന്നതല്ല. അപ്രകാരംതന്നെ അശേഷം ഭക്ഷിക്കാത്തവന്നും, അധികം ഉറക്കമുള്ളവന്നും, ലേശമുറങ്ങാത്തവന്നും ധ്യാനയോഗം സിദ്ധിക്കുന്നതല്ല.

[ശം-ഭാ] അളവില്ലാതെ ഭക്ഷിക്കുന്നവനാണു് അത്യശ്നൻ. അത്യശ്നന്നും അശേഷം ഭക്ഷിക്കാത്തവന്നും യോഗം സിദ്ധി

ക്ഷന്നതല്ല. ഇതിന്നു ശ്രുതി — ''യദു ഹ വാ ആത്മസമ്മിതമന്നം തദവതി, തന്നഹിനസ്തി. യൽ ഭൂയോ ഹിനസ്തി തദ്യൽ കനീയോ ന തദവതി'' (=ഒരുവൻ തനിക്കു വേണ്ടു അന്നത്തെ മാത്രം ഭക്ഷിക്കുന്നതായാൽ അതു് അവനെ രക്ഷിക്കുന്നു, ദോഷത്തെ ചെയ്യുന്നില്ല. വേണ്ടതിലധികം ഭക്ഷിച്ചാൽ അതു ദോഷത്തെ ചെയ്യുന്നു. വേണ്ടതിൽ കുറച്ചു ഭക്ഷിച്ചാൽ രക്ഷിക്കുന്നതുമില്ല.) (ശതപഥബ്രാഹ്മണം). അതിനാൽ യോഗിയായവൻ തനിക്കു വേണ്ടതിൽ അധികമോ കുറച്ചോ ഭക്ഷിക്കരുതു്. അല്ലെങ്കിൽ അതിന്നിങ്ങനെ അർത്ഥം പറയാം: യോഗശാസ്ത്രത്തിൽ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അന്നപരിമാണത്തിലധികം യോഗിയായവൻ ഭക്ഷിച്ചാൽ അവന്നു യോഗസിദ്ധി ഉണ്ടാകുന്നതല്ല. ഭക്ഷണനിയമത്തെപ്പററി ഇങ്ങനെ പറയുന്നു: ''അദ്ധമശനസ്യ സവ്യഞ്ജനസ്യ തൃതീയമുദകസ്യ തു, വായോഃ സഞ്ചരണാർത്ഥന്തു ചതുർത്ഥമവശേഷയേൽ'' (=ആമാശയത്തിൻെറ) പകുതിഭാഗം അന്നത്തിന്നും, നാലിലൊരു ഭാഗം ജലത്തിന്നും ആകുന്നു. ശേഷം നാലിലൊരു ഭാഗം വായുസഞ്ചാരത്തിന്നൊഴിച്ചിടേണ്ടതാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ അധികമുറങ്ങുന്നവന്നും, ഉറക്കമില്ലാത്തവന്നും യോഗസിദ്ധി ഉണ്ടാകുന്നതല്ല.

എന്നാൽ പിന്നെ എങ്ങനെയാണു യോഗസിദ്ധി ഉണ്ടാകുന്നതു്?—പറയുന്നു:

യുക്താഹാരവിഹാരസ്യ യുക്തചേഷ്ടസ്യ കർമ്മസു
യുക്തസ്വപ്നാവബോധസ്യ യോഗോ ഭവതി ദുഃഖഹാ. 17

യുക്താഹാരവിഹാരസ്യ	മിതമായ ആഹാരത്തോടും വിഹാരത്തോടുംകൂടിയവന്നും
കർമ്മസു യുക്തചേഷ്ടസ്യ	കർത്തവ്യകർമ്മങ്ങളിൽ നിയതമായ ചേഷ്ടയോടുകൂടിയവന്നും
യുക്തസ്വപ്നാവബോധസ്യ	നിയതമായ നിദ്രയോടും ജാഗരത്തോടും കൂടിയവന്നുമായവന്നു്
യോഗഃ	ധ്യാനയോഗം
ദുഃഖഹാ	ദുഃഖത്തെ നിവർത്തിപ്പിക്കുന്നതായി
ഭവതി	ഭവിക്കുന്നു.

മിതമായ ആഹാരവിഹാരങ്ങളോടുകൂടിയവനും, കർത്തവ്യകർമ്മങ്ങളിൽ നിയതചേഷ്ടയോടുകൂടിയവനും, നിയതമായ നിദ്രയോടും ജാഗരത്തോടും കൂടിയവനുമായവന്നു് ധ്യാനയോഗം ദുഃഖനിവർത്തകമായി ഭവിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] മിതമായ ആഹാരത്തോടും നടക്കുക മുതലായ വിഹാരത്തോടുംകൂടിയവനും, കർമ്മങ്ങളിൽ നിയതചേഷ്ടയോടുകൂടിയവനും, നിയതകാലങ്ങളിൽ ഉറങ്ങി ഉണരുന്നവനുമായ യോഗിക്കു് യോഗം സർവ്വസംസാരദുഖങ്ങളെയും നശിപ്പിക്കുന്നതായി ഭവിക്കുന്നു.

എപ്പോഴാണു് അവൻ യുക്തനായി (മനസ്സമാധാനത്തോടുകൂടിയവനായി) ഭവിക്കുന്നതു്?—പറയുന്നു:

യദാ വിനിയതം ചിത്തമാത്മന്യേവാവതിഷ്ഠതേ
നിഃസ്പൃഹഃ സർവ്വകാമേഭ്യോ യുക്ത ഇത്യുച്യതേ തദാ. 18

യദാ	എപ്പോറം
വിനിയതം	സ്വാധീനപ്പെടുത്തീട്ടുള്ള (നിരോധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള)
(യോഗിനഃ) ചിത്തം	യോഗിയുടെ ചിത്തം
ആത്മനി ഏവ	പരബ്രഹ്മസ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെ
അവതിഷ്ഠതേ	നിശ്ചലമായി നില്ക്കുന്നുവോ
(യദാ)	എപ്പോറം
സർവ്വകാമേഭ്യഃ	സകലകാമ്യവിഷയങ്ങളിൽനിന്നു്
നിസ്പൃഹഃ	ഇച്ഛയെ വിട്ടിരിക്കുന്നവനായിരിക്കുന്നുവോ
തദാ	അപ്പോറം
യുക്തഃ ഇതി	യോഗസിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചവനെന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

എപ്പോറം സ്വാധീനപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്ന യോഗിയുടെ മനസ്സിനെ ബ്രഹ്മസ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെ നിൎത്തുന്നുവോ, എപ്പോറം സകലകാമ്യവിഷയങ്ങളിൽനിന്നു് ഇച്ഛയെ നിവർത്തിപ്പിച്ചവനായിരിക്കുന്നുവോ, അപ്പോറം അവൻ യോഗസിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചവനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] വിനിയതം ചിത്തം=നല്ലവണ്ണം അടക്കപ്പെട്ട മനസ്സു്—ഏകാഗ്രതയെ പ്രാപിച്ച മനസ്സു്. ആത്മനി ഏവ

അവതിഷ്ഠതേ=ബാഹ്യവിഷയങ്ങളിലുള്ള സകല വിചാരങ്ങളേയുമുപേക്ഷിച്ച ചിത്തം കേവലാത്മാവിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. സർവ്വകാമേഭ്യഃ നിഃസ്പൃഹഃ=ദൃഷ്ടമായും അദൃഷ്ടമായുമുള്ള വിഷയങ്ങളിൽനിന്നു തൃഷ്ണയെ വിട്ടിരിക്കുന്നവൻ. യുക്തഃ=സമാഹിതൻ.

യോഗിയുടെ സമാഹിതമായിരിക്കുന്ന ചിത്തത്തിന്നു ഒരു ഉപമ പറയുന്നു:

യഥാ ദീപോ നിവാതസ്ഥോ നേംഗതേ സോപമാ സ്മൃതാ
യോഗിനോ യതചിത്തസ്യ യുഞ്ജതോ യോഗമാത്മനഃ. 19

ആത്മനഃ യോഗം	ആത്മവിഷയമായ യോഗത്തെ (ആത്മധ്യാനത്തെ)
യുഞ്ജതഃ	അഭ്യസിക്കുന്ന
യതചിത്തസ്യ	സ്വാധീനമായ മനസ്സോടുകൂടിയ (സംയതചിത്തനായ)
യോഗിനഃ	യോഗിക്കു്
നിവാതസ്ഥഃ	കാററില്ലാത്ത പ്രദേശത്തിരിക്കുന്ന
ദീപഃ	വിളക്കു്
യഥാ	എപ്രകാരം
ന ഇംഗതേ	ഇളകാതിരിക്കുന്നു
സാ ഉപമാ	ആ (ഉപമാ) ദൃഷ്ടാന്തം
സ്മൃതാ	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു (ചിന്തിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു).

'കാററില്ലാത്ത ദിക്കിൽ വിളക്കു് എപ്രകാരം ചലിക്കുന്നില്ലയോ'—ഇതു് ആത്മവിഷയമായ യോഗത്തെ അഭ്യസിക്കുന്ന ജിതമാനസനായിരിക്കുന്ന യോഗിക്കു ദൃഷ്ടാന്തമായി ചിന്തിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. (നിവാതസ്ഥമായ ദീപം എപ്രകാരമോ അതുപോലെ ആത്മധ്യാനത്തെ അഭ്യസിക്കുന്ന ജിതമാനസനായിരിക്കുന്ന യോഗിയുടെ ചിത്തവും നിശ്ചലമായിരിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] സാ ഉപമാ സ്മൃതാ=ഈ ഉപമാ യോഗജ്ഞന്മാരാൽ— ചിത്തപ്രചാരദർശികളാൽ— ചിന്തിക്കപ്പെട്ടിരി

കുന്നു. ആത്മനഃ യോഗം യുഞ്ജതഃ—സമാധിയെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവന്ന്. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇപ്രകാരം യോഗാഭ്യാസബലംകൊണ്ട്, കാററില്ലാത്ത പ്രദേശത്തിലിരിക്കുന്ന വിളക്കുപോലെ ഏകാഗ്രമായി ഭവിച്ചിട്ട്—

യത്രോപരമതേ ചിത്തം നിരുദ്ധം യോഗസേവയാ
യത്ര ചൈവാത്മനാത്മാനം പശ്യന്നാത്മനി തുഷ്യതി. 20

യത്ര	ഏതവസ്ഥയിൽ
യോഗസേവയാ	യോഗാഭ്യാസംകൊണ്ട്
നിരുദ്ധം	വിഷയങ്ങളിൽനിന്നു നിവൎത്തിക്കപ്പെട്ട
ചിത്തം	മനസ്സ്
ഉപരമതേ	ഉപശമത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ
യത്ര ച	യാതൊരവസ്ഥയിൽ (യാതൊരു ചിത്തപരിപാകവിശേഷദശയിൽ)
ആത്മനാ	ശുദ്ധമായ മനസ്സുകൊണ്ട്
ആത്മാനം (ഏവ)	ആത്മാവിനെത്തന്നെ
പശ്യൻ	കണ്ട് (സാക്ഷാൽ അപരോക്ഷമാക്കീട്ട്)
ആത്മനി ഏവ	തൻെറ ആത്മാവിൽത്തന്നെ
തുഷ്യതി	സന്തോഷിക്കുന്നുവോ (ഞാൻ കൃതാൎത്ഥനാകുന്നു എന്നിങ്ങനെ ആനന്ദത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ).

യോഗാഭ്യാസംകൊണ്ടു വിഷയങ്ങളിൽനിന്നു നിവൎത്തിപ്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന മനസ്സ് യാതൊരവസ്ഥയിൽ ഉപശമത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ, യാതൊരവസ്ഥാവിശേഷത്തിൽ (യോഗിയായവൻ) ശുദ്ധമായ മനസ്സുകൊണ്ട് ആത്മാവിനെ കണ്ട് ആത്മാവിൽത്തന്നെ സന്തോഷിക്കുന്നുവോ ('തം യോഗസംജ്ഞിതം വിദ്യാൽ' [ശ്ലോ. 23] എന്ന നാലാമത്തെ ശ്ലോകത്തോട് അന്വയിക്കുന്നു).

[ശം-ഭാ] വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവേശിപ്പിക്കാതെ സകലത്തിൽനിന്നു നിവൎത്തിക്കപ്പെട്ട ചിത്തം ഏതു കാലത്തിൽ ഉപരതിയെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ, സമാധിപരിശുദ്ധമായ അന്തഃകര

ണംകൊണ്ടു പരമമായിരിക്കുന്ന ചൈതന്യത്തെ—സർവ്വത്ര ജ്യോതിഃസ്വരൂപമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിൽ തന്നെ—കണ്ടിട്ട് (സാക്ഷാൽക്കരിച്ചിട്ട്) അവൻ തൻെറ ആത്മാവിൽത്തന്നെ എപ്പോഴും സന്തുഷ്ടനായിരിക്കുന്നുവോ.

സുഖമാത്യന്തികം യത്തൽ ബുദ്ധിഗ്രാഹ്യമതീന്ദ്രിയം
വേത്തി യത്ര ന ചൈവായം സ്ഥിതശ്ചലതി തത്ത്വതഃ. 21

യത്ര ച	യാതൊരു അവസ്ഥാവിശേഷത്തിൽ
അയം	ഈ യോഗി
യൽ	യാതൊന്ന്
അതീന്ദ്രിയം	ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു ഗോചരമല്ലാത്തതും
ബുദ്ധിഗ്രാഹ്യം	ബുദ്ധിയാൽ (മാത്രം) അറിയത്തക്കതുമാകുന്നുവോ
തൽ	ആ
ആത്യന്തികം	അന്തമില്ലാത്ത (നിത്യമായ)
സുഖം	നിരതിശയസുഖത്തെ
വേത്തി	അറിയുന്നുവോ
(യത്ര) സ്ഥിതഃ	യാതൊരവസ്ഥയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനായിട്ട്
തത്ത്വതഃ	ആത്മസ്വരൂപത്തിൽനിന്ന്
ന ഏവ ചലതി	ചലിക്കുന്നില്ലയോ.

യാതൊരവസ്ഥാവിശേഷത്തിൽ ഇരിക്കുന്ന യോഗി, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു ഗോചരമല്ലാത്തതും, ബുദ്ധിയാൽ മാത്രം ഗ്രഹിക്കത്തക്കതും നിത്യമായതും ആയ നിരതിശയസുഖത്തെ അനുഭവിക്കുന്നുവോ, യാതൊരവസ്ഥയിൽ സ്ഥിതനായിട്ടു അവൻ ആത്മസ്വരൂപത്തിൽനിന്നു ചലിക്കുന്നില്ലയോ.

[ശം-ഭാ] അയം=വിദ്വാനായവൻ; ബുദ്ധിഗ്രാഹ്യം = ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ അപേക്ഷകൂടാതെ ബുദ്ധിയാൽമാത്രം ഗ്രഹിക്കത്തക്കതു്; അതീന്ദ്രിയം=ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക് അഗോചരമായിട്ടുള്ളതു്—വിഷയങ്ങളിൽനിന്നുണ്ടാകാത്തതു് എന്നർത്ഥം; ആത്യന്തികം=അനന്തം; വേത്തി=അനുഭവിക്കുന്നു. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

യം ലബ്ധ്വാ ചാപരം ലാഭം മന്യതേ നാധികം തതഃ
യസ്മിൻ സ്ഥിതോ ന ദുഃഖേന ഗുരുണാപി വിചാല്യതേ. 22

യം ലബ്ധ്വാ	യാതൊരു ആത്മസ്വരൂപത്തെ ലഭിച്ചിട്ട്
തതഃ	അതിലും മേലെ
അപരം	മററൊന്നിനെ
അധികം ലാഭം	അധികം പ്രയോജനകരമായി
ന മന്യതേ	വിചാരിക്കുന്നില്ലയോ
യസ്മിൻ ച സ്ഥിതഃ	യാതൊരവസ്ഥാവിശേഷത്തിലിരിക്കുന്നവൻ
ഗുരുണാ	മഹത്തായ
ദുഃഖേന അപി	(ശീതോഷ്ണാദി) ദുഃഖത്തിനാലുംകൂടി
ന വിചാല്യതേ	ചലിപ്പിക്കപ്പെടുന്നില്ലയോ.

യാതൊരു ആത്മസ്വരൂപത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ട് അവൻ (പിന്നെ) അതിലും മേലെ മററൊന്നിനെ പ്രയോജനകരമായി വിചാരിക്കുന്നില്ലയോ, യാതൊരവസ്ഥാവിശേഷത്തിലിരിക്കുന്നവൻ മഹത്തായ ദുഃഖത്താൽക്കൂടി ചലിപ്പിക്കപ്പെടുന്നില്ലയോ.

[ശം-ഭാ] യം=യാതൊരു ആത്മലാഭത്തെ; യസ്മിൻ സ്ഥിതഃ=യാതൊരു ആത്മതത്ത്വത്തിലിരിക്കുന്നവൻ; ഗുരുണാ ദുഃഖേന അപി = ശസ്ത്രനിപാതാദി ലക്ഷണമായ മഹത്തായ ദുഃഖത്താൽക്കൂടി. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

'യത്രോപരമതേ' ചിത്തം (അ. 6, ശ്ലോ. 20) എന്നു മുതലുള്ള ശ്ലോകങ്ങളിൽ പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള വിശേഷണങ്ങളെക്കൊണ്ടു വിശിഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിന്റെ അവസ്ഥാവിശേഷമാകുന്നു യോഗം:

തം വിദ്യാദ്ദുഃഖസംയോഗവിയോഗം യോഗസംജ്ഞിതം
സ നിശ്ചയേന യോക്തവ്യോ യോഗോ ऽ നിർവ്വിണ്ണചേതസാ. 23

ദുഃഖസംയോഗവിയോഗം	വൈഷയികമായ സകല സുഖദുഃഖങ്ങളുടെ സംബന്ധത്തെ വേർപെടുത്തുന്ന
തം	ഇപ്രകാരമുള്ള അവസ്ഥാവിശേഷത്തെ
യോഗസംജ്ഞിതം	യോഗമെന്ന പേരോടുകൂടിയതായി
വിദ്യാത്	അറിയേണ്ടതാകുന്നു

സഃ യോഗഃ	അപ്രകാരമുള്ള യോഗം
നിശ്ചയേന	ശാസ്ത്രാചാര്യോപദേശജനിതമായ നിശ്ചയത്തോടുകൂടിയും
അനിർവ്വിണ്ണചേതസാഃ	ചലിക്കാത്ത (നിർവ്വേദരഹിതമായ) മനസ്സോടുകൂടിയും
യോക്തവ്യഃ	അഭ്യസിപ്പിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു.

സകലദുഃഖസംബന്ധത്തെ വേർപെടുത്തുന്ന ആ അവസ്ഥാവിശേഷത്തെ യോഗമെന്ന പേരോടുകൂടിയതായി അറിയേണ്ടതാകുന്നു. ഈ യോഗം ചിത്തദാർഢ്യത്തോടുകൂടിയും ബുദ്ധിക്ഷയം കൂടാതേയും അഭ്യസിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദുഃഖസംയോഗവിയോഗം തം യോഗം വിദ്യാൽ ==ദുഃഖസംബന്ധത്തിന്റെ വേർപാടായ അതിനെ യോഗമെന്ന പേരോടുകൂടി വിപരീതലക്ഷണമായി അറിയേണ്ടതാകുന്നു. യോഗഫലത്തെ ഉപസംഹരിച്ചിട്ട് യോഗത്തിന്നു ചിത്തദാർഢ്യവും നിർവ്വേദരാഹിത്യവും, സാധനങ്ങളാണെന്നു കാണിപ്പാൻ വേണ്ടി യോഗം അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടതാണെന്ന് ഇനിയും ഉപദേശിക്കുന്നു: സഃ യോഗഃ==യഥോക്തഫലത്തോടുകൂടിയ ആ യോഗം; നിശ്ചയേന==അദ്ധ്യവസായംകൊണ്ടും; അനിർവ്വിണ്ണചേതസാ==നിർവ്വേദരഹിതമായ മനസ്സോടുകൂടിയും; യോക്തവ്യഃ==ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു.

സങ്കല്പപ്രഭവാൻ കാമാംസ്ത്യക്ത്വാ സർവ്വാനശേഷതഃ
മനസൈവേന്ദ്രിയഗ്രാമം വിനിയമ്യ സമന്തതഃ 24

സങ്കല്പപ്രഭവാൻ	സങ്കല്പംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന
സർവ്വാൻ കാമാൻ	(യോഗത്തിന്നു പ്രതികൂലങ്ങളായ) സകല കാമങ്ങളേയും
അശേഷതഃ	തീരെ (വാസനാസഹിതം)
ത്യക്ത്വാ	ഉപേക്ഷിച്ചിട്ട്
മനസാ ഏവ	(വിഷയങ്ങളിൽ ദോഷത്തെ ദർശിക്കുന്നതായ) മനസ്സുകൊണ്ടു തന്നെ
ഇന്ദ്രിയഗ്രാമം	ഇന്ദ്രിയസമൂഹത്തെ

സമന്തതഃ	സകലവിഷയങ്ങളിൽനിന്ന്
വിനിയമ്യ	നിവർത്തിപ്പിച്ച്
(യോഗഃ യോക്തവ്യഃ)	യോഗമഭ്യസിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു.

സങ്കല്പംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന സകല വിഷയേച്ഛകളേയും വാസനാസഹിതമുപേക്ഷിച്ച് മനസ്സുകൊണ്ടുതന്നെ ഇന്ദ്രിയസമൂഹത്തെ സകലവിഷയങ്ങളിൽ നിന്നു നിവർത്തിപ്പിച്ച് യോഗത്തെ അഭ്യസിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] മനസാ=വിവേകത്തോടുകൂടിയ മനസ്സുകൊണ്ട്. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ശനൈഃ ശനൈരുപരമേൽ ബുദ്ധ്യാ ധൃതിഗൃഹീതയാ
ആത്മസംസ്ഥം മനഃ കൃത്വാ ന കിഞ്ചിദപി ചിന്തയേൽ 25

ധൃതിഗൃഹീതയാ	ധാരണകൊണ്ടു വശീകരിക്കപ്പെട്ട
ബുദ്ധ്യാ	ബുദ്ധികൊണ്ട്
മനഃ	മനസ്സിനെ
ആത്മസംസ്ഥം	ആത്മാവിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതാക്കി (നിശ്ചലമാക്കി)
കൃത്വാ	ചെയ്ത്
ശനൈഃ ശനൈഃ	ക്രമത്തിലുള്ള അഭ്യാസംകൊണ്ട്
ഉപരമേൽ	(മനസ്സിനെ ബാഹ്യവിഷയങ്ങളിൽ നിന്നും പിന്നെ ഇന്ദ്രിയങ്ങളിൽ നിന്നും) നിവർത്തിപ്പിക്കേണ്ടതാകുന്നു
കിഞ്ചിൽ അപി ന ചിന്തയേൽ	ഒന്നിനേയും വിചാരിക്കാതെയിരിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

ധാരണകൊണ്ടു സ്വാധീനപ്പെടുത്തിയ ബുദ്ധികൊണ്ടു മനസ്സിനെ ആത്മാവിൽത്തന്നെ ഇരുത്തി ക്രമേണ ഉപരതിയെ ശീലിക്കേണ്ടതാകുന്നു. ഒന്നുംതന്നെ വിചാരിക്കാതേയുമിരിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ധൃതിഗൃഹീതയാ ബുദ്ധ്യാ=ധൈര്യത്തോടുകൂടിയ ബുദ്ധികൊണ്ട്; ആത്മസംസ്ഥം മനഃ കൃത്വാ='എല്ലാം ആത്മാവാണ്, അതല്ലാതെ വേറെ ഒന്നുമില്ല' എന്നിങ്ങനെ

യുള്ള വിചാരംകൊണ്ടു മനസ്സിനെ ആത്മാവിൽത്തന്നെ ഇരുത്തീട്ട്; ന കിഞ്ചിദപി ചിന്തയേൽ—ഒന്നുംതന്നെ വിചാരിക്കരുത്. (ഇതാണ് യോഗത്തിൻെറ പരമവിധി. ഇതാണ് യോഗത്തിൻെറ പരമാവധി.)

മനസ്സിനെ ആത്മാവിൽത്തന്നെ ഇരുത്തുവാൻ ശ്രമിക്കുന്ന യോഗി—

യതോ യതോ നിശ്ചരതി മനശ്ചഞ്ചലമസ്ഥിരം
തതസ്തതോ നിയമ്യൈതദാത്മന്യേവ വശം നയേൽ. 26

ചഞ്ചലം	സ്വഭാവേന ചലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നതും
അസ്ഥിരം	സ്ഥിരമല്ലാത്തതും ആയ (വ്യവസ്ഥയില്ലാത്തതുമായ)
മനഃ	മനസ്സ്
യതഃ യതഃ	ഏതേതു വിഷയത്തിൽ
നിശ്ചരതി	പ്രവേശിക്കുന്നുവോ (നിർഗ്ഗമിക്കുന്നുവോ)
തതഃ തതഃ	അതാതു വിഷയത്തിൽനിന്ന്
ഏതൽ	ഈ മനസ്സിനെ
നിയമ്യ	(പ്രത്യാഹരിച്ചിട്ട്) നിവർത്തിപ്പിച്ചിട്ട്
ആത്മനി ഏവ	ആത്മസ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെ
വശം നയേൽ	സ്ഥിരമായി നിർത്തണം.

ചപലസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയതും വ്യവസ്ഥയില്ലാത്തതുമായ മനസ്സ് ഏതേതു വിഷയത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്നുവോ അതാതു വിഷയത്തിൽനിന്ന് ഈ മനസ്സിനെ പ്രത്യാഹരിച്ച് തൻെറ ആത്മസ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിരമായി നിർത്തേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] സ്വാഭാവികമായ ദോഷത്താൽത്തന്നെ ചഞ്ചലമായും അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ അസ്ഥിരമായുമിരിക്കുന്ന മനസ്സ് ഏതേതു ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങദംനിമിത്തമാണ് നിർഗ്ഗമിക്കുന്നതു് അതാതു വിഷയങ്ങളിൽനിന്നുതന്നെ മനസ്സിനെ, പരമാർത്ഥനിരൂപണംകൊണ്ടു വിഷയങ്ങളെ ആഭാസമാക്കിച്ചെയ്തും (അവയുടെ മിഥ്യാത്വത്തെ അറിഞ്ഞും), അവയിൽ വൈരാഗ്യഭാവനകൊണ്ടും, നിവർത്തിപ്പിച്ച് ആത്മാവിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യിക്കേണ്ടതാകുന്നു. ഇപ്രകാരമുള്ള യോഗാഭ്യാസബലം

കൊണ്ടു് യോഗിയുടെ മനസ്സു് ആത്മാവിൽത്തന്നെ ശാന്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു.

പ്രശാന്തമനസം ഹ്യേനം യോഗിനം സുഖമുത്തമം
ഉപൈതി ശാന്തരജസം ബ്രഹ്മഭൂതമകല്മഷം. 27

ശാന്തരജസം	രജോഗുണമററിരിക്കുന്നവനും
പ്രശാന്തമനസം	ശാന്തമായ മനസ്സോടുകൂടിയവനും
അകല്മഷം	പാപരഹിതനും (കല്മഷരഹിതനും)
ബ്രഹ്മഭൂതം	ബ്രഹ്മത്വത്തെ പ്രാപിച്ചവനും ആയ (ജീവന്മുക്തനമായ)
ഏനം യോഗിനം	ഇപ്രകാരമുള്ള യോഗിയെ
ഉത്തമം സുഖം	ശ്രേഷ്ഠമായ സമാധിസുഖം
ഉപൈതി ഹി	സ്വയമേവ പ്രാപിക്കുന്നു (എന്നതു് വേദപ്രസിദ്ധമാകുന്നു).

രജോഗുണമററവനും, ശാന്തമനസ്സനും, കല്മഷരഹിതനും, ബ്രഹ്മത്വത്തെ പ്രാപിച്ചവനുമായ ഇപ്രകാരമുള്ള യോഗിയെ ഉത്തമമായ സമാധിസുഖം താനേ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ശാന്തരജസം=രാഗാദിക്ലേശവിഷയങ്ങളററിരിക്കുന്നവനും; പ്രശാന്തമനസം=വളരെ ശാന്തമായ മനസ്സോടുകൂടിയവനും; ബ്രഹ്മഭൂതം = സകലവും ബ്രഹ്മംതന്നെയെന്നുള്ള നിശ്ചയത്തോടുകൂടിയവനും — ജീവന്മുക്തനും; അകല്മഷം= ധർമ്മാധർമ്മാദിവജ്ജിതനും ആയ; ഏനം യോഗിനം = ഈ യോഗിയെ; ഉത്തമം സുഖം=നിരതിശയമായ സുഖം; ഉപൈതി=പ്രാപിക്കുന്നു.

യുഞ്ജന്നേവം സദാത്മാനം യോഗീ വിഗതകല്മഷഃ
സുഖേന ബ്രഹ്മസംസ്പർശമത്യന്തം സുഖമശ്നുതേ. 28

ഏവം	ഇപ്രകാരം
സദാ	എപ്പോഴും
ആത്മാനം	മനസ്സിനെ
യുഞ്ജൻ	സ്വാധീനമാക്കിക്കൊണ്ടു് (വശീകരിച്ചിട്ടു്)
വിഗതകല്മഷഃ	പാപം തീരെ ക്ഷയിച്ചിരിക്കുന്ന

യോഗീ	യോഗി
സുഖേന	പ്രയാസംകൂടാതെ
ബ്രഹ്മസംസ്പർശം	(അവിദ്യാനിവർത്തകമായ) ബ്രഹ്മസാക്ഷാൽക്കാരമാകുന്ന
അത്യന്തം സുഖം	എല്ലാററിലുംവെച്ച് ഉത്തമമായ സുഖത്തെ
അശ്നുതേ	പ്രാപിക്കുന്നു.

ഇപ്രകാരം എപ്പോഴും മനസ്സിനെ സ്വാധീനമാക്കിക്കൊണ്ടു പാപരഹിതനായ യോഗി പ്രയാസംകൂടാതെതന്നെ ബ്രഹ്മസാക്ഷാൽക്കാരമായ ഉത്തമസുഖത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു (ജീവന്മുക്തനായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] ഏവം = മുൻപറയപ്പെട്ട ക്രമത്തിൽ; സദാ = (യോഗത്തിനു പ്രതിബന്ധമായി ഭവിക്കുന്ന രാഗദ്വേഷാദികൾ കൂടാതെ) എപ്പോഴും; അത്യന്തം സുഖം=ഉൽകൃഷ്ടമായ സുഖത്തെ—നിരതിശയമായ സുഖത്തെ; അശ്നുതേ=പ്രാപിക്കുന്നു. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

സർവ്വസംസാരനാശത്തിനു കാരണമായ യോഗഫലത്തെ അതായതു് ബ്രഹ്മൈകത്വദർശനത്തെപ്പററി ഇനി പറയുന്നു:

സർവ്വഭൂതസ്ഥമാത്മാനം സർവ്വഭൂതാനി ചാത്മനി
ഈക്ഷതേ യോഗയുക്താത്മാ സർവ്വത്ര സമദർശനഃ. 29

യോഗയുക്താത്മാ	സമാഹിതചിത്തനും (ധ്യാനയോഗത്തിൽത്തന്നെ മനസ്സോടുകൂടിയവനും)
സർവ്വത്ര	(ബ്രഹ്മാമുതൽ സ്തംബപര്യന്തമുള്ള) സകല വസ്തുക്കളിലും
സമദർശനഃ	സമമായി ബ്രഹ്മഭാവത്തെ കാണുന്നവനമായ യോഗി
ആത്മാനം	തന്നെ (ആത്മാവിനെ)
സർവ്വഭൂതസ്ഥം	സകല ഭൂതങ്ങളിലുമിരിക്കുന്നതായും
ആത്മനി	തന്നിൽ (ആത്മാവിൽ)
സർവ്വഭൂതാനി ച	സകല ഭൂതങ്ങളുമിരിക്കുന്നതായും
ഈക്ഷതേ	കാണുന്നു.

സമാഹിതചിത്തനും, (ബ്രഹ്മാമുതൽ സ്തംബപര്യന്തമുള്ള) സകല വസ്തുക്കളിലും സമമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തെ കാണുന്നവനുമായ

യോഗി, (തൻെറ) ആത്മാ സകലഭൂതങ്ങളിലുമിരിക്കുന്നുവെന്നും, (തൻെറ) ആത്മാവിൽ സകലഭൂതങ്ങളുമിരിക്കുന്നുവെന്നും കാണുന്നു.

[ശം-ഭാ] യോഗയുക്താത്മാ = സമാഹിതമായിരിക്കുന്ന അന്തഃകരണത്തോടുകൂടിയവൻ; സർവ്വത്ര സമദർശനഃ=ബ്രഹ്മാ മുതൽ സ്ഥാവരാന്തം പലവിധമായിരിക്കുന്ന (പല വിശേഷങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന) സർവ്വഭൂതങ്ങളിലും ഏകമായും നിർവ്വിശേഷമായും വികാരരഹിതമായുമുള്ള ബ്രഹ്മാത്മൈകത്വവിഷയമായ ജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവൻ (ബ്രഹ്മഭാവത്തെ മാത്രം ദർശിക്കുന്നവൻ); ആത്മാനം=തൻെറ ആത്മാവിനെ; സർവ്വഭൂതസ്ഥം =സകലഭൂതങ്ങളിലും സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതായും; ആത്മനി = സ്വാത്മാവിൽ; സർവ്വഭൂതാനി ച=സകലഭൂതങ്ങളും ഐക്യത്തെ പ്രാപിച്ചതായും; ഈക്ഷതേ=കാണുന്നു.

ഇങ്ങനെയുള്ള ആത്മൈകത്വദർശനത്തിൻെറ ഫലത്തെ പറയുന്നു:

യോ മാം പശ്യതി സർവ്വത്ര സർവ്വം ച മയി പശ്യതി
തസ്യാഹം ന പ്രണശ്യാമി സ ച മേ ന പ്രണശ്യതി. 30

യഃ	യാതൊരുവൻ
സർവ്വത്ര	സർവ്വഭൂതങ്ങളിലും
മാം	പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ
പശ്യതി	കാണുന്നുവോ
സർവ്വം ച	സർവ്വപ്രാണികളേയും
മയി	എന്നിൽ
(യഃ)	യാതൊരുവൻ
പശ്യതി	കാണുന്നുവോ
തസ്യ	അവന്നു്
അഹം	ഞാൻ
ന പ്രണശ്യാമി	അദൃശ്യനായി ഭവിക്കുന്നില്ല
സഃ ച	അവനും
മേ	എനിക്കു്
ന പ്രണശ്യതി	അദൃശ്യനായി ഭവിക്കുന്നില്ല.

യാതൊരുവൻ സർവ്വഭൂതങ്ങളിലും പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നേയും, (അപ്രകാരംതന്നെ) സകല പ്രാണികളേയുമെന്നി

ല്ലം, കാണുന്നുവോ അവന്നു ഞാൻ അദൃശ്യനായി ഭവിക്കുന്നില്ല. (അവന്നു ഞാൻ പ്രത്യക്ഷനായിട്ടു കൃപാദൃഷ്ടികൊണ്ടു് അവനെ അനുഗ്രഹിക്കുന്നുവെന്നത്ഥം).

[ശം-ഭാ] സവ്വത്തിന്നുമാത്മാവായും വാസുദേവനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ എവൻ സവ്വഭൂതങ്ങളിലും കാണുന്നുവോ, (അപ്രകാരംതന്നെ) ബ്രഹ്മാദിസ്തംബപര്യന്തമുള്ള സകലഭൂതങ്ങളേയും സവ്വാത്മാവായ എന്നിൽ എവൻ കാണുന്നുവോ, അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ആത്മൈകത്വദശിക്കു് ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന ഞാൻ പരോക്ഷമായി ഭവിക്കുകയില്ല. (പ്രത്യക്ഷമായിത്തന്നെ ഇരിക്കും എന്നത്ഥം). അങ്ങനെയുള്ള വിദ്വാൻ വാസുദേവനായിരിക്കുന്ന എനിക്കു പരോക്ഷമായി ഭവിക്കുകയുമില്ല. എന്തെന്നാൽ അവൻേറയും എൻേറയും ആത്മാ ഒന്നാകുന്നു. ഏതൊരുത്തനും തൻെറ ആത്മാ പ്രിയമായി (അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ അപരോക്ഷമായി)രിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു, സവ്വാത്മൈകത്വദശിയായിരിക്കുന്ന ആ വിദ്വാൻ ഞാൻതന്നെയാകുന്നു. (അതു ഹേതുവായിട്ടു് ഏകത്വദശനത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു പ്രയത്നംചെയ്യേണ്ടതാകുന്നുവെന്നു താൽപര്യം.)

ഇങ്ങനെ മുൻശ്ലോകത്തിൻെറ അത്ഥമായ സമ്യഗ്ദശനത്തെ ഉപദേശിച്ചിട്ടു് ഇനി തൽഫലമായ മോക്ഷത്തെപ്പററി പറയുന്നു:

സവ്വഭൂതസ്ഥിതം യോ മാം ഭജത്യേകത്വമാസ്ഥിതഃ
സവ്വഥാ വത്തമാനോപി സ യോഗീ മയി വത്തതേ. 31

യഃ	യാതൊരുവൻ
ഏകത്വം ആസ്ഥിതഃ	അഭേദത്തെ ആശ്രയിച്ചിട്ടു്
സവ്വഭൂതസ്ഥിതം മാം	സവ്വപ്രാണികളിലുമിരിക്കുന്ന എന്നെ
ഭജതി	ഭജിക്കുന്നുവോ
സഃ യോഗീ	ആ യോഗി
സവ്വഥാ വത്തമാനഃ അപി	ഏതു മാഗ്ഗത്തിൽ പ്രവത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നവനായാലും

മയി വർത്തതേ

(ഏവ) എന്നിൽതന്നെയിരിക്കുന്നു.

യാതൊരുവൻ അഭേദത്തെ ആശ്രയിച്ചവനായിട്ട് സകല പ്രാണികളിലും ഇരിക്കുന്ന എന്നെ ഭജിക്കുന്നുവോ ആ യോഗി ഏതു മാർഗ്ഗത്തിൽ പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നവനായാലും എന്നിൽത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. (അവൻ മുക്തനായിഭവിക്കുന്നു. ഭ്രഷ്ടനാകുന്നില്ല എന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] സമ്യഗ്ദർശിയായിരിക്കുന്ന ആ യോഗി സർവ്വ പ്രകാരത്തിലുമിരിക്കുന്നവനായാലും, വൈഷ്ണവമായിരിക്കുന്ന പരമപദത്തിൽത്തന്നെ അവൻ ഇരിക്കുന്നു. അവൻ നിത്യ മുക്തൻതന്നെയാകുന്നു. മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽ അവന്നു യാതൊരു പ്രതിബന്ധവുമില്ല എന്നർത്ഥം.

അതിന്നും പുറമെ—

ആത്മൗപമ്യേന സർവ്വത്ര സമം പശ്യതി യോഽർജ്ജുന
സുഖം വാ യദി വാ ദുഃഖം സ യോഗീ പരമോ മതഃ 32

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സർവ്വത്ര	സകല ഭൂതങ്ങളിലും
സുഖം വാ	സുഖമാകട്ടെ
യദി വാ ദുഃഖം	ദുഃഖമാകട്ടെ
ആത്മൗപമ്യേന	തനിക്കുള്ളതുപോലെ
സമം	സമമായി
യഃ പശ്യതി	എവൻ കാണുന്നുവോ
സഃ യോഗീ	ആ യോഗി
പരമഃ മതഃ	ശ്രേഷ്ഠനെന്നു നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, യാതൊരുവൻ സകലപ്രാണികളിലും, സുഖമാകട്ടെ ദുഃഖമാകട്ടെ, തനിക്കുള്ളതുപോലെ സമമായി വിചാരിക്കുന്നുവോ ആ യോഗി ശ്രേഷ്ഠനെന്നു നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] തനിക്കിഷ്ടമായിട്ടുള്ളത് അന്യജീവികൾക്കുമിഷ്ടമെന്നും. തനിക്കനിഷ്ടമായിട്ടുള്ളത് അന്യജീവികൾക്കുമ

നിഷ്ഠമെന്നും, ഇങ്ങനെ തന്നെപ്പോലെ അന്യജീവികളേയും സമമായി വിചാരിക്കുന്ന ഒരുവൻ അവക്ക് ഒരുവിധത്തിലും പ്രതികൂലമായി പ്രവർത്തിക്കുന്നില്ല. യാതൊരുവനാണ ഇപ്രകാരം അഹിംസകനും സമ്യഗ്ദർശനനിഷ്ഠനുമായിരിക്കുന്നതു് ആ യോഗി എല്ലാവരിലും (എല്ലാ യോഗികളിലും) വെച്ച് ഉൽകൃഷ്ടനാകുന്നുവെന്നാണ അഭിപ്രായപ്പെടുന്നതു്.

സമ്യഗ്ദർശനലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ള യോഗത്തെ സിദ്ധിപ്പാൻ വളരെ പ്രയാസമാണെന്നു കാണുകയാൽ അതിനെ പ്രാപിപ്പാനുള്ള ഉപായത്തെ അറിയണമെന്ന ഇച്ഛയോടുകൂടി അർജ്ജുനൻ ചോദിക്കുന്നു —

അർജ്ജുന ഉവാച:

യോഽയം യോഗസ്ത്വയാ പ്രോക്തഃ സാമ്യേന മധുസൂദന
ഏതസ്യാഹം ന പശ്യാമി ചഞ്ചലത്വാൽ സ്ഥിതിം
സ്ഥിരാം. 33

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ മധുസൂദന	അല്ലയോ കൃഷ്ണസ്വാമിൻ
സാമ്യേന	സാമ്യമായിട്ടുള്ള (മനസ്സിൻെറ ലയവിക്ഷേപങ്ങൾകൂടാതെ കേവലാത്മാകാരാവസ്ഥാനത്തോടുകൂടിയുള്ള)
യഃ അയം യോഗഃ	യാതൊരു യോഗം
ത്വയാ	അങ്ങാൽ
പ്രോക്തഃ	ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടുവോ
ഏതസ്യ	ഈ യോഗത്തിൻെറ
സ്ഥിരാം	സ്ഥിരമായ (ദീർഘകാലമായ)
സ്ഥിതിം	സ്ഥിതിയെ
ചഞ്ചലത്വാൽ	(മനസ്സിൻെറ) ചലനം ഹേതുവായിട്ടു്
അഹം	ഞാൻ
ന പശ്യാമി	കാണുന്നില്ല (അറിയുന്നില്ല).

അല്ലയോ കൃഷ്ണസ്വാമിൻ, സാമ്യമായ യാതൊരു യോഗമാണു് അങ്ങാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടതു് ആ യോഗത്തിൻെറ സ്ഥിരമായ സ്ഥിതി, മനസ്സിൻെറ ചലനം ഹേതുവായിട്ടു്, ഞാൻ കാണുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] സാമ്യേന=സമത്വമായിട്ടു്; ന പശ്യാമി= കാണുന്നില്ല (എനിക്കു് ഉപലബ്ധിയുണ്ടാകുന്നില്ല); സ്ഥിരാം സ്ഥിതിം=അചലമായ സ്ഥിതിയെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇതു് (മനസ്സിന്റെ ചാഞ്ചല്യം) പ്രസിദ്ധമായിട്ടുള്ളതാകുന്നു:

ചഞ്ചലം ഹി മനഃ കൃഷ്ണ പ്രമാഥി ബലവദ്ദൃഢം
തസ്യാഹം നിഗ്രഹം മന്യേ വായോരിവ സുദുഷ്കരം. 34

ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
ഹേ കൃഷ്ണ	അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ
മനഃ	മനസ്സ്
ചഞ്ചലം	സ്വഭാവത്താൽത്തന്നെ ചപലമായിട്ടുള്ളതായും
പ്രമാഥി	ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ ക്ഷോഭിപ്പിക്കുന്നതായും
ബലവൽ	വിചാരംകൊണ്ടുതന്നെ ജയിപ്പാനസാദ്ധ്യമായിട്ടുള്ളതായും
ദൃഢം	വിഷയവാസനാനുബന്ധംകൊണ്ടും ദുർഭേദ്യമായിട്ടുള്ളതായുമിരിക്കുന്നു
(അതഃ)	അതിനാൽ
തസ്യ	ആ മനസ്സിന്റെ
നിഗ്രഹം	നിരോധം
വായോഃ ഇവ	കാററിന്റെ (നിരോധമെന്ന)പോലെ
സുദുഷ്കരം	ചെയ്‌വാനേററവുമസാദ്ധ്യമെന്നു്
അഹം	ഞാൻ
മന്യേ	വിചാരിക്കുന്നു.

എന്തെന്നാൽ, ഹേ കൃഷ്ണസ്വാമിൻ, മനസ്സ് സ്വഭാവേന ചലനമുള്ളതായും, ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ ക്ഷോഭിപ്പിക്കുന്നതായും, വിചാരംകൊണ്ടുതന്നെ ജയിപ്പാനസാദ്ധ്യമായിട്ടുള്ളതായും, വിഷയവാസനാനുബന്ധംകൊണ്ടു ഭേദിക്കപ്പെടുവാനസാദ്ധ്യമായിട്ടുള്ളതായുമിരിക്കുന്നു. അതിന്റെ നിരോധം, കാററിന്റെ നിഗ്രഹമെന്നപോലെ,ഏററവുമസാദ്ധ്യമാണെന്നു ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഭക്തജനങ്ങളുടെ പാപാദിസകലദോഷങ്ങളേയും ആകർഷിക്കുന്നതുകൊണ്ടാണു് ഭഗവാനു് 'കൃഷ്ണൻ' എന്ന പേരു്

(കൃഷ് ധാതുവിന്നു് വിലേഖനാൎത്ഥമാകുന്നു). മനസ്സു് കേവലം ചഞ്ചലമെന്നുതന്നെയല്ല അതു് ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ ഇളക്കിമറിച്ചു് അവയെ പരവശമാക്കിത്തീൎക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അതിനെ അടക്കിനിൎത്തുവാൻ ഒന്നിനും ശക്തിയില്ല. എന്തെന്നാൽ അതിനെ വിഷയങ്ങളിൽനിന്നാകൎഷിപ്പാനേററവും പ്രയാസമാകുന്നു. എന്നുതന്നെയുമല്ല, തന്തുനാഗമെന്ന മത്സ്യം എപ്രകാരമോ അതുപോലെതന്നെ അതും വെട്ടിമുറിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന മനസ്സിൻെറ നിരോധം അസാദ്ധ്യമെന്നു ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു. വായുവിൻെറ നിഗ്രഹം എത്ര അസാദ്ധ്യമോ അതിലുമധികം പ്രയാസമാകുന്നു മനോനിഗ്രഹം എന്നഭിപ്രായം.

അതു നീ പറയുന്നതുപോലെതന്നെയാകുന്നു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

അസംശയം മഹാബാഹോ മനോ ദുൎന്നിഗ്രഹം ചലം
അഭ്യാസേന തു കൗന്തേയ വൈരാഗ്യേണ ച ഗൃഹ്യതേ. 35

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ അൎജ്ജുന
മനഃ	മനസ്സു്
ദുൎന്നിഗ്രഹം	നിരോധിപ്പാൻ വളരെ പ്രയാസമായിട്ടുള്ളതും
ചലം	ചഞ്ചലമായിട്ടുള്ളതും
ഇതി ഏതൽ	ആകുന്നു എന്നുള്ളതു്
അസംശയം	സംശയമില്ല
(തഥാപി) തു	എങ്കിലും
ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
അഭ്യാസേന	അഭ്യാസംകൊണ്ടും പരമാത്മാകാരയായ വൃത്തികൊണ്ടും
വൈരാഗ്യേണ ച	(വിഷയങ്ങളിൽ) വൈരാഗ്യം കൊണ്ടും
ഗൃഹ്യതേ	നിരോധിക്കപ്പെടുന്നു.

അല്ലയോ അൎജ്ജുന, മനസ്സു് നിരോധിക്കപ്പെടുവാൻ വളരെ പ്രയാസമായിട്ടുള്ളതും ചഞ്ചലമായിട്ടുള്ളതുമാണെന്നുള്ളതിന്നു

സംശയമില്ല. എങ്കിലും അഭ്യാസംകൊണ്ടും വിഷയങ്ങളിൽ വൈരാഗ്യംകൊണ്ടും അതു നിരോധിക്കപ്പെടാവുന്നതാണ്.

[ശം_ഭാ] അഭ്യാസം=ചിത്തത്തിൽ ഒരേ വിഷയത്തെ ത്തന്നെ വീണ്ടും വിചാരിച്ചു ശീലിക്കുക. വൈരാഗ്യം=ദൃഷ്ട മായും അദൃഷ്ടമായുമുള്ള ഇഷ്ടവിഷയങ്ങളിൽ ദോഷദർശനത്തെ ശീലിക്കുകനിമിത്തം അവയിൽ ഉള്ള വിരക്തി—ഇപ്രകാരമുള്ള അഭ്യാസംകൊണ്ടും വൈരാഗ്യംകൊണ്ടും ചിത്തത്തിന്റെ വിക്ഷേപരൂപമായ (വിഷയങ്ങളിലുള്ള) പ്രചാരം നിരോധി ക്കപ്പെടാവുന്നതാണ്. ഇങ്ങനെയാണു മനസ്സ് നിരോധിക്ക പ്പെടുന്നതു്. (അഭ്യാസവൈരാഗ്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു ചിത്തപ്രചാ രത്തെ നിരോധിക്കുമ്പോൾ [അപ്രകാരം] നിരുദ്ധവൃത്തികമായ മനസ്സ് വിഷയമുഖമായും അന്തർമ്മുഖമായും ഭവിക്കുന്നുവെ ന്നർത്ഥം.)

എന്നാൽ ആത്മസംയമമില്ലാത്തവന്റെ കാര്യത്തിൽ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:

അസംയതാത്മനാ യോഗോ ദുഷ്പ്രാപ ഇതി മേ മതിഃ
വശ്യാത്മനാ തു യതതാ ശക്യോവാപ്തുമുപായതഃ. 36

അസംയതാത്മനാ	അഭ്യാസവൈരാഗ്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു മനസ്സിനെ നിരോധിക്കാത്തവനാൽ
യോഗഃ	യോഗം
ദുഷ്പ്രാപഃ ഇതി	പ്രാപിക്കപ്പെടുവാൻ കഴിയുന്നതല്ല എന്നു്
മേ	എന്റെ
മതിഃ	നിശ്ചയം
വശ്യാത്മനാ തു	എന്നാൽ (അഭ്യാസവൈരാഗ്യങ്ങളെ ക്കൊണ്ടു്) മനസ്സിനെ അടക്കീട്ടുള്ള
യതതാ	പ്രയത്നശാലിയാൽ
ഉപായതഃ	(മുൻപറഞ്ഞ) ഉപായംകൊണ്ടു്
അവാപ്തും	പ്രാപിക്കുന്നതിന്നു്
ശക്യഃ	സാദ്ധ്യമാകുന്നു.

മനസ്സിനെ അടക്കാത്തവനാൽ യോഗം പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നത ല്ലെന്നാണ് എന്റെ അഭിപ്രായം. എന്നാൽ മനസ്സിനെ അടക്കീ

ട്ടുള്ള ഉത്സാഹശാലിയാൽ മുൻപറഞ്ഞ ഉപായംകൊണ്ടു യോഗം പ്രാപിക്കപ്പെടുവാൻ കഴിയുന്നതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദുഷ്പ്രാപഃ=പ്രാപിക്കുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു. യതതാ=പിന്നെയും പിന്നെയും പ്രയത്നം ചെയ്യുന്നവനാൽ; ഉപായതഃ=മുൻപറയപ്പെട്ട ഉപായത്താൽ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

യോഗാഭ്യാസത്തെ അംഗീകരിച്ചുതുകൊണ്ടു് ഇഹലോകപരലോകപ്രാപ്തിക്കു കാരണമായ കർമ്മങ്ങളെ സന്ന്യസിച്ചു. യോഗസിദ്ധിഫലമായും മോക്ഷസാധനമായുമിരിക്കുന്ന സമ്യഗ്ദർശനത്തെ പ്രാപിച്ചതുമില്ല. ഇങ്ങനെ യോഗിയായവന്റെ മനസ്സു് മരണകാലത്തിൽ യോഗമാർഗ്ഗത്തിൽനിന്നു് ഇളകി വശാവുകയും ചെയ്തു. അങ്ങനെയുള്ളവന്നു നാശം സംഭവിക്കുമെന്നു ശങ്കിച്ചു് അർജ്ജുനൻ ചോദിക്കുന്നു:

അർജ്ജുന ഉവാച:

അയതിഃ ശ്രദ്ധയോപേതോ യോഗാച്ചലിതമാനസഃ
അപ്രാപ്യ യോഗസംസിദ്ധിം കാം ഗതിം കൃഷ്ണ ഗച്ഛതി. 37

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ കൃഷ്ണ	അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണസ്വാമിൻ
ശ്രദ്ധയാ ഉപേതഃ	(ആദ്യം) ശ്രദ്ധയോടുകൂടി യോഗത്തിൽ പ്രവേശിച്ചു്
അയതിഃ	(പിന്നെ അതിനെ പൂർത്തിയാക്കുന്നതിന്നു്) പ്രയത്നം വേണ്ടുംവണ്ണം ചെയ്യാത്തവനായി (ശിഥിലാഭ്യാസനായി)
യോഗാൽ	യോഗത്തിൽ നിന്നു്
ചലിതമാനസഃ	ഇളകി വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവേശിച്ച മനസ്സോടുകൂടിയവനായിരിക്കുന്നവൻ (മന്ദവൈരാഗ്യനായിരിക്കുന്നവൻ)
യോഗസംസിദ്ധിം	യോഗഫലമാകുന്ന ജ്ഞാനത്തെ
അപ്രാപ്യ	പ്രാപിക്കാതെ

കാം ഗതിം	ഏതു ഗതിയെ
ഗച്ഛതി	പ്രാപിക്കുന്നു?

അല്ലയോ കൃഷ്ണ, ആദ്യം യോഗത്തിൽ ശ്രദ്ധയോടുകൂടി പ്രവേശിച്ച് പിന്നെ അതിനെ പൂർത്തിയാക്കുന്നതിന്നു പ്രയത്നം പോരാതെ യോഗത്തിൽനിന്ന് ഇളകി വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവേശിച്ച മനസ്സോടുകൂടിയവൻ യോഗഫലത്തെ സിദ്ധിക്കാതെ ഏതു ഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു?

[ശം-ഭാ] ഒരുവന്നു യോഗത്തിൽ ശ്രദ്ധയും വിശ്വാസവുമുണ്ട്. പക്ഷേ, അവൻ അതിൽ പ്രയത്നം ചെയ്യുന്നില്ല. അവസാനകാലത്തിൽ യോഗത്തിൽനിന്നു മനസ്സിളകി അവന്റെ സ്മൃതിയും നശിക്കുന്നു. അങ്ങനെയുള്ളവൻ യോഗഫലമാകുന്ന സമ്യഗ്ദർശനത്തെ പ്രാപിക്കാതെ എന്തു ഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു?

കച്ചിന്നോഭയവിഭ്രഷ്ടഃ ഛിന്നാഭ്രമിവ നശ്യതി
അപ്രതിഷ്ഠോ മഹാബാഹോ വിമൂഢോ ബ്രഹ്മണഃ പഥി. 38

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ
ഉഭയവിഭ്രഷ്ടഃ	(കർമ്മമാർഗ്ഗം, യോഗമാർഗ്ഗം എന്നീ) രണ്ടിൽനിന്നും ഭ്രഷ്ടനായി
അപ്രതിഷ്ഠഃ	നിരാശ്രയനായി
ബ്രഹ്മണഃ പഥി	ബ്രഹ്മപ്രാപ്ത്യുപായമായ മാർഗ്ഗത്തിൽ
വിമൂഢഃ	മൂഢനായിട്ടുള്ളവൻ
ഛിന്നാഭ്രം ഇവ	ചിന്നിച്ചിതറിപ്പോയ മേഘംപോലെ
ന നശ്യതി കച്ചിൽ	നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ.

അല്ലയോ കൃഷ്ണ, കർമ്മമാർഗ്ഗം, യോഗമാർഗ്ഗം എന്നീ രണ്ടിൽനിന്നും ഭ്രഷ്ടനായി, ബ്രഹ്മപ്രാപ്ത്യുപായമായ മാർഗ്ഗത്തെ അറിഞ്ഞുകൂടാത്തവനായിട്ടുള്ളവൻ, ചിന്നിച്ചിതറിപ്പോയ മേഘംപോലെ, നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ?

[ശം-ഭാ] ഉഭയവിഭ്രഷ്ടഃ=കർമ്മമാർഗ്ഗത്തിൽനിന്നും യോഗമാർഗ്ഗത്തിൽനിന്നും ഭ്രഷ്ടനായിട്ടുള്ളവൻ; ബ്രഹ്മണഃ പഥി = ബ്രഹ്മപ്രാപ്തിക്കുള്ള മാർഗ്ഗത്തിൽ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഏതന്മേ സംശയം കൃഷ്ണ ഛേത്തുമർഹസ്യശേഷതഃ
ത്വദന്യഃ സംശയസ്യാസ്യ ഛേത്താ ന ഹ്യുപപദ്യതേ. 39

ഹേ കൃഷ്ണ	അല്ലയോ കൃഷ്ണസ്വാമിൻ
മേ	എന്റെ
ഏതത് സംശയം	ഈ സംശയത്തെ
അശേഷതഃ	മുഴുവൻ
ഛേത്തും	നിവൎത്തിപ്പിക്കുന്നതിന്നു്
അർഹസി	അങ്ങു് അർഹനാകുന്നു
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
അസ്യ സംശയസ്യ	ഈ സംശയത്തിന്റെ
ഛേത്താ	നിവൃത്തിയെ ചെയ്യുന്നവൻ
ത്വദന്യഃ	അങ്ങല്ലാതെ വേറൊരാരം
ന ഉപപദ്യതേ	ഇല്ല.

അല്ലയോ കൃഷ്ണ, എന്റെ ഈ സംശയത്തെ തീരെ നിവൎത്തിപ്പിക്കുവാൻ അങ്ങു് അർഹനാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ഈ സംശയത്തെ തീൎക്കുന്നതിന്നു് അങ്ങല്ലാതെ വേറെ ആരുമില്ല.

[ശം-ഭാ] ത്വദന്യഃ അങ്ങിൽനിന്നന്യനായിട്ടു് ഒരു ദേവനോ ഋഷിയോ; അസ്യ സംശയസ്യ ഛേത്താ = ഈ സംശയത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നവനായി; ന ഉപപദ്യതേ=ഇല്ല. അതിനാൽ ഈ സംശയത്തെ അങ്ങു് തീൎക്കണം എന്നൎത്ഥം.

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

പാൎത്ഥ നൈവേഹ നാമുത്ര വിനാശസ്തസ്യ വിദ്യതേ
ന ഹി കല്യാണകൃൽ കശ്ചിദ്ദുൎഗ്ഗതിം താത ഗച്ഛതി. 40

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ പാൎത്ഥ	അല്ലയോ അൎജ്ജുന
ഇഹ	ഈ ലോകത്തിൽ
തസ്യ	അവന്നു് (യോഗഭ്രഷ്ടന്നു്)
വിനാശഃ	നാശം (ഉഭയഭ്രംശം നിമിത്തം പാതിത്യം)
ന വിദ്യതേ ഏവ	ഉണ്ടാകുന്നതേ ഇല്ല
അമുത്ര ന	പരലോകത്തിലും (അവന്നു്) നാശമുണ്ടാകുന്നതല്ല.

ഹേ താത:	അല്ലയോ പുത്ര (ലോകരീത്യാ ലാളിച്ചുകൊണ്ടുള്ള സംബോധനം)
കല്യാണകൃൽ കശ്ചിൽ	ശുഭകർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്ന ഒരുവനും
ദുർഗ്ഗതിം	നികൃഷ്ടഗതിയെ
ന ഗച്ഛതി ഹി	പ്രാപിക്കുന്നില്ല, നിശ്ചയം.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ഇഹലോകത്തിലാകട്ടെ പരലോകത്തിലാകട്ടെ അവന്നു് ഒരിക്കലും നാശമുണ്ടാകുന്നതല്ല. ഹേ പുത്ര, ശുഭകർമ്മം ചെയ്യുന്ന ഒരുവനും നികൃഷ്ടഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നതല്ല.

[ശം-ഭാ] യോഗഭ്രഷ്ടന്നു് ഈ ജന്മത്തിനേക്കാരം താണതായ ഒരു ജന്മപ്രാപ്തി ഉണ്ടാകുന്നതല്ല. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ ശുഭകർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നവൻ കുത്സിതഗതിയെ ഒരിക്കലും പ്രാപിക്കുന്നതല്ല. താത—പുത്രരൂപേണ തന്നെത്താൻ വൃദ്ധിയെ പ്രാപിക്കുന്നതുകൊണ്ടു പിതാവു് താതൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഇങ്ങനെ അച്ഛൻതന്നെ മകനാകുന്നതുകൊണ്ടു മകനും താതൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഒരു ശിഷ്യനും പുത്രനെപ്പോലെ ആകയാൽ താതൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

എന്നാൽ പിന്നെ അവന്നു് എന്തു സംഭവിക്കുന്നു?—പറയുന്നു:

പ്രാപ്യ പുണ്യകൃതാം ലോകാനുഷിത്വാ ശാശ്വതീഃ സമാഃ
ശുചീനാം ശ്രീമതാം ഗേഹേ യോഗഭ്രഷ്ടോഭിജായതേ. 41

യോഗഭ്രഷ്ടഃ	യോഗഭ്രഷ്ടനായവൻ
പുണ്യകൃതാം	പുണ്യംചെയ്തവരുടെ (അശ്വമേധാദി യാഗം ചെയ്തവർ പ്രാപിക്കുന്നതായ)
ലോകാൻ	ലോകങ്ങളെ
പ്രാപ്യ	പ്രാപിച്ചു്
ശാശ്വതീഃ സമാഃ	വളരെ സംവത്സരം
ഉഷിത്വാ	വാസസുഖമനുഭവിച്ചു്
ശുചീനാം	സദാചാരന്മാരും
ശ്രീമതാം	ധനികന്മാരുമായവരുടെ
ഗേഹേ	ഭവനത്തിൽ
അഭിജായതേ	ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

യോഗഭ്രഷ്ടൻ പുണ്യവാന്മാർ പ്രാപിക്കുന്നതായ ലോകങ്ങളെ പ്രാപിച്ചു് (അവിടെ) വളരെക്കാലം സുഖമായി വസിച്ചതി

ൻെറശേഷം (പിന്നീട്) സദാചാരന്മാരും ധനവാന്മാരുമായവരുടെ ഭവനത്തിൽ ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] യോഗഭ്രഷ്ടഃ—പ്രകൃതംകൊണ്ട് (ധ്യാന)യോഗമാർഗ്ഗത്തിൽ പ്രവൃത്തനായ സന്ന്യാസിയെപ്പററിയാണ് ഇതു പറയുന്നതെന്നു സ്പഷ്ടമാകുന്നു. പുണ്യകൃതാം—അശ്വമേധാദി യാഗങ്ങളെ ചെയ്യുന്നവർ. അപ്രകാരമുള്ള പുണ്യവാന്മാർ പ്രാപിക്കുന്ന ലോകങ്ങളെ പ്രാപിച്ച് അവിടെ വളരെക്കാലം വാസമനുഭവിച്ചതിൻെറശേഷം തൽഭോഗക്ഷയത്തിൽ യോഗഭ്രഷ്ടൻ യഥോക്തകാരികളും ശ്രീമാന്മാരുമായവരുടെ ഗൃഹത്തിൽ വീണ്ടും ജനിക്കുന്നു.

ശുചീനാം—വിധിപ്രകാരം കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നവരുടെ (യഥോക്തകാരികളുടെ). ശ്രീമതാം—വിഭൂതിയോടുകൂടിയവരുടെ (ഐശ്വര്യത്തോടുകൂടിയവരുടെ).

അഥവാ യോഗിനാമേവ കുലേ ഭവതി ധീമതാം
ഏതദ്ധി ദുർല്ലഭതരം ലോകേ ജന്മ യദീദൃശം. 42

അഥവാ	അല്ലെങ്കിൽ
യോഗിനാം	യോഗനിഷ്ഠന്മാരായ
ധീമതാം	ജ്ഞാനികളുടെ
കുലേ ഏവ	കുലത്തിൽത്തന്നെ
ഭവതി	ജനിക്കുന്നു
ഈദൃശം ജന്മ	ഇപ്രകാരമുള്ള ജന്മം
യൽ	യാതൊന്നോ
ഏതൽ	ഇതു്
ലോകേ	ഇഹലോകത്തിൽ
ദുർല്ലഭതരം ഹി	വളരെ ദുർല്ലഭംതന്നെയാകുന്നു.

അല്ലെങ്കിൽ, (അവൻ) യോഗനിഷ്ഠന്മാരായ ജ്ഞാനികളുടെ കുലത്തിൽത്തന്നെ ജനിക്കുന്നു (അല്ലാതെ മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം യോഗാരൂഢന്മാരല്ലാത്തവരുടെ കുലത്തിലല്ല എന്നർത്ഥം). ഇപ്രകാരമുള്ള ജന്മം ഇഹലോകത്തിൽ വളരെ ദുർല്ലഭമാകുന്നു. (എന്തെന്നാൽ അതു മോക്ഷത്തിന്നു ഹേതുവാകുന്നു.)

[ശം-ഭാ] അഥവാ—അല്ലെങ്കിൽ – ശ്രീമാന്മാരായവരുടെ കുലത്തിലല്ലാത്തപക്ഷം; ധീമതാം യോഗിനാം ഏവ കുലേ —

ബുദ്ധിമാന്മാരും ദരിദ്രന്മാരുമായ യോഗികളുടെ കുലത്തിൽ; ഭവതി=ജനിക്കുന്നു. ഇപ്രകാരം ഒരു ദരിദ്രനായ യോഗിയുടെ കുലത്തിലുള്ള ജന്മം മുൻപറയപ്പെട്ടതിനേക്കാരം വളരെ അധികം ദുർല്ലഭമാകുന്നു.

എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ—

തത്ര തം ബുദ്ധിസംയോഗം ലഭതേ പൗർവ്വദേഹികം
യതതേ ച തതോ ഭൂയഃ സംസിദ്ധൗ കുരുനന്ദന. 43

ഹേ കുരുനന്ദന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
തത്ര	അങ്ങനെയുള്ള ജന്മത്തിൽ
(സഃ)	അവൻ (യോഗഭ്രഷ്ടൻ)
പൗർവ്വദേഹികം	മുജ്ജന്മവാസനയായ (മുൻജന്മത്തിലനുഷ്ഠിക്കപ്പെട്ട ശ്രവണാദിയിൽനിന്നുണ്ടായ)
തം ബുദ്ധിസംയോഗം	അപ്രകാരമുള്ള ബ്രഹ്മവിഷയമായ ബുദ്ധിയോടുള്ള സംയോഗത്തെ
ലഭതേ	പ്രാപിക്കുന്നു
തതഃ ച	മുമ്പത്തേക്കാളും (അതിന്റെ ശേഷം)
ഭൂയഃ ച	അധികം (പിന്നേയും)
സംസിദ്ധൗ	(മുജ്ജന്മത്തു വിട്ടുപോയ) യോഗസിദ്ധിയിൽ (മോക്ഷസിദ്ധിക്കായി)
യതതേ	പ്രയത്നംചെയ്യുന്നു

അല്ലയോ അർജ്ജുന, അതിൽ (മുമ്പറഞ്ഞപ്രകാരമുള്ള നല്ല കുലത്തിലുള്ള ജന്മത്തിൽ) പൂർവ്വദേഹവാസനയായ അപ്രകാരമുള്ള ബ്രഹ്മവിഷയമായ ബുദ്ധിസംയോഗത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. അതിന്റെശേഷം പൂർവ്വജന്മത്തിൽ വിട്ടുപോയിരിക്കുന്ന ആ യോഗസിദ്ധിയെ പ്രാപിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി പിന്നേയും അതിലധികമായിട്ട് അവൻ പ്രയത്നംചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] തത്ര=യോഗികളുടെ കുലത്തിൽ; തതഃ=പൂർവ്വകൃതസംസ്കാരത്തേക്കാരം; ഭൂയഃ = ബഹുതരം (അധികം); സംസിദ്ധൗ = സംസിദ്ധിനിമിത്തം (മോക്ഷത്തിന്നായിട്ട്); യതതേ=യത്നംചെയ്യുന്നു.

പൂർവ്വദേഹബുദ്ധിസംയോഗം എപ്രകാരമുള്ളതാകുന്നു?—

പൂർവ്വാഭ്യാസേന തേനൈവ ക്രിയതേ ഹ്യവശോപി സഃ
ജിജ്ഞാസുരപി യോഗസ്യ ശബ്ദബ്രഹ്മാതി വർത്തതേ. 44

തേന പൂർവ്വാഭ്യാസേന ഏവ	മുജ്ജന്മത്തിൽ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ആ അഭ്യാസംകൊണ്ടുതന്നെ
അവശഃ അപി	പരാധീനനായാലും (എന്തോ പ്രതിബന്ധം നിമിത്തം അവൻ ഇച്ഛിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും)
സഃ	അവൻ (പൂർവ്വജന്മത്തിൽ യോഗ ഭ്രഷ്ടനായവൻ)
ക്രിയതേ	വിഷയങ്ങളിൽനിന്നും നിവർത്തി പ്പിച്ച് ബ്രഹ്മനിഷ്ഠനാക്കി തീർക്ക പ്പെടുന്നു
യോഗസ്യ ജിജ്ഞാസുഃ അപി	യോഗത്തിന്റെ സ്വരൂപമറിയണ മെന്നിച്ഛിക്കുന്നവനുംകൂടി
ശബ്ദബ്രഹ്മ	വേദത്തെ (വേദോക്തകർമ്മഫല ത്തെ)
അതിവർത്തതേ ഹി	അതിക്രമിക്കുന്നു.

അവൻ (പൂർവ്വജന്മത്തിൽ യോഗഭ്രഷ്ടനായവൻ), താൻ ഇച്ഛിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും, പൂർവ്വജന്മാഭ്യാസത്തിനാൽത്തന്നെ, വിഷയങ്ങളിൽനിന്നു നിവർത്തിച്ചു ബ്രഹ്മനിഷ്ഠനായി ഭവിക്കുന്നു. കേവലം യോഗസ്വരൂപത്തെ അറിവാനിച്ഛയുള്ളവനുംകൂടി വേദോക്തമായ കർമ്മഫലത്തെ അതിക്രമിക്കുന്നു. (അതിലും അധികം ഫലത്തെ പ്രാപിച്ച് അവൻ മുക്തനായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] പൂർവ്വജന്മാഭ്യാസബലംകൊണ്ടു യോഗഭ്രഷ്ടൻ, അവശനാണെങ്കിലും, സംസിദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടുതന്നെ (ഹ്രിയതേ—) ആകർഷിക്കപ്പെടുന്നു. അധർമ്മാദിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന അവന്റെ കർമ്മങ്ങൾ യോഗാഭ്യാസജനിതമായ സംസ്കാരത്തേക്കാൾ അധികം ബലമായിരിക്കുന്നില്ലെങ്കിൽ അവൻ തത്സംസ്കാരത്താൽ വശീകൃതനായിട്ട്, ഇച്ഛിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും, യോഗനിഷ്ഠയിലേക്കുതന്നെ ആകർഷിക്കപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ

അധർമ്മം അധികം ബലമായിരിക്കുന്നുവെങ്കിൽ യോഗാഭ്യാസജനിതമായ അവന്റെ സംസ്കാരത്തെ അതു് അഭിഭവിക്കുന്നു. പക്ഷെ, അതിന്റെ (അധർമ്മത്തിന്റെ) ക്ഷയത്തോടുകൂടി യോഗാഭ്യാസജനിതമായ സംസ്കാരം സ്വയമേവ സ്വഫലത്തെ പുറപ്പെടുവിപ്പാനാരംഭിക്കുന്നു. വളരെക്കാലം വേണ്ടിവന്നാലും അതിന്നു യാതൊരു നാശവുമില്ല എന്നർത്ഥം. ഇങ്ങനെ യോഗത്തിന്റെ സ്വരൂപമറിവാനിച്ഛിക്കുന്നവനായി യോഗമാർഗ്ഗത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്ന സന്ന്യാസിയുംകൂടി—പ്രകൃതംകൊണ്ടു യോഗഭ്രഷ്ടനായവൻ (അല്ലാതെ, കർമ്മമാർഗ്ഗത്തിൽ പ്രവർത്തിച്ച് അതിൽനിന്നു ഭ്രഷ്ടനായ കർമ്മയോഗി എന്നർത്ഥം ധരിച്ചുകൂടാ)—വേദോക്തമായ കർമ്മാനുഷ്ഠാനഫലത്തെ അതിക്രമിക്കുന്നു. അപ്പോൾ പിന്നെ യോഗത്തെ അറിഞ്ഞു യോഗനിഷ്ഠയിൽത്തന്നെയിരുന്നുകൊണ്ടു് അഭ്യാസം ചെയ്യുന്നവൻ വേദോക്തകർമ്മാനുഷ്ഠാനഫലത്തെ അതിക്രമിക്കുന്നുവെന്നു പറയേണമോ?

എന്തുകൊണ്ടാണ് യോഗിത്വം ശ്രേഷ്ഠമായിരിക്കുന്നതു്?—പറയുന്നു:

> പ്രയത്നാദ്യതമാനസ്തു യോഗീ സംശുദ്ധകില്ബിഷഃ
> അനേകജന്മസംസിദ്ധസ്തതോ യാതി പരാം ഗതിം. 45

പ്രയത്നാൽ	പിന്നെപ്പിന്നെ അധികം ഉത്സാഹത്തോടുകൂടി
യതമാനഃ യോഗീ തു	യോഗാഭ്യാസത്തിൽ യത്നംചെയ്യുന്ന യോഗിയാകട്ടെ
സംശുദ്ധ കില്ബിഷഃ	യോഗംകൊണ്ടുതന്നെ പാപത്തിൽനിന്നു മോചിച്ചവനായി
അനേകജന്മസംസിദ്ധഃ	അനേകജന്മങ്ങളെക്കൊണ്ടു ജ്ഞാനസിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചവനായി (സമ്യഗ് ജ്ഞാനിയായി) ഭവിച്ചിട്ട്
തതഃ	അതിന്റെശേഷം
പരാം ഗതിം	ശ്രേഷ്ഠമായ ഗതിയെ (മോക്ഷത്തെ)
യാതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

മേല്ക്കുമേൽ അധികം പ്രയത്നത്തോടുകൂടി യോഗാഭ്യാസംചെയ്യുന്ന യോഗി പാപത്തിൽനിന്നു മോചിച്ചവനായി അനേകം

ജന്മങ്ങളിൽ ചെയ്ത യോഗാഭ്യാസംകൊണ്ടു ജ്ഞാനസിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചതിൻെറശേഷം (പരമപുരുഷാത്ഥമായിരിക്കുന്ന) മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അധികമായി പ്രയത്നംചെയ്യുന്ന വിദ്വാൻ പാപരഹിതനായി, ഓരോ ജന്മത്തിൽ കുറച്ചുകുറച്ചായി യോഗാനുഷ്ഠാനത്തിന്നുള്ള വാസനയെ സഞ്ചയിച്ച് ഒടുക്കം അനേകജന്മങ്ങളെക്കൊണ്ടു സഞ്ചിതമായിരിക്കുന്ന സംസ്കാരത്താൽ ജ്ഞാനസിദ്ധിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. അതിൻെറശേഷം സമ്യഗ്ദർശനത്തെ ലഭിച്ചവനായി അവൻ ഉൽകൃഷ്ടഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു.

തപസ്വിഭ്യോധികോ യോഗീ ജ്ഞാനിഭ്യോപി മതോധികഃ
കർമ്മിഭ്യശ്ചാധികോ യോഗീ തസ്മാദ്യോഗീ ഭവാർജ്ജുന. 46

യോഗീ	ധ്യാനയോഗി (ജ്ഞാനനിഷ്ഠനായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മവിത്ത്)
തപസ്വിഭ്യഃ	കൃച്ഛ്രചാന്ദ്രായണാദിതപോനിഷ്ഠന്മാരേക്കാളും
അധികഃ	ശ്രേഷ്ഠനാകുന്നു
ജ്ഞാനിഭ്യഃ അപി	ശാസ്ത്രജ്ഞാനമുള്ളവനേക്കാളും
അധികഃ	ശ്രേഷ്ഠനാകുന്നു
യോഗീ	യോഗിയായവൻ
കർമ്മിഭ്യഃ ച	(ഇഷ്ടാപൂർത്താദി) കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നവരേക്കാളും
അധികഃ (ഇതി)	ശ്രേഷ്ഠനാകുന്നുവെന്നാണ്
മതഃ	എൻെറ അഭിമതം
തസ്മാൽ	അതു ഹേതുവായിട്ട്
ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യോഗീ ഭവ	നീ യോഗിയായി ഭവിച്ചാലും.

തപസ്സു ചെയ്യുന്നവർ, ശാസ്ത്രജ്ഞാനമുള്ളവർ, കർമ്മം ചെയ്യുന്നവർ എന്നിങ്ങനെയുള്ളവരേക്കാളും, ധ്യാനയോഗി ശ്രേഷ്ഠനാകുന്നുവെന്നാണ് എൻെറ അഭിമതം. അതിനാൽ, ഹേ അർജ്ജുന, നീ യോഗിയായി ഭവിച്ചാലും.

[ശം-ഭാ] യോഗിയായവൻ വെറും ശാസ്ത്രപാണ്ഡിത്യത്തോടുകൂടിയവരേക്കാളും, തപസ്വികളേക്കാളും ശ്രേഷ്ഠനാകുന്നുവെന്നു്

(മതഃ—) അറിയപ്പെടുന്നു. യോഗി അഗ്നിഹോത്രാദികർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നവരേക്കാളും വിശിഷ്ടനാകുന്നു. അതിനാൽ, ഹേ അർജ്ജുന, നീ യോഗിയായി ഭവിച്ചാലും.

യോഗിനാമപി സർവ്വേഷാം മദ്ഗതേനാന്തരാത്മനാ
ശ്രദ്ധാവാൻ ഭജതേ യോ മാം സ മേ യുക്തതമോ മതഃ. 47

യഃ	യാതൊരുവൻ
മദ്ഗതേന അന്തരാത്മനാ	എന്നിൽ ആസക്തമായ മനസ്സോടുകൂടി
ശ്രദ്ധാവാൻ	ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവനായി
മാം ഭജതേ	പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ ഭജിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
സർവ്വേഷാം അപി	യമനിയമാദിപരന്മാരായ സകല
യോഗിനാം (മധ്യേ)	വിധ യോഗികളിലുംവെച്ച്
യുക്തതമഃ (ഇതി)	ശ്രേഷ്ഠനായ യോഗി എന്നാണ്
മേ മതഃ	എന്റെ സമ്മതം

യാതൊരുവൻ എന്നിൽ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ച് ശ്രദ്ധയോടുകൂടി എന്നെ ഭജിക്കുന്നുവോ അവൻ സകലവിധയോഗികളിലും വെച്ച് ശ്രേഷ്ഠനായ യോഗിയാകുന്നുവെന്നാണ് എന്റെ അഭിപ്രായം (അതിനാൽ നീ എന്റെ ഭക്തനായി ഭവിച്ചാലും എന്നു ഭാവം.)

[ശം-ഭാ] സർവ്വേഷാം അപി യോഗിനാം മധ്യേ—രുദ്രാദിത്യാദി ദേവന്മാരെ ധ്യാനിക്കുന്ന യോഗികളിൽവെച്ച്; മദ്ഗതേന അന്തരാത്മനാ—വാസുദേവനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചുകൊണ്ട്; ശ്രദ്ധാവാൻ യഃ മാം ഭജതേ—ശ്രദ്ധയോടുകൂടി യാതൊരുവൻ എന്നെ സേവിക്കുന്നുവോ; സഃ യുക്ത തമഃ മതഃ— അവൻ ഏററവുമുൽകൃഷ്ടനായ യോഗിയാകുന്നുവെന്നാണ് എന്റെ അഭിപ്രായം.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ
ധ്യാനയോഗോ നാമ
ഷഷ്ഠോഽധ്യായഃ
ധ്യാനയോഗമെന്ന ആറാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

ഏഴാമദ്ധ്യായം

'യോഗിനാമപി സൎവ്വേഷാം' (അ. 6, ശ്ലോ. 47) എന്ന ശ്ലോകംകൊണ്ടു് ഇനിയും ചോദ്യത്തിനിടവരുത്തിയിട്ടു്, താൻ തന്നെ 'എന്റെ തത്ത്വം ഇന്നപ്രകാരമാണു്, ഇന്നിന്നവിധമാണു് എന്നിൽ അന്തരാത്മാവിനെ (മനസ്സിനെ) ഉറപ്പിക്കേണ്ടതു്'' എന്നിങ്ങനെ (അൎജ്ജുനൻ ചോദിക്കുംമുമ്പുതന്നെ) ഉപദേശിക്കുവാനിച്ഛിച്ചുകൊണ്ടു ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

മയ്യാസക്തമനാഃ പാൎത്ഥ യോഗം യുഞ്ജന്മദാശ്രയഃ
അസംശയം സമഗ്രം മാം യഥാ ജ്ഞാസ്യസിതച്ഛൃണു. 1

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ പാൎത്ഥ	അല്ലയോ അൎജ്ജുന
മയി	പരമാത്മാവായ (പരമേശ്വരനായ) എന്നിൽ
ആസക്തമനാഃ	അഭിനിവിഷ്ടമായ (ആസക്തമായ) മനസ്സോടുകൂടിയവനായി
യോഗം	യോഗത്തെ
യുഞ്ജൻ	അഭ്യസിക്കുന്നവനായും
മദാശ്രയഃ (സൻ)	എന്നെത്തന്നെ ശരണംപ്രാപിച്ചവനായുമിരുന്നുകൊണ്ടു്
സമഗ്രം	പൂൎണ്ണമായിരിക്കുന്ന (വിഭൂതി ബലൈശ്വര്യാദികളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന)
മാം	എന്നെ
യഥാ	ഏതുപ്രകാരം
അസംശയം	സംശയംകൂടാതെ
ജ്ഞാസ്യസി	അറിയുമോ
തൽ	അതിനെ
ശൃണു	കേട്ടാലും.

അല്ലയോ അൎജ്ജുന, പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചു് യോഗത്തെ അഭ്യസിക്കുന്നവനും, എന്നെ

ശരണം പ്രാപിച്ചവനമായിട്ട നീ ഏതുപ്രകാരം പൂർണ്ണമായിരിക്കുന്ന എന്നെ സംശയംകൂടാതെ അറിയുമോ (ആ പ്രകാരം ഞാൻ നിനക്കുപദേശിക്കാം); അതിനെ കേട്ടാലും.

[ശം-ഭാ] ഇനി പറയുവാൻപോകുന്ന വിശേഷണങ്ങളോടു കൂടിയ പരമേശ്വരനായ എന്നിൽ ആസക്തചിത്തനായ യോഗി പരമേശ്വരനായ എന്നെത്തന്നെ ആശ്രയിച്ചുകൊണ്ട് മനസ്സമാധാനത്തെ ചെയ്യുന്നു. ഒരുവൻ ഏതെങ്കിലും ഒരു പുരുഷാർത്ഥത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നുവെങ്കിൽ അവൻ തൽപ്രാപ്തിക്കു സാധനമായിട്ടുള്ള കർമ്മത്തെ—അഗ്നിഹോത്രം മുതലായതു്, തപസ്സ്, ദാനം ഇങ്ങനെ ഏതെങ്കിലും ഒരു കർമ്മത്തെ—മാത്രമേ ആശ്രയിക്കുന്നുള്ളു. എന്നാൽ ഈ യോഗിയായവൻ അന്യസാധനങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ച് എന്നിൽ ആസക്തചിത്തനായി എന്നെത്തന്നെ ആശ്രയിക്കുന്നു. നീയും അങ്ങനെയായിട്ട്, സമസ്തവിഭൂതി ബലശക്ത്യൈശ്വര്യാദി ഗുണങ്ങളോടു കൂടിയിരിക്കുന്ന എന്നെ നീ ഏതുപ്രകാരം യാതൊരു സംശയവുംകൂടാതെ 'ഭഗവാൻ ഇന്നപ്രകാരമാകുന്നു' എന്നറിയുമോ, ഞാനിനി പറയുവാൻപോകുന്ന അതിനെ നീ കേട്ടാലും.

ജ്ഞാനം തേഹം സവിജ്ഞാനമിദം വക്ഷ്യാമ്യശേഷതഃ
യൽ ജ്ഞാത്വാ നേഹ ഭൂയോന്യൽ ജ്ഞാതവ്യമവശിഷ്യതേ. 2

യൽ	യാതൊന്നിനെ
ജ്ഞാത്വാ	അറിഞ്ഞു്
ഇഹ	ശ്രേയോമാർഗ്ഗത്തിൽ (മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽ)
ഭൂയഃ	ഇനിയും
അന്യൽ	മറെറാന്നു്
ജ്ഞാതവ്യം	അറിയപ്പെടേണ്ടതായി
ന അവശിഷ്യതേ	ശേഷിക്കുന്നില്ലയോ
സവിജ്ഞാനം	അനുഭവത്തോടുകൂടിയ
ഇദം ജ്ഞാനം	മദ്വിഷയമായ ഈ ജ്ഞാനത്തെ
അശേഷതഃ	മുഴുവനും
അഹം	ഞാൻ
തേ	നിനക്കു്
വക്ഷ്യാമി	പറഞ്ഞുതരാം.

ഏതിനെ അറിഞ്ഞാൽ മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽ പിന്നെ മറെറാന്നു് അറിയത്തക്കതായി ശേഷിക്കുന്നില്ലയോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അനുഭവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഈ ജ്ഞാനത്തെ ആസകലം ഞാൻ നിനക്കു് ഉപദേശിച്ചുതരാം.

[ശം-ഭാ] സ്വാനുഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഈ ജ്ഞാനത്തെ ആസകലം ഞാൻ നിനക്കുപദേശിക്കാം. ശ്രോതാവു് (അജ്ജുനൻ) മനസ്സിരുത്തി കേൾക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ഭഗവാൻ ഉപദേശിപ്പാൻ ഭാവിക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തെ സ്തുതിക്കുന്നു—ഇതിനെ അറിഞ്ഞാൽ പിന്നെ അറിയപ്പെടേണ്ടതായി വേറെ പുരുഷാത്ഥ സാധനമൊന്നുംതന്നെ ശേഷിക്കുന്നില്ല. എന്റെ തത്ത്വത്തെ അറിയുന്നവൻ സവ്വജ്ഞനായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നത്ഥം. അതിനാൽ, ജ്ഞാനം വിശിഷ്ടഫലത്തോടുകൂടിയതാകുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടു് അതു വളരെ പ്രയാസമായിട്ടേ പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നതുമുള്ളു.

എന്തുകൊണ്ടു്? — കേട്ടാലും:

മനുഷ്യാണാം സഹസ്രേഷു കശ്ചിദ്യതതി സിദ്ധയേ
യതതാമപി സിദ്ധാനാം കശ്ചിന്മാം വേത്തി തത്ത്വതഃ. 3

മനുഷ്യാണാം സഹസ്രേഷു (മധ്യേ)	അനേകം മനുഷ്യരുടെ ഇടയിൽ
കശ്ചിൽ	ഒരുവൻ
സിദ്ധയേ	ആത്മജ്ഞാനസിദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു്
യതതി	പ്രയത്നം ചെയ്യുന്നു
യതതാം അപി	പ്രയത്നം ചെയ്യുന്ന
സിദ്ധാനാം (സഹസ്രേഷു മധ്യേ)	അനേകം ജ്ഞാനികളുടെ ഇടയിൽ
കശ്ചിൽ	ഒരുവൻ
മാം	പരമാത്മാവായിരിക്കുന്ന എന്നെ
തത്ത്വതഃ	പരമാത്ഥമായി
വേത്തി	അറിയുന്നു.

അനേകം മനുഷ്യരുടെ ഇടയിൽ കഷ്ടിച്ചു് ഒരുവൻ (പൂവ്വപുണ്യവശാൽ) ആത്മജ്ഞാനസിദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു പ്രയത്നം ചെയ്യുന്നു. പ്രയത്നംചെയ്യുന്ന അനേകം ജ്ഞാനികളുടെ ഇടയിൽ

ത്തന്നെ കഷ്ടിച്ച് ഒരുവൻ പരമാത്മാവായിരിക്കുന്ന എന്നെ (മൽപ്രസാദംകൊണ്ട്) പരമാൎത്ഥമായി അറിയുന്നു. (ആത്മതത്ത്വം അതിദുർല്ലഭമാണെങ്കിലും അതിനെ ഞാൻ നിനക്കുപദേശിച്ചുതരാമെന്നൎത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] യാതൊരുവർ മോക്ഷത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽ പ്രയത്നംചെയ്യുന്നുവോ അവരും സിദ്ധന്മാർ തന്നെയാകുന്നു. അവരിൽത്തന്നെ ദുർല്ലഭമായിട്ടൊരാളോ മറ്റോ മാത്രമേ എന്നെ യഥാൎത്ഥമായിട്ടറിയുന്നുള്ളു.

ഇപ്രകാരം ശ്രോതാവിനെ രുചിപ്പെടുത്തി ഉപദേശത്തിൽ താൽപര്യമുള്ളവനാക്കിത്തീൎത്തിട്ട് ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ഭൂമിരാപോനലോ വായുഃ ഖം മനോ ബുദ്ധിരേവ ച
അഹംകാര ഇതീയം മേ ഭിന്നാ പ്രകൃതിരഷ്ടധാ. 4

മേ	എന്റെ
ഇയംപ്രകൃതിഃ ഏവ ച	മായയെന്ന ഈ ശക്തിതന്നെ
ഭൂമിഃ	ഭൂമി
ആപഃ	ജലം
അനലഃ	അഗ്നി
വായുഃ	വായു
ഖം	ആകാശം
മനഃ	മനസ്സ്
ബുദ്ധിഃ	ബുദ്ധി
അഹംകാരഃ	അഹംകാരം
ഇതി അഷ്ടധാ	എന്നു് എട്ടുവിധമായി
ഭിന്നാ	വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

എന്റെ ഈ പ്രകൃതിതന്നെ ഭൂമി, ജലം, അഗ്നി, വായു, ആകാശം, മനസ്സ്, ബുദ്ധി, അഹംകാരം എന്നിങ്ങനെ എട്ടായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഭൂമി എന്ന ശബ്ദംകൊണ്ടു മഹാസൂക്ഷ്മമായ പൃഥിവിതന്മാത്ര എന്നൎത്ഥം ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു. പ്രകൃതി എട്ടായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതുകൊണ്ട് സ്ഥൂലമായ പൃഥിവി എന്നൎത്ഥമെടുക്കുവാൻ പാടില്ല. അതുപോലെ

തന്നെ ജലം, അഗ്നി, വായു, ആകാശം എന്ന ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടു് അതാതിന്റെ തന്മാത്ര എന്നർത്ഥം ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു. മനസ്സ് എന്നതുകൊണ്ടു മനസ്സിന്നു കാരണമായ അഹങ്കാരം എന്നർത്ഥം ഗ്രഹിക്കണം. ബുദ്ധി എന്നതുകൊണ്ടു് അഹങ്കാരകാരണമായ മഹത്തത്ത്വത്തെ ഗ്രഹിക്കണം. അഹങ്കാരം എന്ന ശബ്ദംകൊണ്ടു് അവിദ്യയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അവ്യക്തത്തെ ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു. എപ്രകാരമാണു വിഷം ചേർന്നിരിക്കുന്ന അന്നം വിഷമെന്നുതന്നെ പറയപ്പെടുന്നതു് അപ്രകാരംതന്നെ അഹങ്കാരവാസനയോടുകൂടി ചേർന്നിരിക്കുന്ന മൂലകാരണമായ അവ്യക്തവും അഹങ്കാരമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അഹങ്കാരത്തെ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നതും മൂലകാരണമായ അവ്യക്തമാകുന്നു. പരമാർത്ഥത്തിൽ അഹങ്കാരമാണു് സകല ജീവികളുടെ പ്രവൃത്തികൾക്കും കാരണമെന്നു നാം അനുഭവത്തിൽ കാണുന്നുണ്ടല്ലോ. ഇപ്രകാരം ഐശ്വരിയായ എന്റെ മായാശക്തി എട്ടായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അപരേയമിതസ്ത്വന്യാം പ്രകൃതിം വിദ്ധി മേ പരാം
ജീവഭൂതാം മഹാബാഹോ യയേദം ധാര്യതേ ജഗൽ. 5

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ അജ്ജുന
ഇയം	ഇതു് (മുൻ എട്ടായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള പ്രകൃതി)
അപരാ	(ജഡത്വം ഹേതുവായിട്ടു്) നികൃഷ്ടമാകുന്നു
ഇതഃ തു	എന്നാൽ ഇതിൽനിന്നു് (മേൽ പറയപ്പെട്ട പ്രകൃതിയിൽനിന്നു്)
അന്യാം	ഭിന്നമായും
ജീവഭൂതാം	ജീവസ്വരൂപമായും (ക്ഷേത്രജ്ഞരൂപമായും)
യയാ	യാതൊരു പ്രകൃതിയാൽ
ഇദം ജഗൽ	ഈ ജഗത്തു്
ധാര്യതേ	ധരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ
(താം)	അങ്ങനെയിരിക്കുന്നതായുമുള്ള
മേ	എന്റെ

പരാം	പ്രകൃഷ്ടമായ
പ്രകൃതിം	പ്രകൃതിയെ
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും.

അല്ലയോ അജ്ജുന, ഇതു (മേൽ എട്ടുവിധമായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ട ഈ പ്രകൃതി) നികൃഷ്ടമാകുന്നു. എന്നാൽ ഇതിൽനിന്നു ഭിന്നമായും, ജീവസ്വരൂപമായും, ഈ ജഗത്തിനെ ധരിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നതായും ഇരിക്കുന്ന എന്റെ പ്രകൃഷ്ടമായ പ്രകൃതിയെ അറിഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] ഈ പ്രകൃതി നികൃഷ്ടവും അശുദ്ധവും അനത്ഥത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതും സംസാരബന്ധത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്ന സ്വരൂപത്തോടുകൂടിയതും ആകുന്നു. എന്നാൽ ഇതിൽനിന്നു ഭിന്നമായിട്ടുള്ള എന്റെ ശുദ്ധമായും പ്രകൃഷ്ടമായുമിരിക്കുന്ന പ്രകൃതിയെ അറിഞ്ഞാലും. അതു് എന്റെ ആത്മസ്വരൂപംതന്നെയായും, ക്ഷേത്രജ്ഞലക്ഷണത്തോടുകൂടിയും, പ്രാണ (ജീവ) ധാരണത്തിന്നു നിമിത്തഭൂതമായും ഇരിക്കുന്നു. അതു് ഈ ജഗത്തിന്റെ ഉള്ളിൽ പ്രവേശിച്ചു് അതിനെ ധരിക്കുന്നു.

ഏതദ്യോനീനി ഭൂതാനി സർവ്വാണീത്യുപധാരയ
അഹം കൃൽസ്നസ്യ ജഗതഃ പ്രഭവഃ പ്രളയസ്തഥാ. 6

സർവ്വാണി ഭൂതാനി	സ്ഥാവരജംഗമാത്മകങ്ങളായിരിക്കുന്ന സകല ഭൂതങ്ങളും
ഏതദ്യോനീനി ഇതി	ഈ രണ്ടുവക പ്രകൃതികളിൽനിന്നുണ്ടായവയാണെന്നു്
ഉപധാരയ	അറിഞ്ഞാലും
(അതഃ)	ഇതു ഹേതുവായിട്ടു്
അഹം	ഞാൻ
കൃൽസ്നസ്യ ജഗതഃ	സകല ജഗത്തിന്നും
പ്രഭവഃ	ഉൽപത്തികാരണവും (പരമകാരണമായും)
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
പ്രളയഃ	ലയകാരണവും ആകുന്നു (സംഹത്താവായുമിരിക്കുന്നു).

സ്ഥാവരജംഗമാത്മകങ്ങളായിരിക്കുന്ന സകലഭൂതങ്ങളും ഈ രണ്ടുവക പ്രകൃതികളിൽനിന്നുണ്ടായവയാകുന്നു. അതു ഹേതു

വായിട്ട ഞാൻ സകലജഗത്തിന്നും ഉൽപത്തികാരണവും ലയകാരണവുമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന അപരയായും പരയായുമിരിക്കുന്ന എന്റെ ഈ രണ്ടു പ്രകൃതികൾ സകലഭൂതങ്ങളുടേയും യോനിയാണെന്നു് (ഉൽപത്തിക്കു ഹേതുവാണെന്നു്) അറിഞ്ഞാലും. ഈ രണ്ടു പ്രകൃതികൾമൂലമായി സർവ്വജ്ഞനായും ഈശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന ഞാൻ സകലജഗത്തിന്റെയും ഉൽപത്തിലയങ്ങൾക്കു കാരണമായി ഭവിക്കുന്നു.

അതു ഹേതുവായിട്ടു്—

മത്തഃ പരതരം നാന്യൽ കിഞ്ചിദസ്തി ധനഞ്ജയ
മയി സർവ്വമിദം പ്രോതം സൂത്രേ മണിഗണാ ഇവ. 7

ഹേ ധനഞ്ജയ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
മത്തഃ	എന്നെക്കാൾ
പരതരം	അധികം ശ്രേഷ്ഠമായി
അന്യൽ	വേറെ
കിഞ്ചിൽ	ഒന്നും (ജഗത്തിന്റെ സൃഷ്ടിസംഹാരങ്ങൾക്കു സ്വതന്ത്രമായ ഒരു കാരണവും)
ന അസ്തി	ഇല്ല
സൂത്രേ	നൂൽച്ചരടിൽ
മണിഗണാഃ ഇവ	രത്നങ്ങൾ എന്നപോലെ
മയി	എന്നിൽ
ഇദം സർവ്വം	ഈ സകലപ്രപഞ്ചവും.
പ്രോതം	കോൎക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, എന്നേക്കാൾ അധികം ശ്രേഷ്ഠമായി വേറെ ഒന്നുമില്ല. നൂൽച്ചരടിൽ രത്നങ്ങൾ എന്നപോലെ ഈ പ്രപഞ്ചമെല്ലാം എന്നിൽ കോൎക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു (എന്നെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നു).

[ശം-ഭാ] പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽനിന്നു് അന്യമായി വേറെ ഒരു കാരണവുമില്ല. ഞാൻതന്നെയാണു് ഈ ജഗത്തിന്നു (പരമ)കാരണമായിരിക്കുന്നതെന്നർത്ഥം. അതു ഹേതുവായിട്ടു് സകല ഭൂതങ്ങളും, ഈ ജഗത്തൊസകലംതന്നെയും, നീളമുള്ള നൂലുകളിൽ വസ്ത്രമെന്നപോലെയും, ചരടിൽ

രത്നങ്ങൾ എന്നപോലെയും, പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ ഗ്രഥിതമായിരിക്കുന്നു—അനുഗതമായിരിക്കുന്നു, അല്ലെങ്കിൽ അനുസ്യൂതമായിരിക്കുന്നു.

രസോഽഹമപ്സു കൗന്തേയ പ്രഭാസ്മി ശശിസൂര്യയോഃ
പ്രണവഃ സർവ്വവേദേഷു ശബ്ദഃ ഖേ പൗരുഷം നൃഷു. 8

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
അപ്സു	ജലങ്ങളിൽ
രസഃ	രസം
അഹം	ഞാനാകുന്നു
ശശിസൂര്യയോഃ	ചന്ദ്രസൂര്യന്മാരിലുള്ള
പ്രഭാ	പ്രകാശം
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
സർവ്വവേദേഷു	സകലവേദങ്ങളിലുള്ള
പ്രണവഃ	പ്രണവമെന്ന 'ഓം'കാരവും
ഖേ	ആകാശത്തിൽ
ശബ്ദഃ	ശബ്ദവും
നൃഷു	പുരുഷന്മാരിൽ
പൗരുഷം	പുരുഷസ്വഭാവവും (ഉദ്യമവും)
(അസ്മി)	ഞാനാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ജലങ്ങളിലുള്ള രസം ഞാനാകുന്നു. സൂര്യചന്ദ്രന്മാരിലുള്ള പ്രകാശം ഞാനാകുന്നു. സകലവേദങ്ങളിലുള്ള ഓംകാരവും, ആകാശത്തിലുള്ള ശബ്ദവും, പുരുഷന്മാരിലുള്ള പുരുഷസ്വഭാവവും ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജലത്തിന്റെ സാരം രസമാകുന്നു. രസഭൂതമായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ ജലം ഗ്രഥിതമായിരിക്കുന്നു (അനുഗതമായിരിക്കുന്നു). ഇങ്ങനെ എല്ലാടിക്കിലും അർത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. ജലത്തിലെ രസമെന്നതുപോലെതന്നെ ഞാൻ സൂര്യചന്ദ്രന്മാരുടെ പ്രഭയുമാകുന്നു. സകലവേദങ്ങളിലുമുള്ള ഓംകാരം ഞാനാകുന്നു—പ്രണവഭൂതമായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ സകലവേദങ്ങളും അനുഗതമായിരിക്കുന്നു. അതുപോലെതന്നെ, ആകാശത്തിന്നു സാരഭൂതമായിരിക്കുന്നതു ശബ്ദമാകുന്നു. ശബ്ദരൂപമായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ ആകാശം ഗ്രഥിതമായിരിക്കുന്നു.

അപ്രകാരംതന്നെ പുരുഷന്മാരിലുള്ള പൗരുഷം ഞാനാകുന്നു. പുരുഷന്റെ ഭാവം പൗരുഷം. തദ്രൂപമായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ പുരുഷന്മാർ ഗ്രഥിതമായിരിക്കുന്നു.

പുണ്യോ ഗന്ധഃ പൃഥിവ്യാഞ്ച തേജശ്ചാസ്മി വിഭാവസൗ
ജീവനം സർവ്വഭൂതേഷു തപശ്ചാസ്മി തപസ്വിഷു. 9

പൃഥിവ്യാം	ഭൂമിയിൽ (ഉള്ള)
പുണ്യഃ ഗന്ധഃ ച	സുഗന്ധവും (അവികൃതമായ ഗന്ധവും)
വിഭാവസൗ	അഗ്നിയിൽ (ഉള്ള)
തേജഃ ച	പ്രകാശവും
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
സർവ്വഭൂതേഷു	സകല പ്രാണികളിലുമുള്ള
ജീവനം	ആയുസ്സും
തപസ്വിഷു	(വാനപ്രസ്ഥൻ മുതലായ) തപസ്വികളിലുള്ള
തപഃ ച	തപസ്സും
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു.

ഭൂമിയിലുള്ള സുഗന്ധവും, അഗ്നിയിലുള്ള പ്രകാശവും ഞാനാകുന്നു. സർവ്വഭൂതങ്ങളിലുള്ള ആയുസ്സും, തപസ്വികളിലുള്ള തപസ്സും ഞാനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] പൃഥിവിയിലുള്ള സുരഭിഗന്ധം ഞാനാകുന്നു. ഗന്ധഭൂതമായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ പൃഥിവി അനുഗതമായിരിക്കുന്നു (കോർക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു). പൃഥിവിയിലുള്ള ഗന്ധത്തിന്നു പുണ്യത്വം (സൗരഭ്യം) സ്വഭാവമായിട്ടുള്ളതാകുന്നു. ഗന്ധാദികൾക്ക് അപുണ്യത്വം സംസാരികളായിരിക്കുന്നവരുടെ അജ്ഞാനംകൊണ്ടും, അധർമ്മംകൊണ്ടും, പിന്നെ ചില പദാർത്ഥങ്ങൾ തമ്മിലുള്ള സംയോഗംകൊണ്ടും ആണ് സംഭവിക്കുന്നതു്. ഗന്ധത്തെ സംബന്ധിച്ചു പറയപ്പെട്ട പുണ്യത്വം ജലം മുതലായവയിലുള്ള രസാദികൾക്കും യോജിപ്പിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അഗ്നിയിലുള്ള പ്രകാശവും ഞാനാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ, യാതൊന്നുനിമിത്തമായിട്ടാണ് സകലപ്രാണികളും ജീവിക്കുന്നതു് (അമൃതാഖ്യമായ യാതൊരു അന്നരസത്താലാണ് സകലപ്രാണികളും ജീവിക്കുന്നതു്) ആ ജീവ

നവും ഞാനാകുന്നു. തപസ്വികളിലുള്ള തപസ്സും ഞാനാകുന്നു; തപോരൂപമായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ (ഈശ്വരനിൽ) തപസ്വികൾ പ്രോതമായിരിക്കുന്നു (അനുഗതമായിരിക്കുന്നു).

ബീജം മാം സർവ്വഭൂതാനാം വിദ്ധി പാർത്ഥ സനാതനം
ബുദ്ധിർബ്ബുദ്ധിമതാമസ്മി തേജസ്തേജസ്വിനാമഹം. 10

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
മാം	എന്നെ
സർവ്വഭൂതാനാം	ചരങ്ങളായും അചരങ്ങളായുമിരിക്കുന്ന സകല ഭൂതങ്ങളുടേയും
സനാതനം	നിത്യമായിരിക്കുന്ന
ബീജം	വിത്തായി
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും
ബുദ്ധിമതാം	ബുദ്ധിമാന്മാരുടെ
ബുദ്ധിഃ	പ്രജ്ഞയും (നിശ്ചയജ്ഞാനവും)
തേജസ്വിനാം	പ്രഗല്ഭന്മാരുടെ
തേജഃ	പ്രാഗല്ഭ്യവും
അഹം അസ്മി	ഞാനാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, എന്നെ സകലഭൂതങ്ങളുടേയും നിത്യബീജമായി അറിഞ്ഞാലും. ബുദ്ധിമാന്മാരുടെ പ്രജ്ഞയും, പ്രഗല്ഭന്മാരുടെ പ്രാഗല്ഭ്യവും ഞാനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ബീജം=പ്രരോഹകാരണം. ബുദ്ധിഃ=അന്തഃകരണത്തിന്റെ വിവേകശക്തി. സനാതനം = ചിരന്തനം. തേജസ്സ്=പ്രാഗല്ഭ്യം (= അന്യനെ കീഴടക്കുവാനുള്ള സാമർത്ഥ്യം).

ബലം ബലവതാം ചാഹം കാമരാഗവിവർജ്ജിതം
ധർമ്മാവിരുദ്ധോ ഭൂതേഷു കാമോസ്മി ഭരതർഷഭ. 11

ഹേ ഭരതർഷഭ	അല്ലയോ ഭരതശ്രേഷ്ഠ
ബലവതാം	ബലവാന്മാരുടെ
കാമരാഗവിവർജ്ജിതം	കാമവും രാഗവും കൂടാതെയുള്ള
ബലം ച	ബലവും
അഹം	ഞാനാകുന്നു

ഭൂതേഷു	പ്രാണികളിൽ
ധർമ്മാവിരുദ്ധഃ	ധർമ്മത്തിന്ന വിരോധമല്ലാത്തതായ
കാമഃ	ഇച്ഛ (സ്വഭാര്യയിൽ പുത്രോൽപാദന മാത്രോപയോഗിയായ കാമം)
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ബലവാന്മാരുടെ കാമരാഗവിവർജ്ജിതമായ ബലം ഞാനാകുന്നു. ഭൂതങ്ങളിൽ ഉള്ള ധർമ്മാവിരുദ്ധമായ ഇച്ഛയും ഞാനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] കാമരാഗവിവർജ്ജിതം—കാമഃ = അസന്നികൃഷ്ടമായ (ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക പ്രത്യക്ഷമല്ലാത്ത) വിഷയങ്ങളിൽ തൃഷ്ണ; രാഗഃ=പ്രാപ്തവിഷയങ്ങളിൽ രഞ്ജന (ആസക്തി); ഇങ്ങനെയുള്ള കാമരാഗങ്ങൾ കൂടാതെയുള്ള; ബലം = സാമർത്ഥ്യം, ഓജസ്സ്; ബലവാന്മാരുടെ കാമരാഗവിവർജ്ജിതമായ—ദേഹധാരണത്തിന്നുമാത്രം വേണ്ടിയ—ബലം ഞാനാകുന്നു. അല്ലാതെ തൃഷ്ണയ്ക്കും രാഗത്തിന്നും കാരണമായ സംസാരികളുടെ ബലമല്ല (എന്നർത്ഥം). അപ്രകാരംതന്നെ ധർമ്മശാസ്ത്രാർത്ഥത്തിന്ന വിരോധമല്ലാത്തതായ യാതൊരു കാമമാണ് പ്രാണികളിൽ ഉള്ളത് അതും ഞാനാകുന്നു—ദേഹധാരണത്തിന്ന മാത്രമായിട്ടുള്ള ഭക്ഷണം, പാനം എന്നിവയെ സംബന്ധിച്ചുള്ള ഇച്ഛ ഞാനാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

അത്രയുമല്ല—

യേ ചൈവ സാത്ത്വികാ ഭാവാ രാജസാസ്താമസാശ്ച യേ
മത്ത ഏവേതി താൻ വിദ്ധി ന ത്വഹം തേഷു തേ മയി. 12

സാത്ത്വികാഃ ഏവ	**സത്ത്വഗുണത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന**
ഭാവാഃ	**വസ്തുക്കൾ**
യേ	**എവയോ**
രാജസാഃ ച	**രജോഗുണത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നവയും**
താമസാഃ ച	**തമോഗുണത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നവയുമായ**
(ഭാവാഃ)	**വസ്തുക്കൾ**
യേ	**എവയോ**
താൻ	**അവയെ (എല്ലാം)**

മത്തഃ ഏവ ഇതി	എന്നിൽനിന്നുണ്ടായവയെന്നു്
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും
(ഏവം അപി)	ഇങ്ങനെയാണെങ്കിലും
തേഷു	അവയിൽ
അഹം	ഞാൻ
ന (വർത്തേ)	ഇരിക്കുന്നില്ല
തേ തു	എന്നാൽ അവ
മയി	എന്നിൽ
(വർത്തന്തേ)	(എന്റെ അധീനങ്ങളായി) ഇരിക്കുന്നു.

സാത്ത്വികമായും രാജസമായും താമസമായും യാതൊരു വസ്തുക്കളാണുള്ളതു് അവയെല്ലാം എന്നിൽനിന്നുണ്ടായവയാണെന്നറിഞ്ഞാലും. എന്നാലും ഞാൻ അവയിൽ (ജീവനെപ്പോലെ തദധീനനായി) ഇരിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ അവയെല്ലാം (മദധീനന്മാരായി) എന്നിലിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജീവികരം (അവരവർ) ചെയ്യുന്ന കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലമായി സാത്ത്വികമായും രാജസമായും എന്തെല്ലാം പദാർത്ഥങ്ങളാണുണ്ടാകുന്നതു് അവയെല്ലാം എന്നിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നവയാണെന്നറിഞ്ഞാലും. ഇങ്ങനെ അവയെല്ലാം എന്നിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നവെങ്കിലും ഞാൻ, സംസാരികളെപ്പോലെ, തദ്വശനായിരിക്കുന്നില്ല. നേരെമറിച്ചു്, അവർ എന്റെ അധീനത്തിലിരിക്കുന്നു.

ത്രിഭിർഗ്ഗുണമയൈർഭാവൈരേഭിഃ സർവ്വമിദം ജഗൽ
മോഹിതം നാഭിജാനാതി മാമേഭ്യഃ പരമവ്യയം. 13

ത്രിഭിഃ ഗുണമയൈഃ	(കാമലോഭാദി) മൂന്നുവിധ ഗുണവികാരങ്ങളായ
ഏഭിഃ ഭാവൈഃ	ഈ (മുൻപറയപ്പെട്ട) സ്വഭാവങ്ങളാൽ
ഇദം സർവ്വം ജഗൽ	ഈ സകല പ്രപഞ്ചവും (സകലപ്രാണികളും)
മോഹിതം	മോഹത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന
(അതഃ)	ഇതു ഹേതുവായിട്ടു്
ഏഭ്യഃ	ഇവയിൽനിന്നു് (ഈ ഭാവങ്ങളിൽ നിന്നു്)

പരം	ഭിന്നനായും (ഇവയാൽ സ്പൃശിക്കപ്പെടാത്തവനായും)
അവ്യയം	നാശരഹിതനായും (നിർവ്വികാരനായും) ഇരിക്കുന്ന
മാം	എന്നെ
ന അഭിജാനാതി	അറിയുന്നില്ല.

മൂന്നുവിധഗുണവികാരങ്ങളായ ഈ ഭാവങ്ങളാൽ മോഹിതന്മാരാകയാൽ സകല പ്രാണികളും, ഇവയിൽനിന്നു ഭിന്നനായും നാശരഹിതനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ അറിയുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ത്രിഗുണങ്ങളുടെ വികാരങ്ങളായ രാഗദ്വേഷമോഹാദിപ്രകാരങ്ങളായ ഈ പദാർത്ഥങ്ങളാൽ സകലപ്രാണികളും അജ്ഞാനത്തെ (അവിവേകതയെ) പ്രാപിച്ചിട്ട് ഇവയിൽനിന്ന്—മേല്പറഞ്ഞ ഗുണങ്ങളിൽനിന്ന് — വിലക്ഷണനായും (വ്യതിരിക്തനായും) വ്യയരഹിതനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ അറിയുന്നില്ല.

അവ്യയൻ = ജന്മാദിസർവ്വഭാവവികാരവുമില്ലാത്തവൻ (ഷഡ്ഭാവവികാരരഹിതൻ).

ദൈവീ ഹ്യേഷാ ഗുണമയീ മമ മായാ ദുരത്യയാ
മാമേവ യേ പ്രപദ്യന്തേ മായാമേതാം തരന്തി തേ. 14

ദൈവീ	അലൗകികിയായും (അത്യത്ഭുതമായും)
ഗുണമയീ	സത്ത്വാദിഗുണവികാരാത്മികയായും ഇരിക്കുന്ന
ഏഷാ	ഈ
മമ മായാ	എന്റെ ശക്തിയായ പ്രകൃതി
ദുരത്യയാ ഹി	അതിക്രമിക്കുവാൻ ബഹുപ്രയാസമായിട്ടുള്ളതാകുന്നു എന്നതു പ്രസിദ്ധമാകുന്നു
(തഥാപി)	അങ്ങനെയാണെങ്കിലും
മാം ഏവ	എന്നെത്തന്നെ
യേ	യാതൊരുവർ
പ്രപദ്യന്തേ	(ഇളകാത്ത ഭക്തിയോടുകൂടി) ശരണം പ്രാപിക്കുന്നുവോ

തേ	അവർ
ഏതാം മായാം	ദുസ്തരയായിരിക്കുന്ന ഈ മായയെ
തരന്തി	കടക്കുന്നു (നിവർത്തിക്കുന്നു).

അത്യത്ഭുതമായും ഗുണത്രയരൂപമായുമിരിക്കുന്ന എന്റെ മായാശക്തിയെ അതിക്രമിക്കുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു. എങ്കിലും യാതൊരുത്തരാണ് (ഏകാന്തഭക്തിയോടുകൂടി) എന്നെത്തന്നെ ശരണംപ്രാപിക്കുന്നതു് അവർ ഈ മായയെ കടക്കുന്നു (അതിക്രമിക്കുന്നു).

[ശം-ഭാ] ത്രിഗുണാത്മികയായ ഈ മായ ദേവനായും ഈശ്വരനായും വിഷ്ണുവായുമിരിക്കുന്ന എന്നിൽ ഉള്ളതാകുന്നു. അതിനാൽ അതിനെ അതിക്രമിക്കുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കെ യാതൊരുവരാണ് സകല ധർമ്മങ്ങളേയുമുപേക്ഷിച്ച മായാവിയായും സ്വാത്മാവുതന്നെയായുമിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ സർവ്വാത്മനാ ശരണംപ്രാപിക്കുന്നതു് അവർ സകലഭൂതങ്ങളേയും മോഹിപ്പിക്കുന്നതായ ഈ മായയെ അതിക്രമിക്കുന്നു. സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നു് അവർ മോചിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

അങ്ങയെ ആശ്രയിക്കുന്നവർ ഈ മായയെ അതിക്രമിക്കുന്നുവെങ്കിൽ എന്തുകൊണ്ടാണ് എല്ലാവരും അങ്ങയെത്തന്നെ ശരണം പ്രാപിക്കാത്തതു്?—കേട്ടാലും:

ന മാം ദുഷ്കൃതിനോ മൂഢാഃ പ്രപദ്യന്തേ നരാധമാഃ
മായയാപഹൃതജ്ഞാനാ ആസുരം ഭാവമാശ്രിതാഃ. 15

ദുഷ്കൃതിനഃ	പാപശീലന്മാരായും
മൂഢാഃ	മൂഢന്മാരായും
മായയാ അപഹൃതജ്ഞാനാഃ	മായയാലപഹരിക്കപ്പെട്ട ജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവരായും
ആസുരം ഭാവം	('ദംഭോ ദർപ്പോഭിമാനശ്ച' എന്നിങ്ങനെ ഇനി പറയുന്ന) ആസുരസ്വഭാവത്തെ
ആശ്രിതാഃ	ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവരായും (പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നവരായും)

നരാധമാഃ	മനുഷ്യരിൽ അധമന്മാരായിരിക്കു ന്നവർ
മാം	എന്നെ
ന പ്രപദ്യന്തേ	ശരണംപ്രാപിക്കുന്നില്ല (ഭജിക്കു ന്നില്ല).

പാപശീലന്മാരായും മൂഢന്മാരായും ആത്മജ്ഞാനസ്വരൂപമില്ലാത്തവരായും ആസുരഭാവത്തെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവരായും മനുഷ്യരിൽ അധമന്മാരായുമിരിക്കുന്നവർ എന്നെ ഭജിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] മാം=പരമേശ്വരനായ എന്നെ. ദുഷ്കൃതിനഃ=പാപംചെയ്യുന്നവർ. നരാധമാഃ=മനുഷ്യരിൽവെച്ചു നികൃഷ്ടന്മാർ. ആസുരം ഭാവം=ഹിംസ, അസത്യം മുതലായ ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ ഭാവം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

എന്നാൽ പുണ്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നവരായ **നരോത്തമന്മാർ**—

ചതുർവ്വിധാ ഭജന്തേ മാം ജനാഃ സുകൃതിനോഽർജ്ജുന
ആർത്തോ ജിജ്ഞാസുരർത്ഥാർത്ഥീ ജ്ഞാനീ ച ഭരതർഷഭ. 16

ഹേ ഭരതർഷഭ, ഹേ അർജ്ജുന	ഭരതകുലത്തിൽ ശ്രേഷ്ഠനായ അല്ലയോ അർജ്ജുന
ആർത്തഃ	**രോഗാദികളെക്കൊണ്ടു പീഡിതനായവൻ**
ജിജ്ഞാസുഃ	ആത്മജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നവൻ
അർത്ഥാർത്ഥീ	ഇഹത്തിലും പരത്തിലും ഭോഗസാധനവിഷയങ്ങളെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നവൻ
ജ്ഞാനീ ച	ആത്മാവിനെ അറിയുന്നവൻ (ബ്രഹ്മജ്ഞാനി)
(ഇതി) ചതുർവ്വിധാഃ	ഇങ്ങനെ നാലുവിധത്തിലുള്ള
സുകൃതിനഃ	പുണ്യശാലികളായ
ജനാഃ	ജനങ്ങൾ

മാം	എന്നെ
ഭജന്തേ	ഭജിക്കുന്നു.

ഭരതകുലത്തിൽ ശ്രേഷ്ഠനായ അല്ലയോ അർജ്ജുന, രോഗാദികളെക്കൊണ്ടു പീഡിതനായവൻ, ആത്മജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നവൻ, ഇഹലോകത്തിലും പരലോകത്തിലും ഭോഗസാധനവിഷയങ്ങളെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നവൻ, ബ്രഹ്മജ്ഞാനി, എന്നിങ്ങനെ നാലുവിധ പുണ്യശാലികളായ ജനങ്ങൾ എന്നെ ഭജിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ആർത്തഃ=തസ്കരനാലോ വ്യാഘ്രത്താലോ രോഗം മുതലായതിനാലോ അഭിഭൂതനായവൻ (പരാജിതനായവൻ); ജിജ്ഞാസുഃ = ഭഗവത്തത്വത്തെ അറിവാനിച്ഛിക്കുന്നവൻ; അർത്ഥാർത്ഥീ=ധനത്തെ കാമിക്കുന്നവൻ; ജ്ഞാനീ=വിഷ്ണുവിൻെറ തത്വത്തെ അറിയുന്നവൻ (ശബ്ദജ്ഞാനത്തോടു കൂടിയവനും ആത്മതത്വസാക്ഷാൽക്കാരത്തെ മാത്രമിച്ഛിക്കുന്നവനുമായ മുമുക്ഷു എന്നർത്ഥം). ശേഷം സ്പഷ്ടം.

തേഷാം ജ്ഞാനീ നിത്യയുക്ത ഏകഭക്തിർ വിശിഷ്യതേ
പ്രിയോ ഹി ജ്ഞാനിനോത്യർത്ഥമഹം സ ച മമ പ്രിയഃ. 17

തേഷാം	അവരിൽവെച്ച് (മുൻപറഞ്ഞ നാലുവിധ സുകൃതികളിൽവെച്ച്)
നിത്യയുക്തഃ	സദാ എന്നിൽത്തന്നെ നിഷ്ഠയോടും
ഏകഭക്തിഃ ജ്ഞാനീ	എന്നിൽ മാത്രം ഭക്തിയോടുംകൂടിയിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനി
വിശിഷ്യതേ	ശ്രേഷ്ഠനാകുന്നു (വിശിഷ്ടനാകുന്നു)
(യതഃ)	എന്തെന്നാൽ
ജ്ഞാനിനഃ	ആ ജ്ഞാനിക്കു്
അഹം	ഞാൻ
അത്യർത്ഥം	ഏററവും
പ്രിയഃ	പ്രിയമുള്ളവനാകുന്നു
സഃ ച	അവനും
മമ	എനിക്കു്
പ്രിയഃ ഹി	പ്രിയമുള്ളവനാകുന്നു.

അവരിൽവെച്ച് സദാ മന്നിഷ്ഠനും, എന്നിൽ മാത്രം ഭക്തിയോടു കൂടിയവനുമായ ജ്ഞാനി ശ്രേഷ്ഠനാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ ആ ജ്ഞാനിക്കു ഞാനത്യന്തം പ്രിയനാകുന്നു. അവൻ എനിക്കും പ്രിയനാകുന്നു. (ജ്ഞാനിക്കു ദേഹാദിയിൽ അഭിമാനാഭാവം കൊണ്ടു ചിത്തവിക്ഷേപാഭാവമുണ്ടാകുന്നു. ചിത്തവിക്ഷേപാഭാവംകൊണ്ടാണ് നിത്യയുക്തത്വവും ഏകഭക്തിത്വവും സംഭവിക്കുന്നത്. മററാരുവന്നും അതു സംഭവിക്കുന്നതല്ല. അതിനാൽ നിത്യയുക്തത്വാദി നാലു ഹേതുക്കളാൽ ജ്ഞാനി ഉത്തമനാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] ആ നാലു വകക്കാരിൽവെച്ച് ജ്ഞാനിയായവൻ, തത്ത്വത്തെ അറിയുന്നതുകൊണ്ടു്, സദാ യോഗയുക്തനായും എന്നിൽ മാത്രം ഭക്തിയുള്ളവനായുമിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ അന്യഭജനീയവസ്തുവിനെ അവൻ കാണുന്നില്ല. അതു ഹേതുവായിട്ട് ഏകഭക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അവൻ വിശേഷത്തെ (ആധിക്യത്തെ) പ്രാപിക്കുന്നു—അവൻ ശ്രേഷ്ഠനാകുന്നുവെന്നർത്ഥം. ഞാൻ ജ്ഞാനിയുടെ ആത്മാവുതന്നെയാകയാൽ അവന്ന് (ഞാൻ) ഏററവും പ്രിയനാകുന്നു. ആത്മാ എല്ലാവക്കും പ്രിയമാണെന്നുള്ളതു ലോകപ്രസിദ്ധമാണല്ലോ. അതുകൊണ്ടു ജ്ഞാനിയുടെ ആത്മാവാകയാൽ വാസുദേവനായ ഞാൻ അവന്ന് ഏററവും പ്രിയനാകുന്നു. ആ ജ്ഞാനിയും വാസുദേവനായ എൻെറ ആത്മാവുതന്നെയാകയാൽ എനിക്കു് അവനും പ്രിയനാകുന്നു.

എന്നാൽ ആർത്തൻ മുതലായ ശേഷം മൂന്നുപേർ വാസുദേവന്നു പ്രിയമല്ല. എന്നോ? അങ്ങനെയല്ല. പിന്നെ എങ്ങനെയാണ്?—കേട്ടാലും:

ഉദാരാഃ സർവ്വ ഏവൈതേ ജ്ഞാനീ ത്വാത്മൈവ മേ മതം
ആസ്ഥിതഃ സ ഹി യുക്താത്മാ മാമേവാനുത്തമാം ഗതിം. 18

ഏതേ സർവേ	ഇവരെല്ലാവരും
ഉദാരാഃ ഏവ	മഹാന്മാർതന്നെ (മോക്ഷഭാക്കുകൾ തന്നെ)
ജ്ഞാനീ തു	എന്നാൽ ജ്ഞാനിയായവൻ
ആത്മാ ഏവ	(എൻെറ) ആത്മാവുതന്നെ (ഞാൻ തന്നെ)

(ഇതി) മേ മതം	എന്നാണ് എൻെറ നിശ്ചയം
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
സഃ	അവൻ
യുക്താത്മാ	എന്നിൽത്തന്നെ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചിരിക്കുന്നവനും)
മാം ഏവ	എന്നെത്തന്നെ
അനുത്തമാം	സർവ്വോത്തമമായ
ഗതിം	ഗതിയായി
ആസ്ഥിതഃ	ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവനുമാകുന്നു.

ഇവരെല്ലാവരും മഹാന്മാർതന്നെയാകുന്നു. എന്നാൽ ജ്ഞാനിയായവൻ ഞാൻതന്നെയാകുന്നു എന്നാണ് എൻെറ നിശ്ചയം. എന്തെന്നാൽ അവൻ എന്നിൽ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചിരിക്കുന്നവനും, എന്നെത്തന്നെ സർവ്വോത്തമമായ ഗതിയായി ആശ്രയിക്കുന്നവനും, ആകുന്നു (മദ്വ്യതിരിക്തമായി അന്യഫലത്തെ അവൻ വിചാരിക്കുന്നില്ല എന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] ഇവരെല്ലാവരും ഉൽകൃഷ്ടന്മാരാകുന്നു. ആർത്തൻ മുതലായ ശേഷം മൂന്നു വകക്കാരും എനിക്കു പ്രിയമാകുന്നുവെന്നർത്ഥം. എൻെറ ഭക്തനായ ഒരുവനും വാസുദേവനായ എനിക്കു് അപ്രിയനായി ഭവിക്കുന്നില്ല. എങ്കിലും ഈ ഒരു വിശേഷമുണ്ട്. ജ്ഞാനിയായവൻ എനിക്കു് ഏററവും പ്രിയനാകുന്നു. അതെന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, ജ്ഞാനി ഞാൻതന്നെയാണ്—എന്നിൽനിന്നു ഭിന്നമല്ല—എന്നാണ് എൻെറ നിശ്ചയം. ജ്ഞാനിയായവൻ 'ഞാൻതന്നെയാണ് ഭഗവാനായ വാസുദേവൻ, ഞാൻ മററാരുമല്ല' എന്നിങ്ങനെ സമാഹിതചിത്തനായി എന്നെ പ്രാപിപ്പാനുത്സാഹിക്കുന്നു—പരബ്രഹ്മമായിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ പരഗതിയായി ആശ്രയിക്കുന്നു.

ജ്ഞാനിയെ ഇനിയും സ്തുതിക്കുന്നു:

ബഹൂനാം ജന്മനാമന്തേ ജ്ഞാനവാൻ മാം പ്രപദ്യതേ
വാസുദേവഃ സർവമിതി സ മഹാത്മാ സുദുർല്ലഭഃ. 19

ബഹൂനാം ജന്മനാം അന്തേ	അനേകം ജന്മങ്ങളെ എടുത്തതിൻെറ ശേഷം
ജ്ഞാനവാൻ	ജ്ഞാനിയായവൻ

വാസുദേവഃ സവ്വം ഇതി	സകലവും വാസുദേവസ്വരൂപമാണ് എന്നിങ്ങനെ സവ്വാത്മദൃഷ്ടിയോടുകൂടി
മാം	എന്നെ
പ്രപദ്യതേ	ഭജിക്കുന്നു
(അതഃ)	അതു ഹേതുവായിട്ട്
സഃ മഹാത്മാ	അപ്രകാരമുള്ള മഹാത്മാവ് (അപരിച്ഛിന്ന) ദൃഷ്ടിയോടുകൂടിയവൻ
സുദുർല്ലഭഃ	ഏററവും ദുർല്ലഭനാകുന്നു.

അനേകം ജന്മങ്ങളെ എടുത്തതിൻെറശേഷം ജ്ഞാനിയായവൻ 'ചരാചരാത്മകമായിരിക്കുന്ന ഈ സകലപ്രപഞ്ചവും വാസുദേവസ്വരൂപമാകുന്നു' എന്നിങ്ങനെ എല്ലാററിലും ആത്മദൃഷ്ടിയോടുകൂടി എന്നെ ഭജിക്കുന്നു. അപ്രകാരമുള്ള മഹാത്മാവ് വളരെ ദുർല്ലഭമായിട്ടേ കാണപ്പെടുന്നുള്ളു.

[ശം-ഭാ] ജ്ഞാനപ്രാപ്തിക്കു സാധനഭൂതങ്ങളായ സംസ്കാരങ്ങളെ സമ്പാദിക്കുന്നതിന്ന് അനേകം ജന്മങ്ങളെ എടുത്തതിൻെറശേഷം പരിപാകജ്ഞാനത്തെ സിദ്ധിച്ചവൻ പ്രത്യഗാത്മാവായും വാസുദേവനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു. എങ്ങനെ?—സവ്വവും വാസുദേവനാണെന്ന് അവൻ പ്രത്യക്ഷമായി അനുഭവിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ സവ്വാത്മാവായിരിക്കുന്ന എന്നെ ആരാണ് പ്രാപിക്കുന്നത് അവൻ മഹാത്മാവാകുന്നു. അവന്നു തുല്യമായിട്ടോ, മേലെയായിട്ടോ, ആരുമില്ല. അതിനാൽ അവൻ വളരെ ദുർല്ലഭനാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, 'മനുഷ്യാണാം സഹസ്രേഷു കശ്ചിദ്യതതി സിദ്ധയേ' (അ. 7, ശ്ലോ. 3) എന്നു പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ.

ആത്മാവായിത്തന്നെയിരിക്കുന്ന വാസുദേവനാകുന്നു സവ്വവും എന്ന് (ജനങ്ങൾ) അറിയാതിരിക്കുന്നതിനുള്ള കാരണം ഇനി പറയുന്നു:

കാമൈസ്തൈസ്തൈർഹൃതജ്ഞാനാഃ പ്രപദ്യന്തേന്യദേവതാഃ
തം തം നിയമമാസ്ഥായ പ്രകൃത്യാ നിയതാഃ സ്വയാ. 20

സ്വയാ പ്രകൃത്യാ	തങ്ങളുടെ സ്വഭാവത്തിനാൽ
നിയതാഃ	വശീകൃതന്മാരായി
തൈഃ തൈഃ കാമൈഃ	(പുത്രകീർത്തിശത്രുജയാദി വിഷയങ്ങളായിരിക്കുന്ന) അതാതു് ഇച്ഛകളാൽ
ഹൃതജ്ഞാനാഃ	അപഹരിക്കപ്പെട്ട ജ്ഞാനത്തോടു കൂടിയവരായി
തം തം നിയമം	അതാതു ദേവന്മാരുടെ ഉപാസനയിൽ (ഉപവാസാദിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന) അതാതു നിയമത്തെ
ആസ്ഥായ	ആശ്രയിച്ചു് (സ്വീകരിച്ചു്)
അന്യദേവതാഃ	(ഭൂതപ്രേതയക്ഷാദി) അന്യദേവന്മാരെ
പ്രപദ്യന്തേ	ഭജിക്കുന്നു.

തങ്ങളുടെ സ്വഭാവത്തിനാൽ (പൂർവ്വജന്മകർമ്മവാസനയാൽ) വശീകരിക്കപ്പെട്ടവരും, നാനാവിധ ഇച്ഛകളാൽ അപഹരിക്കപ്പെട്ട ജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവരും ആയ ജനങ്ങൾ (അതാതു ദേവന്മാരുടെ ഉപാസനയിൽ ഉപവാസാദിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന) അനേകം നിയമങ്ങളെ സ്വീകരിച്ചു് ഇതരദേവന്മാരെ ഭജിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പുത്രപശുസ്വർഗ്ഗാദിവിഷയങ്ങളിലുള്ള ഇച്ഛ ജനങ്ങളുടെ വിവേകവിജ്ഞാനത്തെ അപഹരിക്കുന്നു. തന്നിമിത്തം അവർ ആത്മാവായ വാസുദേവനിൽനിന്നു് അന്യന്മാരായ ദേവന്മാരെ പ്രാപിക്കുന്നു. അവർ തങ്ങളുടെ പ്രകൃതിക്കു വശന്മാരായിട്ടു് ഈ ദേവന്മാക്കു് പ്രത്യേകമായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അനേകം ആരാധനകളെ ചെയ്യുന്നു. പ്രകൃതി=ജന്മാന്തരങ്ങളിൽ സമ്പാദിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള സംസ്കാരവിശേഷം; സ്വഭാവം എന്നത്ഥം. ആസ്ഥായ=ആശ്രയിച്ചിട്ടു്.

ആ കാമീജനങ്ങളിൽ—

യോ യോ യാം യാം തനും ഭക്തഃ ശ്രദ്ധയാച്ചി്തുമിച്ഛതി
തസ്യ തസ്യാചലാം ശ്രദ്ധാം താമേവ വിദധാമ്യഹം. 21

യഃ യഃ ഭക്ത	ഏതേതു ഭക്തൻ
യാം യാം തനും	ഏതേതു ദേവതാരൂപത്തെ

ശ്രദ്ധയാ	വിശ്വാസത്തോടുകൂടി
അൎച്ചിതും	പൂജിക്കുന്നതിന്ന്
ഇച്ഛതി	ഇച്ഛിക്കുന്നുവോ (പ്രവൎത്തിക്കുന്നുവോ)
തസ്യ തസ്യ	അതാതു ഭക്തന്റെ
താം ശ്രദ്ധാം ഏവ	തത്തന്മൂൎത്തിവിഷയമായിരിക്കുന്ന അതാതു ശ്രദ്ധയെത്തന്നെ
അചലാം	ദൃഢമാക്കി (സ്ഥിരമാക്കി)
അഹം	അന്തൎയ്യാമിയായിരിക്കുന്ന ഞാൻ
വിദധാമി	ചെയ്യുന്നു.

ഏതേതു ഭക്തൻ ഏതേതു ദേവതാരൂപത്തെ ശ്രദ്ധയോടുകൂടി പൂജിക്കുവാനിച്ഛിക്കുന്നുവോ അതാതു ഭക്തന്റെ തത്തന്മൂൎത്തി വിഷയമായ ശ്രദ്ധയെത്തന്നെ അന്തൎയ്യാമിയായിരിക്കുന്ന ഞാൻ ദൃഢമാക്കി ചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഒരു കാമിയായവൻ ഏതൊരു ദേവതാശരീരത്തെയാണ് ശ്രദ്ധയോടും ഭക്തിയോടുംകൂടി പൂജിക്കുവാനിച്ഛിക്കുന്നതു് ആ ദേവന്റെ ഭജനത്തിൽ ഞാൻ അവന്റെ (ആ കാമിയുടെ) ആ ശ്രദ്ധയെത്തന്നെ സ്ഥിരമാക്കിത്തീൎക്കുന്നു.

സ്വഭാവേന പ്രവൃത്തനായിരിക്കുന്ന ഒരുവൻ ഏതൊരു ദേവതാ ശരീരത്തെ ഏതൊരു ശ്രദ്ധയോടുകൂടി പൂജിക്കുവാനിച്ഛിക്കുന്നുവോ—

സ തയാ ശ്രദ്ധയാ യുക്തസ്തസ്യാരാധനമീഹതേ
ലഭതേ ച തതഃ കാമാൻ മയൈവ വിഹിതാൻ ഹി താൻ. 22

സഃ	ആ (മേല്പറഞ്ഞ) ഭക്തൻ
തയാ	അപ്രകാരമുള്ള
ശ്രദ്ധയാ യുക്തഃ	(ദൃഢമായ) ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവനായി
തസ്യ ആരാധനം	ആ ദേവതാശരീരത്തിന്റെ ആരാധനത്തെ
ഈഹതേ	ചെയ്യുന്നു
മയാ ഏവ	തത്തദ്ദേവതാന്തൎയ്യാമിയായിരിക്കുന്ന എന്നാൽത്തന്നെ
വിഹിതാൻ	നിൎമ്മിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള
താൻ കാമാൻ	ആ ഇഷ്ടവസ്തുക്കളെ

തതഃ — ആ ദേവതയിൽനിന്നുതന്നെ

ലഭതേ ച ഹി — കിട്ടുന്നു എന്നുള്ളതു സ്പഷ്ടമാണല്ലോ.

മേല്പറഞ്ഞ ഭക്തൻ അപ്രകാരമുള്ള ദൃഢവിശ്വാസത്തോടുകൂടി ആ ദേവതയുടെ ആരാധനത്തെ ചെയ്യുന്നു. തത്തദ്ദേവതാന്തര്യാമിയായിരിക്കുന്ന എന്നാൽത്തന്നെ നിർമ്മിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ആ ഇഷ്ടവസ്തുക്കളെ ആ ദേവതയിൽനിന്നുതന്നെ അവനു ലഭിക്കുന്നുവെന്നതു സ്പഷ്ടമാകുന്നു. (എന്തെന്നാൽ, എല്ലാ ദേവന്മാരും മദധീനന്മാരും എന്റെ രൂപത്തോടുകൂടിയവരുമാകുന്നു.)

[ശം-ഭാ] അവൻ, എന്നാൽ സ്ഥിരമാക്കി ചെയ്യപ്പെട്ട (ദാനമായ) ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവനായി ആ ദേവതാതനുവിന്റെ ആരാധനത്തെ ചെയ്യുന്നു. അപ്രകാരം ആരാധിക്കപ്പെട്ട ആ ദേവതയിൽനിന്നു് അവനു് ഇഷ്ടപദാർത്ഥങ്ങളെ ലഭിക്കുന്നു. ആവക ഇഷ്ടപദാർത്ഥങ്ങൾ പരമേശ്വരനും സർവ്വജ്ഞനുമായിരിക്കുന്ന എന്നാൽത്തന്നെയാണു് നിർമ്മിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. എന്തെന്നാൽ കർമ്മവും തൽഫലവും തമ്മിലുള്ള സൂക്ഷ്മസംബന്ധത്തെ ഞാൻമാത്രമേ അറിയുകയുള്ളു. സകല കാമങ്ങളേയും ഭഗവാൻ തന്നെ നിർമ്മിക്കുന്നതിനാൽ അവയെ ഭക്തന്മാർക്കു ലഭിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

'ഹി, താൻ' എന്നതിന്നു പകരം 'ഹിതാൻ' എന്നു് ഒരു പദമായി പദച്ഛേദംചെയ്യുന്നുവെങ്കിൽ കാമങ്ങൾ ഹിതങ്ങളാണെന്നർത്ഥമാകും. എന്നാൽ ഈ അർത്ഥം ഉപചാരമായിട്ടേ കല്പിക്കപ്പെടുവാൻ പാടുള്ളു, എന്തെന്നാൽ സൂക്ഷ്മം നോക്കുന്നതാണെങ്കിൽ കാമങ്ങൾ ആർക്കും ഹിതങ്ങളാകുന്നില്ല.

അവർ അവിവേകികളും, കാമികളും, അന്തത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്ന സാധനങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നവരുമാകയാൽ—

അന്തവത്തു ഫലം തേഷാം തൽ ഭവത്യല്പമേധസാം
ദേവാൻ ദേവയജോ യാന്തി മൽഭക്താ യാന്തി മാമപി. 23

ദേവയജഃ — ദേവന്മാരെ പൂജിക്കുന്നവർ

ദേവാൻ യാന്തി — ദേവന്മാരെ പ്രാപിക്കുന്നു

അല്പമേധസാം — അല്പബുദ്ധികളായ (പരിച്ഛിന്നദൃഷ്ടികളായ)

തേഷാം	അവരുടെ
തൽഫലം	ദേവതാപൂജയാലുണ്ടാകുന്ന ആ ഫലം
അന്തവൽ തു	അന്തത്തോടുകൂടിയതുതന്നെയായി
ഭവതി	ഭവിക്കുന്നു
മൽഭക്താഃ അപി	എന്നാൽ എന്റെ ഭക്തന്മാർ
മാം	എന്നെ
യാന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു.

ദേവന്മാരെ പൂജിക്കുന്നവർ ദേവന്മാരെ പ്രാപിക്കുന്നു. അല്പബുദ്ധികളായ അവരുടെ (ആ ദേവതാപൂജകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന) ഫലം നാശത്തോടുകൂടിയതാകുന്നു. എന്നാൽ എന്റെ ഭക്തന്മാർ എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] രണ്ടു ജാതി ഭജനത്തിന്നും പ്രയത്നം ശരിയാണെങ്കിലും അനന്തഫലത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു ജനങ്ങൾ എന്നെ സേവിക്കുന്നില്ല. അഹോ കഷ്ടം! — എന്നിങ്ങനെ ഭഗവാൻ കരുണയെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു.

എന്തുകൊണ്ടാണു് അവർ എന്നെത്തന്നെ ഭജിക്കാത്തതു്? — പറയാം. കേൾക്കൂ:

അവ്യക്തം വ്യക്തിമാപന്നം മന്യന്തേ മാമബുദ്ധയഃ
പരം ഭാവമജാനന്തോ മമാവ്യയമനുത്തമം. 24.

അവ്യയം	നിത്യമായും
അനുത്തമം	സർവ്വോത്തമമായും
പരം	പ്രപഞ്ചവിലക്ഷണമായുമുള്ള
മമ ഭാവം	എന്റെ സ്വരൂപത്തെ (എന്റെ പരമതത്വത്തെ)
അജാനന്തഃ	അറിയാത്തവരായി
അബുദ്ധയഃ	അല്പബുദ്ധികളായവർ (അവിവേകികൾ)
അവ്യക്തം	പ്രപഞ്ചാതീതമായിരിക്കുന്ന
മാം	എന്നെ
വ്യക്തിം	വ്യക്തിയെ (മനുഷ്യമത്സ്യകൂർമ്മാദിഭാവത്തെ)

ആപന്നം	പ്രാപിച്ചവനായി
മന്യന്തേ	വിചാരിക്കുന്നു.

നിത്യമായും സർവ്വോത്തമമായും പ്രപഞ്ചവിലക്ഷണമായുമിരിക്കുന്ന എന്റെ സ്വരൂപത്തെ അറിയാതെ മന്ദമതികളായവർ പ്രപഞ്ചാതീതനായിരിക്കുന്ന എന്നെ വ്യക്തിയെ (മനുഷ്യാദി സ്വരൂപത്തെ) പ്രാപിച്ചവനായി വിചാരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] വ്യയരഹിതമായും നിരതിശയമായുമിരിക്കുന്ന എന്റെ പരമാത്മസ്വഭാവത്തെ അവിവേകികൾ അറിയുന്നില്ല. അതു ഹേതുവായിട്ട് നിത്യപ്രസിദ്ധനായിരിക്കുന്ന ഈശ്വരനാണെങ്കിലും ഞാൻ ഇതേവരെ അപ്രകാശനായിരുന്നുവെന്നും, ഇപ്പോൾ പ്രകാശത്തെ പ്രാപിച്ചവനായിരിക്കുന്നുവെന്നും, അവർ (ആ അവിവേകികൾ) വിചാരിക്കുന്നു.

അവരുടെ അജ്ഞാനം എന്തു നിമിത്തമാണുണ്ടാകുന്നതു്?—പറയുന്നു:

നാഹം പ്രകാശഃ സർവ്വസ്യ യോഗമായാസമാവൃതഃ
മൂഢോയം നാഭിജാനാതി ലോകോ മാമജമവ്യയം. 25

യോഗമായാസമാവൃതഃ	യോഗമായയാൽ മറയ്ക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന
അഹം	ഞാൻ
സർവ്വസ്യ	എല്ലാവർക്കും
ന പ്രകാശഃ	പ്രത്യക്ഷനല്ല (പ്രകടനായി ഭവിക്കുന്നില്ല)
(അതഃ ഏവ)	അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ
മൂഢഃ അയം ലോകഃ	മോഹത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന ഈ ലോകം (ജനങ്ങൾ)
മാം	എന്നെ
അജം	ജനനമില്ലാത്തവനായും
അവ്യയം	നാശമില്ലാത്തവനായും
ന അഭിജാനാതി	അറിയുന്നില്ല.

യോഗമായയാൽ മറയ്ക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ഞാൻ എല്ലാവർക്കും പ്രത്യക്ഷനായി ഭവിക്കുന്നില്ല. അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ മോഹത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന ഈ ജനങ്ങൾ എന്നെ ജനനമില്ലാത്തവനായും നാശമില്ലാത്തവനായും അറിയുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ഞാൻ ലോകത്തിൽ എല്ലാവക്കും പ്രത്യക്ഷമായി ഭവിക്കുന്നില്ല. എൻെറ ഭക്തന്മാരായ ചിലക്ക മാത്രം ഞാൻ പ്രത്യക്ഷമായി ഭവിക്കുന്നു എന്നു താൽപര്യം. യോഗമായാസമാവൃതഃ—യോഗം=ത്രിഗുണങ്ങളുടെ ഘടന; അതുതന്നെയാണ് മായ; ആ യോഗമായയാൽ ഞാൻ മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ട മൂഢന്മാരായ ജനങ്ങരം എന്നെ അജനായും അവ്യയനായും അറിയുന്നില്ല.

യാതൊരു യോഗമായയാൽ ചുററപ്പെട്ടവനായിരിക്കുന്ന എന്നെ ലോകം അറിയുന്നില്ലയോ ആ മായ എൻേറതാകുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ട് (മദധീനമായിരിക്കുന്നതിനാൽ) അതു മായാവിയും ഈശ്വരനുമായിരിക്കുന്ന എൻെറ ജ്ഞാനത്തെ പ്രതിബന്ധിക്കുന്നില്ല. എപ്രകാരമാണ് വേറെ ഒരു ഇന്ദ്രജാലക്കാരൻ പ്രയോഗിക്കുന്ന കൺകെട്ട് (മായ) അവൻെറ ജ്ഞാനത്തെ പ്രതിബന്ധിക്കുന്നില്ലയോ അതുപോലെയാകുന്നു (എൻെറ മായയും). അതിനാൽ—

വേദാഹം സമതീതാനി വർത്തമാനാനി ചാജ്ജുന
ഭവിഷ്യാണി ച ഭൂതാനി മാം തു വേദ ന കശ്ചന. 26

ഹേ അജ്ജുന	അല്ലയോ അജ്ജുന
സമതീതാനി	കഴിഞ്ഞുപോയവയും
വർത്തമാനാനി ച	ഇപ്പോഴുള്ളവയും
ഭവിഷ്യാണി ച	വരുവാൻ പോകുന്നവയുമായ
ഭൂതാനി	(സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളായ സകല) ജീവികളേയും
അഹം	ഞാൻ
വേദ	അറിയുന്നു
മാം തു	എന്നാൽ എന്നെ
കശ്ചന	ഒരുവനും
ന വേദ	അറിയുന്നില്ല.

അല്ലയോ അജ്ജുന, കഴിഞ്ഞുപോയവയും ഇപ്പോഴുള്ളവയും വരുവാൻപോകുന്നവയുമായ സകലജീവികളേയും ഞാൻ അറിയുന്നു. എന്നാൽ എന്നെ ആരും അറിയുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] എന്നെ ശരണംപ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നവനും എന്റെ ഭക്തനുമല്ലാതെ ആരും എന്നെ അറിയുന്നില്ല. എന്റെ തത്ത്വം അറിഞ്ഞുകൂടാത്തതുകൊണ്ടുതന്നെയാണ് ഒരുവനും എന്നെ ഭജിക്കാത്തതു്.

ഇച്ഛാദ്വേഷസമുത്ഥേന ദ്വന്ദ്വമോഹേന ഭാരത
സര്‍വ്വഭൂതാനി സംമോഹം സര്‍ഗ്ഗേ യാന്തി പരന്തപ. 27

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭരതകുലത്തിൽ ജനിച്ചവനേ
ഹേ പരന്തപ	അല്ലയോ ശത്രുതാപന
സര്‍ഗ്ഗേ	സ്ഥൂലദേഹോൽപത്തിയിൽത്തന്നെ (ദേഹത്തെ പ്രാപിക്കുമ്പോഴുംതന്നെ)
ഇച്ഛാദ്വേഷസമുത്ഥേന	കാമക്രോധങ്ങളിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന
ദ്വന്ദ്വമോഹേന	ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖാദിദ്വന്ദ്വങ്ങൾ നിമിത്തമുണ്ടാകുന്ന അവിവേകത്താൽ
സര്‍വ്വഭൂതാനി	സകല ഭൂതങ്ങളും (സകല പ്രാണികളും)
സംമോഹം	ഞാൻതന്നെ സുഖി ദുഃഖി എന്നിങ്ങനെ ഗാഢതരമായ അഭിനിവേശത്തെ
യാന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു.

ഹേ ഭാരത, ഹേ ശത്രുതാപന, സ്ഥൂലദേഹോൽപത്തിയിൽ തന്നെ (ജനിക്കുമ്പോഴുംതന്നെ) കാമക്രോധങ്ങളിൽനിന്നുത്ഭവിക്കുന്ന ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖാദിദ്വന്ദ്വങ്ങൾ നിമിത്തമുണ്ടാകുന്ന അവിവേകത്താൽ സകലപ്രാണികളും വിഷയാഭിമാനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇച്ഛാദ്വേഷങ്ങൾതന്നെ, ശീതോഷ്ണങ്ങളെപ്പോലെ, പരസ്പരവിരുദ്ധങ്ങളാകുന്നു. സുഖദുഃഖങ്ങൾക്കും തൽകാരണങ്ങൾക്കും വിഷയമായിട്ടാണ് അവയുണ്ടാകുന്നതു്. അവ സകല പ്രാണികളേയും യഥാകാലം സംബന്ധിക്കുന്നു. (അതിനാൽ) അവ(യും) ദ്വന്ദ്വങ്ങൾ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. സുഖദുഃഖങ്ങളുടേയും അവയുടെ ഹേതുക്കളുടേയും സംപ്രാപ്തികൊണ്ടു് എപ്പോഴാണ് ഇച്ഛാദ്വേഷങ്ങളുണ്ടാകുന്നതു് അപ്പോൾ അവ (ഇച്ഛാദ്വേഷങ്ങൾ) സകല പ്രാണികളുടേയും പ്രജ്ഞയെ സ്വാധീനമാക്കിയിട്ടു് അവരിൽ മോഹത്തെ ജനിപ്പിക്കുകയും, തന്നിമിത്തം അവരുടെ പരമാത്മാത്മതത്ത്വവിഷയ

മായ ജ്ഞാനോൽപത്തിക്കു പ്രതിബന്ധമായി ഭവിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ഇച്ഛാദ്വേഷങ്ങളായ ദോഷങ്ങളാൽ വശീകരിക്കപ്പെട്ട ചിത്തത്തോടുകൂടിയവന്നു് ബാഹ്യവിഷയങ്ങളുടേയുംകൂടി യഥാർത്ഥജ്ഞാനമുണ്ടാകുന്നതല്ല. അപ്പോൾ പിന്നെ അവയാൽ (ഇച്ഛാദ്വേഷങ്ങളാൽ) മോഹിപ്പിക്കപ്പെട്ട ബുദ്ധിയോടു കൂടിയ ഒരു മൂഢന്നു പ്രത്യഗാത്മജ്ഞാനം—ആ മാർഗ്ഗത്തിൽ വളരെ പ്രതിബന്ധങ്ങളുണ്ടാകയാൽ—ഉണ്ടാകുന്നതല്ലെന്നു പറയേണമോ? സകലപ്രാണികളും ഉൽപത്തിക്കാലത്തിൽ തന്നെ സംമൂഢതയെ പ്രാപിക്കുന്നു—ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്ന സകല ജീവികളും മോഹത്തിന്നുവശന്മാരായിട്ടാണു് ജനിക്കുന്നതു് എന്നഭിപ്രായം. ഇങ്ങനെ ദ്വന്ദ്വമോഹംകൊണ്ടു പ്രതിബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന പ്രജ്ഞയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന സകല ജീവികളും (മുൻപറഞ്ഞപ്രകാരം) മോഹിതന്മാരായിട്ടു് എന്നെ ആത്മാവായി അറിയുന്നില്ല. അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെയാണു് അവർ എന്നെ ആത്മഭാവേന ഭജിക്കാത്തതു്.

എന്നാൽ പിന്നെ ആരാണു് ദ്വന്ദ്വമോഹങ്ങളിൽനിന്നു മുക്തന്മാരായിട്ടു് അങ്ങയെ അറിഞ്ഞു് ശാസ്ത്രപ്രകാരം ആത്മഭാവത്തോടുകൂടി ഭജിക്കുന്നതു്? ഇതിന്നു സമാധാനം ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

യേഷാം ത്വന്തഗതം പാപം ജനാനാം പുണ്യകർമ്മണാം
തേ ദ്വന്ദ്വമോഹനിർമ്മുക്താ ഭജന്തേ മാം ദൃഢവ്രതാഃ 28

പുണ്യകർമ്മണാം	പുണ്യശാലികളായ (പുണ്യാചരണശീലന്മാരായ)
യേഷാം ജനാനാം	യാതൊരു ജനങ്ങളുടെ
പാപം തു	പാപം
അന്തഗതം	നാശത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നുവോ
തേ	ആ ജനങ്ങൾ
ദ്വന്ദ്വമോഹനിർമ്മുക്താഃ	ദ്വന്ദ്വമോഹങ്ങളിൽനിന്നു മോചിച്ചവരായി
ദൃഢവ്രതാഃ	ദൃഢമായ വ്രതത്തോടുകൂടിയവരായി
മാം	എന്നെ
ഭജന്തേ	ഭജിക്കുന്നു.

പുണ്യശാലികളായ ഏതൊരു ജനങ്ങളുടെ പാപമാണ് നാശത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നതു് അവർ ദ്വന്ദ്വമോഹങ്ങളിൽനിന്നു മോചിച്ചു ദൃഢവ്രതന്മാരായി എന്നെ ഭജിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] മനഃശുദ്ധിക്കു കാരണമായ പുണ്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്ന (പുണ്യശാലികളായ) യാതൊരു ജനങ്ങളുടെ പാപം മിക്കതും നാശത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നുവോ അവർ മുൻപറയപ്പെട്ട ദ്വന്ദ്വമോഹങ്ങളിൽനിന്നു മോചിച്ചു ദൃഢവ്രതന്മാരായി പരമാത്മാവായ എന്നെ ഭജിക്കുന്നു. ദൃഢവ്രതന്മാർ—'ഇപ്രകാരമാണ് പരമാത്മതത്ത്വം, വേറെവിധത്തിലല്ല' എന്നിങ്ങനെ സർവ്വപരിത്യാഗമായ വ്രതംകൊണ്ടു നിശ്ചിതവിജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവർ.

അവർ എന്തൊരുദ്ദേശത്തോടുകൂടിയാണ് എന്നെ ഭജിക്കുന്നതു?—കേൾക്കുക:

ജരാമരണമോക്ഷായ മാമാശ്രിത്യ യതന്തി യേ
തേ ബ്രഹ്മ തദ്വിദുഃ കൃൽസ്നമധ്യാത്മം കർമ്മ ചാഖിലം. 29

യേ	എവർ
മാം	എന്നെ
ആശ്രിത്യ	ആശ്രയിച്ചുകൊണ്ടു്
ജരാമരണമോക്ഷായ	വാർദ്ധക്യത്തിൽനിന്നും മരണത്തിൽനിന്നും മോചിപ്പിക്കാൻവേണ്ടി
യതന്തി	പ്രയത്നംചെയ്യുന്നുവോ
തേ	അവർ
തൽ ബ്രഹ്മ	ആ പരബ്രഹ്മത്തെ
വിദുഃ	അറിയുന്നു
കൃൽസ്നം അധ്യാത്മം	സകലവിധ അധ്യാത്മത്തേയും
അഖിലം കർമ്മ ച	(തത്സാധനഭൂതമായ) സകല കർമ്മത്തേയും
(വിദുഃ)	അറിയുന്നു.

ജരാമരണങ്ങളിൽനിന്നു മോചിപ്പാൻവേണ്ടി എവരാണ് എന്നെ ആശ്രയിച്ചു പ്രയത്നംചെയ്യുന്നതു് അവർ ആ പരബ്രഹ്മത്തേയും, സകലവിധ അദ്ധ്യാത്മത്തേയും, സകല കർമ്മങ്ങളേയും അറിയുന്നു.

[ശം-ഭാ] യാതൊരുത്തരാണ് പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ സമാഹിതചിത്തന്മാരായി ജരാമരണങ്ങളിൽനിന്നു മോചിപ്പാനായിക്കൊണ്ടു പ്രയത്നംചെയ്യുന്നത് അവർ പരമായിരിക്കുന്ന ആ ബ്രഹ്മത്തെ അറിയുന്നു. അവർ പ്രത്യഗാത്മവിഷയമായിരിക്കുന്ന സമസ്തവസ്തുവിനേയുമറിയുന്നു. സകലകർമ്മത്തേയുമവരറിയുന്നു.

സാധിഭൂതാധിദൈവം മാം സാധിയജ്ഞം ച യേ വിദുഃ
പ്രയാണകാലേപി ച മാം തേ വിദുർയുക്തചേതസഃ. 30

സാധിഭൂതാധിദൈവം	അധിഭൂത അധിദൈവങ്ങളോടുകൂടിയവനായും
സാധിയജ്ഞം ച	അധിയജ്ഞത്തോടുകൂടിയവനായും
മാം	എന്നെ
യേ	എവർ
വിദുഃ	അറിയുന്നുവോ
തേ	അവർ
യുക്തചേതസഃ	എന്നിൽ ആസക്തചിത്തന്മാരായി
പ്രയാണകാലേ അപി ച	മരണകാലത്തിലുംകൂടി
മാം	എന്നെ
വിദുഃ	അറിയുന്നു.

എവർ എന്നെ അധിഭൂത അധിദൈവങ്ങളോടുകൂടിയവനായും അധിയജ്ഞത്തോടുകൂടിയവനായുമറിയുന്നുവോ അവർ മരണകാലത്തിലുംകൂടി എന്നിൽ ആസക്തചിത്തന്മാരായി എന്നെ അറിയുന്നു.

[ശം-ഭാ] യുക്തചേതസഃ=സമാഹിതചിത്തന്മാർ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ
വിജ്ഞാനയോഗോ നാമ
സപ്തമോദ്ധ്യായഃ

വിജ്ഞാനയോഗമെന്ന ഏഴാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

എട്ടാമദ്ധ്യായം

'തേ ബ്രഹ്മ തദ്വിദുഃ കൃൽസ്നം....' (അ. 7, ശ്ലോ. 29-30) എന്ന ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു ഭഗവാൻ അർജ്ജുനന്നു് ഒരു ചോദ്യം ചോദിപ്പാനിടയാകത്തക്കവിധത്തിലുള്ള സംഗതികളെയാണു് ഉപദേശിച്ചതു്. അതിനാൽ അർജ്ജുനൻ ഇങ്ങനെ ചോദിക്കുന്നു—

അർജ്ജുന ഉവാച:

കിം തത്‌ ബ്രഹ്മ കിമധ്യാത്മം കിം കർമ്മ പുരുഷോത്തമ
അധിഭൂതം ച കിം പ്രോക്തമധിദൈവം കിമുച്യതേ. 1

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ പുരുഷോത്തമ	അല്ലയോ പുരുഷോത്തമ
തത്‌ ബ്രഹ്മ കിം	ആ ബ്രഹ്മം ഏതു്?
അധ്യാത്മം കിം	അദ്ധ്യാത്മമെന്നതു് എന്തു്?
കർമ്മ കിം	കർമ്മം എന്നതു് എന്തു്?
അധിഭൂതം	അധിഭൂതം എന്നു്
പ്രോക്തം ച	പറയപ്പെട്ടതും
കിം	എന്തു്?
അധിദൈവം കിം	അധിദൈവമെന്നതു് ഏതെന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു?

അല്ലയോ പുരുഷോത്തമ, മുൻപറയപ്പെട്ട ബ്രഹ്മം ഏതാകുന്നു? അദ്ധ്യാത്മമെന്നതു് എന്തു്? കർമ്മം എന്തു്? അധിഭൂതമെന്നതു് എന്തു്? അധിദൈവമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതും എന്താകുന്നു?

അധിയജ്ഞഃ കഥം കോത്ര ദേഹേസ്മിൻ മധുസൂദന
പ്രയാണകാലേ ച കഥം ജ്ഞേയോസി നിയതാത്മഭിഃ. 2

ഹേ മധുസൂദന	അല്ലയോ മധുസൂദന
അത്ര അസ്മിൻ ദേഹേ	ഈ ദേഹത്തിങ്കൽ
അധിയജ്ഞഃ കഃ	അധിയജ്ഞൻ ആരു്?
കഥം	ഏതുപ്രകാരത്തിൽ അവൻ ഈ ദേഹത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു?
പ്രയാണകാലേ ച	മരണകാലത്തിൽ
നിയതാത്മഭിഃ	മനസ്സിനെ അടക്കിയിരിക്കുന്നവരാൽ

കഥം	എന്തൊരുപായത്താൽ
ജ്ഞേയഃ അസി	അങ്ങ് അറിയപ്പെടുന്നു?

അല്ലയോ മധുസൂദന, ഈ ദേഹത്തിലിരിക്കുന്നവനും പ്രയോജകനും ഫലദാതാവുമായ അധിയജ്ഞൻ ആരാകുന്നു? അദ്ദേഹം എപ്രകാരമാണ് ഈ ദേഹത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതു്? മരണകാലത്തിൽ നിയതചിത്തന്മാരാൽ അങ്ങ് ഏതുപ്രകാരമാണ് അറിയപ്പെടുന്നതു്?

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

അക്ഷരം ബ്രഹ്മ പരമം സ്വഭാവോധ്യാത്മമുച്യതേ
ഭൂതഭാവോത്ഭവകരോ വിസർഗ്ഗഃ കർമ്മസംജ്ഞിതഃ. 3

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

പരമം	ഉത്തമമായും
(യൽ) അക്ഷരം	നാശമില്ലാത്തതായും അല്ലെങ്കിൽ, ജഗത്തിന്നു മൂലകാരണമായുമുള്ളതു യാതൊന്നോ
(തൽ) ബ്രഹ്മ	അതു ബ്രഹ്മമാകുന്നു
സ്വഭാവഃ	തൻെറ (ബ്രഹ്മത്തിൻെറ) അംശമായിട്ടുതന്നെ (ദേഹംപ്രതി) ജീവരൂപേണയുള്ള ഭാവം
അധ്യാത്മം	അദ്ധ്യാത്മമെന്നു് (ദേഹത്തെ അധികരിച്ചു ഭോക്തൃതേന സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതുകൊണ്ടു് അദ്ധ്യാത്മമെന്നു്)
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു
ഭൂതഭാവോത്ഭവകരഃ	ജരായുജാദി സകലഭൂതങ്ങളുടെ ഉൽപത്തിയേയും അഭിവൃദ്ധിയേയും ചെയ്യുന്ന
വിസർഗ്ഗഃ	ദേവതോദ്ദേശമായി ചെയ്യുന്ന യജ്ഞം
കർമ്മസംജ്ഞിതഃ	കർമ്മമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

ഉത്തമമായും സകലജഗത്തിന്നും മൂലകാരണമായുമിരിക്കുന്ന വസ്തു ബ്രഹ്മമാകുന്നു. ബ്രഹ്മത്തിൻെറതന്നെ (ദേഹംപ്രതി) ജീവരൂപേണയുള്ള ഭാവം അദ്ധ്യാത്മമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. (ജരായുജാദി) ഭൂതങ്ങളുടെ ഉൽപത്തിയേയും അഭിവൃദ്ധിയേയും

ചെയ്യുന്ന (ദേവതോദ്ദേശേന ദ്രവ്യത്യാഗരൂപമായ) യജ്ഞത്തിന്നു കർമ്മം എന്നു പേർ പറയുന്നു.

[ശം-ഭാ] നാശമില്ലാത്തതായും പരമാത്മാവായുമിരിക്കുന്ന വസ്തുവാണ് ബ്രഹ്മം. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി 'ഏതസ്യ വാ അക്ഷരസ്യ പ്രശാസനേ ഗാർഗ്ഗി—അല്ലയോ ഗാർഗ്ഗി, ഈ അക്ഷരത്തിൻെറ – നാശരഹിതമായ പരമാത്മാവിൻെറ— ശാസനംകൊണ്ടാണ് ദ്യാവാപൃഥിവികൾ യഥാസ്ഥാനങ്ങളിലിരിക്കുന്നതു്'' (ബൃ. ഉ. 3. 8. 9) എന്നു ശ്രുതിവാക്യം. അക്ഷരം എന്നതിന്നു് 'ഓം' കാരമെന്നർത്ഥം ധരിപ്പാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ 'ഓമിത്യേകാക്ഷരം ബ്രഹ്മ' (അ. 8, ശ്ലോ. 13) എന്നതുകൊണ്ടു് 'ഓം' കാരത്തെ പ്രത്യേകിച്ച് വിശേഷിപ്പിക്കുന്നുണ്ടു്. 'പരമം' എന്ന വിശേഷണം (ഓംകാരത്തേക്കാൾ) നാശരഹിതമായും നിരതിശയമായുമിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തിന്നാണ് അധികം യോജിക്കുന്നതു്. ആ പരബ്രഹ്മത്തിൻെറതന്നെ ദേഹം പ്രതിയുള്ള പ്രത്യഗാത്മഭാവമാണ് സ്വഭാവം; അതുതന്നെയാണ് അദ്ധ്യാത്മം എന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്. ദേഹത്തെ അധികരിച്ചു് ആദ്യം പ്രത്യഗാത്മഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുകയും പിന്നെ അവസാനം പരമാർത്ഥമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്ന വസ്തു അദ്ധ്യാത്മം എന്ന പേരോടുകൂടി അറിയപ്പെടുന്നു. ചരുപുരോഡാശാദിദ്രവ്യങ്ങളെ ദേവതോദ്ദേശമായി ഹോമംചെയ്യുന്നതാണു വിസർഗ്ഗം. ഭൂതവസ്തുക്കളുടെ ഉൽപത്തിയെ ചെയ്യുന്ന ആ വിസർഗ്ഗമാകുന്ന യജ്ഞം കർമ്മമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. എന്തെന്നാൽ ബീജഭൂതമായിരിക്കുന്ന ഇതിൽനിന്നാണ് സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളായിരിക്കുന്ന സകലഭൂതങ്ങളും വൃഷ്ട്യാദിക്രമേണ ഉത്ഭവിക്കുന്നതു്.

അധിഭൂതം ക്ഷരോ ഭാവഃ പുരുഷശ്ചാധിദൈവതം
അധിയജ്ഞോഹമേവാത്ര ദേഹേ ദേഹഭൃതാം വര. 4

ഹേ ദേഹഭൃതാം വര	അല്ലയോ ദേഹത്തെ എടുത്തവരിൽ ശ്രേഷ്ഠനായവനേ
ക്ഷരഃ ഭാവഃ	നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്ന ദേഹാദിപദാർത്ഥങ്ങൾ
അധിഭൂതം	അധിഭൂതമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു

പുരുഷഃ ച	സൂര്യമണ്ഡലത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനും സ്വാംശഭൂതമായിരിക്കുന്ന സർവ്വ ദേവതകൾക്കുമധിപനുമായിരിക്കുന്ന വിരാൾപുരുഷൻ
അധിദൈവതം	അധിദൈവതമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു
അത്ര ദേഹേ	ഈ ദേഹത്തിൽ
അഹം ഏവ	(അന്തര്യാമിയായിട്ട്) ഞാൻതന്നെ
അധിയജ്ഞഃ	അധിയജ്ഞനായിരിക്കുന്നു (യജ്ഞാദി കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നവനായും തൽഫലദാതാവായുമിരിക്കുന്നു).

അല്ലയോ അർജ്ജുന, നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്ന ദേഹാദിപദാർത്ഥങ്ങൾ അധിഭൂതമാകുന്നു. സൂര്യമണ്ഡലവർത്തിയായിരിക്കുന്ന വിരാൾപുരുഷൻ അധിദൈവതമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഈ ദേഹത്തിൽ അന്തര്യാമിയായിരിക്കുന്ന ഞാൻതന്നെയാണ് അധിയജ്ഞൻ.

[ശം-ഭാ] സകലപ്രാണികളെയുമധികരിച്ചിരിക്കുന്നത് അതിഭൂതം—ഉൽപത്തി, നാശം എന്നീ സ്വഭാവങ്ങളോടുകൂടിയ സകല വസ്തുക്കളും അധിഭൂതമാകുന്നു. പുരുഷഃ—യാതൊന്നുകൊണ്ടു സർവ്വവും പൂർണ്ണമായിരിക്കുന്നുവോ അതു പുരുഷൻ; ദേഹത്തിൽ ഇരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു പുരുഷൻ എന്നും പറയാം. ആ പുരുഷൻ ആദിത്യനിൽ അധിവസിക്കുന്ന ഹിരണ്യഗർഭനാകുന്നു. അദ്ദേഹം സകല പ്രാണികളുടെ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക് അനുഗ്രാഹകനായിരുന്നുകൊണ്ട്, അവയെ സ്വസ്വവിഷയങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നു. ആ പുരുഷനാണ് അധിദൈവതം. അധിയജ്ഞഃ—സകലയജ്ഞങ്ങൾക്കുമഭിമാനിയായും വിഷ്ണുവെന്ന പേരോടുകൂടിയുമിരിക്കുന്ന ദേവത. 'യജ്ഞോ വൈ വിഷ്ണുഃ'* എന്നു ശ്രുതി. ആ വിഷ്ണു ഞാൻതന്നെയാകുന്നു. ഈ ദേഹത്തിൽ എന്തെല്ലാം യജ്ഞങ്ങളാണുള്ളത് അവയ്ക്കെല്ലാം ഞാൻ അധിഷ്ഠാനമായിരിക്കുന്നു. യജ്ഞങ്ങൾ ദേഹംകൊണ്ടു നിർവ്വഹിക്കപ്പെടേണ്ടവയാകയാൽ അവ ദേഹത്തോടു ചേർന്നിരിക്കുന്നു. അതിനാലാണ് യജ്ഞങ്ങൾ ദേഹത്തിലിരിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞത്.

---

* തൈത്തിരീയസംഹിത 1. 7. 4.

അന്തകാലേ ച മാമേവ സ്മരൻ മുക്ത്വാ കളേബരം
യഃ പ്രയാതി സ മദ്ഭാവം യാതി നാസ്ത്യത്ര സംശയഃ. 5

യഃ	യാതൊരുവൻ
അന്തകാലേ ച	അവസാന(മരണ)കാലത്തിലും
മാം ഏവ	അന്തര്യാമിരൂപമായും പരമേശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ
സ്മരൻ	വിചാരിക്കുന്നവനായി
കളേബരം	ദേഹത്തെ
മുക്ത്വാ	ത്യജിച്ചിട്ട്
പ്രയാതി	(അർച്ചിരാദിമാർഗ്ഗമായിരിക്കുന്ന ഉത്തരായണ പന്ഥാവിൽക്കൂടി) പോകുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
മദ്ഭാവം	എന്റെ സ്വരൂപത്തെ
യാതി	പ്രാപിക്കുന്നു
അത്ര	ഈ കാര്യത്തിൽ
സംശയഃ	സംശയം
ന അസ്തി	ഇല്ല.

ഏവൻ അവസാനകാലത്തിൽ എന്നെത്തന്നെ വിചാരിച്ചുകൊണ്ടു ദേഹത്തെ വിട്ടുപോകുന്നുവോ അവൻ എന്റെ സ്വരൂപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. ഈ കാര്യത്തിൽ സംശയമില്ല.

[ശം-ഭാ] അന്തകാലേ=മരണകാലത്തിൽ; മാം ഏവ= എന്നെ—പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന വിഷ്ണുവിനെ—തന്നെ; സ്മരൻ=വിചാരിച്ചുകൊണ്ടു്; കളേബരം=ശരീരത്തെ; മുക്ത്വാ =പരിത്യജിച്ചിട്ട്; യഃ പ്രയാതി=ഏവൻ പോകുന്നുവോ; സഃ =അവൻ; മദ്ഭാവം=വൈഷ്ണവതത്ത്വത്തെ; യാതി= പ്രാപിക്കുന്നു. അത്ര=ഈ കാര്യത്തിൽ; സംശയഃ=മത്തത്ത്വത്തെ പ്രാപിക്കുമോ ഇല്ലയോ എന്ന സംശയം; ന അസ്തി= ഇല്ല.

ഈ നിയമം എന്നെ സംബന്ധിച്ചു മാത്രമല്ല. എന്നാൽ—

യം യം വാപി സ്മരൻ ഭാവം ത്യജത്യന്തേ കളേബരം
തം തമേവൈതി കൗന്തേയ സദാ തദ്ഭാവഭാവിതഃ. 6

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
(യഃ)	എവൻ
അന്തേ	അവസാനകാലത്തിൽ
യം യം വാ അപി ഭാവം	ഏതേതു ഭാവത്തെ (അന്യദേവതയേയോ അല്ലെങ്കിൽ വേറെ വല്ല രൂപത്തേയോ)
സ്മരൻ	സ്മരിച്ചുകൊണ്ടു്
കളേബരം	ദേഹത്തെ
ത്യജതി	ത്യജിക്കുന്നുവോ
(സഃ)	അവൻ
സദാ	എപ്പോഴും
തത്ഭാവഭാവിതഃ	ആ രൂപത്തെത്തന്നെ ചിന്തിക്കുന്നവനായി
തം തം ഏവ (ഭാവം)	(സ്മരിക്കപ്പെടുന്ന) അതാതു രൂപത്തെത്തന്നെ
ഏതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, അവസാനകാലത്തിൽ എവൻ ഏതു രൂപത്തെ സ്മരിച്ചുകൊണ്ടു ദേഹത്തെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നുവോ അവൻ സദാ തദ്രൂപസ്മരണയോടുകൂടിയവനായി ആ രൂപത്തെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] യം യം ഭാവം=ഏതേതു ദേവതാവിശേഷത്തെ. സ്മരൻ=ചിന്തിച്ചുകൊണ്ടു്. അന്തേ = പ്രാണവിയോഗകാലത്തിൽ. തം തം ഏവ=സ്മരിക്കപ്പെട്ട അതാതു ദേവതയെ മാത്രം (വേറെ ഒന്നിനേയുമില്ലെന്നർത്ഥം). ഏതി = പ്രാപിക്കുന്നു. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇപ്രകാരം മരണകാലത്തിലുള്ള ഭാവന ദേഹാന്തരപ്രാപ്തിക്കു കാരണമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നതു ഹേതുവായിട്ടു്—

തസ്മാൽ സർവ്വേഷു കാലേഷു മാമനുസ്മര യുധ്യ ച
മയ്യർപ്പിതമനോബുദ്ധിർമ്മാമേവൈഷ്യസ്യസംശയഃ 7

തസ്മാൽ	ആയതുകൊണ്ടു്
സർവ്വേഷു കാലേഷു	എല്ലാ കാലത്തിലും
മാം	എന്നെ

അനുസ്മര	സ്മരിച്ചാലും
യുധ്യ ച	യുദ്ധവും ചെയ്താലും
മയി	എന്നിൽ
അർപ്പിതമനോ ബുദ്ധിഃ	മനസ്സിനേയും ബുദ്ധിയേയുമുറപ്പിച്ചിരിക്കുന്നവനായി
മാം ഏവ	എന്നെത്തന്നെ
ഏഷ്യസി	നീ പ്രാപിക്കും
അസംശയഃ	സംശയമില്ല.

അതിനാൽ എല്ലാ കാലത്തിലും എന്നെ സ്മരിച്ചാലും. യുദ്ധവും ചെയ്യുക. എന്നിൽ മനോബുദ്ധികളെ ഉറപ്പിച്ചവനായി നീ എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കും. ഈ കാര്യത്തിൽ യാതൊരു സംശയവുമില്ല.

[ശം-ഭാ] മാം അനുസ്മര = ശാസ്ത്രവിധിപ്രകാരം എന്നെ സ്മരിച്ചാലും; യുധ്യ ച = സ്വധർമ്മമാകുന്ന യുദ്ധത്തേയും ചെയ്താലും; മയ്യർപ്പിതമനോബുദ്ധിഃ = വാസുദേവനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ അർപ്പിക്കപ്പെട്ട മനോബുദ്ധികളോടുകൂടിയവനായിട്ട്; മാം ഏവ ഏഷ്യസി=നീ എന്നെ സ്മരിക്കപ്പെട്ട പ്രകാരംതന്നെ പ്രാപിക്കും; അസംശയഃ = ഈ കാര്യത്തിൽ സംശയമില്ല.

അതിന്നും പുറമെ—

> അഭ്യാസയോഗയുക്തേന ചേതസാ നാന്യഗാമിനാ
> പരമം പുരുഷം ദിവ്യം യാതി പാർത്ഥാനുചിന്തയൻ. 8

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
അഭ്യാസയോഗയുക്തേന	അഭ്യാസമാകുന്ന ഉപായത്തോടുകൂടിയും
നാന്യഗാമിനാ	വേറെ വിഷയത്തിൽ പ്രവേശിക്കാതെയുമിരിക്കുന്ന
ചേതസാ	മനസ്സുകൊണ്ട്
ദിവ്യം	പ്രകാശരൂപനായ
പരമം പുരുഷം	പരമപുരുഷനെ (പരമേശ്വരനെ)
അനുചിന്തയൻ	ധ്യാനംചെയ്യുന്നവൻ
(തം ഏവ)	ആ പരമപുരുഷനെത്തന്നെ
യാതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അജ്ജുന, അഭ്യാസമാകുന്ന ഉപായത്തോടുകൂടിയും വേറെ വിഷയത്തിൽ പ്രവേശിക്കാതേയുമിരിക്കുന്ന മനസ്സു കൊണ്ടു പ്രകാശരൂപനായ പരമപുരുഷനെ ധ്യാനംചെയ്യുന്ന വൻ അവനെത്തന്നെ (ആ പരമപുരുഷനെത്തന്നെ) പ്രാപി ക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അഭ്യാസയോഗയുക്തേന — ചിത്തസമപ്പണ ത്തിന്നു വിഷയഭൂതമായിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ പിന്നേയും പിന്നേയും ധ്യാനിക്കുകയും, അന്യവിഷയങ്ങളെ വിചാരിക്കാ തിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നതാകുന്നു അഭ്യാസം. അങ്ങനെയുള്ള അഭ്യാസംതന്നെയാണ് യോഗം. ഇപ്രകാരം അഭ്യാസയോഗ ത്തോടുകൂടിയും; നാന്യഗാമിനാ — യോഗിയുടെ മനസ്സ് അതിൽ ത്തന്നെ പ്രവത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു, ആ ചിത്തത്തിന്ന് അന്യ വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവത്തിച്ചു ശീലമില്ല, അങ്ങനെയുള്ള; ചേത സാ — മനസ്സുകൊണ്ട്; പരമം....അനുചിന്തയൻ — യോഗിയാ യവൻ ശാസ്ത്രാചാര്യോപദേശങ്ങളെ അനുധ്യാനംചെയ്യുന്നവ നായി നിരതിശയനായും സൂര്യമണ്ഡലത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യു ന്നവനുമായിരിക്കുന്ന പുരുഷനെ പ്രാപിക്കുന്നു.

അവൻ എന്തൊരു വിശേഷത്തോടുകൂടിയ പുരുഷനെ യാണു പ്രാപിക്കുന്നത്?—പറയുന്നു:

കവിം പുരാണമനുശാസിതാര-
മണോരണീയാംസമനുസ്മരേദ്യഃ
സവ്വസ്യ ധാതാരമചിന്ത്യരൂപ-
മാദിത്യവർണ്ണം തമസഃ പരസ്താൽ. 9

പ്രയാണകാലേ മനസാചലേന
ഭക്ത്യാ യുക്തോ യോഗബലേന ചൈവ
ഭ്രുവോർമ്മധ്യേ പ്രാണമാവേശ്യ സമ്യക്
സ തം പരം പുരുഷമുപൈതി ദിവ്യം. 10

അചലേന മനസാ	ചലിക്കാത്ത (വിക്ഷേപരഹിത മായ) മനസ്സോടും
ഭക്ത്യാ	ഭക്തിയോടും
യോഗബലേന ച ഏവ	ധ്യാനബലത്തോടും
യുക്തഃ	കൂടിയിരിക്കുന്ന

യഃ	യാതൊരുവൻ
പ്രയാണകാലേ	മരണകാലത്തിൽ
പ്രാണം	പ്രാണവായുവിനെ
ഭ്രുവോഃ മദ്ധ്യേ	പുരികങ്ങളുടെ മദ്ധ്യത്തിൽ
സമ്യക് ആവേശ്യ	വേണ്ടുംവണ്ണം നിർത്തീട്ട്
കവിം	സർവ്വജ്ഞനും
പുരാണം	അനാദികാലമായിരിക്കുന്നവനും
അനുശാസിതാരം	സകലത്തിന്നും നിയന്താവും
അണോഃ	അണുവിനേക്കാളും
അണീയാംസം	അതിസൂക്ഷ്മമായിരിക്കുന്നവനും (ആകാശകാലദിക്കുകളെക്കാളും അതിസൂക്ഷ്മമായിരിക്കുന്നവനും)
സർവ്വസ്യ	സകല പ്രപഞ്ചത്തിന്നും
ധാതാരം	രക്ഷകനും പോഷകനും
അചിന്ത്യരൂപം	ചിന്തിപ്പാൻ വയ്യാത്ത രൂപത്തോടു കൂടിയവനും
ആദിത്യവർണ്ണം	സൂര്യനെപ്പോലെ പ്രകാശമുള്ളവനും
തമസഃ പരസ്താൽ	പ്രകൃതിയെ (അജ്ഞാനത്തെ, മായയെ) അതിക്രമിച്ചവനുമായ
പുരുഷം	പുരുഷനെ (പരമാത്മാവിനെ)
അനുസ്മരേൽ	ഇടവിടാതെ സ്മരിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
ദിവ്യം	ദിവ്യനായ (പ്രകാശരൂപനായ)
തം പരം	ആ പരമാത്മാവിനെ
ഉപൈതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

ചലനമില്ലാത്ത മനസ്സോടും ഭക്തിയോടും ധ്യാനബലത്തോടും കൂടിയവനായി മരണകാലത്തിൽ പ്രാണവായുവിനെ പുരികങ്ങളുടെ മദ്ധ്യത്തിൽ വേണ്ടുംവണ്ണം നിർത്തി, സർവ്വജ്ഞനും, പുരാതനനും സകലത്തിന്നും നിയന്താവും, അണുവിനേക്കാളുമധികം സൂക്ഷ്മവും, സകലപ്രപഞ്ചത്തിന്നും രക്ഷിതാവും, മനോബുദ്ധികൾക്കു ഗോചരമല്ലാത്തവനും, സൂര്യനെപ്പോലെ പ്രകാശമുള്ളവനും, മായയെ അതിക്രമിച്ചിരിക്കുന്നവനും ആയ പരമപുരുഷ

നെ എവൻ ഇടവിടാതെ സ്മരിക്കുന്നുവോ അവൻ ദിവ്യമായ ആ പരമാത്മസ്വരൂപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] കവിം=സർവ്വജ്ഞനും; പുരാണം=ചിരന്തനനും; അനുശാസിതാരം=സകലജഗത്തിനേയും പ്രകർഷേണ ശാസിക്കുന്നവനും; അണോഃ അണീയാംസം=അതിസൂക്ഷ്മമായിരിക്കുന്ന പരമാണുവിനേക്കാളും സൂക്ഷ്മമായിട്ടുള്ളവനും; സർവ്വസ്യ ധാതാരം=സർവ്വപ്രാണികൾക്കും പലപ്രകാരമുള്ള കർമ്മങ്ങളേയും കർമ്മഫലങ്ങളേയും വിഭാഗിച്ചുകൊടുക്കുന്നവനും; അചിന്ത്യരൂപം=ആർക്കും ചിന്തിപ്പാൻ പാടില്ലാത്തവിധമുള്ള രൂപത്തോടുകൂടിയവനും—നിയതമായിട്ടു് അദ്ദേഹത്തിന്നു് ഒരു രൂപമുണ്ടെങ്കിലും അതിനെ ആർക്കും ചിന്തിപ്പാൻ വയ്യ. അപ്രകാരമുള്ള അചിന്ത്യമായ രൂപത്തോടുകൂടിയവനും; ആദിത്യവർണ്ണം=ആദിത്യനെപ്പോലെ നിത്യചൈതന്യപ്രകാശമാകുന്ന വർണ്ണത്തോടു (രൂപത്തോടു) കൂടിയവനും; തമസഃ പരസ്താൽ=അജ്ഞാനലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന മോഹാന്ധകാരത്തെ അതിക്രമിച്ചവനും ആയ; പുരുഷം=പുരുഷനെ (പരമാത്മാവിനെ); യഃ അനുസ്മരേൽ=യാതൊരുവൻ സദാ ചിന്തിക്കുന്നുവോ; അവൻ ആ പരമപുരുഷനെ പ്രാപിക്കുന്നു (എപ്പോഴും, എങ്ങനെ, സ്മരിക്കുന്നുവെന്നുപറയുന്നു)—പ്രയാണകാലേ= മരണകാലത്തിൽ; അചലേന മനസാ=ചലിക്കാത്ത മനസ്സോടും; ഭക്ത്യാ=ഭക്തിയോടും (ഭക്തി=ഭജനം); യോഗബലേന ച=യോഗബലത്തോടും; യുക്തഃ=കൂടിയവനായി; യോഗബലം—നിരന്തരസമാധിയെ ശീലിച്ചിട്ടുണ്ടാകുന്ന ചിത്തസ്ഥൈര്യമാണു് യോഗബലം; പ്രാണം ഭ്രുവോർമ്മധ്യേ സമ്യക് ആവേശ്യ—ആദ്യംതന്നെ ചിത്തത്തെ ഹൃദയപുണ്ഡരീകത്തിൽ വശീകരിച്ചിട്ടു പിന്നെ ക്രമേണ ഭൂമ്യാദിപഞ്ചഭൂതതന്മാത്രകളെ ജയിച്ചു മേല്പോട്ടു ഗതിയായിട്ടുള്ള (സുഷുമ്നാ) നാഡിയിൽക്കൂടി പ്രാണനെ പ്രവേശിപ്പിച്ചു ഭ്രൂമദ്ധ്യത്തിൽ സ്ഥാപിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ പ്രാണനെ ഭ്രൂമദ്ധ്യത്തിൽ സ്ഥാപിച്ചു പ്രമാദരഹിതനായി (ബ്രഹ്മരന്ധ്രത്തിൽക്കൂടി പുറത്തേക്കു പുറപ്പെട്ടു്); സഃ=(ഇപ്രകാരം) ബുദ്ധിമാനായ യോഗി; തം പരം പുരുഷം ദിവ്യം ഉപൈതി=കവിം, പുരാണം എന്നു

തുടങ്ങിയ ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയും ദിവ്യനായുമുള്ള ആ പരമ പുരുഷനെ പ്രാപിക്കുന്നു.

ഇനിയും പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന ഉപായംകൊണ്ട് (ഒരുവൻ) പ്രാപിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നതും, 'വേദവിത്തുകളാൽ പറയപ്പെടുന്നതു്' എന്ന വിശേഷത്താൽ വിശേഷിക്കപ്പെടുന്നതുമായ ബ്രഹ്മത്തിന്ന് ശ്രീഭഗവാൻ ഒരു പേരു കല്പിക്കുന്നു—

യദക്ഷരം വേദവിദോ വദന്തി
വിശന്തി യദ്യതയോ വീതരാഗാഃ
യദിച്ഛന്തോ ബ്രഹ്മചര്യം ചരന്തി
തത്തേ പദം സംഗ്രഹേണ പ്രവക്ഷ്യേ. 11

വേദവിദഃ	വേദാർത്ഥത്തെ അറിയുന്നവൻ
യൽ അക്ഷരം	യാതൊന്നിനെ നാശമില്ലാത്തതായി
വദന്തി	പറയുന്നുവോ
വീതരാഗാഃ	കാമക്രോധങ്ങളെ വിട്ടിരിക്കുന്ന
യതയഃ	സന്ന്യാസികൾ
യത്	യാതൊന്നിനെ
വിശന്തി	പ്രാപിക്കുന്നുവോ
യത്	യാതൊന്നിനെ
ഇച്ഛന്തഃ	അറിവാനിച്ഛിച്ചിട്ട്
ബ്രഹ്മചര്യം	(ഗുരുകുലത്തിൽ) ബ്രഹ്മചാരിവ്രതത്തെ
ചരന്തി	അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവോ
തത് പദം	ആ സ്ഥാനത്തെ
സംഗ്രഹേണ	സംക്ഷേപമായി
തേ	നിനക്കു്
പ്രവക്ഷ്യേ	ഞാൻ പറഞ്ഞുതരാം.

വേദാർത്ഥങ്ങളെ അറിഞ്ഞിട്ടുള്ളവർ യാതൊന്നിനെ നാശമില്ലാത്തതെന്നു പറയുന്നുവോ, കാമക്രോധങ്ങളെ വിട്ടിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസികൾ യാതൊന്നിനെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ, യാതൊന്നിനെ അറിവാനിച്ഛിച്ചിട്ട് ബ്രഹ്മചാരിവ്രതത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവോ, ആ സ്ഥാനത്തെ ഞാൻ നിനക്കു സംക്ഷേപമായി പറഞ്ഞുതരാം.

[ശം-ഭാ] വേദാർത്ഥജ്ഞന്മാർ യാതൊരു അവിനാശിയായിരിക്കുന്ന വസ്തുവിനെയാണ് 'അസ്ഥൂലമനണു—

സ്ഥൂലവുമല്ല സൂക്ഷ്മവുമല്ല' *എന്നിങ്ങനെ സവ്വവിശേഷരഹിതമായി പറയുന്നതു്; ഇതിന്നു ശ്രുതി—'തദ്വാഏതദക്ഷരം ഗാൎഗ്ഗി ബ്രാഹ്മണാ അഭിവദന്തി—അല്ലയോ ഗാൎഗ്ഗി, ബ്രാഹ്മണർ (ബ്രഹ്മജ്ഞാനികൾ) പറയുന്ന അവിനാശിവസ്തു ഇതുതന്നെയാകുന്നു.' യാതൊന്നിനെയാണു യതനശീലന്മാരും കാമക്രോധാദിയെ ഉപേക്ഷിച്ചവരുമായ സന്ന്യാസികൾ സമ്യഗ്ദർശനത്തെ പ്രാപിച്ചതിന്റെശേഷം പ്രാപിക്കുന്നതു്, യാതൊരു അക്ഷരത്തെ അറിവാനിച്ഛിച്ചിട്ടാണു് അവർ ഗുരുവിന്റെ അടുക്കൽ ബ്രഹ്മചര്യത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നതു്, അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അക്ഷരമെന്നും ബ്രഹ്മമെന്നും പറയപ്പെടുന്ന ആ പദത്തെ (പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ടതായ ആ സ്ഥാനത്തെ) സംക്ഷേപമായി ഞാൻ നിനക്കു പറഞ്ഞുതരാം.

[ശം-ഭാ] 'ഹേ ഭഗവൻ, മനുഷ്യരിൽ ഒരുവൻ മരണപര്യന്തം 'ഓം'കാരത്തെ ഉപാസിക്കുന്നതായാൽ അവൻ അതുകൊണ്ടു് ഏതൊരു ലോകത്തെയാണു് പ്രാപിക്കുന്നതു്?' എന്നു സത്യകാമൻ എന്നൊരു ശിഷ്യൻ ചോദിച്ചതിന്നുത്തരമായി പിപ്പലാദൻ എന്നു പേരായ ഒരാചാര്യൻ (മറുപടി) പറഞ്ഞു: 'അല്ലയോ സത്യകാമ, പരമായും അപരമായുമിരിക്കുന്ന ഈ ബ്രഹ്മംതന്നെയാണു് 'ഓം'കാരം. (പ്രശ്നോപനിഷത്തു് 5. 1. 2). 'യാതൊരുവനാണു് പരമപുരുഷനെ മൂന്നു മാത്രകളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന—'അ'കാരം, 'ഉ'കാരം, 'മ'കാരം എന്നീ മൂന്നക്ഷരങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന — 'ഓം'കാരംകൊണ്ടുതന്നെ ഉപാസിക്കുന്നതു് (ധ്യാനിക്കുന്നതു്) അവൻ സാമഗാനങ്ങളെക്കൊണ്ടു ബ്രഹ്മലോകത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.' (പ്ര. ഉ. 5. 5). പ്രണവം വില്ലായും, ആത്മാ ശരമായും, ബ്രഹ്മം ലക്ഷ്യമായും (അറിയപ്പെടേണ്ട വസ്തുവായും) പറയപ്പെടുന്നു. അപ്രമത്തനായവൻ ആ ലക്ഷ്യത്തിൽ ശരത്തെ എയ്തു കൊള്ളിക്കണം—ബ്രഹ്മമയമായി ഭവിക്കണമെന്നൎത്ഥം. ഇനി വേറൊരു ഘട്ടത്തിൽ 'ധർമ്മാധർമ്മങ്ങൾക്കു പുറമെയായി വേറെ എന്താണു് അങ്ങു കാണുന്നതു് എന്നു് എനിക്കു് ഉപദേശിച്ചാലും' (കഠ. ഉ. 2. 13) എന്ന ചോദ്യത്തിന്നു സമാധാനമായി ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു—യാതൊരു പദത്തെയാണു് സകല വേദങ്ങളും പ്രതിപാദിക്കുന്നതു്; യാതൊന്നിനെപ്പററിയാണു് സകല തപസ്സു

* ബൃഹദാരണ്യകോപനിഷത്തു് 3.8.3

കളും പറയുന്നതു്; യാതൊന്നിനെ ഇച്ഛിച്ചിട്ടാണു് അവർ ബ്രഹ്മചര്യത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നതു് ആ പദത്തെ ഞാൻ നിനക്കു സംക്ഷേപമായി പറഞ്ഞുതരാം. അതു് 'ഓം'കാരമാകുന്നു. (കഠ. ഉ. 2. 14).

ഇപ്രകാരമുള്ള ശ്രുതിവാക്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു് 'ഓം'കാരം പരബ്രഹ്മത്തിന്റെ വാചകരൂപമായിട്ടോ, അല്ലെങ്കിൽ ഒരു പ്രതിമപോലെ പ്രതീകരൂപമായിട്ടോ, മന്ദമദ്ധ്യമബുദ്ധികൾക്കു പരബ്രഹ്മപ്രാപ്തിക്കു സാധനമായി പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു, ആ 'ഓം'കാരത്തിന്റെ ഉപാസനം കാലാന്തരത്തിൽ മുക്തിഫലമായി ഭവിക്കുമെന്നും പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്. ഇനി 'കവിം പുരാണമനുശാസിതാരം', 'യദക്ഷരം വേദവിദോ വദന്തി' എന്നിങ്ങനെ മേൽ വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ള പരബ്രഹ്മത്തെ അറിയുന്നതിന്നു് ഉപായമായും, കാലാന്തരത്തിൽ മുക്തിഫലത്തെ കൊടുക്കുന്നതായുമിരിക്കുന്ന 'ഓം'കാരോപാസനത്തെ യോഗധാരണാസഹിതമുപദേശിക്കേണ്ടതാകുന്നുവെന്നും, അതിന്നും പുറമെ, ഈ മുഖ്യവിഷയത്തെ സംബന്ധിച്ചു തന്നെ അനേകം ചില്ലറ കാര്യങ്ങളേയുമുപദേശിക്കണമെന്നും ഉള്ള ഉദ്ദേശത്തോടുകൂടി ഭഗവാൻ ഇനിയത്തെ ശ്ലോകമാരംഭിക്കുന്നു:

സർവ്വദ്വാരാണി സംയമ്യ മനോ ഹൃദി നിരുധ്യ ച
മൂർദ്ധ്ന്യാധായാത്മനഃ പ്രാണമാസ്ഥിതോ യോഗധാരണാം. 12

ഓമിത്യേകാക്ഷരം ബ്രഹ്മ വ്യാഹരൻ മാമനുസ്മരൻ
യഃ പ്രയാതി ത്യജൻ ദേഹം സ യാതി പരമാം ഗതിം. 13

യഃ	യാതൊരുവൻ
സർവ്വദ്വാരാണി	സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളെയും
സംയമ്യ	അടക്കി (ബാഹ്യവിഷയങ്ങളിൽനിന്നു പ്രത്യാഹരിച്ചിട്ടു്)
മനഃ	മനസ്സിനെ
ഹൃദി	ഹൃദയത്തിൽ
നിരുധ്യ	നിർത്തി (ബാഹ്യവിഷയങ്ങളെ സ്മരിക്കകൂടി ചെയ്യാതെ)
മൂർദ്ധ്നി	മൂർദ്ധാവിങ്കൽ (ഭ്രൂമദ്ധ്യത്തിൽ)

ആത്മനഃ പ്രാണം	തന്റെ പ്രാണവായുവിനെ
ആധായ	നിൎത്തി
യോഗധാരണാം	സ്ഥിരമായ യോഗനിലയെ
ആസ്ഥിതഃ	ആശ്രയിച്ചവനായി (പ്രാപിച്ചവനായി)
ബ്രഹ്മ	ബ്രഹ്മവാചകമായ
ഓം ഇതി ഏകാക്ഷരം	ഓം എന്ന ഏകാക്ഷരത്തെ
വ്യാഹരൻ	ഉച്ചരിക്കുന്നവനും
മാം ച	(തദ്വാച്യമായിരിക്കുന്ന) എന്നെ
അനുസ്മരൻ	ഇടവിടാതെ സ്മരിക്കുന്നവനുമായി
ദേഹം	ദേഹത്തെ
ത്യജൻ	ഉപേക്ഷിച്ച്
പ്രയാതി	(അൎച്ചിരാദിമാൎഗ്ഗേണ) പോകുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
പരമാം ഗതിം	ശ്രേഷ്ഠമായ ഗതിയെ
യാതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

യാതൊരുവൻ സകല ഇന്ദ്രിയദ്വാരങ്ങളേയുമടക്കി, മനസ്സിനെ ഹൃദയത്തിൽ നിൎത്തി, ശിരസ്സിൽ പ്രാണവായുവിനെ പ്രവേശിപ്പിച്ച് സ്ഥിരമായ യോഗനിലയെ പ്രാപിച്ച്, ബ്രഹ്മവാചകമായ ഓം എന്ന ഏകാക്ഷരത്തെ ഉച്ചരിച്ച്, എന്നെ (ബ്രഹ്മത്തെ) ഇടവിടാതെ സ്മരിച്ചുകൊണ്ട് ദേഹത്തെ വിട്ടുപോകുന്നുവോ അവൻ ശ്രേഷ്ഠമായ ഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും (വിഷയോപലബ്ധിക്കുള്ള സകല ദ്വാരങ്ങളേയും) അടക്കി ഹൃദയപുണ്ഡരീകത്തിൽ മനസ്സിനെ നിരോധിച്ച് (മനസ്സിന്റെ വിഷയാകാരമായ വൃത്തിയെ നിരോധിച്ചിട്ട്), അവിടെ വശീകരിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള മനസ്സോടുകൂടി ഹൃദയത്തിൽനിന്നു മേല്പോട്ടു ഗതിയുള്ള നാഡിയിൽ (സുഷുമ്നയിൽ)ക്കൂടി കയററി, തന്റെ പ്രാണവായുവിനെ (സകലത്തിൽനിന്നും പിൻവലിച്ചു ഹൃദയത്തിൽ കൊണ്ടുവന്ന് അവിടുന്നു സുഷുമ്നയിൽക്കൂടി കണ്ഠം, ഭ്രൂമദ്ധ്യം, ലലാടം എന്നീ ക്രമത്തിൽ കയററി) മൂൎദ്ധാവിൽ പ്രവേശിപ്പിച്ച്, സ്ഥിരമായ യോഗനിലയെ പ്രാപിച്ച്, ബ്രഹ്മത്തിന്റെ പേരായിരിക്കുന്ന 'ഓം'കാരത്തെ ഉച്ചരിച്ചുകൊണ്ട്,

തദത്ഥഭൂതമായും ഈശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ സദാ സ്മരിക്കുന്നവനായി യാതൊരുവനാണ് ദേഹത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചുപോകുന്നതു്—മരണത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതു്—അവൻ ശ്രേഷ്ഠമായ ഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. ദേഹത്യാഗം ആത്മാവിന്റെ പ്രയാണത്തിന്നു വിശേഷണമായിരിക്കുന്നു. ആത്മാ ദേഹത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചു പോകുന്നു. അല്ലാതെ തീരെ നശിക്കുന്നില്ല എന്നത്ഥം.

അതിന്നും പുറമെ—

> അനന്യചേതാഃ സതതം യോ മാം സ്മരതി നിത്യശഃ
> തസ്യാഹം സുലഭഃ പാത്ഥ നിത്യയുക്തസ്യ യോഗിനഃ. 14

ഹേ പാത്ഥ	അല്ലയോ അജ്ജുന
അനന്യചേതാഃ	അന്യവിഷയത്തിൽ ചിന്തയില്ലാത്തവനായി
യഃ	യാതൊരുവൻ
സതതം	എപ്പോഴും
നിത്യശഃ	പ്രതിദിനം
മാം	എന്നെ
സ്മരതി	സ്മരിക്കുന്നുവോ
തസ്യ	അപ്രകാരമുള്ള
നിത്യയുക്തസ്യ	സ്ഥിരമായ മനസ്സോടുകൂടിയ
യോഗിനഃ	യോഗിക്കു്
അഹം	ഞാൻ
സുലഭഃ	സുലഭനാകുന്നു (പ്രയാസംകൂടാതെ പ്രാപിക്കത്തക്കവനാകുന്നു).

അല്ലയോ അർജ്ജുന, അന്യവിഷയത്തിൽ ചിന്തയില്ലാത്തവനായി യാതൊരുവൻ എന്നെ പ്രതിദിനം എപ്പോഴും സ്മരിക്കുന്നുവോ സമാഹിതചിത്തനായ അപ്രകാരമുള്ള യോഗിക്കു ഞാൻ സുഖേന ലഭ്യനാകുന്നു (മറ്റൊരുവന്നു സുലഭനാകുന്നില്ല എന്നത്ഥം).

[ശം-ഭാ] യാതൊരുവനാണ് അന്യവിഷയത്തിൽ ചിന്തയില്ലാത്തവനായി ജീവകാലം മുഴുവൻ എല്ലാസമയവും എന്നെ (തന്നെ) സ്മരിക്കുന്നതു്, സമാഹിതചിത്തനായിരിക്കുന്ന ആ

യോഗിക്ക ഞാൻ സുഖേന ലഭ്യനാകുന്നു (എന്നെ അനായാസേന പ്രാപിക്കാം എന്നർത്ഥം). അതിനാൽ അന്യവിഷയത്തെ ചിന്തിക്കാതെ സദാ എന്നിൽ സമാഹിതനായി ഭവിക്കണമെന്നു താൽപര്യം.

'സതതം' എന്ന പദം നൈരന്തര്യത്തെ (നിരന്തരമായിട്ട് എന്നർത്ഥത്തെ) സൂചിപ്പിക്കുന്നു. 'നിത്യശഃ' എന്നതു ദീർഘകാലത്തെ കാണിക്കുന്നു. ആറുമാസമോ ഒരു സംവത്സരമോ അല്ല, ജീവകാലം മുഴുവൻ എന്നർത്ഥമാകുന്നു.

അങ്ങയുടെ സൗലഭ്യംകൊണ്ട് (അങ്ങയെ സുലഭമായി പ്രാപിക്കാം എന്നതുകൊണ്ട്) എന്താണ്? എന്നു ചോദിക്കുന്നുവെങ്കിൽ കേട്ടാലും. എന്റെ സൗലഭ്യം കൊണ്ട് എന്തു സംഭവിക്കുന്നുവെന്നു പറയാം:

മാമുപേത്യ പുനർജ്ജന്മ ദുഃഖാലയമശാശ്വതം
നാപ്നുവന്തി മഹാത്മാനഃ സംസിദ്ധിം പരമാം ഗതാഃ. 15

പരമാം സംസിദ്ധിം	ശ്രേഷ്ഠമായ മോക്ഷത്തെ
ഗതാഃ	പ്രാപിച്ച
മഹാത്മാനഃ	മഹാത്മാക്കൾ (യോഗികൾ)
മാം	എന്നെ
ഉപേത്യ	പ്രാപിച്ചിട്ട്
പുനഃ	പിന്നേയും
ദുഃഖാലയം	ദുഃഖങ്ങൾക്കിരിപ്പിടവും
അശാശ്വതം	അനിത്യവുമായ
ജന്മ	ജന്മത്തെ
ന ആപ്നുവന്തി	പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

ശ്രേഷ്ഠമായ മോക്ഷസിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ച മഹാത്മാക്കൾ എന്നെ പ്രാപിച്ചതിന്റെശേഷം ദുഃഖങ്ങൾക്കിരിപ്പിടവും അനിത്യവുമായ ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ പ്രാപിച്ചിട്ട് — മദ്ഭാവത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ട് — ആ മഹാത്മാക്കൾ (യതികൾ) പിന്നേയും ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. പുനർജ്ജന്മം ആദ്ധ്യാത്മികാദി സകലദുഃഖങ്ങൾക്കുമിരിപ്പിടമാകുന്നു. അതു് അനിത്യവു

മാകുന്നു. ഇപ്രകാരമുള്ള ജന്മത്തെ യതികരം പിന്നേയും പ്രാപി ക്കുന്നില്ല. (എന്തെന്നാൽ) അവർ മോക്ഷമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന പ്രകൃഷ്ടസിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചവരാകുന്നു. എന്നാൽ. യാതൊരു വർ എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ അവർ പിന്നേയും (ഭൂമിയിലേക്ക്) തിരികെ വരുന്നു (പിന്നേയും ജനിക്കുന്നു).

എന്നാൽ അങ്ങയിൽനിന്ന് അന്യന്മാരായവരെ പ്രാപിച്ചിട്ടുള്ളവർ തിരികെ വരുന്നുവോ (പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ)?—കേട്ടാലും:

ആബ്രഹ്മഭുവനാല്ലോകാഃ പുനരാവർത്തിനോഽർജ്ജുന
മാമുപേത്യ തു കൗന്തേയ പുനർജ്ജന്മ ന വിദ്യതേ. 16

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ആബ്രഹ്മഭുവനാൽ	ബ്രഹ്മലോകമുൾപ്പെടെയുള്ള
ലോകാഃ	സകലലോകങ്ങളും
പുനരാവർത്തിനഃ	പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നവയാകുന്നു
ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
മാം ഉപേത്യ തു	എന്നെ പ്രാപിച്ചാലാകട്ടെ
പുനർജ്ജന്മ	പിന്നേയും ജനിക്കുക എന്നത്
ന വിദ്യതേ	ഇല്ല.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ബ്രഹ്മലോകം മുതലായ സകലലോകങ്ങളും പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു (പുനരാവർത്തനശീലന്മാരാകുന്നു). എന്നാൽ എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നവർക്ക്, ഹേ കുന്തീപുത്ര, പുനർജ്ജന്മമുണ്ടാകുന്നതല്ല.

[ശം-ഭാ] ആബ്രഹ്മഭുവനാൽ—യാതൊന്നിങ്കൽ ഭൂതങ്ങൾ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവോ അതു ഭുവനം. ബ്രഹ്മഭുവനം—ബ്രഹ്മലോകം. ആബ്രഹ്മഭുവനാൽ—ബ്രഹ്മലോകത്തോടുകൂടിയുള്ള (ബ്രഹ്മലോകമുൾപ്പെടെ ഉള്ള); ലോകാഃ—സകല ലോകങ്ങളും; പുനരാവർത്തിനഃ—പുനരാവർത്തനസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവയാകുന്നു; മാം....വിദ്യതേ—എന്നാൽ എന്നെ ഒരുവനെമാത്രം പ്രാപിക്കുന്നവർക്ക് പുനരുൽപത്തിയുണ്ടാകുന്നതല്ല.

ബ്രഹ്മലോകമുൾപ്പെടെയുള്ള (സകല) ലോകങ്ങൾ എന്തുകൊണ്ടു പുനരാവൃത്തിയെ (പുനർജ്ജന്മത്തെ) പ്രാപിക്കുന്നു?

അവ കാലത്താൽ പരിച്ഛിന്നമായിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു്— അതെങ്ങനെ?

സഹസ്രയുഗപര്യന്തമഹര്യൽ ബ്രഹ്മണോ വിദുഃ
രാത്രിം യുഗസഹസ്രാന്താം തേഹോരാത്രവിദോ ജനാഃ. 17

ബ്രഹ്മണഃ	ബ്രഹ്മാവിന്റെ
സഹസ്രയുഗപര്യന്തം	ആയിരം ചതുർയുഗങ്ങൾകൂടിയതായ
യത് അഹഃ	യാതൊരു പകലിനേയും
യുഗസഹസ്രാന്താം	ആയിരം ചതുർയുഗങ്ങൾ കൂടിയതായ
(യത്) രാത്രിം	യാതൊരു രാത്രിയേയും
(യേ) ജനാഃ	യാതൊരു ജനങ്ങൾ
(യോഗബലേന) വിദുഃ	യോഗബലംകൊണ്ടറിയുന്നുവോ
തേ	അവർ
അഹോരാത്രവിദഃ	രാവും പകലും അറിയുന്നവരാകുന്നു (സർവ്വജ്ഞന്മാരാകുന്നു).

ബ്രഹ്മാവിന്നു് ആയിരം ചതുർയുഗങ്ങൾ പകലെന്നും, ആയിരം ചതുർയുഗങ്ങൾ രാത്രിയെന്നും, ആർ യോഗബലംകൊണ്ടറിയുന്നുവോ അവർ അഹോരാത്രങ്ങളെ അറിയുന്നവരാകുന്നു (അവർ സർവ്വജ്ഞന്മാരാകുന്നുവെന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] ബ്രഹ്മണഃ = പ്രജാപതിയുടെ, വിരാൾപുരുഷന്റെ; സഹസ്രയുഗപര്യന്തം യത് അഹഃ=യാതൊരഹസ്സിന്നാണു് (പകലിന്നാണു്) ആയിരം യുഗം പര്യവസാനമായിട്ടുള്ളതു് ആ അഹസ്സിനേയും; യുഗസഹസ്രാന്തം രാത്രിം=പകലോളംതന്നെ കാലമുള്ളതായ രാത്രിയേയും; അഹോരാത്രവിദോ ജനാഃ=കാലസംഖ്യയെ അറിയുന്ന ജനങ്ങൾ; വിദുഃ= അറിയുന്നു. കാലസംഖ്യയെ അറിയുന്ന ജനങ്ങൾ ബ്രഹ്മാവിന്റെ ഒരു പകൽ ആയിരം യുഗങ്ങൾകൊണ്ടവസാനിക്കുന്നതാണെന്നും, ഒരു രാത്രി പകലോളംതന്നെ കാലദീർഘമുള്ളതാണെന്നും അറിയുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടു്, സകലലോകങ്ങളും കാലത്താൽ പരിച്ഛിന്നമായിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടാണു് പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നതു്.

പ്രജാപതിയുടെ പകൽകാലത്തു് എന്തു സംഭവിക്കുന്നുവെന്നും, രാത്രികാലത്തു് എന്തു സംഭവിക്കുന്നുവെന്നും ഇനി പറയുന്നു:

അവ്യക്താദ്വ്യക്തയഃ സർവ്വാഃ പ്രഭവന്ത്യഹരാഗമേ
രാത്ര്യാഗമേ പ്രലീയന്തേ തത്രൈവാവ്യക്തസംജ്ഞകേ. 18

അഹരാഗമേ — ബ്രഹ്മാവിൻെറ പകൽകാലാരംഭത്തിൽ
അവ്യക്താൽ — കാരണരൂപമായ അവ്യക്തത്തിൽനിന്ന് (സൂക്ഷ്മപ്രകൃതിയിൽനിന്ന്)
സർവ്വാഃ വ്യക്തയഃ — ചരാചരങ്ങളായ സകലഭൂതങ്ങളും (കാണപ്പെടുന്ന സകലസ്ഥൂലപ്രപഞ്ചങ്ങളും)
പ്രഭവന്തി — ഉണ്ടാകുന്നു (പ്രാദുർഭവിക്കുന്നു)
രാത്ര്യാഗമേ — ബ്രഹ്മാവിൻെറ രാത്ര്യാരംഭത്തിങ്കൽ (ബ്രഹ്മാവിൻെറ ശയനകാലത്തിൽ)
അവ്യക്തസംജ്ഞകേ — അവ്യക്തമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന
തത്ര ഏവ — കാരണരൂപമായിരിക്കുന്ന അതിൽ (ആ സൂക്ഷ്മപ്രകൃതിയിൽ)തന്നെ
പ്രലീയന്തേ — ലയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

ബ്രഹ്മാവിൻെറ പകൽകാലത്തിൽ കാരണരൂപമായ അവ്യക്തത്തിൽനിന്നു ചരാചരങ്ങളായ സകലഭൂതങ്ങളും (സകലസ്ഥൂലപ്രപഞ്ചങ്ങളും) ഉണ്ടാകുന്നു. രാത്ര്യാരംഭത്തിൽ അവ്യക്തമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന ആ കാരണരൂപത്തിൽതന്നെ എല്ലാം ലയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അവ്യക്തമെന്നതു പ്രജാപതിയുടെ സ്വാപാവസ്ഥ (ഉറങ്ങുമ്പോഴത്തെ അവസ്ഥ)യാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അവ്യക്താവസ്ഥയിൽനിന്നു സ്ഥാവരജംഗമലക്ഷണങ്ങളായ സകലപ്രാണികളും പകലാരംഭത്തിൽ — ബ്രഹ്മാവിൻെറ പ്രബോധകാലത്തു് — വ്യക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ രാത്ര്യാരംഭത്തിൽ — ബ്രഹ്മാവിൻെറ സ്വാപകാലത്തിൽ — വ്യക്തിയെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന സകലവും മുൻപറയപ്പെട്ട ആ അവ്യക്തത്തിൽതന്നെ ലയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

ചെയ്യപ്പെടാത്ത കർമ്മത്തിൻെറ ഫലപ്രാപ്തി, ചെയ്യപ്പെട്ട കർമ്മത്തിൻെറ ഫലപ്രാപ്തി എന്നീ രണ്ടു ദോഷങ്ങളെ പരിഹരിക്കുന്നതിന്നും, ബന്ധമോക്ഷങ്ങളെ പ്രതിപാദിക്കുന്ന ശാസ്ത്രങ്ങളുടെ പ്രവൃത്തി പ്രയോജനത്തോടുകൂടിയതാണെന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നും, അവിദ്യ മുതലായ ക്ലേശങ്ങൾമൂലമുണ്ടാകുന്ന

കർമ്മഫലവശാൽ സകലഭൂതങ്ങളും അവശന്മാരായി പിന്നേയും പിന്നേയും ജനിക്കുകയും ലയത്തെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നുവെന്നിങ്ങനെ ഉപദേശിച്ചു സംസാരത്തിൽ വൈരാഗ്യത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതിനുംവേണ്ടി ഭഗവാൻ ഇപ്രകാരം പറയുന്നു:

ഭൂതഗ്രാമഃ സ ഏവായം ഭൂത്വാ ഭൂത്വാ പ്രലീയതേ
രാത്ര്യാഗമേവശഃ പാൎത്ഥ പ്രഭവത്യഹരാഗമേ. 19

ഹേ പാൎത്ഥ	അല്ലയോ അൎജ്ജുന
സഃ ഏവ അയം ഭൂതഗ്രാമഃ	മുമ്പുണ്ടായിരുന്ന (ചരാചരാത്മകമായ) ആ പ്രാണിസമൂഹംതന്നെ
ഭൂത്വാ ഭൂത്വാ	പിന്നേയും പിന്നേയും ജനിച്ച്
രാത്ര്യാഗമേ	രാത്ര്യാരംഭത്തിൽ
പ്രലീയതേ	ലയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു
(പുനരപി) അഹരാഗമേ	പിന്നേയും പകലാരംഭിക്കുമ്പോൾ
അവശഃ (സൻ)	(കർമ്മാദിയാൽ) പരതന്ത്രമായിട്ട്
പ്രഭവതി	ഉണ്ടാകുന്നു.

അല്ലയോ അൎജ്ജുന, മുമ്പുണ്ടായിരുന്ന പ്രാണിസമൂഹംതന്നെ പിന്നേയും പിന്നേയും ജനിച്ചു രാത്ര്യാരംഭത്തിൽ ലയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. പിന്നേയും പകലാരംഭിക്കുമ്പോൾ അതു (ഭൂതഗ്രാമം) കർമ്മവശാൽ പരാധീനമായിട്ടു ജനനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. (സകലപ്രപഞ്ചങ്ങളും പ്രളയകാലത്തു സൂക്ഷ്മാവസ്ഥയെ പ്രാപിക്കുകയും, സൃഷ്ടികാലത്തു സ്ഥൂലാവസ്ഥയെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നുവെന്നൎത്ഥം).

[ശം-ഭാ] പൂൎവ്വകല്പത്തിൽ ഉണ്ടായിരുന്ന സ്ഥാവരജംഗമലക്ഷണമായ ആ പ്രാണിസമുദായംതന്നെ (വേറെ അല്ല എന്നൎത്ഥം) അസ്വതന്ത്രമായിട്ട്, പകലാരംഭിക്കുമ്പോൾ ജനിക്കുകയും, രാത്ര്യാരംഭത്തിൽ പകലവസാനിക്കുമ്പോൾ ലയത്തെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. പിന്നേയും അതു് (ആ പ്രാണിസമൂഹംതന്നെ) പകലാരംഭിക്കുന്നകാലത്തു് അസ്വതന്ത്രമായിട്ടുതന്നെ ജനിക്കുന്നു.

'ഓമിത്യേകാക്ഷരം ബ്രഹ്മ' എന്നു തുടങ്ങിയ ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു മുൻവിവരിക്കപ്പെട്ട അക്ഷരത്തെ പ്രാപിപ്പാനുള്ള ഉപായത്തെ കാണിച്ചു. ഇപ്പോൾ ഇവിടെ ആ അക്ഷരത്തിന്റെ

തന്നെ സ്വരൂപത്തെ കാണിക്കുന്നതിന്നും 'ഈ യോഗമാർഗ്ഗം കൊണ്ടുതന്നെയാണു് അതിനെ പ്രാപിക്കേണ്ടതു്'' എന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നുംവേണ്ടി ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

പരസ്തസ്മാത്തു ഭാവോന്യോവ്യക്തോവ്യക്താൽ സനാതനഃ
യഃ സ സർവ്വേഷു ഭൂതേഷു നശ്യത്സു ന വിനശ്യതി. 20

യഃ	യാതൊന്നു്
തസ്മാൽ അവ്യക്താൽ	ചരാചരങ്ങളായിരിക്കുന്ന സകലത്തിന്നും കാരണഭൂതമായിരിക്കുന്ന ആ അവ്യക്തത്തിൽനിന്നു്
അന്യഃ	വിലക്ഷണമായും (വേറെയായും)
പരഃ	അതിന്നും കാരണഭൂതമായും
അവ്യക്തഃ	ചക്ഷുരാദീന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു് അഗോചരമായും
സനാതനഃ	അനാദിയായും ഇരിക്കുന്നുവോ
സ തു ഭാവഃ	ആ (ബ്രഹ്മഭാവം)
സർവ്വേഷു ഭൂതേഷു	സകലഭൂതങ്ങളും
നശ്യത്സു	നശിച്ചാലും
ന വിനശ്യതി	നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

എന്നാൽ യാതൊന്നു് ആ അവ്യക്തത്തിൽനിന്നു വിലക്ഷണമായും, ഉത്തമമായും, ചക്ഷുരാദീന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു് അഗോചരമായും അനാദിയായുമിരിക്കുന്നുവോ ആ (ബ്രഹ്മ)ഭാവം, സകലഭൂതങ്ങൾ നശിച്ചാലും, നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] 'തു'ശബ്ദംകൊണ്ടു് ഇനി പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന അവ്യക്തമായിരിക്കുന്ന അക്ഷരം മൂലപ്രകൃതിയായ അവ്യക്തത്തിൽനിന്നു ഭിന്നമാണെന്നു കാണിക്കുന്നു. ഭാവഃ=അക്ഷരമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന പരബ്രഹ്മം. അതു് അവ്യക്തത്തിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തമാണെങ്കിലും രണ്ടിന്നും ഒരേ ലക്ഷണമായിരിക്കാം എന്നുള്ള ശങ്കയെ പരിഹരിപ്പാൻവേണ്ടിയാണു് 'അന്യഃ' എന്ന വിശേഷണം. അതു് (പരമായ ബ്രഹ്മഭാവം) അവ്യക്തത്തിൽനിന്നു (മൂലപ്രകൃതിയിൽനിന്നു്) വിലക്ഷണമാണെന്നു് അതുകൊണ്ടു കാണിക്കുന്നു. അതു് (പരമായ ഭാവം) അവ്യക്തവുമാകുന്നു -- ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു് അഗോചരമാകുന്നുവെന്നർത്ഥം. പരഃ

തസ്മാൽ—അതു സകലഭൂതഗ്രാമത്തിന്നു ബീജഭൂതമായും അവിദ്യാലക്ഷണമായുമിരിക്കുന്ന മുൻപറയപ്പെട്ട അവ്യക്തത്തിൽനിന്നു ഭിന്നമാകുന്നു— തീരെ വിലക്ഷണമാകുന്നുവെന്നഭിപ്രായം. അതു ചിരന്തനമാകുന്നു. ബ്രഹ്മാദിസകലഭൂതങ്ങൾ നശിച്ചാലും അതു നശിക്കുന്നില്ല.

അവ്യക്തോക്ഷര ഇത്യുക്തസ്തമാഹുഃ പരമാം ഗതിം
യം പ്രാപ്യ ന നിവർത്തന്തേ തദ്ധാമ പരമം മമ. 21

(യഃ ഭാവഃ)	യാതൊരു ഭാവം
അവ്യക്തഃ	അതീന്ദ്രിയമെന്നും
അക്ഷരഃ ഇതി	നാശരഹിതമെന്നും
ഉക്തഃ	(വേദങ്ങളിൽ) പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ
തം	അതിനെ
പരമാം ഗതിം	പരമപുരുഷാർത്ഥമെന്നു്
ആഹുഃ	(വേദങ്ങൾ) പറയുന്നു
യം	യാതൊന്നിനെ
പ്രാപ്യ	പ്രാപിച്ചു്
ന നിവർത്തന്തേ	തിരികെ വരുന്നില്ലയോ
തത്	അതു്
മമ	എന്റെ
പരമം	ഉത്തമമായ
ധാമ (ഏവ)	സ്വരൂപംതന്നെയാകുന്നു.

യാതൊരു ഭാവമാണു് അതീന്ദ്രിയമെന്നും നാശരഹിതമെന്നും (വേദത്തിൽ) പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതു് അതുതന്നെയാണു് പരമപുരുഷാർത്ഥമായിട്ടുള്ളതു് എന്നു വേദങ്ങൾ പറയുന്നു. യാതൊന്നിനെ പ്രാപിച്ചാൽ പിന്നെ തിരികെ വരുന്നില്ലയോ (പിന്നേയും ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ) അതു് എന്റെ ഉത്തമമായ സ്വരൂപംതന്നെയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] യാതൊന്നാണു് അവ്യക്തമെന്നും അക്ഷരമെന്നും പറയപ്പെടുന്നതു് ആ ഭാവംതന്നെയാണു് പ്രകൃഷ്ടമായ ഗതിയെന്നുവേദങ്ങൾ പറയുന്നു. യാതൊരു ഭാവത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ പിന്നെ സംസാരത്തിലേക്കു തിരികെ വരുന്നില്ലയോ അതു്

എൻെറ പ്രകൃഷ്ടമായ സ്ഥാനമാകുന്നു—അതു വിഷ്ണുവായിരിക്കുന്ന എൻെറ പരമപദമാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

അതിനെ ലഭിപ്പാനുള്ള ഉപായത്തെ ഇനി പറയുന്നു:

പുരുഷഃ സ പരഃ പാർത്ഥ ഭക്ത്യാ ലഭ്യസ്ത്വനന്യയാ
യസ്യാന്തഃസ്ഥാനി ഭൂതാനി യേന സർവ്വമിദം തതം. 22

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ഭൂതാനി	പ്രാണികൾ
യസ്യ അന്തഃസ്ഥാനി	കാരണഭൂതനായിരിക്കുന്ന യാതൊരുവൻെറ ഉള്ളിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവോ
യേന	കാരണഭൂതനായിരിക്കുന്ന യാതൊരുവനാൽ
സർവ്വം ഇദം	ഈ ജഗത്താസകലവും
തതം	വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ
സഃ പരഃ പുരുഷഃ	ആ പരമപുരുഷനായ ഞാൻ
അനന്യയാ	അന്യശരണംകൂടാതെയുള്ള (ഏകാന്തമായിരിക്കുന്ന)
ഭക്ത്യാ	ഭക്തികൊണ്ടു്
ലഭ്യഃ തു	ലഭിക്കപ്പെടത്തക്കവനാകുന്നു.

അല്ലയോ പാർത്ഥ, കാരണഭൂതനായിരിക്കുന്ന യാതൊരുവൻെറ ഉള്ളിൽ സകലപ്രാണികളും സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവോ, യാതൊരുവനാൽ ഈ ജഗത്താസകലവും വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന പരമപുരുഷൻ ഏകാന്തഭക്തികൊണ്ടു തന്നെ പ്രാപിക്കത്തക്കവനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] പുരുഷഃ—ദേഹത്തിൽ (പുരിയിൽ) സ്ഥിതി ചെയ്യുന്നതുകൊണ്ടു്, അല്ലെങ്കിൽ, എങ്ങും നിറഞ്ഞിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു്, പുരുഷൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. പരഃ പുരുഷഃ=നിരതിശയനായ പുരുഷൻ—അദ്ദേഹത്തിനേക്കാൾ മേലെ ആരുമില്ലെന്നർത്ഥം. അനന്യയാ ഭക്ത്യാ=ജ്ഞാനലക്ഷണമായ (അല്ലെങ്കിൽ) ആത്മവിഷയമായ, ഭക്തികൊണ്ടു്; സഃ ലഭ്യഃ തു=അദ്ദേഹം പ്രാപിക്കത്തക്കവനാകുന്നു. യസ്യ തതം — അദ്ദേഹത്തിൽ കാര്യഭൂതങ്ങളായ സകല ജീവികളും സ്ഥിതി ചെയ്യുന്നു. എന്തെന്നാൽ കാര്യം കാരണത്തിൽ അന്തർഭവിച്ചിരിക്കുന്നുവല്ലോ. അദ്ദേഹത്താൽ ഈ ജഗത്താസകലവും, ആകാശത്താൽ ഘടമെന്നപോലെ, വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

പ്രണവാവേശിതമായ ബ്രഹ്മത്തെ ധ്യാനംചെയ്യുന്നവരും, കാലാന്തരത്തിൽ (കല്പാന്തരത്തിൽ) മുക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നവരും ആയ ഈ പ്രകൃതത്തിൽ പറയപ്പെടുന്ന യോഗികൾക്കു തൽബ്രഹ്മപ്രാപ്തിക്കുവേണ്ടി ഉത്തമമാർഗ്ഗത്തെ ഉപദേശിക്കുക ആവശ്യമാകുന്നുവെന്ന ഉദ്ദേശത്തോടുകൂടി ഭഗവാൻ 'യത്ര കാലേ' എന്ന ശ്ലോകമാരംഭിക്കുന്നു. പുനരാവൃത്തിമാർഗ്ഗത്തെ വർണ്ണിച്ചിട്ടുള്ളതു മറേറ (നിവൃത്തി) മാർഗ്ഗത്തെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി മാത്രമാകുന്നു—

യത്ര കാലേ ത്വനാവൃത്തിമാവൃത്തിം ചൈവ യോഗിനഃ
പ്രയാതാ യാന്തി തം കാലം വക്ഷ്യാമി ഭരതർഷഭ. 23

ഹേ ഭരതർഷഭ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യത്ര കാലേ തു	ഏതു കാലത്തിൽ
പ്രയാതാഃ	പോയ (ദേഹത്തെ വിട്ടുപോയിട്ടുള്ള)
യോഗിനഃ	യോഗികൾ
അനാവൃത്തിം	അപുനർജ്ജന്മത്തെ
യാന്തി	പ്രാപിക്കുന്നുവോ
(യസ്മിൻ ച കാലേ പ്രയാതാഃ)	ഏതുകാലത്തിൽ ദേഹത്യാഗംചെയ്തിട്ടുള്ളവർ
ആവൃത്തിം ച ഏവ	പുനർജ്ജന്മത്തേയും
(യാന്തി)	പ്രാപിക്കുന്നുവോ
തം കാലം	ആ കാലത്തെ
വക്ഷ്യാമി	ഞാൻ പറയാം.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ഏതുകാലത്തിൽ ദേഹത്തെ ത്യജിച്ചുപോകുന്ന യോഗികൾ പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ, അപ്രകാരംതന്നെ ഏതു കാലത്തിൽ ദേഹത്യാഗംചെയ്തു പോകുന്നവർ പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ, ആ കാലത്തെ ഞാൻ പറയാം (കേട്ടാലും).

[ശം-ഭാ] 'യത്ര കാലേ' എന്നതു പ്രയാതാഃ (=ദേഹത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചുപോകുന്ന) എന്ന പദത്തോടു സംബന്ധിക്കുന്നു. അനാവൃത്തിഃ=പുനർജ്ജന്മമില്ലായ്മ; ആവൃത്തിഃ = അതിൻെറ വിപരീതമായ പുനർജ്ജനനം. 'യോഗിനഃ' എന്ന ശബ്ദംകൊണ്ടു

കർമ്മനിഷ്ഠന്മാർ എന്നും ധ്യാനനിഷ്ഠന്മാർ എന്നും പറയപ്പെടുന്നു. ഗൗണവൃത്തികൊണ്ടു മാത്രമാണ് കർമ്മികൾ യോഗികളാണെന്നു പറയപ്പെട്ടതു്. 'കർമ്മയോഗേന യോഗിനാം' (അ. 3, ശ്ലോ. 3) എന്നുള്ള വിശേഷണംകൊണ്ടും അവർ യോഗികളാണെന്നു പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. ഇവിടെ യോഗികളെ വിഭാഗിച്ചു പറയുന്നു—ഏതു കാലത്തിൽ മരണത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ടുള്ള യോഗികൾ പിന്നേയും ജനിക്കുന്നില്ലയോ, ഏതു കാലത്തിൽ മരണത്തെ പ്രാപിച്ചവർ പിന്നേയും ജനിക്കുന്നുവോ, ആ കാലത്തെ, ഹേ ഭരതർഷഭ, ഞാൻ നിനക്കു പറഞ്ഞുതരാം.

ആ കാലത്തെപ്പററി ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

അഗ്നിർജ്ജ്യോതിരഹഃ ശുക്ലഃ ഷണ്മാസാ ഉത്തരായനം
തത്ര പ്രയാതാ ഗച്ഛന്തി ബ്രഹ്മബ്രഹ്മവിദോ ജനാഃ. 24

അഗ്നിഃ	ആഗ്ന്യഭിമാനിദേവത
ജ്യോതിഃ	പ്രകാശത്തിന്നു് (അർച്ചിസ്സിന്നു്) അഭിമാനിദേവത
അഹഃ	പകൽകാലത്തിന്നഭിമാനിദേവത
ശുക്ലഃ	ശുക്ലപക്ഷത്തിന്നഭിമാനിദേവത
ഷണ്മാസാഃ ഉത്തരായനം	ആറു മാസങ്ങളടങ്ങിയ ഉത്തരായനത്തിന്നഭിമാനിദേവത
തത്ര	ഈ ദേവതകളുടെ ലോകങ്ങൾവഴിക്കു്
പ്രയാതാഃ	ദേഹത്യാഗംചെയ്തു പോയിട്ടുള്ള
ജനാഃ	ജനങ്ങൾ (ഭഗവദുപാസകന്മാരായ ജനങ്ങൾ
ബ്രഹ്മ	പരബ്രഹ്മത്തെ
ഗച്ഛന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു
(യതഃ)	എന്തെന്നാൽ
(തേ) ബ്രഹ്മവിദഃ	അവർ ബ്രഹ്മജ്ഞാനികളാകുന്നു.

അഗ്നിക്കും, അർച്ചിസ്സിന്നും, ദിവസത്തിന്നും, ശുക്ലപക്ഷത്തിന്നും, ആറുമാസങ്ങളടങ്ങിയ ഉത്തരായനത്തിന്നും അഭിമാനികളായ ദേവതകളുടെ ലോകങ്ങൾ വഴിക്കു ദേഹത്യാഗംചെയ്തുപോയിട്ടുള്ള (ഭഗവദുപാസകന്മാരായ) ജനങ്ങൾ പരബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ അവർ ബ്രഹ്മജ്ഞാനികളാകുന്നു.

(ദേഹത്യാഗംചെയ്തുപോയിട്ടുള്ള ബ്രഹ്മജ്ഞാനികളായ ജനങ്ങൾ പരബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു എന്നു വേറൊരന്വയം).

[ശം-ഭാ] അഗ്നി കാലാഭിമാനിയായ ദേവതയാകുന്നു. അതുപോലെതന്നെ ജ്യോതിസ്സും കാലാഭിമാനിയായ ദേവതയാകുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ അഗ്നിയും ജ്യോതിസ്സും യഥാശ്രുതമായ (അതാതു പേരോടുകൂടിയ) ദേവതമാർ എന്നുതന്നെ പറയാം. കാലത്തിന്നഭിമാനികളായ ദേവതകളുടെ പ്രാധാന്യംകൊണ്ടാണ് 'യത്ര കാലേ തം കാലം—ഏതു കാലത്തിൽ ആ കാലത്തെ' (അ. 8, ശ്ലോ. 23) എന്നിങ്ങനെ 'ആമ്രവനം' എന്നപോലെയുള്ള നിർദ്ദേശം. അപ്രകാരംതന്നെ 'അഹഃ' എന്നതു ദിവസത്തിന്നു (പകൽസമയത്തിന്നു) അഭിമാനിദേവതയാകുന്നു. ശുക്ലഃ—ശുക്ലപക്ഷത്തിന്നഭിമാനിദേവത. അപ്രകാരംതന്നെ ആറുമാസമടങ്ങിയ ഉത്തരായനം. ഇവിടേയും തദഭിമാനിദേവതയാകുന്നു മാർഗ്ഗഭൂതമായിരിക്കുന്നതു്. ഇതിന്നു് ഇപ്രകാരമുള്ള വ്യാഖ്യാനം ചെയ്‌വാനുള്ള ന്യായം വേറൊരു ദിക്കിൽ കൊടുത്തിട്ടുണ്ടു്. ഈ മാർഗ്ഗത്തിൽ മരണത്തെ പ്രാപിക്കുന്ന ബ്രഹ്മോപാസകന്മാർ — ബ്രഹ്മോപാസനപരന്മാരായ ജനങ്ങൾ — ബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. ഇവിടെ 'ക്രമേണ' എന്ന പദത്തെ (ക്രമേണ പ്രാപിക്കുന്നു എന്നിങ്ങനെ) വാക്യശേഷമായി ചേർക്കേണ്ടതാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ സമ്യഗ്ദർശനനിഷ്ഠന്മാരും ഉടനെ മുക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നവരും (സദ്യോമുക്തി ഭാക്കുകളും) ആയവർക്കു് ഒരു ദിക്കിലേക്കു പോകേണ്ടതായിട്ടോ ഒരു ദിക്കിൽ നില്ക്കേണ്ടതായിട്ടോ ഇല്ല. 'ന തസ്യ പ്രാണാ ഉൽക്രാമന്തി' എന്നു ശ്രുതിവാക്യം. അവർ ബ്രഹ്മത്തിൽ ലയിപ്പിച്ചിരിക്കുന്ന പ്രാണനോടുകൂടിയവരാകുന്നു. അവർ ബ്രഹ്മമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു – ബ്രഹ്മഭൂതന്മാർതന്നെയാകുന്നു. (എന്നാൽ സഗുണബ്രഹ്മോപാസകന്മാർ ക്രമേണ അതാതുലോകത്തെ പ്രാപിച്ചു് അവസാനം ബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. അവരാണ് ക്രമമുക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നവർ.)

ധൂമോ രാത്രിസ്തഥാ കൃഷ്ണഃ ഷണ്മാസാ ദക്ഷിണായനം
തത്ര ചാന്ദ്രമസം ജ്യോതി ര്യോഗീ പ്രാപ്യ നിവർത്തതേ. 25

ധൂമഃ	ധൂമത്തിന്നഭിമാനിദേവത
രാത്രിഃ	രാത്രിക്കഭിമാനിദേവത

തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
കൃഷ്ണഃ	കൃഷ്ണപക്ഷത്തിന്നഭിമാനിദേവത
ഷണ്മാസാഃ	ആറു മാസങ്ങളുടങ്ങിയ
ദക്ഷിണായനം	ദക്ഷിണായനത്തിന്ന് അഭിമാനി ദേവത
തത്ര	ഈ ദേവതകളുടെ ലോകങ്ങൾവഴിക്ക്
(പ്രയാതഃ)	ദേഹത്യാഗംചെയ്തുപോയിട്ടുള്ള
യോഗീ	കർമ്മയോഗി
ചാന്ദ്രമസം ജ്യോതിഃ	ചന്ദ്രപ്രകാശത്തോടുകൂടിയ സ്വർഗ്ഗലോകത്തെ.
പ്രാപ്യ	പ്രാപിച്ചിട്ട്
നിവർത്തതേ	പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു (പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു).

ധൂമത്തിന്നും രാത്രിക്കും കൃഷ്ണപക്ഷത്തിന്നും ദക്ഷിണായനത്തിന്നും അഭിമാനികളായ ദേവതകളുടെ ലോകങ്ങൾമാർഗ്ഗമായി പോയിട്ടുള്ള കർമ്മയോഗി ചന്ദ്രപ്രകാശത്തോടുകൂടിയ സ്വർഗ്ഗലോകത്തെ പ്രാപിച്ച് (അവിടെ ഇഷ്ടാപൂർത്താദി കർമ്മഫലത്തെ അനുഭവിച്ച്) പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു (പിന്നേയും ജനിക്കുന്നു).

[ശം-ഭാ] ഇഷ്ടാദികർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്ന യോഗി (മരിച്ചാൽ) ചാന്ദ്രമായിരിക്കുന്ന ജ്യോതിസ്സിനെ പ്രാപിച്ച് ഇഷ്ടാദി കർമ്മഫലത്തെ അനുഭവിച്ച്—അതിന്റെ അവസാനത്തിൽ പിന്നേയും ജനിക്കുന്നു. പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. (പൂർവ്വാർദ്ധം സ്പഷ്ടം).

ശുക്ലകൃഷ്ണേ ഗതീ ഹ്യേതേ ജഗതഃ ശാശ്വതേ മതേ
ഏകയാ യാത്യനാവൃത്തിമന്യയാവർത്തതേ പുനഃ. 26

ശുക്ലകൃഷ്ണേ ഹി	അർച്ചിരാദിഗതി, ധൂമാദിഗതി എന്ന
ഏതേ ഗതീ	ഈ രണ്ടു മാർഗ്ഗങ്ങൾ
ജഗതഃ	(ജ്ഞാനാധികാരിയും കർമ്മാധികാരിയുമായ) ജഗത്തിന്ന്
ശാശ്വതേ	അനാദികളാണെന്ന്

മതേ	സമ്മതിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു
(തയോഃ) ഏകയാ	അവയിൽ ഒന്നിൽക്കൂടി (ആദ്യത്തേതായ ശുക്ലമാർഗ്ഗത്തിൽക്കൂടിയുള്ള ഗതികൊണ്ടു്)
അനാവൃത്തിം	അപുനർജ്ജന്മത്തെ (മോക്ഷത്തെ)
യാതി	പ്രാപിക്കുന്നു
അന്യയാ	മറേറതിൽക്കൂടി (കൃഷ്ണമാർഗ്ഗത്തിൽക്കൂടിയുള്ള ഗതികൊണ്ടു്)
പുനഃ	പിന്നേയും
ആവർത്തതേ	ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

(മുൻപറയപ്പെട്ട) അച്ചിരാദിഗതി, ധൂമാദിഗതി എന്നീ രണ്ടു മാർഗ്ഗങ്ങളും ജ്ഞാനാധികാരികൾക്കും കർമ്മാധികാരികൾക്കും, ശാശ്വതമായിട്ടുള്ളതാകുന്നുവെന്നു സമ്മതിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ആദ്യത്തെ മാർഗ്ഗത്തിൽക്കൂടി (അച്ചിരാദിമാർഗ്ഗത്തിൽക്കൂടി) പോയിട്ടുള്ള ജ്ഞാനികൾ പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. രണ്ടാമത്തെ മാഗ്ഗത്തിൽക്കൂടി (ധൂമാദിമാർഗ്ഗത്തിൽക്കൂടി) പോയിട്ടുള്ള കർമ്മികൾ പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജ്ഞാനപ്രകാശകത്വം ഹേതുവായിട്ടാണു് 'ശുക്ലാ' എന്നു പറഞ്ഞതു്. അതിൻെറ അഭാവത്താലാണും 'കൃഷ്ണാ' എന്ന പേരു്. ഈ രണ്ടുമാർഗ്ഗങ്ങളും ജ്ഞാനത്തിനും കർമ്മത്തിനും മാത്രം അധികാരികളായിട്ടുള്ളവൎക്കാകുന്നു. അല്ലാതെ എല്ലാവൎക്കും (ജഗത്താസകലത്തിന്നും) വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടില്ല. സംസാരം നിത്യമായിരിക്കുന്നതിനാൽ ഇവയും (ഈ രണ്ടു മാഗ്ഗങ്ങളും) നിത്യങ്ങളാകുന്നുവെന്നാണു് അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. ഇവയിൽ ഒന്നിൽക്കൂടി (ശുക്ലമാഗ്ഗത്തിൽക്കൂടി) യാനം ചെയ്യുന്ന ജ്ഞാനികൾ പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. മറേറതിൽക്കൂടി (കൃഷ്ണമാർഗ്ഗത്തിൽക്കൂടി) യാനംചെയ്യുന്ന കർമ്മികൾ പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

നൈതേ സൃതീ പാൎത്ഥ ജാനൻ യോഗീ മുഹ്യതി കശ്ചന
തസ്മാൽ സൎവ്വേഷു കാലേഷു യോഗയുക്തോ ഭവാൎജ്ജുന. 27

ഹേ പാൎത്ഥ	അല്ലയോ അൎജ്ജുന
ഏതേ സൃതീ	മോക്ഷത്തേയും സംസാരത്തേയും പ്രാപിക്കുന്നതായ ഈ രണ്ടു മാർഗ്ഗങ്ങളേയും

ജാനൻ	അറിയുന്ന
കശ്ചന യോഗീ	ജ്ഞാനയോഗിയായ ഒരുവനും (മുമുക്ഷുവായ ഒരുവനും)
ന മുഹ്യതി	മോഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല (സുഖ ബുദ്ധിയോടുകൂടി സ്വർഗ്ഗാദിഫല ത്തെ കാമിക്കുന്നില്ല)
തസ്മാൽ	അതു ഹേതുവായിട്ട്
ഹേ അജ്ജുന	അല്ലയോ അജ്ജുന
സവ്വേഷു കാലേഷു	എല്ലാ കാലങ്ങളിലും (ആഹാരശയ നാസനാദി സമയങ്ങളിൽകൂടി)
യോഗയുക്തഃ ഭവ	ജ്ഞാനയോഗിയായി ഭവിച്ചാലും (ബ്രഹ്മാനുസന്ധാനത്തെത്തന്നെ ചെയ്താലും).

അല്ലയോ പാത്ഥ, (അച്ചിരാദി, ധൂമാദി എന്ന) ഈ രണ്ടു മാഗ്ഗങ്ങളെ അറിയുന്ന മുമുക്ഷുവായ ഒരുവനും അജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ, ഹേ അജ്ജുന, എല്ലാ കാലത്തിലും നീ ബ്രഹ്മാനുസന്ധാനത്തെത്തന്നെ ചെയ്താലും.
[പുനജ്ജന്മത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായ കാമ്യകർമ്മത്തെ ചെയ്യാതെ (ബാഹ്യമായ അനുസന്ധാനത്തെ ഒരിക്കലും ചെയ്യാതെ) എപ്പോഴും പരമേശ്വരനിഷ്ഠനായിരിക്കുക— ബ്രഹ്മാനുസന്ധാനത്തെത്തന്നെ ചെയ്യുക—എന്നു താൽപര്യം.]

[ശം-ഭാ] മുൻപറയപ്പെട്ട മാർഗ്ഗങ്ങളിൽ ഒന്നു സംസാരത്തിന്നു ഹേതുവാണെന്നും, മറേറതു മോക്ഷത്തിന്നു ഹേതുവാണെന്നും, അറിയുന്ന യോഗി ഒരിക്കലും മോഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ, ഹേ അജ്ജുന, എല്ലാ കാലത്തിലും നീ സമാഹിതനായിരിക്കുക.

ഇനി ആ യോഗത്തിൻെറ മാഹാത്മ്യത്തെ കേട്ടാലും—

വേദേഷു യജ്ഞേഷു തപസ്സു ചൈവ
ദാനേഷു യത് പുണ്യഫലം പ്രദിഷ്ടം
അത്യേതി തത്സവ്വമിദം വിദിത്വാ
യോഗീ പരം സ്ഥാനമുപൈതി ചാദ്യം. 28

വേദേഷു	വേദങ്ങളിലും
യജ്ഞേഷു	യജ്ഞങ്ങളിലും
തപസ്സു	തപസ്സുകളിലും
ദാനേഷു ച ഏവ	ദാനങ്ങളിലും
യത് പുണ്യഫലം	എന്തു പുണ്യഫലമാണ്
പ്രദിഷ്ടം	ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതു്
തത് സർവ്വം	ആ ഫലത്തെയെല്ലാം
യോഗീ	യോഗി
ഇദം വിദിത്വാ	ഇതിനെ അറിഞ്ഞു് (മേൽ എട്ടു ചോദ്യങ്ങളുടെ അർത്ഥത്തെ നിർണ്ണയിച്ചു പറഞ്ഞിട്ടുള്ള തത്ത്വത്തെ അറിഞ്ഞു്)
അത്യേതി	അതിക്രമിക്കുന്നു (അതിലും ശ്രേഷ്ഠമായ യോഗൈശ്വര്യഫലത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു)
(തതഃ) ച	അതിന്നുശേഷം
(ജ്ഞാനി ഭൂത്വാ)	ജ്ഞാനിയായി ഭവിച്ചു്
ആദ്യം	ജഗത്തിന്നു മൂലഭൂതമായ
പരം സ്ഥാനം	ഉത്തമമായ വൈഷ്ണവപദത്തെ
ഉപൈതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

വേദങ്ങളിലും യജ്ഞങ്ങളിലും തപസ്സുകളിലും ദാനങ്ങളിലും എന്തെല്ലാം പുണ്യഫലങ്ങളാണ് പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു് ആ ഫലങ്ങളെയെല്ലാം യോഗിയായവൻ ഇതിനെ അറിഞ്ഞു് അതിക്രമിക്കുന്നു. ഇതിനെ അറിഞ്ഞു് അവൻ പിന്നെ ജ്ഞാനിയായി ഭവിച്ചു് ജഗത്തിന്നു കാരണഭൂതവും ഉത്തമവുമായ വൈഷ്ണവപദത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] വേദങ്ങൾ യഥാവിധി അധ്യയനംചെയ്യപ്പെട്ടാൽ എന്തു പുണ്യഫലമാണ് വേദത്തിൽ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്, അപ്രകാരംതന്നെ യജ്ഞങ്ങളെ അംഗങ്ങളോടുകൂടി ചെയ്യുകയും, നല്ലവണ്ണം തപസ്സുചെയ്യുകയും, ദാനങ്ങളെ യഥാവിധി ചെയ്യുകയുംചെയ്താൽ എന്തെല്ലാം പുണ്യഫലങ്ങളാണ് ശാസ്ത്രങ്ങളിൽ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്, ആ ഫലങ്ങളെ എല്ലാം, (അർജ്ജുനൻ ചോദിച്ച) ഏഴ ചോദ്യങ്ങൾക്കു് ഉത്തരമായി ഭഗവാനുപദേശിച്ചിട്ടുള്ളതിന്റെ സാരത്തെ യഥാർത്ഥമായി അറിഞ്ഞു് അനുഷ്ഠി

ക്കുന്ന യോഗി അതിക്രമിക്കുന്നു. അവൻ പിന്നെ ആദിയിൽ ത്തന്നെ ഉള്ളതായും ഉൽകൃഷ്ടമായും ഐശ്വര്യമായുമുള്ള സ്ഥാനത്തെ—കാരണഭൂതമായ ബ്രഹ്മത്തെ—പ്രാപിക്കുന്നു.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ
താരകബ്രഹ്മയോഗോ നാമ
അഷ്ടമോഽധ്യായഃ

താരകബ്രഹ്മയോഗമെന്ന എട്ടാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

ഒൻപതാമദ്ധ്യായം

എട്ടാമദ്ധ്യായത്തിൽ (സുഷുമ്നാ)നാഡീദ്വാരേണയുള്ള ധാരണായോഗം ഗുണസഹിതം ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. അതിന്റെ ഫലം, അഗ്ന്യർച്ചിരാദിക്രമേണയുള്ള മാർഗ്ഗങ്ങളിൽക്കൂടി കാലാന്തരത്തിലുള്ള അപുനരാവൃത്തിരൂപമായ ബ്രഹ്മപ്രാപ്തിയാണെന്നും നിർദ്ദേശിക്കപ്പെട്ടു. എന്നാൽ, ഈ പ്രകാരത്തിൽ മാത്രമേ മോക്ഷഫലം സാധ്യമാവുകയുള്ളു, വേറെ വിധത്തിൽ സാദ്ധ്യമാവുകയില്ല, എന്നു ശങ്ക ജനിച്ചേക്കാം. ആ ശങ്കയ്ക്കിടകൊടുക്കാതിരിപ്പാൻവേണ്ടി ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

ഇദം തു തേ ഗുഹ്യതമം പ്രവക്ഷ്യാമ്യനസൂയവേ
ജ്ഞാനം വിജ്ഞാനസഹിതം യത് ജ്ഞാത്വാ മോക്ഷ്യസേ
ശുഭാത്. 1

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

യത് ജ്ഞാത്വാ	യാതൊന്നിനെ അറിഞ്ഞ്
അശുഭാത്	സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്ന്
മോക്ഷ്യസേ	നീ മുക്തനായി ഭവിക്കുമോ
(തത്)	അപ്രകാരമുള്ള
ഗുഹ്യതമം	അതിരഹസ്യമായ
വിജ്ഞാനസഹിതം	ഉപാസനയോടുകൂടിയ
ഇദം ജ്ഞാനം തു	(ഈശ്വരവിഷയമായ) ഈ ജ്ഞാനത്തെ
അനസൂയവേ	അസൂയാരഹിതനായ; ദോഷദൃഷ്ടിരഹിതനായ
തേ	നിനക്ക്
പ്രവക്ഷ്യാമി	ഞാൻ നല്ലവണ്ണം പറഞ്ഞുതരാം.

യാതൊന്നിനെ അറിഞ്ഞിട്ട് നീ സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നു മോചിക്കുമോ അപ്രകാരമുള്ള അതിരഹസ്യമായ ഉപാസനാസഹിതമുള്ള ഈ ജ്ഞാനത്തെ അസൂയാരഹിതനായ നിനക്കു ഞാൻ നല്ലവണ്ണമുപദേശിക്കാം.

[ശം-ഭാ] ഇദം ജ്ഞാനം=പറയുവാൻ പോകുന്നതും ഇതിന്നു മുൻപിലത്തെ അദ്ധ്യായങ്ങളിൽ പറയപ്പെട്ടതുമായ ഈ ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തെ. അതിനെ ബുദ്ധിയിൽ സന്നിധീകരിച്ചിട്ടാണ് 'ഇദം' (ഈ ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തെ) എന്നു പറഞ്ഞതു്. 'തു' ശബ്ദത്തിന്നു വിശേഷനിർദ്ധാരണാർത്ഥമാകുന്നു. താഴെ കാണിക്കുന്ന ശ്രുതിസ്മൃതിവാക്യങ്ങരംപ്രകാരം ഈ സമ്യഗ്ജ്ഞാനംതന്നെയാണ് സാക്ഷാൽ മോക്ഷത്തിന്നു സാധനമായി ഭവിക്കുന്നതു്.

'വാസുദേവഃ സർവ്വമിതി=എല്ലാം വാസുദേവൻതന്നെയാകുന്നു' (ഭ. ഗീ. അ. 7, ശ്ലോ. 19)

'ആത്മൈവേദം സർവം=ഇതെല്ലാമാത്മാവാകുന്നു' (ഛാ. ഉ. 7. 25. 2).

'ഏകമേവാദ്വിതീയം = അദ്വിതീയമായി ഒന്നുതന്നേയുള്ളു' (ഛാ. ഉ. 6. 2. 1).

സാക്ഷാൽ മോക്ഷസാധനമായി വേറെ ഒന്നുമില്ല എന്നതിന്നു പ്രമാണമായി 'അഥ യേന്യഥാതോ വിദുരന്യരാജാനസ്തേ ക്ഷയ്യലോകാ ഭവന്തി = എന്നാൽ ഇങ്ങനെയല്ലാതെ (അദ്വൈതമല്ലാതെ) മറ്റൊരുവിധത്തിൽ (തത്ത്വത്തെ) അറിയുന്ന അന്യരാജാക്കന്മാർ ക്ഷയത്തോടുകൂടിയ ലോകങ്ങളെ പ്രാപിക്കുന്നു' (ഛ. ഉ. 7. 25. 2) എന്നു ശ്രുതിവാക്യവുമുണ്ടു്.

അസൂയയുക്തമായും അതിഗോപ്യമായുമിരിക്കുന്ന അപ്രകാരമുള്ള ജ്ഞാനത്തെ ഞാൻ നിനക്കു നല്ലവണ്ണം പറഞ്ഞുതരാം. അതിനെ അറിഞ്ഞാൽപിന്നെ നീ സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നു മോചിക്കും.

രാജവിദ്യാ രാജഗുഹ്യം പവിത്രമിദമുത്തമം
പ്രത്യക്ഷാവഗമം ധർമ്മ്യം സുസുഖം കർത്തുമവ്യയം. 2

ഇദം	ഈ ജ്ഞാനം
രാജവിദ്യാ	വിദ്യകരംക്കെല്ലാം (രാജാവു്) ശ്രേഷ്ഠം
രാജഗുഹ്യം	രഹസ്യങ്ങരംക്കെല്ലാം (രാജാവു്) ശ്രേഷ്ഠം

ഉത്തമം	ഉത്തമമായിട്ടുള്ളതു്
പവിത്രം	പരിശുദ്ധമായിട്ടുള്ളതു്
പ്രത്യക്ഷാവഗമം	സ്പഷ്ടമായി അറിയത്തക്കതു്
ധർമ്മ്യം	ധർമ്മമാർഗ്ഗത്തിൽനിന്നിളകാത്തതു്
കൎത്തും	അനുഷ്ഠിക്കുന്നതിന്നു്
സുസുഖം	വളരെ സുലഭമായിട്ടുള്ളതു്
അവ്യയം	(അക്ഷയഫലത്വം ഹേതുവായിട്ടു്) വ്യയമില്ലാത്തതു്.

(മുൻശ്ലോകത്തിൽ പറഞ്ഞ അതിരഹസ്യമായ) ഈ ജ്ഞാനം എല്ലാ വിദ്യകളിൽവെച്ചു ശ്രേഷ്ഠം; രഹസ്യങ്ങളായിട്ടുള്ളവയിൽ വെച്ചു് അതിരഹസ്യം; അത്യന്തപരിശുദ്ധമായിട്ടുള്ളതു്; സ്പഷ്ടമായി അറിയത്തക്കതു്; ധർമ്മമാർമ്മത്തിൽനിന്നിളകാത്തതു്; അനുഷ്ഠിക്കുന്നതിന്നു വളരെ സുഖമായിട്ടുള്ളതു്; (അക്ഷയഫലത്വം ഹേതുവായിട്ടു്) വ്യയമില്ലാത്തതു്.

[ശം-ഭാ] രാജവിദ്യാ=പ്രകാശാതിശയം ഹേതുവായിട്ടു് ഇതു വിദ്യകൾക്കെല്ലാം രാജാവാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ സകല വിദ്യകളിലുംവെച്ചു ബ്രഹ്മവിദ്യ ഏററവും പ്രകാശമുള്ളതാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ ഇതു രഹസ്യങ്ങളിൽവെച്ചു രാജാവാകുന്നു. ശുദ്ധികരമായിട്ടുള്ളവയിൽവെച്ചു ബ്രഹ്മജ്ഞാനമാകുന്നു ഏറ്റവും ശുദ്ധിയെ ചെയ്യുന്നതു്. എന്തെന്നാൽ, അനേകജന്മസഹസ്രങ്ങളെക്കൊണ്ടു സഞ്ചിതമായിട്ടുള്ള ധർമ്മാധർമ്മാദികർമ്മങ്ങളെ സകാരണം (സമൂലം) ക്ഷണമാത്രംകൊണ്ടു് അതു ഭസ്മീകരിക്കുന്നു. അപ്പോൾ പിന്നെ അതിൻെറ പാവനത്വത്തെപ്പററി പറയേണമോ? അതിന്നുംപുറമെ, അതു്, സുഖാദിമനോവികാരങ്ങളെപ്പോലെ പ്രത്യക്ഷമായി അറിയപ്പെടാവുന്നതാകുന്നു. ഒരു പദാൎത്ഥം അനേക ഗുണങ്ങളോടുകൂടിയതാണെങ്കിലും (ശ്യേനയാഗംപോലെ) ധർമ്മവിരുദ്ധമായി (ചിലപ്പോൾ) കാണപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ ആത്മജ്ഞാനം അപ്രകാരം ധർമ്മവിരോധിയല്ല, എന്നുതന്നെയല്ല, അതു ധർമ്മത്തിൽനിന്നിളകാത്തതുമാകുന്നു. (ധർമ്മത്തിൽനിന്നു വേർപെടുത്തുവാൻ പാടില്ലാത്തതാകുന്നു.) അങ്ങനെയാണെങ്കിലും അതിനെ സിദ്ധിപ്പാൻ വളരെ പ്രയാസമായി വന്നേക്കാം. എന്നാൽ അതു് അപ്രകാരമല്ലെന്നു ഭഗവാൻ പറയുന്നു—സുസുഖം കൎത്തും=

രത്നങ്ങളുടെ ഗുണദോഷജ്ഞാനത്തെ എന്നതുപോലെ (രത്നങ്ങളുടെ ഗുണദോഷജ്ഞാനത്തെ ഉണ്ടാക്കുവാൻ എത്ര എളുപ്പമോ അതുപോലെ) ഇതിനെ (ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തെ) സിദ്ധിപ്പാൻ വളരെ എളുപ്പമാകുന്നു. എന്നാൽ, സാധാരണയായി, അല്പായാസത്തോടുകൂടിയവയും ക്ഷണത്തിൽ സമ്പാദിക്കത്തക്കവയുമായ അന്യകർമ്മങ്ങൾ അല്പഫലത്തോടുകൂടിയവയായിട്ടും, ചെയ്വാൻ പ്രയാസമായ കർമ്മങ്ങൾ മഹാബലത്തോടുകൂടിയവയായിട്ടുമാണ് കാണപ്പെടുന്നതു്. അങ്ങനെയിരിക്കെ, ബ്രഹ്മജ്ഞാനം ക്ഷണത്തിൽ സമ്പാദിക്കപ്പെടത്തക്കതാകയാൽ അതിന്റെ ഫലം അവസാനിക്കുന്നതോടുകൂടി അതു നശിക്കുമെന്നുവരുന്നു. ഈ ശങ്കയെ പരിഹരിക്കുന്നതിനാണ് 'അവ്യയം' എന്ന വിശേഷണം. അതു (ബ്രഹ്മജ്ഞാനം), കർമ്മത്തെപ്പോലെ ഫലനാശത്തോടുകൂടി നശിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ ആത്മജ്ഞാനം സമ്പാദിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു.

എന്നാൽ—

അശ്രദ്ദധാനാഃ പുരുഷാ ധർമ്മസ്യാസ്യ പരന്തപ
അപ്രാപ്യ മാം നിവർത്തന്തേ മൃത്യുസംസാരവർത്മനി. 3

ഹേ പരന്തപ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
അസ്യ ധർമ്മസ്യ	ഭക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനലക്ഷണമായ ഈ ധർമ്മത്തെ
അശ്രദ്ദധാനാഃ	വിശ്വസിക്കാത്ത (ആസ്തിക്യബുദ്ധിയോടുകൂടി സ്വീകരിക്കാത്ത)
പുരുഷാഃ	പുരുഷന്മാർ (ജനങ്ങൾ)
മാം	എന്നെ
അപ്രാപ്യ	പ്രാപിക്കാതെകണ്ടു്
മൃത്യുസംസാരവർത്മനി	മൃത്യുവോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന സംസാരമാർഗ്ഗത്തിൽത്തന്നെ
നിവർത്തന്തേ	നിശ്ചയമായി വർത്തിക്കുന്നു (പരിഭ്രമിക്കുന്നു, കിടന്നുഴലുന്നു).

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ഭക്തിയോടുകൂടിയ ജ്ഞാനലക്ഷണമായ ഈ മാർഗ്ഗത്തെ വിശ്വസിക്കാത്ത ജനങ്ങൾ എന്നെ പ്രാപിക്കാതെ മൃത്യുവാകുന്ന സംസാരമാർഗ്ഗത്തിൽത്തന്നെ കിടന്നുഴലുന്നു.

[ശം-ഭാ] ആത്മജ്ഞാനമായിരിക്കുന്ന ഈ ധർമ്മത്തിൻെറ സ്വരൂപത്തിലും തൽഫലത്തിലും വിശ്വാസമില്ലാത്ത നാസ്തികന്മാരും ദേഹംതന്നെയാണ് ആത്മാ എന്നുള്ള ആസുരമതത്തെ അനുസരിക്കുന്ന പാപികളുമായവർ —(കേവല) പ്രാണനെ തൃപ്തിപ്പെടുത്തുന്ന ദുഷ്ടജനങ്ങൾ—പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല —എന്നെ പ്രാപിക്കുക എന്നതു് അവക്കു ശങ്കിപ്പാൻതന്നെ പാടില്ല. എന്നെ പ്രാപിപ്പാനുള്ള മാർഗ്ഗങ്ങളിൽ ഒന്നായ ഭക്തിയെക്കൂടിഅവർ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നത്ഥം. അങ്ങനെയിരിക്കുന്നവർ നിശ്ചയമായി മൃത്യുവോടുകൂടിയ സംസാരമാർഗ്ഗത്തിൽത്തന്നെയിരിക്കുന്നു — അവർ നരകത്തേയും തിര്യഗാദിലോകങ്ങളേയും പ്രാപിപ്പാനുള്ള മാർഗ്ഗത്തിൽത്തന്നെ കിടന്നുഴലുന്നുവെന്നത്ഥം.

ഇപ്രകാരം ജ്ഞാനത്തെ സ്തുതിച്ചിട്ട ഭഗവാൻ അജ്ജുനനെ അഭിമുഖീകരിച്ചു പറയുന്നു:

മയാ തതമിദം സവ്വം ജഗദവ്യക്തമൂത്തിനാ
മത്സ്ഥാനി സവ്വഭൂതാനി ന ചാഹം തേഷ്വവസ്ഥിതഃ. 4

അവ്യക്തമൂത്തിനാ	അറിയപ്പെടാതെയിരിക്കുന്ന (അതീന്ദ്രിയമായ) സ്വരൂപത്തോടുകൂടിയ
മയാ	എന്നാൽ (കാരണഭൂതനായിരിക്കുന്ന എന്നാൽ)
ഇദം സർവ്വം ജഗൽ	ഈ ജഗത്താസകലവും
തതം	വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു
(അതഃ ഏവ)	അതു ഹേതുവായിട്ടു്
സവ്വഭൂതാനി	ചരാചരങ്ങളായ സകലഭൂതങ്ങളും
മത്സ്ഥാനി	എന്നിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു
(ഏവം അപി)	അങ്ങനെയാണെങ്കിലും
അഹം	ഞാൻ
തേഷു	അവയിൽ (ആ ഭൂതങ്ങളിൽ)
ന ച അവസ്ഥിതഃ	(ആകാശംപോലെ അസംഗത്വം ഹേതുവായിട്ടു്) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നില്ല.

ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു് അഗോചരമായിരിക്കുന്ന രൂപത്തോടുകൂടിയ എന്നാൽ ഈ ജഗത്താസകലവും വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

ചരാചരങ്ങളായ സകലഭൂതങ്ങളും എന്നിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. (എങ്കിലും അസംഗത്വം ഹേതുവായിട്ട്) ഞാൻ അവയിലിരിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] പരമപുരുഷനായും ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക് അഗോചരമായ സ്വരൂപത്തോടുകൂടിയവനായും ഇരിക്കുന്ന എന്നാൽ ഈ ജഗത്തു മുഴുവൻ വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ബ്രഹ്മാദിസ്തംബപര്യന്തമുള്ള സകല ഭൂതങ്ങളും അവ്യക്തമൂർത്തിയായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. ആത്മാ കൂടാതെ ഒരു ജീവിയെ വ്യവഹാരദശയിൽ നമുക്കു കല്പിക്കുവാൻ സാധിക്കുന്നതല്ല. അതു ഹേതുവായിട്ട് ആത്മാവായ ഞാൻനിമിത്തം (എന്റെ സഹായംകൊണ്ട്) അവ ആത്മവത്തേന (ആത്മാവോടുകൂടിയവയായി) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. അതിനാലാണ് സകല ഭൂതങ്ങളും എന്നിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതു്. എല്ലാ ഭൂതങ്ങൾക്കും ഞാൻതന്നെ ആത്മാവായതുകൊണ്ടു ഞാൻ അവയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നു മൂഢബുദ്ധികൾക്കു തോന്നുന്നു. അതിനാൽ ഞാൻ പറയുന്നു—അന്യവസ്തുക്കളായിട്ടു സംശ്ലേഷമില്ലായ്കയാൽ ഞാൻ ഭൂതങ്ങളിൽ മൂർത്തദ്രവ്യംപോലെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ ഞാൻ ആകാശത്തിന്റെയുമാന്തരമാകുന്നു. യാതൊരു സംബന്ധവുമില്ലാത്ത ഒരു വസ്തു ഒരു ദിക്കിലും ആധേയഭാവത്തോടുകൂടി (ഒന്നിൽ ഇരിക്കുന്നതുപോലെ) സ്ഥിതിചെയ്‌വാൻ ഒരിക്കലും പാടില്ല.

അതു ഹേതുവായിട്ട് എനിക്കു യാതൊരു സംബന്ധവുമില്ലാത്തതിനാൽ—

ന ച മത്സ്ഥാനി ഭൂതാനി പശ്യ മേ യോഗമൈശ്വരം
ഭൂതഭൃന്ന ച ഭൂതസ്ഥോ മമാത്മാ ഭൂതഭാവനഃ. 5

ഭൂതാനി	ഭൂതങ്ങൾ
മത്സ്ഥാനി ന ച	എന്നിലിരിക്കുന്നതുമില്ല
മേ	എന്റെ
ഐശ്വരം യോഗം	അത്ഭുതമായശക്തിയെ, അസാധാരണമായ യുക്തിയെ (അഘടനഘടനാചാതുര്യത്തെ)
പശ്യ	നോക്കുക

മമ ആത്മാ	എൻെറ പരമായിരിക്കുന്ന സ്വരൂപം
ഭൂതഭൃത്	ഭൂതങ്ങളെ ധരിക്കുന്നതും
ഭൂതഭാവനഃ (അപി)	ഭൂതങ്ങളെ പാലിക്കുന്നതുമാണെങ്കിലും
ഭൂതസ്ഥഃ ന ച	ഭൂതങ്ങളിൽ (ഞാൻ) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നില്ല.

ഭൂതങ്ങരം എന്നിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതുമില്ല. എൻെറ അത്ഭുതമായ ശക്തിയെ കണ്ടാലും. എൻെറ പരമായിരിക്കുന്ന സ്വരൂപം ഭൂതങ്ങളെ ധരിക്കുന്നതും അവയെ പാലിക്കുന്നതും (അല്ലെങ്കിൽ, അവയെ ഉണ്ടാക്കുന്നതും) ആണെങ്കിലും ഞാൻ അവയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നില്ല. (ജീവൻ എപ്രകാരമാണ ദേഹത്തെ ധരിക്കുകയും പാലിക്കുകയും ചെയ്തുകൊണ്ട് അഹങ്കാരത്തോടുകൂടി ദേഹത്തോടു സംബന്ധിച്ച സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതു് അതുപോലെ ഞാൻ ഭൂതങ്ങളെ ധരിക്കുകയും പാലിക്കുകയും ചെയ്യുന്നവനാണെങ്കിലും അവയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ ഞാൻ നിരഹങ്കാരനാകുന്നു.)

[ശം-ഭാ] ബ്രഹ്മാമുതല്ക്കുള്ള സകലഭൂതങ്ങളും എന്നിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നില്ല. എൻെറ അത്ഭുതമായ ഘടനാശക്തിയെ കണ്ടാലും. ആത്മാവിൻെറ യാഥാത്മ്യത്തെ (ആത്മാവിൻെറ യഥാർത്ഥസ്വഭാവത്തെ) കണ്ടാലും എന്നർത്ഥം. അപ്രകാരംതന്നെ ശ്രുതിയും ആത്മാവിൻെറ അസംഗതയെപ്പററി പറയുന്നുണ്ടു്. എന്തെന്നാൽ ആത്മാവിന്നു യാതൊരു വസ്തുവായിട്ടും സംസർഗ്ഗമില്ല.

'അസംഗോ ന ഹി സജ്ജതേ—അതു് അസംഗനാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ വേറൊന്നുമായി (അതു്) ചേരുന്നില്ല' (ബൃഹ. ഉ. 3. 9. 26). ഇനി മറെറാരാശ്ചര്യത്തെക്കണ്ടാലും. അസംഗനാണെങ്കിലും എൻെറ ആത്മാ ഭൂതങ്ങളെ ഭരിക്കുന്നു. എങ്കിലും മുൻപറഞ്ഞ ന്യായത്താൽ (അസംസൃഷ്ടിത്വം ഹേതുവായിട്ടു്) ഞാൻ അവയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നില്ല. അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ ആത്മാവിൽനിന്നു ദേഹാദിസംഘാതത്തെ വിഭജിച്ചു് അതിൽ (ദേഹാദിയിൽ) അഹങ്കാരത്തെ ആരോപിച്ചു് 'ഇതു് എൻെറ ആത്മാ' എന്നു (ഭഗവാൻ) പറയുന്നതു യുക്തമാണോ?—ഭഗവാൻ ലോകബുദ്ധിയെ അനുസരിച്ചാണു് 'എൻെറ ആത്മാ' എന്നു പറഞ്ഞതു്. അല്ലാതെ സാധാരണജനങ്ങരം അജ്ഞാനംകൊണ്ടു വിചാരിക്കുന്നതുപോലെ ആത്മാ തന്നിൽനിന്നു ഭിന്ന

മാണെന്നു് അദ്ദേഹം വിചാരിക്കുന്നില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ എന്റെ ആത്മാവുതന്നെയാണു് ഭൂതങ്ങളെ ഉൽപാദിപ്പിക്കുന്നതു്, അല്ലെങ്കിൽ, ഭൂതങ്ങളെ വദ്ധിപ്പിക്കുന്നതു്.

മുൻപറഞ്ഞ രണ്ടു ശ്ലോകങ്ങളുടെ അത്ഥത്തെ ഭഗവാൻ ഒരു ദൃഷ്ടാന്തംകൊണ്ടു സ്പഷ്ടമാക്കി പറയുന്നു:

യഥാകാശസ്ഥിതോ നിത്യം വായുഃ സവ്വത്രഗോ മഹാൻ
തഥാ സവ്വാണി ഭൂതാനി മത്സ്ഥാനീത്യുപധാരയ. 6

സവ്വത്രഗഃ	സവ്വവ്യാപകമായും
മഹാൻ	നിറഞ്ഞിരിക്കുന്നതായുമിരിക്കുന്ന
വായുഃ	വായു
നിത്യം	എപ്പോഴും
യഥാ	എപ്രകാരമാണു്
ആകാശസ്ഥിതഃ	ആകാശത്തിൽ (സംശ്ലേഷംകൂടാതെ) ഇരിക്കുന്നതു്
തഥാ	അപ്രകാരം
സവ്വാണി ഭൂതാനി	സകല ഭൂതങ്ങളും
മത്സ്ഥാനി ഇതി	എന്നിൽ (സംശ്ലേഷംകൂടാതെ) ഇരിക്കുന്നുവെന്നു്
ഉപധാരയ	അറിഞ്ഞാലും

സവ്വവ്യാപകമായും നിറഞ്ഞിരിക്കുന്നതായുമിരിക്കുന്ന വായു എപ്രകാരമാണു് എപ്പോഴും ആകാശത്തിൽ (അതോടുകൂടി ചേരാതെ) ഇരിക്കുന്നതു് അതുപോലെ സകലഭൂതങ്ങളുമെന്നിൽ ഇരിക്കുന്നുവെന്നറിഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] ലോകത്തിൽ എപ്രകാരമാണു് സകലദിക്കിലും സഞ്ചരിക്കുന്നതും അളവുകൊണ്ടു മഹത്തായിരിക്കുന്നതുമായ വായു സദാ ആകാശത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതു് അതുപോലെതന്നെ ആകാശംപോലെ സവ്വവ്യാപിയായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ സകലഭൂതങ്ങളും സംശ്ലേഷംകൂടാതെതന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നറിഞ്ഞാലും.

ഇങ്ങനെ ആകാശത്തിൽ വായുവെന്നപോലെ കല്പകാലത്തിൽ (സ്ഥിതികാലത്തിൽ) സകലഭൂതങ്ങളും എന്നിലിരിക്കുന്നു—

സർവ്വഭൂതാനി കൗന്തേയ പ്രകൃതിം യാന്തി മാമികാം
കല്പക്ഷയേ പുനസ്താനി കല്പാദൗ വിസൃജാമ്യഹം. 7

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
കല്പക്ഷയേ	പ്രളയകാലത്തിൽ
സർവ്വഭൂതാനി	സകലഭൂതങ്ങളും
മാമികാം പ്രകൃതിം	ത്രിഗുണാത്മികയായ എന്റെ മായയെ
യാന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു
കല്പാദൗ	സൃഷ്ടികാലത്തിൽ
താനി	അവയെ
പുനഃ	പിന്നേയും
അഹം	ഞാൻ
വിസൃജാമി	വിശേഷമായി സൃഷ്ടിക്കുന്നു.

അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര, പ്രളയകാലത്തിൽ സകലഭൂതങ്ങളും ത്രിഗുണാത്മികയായ എന്റെ മായയെ പ്രാപിക്കുന്നു (എന്റെ മായയിൽ ലയിക്കുന്നു). സൃഷ്ടികാലത്തിൽ അവയെ ഞാൻ പിന്നേയും സൃഷ്ടിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] മാമികാം പ്രകൃതിം=ത്രിഗുണാത്മികയായും നികൃഷ്ടയായും (=അപരയായും) ഇരിക്കുന്ന എന്റെ പ്രകൃതിയെ. കല്പക്ഷയേ=ബ്രാഹ്മമായ പ്രളയകാലത്തിൽ—ബ്രഹ്മപ്രളയകാലത്തിൽ. കല്പാദൗ=ഉത്പത്തികാലത്തിൽ. വിസൃജാമി=ഞാനവയെ മുൻപത്തേപ്പോലെ സൃഷ്ടിക്കുന്നു. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇങ്ങനെ അവിദ്യാലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ—

പ്രകൃതിം സ്വാമവഷ്ടഭ്യ വിസൃജാമി പുനഃ പുനഃ
ഭൂതഗ്രാമമിമം കൃൽസ്നമവശം പ്രകൃതേർവ്വശാത്. 8

സ്വാം	എന്റെ (സ്വാധീനമായ)
പ്രകൃതിം	മായയെ
അവഷ്ടഭ്യ	അധിഷ്ഠാനമാക്കീട്ട് (സ്വീകരിച്ച്)
അവശം	പ്രാചീനകർമ്മാധീനമായ (കർമ്മാദിപരവശമായ)

കൃൽസ്നം ഇമം ഭൂതഗ്രാമം (ചതുർവ്വിധമായിരിക്കുന്ന) ഈ സകലഭൂതസമൂഹത്തേയും
പുനഃ പുനഃ പിന്നേയും പിന്നേയും
പ്രകൃതേഃ വശാത് പ്രാചീനകർമ്മംനിമിത്തം തത്തത്സ്വഭാവത്തെ അനുസരിച്ച്
വിസൃജാമി ഞാൻ വിവിധമായി സൃഷ്ടിക്കുന്നു.

എൻെറ അധീനമായ മായയെ അധിഷ്ഠാനമാക്കിയിട്ട് പ്രാചീനകർമ്മാധീനമായ ഈ സകലഭൂതസമൂഹത്തേയും ഞാൻ പിന്നേയും പിന്നേയും, ആ പ്രാചീനകർമ്മംനിമിത്തം തത്തത്സ്വഭാവത്തെ അനുസരിച്ചുതന്നെ, വിവിധമായി സൃഷ്ടിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സ്വഭാവത്തിൽതന്നെ അവിദ്യാദിദോഷങ്ങളെക്കൊണ്ടു പരവശീകൃതമായും അസ്വതന്ത്രമായുമിരിക്കുന്ന ഈ (പ്രകൃതിയിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ള) ഭൂതസമുദായത്തെ ആസകലം ഞാൻ എൻെറ മായയെ (അവിദ്യയെ) വശീകരിച്ചു പിന്നേയും പിന്നേയും സൃഷ്ടിക്കുന്നു.

ഇപ്രകാരം പരമേശ്വരൻ ഭൂതസമൂഹത്തെ പലവിധ അവസ്ഥയിൽ സൃഷ്ടിക്കുകനിമിത്തം അദ്ദേഹത്തിന്ന് (ആ പ്രവൃത്തി ഹേതുവായിട്ട്) ധർമ്മാധർമ്മസംബന്ധമുണ്ടാകുമോ? ഇതിന്നു സമാധാനമായി ഭഗവാൻതന്നെ പറയുന്നു:

> ന ച മാം താനി കർമ്മാണി നിബധ്നന്തി ധനഞ്ജയ
> ഉദാസീനവദാസീനമസക്തം തേഷു കർമ്മസു. 9

ഹേ ധനഞ്ജയ അല്ലയോ അർജ്ജുന
താനി കർമ്മാണി ആവക വിശ്വസൃഷ്ട്യാദികർമ്മങ്ങൾ
തേഷു കർമ്മസു ആ കർമ്മങ്ങളിൽ
അസക്തം ആസക്തിയില്ലാത്തവനും (അഭിമാനമില്ലാത്തവനും)
ഉദാസീനവൽ ആസീനം ച* ഉദാസീനനെ (സംബന്ധമില്ലാത്തവനെ)പ്പോലെ ഇരിക്കുന്നവനുമായ

* പ്രകൃതിതൽകാര്യങ്ങൾക്കു സാക്ഷിത്വേന ദൂരേ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

മാം	എന്നെ
ന നിബധ്നന്തി	ബന്ധിക്കുന്നില്ല.

അല്ലയോ അജ്ജുന, ആവക വിശ്വസൃഷ്ട്യാദികർമ്മങ്ങൾ, അവയിൽ അഭിമാനമില്ലാത്തവനും ഉദാസീനനെന്നപോലെ ഇരിക്കുന്നവനും ആയ എന്നെ ബന്ധിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ഭൂതഗ്രാമത്തെ വിഷമാവസ്ഥയിൽ സൃഷ്ടിക്കുക നിമിത്തമായ കർമ്മങ്ങൾ ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ ബന്ധിക്കുന്നില്ല. കർമ്മങ്ങൾ സംബന്ധിക്കുന്നില്ല എന്നതിന്നു ഭഗവാൻ കാരണം പറയുന്നു—ആത്മാ അവിക്രിയനാണ് എന്നറിഞ്ഞുംകൊണ്ടു ഞാൻ കർമ്മഫലത്തിലിച്ഛയില്ലാതേയും 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്ന് അവയിൽ അഭിമാനമില്ലാതേയും, ഒരു ഉദാസീനൻ (ഉപേക്ഷകൻ) എന്നപോലെ ഇരിക്കുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ട്, അന്യരുടെ കാര്യത്തിലും കർത്തൃത്വാഭിമാനമില്ലായ്മയും കർമ്മഫലത്തിൽ അസംഗത്വവുംതന്നെയാണ് അബന്ധത്തിന്നുള്ള കാരണം (ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളിൽനിന്നു മോചിപ്പാനുള്ള കാരണം). എന്നാൽ നേരേമറിച്ച്, മൂഢനായവൻ സ്വന്തകർമ്മങ്ങളാൽ (അവയിൽ കർത്തൃത്വാഭിമാനം നിമിത്തം) പട്ടുനൂലുണ്ടാക്കുന്ന പുഴുവിനെപ്പോലെ, ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നുവെന്നഭിപ്രായം.

മയാധ്യക്ഷേണ പ്രകൃതിഃ സൂയതേ സചരാചരം
ഹേതുനാനേന കൗന്തേയ ജഗദ്വിപരിവർത്തതേ. 10

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
അധ്യക്ഷേണ	നിമിത്തഭൂതമായിരിക്കുന്ന (സാക്ഷിയായിരിക്കുന്ന, അധിഷ്ഠാതാവായിരിക്കുന്ന)
മയാ	എന്നാൽ
പ്രകൃതിഃ	മായ
സചരാചരം	സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളോടുകൂടിയ പ്രപഞ്ചത്തെ, വിശ്വത്തെ
സൂയതേ	ഉത്ഭവിപ്പിക്കുന്നു
അനേന ഹേതുനാ	ഇതു ഹേതുവായിട്ട് (മദധിഷ്ഠാനം ഹേതുവായിട്ട്)
ജഗത്	ഈ പ്രപഞ്ചം

വിപരിവർത്തതേ പിന്നേയും പിന്നേയും ജനിക്കുന്നു.

അല്ലയോ കൗന്തേയ, അധിഷ്ഠാതാവായിരിക്കുന്ന എന്നാൽ പ്രകൃതി സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഈ പ്രപഞ്ചത്തെ ഉത്ഭവിപ്പിക്കുന്നു. ഇതു ഹേതുവായിട്ട് ഈ പ്രപഞ്ചം പിന്നേയും പിന്നേയും ഉത്ഭവിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. (എന്റെ സന്നിധിമാത്രംകൊണ്ടാണ് എനിക്ക് അധിഷ്ഠാതൃത്വം. അതിനാൽ കർത്തൃത്വവും ഉദാസീനത്വവും അവിരുദ്ധമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നുവെന്നു താൽപര്യം.)

[ശം-ഭ] സർവ്വത്ര സാക്ഷിത്വമാത്രസ്വരൂപനായും, അവിക്രിയാത്മാവായും, (സർവ്വത്തിന്നും) അദ്ധ്യക്ഷനായുമിരിക്കുന്ന എന്നാൽ ത്രിഗുണാത്മികമായും അവിദ്യാലക്ഷണമായുമിരിക്കുന്ന എന്റെ പ്രകൃതി ചരാചരാത്മകമായ ഈ ജഗത്തിനെ ഉൽപാദിപ്പിക്കുന്നു. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി ഒരു മന്ത്രം— 'ഏകോ ദേവഃ സർവ്വഭൂതേഷു ഗൂഢഃ സർവ്വവ്യാപീ സർവ്വഭൂതാന്തരാത്മാ, കർമ്മാധ്യക്ഷഃ സർവ്വഭൂതാധിവാസഃ സാക്ഷീ ചേതാ കേവലോ നിർഗ്ഗുണശ്ച=(ഞാൻ) ഏകദേവനായും, സർവ്വഭൂതങ്ങളിലും ഗൂഢനായും, സർവ്വഭൂതങ്ങളിലുമധിവസിക്കുന്നവനായും, സകലത്തിന്നും സാക്ഷിയായും, ദ്രഷ്ടാവായും, കേവലനായും, നിർഗ്ഗുണനായും ഇരിക്കുന്നു' (ശ്വേതാശ്വതരോപനിഷത്ത് 6, 11), ഇപ്രകാരം ഞാൻ സാക്ഷിമാത്രമായിരിക്കെ ഹേതുവായിട്ടും, എന്റെ അധ്യക്ഷത്വംനിമിത്തവും, ഹേ അർജ്ജുന, ചരാചരാത്മകമായും വ്യക്താവ്യക്താത്മകമായുമിരിക്കുന്ന ഈ ജഗത്തു സർവ്വാവസ്ഥകളിലും (സൃഷ്ടിസ്ഥിതിസംഹാരാവസ്ഥകളിലും) പിന്നേയും പിന്നേയും പരിവർത്തിക്കുന്നു.1 സാക്ഷിസന്നിധിയിൽ ദൃശ്യത്വം വന്നു വശമാവുകനിമിത്തമാണ് ജഗത്തിന്റെ സകലപ്രവൃത്തികളും ഉണ്ടാകുന്നതു്— 'ഞാനിതനുഭവിക്കും', 'ഞാൻ ഇതു കാണുന്നു', 'ഞാൻ ഇതു കേൾക്കുന്നു', 'ഞാൻ സുഖമനുഭവിക്കുന്നു', 'ഞാൻ ദുഃഖമനുഭവിക്കുന്നു', 'ഇതിന്നുവേണ്ടി ഞാൻ അതു ചെയ്യും', 'ഞാൻ ഇതു് അറിയും' എന്നിങ്ങനെ ഉള്ള സർവ്വപ്രവൃത്തികളും ദൃശ്യവിഷയജ്ഞാനത്തിൽനിന്നുത്ഭവിക്കുന്നു; അതിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു;

1. പിന്നേയും പിന്നേയും സർഗ്ഗസംഹാരങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നു.

അതിൽത്തന്നെ അവസാനിക്കുകയുംചെയ്യുന്നു. 'യോ അസ്യാ ധ്യക്ഷഃ പരമേ വ്യോമൻ—യാതൊരുവനാണ് ഇതിന്നു് (ഈ ജഗത്തിന്നു്) അധ്യക്ഷനായിരിക്കുന്നതു് അവൻ പ്രകൃഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ഹാർദ്ദമായ ആകാശത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു' (ദ്രഷ്ടാവായിരിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം) എന്നിങ്ങനെയുള്ള മന്ത്രങ്ങളും ഈ അർത്ഥത്തെ കാണിക്കുന്നു. അതിനാൽ2 'അന്യചൈതന്യവസ്തുവില്ലാത്തതിനാൽ അന്യഭോക്താവില്ലാത്തതുകൊണ്ടു് സർവ്വത്തിന്നും അധ്യക്ഷനായും ചൈതന്യമാത്രസ്വരൂപനായും പരമാർത്ഥത്തിൽ സർവ്വഭോഗങ്ങൾക്കും സംബന്ധമില്ലാത്തവനായും ഇരിക്കുന്ന ആ ഏകദേവന്നു് ഈ സൃഷ്ടികൊണ്ടെന്താണു് പ്രയോജനം?' എന്നൊരു ചോദ്യത്തിന്നാകട്ടേ അങ്ങനെ ഒരു ചോദ്യത്തിന്നു സമാധാനത്തിന്നാകട്ടേ3, അവകാശമില്ല. 'കോ അദ്ധാ വേദ ക ഇഹ പ്രവോചത് കുത ആജാതാ കുത ഇയം വിസൃഷ്ടിഃ—ആർക്കു് അതിനെ പ്രത്യക്ഷമായി അറിയുവാൻ കഴിയും? എവിടുന്നുണ്ടായിയെന്നു് ആർക്കു് പറയുവാൻ കഴിയും? എന്തിന്നുവേണ്ടിയാണു് ഈ വിവിധസൃഷ്ടിയെന്നു

---

2. [ആ] സാക്ഷിത്വമാത്രംകൊണ്ടു് ഈശ്വരൻ ജഗത്തിന്റെ സ്രഷ്ടാവാകയാൽ.

3. 'ഈ സൃഷ്ടി എന്തിന്നുവേണ്ടിയാകുന്നു?' എന്നുള്ള ചോദ്യമാകട്ടേ അതിന്നനുരൂപമായ പ്രതിവചനമാകട്ടേ യുക്തമല്ല. പരനായിരിക്കുന്നവന്നു ഭോഗാനുഭവത്തിന്നുവേണ്ടിയാണെന്നു പറയുവാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിന്നു ഭോഗസംബന്ധിത്വമില്ല. അദ്ദേഹം സർവ്വത്തിന്നും സാക്ഷിഭൂതനായിരിക്കുന്നു, കേവലം ചൈതന്യമാത്രനായിരിക്കുന്നു. ഈശ്വരൻ ഏകനായിരിക്കുന്നു. അന്യചേതനവസ്തുവില്ലാത്തതിനാൽ അന്യഭോക്താവുണ്ടാകാൻ പാടില്ല. അചേതന വസ്തുക്കൾക്കു ഭോക്തൃത്വവും അസംഭവമാകുന്നു. സൃഷ്ടി മോക്ഷത്തിന്നുവേണ്ടിയുമല്ല. എന്തെന്നാൽ അതു മോക്ഷത്തിന്നു വിരോധമാകുന്നു. ഇങ്ങനെ 'സൃഷ്ടി എന്തിന്നുവേണ്ടി' എന്ന ചോദ്യമാകട്ടേ അതിന്നനുരൂപമായ പ്രതിവചനമാകട്ടേ യോജിക്കുന്നില്ല. അതിന്നവകാശവുമില്ല. എന്തെന്നാൽ സൃഷ്ടി പരനായിരിക്കുന്നവന്റെ മായകൊണ്ടാണുണ്ടായിട്ടുള്ളതു്.

ആക്ക പറയുവാൻ കഴിയും?' (തൈത്തിരീയബ്രാഹ്മണം. 2. 8. 9) എന്നിങ്ങനെയുള്ള മന്ത്രവർണ്ണങ്ങളേക്കൊണ്ടും ഈ അൎത്ഥം വെളിപ്പെടുത്തുന്നു. അജ്ഞാനേനാവൃതം ജ്ഞാനം തേന മുഹ്യന്തി ജന്തവഃ—അജ്ഞാനംകൊണ്ടു ജ്ഞാനം മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ ജീവികൾ മോഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു' (അ. 5, ശ്ലോ 15) എന്നു ഭഗവാൻതന്നെ പറയുന്നതുമുണ്ട്.

ഞാൻ നിത്യശുദ്ധമുക്തസ്വഭാവനും സകലജന്തുക്കൾക്കു മാത്മാവുമാണെങ്കിലും—

അവജാനന്തി മാം മൂഢാ മാനുഷീം തനുമാശ്രിതം
പരം ഭാവമജാനന്തോ മമ ഭൂതമഹേശ്വരം. 11

മമ	എൻെറ
പരം ഭാവം	പരമാൎത്ഥത്തെ (ശ്രേഷ്ഠമായ സ്വരൂപത്തെ)
അജാനന്തഃ	അറിയാതെ
മൂഢാഃ	മൂഢന്മാരായവർ (മൂർഖന്മാരായവർ)
ഭൂതമഹേശ്വരം	സകലഭൂതങ്ങൾക്കും മഹേശ്വരനായ
മാം	എന്നെ
മാനുഷീം തനും	മനുഷ്യദേഹത്തെ
ആശ്രിതം	ആശ്രയിച്ചവനായി
അവജാനന്തി	അപമാനിക്കുന്നു.

എൻെറ പരമതത്ത്വത്തെ അറിയാതെ മൂഢന്മാരായവർ സകലഭൂതങ്ങൾക്കും മഹേശ്വരനായ എന്നെ മനുഷ്യദേഹത്തെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവനായി വിചാരിച്ച് അപമാനിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പരമാത്മാവായും ആകാശംപോലെയും ആകാശത്തിനേക്കാളുമന്തരമായും സൎവ്വഭൂതങ്ങൾക്കുമാത്മാവായും മഹേശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന എൻെറ പ്രകൃഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ഭാവത്തെ—പരമതത്ത്വത്തെ—അറിയാതെ അവിവേകികളായ മൂഢന്മാർ എന്നെ മനുഷ്യദേഹത്തെ സ്വീകരിച്ചു ലോകത്തിൽ (തങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ ദേഹാഭിമാനത്തോടുകൂടി) പെരുമാറുന്നവനായി അപമാനിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ എന്നെ പിന്നേയും പിന്നേയും നിന്ദിക്കുന്നതുകൊണ്ട് നിസ്സാരന്മാരായ അവർ നഷ്ടപ്രായന്മാരായിത്തീരുന്നു.

എങ്ങനെ ?

മോഘാശാ മോഘകർമ്മാണോ മോഘജ്ഞാനാ വിചേതസഃ
രാക്ഷസീമാസുരീഞ്ചൈവ പ്രകൃതിം മോഹിനീം ശ്രിതാഃ. 12

മോഘാശാഃ	നിഷ്ഫലമായ ആശയോടുകൂടിയവരും
മോഘകർമ്മാണഃ	നിഷ്ഫലമായ കർമ്മങ്ങളോടുകൂടിയവരും
മോഘജ്ഞാനാഃ	നിഷ്ഫലമായ ജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവരും
വിചേതസഃ	അവിവേകികളുമായവർ
മോഹിനീം	മോഹത്തെ (ബുദ്ധിഭ്രംശത്തെ) ഉണ്ടാക്കുന്നതായും
രാക്ഷസീം	താമസിയായും (ഹിംസാദിപ്രചുരയായും)
ആസുരീം ച	രാജസിയായും (കാമദർപ്പാദിബഹുളയായുമിരിക്കുന്ന)
പ്രകൃതിം ഏവ	സ്വഭാവത്തെത്തന്നെ
ശ്രിതാഃ	ആശ്രയിച്ചവരാകുന്നു.

നിഷ്ഫലമായ ആശയോടുകൂടിയവരും നിഷ്ഫലമായ കർമ്മങ്ങളോടുകൂടിയവരും നിഷ്ഫലമായ ജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവരും അവിവേകികളുമായിട്ടുള്ളവർ താമസമായും രാജസമായും ബുദ്ധിഭ്രംശത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായുമിരിക്കുന്ന സ്വഭാവത്തെ ആശ്രയിച്ച(പ്രാപിച്ച) വരായി ഭവിക്കുന്നു. (താമസമായും....സ്വഭാവത്തെ ആശ്രയിച്ചവരായി എന്നെ അപമാനിക്കുന്നുവെന്നു മുൻപിലത്തെ ശ്ലോകത്തോട് അന്വയിക്കേണ്ടതാകുന്നു.)

[ശം-ഭാ] അവരുടെ ആശ നിഷ്ഫലമാകുന്നു. അവർ ചെയ്യുന്ന അഗ്നിഹോത്രാദികർമ്മങ്ങളും നിഷ്ഫലങ്ങളാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അവർ ഈശ്വരനെ നിന്ദിക്കുന്നു; സ്വാത്മാവിനേയും തിരസ്കരിക്കുന്നു. അവരുടെ ജ്ഞാനവും നിഷ്ഫലമായിത്തന്നെ ഭവിക്കുന്നു. അവർ വിവേകശൂന്യന്മാരായും ഭവിക്കുന്നു. അതിനും പുറമേ, അവർ രാക്ഷസന്മാരുടെ സ്വഭാവത്തേയും മോഹത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായ—ദേഹമാണ് ആത്മാ എന്നു വാദിക്കുന്നതായ—അസുരന്മാരുടെ സ്വഭാവത്തേയും ആശ്രയിച്ചവരാകുന്നു; ഛേദിക്കുക, ഭേദിക്കുക, കുടിക്കുക, തിന്നുക, അന്യന്റെ

സ്വത്തിനെ അപഹരിക്കുക എന്നിങ്ങനെയുള്ള സ്വഭാവത്തോടു കൂടിയവരും, ക്രൂരകർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നവരും ആകുന്നുവെന്നർത്ഥം. 'അസുര്യാനാമ തേ ലോകാ' എന്ന ശ്രുതിവാക്യംതന്നെ ഉണ്ടു്.

എന്നാൽ ശ്രദ്ധയുള്ളവരും ഭഗവൽഭക്തിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നവരുമായ മഹാത്മാക്കൾ—

മഹാത്മാനസ്തു മാം പാർത്ഥ ദൈവീം പ്രകൃതിമാശ്രിതാഃ
ഭജന്ത്യനന്യമനസോ ജ്ഞാത്വാ ഭൂതാദിമവ്യയം. 13

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
മഹാത്മാനഃ തു	എന്നാൽ മഹാത്മാക്കളായിട്ടുള്ളവർ (കാമാദിയാൽ അഭിഭൂതമല്ലാത്ത ചിത്തത്തോടുകൂടിയവർ), ദൈവീം പ്രകൃതിം ('അഭയം സത്ത്വസംശുദ്ധിഃ' എന്നിങ്ങനെ ഇനി പറയുവാൻപോകുന്ന) ദൈവിയായ സ്വഭാവത്തെ
ആശ്രിതാഃ	ആശ്രയിച്ചവരായി
അനന്യമനസഃ	അന്യവസ്തുവിൽ മനസ്സുവയ്ക്കാത്തവരായി
ഭൂതാദിം	ജഗത്തിന്നു കാരണനായും
അവ്യയം	നാശമില്ലാത്തവനായുമിരിക്കുന്ന
മാം	എന്നെ
ജ്ഞാത്വാ	അറിഞ്ഞു്
ഭജന്തി	ഭജിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, എന്നാൽ മഹാത്മാക്കളായവർ ദൈവിയായ സ്വഭാവത്തെ (സാത്വികഭാവത്തെ) ആശ്രയിച്ച് പ്രപഞ്ചത്തിന്നു കാരണനായും നാശമില്ലാത്തവനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ അറിഞ്ഞു് അന്യവസ്തുക്കളിൽ മനസ്സുവയ്ക്കാത്തവരായി എന്നെത്തന്നെ ഭജിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] മഹാത്മാനഃ—അക്ഷുദ്രചിത്തന്മാർ (യജ്ഞാദികളാൽ ശുദ്ധമാക്കപ്പെട്ട അന്തഃകരണത്തോടുകൂടിയവർ); ദൈവീം പ്രകൃതിം—ശമം, ദമം, ദയ, ശ്രദ്ധ മുതലായ ലക്ഷണങ്ങളോടു

കൂടിയ ദേവന്മാരുടെ പ്രകൃതിയെ; ഭൂതാദിം = ആകാശം മുതലായവയ്ക്കും പ്രാണികൾക്കും ആദികാരണനായും (ആശ്രയമായും); അവ്യയം മാം = നാശമില്ലാത്തവനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

എങ്ങനെ?—

സതതം കീർത്തയന്തോ മാം യതന്തശ്ച ദൃഢവ്രതാഃ
നമസ്യന്തശ്ച മാം ഭക്ത്യാ നിത്യയുക്താ ഉപാസതേ. 14

സതതം	എപ്പോഴും
മാം	എന്നെ
കീർത്തയന്തഃ	സ്തോത്രമന്ത്രാദികളെക്കൊണ്ടു കീർത്തനംചെയ്യുന്നവരായും
ദൃഢവ്രതാഃ	ദൃഢമായ വ്രതങ്ങളോടുകൂടിയവരായി
യതന്തഃ ച	ഐശ്വര്യജ്ഞാനാദികളിൽ പ്രയത്നംചെയ്യുന്നവരായും
നിത്യയുക്താഃ	നിരന്തരമായ നിയമത്തോടുകൂടിയവരായും
ഭക്ത്യാ	ഭക്തിയോടുകൂടി
മാം	എന്നെ
നമസ്യന്തഃ ച	നമസ്കാരം ചെയ്യുന്നവരായും
ഉപാസതേ	ഉപാസിക്കുന്നു.

(മുൻപറഞ്ഞ മഹാത്മാക്കളിൽ ചിലർ) എന്നെ എപ്പോഴും സ്തോത്രമന്ത്രാദികളെക്കൊണ്ടു കീർത്തനംചെയ്യുന്നവരും, (ചിലർ) സ്ഥിരമായ വ്രതത്തോടുകൂടിയവരും, (ചിലർ) ഐശ്വര്യജ്ഞാനാദികളിൽ പ്രയത്നംചെയ്യുന്നവരും, (മററു ചിലർ) നിരന്തരമായ നിയമത്തോടുകൂടിയവരും, ഭക്തിയോടുകൂടി എന്നെ നമസ്കാരംചെയ്യുന്നവരുമായി (എന്നെ) ഉപാസിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സർവ്വദാ ബ്രഹ്മസ്വരൂപിയായ എന്നെ കീർത്തനം ചെയ്യുന്നവരും, ഇന്ദ്രിയനിഗ്രഹം, ശമം, ദമം, ദയ, അഹിംസ മുതലായ ധർമ്മങ്ങളെ ശീലിക്കുന്നവരും, സ്ഥിരമായ വ്രതത്തോടുകൂടിയവരും, ഹൃദയത്തിൽ വസിക്കുന്ന ആത്മാവായ

എന്നെ ഭക്തിയോടുകൂടി നമസ്കാരം ചെയ്യുന്നവരും, സദാ സംയുക്തന്മാരും ആയി എന്നെ ഉപാസിക്കുന്നു.

> ജ്ഞാനയജ്ഞേന ചാപ്യന്യേ യജന്തോ മാമുപാസതേ
> ഏകത്വേന പൃഥക്ത്വേന ബഹുധാ വിശ്വതോമുഖം. 15

അന്യേ അപി ച	മറ്റു ചിലർ
വിശ്വതോമുഖം	സർവ്വാത്മകനായിരിക്കുന്ന
മാം	എന്നെ
ജ്ഞാനയജ്ഞേന	ജ്ഞാനമാകുന്ന യജ്ഞംകൊണ്ട്
യജന്തഃ	പൂജിക്കുന്നവരായി
ഏകത്വേന	അഭേദഭാവനയോടും
പൃഥക്ത്വേന	'ഞാൻ ദാസനാകുന്നു' എന്നിങ്ങനെ ഭേദഭാവനയോടും
ബഹുധാ	ബ്രഹ്മരുദ്രാദിരൂപേണ അനേകവിധമായും
ഉപാസതേ	ഉപാസിക്കുന്നു.

മററു ചിലർ സർവ്വാത്മകനായ എന്നെ ജ്ഞാനമാകുന്ന യജ്ഞം കൊണ്ടു പൂജിക്കുന്നവരായി ഉപാസിക്കുന്നു. (അവരിൽത്തന്നെ ചിലർ) അഭേദഭാവനയോടും, (ചിലർ) ഭേദഭാവനയോടും, (ചിലർ) ബ്രഹ്മരുദ്രാദിരൂപേണ അനേകവിധമായും (എന്നെ) ഉപാസിക്കുന്നു.

[ശം.-ഭാ] ഭഗവദ്വിഷയമായ ജ്ഞാനംതന്നെ ഒരു യജ്ഞമാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനയജ്ഞംകൊണ്ടു ചിലർ (ചില ബ്രഹ്മനിഷ്ഠന്മാർ), അന്യഉപാസനകളെ പരിത്യജിച്ച്, ഈശ്വരനായ എന്നെത്തന്നെ ഉപാസിക്കുന്നു. ആ ജ്ഞാനം തന്നെ ഇപ്രകാരം പലവിധമാകുന്നു — 'പരമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മം ഒന്നുതന്നേയുള്ളൂ' എന്ന പരമാർത്ഥദർശനത്തോടുകൂടി പൂജിക്കുന്നവരായി ചിലർ എന്നെ ഉപാസിക്കുന്നു. മററു ചിലർ 'ഭഗവാനായ വിഷ്ണുതന്നെ ആദിത്യൻ, ചന്ദ്രൻ എന്നിങ്ങനെയുള്ള ഭേദത്തോടുകൂടി സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു' എന്ന ഭേദഭാവനയോടുകൂടി എന്നെ ഉപാസിക്കുന്നു. വേറെ ചിലർ 'ഭഗവാൻ തന്നെയാണ് സർവ്വതോമുഖനായും വിശ്വരൂപിയായും

(സർവ്വാത്മാവായും സർവ്വഭൂതാശയസ്ഥിതനായും സർവ്വതോക്ഷിശിരോമുഖനായും) ഇരിക്കുന്നതു്'' എന്ന ഭാവനയോടുകൂടി വിശ്വരൂപിയായിരിക്കുന്ന എന്നെ ബഹുപ്രകാരേണ ഉപാസിക്കുന്നു

അവർ പലപ്രകാരത്തിൽ ഉപാസനയെ ചെയ്യുന്നുണ്ടെങ്കിൽ പിന്നെ അവർ അങ്ങയെ മാത്രമേ ഉപാസിക്കുന്നുള്ളു എന്നതു് എങ്ങനെ?—ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

അഹം ക്രതുരഹം യജ്ഞഃ സ്വധാഹമഹമൗഷധം
മന്ത്രോഽഹമഹമേവാജ്യമഹമഗ്നിരഹം ഹുതം. 16

ക്രതുഃ	ശ്രുത്യുക്തമായ അഗ്നിഷ്ടോമാദിയാഗങ്ങൾ
അഹം	ഞാൻ (തന്നെ)
യജ്ഞഃ	സ്മൃതിയിൽ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള പഞ്ചയജ്ഞാദികൾ
അഹം	ഞാൻ
സ്വധാ	പിതൃക്കളെ ഉദ്ദേശിച്ചു ചെയ്യപ്പെടുന്ന ശ്രാദ്ധാദികൾ
അഹം	ഞാൻ
ഔഷധം	ഔഷധങ്ങൾ (മരുന്നുകൾ), അല്ലെങ്കിൽ, ഓഷധിപ്രഭവമായ അന്നം
അഹം	ഞാൻ
മന്ത്രഃ	വേദമന്ത്രങ്ങൾ
അഹം	ഞാൻ
ആജ്യം	നെയ്യ് മുതലായ ഹോമദ്രവ്യങ്ങൾ
അഹം	ഞാൻ
അഗ്നിഃ	ആഹവനീയാദി അഗ്നി
അഹം	ഞാൻ
ഹുതം	ഹോമവും (ഹവനക്രിയയും)
അഹം ഏവ	ഞാൻതന്നെ.

വേദോക്തമായ അഗ്നിഷ്ടോമാദികളും, സ്മാർത്തമായ പഞ്ചമഹായജ്ഞാദികളും, പിതൃക്കളെ ഉദ്ദേശിച്ചു ചെയ്യപ്പെടുന്ന ശ്രാദ്ധാദികളും, ഓഷധികളിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന അന്നവും (അല്ലെങ്കിൽ ഔഷധവും), വേദമന്ത്രങ്ങളും, നെയ്യ് മുതലായ ഹോമദ്രവ്യങ്ങളും, അഗ്നിയും, ഹോമവും ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ക്രതുഃ—ശ്രൗതമായ കർമ്മഭേദം; യജ്ഞഃ—സ്മാർത്തമായതു്; സ്വധാ—പിതൃക്കൾക്ക കൊടുക്കപ്പെടുന്ന അന്നം; ഔഷധം — സകലപ്രാണികളും ഭക്ഷിക്കുന്ന അരി, യവം മുതലായ ധാന്യങ്ങൾ; അല്ലെങ്കിൽ, സ്വധാശബ്ദത്തിന്നു സർവ്വപ്രാണികളും ഭക്ഷിക്കുന്ന അന്നമെന്നും, ഔഷധ ശബ്ദത്തിന്നു വ്യാധിയെ ശമിപ്പിക്കുന്ന മരുന്നു് എന്നും അർത്ഥം കല്പിക്കാം; മന്ത്രഃ—പിതൃക്കൾക്കും ദേവന്മാർക്കും ഹവിസ്സിനെ കൊടുക്കു മ്പോൾ ഉച്ചരിക്കപ്പെടുന്ന മന്ത്രവിശേഷം; അഗ്നിഃ—യാതൊന്നിൽ ഹോമം ചെയ്യപ്പെടുന്നുവോ ആ അഗ്നി; ആജ്യം—ഹവിസ്സ് ഹുതം—ഹവനകർമ്മം; ഇവയെല്ലാം ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

അതിന്നും പുറമെ—

പിതാഹമസ്യ ജഗതോ മാതാ ധാതാ പിതാമഹഃ
വേദ്യം പവിത്രമോംകാര ഋക്സാമ യജുരേവ ച. 17

അസ്യ ജഗതഃ	ഈ ജഗത്തിന്നു്
പിതാ	പിതാവും
മാതാ	മാതാവും
പിതാമഹഃ	പിതാമഹനും
ധാതാ1	കർമ്മഫലത്തെ കൊടുക്കുന്നവനും
വേദ്യം2	അറിയപ്പെടേണ്ട വസ്തുവും
പവിത്രം3	ശുദ്ധിയെ ചെയ്യുന്നതും (പ്രായശ്ചിത്താത്മകമായതും)
ഓംകാരഃ4	പ്രണവവും
ഋക്	ഋഗ്വേദവും
സാമ	സാമവേദവും

1. പോഷിപ്പിക്കുന്നവൻ.

2. ശബ്ദസ്പർശരൂപാദിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന യാതൊരു വേദ്യവസ്തുവാണുള്ളതു് അതെല്ലാം (ഞാൻതന്നെ)

3. ശുദ്ധിചെയ്യുന്ന യാവചില (സൂര്യൻ, അഗ്നി, വായു മുതലായ) വസ്തുക്കളാണുള്ളതു് അവയെല്ലാം (ഞാൻതന്നെ).

4. പരാവരരൂപമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തിന്റെ വാചകം.

യജുഃ ച5	യജുർവ്വേദവും
അഹം ഏവ	ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

ഈ ജഗത്തിന്നു പിതാവും, മാതാവും പിതാമഹനും, ധാതാവും, അറിയപ്പെടേണ്ട വസ്തുവും, പരിശുദ്ധവസ്തുവും: പ്രണവവും, ഋഗ്വേദവും, സാമവേദവും, യജുർവ്വേദവും ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ധാതാ=പ്രാണികൾക്ക കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലത്തെ കൊടുക്കുന്നവൻ. പവിത്രം=പാവനം. [വേദ്യം=(വേദിതവ്യം) അറിയപ്പെടേണ്ട വസ്തു—ബ്രഹ്മം. ബ്രഹ്മം വേദിതവ്യമായിരിക്കെ, വേദനസാധനം ഓംകാരമാകുന്നു. 'ച' കാരംകൊണ്ടു് അഥർവ്വവേദത്തേയും ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു.]

അതിന്നും പുറമെ—

ഗതിർഭർത്താ പ്രഭുഃ സാക്ഷീ നിവാസഃ ശരണം സുഹൃത്
പ്രഭവഃ പ്രലയഃ സ്ഥാനം നിധാനം ബീജമവ്യയം. 18

ഗതിഃ6	പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ടവനും (ഫലവും)
ഭർത്താ7	പോഷണത്തെ ചെയ്യുന്നവനും
പ്രഭുഃ	നിയാമകനും (നിയന്താവും)
സാക്ഷീ	സാക്ഷിയും(ശുഭാശുഭങ്ങളുടെ ദ്രഷ്ടാവും)
നിവാസഃ8	ഇരിപ്പിടവും (ഭോഗസ്ഥാനവും)
ശരണം	രക്ഷകനും
സുഹൃത്	ഹിതത്തെ ചെയ്യുന്നവനും
പ്രഭവഃ9	സൃഷ്ടികർത്താവും
പ്രലയഃ	സംഹാരകർത്താവും
സ്ഥാനം10	ആധാരവും

5. 'ച' കാരംകൊണ്ടു് അഥർവ്വവേദം, ഇതിഹാസപുരാണാദികൾ എന്നിവയേയും ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

6. കർമ്മംകൊണ്ടു പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നതു ഗതി—സ്വർഗ്ഗാദികർമ്മഫലം—അതും ഞാൻതന്നെ.

7. ജഗത്തിനെ ഭരിക്കുന്നവനും ഞാൻതന്നെ.

8. പ്രാണികളുടെ വാസസ്ഥാനമായ ഭൂമിയും ഞാൻതന്നെ.

9. സർവ്വജഗൽസൃഷ്ടിക്ക കാരണഭൂതനും ഞാൻതന്നെ.

10. സ്ഥിതികാരണവും ഞാൻതന്നെ.

നിധാനം	പ്രലയസ്ഥാനവും
അവ്യയം ബീജം	നാശമില്ലാത്ത കാരണവും
(അഹം ഏവ)	ഞാൻതന്നെ.

പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ടവനും, പോഷണകർത്താവും, നിയാമകനും, സാക്ഷിയും, ഇരിപ്പിടവും, രക്ഷകനും, ഹിതത്തെ ചെയ്യുന്നവനും, സൃഷ്ടികർത്താവും, സംഹാരകർത്താവും, ആധാരവും, പ്രലയസ്ഥാനവും നാശമില്ലാത്ത കാരണവും ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഗതിഃ=കർമ്മഫലം; ഭർത്താ=പോഷകൻ; പ്രഭുഃ=സ്വാമി; സാക്ഷീ=പ്രാണികളാൽ ചെയ്യപ്പെട്ടതും ചെയ്യപ്പെടാത്തതുമായ കർമ്മങ്ങളുടെ സാക്ഷിയായവൻ; നിവാസഃ=സകലപ്രാണികൾക്കും വാസസ്ഥാനം;ശരണം= എന്നെ ആശ്രയിക്കുന്ന ആർത്തന്മാരുടെ ദുഃഖത്തെ കളയുന്നവൻ; സുഹൃത്=പ്രത്യുപകാരത്തെ ഇച്ഛിക്കാതെ ഉപകാരം ചെയ്യുന്നവൻ; പ്രഭവഃ=ജഗത്തിന്റെ ഉൽപത്തി; പ്രലയഃ=(ജഗത്ത്) യാതൊന്നിങ്കൽ പ്രകർഷേണ ലയിക്കുന്നുവോ അത്; സ്ഥാനം =ആധാരം; നിധാനം=നിക്ഷേപം—കാലാന്തരത്തിൽ ജീവികൾക്ക ഭോഗ്യമായിട്ടുള്ളത്; ബീജം=പ്രരോഹകാരണം— വളരുക എന്ന ധർമ്മത്തോടുകൂടിയ സകലത്തിനും വളരുവാനുള്ള കാരണം; അവ്യയം=സംസാരം നിലനില്ക്കുന്നതുവരെയുള്ളത്; യാതൊന്നും ബീജംകൂടാതെ വളരുന്നില്ല. എന്നാൽ വളർച്ച എന്നും കാണപ്പെടുന്നതുകൊണ്ടു ബീജം എന്നും നശിക്കാതെയിരിക്കുന്നുവെന്നറിയപ്പെടുന്നു.

അതിന്നും പുറമെ—

തപാമ്യഹമഹം വർഷം നിഗൃഹ്ണാമ്യുത്സൃജാമി ച
അമൃതം ചൈവ മൃത്യുശ്ച സദസച്ചാഹമർജ്ജുന. 19

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
അഹം	ഞാൻ
തപാമി	ആദിത്യനായി ഭവിച്ച് വേനൽക്കാലത്തു ജഗത്തിന്നു് ഉഷ്ണത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നു
അഹം	ഞാൻ
വർഷം	വർഷകാലത്തു മഴയെ
ഉൽസൃജാമി	പെയ്യിക്കുന്നു

നിഗൃഹ്ണാമി ച	(ചില സമയത്തു്) മഴ പെയ്യിക്കാതെ തടുക്കുന്നു
അമൃതം ച	ജീവനവും (ജീവിച്ചിരിക്കുന്നതും)
മൃത്യുഃ ച	നാശഹേതുവും
സത് ച	സ്ഥൂലവും (കാണപ്പെടുന്നതും)
അസത് (ച)	സൂക്ഷ്മവും (കാണപ്പെടാത്തതും)
അഹം ഏവ	ഞാൻതന്നെ.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ഞാൻ സൂര്യനായി ഭവിച്ചു ജഗത്തിന്നു് ഉഷ്ണത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നു. വൃഷ്ടികാലത്തു മഴ പെയ്യിക്കുകയും (ചില കാലത്തു) പെയ്യിപ്പിക്കാതെ തടുക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ജീവനവും, നാശഹേതുവും, സ്ഥൂലവും, സൂക്ഷ്മവും ഞാൻതന്നെയാകുന്നു. (ഇതെല്ലാം ഞാൻതന്നെയെന്നറിഞ്ഞു് ബഹുപ്രകാരത്തിൽ എന്നെ ഉപാസിക്കുന്നുവെന്നു മുൻശ്ലോകത്തോടു് അന്വയിക്കേണ്ടതാകുന്നു)

[ശം—ഭാ] ഞാൻ ആദിത്യനായി ഭവിച്ചു് ഉഷ്ണത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നു; ചില രശ്മികളെക്കൊണ്ടു് ഞാൻ മഴ പെയ്യിക്കുന്നു. മഴ പെയ്യിച്ചതിന്റെശേഷം പിന്നെ എട്ടു മാസം ഞാൻ വേറെ ചില രശ്മികളെക്കൊണ്ടു് അവയെ വീണ്ടും ഗ്രഹിക്കുന്നു. വർഷക്കാലത്തു പിന്നേയും മഴ പെയ്യിക്കുന്നു. ഞാൻ ദേവന്മാക്കു് അമൃതവും, മനുഷ്യക്കു് മൃത്യുവുമാകുന്നു. ഹേ, അർജ്ജുന, ഞാൻ സത്തും അസത്തും ആകുന്നു. സത്=സൂക്ഷ്മമായ കാരണത്തെസംബന്ധിച്ചു് അറിയപ്പെടുന്ന സ്ഥൂലമായ തത്കാര്യം എന്നത്ഥം. അസത്=അതിന്റെ വിപരീതം—സൂക്ഷ്മാവസ്ഥ എന്നു താൽപര്യം. ഇവിടെ അസത് എന്ന പദംകൊണ്ടു ഭഗവാൻ തീരെ ഇല്ലാത്തതു് എന്നത്ഥം ധരിച്ചുകൂടാ. അപ്രകാരംതന്നെ കാര്യം സത്തായും (ഉള്ളതായും) തൽകാരണം അസത്തായും (ഇല്ലാത്തതായും) ഇരിപ്പാനും പാടില്ല. ഇപ്രകാരം യാതൊരു ജ്ഞാനവിത്തുകൾ മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം ഏകത്വപൃഥക്ത്വാദിവിജ്ഞാനമായിരിക്കുന്ന യജ്ഞങ്ങളെക്കൊണ്ടു് എന്നെ പൂജിക്കുന്നവരായി ഉപാസിക്കുന്നുവോ അവർ തങ്ങളുടെ വിജ്ഞാനത്തിന്റെ അവസ്ഥപോലെ എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു.1

---

1. വ്യക്തിയെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന കാര്യരൂപമായ ഈ പ്രപഞ്ചം സത് എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അവ്യക്തമായിരിക്കുന്ന

എന്നാൽ വിഷയസുഖങ്ങളിൽ ഇച്ഛയുള്ള അജ്ഞന്മാരാകട്ടെ–

ത്രൈവിദ്യാ മാം സോമപാഃ പൂതപാപാ
യജ്ഞൈരിഷ്ട്വാ സ്വർഗ്ഗതിം പ്രാർത്ഥയന്തേ
തേ പുണ്യമാസാദ്യ സുരേന്ദ്രലോക—
മശ്നന്തി ദിവ്യാൻ ദിവി ദേവഭോഗാൻ. 20

ത്രൈവിദ്യാഃ	ഋക്, സാമം, യജുസ്സ് എന്ന മൂന്നു വേദങ്ങളെ അറിയുന്നവർ (വേദത്രയോക്തകർമ്മപരന്മാർ)
യജ്ഞൈഃ	വേദത്രയവിഹിതങ്ങളായ യജ്ഞങ്ങളെക്കൊണ്ട്
മാം	എന്നെ
ഇഷ്ട്വാ	നല്ലവണ്ണം പൂജിച്ച്
സോമപാഃ	യജ്ഞശേഷമുള്ള സോമത്തെ പാനംചെയ്തവരായി
പൂതപാപാഃ (സന്തഃ)	അതുകൊണ്ടുതന്നെ കല്മഷരഹിതന്മാരായിട്ട്
സ്വർഗ്ഗതിം	സ്വർഗ്ഗലോകപ്രാപ്തിയെ
പ്രാർത്ഥയന്തേ	പ്രാർത്ഥിക്കുന്നു (അപേക്ഷിക്കുന്നു)
തേ	അവർ
പുണ്യം	പുണ്യഫലമാകുന്ന
സുരേന്ദ്രലോകം	സ്വർഗ്ഗലോകത്തെ
ആസാദ്യ	പ്രാപിച്ച്
ദിവി	സ്വർഗ്ഗത്തിൽ
ദിവ്യാൻ	ഉത്തമമായ

തത്കാരണം അസത് എന്നും പറയപ്പെടുന്നു. 'അസത്' എന്ന പദംകൊണ്ടു ഭഗവത്തത്ത്വത്തിന്ന് അത്യന്താഭാവത്തെ കല്പിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നു പറയുവാൻ പാടില്ല. അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ ശൂന്യവാദത്തെ സ്ഥാപിക്കേണ്ടിവരും. കാരണം അസത്താണെന്നു പറയുവാനും പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ അഭാവത്തിൽനിന്നു ഭാവം ഒരിക്കലും ഉണ്ടാവാൻ പാടില്ല. ശ്രുതി ഇങ്ങനെ പറയുന്നു—'അസത്തിൽനിന്നു സത്തു് എങ്ങനെ ഉണ്ടാകുന്നു?' (ഛാ. ഉ. 6).

ദേവഭോഗാൻ	ദേവന്മാരുടെ ഭോഗങ്ങളെ
അശ്നന്തി	അനുഭവിക്കുന്നു.

ഋക്ക്, യജുസ്സ് സാമം എന്ന മൂന്നു വേദങ്ങളെ അറിയുന്നവർ വേദത്രയവിഹിതങ്ങളായ യജ്ഞങ്ങളെക്കൊണ്ട് എന്നെ പൂജിച്ചിട്ട്, യജ്ഞശേഷമുള്ള സോമത്തെ പാനംചെയ്യുവരായി, അതിനാൽതന്നെ, കല്മഷരഹിതന്മാരായിട്ടു സ്വർഗ്ഗലോക പ്രാപ്തിയെ അപേക്ഷിക്കുന്നു. അവർ പുണ്യഫലരൂപമായ സ്വർഗ്ഗലോകത്തെ പ്രാപിച്ച് അവിടെ (സ്വർഗ്ഗത്തിൽ) ഉത്തമമായ ദേവഭോഗങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഋക്ക്, യജുസ്സ്, സാമം എന്ന മൂന്നു വേദങ്ങളെ അറിയുന്ന യാജ്ഞികന്മാർ (വേദവിത്തുകൾ) അഗ്നിഷ്ടോമാദി യജ്ഞങ്ങളെക്കൊണ്ടു വസ്വാദിദേവതാരൂപനായിരിക്കുന്ന എന്നെ നല്ലവണ്ണം പൂജിച്ചിട്ട് യജ്ഞശേഷം സോമത്തെ പാനംചെയ്യുവരായി അതിനാൽത്തന്നെ പാപരഹിതന്മാരായിട്ടു സ്വർഗ്ഗലോകഗമനത്തെ പ്രാർത്ഥിക്കുന്നു. അവർ പുണ്യഫലമാകുന്ന ശതക്രതുസ്ഥാനത്തെ പ്രാപിച്ച് അവിടെ (അപ്രാകൃതമായ) ദേവഭോഗങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നു.

തേ തം ഭുക്ത്വാ സ്വർഗ്ഗലോകം വിശാലം
ക്ഷീണേ പുണ്യേ മർത്ത്യലോകം വിശന്തി
ഏവം ത്രയീധർമ്മമനുപ്രപന്നാ
ഗതാഗതം കാമകാമാ ലഭന്തേ. 21

തേ	അവർ (സ്വർഗ്ഗകാമന്മാർ)
വിശാലം	വിസ്താരമായ (വിപുലമായ)
തം സ്വർഗ്ഗലോകം	ആ സ്വർഗ്ഗലോകത്തെ (സ്വർഗ്ഗലോകസുഖത്തെ)
ഭുക്ത്വാ	അനുഭവിച്ച്
പുണ്യേ ക്ഷീണേ (സതി)	പുണ്യം നശിച്ചതിന്റെ ശേഷം
മർത്ത്യലോകം	മനുഷ്യലോകത്തെ
വിശന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു
ഏവം	പിന്നേയും ഇങ്ങനെതന്നെ
ത്രയീധർമ്മം	വേദത്രയവിഹിതമായ ധർമ്മത്തെ
അനുപ്രപന്നാഃ	അനുസരിച്ചുവരായി

കാമകാമാഃ	ഭോഗങ്ങളെ ഇച്ഛിക്കുന്നവരായിട്ട്
ഗതാഗതം	ജനനമരണത്തെ
ലഭന്തേ	പ്രാപിക്കുന്നു.

അവർ വിസ്താരമായ ആ സ്വർഗ്ഗലോകത്തെ അനുഭവിച്ച പുണ്യം നശിച്ചതിന്റെ ശേഷം മനുഷ്യലോകത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. പിന്നേയുമിങ്ങനെതന്നെ വേദത്രയവിഹിതമായ ധർമ്മത്തെ അനുസരിച്ചവരായി ഭോഗങ്ങളെ ഇച്ഛിക്കുന്നവരായിട്ട ജനനമരണത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ത്രയീധർമ്മം=കേവലവൈദികമായ കർമ്മം. അതിനെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവർ ജനനമരണത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതല്ലാതെ സ്വാതന്ത്ര്യം ഒരിക്കലും അവൎക്ക സിദ്ധിക്കുകയില്ലെന്നത്ഥം.

എന്നാൽ നിഷ്കാമന്മാരായ സമ്യഗ്ദർശികൾ—

അനന്യാശ്ചിന്തയന്തോ മാം യേ ജനാഃ പര്യുപാസതേ
തേഷാം നിത്യാഭിയുക്താനാം യോഗക്ഷേമം വഹാമ്യഹം. 22

യേ ജനാഃ	യാതൊരുജനങ്ങൾ
അനന്യാഃ	അന്യദേവതകളെ ഉപാസിക്കാതെ
മാം	എന്നെത്തന്നെ
ചിന്തയന്തഃ	ചിന്തിക്കുന്നവരായി
പര്യുപാസതേ	ഇടവിടാതെ ഉപാസിക്കുന്നുവോ
നിത്യാഭിയുക്താനാം	എപ്പോഴും എന്റെ നിഷ്ഠയിലിരിക്കുന്ന
തേഷാം	അവരുടെ
യോഗക്ഷേമം	യോഗക്ഷേമത്തെ (യോഗം=ധനാദിലാഭം, ക്ഷേമം=തൽപാലനം, അല്ലെങ്കിൽ മോക്ഷം)
അഹം	ഞാൻ
വഹാമി	വഹിക്കുന്നു (പ്രാപ്പിക്കുന്നു).

യാതൊരു ജനങ്ങളാണ് അന്യദേവതകളെ ഉപാസിക്കാതെ എന്നെത്തന്നെ ചിന്തിക്കുന്നവരായി ഇടവിടാതെ ഉപാസിക്കുന്നതു് എപ്പോഴും എന്റെ നിഷ്ഠയിലിരിക്കുന്ന അവരുടെ യോഗക്ഷേമത്തെ ഞാൻ വഹിക്കുന്നു. (അവർ പ്രാത്ഥിച്ചില്ലെ

കിലും അവരുടെ യോഗക്ഷേമത്തെ ഞാൻ വഹിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] യാതൊരു സന്ന്യാസികരം പരനായും ദേവനായും നാരായണനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ വേറെ എന്ന ഭാവനകൂടാതെ സ്വാത്മാവെന്നപോലെ ചിന്തിക്കുന്നവരായി നിത്യം ഉപാസിക്കുന്നുവോ പരമാത്ഥദശികളും സദാ എന്റെ നിഷ്ഠയിലിരിക്കുന്നവരുമായ അവരുടെ യോഗത്തേയും (=പ്രാപിക്കാത്തവസ്തുവിന്റെ പ്രാപ്തിയേയും) ക്ഷേമത്തേയും (=പ്രാപിച്ചിട്ടുള്ള വസ്തുവിന്റെ രക്ഷണത്തേയും) രണ്ടിനേയും ഞാൻ വഹിക്കുന്നു. (എന്നുവെച്ചാൽ, അവക്കു വേണ്ടുന്ന വസ്തുക്കളെ ഞാൻ സമ്പാദിച്ചുകൊടുക്കുകയും, അവയെ രക്ഷിച്ചുകൊടുക്കുകയും ചെയ്യുന്നുവെന്നത്ഥം). 'സ ച മമ പ്രിയഃ=അവൻ എനിക്കു പ്രിയനാകുന്നു(അ. 7, ശ്ലോ.17); ജ്ഞാനീത്വാത്മൈവ മേ മതം=ജ്ഞാനിയായവൻ ഞാൻതന്നെയാകുന്നുവെന്നാണ് എന്റെ അഭിപ്രായം' (അ 8, ശ്ലോ. 18) എന്നു ഭഗവാൻ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതിനാൽ അങ്ങനെയുള്ള ജ്ഞാനികരം എന്റെ ആത്മാവിനു തുല്യന്മാരാകുന്നു. അവർ എനിക്കു പ്രിയന്മാരുമാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം — അന്യഭക്തന്മാരുടെ യോഗക്ഷേമത്തേയും ഭഗവാൻതന്നെയാണല്ലോ വഹിക്കുന്നതു്?

സമാധാനം—ശരിതന്നെ; നിസ്സംശയമായി അദ്ദേഹംതന്നെ വഹിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഈ വിശേഷമുണ്ടു്: അന്യഭക്തന്മാർ അവരുടെ യോഗക്ഷേമത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു് അവരവർതന്നെ പ്രയത്നംചെയ്യുന്നു. എന്നാൽ തങ്ങളിൽനിന്നു ഭിന്നമായി യാതൊന്നുമില്ലെന്നു കാണുന്നവർ (അനന്യദശികരം) ആത്മാത്ഥം യോഗക്ഷേമത്തിന്നായി യത്നംചെയ്യുന്നില്ല. അവർ ജീവിതത്തിലാകട്ടേ മരണത്തിലാകട്ടേ സക്തന്മാരാകുന്നില്ല (ആത്മാവിന്നു ബന്ധമുണ്ടാക്കിത്തീക്കുന്നില്ല). അവർ കേവലം ഭഗവച്ഛരണന്മാർതന്നെയാകുന്നു. അതിനാൽ ഭഗവാൻതന്നെ അവരുടെ യോഗക്ഷേമത്തെ വഹിക്കുന്നു.

യേപ്യന്യദേവതാഭക്താ യജന്തേ ശ്രദ്ധയാന്വിതാഃ
തേ പി മാമേവ കൗന്തേയ യജന്ത്യവിധിപൂർവ്വകം. 23

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യേ അപി	യാതൊരു
ഭക്താഃ	ഭക്തന്മാർ
ശ്രദ്ധയാ അന്വിതാഃ	ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരായി
അന്യദേവതാഃ	(ഇന്ദ്രാദിരൂപമായിരിക്കുന്ന) അന്യദേവതകളെ
യജന്തേ	ആരാധിക്കുന്നുവോ
തേ അപി	അവരും
അവിധിപൂർവ്വകം*	(മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതായ)വിധി പ്രകാരമല്ലാതെ
മാം ഏവ	എന്നെത്തന്നെ
യജന്തി	ആരാധിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, യാതൊരു ഭക്തന്മാരാണ് ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരായി അന്യദേവതകളെ ആരാധിക്കുന്നതു് അവരും വിധി പ്രകാരമല്ലാതെ എന്നെത്തന്നെയാണ് ആരാധിക്കുന്നതു്. (മോക്ഷത്തെ പ്രാപിപ്പിക്കുന്ന വിധിയെ അനുസരിക്കാതെ ആരാധിക്കുന്നു. അതിനാൽ അവർ പിന്നേയും ജനനമരണത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.)

[ശം-ഭാ] ശ്രദ്ധയാന്വിതാഃ = ആസ്തിക്യബുദ്ധിയോടുകൂടിയവരായി. അവിധിപൂർവ്വകം=അജ്ഞാനപൂർവ്വകം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അഹം ഹി സർവ്വയജ്ഞാനാം ഭോക്താ ച പ്രഭുരേവ ച
ന തു മാമഭിജാനന്തി തത്ത്വേനാതശ്ച്യവന്തി തേ. 24

സർവ്വയജ്ഞാനാം	സകലയജ്ഞങ്ങളുടേയും
ഭോക്താ ച	(തത്തദ്ദേവതാരൂപേണ) ഭോക്താവും
പ്രഭുഃ ച	സ്വാമിയും (ഫലദാതാവും)
അഹം ഏവ ഹി	ഞാൻതന്നെയാകുന്നു
മാം	അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന എന്നെ
തത്ത്വേന	പരമാർത്ഥമായി
ന തു അഭിജാനന്തി	അവർ അറിയുന്നില്ല
അതഃ	അതു ഹേതുവായിട്ടു്

* വിധ്യർത്ഥജ്ഞാനംകൂടാതെ.

തേ	അവർ
ച്യവന്തി	ഭ്രഷ്ടന്മാരാകുന്നു (പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു).

സകലയജ്ഞങ്ങളുടെ ഭോക്താവും സ്വാമിയും (ഫലദാതാവും) ഞാൻതന്നെയാകുന്നു. എന്നെ അവർ യഥാർത്ഥമായി അറിയുന്നില്ല. അതിനാലവർ പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. (എന്നാൽ യാതൊരുത്തരാണ് സർവ്വദേവതകളിലും അന്തര്യാമിയായിരിക്കുന്ന എന്നെ ദർശിച്ചുകൊണ്ട് ഉപാസിക്കുന്നതു് അവർ പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നു താൽപര്യം.)

[ശം-ഭാ] (വസ്വാദി) ദേവതാരൂപേണ ഞാൻ ശ്രൗതമായും സ്മാർത്തമായുമുള്ള സകലയജ്ഞങ്ങൾക്കും ഭോക്താവായും, ആത്മതേജസാ (അന്തര്യാമിരൂപേണ) പ്രഭുവായുമിരിക്കുന്നുവെന്നതു പ്രസിദ്ധമാണല്ലോ. 'അധിയജ്ഞോഹമേവാത്ര' (അ. 8, ശ്ലോ. 4) എന്നതുകൊണ്ടു് യജ്ഞത്തിന്നു സ്വാമി ഞാൻതന്നെയാണെന്നു പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്. അതിനാൽ അവർ എന്നെ യഥാർത്ഥമായി അറിയുന്നില്ല. അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ അവർ വിധിപ്രകാരമല്ലാതെ എന്നെ ആരാധിച്ചിട്ടു യജ്ഞഫലത്തിൽനിന്നു ഭ്രഷ്ടന്മാരായി ഭവിക്കുന്നു. (അജ്ഞാനംനിമിത്തം സകലകർമ്മങ്ങളേയും എന്നിൽ അർപ്പിക്കാത്തതിനാൽ അവർ സ്വസ്വകർമ്മഫലത്തെ അതാതു ലോകത്തിൽ അനുഭവിച്ചതിൻെറ ശേഷം പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം).

യാതൊരുത്തരാണ് അന്യദേവതമാരിൽ ഭക്തിയോടുകൂടി വിധിപ്രകാരമല്ലാതെ (ഭഗവത്തത്വത്തെ അറിയാതെ) ആരാധനചെയ്യുന്നതു് അവക്കു യാഗഫലം നിശ്ചയമായി സിദ്ധിക്കും—എങ്ങനെ? —

യാന്തി ദേവവ്രതാ ദേവാൻ പിതൄൻ യാന്തി പിതൃവ്രതാഃ
ഭൂതാനി യാന്തി ഭൂതേജ്യാ യാന്തി മദ്യാജിനോപി മാം. 25

ദേവവ്രതാഃ	ദേവതകളെ ഉദ്ദേശിച്ചു വ്രതങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവർ (ഇന്ദ്രാദിദേവതകളിൽ നിയമത്തോടുകൂടിയവർ)

ദേവാൻ യാന്തി	(അന്തത്തോടുകൂടിയവരായ) ദേവന്മാരെ പ്രാപിക്കുന്നു (അതു ഹേതുവായിട്ട് അവർ പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു)
പിതൃവ്രതാഃ	പിതൃക്കളെ ഉദ്ദേശിച്ച് വ്രതങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവർ (ശ്രാദ്ധാദിക്രിയാപരന്മാരായിട്ടുള്ളവർ)
പിതൄൻ	പിതൃക്കളെ
യാന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു
ഭൂതേജ്യാഃ	വിനായകമാതൃഗണാദികളിൻ പൂജചെയ്യുന്നവർ
ഭൂതാനി	ഭൂതങ്ങളെ
യാന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു
മദ്യാജിനഃ അപി	എന്നാൽ എന്നെ പൂജിക്കുന്നവർ
മാം	അക്ഷമനായും പരമാനന്ദസ്വരൂപനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ
യാന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു.

ദേവതകളെ ഉദ്ദേശിച്ച് വ്രതങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവർ ദേവന്മാരെ പ്രാപിക്കുന്നു. പിതൃക്കളെ ഉദ്ദേശിച്ച് വ്രതങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവർ പിതൃക്കളേയും, വിനായകാദിഭൂതങ്ങളെ പൂജിക്കുന്നവർ ഭൂതങ്ങളേയും പ്രാപിക്കുന്നു. എന്നാൽ അക്ഷയനായും പരമാനന്ദസ്വരൂപനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ പൂജിക്കുന്നവർ എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദേവന്മാരെ ഉദ്ദേശിച്ച് വ്രതങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവരും അവരിൽ ഭക്തിയോടുകൂടിയവരുമായവർ ദേവന്മാരെ പ്രാപിക്കുന്നു. അഗ്നിഷ്വാത്താദി പിതൃക്കളെ ഉദ്ദേശിച്ച് വ്രതങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവരും ശ്രാദ്ധാദിക്രിയകളിൽ തൽപരന്മാരും പിതൃഭക്തന്മാരുമായവർ പിതൃക്കളെ പ്രാപിക്കുന്നു. ഭൂതങ്ങളെ പൂജിക്കുന്നവർ വിനായകന്മാർ, മാതൃഗണങ്ങൾ, ചതുർഭഗിനികൾ മുതലായവരെ പ്രാപിക്കുന്നു. എന്നെ ഭജിക്കുന്ന വൈഷ്ണവന്മാർ എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു. പ്രയത്നം എല്ലാടിക്കിലും സമമാണെങ്കിലും ജനങ്ങൾ അജ്ഞാനംഹേതുവായിട്ട് എന്നെ ഭജിക്കുന്നില്ല, അതിനാൽ അവർ അല്പഫലത്തെ മാത്രം സിദ്ധിക്കുന്നവരായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

പത്രം പുഷ്പം ഫലം തോയം യോ മേ ഭക്ത്യാ പ്രയച്ഛതി
തദഹം ഭക്ത്യുപഹൃതമശ്നാമി പ്രയതാത്മനഃ 26

യഃ	യാതൊരുവൻ
ഭക്ത്യാ	ഭക്തിയോടുകൂടി
പത്രം	തുളസി മുതലായ പത്രത്തെ
പുഷ്പം	പുഷ്പത്തെ
ഫലം	ഫലത്തെ
തോയം	ജലത്തെ
മേ	എനിക്കായിക്കൊണ്ട്
പ്രയച്ഛതി	കൊടുക്കുന്നുവോ (നിവേദനംചെയ്യുന്നുവോ)
പ്രയതാത്മനഃ (തസ്യ)	ശുദ്ധചിത്തനായും നിഷ്കാമഭക്തനായുമിരിക്കുന്ന അവന്റെ
ഭക്ത്യുപഹൃതം	ഭക്തിയോടുകൂടി അവനാൽ സമർപ്പിതമായിരിക്കുന്ന
തത്	ആ പത്രപുഷ്പാദിയെ
അഹം	ഞാൻ
അശ്നാമി	പ്രീതിയോടുകൂടി ഗ്രഹിക്കുന്നു (സ്വീകരിക്കുന്നു).

യാതൊരുവൻ, തുളസീപത്രം, പുഷ്പം, ഫലം, ജലം എന്നിവയെ മാത്രം എനിക്കായിക്കൊണ്ട് അതിഭക്തിയോടുകൂടി നിവേദനം ചെയ്യുന്നുവോ ശുദ്ധചിത്തനും നിഷ്കാമഭക്തനുമായ അവന്റെ ഭക്തിപൂർവ്വം സമർപ്പിക്കപ്പെട്ട ആ പത്രപുഷ്പാദിയെ ഞാൻ പ്രീതിയോടുകൂടി ഗ്രഹിക്കുന്നു. (വളരെ ധനവ്യയം കൊണ്ടുമാത്രം സാധ്യമായ യാഗാദികളെക്കൊണ്ടു ക്ഷുദ്രദേവന്മാക്കുള്ള പരിതോഷംപോലെ മഹാവിഭൂതിപതിയും പരമേശ്വരനുമായിരിക്കുന്ന എനിക്ക് അവയിൽ പരിതോഷമില്ല. ഭക്തികൊണ്ടു മാത്രമേ ഞാൻ സന്തോഷിക്കുന്നുള്ളൂ. അതിനാൽ ഭക്തനാൽ സമർപ്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു പത്രപുഷ്പാദി മാത്രമാണെങ്കിലും അവനെ അനുഗ്രഹിക്കുന്നതിനുവേണ്ടി ഞാൻ അതിനെ സ്വീകരിക്കുന്നുവെന്നു താല്പര്യം.)

[ശം-ഭാ] പ്രയതാത്മനഃ = ശുദ്ധബുദ്ധിയായവന്റെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

യത് കരോഷി യദശ്നാസി യജ്ജുഹോഷി ദദാസി യത്
യത്തപസ്യസി കൗന്തേയ തത് കുരുഷ്വ മദർപ്പണം. 27

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
യത്	(സ്വഭാവേനയോ ശാസ്ത്രത്തെ അനുസരിച്ചോ) യാതൊന്നിനെ
കരോഷി	നീ ചെയ്യുന്നുവോ
യത്	(അപ്രകാരംതന്നെ) യാതൊന്നിനെ
അശ്നാസി	നീ ഭുജിക്കുന്നുവോ
യത്	യാതൊന്നിനെ
ജുഹോഷി	നീ ഹോമംചെയ്യുന്നുവോ
യത്	യാതൊന്നിനെ
ദദാസി	നീ ദാനംചെയ്യുന്നുവോ
യത് തപസ്യസി	നീ യാതൊരു തപസ്സിനെ ചെയ്യുന്നുവോ
തത്	അതെല്ലാം
മദർപ്പണം	എന്നിൽ അർപ്പിതമായി
കുരുഷ്വ	ചെയ്യാലും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, നീ എന്തു ചെയ്താലും, എന്തു ഭുജിച്ചാലും, എന്തു ഹോമം ചെയ്താലും, എന്തു ദാനം ചെയ്താലും, എന്തു തപസ്സു ചെയ്താലും, അതെല്ലാം എനിക്ക് അർപ്പണമായി ചെയ്യുക.

[ശം-ഭാ] നീ സ്വാഭാവികമായി എന്തു കർമ്മം (ശാസ്ത്രോക്തമല്ലാതെ സ്വഭാവേനയുള്ള ഗമനാദികർമ്മം) ചെയ്താലും, എന്തു ഭക്ഷിച്ചാലും, ശ്രൗതമായും സ്മാർത്തമായുമുള്ള എന്തു ഹോമത്തെ ചെയ്താലും, ബ്രാഹ്മണാദികൾക്ക സ്വർണ്ണപ്പാത്രം, രത്നം, അന്നം മുതലായ എന്തെങ്കിലും ദാനംചെയ്താലും, എന്തു തപസ്സിനെ ചെയ്താലും, അതെല്ലാം എനിക്ക സമർപ്പണമായി ചെയ്യുക.

ഇപ്രകാരം ചെയ്യുന്ന നിനക്ക് എന്തു സംഭവിക്കുമെന്നു കേട്ടാലും—

ശുഭാശുഭഫലൈരേവം മോക്ഷ്യസേ കർമ്മബന്ധനൈഃ
സന്ന്യാസയോഗയുക്താത്മാ വിമുക്തോ മാമുപൈഷ്യസി. 28

ഏവം (കുർവൻ)	ഇപ്രകാരം സകല കർമ്മങ്ങളേയും മദർപ്പണമായി ചെയ്തിട്ട്
ത്വം	നീ

ശുഭാശുഭഫലൈഃ	ഇഷ്ടാനിഷ്ടഫലങ്ങൾക്കു ഹേതുവായ
കർമ്മബന്ധനൈഃ	കർമ്മബന്ധങ്ങളാൽ
മോക്ഷ്യസേ	നീ മോചിക്കപ്പെടും
(തൈഃച) വിമുക്തഃ (സൻ)	അവയാൽ മുക്തനായിട്ടു്
സന്ന്യാസയോഗയുക്താത്മാ	കർമ്മങ്ങളെ എന്നിൽ അർപ്പണംചെയ്യുന്നതായ യോഗത്തോടുകൂടിയ ചിത്തമുള്ളവനായി
മാം	എന്നെ
ഉപൈഷ്യസി	നീ പ്രാപിക്കും.

ഇപ്രകാരം കർമ്മങ്ങളെ മദർപ്പണമായി ചെയ്തിട്ടു് നീ ഇഷ്ടാനിഷ്ടഫലങ്ങൾക്കു ഹേതുവായ കർമ്മബന്ധങ്ങളിൽനിന്നു മുക്തനായി ഭവിക്കും. അവയിൽനിന്നു മുക്തനായതിന്റെശേഷം നീ സന്ന്യാസമാകുന്ന (കർമ്മങ്ങളെ മദർപ്പണംചെയ്യുന്നതായ) യോഗത്തോടുകൂടിയ ചിത്തമുള്ളവനായി എന്നെ പ്രാപിക്കും.

[ശം-ഭാ] സന്ന്യാസയോഗയുക്താത്മാ — സന്ന്യാസമാകുന്ന യോഗം സന്ന്യാസയോഗം; സന്ന്യാസയോഗത്തോടുകൂടിയ അന്തഃകരണമുള്ളവൻ സന്ന്യാസയോഗയുക്താത്മാ. സകലത്തേയും എന്നിൽ അർപ്പിക്കുന്നതുതന്നെ സന്ന്യാസം. എന്നിൽ സമർപ്പിക്കുക എന്ന കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നതു യോഗം. ഇപ്രകാരം സകല കർമ്മങ്ങളേയും എന്നിൽ സമർപ്പിക്കുന്നതായ സന്ന്യാസയോഗത്തോടുകൂടിയ അന്തഃകരണമുള്ളവനായിട്ടു നീ ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോൾത്തന്നെ ഇഷ്ടാനിഷ്ടഫലങ്ങളോടുകൂടിയ കർമ്മങ്ങളാകുന്ന ബന്ധങ്ങളിൽനിന്നു മോചിക്കുന്നതാകുന്നു. പിന്നെ ദേഹം നശിച്ചതിന്റെശേഷം നീ എന്നെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യും.

സമോഹം സർവ്വഭൂതേഷു ന മേ ദ്വേഷ്യോസ്തി ന പ്രിയഃ
യേ ഭജന്തി തു മാം ഭക്ത്യാ മയി തേ തേഷു ചാപ്യഹം. 29

അഹം	ഞാൻ
സർവ്വഭൂതേഷു	സകല ഭൂതങ്ങളിലും
സമഃ	സമമായിരിക്കുന്നവനാകുന്നു
(അതഃ)	അതു ഹേതുവായിട്ടു്

മേ	എനിക്കു്
ദ്വേഷ്യഃ	ശത്രു
ന	ഇല്ല
പ്രിയഃ(ച)	മിത്രവും
ന അസ്തി	ഇല്ല
യേ തു	എന്നാൽ യാതൊരുവർ
മാം	എന്നെ
ഭക്ത്യാ	ഭക്തിയോടുകൂടി
ഭജന്തി	ഭജിക്കുന്നുവോ
തേ	അവർ
മയി	എന്നിൽ
(വർത്തന്തേ)	ഇരിക്കുന്നു
അഹം അപി	ഞാനും
തേഷു ച	അവരിൽ
(വർത്തേ)	ഇരിക്കുന്നു.

ഞാൻ സകലഭൂതങ്ങളിലും സമനായിരിക്കുന്നു. എനിക്കു ശത്രുവുമില്ല മിത്രവുമില്ല. പക്ഷേ, യാതൊരുവർ എന്നെ ഭക്തിയോടുകൂടി പൂജിക്കുന്നുവോ ഞാൻ അവരിലും, അവർ എന്നിലും ഇരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഞാൻ സകലഭൂതങ്ങളിലും തുല്യനാകുന്നു. എനിക്കു ദ്വേഷ്യനായും പ്രിയനായും ആരുമില്ല. ഞാൻ അഗ്നിപോലെയാകുന്നു. അഗ്നി ദൂരസ്ഥന്മാരുടെ ശൈത്യത്തെ കളയുന്നില്ല. എന്നാൽ സമീപസ്ഥന്മാരുടെ തണുപ്പിനെ കളയുന്നുണ്ടുതാനും. അതുപോലെ ഞാൻ ഭക്തന്മാരെ അനുഗ്രഹിക്കുന്നു. ഇതരന്മാരെ അനുഗ്രഹിക്കുന്നില്ല. യാതൊരുവർ ഈശ്വരനായ എന്നെ ഭക്തിപൂർവ്വം പൂജിക്കുന്നുവോ, അവർ സ്വഭാവേന എന്നിൽ ഇരിക്കുന്നു. അല്ലാതെ എനിക്കു് അവരിലുള്ള രാഗം (= ആസക്തി) കൊണ്ടല്ല. ഞാനും അതുപ്രകാരംതന്നെ സ്വഭാവേന അവരിലുമിരിക്കുന്നു. അന്യന്മാരിലിരിക്കുന്നില്ല. ഇങ്ങനെയല്ലാതെ എനിക്കു് അവരിൽ ദ്വേഷമില്ല.

അപി ചേൽ സുദുരാചാരോ ഭജതേ മാമനന്യഭാക്
സാധുരേവ സ മന്തവ്യഃ സമ്യഗ്വ്യവസിതോ ഹി സഃ. 30

സുദുരാചാരഃ അപി	അത്യന്തദുരാചാരനായാലും
അനന്യഭാക്	അന്യദേവതയെ ഭജിക്കാതെ
മാം	പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ
ഭജതേ ചേൽ	ഭജിക്കുന്നുവെങ്കിൽ
സഃ	അവൻ
സാധുഃ ഏവ	ശ്രേഷ്ഠനായിട്ടുതന്നെ
മന്തവ്യഃ	വിചാരിക്കപ്പെടത്തക്കവൻ
ഹി	എന്തെന്നാൽ
സഃ	അവൻ
സമ്യക്	ശോഭനമാകുംവണ്ണം (ശുദ്ധമാകുംവണ്ണം)
വ്യവസിതഃ	അധ്യവസായംചെയ്യുവൻ (മനോനിശ്ചയമുള്ളവൻ) ആകുന്നു

ഒരുവൻ അത്യന്തദുരാചാരനായിരുന്നാലും അന്യദേവതയെ ഭജിക്കാതെ എന്നെത്തന്നെ ഭജിക്കുന്നുവെങ്കിൽ അവൻ ശ്രേഷ്ഠനായിട്ടുതന്നെ വിചാരിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ അവൻ ശോഭനമാകുംവണ്ണം അധ്യവസായംചെയ്യുവനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] സുദുരാചാരഃ അപി—ഏററവും കുത്സിതാചാരനായാലും; അനന്യഭാക്—അന്യദേവതയിൽ ഭക്തിയില്ലാത്തവനായി; മാം ഭജതേ ചേൽ—എന്നെ ഭജിക്കുന്നുവെങ്കിൽ; സഃ സാധുഃ ഏവമന്തവ്യഃ—അവൻ സമ്യഗ്വൃത്തനായി (ഭഗവൽഭക്തനായി)ത്തന്നെ അറിയപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു; ഹി = എന്തെന്നാൽ, സഃ സമ്യഗ്വ്യവസിതഃ = അവൻ സാധുവായ (ശരിയായ) നിശ്ചയത്തോടുകൂടിയവനാകുന്നു.

ക്ഷിപ്രം ഭവതി ധർമ്മാത്മാ ശശ്വച്ഛാന്തിം നിഗച്ഛതി
കൗന്തേയ പ്രതിജാനീഹി ന മേ ഭക്തഃ പ്രണശ്യതി. 31

(സഃ)	അവൻ
ക്ഷിപ്രം	വേഗത്തിൽ
ധർമ്മാത്മാ	ധർമ്മചിത്തനായി (പുണ്യാത്മാവായി)
ഭവതി	ഭവിക്കുന്നു
ശശ്വൽ	സ്ഥിരമായ (ശാശ്വതമായ)
ശാന്തിം	പരമേശ്വരനിഷ്ഠയെ (ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തെ)
നിഗച്ഛതി	പ്രാപിക്കുന്നു

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
മേ ഭക്തഃ	എന്റെ ഭക്തൻ (ദുരാചാരനാണെങ്കിലും)
ന പ്രണശ്യതി	നശിക്കുകയില്ല
(ഇതി)	എന്ന്
പ്രതിജാനീഹി	പ്രതിജ്ഞയെ ചെയ്താലും.

അവൻ (മുൻപറയപ്പെട്ട ഭക്തൻ) വേഗത്തിൽ ധർമ്മചിത്തനായി ഭവിക്കുന്നു. പിന്നെ അവൻ ശാശ്വതമായ പരമേശ്വരനിഷ്ഠയെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര, എന്റെ ഭക്തൻ (ഒരിക്കലും) നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലെന്നു പ്രതിജ്ഞ ചെയ്താലും.

[ശം-ഭാ] **അവൻ വേഗത്തിൽ ധർമ്മചിത്തനായി ഭവിക്കുകയും,** ഉടനെ നിത്യമായ ഉപശമത്തെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര, ഇതിന്റെ പരമാർത്ഥമെങ്ങനെയെന്നു കേട്ടാലും—എന്നിൽ സമർപ്പിതമായ അന്തഃകരണത്തോടുകൂടിയവൻ ഒരിക്കലും നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ഇതിനെ നിശ്ചയമായി പ്രതിജ്ഞചെയ്താലും.

മാം ഹി പാർത്ഥ വ്യപാശ്രിത്യ യേപി സ്യുഃ പാപയോനയഃ
സ്ത്രിയോ വൈശ്യാസ്തഥാ ശൂദ്രാസ്തേപി യാന്തി പരാം ഗതിം.
32

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സ്ത്രിയഃ	സ്ത്രീകളായും
വൈശ്യാഃ	വൈശ്യരായും
ശൂദ്രാഃ	ശൂദ്രരായും
യേ സ്യുഃ	ആരെല്ലാം ഉണ്ടോ
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
പാപയോനയഃ	നീചകുലത്തിൽ ജനിച്ചവരായി
(യേ സ്യുഃ)	ആരെല്ലാം ഉണ്ടോ
തേ അപി	അവരുംകൂടി
മാം	എന്നെ
വ്യപാശ്രിത്യ	വഴിപോലെ സേവിച്ച്
പരാം ഗതിം	ഉത്തമമായ ഗതിയെ
യാന്തി ഹി	നിശ്ചയമായി പ്രാപിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, സ്ത്രീകളായും, വൈശ്യരായും, ശൂദ്രരായും, അപ്രകാരംതന്നെ നീചയോനിയിൽ ജനിച്ചവരായും ആരെല്ലാം ഉണ്ടോ അവരുംകൂടി എന്നെ വഴിപോലെ സേവിച്ച് ഉത്തമമായ ഗതിയെ നിശ്ചയമായി പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സ്ത്രീകൾ, വൈശ്യർ, ശൂദ്രർ എന്നിങ്ങനെ പാപയോനികളായി ആരെല്ലാം ഉണ്ടോ അവരുംകൂടി എന്നെ ആശ്രയത്വേന ഗ്രഹിച്ച് പ്രകൃഷ്ടമായ ഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു.

കിം പുനർബ്രാഹ്മണാഃ പുണ്യാ ഭക്താ രാജർഷയസ്തഥാ
അനിത്യമസുഖം ലോകമിമം പ്രാപ്യ ഭജസ്വ മാം 33

പുണ്യാഃ	സുകൃതികളായ
ബ്രാഹ്മണാഃ	ബ്രാഹ്മണരും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
ഭക്താഃ	ഭക്തന്മാരായ
രാജർഷയഃ	രാജർഷികളും
(പരാം ഗതിം യാന്തി ഇതി)	ഉത്തമമായ ഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്ന്
കിം പുനഃ (വക്തവ്യം)	പിന്നെ പറയുവാനുണ്ടോ
(അതഃ ത്വം)	അതിനാൽ നീ
അനിത്യം	അധ്രുവമായതും (നിത്യമല്ലാത്തതും)
അസുഖം	സുഖമില്ലാത്തതുമായ
ഇമം ലോകം	ഈ മർത്ത്യലോകത്തെ (രാജർഷിരൂപമായ ഈ ദേഹത്തെ
പ്രാപ്യ	പ്രാപിച്ച് (പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ)
മാം	എന്നെ
ഭജസ്വ	ഭജിക്കുക.

സുകൃതികളായ ബ്രാഹ്മണരും അപ്രകാരംതന്നെ ഭക്തന്മാരായ രാജർഷികളും ഉത്തമമായ ഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നതു പറയുവാനുണ്ടോ? അതിനാൽ നിത്യമല്ലാത്തതും സുഖമില്ലാത്തതുമായ ഈ മർത്ത്യലോകത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ നീ എന്നെ ഭജിച്ചാലും.

[ശം-ഭാ] പുണ്യാഃ = പുണ്യയോനികൾ; അനിത്യം = ക്ഷണഭംഗുരമായ; അസുഖം = സുഖവർജ്ജിതമായ; ഇമം ലോകം

പ്രാപ്യ=മനുഷ്യലോകത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ട്—പുരുഷാർത്ഥസാധനമായും ദുർല്ലഭമായുമിരിക്കുന്ന മനുഷ്യത്വത്തെ ലഭിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ; മാം ഭജസ്വ=നീ എന്നെ സേവിച്ചാലും.

എങ്ങനെ?—

മന്മനാ ഭവ മദ്ഭക്തോ മദ്യാജീ മാം നമസ്കുരു
മാമേവൈഷ്യസി യുക്ത്വൈവമാത്മാനം മത്പരായണഃ. 34

മന്മനാ	എന്നിൽ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചവനായും
മദ്ഭക്തഃ	എന്നിൽ ഭക്തിയുള്ളവനായും
മദ്യാജീ	എന്നെ ആരാധിക്കുന്നവനായും
ഭവ	ഇരിക്കുക
മാം	എന്നെ
നമസ്കുരു	നമസ്കാരംചെയ്താലും
ഏവം	ഇപ്രകാരം
മത്പരായണഃ	എന്നെ ശരണം പ്രാപിച്ചവനായി
ആത്മാനം	മനസ്സിനെ
മയി	എന്നിൽ
യുക്ത്വാ	ഉറപ്പിച്ച് (സമാധാനംചെയ്ത്)
മാം ഏവ	പരമാനന്ദരൂപനായ എന്നെത്തന്നെ
ഏഷ്യസി	നീ പ്രാപിക്കും.

എന്നിൽ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചവനായും, എന്നിൽ ഭക്തിയുള്ളവനായും, എന്നെ ആരാധിക്കുന്നവനായും ഇരിക്കുക. എന്നെ നമസ്കാരംചെയ്താലും. ഇപ്രകാരം എന്നെ ശരണം പ്രാപിച്ചവനായി മനസ്സിനെ എന്നിൽ സമാധാനംചെയ്ത് നീ എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കും.

[ശം-ഭാ] മാം=സർവ്വഭൂതങ്ങൾക്കുമാത്മാവായും പരമേശ്വരനായും പരമഗതിയായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇതി ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷത്സു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ
രാജഗുഹ്യയോഗോ നാമ
നവമോഽദ്ധ്യായഃ
രാജഗുഹ്യയോഗമെന്ന ഒൻപതാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

പത്താമദ്ധ്യായം

[ശം-ഭാ] ഏഴാമദ്ധ്യായത്തിലും ഒമ്പതാമദ്ധ്യായത്തിലും ഭഗവാന്റെ തത്ത്വവും വിഭൂതികളും പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടു. ഇനി ഇപ്പോൾ (ഈ സന്ദർഭത്തിൽ) ഏതേതവസ്ഥകളിലാണ് (ഭാവങ്ങളിലാണ്) ഭഗവാൻ ചിന്തിക്കപ്പെടേണ്ടതു് ആ അവസ്ഥകളെ (ഭാവങ്ങളെ) എല്ലാം ഇവിടെ പറയേണ്ടതാവശ്യമായിരിക്കുന്നു. ഭഗവത്തത്ത്വം ഇതിനുമുമ്പു വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടുവെങ്കിലും, അറിയുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകയാൽ, അതിനെ ഇനിയും വിവരിക്കേണ്ടതാവശ്യമായിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ ശ്രീഭഗവാൻ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

ഭൂയ ഏവ മഹാബാഹോ ശൃണു മേ പരമം വചഃ
യത്തേഽഹം പ്രീയമാണായ വക്ഷ്യാമി ഹിതകാമ്യയാ. 1

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
പ്രീയമാണായ	പ്രീതിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന
തേ	നിനക്കു്
ഹിതകാമ്യയാ	ഹിതംചെയ്യണമെന്ന ഇച്ഛയോടുകൂടി
യത് വചഃ	യാതൊരു വാക്യത്തെ
അഹം	ഞാൻ
വക്ഷ്യാമി	പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നുവോ
മേ	എന്റെ
പരമം	ശ്രേഷ്ഠമായ
(തദ് വചഃ)	ആ വാക്യത്തെ
ഭൂയഃ ഏവ	ഇനിയും
ശൃണു	നീ കേട്ടാലും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, പ്രീതിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന നിനക്കു ഹിതംചെയ്യണമെന്ന ഇച്ഛയോടുകൂടി ഞാൻ യാതൊരു വാക്യത്തെ പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നുവോ ശ്രേഷ്ഠമായ എന്റെ ആ വാക്യത്തെ നീ ഇനിയും കേട്ടാലും.

[ശം-ഭാ] പരമം വചഃ=നിരതിശയമായിരിക്കുന്ന വസ്തുവിനെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്ന വാക്യത്തെ; പ്രീയമാണായ തേ= എന്റെ വാക്ക കേരംക്കുന്നതിൽ അമൃതപാനംചെയ്യുന്നതു പോലെയുള്ള സന്തോഷത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന നിനക്ക്. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

താനെന്തിനുവേണ്ടിയാണു് അതിനെപ്പററി പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നതെന്നു ഭഗവാൻതന്നെ പറയുന്നു:

ന മേ വിദുഃ സുരഗണാഃ പ്രഭവം ന മഹർഷയഃ
അഹമാദിർഹി ദേവാനാം മഹർഷീണാം ച സർവ്വശഃ. 2

മേ പ്രഭവം	എന്റെ ഉത്തമമായ അവതാരമഹിമയെ (ജന്മരഹിതനാണെങ്കിലും നാനാവിഭൂതികളോടുകൂടീട്ടുള്ള എന്റെ പ്രകാശത്തെ)
സുരഗണാഃ	ദേവന്മാർ
ന വിദുഃ	അറിയുന്നില്ല
മഹർഷയഃ(അപി)	മഹർഷികളുംകൂടി
ന (വിദുഃ)	അറിയുന്നില്ല
ഹി	എന്തെന്നാൽ
അഹം	ഞാൻ
ദേവാനാം	ദേവന്മാക്കും
മഹർഷീണാം ച	(ഭൃഗ്വാദി) മഹർഷിമാക്കും
സർവ്വശഃ	എല്ലാവിധത്തിലും
ആദിഃ	കാരണമായിരിക്കുന്നു.

എന്റെ ഉത്തമമായ അവതാരമഹിമയെ ദേവന്മാരും മഹർഷിമാർകൂടിയും അറിയുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ, ഞാൻ ദേവന്മാക്കും മഹർഷിമാക്കും എല്ലാപ്രകാരത്തിലും കാരണമായിരിക്കുന്നു. (അതിനാൽ എന്റെ അനുഗ്രഹംകൂടാതെ ആരും എന്നെ അറിയുന്നില്ലെന്നത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] പ്രഭവം=ഉൽപത്തിയെ; അല്ലെങ്കിൽ, പ്രഭുശക്ത്യതിശയത്തെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അതിന്നും പുറമെ—

യോ മാമജമനാദിം ച വേത്തി ലോകമഹേശ്വരം
അസംമൂഢഃ സ മർത്ത്യേഷു സർവ്വപാപൈഃ പ്രമുച്യതേ. 3

യഃ	യാതൊരുവൻ
മാം	എന്നെ
അനാദിം	(സർവ്വകാരണത്വം ഹേതുവായിട്ട്) കാരണരഹിതനായും
അജം	ജന്മശൂന്യനായും
ലോകമഹേശ്വരം ച	ലോകങ്ങൾക്കു മഹേശ്വരനായും
വേത്തി	അറിയുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
മർത്ത്യേഷു	മനുഷ്യരിൽ
അസംമൂഢഃ (സൻ)	അജ്ഞാനമില്ലാത്തവനായി
സർവ്വപാപൈഃ	സകലപാപങ്ങളാലും
പ്രമുച്യതേ	പ്രകർഷേണ മോചിക്കപ്പെടുന്നു.

യാതൊരുവൻ എന്നെ കാരണരഹിതനായും ജന്മശൂന്യനായും സകലലോകങ്ങൾക്കും മഹേശ്വരനായും അറിയുന്നുവോ അവൻ സകലമനുഷ്യരിൽവെച്ച് അജ്ഞാനമില്ലാത്തവനാകുന്നു. അവൻ സകല പാപങ്ങളിൽനിന്നും മോചിക്കുന്നു.

[ശാ-ഭാ] ഞാൻ ദേവന്മാർക്കും ഋഷിമാർക്കും ആദിയായിരിക്കുന്നതിനാൽ എനിക്ക് ആദിയായിട്ടു വേറെ യാതൊന്നുമില്ല. അതു ഹേതുവായിട്ടു ഞാൻ അനാദിയും ജന്മരഹിതനുമായിരിക്കുന്നു. അനാദിത്വം അജത്വത്തിനു ഹേതുവായിരിക്കുന്നു. അപ്രകാരം അനാദിയും അജനുമായിരിക്കുന്ന എന്നെ യാതൊരുവനാണ് സകലലോകങ്ങൾക്കും മഹേശ്വരനായി അറിയുന്നത് അവൻ മനുഷ്യരിൽവച്ചു സമ്മോഹവർജ്ജിതനാകുന്നു (അജ്ഞാനമില്ലാത്തവനാകുന്നു) അവർ ബുദ്ധിപൂർവ്വകമായും ബുദ്ധിപൂർവ്വകമല്ലാതേയും ചെയ്തിട്ടുള്ള സകലപാപങ്ങളിൽ നിന്നും മോചിക്കുന്നതാണ്.

താഴെ പറയുന്ന കാരണംകൊണ്ടും ഞാൻ ലോകങ്ങൾക്കു മഹേശ്വരനാകുന്നു:

ബുദ്ധിർജ്ഞാനമസംമോഹഃ ക്ഷമാ സത്യം ദമഃ ശമഃ
സുഖം ദുഃഖം ഭവോഽഭാവോ ഭയം ചാഭയമേവ ച. 4
അഹിംസാ സമതാ തുഷ്ടിസ്തപോ ദാനം യശോഽയശഃ
ഭവന്തി ഭാവാ ഭൂതാനാം മത്ത ഏവ പൃഥഗ്വിധാഃ. 5

ബുദ്ധിഃ	സാരാസാരങ്ങളെ തിരിച്ചറിയുവാനുള്ള നൈപുണ്യം
ജ്ഞാനം	ആത്മവിഷയമായ ജ്ഞാനം
അസംമോഹഃ	മോഹം (അജ്ഞാനം) ഇല്ലായ്മ (വ്യാകുലതയാഭാവം)
ക്ഷമാ	സഹനശക്തി
സത്യം	യഥാൎത്ഥഭാഷണം
ദമഃ	ബാഹ്യേന്ദ്രിയങ്ങളെ അടക്കൽ
ശമഃ	അന്തഃകരണത്തെ അടക്കൽ
സുഖം	സുഖം (അനുകൂലസംവേദനീയം)
ദുഃഖം	ദുഃഖം (പ്രതികൂലസംവേദനീയം)
ഭവഃ	ഉൽപത്തി (ഉത്ഭവം)
അഭാവഃ	നാശം
ഭയം ച	ഭയവും (ത്രാസവും)
അഭയം ഏവ ച	ഭയനിവൃത്തിയും
അഹിംസാ	അന്യന് ഉപദ്രവംചെയ്യാതിരിക്കൽ (പരപീഡാനിവൃത്തി)
സമതാ	രാഗദ്വേഷാദികളില്ലായ്മ
തുഷ്ടിഃ	ദൈവലബ്ധമായതുകൊണ്ട സന്തോഷം
തപഃ	(ശാരീരാദി) തപസ്സ്
ദാനം	ന്യായമായി സമ്പാദിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ധനത്തെ സൽപാത്രത്തിൽ അൎപ്പണംചെയ്യുക.
യശഃ	സൽകീൎത്തി
അയശഃ	ദുഷ്കീൎത്തി
പൃഥഗ്വിധാഃ	നാനാവിധങ്ങളായ
(ഏതേ) ഭാവാഃ	(ബുദ്ധിമുതൽ ദുഷ്കീൎത്തിവരെയുള്ള) ഈ ഭാവങ്ങൾ
ഭൂതാനാം	പ്രാണികൾക്ക്
മത്തഃ ഏവ	എന്നിൽനിന്നുതന്നെ
ഭവന്തി	ഉണ്ടാകുന്നു.

സംസാരങ്ങളെ തിരിച്ചറിയുവാനുള്ള നൈപുണ്യം, ആത്മവിഷയമായ ജ്ഞാനം, മോഹമില്ലായ്മ, ക്ഷമ, സത്യം, ബാഹ്യേന്ദ്രിയസംയമം, അന്തഃകരണസംയമം, സുഖം, ദുഃഖം, ഉൽപത്തി,

വിനാശം, ഭയം, ഭയനിവൃത്തി, അഹിംസ, രാഗദ്വേഷാദിരാഹിത്യം, (കിട്ടിയതുകൊണ്ടു) സന്തോഷം, തപസ്സ്, സൽപാത്രം നോക്കി ദാനംചെയ്യുക, സൽകീർത്തി, ദുഷ്കീർത്തി ഇങ്ങനെ നാനാവിധങ്ങളായ ഭാവങ്ങൾ പ്രാണികൾക്കു് എന്നിൽ നിന്നുതന്നെ ഉണ്ടാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ബുദ്ധി=സൂക്ഷ്മമായ വസ്തുക്കളെ അറിയുന്നതിനുള്ള അന്തഃകരണത്തിന്റെ സാമർത്ഥ്യം; അങ്ങനെയുള്ള സാമർത്ഥ്യമുള്ളവനെയാണു് ബുദ്ധിമാൻ എന്നു പറയുന്നതു്. ജ്ഞാനം=ആത്മാദി പദാർത്ഥങ്ങളുടെ അറിവു്; അസംമോഹഃ=തൽകാലമായി ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതും അറിയപ്പെടേണ്ടതുമായ കാര്യങ്ങളിൽ വിവേകപൂർവ്വമായ പ്രവൃത്തി; ക്ഷമാ=പരിഹാസം കേട്ടാലും തല്ലുകൊണ്ടാലും മനസ്സിന്നു ക്ഷോഭമില്ലായ്മ; സത്യം=ഒരു കാര്യത്തെപ്പററിയുള്ള തന്റെ അനുഭവത്തെ, കേട്ടപ്രകാരവും കണ്ടപ്രകാരവും, അന്യനെ ബോധിപ്പിപ്പാൻവേണ്ടി ഉച്ചരിക്കുന്ന വാക്കു സത്യമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു; ദമഃ=ബാഹ്യേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ ഉപശമം; ശമഃ=അന്തഃകരണത്തിന്റെ ഉപശമം; സുഖം=ആഹ്ളാദം; ദുഃഖം=സന്താപം; ഭവഃ=ഉത്ഭവം; അഭാവഃ=അതിന്റെ വിപരീതം—നാശം; ഭയം=ത്രാസം; അഭയം=ഭയരാഹിത്യം; അഹിംസാ=പ്രാണികളെ പീഡിപ്പിക്കാതെയിരിക്കുക; സമതാ=സമചിത്തത; തുഷ്ടിഃ=സന്തോഷം—ഇപ്പോഴുള്ളതുകൊണ്ടു തൃപ്തി; തപഃ=ഇന്ദ്രിയനിഗ്രഹത്തോടുകൂടിയ ദേഹപീഡനം; ദാനം=തനിക്കുള്ള സ്വത്തിന്റെ അവസ്ഥപോലെ അതിനെ അന്യന്നുകൂടി വിഭാഗിച്ചുകൊടുക്കുക; യശഃ=ധർമ്മംനിമിത്തമായ കീർത്തി; അയശഃ=അധർമ്മംനിമിത്തമായ ദുഷ്കീർത്തി; പ്രാണികളുടെ ഇപ്രകാരമുള്ള ബുദ്ധ്യാദിനാനാവിധഭാവങ്ങൾ, അവരുടെ കർമ്മങ്ങളെ അനുസരിച്ചു്, എന്നിൽനിന്നുതന്നെ ഉണ്ടാകുന്നു.

മഹർഷയഃ സപ്ത പൂർവ്വേ ചത്വാരോ മനവസ്തഥാ
മദ്ഭാവാ മാനസാ ജാതാ യേഷാം ലോക ഇമാഃ പ്രജാഃ. 6

സപ്തമഹർഷയഃ — ഏഴു മഹർഷിമാരും
പൂർവ്വേ ചത്വാരഃ — അവൎക്കു മുൻപുള്ള സനകാദികളായ നാലു മഹർഷിമാരും

തഥാ മനവഃ	അപ്രകാരംതന്നെ സ്വായംഭുവാദി മനുക്കളും
മദ്ഭാവാഃ	എന്റെ പ്രഭാവത്തോടുകൂടിയവരായി
മാനസാഃ ജാതാഃ	ഹിരണ്യഗർഭരൂപമായ എന്റെ സങ്കല്പമാത്രത്തിൽനിന്നുണ്ടായവരാകുന്നു
യേഷാം	അവരിൽനിന്നു് (ഭൃഗ്വാദികളും മനുക്കളെമായവരിൽനിന്നു്)
ഇമാഃപ്രജാഃ	ഈ പ്രജകളെല്ലാം (ബ്രാഹ്മണാദി സകല പ്രാണികളും)
ലോകേ	ഈ ലോകത്തിൽ
(ജാതാഃ)	ഉണ്ടായിരിക്കുന്നു.

ഭൃഗ്വാദിസപ്തമഹർഷിമാരും, അവർക്കുംമുമ്പുള്ള സനകാദി നാലു മഹർഷിമാരും അപ്രകാരംതന്നെ സ്വായംഭുവാദി മനുക്കളും, എന്റെ പ്രഭാവത്തോടുകൂടിയവരായി ഹിരണ്യഗർഭരൂപമായ എന്റെ സങ്കല്പമാത്രത്തിൽനിന്നുണ്ടായവരാകുന്നു. അവരിൽ നിന്നാണു് ലോകത്തിൽ (കാണപ്പെടുന്ന) ഈ സകലപ്രാണികളും ഉണ്ടായിരിക്കുന്നതു് (ലോകത്തിൽ ഇപ്പോഴും പുത്രപൗത്രാദിരൂപമായും ശിഷ്യപ്രശിഷ്യാദിരൂപമായും വർദ്ധിച്ചു കാണപ്പെടുന്ന ബ്രാഹ്മണാദി സകലപ്രജകളും അവരിൽനിന്നാണു് ഉണ്ടായിരിക്കുന്നതു് എന്നർത്ഥം).

[ശം_ഭാ] മഹർഷയഃ സപ്ത പൂർവ്വേ=അതീതകാലസംബന്ധികളായ ഭൃഗ്വാദി സപ്തമഹർഷിമാരും; തഥാ=അപ്രകാരംതന്നെ; ചത്വാരഃമനവഃ=സാവർണ്ണന്മാർ എന്നു പ്രസിദ്ധന്മാരായ നാലു മനുക്കളും; മദ്ഭാവാഃ=എന്റെ ഭാവനയോടുകൂടിയവരും; (അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ) എന്റെ വൈഷ്ണവമായ സാമർത്ഥ്യത്തോടുകൂടിയവരുമായി; മാനസാഃ ജാതാഃ=എന്റെ മനസ്സങ്കല്പത്താൽത്തന്നെ ഉൽപാദിതന്മാരായി (എന്റെ മനസ്സുകൊണ്ടു മാത്രം അവർ എന്നാൽ സൃഷ്ടിക്കപ്പെട്ടു); യേഷാം ലോകേ ഇമാഃ പ്രജാഃ ജാതാഃ=ലോകത്തിലുള്ളസ്ഥാവരജംഗമങ്ങളായ ഈ പ്രജകളെല്ലാം ആ മഹർഷിമാരുടേയും മനുക്കളുടേയും സൃഷ്ടിയാകുന്നു.

ഏതാം വിഭൂതിം യോഗം ച മമ യോ വേത്തി തത്ത്വതഃ
സോഽവികമ്പേന യോഗേന യുജ്യതേ നാത്ര സംശയഃ 7

മമ	എന്റെ
ഏതാം വിഭൂതിം	(ഭൃഗ്വാദിലക്ഷണമായ) ഈ വിഭൂതിയേയും
യോഗം ച	(സർവ്വജ്ഞത്വം മുതലായ) ഐശ്വര്യലക്ഷണമായ യോഗത്തേയും
യഃ	യാതൊരുവൻ
തത്ത്വതഃ	യഥാൎത്ഥമായി
വേത്തി	അറിയുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
അവികംപേന*	ചലിക്കാത്ത (സംശയമില്ലാത്ത)
യോഗേന	സമ്യഗ്ദർശനത്തോടു
യുജ്യതേ	കൂടിയവനായിരിക്കുന്നു
അത്ര	ഈ കാര്യത്തിൽ
സംശയഃ ന	സംശയമില്ല.

(മുൻപറയപ്പെട്ട ഭൃഗ്വാദിലക്ഷണമായ) എന്റെ ഈ വിഭൂതിരൂപത്തേയും ഐശ്വര്യലക്ഷണമായ യോഗത്തേയും യാതൊരുവൻ യഥാൎത്ഥമായി അറിയുന്നുവോ അവൻ ചലിക്കാത്ത യോഗത്തോടു (സമ്യഗ്ദർശനത്തോടു) കൂടിയവനായിരിക്കുന്നു. ഈ കാര്യത്തിൽ സംശയമില്ല.

[ശം-ഭാ] മമ ഏതാം വിഭൂതിം—മുൻപറയപ്പെട്ട എന്റെ ഈ വിസ്താരത്തേയും, യോഗം—എന്റെ യോഗത്തേയും (എന്റെ ഘടനത്തേയും) അല്ലെങ്കിൽ, എന്റെ ഭജനത്തിൽ നിന്നുണ്ടായ യോഗൈശ്വര്യസാമൎത്ഥ്യവും സർവ്വജ്ഞത്വവും ഇവിടെ യോഗമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. യഃ തത്ത്വതഃ വേത്തി—അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന യോഗത്തേയും മുൻപറയപ്പെട്ട എന്റെ വിഭൂതിയേയും പരമാൎത്ഥമായി ആർ അറിയുന്നുവോ; സഃ അവികംപേന യോഗേന യുജ്യതേ—അവൻ അപ്രചലിതമായ യോഗത്തോടുകൂടിയവനാകുന്നു—സ്ഥിരമായ സമ്യഗ്ദർശനമാകുന്ന യോഗത്തോടുകൂടിയവനാകുന്നു; അത്ര സംശയഃ ന—ഈ കാര്യത്തിൽ യാതൊരു സംശയവുമില്ല.

---

*'അവികല്പേന' എന്നു പാഠാന്തരം.

അഹം സർവ്വസ്യ പ്രഭവോ മത്തഃ സർവ്വം പ്രവർത്തതേ
ഇതി മത്വാ ഭജന്തേ മാം ബുധാ ഭാവസമന്വിതാഃ 8

അഹം	ഞാൻ
സർവ്വസ്യ	സകല ജഗത്തിന്നും
പ്രഭവഃ	(ഭൃഗ്വാദിരൂപവിഭൂതിദ്വാരേണ) ഉൽപത്തിഹേതു
മത്തഃ	എന്നിൽനിന്നുതന്നെ
സർവ്വം	സകലവും
പ്രവർത്തതേ	പ്രവർത്തിക്കുന്നു
ഇതി	എന്നിങ്ങനെ
മത്വാ	അറിഞ്ഞു്
ബുധാഃ	വിവേകികരം
ഭാവസമന്വിതാഃ	പ്രീതിയോടുകൂടിയവരായി
മാം	എന്നെ
ഭജന്തേ	ഭജിക്കുന്നു.

'ഞാൻ സകല ജഗത്തിൻെറയും ഉൽപത്തിക്കു ഹേതുവാകുന്നു; എന്നിൽനിന്നുതന്നെ (ബുദ്ധി ജ്ഞാനം അസമ്മോഹം മുതലായ) സകലവും പ്രവർത്തിക്കുന്നു' എന്നിങ്ങനെ അറിഞ്ഞു് വിവേകികരം പ്രീതിയോടുകൂടിയവരായി എന്നെ ഭജിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പരബ്രഹ്മമായും വാസുദേവനെന്നു പേരോടുകൂടിയുമിരിക്കുന്ന ഞാൻ സകല ജഗത്തിൻെറയും ഉൽപത്തിക്കു ഹേതുവാകുന്നു. സ്ഥിതി, നാശം, ക്രിയ, ഫലം, ഉപഭോഗം മുതലായ വികാരങ്ങളോടുകൂടിയ (വിക്രിയാരൂപമായ) സകല ജഗത്തും എന്നിൽനിന്നുതന്നെ വിസ്താരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു, എന്നിങ്ങനെ അറിഞ്ഞിട്ടു പരമാത്ഥതത്വത്തിൻെറ അത്ഥത്തെ അറിഞ്ഞിരിക്കുന്ന ബുധന്മാർ പരമാത്ഥതത്വത്തിൽ അഭിനിവേശത്തോടുകൂടിയവരായി എന്നെ സേവിക്കുന്നു.

മച്ചിത്താ മൽഗതപ്രാണാ ബോധയന്തഃ പരസ്പരം
കഥയന്തശ്ച മാം നിത്യം തുഷ്യന്തി ച രമന്തി ച. 9

മച്ചിത്താഃ	എന്നിൽ മനസ്സോടുകൂടിയവരായും

മൽഗതപ്രാണാഃ	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ (പ്രാണങ്ങളെ) എന്നിൽ വെച്ചിരിക്കുന്നവരായുമിരിക്കുന്ന (എന്നിൽ അർപ്പിക്കപ്പെട്ട ജീവനത്തോടുകൂടിയവരായുമിരിക്കുന്ന)
(ബുധാഃ)	വിവേകികൾ
മാം	എന്നെ
പരസ്പരം	അന്യോന്യം
ബോധയന്തഃ	ന്യായങ്ങളോടും ശ്രുത്യാദി പ്രമാണങ്ങളോടുംകൂടി ബോധിപ്പിക്കുന്നവരും
കഥയന്തഃ ച	കീർത്തനംചെയ്യുന്നവരും ആയി
നിത്യം	എപ്പോഴും
തുഷ്യന്തി ച	സന്തോഷിക്കുകയും
രമന്തി ച	സുഖത്തെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

എന്നിൽത്തന്നെ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചിരിക്കുന്നവരും, എന്നിൽത്തന്നെ ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ (അല്ലെങ്കിൽ പ്രാണങ്ങളെ) സമർപ്പിച്ചിരിക്കുന്നവരും ആയ വിവേകികൾ എന്നെ ശ്രുത്യാദി പ്രമാണങ്ങളെക്കൊണ്ട് അന്യോന്യം ബോധിപ്പിക്കുന്നവരും, എന്നെ കീർത്തനംചെയ്യുന്നവരുമായി എപ്പോഴും സന്തോഷിക്കുകയും, സുഖത്തെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] മച്ചിത്താഃ=എന്നിൽ ചിത്തത്തെ ഉറപ്പിച്ചിട്ടുള്ളവർ; മൽഗതപ്രാണാഃ=എന്നിൽ ഉപസംഹൃതമായ ചക്ഷുരാദീന്ദ്രിയങ്ങളോടു (പ്രാണങ്ങളോടു) കൂടിയവർ, അല്ലെങ്കിൽ എന്നിൽ അർപ്പിക്കപ്പെട്ട ജീവനത്തോടുകൂടിയവർ; മാം നിത്യം പരസ്പരം ബോധയന്തഃ=ജ്ഞാനബലവീര്യാദി ധർമ്മങ്ങളെക്കൊണ്ടു വിശിഷ്ടമായിരിക്കുന്ന എന്നെ (അപ്രകാരമുള്ള വിവേകികൾ) അന്യോന്യം സദാ അറിയിപ്പിക്കുന്നവരും, കഥയന്തഃ=കീർത്തനംചെയ്യുന്നവരുമായി; തുഷ്യന്തി ച രമന്തി ച=പരിതോഷിക്കുകയും, പ്രിയദർശനംകൊണ്ട് (ഒരുവനു തന്റെ പ്രിയതമയുടെ ദർശനംകൊണ്ട്) ഉണ്ടാകുന്നതുപോലെയുള്ള രതിയെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

തേഷാം സതതയുക്താനാം ഭജതാം പ്രീതിപൂർവ്വകം
ദദാമി ബുദ്ധിയോഗം തം യേന മാമുപയാന്തി തേ. 10

യേന	യാതൊന്നുകൊണ്ട് (യാതൊരുപായത്താൽ)
തേ	അവർ (മുൻപറയപ്പെട്ട വിവേകികൾ)
മാം	എന്നെ
ഉപയാന്തി	പ്രാപിക്കുന്നുവോ
തം ബുദ്ധിയോഗം	അപ്രകാരമുള്ള ബുദ്ധിയോഗത്തെ (ബുദ്ധിരൂപമായ ഉപായത്തെ)
സതതയുക്താനാം	എന്നിൽ ആസക്തചിത്തന്മാരും
പ്രീതിപൂർവ്വകം	പ്രീതിയോടുകൂടി
ഭജതാം	ഭജിക്കുന്നവരുമായ
തേഷാം	അവർക്ക്
ദദാമി	ഞാൻ കൊടുക്കുന്നു.

യാതൊന്നുകൊണ്ട് (യാതൊരുപായംകൊണ്ട്) അവർ എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ അപ്രകാരമുള്ള ബുദ്ധിയോഗത്തെ (ബുദ്ധിരൂപമായ ഉപായത്തെ) സദാ എന്നിൽ ആസക്തചിത്തന്മാരായി പ്രീതിപൂർവ്വകം എന്നെ ഭജിക്കുന്നവർക്കു ഞാൻ കൊടുക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] നിത്യാഭിയുക്തന്മാരും, യാതൊരു ഫലത്തേയു മിച്ഛിക്കാതെ എന്നിലുള്ള സ്നേഹംമാത്രം നിമിത്തം തൽപൂർവ്വകം എന്നെ ഭജിക്കുന്നവരുമായവർക്കു ഞാൻ മത്തത്ത്വവിഷയമായ സമ്യഗ്ദർശനത്തെ കൊടുക്കുന്നു. സമ്യഗ്ദർശന ലക്ഷണമായ അപ്രകാരമുള്ള ബുദ്ധിയോഗംകൊണ്ട് അവർ പരമേശ്വരനും പരമാത്മാവായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ സ്വാത്മാവായിട്ടുതന്നെ അറിയുന്നു. ആർ?—മച്ചിത്തത്വാദിപ്രകാരേണ എന്നെ ഭജിക്കുന്നവർതന്നെ.

തേഷാമേവാനുകംപാർത്ഥമഹമജ്ഞാനജം തമഃ
നാശയാമ്യാത്മഭാവസ്ഥോ ജ്ഞാനദീപേന ഭാസ്വതാ. 11

തേഷാം	അവരുടെ (ആ ഭക്തന്മാരുടെ)
അനുകമ്പാർത്ഥം ഏവ	അനുഗ്രഹാർത്ഥമായിട്ടുതന്നെ
അഹം	ഞാൻ
ആത്മഭാവസ്ഥഃ	അവരുടെ ബുദ്ധിയിലിരുന്നുകൊണ്ട്
അജ്ഞാനജം	അജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള

തമഃ	(സംസാരമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന) അന്ധകാരത്തെ
ഭാസ്വതാ	പ്രകാശിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന
ജ്ഞാനദീപേന	ജ്ഞാനമാകുന്ന ദീപത്താൽ
നാശയാമി	നശിപ്പിക്കുന്നു.

ആ ഭക്തന്മാരെ അനുഗ്രഹിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടിത്തന്നെ ഞാൻ, അവരുടെ ബുദ്ധിയിലിരുന്നുകൊണ്ടു്, അജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള സംസാരാന്ധകാരത്തെ, പ്രകാശിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനമാകുന്ന ദീപത്താൽ നശിപ്പിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അവക്കെങ്ങനെയാണു് ശ്രേയസ്സു ഭവിക്കുക എന്നിങ്ങനെയുള്ള ദയകൊണ്ടു മാത്രം ഞാൻ അവരുടെ അന്തഃകരണത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്തുകൊണ്ടു്, അവിവേകംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള മിഥ്യാപ്രത്യയലക്ഷണമായ അവരുടെ മോഹാന്ധകാരത്തെ, വിവേകപ്രത്യയരൂപമായിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനദീപം കൊണ്ടു നശിപ്പിക്കുന്നു. ഭക്തികൊണ്ടു സിദ്ധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ഈശ്വരപ്രസാദമാകുന്നു അതിലെ എണ്ണ. ബ്രഹ്മചര്യാദി സാധനസംസ്കാരത്താലുണ്ടായിട്ടുള്ള പ്രജ്ഞ അതിലെ തിരിയാകുന്നു. അഭിനിവേശത്തോടുകൂടി മദ്ധ്യാനമാകുന്ന കാററു് (ദീപം നല്ലവണ്ണം പ്രകാശിക്കുന്നതിന്നു സഹായമായി) മന്ദമായി ഊതിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നു. ആ ദീപത്തിന്നു് ആധാരം ലൗകികവിഷയങ്ങളിൽ വിരക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അന്തഃകരണമാകുന്നു. ആ ദീപം, വിഷയങ്ങളിൽനിന്നു നിവത്തിച്ചിട്ടുള്ളതും രാഗദ്വേഷാദി (ദുഷ്ടവായു) കളാൽ ബാധിക്കപ്പെടാത്തതും (നിവാതസ്ഥാനീയമായതും) ആയ ചിത്തത്തിൽ സൂക്ഷിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. നിത്യം ശീലിക്കപ്പെടുന്ന ഏകാഗ്രധ്യാനത്തിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ള സമ്യഗ്ദർശനത്താൽ ആ ദീപം സദാ പ്രകാശിച്ചുകൊണ്ടുമിരിക്കുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനമാകുന്ന ദീപത്താലാണു് ഞാൻ ഭക്തന്മാരുടെ മോഹാന്ധകാരത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നതു്.

അജ്ജുന ഉവാച:

പരം ബ്രഹ്മ പരം ധാമ പവിത്രം പരമം ഭവാൻ
പുരുഷം ശാശ്വതം ദിവ്യമാദിദേവമജം വിഭും. 12
ആഹുസ്ത്വാമൃഷയഃ സർവേ ദേവഷിന്നാരദസ്തഥാ
അസിതോ ദേവലോ വ്യാസഃ സ്വയം ചൈവ ബ്രവീഷി മേ. 13

അജ്ജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

പരം ബ്രഹ്മ	പരബ്രഹ്മവും
പരം ധാമ	ഉത്തമമായ ആശ്രയവും
പരം പവിത്രം	ഉത്തമമായ പരിശുദ്ധവസ്തുവും
ഭവാൻ (ഏവ)	(ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനായ) നിന്തിരുവടി തന്നെയാകുന്നു
(യതഃ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
ത്വാം	നിന്തിരുവടിയെ
ശാശ്വതം	നിത്യനായും
ദിവ്യം	പ്രകാശസ്വരൂപിയായും
ആദിദേവം	ദേവന്മാക്കുമാദിയായും
അജം	ജന്മരഹിതനായും
വിഭും	സവ്വവ്യാപിയായും
പുരുഷം	പുരുഷനായും
സവ്വേ ഋഷയഃ	സകല ഋഷിമാരും
ആഹുഃ	പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
ദേവർഷിഃ നാരദഃ	ദേവർഷിയായ നാരദനും
അസിതഃ	അസിതനെന്ന ഋഷിയും
ദേവലഃ	ദേവലൻ എന്ന ഋഷിയും
വ്യാസഃ	വ്യാസൻ എന്ന ഋഷിയും
(ആഹുഃ)	പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്
സ്വയം ച	നിന്തിരുവടിയും
മേ	എന്നോട്
(തഥാ) ഏവ ബ്രവീഷി	അപ്രകാരംതന്നെ പറയുന്നു.

പരബ്രഹ്മവും, ഉത്തമമായ ആശ്രയവും, ഉത്തമമായ പരിശുദ്ധവസ്തുവും, ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനായ അങ്ങുതന്നെയാകുന്നു. സകല ഋഷിമാരും അങ്ങയെ (നിന്തിരുവടിയെ) നിത്യനെന്നും, പ്രകാശസ്വരൂപിയെന്നും, ദേവകൾക്കമാദിയായിട്ടുള്ളവനെന്നും, ജന്മരഹിതനെന്നും, സവ്വവ്യാപിയെന്നും, പുരുഷനെന്നും പറയുന്നു. ദേവർഷിയായ നാരദനും, അസിതൻ, ദേവലൻ, വ്യാസൻ എന്നീ മഹർഷിമാരും അപ്രകാരം പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്, അങ്ങും എന്നോട് അപ്രകാരംതന്നെ പറയുന്നു.

[ശം-ഭാ] പരം ബ്രഹ്മ=പരമാത്മാ; പരം ധാമ=പരമായ തേജസ്സ്; പവിത്രം=പാവനം; പരമം=പ്രകൃഷ്ടം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

സർവ്വമേതദൃതം മന്യേ യന്മാം വദസി കേശവ
ന ഹി തേ ഭഗവൻ വ്യക്തിം വിദുർദ്ദേവാ ന ദാനവാഃ 14

ഹേ കേശവ	അല്ലയോ കേശവ
മാം (പ്രതി)	എന്നോട്
യത്	(അങ്ങുതന്നെയാണ് പരബ്രഹ്മം എന്നിങ്ങനെ) യാതൊന്ന്
വദസി	അങ്ങു പറയുന്നുവോ
ഏതത് സർവ്വം	ഇതെല്ലാം (ഋഷിമാരും അങ്ങും പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതെല്ലാം)
ഋതം	സത്യം എന്ന്
മന്യേ	ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു
ഹേ ഭഗവൻ	അല്ലയോ ഭഗവാനേ
തേ വ്യക്തിം	അങ്ങയുടെ അവതാരമഹിമയെ
ദേവാഃ	ദേവന്മാർ
ന വിദുഃ	അറിയുന്നില്ല
ദാനവാഃ	ദാനവന്മാരും
ന ഹി	അറിയുന്നില്ല.

അല്ലയോ കേശവാ, നിന്തിരുവടി എന്നോടു പറയുന്നതെല്ലാം വാസ്തവമാണെന്നു ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ഹേ, ഭഗവൻ, അങ്ങയുടെ അവതാരമഹിമയെ ദേവന്മാരും ദാനവന്മാരും അറിയുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ഋഷിമാരും നിന്തിരുവടിയും എന്നോടു പറഞ്ഞതെല്ലാം സത്യമാണെന്നു ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ അങ്ങയുടെ പ്രഭാവത്തെ (നിരുപാധികസ്വഭാവത്തെ) ദേവന്മാരും ദാനവന്മാരും അറിയുന്നില്ല. (അങ്ങയുടെ രൂപം ദേവാദികൾക്കുംകൂടി ദുർവ്വിജ്ഞേയമായിരിക്കുമ്പോൾ പിന്നെ മനുഷ്യരുടെ കഥയെന്താണ് എന്നു താൽപര്യം.)

യാതൊന്നു ഹേതുവായിട്ടാണ് അങ്ങ് ദേവാദികൾക്കുമാദിയായി ഭവിക്കുന്നത് അതു ഹേതുവായിട്ട്—

സ്വയമേവാത്മനാത്മാനം വേത്ഥ ത്വം പുരുഷോത്തമ
ഭൂതഭാവന ഭൂതേശ ദേവദേവ ജഗത്പതേ. 15

ഹേ പുരുഷോത്തമ	അല്ലയോ പുരുഷോത്തമ
ഹേ ഭൂതഭാവന	അല്ലയോ ഭൂതോൽപാദക (ഭൂതങ്ങളെ ഉൽപാദിപ്പിക്കുന്നവനേ)
ഹേ ഭൂതേശ	അല്ലയോ സകലപ്രാണികൾക്കും നിയന്താവായിട്ടുള്ളവനേ
ഹേ ദേവദേവ	ആദിത്യാദി ദേവന്മാരെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്ന ഹേ ദേവ
ഹേ ജഗത്പതേ	അല്ലയോ വിശ്വപാലക
സ്വയം ഏവ	നിന്തിരുവടിതന്നെ
ആത്മാനം	നിന്തിരുവടിയെ
ആത്മനാ ഏവ	നിന്തിരുവടിയാൽത്തന്നെ (സാധനാന്തരം കൂടാതെ)
ത്വം	നിന്തിരുവടി
വേത്ഥ	അറിയുന്നു.

അല്ലയോ പുരുഷോത്തമ, അല്ലയോ ഭൂതോൽപാദക, സകലപ്രാണികൾക്കും നിയന്താവായിരിക്കുന്നവനേ, ആദിത്യാദി ദേവന്മാരെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്ന ഹേ ദേവ, അല്ലയോ വിശ്വപാലക, നിന്തിരുവടിയെ, നിന്തിരുവടിതന്നെ, നിന്തിരുവടിയാൽത്തന്നെ അറിയുന്നു.

[ശം-ഭാ] നിന്തിരുവടിയെ (നിരുപാധികമായ രൂപത്തെ) നിന്തിരുവടിതന്നെ, നിന്തിരുവടിയാൽത്തന്നെ (വിഷയം കൂടാതെ പ്രത്യക്ഷേണ) അറിയുന്നു. നിന്തിരുവടി എങ്ങനെയുള്ളവനാകുന്നു?—നിന്തിരുവടി നിരതിശയജ്ഞാനൈശ്വര്യബലാദിശക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഈശ്വരനാകുന്നു.

വക്തുമർഹസ്യശേഷേണ ദിവ്യാ ഹ്യാത്മവിഭൂതയഃ
യാഭിർവ്വിഭൂതിഭിർല്ലോകാനിമാംസ്ത്വം വ്യാപ്യ തിഷ്ഠസി. 16

(യാഃ) ദിവ്യാ ഹി ആത്മവിഭൂതയഃ	അങ്ങയുടെ അത്ഭുതമായ യാതൊരു വിഭൂതിരൂപങ്ങളാണുള്ളത്
യാഭിഃ വിഭൂതിഭിഃ	യാതൊരു വിഭൂതിരൂപങ്ങളാൽ
ഇമാൻ ലോകാൻ	ഈ ലോകങ്ങളെ
വ്യാപ്യ	വ്യാപിച്ചുകൊണ്ട്

തിഷ്ഠസി	അങ്ങു നില്ക്കുന്നുവോ
(താഃ)	അവയെ
അശേഷേണ	മുഴുവനും
വക്തും	പറയുന്നതിന്നു്
ത്വം	അങ്ങു് (തന്നെ)
അർഹസി	യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു.

യാതൊരു വിഭൂതിരൂപങ്ങളാൽ ഈ ലോകങ്ങളെ വ്യാപിച്ചുകൊണ്ടു് അങ്ങു നില്ക്കുന്നുവോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അത്ഭുതമായ അങ്ങയുടെ വിഭൂതിരൂപങ്ങളെ മുഴുവനും പറയുന്നതിന്നു് അങ്ങു തന്നെ യോഗ്യനായിരിക്കുന്നു.

കഥം വിദ്യാമഹം യോഗിംസ്ത്വാം സദാ പരിചിന്തയൻ
കേഷു കേഷു ച ഭാവേഷു ചിന്ത്യോസി ഭഗവന്മയാ. 17

ഹേ യോഗിൻ	സകല ഐശ്വര്യങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഹേ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ
അഹം	ഞാൻ
കഥം	എങ്ങനെ (എന്തെല്ലാം വിഭൂതികളാൽ)
സദാ	എപ്പോഴും
പരിചിന്തയൻ	ധ്യാനിക്കുന്നവനായി
ത്വാം	അങ്ങയെ
വിദ്യാം	അറിയും
ഹേ ഭഗവൻ	അല്ലയോ ഭഗവാനേ
കേഷു കേഷു ച ഭാവേഷു	ഏതേതു പദാർത്ഥങ്ങളിൽ
മയാ	എന്നാൽ
ചിന്ത്യഃ അസി	അങ്ങു ധ്യാനിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു.

സകല ഐശ്വര്യങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ, ഞാൻ അങ്ങയെ, സദാ എങ്ങനെ (എന്തെല്ലാം വിഭൂതിഭേദങ്ങളോടുകൂടി) ധ്യാനിച്ചുകൊണ്ടു് അറിയും? അല്ലയോ ഭഗവാനേ, ഏതേതു പദാർത്ഥങ്ങളിൽ അങ്ങു് എന്നാൽ ധ്യാനിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു?

വിസ്തരേണാത്മനോ യോഗം വിഭൂതിം ച ജനാർദ്ദന
ഭൂയഃ കഥയ തൃപ്തിർഹി ശൃണ്വതോ നാസ്തി മേമൃതം. 18

ഹേ ജനാർദ്ദന	അല്ലയോ ജനാർദ്ദന
ആത്മനഃ	അങ്ങയുടെ
യോഗം	യോഗത്തേയും (സർവ്വജ്ഞത്വസർവ്വശക്തിത്വാദിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന യോഗൈശ്വര്യത്തേയും)
വിഭൂതിം ച	വിഭൂതിയേയും
വിസ്തരേണ	വിസ്താരമായി
ഭൂയഃ	ഇനിയും
കഥയ	പറഞ്ഞാലും
ഹി	എന്തെന്നാൽ
അമൃതം	അമൃതരൂപമായിരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ വാക്യത്തെ
ശൃണ്വതഃ മേ	കേൾക്കുന്ന എനിക്ക്
തൃപ്തിഃ	തൃപ്തി (അലംബുദ്ധി)
ന അസ്തി	ഇല്ല.

അല്ലയോ ജനാർദ്ദന, അങ്ങയുടെ യോഗത്തേയും വിഭൂതിയേയും വിസ്താരമായി ഇനിയും പറഞ്ഞാലും. എന്തെന്നാൽ, അമൃതരൂപമായിരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ വാക്യത്തെ കേൾക്കുന്ന എനിക്കു തൃപ്തിയില്ല.

[ശം-ഭാ] അങ്ങയുടെ യോഗൈശ്വര്യശക്തിവിശേഷത്തേയും, വിഭൂതിയേയും, ധ്യാനിക്കപ്പെടേണ്ട പദാർത്ഥങ്ങളേയും, വിസ്താരമായി ഇനിയും പറഞ്ഞാലും. ഭൂയഃ കഥയ=മുൻപേ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടെങ്കിലും ഇനിയും പറഞ്ഞാലും. തൃപ്തിഃ....അമൃതം =എന്തെന്നാൽ, അങ്ങയുടെ മുഖത്തിൽനിന്നുവരുന്ന വാക്യാമൃതത്തെ കേൾക്കുന്ന എനിക്കു തൃപ്തിയുണ്ടാകുന്നില്ല. ജനാർദ്ദനൻ—ദേവന്മാരുടെ പ്രതിപക്ഷക്കാരായ അസുരന്മാരെ നരകത്തിലേക്ക് അയയ്ക്കുന്നവനാകയാൽ ജനാർദ്ദനൻ; അല്ലെങ്കിൽ, ലൗകികമായ അഭ്യുദയത്തിന്നും മോക്ഷത്തിന്നുംവേണ്ടി സകലജനങ്ങളാലും പ്രാർത്ഥിക്കപ്പെടുന്നവനാകയാൽ ജനാർദ്ദനൻ.

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

ഹന്ത തേ കഥയിഷ്യാമി ദിവ്യാ ഹ്യാത്മവിഭൂതയഃ
പ്രാധാന്യതഃ കുരുശ്രേഷ്ഠ നാസ്ത്യന്തോ വിസ്തരസ്യ മേ. 19

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹന്ത ഹേ കുരുശ്രേഷ്ഠ	അല്ലയോ കുരുശ്രേഷ്ഠ (അർജ്ജുന)
തേ	നിനക്ക്
ദിവ്യാഃ	അത്ഭുതങ്ങളായ
(യാഃ) ആത്മവിഭൂതയഃ	എന്റെ യാവചില വിഭൂതിരൂപങ്ങളാണുള്ളതു്
(താഃ)	അവയെ
പ്രാധാന്യതഃ	പ്രധാനമായിട്ടു്
കഥയിഷ്യാമി	ഞാൻ പറഞ്ഞുതരാം
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
മേ	എന്റെ
വിസ്തരസ്യ	വിഭൂതികളുടെ വിസ്താരത്തിന്നു്
അന്തഃ	അവസാനം
ന അസ്തി	ഇല്ല.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, (ദയക്കു പാത്രീഭൂതനായിരിക്കുന്ന) നിനക്ക് അത്ഭുതങ്ങളായ എന്റെ വിഭൂതിരൂപങ്ങളിൽ മുഖ്യമായിട്ടുള്ളവയെ ഞാൻ പറഞ്ഞുതരാം. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ എന്റെ വിഭൂതികളുടെ വിസ്താരത്തിന്നു് അവസാനമില്ല.

[ശം-ഭാ] ഹന്ത=ഇപ്പോൾ; ദിവ്യാഃ ആത്മവിഭൂതയഃ (യാഃ താഃ) പ്രാധാന്യതഃ തേ കഥയിഷ്യാമി = ദിവ്യങ്ങളായുള്ള എന്റെ വിഭൂതികളെ പ്രധാനമായിട്ടു് — അതാതു ദിക്കിൽ (അവസ്ഥയിൽ) പ്രധാനമായിട്ടുള്ളവയെ—ഞാൻ നിനക്കു പറഞ്ഞുതരാം. എന്നാൽ അവയെ മുഴുവൻ പറയുവാൻ നൂറു വഷം കൊണ്ടുകൂടി സാധിക്കുന്നതല്ല. ഹി=എന്തെന്നാൽ, മേ വിസ്തരസ്യ അന്തഃ ന അസ്തി=എന്റെ വിഭൂതികളുടെ വിസ്താരത്തിന്നു അവസാനമില്ല.

അഹമാത്മാ ഗുഡാകേശ സർവ്വഭൂതാശയസ്ഥിതഃ
അഹമാദിശ്ച മദ്ധ്യം ച ഭൂതാനാമന്ത ഏവ ച. 20

ഹേ ഗുഡാകേശ	നിദ്രയെ ജയിച്ചിരിക്കുന്ന അല്ലയോ അർജ്ജുന

സർവ്വഭൂതാശയസ്ഥിതഃ	(സർവ്വജ്ഞത്വാദി ഗുണങ്ങളോടുകൂടി നിയന്താവായി) സകല പ്രാണികളുടേയുമന്തഃകരണത്തിലിരിക്കുന്ന
ആത്മാ	പരമാത്മാ
അഹം	ഞാൻ (ആകുന്നു)
ഭൂതാനാം	പ്രാണികൾക്ക്
ആദിഃ ച	ആദിയും (ജനയിതാവും)
മധ്യം ച	സ്ഥിതിയും (രക്ഷകനും)
അന്തഃ ച	അവസാനവും (സംഹാരകർത്താവും)
അഹം ഏവ	ഞാൻതന്നെ (ആകുന്നു).

അല്ലയോ അർജ്ജുന, സകലപ്രാണികളുടേയും അന്തഃകരണത്തിൽ സർവ്വജ്ഞത്വാദിഗുണങ്ങളോടുകൂടി നിയന്താവായിരിക്കുന്ന പരമാത്മാ ഞാനാകുന്നു. സകല പ്രാണികളുടേയും ആദിയും മദ്ധ്യവും അവസാനവും ഞാൻതന്നെയാകുന്നു. (സകല ഭൂതങ്ങൾക്കും ജന്മാദിഹേതുവും ഞാൻതന്നെയാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] ഗുഡാകേശ—ഗുഡാകാ = നിദ്ര; അതിന്റെ ഈശ്വരൻ—നിദ്രയെ ജയിച്ചിരിക്കുന്നവനെന്നർത്ഥം. ഘനകേശൻ എന്നും അർത്ഥമുണ്ട്; ഹേ ഗുഡാകേശ; ഞാൻ സകലഭൂതങ്ങളുടേയും ഹൃദയത്തിലിരിക്കുന്ന നിത്യം ധ്യാനിക്കപ്പെടേണ്ട പ്രത്യഗാത്മാവാകുന്നു; അതിന്നു ശക്തിയില്ലാത്തവർ ഇനി പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന ഭാവങ്ങളിൽ എന്നെ ചിന്തിക്കേണ്ടതാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ ഞാൻ സകല ഭൂതങ്ങൾക്കും (ഉൽപത്തി) കാരണവും സ്ഥിതിയും ലയവുമാകുന്നു. ഇപ്രകാരമാണ് എന്നെ ധ്യാനിക്കേണ്ടത്.

ആദിത്യാനാമഹം വിഷ്ണുർജ്ജ്യോതിഷാം രവിരംശുമാൻ
മരീചിർമ്മരുതാമസ്മി നക്ഷത്രാണാമഹം ശശീ. 21

ആദിത്യാനാം	ദ്വാദശാദിത്യന്മാരിൽ
വിഷ്ണുഃ	വിഷ്ണു എന്ന ആദിത്യൻ
അഹം	ഞാനാകുന്നു
ജ്യോതിഷാം	പ്രകാശമുള്ളവയിൽ
അംശുമാൻ	വിശ്വമെല്ലാം നിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന രശ്മികളോടുകൂടിയ

രവിഃ	സൂര്യൻ
(അഹം)	ഞാനാകുന്നു
മരുതാം	(സപ്ത) മരുത്തുക്കളിൽ (സപ്തവായുക്കളിൽ)
മരീചിഃ	മരീചി
അഹം അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
നക്ഷത്രാണാം	നക്ഷത്രങ്ങളിൽ
ശശീ	ചന്ദ്രൻ
അഹം	ഞാനാകുന്നു.

ദ്വാദശാദിത്യന്മാരിൽ വിഷ്ണുവെന്ന ആദിത്യൻ ഞാനാകുന്നു. പ്രകാശമുള്ളവയിൽ എങ്ങും നിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന (വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്ന) രശ്മികളോടുകൂടിയ സൂര്യനും, നക്ഷത്രങ്ങളിൽ ചന്ദ്രനും ഞാൻതന്നെ. സപ്തമരുത്തുക്കളിൽ മരീചി എന്ന മരുത്തു ഞാനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] മരുതാം—മരുത്ത് എന്ന ദേവതാഭേദങ്ങളിൽ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

വേദാനാം സാമവേദോസ്മി ദേവാനാമസ്മി വാസവഃ
ഇന്ദ്രിയാണാം മനശ്ചാസ്മി ഭൂതാനാമസ്മി ചേതനാ. 22

വേദാനാം	വേദങ്ങളിൽ
സാമവേദഃ	സാമവേദം
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
ദേവാനാം	ദേവന്മാരിൽ
വാസവഃ	ഇന്ദ്രൻ
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
ഇന്ദ്രിയാണാം	ഇന്ദ്രിയങ്ങളിൽ
മനഃ ച	മനസ്സും
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
ഭൂതാനാം	പ്രാണികളിൽ
ചേതനാ	ജ്ഞാനശക്തി
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു.

വേദങ്ങളിൽ സാമവേദവും, ദേവന്മാരിൽ ഇന്ദ്രനും, ഇന്ദ്രിയങ്ങളിൽ മനസ്സും, ഭൂതങ്ങളിൽ ജ്ഞാനശക്തിയും ഞാനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇന്ദ്രിയാണാം മനഃ അസ്മി=ചക്ഷുരാദി ഏകാദശ ഇന്ദ്രിയങ്ങളിൽവെച്ച് സങ്കല്പവികല്പാത്മകമായ മനസ്സ് ഞാനാകുന്നു. ചേതനാ=കാര്യകാരണസംഘാതത്തിൽ അഭിവ്യക്തമായിരിക്കുന്ന ബുദ്ധിയുടെ വൃത്തി. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

രുദ്രാണാം ശംകരശ്ചാസ്മി വിത്തേശോ യക്ഷരക്ഷസാം
വസൂനാം പാവകശ്ചാസ്മി മേരുഃ ശിഖരിണാമഹം. 23

രുദ്രാണാം	പതിനൊന്നു രുദ്രന്മാരിൽ
ശംകരഃ ച	ശങ്കരൻ എന്നു പേരായ രുദ്രൻ
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
യക്ഷരക്ഷസാം	യക്ഷന്മാരും രാക്ഷസന്മാരുമായവരിൽ
വിത്തേശഃ	കുബേരൻ
(അസ്മി)	ഞാനാകുന്നു
വസൂനാം	അഷ്ടവസുക്കളിൽ
പാവകഃ ച	അഗ്നി
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
ശിഖരിണാം	പർവ്വതങ്ങളിൽ
മേരുഃ	മേരുപർവ്വതം
അഹം	ഞാനാകുന്നു.

പതിനൊന്നു രുദ്രന്മാരിൽ ശങ്കരനെന്ന രുദ്രനും, യക്ഷരാക്ഷസന്മാരിൽ കുബേരനും, അഷ്ടവസുക്കളിൽ അഗ്നിയും, പർവ്വതങ്ങളിൽ മേരുപർവ്വതവും ഞാനാകുന്നു.

പുരോധസാം ച മുഖ്യം മാം വിദ്ധി പാർത്ഥ ബൃഹസ്പതിം
സേനാനീനാമഹം സ്കന്ദഃ സരസാമസ്മി സാഗരഃ. 24

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
പുരോധസാം	പുരോഹിതന്മാരിൽ
മുഖ്യം	ശ്രേഷ്ഠനായ
ബൃഹസ്പതിം	(ദേവഗുരുവായ) ബൃഹസ്പതിയായി
മാം	എന്നെ
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും
സേനാനീനാം	സേനാപതികളിൽ
അഹം	ഞാൻ

സ്കന്ദഃ	(ദേവസേനാധിപനായ) സുബ്രഹ്മണ്യ നാകുന്നു
സരസാം	ജലാശയങ്ങളിൽ
സാഗരഃ ച	സമുദ്രവും
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, പുരോഹിതന്മാരിൽ എന്നെ ബൃഹസ്പതിയായറിഞ്ഞാലും. സേനാപതിമാരിൽ ഞാൻ സുബ്രഹ്മണ്യനാകുന്നു. ജലാശയങ്ങളിൽ സമുദ്രവും ഞാനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] പുരോധസാം....ബൃഹസ്പതിം=എന്നെ രാജപുരോഹിതന്മാരിൽ പ്രധാനനായ ബൃഹസ്പതിയായറിഞ്ഞാലും. എന്തെന്നാൽ അദ്ദേഹം ഇന്ദ്രന്റെ പുരോഹിതനാകയാൽ മുഖ്യനാകുന്നു. സരസാം സാഗരഃ അസ്മി=ദേവന്മാർ കുഴിച്ചിട്ടുള്ള ജലാശയങ്ങളിൽ സമുദ്രം ഞാനാകുന്നു. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

മഹർഷീണാം ഭൃഗുരഹം ഗിരാമസ്മ്യേകമക്ഷരം
യജ്ഞാനാം ജപയജ്ഞോസ്മി സ്ഥാവരാണാം ഹിമാലയഃ. 25

മഹർഷീണാം	മഹർഷിമാരിൽ
ഭൃഗുഃ	ഭൃഗുമഹർഷി
അഹം	ഞാനാകുന്നു
ഗിരാം	പദാത്മികങ്ങളായ വാക്കുകളിൽ
ഏകം അക്ഷരം	ഏകാക്ഷരമായ 'ഓം' കാരപദം
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
യജ്ഞാനാം	യജ്ഞങ്ങളിൽ
ജപയജ്ഞഃ	ജപയജ്ഞവും
സ്ഥാവരാണാം	സ്ഥാവരങ്ങളിൽ
ഹിമാലയഃ	ഹിമവാൻപർവ്വതവും
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു.

മഹർഷിമാരിൽ ഭൃഗുമഹർഷി ഞാനാകുന്നു. പദാത്മികങ്ങളായ വാക്യങ്ങളിൽ ഏകാക്ഷരമായ 'ഓം'കാരപദം ഞാനാകുന്നു. യജ്ഞങ്ങളിൽ ജപയജ്ഞവും, സ്ഥാവരങ്ങളിൽ ഹിമവാൻ പർവ്വതവും ഞാനാകുന്നു.

അശ്വത്ഥഃ സർവ്വവൃക്ഷാണാം ദേവർഷീണാം ച നാരദഃ
ഗന്ധർവ്വാണാം ചിത്രരഥഃ സിദ്ധാനാം കപിലോ മുനിഃ. 26

ഉച്ചൈഃശ്രവസമശ്വാനാം വിദ്ധി മാമമൃതോത്ഭവം
ഐരാവതം ഗജേന്ദ്രാണാം നരാണാം ച നരാധിപം. 27

സർവ്വവൃക്ഷാണാം	സകല വൃക്ഷങ്ങളിൽ
അശ്വത്ഥഃ	അശ്വത്ഥവൃക്ഷവും
ദേവർഷീണാം	ദേവർഷിമാരിൽ
നാരദഃ ച	നാരദമഹർഷിയും
ഗന്ധർവ്വാണാം	ഗന്ധർവ്വന്മാരിൽ
ചിത്രരഥഃ	ചിത്രരഥൻ എന്ന ഗന്ധർവ്വനും
സിദ്ധാനാം	സിദ്ധന്മാരിൽ (ജനിക്കുമ്പോഴുംതന്നെ പരമാത്മ തത്ത്വജ്ഞന്മാരായവരിൽ)
കപിലഃ മുനിഃ	കപിലൻ എന്ന മുനിയും
(അസ്മി)	ഞാനാകുന്നു
അശ്വാനാം	കുതിരകളിൽ
അമൃതോത്ഭവം	അമൃതമഥനത്തിൽനിന്നുത്ഭവിച്ച
ഉച്ചൈഃശ്രവസം	ഉച്ചൈശ്രവസ്സ് എന്ന കുതിരയായും
ഗജേന്ദ്രാണാം	ശ്രേഷ്ഠമായ ആനകളിൽ
ഐരാവതം	(അമൃതമഥനത്തിൽനിന്നുത്ഭവിച്ച) ഐരാവതമെന്ന ആനയായും
നരാണാം	മനുഷ്യരിൽ
നരാധിപം ച	രാജാവായും
മാം	എന്നെ
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും.

സകല വൃക്ഷങ്ങളിൽ അശ്വത്ഥവൃക്ഷവും, ദേവഷിമാരിൽ നാരദമഹർഷിയും, ഗന്ധർവ്വന്മാരിൽ ചിത്രരഥനെന്ന ഗന്ധർവ്വനും, സിദ്ധന്മാരിൽ കപിലൻ എന്ന മുനിയും ഞാനാകുന്നു. കുതിരകളിൽ അമൃതമഥനത്തിൽനിന്നുത്ഭവിച്ച ഉച്ചൈഃ ശ്രവസ്സെന്ന കുതിരയായും, ഗജേന്ദ്രന്മാരിൽ ഐരാവതമെന്ന ആനയായും, മനുഷ്യരിൽ രാജാവായും എന്നെ അറിഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] സിദ്ധാനാം=ജന്മനാതന്നെ ധർമ്മജ്ഞാനവൈരാഗ്യൈശ്വര്യാതിശയത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നവരിൽ; ഐരാവതം=ഇരാവതിയുടെ പുത്രനായ ഗജശ്രേഷ്ഠൻ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ആയുധാനാമഹം വജ്രം ധേനൂനാമസ്മി കാമധുക്
പ്രജനശ്ചാസ്മി കന്ദർപ്പഃ സർപ്പാണാമസ്മി വാസുകിഃ. 28
അനന്തശ്ചാസ്മി നാഗാനാം വരുണോ യാദസാമഹം
പിതൄണാമര്യമാ ചാസ്മി യമഃ സംയമതാമഹം. 29

ആയുധാനാം	ആയുധങ്ങളിൽ
വജ്ര	വജ്രായുധം
അഹം	ഞാനാകുന്നു
ധേനൂനാം	പശുക്കളിൽ
കാമധുക്	കാമധേനു
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
പ്രജനഃ	പ്രജോൽപത്തിക്കു കാരണമായ
കന്ദർപ്പഃ	കാമൻ (മന്മഥൻ)
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
സർപ്പാണാം	സർപ്പങ്ങളിൽ (വിഷത്തോടുകൂടിയവയിൽ)
വാസുകിഃ ച	വാസുകി എന്ന സർപ്പരാജനും
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
നാഗാനാം	നാഗങ്ങളിൽ (വിഷമില്ലാത്തവയിൽ)
അനന്തഃ ച	നാഗരാജനായ ശേഷൻ
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
യാദസാം	ജലജന്തുക്കളിൽ (ജലത്തിൽ സഞ്ചരിക്കുന്നവരിൽ
വരുണഃ	രാജാവായ വരുണൻ
അഹം	ഞാനാകുന്നു
പിതൄണാം	പിതൃക്കളിൽ
അര്യമാ ച	പിതൃരാജാവായ അര്യമനും
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
സംയമതാം	നിയമത്തെ ചെയ്യുന്നവരിൽ (ദണ്ഡിപ്പിക്കുന്നവരിൽ)
യമഃ	യമൻ
അഹം	ഞാനാകുന്നു.

ആയുധങ്ങളിൽ വജ്രായുധവും, പശുക്കളിൽ കാമധേനുവും, പ്രജോൽപത്തിക്കു ഹേതുവായ മന്മഥനും, സർപ്പങ്ങളിൽ രാജാ

വായ വാസുകിയും, നാഗങ്ങളിൽ രാജാവായ ശേഷനും, ജലസഞ്ചാരികളിൽ രാജാവായ വരുണനും, പിതൃക്കളിൽ രാജാവായ അര്യമനും, സംയമനംചെയ്യുന്നവരിൽ യമനും ഞാനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] വജ്രം=ദധീചിയുടെ എല്ലുകൊണ്ടുണ്ടാക്കപ്പെട്ട വജ്രായുധം; കാമധുക്=സകലകാമങ്ങളേയും സാധിപ്പിക്കുന്ന വസിഷ്ഠമഹർഷിയുടെ കാമധേനു; അല്ലെങ്കിൽ, ധാരാളം പാൽ തരുന്ന ഏതെങ്കിലും പശു. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

പ്രഹ്ളാദശ്ചാസ്മി ദൈത്യാനാം കാലഃ കലയതാമഹം
മൃഗാണാം ച മൃഗേന്ദ്രോഹം വൈനതേയശ്ച പക്ഷിണാം. 30

ദൈത്യാനാം	ദൈത്യന്മാരിൽ
പ്രഹ്ളാദഃ ച	പ്രഹ്ളാദൻ
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
കലയതാം	ഗണനംചെയ്യുന്നവരിൽ
കാലഃ	കാലം
അഹം	ഞാനാകുന്നു
മൃഗാണാം	മൃഗങ്ങളിൽ
മൃഗേന്ദ്രഃ ച	മൃഗരാജാവായ സിംഹവും
പക്ഷിണാം	പക്ഷികളിൽ
വൈനതേയഃ ച	പക്ഷിരാജാവായ ഗരുഡനും
അഹം	ഞാനാകുന്നു.

ദൈത്യന്മാരിൽ പ്രഹ്ളാദനും, ഗണനംചെയ്യുന്നവരിൽ കാലവും, മൃഗങ്ങളിൽ മൃഗരാജാവായ സിംഹവും, പക്ഷികളിൽ ഗരുഡനും ഞാനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദൈത്യാനാം=ദിതിവംശത്തിൽ ജനിച്ചവരിൽ; മൃഗേന്ദ്രഃ=സിംഹം, അല്ലെങ്കിൽ പുലി; വൈനതേയഃ=വിനതാപുത്രനായ ഗരുത്മാൻ (ഗരുഡൻ).

പവനഃ പവതാമസ്മി രാമഃ ശസ്ത്രഭൃതാമഹം
ഝഷാണാം മകരശ്ചാസ്മി സ്രോതസാമസ്മി ജാഹ്നവീ. 31

പവതാം	പരിശുദ്ധിയെ ചെയ്യുന്ന വസ്തുക്കളിൽ (വേഗമുള്ള വസ്തുക്കളിൽ)
പവനഃ	വായു

അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
ശസ്ത്രഭൃതാം	ആയുധം ധരിച്ച ശൂരന്മാരിൽ
രാമഃ	രാമൻ (ദശരഥപുത്രൻ)
അഹം	ഞാനാകുന്നു
ഝഷാണാം	മത്സ്യങ്ങളിൽ
മകരഃ ച	മകരമത്സ്യം
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
സ്രോതസാം	നദികളിൽ (പ്രവാഹോദകങ്ങളിൽ)
ജാഹ്നവീ	ഗംഗാനദി (ഭാഗീരഥി)
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു.

പരിശുദ്ധിയെ ചെയ്യുന്ന വസ്തുക്കളിൽ വായു ഞാനാകുന്നു. ആയുധം ധരിച്ച ശൂരന്മാരിൽ രാമൻ ഞാനാകുന്നു. മത്സ്യങ്ങളിൽ മകരമത്സ്യവും, നദികളിൽ ഗംഗാനദിയും ഞാനാകുന്നു.

സർഗ്ഗാണാമാദിരന്തശ്ച മധ്യം ചൈവാഹമർജ്ജുന
അധ്യാത്മവിദ്യാ വിദ്യാനാം വാദഃ പ്രവദതാമഹം. 32

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സർഗ്ഗാണാം	ആകാശാദി സൃഷ്ടികളിൽ
ആദിഃ	ഉൽപത്തിയും
മധ്യം ച	സ്ഥിതിയും
അന്തഃ ച	അവസാനവും (നാശവും)
അഹം	ഞാനാകുന്നു
വിദ്യാനാം	വിദ്യകളിൽ
അധ്യാത്മവിദ്യ	ആത്മസ്വരൂപത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്ന വിദ്യയും
പ്രവദതാം	വാദിക്കുന്നവരിൽ
വാദഃ	വാദവും
അഹം ഏവ	ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ആകാശാദിസൃഷ്ടികളുടെ ഉൽപത്തിയും, സ്ഥിതിയും നാശവും ഞാനാകുന്നു. വിദ്യകളിൽ ആത്മസ്വരൂപത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്ന വിദ്യയും, വാദിക്കുന്നവരിൽ വാദവും ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] സർഗ്ഗാണാം.....അഹം=ഞാൻ സൃഷ്ടികളുടെ ഉൽപത്തിയും സ്ഥിതിയും ലയവും ആകുന്നു. 'അഹമാദിശ്ച മധ്യഞ്ച ഭൂതനാമന്ത ഏവ ച' (അ. 10, ശ്ലോ. 20) എന്നിങ്ങനെ ആദ്യം ജീവാധിഷ്ഠിതന്മാരായ ഭൂതങ്ങളെ ഉദ്ദേശിച്ചാണ് പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളത്. എന്നാൽ ഇവിടെ ഇപ്പോൾ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു സകലസൃഷ്ടികളേയുമുദ്ദേശിച്ചാകുന്നു. വിദ്യകളിൽ ആത്മവിഷയമായ വിദ്യ പ്രധാനമാകുന്നു; എന്തെന്നാൽ, അതിൻെറ പ്രയോജനം മോക്ഷമാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അദ്ധ്യാത്മവിദ്യ ഞാനാകുന്നു. വാദിക്കുന്നവരിൽ വാദം പ്രധാനമാകുന്നു; എന്തെന്നാൽ, വാദം അർത്ഥനിർണ്ണയത്തെ ചെയ്യുന്നതിന്നു ഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നു. അതിനാൽ അതു് (=വാദം) ഞാനാകുന്നു. 'പ്രവദതാം' എന്നു പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു് വാദം, ജല്പം, വിതണ്ഡാ എന്നിങ്ങനെ പ്രവക്തൃദ്വാരേണ പലവിധ വദനഭേദങ്ങൾ എന്നർത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അവയിൽ വാദം, അർത്ഥനിർണ്ണയത്തിന്നു ഹേതുവാകയാൽ, പ്രധാനമാകുന്നു.

അക്ഷരാണാമകാരോസ്മി ദ്വന്ദ്വഃ സാമാസികസ്യ ച
അഹമേവാക്ഷയഃ കാലോ ധാതാഹം വിശ്വതോമുഖഃ 33

അക്ഷരാണാം	അക്ഷരങ്ങളിൽ (വർണ്ണങ്ങളിൽ)
അകാരഃ	'അ' എന്ന അക്ഷരം
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
സാമാസികസ്യ	സമാസസമൂഹങ്ങളിൽ
ദ്വന്ദ്വഃ	ദ്വന്ദ്വം എന്ന സമാസവും
അക്ഷയഃ	ക്ഷയമില്ലാത്ത (പ്രവാഹരൂപമായിരിക്കുന്ന)
കാലഃ ച	കാലവും
അഹം	ഞാൻ (ആകുന്നു)
ധാതാ	കർമ്മഫലങ്ങളെ കൊടുക്കുന്ന
വിശ്വതോമുഖഃ	ചതുർമ്മുഖബ്രഹ്മാവു് (സർവ്വതോമുഖനും)
അഹം ഏവ	ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

അക്ഷരങ്ങളിൽ 'അ' എന്ന എന്ന അക്ഷരം ഞാനാകുന്നു. സമാസസമൂഹങ്ങളിൽ ദ്വന്ദ്വമെന്ന സമാസം ഞാനാകുന്നു. പ്രവാഹരൂപമായിരിക്കുന്ന കാലവും ഞാനാകുന്നു. സർവ്വകർമ്മ

ഫലങ്ങളുടേയും വിധാതാവായിരിക്കുന്ന സവ്വതോമുഖനും ഞാൻതന്നെ.

[ശം.-ഭാ] 'കാലഃ' എന്ന ശബ്ദത്തിന്ന് ക്ഷണം (=കാലത്തിൻെറ സൂക്ഷ്മപരിമാണം) എന്നോ, അല്ലെങ്കിൽ കാലത്തിന്നും കൂടി കാലമായിരിക്കുന്ന പരമേശ്വരനെന്നോ അത്ഥം ധരിക്കാം. ധാതാ=കർമ്മഫലത്തിൻെറ വിധാതാ; വിശ്വതോമുഖഃ= സവ്വതോമുഖൻ.

മൃത്യുഃ സവ്വഹരശ്ചാഹമുൽഭവശ്ച ഭവിഷ്യതാം
കീർത്തിഃ ശ്രീർവ്വാക് ച നാരീണാം സ്മൃതിർമ്മേധാ ധൃതിഃ ക്ഷമാ. 34

സവ്വഹരഃ	(സംഹാരകന്മാരിൽവെച്ച്) സകലത്തേയും നശിപ്പിക്കുന്ന
മൃത്യുഃ ച	മൃത്യുവും
ഭവിഷ്യതാം	വരുവാൻപോകുന്ന പ്രാണികളുടെ
ഉത്ഭവഃ ച	ഉത്ഭവവും (അഭ്യുദയവും)
നാരീണാം	സ്ത്രീകളിൽ
കീർത്തിഃ	കീർത്തിക്കഭിമാനിദേവതയും
ശ്രീഃ	ഐശ്വര്യാഭിമാനിദേവതയായ ലക്ഷ്മിയും
വാക് ച	വാക്കിന്നഭിമാനിദേവതയായ സരസ്വതിയും
സ്മൃതിഃ	സ്മൃതിക്കഭിമാനിദേവതയും
മേധാ	ബുദ്ധിക്കഭിമാനിദേവതയും
ധൃതിഃ	ധൈര്യത്തിന്നഭിമാനിദേവതയും
ക്ഷമാ	ക്ഷമയ്ക്കഭിമാനിദേവതയും
അഹം	ഞാനാകുന്നു

സകലത്തേയും നശിപ്പിക്കുന്ന മൃത്യുവും, ഭാവികല്പന്മാരായ പ്രാണികളുടെ ഉത്ഭവവും (അഭ്യുദയവും) ഞാനാകുന്നു. സ്ത്രീകളിൽ സപ്തദേവതാരൂപകളായ കീർത്തി, ശ്രീ, വാക്, സ്മൃതി, മേധാ, ധൃതി, ക്ഷമ എന്നിവരും ഞാനാകുന്നു.

[ശം.-ഭാ] മൃത്യു രണ്ടുവിധമാകുന്നു: (1) ധനാദിയെ അപഹരിക്കുന്നവൻ, (2) പ്രാണനെ ഹരിക്കുന്നവൻ. ഇവരിൽ

പ്രാണനെ ഹരിക്കുന്നവൻ സർവ്വഹരൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. സർവ്വഹരനായ ആ മൃത്യു ഞാനാകുന്നു, അല്ലെങ്കിൽ, പ്രളയകാലത്തിൽ സർവ്വത്തേയും ഹരിക്കുന്ന പരമേശ്വരൻ എന്നും അർത്ഥമാകാം. ഭവിഷ്യതാം ഉത്ഭവഃ ച അഹം—ഭാവികാലത്തിൽ ഉത്കർഷപ്രാപ്തിക്കു യോഗ്യന്മാരായവർക്ക് അഭ്യുദയവും നൽ പ്രാപ്തിഹേതുവും ഞാനാകുന്നു. നാരീണാം കീർത്തിഃ....ക്ഷമാ— സ്ത്രീകളിൽ ഉത്തമകളായ കീർത്തി, ശ്രീ, വാക്, സ്മൃതി, മേധ, ധൃതി, ക്ഷമ എന്നിവർ ഞാനാകുന്നു. അവയുടെ ആഭാസമാത്ര ബന്ധം കൊണ്ടുതന്നെ ജനങ്ങൾ കൃതാർത്ഥന്മാരായിയെന്നു് വിചാരിക്കുന്നു.

ബൃഹത്സാമ തഥാ സാമ്നാം ഗായത്രീ ഛന്ദസാമഹം
മാസാനാം മാർഗ്ഗശീർഷോഹമൃതൂനാം കുസുമാകരഃ. 35

സാമ്നാം	സാമവേദത്തിലുള്ള ഗാനങ്ങളിൽ
ബൃഹത്സാമ	ബൃഹത്സാമമെന്ന സാമവും
ഛന്ദസാം	ഛന്ദസ്സുകളിൽ
ഗായത്രീ	ഗായത്രി എന്ന ഛന്ദസ്സും
അഹം	ഞാനാകുന്നു
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
മാസാനാം	മാസങ്ങളിൽ
മാർഗ്ഗശീർഷഃ	മാർഗ്ഗഴിമാസവും (ധനുമാസവും)
ഋതൂനാം	(ആറു്) ഋതുക്കളിൽ
കുസുമാകരഃ	(രമണീയത്വം ഹേതുവായിട്ടു്) വസന്തഋതുവും
അഹം	ഞാൻ ആകുന്നു.

സാമവേദത്തിലുള്ള ഗാനങ്ങളിൽ ബൃഹത്സാമമെന്ന സാമവും, ഛന്ദസ്സുകളിൽ ഗായത്രി എന്ന ഛന്ദസ്സും, അപ്രകാരംതന്നെ മാസങ്ങളിൽ മാർഗ്ഗഴിമാസവും, ഋതുക്കളിൽ വസന്തഋതുവും ഞാനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] സാമവേദത്തിലുള്ള ഗാനങ്ങളിൽ മോക്ഷപ്രതിപാദകമായിരിക്കുന്ന ബൃഹത്സാമം ഏറ്റവും പ്രധാനമാകുന്നു. അതിനാൽ അതു ഞാനാകുന്നു. ഗായത്ര്യാദി ഛന്ദോവിശിഷ്ടങ്ങളായ ഋക്കുകളിൽ ഗായത്രി എന്ന ഋക് ഞാനാകുന്നു. മാസ

ങ്ങളിൽ മാർഗ്ഗശീഷ്വം, ഋതുക്കളിൽ വസന്തഋതുവും ഞാനാകുന്നു. (മൃഗശീർഷനക്ഷത്രത്തോടുകൂടിയ പൗർണ്ണമാസിയുള്ള മാസം മാർഗ്ഗശീർഷമാസം).

ദ്യൂതം ഛലയതാമസ്മി തേജസ്തേജസ്വിനാമഹം
ജയോഽസ്മി വ്യവസായോഽസ്മി സത്ത്വം സത്ത്വവതാമഹം. 36

ഛലയതാം	അന്യോന്യം വഞ്ചിക്കുന്നവരെ സംബന്ധിച്ച
ദ്യൂതം	ചൂതുകളി
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
തേജസ്വിനാം	പ്രഭാവത്തോടുകൂടിയവരുടെ
തേജഃ	പ്രഭാവം
അഹം	ഞാൻ ആകുന്നു
ജയഃ	ജയത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവരുടെ ജയം
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
വ്യവസായഃ	(ഉദ്യമശാലികളായവരുടെ) ഉദ്യമം
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
സത്ത്വവതാം	സാത്ത്വികന്മാരുടെ
സത്ത്വം	സത്ത്വഗുണം
അഹം	ഞാനാകുന്നു.

വഞ്ചകന്മാരുടെ ചൂതുകളി എന്ന വഞ്ചനയും, പ്രഭാവത്തോടു കൂടിയവരിൽ പ്രഭാവവും, വിജയികളുടെ ജയവും, ഉദ്യമശാലികളുടെ ഉദ്യമവും, സാത്ത്വികന്മാരുടെ സത്ത്വഗുണവും ഞാനാകുന്നു.

വൃഷ്ണീനാം വാസുദേവോഽസ്മി പാണ്ഡവാനാം ധനഞ്ജയഃ
മുനീനാമപ്യഹം വ്യാസഃ കവീനാമുശനാ കവിഃ. 37

വൃഷ്ണീനാം	യാദവന്മാരിൽ
വാസുദേവഃ	വാസുദേവനും (ശ്രീകൃഷ്ണനും)
പാണ്ഡവാനാം	പാണ്ഡവന്മാരിൽ
ധനഞ്ജയഃ	അർജ്ജുനനും
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
മുനീനാം അപി	മുനിമാരിൽ (വേദാർത്ഥത്തെ മനനം ചെയ്യു ശീലമുള്ളവരിൽ)

വ്യാസഃ	വ്യാസമഹർഷിയും
കവീനാം	ശാസ്ത്രദർശികളിൽ
ഉശനാ കവിഃ	ഉശനൻ എന്ന പേരായ കവിയും (ശുക്രാചാര്യരും)
അഹം	ഞാനാകുന്നു.

യാദവന്മാരിൽ ശ്രീകൃഷ്ണനും, പാണ്ഡവന്മാരിൽ അർജ്ജുനനും, മുനിമാരിൽ വ്യാസമഹർഷിയും, കവികളിൽ ശുക്രമഹർഷിയും ഞാനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] വാസുദേവഃ=നിന്റെ സഖാവായ ഞാൻതന്നെ; മുനീനാം=മനനശീലന്മാരും സർവ്വപദാർത്ഥജ്ഞാനികളുമായിരിക്കുന്നവരിൽ; കവീനാം=ക്രാന്തദർശികളിൽ (സർവ്വജ്ഞന്മാരിൽ). ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ദണ്ഡോ ദമയതാമസ്മി നീതിരസ്മി ജിഗീഷതാം
മൗനം ചൈവാസ്മി ഗുഹ്യാനാം ജ്ഞാനം ജ്ഞാനവതാമഹം. 38

ദമയതാം	ദമനകർത്താക്കന്മാരെ (ദുഷ്ടന്മാരെ ശിക്ഷിക്കുന്നവരെ) സംബന്ധിച്ച
ദണ്ഡഃ	ദണ്ഡം (ദണ്ഡനക്രിയ)
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
ജിഗീഷതാം	ജയിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നവരെ സംബന്ധിച്ചുള്ള
നീതിഃ	സാമാദ്യുപായരൂപമായ നീതി (ന്യായം, ശാസ്ത്രീയമായ ധർമ്മമാർഗ്ഗം)
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
ഗുഹ്യാനാം	ഗോപനീയങ്ങളായവയിൽവെച്ച്
മൗനം	ഗോപനഹേതുവായ മൗനവചനം (മനനശീലത്വം)
അസ്മി	ഞാനാകുന്നു
ജ്ഞാനവതാം	തത്ത്വജ്ഞാനികളുടെ
ജ്ഞാനം ച	ജ്ഞാനവും
അഹം ഏവ	ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

ദമനകർത്താക്കന്മാരുടെ ദണ്ഡനക്രിയയും, ജയിപ്പാനിച്ഛയുള്ളവരുടെ സാമാദ്യുപായരൂപമായിരിക്കുന്ന നീതിയും, ഗോപനീയങ്ങളായുള്ളവയിൽ മൌനവും, തത്വജ്ഞാനികളുടെ ജ്ഞാനവും ഞാനാകുന്നു.

യച്ചാപി സർവ്വഭൂതാനാം ബീജം തദഹമർജ്ജുന
ന തദസ്തി വിനാ യത് സ്യാന്മയാ ഭൂതം ചരാചരം. 39

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സർവ്വഭൂതാനാം	സർവ്വഭൂതങ്ങൾക്കും
ബീജം	പ്രരോഹകാരണം
യത് ച അപി	യാതൊന്നോ
തത്	അതു്
അഹം	ഞാനാകുന്നു
ചരാചരം	ചരമായും അചരമായുമിരിക്കുന്ന
യത് ഭൂതം	യാതൊരു ഭൂതം
സ്യാത്	ഉണ്ടോ
തത്	അതു്
മയാ വിനാ	എന്നെ കൂടാതെ
ന അസ്തി	ഇരിക്കുന്നില്ല,

അല്ലയോ അർജ്ജുന, സകല ഭൂതങ്ങൾക്കും പ്രരോഹകാരണമായിട്ടേതോ അതു ഞാനാകുന്നു. സ്ഥാവരജംഗമാത്മകമായിരിക്കുന്ന യാതൊരു ഭൂതവും എന്നെ കൂടാതെയിരിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ഈ പ്രകരണത്തെ ഉപസംഹരിപ്പാൻവേണ്ടി ഭഗവാൻ വിഭൂതിസംക്ഷേപത്തെ പറയുന്നു—എന്നെ കൂടാതെ ചരമായോ അചരമായോ യാതൊരു ഭൂതവും ഇല്ല. എന്തെന്നാൽ, എന്നാൽ പരിത്യക്തമായിട്ടുള്ളതു നിരാത്മകമായും ശൂന്യമായും ഭവിക്കുന്നു. അതിനാൽ സർവ്വവും മദാത്മകമാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

നാന്തോസ്തി മമ ദിവ്യാനാം വിഭൂതീനാം പരന്തപ
ഏഷ തൂദ്ദേശതഃ പ്രോക്തോ വിഭൂതേർവിസ്തരോ മയാ. 40

ഹേ പരന്തപ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
മമ	എന്റെ

ദിവ്യാനാം	അത്ഭുതങ്ങളായ
വിഭൂതീനാം	വിഭൂതികൾക്ക്
അന്തഃ	അവസാനം
ന അസ്തി	ഇല്ല
വിഭൂതേഃ	വിഭൂതിയുടെ
ഏഷഃ തു വിസ്തരഃ	ഈ വിസ്താരം
ഉദ്ദേശതഃ	ചുരുക്കമായി
മയാ	എന്നാൽ
പ്രോക്തഃ	പറയപ്പെട്ടു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, എന്റെ അത്ഭുതങ്ങളായ വിഭൂതികൾക്ക് അവസാനമില്ല. എന്റെ വിഭൂതിരൂപത്തിന്റെ ഈ വിസ്താരം ചുരുക്കമായിട്ടു മാത്രം എന്നാൽ പറയപ്പെട്ടു.

[ശം-ഭാ] സർവ്വാത്മാവായിരിക്കുന്ന ഈശ്വരന്റെ വിഭൂതികൾ ഇത്ര (ഇന്ന പ്രകാരം) എന്ന് അറിയുവാനോ, പറയുവാനോ ആർക്കും സാധിക്കയില്ല. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

യദ്യദ്വിഭൂതിമത്സത്ത്വം ശ്രീമദൂർജ്ജിതമേവ വാ
തത്തദേവാവഗച്ഛ ത്വം മമ തേജോംശസംഭവം. 41

വിഭൂതിമത്	ഐശ്വര്യത്തോടുകൂടിയോ
ശ്രീമത്	സമ്പത്തോടുകൂടിയോ (കാന്തിയോടുകൂടിയോ)
ഊർജ്ജിതം ഏവ വാ	ഗുണാതിശയങ്ങളോടുകൂടിയോ
യത് യത്	ഏതേതു്
സത്ത്വം (അസ്തി)	വസ്തുവുണ്ടോ
തത് തത്	അതെല്ലാം
മമ	എന്റെ
തേജോംശസംഭവം ഏവ	പ്രഭാവത്തിന്റെ അംശംകൊണ്ടുണ്ടായവയെന്ന്
ത്വം	നീ
അവഗച്ഛ	അറിഞ്ഞാലും.

ഐശ്വര്യത്തോടുകൂടിയോ, സമ്പത്തോടുകൂടിയോ, (പ്രഭാവബലാദി) ഗുണാതിശയങ്ങളോടുകൂടിയോ എന്തെല്ലാം വസ്തുക്ക

ളുണ്ടോ അതെല്ലാം എന്റെ പ്രഭാവത്തിന്റെ അംശംകൊണ്ടുണ്ടായതാണെന്നു നീ അറിഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] ശ്രീമത്—ലക്ഷ്മിയോടുകൂടിയതു്; അല്ലെങ്കിൽ, ഉത്സാഹത്തോടുകൂടിയതു് (സമൃദ്ധിയോടു്, അല്ലെങ്കിൽ കാന്തിയോടുകൂടിയതു്); മമ—ഈശ്വരന്റെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അഥവാ ബഹുനൈതേന കിം ജ്ഞാതേന തവാർജ്ജുന,
വിഷ്ടഭ്യാഹമിദം കൃത്സ്നമേകാംശേന സ്ഥിതോ ജഗത്. 42

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
അഥവാ	അല്ലെങ്കിൽ (എന്നാൽ)
ബഹുനാ	വേറെ വേറെ വിസ്തരിച്ചു്
ജ്ഞാതേന	അറിയപ്പെട്ട
ഏതേന	ഈ വിഭൂതിരൂപംകൊണ്ടു്
തവ	നിനക്കു്
കിം	എന്തു പ്രയോജനം.
അഹം	ഞാൻ
കൃത്സ്നം	സകലമായ
ഇദം ജഗത്	ഈ ജഗത്തിനെ
ഏകാംശേന	ഒരംശംകൊണ്ടുമാത്രം
വിഷ്ടഭ്യ	വ്യാപിച്ചുകൊണ്ടു് (ധരിച്ചുകൊണ്ടു്)
സ്ഥിതഃ	നില്ക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, എന്നാൽ, വിസ്താരമായി അറിയപ്പെട്ട ഈ വിഭൂതികളെക്കൊണ്ടു നിനക്കെന്തു പ്രയോജനമാണുള്ളതു്? ഞാൻ ഈ ജഗത്തിനെ സകലത്തേയും ഒരംശംകൊണ്ടു വ്യാപിച്ചു (ധരിച്ചു)കൊണ്ടു സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇങ്ങനെ വിസ്താരമായിട്ടറിഞ്ഞിട്ടു നിനക്കു് എന്തു ഫലമാണുണ്ടാകുന്നതു്? ആകപ്പാടെ ഞാൻ പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന അർത്ഥത്തെ നീ കേട്ടാലും. ഈ ജഗത്തിനെ സകലത്തേയും ഞാൻ എന്റെ ഒരംശംകൊണ്ടു്, ഒരവയവംകൊണ്ടു്, ഒരു പാദംകൊണ്ടു്, (സർവ്വഭൂതസ്വരൂപനായിട്ടു്) ദൃഢമായി ധരിച്ചുകൊണ്ടു സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. 'പാദോസ്യ വിശ്വാ ഭൂതാനി—സർവ്വഭൂതങ്ങളും അദ്ദേഹത്തിന്റെ പാദമാകുന്നു' (തൈത്തിരീയ ആരണ്യകം, 3. 12) എന്നു ശ്രുതിവാക്യം.

പൂർവ്വപക്ഷം—വിഭൂത്യാദി വ്യക്തിവിശേഷങ്ങൾക്കും തൽസ്വരൂപത്വമുള്ളതിനാൽ തദുപാസ്തികൊണ്ടും തൽജ്ഞാനംകൊണ്ടും മുഖ്യമായ ഫലം നിശ്ചയമായുമുണ്ടാകും.

സമാധാനം—അങ്ങനെ പറയുവാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, വിഭൂതിവിശേഷങ്ങൾ അനന്തങ്ങളാകയാൽ—അവയിൽ ഈശ്വരത്വബുദ്ധിയുണ്ടാകുമ്പോൾ അനേകേശ്വരത്വജ്ഞാനമുണ്ടാവാനിടയാകുന്നു. അതു മോക്ഷഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നില്ല. വിഭൂതികൾ അനന്തങ്ങളായിരിക്കുമ്പോൾ തദുപാസ്തി ഏകേശ്വരത്വ ബുദ്ധികൊണ്ടു ചെയ്‌വാനും പ്രയാസമായിരിക്കും. അവയിൽ ഗുണവിശേഷ താരതമ്യമുള്ളതിനാൽ രാഗാദി കാലുഷ്യംകൂടാതെ ചിത്തത്തിനു പ്രസാദവും സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്നതല്ല. അതിനാൽ മുഖ്യാധികാരിയും മുമുക്ഷുവുമായിരിക്കുന്ന നീ സംസാരമോചനത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ സർവ്വാത്മാവായി ഭജിച്ചാലും എന്നു സൂചിപ്പിക്കുന്നതിന്നായി പറയുന്നു. വിഷ്ടഭ്യാഹം....ജഗത്—നിർവ്വിശേഷനും പരമാത്മാവുമായിരിക്കുന്ന ഞാൻ സ്ഥാവരജംഗമാത്മകമായും മായാതൽകാര്യമായുമിരിക്കുന്ന ഈ ജഗത്താസകലവും എന്റെ ഒരംശത്താൽ വ്യാപിച്ചുകൊണ്ടു സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു—നിരവയവമായിരിക്കുന്ന ആകാശത്തിന്നു മേഘാവച്ഛേദംകൊണ്ട് എപ്രകാരമാണ് ഭാഗകല്പന അതുപോലെ നിരംശമായിരുന്നാലും പരബ്രഹ്മത്തിനു മായാതൽകാര്യാവച്ഛേദംകൊണ്ടു തദുപഹിതമായിരിക്കുന്ന ചൈതന്യത്തിന്ന് അംശത്വം കല്പിക്കപ്പെടുന്നു. 'പാദോസ്യ വിശ്വാ ഭൂതാനി' എന്ന ശ്രുതിവാക്യപ്രകാരം മായോപാധികമായ അംശത്താൽ, പാദത്താൽ, സർവ്വത്തെയും വ്യാപിച്ചുകൊണ്ട് ഞാൻ സർവ്വാത്മാവായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. 'സഹസ്രശീർഷാ പുരുഷഃ, സഹസ്രശീർഷം ദേവം' എന്നിങ്ങനെ പ്രസിദ്ധമായിരിക്കുന്ന വിശ്വരൂപനും ഏകേശ്വരനുമായിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ നീ ഭജിച്ചാലും. ആ ഭജനം കൊണ്ടു നീ കൃതാർത്ഥനായി ഭവിക്കുമെന്നർത്ഥം.

ഇതി ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം

യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ

വിഭൂതിയോഗോ നാമ

ദശമോദ്ധ്യായഃ

വിഭൂതിയോഗമെന്ന പത്താമദ്ധ്യായം

സമാപ്തം.

പതിനൊന്നാമദ്ധ്യായം

ഭഗവാൻെറ വിഭൂതികളെല്ലാം പറയപ്പെട്ടു. എന്നാൽ 'വിഷ്ടഭ്യാഹമിദം കൃത്സ്നമേകാംശേന സ്ഥിതോ ജഗത്'' എന്നു ഭഗവാൻ പറഞ്ഞതിനെ കേട്ട് അർജ്ജുനൻ ഭഗവാൻെറ ആദ്യമായും ഐശ്വര്യമായുമിരിക്കുന്ന ജഗദാത്മരൂപത്തെ പ്രത്യക്ഷമായി കാണണമെന്ന ഇച്ഛയോടുകൂടി പറഞ്ഞു:

അർജ്ജുന ഉവാച:

മദനുഗ്രഹായ പരമം ഗുഹ്യമധ്യാത്മസംജ്ഞിതം
യത്ത്വയോക്തം വചസ്തേന മോഹോയം വിഗതോ മമ. 1

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

മദനുഗ്രഹായ	എന്നെ അനുഗ്രഹിക്കുന്നതിനുവേണ്ടി (എൻെറ ശോകനിവൃത്തിക്കായി ക്കൊണ്ട്)
പരമം	പരമാത്മനിഷ്ഠമായും
ഗുഹ്യം	ഗോപ്യമായും
അധ്യാത്മസംജ്ഞിതം	ആത്മാനാത്മവിവേകവിഷയമായുമുള്ള
യത് വചഃ	('അശോച്യാനന്വശോചസ്ത്വം' എന്നതുമുതൽ ആറാമദ്ധ്യായാവസാനംവരെയുള്ള) യാതൊരു വാക്യം
ത്വയാ	അങ്ങയാൽ
ഉക്തം	പറയപ്പെട്ടുവോ
തേന	ആ വാക്യത്തിൽ
മമ	എൻെറ
അയം മോഹഃ	ഈ മോഹം (ഞാൻ ഹന്താവാകുന്നു, ഇവർ ഹനിക്കപ്പെടുന്നു ഇത്യാദി ലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന ഭ്രമം)
വിഗതഃ	പോയി

എന്നെ അനുഗ്രഹിക്കുന്നതിനുവേണ്ടി പരമാത്മനിഷ്ഠമായും ഗോപ്യമായും ആത്മാനാത്മവിവേകവിഷയമായുമുള്ള യാതൊരു വാക്യമാണ് അങ്ങയാൽ പറയപ്പെട്ടത് ആ വാക്യത്താൽ എൻെറ മോഹം പോയിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പരമം = നിരതിശയമായ. മമ മോഹഃ—എന്റെ അവിവേകബുദ്ധി. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഭവാപ്യയൌ ഹി ഭൂതാനാം ശ്രുതൌ വിസ്തരശോ മയാ
ത്വത്തഃ കമലപത്രാക്ഷ മാഹാത്മ്യമപി ചാവ്യയം. 2

ഹേ കമലപത്രാക്ഷ	അല്ലയോ ചെന്താമരയിതൾപോലെയുള്ള കണ്ണുകളോടുകൂടിയവനേ
ത്വത്തഃ	അങ്ങയിൽനിന്നുതന്നെ
ഭൂതാനാം	പ്രാണികളുടെ
ഭവാപ്യയൌ	ഉൽപത്തിനാശങ്ങളും
മയാ	എന്നാൽ
വിസ്തരശഃ	വിസ്താരമായി
ശ്രുതൌ ഹി	കേൾക്കപ്പെട്ടു
അവ്യയം	ശാശ്വതമായ
മാഹാത്മ്യം അപി ച	(അങ്ങയുടെ) മഹിമയും
(ശ്രുതം)	കേൾക്കപ്പെട്ടു.

അല്ലയോ കമലപത്രാക്ഷ, പ്രാണികളുടെ ഉൽപത്തിവിനാശങ്ങൾ അങ്ങയിൽ നിന്നുതന്നെ എന്നാൽ വിസ്താരമായി കേൾക്കപ്പെട്ടു. ശാശ്വതമായ അങ്ങയുടെ മാഹാത്മ്യവും കേൾക്കപ്പെട്ടു.

[ശം-ഭാ] ഭവാപ്യയൌ—ഭവം=ഉൽപത്തി; അപ്യയം=പ്രളയം—ഉൽപത്തി പ്രളയങ്ങൾ എന്നർത്ഥം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഏവമേതദ്യഥാത്ഥ ത്വമാത്മാനം പരമേശ്വര
ദ്രഷ്ടുമിച്ഛാമി തേ രൂപമൈശ്വരം പുരുഷോത്തമ. 3

ഹേ പരമേശ്വര	അല്ലയോ പരമേശ്വര
ത്വം	അങ്ങ്
ആത്മാനം	അങ്ങയെക്കുറിച്ച്
യഥാ	എപ്രകാരം ('വിഷ്ടഭ്യാഹമിദം കൃത്സ്നമേകാംശേന സ്ഥിതോ ജഗത്' എന്നിങ്ങനെ)
ആത്ഥ	പറയുന്നുവോ
ഏവം ഏതത്	ഇത് അപ്രകാരംതന്നെയാകുന്നു

(തഥാപി)	എങ്കിലും
ഹേ പുരുഷോത്തമ	അല്ലയോ പുരുഷശ്രേഷ്ഠ
തേ	അങ്ങയുടെ
ഐശ്വരം	അനേക മഹിമകളോടുകൂടിയ (ജ്ഞാനൈശ്വര്യ ശക്തിവീര്യാദികളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന)
രൂപം	രൂപത്തെ
ദ്രഷ്ടും	കാണുന്നതിന്ന്
ഇച്ഛാമി	ഞാനിച്ഛിക്കുന്നു.

അല്ലയോ പരമേശ്വര, അങ്ങ് എപ്രകാരമുള്ള മഹിമകളോടുകൂടിയവനാണെന്ന് അങ്ങുതന്നെ പറഞ്ഞുവോ അതു് അപ്രകാരംതന്നെയാകുന്നുവെന്നു ഞാൻ പൂർണ്ണമായി വിശ്വസിക്കുന്നു. എങ്കിലും, ഹേ പുരുഷോത്തമ, അങ്ങയുടെ അനേകമഹിമകളോടുകൂടിയ സ്വരൂപത്തെ കാണുന്നതിന്നു ഞാനിച്ഛിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] തേ ഐശ്വരം രൂപം = ജ്ഞാനൈശ്വര്യശക്തിബലവീര്യതേജസ്സുകളോടുകൂടിയ അങ്ങയുടെ വൈഷ്ണവമായ രൂപത്തെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

മന്യസേ യദി തച്ഛക്യം മയാ ദ്രഷ്ടുമിതി പ്രഭോ
യോഗേശ്വര തതോ മേ ത്വം ദർശയാത്മാനമവ്യയം. 4

ഹേ പ്രഭോ	അല്ലയോ പ്രഭു
മയാ	എന്നാൽ
തത്	ആ രൂപം
ദ്രഷ്ടും	കാണുന്നതിന്ന്
ശക്യം ഇതി	സാദ്ധ്യമാണെന്ന്
യദി മന്യസേ	അങ്ങു വിചാരിക്കുന്നുവെങ്കിൽ
തതഃ	എന്നാൽ
ഹേ യോഗേശ്വര	യോഗികൾക്കെല്ലാമീശ്വരനായവനേ
ത്വം	അങ്ങ്
അവ്യയം	നാശമില്ലാത്ത (നിത്യമായ)
ആത്മാനം	അങ്ങയുടെ സ്വരൂപത്തെ
മേ	എനിക്കു്
ദർശയ	കാണിച്ചുതന്നാലും.

അല്ലയോ സ്വാമിൻ, ആ രൂപത്തെ എനിക്കു കാണുവാൻ കഴിയുമെന്ന് അങ്ങു വിചാരിക്കുന്നുവെങ്കിൽ, ഹേ യോഗേശ്വര, അങ്ങയുടെ അവ്യയമായ ആ സ്വരൂപത്തെ എനിക്കു കാണിച്ചു തന്നാലും.

[ശം-ഭാ] തതഃ = യാതൊന്നു ഹേതുവായിട്ടു ഞാൻ അങ്ങയുടെ രൂപത്തെ കാണുന്നതിന്ന് ഏററവുമാഗ്രഹിക്കുന്നുവോ അതു ഹേതുവായിട്ട്; മമ = എനിക്കായിക്കൊണ്ട്. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അർജ്ജുനൻ ഇപ്രകാരം പ്രാർത്ഥിച്ചപ്പോറം ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

പശ്യ മേ പാർത്ഥ രൂപാണി ശതശോഥ സഹസ്രശഃ
നാനാവിധാനി ദിവ്യാനി നാനാവർണ്ണാകൃതീനി ച. 5

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
നാനാവിധാനി	അനേകപ്രകാരങ്ങളായും
ദിവ്യാനി	അലൗകികങ്ങളായും
നാനാവർണ്ണാകൃതീനി ച	പലവിധ വർണ്ണങ്ങളോടും ആകൃതികളോടുംകൂടിയും
ശതശഃ	അനേക(നൂറ്)വിധങ്ങളായും
അഥ	പിന്നേയും
സഹസ്രശഃ	അനേക(ആയിര)ങ്ങളായുമിരിക്കുന്ന
മേ	എൻെറ
രൂപാണി	രൂപങ്ങളെ
പശ്യ	കണ്ടാലും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, അനേകവിധങ്ങളായും അലൗകികങ്ങളായും പലവിധവർണ്ണങ്ങളോടും ആകൃതികളോടുംകൂടിയവയായുമിരിക്കുന്ന എൻെറ രൂപങ്ങളെ കണ്ടാലും.

[ശം-ഭാ] ശതശഃ സഹസ്രശഃ ച = അനേകവിധമായും എന്നർത്ഥം; നാനാവിധാനി = അനേകപ്രകാരങ്ങളായും; ദിവ്യാനി = അപ്രാകൃതങ്ങളായും; നാനാവർണ്ണാകൃതീനി ച = നീല

പീതാദിനാനാവർണ്ണങ്ങളോടും അവയവവിശേഷങ്ങളോടും (അവയവസംസ്ഥാനവിശേഷങ്ങളോടും) കൂടിയുമിരിക്കുന്ന; മേ രൂപാണി പശ്യ—എന്റെ രൂപങ്ങളെ കണ്ടാലും.

പശ്യാദിത്യാൻ വസൂൻ രുദ്രാനശ്വിനൗ മരുതസ്തഥാ
ബഹൂന്യദൃഷ്ടപൂർവ്വാണി പശ്യാശ്ചര്യാണി ഭാരത. 6

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭരതവംശജ
ആദിത്യാൻ	ദ്വാദശാദിത്യന്മാരേയും
വസൂൻ	അഷ്ടവസുക്കളേയും
രുദ്രാൻ	ഏകാദശരുദ്രന്മാരേയും
അശ്വിനൗ	രണ്ടു് അശ്വിനീദേവന്മാരേയും
മരുതഃ	സപ്തമരുത്തുക്കളേയും
പശ്യ	നീ കണ്ടാലും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
ബഹൂനി	അനേകങ്ങളായും
അദൃഷ്ടപൂർവ്വാണി	(നിന്നാലാകട്ടെ അന്യനാലാകട്ടെ) മുമ്പു കാണപ്പെടാത്തവയായുമുള്ള
ആശ്ചര്യാണി	അത്ഭുതരൂപങ്ങളെ
പശ്യ	കണ്ടാലും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ആദിത്യന്മാരേയും, രുദ്രന്മാരേയും, അശ്വിനീദേവന്മാരേയും, മരുത്തുക്കളേയും കണ്ടാലും. അപ്രകാരംതന്നെ അനേകങ്ങളായും മുമ്പു കാണപ്പെടാത്തവയായുമുള്ള അത്ഭുതരൂപങ്ങളേയും കണ്ടാലും.

[ശം-ഭാ] അദൃഷ്ടപൂർവ്വാണി—ഈ മനുഷ്യലോകത്തിൽ നിന്നാലാകട്ടെ അന്യന്മാരാലാകട്ടെ മുമ്പു കാണപ്പെടാത്ത. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

കേവലം ഇത്രമാത്രമല്ല—

ഇഹൈകസ്ഥം ജഗത് കൃത്സ്നം പശ്യാദ്യ സചരാചരം
മമ ദേഹേ ഗുഡാകേശ യച്ചാന്യദ്ദ്രഷ്ടുമിച്ഛസി. 7

ഹേ ഗുഡാകേശ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സചരാചരം	സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളോടുകൂടിയ
കൃത്സ്നം ജഗത്	ജഗത്തുസകലത്തേയും

അന്യത് യത് ച	വേറെ ഏതിനെ (ജഗദാശ്രയഭൂതമായ കാരണസ്വരൂപത്തേയും, ജഗത്തിന്റെ അവസ്ഥാവിശേഷാദികമായിരിക്കുന്ന ജയപരാജയാദി വേറെ എന്തെല്ലാം)
ദ്രഷ്ടും ഇച്ഛസി	കാണുന്നതിന്നു നീ ഇച്ഛിക്കുന്നുവോ
(തത്)	അതിനേയും
മമ ദേഹേ	എന്റെ ദേഹത്തിൽ
ഇഹ ഏകസ്ഥം	അവയവരൂപേണ ഒരു ദിക്കിൽ തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതായി
അദ്യ	ഇപ്പോൾ
പശ്യ	കണ്ടാലും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, സ്ഥാവരജംഗമാത്മകമായ ജഗത്താസകലത്തെയും, വേറെ എന്തെല്ലാം കാണുവാൻ നീ ഇച്ഛിക്കുന്നുവോ അതിനേയും, എന്റെ ദേഹത്തിൽ (അവയവരൂപേണ) ഒരിടത്തിലിരിക്കുന്നതായി നീ ഇപ്പോൾ കണ്ടാലും.

[ശം-ഭാ] യത് അന്യത് ച—'യദ്വാ ജയേമ യദി വാ നോ ജയേയുഃ' (അ. 2, ശ്ലോ. 6) എന്നിങ്ങനെ നിന്റെ യാതൊരു ജയപരാജയാദിയെപ്പററി നീ ശങ്കിക്കുന്നുവോ അതിനേയും. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

എന്നാൽ—

ന തു മാം ശക്യസേ ദ്രഷ്ടുമനേനൈവ സ്വചക്ഷുഷാ
ദിവ്യം ദദാമി തേ ചക്ഷുഃ പശ്യ മേ യോഗമൈശ്വരം 8

അനേന തു	എന്നാൽ ഈ
സ്വചക്ഷുഷാ ഏവ	നിന്റെ ചർമ്മചക്ഷുസ്സുകൊണ്ടുതന്നെ
മാം	എന്നെ
ദ്രഷ്ടും	കാണുന്നതിന്നു
ന ശക്യസേ.	നീ ശക്തനായി ഭവിക്കുന്നതല്ല
(അതഃ)	അതിനാൽ
ദിവ്യം	ജ്ഞാനാത്മകമായ (അലൗകികമായ)
ചക്ഷുഃ	കണ്ണിനെ
തേ	നിനക്കു

ദദാമി	തരുന്നുണ്ട്
മേ	എന്റെ
ഐശ്വരം	അസാധാരണമായിരിക്കുന്ന
യോഗം	യുക്തിയെ (അഘടനഘടനാസാമർത്ഥ്യത്തെ)
പശ്യ	കണ്ടാലും.

എന്നാൽ നിന്റെ ഈ കണ്ണുകൊണ്ട് എന്നെ കാണുന്നതിന്നു നീ ശക്തനാവുകയില്ല. അതിനാൽ ജ്ഞാനാത്മകമായ ചക്ഷുസ്സിനെ ഞാൻ നിനക്കു തരുന്നു. എന്റെ അസാധാരണമായ യുക്തിയെ (അചിന്ത്യസാമർത്ഥ്യാതിശയത്തെ) കണ്ടാലും.

[ശം-ഭാ] എന്നാൽ പ്രാകൃതമായിരിക്കുന്ന നിന്റെ ഈ കണ്ണുകൊണ്ടു വിശ്വരൂപത്തെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന എന്നെ കാണുന്നതിന്നു നീ ശക്തനാവുകയില്ല. അതിനാൽ ഞാൻ നിനക്കു ദിവ്യമായ ചക്ഷുസ്സിനെ തരുന്നു. ആ ചക്ഷുസ്സുകൊണ്ടു നീ ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്റെ ഐശ്വര്യമായ യോഗത്തെ—യോഗശക്ത്യതിശയത്തെ—കണ്ടാലും.

സഞ്ജയ ഉവാച:

ഏവമുക്ത്വാ തതോ രാജൻ മഹായോഗേശ്വരോ ഹരിഃ
ദർശയാമാസ പാർത്ഥായ പരമം രൂപമൈശ്വരം. 9

സഞ്ജയൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ രാജൻ	അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ
മഹായോഗേശ്വരഃ	മഹാത്മാവായും യോഗികൾക്കീശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന
ഹരിഃ	ശ്രീ കൃഷ്ണഭഗവാൻ
ഏവം	ഇപ്രകാരം
ഉക്ത്വാ	പറഞ്ഞിട്ട്
തതഃ	അതിന്റെശേഷം
പരമം	ഉത്തമമായ
ഐശ്വരം രൂപം	വിശ്വരൂപത്തെ
പാർത്ഥായ	അർജ്ജുനന്ന്
ദർശയാമാസ	കാണിച്ചുകൊടുത്തു.

അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ, മഹാത്മാവും യോഗികാം ക്കീശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞ തിന്റെശേഷം ഉത്തമമായ വിശ്വരൂപത്തെ അൎജ്ജുനന്നായി കാണിച്ചുകൊടുത്തു.

[ശം-ഭാ] ഹരിഃ=നാരായണൻ; പരമംരൂപം=വിശ്വരൂപ ത്തെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അനേകവക്ത്രനയനമനേകാത്ഭുതദൎശനം
അനേകദിവ്യാഭരണം ദിവ്യാനേകോദ്യതായുധം. 10

അനേകവക്ത്രനയനം	അനേകം മുഖങ്ങളോടും കണ്ണുകളോടും കൂടിയും
അനേകാത്ഭുതദൎശനം	അനേകം അത്ഭുതങ്ങളായ കാഴ്ചകളോടു കൂടിയും
അനേകദിവ്യാഭരണം	അനേകദിവ്യാഭരണങ്ങളോടുകൂടിയും
ദിവ്യാനേകോദ്യതായുധം	ഉയൎത്തിപ്പിടിക്കപ്പെട്ട അനേകം ദിവ്യായുധങ്ങളോടുകൂടിയുമുള്ള
(രൂപം ദൎശയാമാസ)	രൂപത്തെ കാട്ടി.

അനേകം മുഖങ്ങളോടും കണ്ണുകളോടുംകൂടിയും, അനേകം അത്ഭു തങ്ങളായ കാഴ്ചകളോടുകൂടിയും, അനേകദിവ്യാഭരണങ്ങളോടു കൂടിയും, ഉയൎത്തിപ്പിടിക്കപ്പെട്ട അനേകം ദിവ്യായുധങ്ങളോടു കൂടിയുമുള്ള രൂപത്തെ കാട്ടി.

[ശം-ഭാ] അപ്രകാരമുള്ള രൂപത്തെ കാട്ടി (=ദൎശയാമാസ) എന്ന മുൻപത്തെ ശ്ലോകത്തോടു സംബന്ധിപ്പിക്കണം.

അത്രയുമല്ല—

ദിവ്യമാല്യാംബരധരം ദിവ്യഗന്ധാനുലേപനം
സൎവ്വാശ്ചൎയ്യമയം ദേവമനന്തം വിശ്വതോമുഖം. 11

ദിവ്യമാല്യാംബരധരം	ദിവ്യങ്ങളായ മാലകളെയും വസ്ത്രങ്ങളെയും ധരിച്ചിരിക്കുന്നതും
ദിവ്യഗന്ധാനുലേപനം	ദിവ്യങ്ങളായ സുഗന്ധദ്രവ്യങ്ങളെ ലേപനംചെയ്തിരിക്കുന്നതും
സൎവ്വാശ്ചൎയ്യമയം	അനേകാശ്ചൎയ്യപ്രായമായതും
ദേവം	പ്രകാശ (ദ്യോതനാ)ത്മകമായതും

അനന്തം	അപരിച്ഛിന്നമായതും (അവസാനമില്ലാത്തതും)
വിശ്വതോമുഖം (രൂപം ദർശയാമാസ)	സകലദിക്കിലും മുഖങ്ങളോടുകൂടിയതുമായ രൂപത്തെ കാട്ടി.

ദിവ്യമാല്യങ്ങളേയും ദിവ്യവസ്ത്രങ്ങളേയും ധരിച്ചിരിക്കുന്നതും, ദിവ്യങ്ങളായ സുഗന്ധദ്രവ്യങ്ങളെ ലേപനംചെയ്തിരിക്കുന്നതും, അനേകാശ്ചര്യപ്രായമായതും, പ്രകാശാത്മകമായിരിക്കുന്നതും, അപരിച്ഛിന്നമായതും, സകലദിക്കിലും മുഖങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതുമായ രൂപത്തെ കാട്ടി.

[ശം-ഭാ] ദിവ്യമാല്യാംബരധരം=ദിവ്യങ്ങളായ പുഷ്പങ്ങളേയും വസ്ത്രങ്ങളേയും ധരിച്ചിരിക്കുന്നതും; വിശ്വതോമുഖം=സർവ്വഭൂതാത്മകത്വം നിമിത്തം സകലദിക്കിലും മുഖങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതും; അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന രൂപത്തെ അർജ്ജുനന്നു കാട്ടിക്കൊടുത്തു. അല്ലെങ്കിൽ അങ്ങനെയുള്ള രൂപത്തെ അർജ്ജുനൻ കണ്ടു (=ദർശ്).

ഭഗവാൻെറ വിശ്വരൂപത്തിൻെറ പ്രകാശത്തിന്നു് ഇവിടെ ഒരുപമ പറയുന്നു:

ദിവി സൂര്യസഹസ്രസ്യ ഭവേദ്യുഗപദുത്ഥിതാ
യദി ഭാഃ സദൃശീ സാ സ്യാത് ഭാസസ്തസ്യ മഹാത്മനഃ. 12

ദിവി	ആകാശത്തിൽ
സൂര്യസഹസ്രസ്യ (യുഗപദുത്ഥിതസ്യ)	ഒന്നിച്ചുദിച്ചുപൊങ്ങുന്ന അനേകായിരം സൂര്യന്മാരുടെ
ഭാഃ	പ്രഭ
യുഗപൽ	ഒരേ കാലത്തു് (സമയത്തു്)
ഉത്ഥിതാ ഭവേൽ യദി	ഉദിച്ചു പ്രകാശിക്കുന്നതായാൽ
സാ	അതു് (ആ പ്രഭ)
തസ്യ മഹാത്മനഃ	ആ വിശ്വരൂപത്തെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന മഹാത്മാവിൻെറ
ഭാസഃ	പ്രഭയ്ക്കു്
സദൃശീ സ്യാത്	ഒരുവിധം തുല്യമായിരിക്കും

ആകാശത്തിൽ അനേകായിരം സൂര്യന്മാരുടെ പ്രഭ ഒരേ കാലത്തിലുദിച്ചുപൊങ്ങുന്നതായാൽ ആ പ്രഭ വിശ്വരൂപത്തെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന ആ മഹാത്മാവിന്റെ പ്രഭസ്സ് (ഏകദേശം) തുല്യമായിരിക്കും (അതിനു വേറെ ഒരുപമയില്ലെന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] ദിവി—അന്തരീക്ഷത്തിങ്കൽ, അല്ലെങ്കിൽ, (ഇവിടെനിന്നു മേല്പോട്ട്) തൃതീയലോകത്തിൽ മഹാത്മനഃ—വിശ്വരൂപത്തിന്റെ .... ഏകകാലത്തിലുദിച്ചുപൊങ്ങുന്ന അനേകായിരം സൂര്യന്മാരുടെ ഒരു പ്രഭാതിശയമുണ്ടെങ്കിൽ അതു വിശ്വരൂപത്തിന്റെ പ്രഭസ്സ് ഏകദേശം തുല്യമായി ഭവിക്കുന്നതാണ്. അതും സദൃശമായിരിപ്പാൻ പാടില്ലായെങ്കിൽ പിന്നെ വിശ്വരൂപപ്രഭ അതിനേയും അതിശയിച്ചിരിക്കുന്നു—വിശ്വരൂപപ്രഭയോടുപമിപ്പാൻ അന്യപദാർത്ഥമില്ലെന്നഭിപ്രായം.

അതിന്നും പുറമെ—

തത്രൈകസ്ഥം ജഗത് കൃത്സ്നം പ്രവിഭക്തമനേകധാ
അപശ്യദ്ദേവദേവസ്യ ശരീരേ പാണ്ഡവസ്തദാ. 13

അനേകധാ	അനേകങ്ങളായി (നാനാവിധമായി)
പ്രവിഭക്തം	വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന
കൃത്സ്നം ജഗത്	ജഗത്താസകലത്തേയും
ദേവദേവസ്യ	ദേവകൾക്കും ദേവനായിരിക്കുന്ന വിഷ്ണുവിന്റെ
തത്ര ശരീരേ	ആ വിശ്വരൂപത്തിൽ
ഏകസ്ഥം	(തദവയവത്വേന) ഒരിടത്തിലിരിക്കുന്നതായി
പാണ്ഡവഃ	അർജ്ജുനൻ
തദാ	അപ്പോൾ
അപശ്യത്	കണ്ടു.

നാനാവിധമായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന ജഗത്താസകലത്തേയും ദേവകൾക്കും ദേവനായിരിക്കുന്ന വിഷ്ണുവിന്റെ ആ വിശ്വരൂപത്തിൽ ഒരിടത്തിലിരിക്കുന്നതായി അർജ്ജുനൻ അപ്പോൾ കണ്ടു.

[ശം-ഭാ] തത്ര—ആ വിശ്വരൂപത്തിൽ; ദേവദേവസ്യ ശരീരേ—ഹരിയുടെ ശരീരത്തിൽ; കൃത്സ്നം ജഗത് അനേകധാ

പ്രവിഭക്തം—ദേവപിതൃമനുഷ്യാദി ഭേദങ്ങളായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ജഗത്താസകലത്തേയും. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

തതഃ സ വിസ്മയാവിഷ്ടോ ഹൃഷ്ടരോമാ ധനഞ്ജയഃ
പ്രണമ്യ ശിരസാ ദേവം കൃതാഞ്ജലിരഭാഷത. 14

തതഃ	(അപ്രകാരമുള്ള രൂപത്തെ കണ്ടതിൽ) പിന്നെ
വിസ്മയാവിഷ്ടഃ	വിസ്മയത്തോടു (ആശ്ചര്യത്തോടു) കൂടിയവനായും
ഹൃഷ്ടരോമാ	രോമാഞ്ചത്തോടുകൂടിയവനായുമിരിക്കുന്ന
സഃ ധനഞ്ജയഃ	ആ അർജ്ജുനൻ
ദേവം	വിശ്വരൂപത്തെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന ദേവനെ
ശിരസാ	ശിരസ്സുകൊണ്ട്
പ്രണമ്യ	നമസ്കരിച്ചിട്ട്
കൃതാഞ്ജലിഃ	സംപുടീകൃതഹസ്തനായിട്ട് (കൈകൂപ്പിയവനായിട്ട്)
അഭാഷത	പറഞ്ഞുതുടങ്ങി.

അങ്ങനെയുള്ള വിശ്വരൂപത്തെ കണ്ടതിന്റെശേഷം ആശ്ചര്യത്തോടുകൂടിയവനും രോമാഞ്ചത്തോടുകൂടിയവനുമായ അർജ്ജുനൻ വിശ്വരൂപത്തെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന ദേവനെ ശിരസ്സുകൊണ്ടു നമസ്കരിച്ച് കൈകൂപ്പിക്കൊണ്ട് (ഇപ്രകാരം) പറഞ്ഞു.

എപ്രകാരം?—ഭഗവാൻ കാണിച്ചുകൊടുത്ത വിശ്വരൂപത്തെ കണ്ടിട്ട് അർജ്ജുനൻ 'ഞാൻ അതിനെ കാണുന്നുണ്ട്'' എന്നിങ്ങനെ സ്വാനുഭവത്തെ വെളിപ്പെടുത്തിക്കൊണ്ടു പറഞ്ഞു:

അർജ്ജുന ഉവാച:

പശ്യാമി ദേവാംസ്തവ ദേവ ദേഹേ
സർവ്വാംസ്തഥാ ഭൂതവിശേഷസംഘാൻ
ബ്രഹ്മാണമീശം കമലാസനസ്ഥ—
മൃഷീംശ്ച സർവ്വാനുരഗാംശ്ച ദിവ്യാൻ. 15

അജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ ദേവ	അല്ലയോ ദേവ
തവ ദേഹേ	അങ്ങയുടെ വിശ്വരൂപശരീരത്തിൽ
ദേവാൻ	ആദിത്യാദി (ഇന്ദ്രാദി) ദേവന്മാരേയും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
സൎവ്വാൻ	സകല
ഭൂതവിശേഷസംഘാൻ	ജരായുജാണ്ഡജാദിഭൂതങ്ങളുടെ സമൂഹങ്ങളേയും
ദിവ്യാൻ	ദിവ്യന്മാരായ
സൎവ്വാൻ ഋഷീൻ ച	സകല ഋഷിമാരേയും
ഉരഗാൻ ച	(തക്ഷകാദി) സൎപ്പങ്ങളേയും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
ഈശം	ദേവാദികൾക്കെല്ലാമീശനായും
കമലാസനസ്ഥം	പൃഥിവീപത്മകർണ്ണികിയായ മേരുവിൽ (അല്ലെങ്കിൽ തന്നാഭിപത്മാസനത്തിൽ) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനായുമുള്ള
ബ്രഹ്മാണം (ച)	ചതുർമുഖബ്രഹ്മാവിനേയും
പശ്യാമി	ഞാൻ കാണുന്നു.

അല്ലയോ ദേവ, അങ്ങയുടെ വിശ്വരൂപമായ ശരീരത്തിൽ ആദിത്യാദിദേവന്മാരേയും, അപ്രകാരംതന്നെ ജരായുജാണ്ഡജാദി (സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളായുള്ള) ഭൂതസമൂഹങ്ങളേയും, ദിവ്യന്മാരായ സകല ഋഷിമാരേയും, സൎപ്പങ്ങളേയും, അപ്രകാരം തന്നെ ദേവാദികൾക്കെല്ലാമീശനായും പത്മാസനത്തിലിരിക്കുന്നവനായുമുള്ള ചതുർമുഖബ്രഹ്മാവിനേയും ഞാൻ കാണുന്നു.

[ശം-ഭാ] അല്ലയോ ദേവ, അങ്ങയുടെ ദേഹത്തിൽ സകലദേവന്മാരേയും, അപ്രകാരംതന്നെ സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളായും നാനാസംസ്ഥാനവിശേഷങ്ങളായുമുള്ള ഭൂതസംഘങ്ങളേയും, അവയ്ക്കും പുറമെ, കമലാസനസ്ഥനായും പ്രജകളുടെ ഈശിതാവായുമിരിക്കുന്ന ചതുർമ്മുഖബ്രഹ്മാവിനേയും, വസിഷ്ഠാദി ഋഷിമാരേയും. വാസുകിപ്രഭൃതികളായ സകല ദിവ്യസൎപ്പങ്ങളേയും ഞാൻ കാണുന്നു.

കമലാസനസ്ഥം=പൃഥിവിയാകുന്ന കമലത്തിന്റെ മദ്ധ്യത്തിലുള്ള മേരു കർണ്ണികയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന.

അനേകബാഹൂദരവക്ത്രനേത്രം
പശ്യാമി ത്വാം സർവ്വതോനന്തരൂപം
നാന്തം ന മധ്യം ന പുനസ്തവാദിം
പശ്യാമി വിശ്വേശ്വര വിശ്വരൂപ. 16

ഹേ വിശ്വേശ്വര	അല്ലയോ സകല ജഗത്തിന്നുമീശ്വരനായിരിക്കുന്നവനേ
ഹേ വിശ്വരൂപ	അല്ലയോ വിശ്വരൂപത്തെ ധരിച്ചിരിക്കുന്നവനേ
അനേകബാഹൂദര വക്ത്രനേത്രം	അനേക കൈകളോടും, ഉദരങ്ങളോടും മുഖങ്ങളോടും, കണ്ണുകളോടുംകൂടിയവനായും
അനന്തരൂപം	അനന്തരൂപങ്ങളോടുകൂടിയവനായുമിരിക്കുന്ന
ത്വാം	അങ്ങയെ
സർവ്വതഃ	എല്ലാ ദിക്കിലും
പശ്യാമി	ഞാൻ കാണുന്നു
തവ ആദിം	അങ്ങയുടെ ആദിയെ
ന (പശ്യാമി)	ഞാൻ കാണുന്നില്ല
പുനഃ മധ്യം	മധ്യത്തെയാകട്ടെ
ന (പശ്യാമി)	ഞാൻ കാണുന്നില്ല
അന്തം	അന്തത്തേയും (അവസാനത്തേയും)
ന പശ്യാമി	ഞാൻ കാണുന്നില്ല.

അല്ലയോ ജഗദീശ, വിശ്വരൂപധര, അനേകബാഹുക്കളോടും ഉദരങ്ങളോടും, മുഖങ്ങളോടും, കണ്ണുകളോടുംകൂടിയവനായും, അനേകരൂപങ്ങളോടുകൂടിയവനായുമിരിക്കുന്ന അങ്ങയെ ഞാനെല്ലാദിക്കിലും കാണുന്നു. എന്നാൽ, അങ്ങയുടെ ആദിയാകട്ടെ, മദ്ധ്യമാകട്ടെ, അന്തമാകട്ടെ, ഞാൻ കാണുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] അന്തം=അവസാനം. മധ്യം=രണ്ടു കോടിയുടെ അന്തരത്തിന്നു മധ്യമെന്നു പേർ പറയുന്നു. നാന്തം....പശ്യാമി=ദേവനായിരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ അന്തത്തെ ഞാൻ കാണുന്നില്ല; മധ്യത്തെ ഞാൻ കാണുന്നില്ല; ആദിയേയും ഞാൻ കാണുന്നില്ല.

അത്രയുമല്ല—

കിരീടിനം ഗദിനം ചക്രിണം ച
തേജോരാശിം സൎവ്വതോ ദീപ്തിമന്തം
പശ്യാമി ത്വാം ദുൎന്നിരീക്ഷ്യം സമന്താ-
ദ്ദീപ്താനലാൎക്കദ്യുതിമപ്രമേയം. 17

കിരീടിനം	കിരീടത്തോടുകൂടിയവനം
ഗദിനം	ഗദയോടുകൂടിയവനം
ചക്രിണം ച	ചക്രത്തോടുകൂടിയവനം
തേജോരാശിം	തേജഃപുഞ്ജരൂപനം
സൎവ്വതോ ദീപ്തിമന്തം	എങ്ങും നിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന കാന്തിയോടുകൂടിയവനം കാണ്മാനശക്യനം (അധികകഷ്ടത്തോടുകൂടി കാണപ്പെടത്തക്കവനും)
ദീപ്താനലാൎക്കദ്യുതിം	ജ്വലിച്ചുംകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അഗ്നി, സൂൎയ്യൻ എന്നിവയുടെ പ്രകാശംപോലെയുള്ള പ്രകാശത്തോടുകൂടിയവനം.
അപ്രമേയം	ഇന്നപ്രകാരമെന്നു നിശ്ചയിപ്പാനശക്യനമായ (നിൎണ്ണയിച്ചുകൂടാത്തവനമായ)
ത്വാം	അങ്ങയെ
സമന്താൽ	എല്ലാദിക്കിലും
പശ്യാമി	ഞാൻ കാണുന്നു.

കിരീടം ഗദ ചക്രം മുതലായവയോടുകൂടിയവനം, തേജഃപുഞ്ജരൂപനം, എങ്ങും നിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന കാന്തിയോടുകൂടിയവനം, കാണ്മാനശക്യനം, ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അഗ്നി സൂൎയ്യൻ എന്നിവയുടെ പ്രകാശംപോലെയുള്ള പ്രകാശത്തോടുകൂടിയവനം (ഇന്നപ്രകാരമെന്നു) നിശ്ചയിക്കുന്നതിന്നശക്യനമായ അങ്ങയെ ഞാൻ എല്ലാ ദിക്കിലും കാണുന്നു.

[ശം-ഭാ] കിരീടം=ശിരോഭൂഷണവിശേഷം; അപ്രമേയൻ=പരിച്ഛേദിപ്പാനശക്യനായവൻ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അങ്ങയുടെ ഈ യോഗശക്തിദൎശനംകൊണ്ടുതന്നെ ഞാനനുമാനിക്കുന്നു—

ത്വമക്ഷരം പരമം വേദിതവ്യം
ത്വമസ്യ വിശ്വസ്യ പരം നിധാനം
ത്വമവ്യയഃ ശാശ്വതധർമ്മഗോപ്താ
സനാതനസ്ത്വം പുരുഷോ മതോ മേ. 18

ത്വം	അങ്ങ്
വേദിതവ്യം	മുമുക്ഷുക്കളാൽ ജ്ഞാതവ്യമായ
പരമം അക്ഷരം	പരബ്രഹ്മം (ആകുന്നു)
ത്വം	അങ്ങ്
അസ്യ വിശ്വസ്യ	ഈ സകല പ്രപഞ്ചത്തിന്നും
പരം നിധാനം	പ്രകൃഷ്ടമായ (ഉത്തമമായ) ആശ്രയം (ആകുന്നു)
(അതഃ ഏവ)	അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ
ത്വം	അങ്ങ്
അവ്യയഃ	നിത്യൻ (ആകുന്നു)
ശാശ്വതധർമ്മഗോപ്താ	നിത്യമായ ധർമ്മത്തെ പാലിക്കുന്നവൻ (ആകുന്നു)
ത്വം	അങ്ങ്
സനാതനഃ	ചിരന്തനനായ (എന്നുമുള്ള)
പുരുഷഃ (അപി)	പരമപുരുഷനും (ആകുന്നു എന്നു്)
മേ മതഃ	എനിക്കു സമ്മതമാകുന്നു.

അങ്ങ് മുമുക്ഷുക്കളാൽ അറിയപ്പെടത്തക്ക പരബ്രഹ്മമാകുന്നു; അങ്ങ് ഈ സകല പ്രപഞ്ചത്തിന്നും പ്രകൃഷ്ടമായ ആശ്രയമാകുന്നു; അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ അങ്ങ് നാശരഹിതനും, നിത്യമായ ധർമ്മത്തെ പാലിക്കുന്നവനുമാകുന്നു; ചിരന്തനനായ പുരുഷനും അങ്ങാകുന്നുവെന്നാണ് എന്റെ അഭിപ്രായം.

[ശം-ഭാ] വേദിതവ്യം=മുമുക്ഷുക്കളാൽ അറിയപ്പെടത്തക്കവൻ; പരം നിധാനം=പരമാശ്രയം. മതഃ=അഭിപ്രായം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അനാദിമധ്യാന്തമനന്തവീര്യ-
മനന്തബാഹും ശശിസൂര്യനേത്രം
പശ്യാമി ത്വാം ദീപ്തഹുതാശവക്ത്രം
സ്വതേജസാ വിശ്വമിദം തപന്തം. 19

അനാദിമധ്യാന്തം	ഉൽപത്തിസ്ഥിതിലയങ്ങളില്ലാത്തവനും
അനന്തവീര്യം	അപരിമിതമായ പ്രഭാവ (സാമർത്ഥ്യ) ത്തോടുകൂടിയവനും
അനന്തബാഹും	മഹാവീര്യമുള്ള അനേകകൈകളോടു കൂടിയവനും
ശശിസൂര്യനേത്രം	സൂര്യചന്ദ്രന്മാർ കണ്ണുകളായിട്ടുള്ളവനും
ദീപ്തഹുതാശവക്ത്രം	മുഖത്തു ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അഗ്നിയോടു കൂടിയവനും
സ്വതേജസാ	തന്റെ തേജസ്സു (കാന്തി) കൊണ്ടു്
ഇദം വിശ്വം	ഈ സകലപ്രപഞ്ചത്തേയും
തപന്തം	തപിപ്പിക്കുന്നവനുമായ
ത്വാം	അങ്ങയെ
പശ്യാമി	ഞാൻ കാണുന്നു.

ഉൽപത്തിസ്ഥിതിലയങ്ങളില്ലാത്തവനും, അപരിമിതമായ പ്രഭാവത്തോടു (സാമർത്ഥ്യത്തോടു) കൂടിയവനും, മഹാവീര്യമുള്ള അനേകകൈകളോടുകൂടിയവനും, സൂര്യചന്ദ്രന്മാർ കണ്ണുകളായിട്ടുള്ളവനും, മുഖത്തു് ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അഗ്നിയോടുകൂടിയവനും, സ്വതേജസ്സുകൊണ്ടു് ഈ സകലപ്രപഞ്ചത്തേയും തപിപ്പിക്കുന്നവനുമായിരിക്കുന്ന അങ്ങയെ ഞാൻ കാണുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദീപ്തഹുതാശവക്ത്രം=ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അഗ്നിപോലെയുള്ള മുഖത്തോടുകൂടിയവൻ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ദ്യാവാപൃഥിവ്യോരിദമന്തരം ഹി
വ്യാപ്തം ത്വയൈകേന ദിശശ്ച സർവ്വാഃ
ദൃഷ്ട്വാത്ഭുതം രൂപമിദം തവോഗ്രം
ലോകത്രയം പ്രവ്യഥിതം മഹാത്മൻ. 20

ഹേ മഹാത്മൻ	അല്ലയോ മഹാത്മാവേ
ദ്യാവാപൃഥിവ്യോഃ	ആകാശം, ഭൂമി ഇവകളുടെ
ഇദം അന്തരം ഹി	മദ്ധ്യപ്രദേശമായ ഈ അന്തരീക്ഷം
ത്വയാ ഏകേന	അങ്ങൊരുവനാൽ
വ്യാപ്തം	വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു
സർവ്വാഃ ദിശഃ ച	സകല ദിക്കുകളും (കിഴക്കു മുതലായ സകല ദിക്കുകളും

(ത്വയാ വ്യാപ്താഃ)	അങ്ങയാൽ വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന
അദ്ഭുതം	അദ്ഭുതകരമായും (ഇതിനുമുമ്പിൽ കാണപ്പെടാത്തതായും)
ഉഗ്രം	ഘോരമായുമിരിക്കുന്ന
തവ ഇദം രൂപം	അങ്ങയുടെ ഈ വിശ്വരൂപത്തെ
ദൃഷ്ട്വാ	കണ്ടിട്ട്
ലോകത്രയം	മൂന്നു ലോകവും
പ്രവ്യഥിതം	വളരെ ഭയത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ മഹാത്മൻ, ആകാശം, ഭൂമി ഇവയുടെ മദ്ധ്യപ്രദേശമായ ഈ അന്തരീക്ഷം അങ്ങ് ഒരുവനാൽ വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. പ്രാച്യാദി സകലദിക്കുകളും അങ്ങയാൽതന്നെ വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അദ്ഭുതകരമായും ഘോരമായുമുള്ള അങ്ങയുടെ ഈ വിശ്വരൂപത്തെ കണ്ടിട്ട് മൂന്നു ലോകവും വളരെ ഭയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ത്വയാ ഏകേന=വിശ്വരൂപത്തെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന അങ്ങൊരുവനാൽ. അദ്ഭുതം=വിസ്മയത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്ന. ഉഗ്രം=ക്രൂരമായ. ഹേ മഹാത്മൻ=ഹേ അക്ഷുദ്രസ്വഭാവം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അമീ ഹി ത്വാം സുരസംഘാ വിശന്തി
കേചിത് ഭീതാഃ പ്രാഞ്ജലയോ ഗൃണന്തി
സ്വസ്തീത്യുക്ത്വാ മഹർഷിസിദ്ധസംഘാഃ
സ്തുവന്തി ത്വാം സ്തുതിഭിഃ പുഷ്കലാഭിഃ. 21

ഹി	അങ്ങ് നിത്യമായ ധർമ്മങ്ങളുടെ പാലകനാകുന്നുവെന്നതു് ഹേതുവായിട്ട്
അമീ സുരസംഘാഃ	ഈ ദേവസംഘങ്ങൾ
ത്വാം	അങ്ങയെ
വിശന്തി	ശരണം പ്രാപിക്കുന്നു
കേചിത്	(അവരിൽ) ചിലർ
ഭീതാഃ	വളരെ ഭയപ്പെട്ടവരായി
പ്രാഞ്ജലയഃ	കൈകൂപ്പിക്കൊണ്ട് (ദൂരെനിന്നു്)
ഗൃണന്തി	'ജയ ജയ, രക്ഷ രക്ഷ' എന്നിങ്ങനെ പ്രാർത്ഥിക്കുന്നു
മഹർഷിസിദ്ധസംഘാഃ	മഹർഷിമാരും സിദ്ധസംഘങ്ങളും

സ്വസ്തി ഇതി ഉക്ത്വാ	ക്ഷേമമുണ്ടാകട്ടെ എന്നു പറഞ്ഞു്
പുഷ്കലാഭിഃ സ്തുതിഭിഃ	പൂർണ്ണമായ സ്തുതികളെക്കൊണ്ടു്
ത്വാം	അങ്ങയെ
സ്തുവന്തി	സ്തോത്രംചെയ്യുന്നു (സ്തുതിക്കുന്നു).

ഈ ദേവസമൂഹങ്ങരം അങ്ങയെ ശരണംപ്രാപിക്കുന്നു. ചിലർ ഭയത്തോടുകൂടി (അകലെനിന്നു്) തൊഴുതുകൊണ്ടു്, 'ജയിച്ചാലും ജയിച്ചാലും. രക്ഷിക്കണെ രക്ഷിക്കണേ' എന്നിങ്ങനെ പ്രാർത്ഥിക്കുന്നു. മഹർഷിമാരും സിദ്ധന്മാരും ജഗത്തിന്നു ക്ഷേമമുണ്ടാകട്ടെ എന്നു പറഞ്ഞു പൂർണ്ണമായ സ്തുതികളെക്കൊണ്ടു് അങ്ങയെ സ്തുതിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അമീ സുരസംഘാഃ—ഭൂഭാരത്തെ കുറയ്ക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി മനുഷ്യരായി അവതരിച്ചു് ഇപ്പോരം യുദ്ധംചെയ്യുന്ന ഈ വസ്വാദിദേവസംഘങ്ങരം; വിശന്തി—അങ്ങയെ പ്രവേശിക്കുന്നവരായി കാണപ്പെടുന്നു. കേചിത്....ഗൃണന്തി—അവരിൽ ചിലർ വളരെ ഭയപ്പെട്ടു് ഓടിപ്പോകാൻതന്നെ ശക്തന്മാരാകാതെ 'രക്ഷിക്കണേ' എന്നു പറഞ്ഞു കൈകൂപ്പിക്കൊണ്ടു് അങ്ങയെ സ്തുതിക്കുന്നു. സ്വസ്തി....പുഷ്കലാഭിഃ—യുദ്ധം സമീപിച്ചപ്പോരം ദുർന്നിമിത്തങ്ങരം കാണുകയാൽ മഹർഷിമാരും സിദ്ധന്മാരും ജഗത്തിന്നു ക്ഷേമം ഭവിക്കട്ടെ എന്നു പറഞ്ഞു സമ്പൂർണ്ണങ്ങളായ സ്തുതികളെക്കൊണ്ടു് അങ്ങയെ സ്തുതിക്കുന്നു.

അത്രയുമല്ല—

രുദ്രാദിത്യാ വസവോ യേ ച സാധ്യാ
വിശ്വേശ്വിനൗ മരുതശ്ചോഷ്മപാശ്ച
ഗന്ധർവ്വയക്ഷാസുരസിദ്ധസംഘാ
വീക്ഷന്തേ ത്വാം വിസ്മിതാശ്ചൈവ സർവ്വേ. 22

രുദ്രാദിത്യാഃ	ഏകാദശരുദ്രന്മാരും ദ്വാദശാദിത്യന്മാരും
വസവഃ	അഷ്ടവസുക്കളും
യേ ച സാധ്യാഃ	സാദ്ധ്യന്മാരായ ദേവന്മാരാരോ അവരും
വിശ്വേ	വിശ്വദേവന്മാരും

അശ്വിനൗ	അശ്വിനീദേവന്മാരും
മരുതഃ ച	(സപ്ത)മരുത്തുക്കളും
ഊഷ്മപാഃ ച	പിതൃക്കളും
ഗന്ധർവ്വയക്ഷാസുര സിദ്ധസംഘാഃ	ഗന്ധർവ്വന്മാർ, യക്ഷന്മാർ, അസുരന്മാർ, സിദ്ധസംഘങ്ങൾ ഇവരും
സർവ്വേ ഏവ ച	എല്ലാവരും
വിസ്മിതാഃ	ആശ്ചര്യത്തോടുകൂടിയവരായി
ത്വാം	അങ്ങയെ
വീക്ഷന്തേ	(ഇടവിടാതെ) നോക്കുന്നു.

രുദ്രന്മാരും, ആദിത്യന്മാരും, സാദ്ധ്യന്മാരായ ദേവന്മാരും, വിശ്വദേവന്മാരും, അശ്വിനീദേവന്മാരും, മരുത്ഗണങ്ങളും, പിതൃദേവതകളും, ഗന്ധർവ്വന്മാർ യക്ഷന്മാർ അസുരന്മാർ സിദ്ധന്മാർ എന്നിവരുടെ സംഘങ്ങളും (ഇങ്ങനെ) എല്ലാവരും ആശ്ചര്യപ്പെട്ട് അങ്ങയെ ഇടവിടാതെ നോക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഊഷ്മപാഃ=പിതൃക്കൾ. ഗന്ധർവ്വാഃ=ഹാഹാ, ഹൂഹൂ മുതലായവർ. യക്ഷാഃ=കുബേരൻ മുതലായവർ. അസുരാഃ=വിരോചനൻ മുതലായവർ. സിദ്ധാഃ=കപിലൻ മുതലായ സിദ്ധന്മാർ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

എന്തെന്നാൽ—

രൂപം മഹത്തേ ബഹുവക്ത്രനേത്രം
മഹാബാഹോ ബഹുബാഹൂരുപാദം
ബഹൂദരം ബഹുദംഷ്ട്രാകരാളം
ദൃഷ്ട്വാ ലോകാഃ പ്രവ്യഥിതാസ്തഥാഹം. 23

ഹേ മഹാബാഹോ	ശ്രാഘ്യമായ കൈകളോടുകൂടിയവനേ
ബഹുവക്ത്രനേത്രം	അനേകമുഖങ്ങളോടും നേത്രങ്ങളോടും കൂടിയും
ബഹുബാഹൂരുപാദം	അനേകം കൈകളോടും തുടകളോടും കാലുകളോടുംകൂടിയും
ബഹൂദരം	അനേകം ഉദരങ്ങളോടുകൂടിയും
ബഹുദംഷ്ട്രാകരാളം	അനേകം ദംഷ്ട്രങ്ങളാൽ ഭയങ്കരമായുമിരിക്കുന്ന
തേ മഹത് രൂപം ദൃഷ്ട്വാ	അത്യൂർജ്ജിതമായ അങ്ങയുടെ രൂപത്തെ കണ്ടിട്ട്

ലോകാഃ	ജനങ്ങൾ എല്ലാം
പ്രവ്യഥിതാഃ	അതിഭീതന്മാരായി ഭവിച്ചിരിക്കുന്നു
അഹം (ച)	ഞാനും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ അതിഭീതനായിരിക്കുന്നു.

ഹേ മഹാബാഹോ, അനേകമുഖങ്ങളോടും നേത്രങ്ങളോടുംകൂടിയും, അനേക കൈകൾ തുടകൾ കാലുകൾ ഇവയോടുകൂടിയും അനേക ഉദരങ്ങളോടുകൂടിയും, അനേക ദംഷ്ട്രങ്ങളാൽ ഭയങ്കരമായും, ഇരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ ഈ അത്യൂർജ്ജിതമായ രൂപത്തെ കണ്ടിട്ട് ജനങ്ങളെല്ലാവരും അതിഭയത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നു. ഞാനും അപ്രകാരംതന്നെ വളരെ ഭയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ലോകാഃ = ലൗകികന്മാരായ പ്രാണികൾ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

(അർജ്ജുനനു വിശ്വരൂപദർശനംകൊണ്ടുണ്ടായ) ഭയത്തിന്നുള്ള കാരണം പറയുന്നു:

നഭഃസ്പൃശം ദീപ്തമനേകവർണ്ണം
വ്യാത്താനനം ദീപ്തവിശാലനേത്രം
ദൃഷ്ട്വാ ഹി ത്വാം പ്രവ്യഥിതാന്തരാത്മാ
ധൃതിം ന വിന്ദാമി ശമം ച വിഷ്ണോ. 24

ഹേ വിഷ്ണോ	അല്ലയോ മഹാവിഷ്ണോ
നഭഃസ്പൃശം	ആകാശത്തെത്തൊട്ടിരിക്കുന്നവനും
ദീപ്തം	തേജസ്സോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവനും
അനേകവർണ്ണം	പല വർണ്ണങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവനും
വ്യാത്താനനം	വിവൃതങ്ങളായ (തുറന്നിരിക്കുന്ന) മുഖങ്ങളോടു (വായകളോടു)കൂടിയവനും
ദീപ്തവിശാലനേത്രം	ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടും വിശാലമായുമിരിക്കുന്ന കണ്ണുകളോടുകൂടിയവനുമായ
ത്വാം ഹി	അങ്ങയെ
ദൃഷ്ട്വാ	കണ്ടിട്ട്
പ്രവ്യഥിതാന്തരാത്മാ	വളരെഭയപ്പെട്ട മനസ്സോടുകൂടിയ
(അഹം)	ഞാൻ

ധൃതിം	ധൈര്യത്തേയും
ശമം ച	മനസ്സമാധാനത്തേയും (ഉപശമത്തേയും)
ന വിന്ദാമി	പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

ഹേ മഹാവിഷ്ണോ, ആകാശത്തെ തൊട്ടിരിക്കുന്ന (രൂപത്തോടു കൂടിയ)വനും, തേജസ്സോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവനും, പല വർണ്ണങ്ങളോടുകൂടിയവനും, വിവൃതങ്ങളായ മുഖങ്ങളോടുകൂടിയവനും, ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന വിശാല നേത്രങ്ങളോടുകൂടിയവനും ആയ അങ്ങയെ കണ്ടിട്ട് ഞാൻ വളരെ ഭയപ്പെട്ട മനസ്സോടു കൂടിയവനായി ധൈര്യത്തേയും മനസ്സമാധാനത്തേയും പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] ശമം=ഉപശമം, മനസ്തുഷ്ടി. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ—

ദംഷ്ട്രാകരാളാനി ച തേ മുഖാനി
ദൃഷ്ട്വൈവ കാലാനലസന്നിഭാനി
ദിശോ ന ജാനേ ന ലഭേ ച ശർമ്മ
പ്രസീദ ദേവേശ ജഗന്നിവാസ. 25

ഹേ ദേവേശ	അല്ലയോ ദേവകൾക്കീശ്വരനായവനേ
ദംഷ്ട്രാകരാളാനി ച	ദംഷ്ട്രങ്ങളാൽ ഭയങ്കരങ്ങളായും
കാലാനലസന്നിഭാനി	പ്രളയകാലത്തെ അഗ്നിക്കു സമാനമായുമിരിക്കുന്ന
തേ മുഖാനി	അങ്ങയുടെ മുഖങ്ങളെ
ദൃഷ്ട്വാ ഏവ	കണ്ടിട്ട്
ദിശഃ	ദിക്കുകളെ
ന ജാനേ	ഞാനറിയുന്നില്ല
ശർമ്മ ച	സുഖത്തേയും
ന ലഭേ	ഞാൻ ലഭിക്കുന്നില്ല
ഹേ ജഗന്നിവാസ	അല്ലയോ ജഗത്തിന്നാധാരമായിരിക്കുന്നവനേ
പ്രസീദ	പ്രസന്നനായി ഭവിച്ചാലും.

അല്ലയോ ദേവേശ, ദംഷ്ട്രങ്ങളാൽ ഭയങ്കരമായും പ്രളയകാലത്തെ അഗ്നിക്കു സമാനമായുമിരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ മുഖങ്ങളെ കണ്ടിട്ട് [ഭയാവേശംകൊണ്ട്] ഞാൻ ദിക്കുകളെ അറിയുന്നില്ല.

സുഖത്തേയും ലഭിക്കുന്നില്ല. ഹേ ജഗന്നിവാസ, അങ്ങ് പ്രസന്നനായി ഭവിച്ചാലും.

[ശം-ഭാ] ദംഷ്ട്രകരാളാനി—ദംഷ്ട്രങ്ങളെക്കൊണ്ടു വികൃതങ്ങളായിരിക്കുന്ന; കാലാനലസന്നിഭാനി—പ്രളയകാലത്തിൽ ലോകത്തെ ദഹിപ്പിക്കുന്ന അഗ്നിക്കു തുല്യമായ; ദിശഃ ന ജാനേ—കിഴക്കു് പടിഞ്ഞാറു് എന്നിങ്ങനെ ദിക്കുകളെ വേർതിരിച്ചറിയുന്നില്ല. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അന്യന്മാരിൽനിന്നു് എനിക്കു പരാജയമുണ്ടാകുമോ എന്ന ശങ്കയും ഇപ്പോഴം പോയി, എന്തെന്നാൽ

അമീ ച ത്വാം ധൃതരാഷ്ട്രസ്യ പുത്രാഃ
സർവ്വേ സഹൈവാവനിപാലസംഘൈഃ
ഭീഷ്മോ ദ്രോണഃ സൂതപുത്രസ്തഥാസൗ
സഹാസ്മദീയൈരപി യോധമുഖ്യൈഃ. 26

വക്ത്രാണി തേ ത്വരമാണാ വിശന്തി
ദംഷ്ട്രാകരാളാനി ഭയാനകാനി
കേചിദ്വിലഗ്നാ ദശനാന്തരേഷു
സംദൃശ്യന്തേ ചൂർണ്ണിതൈരുത്തമാംഗൈഃ. 27

സർവ്വേ	എല്ലാ
അമീ ധൃതരാഷ്ട്രസ്യ പുത്രാഃ	ഈ ധൃതരാഷ്ട്രപുത്രന്മാരായ ദുര്യോധനാദികളും
ഭീഷ്മഃ ച	ഭീഷ്മരും
ദ്രോണഃ (ച)	ദ്രോണാചാര്യരും
അസൗ സൂതപുത്രഃ	സൂതപുത്രനായ ഈ കർണ്ണനും
അവനിപാല സംഘൈഃ സഹ ഏവ	രാജാക്കന്മാരുടെ സംഘങ്ങളോടുകൂടി തന്നെ
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
അസ്മദീയൈഃ	ഞങ്ങളെ ചേർന്നനില്ക്കുന്ന
യോധമുഖ്യൈഃ അപി സഹ	യുദ്ധത്തിൽ മുഖ്യന്മാരായവരോടു കൂടിയും
ത്വാം (വിശന്തി)	അങ്ങയെ പ്രവേശിക്കുന്നു
(എതേ സർവ്വേ)	ഇവരെല്ലാവരും
ത്വരമാണാഃ	ഓടുന്നവരായി (വേഗത്തിൽ)

ദംഷ്ട്രാകരാളാനി	ദംഷ്ട്രങ്ങളാൽ വികൃതങ്ങളായും
ഭയാനകാനി	ഭയങ്കരങ്ങളായുമിരിക്കുന്ന
തേ വക്ത്രാണി	അങ്ങയുടെ മുഖങ്ങളെ
വിശന്തി	പ്രവേശിക്കുന്നു
കേചിത്	അവരിൽ ചിലർ
ചൂർണ്ണിതൈഃ	പൊടിയാക്കപ്പെട്ട
ഉത്തമാംഗൈഃ	ശിരസ്സുകളോടുകൂടി
ദശനാന്തരേഷു	പല്ലുകളുടെ ഇടയിൽ
വിലഗ്നാഃ	അകപ്പെട്ടവരായി
സംദൃശ്യന്തേ	കാണപ്പെടുന്നു.

ഈ എല്ലാ ധൃതരാഷ്ട്രപുത്രന്മാരും, ഭീഷ്മരും, ദ്രോണാചാര്യരും, സൂതപുത്രനായ ഈ കർണ്ണനും, സകല രാജാക്കന്മാരോടും, അപ്രകാരംതന്നെ ഞങ്ങളെ ചേർന്നുനില്ക്കുന്ന യുദ്ധത്തിൽ മുഖ്യന്മാരായവരോടുംകൂടി ദംഷ്ട്രങ്ങളാൽ വികൃതങ്ങളായും ഭയങ്കരങ്ങളായുമിരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ മുഖങ്ങളെ വേഗത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്നു. അവരിൽ ചിലർ അങ്ങയുടെ പല്ലുകളുടെ ഇടയിൽ അകപ്പെട്ട പൊടിപൊടിയാക്കപ്പെട്ട തലകളോടുകൂടിയവരായി കാണപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] ധൃതരാഷ്ട്രസ്യ പുത്രാഃ = ദുര്യോധനപ്രഭൃതികാഃ. അസ്മദീയൈഃ യോധമുഖ്യൈഃ സഹ = ഞങ്ങളുടെ ഭാഗത്തുള്ള യോദ്ധാക്കളിൽ പ്രധാനികളായ ധൃഷ്ടദ്യുമ്നപ്രഭൃതികളോടുകൂടി ദശനാന്തരേഷു വിലഗ്നാഃ സംദൃശ്യന്തേ = പല്ലുകളുടെ ഇടയിൽ ഒരു മാംസകഷ്ണംപോലെ ഭക്ഷിക്കപ്പെട്ടവരായി കാണപ്പെടുന്നു. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അവർ എങ്ങനെയാണ് ഭഗവാന്റെ മുഖങ്ങളിൽ പ്രവേശിക്കുന്നത്?—അർജ്ജുനൻ പറയുന്നു;

യഥാ നദീനാം ബഹവോംബുവേഗാഃ
സമുദ്രമേവാഭിമുഖാ ദ്രവന്തി
തഥാ തവാമീ നരലോകവീരാ
വിശന്തി വക്ത്രാണ്യഭിവിജ്വലന്തി*. 28

* 'അഭിതോ ജ്വലന്തി' എന്നു പാഠാന്തരം.

യഥാ	എപ്രകാരമാണ്
നദീനാം	നദികളുടെ
ബഹവഃ അംബുവേഗാഃ	അനേകമാർഗ്ഗങ്ങളിലായി ഒഴുകുന്ന ജലപ്രവാഹങ്ങൾ
സമുദ്രം ഏവ	സമുദ്രത്തെത്തന്നെ
അഭിമുഖാഃ	അഭിമുഖമായി
ദ്രവന്തി	പ്രവേശിക്കുന്നതു്
തഥാ	അപ്രകാരം
അമീ നരലോകവീരാഃ	മനുഷ്യലോകത്തിലുള്ള ഈ ശൂരന്മാർ
അഭിവിജ്വലന്തി	എല്ലാ ദിക്കിലും ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന
തവ	അങ്ങയുടെ
വക്ത്രാണി	മുഖങ്ങളെ
വിശന്തി	പ്രവേശിക്കുന്നു.

നദികളുടെ ജലപ്രവാഹങ്ങൾ സമുദ്രത്തിന്നഭിമുഖമായി സമുദ്രത്തെത്തന്നെ എപ്രകാരം പ്രവേശിക്കുന്നുവോ അപ്രകാരം ഈ മനുഷ്യലോകത്തിലുള്ള ശൂരന്മാർ എല്ലാ ദിക്കിലും ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന (പ്രകാശിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന) അങ്ങയുടെ മുഖങ്ങളെ പ്രവേശിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അഭിവിജ്വലന്തി=പ്രകാശിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അവർ എന്തിനുവേണ്ടി, എങ്ങനെ പ്രവേശിക്കുന്നു?— അർജ്ജുനൻ പറയുന്നു:

യഥാ പ്രദീപ്തം ജ്വലനം പതംഗാ
വിശന്തി നാശായ സമൃദ്ധവേഗാഃ
തഥൈവ നാശായ വിശന്തി ലോകാ-
സ്തവാപി വക്ത്രാണി സമൃദ്ധവേഗാഃ. 29

പതംഗാഃ	ശലഭങ്ങൾ (ഇയ്യാമ്പാററ മുതലായവ)
നാശായ	തങ്ങളുടെ നാശത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു് (മരണത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു്)
സമൃദ്ധവേഗാഃ	അതിവേഗത്തോടുകൂടിയവരായി
പ്രദീപ്തം	ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന

ജ്വലനം	അഗ്നിയെ
യഥാ	ഏതുപ്രകാരം
വിശന്തി	(ബുദ്ധിപൂർവ്വകം) പ്രവേശിക്കുന്നുവോ
തഥാ ഏവ	അപ്രകാരംതന്നെ
ലോകാഃ അപി	ഈ ജനങ്ങളും
നാശായ	സ്വനാശത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു്
സമൃദ്ധവേഗാഃ	അതിവേഗത്തോടുകൂടിയവരായി
തവ വക്ത്രാണി	അങ്ങയുടെ മുഖങ്ങളെ
വിശന്തി	പ്രവേശിക്കുന്നു.

പാററകൾ തങ്ങളുടെ നാശത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു് ഏതുപ്രകാരമാണു് ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അഗ്നിയെ അതിവേഗത്തോടെ പ്രവേശിക്കുന്നതു് അപ്രകാരംതന്നെ ഈ ജനങ്ങളും സ്വനാശത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു് അങ്ങയുടെ മുഖങ്ങളെ അതിവേഗത്തോടെ പ്രവേശിക്കുന്നു.

എന്നാൽ അങ്ങു്—

ലേലിഹ്യസേ ഗ്രസമാനഃ സമന്താ-
ല്ലോകാൻ സമഗ്രാൻ വദനൈർജ്ജ്വലദ്ഭിഃ
തേജോഭിരാപൂര്യ ജഗത്സമഗ്രം
ഭാസസ്തവോഗ്രാഃ പ്രതപന്തി വിഷ്ണോ. 30

സമഗ്രാൻ ലോകാൻ	സകല ജനങ്ങളേയും
ജ്വലദ്ഭിഃ വദനൈഃ	ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന മുഖങ്ങളെക്കൊണ്ടു്
സമന്താത്	നാലുഭാഗത്തുനിന്നു്
ഗ്രസമാനഃ (സൻ)	ഭക്ഷിച്ചുകൊണ്ടു് (വിഴുങ്ങിക്കൊണ്ടു്)
ലേലിഹ്യസേ	രുചിനോക്കുന്നു (അതിശയേന ഭക്ഷിക്കുന്നു)
ഹേ വിഷ്ണോ	അല്ലയോ വിഷ്ണോ
തവ ഉഗ്രാഃ ഭാസഃ	അങ്ങയുടെ തീവ്രങ്ങളായ ദീപ്തികൾ (കാന്തികൾ)
സമഗ്രം ജഗത്	സകലപ്രപഞ്ചത്തേയും
തേജോഭിഃ	തേജസ്സുകളെക്കൊണ്ടു്

ആപൂര്യ	വ്യാപിച്ച്
പ്രതപന്തി	തപിപ്പിക്കുന്നു.

അങ്ങ് ജ്വലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന മുഖങ്ങളെക്കൊണ്ടു സകലജനങ്ങളേയും നാലുഭാഗത്തുനിന്നും ഭക്ഷിച്ചുകൊണ്ടു രുചിനോക്കുന്നു. അങ്ങയുടെ തീവ്രങ്ങളായ ദീപ്തികൾ സകലപ്രപഞ്ചത്തേയും വ്യാപിച്ചു തപിപ്പിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] വിഷ്ണു—വ്യാപനശീലൻ. ഉഗ്രാഃ ഭാസഃ—ക്രൂരങ്ങളായ ദീപ്തികൾ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അങ്ങ് ഉഗ്രസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവനാകുന്നുവെന്നതു ഹേതുവായിട്ട്—

ആഖ്യാഹി മേ കോ ഭവാനുഗ്രരൂപോ
നമോസ്തു തേ ദേവവര പ്രസീദ
വിജ്ഞാതുമിച്ഛാമി ഭവന്തമാദ്യം
ന ഹി പ്രജാനാമി തവ പ്രവൃത്തിം. 31

ഹേ ദേവവര	അല്ലയോ ദേവശ്രേഷ്ഠ
ഉഗ്രരൂപഃ	ക്രൂരമായ രൂപത്തോടുകൂടിയ
ഭവാൻ	അങ്ങ്
കഃ	ആര് എന്ന്
മേ	എനിക്ക്
ആഖ്യാഹി	പറഞ്ഞുതന്നാലും
തേ	അങ്ങേക്ക്
നമഃ അസ്തു	നമസ്കാരം
പ്രസീദ	അങ്ങു പ്രസന്നനായി ഭവിക്കുക
ആദ്യം ഭവന്തം	ആദ്യപുരുഷനായിരിക്കുന്ന അങ്ങയെ
വിജ്ഞാതും	നല്ലവണ്ണം അറിയുവാൻ
ഇച്ഛാമി	ഞാനിച്ഛിക്കുന്നു
തവ പ്രവൃത്തിം	അങ്ങയുടെ പ്രവൃത്തിയെ (ചേഷ്ടയെ)
ന ഹി പ്രജാനാമി	ഞാനറിയുന്നില്ല.

അല്ലയോ ദേവശ്രേഷ്ഠ, ക്രൂരമായ രൂപത്തോടുകൂടിയ അങ്ങ് ആരാണെന്ന് എനിക്കു പറഞ്ഞുതന്നാലും. അങ്ങേക്കു നമസ്കാരം. അങ്ങു പ്രസാദിക്കണേ. ആദ്യപുരുഷനായിരിക്കുന്ന അങ്ങയെ

ഞാനറിയുവാനിച്ഛിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ അങ്ങയുടെ പ്രവൃത്തിയെ ഞാനറിയുന്നില്ല.

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

കാലോസ്മി ലോകക്ഷയകൃത് പ്രവൃദ്ധോ
ലോകാൻ സമാഹർത്തുമിഹ പ്രവൃത്തഃ
ഋതേപി ത്വാം ന ഭവിഷ്യന്തി സർവ്വേ
യേവസ്ഥിതാഃ പ്രത്യനീകേഷു യോധാഃ. 32

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ലോകക്ഷയകൃത്	ജനങ്ങൾക്കു നാശത്തെ ചെയ്യുന്ന
പ്രവൃദ്ധഃ	അത്യുൽകടനായ (വളരെ ക്രൂരനായ)
കാലഃ അസ്മി	കാലനാകുന്നു
ലോകാൻ	ജനങ്ങളെ
സമാഹർത്തും	സംഹരിക്കുന്നതിന്നു്
ഇഹ പ്രവൃത്തഃ	ഇഹലോകത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നു
(അതഃ)	അതിനാൽ
പ്രത്യനീകേഷു	അതാതു സേനകളിൽ
യേ യോധാഃ	ആരെല്ലാം യോദ്ധാക്കൾ
അവസ്ഥിതാഃ	ഇരിക്കുന്നുവോ
തേ സർവ്വേ	അവരെല്ലാവരും
ത്വാം ഋതേ അപി	ഹന്താവായിരിക്കുന്ന നീയൊഴിച്ചു്
ന ഭവിഷ്യന്തി	ഇരിക്കുകയില്ല.

ഞാൻ ലോകത്തിന്നു നാശത്തെ ചെയ്യുന്ന അത്യുൽകടനായ കാലനാകുന്നു. ലോകങ്ങളെ സംഹരിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ഞാൻ ഈ ലോകത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഹന്താവായ നീ ഒഴിച്ചു് അതാതു സൈന്യങ്ങളിലുള്ള ആരും (ഇനി) ജീവിച്ചിരിക്കുകയില്ല.

[ശം-ഭാ] യോധാഃ = ഭീഷ്മദ്രോണകർണ്ണപ്രഭൃതികൾ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അതിനാൽ—

തസ്മാത്ത്വമുത്തിഷ്ഠ യശോ ലഭസ്വ
ജിത്വാ ശത്രൂൻ ഭുങ്ക്ഷ്വ രാജ്യം സമൃദ്ധം
മയൈവൈതേ നിഹതാഃ പൂർവ്വമേവ
നിമിത്തമാത്രം ഭവ സവ്യസാചിൻ. 33

തസ്മാൽ	അതിനാൽ
ത്വം	നീ
ഉത്തിഷ്ഠ	യുദ്ധത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു സന്നദ്ധനായി ഭവിച്ചാലും
യശഃലഭസ്വ	കീർത്തിയെ സമ്പാദിച്ചാലും
ശത്രൂൻ ജിത്വാ	ശത്രുക്കളെ ജയിച്ചിട്ട്
സമൃദ്ധം	സൎവ്വൈശ്വര്യസമ്പന്നമായിരിക്കുന്ന
രാജ്യം	രാജ്യത്തെ
ഭുങ്ക്ഷ്വ	അനുഭവിച്ചാലും
മയാ ഏവ	കാലാത്മാവായിരിക്കുന്ന എന്നാൽ തന്നെ
പൂൎവ്വം ഏവ	മുമ്പുതന്നെ
ഏതേ	ഇവർ (നിൻെറ ഈ ശത്രുക്കൾ)
നിഹതാഃ	കൊല്ലപ്പെട്ടപോലെയായിരിക്കുന്നു
ഹേ സവ്യസാചിൻ	ഇടത്തുകൈകൊണ്ടു ബാണങ്ങളെ പ്രയോഗിപ്പാൻ സാമൎത്ഥ്യമുള്ള ഹേ അൎജ്ജുന
നിമിത്തമാത്രം ഭവ	നീ നിമിത്തമാത്രമായി ഭവിച്ചാലും

അതിനാൽ നീ യുദ്ധത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു സന്നദ്ധനായി ഭവിക്കുക. കീർത്തിയേയും ലഭിച്ചാലും. ശത്രുക്കളെ ജയിച്ചു സൎവ്വൈശ്വര്യസമ്പന്നമായിരിക്കുന്ന രാജ്യത്തെ നീ അനുഭവിച്ചാലും. ഇവർ കാലാത്മാവായിരിക്കുന്ന എന്നാൽ മുമ്പുതന്നെ കൊല്ലപ്പെട്ടപോലെയായിരിക്കുന്നു. എങ്കിലും, ഹേ, അൎജ്ജുന, നീ നിമിത്തംമാത്രമായി ഭവിക്കുക.

[ശം-ഭാ] യശഃ ലഭസ്വ—ദേവകളാൽക്കൂടി ജയിക്കപ്പെട്ടവാൻ വയ്യാത്ത അതിരഥന്മാരായ ഭീഷ്മദ്രോണാദികളെ അൎജ്ജുനൻ ജയിച്ചുവെന്നുള്ള കീർത്തിയെ നീ ലഭിച്ചാലും. കേവലം പുണ്യംകൊണ്ടു മാത്രമേ അതു പ്രാപിക്കപ്പെടുകയുള്ളു. ശത്രൂൻ—ദുര്യോധനപ്രഭൃതികളെ; ജിത്വാ—ജയിച്ചിട്ട്; രാജ്യം ഭുങ്ക്ഷ്വ—ശത്രുരഹിതമായും അകണ്ടകമായുമിരിക്കുന്ന രാജ്യത്തെ അനുഭവിച്ചാലും; ഏതേ മയാ ഏവ പൂൎവ്വം ഏവ നിഹതാഃ—ഇവർ മുമ്പുതന്നെ എന്നാൽ നിശ്ചയമായി ഹതന്മാരായിരിക്കുന്നു. നിമിത്തമാത്രം ഭവ—നീ ഒരു നിമിത്തം മാത്രമായി

ഭവിച്ചാലും. സവ്യസാചിൻ—ഇടത്തുകൈകൊണ്ടു ശരങ്ങളെ പ്രയോഗിപ്പാൻ ശീലമുള്ളതുകൊണ്ട് അർജ്ജുനന്നു സവ്യസാചി എന്ന പേർ സിദ്ധിച്ചു. അതിൻെറ സംബുദ്ധിയാണ് സവ്യസാചിൻ എന്ന പദം.

ദ്രോണം ച ഭീഷ്മം ച ജയദ്രഥം ച
കർണ്ണം തഥാന്യാനപി യോധവീരാൻ
മയാ ഹതാംസ്ത്വം ജഹി മ വ്യഥിഷ്ഠാ
യുധ്യസ്വ ജേതാസി രണേ സപത്നാൻ. 34

മയാ	എന്നാൽ
ഹതാൻ	കൊല്ലപ്പെട്ട
ദ്രോണം ച	ദ്രോണചാര്യരേയും
ഭീഷ്മം ച	ഭീഷ്മരേയും
ജയദ്രഥം ച	ജയദ്രഥനേയും
കർണ്ണം	കർണ്ണനേയും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
അന്യാൻ അപി	മററു ശൂരന്മാരായ യോദ്ധാക്കളേയും
യോധവീരാൻ	
ത്വം	നീ
ജഹി	ജയിച്ചാലും
മാ വ്യഥിഷ്ഠാഃ	വ്യസനിക്കേണ്ട
യുധ്യസ്വ	യുദ്ധംചെയ്താലും
രണേ	യുദ്ധത്തിൽ
സപത്നാൻ	ശത്രുക്കളെ
ജേതാസി	നീ ജയിക്കും.

എന്നാൽ കൊല്ലപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന (ഹതപ്രായന്മാരായിരിക്കുന്ന) ദ്രോണാചാര്യരേയും ഭീഷ്മരേയും കർണ്ണനേയും അപ്രകാരം തന്നെ അന്യശൂരന്മാരായ യോദ്ധാക്കളേയും നീ ജയിച്ചാലും. നീ വ്യസനിക്കേണ്ട. യുദ്ധത്തിൽ ശത്രുക്കളെ നീ (നിശ്ചയമായി)ജയിക്കും.

[ശം-ഭാ] അർജ്ജുനന്നു് ഏതെല്ലാം യോദ്ധാക്കളിൽ ശങ്കയുണ്ടായിരുന്നുവോ അവരെല്ലാം തന്നാൽ ഹതന്മാരായി എന്നു ഭഗവാൻ പറയുന്നു. ഇവിടെ, ഭീഷ്മ ദ്രോണാദികളിൽ

ആശങ്കയ്ക്കുള്ള കാരണം പ്രസിദ്ധമാണല്ലോ. ദ്രോണർ ധനുർവ്വേദാചാര്യരാണ്; ദിവ്യാസ്ത്രങ്ങളോടുകൂടിയവനാണ്; വിശേഷിച്ച്, തന്റെ (അർജ്ജുനന്റെ) സ്വന്തഗുരുവുമാണ്. ഭീഷ്മർ സ്വേച്ഛപോലെ മരിക്കുവാൻ കഴിയുന്നവനാണ് (സ്വച്ഛന്ദമൃത്യുവാണ്); ദിവ്യാസ്ത്രസമ്പന്നനുമാണ്. അദ്ദേഹം പരശുരാമനായിട്ടു ദ്വന്ദ്വയുദ്ധമുണ്ടായിട്ടും തോററിട്ടില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ ജയദ്രഥനും. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അച്ഛൻ, തന്റെ പുത്രന്റെ തല ആർ താഴത്തു വീഴ്ത്തുന്നുവോ അതോടുകൂടി അവന്റെ തലയും താഴെ വീഴും എന്ന നിശ്ചയത്തോടുകൂടി കഠിനതപസ്സു ചെയ്തിരിക്കുന്നു. കർണ്ണനും ഇന്ദ്രനാൽ കൊടുക്കപ്പെട്ട അമോഘമായ (പാഴിൽ പോകാത്ത) ശക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ആളാണ്. കർണ്ണൻ ഒരു കന്യകയിൽ (കുന്തീദേവി കന്യകയായിരിക്കുമ്പോൾ) സൂര്യനുണ്ടായിട്ടുള്ള പുത്രനുമാകുന്നു. അതിനാൽ (ജന്മനാതന്നെ ഒരസാമാന്യപുരുഷനാകയാൽ) കർണ്ണന്റെ പേരുംകൂടി പറയപ്പെട്ടു. സപത്നാൻ = ശത്രുക്കളെ—ദുര്യോധനാദികളെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

സഞ്ജയ ഉവാച:

ഏതച്ഛ്രുത്വാ വചനം കേശവസ്യ
കൃതാഞ്ജലിർവ്വേപമാനഃ കിരീടീ
നമസ്കൃത്വാ ഭൂയ ഏവാഹ കൃഷ്ണം
സഗദ്ഗദം ഭീതഭീതഃ പ്രണമ്യ. 35

സഞ്ജയൻ പറഞ്ഞു:

കേശവസ്യ	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാന്റെ
ഏതത് വചനം	ഈ വാക്യത്തെ
ശ്രുത്വാ	കേട്ടിട്ട്
വേപമാനഃ	നടുങ്ങിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന
കിരീടീ	അർജ്ജുനൻ
കൃതാഞ്ജലിഃ	കൈകൂപ്പിക്കൊണ്ടവനായി
കൃഷ്ണം	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനെ
നമസ്കൃത്വാ*	നമസ്കാരംചെയ്ത്
ഭീതഭീതഃ	ഏററവും ഭയത്തോടുകൂടിയവനായി

* 'നമസ്കൃത്യ' എന്നു പാഠാന്തരം.

പ്രണമ്യ	വണങ്ങിക്കൊണ്ടു്
സഗദ്ഗദം	ഗദ്ഗദത്തോടുകൂടി (തൊണ്ട വിറച്ചു കൊണ്ടു്)
ഭൂയഃ ഏവ	പിന്നെയും
ആഹ	പറഞ്ഞു.

ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാന്റെ ഈ വാക്യത്തെക്കേട്ടു നടുങ്ങിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന അർജ്ജുനൻ കൈകൂപ്പിക്കൊണ്ടു ഭഗവാനെ നമസ്കാരം ചെയ്തു് ഏററവും ഭയത്തോടുകൂടി വണങ്ങി തൊണ്ട വിറച്ചു കൊണ്ടു പിന്നേയും പറഞ്ഞു.

[ശം-ഭാ] ഗദ്ഗദം—ഒരുവൻ ഭയത്താലോ സ്നേഹത്താലോ പരവശനായി ഭവിച്ചാൽ അവന്റെ കണ്ണുകൾ രണ്ടും, വ്യസനംനിമിത്തമോ സന്തോഷംനിമിത്തമോ കണ്ണുനീരുകൊണ്ടു നിറയുന്നു. അപ്പോൾ അവന്റെ കണ്ഠം കഫംകൊണ്ടു നിരോധിക്കപ്പെടുന്നു. തന്നിമിത്തം വാക്കിനു മന്ദശബ്ദത്വവും അസ്പഷ്ടതയും സംഭവിക്കുന്നു. ഇതാണു് ഗദ്ഗദം. അങ്ങനെ ഗദ്ഗദത്തോടുകൂടി അർജ്ജുനൻ ഭഗവാനോടു പിന്നെയും പറഞ്ഞു. ഈ അവസരത്തിൽ സഞ്ജയന്റെ വചനം അഭിപ്രായത്തോടുകൂടിയതാകുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ—ആൎക്കും ജയിപ്പാൻ വയ്യാത്ത ദ്രോണാചാര്യർ മുതലായ നാലു മഹാരഥന്മാരെ അർജ്ജുനൻ കൊന്നുവെങ്കിൽ നിരാശ്രയനായി ഭവിച്ച ദുര്യോധനനും നിശ്ചയമായി ഹനിക്കപ്പെടും എന്നു വിചാരിച്ചു ധൃതരാഷ്ട്രർ ജയത്തിൽ ആശയില്ലാത്തവനായി സന്ധിയെ ചെയ്യേക്കാം; അപ്പോൾ ഇരുകക്ഷികൾക്കും സമാധാനമുണ്ടാകും എന്നാകുന്നു സഞ്ജയന്റെ അഭിപ്രായം. പക്ഷേ, വിധിക്കു വശനായിരിക്കുന്ന ധൃതരാഷ്ട്രർ അതിനേയും കേട്ടില്ല.

അർജ്ജുന ഉവാച:

> സ്ഥാനേ ഹൃഷീകേശ തവ പ്രകീർത്ത്യാ
> ജഗത് പ്രഹൃഷ്യത്യനുരജ്യതേ ച
> രക്ഷാംസി ഭീതാനി ദിശോ ദ്രവന്തി
> സർവ്വേ നമസ്യന്തി ച സിദ്ധസംഘാഃ. 36

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ ഹൃഷീകേശ	അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ

തവ പ്രകീർത്ത്യാ	അങ്ങയുടെ മാഹാത്മ്യസങ്കീർത്തനംകൊണ്ടു്
ജഗത്	ജഗത്താസകലം (സാധുലോകം, സജ്ജനങ്ങൾ)
പ്രഹൃഷ്യതി	വളരെ സന്തോഷിക്കുന്നു
അനുരജ്യതേ ച	വളരെ പ്രീതിയോടുകൂടിയുമിരിക്കുന്നു
രക്ഷാംസി	രാക്ഷസന്മാർ
ഭീതാനി	ഭയപ്പെട്ടവരായി
ദിശഃ	ഓരോ ദിക്കിലേക്കു്
ദ്രവന്തി	ഓടുന്നു
സർവ്വേ സിദ്ധസംഘാഃ	സകല സിദ്ധസംഘങ്ങളും
നമസ്യന്തി ച	നമസ്കാരംചെയ്യുന്നു
(ഏതാനി)	ഇവയെല്ലാം
സ്ഥാനേ	യുക്തമായിരിക്കുന്നു (ആശ്ചര്യമില്ല).

അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ, അങ്ങയുടെ മഹാത്മ്യസങ്കീർത്തനത്താൽ ജഗത്തെല്ലാം (സജ്ജനങ്ങളെല്ലാം) സന്തോഷിക്കുകയും വളരെ പ്രീതിയോടുകൂടിയിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. രാക്ഷസന്മാർ അങ്ങയെ കണ്ടു ഭയപ്പെട്ടു് ഓരോ ദിക്കുനോക്കി ഓടുന്നു. എല്ലാ സിദ്ധസംഘങ്ങളും അങ്ങയെ നമസ്കാരംചെയ്യുന്നു. ഇതെല്ലാം യുക്തംതന്നെയായിരിക്കുന്നു (യാതൊരാശ്ചര്യവുമില്ല എന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] ഹേ ഹൃഷീകേശ, അങ്ങയുടെ മാഹാത്മ്യകീർത്തനംകൊണ്ടും ശ്രവണംകൊണ്ടും ജഗത്തു് സന്തോഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നതു യുക്തംതന്നെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഈ ശ്ലോകംതന്നെ മറെറാരുവിധത്തിൽ വ്യാഖ്യാനിക്കാം:

ഭഗവാൻ സന്തോഷത്തിന്നും അനുരാഗത്തിന്നും വിഷയമാകുന്നുവെന്നതു യുക്തംതന്നെ. എന്തെന്നാൽ ഭഗവാൻ സകല ഭൂതങ്ങൾക്കുമാത്മാവായും സുഹൃത്തായുമിരിക്കുന്നു.

സിദ്ധന്മാർ=കപിലാദികൾ.

ഭഗവാൻ ഹർഷാദികൾക്കു വിഷയമാണു് എന്നതിന്നു കാരണം പറയുന്നു:

കസ്മാച്ച തേ ന നമേരൻ മഹാത്മൻ
ഗരീയസേ ബ്രഹ്മണോപ്യാദികർത്രേ
അനന്ത ദേവേശ ജഗന്നിവാസ
ത്വമക്ഷരം സദസത്തത്പരം യത്. 37

ഹേ മഹാത്മൻ	അല്ലയോ മഹാത്മാവേ
ഹേ അനന്ത	അല്ലയോ അന്ത(നാശ)മില്ലാത്തവനേ
ഹേ ദേവേശ	അല്ലയോ ദേവന്മാർക്കമീശനായിട്ടുള്ള വനേ
ഹേ ജഗന്നിവാസ	അല്ലയോ ജഗത്തിന്നാശ്രയമായിരിക്കു ന്നവനേ
ഗരീയസേ	ശ്രേഷ്ഠനായും (ഗുരുതരനായും)
ബ്രഹ്മണഃ അപി	ചതുർമ്മുഖബ്രഹ്മാവിന്നുകൂടി
ആദികർത്രേ ച	ആദികാരണനായുമിരിക്കുന്ന
തേ	അങ്ങേയ്ക്കായിക്കൊണ്ടു്
കസ്മാത്	എന്തു കാരണത്താൽ
ന നമേരൻ	അവർ നമസ്കാരംചെയ്യുന്നില്ല
(കിഞ്ച)	അതിന്നും പുറമേ
സത്	സ്ഥൂലമായും (വ്യക്തമായും)
അസത്	സൂക്ഷ്മമായുമുള്ളതു് (അവ്യക്തമായുമുള്ള തു്)
യത്	യാതൊന്നോ
തത്പരം	അതിന്നു മൂലകാരണമായ
(യത്) അക്ഷരം	യാതൊരു പരബ്രഹ്മമോ
(തത് ച)	അതും
ത്വം	അങ്ങാകുന്നു.

ഹേ മഹാത്മൻ, ഹേ അനന്ത, ഹേ ദേവേശ, ഹേ ജഗന്നിവാസ, ശ്രേഷ്ഠനായ് ചതുർമ്മുഖബ്രഹ്മാവിന്നുകൂടി ആദികാരണനായുമിരിക്കുന്ന അങ്ങേക്കായിക്കൊണ്ടു് എന്തു കാരണത്താൽ അവർ നമസ്കാരം ചെയ്യുന്നില്ല (എങ്ങനെ അവർ നമസ്കരിക്കാതിരിക്കും)? അതിന്നും പുറമേ, സ്ഥൂലവും സൂക്ഷ്മവുമായിട്ടു യാതൊന്നോ അതിന്നു മൂലകാരണമായ പരബ്രഹ്മവും അങ്ങാകുന്നു. (ഇതിൽ പറയപ്പെടുന്ന കാരണങ്ങളെക്കൊണ്ടു് എല്ലാ

വരും അങ്ങയെ നമസ്കരിക്കുന്നുവെന്നതു് ആശ്ചര്യമല്ല എന്നു താൽപര്യം).

[ശം-ഭാ] ഹേ മഹാത്മൻ, ഗുരുതരനായും, ബ്രഹ്മാവിന്നു (=ഹിരണ്യഗർഭന്നു)കൂടി കാരണനായിരിക്കുന്നതിനാൽ ആദികർത്താവായുമിരിക്കുന്ന അങ്ങയ്ക്കായിക്കൊണ്ടു് എല്ലാവരും എന്തു കൊണ്ടു നമസ്കാരം ചെയ്യുന്നില്ല? അങ്ങു മഹാത്മാവും ആദികാരണനുമായിരിക്കുന്നതിനാൽ ഹർഷാദികൾക്കും നമസ്കാരത്തിന്നും യോഗ്യമായ വിഷയം അങ്ങുതന്നെയാകുന്നു. ഹേ അനന്ത, ഹേ ദേവേശ, ഹേ ജഗന്നിവാസ, വേദാന്തവാക്യങ്ങളിൽ (ഉപനിഷത്തുകളിൽ) പ്രതിപാദിക്കപ്പെടുന്ന പരബ്രഹ്മവും അങ്ങാകുന്നു. അങ്ങു് സത്തും (=ഉള്ളതും), അസത്തും (=ഇല്ലാത്തതും) ആകുന്നു. യാതൊന്നിനെ അപേക്ഷിച്ചു നമുക്കു് ഇല്ല എന്ന ബുദ്ധിയുണ്ടാകുന്നുവോ അതുതന്നെ അസത്തു്. സദസത്തുക്കൾ അക്ഷരത്തിന്റെ ഉപാധികളായി ഭവിക്കുന്നു. അതിനാൽ അതു് (അക്ഷരം) സത്തു് എന്നും അസത്തു് എന്നും പറയപ്പെടുന്നു. പരമാർത്ഥത്തിൽ വേദജ്ഞന്മാർ പറയുന്ന അക്ഷരം സത്തിന്നും അസത്തിന്നും പരമാകുന്നു. അതു് അങ്ങുതന്നെയാണു്, മററൊന്നുമല്ല എന്നഭിപ്രായം.

അർജ്ജുനൻ ഭഗവാനെ പിന്നേയും സ്തുതിക്കുന്നു:

> ത്വമാദിദേവഃ പുരുഷഃ പുരാണ-
> സ്ത്വമസ്യ വിശ്വസ്യ പരം നിധാനം
> വേത്താസി വേദ്യം ച പരം ച ധാമ
> ത്വയാ തതം വിശ്വമനന്തരൂപ. 38

ഹേ അനന്തരൂപ	അല്ലയോ അന്തമില്ലാത്ത (ചിദാത്മകമായ) രൂപത്തോടുകൂടിയവനേ
ത്വം	അങ്ങു്
ആദിദേവഃ	ദേവന്മാർക്കു് ആദിയായവനും
പുരാണഃ പുരുഷഃ	അനാദിയായ പുരുഷനുമാകുന്നു
ത്വം	അങ്ങു്
അസ്യ വിശ്വസ്യ	ഈ പ്രപഞ്ചത്തിന്റെ
പരം നിധാനം	ശ്രേഷ്ഠമായ ലയസ്ഥാനവുമാകുന്നു
(തഥാ)	അപ്രകാരംതന്നെ

വേത്താ	അറിയുന്നവനും (ജ്ഞാതാവും)
വേദ്യം ച	അറിയപ്പെടേണ്ട വസ്തുവും
പരം ധാമ ച	ഉത്തമമമായ വൈഷ്ണവപദവും
(ത്വം) അസി	അങ്ങാകുന്നു
ത്വയാ (ഏവ)	അങ്ങയാൽത്തന്നെ
(ഇദം) വിശ്വം	ഈ പ്രപഞ്ചമാസകലവും
തതം	വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അനന്തരൂപ, അങ്ങ് ദേവന്മാർക്കാദിയായവനും, ആദിപുരുഷനുമാകുന്നു. ഈ പ്രപഞ്ചത്തിൻെറ ശ്രേഷ്ഠമായ ലയസ്ഥാനവും അങ്ങാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ (ഈ വിശ്വത്തെ) അറിയുന്നവനും, അറിയപ്പെടേണ്ട വസ്തുവും ഉത്തമമമായ വൈഷ്ണവപദവും അങ്ങാകുന്നു. അങ്ങാൽത്തന്നെ ഈ പ്രപഞ്ചമാസകലം വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. (ഈ ഏഴു കാരണങ്ങളെക്കൊണ്ടും അങ്ങുതന്നെയാണ് നമസ്കാര്യൻ എന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] ജഗത്തിൻെറ സൃഷ്ടാവാകയാൽ അങ്ങ് ആദിദേവനാകുന്നു. ചിരന്തനനായിരിക്കുന്ന പുരുഷൻ (പുരിശയനാൽ) അങ്ങാകുന്നു. മഹാപ്രലയകാലത്തിൽ ജഗത്താസകലത്തിനുമുള്ള ലയസ്ഥാനവുമങ്ങാകുന്നു. സർവ്വത്തേയുമറിയുന്നവനും, അറിയപ്പെടേണ്ട വസ്തുവും അങ്ങാകുന്നു. പരമമായിരിക്കുന്ന വൈഷ്ണവപദവും അങ്ങാകുന്നു. ഹേ അനന്തരൂപ, അങ്ങാൽ ഈ വിശ്വമാസകലം വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഹേ അനന്തരൂപ=രൂപങ്ങൾക്ക് അവസാനമില്ലാത്ത അല്ലയോ ഭഗവാനേ.

എന്നുതന്നെയുമല്ല—

> വായുര്യമോഗ്നിർവരുണഃ ശശാംകഃ
> പ്രജാപതിസ്ത്വം പ്രപിതാമഹശ്ച
> നമോ നമസ്തേസ്തു സഹസ്രകൃത്വഃ
> പുനശ്ച ഭൂയോപി നമോ നമസ്തേ. 39

വായുഃ	വായുവും
യമഃ	യമനും
അഗ്നിഃ	അഗ്നിയും
വരുണഃ	വരുണനും

ശശാംകഃ	ചന്ദ്രനും
പ്രജാപതിഃ	ചതുർമ്മുഖബ്രഹ്മാവും
പ്രപിതാമഹഃ ച	പ്രപിതാമഹനും
ത്വം	അങ്ങുതന്നെയാകുന്നു
(അതഃ)	അതിനാൽ
തേ	അങ്ങേയ്ക്ക്
സഹസ്രകൃത്വഃ	ആയിരം പ്രാവശ്യം
നമോനമഃ	നമസ്കാരം നമസ്കാരം
അസ്തു	ആകട്ടെ
ഭൂയഃ അപി പുനഃ ച	പിന്നേയും പിന്നേയും
തേ	അങ്ങേയ്ക്ക്
നമോ നമഃ	നമസ്കാരം നമസ്കാരം.

വായുവും, യമനും, അഗ്നിയും, വരുണനും, ചന്ദ്രനും, ചതുർമ്മുഖബ്രഹ്മാവും, പ്രപിതാമഹനും അങ്ങാകുന്നു. അങ്ങേയ്ക്കു നമസ്കാരം, ആയിരം പ്രാവശ്യം നമസ്കാരം; പിന്നേയും പിന്നേയും അങ്ങേയ്ക്കു നമസ്കാരം, നമസ്കാരം.

[ശം-ഭാ] പ്രജാപതിഃ=കശ്യപാദി; പ്രപിതാമഹഃ= പിതാമഹന്റേയും പിതാവ് പ്രപിതാമഹൻ—ബ്രഹ്മാവിന്റേയും പിതാവ് എന്നർത്ഥം. തേ സഹസ്രകൃത്വഃ നമോ നമഃ= അങ്ങയ്ക്ക പലപ്രാവശ്യം നമസ്കാരം. 'കൃത്വഃ' എന്നതുകൊണ്ടു ബഹുപ്രാവശ്യം നമസ്കാരക്രിയാഭ്യാസത്തെ ആവർത്തിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം. പുനഃ ച ഭൂയഃ അപി നമോ നമഃ=ശ്രദ്ധാഭക്ത്യതിശയംനിമിത്തം പിന്നേയും പിന്നേയും നമസ്കരിച്ചിട്ടും അർജ്ജുനന്ന് തൃപ്തിവന്നില്ല എന്നതിനെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു.

നമഃ പുരസ്താദഥ പൃഷ്ഠതസ്തേ
നമോസ്തുതേ സർവ്വത ഏവ സർവ്വ
അനന്തവീര്യാമിതവിക്രമസ്ത്വം
സർവ്വം സമാപ്നോഷി തതോസി സർവ്വഃ. 40

ഹേ സർവ്വ	അല്ലയോ സർവ്വാത്മൻ
പുരസ്താത്	മുൻഭാഗത്തും
പൃഷ്ഠതഃ	പിൻഭാഗത്തും

തേ	അങ്ങയ്ക്കായിക്കൊണ്ടു്
നമഃ	നമസ്കാരം
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
സർവ്വതഃ ഏവ	സകലദിക്കുകളിലും
തേ	അങ്ങേയ്ക്കായിക്കൊണ്ടു്
നമഃ അസ്തു	നമസ്കാരം ആകട്ടെ
അനന്തവീര്യാമിതവിക്രമഃ	അളവില്ലാത്ത വിക്രമത്തോടും സാമർത്ഥ്യത്തോടുംകൂടിയ
ത്വം	അങ്ങു്
സർവ്വം	സകലപ്രപഞ്ചത്തേയും
സമാപ്നോഷി	(അകത്തും പുറത്തും) വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നു
തതഃ	അതിനാൽ
സർവ്വഃ	സർവ്വസ്വരൂപനായി
അസി	അങ്ങിരിക്കുന്നു.

ഹേ സർവ്വാത്മൻ, മുൻഭാഗത്തും പിൻഭാഗത്തും അങ്ങേയ്ക്കായിക്കൊണ്ടു നമസ്കാരം. അപ്രകാരംതന്നെ സകലദിക്കുകളിലും അങ്ങേയ്ക്കു നമസ്കാരം. അളവില്ലാത്ത സാമർത്ഥ്യത്തോടും പരാക്രമത്തോടുംകൂടിയിരിക്കുന്ന അങ്ങു് സകലത്തേയും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ അങ്ങു സർവ്വസ്വരൂപനായിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പുരസ്താത് = കിഴക്കോട്ടേയ്ക്കു്; സർവ്വതഃ ഏവ തേ നമഃ=സകല ദിക്കുകളിലുമിരിക്കുന്ന അങ്ങേയ്ക്കായിക്കൊണ്ടു നമസ്കാരം; അനന്തവീര്യാമിതവിക്രമഃ=അനന്തമായ സാമർത്ഥ്യത്തോടും അമിതമായ പരാക്രമത്തോടുംകൂടിയവൻ. ഒരുവൻ വീര്യവാനായിരുന്നാലും ശസ്ത്രാദിവിഷയത്തിൽ പരാക്രമിയായിരിക്കയില്ല, അല്ലെങ്കിൽ മന്ദപരാക്രമിയായേക്കാം. എന്നാൽ അങ്ങു് അനന്തവീര്യത്തോടും അമിതപരാക്രമത്തോടും കൂടിയവനാണു്. സർവ്വം സമാപ്നോഷി=സകലജഗത്തും അങ്ങു് അങ്ങയുടെ ഏകാത്മാവിനാൽത്തന്നെ വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നു. തതഃ സർവ്വഃ അസി=അതിനാൽ അങ്ങു് സർവ്വനാകുന്നു —അങ്ങു് ഒഴിച്ചു വേറെ ഒന്നുമില്ല എന്നർത്ഥം.

അങ്ങയുടെ മാഹാത്മ്യത്തെ അറിയാത്തതുകൊണ്ട് ഞാന പരാധിയായിരിക്കുന്നതിനാൽ—

സഖേതി മത്വാ പ്രസഭം യദുക്തം
ഹേ കൃഷ്ണ ഹേ യാദവ ഹേ സഖേതി
അജാനതാ മഹിമാനം തവേദം
മയാ പ്രമാദാൽ പ്രണയേന വാപി. 41

യച്ചാവഹാസാർത്ഥമസൽകൃതോസി
വിഹാരശയ്യാസനഭോജനേഷു
ഏകോഥവാപ്യച്യുത തൽ സമക്ഷം
തൽ ക്ഷാമയേ ത്വാമഹമപ്രമേയം. 42

ഹേ അച്യുത	അല്ലയോ അച്യുത
തവ	അങ്ങയുടെ
മഹിമാനം	മാഹാത്മ്യത്തെയും
ഇദം (ച)	ഈ വിശ്വരൂപത്തേയും
അജാനതാ	അറിയാത്ത
മയാ	എന്നാൽ
പ്രമാദാൽ	അജ്ഞാനംകൊണ്ടാകട്ടേ
പ്രണയേന വാ അപി	സ്നേഹംകൊണ്ടാകട്ടേ
പ്രസഭം	അലക്ഷ്യമായി
സഖാ ഇതി മത്വാ	സ്നേഹിതനെന്നു വിചാരിച്ച്
ഹേ കൃഷ്ണ	അല്ലയോ കൃഷ്ണ
ഹേ യാദവ	അല്ലയോ യാദവ
ഹേ സഖേ	അല്ലയോ സ്നേഹിത
ഇതി	എന്നിങ്ങനെ
യത് ഉക്തം	എന്തെല്ലാം പറയപ്പെട്ടുവോ
വിഹാരശയ്യാസന-ഭോജനേഷു	കളിക്കുമ്പോഴും കിടക്കുമ്പോഴും ഇരിക്കുമ്പോഴും ഭക്ഷിക്കുമ്പോഴും
ഏകഃ	തന്നെയിരിക്കുമ്പോഴും
അഥവാ	അല്ലെങ്കിൽ
തത്സമക്ഷം അപി	പലർ കൂടിയിരിക്കുമ്പോഴും
അവഹാസാർത്ഥം	പരിഹാസാർത്ഥമായി
അസത്കൃതഃ അസി യത് ച	എന്തെല്ലാംവിധത്തിൽ അപഹസിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടോ

തത്	അവയെല്ലാം
അപ്രമേയം	അചിന്ത്യപ്രഭാവത്തോടുകൂടിയ
ത്വാം	അങ്ങയെ
അഹം	ഞാൻ
ക്ഷാമയേ	ക്ഷമിക്കുന്നതിന്നു പ്രാത്ഥിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അച്യുത, അങ്ങയുടെ മാഹാത്മ്യത്തേയും, ഈ വിശ്വരൂപത്തേയും അറിയാത്ത എന്നാൽ, അജ്ഞാനംകൊണ്ടോ സ്നേഹംകൊണ്ടോ സ്നേഹിതനെന്നു വിചാരിച്ച് 'അല്ലയോ കൃഷ്ണ, യാദവ, സ്നേഹിത' എന്നിങ്ങനെ അലക്ഷ്യമായി എന്തെല്ലാം പറയപ്പെട്ടുവോ, കളിക്കുമ്പോഴും കിടക്കുമ്പോഴും ഇരിക്കുമ്പോഴും ഭക്ഷിക്കുമ്പോഴും തന്നെയിരിക്കുമ്പോഴും അല്ലെങ്കിൽ പലരും കൂടിയിരിക്കുമ്പോഴും പരിഹാസാത്ഥമായി എന്തെല്ലാം വിധത്തിൽ അങ്ങ് അപഹസിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടോ, അവയെല്ലാം അചിന്ത്യപ്രഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അങ്ങു ക്ഷമിക്കുന്നതിന്നു ഞാൻ പ്രാത്ഥിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സഖാ ഇതി മത്വാ—വിപരീതബുദ്ധികൊണ്ടു സ്നേഹിതനെന്നു വിചാരിച്ച്. തവ ഇദം മഹിമാനം—അങ്ങയുടെ ഈ മാഹാത്മ്യത്തെ—ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ ഇപ്രകാരമുള്ള വിശ്വരൂപത്തെ; 'ഇദം മഹിമാനം' എന്നുള്ളതിൽ 'ഇദം' ശബ്ദത്തിന്നും 'മഹിമാനം' എന്ന പദത്തിന്നും ലിംഗവ്യത്യാസമുള്ളതിനാൽ വൈയധികരണ്യേന സംബന്ധം. 'ഇമം മഹിമാനം' എന്നാണ് പാഠമെങ്കിൽ സാമാനാധികരണ്യംതന്നെ. പ്രമാദാൽ—വിക്ഷിപ്തചിത്തത ഹേതുവായിട്ട്. പ്രണയേന—സ്നേഹംനിമിത്തമുള്ള വിസ്രംഭം (വിശ്വാസം) ഹേതുവായിട്ട്. അപ്രമേയം—പ്രമാണാതീതമായിരിക്കുന്ന.

എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ—

പിതാസി ലോകസ്യ ചരാചരസ്യ
ത്വമസ്യ പൂജ്യശ്ച ഗുരുർഗ്ഗരീയാൻ
ന ത്വത്സമോസ്ത്യഭ്യധികഃ കുതോന്യോ
ലോകത്രയേപ്യപ്രതിമപ്രഭാവ. 43

ഹേ അപ്രതിമപ്രഭാവ	നിസ്തുല (നിരുപമ) പ്രഭാവത്തോടു കൂടിയവനേ

ത്വം	അങ്ങ്
ചരാചരസ്യ	ജംഗമസ്ഥാവരങ്ങളായ
അസ്യ ലോകസ്യ	ഈ പ്രപഞ്ചത്തിൻെറ
പിതാ അസി	പിതാവാകുന്നു
(അതഃ ഏവ)	അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ
പൂജ്യഃ ച	പൂജിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യനായും
ഗുരുഃ	ഗുരുവായും
ഗരീയാൻ	ഗുരുവിനേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠനായും
(അസി)	ഭവിക്കുന്നു.
(അതഃ)	അതിനാൽ
ലോകത്രയേ അപി	മൂന്നു ലോകങ്ങളിലും
ത്വത്സമഃ*	അങ്ങേയ്ക്കു സമനായവൻ
ന അസ്തി	(വേറെ ആരും) ഇല്ല
(ത്വത്തഃ) അഭ്യധികഃ	അങ്ങയേക്കാരം മേലെയായി
അന്യഃ	വേറൊരുവൻ
(പുനഃ) കുതഃ (സ്യാത്)	പിന്നെ എവിടെ.

അല്ലയോ നിസ്തുലപ്രഭാവത്തോടുകൂടിയവനേ, അങ്ങ് സ്ഥാവരജംഗമാത്മകമായിരിക്കുന്ന ഈ പ്രപഞ്ചത്തിൻെറ പിതാവാകുന്നു അതിനാൽ അങ്ങ് പൂജിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യനായും, ഗുരുവായും, ഗുരുവിനേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠനായുമിരിക്കുന്നു. മൂന്നു ലോകങ്ങളിലും അങ്ങയ്ക്കു സമനായിട്ടാരുമില്ല. അങ്ങനെയിരിക്കെ അങ്ങയേക്കാരം മേലെ പിന്നെ വേറൊരുവൻ എവിടെ?

[ശം-ഭാ] അങ്ങ് സ്ഥാവരജംഗമാത്മകമായിരിക്കുന്ന സകല പ്രപഞ്ചത്തിൻേറയും ജനയിതാവാകുന്നു. കേവലം ജനയിതാവ് എന്നുമാത്രമല്ല അങ്ങ് പൂജാർഹനമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ

* അങ്ങയ്ക്കു സമനായി വേറെ ആരുമില്ല. ഉണ്ടാവാനും പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ രണ്ടീശ്വരന്മാരുണ്ടായാൽ ഒരാരംക്കു സൃഷ്ടിചെയ്യേണമെന്നാണെങ്കിൽ മറേറയാരംക്ക് സംഹാരത്തിന്നായിരിക്കുമിച്ഛ. അപ്പോരം വ്യവഹാരമായി. അതിനാൽ അങ്ങയ്ക്കു സമനായി ആരുംതന്നെയില്ല എന്നർത്ഥം.

അങ്ങ് ഏററവും ശ്രേഷ്ഠനായ ഗുരുവുമാകുന്നു. (എന്തു കാരണത്താലാണ് അങ്ങ് ഗുരുതരനാകുന്നതെന്നു പറയുന്നു) ത്വത്സമഃ അന്യഃ ന അസ്തി—അങ്ങയ്ക്കു സമനായി വേറെ ആരുമില്ല. എന്തെന്നാൽ വേറൊരീശ്വരനുണ്ടാവാൻ പാടുള്ളതല്ല. അനേകേശ്വരത്വവ്യവഹാരം അസംബന്ധമാകുന്നു. മൂന്നു ലോകങ്ങളിലും അങ്ങയ്ക്കു സമനായിട്ടുതന്നെ ആരുമില്ലാതിരിക്കുമ്പോഴം പിന്നെ അങ്ങയേക്കാരം മേലെയായിട്ടൊരുവൻ എവിടെ ഉണ്ടാകുന്നു? അപ്രതിമപ്രഭാവൻ—സാമ്യമില്ലാത്ത പ്രഭാവത്തോടുകൂടിയവൻ—നിരതിശയപ്രഭാവൻ എന്നർത്ഥം.

അതുകൊണ്ട് —

തസ്മാത് പ്രണമ്യ പ്രണിധായ കായം
പ്രസാദയേ ത്വാമഹമീശമീഡ്യം
പിതേവ പുത്രസ്യ സഖേവ സഖ്യുഃ
പ്രിയഃ പ്രിയായാർഹസി ദേവ സോഢും. 44

തസ്മാത്	അതുകൊണ്ട്
ഈശം	ഈശനായും
ഈഡ്യം	സ്തുതിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യനായുമിരിക്കുന്ന
ത്വാം	അങ്ങയെ
അഹം	ഞാൻ
കായം	ശരീരത്തെ
പ്രണിധായ പ്രണമ്യ	ദണ്ഡവൽ വീഴ്ത്തി നമസ്കാരംചെയ്ത്
പ്രസാദയേ	ക്ഷമിക്കുന്നതിന്നായി പ്രാർത്ഥിക്കുന്നു
പുത്രസ്യ	പുത്രൻെറ
(അപരാധം)	അപരാധത്തെ
പിതാ ഇവ	അച്ഛൻ സഹിക്കുന്നതുപോലെയും
സഖ്യുഃ	സ്നേഹിതൻെറ (അപരാധത്തെ)
സഖാ ഇവ	സ്നേഹിതൻ സഹിക്കുന്നതുപോലെയും
പ്രിയായാഃ	ഭാര്യയുടെ (അപരാധത്തെ)
പ്രിയഃ (ഇവ)	ഭർത്താവു സഹിക്കുന്നതുപോലെയും
(മമ അപരാധം)	എൻെറ അപരാധത്തെ
ഹേ ദേവ	അല്ലയോ ദേവ (സ്വാമിൻ)

സോഢും	സഹിക്കുന്നതിന്നു് (ക്ഷമിക്കുന്നതിന്നു്)
അർഹസി	അങ്ങു് അർഹനാകുന്നു.

അതുകൊണ്ടു് ഈശ്വരനായും സ്തുതിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യനായുമിരിക്കുന്ന അങ്ങയെ ഞാൻ സാഷ്ടാംഗം നമസ്കരിച്ചു് എന്റെ അപരാധത്തെ ക്ഷമിക്കുന്നതിന്നായി ഞാൻ പ്രാർത്ഥിക്കുന്നു. പുത്രന്റെ അപരാധത്തെ അച്ഛനെങ്ങനെ ക്ഷമിക്കുന്നുവോ, സ്നേഹിതന്റെ അപരാധത്തെ സ്നേഹിതനെങ്ങനെയോ, ഭാര്യയുടെ അപരാധത്തെ ഭർത്താവു് എങ്ങനെ സഹിക്കുന്നുവോ, അതുപോലെ എന്റെ അപരാധത്തെ, ഹേ സ്വാമിൻ, അങ്ങു ക്ഷമിക്കുന്നതിന്നു് അർഹനാകുന്നു

[ശം-ഭാ] ഈശം = ഈശിതാവായിരിക്കുന്ന. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അദൃഷ്ടപൂർവ്വം ഹൃഷിതോസ്മി ദൃഷ്ട്വാ
ഭയേന ച പ്രവ്യഥിതം മനോ മേ
തദേവ മേ ദർശയ ദേവ രൂപം
പ്രസീദ ദേവേശ ജഗന്നിവാസ. 45

ഹേ ദേവ	അല്ലയോ ഭഗവാനേ
അദൃഷ്ടപൂർവ്വം (തവ രൂപം)	മുമ്പു കാണപ്പെടാത്തതായ അങ്ങയുടെ വിശ്വരൂപത്തെ
ദൃഷ്ട്വാ	കണ്ടിട്ടു്
ഹൃഷിതഃ അസ്മി	ഞാൻ സന്തോഷിച്ചവനായിരിക്കുന്നു
(തഥാപി)	എങ്കിലും
ഭയേന ച	ഭയംകൊണ്ടു്
മേ മനഃ	എന്റെ മനസ്സു്
പ്രവ്യഥിതം	പ്രചലിതമായിരിക്കുന്നു
(തസ്മാൽ)	അതിനാൽ
മേ	എനിക്കു്
തത് ഏവ രൂപം	ആ പൂർവ്വ (ശ്രീകൃഷ്ണ)രൂപത്തെത്തന്നെ
ദർശയ	കാണിച്ചുതന്നാലും
ഹേ ദേവേശ	അല്ലയോ ദേവകൾക്കീശനായിട്ടുള്ളവനേ

ഹേ ജഗന്നിവാസ	അല്ലയോ ജഗന്നിവാസ
പ്രസീദ	അങ്ങു പ്രസന്നനായി ഭവിക്കുക.

ഹേ ഭഗവൻ, മുൻപ് കാണപ്പെടാത്ത അങ്ങയുടെ വിശ്വരൂപത്തെ കണ്ടിട്ട് ഞാൻ സന്തോഷത്തോടുകൂടിയവനായിരിക്കുന്നു. എന്നാലും ഭയംകൊണ്ടു് എന്റെ മനസ്സ് പ്രചലിതമായുമിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ (എന്റെ ഭയത്തെ കളയുന്നതിന്നുവേണ്ടി) ആ പൂർവ്വരൂപത്തെത്തന്നെ എനിക്കു കാണിച്ചുതന്നാലും. ഹേ ദേവേശ, ഹേ ജഗന്നിവാസ, അങ്ങു പ്രസാദിക്കണേ.

[ശംഭാ] അദൃഷ്ടപൂർവ്വം=ഇതിന്നു മുമ്പൊരിക്കലും എന്നാലാകട്ടേ അന്യന്മാരാലാകട്ടെ കാണപ്പെടാത്തതായ ഈ വിശ്വരൂപത്തെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

കിരീടിനം ഗദിനം ചക്രഹസ്തം-
മിച്ഛാമി ത്വാം ദ്രഷ്ടുമഹം തഥൈവ
തേനൈവ രൂപേണ ചതുർഭുജേന
സഹസ്രബാഹോ ഭവ വിശ്വമൂർത്തേ. 46

തഥാ ഏവ	മുൻപ് കണ്ടപ്രകാരംതന്നെ
ത്വാം	അങ്ങയെ
കിരീടിനം	കിരീടത്തോടുകൂടിയവനായും
ഗദിനം	ഗദായുധത്തോടുകൂടിയവനായും
ചക്രഹസ്തം	കൈയിൽ ചക്രായുധത്തെ ധരിച്ചവനായും
ദ്രഷ്ടും	കാണുന്നതിന്നു്
അഹം	ഞാൻ
ഇച്ഛാമി	ഇച്ഛിക്കുന്നു
ഹേ സഹസ്രബാഹോ	അല്ലയോ അനേകകൈകളോടുകൂടിയവനേ
ഹേ വിശ്വമൂർത്തേ	അല്ലയോ വിശ്വരൂപത്തോടുകൂടിയവനേ
ചതുർഭുജേന	നാലു കൈകളോടുകൂടിയ
തേന ഏവ രൂപേണ	ആ രൂപത്തോടുകൂടിത്തന്നെ
ഭവ	ആവിർഭവിച്ചാലും.

മുൻപ് കണ്ടപ്രകാരംതന്നെ അങ്ങയെ കിരീടത്തോടും ഗദായുധത്തോടും കൈയിൽ ചക്രായുധത്തോടുംകൂടിയവനായി കാണുന്നതിന്നു ഞാനാഗ്രഹിക്കുന്നു. ഹേ സഹസ്രബാഹോ, ഹേ വിശ്വമൂർത്തേ, നാലു കൈകളോടുകൂടിയ ആ രൂപത്തോടുകൂടിത്തന്നെ അങ്ങ് ആവിർഭവിച്ചാലും.

[ശം-ഭാ] തേന ഏവ രൂപേണ ഭവ—ഇപ്പോഴത്തെ അങ്ങയുടെ വിശ്വരൂപത്തെ പിൻവലിച്ച് (ഉപസംഹരിച്ച്) വസുദേവപുത്രരൂപനായിട്ടുതന്നെ ഭവിച്ചാലും. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അർജ്ജുനൻ ഭയപ്പെട്ടുവെന്നു കണ്ടിട്ടു ഭഗവാൻ വിശ്വരൂപത്തെ പിൻവലിച്ച് പ്രിയവചനങ്ങളെക്കൊണ്ട് അർജ്ജുനനെ സമാശ്വസിപ്പിച്ച് ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു;

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

> മയാ പ്രസന്നേന തവാർജ്ജുനേദം
> രൂപം പരം ദർശിതമാത്മയോഗാത്
> തേജോമയം വിശ്വമനന്തമാദ്യം
> യന്മേ ത്വദന്യേന ന ദൃഷ്ടപൂർവ്വം. 47

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

തേജോമയം	പ്രകാശസ്വരൂപമായതും
വിശ്വം	വിശ്വാത്മകമായതും (സകല പ്രപഞ്ചത്തേയും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നതും)
അനന്തം	നാശമില്ലാത്തതും
ആദ്യം	ആദിയിൽത്തന്നെയുള്ളതും
ത്വദന്യേന	നീയൊഴിച്ച് (നിന്നെപ്പോലെയുള്ള ഭക്തന്മാർ ഒഴിച്ച്) മററാരാലും
ന ദൃഷ്ടപൂർവ്വം	മുൻപ് കാണപ്പെടാത്തതുമായ
മേ	എൻെറ
ഇദം പരം രൂപം	ഈ ഉത്തമമായ രൂപം
യത്	ഏതോ
(തത്)	അതു്
പ്രസന്നേന	കൃപയുള്ള (അനുഗ്രഹിപ്പാനിച്ഛയുള്ള)
മയാ	എന്നാൽ

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
തവ	നിനക്കു്
ആത്മയോഗാത്	എന്റെ യോഗമായാസാമർത്ഥ്യത്താൽ
ദർശിതം	കാണിക്കപ്പെട്ടു.

പ്രകാശസ്വരൂപമായതും, സകലപ്രപഞ്ചത്തേയും വ്യാപിക്കുന്നതും, ആദിയിൽത്തന്നെയുള്ളതും, നീയൊഴിച്ചു മററാരാലും മുമ്പു കാണപ്പെടാത്തതും ആയ എന്റെ ഈ ഉത്തമമായ രൂപം നിന്നെ അനുഗ്രഹിക്കണമെന്നിച്ഛയുള്ള എന്നാൽ ഹേ അർജ്ജുന, നിനക്കു് എന്റെ യോഗമായാസാമർത്ഥ്യത്താൽ കാണിക്കപ്പെട്ടു.

[ശം-ഭാ] പ്രസന്നേന മയാ—നിന്നെ അനുഗ്രഹിക്കണമെന്നുള്ള ബുദ്ധിയാണു് പ്രസാദം—അപ്രകാരമുള്ള ബുദ്ധിയോടു കൂടിയിരിക്കുന്ന എന്നാൽ, തവ—നിനക്കു്. ഹേ അർജ്ജുന, ഇദം പരം രൂപം—ഈ വിശ്വരൂപം. ആത്മയോഗാൽ—എന്റെ ഐശ്വര്യസാമർത്ഥ്യത്താൽ. ദർശിതം—കാണിക്കപ്പെട്ടു. തേജോമയം—തേജഃപ്രായമായിരിക്കുന്നതും; വിശ്വം—സമസ്തപ്രപഞ്ചത്തെ വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നതും; അനന്തം—അന്തരഹിതമായതും; ആദ്യം—ആദിയിലുള്ളതുമായ; മമയത് രൂപം—എന്റെ രൂപം; ത്വദന്യേന—നീ ഒഴിച്ചു് വേറെ ആരാലും; ന ദൃഷ്ടപൂർവ്വം—മുൻപു് കാണപ്പെട്ടിട്ടില്ല.

ന വേദയജ്ഞാധ്യയനൈർന്ന ദാനൈ-
ർന്ന ച ക്രിയാഭിർന്ന തപോഭിരുഗ്രൈഃ
ഏവം രൂപഃ ശക്യ അഹം നൃലോകേ
ദ്രഷ്ടും ത്വദന്യേന കുരുപ്രവീര. 48

ഹേ കുരുപ്രവീര	അല്ലയോ കുരുശ്രേഷ്ഠ
വേദയജ്ഞാധ്യയനൈഃ	വേദങ്ങൾ, കല്പസൂത്രങ്ങൾ മുതലായ യജ്ഞവിദ്യകൾ എന്നിവയെ അദ്ധ്യയനംചെയ്യുന്നതുകൊണ്ടു്
ഏവം രൂപഃ	ഇപ്രകാരമുള്ള വിശ്വരൂപത്തോടുകൂടിയ
അഹം	ഞാൻ
നൃലോകേ	മനുഷ്യലോകത്തിൽ
ത്വദന്യേന	നീയൊഴിച്ചു മററാരാലും

ദ്രഷ്ടും ന ശക്യഃ	കാണ്മാൻ സാദ്ധ്യമാകുന്നതല്ല
ദാനൈഃ	ദാനങ്ങളെക്കൊണ്ട്
ന (ദ്രഷ്ടും ശക്യഃ)	കാണ്മാൻ സാദ്ധ്യമാകുന്നതല്ല
ക്രിയാഭിഃ	അഗ്നിഹോത്രാദികർമ്മങ്ങളെക്കൊണ്ട്
ന	കാണ്മാൻ സാദ്ധ്യമാകുന്നതല്ല
ഉഗ്രൈഃ തപോഭിഃ ച	ചാന്ദ്രായണാദി ഉഗ്രതപസ്സുകളെക്കൊണ്ടും
ന	കാണ്മാൻ സാദ്ധ്യമാകുന്നതല്ല.

അല്ലയോ കുരുശ്രേഷ്ഠ, വേദങ്ങൾ യജ്ഞശാസ്ത്രങ്ങൾ ഇവയുടെ അദ്ധ്യയനംകൊണ്ടാകട്ടേ, ദാനങ്ങൾകൊണ്ടാകട്ടേ, അഗ്നിഹോത്രാദികർമ്മങ്ങളെക്കൊണ്ടാകട്ടേ, ഘോരതപസ്സുകളെക്കൊണ്ടാകട്ടേ, ഇപ്രകാരമുള്ള വിശ്വരൂപത്തോടുകൂടിയ എന്നെ കാണ്മാൻ മനുഷ്യലോകത്തിൽ നിന്നെക്കൂടാതെ മററാർക്കും സാധിക്കുന്നതല്ല.

[ശം-ഭാ] വേദയജ്ഞാധ്യയനൈഃ—നാലു വേദങ്ങളുടെ അധ്യയനംകൊണ്ടും യഥാവിധി യജ്ഞാധ്യയനംകൊണ്ടും— വേദാധ്യയനം എന്നു പറഞ്ഞതുകൊണ്ടുതന്നെ യജ്ഞാധ്യയനവും സിദ്ധമാണെങ്കിലും യജ്ഞങ്ങളുടെ വിജ്ഞാനം ആവശ്യമാണ് എന്നു സൂചിപ്പിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടിയാണ് അവയെ വേർതിരിച്ചു പറഞ്ഞതു്. ദാനൈഃ—തുലാപുരുഷാദിദാനങ്ങളെക്കൊണ്ട്. ക്രിയാഭിഃ—അഗ്നിഹോത്രാദി ശ്രൗതകർമ്മങ്ങളെക്കൊണ്ട്. ഉഗ്രൈഃ തപോഭിഃ—ചാന്ദ്രായണാദി ഘോരതപസ്സുകളെക്കൊണ്ട്. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

മാ തേ വ്യഥാ മാ ച വിമൂഢഭാവോ
ദൃഷ്ട്വാ രൂപം ഘോരമീദൃങ്മമേദം
വ്യപേതഭീഃ പ്രീതമനാഃ പുനസ്ത്വം
തദേവ മേ രൂപമിദം പ്രപശ്യ. 49

ഈദൃക്	ഇപ്രകാരമുള്ള
ഘോരം	ഭയങ്കരമായ
മമ ഇദം രൂപം	എന്റെ ഈ വിശ്വരൂപത്തെ
ദൃഷ്ട്വാ	കണ്ടിട്ട്
തേ	നിനക്ക്

വ്യഥാ മാ (അസ്തു)	ഭയമുണ്ടാകരുതു്
വിമൂഢഭാവഃ ച മാ	വിമൂഢത്വവും വേണ്ട
ത്വം	നീ
വ്യപേതഭീഃ	ഭയത്തെ കളഞ്ഞവനും
പ്രീതമനാഃ (ച സൻ)	മനസന്തോഷത്തോടുകൂടിവനുമായി
മേ	എൻെറ
തത് ഇദം രൂപം	
ഏവ	ആ വൈഷ്ണവരൂപത്തെത്തന്നെ
പുനഃ	പിന്നേയും
പ്രപശ്യ	നല്ലവണ്ണം കണ്ടാലും.

ഇപ്രകാരമുള്ള ഭയങ്കരമായ എൻെറ വിശ്വരൂപത്തെക്കണ്ടിട്ടു നിനക്കു ഭയം വേണ്ട. മൗഢ്യവും വേണ്ട. നീ ഭയത്തെ കളഞ്ഞവനും മനസ്സന്തോഷത്തോടുകൂടിയവനുമായി എൻെറ ഈ വൈഷ്ണവമായ രൂപത്തെത്തന്നെ ഇനിയും നല്ലവണ്ണം കണ്ടാലും.

[ശം-ഭാ] മേ ഇദം രൂപം = ചതുർഭുജത്തോടുകൂടിയതും ശംഖചക്രഗദായുധങ്ങളെ ധരിച്ചിരിക്കുന്നതും നിനക്കിഷ്ടമായതുമായ എൻെറ ഈ രൂപത്തെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

സഞ്ജയ ഉവാച:

ഇത്യർജ്ജുനം വാസുദേവസ്തഥോക്ത്വാ
സ്വകം രൂപം ദർശയാമാസ ഭൂയഃ
ആശ്വാസയാമാസ ച ഭീതമേനം
ഭൂത്വാ പുനഃ സൗമ്യവപുർമ്മഹാത്മാ. 50

സഞ്ജയൻ പറഞ്ഞു:

വാസുദേവഃ	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ
അർജ്ജുനം	അർജ്ജുനനോടു്
ഇതി ഉക്ത്വാ	ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞിട്ടു്
തഥാ	മുൻപത്തെപ്പോലെതന്നെ
സ്വകം രൂപം	ചതുർഭുജങ്ങളോടുകൂടിയ പൂർവ്വരൂപത്തെ
ഭൂയഃ ദർശയാമാസ	പിന്നേയും കാണിച്ചുകൊടുത്തു

മഹാത്മാ	വിശ്വരൂപനായിരിക്കുന്ന (പരമകൃപാലുവായിരിക്കുന്ന) ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ
സൗമ്യവപുഃ ഭൂത്വാ	ശാന്തമായ സ്വരൂപത്തോടുകൂടിയവനായി
ഭീതം ഏനം	ഭയത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഈ അർജ്ജുനനെ
പുനഃ	പിന്നേയും
ആശ്വാസയാമാസ ച	സമാധാനപ്പെടുത്തി.

(സഞ്ജയൻ ധൃതരാഷ്ട്രരോടു പറഞ്ഞു—) ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ അർജ്ജുനനോട് ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞിട്ട് മുൻപത്തെപ്പോലെ തന്നെ ചതുർഭുജങ്ങളോടുകൂടിയ രൂപത്തെ പിന്നെയും കാണിച്ചുകൊടുത്തു. പരമകൃപാലുവായിരിക്കുന്ന ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ ശാന്തമായ രൂപത്തെ ധരിച്ചിട്ട ഭയപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന അർജ്ജുനനെ പിന്നേയും സമാധാനപ്പെടുത്തി.

അർജ്ജുന ഉവാച:

ദൃഷ്ട്വേദം മാനുഷം രൂപം തവ സൗമ്യം ജനാർദ്ദന
ഇദാനീമസ്മി സംവൃത്തഃ സചേതാഃ പ്രകൃതിം ഗതഃ. 51

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ ജനാർദ്ദന	അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനെ
തവ	അങ്ങയുടെ
സൗമ്യം	സൗമ്യമായ
ഇദം മാനുഷം രൂപം	ഈ മനുഷ്യരൂപത്തെ
ദൃഷ്ട്വാ	കണ്ടിട്ട്
ഇദാനീം	ഇപ്പോൾ
സചേതാഃ	സന്തുഷ്ടമനസ്സോടുകൂടിയവനും
പ്രകൃതിം ഗതഃ	സ്വാസ്ഥ്യതയെ പ്രാപിച്ചവനും
സംവൃത്തഃഅസ്മി	ആയിത്തീന്നിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ കൃഷ്ണഭഗവാനേ, അങ്ങയുടെ സൗമ്യമായ ഈ മനുഷ്യരൂപത്തെ കണ്ടിട്ട് ഇപ്പോൾ ഞാൻ പ്രസന്നചിത്തനും, സ്വാസ്ഥ്യതയെ പ്രാപിച്ചവനും ആയിത്തീന്നിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഇദം മാനുഷം രൂപം=എൻെറ സഖാവിൻെറ ആകൃതിയെ; പ്രകൃതി=സ്വഭാവം; സചേതാഃ=പ്രസന്നചിത്തൻ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

സുദുർദ്ദർശമിദം രൂപം ദൃഷ്ടവാനസി യന്മമ
ദേവാ അപ്യസ്യ രൂപസ്യ നിത്യം ദർശനകാംക്ഷിണഃ. 52

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

മമ	എൻെറ
യത് രൂപം	യാതൊരു രൂപത്തെ
ദൃഷ്ടവാൻ അസി	നീ കണ്ടുവോ
(തത്) ഇദം	അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഈ വിശ്വരൂപം
സുദുർദ്ദർശം	കാണുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു
(അതഃ)	അതിനാൽ
ദേവാഃ അപി	ദേവന്മാരുംകൂടി
നിത്യം	എന്നും
അസ്യ രൂപസ്യ	ഈ രൂപത്തിൻെറ
ദർശനകാംക്ഷിണഃ	ദർശനത്തെ ഇച്ഛിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നവരാകുന്നു.

നീ കണ്ട എൻെറ വിശ്വരൂപത്തെ കാണുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകുന്നു. അതിനാൽ ദേവന്മാരുംകൂടി എൻെറ ഈ രൂപത്തെ കാണുന്നതിന്നു നിത്യം ഇച്ഛിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദേവാഃ അപി....ദർശനകാംക്ഷിണഃ=ദേവാദികളുംകൂടി എൻെറ ഈ രൂപത്തെ കാണുന്നതിന്നു സർവ്വദാ ഇച്ഛിക്കുന്നവരാണെങ്കിലും നീ കണ്ടപോലെ അവർ കണ്ടിട്ടില്ല. (മേലിൽ) കാണുകയുമില്ല എന്നഭിപ്രായം.

എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ—

നാഹം വേദൈർന്ന തപസാ ന ദാനേന ന ചേജ്യയാ
ശക്യ ഏവംവിധോ ദ്രഷ്ടും ദൃഷ്ടവാനസി മാം യഥാ. 53

മാം	എന്നെ
യഥാ	ഏതുപ്രകാരം
ദൃഷ്ടവാൻ അസി	നീ കണ്ടുവോ

ഏവംവിധഃ	ഇപ്രകാരം
അഹം	ഞാൻ
ദ്രഷ്ടും	കാണുന്നതിന്നു്
വേദൈഃ	വേദങ്ങളെക്കൊണ്ടു്
ന ശക്യഃ	സാദ്ധ്യമാകുന്നവനല്ല
തപസാ ന	തപസ്സുകൊണ്ടു സാദ്ധ്യമാകുന്നവനല്ല
ദാനേന ന	ദാനംകൊണ്ടു സാദ്ധ്യമാകുന്നവനല്ല
ഇജ്യയാ ച ന	യജ്ഞംകൊണ്ടു സാദ്ധ്യമാകുന്നവനല്ല.

എന്നെ നീ ഏതുവിധത്തിൽ കണ്ടുവോ ആവിധം ഞാൻ കാണപ്പെടുന്നതിന്നു വേദങ്ങളെക്കൊണ്ടാകട്ടേ, തപസ്സുകളെക്കൊണ്ടാകട്ടേ, ദാനങ്ങളെക്കൊണ്ടാകട്ടേ, യജ്ഞംകൊണ്ടാകട്ടേ, സാധിക്കുന്നതല്ല.

[ശം-ദാ] നീ കണ്ടപ്രകാരം അന്യന്മാക്കു് എന്നെ, വേദങ്ങളെക്കൊണ്ടാകട്ടേ, ചാന്ദ്രായണാദി ഉഗ്രതപസ്സുകളെക്കൊണ്ടാകട്ടെ, ഗോഭൂസുവർണ്ണാദിദാനങ്ങളെക്കൊണ്ടാകട്ടേ, യജ്ഞംകൊണ്ടാകട്ടേ, പൂജകൊണ്ടാകട്ടേ, കാണുന്നതിന്നു കഴിയുന്നതല്ല.

ഭക്ത്യാ ത്വനന്യയാ ശക്യ അഹമേവംവിധോഽർജ്ജുന
ജ്ഞാതും ദ്രഷ്ടും ച തത്വേന പ്രവേഷ്ടും ച പരന്തപ. 54

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ഹേ പരന്തപ	അല്ലയോ ശത്രുതാപന
അനന്യയാ ഭക്ത്യാ തു	എന്നിൽത്തന്നെ നിഷ്ഠയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഭക്തികൊണ്ടുമാത്രം
ഏവംവിധഃ	ഈ വിശ്വരൂപനായിരിക്കുന്ന
അഹം	ഞാൻ
തത്ത്വേന	പരമാത്ഥമായി
ജ്ഞാതും	ശാസ്ത്രപ്രകാരം അറിയുന്നതിന്നു്
ശക്യഃ	ശക്യനാകുന്നു
ദ്രഷ്ടും	പ്രത്യക്ഷമായി കാണുന്നതിന്നും
പ്രവേഷ്ടും ച	എന്റെ സ്വരൂപത്തെ (താദാത്മ്യേന) പ്രാപിക്കുന്നതിന്നും
(ശക്യഃ)	ശക്യനാകുന്നു.

ഹേ അജ്ജുന, ഹേ ശത്രുതാപന, എന്നാൽ, എന്നിൽത്തന്നെ നിഷ്ഠയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഭക്തികൊണ്ടുമാത്രമേ ഞാൻ (അന്യന്മാക്ക്) യഥാത്ഥമായി അറിയുന്നതിന്നും പ്രത്യക്ഷമായി കാണുന്നതിന്നും, എന്റെ സ്വരൂപത്തെ പ്രവേശിക്കുന്നതിന്നും ശക്യനാവുകയുള്ളു.

[ശം-ഭാ] അനന്യയാ ഭക്ത്യാ=ഭഗവാനിൽനിന്നന്യമായ യാതൊന്നിലും ഒരിക്കലും ഭവിക്കാത്ത ഭക്തികൊണ്ട്—അതു ഹേതുവായിട്ടു സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളും വാസുദേവനെയല്ലാതെ അന്യവസ്തുവിനെ വിഷയീകരിക്കുന്നില്ല, ഏവം വിധഃ അഹം വിശ്വരൂപപ്രകാരനായ ഞാൻ, ജ്ഞാതും....പ്രവേഷ്ടും ച ശക്യഃ=ഇപ്രകാരമുള്ള അനന്യയായ ഭക്തികൊണ്ട് (ഒരുവന്നു) എന്നെ കേവലം ശാസ്ത്രപ്രകാരം അറിയുവാൻ കഴിയുമെന്നു മാത്രമല്ല, എന്നെ യഥാത്ഥമായി സാക്ഷാൽകരിക്കുന്നതിന്നും, എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നതിന്നും—മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതിന്നും—കഴിയുന്നതാണു്.

മത് കർമ്മകൃന്മത്പരമോ മത്ഭക്തഃ സംഗവജ്ജിതഃ
നിവ്വൈരഃ സവ്വഭൂതേഷു യഃ സ മാമേതി പാണ്ഡവ. 55

ഹേ പാണ്ഡവ	അല്ലയോ അജ്ജുന
മത് കർമ്മകൃത്	എന്നെ ഉദ്ദേശിച്ചു കർമ്മംചെയ്തു ഫലത്തെ എന്നിൽ അപ്പിക്കുന്നവനും
മത് പരമഃ	എന്നെ (പ്രാപിക്കുന്നതു്) പരമപുരുഷാത്ഥമായി വിചാരിക്കുന്നവനും
മത്ഭക്തഃ	എന്നിൽ ദൃഢമായ ഭക്തിയോടുകൂടിയവനും
സംഗവജ്ജിതഃ	സകല വിഷയാഭിമാനങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ചവനും
സവ്വഭൂതേഷു നിവ്വൈരഃ	സകല പ്രാണികളിലും ദ്വേഷമില്ലാത്തവനും
യഃ	എവനോ
സഃ	അവൻ
മാം	എന്നെ
ഏതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അജ്ജുന, എന്നെ ഉദ്ദേശിച്ചു കർമ്മംചെയ്തു ഫലത്തെ എന്നിൽ അപ്പിക്കുന്നവനും, എന്നെ (പ്രാപിക്കുക എന്നതു്) പരമപുരുഷാത്ഥമായി വിചാരിക്കുന്നവനും, എന്നിൽ ദൃഢഭക്തിയോടുകൂടിയവനും, സകലപ്രാണികളിലും ദ്വേഷമില്ലാത്തവനും ആയി എവനിരിക്കുന്നുവോ അവൻ എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] മത്കർമ്മകൃത്—എനിക്കുവേണ്ടി കർമ്മം ചെയ്യുന്നവൻ; മത്പരമഃ—ഒരു ഭൃത്യൻ തന്റെ യജമാനന്റെ വേലയെ ചെയ്യുന്നു. എന്നാൽ, തന്റെ മരണശേഷം താൻ പ്രാപിക്കേണ്ടതു് ആ യജമാനനെയാണെന്നും, അദ്ദേഹമാണു് തനിക്കു പരമഗതിയെന്നും അവൻ വിചാരിക്കാറില്ല. എന്നാൽ എനിക്കുവേണ്ടി കർമ്മംചെയ്യുന്നവൻ എന്നെത്തന്നെ പരമഗതിയായി വിചാരിക്കുന്നു. മത്ഭക്തഃ—സവ്വാത്മനാ സവ്വപ്രകാരത്തിലും സവ്വോത്സാഹത്തോടുകൂടിഎന്നെ ഭജിക്കുന്നവൻ മത്ഭക്തൻ; സംഗവജ്ജിതഃ—ധനമിത്രപുത്രകളത്രബന്ധുവർഗ്ഗങ്ങളിൽ പ്രീതി (—സ്നേഹം) ഇല്ലാത്തവൻ; സവ്വഭൂതേഷു നിർവൈരഃ—സകല പ്രാണികളിലും വൈരമില്ലാത്തവൻ—എത്രതന്നെ തനിക്കപകാരം ചെയ്തവരിലുംകൂടി ശത്രുഭാവമില്ലാത്തവൻ. ഇങ്ങനെയിരിക്കുന്ന എന്റെ ഭക്തൻ എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു. അവന്നു പരമഗതി ഞാനല്ലാതെ വേറെ ആരുമല്ല. ഹേ പാണ്ഡവ, ഇതാണു് ഞാൻ നിനക്കു തരുന്ന ഉപദേശം.

ഇതി ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷത്സു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം

യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാജ്ജുനസംവാദേ

വിശ്വരൂപദശ്നം നാമ

ഏകാദശോധ്യായഃ

വിശ്വരൂപദശ്നമെന്ന പതിനൊന്നാമദ്ധ്യായം

സമാപ്തം.

പന്ത്രണ്ടാമദ്ധ്യായം

[ശം-ഭാ] രണ്ടാമത്തേതുമുതൽ വിഭൂതി അദ്ധ്യായമായ പത്താമത്തേതുവരെയുള്ള അദ്ധ്യായങ്ങളിൽ സർവ്വവിശേഷണ രഹിതമായും, അക്ഷരമായും, പരമാത്മാവായുമിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തിന്റെ ഉപാസന ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. സർവ്വയോഗൈശ്വര്യത്തോടുകൂടിയും, സർവ്വജ്ഞാനശക്തിയോടുകൂടിയും, സത്ത്വോപാധിയോടുകൂടിയുമിരിക്കുന്ന ഈശ്വരനായ അങ്ങയുടെ ഉപാസനയും അവിടവിടെയായി ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. വിശ്വരൂപാദ്ധ്യായത്തിൽ സമസ്തജഗദാത്മരൂപമായും ഐശ്വരമായും ആദ്യമായുമിരിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ വിശ്വരൂപത്തേയും ഉപാസനാർത്ഥമായിട്ടുതന്നെ എനിക്ക് (അങ്ങ്) കാണിച്ചുതന്നു. വിശ്വരൂപത്തെ കാണിച്ചുതന്നതിന്റെശേഷം 'എനിക്കുവേണ്ടി നീ കർമ്മംചെയ്യാലും' (അ. 11, ശ്ലോ. 55) എന്നും അങ്ങുപദേശിച്ചു. അതിനാൽ അവ രണ്ടിൽ (നിർഗ്ഗുണമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മോപാസന, സഗുണമായിരിക്കുന്ന ഈശ്വരോപാസന എന്നീ രണ്ടു പക്ഷങ്ങളിൽ) ഏതാണ് അധികം വിശിഷ്ടമായിട്ടുള്ളതെന്നറിവാനിച്ഛയോടുകൂടി ഞാൻ (അർജ്ജുനൻ) ചോദിക്കുന്നു:

അർജ്ജുന ഉവാച:

ഏവം സതതയുക്താ യേ ഭക്താസ്ത്വാം പര്യുപാസതേ
യേ ചാപ്യക്ഷരമവ്യക്തം തേഷാം കേ യോഗവിത്തമാഃ. 1

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഏവം സതതയുക്താഃ	ഇപ്രകാരം (സർവ്വകർമ്മാർപ്പണം മുതലായതുകൊണ്ട്) എപ്പോഴും അങ്ങിൽത്തന്നെ നിഷ്ഠയോടുകൂടിയവരായിട്ട്
യേ ഭക്താഃ	യാതൊരു ഭക്തന്മാർ
ത്വാം	വിശ്വരൂപനായും സർവ്വജ്ഞനായും സർവ്വശക്തിമാനായുമിരിക്കുന്ന അങ്ങയെ
പര്യുപാസതേ	ഉപാസിക്കുന്നുവോ (ധ്യാനിക്കുന്നുവോ)
യേ ച അപി	യാതൊരുവർ

അവ്യക്തം	നിർവ്വിശേഷമായിരിക്കുന്ന (കാണപ്പെടാതെയിരിക്കുന്ന)
അക്ഷരം	ബ്രഹ്മത്തെ
(ഉപാസതേ)	ഉപാസിക്കുന്നുവോ
തേഷാം	അവരിരുവരിൽ
കേ	ആർ
യോഗവിത്തമാഃ	ഏററവും യോഗവിത്തുക്കളായിട്ടുള്ളവർ.

ഇപ്രകാരം എപ്പോഴും അങ്ങയിൽത്തന്നെ നിഷ്ഠയോടുകൂടിയവരായിട്ട യാതൊരു ഭക്തന്മാർ അങ്ങയെ ഉപാസിക്കുന്നുവോ, യാതൊരുവർ നിർവ്വിശേഷമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തെ ഉപാസിക്കുന്നുവോ അവരിരുവരിൽ ആരാണ് അധികം യോഗവിത്തുക്കളായിട്ടുള്ളവർ? (അധികം ശ്രേഷ്ഠന്മാർ എന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] ഏവം=മത്കർമ്മകൃന്മത്പരമഃ' എന്നിങ്ങനെ കഴിഞ്ഞ അദ്ധ്യായത്തിൽ ഒടുക്കം പറഞ്ഞപ്രകാരം; സതതയുക്താഃ=നിരന്തരമായി ഭഗവദർത്ഥമായിട്ടുള്ള കാര്യങ്ങളിലും സമാഹിതന്മാരായിട്ട് (സ്ഥിരമാനസന്മാരായിട്ട്) പ്രവർത്തിക്കുന്ന; യേ ഭക്താഃ അനന്യശരണന്മാരായിരിക്കുന്ന (അങ്ങയെയല്ലാതെ മററാരേയും ശരണംപ്രാപിക്കാത്ത) യാതൊരു ഭക്തന്മാർ; ത്വാം = മുമ്പു കാണിച്ച വിശ്വരൂപത്തോടുകൂടിയ അങ്ങയെ; പര്യുപാസതേ = ധ്യാനിക്കുന്നുവോ; യേ ച അപി=സകല ഇച്ഛകളെ ഉപേക്ഷിച്ചവരും, സകല കർമ്മങ്ങളെ സന്ന്യസിച്ചവരുമായ (മുൻപറഞ്ഞവരിൽ നിന്നന്യന്മാരായ) യാവചിലർ; അക്ഷരം അവ്യക്തം=നാശരഹിതമായും, യാതൊരുപാധിയുമില്ലാത്തതിനാൽ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു ഗോചരമല്ലാത്തതായുമിരിക്കുന്ന മുൻ വിവരിക്കപ്പെട്ട പ്രകാരമുള്ള ബ്രഹ്മത്തെ; അവ്യക്തം=നിരുപാധികമാകയാൽ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക് അഗോചരമായത്ത്; ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു ഗോചരമായതു വ്യക്തം. 'അഞ്ജ്' ധാതുവിന്ന് ആ അർത്ഥമാകുന്നു. എന്നാൽ ഈ അക്ഷരം അതിന്നു (വ്യക്തത്തിന്ന്) വിപരീതമാകുന്നു; ഇങ്ങനെ (മററു ചിലർ) ഇനി പറയപ്പെടുന്നതായ വിശേഷണങ്ങളാൽ വിശിഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തെ;

പര്യുപാസതേ=ധ്യാനിക്കുന്നുവോ; തേഷാം മധ്യേ=അവരിരു വരിൽ; കേ യോഗവിത്തമാഃ=ആരാണ് അധികം യോഗത്തെ അറിയുന്നവർ?

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

മയ്യാവേശ്യ മനോ യേ മാം നിത്യയുക്താ ഉപാസതേ
ശ്രദ്ധയാ പരയോപേതാസ്തേ മേ യുക്തതമാ മതാഃ.

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

മയി	സർവ്വജ്ഞത്വാദിഗുണവിശിഷ്ടനായും പരമേശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന എന്നിൽ
മനഃ	മനസ്സിനെ
ആവേശ്യ	ഏകാഗ്രമാക്കിച്ചെയ്തിട്ട്
നിത്യയുക്താഃ	സകല കർമ്മങ്ങളേയും എന്നെ ഉദ്ദേശി ച്ചു ചെയ്തു ഫലത്തെ എന്നിൽ അർപ്പിക്കു കുന്നവരായിട്ട് (മന്നിഷ്ഠന്മാരായിട്ട്)
പരയാ ശ്രദ്ധയാ ഉപേതാഃ	ശ്രേഷ്ഠമായ ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരായി
യേ	യാതൊരുവർ
മാം	പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ
ഉപാസതേ	ഉപാസിക്കുന്നുവോ (ആരാധിക്കുന്നുവോ)
തേ	അവർ
യുക്തതമാഃ	ശ്രേഷ്ഠന്മാരാണെന്ന്
മേ മതാഃ	എനിക്കു സമ്മതമുള്ളവരാകുന്നു.

പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ മനസ്സിനെ ഏകാഗ്രമാക്കി സകലകർമ്മങ്ങളേയും എന്നെ ഉദ്ദേശിച്ചു ചെയ്തു ഫലത്തെ എന്നിൽ അർപ്പിച്ചവരും ശ്രേഷ്ഠമായ ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരുമായ യാതൊരുവർ പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ ഉപാസിക്കുന്നുവോ അവർ ശ്രേഷ്ഠന്മാരാണെന്ന് എനിക്കു സമ്മതമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] വിശ്വരൂപിയും പരമേശ്വരനുമായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ സദാ മനസ്സിനെ സമാധാനംചെയ്തുകൊണ്ടു യാതൊരു

ഭക്തന്മാർ, സർവ്വയോഗേശ്വരന്മാർക്കുമധീശ്വരനായും, സർവ്വജ്ഞനായും, രാഗാദി ക്ലേശങ്ങളാകുന്ന തിമിരത്തിൽ നിന്നു മോചിച്ച ദൃഷ്ടിയോടുകൂടിയവനായും ഇരിക്കുന്ന എന്നെ അതിശ്രദ്ധയോടുകൂടി മുന്നദ്ധ്യായാവസാനത്തിൽ പറഞ്ഞപ്രകാരം സതതയുക്തന്മാരായി ഉപാസിക്കുമ്പോൾ അവർ അതിശ്രേഷ്ഠന്മാരായ യോഗികളാകുന്നുവെന്നാണ് എന്റെ അഭിപ്രായം. എന്തെന്നാൽ, അവർ രാവും പകലും ഇടവിടാതെ എന്നെത്തന്നെ ധ്യാനിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ട് അവരെ യുക്തതമന്മാരെന്നു പറയുന്നതു യുക്തംതന്നെ.

മററുള്ളവരും (അക്ഷരോപാസകന്മാരും) യുക്തതമന്മാരല്ലേ?—വരട്ടെ, അവരെപ്പററി എനിക്കു പറയാനുള്ളതു കേൾക്കുക:

യേ ത്വക്ഷരമനിർദ്ദേശ്യമവ്യക്തം പര്യുപാസതേ
സർവ്വത്രഗമചിന്ത്യം ച കൂടസ്ഥമചലം ധ്രുവം. 3
സംനിയമ്യേന്ദ്രിയഗ്രാമം സർവ്വത്ര സമബുദ്ധയഃ
തേ പ്രാപ്നുവന്തി മാമേവ സർവ്വഭൂതഹിതേ രതാഃ. 4

ഇന്ദ്രിയഗ്രാമം — ഇന്ദ്രിയസമൂഹത്തെ
സംനിയമ്യ — നല്ലവണ്ണം അടക്കീട്ട്
സർവ്വത്ര — സകലത്തിലും
സമബുദ്ധയഃ — സമബുദ്ധിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവരും
സർവ്വഭൂതഹിതേ രതാഃ — സർവ്വഭൂതങ്ങൾക്കും ഹിതത്തെ ചെയ്‌വാൻ സന്തോഷമുള്ളവരുമായി
യേ തു — യാതൊരുവർ ആകട്ടെ
അനിർദ്ദേശ്യം — നിർദ്ദേശിക്കപ്പെടുവാൻ പാടില്ലാത്തതും
അവ്യക്തം — കാണപ്പെടാത്തതും (രൂപാദിഹീനമായിട്ടുള്ളതും)
അചിന്ത്യം — മനസ്സുകൊണ്ടു ചിന്തിക്കപ്പെടുവാൻ വയ്യാത്തതും
കൂടസ്ഥം — മായാപ്രപഞ്ചത്തിന്നാധാരവും
അചലം — ചലനമില്ലാത്തതും
ധ്രുവം — നിത്യമായതും (ശാശ്വതമായതും)
സർവ്വത്രഗം ച — സർവ്വത്ര വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നതുമായ

അക്ഷരം	നിർഗ്ഗുണബ്രഹ്മത്തെ
പര്യുപാസതേ	ധ്യാനിക്കുന്നുവോ
തേ	അവർ
മാം ഏവ	എന്നെത്തന്നെ
പ്രാപ്നുവന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു.

ഇന്ദ്രിയസമൂഹത്തെ നല്ലവണ്ണമടക്കി, സകലദിക്കിലും സമബുദ്ധിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവരും സർവ്വഭൂതങ്ങൾക്കും ഹിതത്തെ ചെയ്‌വാൻ സന്തോഷമുള്ളവരുമായി യാതൊരുവർ നിർദ്ദേശിക്കപ്പെടുവാൻ പാടില്ലാത്തതും കണ്ണുകൊണ്ടു കാണുവാൻ പാടില്ലാത്തതും മനസ്സുകൊണ്ടു ചിന്തിക്കപ്പെടുവാൻ വയ്യാത്തതും മായാപ്രപഞ്ചത്തിന്നാധാരമായതും ചലനമില്ലാത്തതും, ശാശ്വതമായതും സർവ്വത്ര വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നതുമായ നിർഗ്ഗുണബ്രഹ്മത്തെ ഉപാസിക്കുന്നുവോ അവർ എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അനിർദ്ദേശ്യം—(അക്ഷരം) വ്യക്തമല്ലാത്തതിനാൽ അതു ശബ്ദത്തിന്നു് അഗോചരമായിരിക്കുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടു് അതു നിർദ്ദേശിക്കപ്പെടുവാൻ പാടുള്ളതല്ല. അതിനാൽ അതു് അനിർദ്ദേശ്യമാകുന്നു. അവ്യക്തം—ഒരു പ്രമാണംകൊണ്ടും പ്രകാശിപ്പിക്കപ്പെടുവാൻ വയ്യാത്തതു്; സർവ്വത്രഗം—ആകാശംപോലെ സകലദിക്കിലും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നതു്; അവ്യക്തത്വാൽ അചിന്ത്യം—അവ്യക്തത്വം ഹേതുവായിട്ടു മനസ്സുകൊണ്ടു ചിന്തിക്കപ്പെടുവാൻ വയ്യാത്തതു്; യാതൊന്നു് ഇന്ദ്രിയഗോചരമായിരിക്കുന്നുവോ അതിനെ മനസ്സുകൊണ്ടു ചിന്തിക്കാം, എന്നാൽ അക്ഷരം തദ്വിപരീതമായിരിക്കുന്നതിനാൽ അചിന്ത്യമാകുന്നു. കൂടസ്ഥം—പുറമേ കാഴ്ചയ്ക്കു ഗുണമായും ഉള്ളിൽ ദോഷമായുമിരിക്കുന്ന വസ്തു കൂടം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. കൂടസാക്ഷ്യം (കള്ളസ്സാക്ഷി) എന്നു തുടങ്ങിയ പ്രയോഗങ്ങളിൽ കൂടശബ്ദം ലോകത്തിൽ പ്രസിദ്ധമാകുന്നു. അതിനാൽ ഇവിടെ അവിദ്യ മുതലായ അനേകം സംസാരങ്ങൾക്കു ഹേതുവായും (ബീജമായും), അന്തർദ്ദോഷത്തോടുകൂടിയതായും, മായാ, അവ്യാകൃതം എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടു വാച്യമായുമിരിക്കുന്നതു യാതൊന്നോ, ശ്വേതാശ്വതരോപനിഷത്തിൽ 'മായയെ പ്രകൃതിയായും മായാവിയെ

ഈശ്വരനായുമറിഞ്ഞാലും' (4-10) എന്നും, ഭഗവത്ഗീതയിൽ 'മമ മായാദുരത്യയാ' (അ. 7, ശ്ലോ. 14) എന്നും മററുമുള്ള ഭാഗങ്ങളിൽ പ്രസിദ്ധമായിരിക്കുന്നതു യാതൊന്നോ, അതാണ് കൂടം എന്നുപറയപ്പെടുന്നതു്. ആ കൂടത്തിൽ തദധ്യക്ഷമായി, അല്ലെങ്കിൽ ഒരുരാശിപോലെ, സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതു കൂടസ്ഥം; അചലം—(അതു ഹേതുവായിട്ടു തന്നെ) ചലനമില്ലാത്തതു്; (ചലനമില്ലാത്തതിനാൽ) ധ്രുവം—നിത്യമായിട്ടുള്ളതു്; അക്ഷരം—മേല്പറഞ്ഞ വിശേഷങ്ങളോടുകൂടിയ നിർഗ്ഗുണബ്രഹ്മത്തെ; യേ തു—യാതൊരുവർ; പര്യുപാസതേ—ധ്യാനിക്കുന്നുവോ. പര്യുപാസതേ—പരി—(സമന്താൽ) ചുററും; ഉപാസതേ—ധ്യാനിക്കുന്നു. ഉപാസനം—ശാസ്ത്രപ്രകാരം ഉപാസ്യവസ്തുവിനെ (മനസ്സിൽ) വിഷയീകരിച്ചിട്ടു് (വിഷയീകരണം കൊണ്ടു തത്സമീപേ ചെന്നു്), ധാരമുറിയാതെ ഒഴുകുന്ന എണ്ണ പോലെ, ദീർഘകാലം അതിനെത്തന്നെ (ഉപാസ്യവസ്തുവിനെ) ഇടവിടാതെ ധ്യാനിച്ചുകൊണ്ടുള്ള ഇരിപ്പിന്നു് ഉപാസനം എന്നു പറയുന്നു. (എങ്ങനെയായിട്ടു ധ്യാനിക്കണമെന്നു പറയുന്നു) ഇന്ദ്രിയഗ്രാമം സംനിയമ്യ—ഇന്ദ്രിയസമുദായത്തെ നല്ലവണ്ണം അടക്കീട്ടു്; സർവ്വത്ര സമബുദ്ധയഃ—എല്ലാകാലത്തിലും ഇഷ്ടാനിഷ്ടപ്രാപ്തിയിൽ തുല്യബുദ്ധികളായി; തേ—(ഇങ്ങനെ എവർ ഉപാസിക്കുന്നുവോ) അവർ; (അവർ എങ്ങനെയുള്ളവരാണെന്നു പറയുന്നു) സർവ്വഭൂതഹിതേ രതാഃ—സകലപ്രാണികളുടേയും ഹിതത്തിൽ സന്തോഷമുള്ളവരായ അവർ; മാം ഏവ പ്രാപ്നുവന്തി—എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു. അങ്ങനെയുള്ളവർ എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നു വിശേഷിച്ചു പറഞ്ഞിട്ടാവശ്യമില്ല. എന്തെന്നാൽ, 'ജ്ഞാനീ ത്വാത്മൈവ മേ മതം—ജ്ഞാനിയായവൻ എന്റെ ആത്മാവു തന്നെയാകുന്നുവെന്നാണു് എന്റെ മതം' (അ. 7, ശ്ലോ. 18) എന്നു പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ. അവർ ഉത്തമന്മാരായ യോഗികളാകുന്നുവെന്നോ അല്ലെന്നോ പറഞ്ഞിട്ടു കാര്യമില്ല. എന്തെന്നാൽ അവർ ഭഗവദ്സ്വരൂപത്തോടുകൂടിയവരന്നെയിരിക്കുന്നവരാകുന്നു.

ക്ലേശോധികതരസ്തേഷാമവ്യക്താസക്തചേതസാം
അവ്യക്താ ഹി ഗതിർദുഃഖം ദേഹവദ്ഭിരവാപ്യതേ. 5

അവ്യക്താസക്ത ചേതസാം	നിർഗ്ഗുണബ്രഹ്മത്തിൽ ആസക്തചിത്തന്മാരായ
തേഷാം	അവൎക്ക്
ക്ലേശഃ	ക്ലേശം (പ്രയാസം)
അധികതരഃ	വളരെ അധികമാകുന്നു
ഹി	എന്തെന്നാൽ
അവ്യക്താ	നിർഗ്ഗുണവിഷയമായ
ഗതിഃ	നിഷ്ഠ
ദേഹവത്ഭിഃ	ദേഹാഭിമാനമുള്ളവരാൽ
ദുഃഖം	കഷ്ടത്തോടുകൂടി
അവാപ്യതേ	പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നു.

നിർഗ്ഗുണബ്രഹ്മത്തിൽ ആസക്തചിത്തന്മാരായിട്ടുള്ളവൎക്ക് അദ്ധ്വാനം വളരെ അധികമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ നിർഗ്ഗുണവിഷയമായ നിഷ്ഠ ദേഹാഭിമാനികളാൽ വളരെ കഷ്ടത്തോടുകൂടിയേ പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നുള്ളു.

[ശം-ഭാ] എനിക്കുവേണ്ടി (ഈശ്വരാൎപ്പണമായി) കർമ്മാദിയെ ചെയ്യുന്നതിനാൽ തത്പരന്മാരായവൎക്കുതന്നെ ക്ലേശം അധികമാകുന്നു. എന്നാൽ നിർഗ്ഗുണബ്രഹ്മോപാസനയിൽ ആസക്തചിത്തന്മാരും ബ്രഹ്മംതന്നെയായിരിക്കുന്നവരും പരമാൎത്ഥദൎശികളുമായവരുടെ ക്ലേശം അതിലധികമാകുന്നു ദേഹാഭിമാനത്തെ കളയേണ്ടിവരുമ്പോഴുള്ള ക്ലേശമാണ് അവൎക്കു മുഖ്യമായിട്ടുള്ളതു്. ഹി=എന്തെന്നാൽ; അവ്യക്താ ഗതിഃ= അക്ഷരാത്മികയായ ഗതി; ദേഹവത്ഭിഃ=ദേഹാഭിമാനമുള്ളവരാൽ; ദുഃഖം=കൃച്ഛ്രമായിട്ടു; അവാപ്യതേ=പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നുള്ളു. അതുകൊണ്ടാണ് അധികം ക്ലേശമെന്നു പറഞ്ഞതു്. അക്ഷരോപാസകന്മാരുടെ അവസ്ഥയെപ്പററി മേലിൽ പറഞ്ഞുകൊള്ളാം.

യേ തു സൎവ്വാണി കർമ്മാണി മയി സന്ന്യസ്യ മത്പരാഃ
അനന്യേനൈവ യോഗേന മാം ധ്യായന്ത ഉപാസതേ. 6

തേഷാമഹം സമുദ്ധൎത്താ മൃത്യുസംസാരസാഗരാത്
ഭവാമി ന ചിരാത് പാൎത്ഥ മയ്യാവേശിതചേതസാം. 7

യേ തു	എന്നാൽ യാതൊരുവർ
സർവ്വാണി കർമ്മാണി	സകലകർമ്മങ്ങളേയും
മയി	പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ
സന്ന്യസ്യ	സമർപ്പിച്ചിട്ട്
മത്പരാഃ	എന്നെ ശരണംപ്രാപിച്ചവരായി
അനന്യേന യോഗേന ഏവ	ഏകാന്തഭക്തിയോഗംകൊണ്ടുതന്നെ
മാം ധ്യായന്തഃ	എന്നെ ധ്യാനംചെയ്യുന്നവരായി
ഉപാസതേ	ഉപാസിക്കുന്നുവോ
മയി	എന്നിൽ
ആവേശിതചേതസാം	നിർത്തപ്പെട്ട മനസ്സോടുകൂടിയ
തേഷാം	അവരുടെ
ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
മൃത്യുസംസാരസാഗരാത്	മൃത്യുവാകുന്ന സംസാരസാഗരത്തിൽനിന്ന്
ന ചിരാത്	വേഗത്തിൽ
അഹം	ഞാൻ
സമുദ്ധർത്താ	കരകേറ്റുന്നവനായി
ഭവാമി	ഭവിക്കുന്നു.

എന്നാൽ, യാതൊരു ജനങ്ങൾ സകലകർമ്മങ്ങളേയും എന്നിൽ സമർപ്പിച്ചിട്ട് എന്നെ ശരണംപ്രാപിച്ചവരായി ഏകാന്തഭക്തിയോഗംകൊണ്ടുതന്നെ എന്നെ ധ്യാനംചെയ്തുകൊണ്ട് ഉപാസിക്കുന്നുവോ, എന്നിൽ നിർത്തപ്പെട്ട മനസ്സോടുകൂടിയ അവരെ, ഹേ അർജ്ജുന, മൃത്യുവാകുന്ന സംസാരസാഗരത്തിൽനിന്നു വേഗത്തിൽ ഞാൻ കരകേറ്റുന്നുണ്ട്.

[ശം-ഭാ] മയി=പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ; അനന്യേന ഏവ=വിശ്വരൂപനായും ദേവനായുമിരിക്കുന്ന ഞാൻ ഒഴിച്ച് അന്യാലംബനമില്ലാത്ത (ഭജനയോഗ്യമായി മറ്റൊന്നില്ലാത്ത); യോഗേന=സമാധികൊണ്ട്; മാം ധ്യായന്തഃ= എന്നെ ചിന്തിക്കുന്നവരായി; ഉപാസതേ=ഉപാസിക്കുന്നുവോ; മയി ആവേശിതചേതസാംതേഷാം = വിശ്വരൂപിയായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ സമാഹിതമായ ചിത്തത്തോടുകൂടിയ അവരെ; അഹം=ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന ഞാൻ; മൃത്യുസംസാരസാഗ

രാത് = മൃത്യുവാകുന്ന സംസാരസാഗരത്തിൽനിന്നു്; ന ചിരാത്=വേഗത്തിൽതന്നെ; സമുദ്ധർത്താ ഭവാമി=കരകേററുന്നുണ്ടു്.

മയ്യേവ മന ആധത്സ്വ മയി ബുദ്ധിം നിവേശയ
നിവസിഷ്യസി മയ്യേവ അത ഊർദ്ധ്വം ന സംശയഃ 8

മയി ഏവ	എന്നിൽത്തന്നെ
മനഃ	സങ്കല്പവികല്പാത്മകമായ മനസ്സിനെ
ആധത്സ്വ	സ്ഥിരമായി വെയ്ക്കുക
മയി	എന്നിൽത്തന്നെ
ബുദ്ധിം	നിശ്ചയാത്മികയായ ബുദ്ധിയേയും
നിവേശയ	നിർത്തുക
അതഃ ഊർദ്ധ്വം	ദേഹം നശിക്കുമ്പോഠം
മയി ഏവ	എന്നിൽത്തന്നെ
നിവസിഷ്യസി	വസിക്കും
ന സംശയഃ	ഈ കാര്യത്തിൽ സംശയമില്ല.

എന്നിൽത്തന്നെ മനസ്സിനെ സ്ഥിരമായി വെച്ചാലും; ബുദ്ധിയേയും എന്നിൽത്തന്നെ നിർത്തിയാലും. (ഇങ്ങനെ ചെയ്ത മത്പ്രസാദംകൊണ്ടു് ജ്ഞാനം ലഭിച്ചിട്ടു്) മരണശേഷവും എന്നിൽത്തന്നെ നീ വസിക്കുമെന്നതിന്നു സംശയമില്ല.

[ശം-ഭാ] മയി ഏവ=വിശ്വരൂപിയായും ഈശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന എന്നിൽതന്നെ; മനഃ=സങ്കല്പവികല്പാത്മകമായ മനസ്സിനെ; ആധത്സ്വ=സ്ഥാപിച്ചാലും; മയി ബുദ്ധിം നിവേശയ=വ്യവസായത്തെ ചെയ്യുന്ന ബുദ്ധിയെ എന്നിൽ നിർത്തിയാലും. എന്നാൽ എന്തു സംഭവിക്കുമെന്നുവെച്ചാൽ കേട്ടാലും—അതഃ ഊർദ്ധ്വം=ശരീരം നശിച്ചതിൻെറശേഷം; മയി ഏവ നിവസിഷ്യസി =മദാത്മനാ (ഞാനായി) എന്നിൽതന്നെ നീ വാസംചെയ്യും; ന സംശയഃ=ഈ കാര്യത്തിൽ സംശയം വേണ്ട.

അഥ ചിത്തം സമാധാതും ന ശക്നോഷി മയി സ്ഥിരം
അഭ്യാസയോഗേന തതോ മാമിച്ഛാപ്തും ധനഞ്ജയ. 9

ഹേ ധനഞ്ജയ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ചിത്തം	മനസ്സിനെ

മയി	എന്നിൽ
സ്ഥിരം	സ്ഥിരമായി
സമാധാതും	നിർത്തുന്നതിന്നു്
ന ശക്നോഷി അഥ	നീ ശക്തനാകുന്നില്ലഎങ്കിൽ
തതഃ	പിന്നെ
അഭ്യാസയോഗേന	(വിക്ഷിപ്തമായിരിക്കുന്ന ചിത്തത്തെ വിഷയസ്മരണത്തികൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പിച്ചു മദനുസ്മരണലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന) അഭ്യാസയോഗംകൊണ്ടു്
മാം	എന്നെ
ആപ്തും ഇച്ഛ	പ്രാപിക്കുന്നതിന്നായി പ്രയത്നംചെയ്യാലും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, മനസ്സിനെ എന്നിൽത്തന്നെ സ്ഥിരമായി നിർത്തുന്നതിന്നു നീ ശക്തനാകുന്നില്ല. എങ്കിൽ പിന്നെ അഭ്യാസയോഗംകൊണ്ടു് എന്നെ പ്രാപിക്കുവാൻ പ്രയത്നംചെയ്യാലും.

[ശം-ഭാ] ഞാനുപദേശിച്ചപ്രകാരം മനസ്സിനെ എന്നിൽ നിശ്ചലമായി നിർത്തുവാൻ നിനക്കു ശേഷിയില്ല എങ്കിൽപിന്നെ വിശ്വരൂപിയായ എന്നെ അഭ്യാസയോഗംകൊണ്ടു പ്രാപിപ്പാൻ നീ പ്രാർത്ഥിച്ചാലും. അഭ്യാസയോഗം—പലതിൽനിന്നും മനസ്സിനെ നിവർത്തിപ്പിച്ചു് ഒരു ആലംബനത്തിൽത്തന്നെ പിന്നേയും പിന്നേയും നിർത്തുന്നതാണു് അഭ്യാസം. അഭ്യാസപൂർവ്വകമായിരിക്കുന്ന യോഗം (=സമാധാനം) അഭ്യാസയോഗം.

അഭ്യാസേപ്യസമർത്ഥോസി മത്കർമ്മപരമോ ഭവ
മദർത്ഥമപി കർമ്മാണി കുർവ്വൻ സിദ്ധിമവാപ്സ്യസി. 10

അഭ്യാസേ അപി	അഭ്യാസത്തിലും
അസമർത്ഥഃ അസി	നീ അശക്തനാണെങ്കിൽ
മത്കർമ്മപരമഃ	എനിക്കു പ്രീതികരമായിട്ടുള്ള കർമ്മങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നതിൽ തത്പരനായി
ഭവ	ഭവിച്ചാലും
മദർത്ഥം അപി	എന്റെ പ്രീതിക്കായി

കർമ്മാണി	കർമ്മങ്ങളെ
കുർവ്വൻ	ചെയ്തു
സിദ്ധിം	മോക്ഷത്തെ
അവാപ്സ്യസി	നീ പ്രാപിക്കും.

അഭ്യാസത്തിലും നീ അസമർത്ഥനാകുന്നുവെങ്കിൽ എനിക്കു പ്രീതികരമായ കർമ്മങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നതുതന്നെ ഉത്തമമെന്നു വിചാരിക്കുന്നവനായി ഭവിച്ചാലും. ഇപ്രകാരം എന്റെ പ്രീതിക്കായി കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്തുകൊണ്ടു നീ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കും.

[ശം-ഭാ] അഭ്യാസത്തിന്നുംകൂടി നീ അശക്തനാകുന്നുവെങ്കിൽ എനിക്കുവേണ്ടി (എന്റെ പ്രീതിക്കായി) നീ കർമ്മം ചെയ്താലും—മത്കർമ്മപ്രധാനനായി ഭവിച്ചാലും എന്നർത്ഥം. അഭ്യാസംകൂടാതെ എനിക്കുവേണ്ടി കേവലം കർമ്മംചെയ്താൽ (തന്നെ) നീ സിദ്ധിയെ പ്രാപിക്കും—ആദ്യം മനഃശുദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചു് പിന്നെ (സമാധാനലക്ഷണമായ) യോഗത്തേയും ഒടുക്കം സാക്ഷാൽ മോക്ഷസാധനമായ ജ്ഞാനത്തേയും നീ പ്രാപിക്കും എന്നർത്ഥം.

> അഥൈതദപ്യശക്തോസി കർത്തും മദ്യോഗമാശ്രിതഃ
> സർവ്വകർമ്മഫലത്യാഗം തതഃ കുരു യതാത്മവാൻ. 11

ഏതത് അപി	ഇതുംകൂടി
കർത്തും	ചെയ്യുന്നതിന്നു്
അശക്തഃ അസി അഥ	നീ ശേഷിയില്ലാത്തവനാണു് എങ്കിൽ
തതഃ	പിന്നെ
മദ്യോഗം ആശ്രിതഃ (സൻ)	എന്നെത്തന്നെ ശരണംപ്രാപിച്ചവനായി
യതാത്മവാൻ	യതചിത്തനായിട്ടു് (നിശ്ചയമായ മനസ്സോടുകൂടിയവനായിട്ടു്)
സർവ്വകർമ്മഫലത്യാഗം	സകലകർമ്മങ്ങളേയും ഈശ്വരാർപ്പണം ചെയ്യുന്നതായ ത്യാഗത്തെ
കുരു	ചെയ്താലും.

ഇതുംകൂടി ചെയ്യുന്നതിന്നു നീ ശേഷിയില്ലാത്തവനാണു് എങ്കിൽ പിന്നെ എന്നെത്തന്നെ ശരണംപ്രാപിച്ചു യതചിത്ത

നായി സർവ്വകർമ്മഫലങ്ങളേയും ഈശ്വരാർപ്പണംചെയ്യുന്നതായ ത്യാഗത്തെ ചെയ്താലും.

[ശം-ഭാ] മുൻപറഞ്ഞപ്രകാരം എനിക്കുവേണ്ടി കർമ്മംചെയ്യുന്നതിന്നുകൂടി നീ അശക്തനാകുന്നുവെങ്കിൽ പിന്നെ എന്റെ യോഗത്തെ ആശ്രയിച്ചു സംയതചിത്തനായിട്ട സകലകർമ്മങ്ങളുടേയും ഫലസന്ന്യാസത്തെ ചെയ്താലും. മദ്യോഗം—സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും എന്നിൽ സന്ന്യസിച്ചിട്ടുള്ള അവയുടെ അനുഷ്ഠാനം.

ഇനി സർവ്വകർമ്മഫലത്യാഗത്തെ സ്തുതിക്കുന്നു—

ശ്രേയോ ഹി ജ്ഞാനമഭ്യാസാത് ജ്ഞാനാദ്ധ്യാനം
വിശിഷ്യതേ
ധ്യാനാത് കർമ്മഫലത്യാഗസ്ത്യാഗാച്ഛാന്തിരനന്തരം. 12

അഭ്യാസാത്	ജ്ഞാനരഹിതമായ അഭ്യാസത്തേക്കാൾ
ജ്ഞാനം	യുക്തിസഹിതോപദേശപൂർവ്വകമായ ജ്ഞാനം
ശ്രേയഃ ഹി	ശ്രേഷ്ഠമായിരിക്കുന്നു
ജ്ഞാനാത്	അപ്രകാരമുള്ള ജ്ഞാനത്തേക്കാൾ
ധ്യാനം	ജ്ഞാനപൂർവ്വകമായ ധ്യാനം
വിശിഷ്യതേ	വിശിഷ്ടമാകുന്നു
ധ്യാനാത്	അപ്രകാരമുള്ള ധ്യാനത്തേക്കാൾ
കർമ്മഫലത്യാഗഃ	ഉക്തലക്ഷണമായ കർമ്മഫലത്യാഗം
(ശ്രേഷ്ഠഃ)	ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു
ത്യാഗാത്	ഇപ്രകാരമുള്ള ത്യാഗംകൊണ്ട് (കർമ്മങ്ങളിലും തൽഫലങ്ങളിലുമുള്ള ആസക്തി നിവൃത്തമായതിനാൽ മത്പ്രസാദംകൊണ്ട്)
അനന്തരം	ഉടനെ
ശാന്തിഃ (ഭവതി)	സംസാരനിവൃത്തി ഉണ്ടാകുന്നു.

അഭ്യാസത്തേക്കാൾ ജ്ഞാനം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. ജ്ഞാനത്തേക്കാൾ ധ്യാനം വിശിഷ്ടമായിരിക്കുന്നു. ധ്യാനത്തേക്കാൾ (ഉക്തലക്ഷണമായ) കർമ്മഫലത്യാഗം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. കർമ്മഫലത്തെ ഈശ്വരാർപ്പണമായി ചെയ്യുന്നതുകൊണ്ടു വേഗത്തിൽ സംസാരനിവൃത്തി ഉണ്ടാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] അവിവേകത്തോടുകൂടിയുള്ള അഭ്യാസത്തേക്കാരം ജ്ഞാനം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. ആ ജ്ഞാനത്തേക്കാരം ജ്ഞാനപൂർവ്വകമായ ധ്യാനം വിശിഷ്ടമാകുന്നു. ജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയ ധ്യാനത്തേക്കാളും കർമ്മഫലത്യാഗം ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. ഇങ്ങനെ മുൻപറഞ്ഞ വിശേഷണത്തോടുകൂടിയ (നിയതചിത്തനായ പുമാൻെറ) കർമ്മഫലത്യാഗംകൊണ്ടു സഹേതുകമായിരിക്കുന്ന സംസാരത്തിൻെറ ഉപശമം ഉടനെ ഉണ്ടാകുന്നതാണ്. അതിന്നു കാലതാമസം വേണ്ട. കർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അജ്ഞൻ മുൻപേ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ട ഉപായങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കാൻ അശക്തനാണെങ്കിൽ മാത്രമാണ് അവന്നു മുക്തിസാധനമായി സകല കർമ്മങ്ങളുടേയും ഫലത്യാഗം ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടതു്. അല്ലാതെ പ്രഥമമായിട്ട് അതാണ് മുക്തിസാധനമെന്നുപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടില്ല. അതുകൊണ്ടാണ് 'അഭ്യാസത്തേക്കാരം ശ്രേഷ്ഠമാണ് ജ്ഞാനം' എന്നിങ്ങനെ (ഈ ശ്ലോകത്തിൽ) ഒന്നിനേക്കാരം മേലെ ഒന്നിന്നു വിശിഷ്ടത്വത്തെ ഉപദേശിച്ച് സർവ്വകർമ്മഫലത്യാഗത്തെ സ്തുതിച്ചതു്. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ ഉൽകൃഷ്ടസാധനങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കാൻ ശക്തിയില്ലാത്തവന്ന് അനുഷ്ഠിക്കേണ്ട മാർഗ്ഗമായിട്ടാണ് അതു് (സർവ്വകർമ്മഫലത്യാഗം) ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. എന്തു സാധർമ്മ്യംകൊണ്ടാണ് അതു സ്തുതിമാത്രമായിരിക്കുന്നതു്? — കഠോപനിഷത്തിൽ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു—'സർവ്വകാമങ്ങളുടേയും ത്യാഗംകൊണ്ടാണ് അമൃതത്വം (മോക്ഷം) സിദ്ധിക്കുന്നതു്'' (6.14) ഇതു ലോകപ്രസിദ്ധവുമാകുന്നു. ശ്രുതിസ്മൃതികളിൽ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലങ്ങളെല്ലാം കാമങ്ങളാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന കാമങ്ങളുടെ ത്യാഗംകൊണ്ടു ധ്യാനനിഷ്ഠയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന വിദ്വാൻ ക്ഷണത്തിൽ ശാന്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. അജ്ഞനായവൻെറ സർവ്വകർമ്മഫലത്യാഗത്തിന്നു സർവ്വകാമത്യാഗത്തോടു സമാനത്വമുണ്ട്. ഈ സാമാന്യം (തുല്യത്വം) ഹേതുവായിട്ടാണ് സർവ്വകർമ്മഫലത്യാഗത്തെ, മററുള്ളവക്കും അതിനെ അനുഷ്ഠിപ്പാനുള്ള ഇച്ഛ ജനിക്കട്ടെ എന്നുവെച്ച്, സ്തുതിച്ചതു്. ഇതിന്നൊരുദാഹരണം പറയാം. പണ്ട് അഗസ്ത്യൻ എന്നൊരു ബ്രാഹ്മണൻ സമുദ്രം മുഴുവൻ പാനംചെയ്തുവെന്ന കാരണത്താൽ ഇന്നുള്ള ബ്രാഹ്മണരും, ബ്രാഹ്മണത്വസാമാന്യം ഹേതുവായിട്ട്,

സ്തുതിക്കപ്പെടുന്നുണ്ട്. ഇതുപോലെയാണ് കർമ്മയോഗം, കർമ്മഫലത്യാഗം ഹേതുവായിട്ട്, മുക്തിസാധനമായി പറയപ്പെട്ടതു്.

[ശം-ഭാ] ഇവിടെ ആത്മാ ഈശ്വരൻ; എന്ന ഭേദത്തെ ആശ്രയിച്ചാണ് വിശ്വരൂപിയായിരിക്കുന്ന ഈശ്വരങ്കൽ ചേതസ്സമാധാനലക്ഷണമായ യോഗവും, ഈശ്വരാർത്ഥമുള്ള കർമ്മാനുഷ്ഠാനാദിയും ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടതു്. 'ഇതിന്നുംകൂടി നീ അശക്തനാകുന്നുവെങ്കിൽ' (അ. 12, ശ്ലോ 11) എന്നിങ്ങനെ അജ്ഞാനകാര്യത്തെ സൂചിപ്പിക്കുന്നതുകൊണ്ടു്, (ആത്മാ, ഈശ്വരൻ എന്ന) ഭേദത്തെ ദർശിക്കാത്തവരും, നിർഗ്ഗുണോപാസകന്മാരുമായവർക്കുവേണ്ടിയല്ല ഭഗവാൻ കർമ്മയോഗത്തെ ഉപദേശിച്ചതു് എന്നർത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ 'അവരും എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു' (അ. 12, ശ്ലോ. 4) എന്നു ഭഗവാൻ പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു കർമ്മയോഗികൾക്കു് അക്ഷരോപാസനയും യുക്തമല്ലെന്നു കാണിക്കുന്നു. അക്ഷരോപാസകന്മാർ കൈവല്യപ്രാപ്തിയിൽ സ്വതന്ത്രന്മാരാണെന്നു പറഞ്ഞിട്ടു് 'തേഷാമഹം സമുദ്ധർത്താ' (അ. 12, ശ്ലോ. 7) എന്നിങ്ങനെ ഇതരന്മാർ അന്യാശ്രയംനിമിത്തം ഈശ്വരാധീനന്മാരാകുന്നുവെന്നു കാണിച്ചു. ഇവർ ഈശ്വരൻെറ ആത്മാവായിട്ടുതന്നെയിരിക്കുന്നവരാണെങ്കിൽ അഭേദദർശനം ഹേതുവായിട്ടു് ഇവരും അക്ഷരരൂപികളായിത്തന്നെ ഇരുന്നേനെ (നിർഗ്ഗുണബ്രഹ്മസ്വരൂപമായിട്ടുതന്നെ ഇരുന്നേനെ). അപ്പോൾ സമുദ്ധരണകർമ്മം (ഉദ്ധരിപ്പിക്കുക എന്ന പ്രവൃത്തി) അവരെ സംബന്ധിച്ചേടത്തോളം അയുക്തമായിരിക്കും; അത്രയുമല്ല, അർജ്ജുനൻെറ അത്യന്തഹിതൈഷിയായ ഭഗവാൻ സമ്യഗ്ദർശനത്തോടു ലേശം യോജിക്കാത്തതും, ഭേദദൃഷ്ടിയോടുകൂടിയതുമായ കർമ്മയോഗത്തെയാണ് (അർജ്ജുനനു്) ഉപദേശിക്കുന്നതു്. പ്രമാണംകൊണ്ടു താൻതന്നെയാണ് ഈശ്വരൻ എന്നറിഞ്ഞതിൻെറശേഷം ഒരുവൻ ഒരിക്കലും അന്യൻെറ കീഴിലിരിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നതല്ല എന്തെന്നാൽ ഒന്നു മറേറതിനോടു തീരെ വിരോധമാകുന്നു. അതിനാൽ അക്ഷരോപാസകന്മാരായും, സമ്യഗ്ദർശനനിഷ്ഠന്മാരായും, സർവ്വകാമങ്ങളേയും ത്യജിച്ചവരായുമിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസികൾക്കു്,

'അദ്വേഷ്ടാ സർവ്വഭൂതാനാം' എന്നു തുടങ്ങിയ സാക്ഷാൽ മോക്ഷ കാരണമായ ധർമ്മങ്ങളെ ഭഗവാനുപദേശിപ്പാൻ ഭാവിക്കുന്നു—

അദ്വേഷ്ടാ സർവ്വഭൂതാനാം മൈത്രഃ കരുണ ഏവ ച
നിർമ്മമോ നിരഹംകാരഃ സമദുഃഖസുഖഃ ക്ഷമീ. 13

സന്തുഷ്ടഃ സതതം യോഗീ യതാത്മാ ദൃഢനിശ്ചയഃ
മയ്യർപ്പിതമനോബുദ്ധിര്യോ മത്ഭക്തഃ സ മേ പ്രിയഃ. 14

സർവ്വഭൂതാനാം	സകലപ്രാണികൾക്കും
അദ്വേഷ്ടാ	ദ്വേഷംചെയ്യാത്തവനായും (ഉത്തമന്മാരിൽ ദ്വേഷശൂന്യനായും)
മൈത്രഃ	മിത്രമായും (സമന്മാരിൽ മിത്രതയോടുകൂടി വർത്തിക്കുന്നവനായും)
കരുണഃ ഏവ ച	കരുണയുള്ളവനായും (ഹീനന്മാരിൽ കൃപാലുവായും)
നിർമ്മമഃ	മമത (എന്റെ എന്ന ബുദ്ധി) ഇല്ലാത്തവനായും
നിരഹങ്കാരഃ	അഹങ്കാരം (ഞാൻ എന്ന ബുദ്ധി) ഇല്ലാത്തവനായും
സമദുഃഖസുഖഃ	സുഖദുഃഖങ്ങളെ സമമായി വിചാരിക്കുന്നവനായും
ക്ഷമീ	ക്ഷമയുള്ളവനായും
സതതം	എപ്പോഴും (ലാഭത്തിങ്കലും അലാഭത്തിങ്കലും)
സന്തുഷ്ടഃ	സുപ്രസന്നചിത്തനായും
യോഗീ	അപ്രമത്തനായും
യതാത്മാ	സംയതസ്വഭാവനായും
ദൃഢനിശ്ചയഃ	മദ്വിഷയത്തിൽ സ്ഥിരമായ നിശ്ചയത്തോടുകൂടിയവനായും
മയി അർപ്പിതമനോബുദ്ധിഃ	മനസ്സിനേയും ബുദ്ധിയേയും എന്നിലർപ്പിച്ചവനായുമിരിക്കുന്ന
മത്ഭക്തഃ	എന്റെ ഭക്തൻ

യഃ	എവനോ
സഃ	അവൻ
മേ പ്രിയഃ	എൻെറ പ്രിയനാകുന്നു.

സവ്വഭൂതങ്ങൾക്കും ദ്വേഷംചെയ്യാത്തവനായും, മിത്രഭാവത്തോടുകൂടിയവനായും, കൃപാലുവായും, മമതാബുദ്ധിയില്ലാത്തവനായും, അഹങ്കാരമില്ലാത്തവനായും, സുഖദുഃഖങ്ങളെ സമമായി വിചാരിക്കുന്നവനായും, ക്ഷമയുള്ളവനായും, എപ്പോഴും പ്രസന്നചിത്തനായും, അപ്രമത്തനായും, സംയതസ്വഭാവനായും, മദ്വിഷയത്തിൽ ദൃഢമായ നിശ്ചയത്തോടുകൂടിയവനായും, മനോബുദ്ധികളെ എന്നിൽ അപ്പിച്ചവനായും, എൻെറ ഭക്തനായുമിരിക്കുന്നവൻ എവനോ അവൻ എനിക്കു പ്രിയനാകുന്നു.

[ശാ-ഭാ] അദ്വേഷ്ടാ=യാതൊന്നിനേയും, തനിക്കു ദുഃഖഹേതുവായിട്ടുള്ളതിനേയുംകൂടി, ദ്വേഷിക്കാത്തവൻ; അവൻ സവ്വഭൂതങ്ങളേയും തന്നെപ്പോലെ വിചാരിക്കുന്നു. മൈത്രഃ=സവ്വപ്രാണികളിലും മിത്രഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവൻ; കരുണഃ ഏവ ച=ദുഃഖിതന്മാരായവരിൽ ദയയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവൻ—സവ്വഭൂതങ്ങൾക്കും അഭയത്തെ കൊടുക്കുന്ന സന്ന്യാസി എന്നത്ഥം. നിർമ്മമ=‘എൻെറ’ എന്ന വിചാരം ഇല്ലാത്തവൻ; നിരഹംകാരഃ=‘ഞാൻ’ എന്ന ബുദ്ധിയിൽനിന്നു നിവത്തിച്ചിട്ടുള്ളവൻ; സമദുഃഖസുഖഃ=സുഖദുഃഖങ്ങൾ സമമായിരിക്കുന്നവൻ—സുഖദുഃഖങ്ങൾ അവനിൽ രാഗദ്വേഷങ്ങളെ ഉണ്ടാക്കുന്നില്ല എന്നത്ഥം. ക്ഷമീ=തല്ലു കൊണ്ടാലും ശകാരം കിട്ടിയാലും യാതൊരു വികാരഭേദവുമില്ലാത്തവൻ; സതതം സന്തുഷ്ടഃ=ദേഹരക്ഷക്കു വേണ്ടുന്ന പദാത്ഥങ്ങൾ കിട്ടിയാലും ഇല്ലെങ്കിലും എന്നും ഒരേമാതിരി തൃപ്തിയോടുകൂടിയവൻ; അപ്രകാരംതന്നെ തനിക്കു ഗുണമോ ദോഷമോ പ്രാപിച്ചാലും ഒന്നുപോലെ തൃപ്തിയുള്ളവൻ; യോഗീ=സമാഹിതചിത്തൻ; യതാത്മാ=സംയതസ്വഭാവൻ; ദൃഢനിശ്ചയഃ=ആത്മതത്ത്വവിഷയത്തിൽ സ്ഥിരമായ നിശ്ചയത്തോടു(അധ്യവസായത്തോടു)കൂടിയവൻ; മയ്യർപ്പിതമനോബുദ്ധിഃ=സങ്കല്പാത്മകമായ മനസ്സിനെയും അധ്യവസായലക്ഷണമായ ബുദ്ധിയേയും എന്നിൽ സ്ഥാപിച്ചിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസി; യഃ മത്ഭക്തഃ=ഇപ്രകാരം എൻെറ ഭക്തനായിരിക്കുന്നവനാരോ; സഃ മേ പ്രിയഃ=’അവൻ

എനിക്ക പ്രിയനാകുന്നു. ഞാൻ ജ്ഞാനിയായവന്നു് അത്യന്തം പ്രിയനാകുന്നു. അവൻ എനിക്കും പ്രിയനാകുന്നു' എന്നു് ഏഴാമദ്ധ്യായത്തിൽ സൂചിപ്പിച്ചിട്ടുള്ളതിനെ ഇവിടെ വിസ്തരിക്കുന്നു.

യസ്മാന്നോദ്വിജതേ ലോകോ ലോകാന്നോദ്വിജതേ ച യഃ
ഹർഷാമർഷഭയോദ്വേഗൈർമ്മുക്തോ യഃ സ ച മേ പ്രിയഃ. 15

യസ്മാത്	യാതൊരുവനിൽനിന്നു്
ലോകഃ	ജനങ്ങൾ
ന ഉദ്വിജതേ	ഭയശങ്കകൊണ്ടു ക്ഷോഭത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ
ലോകാത്	ജനങ്ങളിൽനിന്നു്
യഃ	എവൻ
ന ഉദ്വിജതേ ച	ഭയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ.
ഹർഷാമർഷഭയോദ്വേഗൈഃ	സ്വാഭാവികങ്ങളായ ഹർഷാദികളാൽ
യഃ മുക്തഃ	എവൻ മോചിക്കപ്പെട്ടവനോ
സഃ ച	അവനും
മേ പ്രിയഃ	എനിക്ക പ്രിയനാകുന്നു.

യാതൊരുവനിൽനിന്നു ജനങ്ങൾ ഭയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ, അപ്രകാരം തന്നെ ജനങ്ങളിൽ നിന്നു് എവൻ ഭയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ, എവൻ സന്തോഷം, അസൂയ, ഭയം, ഉദ്വേഗം എന്നിങ്ങനെയുള്ള ചിത്തവികാരങ്ങളിൽ നിന്നു മുക്തനായിരിക്കുന്നുവോ, അവനും എനിക്ക പ്രിയനാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] യസ്മാത്=യാതൊരു സന്ന്യാസിയിൽനിന്നു്; ലോകഃ ന ഉദ്വിജതേ=ജനങ്ങൾ ഉദ്വേഗത്തെ, പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ; യഃ ലോകാത് ന ഉദ്വിജതേ ച=എവൻ ജനങ്ങളിൽനിന്നു ഭയത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ; യഃ ഹർഷാമർഷഭയോദ്വേഗൈഃ മുക്തഃ=എവൻ ഹർഷാദികളിൽനിന്നു മുക്തനായിരിക്കുന്നുവോ; സഃ ച മേ പ്രിയഃ=അവനും എനിക്ക പ്രിയനാകുന്നു. ഹർഷഃ=പ്രിയമായിട്ടുള്ളതിന്റെ ലാഭത്തിങ്കൽ രോമാഞ്ചം, കണ്ണീരു് മുതലായ ലക്ഷണത്തോടു കൂടിയ അന്തഃകരണോൽകർഷം. അമർഷഃ=അന്യന്റെ പ്രകർഷത്തിങ്കൽ ഉണ്ടാവുന്ന അസഹിഷ്ണത[സഹിക്കവയ്യായ്ക]; ഭയം=ത്രാസം; ഉദ്വേഗഃ=ഉദിഗ്നത; തൈഃ മുക്തഃ=അവയാൽ മോചിക്കപ്പെട്ടവൻ.

അനപേക്ഷഃ ശുചിർദ്ദക്ഷ ഉദാസീനോ ഗതവ്യഥഃ
സർവ്വാരംഭപരിത്യാഗീ യോ മദ്ഭക്തഃ സ മേ പ്രിയഃ. 16

അനപേക്ഷഃ	യദൃച്ഛയായി സമീപത്തിൽ വന്നിരിക്കുന്ന പദാർത്ഥങ്ങളിലും കൂടി ഇച്ഛയില്ലാത്തവനായും
ശുചിഃ	ബാഹ്യമായും ആഭ്യന്തരമായുമുള്ള ശൗചത്തോടു കൂടിയവനായും
ദക്ഷഃ	സമർത്ഥനായും (അനലസനായും)
ഉദാസീനഃ	പക്ഷപാതമില്ലാത്തവനായും
ഗതവ്യഥഃ	ആധിശൂന്യനായും
സർവ്വാരംഭപരിത്യാഗീ	സകല ഉദ്യമങ്ങളേയും പരിത്യജിച്ചിരിക്കുന്നവനായുമിരിക്കുന്ന
മദ്ഭക്തഃ	എന്റെ ഭക്തൻ
യഃ	എവനോ
സഃ	അവൻ
മേ	എന്റെ
പ്രിയഃ	പ്രിയനാകുന്നു.

അപേക്ഷയില്ലാത്തവനായും, ബാഹ്യാഭ്യന്തരശൗചത്തോടുകൂടിയവനായും സമർത്ഥനായും, പക്ഷപാതമില്ലാത്തവനായും, ആധിശൂന്യനായും, (ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടാർത്ഥങ്ങളായ) സകല ഉദ്യമങ്ങളേയും പരിത്യജിച്ചിരിക്കുന്നവനായുമിരിക്കുന്ന എന്റെ ഭക്തൻ എവനോ അവൻ എനിക്കു പ്രിയനാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] അനപേക്ഷഃ—ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങൾ, വിഷയങ്ങൾ, തത്സംബന്ധം എന്നിങ്ങനെയുള്ള അപേക്ഷാവിഷയങ്ങളിൽ ഇച്ഛയില്ലാത്തവൻ. ശുചിഃ—ബാഹ്യാന്തരശൗചത്തോടുകൂടിയവൻ. ദക്ഷഃ—തിടുക്കമായിട്ടുള്ള കാര്യങ്ങളെ ഉടനെതന്നെ വേണ്ടവിധത്തിൽ തീർച്ചപ്പെടുത്തുവാനുള്ള സാമർത്ഥ്യത്തോടുകൂടിയവൻ. ഉദാസീനഃ—ഒരു മിത്രത്തിന്റേയോ മററുള്ളവരുടേയോ പക്ഷത്തിൽ നില്ക്കാത്തവൻ. ഗതവ്യഥഃ ഭയരഹിതൻ, സർവാരംഭപരിത്യാഗീ—ഇഹലോകത്തിലും പരലോകത്തിലും ഭോഗസാധനങ്ങളെ കൊടുക്കുന്നതായും കാമഹേതുക്കളായുമിരി

ക്കുന്ന കർമ്മങ്ങളെ എല്ലാം പരിത്യജിച്ചിരിക്കുന്നവൻ. യോ മത്ഭക്തഃ സ മേ പ്രിയഃ — അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന എന്റെ ഭക്തൻ എവനോ അവൻ എനിക്ക പ്രിയനാകുന്നു.

യോ ന ഹൃഷ്യതി ന ദ്വേഷ്ടി ന ശോചതി ന കാംക്ഷതി
ശുഭാശുഭപരിത്യാഗീ ഭക്തിമാൻ യഃ സ മേ പ്രിയഃ. 17

യഃ	എവൻ
ന ഹൃഷ്യതി	(ഇഷ്ടത്തെ പ്രാപിച്ചാലും) സന്തോഷിന്നില്ലയോ
ന ദ്വേഷ്ടി	(അനിഷ്ടത്തെ പ്രാപിച്ചാലും) എവൻ ദ്വേഷ്യപ്പെടുന്നില്ലയോ
ന ശോചതി	(ഇഷ്ടാർത്ഥം നശിച്ചാലും) എവൻ വ്യസനിക്കുന്നില്ലയോ
ന കാംക്ഷതി	(കിട്ടാത്ത സാധനം വേണമെന്നു്) അപേക്ഷിക്കുന്നില്ലയോ
യഃ	എവൻ
ശുഭാശുഭപരിത്യാഗീ	പുണ്യപാപങ്ങളെ പരിത്യജിച്ചവനായി
ഭക്തിമാൻ	എന്നിൽ ഭക്തിയോടുകൂടിയവനായിരിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
മേ പ്രിയഃ	എനിക്ക പ്രിയനാകുന്നു.

എവൻ, സന്തോഷിക്കുകയോ, ദ്വേഷിക്കുകയോ, വ്യസനിക്കുകയോ, ഇച്ഛിക്കുകയോ ചെയ്യുന്നില്ലയോ, എവൻ പുണ്യപാപങ്ങളെ രണ്ടിനേയും പരിത്യജിച്ചു് എന്നിൽ ഭക്തിയോടുകൂടിയവനായിരിക്കുന്നുവോ അവൻ എനിക്ക പ്രിയനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] എവൻ ഇഷ്ടപ്രാപ്തിയിൽ സന്തോഷിക്കുകയോ, അനിഷ്ടപ്രാപ്തിയിൽ ദ്വേഷിക്കുകയോ, ഇഷ്ടവിയോഗത്തിൽ വ്യസനിക്കുകയോ, അപ്രാപ്തമായിട്ടുള്ളതിനെ കാംക്ഷിക്കുകയോ ചെയ്യുന്നില്ലയോ, എവൻ ശുഭാശുഭകർമ്മങ്ങളെ രണ്ടിനേയും പരിത്യജിച്ചു് എന്നിൽ ഭക്തിയോടുകൂടിയവനായിരിക്കുന്നുവോ, അവൻ എനിക്ക പ്രിയനാകുന്നു.

സമഃ ശത്രൗ ച മിത്രേ ച തഥാ മാനാവമാനയോഃ
ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖേഷു സമഃ സംഗവിവർജ്ജിതഃ. 18
തുല്യനിന്ദാസ്തുതിർമ്മൗനീ സന്തുഷ്ടോ യേനകേനചിത്
അനികേതഃ സ്ഥിരമതിർഭക്തിമാൻ മേ പ്രിയോ നരഃ. 19

ശത്രൗ ച മിത്രേ ച	ശത്രുവിലും സ്നേഹിതനിലും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
മാനാവമാനയോഃ	മാനാവമാനങ്ങളിലും
സമഃ	സമമായിരിക്കുന്നവനും
ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖേഷു	ശീതം ഉഷ്ണം സുഖം ദുഃഖം ഇവയിൽ
സമഃ	സമമായിരിക്കുന്നവനും
സംഗവിവർജ്ജിതഃ	ഒന്നിലും സക്തിയില്ലാത്തവനും
തുല്യനിന്ദാസ്തുതിഃ	നിന്ദയിലും സ്തുതിയിലും സമമായിരിക്കുന്നവനും
മൗനീ	മൗനമായിരിക്കുന്നവനും (വാക്കിനെ അടക്കിയവനും)
യേനകേനചിത്	കിട്ടിയതുകൊണ്ടു്
സന്തുഷ്ടഃ	സന്തോഷിക്കുന്നവനും
അനികേതഃ	ഒരു ദിക്കിൽ സ്ഥിരമായി വാസംചെയ്യാത്തവനും
സ്ഥിരമതിഃ	സ്ഥിരമായ ബുദ്ധിയോടു (വ്യവസ്ഥിരമായ ചിത്തത്തോടു)കൂടിയവനും
ഭക്തിമാൻ	ഭക്തിയോടുകൂടിയവനുമായവൻ
(യഃ)	എവനോ
(സഃ) നരഃ	ആ മനുഷ്യൻ
മേ പ്രിയഃ	എനിക്കു പ്രിയനാകുന്നു.

ശത്രുവിലും സ്നേഹിതനിലും, അപ്രകാരംതന്നെ, മാനാവമാനങ്ങളിലും, ശീതോഷ്ണസുഖദുഃഖങ്ങളിലും, സമമായിരിക്കുന്നവനും, നിന്ദാസ്തുതികളിൽ സമമായിരിക്കുന്നവനും, വാക്കിനെ അടക്കിയവനും, കിട്ടിയതുകൊണ്ടു സന്തോഷിക്കുന്നവനും, ഒരു ദിക്കിൽ സ്ഥിരമായി വാസംചെയ്യാത്തവനും, എന്നിൽ ഭക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവനുമായവൻ എവനോ ആ മനുഷ്യൻ എനിക്കു പ്രിയനാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] മാനാവമാനയോഃ—പൂജയിലും പരിഭവത്തിങ്കലും. യേനകേന ചിത് സന്തുഷ്ടഃ—ശരീരത്തെ നിലനിൎത്തുവാൻവേണ്ടിമാത്രം വല്ലതുംകൊണ്ടു സന്തോഷിക്കുന്നവൻ. മഹാഭാരതത്തിൽ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു—

''യേനകേനചിദാച്ഛന്നോ യേനകേനചിദാശിതഃ
യത്ര കചനശായീ സ്യാത്തം ദേവാ ബ്രാഹ്മണം വിദുഃ.''

അൎത്ഥം: എന്തെങ്കിലും ഉടുത്തു്, എന്തെങ്കിലും ഭക്ഷിച്ചു്, എവിടെയെങ്കിലും ഉറങ്ങി കാലക്ഷേപംചെയ്യുന്നവനാണു് ബ്രാഹ്മണൻ എന്നു ദേവന്മാർ പറയുന്നു:

അനികേതഃ—നിയതമായ വാസസ്ഥാനമില്ലാത്തവൻ. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി 'അനാഗാരഃ' എന്നിങ്ങനെ വേറൊരു സ്മൃതി. സ്ഥിരമതിഃ—പരമാൎത്ഥവസ്തുവിഷയമായ മതിയോടുകൂടിയവൻ.

അക്ഷരോപാസകന്മാരായും സകല ഇച്ഛകളേയും നിവൎത്തിപ്പിച്ചവരായും പരമാൎത്ഥജ്ഞാനത്തിൽ നിഷ്ഠയുള്ളവരായുമിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസികളുടെ 'അദ്വേഷ്ടാ സൎവ്വഭൂതാനാം' (അ. 12, ശ്ലോ. 13) എന്നുമുതല്ക്കു പറഞ്ഞുതുടങ്ങിയ ധൎമ്മങ്ങളെ ഇവിടെ ഉപസംഹരിക്കുന്നു.

യേ തു ധൎമ്മ്യാമൃതമിദം യഥോക്തം പൎയ്യുപാസതേ
ശ്രദ്ദധാനാ മത്പരമാ ഭക്താസ്തേതീവ മേ പ്രിയാഃ. 20

യഥോക്തം	മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ള
ഇദം	ഈ
ധൎമ്മ്യാമൃതം1	ശാസ്ത്രാവിരോധമായ മോക്ഷസാധനത്തെ
ശ്രദ്ദധാനാഃ2	ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരായും

1. മുമുക്ഷുത്വധൎമ്മംകൊണ്ടു പ്രാപ്യമായിട്ടുള്ളതു ധൎമ്മ്യം.
2. മുക്തിക്കു പരമസാധനമായിരിക്കുന്ന ഇതിനെ അവശ്യം അനുഷ്ഠിക്കേണ്ടതാണു് എന്നുള്ള വിശ്വാസത്തോടുകൂടിയവർ.

മത്പരമാഃ3	ഞാൻതന്നെയാണ് പരമമായ ഗതി എന്ന് വിചാരിക്കുന്നവരായും
യേ തു	ഏവർ
പര്യുപാസതേ	അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവോ
തേ ഭക്താഃ	ആ ഭക്തന്മാർ
മേ	എനിക്ക്
അതീവ പ്രിയാഃ	ഏററവും പ്രിയന്മാരാകുന്നു.

മേൽവിവരിക്കപ്പെട്ട ധർമ്മ്യമായിരിക്കുന്ന മോക്ഷസാധനത്തെ യാതൊരുവർ, ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരും ഞാൻതന്നെയാണ് പരമമായ ഗതിയെന്നു വിചാരിക്കുന്നവരുമായി, അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവോ ആ ഭക്തന്മാർ എനിക്ക് ഏററവും പ്രിയന്മാരാകുന്നു.

(ശം—ഭാ) യേ—യാതൊരു സന്ന്യാസികൾ; യഥോക്തം ഇദം ധർമ്മ്യാമൃതം—ധർമ്മ്യമായ [ധർമ്മത്തിൽനിന്നു ചലിക്കാത്തതായ] മുൻപറയപ്പെട്ട 'അദ്വേഷ്ടാ സർവ്വഭൂതാനാം' എന്നു തുടങ്ങിയ മോക്ഷസാധനങ്ങളെ; യേ തു പര്യുപാസതേ—ഏവർ അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവോ; (എങ്ങനെയുള്ളവരായിട്ട് അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവെന്നു പറയുന്നു—) ശ്രദ്ദധാനാഃ (സന്തഃ)—ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരായി; മത്പരമാഃ—അക്ഷരാത്മാവായ ഞാൻതന്നെയാണ് നിരതിശയമായ ഗതി എന്നു വിചാരിക്കുന്നവരായി; ഭക്താഃ—ഉത്തമമായും പരമാർത്ഥജ്ഞാനലക്ഷണമായുമിരിക്കുന്ന ഭക്തിയെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവരായി[ഉപാസിക്കുന്നുവോ]; തേ അതീവ മേ പ്രിയാഃ—അങ്ങനെയുള്ളവർ എനിക്ക് ഏററവും പ്രിയന്മാരാകുന്നു. 'പ്രിയോഹി ജ്ഞാനിനോത്യർത്ഥം' (അ. 7, ശ്ലോ. 17) എന്നു മുൻപ് സൂചിപ്പിച്ചിട്ടുള്ളതിനെ ഇവിടെ 'ഭക്താസ്തേതീവ മേ പ്രിയാഃ' എന്നിങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിച്ച് ഉപസംഹരിച്ചു.

മുൻപറയപ്പെട്ട ധർമ്മ്യമായ മോക്ഷസാധനത്തെ ഒരുവൻ അനുഷ്ഠിക്കുന്നു കൊണ്ട് അവൻ ഭഗവാനായും വിഷ്ണുവായും പരമേശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന എനിക്ക് അത്യന്തം പ്രിയ

---

3. നിർവ്വിശേഷമായും പരബ്രഹ്മമായുമിരിക്കുന്ന ഞാൻതന്നെയാണ് നിരതിശയമായ പ്രാപ്യസ്ഥാനം എന്ന് വിചാരിക്കുന്നവർ.

നാകുന്നവെന്നുള്ള ഹേതുവായിട്ട് വിഷ്ണുവിൻെറ പരമപദത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛയുള്ള മോക്ഷേച്ഛു മുൻപറയപ്പെട്ട ധർമ്മ്യമായ മോക്ഷസാധനത്തെ പ്രയത്നപ്പെട്ട് അനുഷ്ഠിക്കേണ്ടതാകുന്നവെന്നു വാക്യാർത്ഥം.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ
ഭക്തിയോഗോ നാമ
ദ്വാദശോധ്യായഃ
ഭക്തിയോഗമെന്ന പന്ത്രണ്ടാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

പതിമ്മൂന്നാമദ്ധ്യായം

(ശം—ഭാ) ഏഴാമദ്ധ്യായത്തിൽ ഈശ്വരന്റെ രണ്ടുവിധ പ്രകൃതികളെപ്പററി സൂചിപ്പിച്ചു. അവയിൽ ഒന്നു ത്രിഗുണാത്മികയായും എട്ടാക്കി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതായും, സംസാരത്തിന്നു ഹേതുവാകയാൽ അപര എന്ന പേരോടു കൂടിയതായുമിരിക്കുന്നു. പര എന്ന പേരോടുകൂടിയ മറേറതു ജീവനായും ക്ഷേത്രജ്ഞലക്ഷണത്തോടുകൂടിയതായും ഈശ്വര സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയതായുമിരിക്കുന്നു. ഈ രണ്ടു പ്രകൃതികളെക്കൊണ്ടു ഈശ്വരൻ ജഗത്തിന്റെ ഉൽപത്തിസ്ഥിതിലയങ്ങൾക്കു ഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നു. ഇവിടെ ക്ഷേത്രം (ത്രിഗുണാത്മികയായ പ്രകൃതി), ക്ഷേത്രജ്ഞൻ (ജീവൻ) എന്നീ രണ്ടു പ്രകൃതികളുടെ നിരൂപണ ദ്വാരേണ അവയോടു (പരാപരാപ്രകൃതികളോടു) കൂടിയിരിക്കുന്ന ഈശ്വരന്റെ തത്വത്തെ നിർണ്ണയിക്കുന്നതിന്നു ഈ ക്ഷേത്രാദ്ധ്യായമാരംഭിക്കപ്പെടുന്നു.

ഇതിന്നു മുൻപിലത്തെ [12-ാം] അദ്ധ്യായത്തിൽ 'അദ്വേഷ്ടാ സർവ്വഭൂതാനാം' (അ. 12, ശ്ലോ. 13) എന്ന ശ്ലോകം മുതൽ അദ്ധ്യായാവസാനം വരെ തത്വജ്ഞാനികളായ സന്ന്യാസികളുടെ നിഷ്ഠ—അവർ എപ്രകാരമാണു ഇരിക്കേണ്ടതു എന്നതു—വിവരിക്കപ്പെട്ടു. എന്നാൽ എപ്രകാരമുള്ള തത്വജ്ഞാനംകൊണ്ടാണു അവർ മുൻപറഞ്ഞ ധർമ്മാചരണം നിമിത്തം ഭഗവാനു പ്രിയന്മാരായി ഭവിക്കുന്നതു എന്നുള്ളതിനെ വിശദമാക്കണമെന്ന ഉദ്ദേശ്യത്തോടുകൂടിയുമാണു ഈ അദ്ധ്യായമാരംഭിക്കപ്പെടുന്നതു.

ത്രിഗുണാത്മികയായ പ്രകൃതി കാര്യം (ദേഹം), കരണം (ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ), വിഷയം എന്നിങ്ങനെ പലവിധമായി പരിണമിക്കുന്നു. (ജീവസ്വരൂപനായിരിക്കുന്ന) പുരുഷന്നു ഭോഗാനുഭവത്തിന്നും മോക്ഷപ്രാപ്തിക്കുംവേണ്ടി ആ പ്രകൃതി തന്നെ ദേഹേന്ദ്രിയാദ്യാകാരങ്ങളായി ഭവിച്ചു എല്ലാം യോജിച്ചു ഒരു സംഘാത [കൂട്ട]മായി നില്ക്കുന്നു. അങ്ങിനെയുള്ള സംഘാതമാണു നമ്മുടെ ശരീരം. അങ്ങിനെയിരിക്കുന്ന ഈ ശരീരത്തെപ്പററി ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:
ഇദം ശരീരം കൗന്തേയ ക്ഷേത്രമിത്യഭിധീയതേ
ഏതദ്യോ വേത്തി തം പ്രാഹുഃ ക്ഷേത്രജ്ഞ ഇതി തദ്വിദഃ. 1

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
ഇദം ശരീരം	(ഭോഗത്തിന്ന് ആശ്രയമായിരിക്കുന്ന) ഈ ശരീരം
ക്ഷേത്രം ഇതി	ക്ഷേത്രമെന്ന്
അഭിധീയതേ	പറയപ്പെടുന്നു
ഏതത്	ഈ ക്ഷേത്രത്തെ
യഃ	എവൻ
വേത്തി	അറിയുന്നുവോ (ഞാൻ, എൻെറ എന്നിങ്ങനെ വിചാരിക്കുന്നുവോ)
തം	അവനെ
ക്ഷേത്രജ്ഞഃ ഇതി	ക്ഷേത്രജ്ഞനെന്ന്
തദ്വിദഃ	അവയെ (ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരെ വേർതിരിച്ച്) അറിഞ്ഞിട്ടുള്ളവർ
പ്രാഹുഃ	പറയുന്നു.

അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര. ഭോഗായതനമായിരിക്കുന്ന ഈ ശരീരം ക്ഷേത്രമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഈ ക്ഷേത്രത്തെ എവൻ അറിയുന്നുവോ അവനെ ക്ഷേത്രജ്ഞനെന്ന് അവയെ (വേർതിരിച്ച്) അറിഞ്ഞിട്ടുള്ളവർ പറയുന്നു.

(ശം—ഭാ) 'ഇദം' ശബ്ദം സർവ്വനാമമായി പ്രയോഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അതു ശരീരത്തെ വിശേഷിപ്പിക്കുന്നു.

ക്ഷേത്രം—ഉപദ്രവങ്ങളിൽനിന്നു രക്ഷിക്കപ്പെടുന്നതുകൊണ്ടു ക്ഷേത്രമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു; അല്ലെങ്കിൽ, നാശമുള്ളതിനാൽ ക്ഷേത്രം; അല്ലെങ്കിൽ അപക്ഷയമുള്ളതാകയാൽ ക്ഷേത്രം; അല്ലെങ്കിൽ ഒരു വിളഭൂമിപോലെ കർമ്മഫലങ്ങൾ അതിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നതുകൊണ്ടു ക്ഷേത്രം. ഇതി—എന്നിങ്ങനെ (ക്ഷേത്രമെന്നിങ്ങനെ); അഭിധീയതേ—പറയപ്പെടുന്നു. ഏതത് യഃ വേത്തി....തദ്വിദഃ—ശരീരമായിരിക്കുന്ന ഈ ക്ഷേത്രത്തെ ആപാദചൂഡം ആർ തൻെറ ജ്ഞാനത്തിന്നു വിഷയമാക്കുന്നുവോ—സ്വാഭാവികമായിട്ടോ, ഉപദേശത്താലോ ഉള്ള ജ്ഞാനംകൊ

ണ്ട് ആർ അതിനെ (ക്ഷേത്രത്തെ) തന്നിൽനിന്ന ഭിന്നമായി അറിയുന്നുവോ—അങ്ങനെ അറിയുന്നവനെ ക്ഷേത്രജ്ഞൻ എന്നിപ്രകാരം (ഇതി=എന്നിപ്രകാരം) ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരെ വേർതിരിച്ചറിഞ്ഞിട്ടുള്ളവർ പറയുന്നു.

ക്ഷേത്രജ്ഞം ചാപി മാം വിദ്ധി സർവ്വക്ഷേത്രേഷു ഭാരത
ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞയോർജ്ഞാനം യത്തത് ജ്ഞാനം മതം മമ.

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭരതവംശജ
സർവ്വക്ഷേത്രേഷു	സകല ക്ഷേത്രങ്ങളിലും
മാം ച അപി	എന്നെത്തന്നെ
ക്ഷേത്രജ്ഞം	ക്ഷേത്രജ്ഞനായി
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും
ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞയോഃ	ദേഹം ആത്മാ ഇവയുടെ
യത് ജ്ഞാനം	(വൈലക്ഷണ്യേനയുള്ള) വിവേകജ്ഞാനമേതോ
തത്	അതുതന്നെയാണ്
ജ്ഞാനം (ഇതി)	(മോക്ഷഹേതുവാകയാൽ) ജ്ഞാനം എന്നു്
മമ	എന്റെ
മതം	നിശ്ചയം.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, സകലക്ഷേത്രങ്ങളിലും എന്നെത്തന്നെ ക്ഷേത്രജ്ഞനായി അറിഞ്ഞാലും. ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ വിവേകജ്ഞാനമേതോ അതുതന്നെയാണ് (മോക്ഷഹേതുവാകയാൽ സാക്ഷാൽ) ജ്ഞാനം എന്നാണ് എന്റെ നിശ്ചയം. (മററുള്ള ജ്ഞാനമെല്ലാം, ബന്ധഹേതുവാകയാൽ, വ്യർത്ഥപാണ്ഡിത്യമാണ് എന്നർത്ഥം. ഇതിന്നു പ്രമാണം—'തത് കർമ്മ യന്ന ബന്ധായ സാ വിദ്യാ യാ ച മുക്തയേ. ആയാസായാ പരം കർമ്മ വിദ്യാന്യാ ശില്പനൈപുണം.')

(ശം—ഭാ) മുൻപറയപ്പെട്ട ലക്ഷണങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രജ്ഞൻ പരമേശ്വരനായും അസംസാരിയായുമിരിക്കുന്ന ഞാൻതന്നെയാണ് എന്നറിഞ്ഞാലും—സർവ്വക്ഷേത്രങ്ങളിലുമേകനായും, ബ്രഹ്മാമുതൽ തൃണംവരെയുള്ള അനേകക്ഷേത്രോപാധികളാൽ പ്രവിഭക്തമായും (ഭിന്നഭിന്നമെന്ന

പോലെ തോന്നപ്പെടുന്നതായും) ഇരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രജ്ഞൻ പരമാർത്ഥത്തിൽ യാതൊരുപാധിഭേദവുമില്ലാത്തവനാണെന്നും, സത് (ഉണ്ട്), അസത് (ഇല്ല) എന്നും മററുമുള്ള ശബ്ദപ്രത്യയങ്ങൾക്ക് അഗോചരമായിട്ടുള്ളവനാണെന്നും അറിഞ്ഞാലും എന്നഭിപ്രായം. ക്ഷേത്രം, ക്ഷേത്രജ്ഞൻ, ഈശ്വരൻ ഈ മൂന്നിൻേറയും യഥാർത്ഥജ്ഞാനമൊഴിച്ച് ജ്ഞാതവ്യമായിട്ട് അന്യവസ്തുവില്ലാത്തതിനാൽ അറിയപ്പെടേണ്ടവയായ ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാർ യാതൊരു ജ്ഞാനംകൊണ്ടാണ് വിഷയീകരിക്കപ്പെടുന്നത് അതാണ് സമ്യഗ് ജ്ഞാനം എന്നാണ് ഈശ്വരനായും വിഷ്ണുവായുമിരിക്കുന്ന എൻേറ അഭിപ്രായം.

പൂർവ്വപക്ഷം:—എല്ലാ ക്ഷേത്രങ്ങളിലും (അന്തര്യാമിയായി) ഈശ്വരൻ ഒരാളേ ഉള്ളുവെന്നും, സകലഭോഗങ്ങളേയുമനുഭവിക്കുന്നതിന് അദ്ദേഹമൊഴിച്ചുവേറെ [ജീവാത്മാക്കൾ] ആരുമില്ല എന്നുംവരികിൽ, ഒന്നുകിൽ ഈശ്വരൻ സംസാരിയാണെന്നു സാധിക്കണം; അല്ലെങ്കിൽ, ഈശ്വരൻകൂടാതെ സംസാരി വേറെയില്ലാത്തതിനാൽ സംസാരമേയില്ലെന്നുവരണം. ഇതു രണ്ടും സ്വീകാരയോഗ്യമല്ല. എന്തെന്നാൽ, (അങ്ങനെ സാധിക്കുന്നതായാൽ) ബന്ധമോക്ഷങ്ങളേയും തത്കാരണങ്ങളേയും പ്രതിപാദിക്കുന്ന ശാസ്ത്രങ്ങളെക്കൊണ്ട് യാതൊരു പ്രയോജനവുമില്ല എന്നു കല്പിക്കേണ്ടിവരും. എന്നുതന്നെയുമല്ല, പ്രത്യക്ഷാദി പ്രമാണങ്ങൾക്കും അതു വിരോധമാകുന്നു. സുഖദുഃഖങ്ങൾ, തത്കാരണങ്ങൾ എന്നീ ലക്ഷണങ്ങളോടുകൂടിയ സംസാരം പ്രത്യക്ഷത്തിൽ നമുക്ക് അനുഭവസിദ്ധമാകുന്നു. ജഗത്തു പലവിധമായിരിക്കുന്നുവെന്ന ജ്ഞാനം കൊണ്ടു ധർമ്മാധർമ്മം നിമിത്തമായിരിക്കുന്ന സംസാരം അനുമാനിക്കപ്പെടുകയുംചെയ്യും. അങ്ങനെയിരിക്കെ, ഈശ്വരനും ആത്മാവുമൊന്നാണെന്നു സാധിക്കുന്നുവെങ്കിൽ ഇതെല്ലാം അസാധുവായി ഭവിക്കുന്നു.

സമാധാനം:—അങ്ങനെ പറയുവാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, അതു ജ്ഞാനത്തിൻേറയും അജ്ഞാനത്തിൻേറയും ഭേദത്തെ അടിസ്ഥാനമാക്കി സാധിക്കപ്പെടാവുന്നതാണ്. ഇതിന്നു ശ്രുതിവാക്യം—'ദൂരമേതേ വിപരീതേ വിഷൂചീ അവി

ദ്യാ യാ ച വിദ്യാ=വിദ്യ എന്നതും അവിദ്യ എന്നതും അത്യ ന്തവിരുദ്ധങ്ങളും ഭിന്നഫലങ്ങളോടുകൂടിയവയുമാകുന്നു' (കഠോ പനിഷത്ത് 2. 4). ജ്ഞാനവും അജ്ഞാനവും തമ്മിൽ (സ്വരൂ പംകൊണ്ടു മാത്രമല്ല) ഫലംകൊണ്ടും വ്യത്യാസമുണ്ടെന്ന് (ആ ഉപനിഷത്തിൽത്തന്നെ) നിർദ്ദേശിക്കപ്പെടുന്നു. എങ്ങനെയെ ന്നാൽ—(ശ്രേയശ്ച പ്രേയശ്ച=) ജ്ഞാനത്തിൻെറ വിദ്യാവി ഷയമായ ഫലം ശ്രേയസ്സും (ഉൽകൃഷ്ടസുഖവും), അജ്ഞാനത്തി ൻെറ അവിദ്യാവിഷയമായ ഫലം പ്രേയസ്സും (=അധമസുഖ വും) ആകുന്നു. ഇതിനെ അനുസരിച്ചുതന്നെ വ്യാസമഹർഷി 'ദ്വാവിമാവഥ പന്ഥാനൗ=എന്നാൽ ഈ രണ്ടു മാർഗ്ഗങ്ങളാണു ള്ളതു'' (മ. ഭാ. മോക്ഷധർമ്മം 41.6) എന്നും, 'ഇമൗ ദ്വാവേവ പന്ഥാനൗ=ഈ രണ്ടു മാർഗ്ഗങ്ങൾ മാത്രമേയുള്ളൂ' എന്നും പറയു ന്നു. ഇവിടേയും (ഗീതയിലും) രണ്ടു നിഷ്ഠകളാണു പറയപ്പെ ട്ടിട്ടുള്ളതു്. അതിനുംപുറമേ, അവിദ്യയെ തത്കാര്യസഹിതം വിദ്യകൊണ്ടു നശിപ്പിക്കേണ്ടതാണെന്നു ശ്രുതിസ്മൃതിയുക്തി കളിൽനിന്നു നാം പഠിക്കുന്നു. താഴെ കാണിക്കുന്ന ശ്രുതികൾ ഇതിന്നു പ്രമാണമാകുന്നു. 'ഇഹ ചേദവേദീദഥ സത്യമസ്തി ന ചേദിഹാവേദീന്മഹതീ വിനഷ്ടിഃ=ഈ ലോകത്തിൽവെച്ചു തന്നെ ഒരുവൻ (ആത്മാവിനെ മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം) അറി യുന്നുവെങ്കിൽ (ഞാൻ ബ്രഹ്മമാണെന്നറിയുന്നുവെങ്കിൽ)അവൻ (ഈ ജന്മത്തിൽത്തന്നെ) പരമാത്ഥതത്ത്വത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു' (അവൻെറ ജന്മം സഫലമാകുന്നുവെന്നത്ഥം). ഒരുവൻ ജീവി ച്ചിരിക്കുമ്പോൾത്തന്നെ (ആത്മാവിനെ) അറിയുന്നില്ല എങ്കിൽ അവന്നു മഹത്തായ നാശം സംഭവിക്കുന്നു (അവൻ ദീർഘകാലം നിലനില്ക്കുന്നതായ സംസാരഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു). 1 'തമേ വം വിദ്വാനമൃത ഇഹ ഭവതി നാന്യഃ പന്ഥാ വിദ്യതേയനായ =പരമാത്മാവിനെ അറിഞ്ഞിട്ടുള്ളവൻ(സാക്ഷാത്കരിച്ചിട്ടുള്ള വൻ) ഈ ജന്മത്തിൽത്തന്നെ മരണരഹിതനായി ഭവിക്കുന്നു. (ജനനമരണങ്ങളിൽനിന്നു മോചിക്കുന്നു). മോക്ഷ(അമൃതത്വ)

1. ഇഹ ചേദവേദീദഥ സത്യമസ്തി ന ചേദിഹാവേദീന്മ ഹതീ വിനഷ്ടിഃ. ഭൂതേഷു ഭൂതേഷു വിചിത്യ ധീരാഃ പ്രേത്യാ സ്മാല്ലോകാദമൃതാ ഭവന്തി (കേനോപനിഷത്ത് 2. 5).

പ്രാപ്തിക്ക് (മുൻപറയപ്പെട്ടപരമാത്മസാക്ഷാത്കാരമൊഴിച്ച്) വേറെ മാർഗ്ഗമില്ല.2 'ആനന്ദം ബ്രഹ്മണോ വിദ്വാൻ ന ബിഭേതി കുതശ്ചന=ബ്രഹ്മാനന്ദത്തെ അറിയുന്നവൻ (അനുഭവിക്കുന്നവൻ) ഒന്നിനേയും ഭയപ്പെടുന്നില്ല' (തൈത്തിരീയോപനിഷത്ത് 2. 4). എന്നാൽ അവിദ്വാനാകട്ടെ അഥ തസ്യ ഭയം ഭവതി=എന്നാൽ അവനു് (സംസാര)ഭയമുണ്ടാകുന്നു' (തൈത്തിരീയം 2. 7). 'അവിദ്യായാമന്തരേ വർത്തമാനാഃ=അവിദ്യയുടെ മദ്ധ്യത്തിലിരിക്കുന്നവർ....കുരുടനെ കുരുടൻ വഴികാണിക്കുന്നതുപോലെ വഴിതെററി (സംസാരത്തിൽ) കിടന്നുഴലുന്നു' (കഠോപനിഷത്ത് 2. 5). 'ബ്രഹ്മ വേദ ബ്രഹ്മൈവ ഭവതി=ബ്രഹ്മത്തെ അറിയുന്നവൻ ബ്രഹ്മംതന്നെയായി ഭവിക്കുന്നു' (മുണ്ഡകോപനിഷത്ത് 3. 2. 9). 'അന്യോസാവന്യോഹമസ്മീതി ന സ വേദ യഥാ പശുരേവം സ ദേവാനാം=യാതൊരുവൻ 'അദ്ദേഹം വേറെ, ഞാൻ വേറെ' എന്ന ഭേദബുദ്ധിയോടുകൂടി അന്യദേവനെ ഭജിക്കുന്നുവോ അവൻ (പരമാർത്ഥതത്ത്വത്തെ) അറിയുന്നില്ല. അങ്ങനെയുള്ളവനെ ദേവന്മാർ പശുവിനെപ്പോലെ വിചാരിക്കുന്നു' (ബൃഹദാരണ്യകോപനിഷത്ത് 1. 4. 10). ആത്മാവിനെ അറിയുന്നവൻ 'സ ഇദം സർവ്വം ഭവതി=അവൻ ഇതെല്ലാമായി ഭവിക്കുന്നു' (ബൃ. ഉ. 1. 4. 10). 'യദാ ചർമ്മവത്=ആകാശത്തെ തോലുപോലെ തെറുക്കുക എന്നതു് എപ്രകാരമോ (എത്ര അസാദ്ധ്യമോ) അതുപോലെ (അസാദ്ധ്യം) ആകുന്ന പരമാത്മസാക്ഷാത്കാരം കൂടാതെ സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നു് ഒരുവൻ മുക്തനാവുമെന്നതും' (ശ്വേതാശ്വതരോപനിഷത്ത് 6. 20). ഇങ്ങനെ (വിദ്യയുടേയും അവിദ്യയുടേയും ഫലഭേദത്തെ കാണിക്കുന്നതായ) ശ്രുതിവാക്യങ്ങൾ ഇനിയും അനേകം കാണിക്കാവുന്നതാണു്. (ഗീതയിൽത്തന്നെ പറഞ്ഞിട്ടുള്ള) 'അജ്ഞാനേനാവൃതം ജ്ഞാനം

---

2. ധാതാ പുരസ്താദ്യമുദാജഹാര ശക്രഃ പ്രവിദ്വാൻ പ്രദിശശ്ചതസ്രഃ. തമേവം വിദ്വാൻ അമൃത ഇഹ ഭവതി. നാന്യഃ പന്ഥാ അയനായ വിദ്യതേ (പുരുഷസൂക്തം). ഇവിടെ 'തം' എന്നുള്ളതിന്നു വിരാട്പുരുഷൻ എന്നാണു് സായണാചാര്യർ അർത്ഥം പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു്.

തേന മുഹ്യന്തി ജന്തവഃ' (അ. 5, ശ്ലോ. 15); 'ഇഹൈവ തൈർജ്ജിതഃ സർഗ്ഗോ യേഷാം സാമ്യേ സ്ഥിതം മനഃ' (അ. 5, ശ്ലോ. 19) 'സമം പശ്യൻ ഹി സർവ്വത്ര' (അ. 13, ശ്ലോ. 28) എന്നിങ്ങനെയുള്ള സ്മൃതിവാക്യങ്ങളുമസംഖ്യമുണ്ട്. ന്യായം കൊണ്ടും ഇതിനെത്തന്നെ സാധിക്കാവുന്നതാണ്. 'സർപ്പാൻ കുശാഗ്രാണി തഥോദപാനം ജ്ഞാത്വാ മനുഷ്യാഃ പരിവർജ്ജയന്തി. അജ്ഞാനതസ്തത്ര പതന്തി കേചിത് ജ്ഞാനേ ഫലം പശ്യ യഥാ വിശിഷ്ടം=സർപ്പങ്ങൾ, മുള്ള്, കിണറുകൾ എന്നിവയെ മനുഷ്യർ അറിഞ്ഞ് ഉപേക്ഷിക്കുന്നു. എന്നാൽ അവയെ അറിയാഞ്ഞിട്ടു ചിലർ അവയിൽ ചെന്നു ചാടുന്നു. അതിനാൽ ജ്ഞാനഫലം എത്ര മഹത്തായിട്ടുള്ളതാണെന്നറിഞ്ഞാലും' (മ. ഭാ. മോക്ഷധർമ്മം 201. 17).

ഇങ്ങനെ ദേഹാദികളിൽ ആത്മബുദ്ധിയുള്ള അവിദ്വാൻ രാഗദ്വേഷങ്ങളാൽ പ്രേരിതനായിട്ട് ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളെ ചെയ്തു ജനിക്കുകയും മരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നുവെന്നും, എന്നാൽ ദേഹാദിയിൽനിന്നു ഭിന്നമാണ് ആത്മാ എന്നു കാണുന്നവർ രാഗദ്വേഷാദികളെ ഉപേക്ഷിക്കുകനിമിത്തം ധർമ്മാധർമ്മപ്രവൃത്തികളിൽനിന്നു വിരമിക്കുകയാൽ മോചിക്കപ്പെടുന്നുവെന്നും നാം അറിയുന്നു. ഈ സിദ്ധാന്തത്തെ യുക്തികൊണ്ടു ഖണ്ഡിപ്പാൻ ആർക്കും കഴിയുന്നതല്ല. അങ്ങനെയിരിക്കെ, അവിദ്യ ഹേതുവായിട്ട് ആത്മാവിന്നു ദേഹാദിയിൽ ആത്മത്വം കല്പിക്കുന്നതു പോലെ (ആത്മാവിന്നു ദേഹാദിയോടു താദാത്മ്യം കല്പിക്കുന്നതുപോലെ) ഈശ്വരൻതന്നെയായിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രജ്ഞനും അവിദ്യയാൽ നിർമ്മിക്കപ്പെട്ട ഉപാധിഭേദം ഹേതുവായിട്ടു സംസാരിത്വം ഉള്ളതുപോലെ തോന്നുന്നു. (ഇരുട്ടത്ത്) ഒരു തൂണു കണ്ടിട്ടു പുരുഷനാണെന്നു ധരിക്കുന്നതുപോലെ സർവ്വജീവികൾക്കും ദേഹാദികളായ അനാത്മവസ്തുക്കളിൽ അവിദ്യനിമിത്തം നിശ്ചിതമായ ആത്മഭാവമുണ്ടാകുന്നുവെന്നതു പ്രസിദ്ധമാണല്ലോ. എന്നാൽ (അപ്രകാരം തൂണിനെ കണ്ടിട്ടു പുരുഷനാണെന്നു ധരിക്കുന്നതുകൊണ്ട്) പുരുഷധർമ്മം തൂണിലാകട്ടെ തൂണിന്റെ ധർമ്മം പുരുഷനിലാകട്ടെ ഉണ്ടാകുന്നില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ ചൈതന്യം ദേഹധർമ്മമായി ഭവിക്കുന്നില്ല. സുഖം ദുഃഖം മോഹം മുതലായ ദേഹധർമ്മങ്ങൾ (പരമാത്മ

ത്തിൽ) ചൈതന്യധർമ്മങ്ങളായി വേറിടുന്നതുമില്ല. എന്തെന്നാൽ ആവക ദേഹധർമ്മങ്ങൾ, ജരാമരണങ്ങൾപോലെ, ആത്മാവിൽ അവിദ്യയാൽ ആരോപിക്കപ്പെടുന്നതാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—അങ്ങനെയല്ല. രണ്ടു സംഗതികളും ഒരുപോലെയല്ല. എന്തെന്നാൽ, തൂണും പുരുഷനും രണ്ടും ജ്ഞേയവസ്തുക്കളാകുന്നു (ജ്ഞാതാവായ ആത്മാവിൽനിന്നു ബാഹ്യമായിട്ടുള്ളവയാകുന്നു). അതുകൊണ്ടാണ് ജ്ഞാതാവ് അവിദ്യനിമിത്തം അവയെ, ഒന്നിനെ മറ്റൊന്നായി തെറ്റിദ്ധരിക്കുന്നതു്. എന്നാൽ ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന ദേഹവും ജ്ഞാതാവായിരിക്കുന്ന ആത്മാവും അന്യോന്യം (ഒന്നു മറ്റേതാണെന്നു്) അതുപോലെതന്നെ തെറ്റിദ്ധരിക്കുന്നുവെന്നു് (ദേഹത്തിന്നും ആത്മാവിന്നും ഇതരേതരാധ്യാസമുണ്ടെന്നു്) നിങ്ങൾ പറയുന്നു. ഈ ദൃഷ്ടാന്തം ശരിയായില്ല. അതുകൊണ്ടു് ദേഹധർമ്മം ജ്ഞേയമാണെങ്കിലും ജ്ഞാതാവായ ആത്മാവിലും അതുണ്ടു് എന്നു വരുന്നു.

സമാധാനം:—ആ വാദം ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ ആത്മാ അചേതനമാണെന്നു പറയേണ്ടിവരും. ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന ദേഹാദിയുടെ, അല്ലെങ്കിൽ ക്ഷേത്രത്തിന്റെ, സുഖം, ദുഃഖം, മോഹം, ഇച്ഛ മുതലായ ധർമ്മങ്ങൾ ജ്ഞാതാവായ ആത്മാവിന്നുണ്ടു് എന്നു സാധിക്കുന്നപക്ഷം അവിദ്യയാൽ ആരോപിതങ്ങളായിട്ടു് ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രത്തിന്റെ ചിലധർമ്മങ്ങൾമാത്രം ആത്മാവിന്നുണ്ടു് എന്നും, ജരാമരണാദി (മറ്റു ചില) ധർമ്മങ്ങൾഇല്ലെന്നും, ഉള്ളതിലേക്കു പ്രത്യേകകാരണം പറയേണ്ടിവരും. എന്നാൽ (പരമാർത്ഥത്തിൽ) മുൻപറയപ്പെട്ട ക്ഷേത്രധർമ്മങ്ങളും ജരാമരണാദിയെപ്പോലെ ആത്മാവിൽ ആരോപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നവയാകയാൽ പരമാർത്ഥത്തിൽ ആത്മാവിന്നില്ല എന്നതു് നമുക്കനുമാനിക്കാവുന്നതാണു്.
ആവക ദേഹാദിധർമ്മങ്ങൾ ചിലപ്പോൾ സ്വീകരിക്കേണ്ടവയായും ചിലപ്പോൾ തള്ളിക്കളയേണ്ടവയായും ഇരിക്കുന്നതിനാലും മറ്റു കാരണങ്ങളാലും അവ ആത്മധർമ്മമല്ല എന്നു് അനുമാനിക്കാവുന്നതാണു്. അതിനാൽ കർത്തൃത്വം ഭോക്തൃത്വം മുതലായ ലക്ഷണങ്ങളോടുകൂടിയ ജ്ഞേയസ്ഥമായി

രിക്കുന്ന (ദേഹാദികളുള്ള) സംസാരം ജ്ഞാതാവായ ആത്മാവിൽ അവിദ്യകൊണ്ട് ആരോപിക്കപ്പെടുക മാത്രമാകുന്നു. എന്നാൽ അതുകൊണ്ട് [അധ്യാരോപം കൊണ്ട്] ജ്ഞാതാവായ ആത്മാ ലവലേശം ദൂഷിപ്പിക്കപ്പെടുന്നില്ല. ആകാശം വളഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ആകാശത്തിൽ ചളിയുണ്ട് എന്നിങ്ങനെ ഒരോ ധർമ്മങ്ങളെ ബാലന്മാർ അജ്ഞാനം നിമിത്തം ആകാശത്തിൽ ആരോപിക്കാറുണ്ട് എങ്കിലും ആകാശം നിഷ്കളങ്കമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. (അതുപോലെ അധ്യസ്തമായിരിക്കുന്ന അനാത്മധർമ്മങ്ങൾ നിമിത്തം ആത്മാ ദൂഷിപ്പിക്കപ്പെടുന്നില്ല എന്നർത്ഥം.) അതിനാൽ ഭഗവാനായും ക്ഷേത്രജ്ഞനായുമിരിക്കുന്ന ഈശ്വരൻ സകലക്ഷേത്രങ്ങളിലുമിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും അദ്ദേഹത്തിന്ന് സംസാരത്തിന്റെ ഗന്ധമാത്രംപോലുമുണ്ടെന്നു ശങ്കിക്കുവാൻ പാടുള്ളതല്ല. അവിദ്യയാൽ അധ്യസ്തമായ ഒരു ധർമ്മംകൊണ്ട് ആർക്കെങ്കിലും ഉപകാരമോ അപകാരമോ സംഭവിക്കുന്നതായി നാം ലോകത്തിലെങ്ങും കണ്ടിട്ടില്ല.

ദൃഷ്ടാന്തം ശരിയായില്ല എന്ന (പൂർവ്വപക്ഷിയുടെ) വാദവും ശരിയായില്ല. എങ്ങനെയെന്നാൽ—അവിദ്യയാൽ ആരോപിക്കപ്പെടുക എന്ന സംഗതിയെ മാത്രമേ ദൃഷ്ടാന്തത്തിന്നും ദാർഷ്ടാന്തികത്തിന്നും സാധർമ്മ്യമായി (തുല്യധർമ്മമായി) എടുക്കുവാനുദ്ദേശിച്ചിട്ടുള്ളു. ഈ കാര്യത്തിൽ രണ്ടും ഒരു പോലെയാകുന്നു. എന്നാൽ ഒരു ജ്ഞേയവസ്തുവിന്റെ ധർമ്മങ്ങൾ ജ്ഞാതാവിൽ ആരോപിക്കപ്പെടുന്നതല്ല എന്ന (പൂർവ്വപക്ഷിയുടെ) വാദം ശരിയല്ലെന്നു ജരാമരണാദികളെക്കൊണ്ടു കാണിച്ചിട്ടുണ്ട്.

പൂർവ്വപക്ഷം:— അവിദ്യയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതിനാൽ ക്ഷേത്രജ്ഞന്നു സംസാരിത്വമുണ്ട്.

സമാധാനം:—അതും ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ അവിദ്യ എന്നതു തമസ്സുഭാവത്തോടുകൂടിയതാകുന്നു. ആവരണാത്മകത്വം ഹേതുവായിട്ട് (ഒരു മറവുപോലെയിരിക്കുന്നതിനാൽ) അവിദ്യ എന്നതു താമസമായ ഒരു ഭാവനയാകുന്നു—യഥാർത്ഥവസ്തുവിനെ വിപരീതമായി ഗ്രഹിപ്പിക്കുന്നതായോ, സംശ

യത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായോ, അല്ലെങ്കിൽ പരമാർത്ഥത്തെ ഗ്രഹിപ്പിക്കാതെതന്നെയിരിക്കുന്നതായോ, ഇങ്ങനെ, ഏതുവിധമായിട്ടുള്ളതാണെങ്കിലും അവിദ്യ എന്നതു തമസ്സിൽനിന്നു ത്ഭവിച്ച ഒരു ബോധവിശേഷമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ വിവേകമാകുന്ന പ്രകാശമുണ്ടാകുമ്പോഴ് അതു് (തമസ്സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അവിദ്യ) ഇല്ലാതാകുന്നു (ഇതിന്നു ദൃഷ്ടാന്തമായി) അവിദ്യയുടെ വിപരീതഗ്രഹണാദി മൂന്നു പ്രകാരഭേദങ്ങൾ തിമിരാദി(നേത്ര)ദോഷങ്ങൾ നിമിത്തവുമുണ്ടാകുന്നതായി നാം കാണുന്നുണ്ട്. തിമിരം എന്നതു് കണ്ണിന്നു് ഒരു മൂടലിനെ ഉണ്ടാക്കുന്ന ഒരു രോഗവിശേഷമാകുന്നു. അതിനാൽ അതു തമസ്സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—എന്നാൽ അവിദ്യ ജ്ഞാതാവിന്റെ

(ആത്മാവിന്റെ)ധർമ്മമാകുന്നു.

സമാധാനം:- അല്ല എന്തെന്നാൽ, തിമിരാദിദോഷങ്ങൾ ചക്ഷുരിന്ദ്രിയത്തിലാണ് കാണപ്പെടുന്നതു്

അവിദ്യ ജ്ഞാതൃധർമ്മമാണെന്നും അവിദ്യാധർമ്മമുള്ളതുകൊണ്ടു ക്ഷേത്രജ്ഞൻ സംസാരിയാണെന്നും അതിനാൽ ക്ഷേത്രജ്ഞൻ ഈശ്വരൻതന്നെയാണ് സംസാരിയല്ല എന്നു പറയുന്നതു യുക്തമല്ല എന്നും മററുമുള്ള നിങ്ങളുടെ (പൂർവ്വപക്ഷിയുടെ) വാദവും ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, വിപരീതമായി ഗ്രഹിപ്പിക്കുക മുതലായ ദോഷങ്ങൾ കരണമായിരിക്കുന്ന ചക്ഷുസ്സിങ്കലാണ കാണപ്പെടുന്നതു്. വിപരീതഗ്രഹണം മുതലായതാകട്ടേ അതിന്നു കാരണമായിരിക്കുന്ന തിമിരാദിദോഷമാകട്ടേ ഗ്രഹീതാവായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിന്നില്ല. കണ്ണിന്നു ചികിത്സ ചെയ്തു തിമിരാദിദോഷത്തെ നീക്കുമ്പോൾ ഗ്രഹീതാവിൽ നാം അതിനെ കാണാത്തതിനാൽ അതു ഗ്രഹീതാവായ ആത്മാവിന്റെ ധർമ്മമല്ലെന്നു സിദ്ധമാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ അഗ്രഹണം വിപരീതഗ്രഹണം സംശയം എന്നീ പ്രത്യയങ്ങളും അവയുടെ കാരണങ്ങളും ഏതെങ്കിലും ഒരു കരണ(ഇന്ദ്രിയ)ത്തിന്നാവാനേവഴിയുള്ളൂ. അല്ലാതെ ജ്ഞാതാവായിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രജ്ഞന്നു് ഒരിക്കലും അവയുണ്ടാവാൻ പാടില്ല. അതിന്നുംപുറമേ, അവ

യപ്പെടുന്നവയാകുന്നു(സംവേദ്യങ്ങളാകുന്നു)എന്നകാരണത്താലും അവ ജ്ഞാതൃധർമ്മങ്ങളല്ലെന്നുവരുന്നു. പ്രകാശം എപ്രകാരം ദീപത്തിന്റെ ധർമ്മമായിരിക്കുന്നില്ലയോ അതുപോലെതന്നെയാണ് ഈ സംഗതിയും. അവ അറിയപ്പെടേണ്ടവയാകുന്നുവെന്ന കാരണത്താൽത്തന്നെ ജ്ഞാതാവിൽനിന്നു ഭിന്നമായ ഒരു കരണംകൊണ്ട് അവ അറിയപ്പെടേണ്ടവയാണെന്നുവരുന്നു. സകലകരണ(ഇന്ദ്രിയ)ങ്ങളിൽനിന്നും വേർപെട്ടിരിക്കുന്ന കൈവല്യാവസ്ഥയിൽ (ആത്മാവിന്ന്)അവിദ്യാദിദോഷങ്ങൾ യാതൊന്നുമില്ലെന്നു സകലവാദികളും സമ്മതിക്കുന്നേതുമാണ്. ഉഷ്ണം അഗ്നിക്ക് എന്നതുപോലെ വിപരീതഗ്രഹണം മുതലായവ ആത്മാവിന്റെ—ക്ഷേത്രജ്ഞന്റെ—സ്വന്തധർമ്മമാണെങ്കിൽ അതിന്ന് ഒരിക്കലും വേർപാടുണ്ടാവാൻ പാടില്ല. അവിക്രിയനായി, ആകാശം പോലെ സർവ്വവ്യാപിയായി. അമൂർത്തനായിരിക്കുന്ന [ആകാരരഹിതനായിരിക്കുന്ന] ആത്മാവിന്ന് ഒരിക്കലും ഒരു വസ്തുവായിട്ട സംയോഗമോ വിയോഗമോ ഉണ്ടാകുന്നതല്ല. അതിനാൽ ക്ഷേത്രജ്ഞൻ എന്നും ഈശ്വരൻതന്നെയാണെന്നു സിദ്ധമാകുന്നു. (ഇതിന്നു പ്രമാണമായി) 'അനാദിത്വാന്നിർഗ്ഗുണത്വാ' [അ. 13, ശ്ലോ. 31] എന്നു ഭഗവാന്റെ വചനവുമുണ്ട്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—സംസാരവും സംസാരിത്വമില്ലെന്നുവരികിൽ ശാസ്ത്രം നിഷ്പ്രയോജനം എന്ന ദോഷമുണ്ടാകും.

സമാധാനം:—ഇല്ല. എന്തെന്നാൽ അതു് എല്ലാവരാലും സമ്മതിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതാകുന്നു. സകല ആത്മവാദികളാലുംസമ്മതിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ഒരു ദോഷത്തെ പരിഹരിപ്പാനുള്ളഭാരം (ശാസ്ത്രാനർത്ഥക്യാദിചോദ്യത്തിന്നു സമാധാനം പറയുവാനുള്ളഭാരം) അവരിൽ ഒരുവന്നുമാത്രമുള്ളതല്ല. എന്നാൽ എങ്ങനെയാണു സകലവാദികളും അതിനെ സമ്മതിക്കുന്നതു്?—മുക്താത്മാക്കൾക്കു സംസാരമാകട്ടെ സംസാരിത്വമാകട്ടെ ഇല്ല എന്നു സകല ആത്മവാദികളും സമ്മതിച്ചിരിക്കുന്നു എങ്കിലും (അതുകൊണ്ടു്) ശാസ്ത്രത്തിന്നു നിഷ്പ്രയോജനത്വമെന്ന ദോഷം അവരുടെ മതങ്ങളിൽ ഉണ്ടെന്നു് ആരും വിശ്വസിക്കുന്നില്ല. നമ്മെസംബന്ധിച്ചും അപ്രകാരംതന്നെയാകുന്നു. ക്ഷേത്രജ്ഞനും ഈശ്വരനും ഒന്നായി ഭവിക്കുമ്പോഠം ശാസ്ത്രം നിഷ്പ്രയോജനമായി

വന്നുകൊള്ളട്ടെ. എന്നാൽ അവിദ്യാവിഷയത്തിൽ അതു് (ശാസ്ത്രം) ഉപയോഗകരമായിരിക്കുന്നതാണു്. ദ്വൈതികളായ വക്ക ബന്ധാവസ്ഥയിൽമാത്രമാണു് ശാസ്ത്രാദികളെക്കൊണ്ടുള്ള പ്രയോജനം; മുക്താവസ്ഥയിലല്ല. അപ്രകാരംതന്നെയാണു് അദ്വൈതികളുടെ നമ്മുടെ മതവും ['ജ്ഞാനോദയത്തിന്നുമുമ്പാണ ശാസ്ത്രാദികളെക്കൊണ്ടുള്ള പ്രയോജനം'.]

പൂർവ്വപക്ഷം:—ആത്മാവിന്നു പരമാർത്ഥത്തിൽ ബന്ധമോക്ഷങ്ങൾ ഉണ്ടു് എന്നാണു് ദ്വൈതികളായഞങ്ങളെല്ലാവരുടെയും മതം. അതിനാൽ (ഞങ്ങളുടെ മതപ്രകാരം വാസ്തവത്തിൽ) ചിലതുപേക്ഷിക്കേണ്ടതായിട്ടും, ചിലതു സ്വീകരിക്കേണ്ടതായിട്ടും ഉണ്ടു്. അതിനെ സാധിക്കുന്നതിന്നു ചില സാധനങ്ങളുമുണ്ടു്. അതു ഹേതുവായിട്ടു ശാസ്ത്രാദികൾ അത്ഥവത്തുക്കളായി (പ്രയോജനത്തോടുകൂടിയവയായി)ത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ അദ്വൈതികൾക്ക ദ്വൈതംതന്നെ അസത്യമാകുന്നു. ആത്മാവിന്നു ബന്ധാവസ്ഥ അവിദ്യകൊണ്ടു തോന്നപ്പെടുന്നതല്ലാതെ പരമാത്ഥത്തിൽ ഇല്ല എന്നാണു് അവരുടെ മതം. അപ്പോൾ ശാസ്ത്രത്തിന്നു വിഷയമില്ലാതാകുന്നതിനാൽ അവക്ക ശാസ്ത്രംകൊണ്ടു പ്രയോജനമില്ലാതാകുന്നു.

സമാധാനം—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാവിന്നു അവസ്ഥാഭേദമുണ്ടാവാൻ (ആത്മാ പല അവസ്ഥയിലുമിരിപ്പാൻ) പാടില്ല. ബന്ധമുക്താവസ്ഥകൾ ആത്മാവിന്നു പരമാത്ഥമായിട്ടുണ്ടു് എന്നുവരികിൽ അവ (ബന്ധമുക്താവസ്ഥകൾ) ഒന്നുകിൽ ഒന്നിച്ചിരിക്കണം, അല്ലെങ്കിൽ ഒന്നിനൊന്നു പിന്തുടന്നിരിക്കണം. ഒരേ വസ്തുവിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിയും ഗതിയും ഒരേസമയത്തു് അസാധ്യമാകുന്നുവെന്നതുപോലെ അവ അന്യോന്യവിരുദ്ധമാകയാൽ ആത്മാവിൽ ഒന്നിച്ചിരിക്കുക എന്നതു സംഭവിക്കുന്നതല്ല. ഒന്നിനൊന്നു പിന്തുടന്നിരിക്കുകയാണെങ്കിൽ അവ ഇന്ന കാരണത്താലുണ്ടായിയെന്നു പറയണം. അല്ലെങ്കിൽ ഒരു കാരണവുംകൂടാതെതന്നെ ഉണ്ടായി എന്നു പറയണം. കാരണംകൂടാതെ ഉണ്ടായതാണെങ്കിൽ മോക്ഷമില്ലെന്നുവരുന്നു. ഒരു കാരണത്താലുണ്ടായതാണെങ്കിൽ അവ ആത്മാവിൽ സ്വതേയില്ലാത്തതിനാൽ പരമാത്ഥമായിരിപ്പാൻ (വാസ്തവത്തിൽ ഉള്ളതായിരിപ്പാൻ) പാടില്ല.

അപ്പോഠ ആദ്യം സ്വീകരിച്ചിട്ടുള്ള അഭിപ്രായത്തെ ഉപേക്ഷി ക്കേണ്ടിവരുന്നു. അതിന്നുംപുറമെ, ബന്ധമുക്താവസ്ഥകളെ പൂർവ്വാപരമായി സ്വീകരിക്കുന്നപക്ഷം ബന്ധാവസ്ഥയെയാ ണ് ഒന്നാമതായി കല്പിക്കേണ്ടതു്. ബന്ധാവസ്ഥ (അപ്പോഠ) അനാദിയും അന്തത്തോടുകൂടിയതുമായി ഭവിക്കുന്നു. അതു പ്രമാ ണത്തിന്നു വിരോധമാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ മോക്ഷാവസ്ഥ ആദിയോടുകൂടിയതും അന്തമില്ലാത്തതും ആണെന്നും സമ്മതി ക്കണം. അതും പ്രമാണത്തിന്നു വിരോധമാകുന്നു. ഒരവസ്ഥ യിൽനിന്നു മറ്റൊരവസ്ഥയെ പ്രാപിക്കുന്ന ഒരു വസ്തുവിന്നു നിത്യത്വം കല്പിപ്പാനും കഴിയുകയില്ല. അനിത്യത്വദോഷത്തെ പരിഹരിപ്പാൻവേണ്ടി ആത്മാവിൽ ബന്ധമുക്താവസ്ഥാഭേദ ങ്ങളെ കല്പിപ്പാൻ പാടില്ല എന്നുവരുമ്പോഠ ദ്വൈതികഠക്കും കൂടി ശാസ്ത്രം നിഷ്പ്രയോജനം എന്ന ദോഷം അപരിഹാര്യ മായിത്തന്നെ ഭവിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ ദ്വൈതികളും അദ്വൈതി കളും ഒരുപോലെയാകയാൽ മുൻപറഞ്ഞ ദോഷത്തിന്നു സമാ ധാനംപറയേണ്ട ഭാരം അദ്വൈതികഠ മാത്രമല്ലാതെയായിത്തീ രുന്നു. ശാസ്ത്രാനർത്ഥക്യദോഷവും അദ്വൈതികഠതന്നേയുള്ളവെ ന്നും പറയുവാൻപാടില്ല. എന്തെന്നാൽ ലോകത്തിൽ സാധാ രണയായി ശാസ്ത്രം വിദ്വാന്മാരല്ലാത്തവക്ക് പ്രയോജനകരമാ യിട്ടാണു കാണപ്പെടുന്നതു്. ഫലഹേതുക്കളെ (കർമ്മത്തേ യും തത്ഫലത്തേയും) അതായതു് അനാത്മധർമ്മങ്ങളെ, ആ ത്മാവിൽ ദർശിക്കുന്നതു് അവിദ്വാന്മാരാണല്ലോ; അല്ലാതെ വിദ്വാന്മാരല്ല. ഫലഹേതുക്കഠ ആത്മാവിൽനിന്നു് അന്യമാ യിട്ടുള്ളവയാണെന്നു കാണുന്നതിനാൽ വിദ്വാന്മാർ അവയെ ആത്മാവിൽ ആരോപിക്കുന്നില്ല. അത്യന്തമൂഢനോ അല്ലെ ങ്കിൽ ഭ്രാന്തനോ ആയ പുരുഷൻകൂടി ജലത്തെയും അഗ്നിയേ യും, പ്രകാശത്തെയും ഇരുട്ടിനെയും, ഒന്നായി വിചാരിക്കുന്നില്ല. അപ്പോഠ വിവേകിയുടെ കാര്യം പറയുവാനുണ്ടോ? അതി നാൽ, ഫലഹേതുക്കളിൽനിന്നാണു് ആത്മാ എന്നു കാണുന്ന വന്നു വിധി പ്രതിഷേധശാസ്ത്രം ആവശ്യമില്ല, 'ദേവദത്ത, നീ ഇതു ചെയ്യണം എന്നാജ്ഞാപിച്ചാൽ, അടുക്കൽ നില്ക്കുന്ന വിഷ്ണുമിത്രൻ ആ കല്പന കേട്ടുവെങ്കിലും അതു താനാണു ചെ യ്യേണ്ടതു് എന്നു ധരിക്കാറില്ല. എന്നാൽ ആജ്ഞാപിച്ചതു് ആരോടാണെന്നു മനസ്സിലാക്കിയില്ല എങ്കിൽ അവൻ (വിഷ്ണു

മിത്രൻ) അങ്ങനെ ധരിച്ചേക്കാം. ഇവിടെ ഫലഹേതുക്കളെ സംബന്ധിച്ച സംഗതിയുമിതുപോലെതന്നെയാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ഫലഹേതുക്കളിൽനിന്നു് ആത്മാ അന്യമാകുന്നുവെന്നു് ഒരുവൻ കാണുന്നുവെങ്കിലും അവനും (അപ്രകാരമുള്ള വിദ്വാനുംകൂടി മുൻപു് (ജ്ഞാനോത്പത്തിക്കുമുൻപു്) ഉണ്ടായിരുന്ന അവിദ്യാസംബന്ധത്താൽ ഇഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്ന വിഷയത്തിൽ താൻ (ഇന്ന പ്രകാരം) പ്രവർത്തിക്കണമെന്നും, അനിഷ്ടഫലഹേതുവിൽ നിന്നു് (ഇന്ന വിധം) നിവർത്തിക്കണമെന്നുമുള്ള ശാസ്ത്രാർത്ഥവിഷയമായ (വിധിനിഷേധവിഷയമായ) ബുദ്ധി യുക്തമാകുന്നു. ഇതിന്നുദാഹരണം—അച്ഛനും പുത്രന്മാരും, തങ്ങൾ വേറെവേറെയാണെന്നു് അറിയുന്നുവെങ്കിലും, അന്യോന്യമുള്ള വിധിനിഷേധങ്ങൾ എല്ലാവക്കും ഒരു പോലെ ബാധകമാണു് എന്നു് (അവർ) വിചാരിക്കുന്നു.

സമാധാനം:—അല്ല. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാ ഫലഹേതുക്കളിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തമാണു് എന്ന ജ്ഞാനത്തിന്നുമുൻപു് മാത്രമാണു് അവയിൽ ആത്മാഭിമാനമുണ്ടാകുന്നതു്. ശാസ്ത്രസംബന്ധമായ വിധിനിഷേധാർത്ഥത്തെ ധരിച്ചതിൻെറ ശേഷമേ (ഒരുവന്നു്) ആത്മാ ഫലഹേതുക്കളിൽനിന്നന്യമാണെന്നുള്ള ജ്ഞാനമുണ്ടാകുന്നുള്ളു. അതിന്നുമുമ്പുണ്ടാകുന്നതല്ല. അതിനാൽ വിധിനിഷേധങ്ങളെ പ്രതിപാദിക്കുന്ന ശാസ്ത്രം അവിദ്വാന്മാക്കാണെന്നു സിദ്ധമാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ആത്മാ ദേഹാദിയിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തമാകുന്നുവെന്നു കാണുന്ന വിദ്വാന്നു് (അദ്വൈതിയുടെ പക്ഷപ്രകാരം) 'സ്വർഗ്ഗത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവൻ യാഗം ചെയ്യണം' എന്ന ശാസ്ത്രവിധിയിൽ പ്രവൃത്തിയോ, 'കളഞ്ജം ഭക്ഷിക്കരുതു്' എന്ന നിഷേധത്തിൽനിന്നു നിവൃത്തിയോ ആവശ്യമില്ല. അപ്രകാരം തന്നെ കേവലം ദേഹംതന്നെയാണു് ആത്മാ എന്നു വിചാരിക്കുന്ന അവിദ്വാന്മാക്കും അവ (ആവക വിധിനിഷേധങ്ങൾ) ആവശ്യമില്ല (എന്തെന്നാൽ അവക്കു പരലോകസുഖാനുഭവത്തെപ്പററിയ ജ്ഞാനമില്ല.) അതിനാൽ, വൈദികവിധിനിഷേധങ്ങളെ പ്രവർത്തിക്കുന്നതിന്നു കർത്താവില്ലായ്കയാൽ ശാസ്ത്രം നിഷ്പ്രയോജനമായി ഭവിക്കുന്നു.

സമാധാനം:-അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, ശാസ്ത്രസംബന്ധമായ വിധി നിഷേധങ്ങളിലുള്ള പ്രവൃത്തിനിവൃത്തികളെ പ്രസിദ്ധമാകുംവണ്ണം (ശാസ്ത്രീയാഭിമതപ്രകാരം) വിവരിക്കാവുന്നതാണ്. ഈശ്വരനും ക്ഷേത്രജ്ഞനുമൊന്നാണെന്നു ദർശിക്കുന്ന ബ്രഹ്മജ്ഞാനി ശാസ്ത്രീയമായ വിധികളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നില്ല.അപ്രകാരംതന്നെ പരലോകമില്ലെന്നു വാദിക്കുന്നവരായ നിരാത്മവാദികളും പ്രവർത്തിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ ലോകത്തിൽ വിധിനിഷേധങ്ങളെ സംബന്ധിച്ചുള്ള പ്രസിദ്ധിയെ (നടപ്പിനെ) അനുസരിക്കുന്നവനും, വിധിനിഷേധങ്ങളെ പ്രതിപാദിക്കുന്ന ശാസ്ത്രത്തെ കേൾക്കുകനിമിത്തം ആത്മാ ഉണ്ടെന്നു വിശ്വസിക്കുന്നവനും (എന്തെന്നാൽ, അല്ലെങ്കിൽ വിധിനിഷേധങ്ങളെ പ്രതിപാദിക്കുന്ന ശാസ്ത്രം നിരർത്ഥകമായി ഭവിക്കും), ആത്മാവിൻെറ യഥാർത്ഥസ്വഭാവമറിഞ്ഞു കൂടാത്തവനും, കർമ്മഫലത്തിൽ അതിയായ തൃഷ്ണയുള്ളവനും ആയവൻ വിഹിത കർമ്മങ്ങളിൽ അതിശ്രദ്ധയോടുകൂടി പ്രവർത്തിക്കുകയും നിഷിദ്ധകർമ്മങ്ങളിൽ നിന്നു നിവർത്തിക്കുകയും ചെയ്യുന്നുവെന്നതു നമുക്കെല്ലാവർക്കും പ്രത്യക്ഷമാണല്ലോ. അതിനാൽ ശാസ്ത്രം നിഷ്പ്രയോജനമാണ് എന്നു പറഞ്ഞുകൂടാ.

പൂർവ്വപക്ഷം:—വിവേകികൾ വൈദികകർമ്മങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കാതിരിക്കുന്നതു കണ്ടിട്ട് അവരെ പിന്തുടരുന്നവരും അപ്രകാരംതന്നെ ചെയ്യുക്കാം. അപ്പോൾ ശാസ്ത്രം നിഷ്പ്രയോജനമായി ഭവിക്കുന്നു.

സമാധാനം:—അങ്ങനെ വരികയില്ല. എന്തെന്നാൽ, വിവേകത്തോടുകൂടിയവർതന്നെ വളരെ അപൂർവ്വമാകുന്നു. അനേകപ്രാണികളിൽ ഒരുവൻമാത്രമേ വിവേകിയായിട്ടുണ്ടാവുകയുള്ളു. ഇപ്പോൾ (നമ്മുടെ അനുഭവത്തിൽ) ഉള്ളതുപോലെ തന്നെ(അത്ര അപൂർവ്വമാണ് വിവേകികൾ എന്നർത്ഥം) മൂഢന്മാർ വിവേകികളെ പിന്തുടരുന്നതുമല്ല. എന്തെന്നാൽ രാഗാദിദോഷങ്ങളുടെ പ്രേരണയാൽ അവർ അവശ്യം കർമ്മങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നു അതുകൂടാതെ, അവർ ആഭിചാരാദിയിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നതു നാം കാണുന്നുണ്ടല്ലോ. എല്ലാററിനും പുറമേ പ്രവൃത്തി മനുഷ്യനു സ്വാഭാവികമാകുന്നു. 'സ്വഭാവസ്തു പ്രവർത്ത

തേ—സ്വഭാവമാകുന്നു പ്രവർത്തിക്കുന്നതു്, (അ. 5, ശ്ലോ. 14) എന്നു മുൻപു് ഭഗവാൻ ഉപദേശിച്ചിട്ടുമുണ്ടല്ലോ. അതിനാൽ സംസാരം അവിദ്യയാൽ തോന്നപ്പെടുക മാത്രമാകുന്നു. പ്രപഞ്ചത്തെ ഇപ്പോഴം കാണുന്നപ്രകാരംതന്നെ വാസ്തവമായി വിചാരിക്കുന്ന അവിദ്വാനു മാത്രമേ സംസാരമുള്ളു താനും. കേവലനായിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രജ്ഞന്നു് അവിദ്യയാകട്ടെ തത്കാര്യമാകട്ടെ ഇല്ല. മിഥ്യാജ്ഞാനം പരമാത്ഥവസ്തുവിനെ ദൂഷിപ്പിക്കാനും കഴിയുകയില്ല. മരീചികാജലംകൊണ്ടു് ഓർഭൂമിയെ [ഊഷരദേശത്തെ] നനച്ചു ചളിയാക്കുവാൻ കഴിയുന്നതല്ലല്ലോ. അതുപോലെതന്നെ അവിദ്യയ്ക്കു ക്ഷേത്രജ്ഞനെ സംബന്ധിച്ചു യാതൊന്നും ചെയ്‌വാൻകഴിയുന്നതല്ല. അതിനാലാകുന്നു 'ക്ഷേത്രജ്ഞം ചാപി മാം വിദ്ധി—എന്നെ ക്ഷേത്രജ്ഞനായിട്ടുമറിഞ്ഞാലും' (അ. 13, ശ്ലോ. 2) എന്നും 'അജ്ഞാനേനാവൃതം ജ്ഞാനം—അജ്ഞാനത്താൽ ജ്ഞാനം മൂടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു' [അ. 5, ശ്ലോ. 15] എന്നും പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതു്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—എന്നാൽ എന്തുകൊണ്ടാണു് 'ഞാൻ ഇന്ന പ്രകാരമാകുന്നു', 'ഇതു് എന്റേതാകുന്നു' എന്നും മററും സംസാരിയെപ്പോലെ പണ്ഡിതനും പറയുന്നതു്?

സമാധാനം:—പറയാം, കേട്ടാലും. ക്ഷേത്രം (ദേഹാദിസംഘാതം) തന്നെയാണു് ആത്മാ എന്നാണു് അവരുടെ പാണ്ഡിത്യം. എന്നാൽ ക്ഷേത്രജ്ഞൻ പരമാത്ഥത്തിൽ അവിക്രിയനാണു് എന്നു് അവർ അറിയുന്നുവെങ്കിൽ 'ഇതു് എനിക്കു്' എന്നിങ്ങനെ ഭോഗത്തേയോ കർമ്മത്തേയോ അവർ ഇച്ഛിക്കുകയില്ല, എന്തെന്നാൽ ഭോഗകർമ്മങ്ങൾ വിക്രിയതന്നെയാകുന്നു. (മാറിമാറിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന സ്വഭാവത്തെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു.) അതിനാൽ അവിദ്വാനാണു്, കർമ്മഫലത്തിൽ ഇച്ഛ ഹേതുവായിട്ടു് കർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നതു്. എന്നാൽ ആത്മാ അവിക്രിയനാണു് എന്നറിയുന്ന വിദ്വാന്നു കർമ്മഫലത്തിലിച്ഛയില്ലായ്കയാൽ അവൻ കർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നില്ല. ഇങ്ങനെ ദേഹേന്ദ്രിയവ്യാപാരങ്ങളിൽനിന്നു വിരമിച്ചു സ്വസ്ഥമായിരിക്കുമ്പോൾ ആ അവസ്ഥ അവന്നു നിവൃത്തി എന്നു് ഉപചാരമായി പറയപ്പെടുന്നു.

ഇനി വേറൊരുവിധം പാണ്ഡിത്യമുണ്ട്. ആ ജാതി പാണ്ഡിത്യമുള്ളവരുടെ അഭിപ്രായമെന്തെന്നാൽ—ക്ഷേത്രജ്ഞൻ ഈശ്വരൻതന്നെയാണ്; ക്ഷേത്രം ക്ഷേത്രജ്ഞനിൽനിന്നു വേറെയാണ്; അതു് ക്ഷേത്രജ്ഞന്റെ വിഷയവുമാണ്. എന്നാൽ ഞാൻ സംസാരിയാകുന്നു; ഞാൻ സുഖിയും ദുഃഖിയുമാകുന്നു. ഞാൻ മൂഢനാകുന്നു; ഞാൻ ജനിക്കുന്നു; മരിക്കുന്നു; ഞാൻ ക്ഷീണനാകുന്നു; വൃദ്ധനാകുന്നു; എന്നിങ്ങനെ പലതും സ്വാത്മാവിൽ ആരോപിക്കുന്നു.) എന്നാൽ ക്ഷേത്ര ക്ഷേത്രജ്ഞവിജ്ഞാനം കൊണ്ടും (ഇതു് ക്ഷേത്രം, ഇതു ക്ഷേത്രജ്ഞൻ എന്നിങ്ങനെ വേർതിരിച്ചിട്ടുള്ള ജ്ഞാനംകൊണ്ടും) ധ്യാനം കൊണ്ടുംക്ഷേത്രജ്ഞനായിരിക്കുന്ന ഈശ്വരനെ സാക്ഷാത്കരിച്ചു് തത്സ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്തുകൊണ്ട് എന്റെ സംസാരത്തിന്നു നിവൃത്തിവരുത്തേണ്ടതാകുന്നു എന്നിപ്രകാരം യാതൊരുവനാണ് (യാതൊരാത്മാവാണ്) അറിയുന്നതു്, യാതൊരുവനാണ് ഇപ്രകാരം അന്യന്നുപദേശിക്കുന്നതു് അവർ (ഇരുവരും) അല്ല ക്ഷേത്രജ്ഞൻ.

ഇങ്ങനെയുള്ള അഭിപ്രായത്തോടുകൂടി, ബന്ധമോക്ഷങ്ങൾ വാസ്തവമായിട്ടുള്ളവയാണെന്നും, ശാസ്ത്രം (എല്ലാവക്കും) പ്രയോജനമുള്ളതാണെന്നു സാധിക്കാമെന്നും, എവൻ പറയുന്നുവോ അവൻ പണ്ഡിതന്മാരിൽവെച്ചധമനാകുന്നു. അവൻ ആത്മഹന്താവാകുന്നു. (ഉപദേശധാരണ ലഭിക്കേണ്ടതായ)ശാസ്ത്രാത്ഥ സമ്പ്രദായത്തെ അവന്നു സിദ്ധിച്ചിട്ടില്ലാത്തതിനാൽ താൻതന്നെ മൂഢനായിരുന്നുകൊണ്ട് അന്യന്മാരെയും അവൻ മോഹിപ്പിക്കുന്നു. ശ്രുതമായിട്ടുള്ളതിനെ ഉപേക്ഷിച്ചു ശ്രുതമല്ലാത്തതിനെ അവൻ കല്പിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു, അതിനാൽ അവൻ എല്ലാ ശാസ്ത്രങ്ങളിലും എത്രതന്നെ പണ്ഡിതനാണെങ്കിലും ശാസ്ത്രാത്ഥ സമ്പ്രദായം അറിയാത്തവനാകയാൽ മൂർഖനെപോലെ (അവൻ) ഉപേക്ഷണീയനാകുന്നു.

എന്നാൽ, ഈശ്വരൻതന്നെ ക്ഷേത്രജ്ഞനാകുമ്പോൾഈശ്വരൻ സംസാരിയാകണമെന്നും, അല്ല ക്ഷേത്രജ്ഞൻതന്നെയാണ് ഈശ്വരനെങ്കിൽ സംസാരിയില്ലായ്കയാൽ സംസാരമേ ഇല്ലെന്നു വരേണമെന്നും, (പൂർവ്വപക്ഷി) മുൻപു് പ്രസ്താവിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ഈ രണ്ടുദോഷങ്ങൾക്കു സമാധാനമായിട്ടാണ്

വിദ്യ എന്നും അവിദ്യ എന്നും രണ്ടുകൂട്ടമുള്ളവ സ്വരൂപംകൊണ്ടും ഫലംകൊണ്ടും ഭിന്നലക്ഷണങ്ങളോടുകൂടിയവയാണെന്ന മുൻപു് പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതു്. ഇതു് (വിദ്യാവിദ്യകളുടെ ഈ വൈലക്ഷണ്യം) എല്ലാവരും സമ്മതിച്ചിട്ടുള്ളതാകുന്നു. എങ്ങനെ എന്നാൽ—അവിദ്യകൊണ്ടു കല്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ദോഷത്താൽ പരമാർത്ഥവസ്തു ദൂഷിപ്പിക്കപ്പെടുന്നില്ല. മരീചികാജലംകൊണ്ടു് ഊഷരഭൂമിയെ നനച്ചു ചളിയാക്കുവാൻ കഴിയുന്നതല്ല എന്നിങ്ങനെ ഇതിനൊരു ദൃഷ്ടാന്തവും പറഞ്ഞു. സംസാരിയില്ലാത്തതിനാൽ സംസാരമേ ഇല്ലെന്നുവരുമെന്ന ദോഷത്തിന്നു സംസാരസംസാരികൾതന്നെ അവിദ്യാകല്പിതമാണെന്നു സമാധാനം പറഞ്ഞു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ക്ഷേത്രജ്ഞൻ അവിദ്യയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവെന്ന സംഗതികൊണ്ടുതന്നെ ക്ഷേത്രജ്ഞൻ സംസാരിയാണെന്നുവരുന്നു. തൽഫലമാകുന്ന സുഖദുഃഖാദികൾ പ്രത്യക്ഷത്തിൽ നാം കാണുന്നുമുണ്ടല്ലോ.

സമാധാനം:—ഇല്ല. എന്തെന്നാൽ, പ്രത്യക്ഷത്തിൽ അറിയപ്പെടുന്നതെല്ലാം (ജ്ഞേയമായതെല്ലാം) ക്ഷേത്രധർമ്മമാകുന്നു. അതിനാൽ അതിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന ദോഷം ജ്ഞാതാവായ ക്ഷേത്രജ്ഞനെ ബാധിക്കുകയില്ല. ക്ഷേത്രജ്ഞനിൽ (സ്വതഃ) ഇല്ലാത്തതായ എന്തൊരു ദോഷത്തെയും നിങ്ങൾ ക്ഷേത്രജ്ഞനിൽ കല്പിക്കുന്നു (യോജിപ്പിക്കുന്നു) എങ്കിലും അതു ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്നതേയുള്ളു. അതു ഹേതുവായിട്ടു് അതു ക്ഷേത്രധർമ്മമായുമിരിക്കുന്നു. അല്ലാതെ ഒരിക്കലും ക്ഷേത്രജ്ഞധർമ്മമായിരിക്കുന്നതല്ല. അതിനാൽ (ക്ഷേത്രധർമ്മത്താൽ) ക്ഷേത്രജ്ഞൻ ദൂഷിപ്പിക്കപ്പെടുന്നതുമില്ല. എന്തെന്നാൽ ജ്ഞാതാവും ജ്ഞേയവും ഒന്നായിരിക്കുക എന്നതു് അസംബന്ധമാകുന്നു. ജ്ഞാതാവും ജ്ഞേയവുമൊന്നിച്ചിരിക്കുന്നുവെങ്കിൽ ജ്ഞേയത്വമെന്നതു വേറെയില്ലാതാകും. അവിദ്യാവത്വം, ദുഃഖിത്വം മുതലായവ ആത്മധർമ്മങ്ങളാണെങ്കിൽ പ്രത്യക്ഷത്തിൽ അവ എങ്ങനെ അറിയപ്പെടുന്നു? അവ എങ്ങനെയാണു് ക്ഷേത്രജ്ഞധർമ്മവുമായിരിക്കുന്നതു്? അതിനാൽ, ജ്ഞേയമായ സർവ്വവും ക്ഷേത്രവും, ജ്ഞാതാവു് ക്ഷേത്രജ്ഞനും ആയിരിക്കെ അവിദ്യ, ദുഃഖിത്വം മുതലായവ ക്ഷേത്രജ്ഞവിശേഷണങ്ങളാണെന്നും, ക്ഷേത്രജ്ഞ

ധർമ്മങ്ങളാണെന്നും, അവ പ്രത്യക്ഷമായി അറിയപ്പെടുന്നവെന്നും മററും ഒന്നിനൊന്നു വിരുദ്ധമായി പറയുന്നതു കേവലം അവിദ്യകൊണ്ടു മാത്രമാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ആക്കാണ് അവിദ്യ?

സമാധാനം:—ആരാലാണ് അവിദ്യ കാണപ്പെടുന്നതു് അവന്നുതന്നെ.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ആരാലാണ് കാണപ്പെടുന്നതു്?

സമാധാനം:—പറയാം—ആരാലാണ് അവിദ്യ കാണപ്പെടുന്നതു് എന്ന ചോദ്യംതന്നെ നിരർത്ഥകമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ അവിദ്യ കാണപ്പെടുന്നുവെന്നുവരികിൽ അവിദ്യയുള്ളവനേയും നിങ്ങൾ കാണുന്നു. നിങ്ങൾ അവനെ (അവിദ്യയോടുകൂടിയവനെ) കാണുന്നുവെങ്കിൽ പിന്നെ അവിദ്യ ആക്കാണ് എന്ന ചോദ്യം യുക്തമല്ല. പശുവിൻെറ ഉടമസ്ഥനെ കണ്ടാൽ പിന്നെ പശു ആരുടെയാണ് എന്ന ചോദ്യമാവശ്യമില്ലല്ലോ.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ദൃഷ്ടാന്തം ശരിയായില്ല. പശുവും പശുവുടമസ്ഥനും പ്രത്യക്ഷമാകയാൽ അവർ തമ്മിലുള്ള സംബന്ധവും പ്രത്യക്ഷമാകുന്നു. അപ്പോൾ ചോദ്യം നിരർത്ഥകംതന്നെ. എന്നാൽ അവിദ്യയും അവിദ്യയോടുകൂടിയവനും അപ്രകാരം പ്രത്യക്ഷമല്ല. അങ്ങനെ ആയിരുന്നുവെങ്കിൽ ചോദ്യം നിരർത്ഥകമായേനെ.

സമാധാനം:—അവിദ്യയോടുകൂടിയവൻ പ്രത്യക്ഷമല്ലാത്തതിനാൽ ആക്കാണ് അവിദ്യ എന്നറിഞ്ഞിട്ടു പിന്നെ എന്താണ് പ്രയോജനം?

പൂർവ്വപക്ഷം:—അവിദ്യ അനർത്ഥത്തിന്നു ഹേതുവാകയാൽ അതിനെ ഉപേക്ഷിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

സമാധാനം:—ആക്കാണ് അവിദ്യയെങ്കിൽ അവൻ അതിനെ കളഞ്ഞുകൊള്ളും.

പൂർവ്വപക്ഷം:—എനിക്കാണ് അവിദ്യ.

സമാധാനം:—എന്നാൽ നിങ്ങൾ അവിദ്യയേയും അതോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനേയും അറിയുന്നുവല്ലോ.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ഞാനറിയുന്നുണ്ടു്. എന്നാൽ പ്രത്യക്ഷമായിട്ടല്ല.

സമാധാനം:—അനുമാനമായിട്ടാണ് നിങ്ങരം ആത്മാവിനെ അറിയുന്നതെങ്കിൽ എങ്ങനെയാണ് ജ്ഞാനവും അവിദ്യയും തമ്മിലുള്ള സംബന്ധത്തെ ഗ്രഹിക്കുന്നതു്? ജ്ഞാതാവായ ആത്മാവിന്നു്, ഒരേകാലത്തിൽത്തന്നെ അവിദ്യയെ അറിയുന്നതിന്നും തനിക്കു് അതിനോടുള്ള സംബന്ധത്തെ ഗ്രഹിക്കുന്നതിന്നും കഴിയുന്നതല്ല. എന്തെന്നാൽ തത്സമയം ജ്ഞാതാവു് അവിദ്യയെ ജ്ഞേയത്വേന വിഷയീകരിക്കുകയാകുന്നു. ജ്ഞാതാവിന്റെയും അവിദ്യയുടെയും സംബന്ധത്തെ ഗ്രഹിക്കുന്നതിന്നു് അന്യമായിട്ടു് ഒരു ജ്ഞാതാവോ അല്ലെങ്കിൽ അങ്ങനെയുള്ള സംബന്ധത്തിന്റെ വേറൊരു ജ്ഞാനമോ ഇല്ല. എന്തെന്നാൽ അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ അനവസ്ഥ എന്ന ദോഷം സംഭവിക്കുന്നതാണു്, ജ്ഞാതൃജ്ഞേയസംബന്ധത്തെ അറിയണമെങ്കിൽ മറ്റൊരു ജ്ഞാതാവിനെ കല്പിക്കണം. അപ്പോരം ആ ജ്ഞാതാവിനെ അറിയുവാൻ മറ്റൊരു ജ്ഞാതാവു വേണ്ടിവരും. അതിനെ അറിയുവാൻ മറ്റൊന്നു്. ഇങ്ങനെ അനവസ്ഥ എന്ന ദോഷം ഒഴിപ്പാൻ പാടില്ലാതെതായി ഭവിക്കും. എന്നാൽ നേരേമറിച്ചു്, അവിദ്യ അല്ലെങ്കിൽ മറ്റൊന്നു്, ജ്ഞേയമായിട്ടാണിരിക്കുന്നതെങ്കിൽ അതു് എന്നും ജ്ഞേയമായിട്ടേ ഇരിക്കുകയുള്ളു. അപ്രകാരംതന്നെ ജ്ഞാതാവും എന്നും ജ്ഞാതാവായിത്തന്നെ ഇരിക്കുന്നു. ഒരിക്കലും ജ്ഞേയമായി ഭവിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ അവിദ്യ ദുഃഖിത്വം മുതലായ ദോഷങ്ങരം യാതൊന്നും ജ്ഞാതാവായ ക്ഷേത്രജ്ഞനെ ബാധിക്കുന്നതല്ല (എന്നു സിദ്ധമായി).

പൂർവ്വപക്ഷം:—എന്നാൽ ക്ഷേത്രജ്ഞനു ദോഷത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രത്തിന്റെ ജ്ഞാതാവാകുന്നുവെന്നൊരു ദോഷമുണ്ടു്.

സമാധാനം:—ഇല്ല. എന്തെന്നാൽ, അവിക്രിയനായിരിക്കുന്ന വിജ്ഞാനസ്വരൂപത്തിന്നാകുന്നു ഉപചാരമായി ജ്ഞാതൃത്വം കല്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. അഗ്നിക്കുള്ള ഉഷ്ണത (എന്ന ഗുണം) മാത്രംകൊണ്ടു് അഗ്നി തന്നെ ചൂടുപിടിപ്പിക്കുക എന്ന ക്രിയയെ ചെയ്യുന്നുവെന്നു് നാം ഉപചാരമായി പറയാറുള്ളതുപോലെയാകുന്നു. സ്വതേ ആത്മാവിൽ ക്രിയാകാരകഫലങ്ങരം ഇല്ല എന്നു ഭഗവാൻതന്നെ ഇവിടെ (ഗീതയിൽ) ഉപദേശിച്ചി

ട്ടുണ്ട്. അവ അവിദ്യയാൽ ആത്മാവിൽ ആരോപിക്കപ്പെട്ടക നിമിത്തം ക്രിയാകാരകഫലങ്ങൾ ആത്മാവിനുണ്ട് എന്നു് ഉപചാരമായി പറയുന്നു. ഈ സംഗതിയെ ഭഗവാൻതന്നെ 'യ ഏനം വേത്തി ഹന്താരം' (അ. 2, ശ്ലോ. 19), 'പ്രകൃതേഃ ക്രിയ മാണാനി ഗുണൈഃ കർമ്മാണി സർവ്വശഃ' (അ. 3, ശ്ലോ. 27), 'നാദത്തേ കസ്യചിത് പാപം ന ചൈവസുകൃതം വിഭുഃ' (അ. 5, ശ്ലോ. 15)എന്നും മററുമുള്ള പ്രകരണങ്ങളിൽ കാണിച്ചിട്ടുണ്ട്. അവയെ നാം വേണ്ടംവണ്ണം വ്യാഖ്യാനിച്ചിട്ടുമുണ്ട്. ഉത്തരപ്ര കരണങ്ങളിൽ നാം ഈ സംഗതിയെ (വീണ്ടും) വെളിവാക്കു ന്നതുമാണു്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—എന്നാൽ പിന്നെ ക്രിയാകാരകഫലാദി സർവ്വവും ആത്മാവിൽ സ്വതേ ഇല്ലെന്നും, അവിദ്യയാൽ ആ രോപിതമാണെന്നും വരുമ്പോൾ കർമ്മങ്ങളെ അവിദ്വാന്മാർ തന്നെ ചെയ്യേണ്ടതാണെന്നും, വിദ്വാന്മാൎക്ക വേണ്ടെന്നും വരു ന്നുവല്ലോ.

സമാധാനം:—അതെ, അങ്ങനെതന്നെയാണു വരുന്നതു്. 'ന ഹി ദേഹഭൃതാ ശക്യം' (അ. 18, ശ്ലോ. 11) എന്ന ശ്ലോക ത്തെ വ്യാഖ്യാനിക്കുമ്പോൾ ഇതിനെ നാം വിവരിക്കുന്നതാ കുന്നു. സമാസേനൈവ കൗന്തേയ നിഷ്ഠാജ്ഞാനസ്യ യാ പരാ' (അ. 18, ശ്ലോ 50) എന്നിങ്ങനെ സകല ശാസ്ത്രാൎത്ഥ ത്തെയും സംഗ്രഹിച്ചു പറയുന്ന ഘട്ടത്തിൽ ഈ സംഗതിയിൽ നാം പ്രത്യേകം മനസ്സിരുത്തുന്നതാണു്. ഇനിയും വിസ്തരി ച്ചിട്ട കാര്യമില്ലാത്തതിനാൽ ഇപ്പോൾ ഇവിടെ അവസാനി പ്പിക്കുന്നു.

'ഇദം ശരീരം' എന്നിങ്ങനെ ആരംഭിച്ചിരിക്കുന്ന ഈ ക്ഷേത്രാദ്ധ്യായത്തിൽ (13—ാമദ്ധ്യായത്തിൽ) പ്രതിപാദിക്ക പ്പെടുന്ന വിഷയത്തിൻെറ സാരമാണു് 'തത് ക്ഷേത്രം യച്ച' എന്നിങ്ങനെ താഴെ കാണിക്കുന്ന ശ്ലോകത്തിൽ ഉപന്യസിക്ക പ്പെടുന്നതു്. (ഈ ഘട്ടത്തിൽ) ഉപദേശിക്കുവാൻ (വ്യാഖ്യാനി ക്കുവാൻ) വിചാരിക്കുന്ന അൎത്ഥത്തിൻെറ ഒരു സംക്ഷേപം പറയുന്നതു ന്യായമായിരിക്കുമെന്നുവെച്ചാണു് ആ അൎത്ഥത്തെ ഈ ശ്ലോകത്തിൽ സംഗ്രഹിക്കുന്നതു്:

തത് ക്ഷേത്രം യച്ച യാദൃക് ച യദ്വികാരി യതശ്ച യത്
സ ച യോ യത് പ്രഭാവശ്ച തത്സമാസേന മേ ശൃണു. 3

തത് ക്ഷേത്രം	ആ ക്ഷേത്രമെന്നതു്
യത് ച	എന്തൊരു (ജഡദൃശ്യാദി) സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയതു്
യാദൃക് ച	എപ്രകാരമുള്ള ഗുണങ്ങളോടു (ഇച്ഛാദിധർമ്മങ്ങളോടു) കൂടിയതു്
യദ്വികാരി	എന്തൊരു (ഇന്ദ്രിയാദി) വികാരത്തോടുകൂടിയതു്
യതഃ ച	എന്തിൽ (യാതൊരു പ്രകൃതിപുരുഷസംയോഗത്തിൽ) നിന്നുണ്ടായതു്
യത്	യാതൊരുപ്രകാരത്തിൽ (സ്ഥാവരജംഗമാദിഭേദഭിന്നമായിട്ടു്) ഉള്ളതു്
സ ച	ആ ക്ഷേത്രജ്ഞൻ
യത് പ്രഭാവഃ ച	(അചിന്ത്യമായ ഐശ്വര്യയോഗം കൊണ്ടു്) എപ്രകാരമുള്ള മഹിമയോടുകൂടിയവൻ
തത്(സർവ്വം)	അതെല്ലാം
സമാസേന	സംക്ഷേപമായി
മേ	എന്നിൽനിന്നു്
ശൃണു	കേട്ടാലും.

ആ ക്ഷേത്രമെന്നതു് എന്തു്; എപ്രകാരമുള്ള ഗുണങ്ങളോടുകൂടിയതു്; എന്തൊരു വികാരത്തോടുകൂടിയതു്; എന്തിൽനിന്നുണ്ടായതു്; എന്തൊരു പ്രകാരത്തിലുള്ളതു്; ആ ക്ഷേത്രജ്ഞൻ ആരു്; എപ്രകാരമുള്ള മഹിമയോടുകൂടിയവൻ; ഇതെല്ലാം എന്നിൽ നിന്നു സംക്ഷേപമായി കേട്ടാലും.

(ശം—ഭാ) 'തത്ക്ഷേത്രം' (ആ ക്ഷേത്രം) എന്നതിൽ 'തത്'(=ആ) എന്ന പദം 'ഇദം ശരീരം' (അ. 13, ശ്ലോ. 1) എന്നു പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതിനെ ചൂണ്ടിക്കാണിക്കുന്നു. 'ഇതു്' എന്നിങ്ങനെ നിർദ്ദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള (ജ്ഞാതവ്യമായ) ഈ ക്ഷേത്രം [യത് ച=] സ്വന്തമായ എന്തൊരു ധർമ്മങ്ങളോടുകൂടിയതാകുന്നു. 'യത്ച' എന്നതിലെ 'ച' ശബ്ദം സമുച്ചയാർത്ഥമാകുന്നു. അതു് എന്തൊരു വികാരത്തോടുകൂടിയതാകുന്നു.

എന്തൊരു കാരണത്തിൽനിന്നാണു് കാര്യമായിട്ടുള്ളതെല്ലാം ഉണ്ടാകുന്നതു്. ക്ഷേത്രജ്ഞൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നവൻ ആരാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രഭാവങ്ങളും—ഉപാധിയിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ള ശക്തികളും—എപ്രകാരമാകുന്നു. ഇങ്ങനെ മുൻവിശേഷിപ്പിച്ചപ്രകാരം ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ യാഥാത്മ്യത്തെ [യഥാർത്ഥസ്വരൂപത്തെ]പ്പററി ഞാൻ സംക്ഷേപമായി പറയുന്നതിനെ നീ കേട്ടാലും. ഞാൻ പറയുന്നതിനെ കേട്ടു് അതിന്റെ അർത്ഥത്തെ ഗ്രഹിച്ചാലും എന്നർത്ഥം.

ശ്രോതാവിന്റെ ബുദ്ധിയെ രുചിപ്പിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ഭഗവാൻമുൻവിവക്ഷിച്ചിട്ടുള്ള ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ യാഥാത്മ്യത്തെ സ്തുതിക്കുന്നു.

ഋഷിഭിർബ്ബഹുധാ ഗീതം ഛന്ദോഭിർവ്വിവിധൈഃ പൃഥക്
ബ്രഹ്മസൂത്രപദൈശ്ചൈവ ഹേതുമദ്ഭിർവ്വിനിശ്ചിതൈഃ. 4

ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞയോഃ സ്വരൂപം	ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ സ്വരൂപം
ബഹുധാ	പലപ്രകാരത്തിൽ
ഋഷിഭിഃ	വസിഷ്ഠാദി ഋഷികളാലും
വിവിധൈഃ	ശാഖാഭേദേന പലപ്രകാരമായിരിക്കുന്ന
ഛന്ദോഭിഃ	വേദങ്ങളാലും
പൃഥക്	(അവയുടെ സ്വരൂപത്തെ) വിഭജിച്ചു്
ഗീതം	നിരൂപിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു് (പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്)
ഹേതുമദ്ഭിഃ	യുക്തികളോടുകൂടിയ
വിനിശ്ചിതൈഃ	സംശയം തീർന്നിരിക്കുന്ന അർത്ഥത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്ന
ബ്രഹ്മസൂത്രപദൈഃ ച ഏവ	ബ്രഹ്മസൂത്രപദങ്ങളാലും
(ഗീതം)	പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്.

ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ സ്വരൂപം പലപ്രകാരത്തിൽ വസിഷ്ഠാദി ഋഷികളാലും, പ്രത്യേകമായി [വിഭജിച്ചു്] ശാഖാഭേദേന പലപ്രകാരമായിരിക്കുന്ന വേദങ്ങളാലും നിരൂപിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്. യുക്തികളോടുകൂടിയതും സംശയം തീർന്ന അർത്ഥത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്നതുമായ ബ്രഹ്മസൂത്രപദങ്ങളാലും പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്.

(ശം—ഭാ) ഋഷിഭിഃ=വസിഷ്ഠാദികളാൽ. ബഹുധാ ഗീതം =ബഹുപ്രകാരത്തിൽ പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. ഛന്ദോഭിഃ വിവിധൈഃ പൃഥക് [ഗീതം]=ഋക് മുതലായ നാനാപ്രകാരമായ ഛന്ദസ്സുകളാലും വിവേചിച്ച് പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. അതുകൂടാതെ, ബ്രഹ്മസൂത്രപദൈഃ ച ഏവ=ബ്രഹ്മസൂത്രപദങ്ങളാലും— 'ആത്മേത്യേവോപാസീത=ശ്രദ്ധയോടുകൂടി ഒരുവൻ ആത്മാവിനെ ഉപാസിക്കണം' (ബൃ. ഉ. 1. 4. 7) എന്നിങ്ങനെയുള്ള വാക്യങ്ങളാലും—ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ യാഥാത്മ്യം വിവരമായി പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. ബ്രഹ്മസൂത്രപദങ്ങൾ—ബ്രഹ്മത്തെ സൂചിപ്പിക്കുന്നതായ വാക്യങ്ങൾ ബ്രഹ്മസൂത്രങ്ങൾ. യാതൊരു ബ്രഹ്മസൂത്രങ്ങളാൽ ബ്രഹ്മം (പദ്യതേ=ഗമ്യതേ, ജ്ഞായതേ) അറിയപ്പെടുന്നുവോ അവ ബ്രഹ്മസൂത്രപദങ്ങൾ അങ്ങനെയുള്ള ബ്രഹ്മസൂത്രപദങ്ങൾ യുക്തിയോടുകൂടിയവയാകുന്നു. അവയിൽ യാതൊരു സംശയവുമില്ല. അവ നിശ്ചിതജ്ഞാനത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

ഇങ്ങനെയുള്ള [ക്ഷേത്രാദി യാഥാത്മ്യത്തെപ്പററിയ] സ്തുതിയെ കേട്ടിട്ട് ശ്രദ്ധയോടുകൂടി അഭിമുഖീഭൂതനായ അർജ്ജുനനോടായി ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

മഹാഭൂതാന്യഹംകാരോ ബുദ്ധിരവ്യക്തമേവ ച
ഇന്ദ്രിയാണി ദശൈകം ച പഞ്ച ചേന്ദ്രിയഗോചരാഃ. 5
ഇച്ഛാ ദ്വേഷഃ സുഖം ദുഃഖം സംഘാതശ്ചേതനാ ധൃതിഃ
ഏതത് ക്ഷേത്രം സമാസേന സവികാരമുദാഹൃതം. 6

മഹാഭൂതാനി	ആകാശാദി മഹാഭൂതങ്ങൾ അഞ്ചു്
അഹങ്കാരഃ	(തത്കാരണമായ) അഹങ്കാരതത്ത്വം
ബുദ്ധിഃ	ജ്ഞാനാത്മകമായ മഹത്തത്ത്വം
അവ്യക്തം ഏവ ച	മൂലപ്രകൃതി അല്ലെങ്കിൽ മായ
ദശ ഇന്ദ്രിയാണി	ജ്ഞാനകർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങൾ പത്തു്
ഏകം ച	മനസ്സൊന്നു്
പഞ്ചഇന്ദ്രിയഗോചരാഃച	പഞ്ചതന്മാത്രാരൂപങ്ങളായ ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങൾ അഞ്ചു് (ശബ്ദ സ്പർശ രൂപ രസ ഗന്ധങ്ങൾ)

ഇച്ഛാ	ഇച്ഛ
ദ്വേഷഃ	ദ്വേഷം
സുഖം	സുഖം
ദുഃഖം	ദുഃഖം
സംഘാതഃ	ശരീരം
ചേതനാ	ജ്ഞാനാത്മകമായ മനോവൃത്തി
ധൃതിഃ	ധൈര്യം
സവികാരം	(ഇന്ദ്രിയാദി)വികാരങ്ങളോടുകൂടിയ
ഏതത് ക്ഷേത്രം	ഈ ക്ഷേത്രം
സമാസേന	സംക്ഷേപമായി
ഉദാഹൃതം	പറയപ്പെട്ടു.

ആകാശാദി പഞ്ചമഹാഭൂതങ്ങൾ, അഹങ്കാരതത്ത്വം, മഹത്തത്ത്വം, മൂലപ്രകൃതി, ജ്ഞാനകർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങൾ പത്തു്, മനസ്സൊന്നു്, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക വിഷയങ്ങളായ ശബ്ദസ്പർശരൂപരസഗന്ധങ്ങൾ അഞ്ചു്, ഇച്ഛ, ദ്വേഷം, സുഖം, ദുഃഖം, ശരീരം, ജ്ഞാനാത്മകമായ മനോവൃത്തി, ധൈര്യം എന്നിപ്രകാരമുള്ള വികാരങ്ങളോടുകൂടിയ ഈ ക്ഷേത്രം സംക്ഷേപമായി പറയപ്പെട്ടു.

(ശം—ഭാ) ആകാശാദി ഭൂതങ്ങൾ അവയുടെ സകലവികാരങ്ങളിലും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ അവ മഹാഭൂതങ്ങൾ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. 'മഹാഭൂതങ്ങൾ' എന്നതിന്നു് (അപഞ്ചീകൃതമായിരിക്കുന്ന) സൂക്ഷ്മഭൂതങ്ങൾ(തന്മാത്രങ്ങൾ) എന്നാണു് ഇവിടെ വിവക്ഷിച്ചിട്ടുള്ള അർത്ഥം, സ്ഥൂലമല്ല. അവയുടെ സ്ഥൂലങ്ങളെ 'ഇന്ദ്രിയഗോചര' ശബ്ദംകൊണ്ടു് ഇനി പറയുന്നതാണു്. 'ഞാൻ' എന്നു് തോന്നുന്നതാണു് അഹംകാരം. അതു മഹാഭൂതങ്ങൾക്ക കാരണമാകുന്നു. നിശ്ചയാത്മികയായ ബുദ്ധി അഹംകാരത്തിന്നു കാരണമാകുന്നു. ബുദ്ധിക്ക കാരണമായിട്ടു് അവ്യക്തംതന്നെയുമിരിക്കുന്നു. വ്യക്തിയില്ലാത്തതു് അവ്യക്തം—യാതൊരു വികാരത്തേയും, പ്രാപിക്കാതെയിരിക്കുന്ന (പ്രകൃതിയുടെ) അവസ്ഥയ്ക്കു് അവ്യക്തം എന്നു പേർ. 'മമ മായാ ദുരത്യയാ' (അ. 7, ശ്ലോ. 14) എന്നു പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ഈശ്വരശക്തിതന്നെയാണു് അവ്യക്തം.

*'കാമഃ സങ്കല്പോ വിചികിത്സാ ശ്രദ്ധാഽശ്രദ്ധാ ധൃതിരധൃതിഃ ഹ്രീർധീർഭീരിത്യേതത്സർവം മന ഏവ' എന്നു ശ്രുതിവാക്യം.

'ഏവ' എന്ന പദംകൊണ്ടു പ്രകൃതിയുടെ വികാരങ്ങരം ഇത്രമാത്രമെന്നു നിർണ്ണയിക്കപ്പെടുന്നു.

പ്രകൃതി മുൻപറഞ്ഞപ്രകാരം എട്ടായിത്തന്നെ ഭേദപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. 'ച' ശബ്ദംകൊണ്ടു് (തന്മാത്രാദി) ഭേദങ്ങരംക്കു മൂലപ്രകൃതിയോടുകൂടിയുള്ള സമുച്ചയത്തെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു. ഇന്ദ്രിയങ്ങരം പത്താകുന്നു. അവയിൽ ശ്രോത്രം മുതലായ അഞ്ചു് ഇന്ദ്രിയങ്ങരം ജ്ഞാനത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നവയാകയാൽ ബുദ്ധീന്ദ്രിയങ്ങരം, അല്ലെങ്കിൽ ജ്ഞാനേന്ദ്രിയങ്ങരം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. വാക്കു് മുതലായ അഞ്ചു് ഇന്ദ്രിയങ്ങരം കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നവയാകയാൽ അവ കർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങരം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. പിന്നെ ഒന്നുള്ളതു് മനസ്സ്. സങ്കല്പാദിരൂപമായിരിക്കുന്ന മനസ്സ് പതിനൊന്നാമത്തെ (ഇന്ദ്രിയം) ആകുന്നു. ഇന്ദ്രിയഗോചരങ്ങളായിട്ടഞ്ചുള്ളവ. ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളാകുന്നു. ഇവയെയാണു് സാംഖ്യന്മാർ ഇരുപത്തിനാലു തത്ത്വങ്ങരം എന്നു പറയുന്നതു്.

യാതൊന്നുകളാണു് വൈശേഷികന്മാർ ആത്മഗുണങ്ങളെന്നു പറയുന്നതു് അവയും ക്ഷേത്രധർമ്മങ്ങരംതന്നെയാകുന്നു, ക്ഷേത്രജ്ഞൻെറ അല്ല, എന്നുഭഗവാൻ പറയുന്നു. ഇച്ഛാ ദ്വേഷ ഇതി—ഇച്ഛാ—സുഖത്തിന്നു ഹേതുവായ ഒരു ജാതി പദാർത്ഥത്തെ ഒരിക്കൽ അനുഭവിച്ചിട്ടുള്ള ഒരുവൻ ആ ജാതി പദാത്ഥത്തെത്തന്നെ പിന്നേയും കിട്ടുവാനാഗ്രഹിക്കുന്നതിന്നാണു് 'ഇച്ഛ' എന്നു പറയുന്നതു്. അതു് അന്തഃകരണധർമ്മമാകുന്നു. ജ്ഞേയമാകയാൽ (അറിയപ്പെടുന്നതാകയാൽ) അതു് ക്ഷേത്രവുമാകുന്നു. ദ്വേഷഃ— യാതൊരു പദാത്ഥത്തെയാണു് ഒരുവൻ ദുഃഖഹേതുവായി ഒരിക്കൽ അനുഭവിച്ചിട്ടുള്ളതു് അതിനെത്തന്നെ പിന്നെ കാണുമ്പോരം അവന്നുണ്ടാകുന്ന മനഃക്ഷോഭത്തിന്നു ദ്വേഷമെന്നു പറയുന്നു. അതും ജ്ഞേയമാകയാൽ ക്ഷേത്രം തന്നെയാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ, സുഖം—അനുകൂലമായിരിക്കുന്നതു സുഖം. അതു പ്രസന്നമായും സത്ത്വാത്മകമായുമിരിക്കുന്നു; ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്നതിനാൽ അതും(സുഖവും) ക്ഷേത്രംതന്നെ. ദുഃഖം—പ്രതികൂലാത്മകമായിരിക്കുന്നതു ദുഃഖം. ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്നതിനാൽ അതും ക്ഷേത്രംതന്നെ. സംഘാതഃ —ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ സമൂഹം. ചേതനാ—ദേഹേന്ദ്രിയ സ

മൂഹമായിരിക്കുന്ന ശരീരത്തിൽ അഭിവ്യക്തമായിരിക്കുന്ന അന്തഃകരണവൃത്തിയാണ് 'ചേതനാ' എന്നുപറയുന്നതു്. ചുട്ടു പഴുത്ത ലോഹപിണ്ഡത്തിൽ അഗ്നി എന്നപോലെയാണ് അതു ശരീരത്തിൽ അന്തഃകരണവൃത്തിയായി പ്രകാശിക്കുന്നതു്. അതു് (ആത്മചൈതന്യാഭാസരസവിദ്ധാ—) ആത്മചൈതന്യ പ്രതിബിംബത്തോടുകൂടി ചേർന്നിരിക്കുന്നു. (മുഖ്യചേതനയെ അപേക്ഷിച്ചു്) ജ്ഞേയമാകയാൽ അതും (ആത്മചൈതന്യാഭാസരസവിദ്ധമായിരിക്കുന്ന ചേതനയും) ക്ഷേത്രമാകുന്നു. ധൃതിഃ—ക്ഷീണിച്ചിരിക്കുന്ന ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ ബലപ്പെടുത്തുന്നതു യാതൊന്നോ അതു ധൃതിയാകുന്നു. ജ്ഞേയമാകയാൽ അതും ക്ഷേത്രംതന്നെ. (ഇവിടെ) ഇച്ഛ, ദ്വേഷം മുതലായവയെ പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു് അന്തഃകരണധർമ്മങ്ങളെ മുഴുവൻ ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു. ഇതേവരെ പറഞ്ഞതിനെ ഭഗവാൻ ഇങ്ങനെ ഉപസംഹരിക്കുന്നു—മഹത്തത്ത്വാദിഭേദങ്ങളോടുകൂടിയ ഈ ക്ഷേത്രം ഇവിടെ സംക്ഷേപമായി വിവരിക്കപ്പെട്ടു.

[ശം-ഭാ] യാതൊരു ക്ഷേത്രത്തിന്റെ പലവിധ വികാരങ്ങൾ (വ്യഷ്ടിദേഹവിഭാഗങ്ങൾ) കൂടിച്ചേർന്നതിന്നാണ് 'ഈ ശരീരം' (അ. 13, ശ്ലോ. 1) എന്നു പറഞ്ഞതു്. മഹാഭൂതങ്ങൾ മുതൽ ധൃതിവരെയുള്ള വികാരങ്ങളോടുകൂടിയ ആ ക്ഷേത്രം (സംക്ഷേപമായി) വ്യാഖ്യാനിക്കപ്പെട്ടു. ക്ഷേത്രജ്ഞന്റെ വിശേഷണങ്ങളെ ഉടനെ വർണ്ണിക്കുന്നതാകുന്നു. യാതൊരു ക്ഷേത്രജ്ഞനേയും തത്പ്രഭാവങ്ങളേയും (ശക്തികളേയും) അറിയുന്ന ഒരുവൻ അമൃതത്വത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ (ജനനമരണാദിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന സംസാരത്തിൽനിന്നു മോചിക്കുന്നുവോ) അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രജ്ഞനെ ഭഗവാൻതന്നെ 'ജ്ഞേയം യത്തത് പ്രവക്ഷ്യാമി' (അ. 13, ശ്ലോ. 12) എന്ന ശ്ലോകംകൊണ്ടു സവിസ്തരം വർണ്ണിക്കുന്നതാണ്. എന്നാൽ, ഇപ്പോൾ ഭഗവാൻ ആ (ക്ഷേത്രജ്ഞന്റെയും തച്ഛക്തികളുടേയും) ജ്ഞാനത്തിന്നു സാധനമായിരിക്കുന്ന അമാനിത്വം മുതലായ ഗുണങ്ങളെ (ഇനിയത്തെ അഞ്ചു ശ്ലോകംകൊണ്ടു) വിധിക്കുന്നു. അമാനിത്വാദിഗുണങ്ങൾ യാതൊരുവന്നുണ്ടോ അവൻ ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്നതിന്റെ (ക്ഷേത്രജ്ഞന്റേയും തച്ഛക്തികളുടേയും) വിജ്ഞാനത്തിന്നു യോഗ്യമായി ഭവിക്കുന്നു. അമാനിത്വാദി

ഗുണങ്ങളിൽ തത്പരനായിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസി ജ്ഞാനനിഷ്ഠൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അമാനിത്വാദിഗുണങ്ങൾ സാക്ഷാൽ ജ്ഞാനത്തിന്നു സാധനമായിരിക്കുന്നതിനാൽ ഭഗവാൻ അവയെത്തന്നെ ജ്ഞാനം എന്നു പറയുന്നു —

അമാനിത്വമദംഭിത്വമഹിംസാ ക്ഷാന്തിരാർജ്ജവം
ആചാര്യോപാസനം ശൗചം സ്ഥൈര്യമാത്മവിനിഗ്രഹഃ 7

അമാനിത്വം	തന്റെ ഗുണങ്ങളെ താൻ ശ്ലാഘിക്കാതിരിക്കുക
അദംഭിത്വം	ദംഭമില്ലായ്മ
അഹിംസാ	പരപീഡാവർജ്ജനം
ക്ഷാന്തിഃ	ക്ഷമ (സഹനശീലത)
ആർജ്ജവം	കപടമില്ലായ്മ (അവക്രത)
ആചാര്യോപാസനം	സത്ഗുരുസേവ
ശൗചം	(ബാഹ്യമായ) ശരീരശുദ്ധിയും (ആന്തരമായ) മനഃശുദ്ധിയും
സ്ഥൈര്യം	സന്മാർഗ്ഗത്തിൽ സ്ഥിരമായിട്ടുള്ള നിഷ്ഠ
ആത്മവിനിഗ്രഹഃ	ശരീരസംയമം (ദേഹസ്വാധീനം).

തന്റെ ഗുണങ്ങളെ താൻതന്നെ ശ്ലാഘിക്കാതിരിക്കുക, ദംഭമില്ലായ്മ, പരപീഡാവർജ്ജനം, ക്ഷമ, കപടമില്ലായ്മ, സത്ഗുരുസേവ, മനഃശുദ്ധി, ശരീരശുദ്ധി, സന്മാർഗ്ഗത്തിൽ സ്ഥിരമായ നിഷ്ഠ, ശരീരസംയമം—('ഏതത് ജ്ഞാനമിതിപ്രോക്തം' എന്നിങ്ങനെ അഞ്ചാമത്തെ ശ്ലോകത്തോടന്വയിക്കുന്നു.)

[ശം-ഭാ] അമാനിത്വം=തന്നെത്താൻ ശ്ലാഘിക്കാതിരിക്കുക; അദംഭിത്വം=സ്വധർമ്മങ്ങളെ പ്രകടിപ്പിക്കാതിരിക്കുക; അഹിംസാ=പ്രാണികളെ പീഡിപ്പിക്കാതിരിക്കുക; ക്ഷാന്തിഃ =അന്യന്മാർ ചെയ്ത അപരാധത്തെക്കുറിച്ച് ഭാവഭേദംകൂടാതെയിരിക്കുക; ആർജ്ജവം=കുടിലതയില്ലായ്ക (അവക്രത്വം); ആചാര്യോപാസനം=മോക്ഷസാധനത്തെ ഉപദേശിക്കുന്ന ആചാര്യനെ ശുശ്രൂഷാദിപ്രയോഗംകൊണ്ടു സേവിക്കുക; ശൗചം—(ശൗചം ബാഹ്യമെന്നും ആഭ്യന്തരമെന്നും രണ്ടുവിധം) മണ്ണ്, ജലം മുതലായവയെക്കൊണ്ടു ദേഹശുദ്ധി വരുത്തുന്നതു

ബാഹ്യമായ ശൗചം; മനസ്സിലുള്ള രാഗദ്വേഷാദിമാലിന്യങ്ങളെ, അവസ്സു വിപരീതമായിരിക്കുന്ന ഭാവനകൊണ്ടു തള്ളിക്കളയുന്നതു് ആന്തരമായ ശൗചം; സ്ഥൈര്യം=സ്ഥിരഭാവം—മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിരമായി പ്രയത്നംചെയ്യുക (കൃതാധ്യവസായത്വം); ആത്മവിനിഗ്രഹഃ—ദേഹേന്ദ്രിയസംഘാതത്തിന്നാണു് ഇവിടെ 'ആത്മ'ശബ്ദം പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നതു്. എന്തെന്നാൽ അവയെക്കൊണ്ടു് (സാക്ഷാൽ) ആത്മാവിന്നു് ഉപകാരമുണ്ടു്. സ്വഭാവേന സകല ദിക്കിലും പാഞ്ഞു നടക്കുന്ന ദേഹത്തേയും മനസ്സിനേയും സന്മാർഗ്ഗത്തിൽത്തന്നെ നിരോധിക്കുന്നതു് ആത്മവിനിഗ്രഹം.

അവസ്സും പുറമേ,

ഇന്ദ്രിയാർത്ഥേഷു വൈരാഗ്യമനഹംകാര ഏവ ച
ജന്മമൃത്യുജരാവ്യാധിദുഃഖദോഷാനുദർശനം. 8

അസക്തിരനഭിഷ്വംഗഃ പുത്രദാരഗൃഹാദിഷു
നിത്യം ച സമചിത്തത്വമിഷ്ടാനിഷ്ടോപപത്തിഷു. 9

മയി ചാനന്യയോഗേന ഭക്തിരവ്യഭിചാരിണീ
വിവിക്തദേശസേവിത്വമരതിർജ്ജനസംസദി. 10

അധ്യാത്മജ്ഞാനനിത്യത്വം തത്ത്വജ്ഞാനാർത്ഥദർശനം
ഏതത് ജ്ഞാനമിതി പ്രോക്തമജ്ഞാനം യദതോന്യഥാ. 11

ഇന്ദ്രിയാർത്ഥേഷു വൈരാഗ്യം	ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ വിഷയങ്ങളിൽ വിരക്തി
അനഹങ്കാരഃ	അഹങ്കാരമില്ലായ്മ (ഗർവ്വമില്ലായ്മ)
ജന്മമൃത്യുജരാവ്യാധി-ദുഃഖദോഷാനുദർശനം	ജനനം, മരണം, ജര, വ്യാധി ഇവയിൽ ദുഃഖത്തേയും ദോഷത്തേയും (അല്ലെങ്കിൽ ദുഃഖരൂപമായ ദോഷത്തെ) പിന്നേയും പിന്നേയും ആലോചിക്കുക
പുത്രദാരഗൃഹാദിഷു	പുത്രൻ, ദാരം, ഗൃഹം മുതലായവയിൽ
അസക്തിഃ	സക്തിയില്ലായ്മ (പ്രീതിയില്ലായ്മ)

അനഭിഷ്വംഗഃ	പുത്രദാരാദികളുടെ സുഖത്തിലാകട്ടേ ദുഃഖത്തിലാകട്ടേ താനും സുഖിയാണു് ദുഃഖിയാണു് എന്നിങ്ങനെ അവയിൽ അഭിമാനമില്ലായ്മ
ഇഷ്ടാനിഷ്ടോപപത്തിഷു	ഇഷ്ടാനിഷ്ടങ്ങളുടെ പ്രാപ്തിയിൽ
നിത്യം ച	എപ്പോഴും (എന്നും)
സമചിത്തത്വം	ഒരേവിധമായ മനസ്സോടുകൂടിയിരിക്കുക
മയി ച	പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ
അനന്യയോഗേന	സർവ്വാത്മദൃഷ്ടിയോടുകൂടി (സർവ്വവും ആത്മാവാണു് എന്ന ദൃഷ്ടിയോടുകൂടി)
അവ്യഭിചാരിണീ	ഏകാന്തമായ (സ്ഥിരമായ)
ഭക്തിഃ	ഭക്തി
വിവിക്തദേശസേവിത്വം	ശുദ്ധമായും ചിത്തപ്രസാദത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായുമുള്ള ദേശത്തു വാസംചെയ്യുക
ജനസംസദി	പ്രാകൃതന്മാരായ (അവിവേകികളായ) ജനങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ (സഭയിൽ)
അരതിഃ	പ്രീതിയില്ലായ്മ
അദ്ധ്യാത്മജ്ഞാന നിത്യത്വം	ആത്മജ്ഞാനത്തിൽ എപ്പോഴും സ്ഥിതിചെയ്യുക (തത്ത്വം പദാർത്ഥശുദ്ധിനിഷ്ഠത്വം)
തത്ത്വജ്ഞാനാർത്ഥദർശനം	തത്ത്വജ്ഞാനത്തിന്റെ ഉത്തമഫലം മോക്ഷമാണു് എന്നറിയുക (മോക്ഷം സർവ്വോത്കൃഷ്ടമാണു് എന്നാലോചിക്കുക)
ഏതത്	(അമാനിത്വം മുതലായ) ഈ ഇരുപതുകൂട്ടവും
ജ്ഞാനം ഇതി	ജ്ഞാനം എന്നു്

പ്രോക്തം	(ജ്ഞാനസാധനത്വം ഹേതുവായിട്ട്) പറയപ്പെടുന്നു
അതഃ അന്യഥാ യത്	ഇവയിൽനിന്ന് അന്യമായിട്ടുള്ളതു് (മാനിത്വം മുതലായതു്) യാതൊന്നോ
അജ്ഞാനം ഏവ ച	(അതെല്ലാം) അജ്ഞാനംതന്നെ.

വിഷയങ്ങളിൽ വൈരാഗ്യം, അഹംകാരരാഹിത്യം, ജനനം, മരണം, വ്യാധി മുതലായവയിൽ ദുഃഖത്തേയും ദോഷത്തേയും കാണുക, പുത്രൻ, ദാരങ്ങൾ, ഗൃഹം മുതലായവയിൽ സക്തിയില്ലായ്മ, പുത്രദാരാദികളുടെ സുഖദുഃഖങ്ങളിൽ അഭിമാനമില്ലായ്മ, ഇഷ്ടാനിഷ്ടപ്രാപ്തിയിൽ എപ്പോഴും ഒരേവിധമായ മനസ്സോടുകൂടിയിരിക്കുക, സർവ്വാത്മദൃഷ്ടിയോടുകൂടി പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ സ്ഥിരമായ ഭക്തി, ശുദ്ധമായും ചിത്തപ്രസാദത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായുമുള്ള ദേശത്തു വാസംചെയ്യുക, പ്രാകൃതന്മാരായ ജനങ്ങളുടെ സഭയിൽ (ചേരുവാൻ) പ്രീതിയില്ലായ്ക, ആത്മജ്ഞാനത്തിൽ എപ്പോഴും സ്ഥിതിചെയ്യുക, തത്ത്വജ്ഞാനത്തിൻെറ ഉത്തമഫലം മോക്ഷമാണ് എന്നറിയുക, ഇവ (ഈ ഇരുപതും) ജ്ഞാനമെന്നു (വസിഷ്ഠാദികളാൽ) പറയപ്പെടുന്നു. ഇവയിൽനിന്നന്യമായിട്ടുള്ളതെല്ലാം അജ്ഞാനവുമാകുന്നു.

[ശം. ഭാ] ഇന്ദ്രിയാർത്ഥേഷു വൈരാഗ്യം=ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടങ്ങളായിരിക്കുന്ന ശബ്ദാദിവിഷയസുഖങ്ങളിൽ വിരാഗത. അനഹംകാരഃ=അഹംകാരത്തിൻെറ അഭാവം. ജന്മമൃത്യുജരാവ്യാധിദുഃഖദോഷാനുദർശനം=ജന്മം, മൃത്യു, ജര, വ്യാധി, ദുഃഖം ഇവയിൽ പ്രത്യേകം പ്രത്യേകം ദോഷത്തെ ആലോചിക്കുക; ജന്മത്തിൽ ഗർഭവാസം യോനിദ്വാരാ പുറത്തേക്കു വരിക മുതലായ ദോഷത്തെ ആലോചിക്കുക. അപ്രകാരംതന്നെ മരണത്തിലും ദോഷത്തെ ആലോചിക്കുക. അപ്രകാരംതന്നെ ജരയിൽ, ബുദ്ധിശക്തി കായബലം ഓജസ്സ് എന്നിവയുടെ ക്ഷയം, അന്യന്മാരിൽനിന്നുള്ള നിന്ദ എന്നിങ്ങനെയുള്ള ദോഷത്തെ ആലോചിക്കുക. അപ്രകാരംതന്നെ ശിരോരോഗാദിവ്യാധികളിൽ ദോഷാനുദർശനം. അപ്രകാരംതന്നെ ദുഃഖങ്ങളിൽ—അദ്ധ്യാത്മം (അവനവനിൽനിന്നുതന്നെ ഉത്ഭവിക്കുന്നതു്), അധിഭൂതം (ബാ

ഹ്യമായ വസ്തുക്കളിൽനിന്നനുഭവിക്കുന്നതു്),അധിദൈവം (ദേവതകളിൽനിന്നനുഭവിക്കുന്നതു്) എന്നിങ്ങനെയുള്ള മൂന്നുവിധ ദുഃഖങ്ങളിൽ—ദോഷാനുദർശനം. അല്ലെങ്കിൽ (ഈ ഭാഗത്തെ ഇങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിക്കാം)—ദുഃഖങ്ങൾതന്നെ ദോഷമായതു് ദുഃഖദോഷം; ജന്മാദികളിൽ മുൻപറഞ്ഞപ്രകാരംതന്നെ ദുഃഖദോഷത്തെ ആലോചിക്കുക; (എങ്ങനെയെന്നാൽ) — ജന്മം ദുഃഖമാകുന്നു; മൃത്യു ദുഃഖമാകുന്നു; ജര ദുഃഖമാകുന്നു; വ്യാധികളും ദുഃഖമാകുന്നു. ജന്മാദികൾ ദുഃഖഹേതുക്കളാകയാൽ അവതന്നെ ദുഃഖമാകുന്നു; എന്നാൽ അവ സ്വരൂപേണ ദുഃഖമല്ല. ഇങ്ങനെ ജന്മാദികളിൽ ദുഃഖദോഷത്തെ ആലോചിക്കുകനിമിത്തം ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ സംബന്ധിച്ച വിഷയസുഖങ്ങളിൽ വൈരാഗ്യമുണ്ടാകുന്നു. അപ്പോൾ ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ പ്രവൃത്തി ആത്മദർശനത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു പ്രത്യഗാത്മാവിൽത്തന്നെയായി ഭവിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ ജന്മാദിയിൽ ദുഃഖദോഷാനുദർശനം ജ്ഞാനത്തിന്നു ഹേതുവായി ഭവിക്കുകയാൽ അതുതന്നെ ജ്ഞാനമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അസക്തിഃ=സംഗനിമിത്തങ്ങളായ വിഷയങ്ങളിൽ പ്രീതിയില്ലായ്മ. പുത്രദാരഗൃഹാദിഷു അനഭിഷ്വംഗഃ=പുത്രദാരഗൃഹാദികളിൽ അഭിഷ്വംഗത്തിന്റെ അഭാവം. അഭിഷ്വംഗഃ=താനും അന്യനും (പുത്രദാരാദികളും) ഒന്നാണെന്നുള്ള ഭാവന (അതും ഒരുജാതി സക്തിതന്നെയാണു്). എങ്ങനെയെന്നാൽ—അന്യൻ (പുത്രദാരാദി) സുഖത്തേയും ദുഃഖത്തേയുമനുഭവിക്കുമ്പോൾ താനും സുഖിയാണു് ദുഃഖിയാണു് എന്നു സങ്കല്പിക്കുക. അന്യൻ ജീവിക്കുകയോ മരിക്കുകയോ ചെയ്യുമ്പോൾ താനും ജീവിക്കുന്നു മരിക്കുന്നു എന്നു ഭാവിക്കുക — ഇങ്ങനെ അന്യനും താനും ഒന്നാണെന്നു സങ്കല്പിക്കുന്നതാണു് അഭിഷ്വംഗം. പുത്രദാരഗൃഹാദികളിൽ അതില്ലായ്മ (എന്നർത്ഥം). 'പുത്രദാരഗൃഹാദിഷു' എന്നതിലെ 'ആദി' ശബ്ദംകൊണ്ടു് ദാസവർഗ്ഗം മുതലായ അത്യന്തം ഇഷ്ടമായിരിക്കുന്ന അന്യന്മാരിലും എന്നുകൂടി അർത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അസക്തിയും അനഭിഷ്വംഗവും ജ്ഞാനസാധനങ്ങളാകയാൽ അവയും ജ്ഞാനമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഇഷ്ടാനിഷ്ടോപപത്തിഷു നിത്യം ച സമചിത്തത്വം=ഇഷ്ടമായും അനിഷ്ടമായുമുള്ള വസ്തുക്കളുടെ പ്രാപ്തിയിൽ എന്നും തുല്യചിത്തത— ഇഷ്ടപദാർത്ഥത്തെ പ്രാപിക്കു

മ്പോറം സന്തോഷിക്കാതേയും അനിഷ്ടപദാൎത്ഥത്തെ പ്രാപിക്കു മ്പോറം കോപിക്കാതേയുമിരിക്കുക. നിത്യമായ ഈ സമചി ത്തത്വം ജ്ഞാനംതന്നെയാകുന്നു. അനന്യയോഗേന = (എന്നിൽത്തന്നെ) സ്ഥിരമായിരിക്കുന്ന സമാധികൊണ്ട് — ഭഗവാനായ വാസുദേവനല്ലാതെ വേറെ ആരുമില്ല, അദ്ദേഹം തന്നെയാണ് നമുക്കു ഗതി എന്നിങ്ങനെയുള്ള നിശ്ചിതബുദ്ധി യാണ് അനന്യയോഗം. അപ്രകാരമുള്ള അനന്യയോഗംകൊ ണ്ടു്; മയി ച അവ്യഭിചാരിണീ ഭക്തിഃ = പരമേശ്വരനായിരി ക്കുന്ന എന്നിൽത്തന്നെ നിശ്ചലമായിരിക്കുന്ന ഭക്തി—ഭജനം. അങ്ങനെയുള്ള ഭജനവും ജ്ഞാനംതന്നെയാകുന്നു. വിവിക്ത ദേശസേവിത്വം — വിവിക്തദേശം രണ്ടുപ്രകാരത്തിലാവാം. ഒന്ന് സ്വഭാവേന വിവിക്തമായിട്ടുള്ള ദേശം. മറേറതു് അപ്രകാരമാക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്—അശുചി മുതലായതില്ലാതേയും സൎപ്പവ്യാഘ്രാദിരഹിതമായുമുള്ള, വനം, നദികളിലുള്ള മണൽ ത്തിട്ട്, ദേവാലയം മുതലായ പ്രദേശങ്ങളാണ് വിവിക്തദേ ശം. അങ്ങനെയുള്ള ദേശത്തു വാസംചെയ്യുന്നവൻ വിവിക്തദേ ശസേവി; അവന്റെ ഭാവം വിവിക്തദേശസേവിത്വം. വിവി ക്തമായ ദേശങ്ങളിലാണ് മനസ്സ ശാന്തമായിരിക്കുക. അതി നാൽ പരമാത്മധ്യാനം മുതലായതു് വിവിക്തദേശത്തു മാത്രമേ സാധ്യമാവുകയുള്ളൂ. അതു ഹേതുവായിട്ട് വിവിക്തദേശസേ വിത്വം ജ്ഞാനം എന്നു പറയുന്നു. ജനസംസദി അരതിഃ = ജനസമൂഹത്തിൽ പ്രീതിയില്ലായ്മ. സാധാരണ പഠിപ്പില്ലാ ത്തവരായും വിനയമില്ലാത്തവരായുമിരിക്കുന്ന മൂഢജനങ്ങളുടെ സമൂഹമെന്ന് ഇവിടെ അൎത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അല്ലാതെ, വിനീതന്മാരായും വിദ്വാന്മാരായുമുള്ള സജ്ജനങ്ങളുടെ സമൂഹ മെന്നൎത്ഥം ധരിക്കരുതു്. അവരായിട്ടുള്ള സംസൎഗ്ഗം ജ്ഞാന ത്തിന്നു സഹായമാകുന്നു. പ്രാകൃതജനസംഘത്തിൽ പ്രീതിയി ല്ലായ്മ ജ്ഞാനസാധനമാകയാൽ അതു ജ്ഞാനംതന്നെയാകു ന്നു. അദ്ധ്യാത്മജ്ഞാനനിത്യത്വം = ആത്മവിഷയമായ ജ്ഞാ നത്തിൽ നിരന്തരമായ നിഷ്ഠ. തത്വജ്ഞാനാൎത്ഥദൎശനം— ജ്ഞാനസാധനങ്ങളായ അമാനിത്വാദി ഭാവനകളുടെ പരിപാ കനിമിത്തമാണ് തത്വജ്ഞാനമുണ്ടാകുന്നതു്. തത്വജ്ഞാ നത്തിന്റെ അൎത്ഥം (പ്രയോജനം) മോക്ഷമാകുന്നു—ജനനമര

ണാദിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന സംസാരത്തിൽനിന്നുള്ള മോചന മാകുന്നു. തത്ത്വജ്ഞാനാൎത്ഥത്തെ ആലോചിക്കുന്നതു് തത്ത്വജ്ഞാനാൎത്ഥദൎശനം. തത്ത്വജ്ഞാനത്തിൻെറ ഫലത്തെപ്പററി ആലോചിക്കേണ്ടതാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ തത്ത്വജ്ഞാനത്തിൻെറ പ്രയോജനം ഇന്നതാണു് എന്നറിഞ്ഞാൽ മാത്രമേ തത്ത്വജ്ഞാനസിദ്ധിക്കുള്ള സാധനങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുകയുള്ളു. 'അമാനിത്വം' മുതൽ 'തത്ത്വജ്ഞാനാൎത്ഥദൎശനം'വരെയുള്ളവയെ (ജ്ഞാനസാധനങ്ങളെ) ജ്ഞാനമെന്നുതന്നെ പറഞ്ഞു. എന്തെന്നാൽ അവയെക്കൊണ്ടുള്ള പ്രയോജനം ജ്ഞാനമാകുന്നു. അമാനിത്വാദികൾക്കു വിപരീതമായ മാനിത്വം, ദംഭിത്വം, ഹിംസ, അക്ഷാന്തി, അനാൎജ്ജവം മുതലായവ അജ്ഞാനമാകുന്നു. അവ സംസാരത്തിനു ഹേതുവാകയാൽ അവയെ (അപ്രകാരം) അറിഞ്ഞു് ഉപേക്ഷിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

മേൽപറഞ്ഞ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു് എന്താണു് അറിയപ്പെടേണ്ടതായിട്ടുള്ളതു്—ഇതിന്നു സമാധാനം ഭഗവാൻ പറയുന്നു— ജ്ഞേയം യത്തദിതി. ഇവിടെ ഇങ്ങനെ ഒരു പൂൎവ്വപക്ഷം ജനിച്ചേക്കാം—

അമാനിത്വം മുതലായവ യമനിയമങ്ങളാകുന്നു. അവയാൽ ജ്ഞേയമായ (അറിയപ്പെടേണ്ടതായ) വസ്തു അറിയപ്പെടുന്നതല്ല. അമാനിത്വം മുതലായവ ഒരു വസ്തുവിനെ അറിയുന്നതിനു സാധനങ്ങളായി ഭവിക്കുന്നതു നാം ഒരു ദിക്കിലും കണ്ടിട്ടില്ല. ഏതൊരു വസ്തുവിനെ വിഷയീകരിച്ചിട്ടാണു് ഒരു ജ്ഞാനമിരിക്കുന്നതു് ആ വസ്തുവിനെ അറിയുവാൻ ആ ജ്ഞാനംതന്നെയാകുന്നുവെന്നതു് നാം എല്ലാ സംഗതികളിലും കാണുന്നുണ്ടല്ലോ. ഒരു വസ്തുവിൻെറ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു മറെറാരു വസ്തുവിനെ അറിയുവാൻ കഴിയുകയില്ലല്ലോ. ഘടജ്ഞാനംകൊണ്ടു് അഗ്നിയെ അറിയുവാൻ പാടില്ല.

ഈ സംഗതിയിൽ അങ്ങനെ ഒരു ദോഷമില്ലെന്നു നാം സമാധാനം പറയുന്നു. എന്തെന്നാൽ അമാനിത്വാദികൾ ജ്ഞാനത്തിന്നു ഹേതുക്കളാകുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ, അവ ജ്ഞാനകാരണത്തിന്നു സഹായികളാകുന്നു. (അതിനാലാണു് അവ ജ്ഞാനംതന്നെ എന്നു പറഞ്ഞതു്.)

ജ്ഞേയം യത്തത് പ്രവക്ഷ്യാമി യത് ജ്ഞാത്വാമൃത മശ്നുതേ
അനാദി മത് പരം ബ്രഹ്മ ന സത്തന്നാസദുച്യതേ. 12

ജ്ഞേയം	അറിയപ്പെടേണ്ടതു്
യത്	ഏതോ
യത്ജ്ഞാത്വാ	യാതൊന്നിനെ അറിഞ്ഞു്
അമൃതം	മോക്ഷത്തെ
അശ്നുതേ	പ്രാപിക്കുന്നു
തത്	അതിനെ
പ്രവക്ഷ്യാമി	ഞാൻ പറയാം
അനാദിമത്	ആദിയില്ലാത്തതായും
പരം	നിരതിശയമായുമിരിക്കുന്ന (നിർവ്വിശേഷരൂപമായുമിരിക്കുന്ന)
ബ്രഹ്മ	പരബ്രഹ്മമായ
തത്	അതു്
സത്	സത്താണെന്നു് (വിധിമുഖേന പ്രമാണത്തിന്നു വിഷയമാണെന്നു്)
ന ഉച്യതേ	പറയപ്പെട്ടുവാൻ പാടില്ല
അസത് ന	അസത്താണെന്നു (നിഷേധത്തിന്നു വിഷയമാണെന്നു്) പറയപ്പെട്ടുവാനും പാടില്ല.

യാതൊന്നാണു് ജ്ഞേയമായിട്ടുള്ളതു്, യാതൊന്നിനെ അറിഞ്ഞിട്ടാണു് (ജീവൻ) മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതു്, അതിനെ ഞാൻ പറയാം. അതു് അനാദിയും നിരതിശയവുമായിരിക്കുന്ന പരബ്രഹ്മമാകുന്നു. അതിനെ സത്തെന്നും അസത്തെന്നും പറയുവാൻ പാടില്ല. (എന്തെന്നാൽ അതു് ഒന്നിന്നും വിഷയമാകുന്നില്ല)

(ശം—ഭാ) ജ്ഞാതവ്യമായിട്ടുള്ളതിനെ യഥാർത്ഥമായി ഞാൻ നല്ലവണ്ണം പറഞ്ഞുതരാം—പിന്നെ ഭഗവാൻ, അതിൻെറ ഫലമെന്താണെന്നറിയുന്നതിന്നു ശ്രോതാവിന്നാഗ്രഹം ജനിക്കുന്നതിന്നായി, അതിൻെറ ഫലത്തെപ്പററി പറയുന്നു--ജ്ഞാതവ്യമായിരിക്കുന്ന അതിനെ അറിഞ്ഞാൽ പിന്നെ (ഒരുവൻ)

മോക്ഷത്തെപ്രാപിക്കുന്നു--പിന്നെ അവൻ മരണത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നത്ഥം. അതു്—പ്രകൃതത്തിൽ ജ്ഞേയമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന നിരതിശയമായ പരബ്രഹ്മം—ആദിയില്ലാത്തതാകുന്നു. ചിലർ 'അനാദിമത്', 'പരം' എന്ന പദങ്ങളെ 'അനാദി' 'മത്പരം' എന്നു പദച്ഛേദംചെയ്യുന്നു. എന്തെന്നാൽ 'അനാദി' എന്ന പദത്തിന്നുതന്നെ ബഹുവ്രീഹിസമാസംകൊണ്ടു 'മതുപ്' പ്രത്യയത്തിന്റെ അത്ഥം കിട്ടുമ്പോഠം പിന്നെ രണ്ടാമതും ഒരു 'മതുപ്' പ്രത്യയം ചേർക്കുന്നതു നിരത്ഥകമാണു്; അതിനാലാണു് അപ്രകാരം പദച്ഛേദം ചെയ്തതു് എന്നാണു് അവർ പറയുന്നതു്. അതുപ്രകാരം അവർ ആ പദങ്ങഠംക്കു് ഇങ്ങനെ അത്ഥവും പറയുന്നു--ഞാൻ യാതൊന്നിന്റെ വാസുദേവാഖ്യയായിരിക്കുന്ന പരാശക്തിയായിരിക്കുന്നുവോ അതു മത്പരം. അനാദി മത്പരം ബ്രഹ്മ=ഞാൻ യാതൊന്നിന്റെ വാസുദേവാഖ്യയായിരിക്കുന്ന പരാശക്തിയായിരിക്കുന്നുവോ അനാദിയായിരിക്കുന്ന ആ പരബ്രഹ്മം. (ബ്രഹ്മം അനാദിയാകുന്നു, ഞാൻ വാസുദേവനെന്നു പറയപ്പെടുന്ന അതിന്റെ പരാശക്തിയാകുന്നുവെന്നത്ഥം.)

ഇതിനെ നാം നിഷേധിക്കുന്നു. അങ്ങനെ ഒരത്ഥം പറയാമെങ്കിൽ അവർപറയുന്ന പുനരുക്തിദോഷമില്ലാതെയായേക്കാം. അതു ശരിതന്നെ. പക്ഷേ, അങ്ങനെ ഒരത്ഥം ഇവിടെ കല്പിക്കുവാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ 'ന സത്തന്നാസദുച്യതേ = അതു സത്തെന്നും അസത്തെന്നും പറയുവാൻ പാടില്ല' എന്നിങ്ങനെ സവ്വവിശേഷങ്ങളേയും തള്ളിക്കളഞ്ഞിട്ടാണു് ബ്രഹ്മസ്വരൂപത്തെ മനസ്സിലാക്കുവാൻ (ഭഗവാൻ) ഉദ്ദേശിക്കുന്നതു്. ആദ്യംതന്നെ ബ്രഹ്മം ഇന്നിന്ന ശക്തിവിശേഷങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞിട്ടു് പിന്നെ (അതു്) സകലവിശേഷരഹിതമാണു് എന്നു പറയുന്നതു് അന്യോന്യവിരുദ്ധമാകുന്നു. അതിനാൽ ഇവിടെ 'മതുപ്' പ്രത്യയം ശ്ലോകപൂരണത്തിന്നു മാത്രമാണെന്നു ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

'അമൃതത്വഫലത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ജ്ഞേയവസ്തുവിനെപ്പററി ഞാൻ പറയാം' എന്നിങ്ങനെ പറഞ്ഞു തത് ജ്ഞാനത്തിൽ ശ്രോതാവിന്നു് അഭിരുചി ജനിപ്പിച്ചു് അതിൽ (അവനെ) ശ്രദ്ധയുള്ളവനാക്കിത്തീത്തു ഭഗവാൻ ഇപ്രകാരം പറയു

ന്നു—അതു സത്താണെന്നും അസത്താണെന്നും പറയുവാൻപാടില്ല

പൂൎവ്വപക്ഷം:—'ജ്ഞാതവ്യമായിരിക്കുന്ന വസ്തുവിനെപ്പററി ഞാൻ പറയുവാൻപോകുന്നു എന്നു ഭഗവാൻ ഉച്ചത്തിത്തിൽ ഘോഷിച്ചിട്ടു് അതു് ഉള്ളതു് (സത്ത്) എന്നും, ഇല്ലാത്തതു് (അസത്ത്) എന്നുംപറയുവാൻ പാടില്ല എന്നു മാത്രം പറഞ്ഞതു ശരിയായില്ല.

സമാധാനം:—ഈ വാദം ശരിയായില്ല, ഭഗവാൻ പറഞ്ഞതു വളരെ അനുരൂപമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. എങ്ങനെയെന്നു പറയാം. ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മം വാക്കിന്നു ഗോചരമല്ലായ്കയാൽ, സകല ഉപനിഷത്തുക്കളിലും 'നേതി നേതി—ഇങ്ങനെയല്ല ഇങ്ങനെയല്ല' (ബൃ. ഉ. 2. 3. 6), 'അസ്ഥൂലമനണു—സ്ഥൂലമല്ല സൂക്ഷ്മമല്ല' (ബൃ. ഉ. 3. 8. 8.) എന്നിങ്ങനെ സൎവ്വവിശേഷത്തേയും പ്രതിഷേധിച്ചിട്ടുതന്നെയാണു്—അതു് ഇതല്ല എന്നു വിവരിച്ചിട്ടാണു്—അതു് (ബ്രഹ്മസ്വരൂപം) നിർദ്ദേശിക്കപ്പെടുന്നതു്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—'ഉണ്ടു്' (അസ്തി) എന്നു് ഏതു വസ്തുവിനെ പറയാമോ അതേഉള്ളു. ജ്ഞേയവസ്തുവിനെ 'ഉണ്ടു്' എന്നു പറയുവാൻ പാടില്ലായെങ്കിൽ അതില്ലാത്തതാകുന്നു. ജ്ഞാതവ്യമായിരിക്കുന്ന വസ്തു 'ഉണ്ടു്' എന്നു പറയുവാൻ പാടില്ല എന്നതു വിരുദ്ധവുമാകുന്നു.

സമാധാനം:—'ഇല്ല' [നാസ്തി] എന്ന ജ്ഞാനത്തിന്നും വിഷയമല്ലാത്തതിനാൽ അതു് (ബ്രഹ്മം) 'ഇല്ല' എന്നും പറയുവാൻ പാടില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—സകല ജ്ഞാനവും 'ഉണ്ടു്' (അസ്തി) അല്ലെങ്കിൽ 'ഇല്ല' (നാസ്തി) എന്ന (ഏതെങ്കിലും ഒരു) ബുദ്ധിയാൽ അനുഗതമായിട്ടാണിരിക്കുന്നതു്. അങ്ങനെയിരിക്കെ ജ്ഞേയവും, ഒന്നുകിൽ ഉണ്ടു്, അല്ലെങ്കിൽ 'ഇല്ല' എന്ന (ഏതെങ്കിലും) ബുദ്ധി അനുഗമിച്ചിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തിന്നു വിഷയമായിഭവിക്കണം.

സമാധാനം:—അതാവശ്യമില്ല. എന്തെന്നാൽ, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു വിഷയമല്ലായ്കയാൽ മേല്പറഞ്ഞ രണ്ടു ജാതി

('ഉണ്ടു്' എന്നോ 'ഇല്ല' എന്നോ ആയ) ബുദ്ധി അനുഗമി ച്ചിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തിന്നു വിഷയമാകുന്നില്ല. ഘടാദിയെ പ്പോലെ ഇന്ദ്രിയഗോചരമായിരിക്കുന്ന ഒരു വസ്തു 'ഉണ്ടു്' എന്നോ 'ഇല്ല' എന്നോ ഉള്ള ബുദ്ധി അനുഗമിച്ചിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തിന്നു വിഷയമാകുന്നതാണു്. എന്നാൽ— ഈ ജ്ഞേ യവസ്തു (ബ്രഹ്മം) ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു ഗോചരമല്ലാത്തതിനാലും, 'ശബ്ദം' എന്ന ഒരു പ്രമാണംകൊണ്ടുമാത്രം പ്രാപ്യമാകയാ ലും, ഘടാദിയെപ്പോലെ (അതു്) ഉണ്ടു് എന്നും ഇല്ല എന്നു മുള്ള ബുദ്ധി അനുഗമിച്ചിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തിന്നു വിഷയ മായി ഭവിക്കുന്നില്ല. അതുകൊണ്ടാണു് അതു് ഉണ്ടു് എന്നും ഇല്ല എന്നും പറയുവാൻപാടില്ല എന്നു പറയുന്നതു്.

ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന വസ്തുവിനെ ഉണ്ടു് എന്നും, ഇല്ല എന്നും പറയുവാൻ പാടില്ല എന്നു പറഞ്ഞതു വിരുദ്ധമാകു ന്നുവെന്നു് പൂർവ്വപക്ഷക്കാരൻ പറഞ്ഞുവല്ലോ. എന്നാൽ വാസ്ത വത്തിൽ അതു വിരുദ്ധമല്ല. എന്തെന്നാൽ അതിന്നു പ്രമാണ മായി—'അന്യദേവ തദ്വിദിതാദഥോ അവിദിതാദധി=അതു് അറിയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതിൽനിന്നന്യമാകുന്നു. അറിയപ്പെടാത്തതിൽ നിന്നു മേലേയുമാകുന്നു എന്നു ശ്രുതിവാക്യമുണ്ടു്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—പ്രമാണമായി എടുത്തുകാണിച്ച ശ്രുതിത ന്നെ വിരുദ്ധമാകുന്നു. യജ്ഞത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു ശാല (പണിചെയ്‌വാൻ) ആരംഭിക്കുമ്പോൾ 'കോ ഹി തദ്വേദ യദ്യമുഷ്മിംലോകേസ്തി വാ ന വാ=പരലോകത്തിൽ (വല്ല ഗുണവും) ഉണ്ടു് എന്നതു് ആക്കറിയാം' (തൈത്തിരീയസം ഹിത 6. 1. 1) എന്നശ്രുതി എപ്രകാരം വിരുദ്ധമായിരിക്കുന്നു വോ അതുപോലെയാണു് ഈ സംഗതിയും.

സമാധാനം:—ഇതങ്ങനെയല്ല. എന്തെന്നാൽ, 'അതു്' അറിയപ്പെട്ടതിൽ നിന്നു വേറെയാകുന്നു, അറിയപ്പെടാത്തതിൽ നിന്നു മേലേയുമാകുന്നു എന്ന ശ്രുതിവാക്യത്തിന്റെ മുഖ്യപ്ര യോജനം അവശ്യം അറിയപ്പെടേണ്ടതായ വസ്തുവിനെ (അർ ത്ഥത്തെ) പ്രതിപാദിക്കുകയാകുന്നു. എന്നാൽ 'യദ്യമുഷ്മിൻ' എന്ന ശ്രുതി ഒരു വിധിശേഷം മാത്രമാകയാൽ അതിന്റെ താത്പര്യം ഗ്രഹിക്കേണമെങ്കിൽ ആ വിധി (മുഴുവൻ) ധരി ക്കേണ്ടതാകുന്നു.

'സത്', 'അസത്' മുതലായ ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടു ബ്രഹ്മത്തെ പറയുവാൻ (മനസ്സിലാക്കുവാൻ) കഴിയുകയില്ല എന്നതു യുക്തിക്കു യോജിച്ചിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ എല്ലാ പദങ്ങളും (ശബ്ദങ്ങളും) ഓരോപദാർത്ഥത്തെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതിന്നാകുന്നു. ഒരു പദത്തെ(ശബ്ദത്തെ) ഒരുവൻ കേൾക്കുമ്പോൾ അതു ചൂണ്ടിക്കാണിക്കുന്ന പദാർത്ഥം, ജാതി, ക്രിയ, ഗുണം, സംബന്ധം എന്നിവയിൽ ഏതിനൊടെങ്കിലും സംബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നും അവൻ ധരിക്കുന്നു. ഇതിന്നുദാഹരണം —പശു, കുതിര എന്ന ശബ്ദങ്ങൾ ജാതിയെ കാണിക്കുന്നു. പാചകൻ, ഗുരു എന്ന ശബ്ങ്ങൾ ക്രിയയെ കാണിക്കുന്നു. കറുപ്പ്, വെളുപ്പ് എന്നിവ ഗുണത്തെ കാണിക്കുന്നു. പശുവുടമസ്ഥൻ, ധനവാൻ എന്ന ശബ്ദങ്ങൾ കൈവശമെന്ന സംബന്ധത്തെ കാണിക്കുന്നു. എന്നാൽ ബ്രഹ്മം ജാതിയോടുകൂടിയതല്ല. അതിനാൽ 'സത്' മുതലായ ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ട് അതു വാച്യമല്ല. ബ്രഹ്മം ഇന്ന ഗുണത്തോടുകൂടിയതാണെന്നു പറഞ്ഞു മനസ്സിലാക്കുവാനും പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ അതു നിർഗ്ഗുണമാകുന്നു. ഒരു ക്രിയയെ സൂചിപ്പിക്കുന്ന ശബ്ദംകൊണ്ടു ബ്രഹ്മം വാച്യമല്ല. എന്തെന്നാൽ അതു നിഷ്ക്രിയമാകുന്നു. ശ്രുതി ഇങ്ങനെ പറയുന്നു—'നിഷ്കളം നിഷ്ക്രിയം ശാന്തം' (ശ്വേത. ഉ. 6. 19). ബ്രഹ്മം ഏകമായും അദ്വയമായും അവിഷയമായും ആത്മാവായുമിരിക്കുന്നതിനാൽ അതു മറ്റൊന്നിനോടു സംബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ ഏതൊരു ശബ്ദംകൊണ്ടും ബ്രഹ്മം വാച്യമല്ല എന്നതു യുക്തംതന്നെ. 'യതോ വാചോ നിവർത്തന്തേ—യാതൊന്നിൽ (ബ്രഹ്മത്തിൽ) നിന്നു സകല വാക്കുകളും നിവർത്തിക്കുന്നു' (തൈ. ഉ. 2. 4. 1)എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്രുതിവാക്യങ്ങളും ഇതിനെത്തന്നെ സാധിക്കുന്നു.

ജ്ഞേയവസ്തു 'സത്' എന്ന ശബ്ദത്തിന്നു വിഷയമല്ലെങ്കിൽ പിന്നെ അതു് 'അസത്' ആണെന്നു ശങ്കിച്ചേക്കാം. ഈ ശങ്കയെ പരിഹരിക്കുന്നതിനായി ഭഗവാൻ, ജ്ഞേയവസ്തുവിന്നുസർവ്വപ്രാണികളുടെയും ഇന്ദ്രിയങ്ങളാകുന്ന ഉപാധിദ്വാരേണ അസ്തിത്വത്തെ (ഉണ്ടു് എന്ന അവസ്ഥയെ)പ്രതിപാദിക്കുന്നു:

സർവ്വതഃപാണിപാദം തത് സർവ്വതോക്ഷിശിരോമുഖം
സർവ്വതഃശ്രുതിമല്ലോകേ സർവ്വമാവൃത്യ തിഷ്ഠതി. 13

തത്	അതു് (ആ ബ്രഹ്മം)
സർവ്വതഃപാണിപാദം	എല്ലാദിക്കിലും കൈകളോടും കാലുകളോടും കൂടിയതു്
സർവ്വതോക്ഷിശിരോമുഖം	എല്ലാ ദിക്കിലും കണ്ണുകളോടുംതല കളോടുംമുഖങ്ങളോടുംകൂടിയതു്
സർവ്വതഃശ്രുതിമത്	എല്ലാ ദിക്കിലും ചെവികളോടു കൂടിയതു്
ലോകേ	ലോകത്തിൽ
സർവ്വം	എല്ലാററിനേയും
ആവൃത്യ	വ്യാപിച്ചു്
തിഷ്ഠതി	ഇരിക്കുന്നു.

അതു് (ആ ബ്രഹ്മം)സകല ദിക്കിലും, കൈകകളോടും കാലുകളോടും കണ്ണുകളോടും തലകളോടും മുഖങ്ങളോടും ചെവികളോടും കൂടിയതായിരിക്കുന്നു. ലോകത്തിൽ എല്ലാ ദിക്കിലും വ്യാപിച്ചുകൊണ്ടു സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

(ശം—ഭാ) ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന അതു് (ബ്രഹ്മം) എല്ലാ ദിക്കിലും കൈകകളോടും കാലുകളോടും കൂടിയിരിക്കുന്നു. സർവ്വപ്രാണികളുടേയും ഇന്ദ്രിയങ്ങളാകുന്ന ഉപാധികളെക്കൊണ്ടാണു് ക്ഷേത്രജ്ഞന്റെ അസ്തിത്വത്തെ കാണിക്കുന്നതു്. ക്ഷേത്രം എന്ന ഉപാധികൊണ്ടാണു് ക്ഷേത്രജ്ഞൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്. ആ ക്ഷേത്രം, പാദം, പാണി, മുതലായവയെക്കൊണ്ടു് അനേകധാ ഭിന്നമായിരിക്കുന്നു. ക്ഷേത്രജ്ഞനു ക്ഷേത്രോപാധിഭേദംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള വിശേഷം മിഥ്യയാകുന്നു. അതിനാൽ ജ്ഞേയവസ്തുവിനെ സർവ്വവിശേഷരഹിതമായി അറിയുന്നതിന്നുവേണ്ടിയാണു് 'ന സത്തന്നാസദുച്യതേ' എന്നു പറഞ്ഞതു്. ഉപാധികൃതവും അതിനാൽ മിഥ്യാരൂപവുമാണെങ്കിലും, ജ്ഞേയവസ്തുവിന്റെ അസ്തിത്വത്തെ കാണിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി (ജ്ഞേയവസ്തു ഉണ്ടു് എന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി) ജ്ഞേയധർമ്മംപോലെ കല്പിച്ചു് 'സർവ്വതഃ പാണിപാദം തത് സർവ്വതോക്ഷിശിരോമുഖം' എന്നിങ്ങനെ പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഇതിനെപ്പററി വൃദ്ധന്മാരായവക്കു

[പരമ്പരയായി ആത്മോപദേശത്തെ ഗ്രഹിച്ചിട്ടുള്ളവർക്ക്] പറയുവാനുള്ളതു് ഇപ്രകാരമാകുന്നു—'നിഷ്പ്രപഞ്ചമായിരിക്കുന്ന വസ്തുവിനെ വർണ്ണിക്കുന്നതു് അധ്യാരോപാപവാദങ്ങളെക്കൊണ്ടാകുന്നു.' സകല ദിക്കിലും സകല ദേഹങ്ങളുടേയും അവയവങ്ങളായി അറിയപ്പെടുന്ന പാണിപാദാദികൾ ജ്ഞേയശക്തിയുടെ സൽഭാവംകൊണ്ടാണു ചേഷ്ടിക്കുന്നതു്. അതിനാൽ അവ ജ്ഞേയവസ്തുവിൻെറ സത്ഭാവത്തെ കാണിക്കുന്നതിനു് അടയാളങ്ങളായിഭവിക്കുന്നു. അപ്പോൾ അവ ജ്ഞേയവസ്തുവിൻെറ (ധർമ്മങ്ങൾ) ആണെന്നു് ഉപചാരമായി മാത്രം പറയപ്പെടുന്നു. ഇപ്രകാരംതന്നെയാണു് ശേഷമുള്ള ഭാഗവും വ്യാഖ്യാനിക്കേണ്ടതു്. ബ്രഹ്മം ഈ ലോകത്തിൽ—സർവ്വപ്രാണിസമൂഹത്തിൽ—സകലത്തേയും വ്യാപിച്ചുകൊണ്ടു സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

ഉപാധിഭൂതങ്ങളായിരിക്കുന്ന പാണിപാദാദി ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ പരമാർത്ഥത്തിൽ ജ്ഞേയവസ്തുവിനുണ്ടു് എന്നു ശങ്കിക്കേണ്ട. അവ ജ്ഞേയവസ്തുവിൽ അദ്ധ്യാരോപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുക മാത്രമാകുന്നു. ഈ അർത്ഥത്തെ കാണിക്കുന്നതിനാണു് ഈ ശ്ലോകമാരംഭിക്കുന്നതു്:

സർവ്വേന്ദ്രിയഗുണാഭാസം സർവ്വേന്ദ്രിയവിവർജ്ജിതം
അസക്തം സർവ്വഭൃച്ചൈവ നിർഗ്ഗുണം ഗുണഭോക്തൃ ച. 14

(തത് ജ്ഞേയം)	ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന അതു് (ബ്രഹ്മം)
സർവ്വേന്ദ്രിയഗുണാഭാസം	സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടെ രൂപാദ്യാകാരമായ വൃത്തികളിൽ തത്തദാകാരമായി വിളങ്ങുന്നതായും (അല്ലെങ്കിൽ, സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും തത്തദ്വിഷയങ്ങളേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതായും)
സർവ്വേന്ദ്രിയവിവർജ്ജിതം	സർവ്വേന്ദ്രിയരഹിതമായും
അസക്തം	സംഗശൂന്യമായും (ഒന്നിലും ചേരാതേയും)
(തഥാ അപി)	എങ്കിലും

സർവ്വഭൃത് ച ഏവ	സർവ്വത്തിന്നും ആധാരഭൂതമായും
നിർഗ്ഗുണം	സത്വാദിഗുണരഹിതമായും
ഗുണഭോക്തൃ ച	സത്വാദിഗുണങ്ങളെ രക്ഷിക്കുന്നതായും ഇരിക്കുന്നു.

ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന ആ ബ്രഹ്മം സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടേയും രൂപാദ്യാകാരമായ (വിഷയാകാരമായ) വൃത്തികളിൽ തത്തദാകാരമായി വിളങ്ങുകയും (അല്ലെങ്കിൽ) സകല ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും തത്തദ്വിഷയങ്ങളേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതായും, (എങ്കിലും) സർവ്വേന്ദ്രിയരഹിതമായും, ഒന്നിലും പററാതേയും, (എങ്കിലും) സകലത്തിന്നുമാധാരഭൂതമായും, സത്ത്വാദിഗുണരഹിതമായും, (എങ്കിലും) സത്ത്വാദിഗുണങ്ങളെ രക്ഷിക്കുന്നതായും ഇരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സർവ്വേന്ദ്രിയഗുണാഭാസം — സർവ്വേന്ദ്രിയങ്ങൾ എന്നു പറഞ്ഞതുകൊണ്ട് അഞ്ചു കർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങൾ, അഞ്ചു ജ്ഞാനേന്ദ്രിയങ്ങൾ, ബുദ്ധി, മനസ്സ് എന്നിവയെല്ലാമുൾപ്പെടുന്നു. ബുദ്ധിയും മനസ്സും ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന വസ്തുവിൻെറ ഉപാധികൾതന്നെയാകയാൽ (അവയും) സർവ്വേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ ഗ്രഹിക്കപ്പെടുന്നു. എന്നുതന്നെയല്ല ശ്രോത്രം മുതലായവ ഉപാധികളായതുതന്നെ അന്തഃകരണോപാധിദ്വാരേണയാകുന്നു. അതിനാൽ അന്തഃകരണബഹിഷ്കരണോപാധിഭൂതങ്ങളായ അധ്യവസായം (നിശ്ചയം) സങ്കല്പം ശ്രവണം വചനം എന്നിങ്ങനെയുള്ള സകല ഇന്ദ്രിയഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ടു ബ്രഹ്മം പ്രകാശിക്കുന്നുവെന്നതുകൊണ്ട് അതു സർവ്വേന്ദ്രിയഗുണാഭാസമാകുന്നു. എന്നുവെച്ചാൽ, സർവ്വേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ വ്യാപാരങ്ങൾകൊണ്ട് അതു വ്യാപരിക്കുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നുവെന്നറിയേണ്ടതാകുന്നുവെന്നർത്ഥം. ശ്രുതി ഇങ്ങനെ പറയുന്നു—'ധ്യായതീവ ലേലായതീവ=അതു ധ്യാനിക്കുന്നപോലെയിരിക്കുന്നു. അതു ചലിക്കുന്നപോലെയിരിക്കുന്നു.'

എന്നാൽ പരമാർത്ഥമായി അതു വ്യാപരിക്കുന്നില്ല എന്ന് എന്തിന്നു ഗ്രഹിക്കുന്നു? (പരമാർത്ഥമായി വ്യാപരിക്കുന്നുവെന്ന് എന്തുകൊണ്ട് അർത്ഥം ഗ്രഹിച്ചുകൂടാ?)

ഇതിന്നു സമാധാനം ഭഗവാൻ പറയുന്നു — സർവ്വേന്ദ്രിയവിവർജ്ജിതം=അതു സകല ഇന്ദ്രിയരഹിതമായിരിക്കുന്നു അതി

നാൽ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ വ്യാപാരം ചെയ്യുമ്പോൾ ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന ആ വസ്തുവും വ്യാപരിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ 'അപാണിപാദോ ജവനോ ഗ്രഹീതാ പശ്യത്യചക്ഷുഃ സ ശൃണോത്യകർണ്ണഃ—കൈകാലുകൾ കൂടാതെതന്നെ അതു വേഗത്തിൽ പോകുന്നു; കണ്ണു കൂടാതെ അതു കാണുന്നു; ചെവി കൂടാതെ അതു കേൾക്കുന്നു' (ശ്വേത. ഉ. 3. 19) എന്നുള്ള മന്ത്രം ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന ആ വസ്തുവിന്ന് അതായതു് ഇന്ദ്രിയത്തിൻെറ ഉപാധിഗുണത്തെ അനുസരിച്ചിരിപ്പാനുള്ള ശക്തിയുണ്ടു് എന്നുള്ള അർത്ഥത്തെ കാണിക്കുന്നതിന്നു മാത്രമാകുന്നു, അല്ലാതെ സാക്ഷാലായിട്ടുതന്നെ അതിന്നു ശീഘ്രഗതി മുതലായ ക്രിയയുണ്ടു് എന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടിയല്ല. 'അന്ധോ മണി മവിന്ദൽ—കുരുടൻ രത്നത്തെ കണ്ടു' (തൈ. ആ. 1. 11) എന്ന മന്ത്രത്തിൻെറ അർത്ഥംപോലെ മേല്പറഞ്ഞ മന്ത്രവും വ്യാഖ്യാനിക്കേണ്ടതാകുന്നു. സർവ്വേന്ദ്രിയരഹിതമായിരിക്കുന്നതിനാൽ ആ ജ്ഞേയവസ്തു അസക്തവുമായിരിക്കുന്നു—യാതൊന്നിനോടും ചേരാതെയിരിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം. അങ്ങനെയാണെങ്കിലും അതു സർവ്വഭൃത്താകുന്നു, എല്ലാററിനേയും ഭരിക്കുന്നു. എല്ലാം സത്തിനെ ആശ്രയിച്ചാണല്ലോ ഇരിക്കുന്നതു്. എന്തെന്നാൽ എല്ലാ ദിക്കിലും 'സത്' എന്ന ബുദ്ധി പിൻതുടർന്നുകൊണ്ടുതന്നെയിരിക്കുന്നു. മൃഗതൃഷ്ണിക മുതലായതുകൂടി ഒരാസ്പദം കൂടാതെയിരിക്കുന്നില്ല. അതിനാലാകുന്നു അതു് എല്ലാററിനേയും ഭരിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതു്. ജ്ഞേയവസ്തുവിൻെറ (ബ്രഹ്മത്തിൻെറ) 'സത്'ഭാവമറിയുന്നതിന്നു മറെറാരു മാർഗ്ഗമുണ്ടു്. ആ ജ്ഞേയവസ്തു നിർഗ്ഗുണമായിരിക്കുന്നു — സത്വരജസ്തമോഗുണവർജ്ജിതമായിരിക്കുന്നു. എങ്കിലും അതു ഗുണഭോക്താവുമാകുന്നു—ശബ്ദസ്പർശാദിവിഷയദ്വാരേണ സുഖദുഃഖമോഹാകാരമായി പരിണമിക്കുന്ന ത്രിഗുണങ്ങളെ ആ ജ്ഞേയവസ്തു ഗ്രഹിക്കുകയും അനുഭവിക്കുകയും ചെയ്യുന്നുവെന്നർത്ഥം.

അതിന്നും പുറമേ—

ബഹിരന്തശ്ച ഭൂതാനാമചരം ചരമേവ ച
സൂക്ഷ്മത്വാത്തദവിജ്ഞേയം ദൂരസ്ഥം ചാന്തികേ ച തത്. 15

അവിഭക്തം ച ഭൂതേഷു വിഭക്തമിവ ച സ്ഥിതം
ഭൂതഭർത്തൃ ച തത് ജ്ഞേയം ഗ്രസിഷ്ണു പ്രഭവിഷ്ണു ച 16

തത് ജ്ഞേയം	ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന അതു് (ബ്രഹ്മം)
ഭൂതാനാം	സകല ചരാചരവസ്തുക്കളുടേയും
ബഹിഃ	പുറത്തും
അന്തഃ ച	അകത്തും (ഇരിക്കുന്നതായും)
അചരം	സ്ഥാവരമായും
ചരം ഏവ ച	ജംഗമമായും
(ഏവമപി)	അങ്ങനെയാണെങ്കിലും
സൂക്ഷ്മത്വാൽ	രൂപം മുതലായവയില്ലാത്തതിനാൽ
തത് അവിജ്ഞേയം	അതു് (ഇതാണു് അതു് എന്നിങ്ങനെ സ്പഷ്ടമായി) അറിയപ്പെടാത്തതായും
തത് ദൂരസ്ഥം ച അന്തികേ ച	അതു് (അവിദ്വാന്മാർക്കു്) ദൂരസ്ഥമായും (വിദ്വാന്മാർക്കു പ്രത്യാഗാത്മത്വം ഹേതുവായിട്ടു്) സമീപത്തിലിരിക്കുന്നതായും
ഭൂതേഷു	സ്ഥാവരജംഗമാത്മകമായിരിക്കുന്ന ഭൂതങ്ങളിൽ
(തത്) അവിഭക്തം ച	(കാരണാത്മനാ) അതു് വിഭാഗിക്കപ്പെടാതേയും (അഭിന്നമായും)
വിഭക്തം ഇവ സ്ഥിതം ച	(കാര്യാത്മനാ) വിഭാഗിക്കപ്പെട്ട പോലെയിരിക്കുന്നതായും (ഭിന്നമെന്ന പോലെയിരിക്കുന്നതായും)
ഭൂതഭർത്തൃ ച	(സ്ഥിതികാലത്തിൽ) ഭൂതങ്ങളെ രക്ഷിക്കുന്നതായും
ഗ്രസിഷ്ണു	(പ്രളയകാലത്തിൽ) സകലത്തേയും ഗ്രസിക്കുന്നതായും (വിഴുങ്ങുന്നതായും)
പ്രഭവിഷ്ണു ച	(സൃഷ്ടികാലത്തിൽ) സകലത്തേയും ഉണ്ടാക്കുന്നതായുമിരിക്കുന്നു.

ആ ജ്ഞേയവസ്തു സകല ചരാചരവസ്തുക്കളുടെയും അകത്തും പുറത്തുമിരിക്കുന്നതായും, സ്ഥാവരമായും, ജംഗമമായും, രൂപം മുതലായവയില്ലാത്തതിനാൽ അറിയപ്പെടാത്തതായും, അജ്ഞാനികൾക്കു ദൂരസ്ഥമായും ജ്ഞാനികൾക്കു സമീപസ്ഥമായും, സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളായിരിക്കുന്ന ഭൂതങ്ങളിൽ കാരണാത്മനാവിഭാഗിക്കപ്പെടാതേയും, (എങ്കിലും) കാര്യാത്മനാ

വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടപോലെയും, സ്ഥിതികാലത്തിൽ ഭൂതങ്ങളെ (പ്രാണികളെ) രക്ഷിക്കുന്നതായും, പ്രലയകാലത്തിൽ സകലത്തേയും ഗ്രസിക്കുന്നതായും, സൃഷ്ടികാലത്തിൽ എല്ലാററിനേയുമുണ്ടാക്കുന്നതായും ഇരിക്കുന്നു.

(ശം—ഭാ) ബഹിഃ=പുറമേ. തൊലിവരെയുള്ള ദേഹം അവിദ്യയാൽ ആത്മാവായി കല്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അതിനെ അപേക്ഷിച്ച്, അതിനെത്തന്നെ അവധിയാക്കി, കല്പിച്ചിട്ടാണ് 'ബഹിഃ' (=പുറത്തു്) എന്നു പറയുന്നതു്. അപ്രകാരം തന്നെ പ്രത്യഗാത്മാവിനെ അപേക്ഷിച്ച്, ദേഹത്തെത്തന്നെ അവധിയാക്കി, 'അന്തഃ' (=അകത്തു്) എന്നു പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നു. 'അന്തർഭാഗത്തും ബഹിർഭാഗത്തും' എന്നു പറഞ്ഞതുകൊണ്ട് അതു മദ്ധ്യത്തിലില്ലെന്നു വരുന്നു. ഇതിനെ പരിഹരിപ്പാൻവേണ്ടി അതു ചരവും അചരവുമാണ് എന്നു ഭഗവാൻ പറയുന്നു—സർപ്പമാണ് എന്നു തോന്നിയ രജ്ജു എപ്രകാരമോ അതു പോലെ ചരമായതും അചരമായതും—ദേഹമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതും—എല്ലാം ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മം തന്നെയാകുന്നു.

ഇവിടെ ഇങ്ങനെ ഒരു പൂർവ്വപക്ഷം വന്നേക്കാം—വ്യവഹാരവിഷയമായ സകല ചരാചരങ്ങളും ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മമാണെങ്കിൽ പിന്നെ 'അതു് ഇതാണ്' എന്ന് എല്ലാവരും അതിനെ അറിയാത്തതു് എന്തുകൊണ്ടാകുന്നു?

സമാധാനം:—ശരിതന്നെയാണ്. അതു് എല്ലാററിലും പ്രകാശിക്കുന്നു എങ്കിലും അതു് ആകാശംപോലെ സൂക്ഷ്മമാകുന്നു. (ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു ഗോചരമല്ല എന്നർത്ഥം) അതിനാൽ, സൂക്ഷ്മത്വം ഹേതുവായിട്ട്, അതു് ആത്മരൂപമായി പ്രകാശിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിലും അവിദ്വാന്മാർക്ക് അതിനെ അറിയുവാൻ കഴിയുകയില്ല. എന്നാൽ വിദ്വാന്മാർ 'ആത്മൈവേദം സർവ്വം=ഇതെല്ലാം ആത്മാവാകുന്നു, [ബൃ. ഉ. 2. 4. 6] 'ബ്രഹ്മൈവേദം സർവ്വം=ഇതെല്ലാം ബ്രഹ്മമാകുന്നു' (ബൃ. ഉ. 2. 5. 1) എന്ന പ്രമാണങ്ങളെക്കൊണ്ട് അതിനെ നല്ലവണ്ണം അറിയുന്നു. അറിയപ്പെടാതെയിരിക്കുമ്പോൾ അതു വളരെ ദൂരെയാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ കോടിസംവത്സരങ്ങൾകൊണ്ടും അവിദ്വാന്മാർക്ക

അതിനെ പ്രാപിപ്പാൻ കഴിയുകയില്ല. വിദ്വാന്മാൎക്ക് അതു വളരെ സമീപമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ അതു് അവരുടെ ആത്മാവുതന്നെയാകുന്നു. അവിഭക്തം=ആകാശംപോലെ അതു് എല്ലാ ദേഹത്തിലും വിഭാഗിക്കപ്പെടാതെ ഒന്നായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. ഭൂതേഷു വിഭക്തം ഇവ ച സ്ഥിതം=(എങ്കിലും) അതു ദേഹങ്ങളിൽ മാത്രം പ്രകാശിക്കുന്നതിനാൽ സൎവ്വപ്രാണികളിലും (ദേഹംപ്രതി) വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടപോലെയിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. തത് ജ്ഞേയം ഭൂതഭൎത്തൃ ച=ആ ജ്ഞേയവസ്തു സ്ഥിതികാലത്തിൽ പ്രാണികളെ ഭരിക്കുന്നു. ഗ്രസിഷ്ണു=പ്രളയകാലത്തിൽ അതു സകലത്തേയും ഗ്രസിക്കുന്നു. പ്രഭവിഷ്ണു=ഉത്പത്തികാലത്തിൽ അതു സകലത്തേയും ജനിപ്പിക്കുന്നു. രജ്ജു എപ്രകാരമാണു് മിഥ്യാകല്പിതമായ സൎപ്പത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതു് അതുപോലെയാകുന്നു ബ്രഹ്മം പ്രപഞ്ചത്തെ സൃഷ്ടിക്കുന്നതു്.

പൂൎവ്വപക്ഷം:—ജ്ഞേയമായിരിക്കുന്ന ആ വസ്തു സൎവ്വത്ര ഉണ്ടെങ്കിലും അതിനെ കാണാത്തതിനാൽ അതു തമസ്സാകുന്നു.

സമാധാനം:—അങ്ങനെ പറയുവാൻ പാടില്ല. എന്നാൽപിന്നെ അതെന്താകുന്നു?—പറയുന്നു:

ജ്യോതിഷാമപി തജ്ജ്യോതിസ്തമസഃ പരമുച്യതേ
ജ്ഞാനം ജ്ഞേയം ജ്ഞാനഗമ്യം ഹൃദി സൎവ്വസ്യ വിഷ്ഠിതം. 17

തത്	ആ ജ്ഞേയവസ്തു (പരബ്രഹ്മം)
ജ്യോതിഷാം അപി	[സൂൎയ്യാദി] പ്രകാശമുള്ള വസ്തുക്കൾക്കുകൂടി
ജ്യോതിഃ	പ്രകാശകമായും
(അതഃ ഏവ)	അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ
തമസഃ പരം	അജ്ഞാനത്തിൽനിന്നു് (അല്ലെങ്കിൽ സൂക്ഷ്മമായിരിക്കുന്ന പ്രകൃതിയിൽനിന്നു്) അന്യമായും
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു
ജ്ഞാനം (തത് ഏവ)	(ബുദ്ധിവൃത്തിയിൽ പ്രകാശിക്കുന്ന) ജ്ഞാനവും (ജ്ഞാനസ്വരൂപമായതും) അതുതന്നെ
ജ്ഞേയം	ജ്ഞാനത്തിനു് (രൂപാദ്യാകാരേണ) വിഷയമായതും

ജ്ഞാനഗമ്യം	ജ്ഞാനംകൊണ്ടു് (അമാനിത്വാദി ലക്ഷണമായ മുൻപറയപ്പെട്ട ജ്ഞാനസാധനംകൊണ്ടു്) പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ടതും
(തത് ഏവ)	അതുതന്നെയാകുന്നു
തത്	ആ ജ്ഞേയവസ്തു
സർവ്വസ്യ	സകല പ്രാണികളുടേയും
ഹൃദി	ഹൃദയത്തിൽ
വിഷ്ഠിതം	വിശേഷേണ (അപ്രച്യുതസ്വരൂപമായി, നിയന്താവായി) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

ആ ജ്ഞേയവസ്തു സൂര്യാദിപ്രകാശവസ്തുക്കൾക്കും കൂടി പ്രകാശകമായും, (അതിനാൽ) അജ്ഞാനത്തിൽനിന്നു് (അല്ലെങ്കിൽ, സൂക്ഷ്മപ്രകൃതിയിൽനിന്നു്) അന്യമായും പറയപ്പെടുന്നു. ജ്ഞാനസ്വരൂപമായതും, ജ്ഞാനത്തിന്നു വിഷയമായതും, ജ്ഞാനംകൊണ്ടു പ്രാപിക്കപ്പെടേണ്ട സ്ഥാനമായതും അതുതന്നെയാകുന്നു. ആ ജ്ഞേയവസ്തു സകല പ്രാണികളുടേയും ഹൃദയത്തിൽ നിയന്താവായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] ആ ജ്ഞേയവസ്തു ആദിപ്രകാശവസ്തുക്കൾക്കുംകൂടി പ്രകാശകമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ ആത്മചൈതന്യപ്രകാശത്താൽ പ്രകാശിപ്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടാണു് സൂര്യാദി ജ്യോതിസ്സുകൾ (പ്രകാശവസ്തുക്കൾ) പ്രകാശിക്കുന്നതു്. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി ശ്രുതിയും ഇപ്രകാരം പറയുന്നു:—

'യേന സൂര്യസ്തപതി തേജസേദ്ധഃ—യാതൊരു തേജസ്സിനാൽ പ്രകാശിപ്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടാണു് സൂര്യൻ പ്രകാശിക്കുന്നതു്'' (തൈ. ബ്രാ. 3. 12. 9).

'തസ്യ ഭാസാ സർവ്വമിദം വിഭാതി—അതിന്റെ പ്രകാശംകൊണ്ടു് ഇതെല്ലാം പ്രകാശിക്കുന്നു' (ശ്വേത. ഉ. 6. 14).

സ്മൃതിയും അപ്രകാരംതന്നെ പറയുന്നു:—'യദാദിത്യഗതം തേജഃ' (ഭ. ഗീ. അ. 15, ശ്ലോ. 12).

അതു് (ജ്ഞേയവസ്തു) അജ്ഞാനത്താൽ സ്പർശിക്കപ്പെടാത്തതാകുന്നുവെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

ജ്ഞാനാദിയെ പ്രാപിപ്പാൻ പ്രയാസമാണ് എന്നു കരുതി ബുദ്ധിക്ഷയത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അർജ്ജുനനെ ഉത്സാഹിപ്പിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ഭഗവാൻ പറയുന്നു—ജ്ഞാനം=അമാനിത്വം മുതലായതു്. ജ്ഞേയം='ജ്ഞേയം യത്തത് പ്രവക്ഷ്യാമി' എന്നുമുതല്ക്കു് (ഇതേവരെ) പറയപ്പെട്ടതുതന്നെ. ജ്ഞാനഗമ്യം=അറിയപ്പെടേണ്ടതു്; (ജ്ഞേയം) തന്നെ അറിയപ്പെട്ടാൽ അതു ജ്ഞാനഫലമായി. അതിനാലാണ് ജ്ഞാനഗമ്യം എന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്. യാതൊന്നു് അറിയപ്പെടുന്നതായിരിക്കുന്നുവോ അതു ജ്ഞേയമായി ഭവിക്കുന്നു. ഈ മൂന്നുകൂട്ടവും—ജ്ഞാനവും, ജ്ഞേയവും, ജ്ഞാനഗമ്യവും—സകലപ്രാണികളുടേയും ഹൃദയത്തിൽ (ബുദ്ധിയിൽ) വിശേഷമായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. ബുദ്ധിയിലാണ് ഇവ മൂന്നും സ്പഷ്ടമായി പ്രകാശിക്കുന്നതു്.

ഇതേവരെ പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ട അർത്ഥത്തെ ഉപസംഹരിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ഈ ശ്ലോകമാരംഭിക്കുന്നു:

ഇതി ക്ഷേത്രം തഥാ ജ്ഞാനം ജ്ഞേയം ചോക്തം സമാസതഃ
മത്ഭക്ത ഏതദ്വിജ്ഞായ മത്ഭാവായോപപദ്യതേ. 18

ഇതി ക്ഷേത്രം	ഇങ്ങനെ (മഹാഭൂതം മുതൽ ധൃതിവരെയുള്ള) ക്ഷേത്രവും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
ജ്ഞാനം	(അമാനിത്വം മുതൽ തത്ത്വജ്ഞാനാർത്ഥദർശനം എന്നതുവരെയുള്ള) ജ്ഞാനവും
ജ്ഞേയം ച	('അനാദിമത് പരം ബ്രഹ്മ' എന്നതുമുതൽ 'ഹൃദി സർവ്വസ്യ വിഷ്ഠിതം' എന്നതുവരെയുള്ള) ജ്ഞേയവും
സമാസതഃ	സംക്ഷേപമായി
ഉക്തം	പറയപ്പെട്ടു
മത്ഭക്തഃ	(മുന്നദ്ധ്യായത്തിൽപ്പറഞ്ഞ ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ) എന്റെ ഭക്തൻ
ഏതത്	ഇതിനെ
വിജ്ഞായ	അറിഞ്ഞു്
മത്ഭാവായ	ബ്രഹ്മത്വത്തിന്നു് (എന്റെ സ്വരൂപമാകുന്നതിന്നു്)
ഉപപദ്യതേ	യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു.

ഇങ്ങനെ ക്ഷേത്രവും, അപ്രകാരംതന്നെ ജ്ഞാനവും, ജ്ഞേയവും സംക്ഷേപമായി പറയപ്പെട്ടു. എന്റെ ഭക്തനായവൻ ഇതിനെ അറിഞ്ഞു് എന്റെ സ്വരൂപമാകുന്നതിന്നു (ബ്രഹ്മത്വത്തിന്നു) യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ക്ഷേത്രം=മഹാഭൂതംമുതൽ ധൃതിവരെ മുൻപറയപ്പെട്ടതു്. ജ്ഞാനം='അമാനിത്വം' മുതൽ 'തത്ത്വജ്ഞാനാൎത്ഥദർശനം' എന്നതുവരെ പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. ജ്ഞേയം='ജ്ഞേയം യത്തത്' എന്നതുമുതൽ 'തമസഃ പരമുച്യതേ' എന്നതുവരെ പറയപ്പെട്ടതു്. ഉക്തം സമാസതഃ=ഇവയെല്ലാം സംക്ഷേപമായി പറയപ്പെട്ടു. സകല വേദാൎത്ഥവും ഗീതാൎത്ഥവും ഇതിൽ ഒതുങ്ങിയിരിക്കുന്നുവെന്നാണ് ഭഗവാൻ ഉപദേശിക്കുന്നതു്. (സകല വേദങ്ങളിൽ നിന്നും ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൽ നിന്നും ഗ്രഹിപ്പാനുള്ളതു് ഇത്രമാത്രമേയുള്ളവെന്നാണു് ഭഗവാൻ ആസകലംകൂടി ഉപദേശിക്കുന്നതു്). ഈ സമ്യഗ്ദർശനത്തിന്നു് ആരാണു് അധികാരി?—ഭഗവാൻ പറയുന്നു—മത്ഭക്തഃ=ഈശ്വരനായും സർവ്വജ്ഞനായും പരമഗുരുവായും വാസുദേവനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ സൎവ്വത്തിന്നുമാത്മാവായി ദർശിക്കുകയും, കാണുന്നതും കേൾക്കുന്നതും സ്പർശിക്കുന്നതും എല്ലാം ഭഗവാൻതന്നെയാണു് എന്നു ദൃഢമായി വിശ്വസിക്കുകയും ചെയ്യുന്നവൻ എന്റെ ഭക്തൻ. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന എന്റെ ഭക്തൻ മുൻപറഞ്ഞ സമ്യഗ്ദർശനത്തെ സിദ്ധിച്ചു് മത്ഭാവത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു് — പരമാത്മഭാവത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു് — യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു—അവൻ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

ഏഴാമദ്ധ്യായത്തിൽ ക്ഷേത്രം ക്ഷേത്രജ്ഞൻ എന്ന ലക്ഷണങ്ങളോടുകൂടി പര എന്നും അപര എന്നും ഈശ്വരന്റെ രണ്ടു പ്രകൃതികൾ വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടു. ഇവ പ്രാണികളുടെ യോനിയാണെന്നും പറഞ്ഞു (അ. 7, ശ്ലോ. 6). എന്നാൽ ക്ഷേത്രമെന്നും ക്ഷേത്രജ്ഞനെന്നുമുള്ള രണ്ടു പ്രകൃതികൾ ഇങ്ങനെയാണു് ഭൂതങ്ങളുടെ (പ്രാണികളുടെ) യോനിയാകുന്നതു് എന്നു് ഇപ്പോൾ പറയുന്നു:

പ്രകൃതിം പുരുഷം ചൈവ വിദ്ധ്യനാദീ ഉഭാവപി
വികാരാംശ്ച ഗുണാംശ്ചൈവ വിദ്ധി പ്രകൃതിസംഭവാൻ. 19

പ്രകൃതിം	പ്രകൃതിയേയും
പുരുഷം ച ഏവ	പുരുഷനേയും
ഉഭൌ അപി	ഇവ രണ്ടിനേയും
അനാദി	അനാദികളെന്നു്
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും
വികാരാൻ ച	ദേഹേന്ദ്രിയാദി വികാരങ്ങളേയും
ഗുണാൻ ച ഏവ	(ഗുണപരിണാമങ്ങളായ) സുഖദുഃഖ മോഹാദികളേയും
പ്രകൃതിസംഭവാൻ	പ്രകൃതിയിൽനിന്നുണ്ടായവയെന്നു്
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും.

പ്രകൃതിയും പുരുഷനും രണ്ടും അനാദികളാണെന്നറിഞ്ഞാലും. ദേഹേന്ദ്രിയാദി വികാരങ്ങളും സുഖദുഃഖമോഹാദികളും പ്രകൃതിയിൽനിന്നുണ്ടായവയാണെന്നും അറിഞ്ഞാലും.

[ശം—ഭാ] പ്രകൃതിയും പുരുഷനും ഈശ്വരന്റെ രണ്ടു പ്രകൃതികളാകുന്നു. ഈ പ്രകൃതി പുരുഷന്മാർ രണ്ടും ആദിയില്ലാത്തവയാകുന്നുവെന്നറിയണം. ഈശ്വരൻ നിത്യനാകയാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രകൃതിയും നിത്യമായിരിക്കുന്നതു യുക്തംതന്നെ. ഈ രണ്ടു പ്രകൃതികളുള്ളതുകൊണ്ടാണു് ഈശ്വരനു് ഈശ്വരത്വം തന്നെ ഉള്ളതു്. ഇവമൂലമാണു് (ഇവയെക്കൊണ്ടാണു്) അദ്ദേഹം ജഗത്തിന്റെ ഉത്പത്തിസ്ഥിതിലയങ്ങൾക്കു ഹേതുവായിഭവിക്കുന്നതു്. ഈ രണ്ടു പ്രകൃതികളും അനാദിയായിരിക്കുന്നതിനാൽ ഇവ സംസാരത്തിന്നു കാരണമായി ഭവിക്കുന്നു.

'അനാദി' എന്ന പദത്തെ ചിലർ 'ന ആദീ=അനാദീ' എന്നു തത്പുരുഷ സമാസമായിട്ടെടുക്കുന്നു. (പ്രകൃതിപുരുഷന്മാർ ആദിയില്ലുള്ളവയല്ല എന്നു് ഇപ്പോൾ അർത്ഥമാകുന്നു.) ഇങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിക്കുന്നതുകൊണ്ടാണു് ഈശ്വരന്നു ജഗത്കാരണത്വം സിദ്ധിക്കുന്നതു് എന്നു് അവർ വാദിക്കുന്നു, അതല്ലാതെ, പ്രകൃതിപുരുഷന്മാർ നിത്യമെന്നുവരികിൽ അവരാണു് ജഗത്തിനെ സൃഷ്ടിച്ചതെന്നും, ഈശ്വരന്നു തത്കർത്തൃത്വമില്ലെന്നും വരുമത്രെ.

ഈ വാദം തെററാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ, പ്രകൃതിപുരുഷന്മാരുടെ ഉത്പത്തിക്കു* മുമ്പ് ഈശ്വരന്നു്, ഭരിപ്പാനായി യാതൊന്നുമില്ലാത്തതിനാൽ (=ഈശിതവ്യാഭാവാൽ), ഈശ്വരത്വമില്ല എന്നു വരുന്നു. സംസാരത്തിന്നു് [ഈശ്വരനല്ലാതെ വേറെ കാരണവുമില്ലെങ്കിൽ മോക്ഷവുമില്ലെന്നാകും. അപ്പോൾ ശാസ്ത്രവും നിഷ്പ്രയോജനമായി ഭവിക്കും. എന്നുതന്നെയല്ല ബന്ധമോക്ഷങ്ങൾ രണ്ടുമില്ലെന്നുംകൂടി വരും. എന്നാൽ ഈശ്വരന്റെ പ്രകൃതികൾ നിത്യമാണ് എങ്കിൽ ഇവയെല്ലാം ഉപപന്നമായി ഭവിക്കുന്നതാണ്— എങ്ങനെ? —പറയുന്നു— വികാരാൻ ച=ബുദ്ധിമുതൽ ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങൾവരെയുള്ള ഇനി പറയുവാൻപോകുന്ന സകല വികാരങ്ങളേയും, ഗുണാൻ ച= സുഖദുഃഖമോഹപ്രത്യയാകാരമായി—സുഖം ദുഃഖം മോഹം എന്നിങ്ങനെ (അന്തഃകരണത്തിന്റെ) വിവിധ അവസ്ഥാഭേദമായി—പരിണമിച്ചിട്ടുള്ള സകല ഗുണങ്ങളേയും പ്രകൃതിസംഭവാൻ വിദ്ധി=ത്രിഗുണാത്മികയായും സകല വികാരങ്ങൾക്കും കാരണമായ ഈശ്വരശക്തിയായുമിരിക്കുന്ന മായയിൽനിന്നുത്ഭവിച്ചവയെന്നറിഞ്ഞാലും—അവയെല്ലാം പ്രകൃതിയുടെപരിണാമങ്ങളാണെന്നറിഞ്ഞാലും.

---

* പ്രകൃതിപുരുഷന്മാർ അനാദിയല്ലെങ്കിൽ ഈശ്വരനെന്ന വ്യവഹാരമേയില്ല. എന്തെന്നാൽ നിർഗ്ഗുണബ്രഹ്മത്തിന്നു പ്രകൃതിപുരുഷന്മാരില്ലെങ്കിൽ (അവരുടെ ഉത്പത്തിക്കു മുൻപ് ഈശ്വരത്വമില്ല. പ്രകൃതിപുരുഷന്മാരോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന സ്ഥിതിയിൽ മാത്രമേ ഈശ്വരൻ എന്ന വ്യവഹാരമുള്ളു എന്നുതന്നെയുമല്ല, പ്രകൃതിപുരുഷന്മാർ അനാദിയല്ല എന്നുവരികിൽ പുരുഷന്നു് അനാദിയായ കർമ്മബന്ധം എന്നതു വരുവാൻ പാടില്ല. മേലിലും ഈശ്വരൻ, പൂർവ്വകർമ്മ സംസ്കാരമായ കാരണംകൂടാതെ, ഒരു ജീവിയെ സുഖിയായും മറെറാരു ജീവിയെ ദുഃഖിയായും സൃഷ്ടിക്കുന്നപക്ഷം അദ്ദേഹത്തിൽ പക്ഷപാതവും ദയയില്ലായ്മയും കല്പിക്കേണ്ടിവരുന്നതിനാൽ ബന്ധമേയില്ലെന്നു പറയേണ്ടിവരും. ബന്ധമില്ലെങ്കിൽ മോക്ഷമില്ല. മോക്ഷമില്ലെങ്കിൽ തത്പ്രതിപാദകമായ ശാസ്ത്രം നിഷ്പ്രയോജനമാകും. എന്നാൽ പ്രകൃതിപുരുഷന്മാർ അനാദിയാണെന്നു സ്വീകരിക്കുന്നപക്ഷം ഈ വൈഷമ്യം യാതൊന്നുമില്ല. അതി

നാൽ പ്രകൃതിപുരുഷന്മാർ അനാദിയാണ് എന്നു പറഞ്ഞതു ശരിതന്നെ.

എന്നാൽ പ്രകൃതിയിൽനിന്നുത്ഭവിച്ചിട്ടുള്ള വികാരങ്ങളും ഗുണങ്ങളും എവയാകുന്നു?—ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

> കാര്യകരണ*കർത്തൃത്വേ ഹേതുഃ പ്രകൃതിരുച്യതേ
> പുരുഷഃ സുഖദുഃഖാനാം ഭോക്തൃത്വേ ഹേതുരുച്യതേ. 20

കാര്യകരണകർത്തൃത്വേ	(ദേഹേന്ദ്രിയാദ്യാകാരമായി പരിണമിപ്പിക്കുന്നതിൽ) ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ സൃഷ്ടിക്കുന്ന സംഗതിയിൽ
പ്രകൃതിഃ	മായ
ഹേതു	കാരണം ആണെന്നു്
ഉച്യതേ	(കപിലാദികളാൽ)പറയപ്പെടുന്നു
പുരുഷഃ (തു)	എന്നാൽ ജീവൻ
സുഖദുഃഖാനാം	സുഖദുഃഖങ്ങളുടെ
ഭോക്തൃത്വേ	അനുഭവവിഷയത്തിൽ
ഹേതുഃ	കാരണം ആണെന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ സൃഷ്ടിക്കുന്ന കാര്യത്തിൽ മായ കാരണമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. സുഖദുഃഖങ്ങളുടെ അനുഭവവിഷയത്തിൽ ജീവനാണ് കാരണമെന്നും പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം—ഭാ] കാര്യകരണകർത്തൃത്വേ—കാര്യം =ശരീരം; കരണങ്ങൾ=ശരീരത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന പതിമ്മൂന്നു കൂട്ടം (=ജ്ഞാനേന്ദ്രിയങ്ങൾ അഞ്ചു്, കർമ്മേന്ദ്രിയങ്ങൾ അഞ്ചു്, മനസ്സ്, ബുദ്ധി, അഹംകാരം). ദേഹത്തെ നിർമ്മിക്കുന്നതായ അഞ്ചു ഭൂതങ്ങളും, അഞ്ചു വിഷയങ്ങളും, എന്നല്ല പ്രകൃതിയിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന മുൻപറയപ്പെട്ട സകല വികാരങ്ങളും, കൂടിയതാണു കാര്യം എന്നു ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു. പ്രകൃതിസംഭവങ്ങളായ സുഖം, ദുഃഖം, മോഹം എന്ന ഗുണങ്ങൾ ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ ആശ്രയിച്ചുനില്ക്കുന്നതിനാൽ അവയെ കാരണമായി ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അപ്രകാരമുള്ള കാര്യകരണങ്ങളെ ഉത്പാദിപ്പിക്കുന്നതിന്നുള്ള ഹേതു പ്രകൃതിയാണെന്നു പറ

* 'കാര്യകാരണ' എന്നു പാഠാന്തരം.

യപ്പെടുന്നു. ഇങ്ങനെ ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ (കാര്യകരണങ്ങളെ) ഉത്പാദിപ്പിക്കുകനിമിത്തം പ്രകൃതി സംസാരത്തിന്നു കാരണമായി ഭവിക്കുന്നു. 'കാര്യകാരണകർത്തൃത്വേ' എന്നു പാഠാന്തരമുണ്ട്. അപ്പോൾ 'കാരണേ' പദത്തിന്നു ഹേതുവെന്നർത്ഥം. യാതൊന്നാണ് മറ്റൊന്നിൻെറ വിപരിണാമ(വേറൊന്നായിട്ടുള്ള മാററ)മായി ഭവിക്കുന്നതു് അതു് അതിൻെറ കാര്യം, അല്ലെങ്കിൽ വികാരം, ആകുന്നു. വികാരത്തെ പ്രാപിക്കുന്ന വികാരി (അതിൻെറ) കാരണവുമാകുന്നു. ഇങ്ങനെ വികാരികളായ കാര്യകാരണങ്ങളുടെ ഉത്പത്തിക്കു ഹേതു പ്രകൃതി എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ, (ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ പത്തു്, വിഷയങ്ങൾ അഞ്ചു്, മനസ്സ് എന്നിങ്ങനെയുള്ള) പതിനാറു വികാരങ്ങൾ കാര്യം. പ്രകൃതിവികൃതികൾ എന്നു പറയപ്പെടുന്ന (മഹത്തത്ത്വം, അഹംകാരം, അഞ്ചു ഭൂതതന്മാത്രകൾ എന്ന) ഏഴുകൂട്ടം കാരണം. ഇവയാണ് കാര്യകാരണങ്ങൾ എന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്. ഇപ്രകാരമുള്ള 'കാര്യകാരണങ്ങളുടെ ഉത്പത്തിക്കു ഹേതു പ്രകൃതി എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഇനി പുരുഷൻ എങ്ങനെയാണു സംസാരത്തിന്നു കാരണമായി ഭവിക്കുന്നതെന്നു പറയുന്നു—പുരുഷൻ, ജീവൻ, ക്ഷേത്രജ്ഞൻ, ഭോക്താവു് എന്നിവയെല്ലാം പര്യായശബ്ദങ്ങളാകുന്നു. സുഖദുഃഖാദിഭോഗ്യവിഷയങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നതിന്നു ഹേതു പുരുഷനാണ് എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. പ്രകൃതിപുരുഷന്മാർ, കാര്യകരണങ്ങളെ ഉത്പാദിപ്പിക്കുന്നതുകൊണ്ടും സുഖദുഃഖങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നതുകൊണ്ടും എങ്ങനെയാണ് (അവർ) സംസാരത്തിന്നു കാരണമായി ഭവിക്കുന്നതു്? പറയുന്നു—പ്രകൃതി, കാര്യം, കരണം (=ദേഹം ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ വിഷയങ്ങൾ) സുഖം ദുഃഖം എന്നീ രൂപമായിട്ടു ഹേതുഫലമായി (കാരണവും തത്കാര്യവുമായി) പരിണമിക്കാതേയും, ചൈതന്യരൂപനായിരിക്കുന്ന പുരുഷൻ (പ്രകൃതിയുടെ ആവക പരിണാമങ്ങളെ) അനുഭവിക്കാതേയും ഇരിക്കുന്നുവെങ്കിൽ, പിന്നെ സംസാരം എവിടെയാണ്? എന്നാൽ കാര്യകരണ(സുഖദുഃഖ)രൂപമായും ഹേതുഫലമായും പരിണമിച്ചിരിക്കുന്നതും, ഭോഗ്യമായതുമായ പ്രകൃതിയോടുകൂടി അതിൻെറ വിപരീതമായും ഭോക്താവായുമിരിക്കുന്ന പുരുഷന്നു് അവിദ്യാരൂപമായ സംബന്ധം എപ്പോഴാണുണ്ടാകുന്നതു് അപ്പോൾ സംസാരമുണ്ടാകുന്നതാണ്. അതിനാൽ പ്രകൃതിപുരുഷന്മാർ കാര്യ

കരണകർത്തൃത്വേനയും സുഖദുഃഖഭോക്തൃത്വേനയും സംസാരത്തിന്നു കാരണമാകുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതു യുക്തംതന്നെ. (പ്രകൃതി കാര്യകരണങ്ങളെ ഉത്പാദിപ്പിക്കുന്നതായും, പുരുഷൻ സുഖദുഃഖങ്ങളുടെ ഭോക്താവായുമിരിക്കുന്നു. അവരുടെ സംയോഗത്തിലാണു സംസാരം) എന്നാൽ സംസാരമെന്നതു് എന്താകുന്നു?—

സുഖദുഃഖങ്ങളെ അനുഭവിക്കുക എന്ന അവസ്ഥതന്നെ സംസാരം. സുഖദുഃഖങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നവനാകയാൽ പുരുഷൻ സംസാരിയായി ഭവിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

സുഖദുഃഖങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നതിനാൽ പുരുഷൻ സംസാരിയാണു് എന്നു പറഞ്ഞു. എന്നാൽ അതു് (സുഖദുഃഖങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നതു്) എന്തുകൊണ്ടാണു്? ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

പുരുഷഃ പ്രകൃതിസ്ഥോ ഹി ഭുങ്ക്തേ പ്രകൃതിജാൻ ഗുണാൻ
കാരണം ഗുണസംഗോഽസ്യ സദസദ്യോനിജന്മസു. 21

പുരുഷഃ	ജീവാത്മാ
പ്രകൃതിസ്ഥഃ ഹി	പ്രകൃതികാര്യമായ ദേഹത്തിൽ (താദാത്മ്യേന) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നതു ഹേതുവായിട്ടു്
പ്രകൃതിജാൻ	(പ്രകൃതികാര്യമായ) ദേഹത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന
ഗുണാൻ	സുഖദുഃഖാദികളെ
ഭുങ്ക്തേ	അനുഭവിക്കുന്നു
അസ്യ	ഈ ജീവാത്മാവിന്നു്
ഗുണസംഗഃ	(ശുഭാശുഭകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്ന) ഇന്ദ്രിയങ്ങളോടുള്ള സംബന്ധം
സദസദ്യോനിജന്മസു	ദേവതിര്യഗാദിയോനികളിൽ ജനിക്കുന്നതിന്നു്
കാരണം	കാരണമായി ഭവിക്കുന്നു.

പ്രകൃതികാര്യമായ ദേഹത്തിൽ (ദേഹമാണു് താൻ എന്ന അഭിമാനത്തോടുകൂടി) ഇരിക്കുന്നതിനാൽ ജീവൻ ദേഹത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന സുഖദുഃഖാദികളെ അനുഭവിക്കുന്നു. (ശുഭാശുഭകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്ന) ഇന്ദ്രിയങ്ങളോടുള്ള സംബന്ധം ഈ ജീവൻ ദേവതിര്യഗാദിയോനികളിൽ ജനിക്കുന്നതിന്നു കാരണമായി ഭവിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പുരുഷഃ=ഭോക്താവ്. പ്രകൃതിസ്ഥഃ=അവിദ്യാലക്ഷണമായും കാര്യകാരണരൂപമായി പരിണമിക്കുന്നതായുമിരിക്കുന്ന പ്രകൃതിയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവൻ—തന്റെ ആത്മാതന്നെയാണ് പ്രകൃതി എന്നു വിചാരിക്കുന്നവൻ എന്നു താത്പര്യം. ഹി=തന്റെ ആത്മാതന്നെയാണ് പ്രകൃതി എന്നു വിചാരിക്കുക ഹേതുവായിട്ട്. പ്രകൃതിജാൻ ഗുണാൻ ഭുങ്ക്തേ=പ്രകൃതിയിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ള സുഖദുഃഖമോഹാകാരങ്ങളായി പ്രകാശിക്കുന്ന ഗുണങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നു. അപ്പോൾ 'ഞാൻ സുഖി, ഞാൻ ദുഃഖി, ഞാൻ മൂഢൻ, ഞാൻ പണ്ഡിതൻ' എന്നിങ്ങനെ പുരുഷൻ (ജീവാത്മാ) വിചാരിക്കുന്നു. അവിദ്യയും പുറമെ താൻ അനുഭവിക്കുന്ന സുഖദുഃഖമോഹങ്ങളായ ഗുണങ്ങളിൽ പുരുഷനുള്ള സംഗം (അവയിൽ ആത്മഭാവം) ആണ് സംസാരത്തിന്—ജന്മത്തിന്—ഉള്ള മുഖ്യകാരണം. ശ്രുതി ഇങ്ങനെ പറയുന്നു—'സ യഥാ കാമോ ഭവതി തത് ക്രതുർഭവതി=അവൻ എങ്ങനെ ഇച്ഛിക്കുന്നുവോ അവന്റെ ബുദ്ധി അതുപ്രകാരമായി ഭവിക്കുന്നു' (ബൃ ഉ, 4. 4. 5). അതിനാൽ ഭഗവാൻ പറയുന്നു—അസ്യസദസദ്യോനിജന്മസു കാരണം ഗുണസംഗഃ=ഭോക്താവായിരിക്കുന്ന പുരുഷനു ഗുണങ്ങളിലുള്ള സംഗമാണ് ഉത്കൃഷ്ടമായും നീചമായുമുള്ള യോനികളിൽ ജനിക്കുന്നതിനുള്ള കാരണം.

അല്ലെങ്കിൽ, 'സദസദ്യോനിജന്മസു അസ്യ സംസാരസ്യ കാരണം ഗുണസംഗഃ' എന്നിങ്ങനെ 'സംസാര'പദത്തെ അധ്യാഹരിച്ച് ഉത്തരാർദ്ധത്തെ ഇങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിക്കാം—സത്തായും (ഉത്കൃഷ്ടമായും) അസത്തായും (നീചമായും) ഉള്ള ജന്മങ്ങളിൽ (ഭോക്താവ് അനുഭവിക്കുന്ന) ഗുണങ്ങളിൽ (ഭോക്താവിന്) ഉള്ള സംഗമാണ് ഈ സംസാരത്തിനുള്ള കാരണം. സദ്യോനികൾ=ദേവാദിയോനികൾ. അസദ്യോനികൾ=പശ്വാദിയോനികൾ. (ഏകദേശം) സത്തായും (ഏകദേശം) അസത്തായുമിരിക്കുന്ന (അവയുടെ മധ്യത്തിലിരിക്കുന്ന)വയാണ് മനുഷ്യയോനികൾ എന്ന് ധ്വനികൊണ്ടു ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. ഇങ്ങനെ എടുക്കുന്നതുകൊണ്ട് ഒരു പ്രമാണത്തിനും വിരോധമായിരിക്കുന്നില്ല.

ഈ ശ്ലോകത്തിന്റെ താത്പര്യം താഴെ പറയുംപ്രകാരമാകുന്നു—(പുരുഷൻ) പ്രകൃതിയിൽ (താദാത്മ്യേന) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നു പറയപ്പെടുന്ന അവിദ്യയും, (പുരുഷന്ന്) ഗുണങ്ങളിൽ ഉള്ള സംഗവും അല്ലെങ്കിൽ കാമവും, (ഇവ രണ്ടും) ആണ് സംസാരത്തിന്നു കാരണമായിരിക്കുന്നതു്. ഈ കാരണങ്ങളെ രണ്ടിനേയും വജ്ജിക്കേണ്ടതാണ് എന്നു കാണിപ്പാൻവേണ്ടിയാണ് ഇവയെപ്പററി ഇത്രയും പറഞ്ഞതു്. ഇവയിൽനിന്നു നിവത്തിപ്പാനുള്ള ഉപായം (മാർഗ്ഗം) സന്ന്യാസസഹിതമായ ജ്ഞാനവൈരാഗ്യങ്ങളാകുന്നു. ഇതു ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൽ നല്ലവണ്ണം പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുമുണ്ടു്. ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞ വിഷയമായിരിക്കുന്ന ആ ജ്ഞാനത്തെപ്പററി ഈ അദ്ധ്യായത്തിന്റെ ആരംഭത്തിൽ വിസ്തരിച്ചു പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലൊ. 'യത് ജ്ഞാത്വാമൃതമശ്നുതേ' (അ. 13, ശ്ലോ. 12) എന്നതു മുതല്ക്കു് ('ന സത്തന്നാസദുച്യതേ' എന്നതുവരെ) ഉള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു് അന്യവസ്തുവില്ലെന്നു സാധിച്ചും, ('സർവ്വതഃപാണിപാദം തത്' എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു്) സ്വതേ ഇല്ലാത്ത ധർമ്മങ്ങളെ അധ്യാരോപിച്ചും ആണ് ആ ജ്ഞാനത്തെ പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ളതു്.

സമാധാനം:—ആത്മാവിന്നു ബുദ്ധ്യാദിയോടുള്ള സംബന്ധം നിത്യമല്ല. എന്തെന്നാൽ അവയവരഹിതമായിട്ടുള്ളതും അവയവത്തോടുകൂടിയതും തമ്മിൽ സംയോഗസമവായാദിസംബന്ധം സംഭവിക്കുന്നതല്ല. അതിനാൽ ആത്മാവിന്നു ബുദ്ധ്യാദിയോടു് ആധ്യാസികമായ സംബന്ധം മാത്രമാകുന്നു. സ്വാജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള ഈ സംബന്ധം ആത്മാവിനെ ബന്ധിപ്പിക്കുന്നുവെങ്കിലും വിവേകവിജ്ഞാനംകൊണ്ടു് ആത്മാ അതിൽനിന്നു നിവർത്തിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. ഈ സംഗതിയെ മനസ്സിലാക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ആത്മാവിന്നു പ്രകൃതിസംബന്ധത്താലുണ്ടാകുന്ന സംസാരത്തേയും തത്കാരണത്തേയും വിശദമായി പറയുന്നു—പുരുഷ ഇതി.

ഇനി അതിന്റെ (മോക്ഷഹേതുവായിരിക്കുന്ന പ്രകൃതത്തിൽ പറയുന്ന ജ്ഞാനത്തിന്റെ) സാക്ഷാൽ നിർദ്ദേശത്തെത്തന്നെ ചെയ്യുന്നു—(ആത്മാ സ്വതഃ എന്തു സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയതാണ് എന്നു പറയുന്നു)—

ഉപദ്രഷ്ടാനുമന്താ ച ഭർത്താ ഭോക്താ മഹേശ്വരഃ
പരമാത്മേതി ചാപ്യുക്തോ ദേഹേഽസ്മിൻ പുരുഷഃ പരഃ. 22

പുരുഷഃ	ജീവാത്മാ
അസ്മിൻ ദേഹേ അപി	പ്രകൃതികാര്യമായിരിക്കുന്ന ഈ ദേഹത്തിലിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും
പരഃ	ദേഹത്തിൽനിന്നന്യമായിരിക്കുന്നു(ദേഹഗുണങ്ങളോടു ചേർന്നിരിക്കുന്നില്ല)
(യസ്മാത്)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
ഉപദ്രഷ്ടാ	(ദേഹാദിയിൽനിന്നു വേറെയായിട്ടുതന്നെ തത് സമീപേ നിന്നു കാണുന്നവനായും (സാക്ഷിയായും)
അനുമന്താ ച	അനുമോദിക്കുന്നവനായിട്ടുതന്നെ സന്നിധിമാത്രം കൊണ്ടു സകലത്തേയുമനുഗ്രഹിക്കുന്നവനായും
ഭർത്താ	(ഐശ്വരമായിരിക്കുന്ന രൂപം കൊണ്ടു്) ഈ ജഗത്തിനെ (അല്ലെങ്കിൽ ദേഹത്തെ)ഭരിക്കുന്നവനായും
ഭോക്താ	പാലകനായും (സുഖദുഃഖാദി ഭോജ്യവസ്തുക്കളെ അനുഭവിക്കുന്നവനായും)
മഹേശ്വരഃ	ബ്രഹ്മാദികൾക്കുംകൂടി പതിയായും
പരമാത്മാ ഇതി ച	അന്തര്യാമിയായും
ഉക്തഃ	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

ജീവാത്മാ ഈ ദേഹത്തിലിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും തദ്ഭിന്നമായി (ദേഹഗുണങ്ങളോടു ചേരാതെ) തന്നെയിരിക്കുന്നു. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, ആത്മാ സാക്ഷിയായും (സമീപത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്തുകൊണ്ടു കാണുന്നവനായും), അനുമോദിക്കുന്നവനായും (സന്നിധിമാത്രംകൊണ്ടു സകലത്തേയുമനുഗ്രഹിക്കുന്നവനായും), ഈ ദേഹത്തെ ഭരിക്കുന്നവനായും, പാലനംചെയ്യുന്നവനായും), ബ്രഹ്മാദികൾക്കും കൂടി പതിയായും, അന്തര്യാമിയായും (ശ്രുതികളിൽ) പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] ഉപദ്രഷ്ടാ=സമീപേ സ്ഥിതിചെയ്തുകൊണ്ടു താനൊന്നും ചെയ്യാതെ കാണുകമാത്രം ചെയ്യുന്നവൻ ഋത്വി

കരും യജമാനനും യജ്ഞകർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുമ്പോൾ യജ്ഞവിദ്യയിൽ കുശലനായ വേറൊരുവൻ അവരുടെ സമീപേ ഇരുന്നുകൊണ്ടു, താൻ യാതൊന്നും പ്രവർത്തിക്കാതെ, അവർ പ്രവർത്തിക്കുന്നതിന്റെ ഗുണദോഷത്തെ നോക്കുകമാത്രം ചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. അതുപോലെ ആത്മാ ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ വ്യാപാരങ്ങളിൽ പ്രവൎത്തിക്കാതെ അവയിൽനിന്നന്യനായി തദ്വിലക്ഷണനായി സമീപേ സ്ഥിതി ചെയ്തുകൊണ്ടു് അവയുടെ വ്യാപാരങ്ങളെ ദശിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ ഇങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിക്കാം—ദേഹം, ചക്ഷുസ്സ്, മനസ്സു്, ബുദ്ധി, ആത്മാ ഇവയെല്ലാം (ഒന്നിനൊന്നു്) ദ്രഷ്ടാക്കളായിരിക്കുന്നു. ഇവയിൽ എല്ലാററിലും പുറമേയുള്ള ദ്രഷ്ടാവു് ദേഹമാകുന്നു. ദേഹം മുതൽ ഉള്ളിലേക്കു ക്രമത്തിൽ നോക്കുന്നതായാൽ ഏററവുമാന്തരമായിട്ടും സമീപമായിട്ടും—പ്രത്യക് ആയിട്ടും—ആത്മാതന്നെയാകുന്നു. അതിന്നും ആന്തരമായിട്ടു വേറൊരു ദ്രഷ്ടാവില്ല. അതിശയസാമീപ്യം കൊണ്ടു് (പ്രത്യഗാത്മാവായി) ദ്രഷ്ടാവായിരിക്കുന്നതിനാൽ ഉപദ്രഷ്ടാ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. (യജ്ഞവിദ്യാകുശലനായവൻ) യജ്ഞകർമ്മത്തിന്റെ ഉപദ്രഷ്ടാ എന്നതുപോലെ [യജമാനന്റേയും ഋത്വിക്കുകളുടേയും യജ്ഞകർമ്മത്തിൽ എപ്രകാരമാണു് യജ്ഞവിദ്യയിൽ കുശലനായവൻ ഗുണത്തേയാകട്ടേ ദോഷത്തേയാകട്ടേ, തത്സമീപേ സ്ഥിതിചെയ്തുകൊണ്ടു് (ഉപദ്രഷ്ടാവായിട്ടു്) വിഷയീകരിക്കുന്നതു് അതുപോലെ ചിന്മാത്രസ്വഭാവനായ ആത്മാ] സൎവ്വത്തേയും വിഷയീകരിക്കുന്നതിനാൽ ഉപദ്രഷ്ടാവെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അനുമന്താ=വ്യാപാരംചെയ്യുന്നവരിലും വ്യാപാരങ്ങളിലും പരിതോഷിക്കുന്നവൻ അനുമന്താ (=അനുമോദത്തെ—പരിതോഷത്തെ—ചെയ്യുന്നവൻ) അല്ലെങ്കിൽ ദേഹേന്ദ്രിയവ്യാപാരങ്ങളിൽ താൻ പ്രവൎത്തിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും പ്രവർത്തിക്കുന്നപോലെ അവയ്ക്കു് അനുകൂലമായിരിക്കുന്നവൻ അനുമന്താ. അല്ലെങ്കിൽ, സ്വസ്വവ്യാപാരങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നവയ്ക്കു കേവലം സാക്ഷിമാത്രമായിരിക്കുകയാൽ അവറ്റു് യാതൊരു പ്രതിബന്ധവും കൂടാതെ നില്ക്കുന്നവൻ അനുമന്താ. ഭൎത്താ—ദേഹേന്ദ്രിയമനോബുദ്ധികൾ അന്യനായും ചൈതന്യസ്വരൂപനായുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവിന്നുവേണ്ടി കൂടിച്ചേൎന്നു നില്ക്കുന്നതിനാൽ അവ

ചൈതന്യാ ഭാസങ്ങളായി ഭവിക്കുന്നു (അവ ചൈതന്യത്തോടുകൂടിയവയെന്നപോലെതോന്നുന്നു). അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ദേഹാദികൾക്ക് ആത്മാവാണ് സ്വരൂപത്തെ ഉണ്ടാക്കിയിട്ടുള്ളത്. അതിനാൽ ആത്മാ ഭർത്താവെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഭോക്താ ബുദ്ധിക്ക വിഷയമായിരിക്കുന്ന സുഖദുഃഖമോഹാത്മകങ്ങളായ സകല പ്രത്യയങ്ങളും, അവയുടെ ഉത്പത്തിയിൽത്തന്നെ ചൈതന്യാത്മാവിനാൽ ഗ്രഹിക്കപ്പെട്ടപോലെയായിത്തീരുന്നു. അഗ്നിക്ക് ഉഷ്ണം എന്നതുപോലെ നിത്യചൈതന്യംതന്നെ സ്വരൂപമായ ആത്മാവിൽനിന്ന് അവ വേറെയാണെന്നും തോന്നപ്പെടുന്നു. അതിനാൽ ആത്മാ ഭോക്താ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. മഹേശ്വരഃ—സർവ്വത്തിന്നും ആത്മാവായിരിക്കുന്നതിനാലും സ്വതന്ത്രനായിരിക്കുന്നതിനാലും മഹേശ്വരൻ. അദ്ദേഹം മഹാനും ഈശ്വരനുമാണ്. പരമാത്മാ—ഉപദ്രഷ്ട്യത്വാദിലക്ഷണത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ആത്മാ പരമനാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ അവിദ്യയാൽ പ്രത്യഗാത്മത്വേന കല്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ദേഹാദിബുദ്ധ്യന്തമുള്ളവയിൽനിന്നു് ആത്മാ മേലെയാകുന്നു. അതിനാൽ പരമാത്മാ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ ശ്രുതിയിലും 'സോന്തഃ പരാ മാ' എന്നു പറയുന്നു—അതെവിടെയാകുന്നു?—ഈ ദേഹത്തിലാകുന്നു പുരുഷനിരിക്കുന്നത്. പുരുഷൻ അവ്യക്തത്തിൽനിന്നു പരനാകുന്നു. 'ഉത്തമഃ പുരുഷസ്ത്വന്യഃ പരമാത്മേത്യുദാഹൃതഃ' (അ 15, ശ്ലോ. 17) എന്നു് ഇനി മേലിൽ പറയുന്നതുമാകുന്നു.

'ക്ഷേത്രജ്ഞം ചാപി മാം വിദ്ധി' (അ. 13, ശ്ലോ. 2) എന്നുപറഞ്ഞിട്ടുള്ള ആ ക്ഷേത്രജ്ഞനെപ്പററി ഒരു വിധം വർണ്ണിച്ചവസാനിപ്പിച്ചു. ഇപ്രകാരം വർണ്ണിപ്പിക്കപ്പെട്ട ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ ആത്മാവിനെ (അറിയുന്നവൻ) —

യ ഏവം വേത്തി പുരുഷം പ്രകൃതിം ച ഗുണൈഃ സഹ
സർവ്വഥാ വർത്തമാനോപി ന സ ഭൂയോഽഭിജായതേ. 23

ഏവം	ഇപ്രകാരം (ഉപദ്രഷ്ട്യത്വാദിരൂപമായി)
പുരുഷം	പുരുഷനേയും
ഗുണൈഃ സഹ	സുഖദുഃഖാദി പരിണാമങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന

പ്രകൃതിം ച	പ്രകൃതിയേയും
യഃ	യാതൊരുവൻ
വേത്തി	അറിയുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
സർവ്വഥാ വർത്തമാനഃ അപി	ഏതുവിധത്തിലിരിക്കുന്നവനായാലും (വിധിയെ അതിക്രമിച്ചു നടക്കുന്നവനായാലും)
ഭൂയഃ	പിന്നേയും
ന അഭിജായതേ	ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

ഇപ്രകാരം പുരുഷനേയും സുഖദുഃഖാദിപരിണാമങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന പ്രകൃതിയേയും യാതൊരുവൻ അറിയുന്നുവോ അവൻ ഏതുവിധത്തിലിരിക്കുന്നവനായാലും പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല (മോചിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] യാതൊരുവൻ പുരുഷനെ മേല്പറഞ്ഞപ്രകാരം 'ഇതു ഞാനാകുന്നു' എന്നിങ്ങനെ സാക്ഷാൽ ആത്മഭാവത്തോടു കൂടി അറിയുകയും, അവിദ്യാലക്ഷണത്തോടുകൂടിയതും വിദ്യ കൊണ്ടു് ഇല്ലാതെയാകുന്നതുമായ പ്രകൃതിയെ മുൻവിവരിച്ചപ്രകാരമുള്ള സ്വവികാരങ്ങളായ ഗുണങ്ങളോടുകൂടി അറിയുകയും ചെയ്യുന്നുവോ അവൻ ഏതൊരവസ്ഥയിലിരിക്കുന്നവനായാലും പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. അവന്റെ ഈ വിദ്വച്ഛരീരം (അവൻ വിദ്വത്തം സമ്പാദിച്ചിരിക്കുന്ന ഈ ശരീരം) നശിച്ചതിന്റെശേഷം പിന്നേയും അവൻ ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നർത്ഥം. 'സർവ്വഥാ വർത്തമാനഃ അപി' (അവൻ ഏതുവിധം നടക്കുന്നവനായാലും) എന്നതിലുള്ള 'അപി' ശബ്ദം കൊണ്ടു സ്വധർമ്മത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്ന വിദ്വാൻ പുനർജ്ജന്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നു പറയുവാനുണ്ടോ എന്നഭിപ്രായം.

പൂർവ്വപക്ഷം: — ജ്ഞാനമുണ്ടായതിന്റെശേഷം പുനർജ്ജന്മമില്ലെന്നു പറഞ്ഞതു യുക്തംതന്നെ. എന്നാൽ ജ്ഞാനമുണ്ടാകുന്നതിന്നുമുമ്പു് (ഈ ജന്മത്തിൽത്തന്നെ) ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മങ്ങളും അതിന്റെ ശേഷമുള്ളവയും, അതിന്നുമുമ്പു് അനേകം ജന്മങ്ങളിൽ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മങ്ങളും, ഫലത്തെ പ്രാപിക്കാതെ നശിക്കുമെന്നു പറയുന്നതു യുക്തമല്ല. അതിനാൽ

(ജ്ഞാനോൽപത്തിക്കശേഷവും) മൂന്നു ജന്മംകൂടി വേണ്ടിവരുന്ന താണ്. എന്തെന്നാൽ ഈ ആരബ്ധജന്മത്തിൽ ഫലത്തിൽ പ്രവൃത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന കർമ്മങ്ങൾ (തത്തത്ഫലത്തെ പ്രാപിക്കാതെ) നശിക്കുമെന്നു പറയുന്നതു് എത്രത്തോളം ശരി യല്ലയോ അതുപോലെ മുൻപറഞ്ഞ കർമ്മങ്ങളും ഫലത്തെ പ്രാ പിക്കാതെ നശിക്കുമെന്നു പറയുന്നതു യുക്തമല്ല. കർമ്മങ്ങൾക്കു് (തമ്മിൽ) വിശേഷമുള്ളതായിട്ടു ധരിച്ചിട്ടില്ല. അതിനാൽ മുൻ പറഞ്ഞ) മൂന്നുജാതി കർമ്മങ്ങൾക്കു മൂന്നു ജന്മം ആവശ്യമാകുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ മൂന്നുജാതി കർമ്മങ്ങൾക്കുംകൂടി ഒരു ജന്മമെങ്കിലുമാ വശ്യമാണ്. അങ്ങനെയല്ലെങ്കിൽ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മം (ഫലത്തെ പ്രാപിക്കാതെ) നശിക്കുന്നുവെന്നതു സകലദിക്കി ലും സംശയത്തിന്നിടയായിത്തീരുന്നതാണ്. ശാസ്ത്രം നിഷ്പ്ര യോജനമായിത്തീരുകയുംചെയ്യും. അതിനാൽ 'ന സ ഭൂയോഭി ജായതേ' എന്നു പറഞ്ഞതു ശരിയായില്ല.

സമാധാനം:—ഈ വാദം ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, 'ക്ഷീ യന്തേ ചാസ്യ കർമ്മാണി=അവന്റെ സകല കർമ്മങ്ങളും നശിക്കുന്നു' (മുണ്ഡകോപനിഷത്ത് 2. 2. 8).

'ബ്രഹ്മ വേദ ബ്രഹ്മൈവ ഭവതി=ബ്രഹ്മത്തെ അറിയുന്ന വൻ ബ്രഹ്മംതന്നെയായി ഭവിക്കുന്നു' (മു. ഉ. 3. 2. 9).

'തസ്യ താവദേവ ചിരമിഷീകാതൂലവൽ സർവ്വകർമ്മാ ണി പ്രദൂയന്തേ=ഇഷീകാതൂലംപോലെ അവന്റെ സർവ്വകർമ്മ ങ്ങളും ദഹിച്ചുപോകുന്നു' (ഛാ. ഉ. 5. 24. 3)

എന്നിങ്ങനെ അനേകം ശ്രുതികൾ, ജ്ഞാനോൽപത്തിക്കു ശേഷം സർവ്വ കർമ്മങ്ങളും നശിക്കുന്നുവെന്നു കാണിക്കുന്നു. 'യഥൈധാംസി' (അ. 4, ശ്ലോ. 37) എന്നുംമററുമുള്ള ശ്ലോകങ്ങ ളെക്കൊണ്ടു വിദ്വാന്മാരുടെ കർമ്മം ദഹിച്ചുപോകുമെന്നു് ഇവി ടെ (ഗീതയിൽ)ത്തന്നെ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്. ഇനി മേലിലും പറയു ന്നതാകുന്നു. ഇതു യുക്തിക്കും ചേന്നിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ അവിദ്യ കാമം മുതലായ ക്ലേശബീജങ്ങൾനിമിത്തമുണ്ടാകുന്ന കർമ്മങ്ങളാണ് ജന്മാന്തരത്തിന്നു കാരണമായി ഭവിക്കുന്നതു്. അഹംകാരത്തോടുകൂടി ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മങ്ങളാണ് ഫല ത്തെ കൊടുക്കുന്നവ, അന്യകർമ്മങ്ങൾ ഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കു

ന്നില്ല, എന്നു ഭഗവാൻ ഗീതയിൽ അവിടവിടെയായി പല ദിക്കിലും ഉപദേശിച്ചിട്ടുമുണ്ടു്.

'ബീജാന്യഗ്ന്യുപദഗ്ധാനി ന രോഹന്തി യഥാ പുനഃ
ജ്ഞാനദഗ്ധൈസ്തഥാ ക്ലേശൈർന്നാത്മാ സംപദ്യതേ പുനഃ'
—അഗ്നിയാൽ ദഹിപ്പിക്കപ്പെട്ട വിത്തുകൾ എപ്രകാരം മുളയ്ക്കുന്നില്ലയോ, അതുപോലെ ജ്ഞാനത്താൽ ക്ലേശങ്ങൾ ദഹിപ്പിക്കപ്പെട്ടാൽ പിന്നെ ആത്മാ ജന്മാന്തരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നു വേറെ ദിക്കിലും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ജ്ഞാനോത്പത്തിക്കു ശേഷമുള്ള കർമ്മങ്ങൾ, ജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതിനാൽ, ദഹിച്ചുപോകുന്നുവെന്നു സമ്മതിക്കാം. എന്നാൽ ഈ ജന്മത്തിൽ ജ്ഞാനോത്പത്തിക്കു മുൻപു് ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ളവയും, അതിന്നും മുൻപു് കഴിഞ്ഞുപോയ അനേകം ജന്മങ്ങളിൽ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ളവയുമായ കർമ്മങ്ങൾ ദഹിച്ചുപോകുന്നുവെന്നു പറയുന്നതു യുക്തമല്ല.

സമാധാനം:—അങ്ങനെയല്ല. എന്തെന്നാൽ, 'സർവ്വകർമ്മാണി' (അ. 4, ശ്ലോ. 37) എന്ന വിശേഷണം പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നു. (അതുകൊണ്ടു സകല കർമ്മങ്ങളും ഉൾപ്പെടുന്നു.)

പൂർവ്വപക്ഷം:—ജ്ഞാനോത്പത്തിക്കുശേഷമുള്ള സർവ്വകർമ്മങ്ങൾ എന്നേ അതിന്നർത്ഥമുള്ളു.

സമാധാനം:—അല്ല. എന്തെന്നാൽ അങ്ങനെ സങ്കോചിക്കുന്നതിന്നു് (ആ വിശേഷണത്തിന്നു് അപ്രകാരം ചുരുക്കി അർത്ഥം പറയുന്നതിന്നു്) കാരണം കാണുന്നില്ല. 'ഈ ദേഹോത്പത്തിക്കു ഹേതുവായ കർമ്മങ്ങൾ, ജ്ഞാനോത്പത്തിക്കുശേഷവും, നശിക്കാതെ ഫലത്തെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുന്നു. അതുപോലെതന്നെ ഇനിയും ഫലത്തെ പ്രാപിക്കാതെയുള്ള കർമ്മങ്ങൾ (ജ്ഞാനോത്പത്തിക്കുശേഷവും) ഫലത്തെ പ്രാപിക്കാതെ നശിക്കുമെന്നതു യുക്തമല്ല, എന്നു പൂർവ്വപക്ഷക്കാരൻ പറയുന്നതു തെററാകുന്നു. എങ്ങനെ?—പറയാം—ആദ്യം പറഞ്ഞ കർമ്മങ്ങൾ, പ്രയോഗിക്കപ്പെട്ട (വിട്ടിരിക്കുന്ന) ശരംപോലെ, ഫലത്തിൽ പ്രവൃത്തി തുടങ്ങിയിരിക്കുന്നു. ഒരു ലക്ഷ്യത്തെ ഉന്നംവെച്ചു വില്ലിൽനിന്നു വിട്ട ഒരു ശരം ആ ലക്ഷ്യത്തെ മുറിച്ചുകഴിഞ്ഞാലും അതിന്റെ ശക്തി നിലച്ചാൽമാത്രമേ

അറ്റു താഴത്തു വീഴുന്നുള്ളു. അപ്രകാരംതന്നെ ഈ ശരീരംകൊണ്ടുള്ള പ്രയോജനം അവസാനിച്ചാലും ശരീരോത്പാദനത്തിന്നു ഹേതുവായ കർമ്മങ്ങളും, അവയിലുള്ള ശക്തി ക്ഷയിക്കുന്നതുവരെ, മുൻപത്തെപ്പോലെ ഫലത്തിൽ പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടുതന്നെയിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ ആ ശരത്തെത്തന്നെ വിടാതെ വില്ലിൽ തൊടുത്തുനിർത്തിയിട്ടേയുള്ളവെങ്കിൽ അതിനെ തിരിയെ എടുക്കാവുന്നതാണ്. അതുപോലെതന്നെ ഫലത്തിൽ പ്രവൃത്തി തുടങ്ങാതെ സ്വാശ്രയത്തിൽ (സാഭാസമായ അന്തഃകരണത്തിൽ) സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന കർമ്മങ്ങളെ ജ്ഞാനം നിർബ്ബീജ(ഫലരഹിത)മാക്കിത്തീർക്കുന്നു. അതിനാൽ വിദ്വാന്റെ ശരീരം നശിച്ചാൽ 'ന സ ഭൂയോഽഭിജായതേ—അവൻ പിന്നേയും ജനിക്കുന്നില്ല' എന്നു പറഞ്ഞതു യുക്തംതന്നെ എന്നതു സിദ്ധമായി.

ഇനി ആത്മദർശനത്തിന്നു വേണ്ടുന്ന ധ്യാനം മുതലായ ഉപായഭേദങ്ങളെപ്പററി പറയുന്നു:

ധ്യാനേനാത്മനി പശ്യന്തി കേചിദാത്മാനമാത്മനാ
അന്യേ സാംഖ്യേന യോഗേന കർമ്മയോഗേന ചാപരേ. 24

ആത്മാനം	പരമാത്മാവിനെ
കേചിത്	ചിലർ
ധ്യാനേന	ധ്യാനംകൊണ്ടു് (ആത്മാകാരപ്രത്യയവൃത്തി കൊണ്ടു്)
ആത്മനി	ദേഹത്തിൽ
ആത്മനാ	മനസ്സ്കൊണ്ടു്
പശ്യന്തി	കാണുന്നു
അന്യേ	മററുചിലർ
സാംഖ്യേന യോഗേന	സാംഖ്യംകൊണ്ടും യോഗംകൊണ്ടും
അപരേ ച	വേറെ ചിലർ
കർമ്മയോഗേന	കർമ്മയോഗംകൊണ്ടും
(പശ്യന്തി)	കാണുന്നു.

ധ്യാനത്തിൽ ചിലർ ആത്മാവിനെ ദേഹത്തിൽ മനസ്സുകൊണ്ടു കാണുന്നു. മററു ചിലർ സാംഖ്യംകൊണ്ടും (സാഷ്ടാംഗ)

യോഗംകൊണ്ടും, വേറെ ചിലർ കർമ്മയോഗംകൊണ്ടും ആത്മാവിനെ കാണുന്നു.

[ശം—ഭാ] ശബ്ദാദി വിഷയങ്ങളിൽനിന്നു ശ്രോത്രാദീന്ദ്രിയങ്ങളെ നിവർത്തിപ്പിച്ച് അവയെ മനസ്സിൽ നിർത്തി മനസ്സിനെ പ്രത്യക്ചേതയിതാവിൽ (പ്രത്യഗാത്മാവിൽ) ഉറപ്പിച്ച് അതിനെത്തന്നെ ഏകാഗ്രമായി ചിന്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നതു ധ്യാനം. അതിനാലാകുന്നു 'ധ്യായതീവ ബകോ ധ്യായതീവ പൃഥിവീ ധ്യായന്തീവ പർവ്വതാഃ=കൊക്കു ധ്യാനിക്കുന്നുവോ എന്നു തോന്നും, പൃഥിവി ധ്യാനിക്കുന്നുവോ എന്നു തോന്നും, പർവ്വതങ്ങൾ ധ്യാനിക്കുന്നുവോ എന്നു തോന്നും' എന്ന ഉപമ (ഛാ. ഉ. 7. 6. 1). തൈലധാരപോലെ ഇടമുറിയാതെയുള്ള ചിന്തനമാകുന്നു ധ്യാനം. അപ്രകാരമുള്ള ധ്യാനംകൊണ്ട്; കേചിത്=(ഉത്തമാധികാരികളായ) ചില യോഗികൾ; ആത്മനി=ബുദ്ധിയിൽ; ആത്മാനം=പ്രത്യക്ചേതനനെ; ആത്മനാ=ധ്യാനത്താൽ സംസ്കരിക്കപ്പെട്ട അന്തഃകരണംകൊണ്ട്; പശ്യന്തി=കാണുന്നു. അന്യേ=(മധ്യമാധികാരികളായ) മററു ചിലർ; സാംഖ്യേന യോഗേന=സാംഖ്യയോഗംകൊണ്ട്. സാംഖ്യം—'ഈ കാണുന്നതെല്ലാം സത്ത്വരജസ്തമോഗുണങ്ങളാകുന്നു. അവ എന്നാൽ ദർശിക്കപ്പെടുന്നവയാകുന്നു. ഞാൻ അവയിൽനിന്ന് അന്യനാകുന്നു. ഞാൻ അവയുടെ വ്യാപാരങ്ങൾക്കു സാക്ഷിയായിരിക്കുന്നു. ഞാൻ നിത്യനായും ഗുണവിലക്ഷണനായുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവാകുന്നു' എന്നും മററുമുള്ള ചിന്തനമാകുന്നു സാംഖ്യം. അതാകുന്ന യോഗം സാംഖ്യയോഗം. അങ്ങനെയുള്ള സാംഖ്യയോഗംകൊണ്ടു ചിലർ ആത്മാവിനെ ബുദ്ധിയിൽ മനസ്സുകൊണ്ടു കാണുന്നു. കർമ്മയോഗേന=കർമ്മം തന്നെയായ യോഗം. ഈശ്വരാർപ്പണബുദ്ധ്യാ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്ന കർമ്മങ്ങൾ, യോഗസിദ്ധ്യർത്ഥമായി ഭവിക്കുന്നതിനാൽ ഗൗണവൃത്തികൊണ്ടു യോഗമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. കർമ്മയോഗംകൊണ്ടു ചിത്തശുദ്ധി വന്നു ജ്ഞാനമുണ്ടാകുന്നു. അങ്ങനെയുള്ള കർമ്മയോഗംകൊണ്ട് (അധമാധികാരികളായ) ചിലർ ആത്മാവിനെ ദർശിക്കുന്നു.

അന്യേ ത്വേവമജാനന്തഃ ശ്രുത്വാന്യേഭ്യ ഉപാസതേ
തേഽപി ചാതിതരന്ത്യേവ മൃത്യും ശ്രുതിപരായണാഃ 25

ഏവം	ഇപ്രകാരം (ഉപദ്രഷ്ടൃത്വാദിലക്ഷണ നായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ സാംഖ്യ യോഗാദിമാർഗ്ഗേണ സാക്ഷാത്ക്കരി ക്കുന്നതിന്ന്)
അജാനന്തഃ	അറിയാത്ത
അന്യേ തു	മററുചിലരാകട്ടേ
അന്യേഭ്യഃ	ഗുരു മുതലായ അന്യജനങ്ങളിൽനിന്ന്
ശ്രുത്വാ	(ഉപദേശമായി) കേട്ട്
ഉപാസതേ	ധ്യാനിക്കുന്നു
തേ അപി ച	അവരുംകൂടി
ശ്രുതിപരായണാഃ	ഗുരൂപദേശത്തെ എപ്പോഴുമാശ്രയിക്കു ന്നവരായി
മൃത്യും	സംസാരബന്ധത്തെ
അതിതരന്തി ഏവ	ക്രമേണ അതിക്രമിക്കുന്നു.

എന്നാൽ ഈവിധം (മേൽപറഞ്ഞവിധം) യാതൊന്നുമറിഞ്ഞു കൂടാത്ത മററുചിലർ ഗുരു മുതലായ അന്യജനങ്ങളിൽനിന്ന് ഉപദേശത്തെ കേട്ട് ഉപാസിക്കുന്നു. അവരുംകൂടി, ഉപദേശശ്രവണപരായണന്മാരായിട്ട്, സംസാരബന്ധത്തെ അതിക്രമിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] എന്നാൽ മേൽപറഞ്ഞ ഏതെങ്കിലും ഒരു ഉപായത്താൽ ആത്മാവിനെ അറിവാൻ കഴിയാത്ത മററുചിലർ ഗുരുക്കന്മാരിൽനിന്ന് 'ഇന്ന വിധം ചിന്തിക്കണം' എന്ന ഉപദേശത്തെ കേട്ട ശ്രദ്ധയോടുകൂടി ചിന്തിക്കുന്നു. അവരുംകൂടി മൃത്യുവോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന സംസാരത്തെ അതിക്രമിക്കുന്നു. ശ്രുതിപരായണാഃ—മോക്ഷമാർഗ്ഗത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നതിന്നു ശ്രവണംതന്നെ ഉത്കൃഷ്ടസാധനമായി വിചാരിക്കുന്നവർ. അങ്ങനെയുള്ളവർ സ്വയമേവ വിവേകമില്ലാത്തവരും അന്യന്റെ ഉപദേശത്തെ പ്രമാണീകരിക്കുന്നവരുമാകുന്നുവെന്നഭിപ്രായം. അവരുംകൂടി മൃത്യുവിനെ അതിക്രമിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു പ്രമാണത്തെ സംബന്ധിച്ചേടത്തോളം സ്വതന്ത്രന്മാരും, വിവേകികളുമായവർ മൃത്യുസഹിതമായ സംസാരത്തിൽനിന്നു നിവർത്തിക്കുമെന്നതു പറയുവാനുണ്ടോ എന്നഭിപ്രായം.

യാവത്സംജായതേ കിഞ്ചിത്സത്ത്വം സ്ഥാവരജംഗമം
ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞസംയോഗാത്തദ്വിദ്ധി ഭരതർഷഭ. 26

ഹേ ഭരതർഷഭ	അല്ലയോ ഭരതകുലശ്രേഷ്ഠ
സ്ഥാവരജംഗമം	സ്ഥാവരജംഗമമായി
കിഞ്ചിത് സത്വം യാവത്	യാതൊരു വസ്തുവെങ്കിലും
സംജായതേ	ഉണ്ടാകുന്നുവോ
തത്	അതു്
ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞ—	ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ
സംയോഗാത്	സംബന്ധത്തിലുണ്ടാകുന്നതായി
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും.

അല്ലയോ ഭരതകുലശ്രേഷ്ഠ, സ്ഥാവരജംഗമമായി എന്തു വസ്തുവുണ്ടാകുന്നുവോ അതെല്ലാം ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ സംബന്ധത്താലുണ്ടാകുന്നതാണെന്നറിഞ്ഞാലും.

[ശം—ഭാ] ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ സംയോഗം എന്തൊരു വിധത്തിലാണെന്നാണു് ഇവിടെ അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്? ഒരു ഘടവും കയറുമെന്നപോലെ അവയവസംശ്ലേഷദ്വാരാ ഒരു സംബന്ധവിശേഷമാണു് ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ സംയോഗമെന്നു വരുവാൻപാടില്ല. എന്തെന്നാൽ ക്ഷേത്രജ്ഞൻ, ആകാശംപോലെ, അവയവരഹിതനാകുന്നു. തുല്യം വസ്തുവുമെന്നപോലെ സമവായലക്ഷണമായ സംയോഗവുമല്ല. എന്തെന്നാൽ ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാർ കാര്യകാരണരൂപേണ അന്യോന്യംസംബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നു സമ്മതിച്ചിട്ടില്ല. എന്നാൽ പിന്നെ എങ്ങനെയാണെന്നു നാം പറയാം—വിഷയമായും, വിഷയിയായും ഭിന്നസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവയായുമിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാർതമ്മിലുള്ള സംബന്ധം ഇതരേതരതദ്ധർമ്മാധ്യാസലക്ഷണമായ* സംയോഗമാകുന്നു—കയറു് മുത്തുച്ചിപ്പി ഇവയെപ്പററി യഥാർത്ഥജ്ഞാനമില്ലായ്കയാൽ കയറിനെ കണ്ടിട്ടു സർപ്പമാണെന്നും, മുത്തുച്ചിപ്പി കണ്ടിട്ടു വെള്ളിയാണെന്നും തെററിദ്ധരിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ തെററിദ്ധരിക്കുക എന്ന അവസ്ഥയിൽ രജ്ജുവും സർപ്പവും, മുത്തുച്ചിപ്പിയും വെള്ളിയും, തമ്മിൽ യാതൊരു സംബന്ധമാണുണ്ടാകുന്നതു് അതുപോലെ ക്ഷേത്രത്തിൻേറയും ക്ഷേത്രജ്ഞൻേറയും ധർമ്മങ്ങളെ വേർതി

* വിവേകജ്ഞാനമില്ലായ്കയാൽ ഒന്നു മറെറാന്നാണെന്നു തെററിദ്ധരിക്കുകയും ഒന്നിൻെറ ധർമ്മങ്ങൾ മറെറാന്നിൽ ആരോപിക്കുകയും ചെയ്യുക എന്ന ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയും.

രിച്ചറിയാതെ ക്ഷേത്രധർമ്മം ക്ഷേത്രജ്ഞനിലും ക്ഷേത്രജ്ഞധർമ്മം ക്ഷേത്രത്തിലും ആരോപിക്കുക ഹേതുവായിട്ടുണ്ടാകുന്ന ഒരു സംബന്ധവിശേഷമാണ് ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞസംയോഗം. (അന്യോന്യമുള്ള) ഈ അധ്യാസസ്വരൂപമായ ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞസംയോഗം മിഥ്യാജ്ഞാനലക്ഷണത്തോടുകൂടിയതാകുന്നു. ഒരുവൻ ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാർ തമ്മിലുള്ള ഭേദത്തെ ശാസ്ത്രോക്തപ്രകാരം തിരിച്ചറിയുകയും, മുൻകാണിക്കപ്പെട്ട സ്വരൂപത്തോടുകൂടിയ ക്ഷേത്രത്തിൽനിന്ന് യഥോക്തലക്ഷണനായ ക്ഷേത്രജ്ഞനെ മുഞ്ജ എന്ന പുല്ലിൽനിന്ന് ഇഷീകമെന്ന പുല്ലിനെ എന്നപോലെ വിഭജിച്ച് 'ന സത്തന്നാസദുച്യതേ' എന്നു പറഞ്ഞപ്രകാരം യാതൊരു പാധിവിശേഷവുമില്ലാത്ത ജ്ഞേയവസ്തുവിനെ ബ്രഹ്മസ്വരൂപമായി അറിയുകയും, ക്ഷേത്രമെന്നതു കൺകെട്ടുകാരൻെറ ആന, സ്വപ്നത്തിൽ കാണുന്ന വസ്തു, ഗന്ധർവ്വനഗരം എന്നിവപോലെ ഇല്ലാത്തതാണ്, ഉണ്ട് എന്നു തോന്നുക മാത്രമാകുന്നു, എന്നു നിശ്ചയമായി അറിയുകയും ചെയ്യുമ്പോൾ അവൻെറ മിഥ്യാജ്ഞാനം പോകുന്നു. എന്തെന്നാൽ അതു മേല്പറഞ്ഞ സമ്യഗ്ദർശനത്തിനു വിരോധമാകുന്നു. അങ്ങനെയുള്ളവന്നു ജന്മഹേതു ഇല്ലാതെയായതിനാൽ 'യ ഏവം വേത്തി പുരുഷം പ്രകൃതിം ച ഗുണൈഃ സഹ' എന്നതുകൊണ്ടു വിദ്വാനായവൻ പിന്നേയും ജനിക്കുന്നില്ല എന്നു പറഞ്ഞതു യുക്തം തന്നെ.

'ന സ ഭൂയോഽഭിജായതേ' (അ. 13, ശ്ലോ. 23) എന്നിങ്ങനെ അവിദ്യമുതലായ സംസാരബീജത്തിൽനിന്നു നിവർത്തിക്കുക നിമിത്തമുണ്ടാകുന്ന ജന്മാഭാവമാണ് സമ്യഗ്ദർശനത്തിൻെറ ഫലമെന്നു പറഞ്ഞു. ജന്മകാരണം അവിദ്യനിമിത്തമുള്ള ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞസംയോഗമാണെന്നും പറഞ്ഞു. അതിനാൽ അവിദ്യയിൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പിക്കുന്നതായ സമ്യഗ്ദർശനത്തെപ്പററി ധാരാളം വർണ്ണിച്ചിട്ടുണ്ടെങ്കിലും, അതിനെത്തന്നെ ഇനിയും ശബ്ദാന്തരങ്ങളെക്കൊണ്ടു പറയുന്നു:

സമം സർവ്വേഷു ഭൂതേഷു തിഷ്ഠന്തം പരമേശ്വരം
വിനശ്യത്സ്വവിനശ്യന്തം യഃ പശ്യതി സ പശ്യതി. 27

സർവ്വേഷു ഭൂതേഷു സ്ഥാവരജംഗമാത്മകങ്ങളായ സകലഭൂതങ്ങളിലും

സമം	സമമായി(നിർവ്വിശേഷ സ്വരൂപമായി)
തിഷ്ഠന്തം	ഇരിക്കുന്ന
പരമേശ്വരം	പരമേശ്വരനെ (പരമാത്മാവിനെ)
വിനശ്യത്സു	സകലപ്രാണികളും നാശത്തെ പ്രാപിക്കുമ്പോഴും
അവിനശ്യന്തം	നാശത്തെ പ്രാപിക്കാത്തവനായി
യഃ	ഏവൻ
പശ്യതി	കാണുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
പശ്യതി	നല്ലവണ്ണം കാണുന്നു.

സ്ഥാവരജംഗമാത്മകങ്ങളായിരിക്കുന്ന സകലഭൂതങ്ങളിലും സമമായിരിക്കുന്ന പരമേശ്വരനെ, സകലഭൂതങ്ങളും നശിച്ചുപോയാലും, നാശത്തെ പ്രാപിക്കാത്തവനായി ഏവൻ അറിയുന്നുവോ, അവൻതന്നെയാണ് നല്ലവണ്ണം അറിയുന്നതു്.

[ശം—ഭാ] ബ്രഹ്മാമുതൽ സ്ഥാവരാന്തമുള്ള സകല പ്രാണികളിലും പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന അദ്ദേഹം സമമായി—നിർവ്വിശേഷമായി—സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. ദേഹം ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ മനസ്സ് ബുദ്ധി അവ്യക്തം (കാരണശരീരം, അവിദ്യ) ജീവാത്മാ ഇവയെ അപേക്ഷിച്ചു് അദ്ദേഹം പരനാകയാൽ പരമേശ്വരൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. (സർവ്വേഷു ഭൂതേഷു) വിനശ്യത്സു അവിനശ്യന്തം=സകല പ്രാണികളും നശിച്ചാലും പരമേശ്വരന്നു നാശമില്ല. ഇതുകൊണ്ടു് പരമേശ്വരന്നും ഭൂതങ്ങൾക്കും തമ്മിൽ അത്യന്തവൈലക്ഷണ്യത്തെ (വളരെ വ്യത്യാസത്തെ) കാണിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ എല്ലാ ഭാവവികാരങ്ങൾക്കും മൂലമായിട്ടുള്ളതു ജനിക്കുക എന്ന വികാരമാകുന്നു. വിനാശം (മരണം)വരെയുള്ള മറ്റുള്ള ഭാവവികാരങ്ങളെല്ലാം ജനനശേഷമുള്ളവയാകുന്നു. നാശശേഷം യാതൊരു ഭാവവികാരവുമില്ല. എന്തെന്നാൽ അപ്പോൾ ആ വസ്തുതന്നെയില്ലാതാകുന്നു. ധർമ്മിയുണ്ടെങ്കിലേ ധർമ്മങ്ങളുണ്ടാവാൻ പാടുള്ളു. അതു ഹേതുവായിട്ടു് ഒടുക്കമുള്ള (നാശമെന്ന) ഭാവവികാരമില്ലെന്നു പറഞ്ഞതോടുകൂടി ശേഷം അതിന്നു മുമ്പുള്ള സകല ഭാവവികാരങ്ങളും ഫലസഹിതം പ്രതിഷിദ്ധങ്ങളായി ഭവിക്കുന്നു (നിഷേധിക്കപ്പെടുന്നു).അതിനാൽ പരമേശ്വരൻ സകലഭൂത

ങ്ങളിൽനിന്നും വിലക്ഷണനാണെന്നും,) (സകലത്തിലും) നിർവ്വിശേഷനായും ഏകനായുമിരിക്കുന്നുവെന്നും സിദ്ധമായി. മേൽ വർണ്ണിച്ചപ്രകാരം പരമേശ്വരനെ ആർ അറിയുന്നുവോ അവനാണ് (ശരിയായി) കാണുന്നത്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ലോകമാസകലം കാണുന്നുണ്ടല്ലോ. പിന്നെ എന്തിനാണ് (അവനാണ് കാണുന്നത് എന്ന്) ഈ വിശേഷണം?

സമാധാനം:—സർവ്വലോകവും കാണുന്നുണ്ട്; ശരിതന്നെ. പക്ഷേ, വിപരീതമായിട്ടാണ്. അതിനാലാണ് അവൻ തന്നെയാണ് കാണുന്നതെന്നു വിശേഷിച്ചു പറഞ്ഞത്. തിമിരദൃഷ്ടിയുള്ള ഒരുവൻ ചന്ദ്രനെ അനേകമായി കാണുന്നു. അവനെ അപേക്ഷിച്ച് ഒരു ചന്ദ്രനെ മാത്രം കാണുന്നവൻ 'അവൻതന്നെയാണ് കാണുന്നത്'' എന്നു വിശേഷിപ്പിക്കപ്പെടുന്നു. അതുപോലെ ഇവിടേയും മുൻ വർണ്ണിക്കപ്പെട്ട ആത്മാവിനെ ഏകമായും അവിഭക്തമായും അറിയുന്നവൻ, ആത്മാവിനെ വിഭക്തമായും അനേകമായും ഇങ്ങനെ വിപരീതമായി ദർശിക്കുന്നവരിൽനിന്ന് 'അവൻതന്നെയാണ് കാണുന്നത്'' എന്നു വിശേഷിപ്പിക്കപ്പെടുന്നു. ചന്ദ്രനെ അനേകമായി ദർശിക്കുന്നവനെപ്പോലെ മററുള്ളവർ ആത്മാവിനെ കാണുന്നുണ്ടെങ്കിലും വിപരീതമായിട്ടാകയാൽ അവർ കാണുന്നില്ല. എന്നർത്ഥം.

മേൽപറയപ്പെട്ട സമ്യഗ്ദർശനത്തിൻെറ ഫലത്തെ പറഞ്ഞുംകൊണ്ട് അതിനെ സ്തുതിപ്പാനായി ഈ ശ്ലോകമാരംഭിക്കുന്നു:

സമം പശ്യൻ ഹി സർവ്വത്ര സമവസ്ഥിതമീശ്വരം
ന ഹിനസ്ത്യാത്മനാത്മാനം തതോ യാതി പരാം ഗതിം. 28

ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
സർവ്വത്ര	സകലപ്രാണികളിലും
സമം	സമമായി
സമവസ്ഥിതം	നശിക്കാത്ത രൂപത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന
ഈശ്വരം	പരമാത്മാവിനെ
പശ്യൻ	കാണുന്നവൻ
ആത്മനാ	തന്നാൽ

ആത്മാനം	സച്ചിദാനന്ദസ്വരൂപനായ ആത്മാവിനെ
ന ഹിനസ്തി	(അവിദ്യകൊണ്ടു തിരസ്കരിച്ച് നശിപ്പിക്കുന്നില്ല)
തതഃ	അതുകൊണ്ടുതന്നെ
പരാം ഗതിം	ഉത്തമമായ ഗതിയെ (മോക്ഷത്തെ)
യാതി	(അവൻ) പ്രാപിക്കുന്നു.

എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ പരമാത്മാ സകല പ്രാണികളിലും സമമായി നാശമില്ലാത്ത സ്വരൂപത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവെന്നറിയുന്നവൻ (തന്നെത്താൻ) തന്റെ ആത്മാവിനെ നശിപ്പിക്കുന്നില്ല. അവൻ അതുകൊണ്ടു മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

[ശം—ഭാ] മുൻശ്ലോകത്തിൽ വിവരിക്കപ്പെട്ട ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ ഈശ്വരൻ സകലപ്രാണികളിലും സമമായി (തുല്യമായി)രിക്കുന്നുവെന്നു സ്വാനുഭവം വന്നിട്ടുള്ളവൻ താൻതന്നെ തന്റെ ആത്മാവിനെ നശിപ്പിക്കുന്നില്ല. അങ്ങനെ (സ്വാത്മാവിനെ) നശിപ്പിക്കാതിരിക്കുന്നതിനാൽ അവൻ മോക്ഷമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന പ്രകൃഷ്ടഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ഒരു പ്രാണിയെങ്കിലും തന്നെത്താൻ തന്റെ ആത്മാവിനെ നശിപ്പിക്കുന്നില്ല. പിന്നെ എന്തിനാണ് 'അവൻ സ്വാത്മാവിനെ നശിപ്പിക്കുന്നില്ല' എന്നിങ്ങനെ ഇല്ലാത്തതിനെ എടുത്തുപറയുന്നത്? ഇത്, യജ്ഞത്തിന്നു് അഗ്നികുണ്ഡം, അന്തരീക്ഷത്തിലുമല്ല, ദ്യോവിലുമല്ല, ഭൂമിയിലാണ് ഉണ്ടാക്കപ്പെടേണ്ടതു് എന്നു പറയുന്ന കൂട്ടത്തിലാകുന്നു.

സമാധാനം:—ഇവിടെ ആ ദോഷമില്ല. എന്തെന്നാൽ അജ്ഞന്മാർ ആത്മാവിനെ അറിയുന്നില്ല. അതിനാൽ അങ്ങനെ പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു ദോഷമില്ല. എല്ലാ അജ്ഞാനിയും അത്യന്തപ്രസിദ്ധമായും സാക്ഷാദപരോക്ഷമായുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ തിരസ്കരിച്ചിട്ട് (ദേഹം മുതലായ) അനാത്മാവിനെ ആത്മാവായി പരിഗ്രഹിക്കുന്നു. അവൻ ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളെ ചെയ്തു് ഒടുക്കം ഈ ആത്മാവിനെ (ദേഹാദിയെ) നശിപ്പിച്ചു പുതിയതായ അന്യ ആത്മാവിനെ സ്വീകരിക്കുന്നു.

അതിനെയും നശിപ്പിച്ചു് മറെറാന്നിനെ സ്വീകരിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ അവൻ പുതിയതായി സ്വീകരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ എല്ലാം നശിപ്പിക്കുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ട് എല്ലാ അജ്ഞാനിയും ആത്മാവിനെ നശിപ്പിക്കുന്നവനായി ഭവിക്കുന്നു. പരമാത്ഥമായ ആത്മാവും അവിദ്യയാൽ നശിപ്പിക്കപ്പെട്ടപോലെയിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ അതു് ഉള്ളതുകൊണ്ടു യാതൊരു ഫലവും കാണുന്നില്ല. ഇങ്ങനെ എല്ലാ അവിദ്വാന്മാരും ആത്മഹന്താക്കളായിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ മേൽ വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ള ആത്മദശി രണ്ടുവിധത്തിലും സ്വാത്മാവുകൊണ്ടു സ്വാത്മാവിനെ നശിപ്പിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ അവൻ പ്രകൃഷ്ടഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. അവൻ മുൻപറയപ്പെട്ട ഫലത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നത്ഥം.

പൂവ്വപക്ഷം:—ഈശ്വരനെ സവ്വഭൂതസ്ഥമായി സമമായി കാണുന്നവൻ ആത്മാവുകൊണ്ടു് ആത്മാവിനെ നശിപ്പിക്കുന്നില്ല എന്നു പറഞ്ഞതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ സ്വസ്വഗുണകർമ്മഭേദംകൊണ്ടു ജീവാത്മാക്കരം ഭിന്നങ്ങളാകുന്നു.

ഇതിന്നു സമാധാനമായി ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

പ്രകൃത്യൈവ ച കർമ്മാണി ക്രിയമാണാനി സവ്വശഃ
യഃ പശ്യതി തഥാത്മാനമകത്താരം സ പശ്യതി. 29

പ്രകൃത്യാ ഏവ	(ദേഹേന്ദ്രിയാദിരൂപമായി പരിണമിക്കുന്ന) പ്രകൃതിയാൽത്തന്നെ
സവ്വശഃ	സവ്വപ്രകാരത്തിലുള്ള
കർമ്മാണി	കർമ്മങ്ങരം
ക്രിയമാണാനി	ചെയ്യപ്പെടുന്നുവെന്നും
തഥാ	അപ്രകാരം
ആത്മാനം ച	ആത്മാവിനെ
അകത്താരം	(കർമ്മങ്ങരംക്കു്) കത്താവല്ലാതേയും
യഃ പശ്യതി	എവൻ കാണുന്നുവോ
സഃ പശ്യതി	അവൻ കാണുന്നു.

ദേഹേന്ദ്രിയാദിരൂപമായി പരിണമിക്കുന്ന പ്രകൃതിയാൽത്തന്നെയാണു് സവ്വപ്രകാരത്തിലുമുള്ള കർമ്മങ്ങരം ചെയ്യപ്പെടുന്നതെന്നും, ആത്മാ കർമ്മങ്ങരംക്കു കത്താവല്ല എന്നും, എവൻ

കാണുന്നുവോ (അറിയുന്നുവോ) അവൻതന്നെയാണ് നല്ലവണ്ണം കാണുന്നത്.

[ശം-ഭാ] പ്രകൃതി എന്നതു് ഭഗവാന്റെ ത്രിഗുണാത്മികയായ മായയാകുന്നു. 'മായാം തു പ്രകൃതിം വിദ്യാത്—മായ പ്രകൃതിയാണെന്നറിയണം' (ശ്വേതാശ്വതര. ഉ. 4. 10) എന്നു ശ്രുതിവാക്യം. മഹദാദികാര്യകാരണരൂപമായി പരിണമിക്കുന്ന ആ പ്രകൃതിയാലാണ് വാക്കുകൊണ്ടും മനസ്സുകൊണ്ടും ദേഹം കൊണ്ടുമുള്ള പല പ്രകാരത്തിലുള്ള കർമ്മങ്ങളും ചെയ്യപ്പെടുന്നതു്, മറ്റൊന്നിനാലുമല്ല, എന്നു് ആരറിയുന്നുവോ, അപ്രകാരംതന്നെ ക്ഷേത്രജ്ഞനായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ അകർത്താവായി — സർവ്വോപാധിവർജ്ജിതനായി—ആർ കാണുന്നുവോ അവനാണ് പരമാർത്ഥദർശി എന്നഭിപ്രായം. നിർഗ്ഗുണനായും അകർത്താവായും നിർവ്വിശേഷനായുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവിന്നു്, ആകാശത്തിന്നു് എന്നപോലെ, ഭേദമുണ്ടെന്നു കാണിപ്പാൻ പ്രമാണമില്ലെന്നർത്ഥം.

ഇനിയും ആ സമ്യഗ്ദർശനത്തെത്തന്നെ ശബ്ദാന്തരംകൊണ്ടു വിവരിക്കുന്നു:

> യദാ ഭൂതപൃഥഗ്ഭാവമേകസ്ഥമനുപശ്യതി
> തത ഏവ ച വിസ്താരം ബ്രഹ്മ സംപദ്യതേ തദാ. 30

ഭൂതപൃഥഗ്ഭാവം	സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളായിരിക്കുന്ന ഭൂതങ്ങളുടെ ഭേദത്തെ
ഏകസ്ഥം	ഈശ്വരശക്തിരൂപമായിരിക്കുന്ന പ്രകൃതിയിൽ (ലയകാലത്തിൽ) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതായും
തതഃ ഏവ	അതിൽനിന്നുതന്നെ (സൃഷ്ടികാലത്തിൽ ആ പ്രകൃതിയിൽനിന്നുതന്നെ)
വിസ്താരം ച	അതിന്റെ വിസ്താരത്തേയും
യദാ	എപ്പോൾ
അനുപശ്യതി	കാണുന്നുവോ (ആലോചിക്കുന്നുവോ)
തദാ	അപ്പോൾ
ബ്രഹ്മ	ബ്രഹ്മഭാവത്തെ
സംപദ്യതേ	പ്രാപിക്കുന്നു.

സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളായിരിക്കുന്ന ഭൂതങ്ങളുടെ ഭേദത്തെ (നാനാവിധഭേദത്തോടുകൂടിയ പ്രപഞ്ചത്തെ) ഈശ്വരശക്തിരൂപമായിരിക്കുന്ന പ്രകൃതിയിൽ (ലയകാലത്തിൽ) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതായി (അവൻ) എപ്പോൾ കാണുന്നുവോ, ആ പ്രകൃതിയിൽ നിന്നുതന്നെ അതു് (സൃഷ്ടികാലത്തിൽ) വിസ്താരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതായും എപ്പോൾ കാണുന്നുവോ, അപ്പോൾ അവൻ ബ്രഹ്മഭാവത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു (അവൻ ബ്രഹ്മംതന്നെയായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] ഭൂതങ്ങളുടെ ഭിന്നഭാവങ്ങൾ (എല്ലാം) ഏകമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നു് എപ്പോഴാണു കാണുന്നതു് — ശാസ്ത്രാചാര്യോപദേശംകൊണ്ടു വിചാരംചെയ്തു് ഇതെല്ലാം (ഈ കാണുന്നതെല്ലാം) ആത്മാവാകുന്നു' എന്നിങ്ങനെ സർവ്വത്തേയും ആത്മപ്രത്യക്ഷതേന കാണുന്നതു്; (അപ്രകാരംതന്നെ) 'ആത്മാവിൽനിന്നു പ്രാണൻ ഉണ്ടാകുന്നു; ആത്മാവിൽനിന്നു് ആശ; ആത്മാവിൽനിന്നു സ്നേഹം (സ്മരൻ); ആത്മാവിൽനിന്നു് ആകാശം; ആത്മാവിൽനിന്നു തേജസ്സു്; ആത്മാവിൽനിന്നു വെള്ളം; ആത്മാവിൽനിന്നു് ആവിർഭാവതിരോഭാവങ്ങൾ; ആത്മാവിൽനിന്നു് അന്നം' (ഛാ. ഉ, 7. 26. 1) എന്നിങ്ങനെ ശ്രുതിയിൽ പറയപ്പെട്ടപ്രകാരം സർവ്വ(പ്രപഞ്ച)ത്തിന്റേയും വിസ്താരവും ആത്മാവിൽനിന്നുതന്നെയാണു് എന്നു് എപ്പോൾ കാണുന്നുവോ, അപ്പോൾ (ആ സമയത്തു്) അവൻ ബ്രഹ്മഭാവത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു — അവൻ ബ്രഹ്മംതന്നെയായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

സകല ദേഹങ്ങളിലുമാത്മാവായിട്ടു് ഒരാത്മാ മാത്രമേയുള്ളുവെങ്കിൽ ആ ദേഹങ്ങളുടെ ദോഷം ആ ആത്മാവിനെ സംബന്ധിക്കണമല്ലോ എന്നുള്ള ശങ്കയെ പരിഹരിപ്പാൻവേണ്ടി പറയുന്നു.

അനാദിത്വാന്നിർഗ്ഗുണത്വാത് പരമാത്മായമവ്യയഃ
ശരീരസ്ഥോഽപി കൗന്തേയ ന കരോതി ന ലിപ്യതേ, 31

ഹേ കൗന്തേയ — അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
അനാദിത്വാത് — അനാദിയാകയാലും
നിർഗ്ഗുണത്വാത് — നിർഗ്ഗുണനാകയാലും

അവ്യയഃ	നാശമില്ലാത്ത
അയം പരമാത്മാ	ഈ പരമാത്മാ
ശരീരസ്ഥഃ അപി	ദേഹത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു എങ്കിലും
ന കരോതി	(ഒന്നും) ചെയ്യുന്നില്ല
ന ലിപ്യതേ	(കർമ്മഫലങ്ങളാൽ)ഒട്ടപ്പെടുന്നതുമില്ല (കർമ്മഫലങ്ങളോടു ചേരുന്നതുമില്ല).

അല്ലയോ അർജ്ജുന, അനാദിയാകകൊണ്ടും നിർഗ്ഗുണനാകകൊണ്ടും നാശമില്ലാത്ത ഈ പരമാത്മാ ദേഹത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെങ്കിലും ഒന്നും ചെയ്യുന്നില്ല, ഒന്നിലും ചേരുന്നുമില്ല.

[ശം-ഭാ] (ആത്മാ) ആദിയില്ലാത്തതാകുന്നു—കാരണമില്ലാത്തതാകുന്നു. കാരണമുള്ളതെല്ലാം നശിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഈ ആത്മാ കാരണരഹിതനാകയാൽ അവയവരഹിതനുമായിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു നശിക്കുന്നില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ ഗുണരഹിതനാകയാലും ആത്മാ നശിക്കുന്നില്ല. ഗുണത്തോടുകൂടിയ വസ്തു ആ ഗുണം നശിക്കുന്നതോടുകൂടി നശിക്കുന്നു. എന്നാൽ ആത്മാ നിർഗ്ഗുണനാകയാൽ നശിക്കുന്നില്ല. ഇങ്ങനെ പരമാത്മാ അവ്യയൻ (വ്യയമില്ലാത്തവൻ) ആയിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ ആത്മാ ശരീരത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെങ്കിലും — ശരീരങ്ങളിൽ ആത്മാവിൻെറ ഉപലബ്ധിയുള്ളതിനാൽ (ആത്മാ കാണപ്പെടുന്നതിനാൽ) ആത്മാ ശരീരസ്ഥനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. അങ്ങനെയാണെങ്കിലും—ആത്മാ യാതൊന്നും ചെയ്യുന്നില്ല. യാതൊന്നും ചെയ്യാത്തതിനാൽ കർമ്മഫലത്തോടുകൂടി സംബന്ധിക്കപ്പെടുന്നതുമില്ല. കർത്താവായവൻ കർമ്മഫലത്തോടു സംബന്ധിക്കപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ ആത്മാ അകർത്താവാകുന്നു. അതിനാൽ കർമ്മഫലത്തോടു സംബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല എന്നർത്ഥം.

എന്നാൽ പിന്നെ ദേഹങ്ങളിൽ കർമ്മം ചെയ്യുന്നതും തത്ഫലത്തിൽ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നതും ആരാകുന്നു? പരമാത്മാവിൽ നിന്നന്യമായിരിക്കുന്ന ദേഹി (ജീവാത്മാ) ആണ് കർമ്മംചെയ്യുന്നതും തത്ഫലത്തിൽ സന്ധിക്കുന്നതുമെങ്കിൽ 'ക്ഷേത്രജ്ഞം ചാപി മാം വിദ്ധി' (അ. 13, ശ്ലോ. 2) എന്നും മററുമുള്ള ഘട്ടങ്ങളിൽ ക്ഷേത്രജ്ഞനും ഈശ്വരനും ഒന്നാണ് എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു് ശരിയല്ല. അതല്ല, ഈശ്വരനിൽനിന്നന്യമായിട്ടു

ദേഹിയില്ലായെങ്കിൽപിന്നെ കർമ്മംചെയ്യുന്നതും തത്ഫല ത്തിൽ സന്ധിക്കുന്നതുമാരാണെന്നു പറയണം. അല്ലെങ്കിൽ ഈശ്വരനേ ഇല്ലെന്നു സമ്മതിക്കണം. ഇങ്ങനെ, ഭഗവാനാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ട ഉപനിഷത്സംബന്ധമായ ദർശനത്തെ അറി യുന്നതിന്നും വ്യാഖ്യാനിക്കുന്നതിന്നും വളരെ പ്രയാസമാക യാൽ വൈശേഷികന്മാരും സാംഖ്യന്മാരും ആർഹതന്മാരും ബുദ്ധമതക്കാരും അതിനെ ഉപേക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നു. (എന്നാൽ) ഇതിന്നു പരിഹാരമായിട്ട ഭഗവാൻതന്നെ 'സ്വഭാവസ്തു പ്രവർത്ത തേ—പ്രകൃതിതന്നെയാണ് പ്രവർത്തിക്കുന്നതു്'' എന്നു പറഞ്ഞി ട്ടുണ്ടു്. ഒരുവൻ കർമ്മംചെയ്യുന്നുവെന്നും തത്ഫലത്തോടു ചേ രുന്നുവെന്നും മറ്റുമുള്ള വ്യവഹാരം കേവലം അവിദ്യാമാത്രസ്വ ഭാവമാകുന്നു (അവിദ്യയിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നതാകുന്നു). ഏക നായിരിക്കുന്ന പരമാത്മാവിൽ അതു് (കർത്തൃത്വം മുതലായ യതു്) ഇല്ല. അതിനാൽ പരമാത്മമായിരിക്കുന്ന ഈ സാംഖ്യ ദർശനത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവരും, ജ്ഞാനനിഷ്ഠന്മാരും, പരമഹംസപരിവ്രാജകന്മാരും, അവിദ്യയേയും പ്രപഞ്ചവ്യവ ഹാരത്തേയും തള്ളിക്കളഞ്ഞവരുമായവക്കു് കർമ്മാധികാരമില്ല എന്നു ഭഗവാൻ അവിടവിടെ കാണിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

ആത്മാ എന്തുപോലെയാണ് കർമ്മംചെയ്യാതേയും തത് ഫലത്തിൽ സന്ധിക്കാതേയുമിരിക്കുന്നതു് എന്നതിന്നു ദൃഷ്ടാ ന്തം പറയുന്നു:

യഥാ സർവ്വഗതം സൗക്ഷ്മ്യാദാകാശം നോപലിപ്യതേ
സർവ്വത്രാവസ്ഥിതോ ദേഹേ തഥാത്മാ നോപലിപ്യതേ. 32

സർവ്വഗതം	എല്ലാ ദിക്കിലും (ചളി മുതലായതിലും കൂടി വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്ന)
ആകാശം	ആകാശം
സൗക്ഷ്മ്യാത്	സൂക്ഷ്മമായിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് (അസംഗത്വം ഹേതുവായിട്ടു്)
യഥാ	എങ്ങനെ
ന ഉപലിപ്യതേ	(പങ്കാദികളാലുംകൂടി) ലേപനംചെയ്യപ്പെടുന്നില്ലയോ
തഥാ	അപ്രകാരം

സർവ്വത്ര ദേഹേ	സകല ദേഹങ്ങളിലും (ഉത്തമ മദ്ധ്യമാധമങ്ങളായ സകല ദേഹങ്ങളിലും)
അവസ്ഥിതഃ (അപി)	ഇരിക്കുന്നുവെങ്കിലും
ആത്മാ	ആത്മാ
ന ഉപലിപ്യതേ	(ദേഹസംബന്ധമായദോഷങ്ങളോടുകൂടിയാകട്ടെ ഗുണങ്ങളോടുകൂടിയാകട്ടെ) ചേർന്നിരിക്കുന്നില്ല.

സകലദിക്കിലും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്ന ആകാശം, സൂക്ഷ്മമായിരിക്കുന്നതിനാൽ, എപ്രകാരം ഒന്നിലും ചേർന്നിരിക്കുന്നില്ലയോ, അതുപോലെ ആത്മാ സകല ദേഹങ്ങളിലുമിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും ഒന്നിലും ചേർന്നിരിക്കുന്നില്ല.

[ശം—ഭാ] സൗക്ഷ്മ്യാത്=സൂക്ഷ്മഭാവം ഹേതുവായിട്ട് (അപ്രതിഹതസ്വഭാവത്വം ഹേതുവായിട്ട്). ന ഉപലിപ്യതേ =(പങ്കാദികളാൽ) സംബന്ധിക്കപ്പെടുന്നില്ല. ശേഷം സ്പഷ്ടം. അതിന്നും പുറമേ,

യഥാ പ്രകാശയത്യേകഃ കൃത്സ്നം ലോകമിമം രവിഃ
ക്ഷേത്രം ക്ഷേത്രീ തഥാ കൃത്സ്നം പ്രകാശയതി ഭാരത. 33

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭരതവംശജ
ഏകഃ രവിഃ	ഒരു സൂര്യൻ
കൃത്സ്നം ഇമം ലോകം	ഈ ലോകത്തെ ആസകലം
യഥാ	ഏതുപ്രകാരം
പ്രകാശയതി	പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നുവോ
തഥാ	അതുപോലെ
ക്ഷേത്രീ	ക്ഷേത്രജ്ഞൻ
കൃത്സ്നം ക്ഷേത്രം	എല്ലാ ശരീരങ്ങളേയും
പ്രകാശയതി	പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു.

അല്ലയോ ഭാരത, ഒരു സൂര്യൻ എങ്ങനെയാണ് ഈ ലോകത്തെയെല്ലാം പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നത് അതുപോലെ ക്ഷേത്രജ്ഞൻ എല്ലാ ശരീരങ്ങളേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] എപ്രകാരമാണ് ഒരാദിത്യൻ ഈ ലോകത്തെ ആസകലം പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നത് അതുപോലെ (ക്ഷേത്രീ=)

പരമാത്മാ (കൃത്സ്നം ക്ഷേത്രം=)മഹാഭൂതം മുതൽ ധൃത്യന്തമുള്ള സകല ക്ഷേത്രത്തേയും (പ്രകാശയതി=) പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നു. സൂര്യൻെറ ഈ ദൃഷ്ടാന്തം ആത്മാവിനെ സംബന്ധിച്ചേടത്തോളം രണ്ടർത്ഥത്തിൽ പ്രയോഗിക്കാം. സൂര്യനെപ്പോലെതന്നെ ആത്മാ എല്ലാ ദേഹങ്ങളിലും ഒന്നേ ഉള്ളവെന്നും, ഒന്നിലും ചേരാതേയുമിരിക്കുന്നുവെന്നും കാണിക്കുന്നു.

ഈ അദ്ധ്യായത്തിൽ പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള സകല അർത്ഥത്തേയും താഴെ കാണിക്കുന്ന ശ്ലോകത്തിൽ ഉപസംഹരിക്കുന്നു.

ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞയോരേവമന്തരം ജ്ഞാനചക്ഷുഷാ
ഭൂതപ്രകൃതിമോക്ഷം ച യേ വിദുര്യാന്തി തേ പരം. 34

ഏവം	മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം
ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞയോഃ	ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരുടെ
അന്തരം	ഭേദത്തേയും
ഭൂതപ്രകൃതിമോക്ഷം ച	ഭൂതങ്ങൾക്കു കാരണമായ പ്രകൃതിയിൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പാനുള്ള (ധ്യാനാദി) ഉപായത്തേയും
ജ്ഞാനചക്ഷുഷാ	വിവേകജ്ഞാനലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന കണ്ണുകൊണ്ടു്
യേ	എവർ
വിദുഃ	അറിയുന്നുവോ
തേ	അവർ
പരം	പരമപദത്തെ
യാന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു.

മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാർ തമ്മിലുള്ള ഭേദത്തെയും, ഭൂതങ്ങൾക്കു കാരണമായ പ്രകൃതിയിൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പാനുള്ള ഉപായത്തേയും, വിവേകജ്ഞാനലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന കണ്ണുകൊണ്ടു് എവർ അറിയുന്നുവോ അവർ പരമപദത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജ്ഞാനചക്ഷുഷാ=ജ്ഞാനമാകുന്ന കണ്ണുകൊണ്ടു്, ജ്ഞാനം=ശാസ്ത്രാചാര്യോപദേശംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള ആത്മവിഷയമായ ജ്ഞാനം, ഇതിനു മുൻപു് പറയപ്പെട്ട

പ്രകാരം ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാർ തമ്മിലുള്ള വൈലക്ഷണ്യവിശേഷത്തെ (വ്യത്യാസത്തെ) ശരിയായി ആരാണ് ജ്ഞാനമാകുന്ന കണ്ണുകൊണ്ടു കാണുന്നതു്, (അപ്രകാരംതന്നെ) അവിദ്യാലക്ഷണമായും അവ്യക്തമെന്നു പേരോടുകൂടിയുമിരിക്കുന്ന ഭൂതപ്രകൃതി (ഭൂതങ്ങളുടെ ഉത്പത്തികാരണം) ഇല്ലാത്തതാണെന്നു് ആരറിയുന്നുവോ, അവർ പരമാത്മതത്ത്വമായിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. അവർ പിന്നേയും ദേഹത്തെ സ്വീകരിക്കുന്നില്ല എന്നർത്ഥം.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ
പ്രകൃതിപുരുഷവിവേകയോഗോ നാമ
ത്രയോദശോധ്യായഃ
പ്രകൃതിപുരുഷയോഗമെന്ന പതിമൂന്നാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

പതിനാലാമദ്ധ്യായം

[ശം-ഭാ] ജനിക്കുന്നതായ (ഉത്പത്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന) സകല വസ്തുക്കളും ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞസംയോഗംകൊണ്ടാണുണ്ടാകുന്നതെന്നു പറഞ്ഞു. അതെങ്ങനെയാണെന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നു് 'പരം ഭൂയഃ' എന്നു തുടങ്ങി ഈ അദ്ധ്യായമാരംഭിക്കുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ ഈശ്വരനെ ആശ്രയിച്ചുനില്ക്കുന്ന—സാംഖ്യന്മാരുടെ മതപ്രകാരം* സ്വതന്ത്രന്മാരാണെന്നു സാധിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിലും വാസ്തവത്തിൽ സ്വതന്ത്രന്മാരല്ലാത്ത—ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരാണു് ജഗത്തിന്നു കാരണമെന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നു് (ക്ഷേത്രജ്ഞന്റെ) ക്ഷേത്രത്തിലുള്ള സ്ഥിതിയും ഗുണങ്ങളിലുള്ള സംഗവുമാണു് സംസാരത്തിന്നുള്ള കാരണമെന്നു മുൻപേ (അ. 13, ശ്ലോ. 21) പറഞ്ഞുവല്ലോ. ഏതേതു ഗുണത്തിൽ എങ്ങനെയുള്ള സംഗമാണു്? ഗുണങ്ങൾതന്നെ എന്താണു്? അവ എങ്ങനെയാണു് അദ്ദേഹത്തെ (ക്ഷേത്രജ്ഞനെ) ബന്ധിക്കുന്നതു്? ഗുണങ്ങളിൽനിന്നുള്ള മോക്ഷണം എങ്ങനെയുണ്ടാകുന്നു? മുക്തന്റെ ലക്ഷണം എന്താകുന്നു? എന്നിങ്ങനെയുള്ള ചോദ്യങ്ങൾക്കു സമാധാനം പറയുന്നതിന്നുവേണ്ടി ഈ അദ്ധ്യായമാരംഭിക്കപ്പെടുന്നു.

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

പരം ഭൂയഃ പ്രവക്ഷ്യാമി ജ്ഞാനാനാം ജ്ഞാനമുത്തമം
യത് ജ്ഞാത്വാ മുനയഃ സർവ്വേ പരാം സിദ്ധിമിതോ ഗതാഃ. 1

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

യത്	യാതൊന്നിനെ
ജ്ഞാത്വാ	അറിഞ്ഞിട്ടു്

---

* നിരീശ്വരമായ സാംഖ്യമതപ്രകാരം ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാർ സ്വതന്ത്രന്മാരാകുന്നുവെന്നും അവരുടെ സംയോഗവും സ്വാതന്ത്ര്യേണയാകുന്നുവെന്നുമാണു്. ഇവിടെ അതിനെ സ്വീകരിച്ചിട്ടില്ല. ഈശ്വരനെ ആശ്രയിച്ചുതന്നെയാണു് ക്ഷേത്രക്ഷേത്രജ്ഞന്മാർ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതു് എന്നാണു് ഭാഷ്യകാരന്റെ അഭിപ്രായം.

സർവ്വേ മുനയഃ	സകല ജ്ഞാനികളും (മനനശീലന്മാരും)
ഇതഃ	ദേഹബന്ധത്തിൽനിന്നു്
പരാം സിദ്ധിം	മോക്ഷത്തെ
ഗതാഃ	പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നുവോ
(തത്)	അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന
പരം	പരമാത്മനിഷ്ഠമായും
ജ്ഞാനാനാം	(തപഃകർമ്മാദിവിഷയമായിരിക്കുന്ന) പലവിധ ജ്ഞാനങ്ങളിൽവെച്ച്
ഉത്തമം	(മോക്ഷഹേതുവാകയാൽ) ഉത്തമമായുമുള്ള
ജ്ഞാനം	ജ്ഞാനത്തെ (ഉപദേശത്തെ)
ഭൂയഃ (അപി)	ഇനിയും
പ്രവക്ഷ്യാമി	ഞാൻ നല്ലവണ്ണം പറയാം.

യാതൊന്നിനെ അറിഞ്ഞിട്ടു സകല മുനികളും (ജ്ഞാനികളും) ദേഹബന്ധത്തിൽനിന്നു മോക്ഷത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നുവോ അപ്രകാരമുള്ള പരമാത്മനിഷ്ഠമായതും പലവിധജ്ഞാനങ്ങളിൽവെച്ചു ശ്രേഷ്ഠമായതുമായ ജ്ഞാനത്തെ ഞാനിനിയും നിനക്കു നല്ലവണ്ണമുപദേശിക്കാം.

[ശം-ഭാ] ഇതിന്നുമുൻപുള്ള എല്ലാ അദ്ധ്യായങ്ങളിലും പല പ്രാവശ്യവും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടെങ്കിലും ഇനിയും ഞാൻ പരമായിരിക്കുന്ന ആ ജ്ഞാനത്തെത്തന്നെ നിനക്കു നല്ലവണ്ണമുപദേശിക്കാം. പരമായിരിക്കുന്ന വസ്തുവിനെപ്പററി പ്രതിപാദിക്കുന്നതിനാൽ ഈ ജ്ഞാനം പരമാകുന്നു. മറെറല്ലാ ജ്ഞാനങ്ങളേക്കാരം ഉത്തമഫലത്തെ കൊടുക്കുന്നതിനാൽ ഈ ജ്ഞാനം എല്ലാററിലുംവെച്ച് ഉത്തമവുമാകുന്നു. 'എല്ലാ ജ്ഞാനങ്ങരം' എന്നു പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു് അമാനിത്വം മുതലായവ (അ. 13, ശ്ലോ. 7—10) എന്നല്ല ഇവിടെ അത്ഥം. ജ്ഞാനങ്ങരം എന്നതിന്നു യജ്ഞാദി ജ്ഞേയവസ്തുവിഷയങ്ങരം എന്നാണു് ഇവിടെ അത്ഥം. അവ മോക്ഷഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ ഈ ജ്ഞാനം മോക്ഷഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഭഗവാൻ, ശ്രോതാവിന്നു് അഭിരുചി ജനിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി, അതിനെ പരം എന്നും ഉത്തമം എന്നുമുള്ള ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടു സ്തുതിക്കുന്നു. (അപ്രകാരമുള്ള) ഈ ജ്ഞാനത്തെ അറിഞ്ഞിട്ടു

മനനശീലന്മാരായ എല്ലാ സന്ന്യാസികളും ഈ ദേഹബന്ധത്തിൽനിന്നു മോക്ഷമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന പ്രകൃഷ്ടസിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നു.

(ഈ ജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന) ആ സിദ്ധിയുടെ ഐകാന്തികത്വത്തെ കാണിക്കുന്നു:

ഇദം ജ്ഞാനമുപാശ്രിത്യ മമ സാധർമ്മ്യമാഗതാഃ
സർഗ്ഗേപി നോപജായന്തേ പ്രലയേ ന വ്യഥന്തി ച. 2

ഇദം ജ്ഞാനം	ഈ ജ്ഞാനസാധനത്തെ
ഉപാശ്രിത്യ	അനുഷ്ഠിച്ചിട്ട്
മമ സാധർമ്മ്യം	എന്റെ സ്വരൂപത്തെ (മദ്രൂപത്വത്തെ)
ആഗതാഃ	പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നവർ
സർഗ്ഗേ അപി	സൃഷ്ടികാലത്തിലും (ബ്രഹ്മാദികളെ ഉത്പാദിക്കുമ്പോഴും)
ന ഉപജായന്തേ	ജനനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല
പ്രലയേ (അപി)	പ്രലയകാലത്തിലും
ന വ്യഥന്തി ച	ദുഃഖത്തെ അനുഭവിക്കുന്നതുമില്ല.

ഈ ജ്ഞാനസാധനത്തെ അനുഷ്ഠിച്ച് എന്റെ സ്വരൂപത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ടുള്ളവർ സൃഷ്ടികാലത്തിൽ ജനനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. പ്രലയകാലത്തിൽ ദുഃഖത്തെ അനുഭവിക്കുന്നതുമില്ല. (അവർ പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] ഇദം ജ്ഞാനം ഉപാശ്രിത്യ=യഥോക്തമായിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനസാധനത്തെ അനുഷ്ഠിച്ചിട്ട്; മമ സാധർമ്മ്യം ആഗതാഃ=പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്റെ സ്വരൂപതയെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നവർ. ഇവിടെ 'സാധർമ്മ്യം' എന്ന പദത്തിന്നു മത്സ്വരൂപത എന്നർത്ഥമാകുന്നു. അല്ലാതെ (ഗോവിന്നും ഗവയത്തിന്നും എന്നപോലെ വിദ്വാന്നും ഈശ്വരന്നും) സമാനധർമ്മത എന്നർത്ഥമല്ല. എന്തെന്നാൽ ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൽ ക്ഷേത്രജ്ഞന്നും ഈശ്വരന്നും തമ്മിൽ ഭേദം കല്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടില്ല. ജ്ഞാനത്തെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നു തത്ഫലത്തെപ്പററി പറയുന്നതു് ആവശ്യവുമാകുന്നു. ഈ ജ്ഞാനസാധനത്തെ അനുഷ്ഠിച്ച പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്റെ സ്വരൂപതയെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നവർ; സർഗ്ഗേഅപി = സൃഷ്ടികാലത്തിലുംകൂടി;

ന ഉപജായന്തേ = ജനനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല; പ്രലയേ അപി=പ്രലയകാലത്തിൽക്കൂടി; ന വ്യഥന്തി ച=ദുഃഖത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതുമില്ല — ബ്രഹ്മാവിൻെറ വിനാശകാലത്തിൽ ക്കൂടി അവർ നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നൎത്ഥം.

> മമ യോനിൎമ്മഹദ്ബ്രഹ്മ തസ്മിൻ ഗൎഭം ദധാമ്യഹം
> സംഭവഃ സൎവ്വഭൂതാനാം തതോ ഭവതി ഭാരത. 3

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭാരത
മഹത്	(ദേശംകൊണ്ടും കാലംകൊണ്ടും അപരിച്ഛിന്നമായിരിക്കുന്നതിനാൽ) മഹത്തായിരിക്കുന്ന
ബ്രഹ്മ	പ്രകൃതി
മമ യോനിഃ	പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എൻെറ ഗൎഭാധാനസ്ഥാനമാകുന്നു
തസ്മിൻ	അതിൽ
അഹം	ഞാൻ
ഗൎഭം	ഗൎഭത്തെ (ജഗദുത്പത്തിഹേതുവായിരിക്കുന്ന ചിദാഭാസനെ)
ദധാമി	നിക്ഷേപിക്കുന്നു
തതഃ	അതിൽനിന്നു്
സൎവ്വഭൂതാനാം	ബ്രഹ്മാദി സകല ഭൂതങ്ങളുടേയും
സംഭവഃ	ഉത്പത്തി
ഭവതി	ഉണ്ടാകുന്നു.

അല്ലയോ ഭാരത, ദേശംകൊണ്ടും കാലംകൊണ്ടും അപരിച്ഛിന്നമായിരിക്കുന്ന പ്രകൃതി പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എൻെറ ഗൎഭാധാനസ്ഥാനമാകുന്നു. അതിൽ ഞാൻ ഗൎഭത്തെ നിക്ഷേപിക്കുന്നു. അതിൽനിന്നു ബ്രഹ്മാ മുതലായ സകല ഭൂതങ്ങളുടെയുമുത്പത്തിയുണ്ടാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] മമ യോനിഃ=പ്രകൃതി — മത്സ്വരൂപമായും ത്രിഗുണാത്മികമായുമിരിക്കുന്ന എൻെറ മായ. പ്രകൃതിയായിരിക്കുന്ന എൻെറ യോനി മഹദ്ബ്രഹ്മമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ പ്രകൃതി സൎവ്വകാൎയ്യങ്ങളേക്കാളം മഹത്തായിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടും സ്വവികാരങ്ങൾക്കു കാരണമായിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടും അവ

യുടെ പോഷകശക്തിയായിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടും (ഭരണാത് ച) മഹത്ബ്രഹ്മം എന്റെ യോനിതന്നെ എന്നു വിശേഷിപ്പിക്കപ്പെടുന്നു. മഹത്ബ്രഹ്മമായിരിക്കുന്ന എന്റെ യോനിയിൽ—പ്രകൃതിയിൽ—ഹിരണ്യഗർഭത്തിന്റെ ഉത്പത്തിക്കുള്ള ബീജത്തെ—സകല പ്രാണികളുടേയും ജന്മത്തിന്നു കാരണമായ ബീജത്തെ—ഞാൻ നിക്ഷേപിക്കുന്നു. ക്ഷേത്രമെന്നും ക്ഷേത്രജ്ഞനെന്നുമുള്ള രണ്ടു പ്രകൃതികളാകുന്ന ശക്തികളോടുകൂടിയും ഈശ്വരനായുമിരിക്കുന്ന ഞാൻ, അവിദ്യ കാമം കർമ്മം എന്ന ഉപാധികളോടുകൂടിച്ചേർന്നിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രജ്ഞനെ ക്ഷേത്രത്തോടുകൂടി യോജിപ്പിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം. മൂലകാരണമായിരിക്കുന്ന ഈ ഗർഭാധാനത്തിൽനിന്നു ഹിരണ്യഗർഭത്തിന്റെ ഉത്പത്തി വഴിക്കു സകലഭൂതങ്ങളും ഉത്പാദിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

സർവ്വയോനിഷു കൗന്തേയ മൂർത്തയഃ സംഭവന്തി യാഃ
താസാം ബ്രഹ്മ മഹദ്യോനിരഹം ബീജപ്രദഃ പിതാ. 4

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
സർവ്വയോനിഷു	മനുഷ്യാദി സകല യോനികളിലും (സകല ജാതികളിലും)
യാഃ മൂർത്തയഃ	സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളായ എന്തെല്ലാം വസ്തുക്കളാണു്
സംഭവന്തി	ഉണ്ടാകുന്നതു്
താസാം	അവകൾക്കു്
മഹത് ബ്രഹ്മ	പ്രകൃതി
യോനിഃ	മാതൃസ്ഥാനീയമാകുന്നു
അഹം	(ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന) ഞാൻ
ബീജപ്രദഃ പിതാ	ഗർഭാധാനകർത്താവായ അച്ഛനാകുന്നു.

അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര, സകലയോനികളിലും സ്ഥാവരജംഗമങ്ങളായി ഏതേതു വസ്തുക്കൾ ഉത്പാദിക്കുന്നുവോ അവയെല്ലാം പ്രകൃതി മാതൃസ്ഥാനീയമായും ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന ഞാൻ ഗർഭാധാനകർത്താവായ പിതാവായുമിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] യോനികൾ = ദേവപിതൃമനുഷ്യപശുമൃഗാദി സർവ്വയോനികൾ. മൂർത്തയഃ = പലവിധ അംഗങ്ങൾ കൂടിച്ചേർന്നിരിക്കുന്ന ശരീരങ്ങൾ. ആവക മൂർത്തികളുടെ ഉത്പത്തിക്കു

സവ്വാവസ്ഥകളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന മഹത്ബ്രഹ്മം—പ്രകൃതി—കാരണമാകുന്നു. ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന ഞാൻ ഗർഭാധാനകത്താവായ പിതാവുമാകുന്നു.

ഗുണങ്ങൾ എന്തെല്ലാമാകുന്നുവെന്നും, അവ എങ്ങനെ ബന്ധിക്കുന്നു എന്നും ഇനി പറയുന്നു:

സത്ത്വം രജസ്തമ ഇതി ഗുണാഃ പ്രകൃതിസംഭവാഃ
നിബധ്നന്തി മഹാബാഹോ ദേഹേ ദേഹിനമവ്യയം. 5

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ മഹാബാഹോ
സത്ത്വം രജഃ തമഃ ഇതി	സത്ത്വം രജസ്സ് തമസ്സ് എന്ന (പേരുകളോടുകൂടിയ)
പ്രകൃതിസംഭവാഃ	പ്രകൃതിയിൽനിന്നുത്ഭവിക്കുന്ന
ഗുണാഃ	(മൂന്നു) ഗുണങ്ങൾ
ദേഹേ	പ്രകൃതികാര്യമായിരിക്കുന്ന ദേഹത്തിൽ (താദാത്മ്യേന സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന)
അവ്യയം	നിർവ്വികാരമായ (നാശമില്ലാത്ത)
ദേഹിനം	ആത്മാവിനെ (ചിദംശത്തെ)
നിബധ്നന്തി	(ഗുണകാര്യങ്ങളായ സുഖദുഃഖമോഹാദികളോടു) ബന്ധിപ്പിക്കുന്നു.

അല്ലയോ മഹാബാഹോ, പ്രകൃതിയിൽനിന്നുത്ഭവിക്കുന്ന സത്ത്വം, രജസ്സ്, തമസ്സ് എന്ന പേരുകളോടുകൂടിയ മൂന്നു ഗുണങ്ങൾ, പ്രകൃതികാര്യമായിരിക്കുന്ന ദേഹത്തിൽ താദാത്മ്യേന സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന (വാസ്തവത്തിൽ) നിർവ്വികാരമായ ആത്മാവിനെ സ്വകാര്യങ്ങളായ സുഖദുഃഖമോഹാദികളോടു ബന്ധിപ്പിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സത്ത്വം, രജസ്സ്, തമസ്സ് എന്ന പേരുകളോടുകൂടിയ മൂന്നു ഗുണങ്ങൾ. ഗുണാഃ (ഗുണങ്ങൾ) എന്നതു് ഇവിടെ പരിഭാഷാശബ്ദമാകുന്നു.* അല്ലാതെ രൂപം മുതലായവയെ

---

* സത്ത്വാദിഗുണങ്ങൾ രൂപാദിയെപ്പോലെ ദ്രവ്യമാത്രാശ്രയങ്ങളായി ഭവിക്കുന്നില്ല. കാര്യകാരണങ്ങൾ ഒന്നാണു് എന്ന ന്യായേന അവ പ്രകൃതിതന്നെയായിരിക്കുന്നതിനാൽ സകലദിക്കിലും വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ സവ്വജഗത്തും

പ്പോലെ ഒരു ദ്രവ്യത്തെ ആശ്രയിച്ചുനില്ക്കുന്ന ഗുണം എന്നല്ല അർത്ഥം. ഗുണവും ഗുണിയും വേറെയാണെന്നും ഇവിടെ അർത്ഥം വിവക്ഷിച്ചിട്ടില്ല. അതിനാൽ ഇവിടെ അതിന്നർത്ഥം താഴെ പറയുംപ്രകാരമാകുന്നു — ഗുണങ്ങളെ (ധർമ്മങ്ങളെ) പ്പോലെ അവ (ത്രിഗുണങ്ങൾ) ക്ഷേത്രജ്ഞനെ നിത്യം ആശ്രയിച്ചുനില്ക്കുന്നു. അവിദ്യാത്മകത്വം ഹേതുവായിട്ട് (അവിദ്യാസ്വരൂപമായിരിക്കുന്നതിനാൽ) അവ ക്ഷേത്രജ്ഞനെ ബന്ധിക്കുന്നപോലെ പറയപ്പെടുന്നു. ത്രിഗുണങ്ങൾ ഉണ്ട് എന്നു തോന്നുന്നതുതന്നെ ക്ഷേത്രജ്ഞൻ അവയ്ക്ക് ആസ്പദമായിരിക്കുന്നതിനാലാകുന്നു. അതിനാലാണ് അവ (ത്രിഗുണങ്ങൾ) ക്ഷേത്രജ്ഞനെ ബന്ധിക്കുന്നുവെന്നു പറയുന്നത്. എന്റെ മായയിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ള (=പ്രകൃതിസംഭവാഃ) ത്രിഗുണങ്ങൾ അവ്യയനായിരിക്കുന്ന ദേഹിയെ (=ദേഹത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ) ശരീരത്തിൽ (=ദേഹേ) ബന്ധിക്കുന്നപോലെ തോന്നുന്നു. ആത്മാവിന്ന് അവ്യയത്വം 'അനാദിത്വാത്'' (അ. 13. ശ്ലോ. 31) എന്നു തുടങ്ങിയ ശ്ലോകത്തിൽ പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—'ദേഹീ 'ന ലിപ്യതേ' (അ. 13, ശ്ലോ. 31) എന്ന് ഇതിന്നുമുൻപ് പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ. അങ്ങനെയിരിക്കെ ത്രിഗുണങ്ങൾ ദേഹിയെ ബന്ധിക്കുന്നുവെന്ന് (ഇപ്പോൾ) എന്താണു മാറിപ്പറയുന്നത്?

സമാധാനം:—അതുകൊണ്ടു ദോഷമില്ല. എന്തെന്നാൽ ബന്ധിക്കുന്നപോലെ തോന്നുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതിനാൽ 'പോലെ' (ഇവ) എന്ന ശബ്ദംകൊണ്ട് ആ ദോഷത്തെ പരിഹരിച്ചിരിക്കുന്നു.

മഹാബാഹോ =സമർത്ഥതരങ്ങളായും മുട്ടുവരെ നീണ്ടുകിടക്കുന്നതായുമുള്ള കൈകളോടുകൂടിയവൻ.

ത്രിഗുണങ്ങളിൽ സത്ത്വഗുണത്തിന്റെ ലക്ഷണത്തേയും, അതെങ്ങനെയാണ് ബന്ധിക്കുന്നതെന്നും പറയുന്നു:

ഗുണമയമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു, അവ (സത്ത്വാദിഗുണങ്ങൾ) പുറമെയെല്ലാം വിഷയമായിട്ടും അകത്തു ശമദമാദിരൂപമായും രാഗദ്വേഷലോഭാദിരൂപമായും നിദ്രാലസ്യപ്രമാദാദിരൂപമായുമിരിക്കുന്നു.

തത്ര സത്ത്വം നിർമ്മലത്വാത് പ്രകാശകമനാമയം
സുഖസംഗേന ബധ്നാതി ജ്ഞാനസംഗേന ചാനഘ. 6

ഹേ അനഘ	അല്ലയോ പാപരഹിത
തത്ര	ആ ത്രിഗുണങ്ങളിൽ
നിർമ്മലത്വാത്	സ്വച്ഛത്വം ഹേതുവായിട്ട്
പ്രകാശകം	സ്ഫടികംപോലെ പ്രകാശിക്കുന്നതും
അനാമയം	ശാന്തമായതുമായ (നിരുപദ്രവമായതുമായ)
സത്ത്വം	സത്ത്വഗുണം
സുഖസംഗേന	(ശാന്തത്വം ഹേതുവായിട്ട് സ്വകാര്യമായിരിക്കുന്ന സുഖത്തോടു യാതൊരു സംഗമാണുണ്ടാകുന്നത്, അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന) സുഖസംബന്ധത്തിനാലും
ജ്ഞാനസംഗേന ച	(പ്രകാശകത്വം ഹേതുവായിട്ട സ്വകാര്യമായിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തോടു യാതൊരു സംഗമാണുള്ളത്, അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന) ജ്ഞാനസംബന്ധത്തിനാലും
ബധ്നാതി	ബന്ധിക്കുന്നു.

അല്ലയോ പാപരഹിത, ത്രിഗുണങ്ങളിൽ സ്വച്ഛത്വം ഹേതുവായിട്ട പ്രകാശത്തോടുകൂടിയതും ശാന്തമായതുമായ സത്ത്വഗുണം സുഖസംബന്ധമായും ജ്ഞാനസംബന്ധമായും ബന്ധിക്കുന്നു. ഞാൻ സുഖി, ഞാൻ ജ്ഞാനി എന്നിങ്ങനെയുള്ള മനോധർമ്മങ്ങളെ അവയിൽ അഭിമാനിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രജ്ഞനിൽ യോജിപ്പിക്കുന്നുവെന്നൎത്ഥം.

[ശം-ഭാ] സത്ത്വം സ്ഫടികമണിപോലെ നിർമ്മല (സ്വച്ഛ)മായിരിക്കുന്നതിനാൽ പ്രകാശത്തോടുകൂടിയും (ചൈതന്യത്തെഅഭിവ്യഞ്ജിപ്പിക്കുന്നതായും) നിരുപദ്രവമായുമിരിക്കുന്നു. ആ സത്ത്വം ഒരുവനെ സുഖസംഗത്തിനാൽ—'ഞാൻ സുഖി' എന്നു തോന്നിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു്—ബന്ധിക്കുന്നു. എന്നുവെച്ചാൽ വിഷയമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിൽ വിഷയഭൂതമായിരിക്കുന്ന സുഖത്തിൻെറ സംബന്ധം (സംശ്ലേഷം) ഉണ്ടാ

ക്കിത്തീർത്തു ബന്ധിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം. ആത്മാവിൽ ഇപ്രകാരമുള്ള സുഖസംബന്ധം മിഥ്യയാകുന്നു. അതു് അവിദ്യയാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ വിഷയധർമ്മം വിഷയിയിൽ ഉണ്ടാകുന്നതല്ല. ഇച്ഛമുതൽ ധൃതിവരെയുള്ളവ (അ. 13, ശ്ലോ. 6) വിഷയമായിരിക്കുന്ന ക്ഷേത്രത്തിന്റെ ധർമ്മമാകുന്നുവെന്നു ഭഗവാൻ പറഞ്ഞിട്ടുമുണ്ടു്. അതിനാൽ സ്വകീയധർമ്മമായതും, വിഷയവിഷയികളുടെ വിവേകമില്ലാത്തതുമായ അവിദ്യകൊണ്ടു സത്വഗുണം ആത്മാവിനെ സ്വാത്മധർമ്മമല്ലാത്ത സുഖത്തോടു സംബന്ധിപ്പിക്കുന്നുവോ എന്നു തോന്നിക്കുന്നു—സക്തമല്ലാത്തതിനെ സഞ്ജിക്കുന്നപോലെയും, സുഖിയല്ലാത്തതിനെ സുഖി എന്നപോലെയും, തോന്നിക്കുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ സത്വം ദേഹിയെ (ആത്മാവിനെ) ജ്ഞാനത്തോടും സഞ്ജിപ്പിക്കുന്നു. ജ്ഞാനം സുഖശബ്ദത്തോടൊന്നിച്ചു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതിനാൽ അതു ക്ഷേത്രമായിരിക്കുന്ന അന്തഃകരണത്തിന്റെ ധർമ്മംതന്നെയാകുന്നു; ആത്മധർമ്മമല്ല. ആത്മധർമ്മമായിരുന്നുവെങ്കിൽ (സ്വഭാവേന സഞ്ജിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ) അതു് (ഒരു) സംഗമായിട്ടോ, (തദ്വാരാ) ഒരു ബന്ധമായിട്ടോ, ഇരിപ്പാൻ പാടില്ല. സുഖത്തിനാലുണ്ടാകുന്ന സംഗംപോലെയാണു് ജ്ഞാനാദിയിലുള്ള സംഗവുമെന്നറിയേണ്ടതാകുന്നു.

ഹേ അനഘ = (പാപാദിയാൽ) വ്യസനമില്ലാത്തവനേ.

രജോ രാഗാത്മകം വിദ്ധി തൃഷ്ണാസംഗസമുത്ഭവം
തന്നിബധ്നാതി കൗന്തേയ കർമ്മസംഗേന ദേഹിനം. 7

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
രജഃ	രജസ്സു് എന്നു പറയപ്പെടുന്ന ഗുണത്തെ
രാഗാത്മകം	അനുരഞ്ജനസ്വരൂപമായും (ആശാസ്വരൂപമായും)
തൃഷ്ണാസംഗസമുത്ഭവം	കിട്ടാത്ത വസ്തുക്കളിൽ അഭിലാഷം (=തൃഷ്ണ) കിട്ടിയ വസ്തുവിൽ അത്യാസക്തി (സംഗം), ഇവയെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായും
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും
തത്	അതു് (ആ രജോഗുണം)
കർമ്മസംഗേന	ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടാർത്ഥങ്ങളായ കർമ്മങ്ങളിലുള്ള ആസക്തിയാൽ

ദേഹിനം	ദേഹത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ
നിബധ്നാതി	ഏററവും ബന്ധിക്കുന്നു.

അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര, രജോഗുണത്തെ അനുരഞ്ജനസ്വരൂപമായും, (അപ്രാപ്തവസ്തുവിൽ) അഭിലാഷത്തേയും (പ്രാപ്തവസ്തുവിൽ) അത്യാസക്തിയേയുമുണ്ടാക്കുന്നതായും അറിഞ്ഞാലും. അതു കർമ്മങ്ങളിലുള്ള ആസക്തിയാൽ ആത്മാവിനെ ഏററവും ബന്ധിക്കുന്നു. (തൃഷ്ണാസംഗങ്ങളെക്കൊണ്ടു് ഇഹപരസാധനങ്ങളായ കർമ്മങ്ങളിൽ ആത്മാവിന്നു് ആസക്തിയുണ്ടാക്കിത്തീർക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ]രജോഗുണത്തെ രഞ്ജനസ്വരൂപത്തോടുകൂടിയതായറിഞ്ഞാലും—അതു ഗൈരികാദി*പോലെ(ആത്മാവിനെ) വർണ്ണഭേദപ്പെടുത്തുന്നു. അതു (രജോഗുണം) തൃഷ്ണയേയും ആസംഗത്തേയുമുണ്ടാക്കുന്നു. തൃഷ്ണ=അപ്രാപ്തമായതിൽ അഭിലാഷം. ആസംഗം=പ്രാപ്തമായ വിഷയത്തിൽ മനസ്സിന്റെ പ്രീതിലക്ഷണമായ സംശ്ലേഷം. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ആ രജോഗുണം ദേഹിയെ കർമ്മസംഗത്തിനാൽ—ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടാർത്ഥകർമ്മങ്ങളിലുള്ള തത്പരതയാൽ—ബന്ധിക്കുന്നു (പരമാർത്ഥത്തിൽ അകർത്താവായിരിക്കുന്ന പുരുഷനെ 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്ന അഭിമാനത്തോടുകൂടി പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം).

തമസ്ത്വജ്ഞാനജം വിദ്ധി മോഹനം സർവ്വദേഹിനാം
പ്രമാദാലസ്യനിദ്രാഭിസ്തന്നിബധ്നാതി ഭാരത. 8

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭാരത
തമഃ തു*	എന്നാൽ തമോഗുണത്തെ
അജ്ഞാനജം	അജ്ഞാനത്തിൽനിന്നുണ്ടായതായും
സർവ്വദേഹിനാം	സകലപ്രാണികൾക്കും
മോഹനം	ഭ്രാന്തിയെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായും
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും

* പർവ്വതത്തിൽനിന്നു കിളച്ചെടുക്കുന്ന ചുകപ്പുനിറമുള്ള ഒരുജാതി മൃദ്വിശേഷമാണു് ഗൈരികം (കാവിമണ്ണു്) അങ്ങനെയുള്ള ഗൈരികം മുതലായതുപോലെ എന്നർത്ഥം.

തത്	അതു് (ആ തമോഗുണം)
പ്രമാദാലസ്യനിദ്രാഭിഃ	പ്രമാദം ആലസ്യം നിദ്ര ഇവയാൽ
(ദേഹിനം)	ദേഹിയെ
നിബധ്നാതി	ഏററവും ബന്ധിക്കുന്നു.

അല്ലയോ ഭാരത, എന്നാൽ തമോഗുണത്തെ അജ്ഞാനത്തിൽ നിന്നുണ്ടായതായും, സകലപ്രാണികൾക്കും ഭ്രാന്തിയെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായുമറിഞ്ഞാലും. അതു പ്രമാദം ആലസ്യം നിദ്ര എന്നിവയാൽ ദേഹിയെ ഏററവും ബന്ധിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] മൂന്നാമതായ തമോഗുണത്തെ അജ്ഞാനത്തിൽ നിന്നുണ്ടായതായും സകലപ്രാണികൾക്കും അവിവേകത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായുമറിഞ്ഞാലും. അതു് പ്രമാദാലസ്യനിദ്രകളെക്കൊണ്ടു് (ദേഹിയെ) ബന്ധിക്കുന്നു. (അവയെക്കൊണ്ടു് അവികാരിയായിത്തന്നെയിരിക്കുന്ന പുരുഷനെ തമസ്സു് വികാരിയാക്കിത്തീർക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.)

ഇനിയും ഗുണങ്ങളുടെ വ്യാപാരത്തെ സംക്ഷേപമായി പറയുന്നു:

സത്ത്വം സുഖേ സഞ്ജയതി രജഃ കർമ്മണി ഭാരത
ജ്ഞാനമാവൃത്യ തു തമഃ പ്രമാദേ സഞ്ജയത്യുത. 9

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭാരത
സത്ത്വം	സത്ത്വഗുണം
സുഖേ	സുഖത്തിലും
രജഃ	രജോഗുണം
കർമ്മണി	കർമ്മത്തിലും
സഞ്ജയതി	സംശ്ലേഷിപ്പിക്കുന്നു (ബന്ധിപ്പിക്കുന്നു)
തമഃ തു	എന്നാൽ തമോഗുണം
ജ്ഞാനം	ജ്ഞാനത്തെ

* തമോഗുണം സത്ത്വരജസ്സുകളേക്കാൾ അധികം ദോഷമുള്ളതും ബന്ധകരവുമാകയാൽ അതിനെ പ്രത്യേകിച്ചറിയുന്നതിന്നാണു് 'തു' ശബ്ദം.

ആവൃത്യ	മറച്ചുകൊണ്ടു്
പ്രമാദേ ഉത	പ്രമാദം മുതലായവയിലും
സഞ്ജയതി	ബന്ധിക്കുന്നു.

അല്ലയോ ഭാരത, സത്ത്വഗുണം സുഖത്തിലും, രജോഗുണം കർമ്മത്തിലും (ദേഹിയെ) സംശ്ലേഷിപ്പിക്കുന്നു. എന്നാൽ തമോഗുണം ജ്ഞാനത്തെ മറച്ചുകൊണ്ടു പ്രമാദം മുതലായവയിലും സംശ്ലേഷിപ്പിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഹേ ഭാരത, സത്ത്വം സുഖത്തിൽ സംശ്ലേഷിപ്പിക്കുന്നു; രജസ്സു് കർമ്മത്തിൽ സംശ്ലേഷിപ്പിക്കുന്നു; എന്നാൽ തമസ്സു് സത്ത്വഗുണംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള വിവേകജ്ഞാനത്തെ ആവരണസ്വരൂപമായിരിക്കുന്ന താൻതന്നെ മറച്ചുകൊണ്ടു പ്രമാദത്തിൽ സംശ്ലേഷിപ്പിക്കുന്നു. പ്രമാദം—ഉടനെ ചെയ്യേണ്ട കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യാതിരിക്കുക.

ഗുണങ്ങൾ മേല്പറഞ്ഞ കാര്യങ്ങളെ എപ്പോഴാണു ചെയ്യുന്നതു്?—പറയുന്നു.

രജസ്തമശ്ചാഭിഭൂയ സത്ത്വം ഭവതി ഭാരത
രജഃ സത്ത്വം തമശ്ചൈവ തമഃ സത്ത്വം രജസ്തഥാ. 10

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭാരത
സത്ത്വം	സത്ത്വഗുണം
രജഃ	രജോഗുണത്തേയും
തമഃ ച ഏവ	തമോഗുണത്തേയും
അഭിഭൂയ	തിരസ്കരിച്ചിട്ടു് (മറച്ചിട്ടു്)
ഭവതി	അദൃഷ്ടവശാൽ ഉത്ഭവിക്കുന്നു
രജഃ	രജോഗുണം
സത്ത്വം	സത്ത്വഗുണത്തേയും
തമഃ ച	തമോഗുണത്തേയും
(അഭിഭൂയ ഭവതി)	തിരസ്കരിച്ചു് ഉത്ഭവിക്കുന്നു
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
തമഃ	തമോഗുണം
സത്ത്വം	സത്ത്വഗുണത്തേയും

രജഃ ച	രജോഗുണത്തേയും
(അഭിഭൂയ ഭവതി)	തിരസ്കരിച്ച് ഉത്ഭവിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, സത്വഗുണം രജോഗുണത്തേയും തമോഗുണത്തേയും തിരസ്കരിച്ച് ഉത്ഭവിക്കുന്നു. രജോഗുണം സത്വഗുണത്തേയും തമോഗുണത്തേയും, അപ്രകാരംതന്നെ തമോഗുണം സത്വഗുണത്തേയും രജോഗുണത്തേയും തിരസ്കരിച്ച് ഉത്ഭവിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] രജസ്തമോഗുണങ്ങളെ രണ്ടിനേയുമടക്കി (തിരോധാനംചെയ്ത്) സത്വഗുണം എപ്പോഴാണ് വദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നതു് അപ്പോഴം അതു് (താൻ പ്രധാനമായിട്ട്) തൻെറ കാര്യങ്ങളായ ജ്ഞാനസുഖാദികളെ ഉണ്ടാക്കുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ സത്വതമോഗുണങ്ങളെ രണ്ടിനേയുമടക്കി (തിരോധാനംചെയ്ത്) എപ്പോഴാണ് രജസ്സ വർദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നതു് അപ്പോഴം അതു് (രജസ്സ്) സ്വകാര്യങ്ങളാകുന്ന കർമ്മം തൃഷ്ണ മുതലായവയെ ഉണ്ടാക്കുന്നു. അതുപോലെതന്നെ എപ്പോഴാണ് തമസ്സ് എന്നു പേരായ ഗുണം സത്വരജോഗുണങ്ങളെ രണ്ടിനേയുമടക്കി വർദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നതു് അപ്പോഴം അതു തൻെറ കാര്യമാകുന്ന ജ്ഞാനാവരണം മുതലായതിനെ ചെയ്യുന്നു.

ഏതെങ്കിലും ഒരു ഗുണം പ്രധാനമായിരിക്കുമ്പോഴം അതിൻെറ ലക്ഷണമെന്താകുന്നു?—പറയുന്നു:

സർവ്വദ്വാരേഷു ദേഹേസ്മിൻ പ്രകാശ ഉപജായതേ
ജ്ഞാനം യദാ തദാ വിദ്യാദ്വിവൃദ്ധം സത്വമിത്യുത. 11

അസ്മിൻ ദേഹേ	ഈ ദേഹത്തിൽ
സർവ്വദ്വാരേഷു	ശ്രോത്രാദിസർവ്വദ്വാരങ്ങളിലും
ജ്ഞാനം പ്രകാശഃ ഉത	ശബ്ദാദിജ്ഞാനാത്മകമായ പ്രകാശം
യദാ	എപ്പോഴം
ഉപജായതേ	ഉണ്ടാകുന്നുവോ
തദാ	അപ്പോഴം
സത്വം	സത്വഗുണം
വിവൃദ്ധം ഇതി	വർദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നു്
വിദ്യാത്	അറിയേണ്ടതാകുന്നു

ഈ ദേഹത്തിൽ ശ്രോത്രാദിസകലദ്വാരങ്ങളിലും ജ്ഞാനസ്വരൂപമായ പ്രകാശവും സുഖാദിയും എപ്പോഴുണ്ടാകുന്നുവോ അപ്പോഴും സത്ത്വഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നറിയേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ശ്രോത്രം മുതലായ സകല കരണങ്ങളും ആത്മാവിന്നു് ഉപലബ്ധിക്കുള്ള ദ്വാരങ്ങളാകുന്നു. ഈ ദേഹത്തിൽ ഈ ദ്വാരങ്ങളിലെല്ലാം അന്തഃകരണമാകുന്ന ബുദ്ധിയുടെ വൃത്തി—പ്രകാശം—ഉണ്ടാകുന്നു. ഈ ബുദ്ധിവൃത്തി അല്ലെങ്കിൽ പ്രകാശം ആണു് ജ്ഞാനം. ഇപ്രകാരമുള്ള ജ്ഞാനമാകുന്ന പ്രകാശം എപ്പോഴാണുണ്ടാകുന്നതു്, അപ്പോൾ—ജ്ഞാനപ്രകാശമായിരിക്കുന്ന ലക്ഷണംകൊണ്ടുതന്നെ—സത്ത്വഗുണം വദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നറിയേണ്ടതാകുന്നു.

ഉത=അപി.

രജസ്സു വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോഴുള്ള ലക്ഷണം താഴെ പറയുന്നതാകുന്നു:

ലോഭഃ പ്രവൃത്തിരാരംഭഃ കർമ്മണാമശമഃ സ്പൃഹാ
രജസ്യേതാനി ജായന്തേ വിവൃദ്ധേ ഭരതർഷഭ. 12

ഹേ ഭരതഷ്ഭ	അല്ലയോ ഭരതശ്രേഷ്ഠ
രജസി വിവൃദ്ധേ (സതി)	രജോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ
ലോഭഃ	ധനാദിയെ പലപ്രകാരത്തിലും വളരെ സമ്പാദിച്ചാലും അവയെ പിന്നെപ്പിന്നെ വർദ്ധിപ്പിക്കുവാനുള്ള അഭിലാഷം
പ്രവൃത്തിഃ	(ഓരോ കാര്യങ്ങളിൽ) പ്രവൃത്തി (കുശ്ദ്രൂപത)
കർമ്മണാം ആരംഭഃ	(മഹാഗൃഹാദിനിർമ്മാണത്തിൽ) ഉദ്യമം
അശമഃ	('ഇതു ചെയ്തിട്ടു് ഇനി ഞാൻ അതു ചെയ്യും' എന്നിങ്ങനെ സങ്കല്പവികല്പങ്ങളായ) ചിത്ത സമാധാനമില്ലായ്മ
സ്പൃഹാ	(ഓരോ വസ്തുക്കളിലുള്ള) ഇച്ഛ

ഏതാനി	ഇവ (ഈ ലക്ഷണങ്ങൾ)
ജായന്തേ	ഉണ്ടാകുന്നു.

അല്ലയോ ഭരതശ്രേഷ്ഠ, രജോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ ധനാദിയെ വളരെ സമ്പാദിച്ചാലും അവയെ പിന്നെപ്പിന്നെ വർദ്ധിപ്പിപ്പാനുള്ള അഭിലാഷം, കാര്യങ്ങളിൽ പ്രവൃത്തി, (വിവിധ) കർമ്മങ്ങളിൽ ഉദ്യമം, ചിത്തസമാധാനമില്ലായ്മ (അനുപരമം), ഓരോ വസ്തുക്കളിലിച്ഛ, ഇവയുണ്ടാകുന്നു (ഈവക ലക്ഷണങ്ങളെക്കൊണ്ട് രജോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നറിയേണ്ടതാകുന്നുവെന്നർത്ഥം)

[ശം-ഭാ] ലോഭഃ=പരദ്രവ്യത്തെ കൈക്കലാക്കുവാനുള്ള ഇച്ഛ. പ്രവൃത്തിഃ=പ്രവർത്തനം—സാമാന്യമായ ചേഷ്ട. കർമ്മണാം ആരംഭഃ=കർമ്മങ്ങളുടെ ആരംഭം. അശമഃ=ഉപശമം (മനസ്സമാധാനം) ഇല്ലായ്മ—ഹർഷരാഗാദിയിൽ പ്രവൃത്തി. സ്പൃഹാ=സാമാന്യം എല്ലാ വസ്തുക്കളിലുമുള്ള തൃഷ്ണ. രജോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ, ഹേ ഭരതശ്രേഷ്ഠ ഈ ലക്ഷണങ്ങളുണ്ടാകുന്നു.

അപ്രകാശോ പ്രവൃത്തിശ്ച പ്രമാദോ മോഹ ഏവ ച
തമസ്യേതാനി ജായന്തേ വിവൃദ്ധേ കുരുനന്ദന. 13

ഹേ കുരുനന്ദന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
തമസി വിവൃദ്ധേ(സതി)	തമോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ
അപ്രകാശഃ	അവിവേകം (വിവേകഭ്രംശം)
അപ്രവൃത്തിഃ ച	അനുദ്യമം
പ്രമാദഃ	അജാഗ്രത (കർത്തവ്യമായിട്ടുള്ളവയിൽ അനുസന്ധാനരാഹിത്യം)
മോഹഃ ഏവ ച	മിഥ്യയായ അഭിനിവേശം
ഏതാനി	ഇവ (ഈ ലക്ഷണങ്ങൾ)
ജായന്തേ	ഉണ്ടാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, തമോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ അവിവേകം, അനുദ്യമം, അജാഗ്രത, വിപരീതജ്ഞാനം എന്നിവയുണ്ടാകുന്നു. (ഈവക ലക്ഷണങ്ങളെക്കൊണ്ടു തമസ്സു വർദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നറിയേണ്ടതാകുന്നു.)

[ശം-ഭാ] അപ്രകാശഃ = അവിവേകം. അപ്രവൃത്തിഃ= പ്രവൃത്തിയുടെ അത്യന്തമായ അഭാവം. അതു് അപ്രകാശത്തിൻെറ ഫലമാകുന്നു. പ്രമാദഃ=അജാഗ്രത. മോഹഃ=അവിവേകം (അറിയപ്പെടേണ്ട വസ്തുവിനെ, വേണ്ടപോലെയല്ലാതെ, മറെറാരുവിധത്തിൽ അറിയുക). പ്രമാദവും മോഹവും അപ്രകാശത്തിൻെറ (അവിവേകത്തിൻെറ) കാര്യംതന്നെയാകുന്നു. തമോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോരം, ഹേ അർജ്ജുന, ഈവക ലക്ഷണങ്ങളുണ്ടാകുന്നു.

മരണശേഷം യാതൊരു ഫലമാണു സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്നതു് അതിന്നും സംഗവും രാഗവുമാണു കാരണം എന്നും, എല്ലാം ഗുണസംബന്ധമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നുവെന്നും കാണിക്കുന്നതിന്നായി പറയുന്നു:

യദാ സത്ത്വേ പ്രവൃദ്ധേ തു പ്രലയം യാതി ദേഹഭൃത്
തദോത്തമവിദാം ലോകാനമലാൻ പ്രതിപദ്യതേ. 14

സത്ത്വേ	സത്ത്വഗുണം
പ്രവൃദ്ധേ (സതി) തു	വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോരം
ദേഹഭൃത്	ജീവൻ
പ്രലയം	മരണത്തെ
യാതി യദാ	പ്രാപിക്കുന്നുവെങ്കിൽ
തദാ	അപ്പോരം
ഉത്തമവിദാം	ഹിരണ്യഗർഭാദികളെ ഉപാസിക്കുന്നവരുടെ
അമലാൻ	പരിശുദ്ധങ്ങളായ (പ്രകാശമയങ്ങളായ)
ലോകാൻ	(സുഖോപഭോഗസ്ഥാനവിശേഷങ്ങളായ) ലോകങ്ങളെ
പ്രതിപദ്യതേ	പ്രാപിക്കുന്നു.

സത്ത്വഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോരം ജീവൻ മരണത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെങ്കിൽ അവൻ (ഹിരണ്യഗർഭാദി) ഉത്തമന്മാരെ ഉപാസിക്കുന്നവരുടെ പരിശുദ്ധങ്ങളായ ലോകങ്ങളെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദേഹഭൃത്=ആത്മാ. ഉത്തമവിദാം=മഹദാദിതത്ത്വവിത്തുക്കളുടെ. അമലാൻ=മലരഹിതങ്ങളായ (രജസ്തമോഗുണങ്ങരം കൂടാതെയുള്ള) ശേഷം സ്പഷ്ടം.

രജസി പ്രലയം ഗത്വാ കർമ്മസംഗിഷു ജായതേ
തഥാ പ്രലീനസ്തമസി മൂഢയോനിഷു ജായതേ. 15

രജസി (വിവൃദ്ധേ സതി)	രജോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ
പ്രലയം	മരണത്തെ
ഗത്വാ	പ്രാപിച്ചിട്ട്
കർമ്മസംഗിഷു	കർമ്മങ്ങളിൽ സക്തിയുള്ള മനുഷ്യരിൽ
ജായതേ	ജനിക്കുന്നു
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
തമസി (വിവൃദ്ധേ സതി)	തമോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ
പ്രലീനഃ	മരണത്തെ പ്രാപിച്ചവൻ
മൂഢയോനിഷു	പശു മുതലായ യോനികളിൽ
ജായതേ	ജനിക്കുന്നു.

രജോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ മരണത്തെ പ്രാപിച്ചാൽ അവൻ കർമ്മങ്ങളിൽ സക്തന്മാരായ മനുഷ്യരുടെ ഇടയിൽ ജനിക്കുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ തമോഗുണം വർദ്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ മരണത്തെ പ്രാപിച്ചവൻ പശു മുതലായ മൂഢയോനികളിൽ ജനിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സ്പഷ്ടം.

കഴിഞ്ഞ ശ്ലോകങ്ങളുടെ അർത്ഥത്തിന്റെ ഒരു സംക്ഷേപം പറയുന്നു:

കർമ്മണഃ സുകൃതസ്യാഹുഃ സാത്ത്വികം നിർമ്മലം ഫലം
രജസസ്തു ഫലം ദുഃഖമജ്ഞാനം തമസഃ ഫലം. 16

സുകൃതസ്യ കർമ്മണഃ	പുണ്യ(സാത്ത്വിക)കർമ്മത്തിന്നു്
സാത്ത്വികം	സത്ത്വഗുണപ്രധാനമായും
നിർമ്മലം	പരിശുദ്ധമായും (പ്രകാശബഹുളമായും) ഉള്ള സുഖം
ഫലം	ഫലമെന്നു്
ആഹുഃ	(കപിലാദികൾ) പറയുന്നു
രജസഃ തു	രാജസമായ കർമ്മത്തിന്നു്

ദുഃഖം ഫലം	ദുഃഖം ഫലമെന്നും
തമസഃ	താമസകർമ്മത്തിന്നു്
അജ്ഞാനം	മൂഢത്വം
ഫലം	ഫലമെന്നും
(ആഹുഃ)	പറയുന്നു.

സാത്ത്വികകർമ്മത്തിന്നു് സത്ത്വഗുണപ്രധാനമായും പരിശുദ്ധമായുമുള്ള സുഖം ഫലമെന്നു് (കപിലാദികൾ) പറയുന്നു. രാജസകർമ്മത്തിന്നു ദുഃഖം ഫലമെന്നും, താമസകർമ്മത്തിന്നു മൂഢത്വം ഫലമെന്നും പറയുന്നു. [സാത്ത്വികാദികർമ്മലക്ഷണം 'നിയതം സംഗരഹിതം' (അ. 18, ശ്ലോ. 23) എന്നിങ്ങനെ 18-ാമദ്ധ്യായത്തിൽ പറയുന്നതാണു്.]

[ശം-ഭാ]സുകൃതസ്യ കർമ്മണഃ=സാത്ത്വിക(പുണ്യ)കർമ്മത്തിന്നു്; സാത്ത്വികം നിർമ്മലം ഫലം=സാത്ത്വികമായ പരിശുദ്ധഫലംതന്നെ (രജസ്തമോഗുണങ്ങളുടെ സമ്പർക്കമാകുന്ന മാലിന്യം കൂടാതെയുള്ള ഫലംതന്നെ) എന്നു്; ആഹുഃ= ശിഷ്ടന്മാർ പറയുന്നു. രജസഃ തു ഫലം ദുഃഖം=രാജസകർമ്മത്തിന്നു ഫലം ദുഃഖംതന്നെ 'രജസഃ' എന്നതിന്നു് 'രാജസകർമ്മത്തിന്നു്' എന്നാണു് അർത്ഥമെന്നു കർമ്മത്തെപ്പററി പ്രതിപാദിക്കുന്ന ഘട്ടത്തിൽ പറയുന്നുണ്ടു്. രാജസകർമ്മത്തിൻെറ ഫലം ദുഃഖംതന്നെയാകുന്നു. അതു രാജസമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ കാര്യം കാരണാനുരൂപമായിരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. തഥാ തമസഃ അജ്ഞാനം ഫലം=അപ്രകാരംതന്നെ താമസകർമ്മമാകുന്ന അധർമ്മത്തിൻെറ ഫലം അജ്ഞാനവുമാകുന്നു.

ഗുണങ്ങളിൽനിന്നു് എന്തുണ്ടാകുന്നു?—

സത്ത്വാത് സഞ്ജായതേ ജ്ഞാനം രജസോ ലോഭ ഏവ ച
പ്രമാദമോഹൗ തമസോ ഭവതോ ജ്ഞാനമേവ ച. 17

സത്ത്വാത്	സത്ത്വഗുണത്തിൽനിന്നു്
ജ്ഞാനം	ജ്ഞാനവും
രജസഃ	രജോഗുണത്തിൽനിന്നു്
ലോഭഃ ഏവ ച	എത്ര കിട്ടിയാലും പിന്നേയും വേണമെന്ന ആശയും
സഞ്ജായതേ	ഉണ്ടാകുന്നു

തമസഃ	തമോഗുണത്തിൽനിന്ന്
പ്രമാദമോഹൗ	അജാഗ്രതയും വിപരീത ജ്ഞാനവും
ഭവതഃ	ഉണ്ടാകുന്നു
അജ്ഞാനം ഏവ ച	അജ്ഞാനവും
ഭവതി	ഉണ്ടാകുന്നു.

സത്ത്വഗുണത്തിൽനിന്നു ജ്ഞാനവും, രജോഗുണത്തിൽ നിന്നു ലോഭവുമുണ്ടാകുന്നു. തമോഗുണത്തിൽനിന്ന് അജാഗ്രത വിപരീതജ്ഞാനം അജ്ഞാനം ഇവയുമുണ്ടാകുന്നു.

[ശം— ഭാ] സത്ത്വാത്—സത്ത്വഗുണം പ്രധാനമായിരിക്കുമ്പോൾ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അതിന്നും പുറമെ—

ഊർദ്ധ്വം ഗച്ഛന്തി സത്ത്വസ്ഥാ മദ്ധ്യേ തിഷ്ഠന്തി രാജസാഃ
ജഘന്യഗുണവൃത്തിസ്ഥാ അധോ ഗച്ഛന്തി താമസാഃ 18

സത്ത്വസ്ഥാഃ	സത്ത്വവൃത്തിപ്രധാനന്മാർ
ഊർദ്ധ്വം	മേൽലോകങ്ങളെ
ഗച്ഛന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു
രാജസാഃ	രജോഗുണപ്രധാനന്മാരായിട്ടുള്ളവർ (തൃഷ്ണാദ്യാകുലന്മാരായിട്ട്)
മദ്ധ്യേ	മനുഷ്യലോകത്തിൽത്തന്നെ
തിഷ്ഠന്തി	ജനിക്കുന്നു
ജഘന്യഗുണവൃത്തിസ്ഥാഃ	നികൃഷ്ടമായിരിക്കുന്ന തമോഗുണത്തിന്റെ പ്രമാദമോഹാദിവൃത്തിയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന
താമസാഃ	തമോഗുണപ്രധാനന്മാരായിട്ടുള്ളവർ
അധഃ	താഴെ ലോകങ്ങളെ, അല്ലെങ്കിൽ നരകത്തെ
ഗച്ഛന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു.

സത്ത്വഗുണപ്രധാനന്മാരായിട്ടുള്ളവർ ഉപരിലോകങ്ങളെ പ്രാപിക്കുന്നു. രജോഗുണപ്രധാനന്മാരായിട്ടുള്ളവർ മനുഷ്യ

ലോകത്തെയും, നികൃഷ്ടമായ തമോഗുണത്തിന്റെ വൃത്തിയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന തമോഗുണപ്രധാനന്മാർ താഴെയുള്ള ലോകങ്ങളേയും (അല്ലെങ്കിൽ നരകത്തേയും) പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] സത്വഗുണവൃത്തത്തിങ്കൽ (=ശോഭനമായിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തിൽ അല്ലെങ്കിൽ കർമ്മത്തിൽ) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവർ. ദേവലോകം മുതലായ ലോകങ്ങളിൽ ജനിക്കുന്നു. രജോഗുണപ്രധാനന്മാർ (രജോഗുണനിമിത്തമായ ജ്ഞാനത്തിലാകട്ടേ കർമ്മത്തിലാകട്ടേ നിരതന്മാരായിട്ടുള്ളവർ) മനുഷ്യരുടെ ഇടയിൽ ജനിക്കുന്നു. ഏററവും നീചമായിരിക്കുന്ന തമോഗുണത്തിന്റെ നിദ്രാലസ്യാദിവൃത്തത്തിൽ ഇരിക്കുന്നവരും മൂഢന്മാരുമായ തമോഗുണപ്രധാനന്മാർ പശ്വാദികളിൽ ജനിക്കുന്നു.

പുരുഷൻ പ്രകൃതിയിൽ സ്ഥിതിചെയ്തുകൊണ്ടു് താനും പ്രകൃതിയുമൊന്നാണെന്നുള്ള മിഥ്യാജ്ഞാനത്തോടുകൂടി സുഖദുഃഖമോഹാത്മകങ്ങളായ ഭോഗ്യവസ്തുക്കളിൽ 'ഞാൻ സുഖി ദുഃഖി, മൂഢൻ' എന്നിങ്ങനെ സഞ്ജിക്കുന്നു. അപ്രകാരമുള്ള സംഗമാണു് പുരുഷനുള്ള ഉത്കൃഷ്ടനീചയോനികളിൽ ജനിക്കുക എന്ന ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ സംസാരത്തിന്റെ കാരണമെന്നു് ഇതിന്റെ മുൻപിലത്തെ അദ്ധ്യായത്തിൽ സംക്ഷേപമായി പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ. ഈ അദ്ധ്യായത്തിൽ 'സത്ത്വം രജസ്തമ ഇതി ഗുണാഃ പ്രകൃതിസംഭവാഃ' എന്ന ശ്ലോകം മുതല്ക്കു ഗുണങ്ങളുടെ സ്വരൂപം, ഗുണങ്ങളുടെ വൃത്തം, സ്വവൃത്തംകൊണ്ടു ഗുണങ്ങൾക്കുള്ള ബന്ധകത്വം, ഗുണവൃത്തങ്ങളാൽ ബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന പുരുഷന്റെ ഗതി, ഇങ്ങനെ ബന്ധകാരണമെല്ലാം അജ്ഞാനമൂലമാണു്, മിഥ്യാജ്ഞാനമാണു് എന്നിങ്ങനെ മുന്നദ്ധ്യായത്തിൽ പറഞ്ഞ സംഗതികളെത്തന്നെ വിസ്തരിച്ചു പറഞ്ഞതിന്റെശേഷം ഇപ്പോൾ (ആ സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നുള്ള) മോക്ഷം സമ്യഗ്ദർശനം കൊണ്ടാണുണ്ടാകുന്നതു് എന്നു കാണിക്കുന്നതിനായി ഭഗവാൻ പറയുന്നു.

നാന്യം ഗുണേഭ്യഃ കർത്താരം യദാ ദ്രഷ്ടാനുപശ്യതി ।
ഗുണേഭ്യശ്ച പരം വേത്തി മത്ഭാവം സോധിഗച്ഛതി. 19

യദാ (തു)	എപ്പോൾ
ദ്രഷ്ടാ	വിവേകിയായവൻ

ഗുണേഭ്യഃ	ബുദ്ധ്യാദ്യാകാരമായി പരിണമി ക്കുന്ന ഗുണങ്ങളിൽനിന്നു്
അന്യം	അന്യമായ (വേറെയായ)
കർത്താരം	കർത്താവിനെ
ന അനുപശ്യതി	കാണുന്നില്ലയോ (അറിയുന്നില്ലയോ)
(ആത്മാനം)	ആത്മാവിനെ
ഗുണേഭ്യഃ	ഗുണങ്ങളിൽനിന്നു്
പരം	വ്യതിരിക്തമായി (തത്സാക്ഷി യായി)
വേത്തി	അറിയുന്നുവോ
സഃ	അവൻ (ആ വിവേകി)
മത്ഭാവം	എന്റെ സ്വരൂപത്തെ (ബ്രഹ്മത്വത്തെ)
അധിഗച്ഛതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

വിവേകിയായവൻ ബുദ്ധി മുതലായ ആകാരങ്ങളായി പരിണമിച്ചിരിക്കുന്ന ഗുണങ്ങളിൽനിന്നു് അന്യമായി ഒരു കർത്താവിനെ എപ്പോഴും കാണുന്നില്ലയോ, ആത്മാവിനെ ഗുണങ്ങളിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തമായിട്ടും (തത്സാക്ഷിത്വേന) എപ്പോഴും അവൻ അറിയുന്നുവോ, അപ്പോഴും അവൻഎന്റെ സ്വരൂപത്തെ (ബ്രഹ്മത്തെ) പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] ഒരുവൻ വിദ്വാനായിട്ടു് ദേഹേന്ദ്രിയവിഷയാകാരമായി പരിണമിച്ചിരിക്കുന്ന ഗുണങ്ങളിൽനിന്നന്യമായിട്ടൊരു കർത്താവിനെ എപ്പോഴും കാണുന്നില്ലയോ—ഗുണങ്ങളാണു് സർവ്വാവസ്ഥകളായി പരിണമിച്ചിരിക്കുന്നതു് (ദേഹേന്ദ്രിയാദ്യാകാരമായി പരിണമിച്ചിരിക്കുന്നതു്) എന്നും, ഗുണങ്ങൾതന്നെയാണു് സർവ്വകർമ്മങ്ങൾക്കും കർത്താവായിരിക്കുന്നതെന്നും, വിദ്വാനായവൻ എപ്പോഴും കാണുന്നുവോ, (അപ്രകാരംതന്നെ) ഗുണങ്ങളുടെ സകലവ്യാപാരങ്ങൾക്കും സാക്ഷിഭൂതമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ ഗുണങ്ങളിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തമായി എപ്പോഴും (അവൻ) അറിയുന്നുവോ, അപ്പോഴും അവൻ (ആവിദ്വാൻ) എന്റെ ഭാവത്തെ (ബ്രഹ്മാത്മതയെ) പ്രാപിക്കുന്നു—'എല്ലാം വാസുദേവൻതന്നെയാകുന്നു' എന്നറിഞ്ഞിട്ടു് അവൻ വാസുദേവത്വത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

അവൻ എങ്ങനെ (മദ്ഭാവത്തെ) പ്രാപിക്കുന്നു?—പറയുന്നു:

ഗുണാനേതാനതീത്യ ത്രീൻ ദേഹീ ദേഹസമുത്ഭവാൻ
ജന്മമൃത്യുജരാദുഃഖൈർവ്വിമുക്തോമൃതമശ്നുതേ. 20

ദേഹീ	ജീവാത്മാ
ദേഹസമുത്ഭവാൻ	ദേഹാദിയെ ഉത്ഭവിപ്പിക്കുന്നതായ (ദേഹാദ്യാകാരമായി പരിണമിക്കുന്നതായ)
ഏതാൻ	ഈ
ത്രീൻ ഗുണാൻ	മൂന്നു ഗുണങ്ങളെ
അതീത്യ	അതിക്രമിച്ച്
ജന്മമൃത്യുജരാദുഃഖൈഃ	ജനനമരണജരാദുഃഖങ്ങളാൽ
വിമുക്തഃ	മോചിക്കപ്പെട്ടവനായിട്ട്
അമൃതം	പരമാനന്ദത്തെ (ബ്രഹ്മാനന്ദത്തെ)
അശ്നുതേ	പ്രാപിക്കുന്നു.

ജീവാത്മാ ദേഹാദ്യാകാരമായിട്ടുള്ള പരിണാമത്തോടുകൂടിയ ഈ മൂന്നു ഗുണങ്ങളെ അതിക്രമിച്ച് ജനനമരണജരാദുഃഖങ്ങളിൽനിന്നു മോചിച്ചവനായി പരമാനന്ദത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] വിദ്വാനായവൻ, മായോപാധിഭൂതമായും ദേഹോത്പത്തിക്കു ബീജഭൂതമായുമിരിക്കുന്ന ഈ മൂന്നു ഗുണങ്ങളെ, ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോൾത്തന്നെ അതിക്രമിക്കുന്നു. ജനനം, മരണം, ജരാ, ദുഃഖങ്ങൾ എന്നിവയിൽനിന്ന് അവൻ ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോൾത്തന്നെ മുക്തനായിട്ട് അമൃതത്വത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ അവൻ മത്ഭാവത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

വിദ്വാനായവൻ ജീവിച്ചിരിക്കുമ്പോൾത്തന്നെ ഗുണങ്ങളെ അതിക്രമിച്ച് അമൃതത്വത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതു് (അർജ്ജുനന്നു്) ഒരു ചോദ്യത്തിന്നു കാരണമായി ഭവിക്കുകയാൽ അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

അർജ്ജുന ഉവാച:

കൈർല്ലിംഗൈസ്ത്രീൻ ഗുണാനേതാനതീതോ ഭവതി പ്രഭോ
കിമാചാരഃ കഥം ചൈതാംസ്ത്രീൻ ഗുണാനതിവർത്തതേ. 21

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ പ്രഭോ	അല്ലയോ പ്രഭോ
ഏതാൻ ത്രീൻ ഗുണാൻ	ഈ മൂന്നുഗുണങ്ങളെ
അതീതഃ	അതിക്രമിച്ചിരിക്കുന്ന ദേഹി
കൈഃ ലിംഗൈഃ	എന്തു ലക്ഷണങ്ങളോടുകൂടി
ഭവതി	ഇരിക്കുന്നു
കിമാചാരഃ	(അവൻ) ഏതുവിധ ആചാരത്തോടുകൂടിയവൻ
കഥം ച	എങ്ങനെ
ഏതാൻ ത്രീൻ ഗുണാൻ	ഈ മൂന്നു ഗുണങ്ങളെ
അതിവർത്തതേ	അതിക്രമിക്കുന്നു.

അല്ലയോ പ്രഭോ, ഈ മൂന്നു ഗുണങ്ങളെ അതിക്രമിച്ചിരിക്കുന്ന ദേഹി എന്തുലക്ഷണത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നു? അവൻ എന്തൊരാചാരത്തോടുകൂടിയവനാകുന്നു? എങ്ങനെയാണ് അവൻ ഈ മൂന്നു ഗുണങ്ങളെയുമതിക്രമിക്കുന്നതു്?

[ശം—ഭാ] സ്പഷ്ടം.

ഗുണാതീതന്റെ ലക്ഷണമെന്താണെന്നും, ഗുണങ്ങളെ അതിക്രമിക്കുവാനുള്ള ഉപായമെന്താണെന്നുമുള്ള അർജ്ജുനന്റെ (കഴിഞ്ഞ ശ്ലോകത്തിലെ) രണ്ടു ചോദ്യങ്ങൾക്ക് ഉത്തരം പറയുവാൻ ഭഗവാനാരംഭിക്കുന്നു. അവയിൽ ഗുണാതീതൻ എന്തു ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവെന്ന ചോദ്യത്തിനുള്ള സമാധാനമാദ്യം കേട്ടാലും:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

പ്രകാശം ച പ്രവൃത്തിം ച മോഹമേവ ച പാണ്ഡവ
ന ദ്വേഷ്ടി സംപ്രവൃത്താനി ന നിവൃത്താനി കാംക്ഷതി. 22

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ പാണ്ഡവ	അല്ലയോ പാണ്ഡുപുത്ര
(യഃ)	ഏവൻ
സംപ്രവൃത്താനി	സ്വത ഏവ പ്രവർത്തിക്കുന്ന (സ്വഭാവമായി ഉണ്ടായിട്ടുള്ളവ)
പ്രകാശം ച	('സർവ്വദ്വാരേഷു ദേഹേസ്മിൻ' എന്നു മുൻപറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള) പ്രകാശത്തേയും (സത്വകാര്യത്തേയും)

പ്രവൃത്തിം ച	പ്രവൃത്തിയേയും (രജഃകാര്യത്തെയും)
മോഹം ഏവ ച	മോഹത്തെയും (തമഃകാര്യത്തെയും)
ന ദ്വേഷ്ടി	ദുഃഖബുദ്ധിയോടുകൂടി ദ്വേഷിക്കുന്നില്ലയോ
നിവൃത്താനി	നിവർത്തിച്ചിട്ടുള്ളവയെ (നിവർത്തിച്ചിട്ടുള്ള സത്വാദികാര്യങ്ങളെ)
ന കാംക്ഷതി	സുഖബുദ്ധിയോടുകൂടി (എവൻ) അപേക്ഷിക്കുന്നില്ലയോ
(സഃ ഗുണാതീതഃ ഉച്യതേ)	അവൻ ഗുണത്തെ അതിക്രമിച്ചവനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, സ്വഭാവേന ഉള്ളതായ പ്രകാശം, പ്രവൃത്തി, മോഹം എന്നിങ്ങനെയുള്ള സത്വാദി സർവ്വകാര്യങ്ങളേയും ദുഃഖബുദ്ധിയോടുകൂടി എവൻ ദ്വേഷിക്കുന്നില്ലയോ, (അപ്രകാരംതന്നെ തത്ക്കാലം) നിവർത്തിച്ചിട്ടുള്ള (ഇല്ലാത്തവയായ) സത്വാദിഗുണകാര്യങ്ങളെ സുഖബുദ്ധിയോടുകൂടി എവൻ അപേക്ഷിക്കുന്നതുമില്ലയോ അവൻ ഗുണാതീതനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ('സഃ ഗുണാതീതഃ ഉച്യതേ' എന്നു നാലാമത്തെ ശ്ലോകത്തോടന്വയിക്കുന്നു.)

[ശം.—ഭാ] പ്രകാശം സത്വകാര്യം, പ്രവൃത്തിരജഃകാര്യം, മോഹം തമഃകാര്യം, ഇവയെല്ലാം തന്റെ ബോധത്തിനു വിഷയമായി പ്രകാശിച്ചാലും അവൻ അവയെ ദ്വേഷിക്കുന്നില്ല. 'എനിക്ക താമസമായിരിക്കുന്ന പ്രത്യയം (ഭാവന) വന്നിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടു ഞാൻ മൂഢനായിരിക്കുന്നു. രാജസിയായിരിക്കുന്ന പ്രവൃത്തി എന്നിൽ ഇപ്പോഴം ഉത്പാദിച്ചിരിക്കുന്നു. അതു ദുഃഖമാകുന്നു. രജോഗുണത്താൽ പ്രവർത്തിതനായിട്ട ഞാൻ എന്റെ സ്വന്തരൂപത്തിൽനിന്നു (യഥാർത്ഥസ്വഭാവത്തിൽനിന്നു) ഭ്രംശിച്ചിരിക്കുന്നു (പ്രചലിതനായിരിക്കുന്നു). ഇപ്രകാരം മത് സ്വരൂപാവസ്ഥാനത്തിൽനിന്നുള്ള എന്റെ ഭ്രംശം വലിയ കഷ്ട

മാകുന്നു. പ്രകാശസ്വരൂപമായിരിക്കുന്ന സത്വഗുണം എന്നെ (ഇപ്പോൾ) വിവേകിയാക്കിത്തീർത്തും, സുഖത്തോടു സംജ്ജിപ്പിച്ചുംകൊണ്ടു് എന്നെ ബന്ധിക്കുന്നു' എന്നിപ്രകാരം അവയെ (ഗുണകാര്യങ്ങളെ) ഒരുവൻ ദ്വേഷിക്കുന്നതു സമ്യഗ്ദർശിത്വമില്ലാഞ്ഞിട്ടാകുന്നു. എന്നാൽ ഗുണാതീതനായവൻ അവ (പ്രകാശാദിഗുണകാര്യങ്ങൾ) വിഷയഭാവേന ഉത്ഭൂതങ്ങളായിരിക്കുമ്പോൾ (ബോധത്തിന്നു വിഷയമാകത്തക്കവണ്ണം പ്രകാശിക്കുമ്പോൾ), അവയെ ദ്വേഷിക്കുന്നില്ല. ഒരു സാത്വികപുരുഷൻ (അല്ലെങ്കിൽ രാജസനോ താമസനോ ആയ പുരുഷൻ), തന്നിൽ സാത്വികാദികാര്യങ്ങൾ (ആദ്യം) പ്രകാശിച്ചിട്ടു് (പിന്നെ) ഇല്ലാതെയാകുമ്പോൾ, അവ പിന്നേയും പ്രകാശിക്കണമെന്നു കാംക്ഷിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഗുണാതീതൻ അപ്രകാരം കാക്ഷിക്കുന്നില്ല (ഇച്ഛിക്കുന്നില്ല). ഈ ലക്ഷണം അന്യന്നു പ്രത്യക്ഷമാവുകയില്ല. തനിക്കുമാത്രം പ്രത്യക്ഷമാകയാൽ ഈ ലക്ഷണം ആത്മവിഷയമായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ ഒരുവനിൽ ഉണ്ടാവുന്ന ദ്വേഷത്തേയോ ആകാംക്ഷയേയോ മറെറാരുവൻ കാണുകയില്ല.

ഉദാസീനവദാസീനോ ഗുണൈര്യോ ന വിചാല്യതേ
ഗുണാ വർത്തന്ത ഇത്യേവ യോഽവതിഷ്ഠതി നേംഗതേ. 23
സമദുഃഖസുഖഃ സ്വസ്ഥഃ സമലോഷ്ടാശ്മകാഞ്ചനഃ
തുല്യപ്രിയാപ്രിയോ ധീരസ്തുല്യനിന്ദാത്മസംസ്തുതിഃ 24
മാനാപമാനയോസ്തുല്യസ്തുല്യോ മിത്രാരിപക്ഷയോഃ
സർവ്വാരംഭപരിത്യാഗീ ഗുണാതീതഃ സ ഉച്യതേ. 25

യഃ	എവൻ
ഉദാസീനവത്	(പക്ഷപാതമില്ലാതെ- കേവലം) സാക്ഷിയെപ്പോലെ
ആസീനഃ	ഇരുന്നുകൊണ്ടു്
ഗുണൈഃ	ഗുണകാര്യങ്ങളായ സുഖദുഃഖാദികളാൽ
ന വിചാല്യതേ	ചലിപ്പിക്കപ്പെടുന്നില്ലയോ
ഗുണാഃ ഏവ	ഗുണങ്ങൾതന്നെ

വർത്തന്തേ ഇതി	സ്വകാര്യങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നു (അവയോട് എനിക്കു യാതൊരു സംബന്ധവുമില്ല) എന്നിങ്ങനെ
യഃ	എവൻ
അവതിഷ്ഠതി	വിവേകജ്ഞാനത്തോടുകൂടി സ്വസ്ഥമെന്നപോലെയിരിക്കുന്നുവോ
(യഃ)	എവൻ
ന ഇംഗതേ	സ്വരൂപനിഷ്ഠയിൽനിന്നു ചലിക്കുന്നില്ലയോ
സമദുഃഖസുഖഃ	സുഖദുഃഖങ്ങളിൽ സമനായും
സ്വസ്ഥഃ	സ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെ ഇരിക്കുന്നവനായും
സമലോഷ്ഠാശ്മകാഞ്ചന	മൺകട്ട കല്ല് സ്വർണ്ണം ഇവയെ സമമായി വിചാരിക്കുന്നവനായും
തുല്യപ്രിയാപ്രിയഃ	സുഖദുഃഖഹേതുഭൂതങ്ങളായ ഇഷ്ടാനിഷ്ടങ്ങളിൽ സമനായും
ധീരഃ	ധീമാനായും (ധൈര്യമുള്ളവനായും)
തുല്യനിന്ദാത്മസംസ്തുതിഃ	തന്നെ നിന്ദിച്ചാലും സ്തുതിച്ചാലും അവയിൽ സമഭാവത്തോടുകൂടിയവനായും
മാനാപമാനയോഃ	മാനാപമാനങ്ങളിൽ
തുല്യഃ	സമനായും
മിത്രാരിപക്ഷയോഃ	ബന്ധുപക്ഷത്തിലും ശത്രുപക്ഷത്തിലും
തുല്യഃ	സമനായും
സർവ്വാരംഭപരിത്യാഗി	ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടാർത്ഥങ്ങളായ സകല ഉദ്യമങ്ങളേയുമുപേക്ഷിച്ചവനായും
(യഃ)	എവൻ ഇരിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
ഗുണാതീതഃ	ഗുണങ്ങളെ അതിക്രമിച്ചവൻ എന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

എവൻ സാക്ഷി എന്നപോലെ ഇരുന്നുകൊണ്ടു ഗുണകാര്യങ്ങളായ സുഖദുഃഖാദികളാൽ ചലിപ്പിക്കപ്പെടുന്നില്ലയോ, ഗുണ

ങ്ങൾ സ്വസ്വകാര്യങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നുവെന്ന ജ്ഞാനത്തോടുകൂടി എവൻ സ്വസ്ഥമായി സ്ഥിരമായിരിക്കുന്നുവോ, എവൻ സ്വരൂപനിഷ്ഠയിൽനിന്നു ചലിക്കുന്നില്ലയോ, സുഖദുഃഖങ്ങളിൽ സമനായും, സ്വരൂപത്തിൽത്തന്നെയിരിക്കുന്നവനായും, മൺകട്ട, കല്ല്, സ്വർണ്ണം എന്നിവയെ തുല്യമായി വിചാരിക്കുന്നവനായും, ഇഷ്ടാനിഷ്ടങ്ങളിൽ തുല്യനായും, ധീമാനായും, തന്നെ നിന്ദിച്ചാലും സ്തുതിച്ചാലും (രണ്ടിലും) സമഭാവത്തോടുകൂടിയവനായും, മാനാപമാനങ്ങളിൽ സമനായും, ബന്ധുപക്ഷത്തിലും ശത്രുപക്ഷത്തിലും സമനായും, സകലവിധ ഉദ്യമ (പ്രയത്ന)ങ്ങളേയും ഉപേക്ഷിച്ചവനായും, എവൻ ഇരിക്കുന്നുവോ, അവൻ ഗുണാതീതൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഉദാസീനനായ ഒരുവൻ ഒരു പക്ഷത്തിലേക്കു ചാഞ്ഞുനില്ക്കുന്നില്ല. അതുപോലെതന്നെ ഗുണാതീതത്വം സിദ്ധിക്കുന്നതിനുള്ള മാർഗ്ഗത്തിൽ (ജ്ഞാനനിഷ്ഠയിൽ) സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന ആത്മവിത്തായ സന്ന്യാസി വിവേകദർശനാവസ്ഥയിൽനിന്നിളകുന്നില്ല. ഇനി പറയുവാൻപോകുന്നതുകൊണ്ട് ഇതു സ്പഷ്ടമാകുന്നു. ഗുണങ്ങൾ ദേഹേന്ദ്രിയവിഷയങ്ങളായി പരിണമിച്ച് അന്യോന്യം പ്രവർത്തിക്കുന്നു. (ഗുണങ്ങളുടെ ഇന്ദ്രിയാകാരമായിട്ടുള്ള പരിണാമങ്ങൾ വിഷയാകാരമായിട്ടുള്ള പരിണാമങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നു) എന്ന വിചാരത്തോടുകൂടി അവൻ യാതൊരു ചലനവുംകൂടാതെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. സ്വരൂപാവസ്ഥനായിത്തന്നെ ഭവിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം. (സ്വകൂടസ്ഥദൃഷ്ടിയെ അവൻ ത്യജിക്കുന്നില്ല എന്നു താല്പര്യം.) അതിന്നും പുറമെ, സുഖദുഃഖങ്ങളിൽ തുല്യനായും, സ്വാത്മാവിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനായും (പ്രസന്നനായും), മൺകട്ട, കല്ല്, സ്വർണ്ണം ഇവയിൽ സമഭാവത്തോടുകൂടിയവനായും. ഇഷ്ടാനിഷ്ടങ്ങളിൽ തുല്യഭാവനായും, ധീമാനായും, തന്നെപ്പററിയുള്ള നിന്ദയിലും സ്തുതിയിലും സമഭാവനായും, (അപ്രകാരംതന്നെ) മാനാപമാനങ്ങളിൽ (സത്കാരതിരസ്കാരങ്ങളിൽ) വികാരഭേദമില്ലാത്തവനായും, ബന്ധുപക്ഷത്തിലും ശത്രുപക്ഷത്തിലും തുല്യനായും, എവനിരിക്കുന്നുവോ അങ്ങനെയുള്ള ആത്മവിത്തായിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസി ഗുണാതീതനെന്നു

പറയപ്പെട്ടുന്നു. ചിലർ ഉദാസീനന്മാരാണെന്നു തങ്ങാംക്ക നല്ല നിശ്ചയമുണ്ടെങ്കിലും (അവർ) ബന്ധുവിന്റെയോ ശത്രുവിന്റെയോ ഒരു പക്ഷത്തിലാണെന്നു് അന്യന്മാക്കു തോന്നുന്നു. എന്നാൽ ഗുണാതീതനായ സന്ന്യാസി മിത്രത്തിലും ശത്രുവിലും തുല്യനായിരിക്കുന്നു. അദ്ദേഹം ദേഹധാരണത്തിന്നുമാത്രം വേണ്ടുന്നവയൊഴിച്ചു് ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടാത്ഥങ്ങളായ മററുള്ള സകലകർമ്മങ്ങളേയും പരിത്യജിക്കുന്നു.

'ഉദാസീനവത്' എന്നതുമുതൽ 'ഗുണാതീതഃ സ ഉച്യതേ' എന്നതുവരെ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളവ സന്ന്യാസിയായിരിക്കുന്ന മുമുക്ഷുവിന്നു് ഏതുവരെ പ്രയത്നസാദ്ധ്യമായിരിക്കുന്നുവോ അതുവരെ അവൻ അവയെ ഗുണാതീതത്വം സിദ്ധിക്കുവാനുള്ള സാധനമായി അനുഷ്ഠിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അതു് അവനിൽ ഉറച്ചുമ്പോഴം—(ഉറച്ചുവെന്നു സ്വയമേവ അറിയുന്നതാണു്)—അതുതന്നെ ('ഉദാസീനവത്' എന്നതുമുതൽ 'ഗുണാതീതഃ സ ഉച്യതേ' എന്നതുവരെ പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ഗുണാതീതസാധനംതന്നെ) ഗുണാതീതന്റെ ലക്ഷണമായി ഭവിക്കുന്നു.

23ാംശ്ലോകത്തിൽ 'അവതിഷ്ഠതി' എന്നതു ഛന്ദോഭംഗത്തെ ശങ്കിച്ചു പരസ്മൈപദമാക്കിയതാകുന്നു. അതിന്നു് 'അനുതിഷ്ഠതി' എന്നൊരു പാഠഭേദവുമുണ്ടു്.

ഇനി ത്രിഗുണങ്ങളെ എങ്ങനെയാണു് അതിക്രമിക്കുന്നതു് എന്ന ചോദ്യത്തിന്നു ഭഗവാൻ സമാധാനം പറയുന്നു:

മാം ച യോഽവ്യഭിചാരേണ ഭക്തിയോഗേന സേവതേ
സ ഗുണാൻ സമതീത്യൈതാൻ ബ്രഹ്മഭൂയായ കല്പതേ. 26

യഃ	എവൻ
മാം ച	പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ
അവ്യഭിചാരേണ	ഏകാന്തമായിരിക്കുന്ന
ഭക്തിയോഗേന	ഭക്തിയോഗംകൊണ്ടു്
സേവതേ	ഉപാസിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
ഏതാൻ ഗുണാൻ	ഈ മൂന്നു ഗുണങ്ങളെ

സമതീത്യ	നല്ലവണ്ണമതിക്രമിച്ചിട്ട്
ബ്രഹ്മഭൂയായ	ബ്രഹ്മഭാവത്തിന്നായിക്കൊണ്ട് (മോക്ഷത്തിന്നു്)
കല്പതേ	സമർത്ഥനായി ഭവിക്കുന്നു.

എവൻ പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ ഏകാന്തമായ (ചലിക്കാത്ത) ഭക്തിയോഗംകൊണ്ട് ഉപാസിക്കുന്നുവോ അവൻ ഈ മൂന്നു ഗുണങ്ങളേയും നല്ലവണ്ണം അതിക്രമിച്ചിട്ടു മോക്ഷത്തിന്നു സമർത്ഥനായി (യോഗ്യനായി) ഭവിക്കുന്നു.

[ശം_ഭാ] ഈശ്വരനായും നാരായണനായും സകല ഭൂതങ്ങളുടെ ഹൃദയങ്ങളിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ യതിയാകട്ടേ കർമ്മിയാകട്ടേ എവനാണു വിവേകജ്ഞാനാത്മകമായ ഏകാന്തഭക്തിയോഗംകൊണ്ടു സേവിക്കുന്നതു് അവൻ മുൻപറയപ്പെട്ട ഗുണങ്ങളെ അതിക്രമിച്ചു ബ്രഹ്മഭവനത്തിന്നായിക്കൊണ്ട്—മോക്ഷത്തിന്നായിക്കൊണ്ട് — സമർത്ഥനായി ഭവിക്കുന്നു.

ഭക്തിയോഗം=ഭക്തിയാകുന്ന യോഗം. ഭക്തി=ഭജനം, പരമപ്രേമം ബ്രഹ്മഭൂയായ=ബ്രഹ്മഭവനത്തിന്നു്.
അതെങ്ങനെയാകുന്നു? കേട്ടാലും:

ബ്രഹ്മണോ ഹി പ്രതിഷ്ഠാഹമമൃതസ്യാവ്യയസ്യ ച
ശാശ്വതസ്യ ച ധർമ്മസ്യ സുഖസ്യൈകാന്തികസ്യ ച. 27

ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
അഹം	ഞാൻ
ബ്രഹ്മണഃ	ബ്രഹ്മത്തിന്റെ (പരമാത്മാവിന്റെ)
പ്രതിഷ്ഠാ	പ്രതിമ (പ്രതിബിംബം) ആകുന്നു
(തഥാ) അവ്യയസ്യ അമൃതസ്യ ച	അപ്രകാരംതന്നെ നിത്യമായ മോക്ഷത്തിന്നും
(പ്രതിഷ്ഠാ)	ഞാൻ ആശ്രയമാകുന്നു
(തഥാ) ശാശ്വതസ്യ ധർമ്മസ്യ ച	അപ്രകാരംതന്നെ (തത്സാധനമായിരിക്കുന്ന) ശാശ്വതധർമ്മത്തിന്നും

(തഥാ) ഐകാന്തികസ്യ	അപ്രകാരംതന്നെ അഖണ്ഡമായ
സുഖസ്യ ച	സുഖത്തിന്നും
(പ്രതിഷ്ഠാ)	ഞാനാശ്രയമാകുന്നു.

എന്തെന്നാൽ ഞാൻ ബ്രഹ്മത്തിൻെറ പ്രതിമയാകുന്നു. (അപ്രകാരംതന്നെ) നിത്യമായ മോക്ഷത്തിന്നും, ശാശ്വതമായ ധർമ്മത്തിന്നും, അഖണ്ഡമായ സുഖത്തിന്നും ഞാനാശ്രയമാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] എന്തെന്നാൽ അവിനാശിയായും അവികാരിയായും ജ്ഞാനയോഗമാകുന്ന ധർമ്മംകൊണ്ടു പ്രാപിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യമായ നിത്യധർമ്മമായും അവ്യഭിചാരമായ ആനന്ദരൂപമായുമിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തിന്ന്—പരമാത്മാവിന്ന്—ഞാൻ ഇരിപ്പിടമാകുന്നു. അമൃതാദിസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയും പരമാനന്ദരൂപനായുമിരിക്കുന്ന പരമാത്മാവിന്നു പ്രത്യഗാത്മാവായ ഞാൻ ഇരിപ്പിടമാകുന്നു. (അതു ഹേതുവായിട്ട്) സമ്യഗ്ജ്ഞാനംകൊണ്ടു പ്രത്യഗാത്മാ (ജീവാത്മാ) പരമാത്മാവുതന്നെയാണ് എന്നറിയപ്പെടുന്നു. ഇതുതന്നെയാണ് 'സബ്രഹ്മഭൂയായ കല്പതേ' എന്നു പറഞ്ഞതു്. യാതൊരു ഈശ്വരശക്തികൊണ്ടു ബ്രഹ്മം ഭക്തന്മാർക്ക് അനുഗ്രഹം മുതലായ പ്രയോജനത്തിന്നു വേണ്ടി പ്രവർത്തിക്കുന്നുവോ ആ ശക്തി ഞാനാകുന്നു. അങ്ങനെയുള്ള ശക്തിയാകുന്ന ഞാൻ ബ്രഹ്മംതന്നെയാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ ശക്തിയും ശക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതും വേറെയിരിപ്പാൻ പാടില്ല.

അല്ലെങ്കിൽ ഈ ശ്ലോകത്തെ ഇങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിക്കാം—ബ്രഹ്മശബ്ദത്തിന്ന് ഇവിടെ സവികല്പകബ്രഹ്മമെന്നർത്ഥം. അമരണധർമ്മകമായും വ്യയരഹിതമായുമിരിക്കുന്ന സവികല്പകബ്രഹ്മത്തിന്നു നിർവ്വികല്പകമായിരിക്കുന്ന ഞാൻ ഇരിപ്പിടമാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ ജ്ഞാനനിഷ്ഠാലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന നിത്യധർമ്മത്തിന്നും, തജ്ജനിതമായിരിക്കുന്ന അവ്യഭിചാരമായ (നിരന്തരമായ) സുഖത്തിന്നും ഞാനിരിപ്പിടമാകുന്നു.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുന സംവാദേ
ഗുണത്രയവിഭാഗയോഗോ നാമ
ചതുർദ്ദശോദ്ധ്യായഃ
ഗുണത്രയവിഭാഗയോഗമെന്ന പതിന്നാലാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

പതിനഞ്ചാമദ്ധ്യായം

[ശം-ഭാ] കർമ്മികളുടെ കർമ്മഫലവും ജ്ഞാനികളുടെ (ജ്ഞാനയോഗധർമ്മത്താൽ പ്രാപ്യമായതും സുഖമായതുമായ) ജ്ഞാനഫലവും എന്റെ അധീനത്തിലാകയാൽ യാതൊരുവരാണ് എന്നെ ഭക്തിയോഗംകൊണ്ടു സേവിക്കുന്നതു് അവർ എന്റെ പ്രസാദത്താൽ ആദ്യം ജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിച്ചു പിന്നെ ഗുണാതീതരായി ഒടുക്കം മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു. അപ്പോൾ പിന്നെ ആത്മതത്ത്വത്തെത്തന്നെ നല്ലവണ്ണമറിഞ്ഞിരിക്കുന്നവർ മോക്ഷത്തെ പ്രാപിക്കുമെന്നു പറയുവാനുണ്ടോ? അതിനാൽ ആത്മതത്ത്വത്തെപ്പററി അർജ്ജുനൻ ചോദിച്ചില്ലെങ്കിലും അതിനെ ഉപദേശിക്കുന്നതിന്നായി ഭഗവാൻ ഊർദ്ധ്വമൂലമെന്നിങ്ങനെ ഈ അദ്ധ്യായമാരംഭിക്കുന്നു. അതിനാൽ ആദ്യംതന്നെ വൈരാഗ്യമുണ്ടാകുന്നതിന്നുവേണ്ടി സംസാരസ്വരൂപത്തെ ഒരു വൃക്ഷരൂപമായി കല്പിച്ചു വർണ്ണിക്കുന്നു; എന്തെന്നാൽ സംസാരത്തിൽ വിരക്തി വന്നവൻ മാത്രമേ ഭഗവത്തത്ത്വജ്ഞാനത്തിന്നധികാരിയാവുകയുള്ളൂ; മറെറാരുത്തനാവുകയില്ല.

ഊർദ്ധ്വമൂലമധഃശാഖമശ്വത്ഥം പ്രാഹുരവ്യയം
ഛന്ദാംസി യസ്യ പർണ്ണാനി യസ്തം വേദ സ വേദവിത്. 1

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ഊർദ്ധ്വമൂലം	ക്ഷരാക്ഷരങ്ങളേക്കാൾ ഉത്കൃഷ്ടനായും പുരുഷോത്തമനായുമിരിക്കുന്ന നാരായണൻ മൂലമായിട്ടുള്ളതും
അധഃശാഖം	(അവിടുന്നു കീഴ്പോട്ടുള്ള) കാര്യോപാധികളായ ഹിരണ്യഗർഭാദികൾ ശാഖയായിട്ടുള്ളതും
അവ്യയം	നാശമില്ലാത്തതും ആയ
അശ്വത്ഥം	അശ്വത്ഥം എന്നു പറയപ്പെടുന്ന സംസാരവൃക്ഷത്തെപ്പററി
പ്രാഹുഃ	വേദങ്ങൾ ഘോഷിക്കുന്നു
ഛന്ദാംസി	വേദങ്ങൾ

യസ്യ	യാതൊരു സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ
പർണ്ണാനി	ഇലകളുടെ സ്ഥാനമായിരിക്കുന്നുവോ
തം	അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ആ വൃക്ഷത്തെ
യഃ	ഏവൻ
വേദ	അറിയുന്നുവോ
സഃ	അവൻ (തന്നെയാണ്)
വേദവിത്	വേദാർത്ഥത്തെ അറിഞ്ഞവൻ.

ക്ഷരാക്ഷരങ്ങളെക്കാറം ഉത്കൃഷ്ടനായും പുരുഷോത്തമനായുമിരിക്കുന്ന നാരായണൻ വേരായി (മൂലമായി)ട്ടുള്ളതും, (അവിടുന്നു കീഴ്പോട്ടുള്ള) ഹിരണ്യഗർഭാദികൾ ശാഖകളായിട്ടുള്ളതും, (പ്രവാഹരൂപേണ) നാശമില്ലാത്തതുമായ അശ്വത്ഥമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന സംസാരവൃക്ഷത്തെപ്പററി വേദങ്ങൾ ഘോഷിക്കുന്നു. വേദങ്ങൾ യാതൊരു സംസാരവൃക്ഷത്തിന്നു് ഇലകളായിരിക്കുന്നുവോ ആ വൃക്ഷത്തെ ആരാണു് അറിയുന്നതു് അവൻ തന്നെയാണു് വേദാർത്ഥത്തെ അറിയുന്നവൻ.

[ശം-ഭാ] ഊർദ്ധ്വമൂലം—അവ്യക്തമായ മായാശക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മത്തെയാണു് ഇവിടെ 'ഊർദ്ധ്വം' എന്ന ശബ്ദംകൊണ്ടു പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതു്. എന്തെന്നാൽ ബ്രഹ്മം കാലത്താൽ അളക്കപ്പെടുവാൻ വയ്യാത്തതും (മഹാസൂക്ഷ്മമായിട്ടുള്ളതും), സകലത്തിന്നും കാരണമായിട്ടുള്ളതും, നിത്യമായിട്ടുള്ളതും, മഹത്തായിട്ടുള്ളതുമാകുന്നു. അതു് ഈ സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ വേരാകുന്നു (മൂലമാകുന്നു). അതിനാൽ ഈ സംസാരവൃക്ഷം ഊർദ്ധ്വമൂലം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. 'ഊർദ്ധ്വമൂലോവാക്ശാഖഃ—ഈ നിത്യമായിരിക്കുന്ന അശ്വത്ഥവൃക്ഷത്തിന്റെ വേരു് മേല്പോട്ടും കൊമ്പുകൾ കീഴ്പോട്ടുമാകുന്നു.' (കഠ. ഉ. 3. 2. 1) എന്നു ശ്രുതിവാക്യം. പുരാണത്തിലും ഇതിനെപ്പററി താഴെ പറയുംപ്രകാരം പറയുന്നു:

അവ്യക്തമൂലപ്രഭവസ്തസ്യൈവാനുഗ്രഹോത്ഥിതഃ
ബുദ്ധിസ്കന്ധമയശ്ചൈവ ഇന്ദ്രിയാന്തരകോടരഃ. 1

മഹാഭൂതവിശാഖശ്ച വിഷയൈഃ പത്രവാംസ്തഥാ
ധർമ്മാധർമ്മസുപുഷ്പശ്ച സുഖദുഃഖഫലോദയഃ. 2

ആജീവ്യഃ സർവ്വഭൂതാനാം ബ്രഹ്മവൃക്ഷഃ സനാതനഃ
ഏതത് ബ്രഹ്മവനം ചൈവ ബ്രഹ്മാ ചരതി നിത്യശഃ. 3

ഏതച്ഛിത്വാ ച ഭിത്വാ ച ജ്ഞാനേന പരമാസിനാ
തതശ്ചാത്മരതിം പ്രാപ്യ യസ്മാന്നാവർത്തതേ പുനഃ. 4

അർത്ഥം:—അവ്യക്തം (അവ്യാകൃതം അല്ലെങ്കിൽ മൂലപ്രകൃതി); ആകുന്ന വേരിൽനിന്നുത്ഭവിച്ചതും, അവ്യക്തശക്തികൊണ്ടു വർദ്ധിക്കുന്നതും, ബുദ്ധി തടിയായിട്ടുള്ളതും, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ കോടരങ്ങളായിട്ടുള്ളതും, മഹാഭൂതങ്ങൾ കൊമ്പുകളായിട്ടുള്ളതും. വിഷയങ്ങൾ ഇലകളായിട്ടുള്ളതും, ധർമ്മാധർമ്മങ്ങൾ പുഷ്പങ്ങളായിട്ടുള്ളതും, സുഖദുഃഖങ്ങൾ ഫലങ്ങളായിട്ടുള്ളതുമായ നിത്യമായ ബ്രഹ്മവൃക്ഷം സകലപ്രാണികൾക്കും ആജീവ്യമാകുന്നു. ഇതു ബ്രഹ്മത്തിന്നു് (പരമാത്മാവിന്നു്) വനമാകുന്നു—സംഭജനീയമാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഈ വൃക്ഷത്തെ ജ്ഞാനമാകുന്ന വലിയ വാൾകൊണ്ടു വെട്ടിമുറിച്ചു്, അതിന്റെശേഷം ആത്മരതിയെ പ്രാപിച്ചിട്ടുള്ള (ആത്മനിഷ്ഠനായി ഭേിച്ചിട്ടുള്ള) ഒരുവൻ പിന്നെ അതിൽനിന്നു തിരികെ വരുന്നതല്ല—പുനരാവൃത്തിരഹിതമായ കൈവല്യത്തെ പ്രാപിക്കുന്നവെന്നർത്ഥം.

ഇപ്രകാരം മായാമയമായിരിക്കുന്ന സംസാരം മേല്പോട്ടു വേരോടുകൂടിയ ഒരു വൃക്ഷമെന്നു് (വേദപുരാണങ്ങൾ) പറയുന്നു. അധഃശാഖം=മഹത്തത്വം അഹങ്കാരം തന്മാത്രകൾ മുതലായവ ആ വൃക്ഷത്തിന്റെ കൊമ്പുകൾ എന്നപോലെയിരിക്കുന്നു. അവയുടെ വളച്ച് കീഴ്പോട്ടാകുന്നു. അതിനാൽ ആ വൃക്ഷം അധഃശാഖം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു (കീഴ്പോട്ടു ഗതിയായ കൊമ്പുകളോടുകൂടിയതു് എന്നർത്ഥം). അശ്വത്ഥം—ശ്വഃ അപി=നാളേയ്ക്കുകൂടി, ന സ്ഥാസ്യതി=നില്ക്കുകയില്ല. അതിനാൽ അശ്വത്ഥം. അതു ക്ഷണത്തിൽ നശിക്കുന്നതാകുന്നു. അവ്യയം—മായാമയമായിരിക്കുന്ന ഈ സംസാരവൃക്ഷം അനാദിയായ കാലം മുതല്ക്കുതന്നെ ഉള്ളതാകയാൽ അതും അവ്യയമാകുന്നു; എന്തെന്നാൽ ആദിയും അന്തവും കൂടാതെ തുടർച്ചയായി നീണ്ടുകിടക്കുന്ന ദേഹാദിസന്താനത്തെ ആശ്രയിച്ചാണ് അതിരിക്കുന്നതു് എന്നതു പ്രസിദ്ധമാകുന്നു. അതിനാൽ അതു അവ്യ

യമാകുന്നു. ആ സംസാരവൃക്ഷത്തിന്നുതന്നെ ഇനി വേറൊരു വിശേഷണത്തെ പറയുന്നു — ഛന്ദാംസി യസ്യ പർണ്ണാനി= വേദങ്ങൾ ആ സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ ഇലകളെന്നപോലെയിരിക്കുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ, (ഒരു വൃക്ഷത്തെ ഇലകൾ എന്നപോലെ) ഋഗ്യജുസ്സാമലക്ഷണങ്ങളായിരിക്കുന്ന വേദങ്ങൾ ഇലകൾ എന്നപോലെ സംസാരവൃക്ഷത്തെ രക്ഷിക്കുന്നു. വൃക്ഷത്തിന്റെ രക്ഷസ്സായി ഇലകൾ എപ്രകാരമോ അതുപോലെ വേദങ്ങൾ, ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളെയും അവയിൽ നിന്നുണ്ടാകുന്ന ഫലങ്ങളെയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ, സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ രക്ഷസ്സായി ഭവിയ്ക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിച്ചപ്രകാരം ആ സംസാരവൃക്ഷത്തെ സമൂലം ആരാണ് അറിയുന്നത് അവൻ വേദാർത്ഥത്തെ അറിയുന്നവനാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

സമൂലമായിരിക്കുന്ന സംസാരവൃക്ഷത്തിൽനിന്നു വേറെ അറിയേണ്ടതായിട്ട് ഒരണുമാത്രംപോലും ശേഷിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ അതിനെ അറിയുന്നവൻ സർവ്വജ്ഞനാകുന്നു. ഇങ്ങനെ സമൂലമായിരിക്കുന്ന സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ ജ്ഞാനത്തെ സ്തുതിക്കുന്നു.

ആ സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെതന്നെ വേറെ ചില അവയവകല്പനയെ പറയുന്നു;

അധശ്ചോർദ്ധ്വം പ്രസൃതാസ്തസ്യ ശാഖാ
ഗുണപ്രവൃദ്ധാ വിഷയപ്രവാളാഃ
അധശ്ച മൂലാന്യനുസന്തതാനി
കർമ്മാനുബന്ധീനി മനുഷ്യലോകേ. 2

ഗുണപ്രവൃദ്ധാഃ	സത്വാദിഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ടു വൃദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നതും
വിഷയപ്രവാളാഃ	ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങൾ തളിരുകളായിട്ടുള്ളതുമായ
തസ്യ ശാഖാഃ	ആ സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ കൊമ്പുകൾ
അധഃ	താഴെ ഉള്ള ലോകങ്ങളിലും
ഊർദ്ധ്വം ച	മേലേ ഉള്ള ലോകങ്ങളിലും

പ്രസൃതാഃ	വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നു
അധഃ (ച ഊൎദ്ധ്വം ച)	താഴത്തും മുകളിലുമുള്ള ലോകങ്ങളിൽ
അനുസന്തതാനി	എല്ലാ ദിക്കിലും പരന്നു വേരൂന്നികിടക്കുന്ന
മൂലാനി	(തത്തത്ഭോഗവാസനാലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന വേരുകൾ)
മനുഷ്യലോകേ	മനുഷ്യലോകത്തിൽ
കർമ്മാനുബന്ധീനി	കർമ്മത്തെ പിന്നീട് ഉത്ഭവിപ്പിക്കുന്നവയായി ഭവിക്കുന്നു.

സത്ത്വാദിഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ടു വൃദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നവയും ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളാകുന്ന തളിരുകളോടുകൂടിയവയുമായ അതിന്റെ (സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ) കൊമ്പുകൾ കീഴും മേലുമുള്ള ലോകങ്ങളിൽ വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നു. താഴത്തും മുകളിലുമുള്ള ലോകങ്ങളിൽ വിരുദ്ധങ്ങളായിരിക്കുന്ന ആ അവാന്തരമൂലങ്ങൾ മനുഷ്യലോകത്തിൽ പിന്നീടു കർമ്മത്തെ ഉത്ഭവിപ്പിക്കുന്നവയായി ഭവിക്കുന്നു. (എന്തെന്നാൽ മനുഷ്യലോകത്തിലാണു കർമ്മാധികാരം അന്യലോകങ്ങളിലില്ല. അതിനാലാണ് മനുഷ്യലോകത്തിൽ എന്നു പറഞ്ഞതു്.)

[ശം—ഭാ] അധഃ=മനുഷ്യലോകത്തിൽനിന്നു കീഴ്പോട്ടു സ്ഥാവരംവരേയും; ഊൎദ്ധ്വം ച=മനുഷ്യലോകത്തിന്നു മേല്പോട്ടു ബ്രഹ്മലോകംവരേയും—വിശ്വസ്രഷ്ടാവായ ബ്രഹ്മാവിന്റെ ലോകംവരേയും; തസ്യ ശാഖാഃ=ബ്രഹ്മലോകംമുതൽ സ്ഥാവരംവരെ മനുഷ്യലോകത്തിന്നു മേലെയായും താഴെയായും—ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങളുടെ ഫലങ്ങളെ അനുസരിച്ചു പ്രാപിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യമായ—ഏതെല്ലാം ലോകങ്ങളാണുള്ളതു് അവയെല്ലാം ഈ സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ കൊമ്പുകൾപോലെയാകുന്നു; പ്രസൃതാഃ=(കൊമ്പുകളുടെ സ്ഥാനമായിരിക്കുന്ന ആ ലോകങ്ങളെല്ലാം) സൎവ്വത്ര വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നു; ഗുണപ്രവൃദ്ധാഃ= (ആ കൊമ്പുകൾ) ഉപാദാനകാരണമായിരിക്കുന്ന സത്ത്വരജസ്തമോഗുണങ്ങളാൽ പോഷിപ്പിക്കപ്പെട്ടു വൎദ്ധിച്ചിരിക്കുന്നു; വിഷയപ്രവാളാഃ=അവ (സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ കൊമ്പുകൾ) കർമ്മഫലമാകുന്ന ദേഹാദിശാഖകളിൽനിന്നു്

അങ്കുരിച്ചപോലെയിരിക്കുന്ന വിഷയങ്ങളാകുന്ന തളിരുകളോടുകൂടിയവയാകുന്നു. സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ പരമമൂലത്തെ (മുഖ്യമായവേരിനെ)—ഉപാദാനകാരണത്തെ—പററിപറഞ്ഞു. ഇനി സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ അവാന്തരമൂലങ്ങളെന്നപോലെ (അപ്രധാനങ്ങളായ വേരുകളെന്നപോലെ) ഇരിക്കുന്നധർമ്മാധർമ്മപ്രവൃത്തി കാരണങ്ങളെ കർമ്മഫലജനിതമായിരിക്കുന്ന രാഗദ്വേഷാദിവാസനകളെ — പററി പറയുന്നു — കർമ്മാനുബന്ധീനി മൂലാനി—ധർമ്മാധർമ്മലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന കർമ്മത്തെ പിന്നീട് ഉത്ഭവിപ്പിക്കുന്നവയും ദേഹാദിയെ അപേക്ഷിച്ച മൂലങ്ങളുമായിരിക്കുന്ന അപ്രധാനങ്ങളായ ആ വേരുകഠം; അധഃ ച അനുസന്തതാനി — (ദേവാദിലോകങ്ങളെക്കാൾ (താഴെയുള്ള ലോകങ്ങളിൽ അനുപ്രവിഷ്ടങ്ങളായിരിക്കുന്നു (വ്യാപിച്ചുകിടക്കുന്നു.) മനുഷ്യലോകേ—പ്രത്യേകിച്ചു മനുഷ്യലോകത്തിൽ—എന്തെന്നാൽ ഈ (മനുഷ്യ) ലോകത്തിലാണ് മനുഷ്യക്ക കർമ്മാധികാരം എന്നുള്ളു പ്രസിദ്ധമാണല്ലോ.

ഇപ്പോഠം വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ഈ സംസാരവൃക്ഷമാകട്ടെ—

ന രൂപമസ്യേഹ തഥോപലഭ്യതേ
നാന്തോ ന ചാദിർന്ന ച സംപ്രതിഷ്ഠാ
അശ്വത്ഥമേനം സുവിരൂഢമൂല-
മസംഗശസ്ത്രേണ ദൃഢേന ഛിത്വാ. 3

തതഃ പദം തത് പരിമാർഗ്ഗിതവ്യം
യസ്മിൻ ഗതാ ന നിവർത്തന്തി ഭൂയഃ
തമേവ ചാദ്യം പുരുഷം പ്രപദ്യേ
യതഃ പ്രവൃത്തിഃ പ്രസൃതാ പുരാണീ. 4

ഇഹ	ഈ സംസാരത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന പ്രാണികളാൽ
അസ്യ	ഈ സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ
തഥാ	മേല്പറഞ്ഞവിധമായ (ഊർദ്ധ്വമൂലത്വാദിപ്രകാരേണയുള്ള)
രൂപം	സ്വരൂപം
ന ഉപലഭ്യതേ	അറിയപ്പെടുന്നില്ല
ആദിഃ ന ച	ആദിയും (ഉത്പത്തിയും) അറിയപ്പെടുന്നില്ല

അന്തഃ ന ച	അന്തവും (നാശവും) അറിയപ്പെടുന്നില്ല
സംപ്രതിഷ്ഠാ ന	സ്ഥിതിയും അറിയപ്പെടുന്നില്ല
(തസ്മാത്)	ഇപ്രകാരമുള്ള ഈ സംസാരവൃക്ഷം ദുരവച്ഛേദവും (അനർത്ഥകരവും) ആകയാൽ
സുവിരൂഢമൂലം	ഉറച്ചുനിന്നിരിക്കുന്ന വേരുകളോടുകൂടിയ
ഏനം അശ്വത്ഥം	ഈ അശ്വത്ഥവൃക്ഷത്തെ
ദൃഢേന	ബലമായ (സമ്യഗ്വിചാരംകൊണ്ടു്)
അസംഗശസ്ത്രേണ	വൈരാഗ്യമായ (അഹംമമതാത്യാഗമായ) ആയുധത്തിനാൽ
ഛിത്വാ	വെട്ടിമുറിച്ചിട്ടു് (വേറെയാക്കീട്ടു്)
തതഃ	പിന്നെ
യതഃ	യാതൊരു പുരുഷനിൽനിന്നു്
പുരാണീ	വളരെക്കാലമായി തുടർന്നുവന്നിരിക്കുന്ന
പ്രവൃത്തിഃ	സംസാരപ്രവൃത്തി
പ്രസൃതാ	പരന്നിരിക്കുന്നുവോ
തം ഏവ ച ആദ്യം പുരുഷം	ആ ആദിപുരുഷനെത്തന്നെ
പ്രപദ്യേ (ഇതി)	ശരണംപ്രാപിക്കുന്നുവെന്നിങ്ങനെ ഏകാന്തഭക്തിയോടുകൂടി
യസ്മിൻ ഗതാഃ	ഏതു സ്ഥാനത്തെ പ്രാപിച്ചവർ
ഭൂയഃ	പിന്നേയും
ന നിവർത്തന്തി	സംസാരത്തിലേക്കു തിരികെ വരുന്നില്ലയോ
തത് പദം	ആ സ്ഥാനം
പരിമാർഗ്ഗിതവ്യം	അന്വേഷിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു.

ഈ സംസാരത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന പ്രാണികളാൽ ഈ സംസാരവൃക്ഷത്തിൻെറ മേല്പറഞ്ഞവിധമായ സ്വരൂപം അറിയപ്പെടുന്നില്ല. അതിൻെറ ആദിയും അന്തവും സ്ഥിതിയും അറിയപ്പെടുന്നില്ല. ഉറച്ചുനിന്നിരിക്കുന്ന വേരുകളോടുകൂടിയ

ഈ അശ്വത്ഥവൃക്ഷത്തെ ബലമായ വൈരാഗ്യമാകുന്ന ആയുധംകൊണ്ടു വെട്ടിമുറിച്ചതിന്റെശേഷം 'ഏതു പുരുഷനിൽനിന്നു വളരെക്കാലമായി തുടൎന്നുവന്നിരിക്കുന്ന സംസാരപ്രവൃത്തി പരന്നിരിക്കുന്നുവോ ആ ആദിപുരുഷനെ ഞാൻ ശരണംപ്രാപിക്കുന്നു' എന്നിങ്ങനെ ഏകാന്തഭക്തിയോടുകൂടി, ഏതു സ്ഥാനത്തെ പ്രാപിച്ചവർ സംസാരത്തിലേക്കു പിന്നേയും തിരികെ വരുന്നില്ലയോ (അതിന്നു മൂലഭൂതമായ) ആ സ്ഥാനത്തെ അന്വേഷിച്ചറിയേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഈ സംസാരവൃക്ഷത്തിന്റെ മേൽവൎണ്ണിക്കപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ള രൂപം കാണപ്പെടുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ അതു് (സംസാരവൃക്ഷം) സ്വപ്നം മരീചിക ഇന്ദ്രജാലക്കാരന്റെ ഗന്ധൎവ്വനഗരം എന്നിവയെപ്പോലെയാകുന്നു. അതു ദൃഷ്ടമായും (കാണപ്പെട്ടതായും) നഷ്ടമായും (കാണപ്പെടാത്തതായും) ഉള്ള സ്വരൂപത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ അതിന്നു് അവസാനമാകട്ടേ സമാപ്തിയാകട്ടേ ഇല്ല. അതിന്നു് ആദിയുമില്ല— ഇതിന്നകാലംമുതല്ക്കുണ്ടായിരിക്കുന്നുവെന്നു് ആൎക്കും അറിഞ്ഞുകൂട. അപ്രകാരംതന്നെ ഉണ്ടായിട്ടു നശിക്കുന്നതിന്നു മുൻപുള്ള (മദ്ധ്യത്തിലുള്ള) അതിന്റെ സ്ഥിതിയും ആൎക്കുമറിഞ്ഞുകൂട. സുവിരൂഢമൂലം ഏനം അശ്വത്ഥം = ഉറച്ചൂന്നിയിരിക്കുന്ന വേരുകളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന മുൻവൎണ്ണിക്കപ്പെട്ട ഈ അശ്വത്ഥവൃക്ഷത്തെ; ദൃഢേന=പരമാത്മാഭിമുഖമാക്കിത്തന്നെ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിക്കുകയാലുള്ള ബലത്തോടുകൂടിയും പിന്നേയും പിന്നേയുമുള്ള വിവേകാഭ്യാസമാകുന്ന കല്ലിന്മേൽ മൂൎച്ചകൂട്ടപ്പെട്ടതായുമിരിക്കുന്ന; അസംഗശസ്ത്രേണ = അസംഗമാകുന്ന വാളുകൊണ്ടു്; അസംഗം=പുത്രൻ, ദ്രവ്യം, ലോകം ഇവയിൽ സംഗമില്ലായ്മ, അപ്രകാരമുള്ള അസംഗമാകുന്ന ശസ്ത്രംകൊണ്ടു്; ഛിത്വാ=ബീജസഹിതം ഉന്മൂലനാശംവരുത്തീട്ടു്; തതഃ =അതിന്റെ ശേഷം; യാതൊരു സ്ഥാനത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ടുള്ളവർ സംസാരത്തിലേക്കു തിരികെ വരുന്നില്ലയോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന വൈഷ്ണവമായ ആ പദത്തെ അന്വേഷിച്ചറിയേണ്ടതാകുന്നു. എങ്ങനെയാണു് അന്വേഷിക്കേണ്ടതു് എന്നു പറയുന്നു— 'യാതൊരുവനാണു് പദശബ്ദേന പറയപ്പെടുന്നതു് അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ആദിപുരുഷനെ ഞാൻ ശരണംപ്രാപിക്കുന്നു' എന്നു

ങ്ങനെ തച്ഛരണതയാണ് അദ്ദേഹത്തെ അന്വേഷിച്ചറിയേണ്ടതു് എന്നർത്ഥം. ഈ പുരുഷൻ ആരാകുന്നു? പറയുന്നു — യാതൊരു പുരുഷനിൽനിന്നാണ് ചിരന്തനിയായ സംസാരമായാവൃക്ഷത്തിന്റെ പ്രവൃത്തി, ഇന്ദ്രജാലക്കാരനിൽനിന്നു കൺകെട്ടെന്നപോലെ, പരന്നുകിടക്കുന്നതു് ആ പുരുഷൻ എന്നർത്ഥം.

എങ്ങനെയുള്ളവരാണ് ആ പദത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതു്?— കേൾക്കുക:

നിർമ്മാനമോഹാ ജിതസംഗദോഷാ
അദ്ധ്യാത്മനിത്യാ വിനിവൃത്തകാമാഃ
ദ്വന്ദ്വൈർവ്വിമുക്താഃ സുഖദുഃഖസംജ്ഞൈ—
ർഗ്ഗച്ഛന്ത്യമൂഢാഃ പദമവ്യയം തത്. 5

നിർമ്മാനമോഹാഃ	അഹങ്കാരം, മിഥ്യാഭിനിവേശം ഇവയിൽനിന്നു നിവർത്തിച്ചവരും
ജിതസംഗദോഷാഃ	പുത്രാദിസംഗരൂപമായ ദോഷത്തെ ജയിച്ചവരും
അധ്യാത്മനിത്യാഃ	ആത്മജ്ഞാനത്തിൽ നിഷ്ഠയോടുകൂടിയവരും
വിനിവൃത്തകാമാഃ	ആശയിൽനിന്നു നല്ലവണ്ണം നിവർത്തിച്ചവരും
സുഖദുഃഖസംജ്ഞൈഃ	സുഖം എന്നും ദുഃഖം എന്നും അറിയപ്പെടുന്ന
ദ്വന്ദ്വൈഃ	ശീതോഷ്ണാദി ദ്വന്ദ്വങ്ങളാൽ
വിമുക്താഃ	മോചിക്കപ്പെട്ടവരും
അമൂഢാഃ (സന്തഃ)	അവിദ്യയിൽനിന്നു നിവർത്തിച്ചവരുമായി
തത്	മേല്പറഞ്ഞ
അവ്യയം പദം	നാശമില്ലാത്ത സ്ഥാനത്തെ
ഗച്ഛന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു.

അഹങ്കാരം, മിഥ്യാഭിനിവേശം ഇവയിൽനിന്നു നിവർത്തിച്ചവരും, പുത്രാദിസംഗരൂപമായ ദോഷത്തെ ജയിച്ചവരും, ആത്മജ്ഞാനത്തിൽ നിഷ്ഠയോടുകൂടിയവരും, ആശയിൽനിന്നു നിവർത്തിച്ചവരും, സുഖമെന്നും ദുഃഖമെന്നും അറിയപ്പെടുന്ന

ബന്ധങ്ങളിൽനിന്ന മോചിച്ചവരും, അവിദ്യയിൽനിന്ന നിവ ർത്തിച്ചവരുമായിട്ടു് മേല്പറഞ്ഞ വ്യയമില്ലാത്ത സ്ഥാനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] നിർമ്മാനമോഹാഃ=മാനമോഹവജ്ജിതന്മാരും; ജിതസംഗദോഷാഃ—സംഗംതന്നെയാകുന്ന ദോഷത്തെ ജയി ച്ചിരിക്കുന്നവരും; ആധ്യാത്മനിത്യാഃ=പരമാത്മസ്വരൂപാലോ ചനയിൽ തത്പരന്മാരും; വിനിവൃത്തകാമാഃ—സകലജാതി കാമങ്ങളേയും വിശേഷേണ—ലേശംപോലും തങ്ങളിലൊട്ടു വാൻ സമ്മതിക്കാതെ—നിവർത്തിപ്പിച്ചിട്ടുള്ളവരും—സന്ന്യാ സികളായിരിക്കുന്നവരും എന്നത്ഥം; സുഖദുഃഖസംജ്ഞൈഃ ദ്വന്ദൈ്വഃ വിമുക്താഃ=സുഖദുഃഖങ്ങളെന്നറിയപ്പെടുന്ന പ്രിയാ പ്രിയാദികളെ പരിത്യജിച്ചവരുമായിട്ടു്; അമൂഢാഃ=മോഹവ ജ്ജിതന്മാരായിരിക്കുന്നവർ; തത് അവ്യയം പദം ഗച്ഛന്തി= മുൻപറയപ്പെട്ട വ്യയമില്ലാത്ത പദത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

ആ പദത്തെത്തന്നെ ഇനിയും വിശേഷിപ്പിക്കുന്നു—

ന തത് ഭാസയതേ സൂര്യോ ന ശശാംകോ ന പാവകഃ
യത് ഗത്വാ ന നിവർത്തന്തേ തദ്ധാമ പരമം മമ. 6

തത്	ആ പദത്തെ (സ്ഥാനത്തെ)
സൂര്യഃ	സൂര്യൻ
ന ഭാസയതേ	പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നില്ല
ശശാംകഃ	ചന്ദ്രൻ
ന	പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നില്ല
പാവകഃ	അഗ്നി
ന	പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നില്ല
യത്	യാതൊരുസ്ഥാനത്തെ
ഗത്വാ	പ്രാപിച്ചിട്ടു്
ന നിവർത്തന്തേ	(യോഗികൾ) പിന്നേയും തിരികെ വരു ന്നില്ലയോ
തത്	ആ സ്ഥാനം
മമ	എന്റെ
പരമം ധാമ	ഉത്തമമായ സ്വരൂപം (ആകുന്നു.)

ആ സ്ഥാനത്തെ സൂര്യൻ, ചന്ദ്രൻ, അഗ്നി എന്നിവർ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നില്ല. യാതൊരു സ്ഥാനത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ട് യോഗികൾ പിന്നേയും തിരികെ വരുന്നില്ലയോ ആ സ്ഥാനം എന്റെ ഉത്തമമായ സ്വരൂപമാകുന്നു. (ഈ ശ്ലോകംകൊണ്ട്, സൂര്യാദി പ്രകാശങ്ങൾക്ക് അവിഷയമായിരിക്കുന്നതിനാൽ ആത്മാവിനു് ജഡത്വശീതോഷ്ണാദിദോഷപ്രസംഗം നിഷേധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.)

[ശം—ഭാ] 'തത്' എന്ന പദം 'ധാമ' എന്നതിനോടു യോജിപ്പിക്കുന്നു. സൂര്യൻ സകല വസ്തുക്കളേയും പ്രകാശിപ്പിപ്പാനുള്ള ശക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും തേജോരൂപിയായിരിക്കുന്ന ആ പദത്തെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നില്ല. അപ്രകാരം തന്നെ ചന്ദ്രനും അഗ്നിയും (ആ പദത്തെ) പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നില്ല. യാതൊരു വൈഷ്ണവപദത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ട തിരികെ വരുന്നില്ലയോ, യാതൊരു പദത്തെ സൂര്യാദികൾ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നില്ലയോ, അതു വിഷ്ണുവായിരിക്കുന്ന എന്റെ പരമപദമാകുന്നു—ഉത്തമസ്ഥാനമാകുന്നു.

ഇവിടെ ഇങ്ങനെ ഒരു പൂർവ്വപക്ഷം ജനിച്ചേക്കാം:

പോവുക എന്ന ക്രിയ വരുക എന്ന ക്രിയയിൽ അവസാനിക്കുന്നുവെന്നും, ചേരുക എന്ന ക്രിയ പിരിയുക എന്ന ക്രിയയിൽ അവസാനിക്കുന്നുവെന്നും ഉള്ളതു പ്രസിദ്ധമാണല്ലോ. എന്നുവെച്ചാൽ ഒരുവൻ പോകണമെങ്കിൽ അവൻ വരുകയും വേണം. ഒന്നു മറ്റൊന്നിനോടു ചേരണമെങ്കിൽ അതു് അതിൽ നിന്നു പിരിയുകയും വേണം. ഇങ്ങനെ പോവുക, വരുക, ചേരുക, പിരിയുക എന്ന ക്രിയകൾ അന്യോന്യം സംബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നുള്ള സംഗതി ലോകപ്രസിദ്ധമാണല്ലോ. അങ്ങനെയിരിക്കെ 'യത് ഗത്വാ ന നിവർത്തന്തേ—ആ സ്ഥാനത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ടുള്ളവർ തിരികെ വരുന്നില്ല' (പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല) എന്നു് എങ്ങനെ പറയാം?

സമാധാനം—അതിന്നുള്ള കാരണം പറയാം. കേട്ടാലും—

മമൈവാംശോ ജീവലോകേ ജീവഭൂതഃ സനാതനഃ
മനഃഷഷ്ഠാനീന്ദ്രിയാണി പ്രകൃതിസ്ഥാനി കർഷതി. 7

മമ ഏവ അംശഃ	എൻെറ അംശംതന്നെയായും
സനാതനഃ	അനാദിയായും (സർവ്വദാ സംസാരിത്വേന പ്രസിദ്ധനായും)
ജീവഭൂതഃ	(അവിദ്യകൊണ്ടു്) ജീവഭൂതനായുമിരിക്കുന്ന ഈ ആത്മാ
പ്രകൃതിസ്ഥാനി	പ്രകൃതിയിൽ (ലീനതയാ) സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന
മനഃഷഷ്ഠാനി	മനസ്സ് ആറാമതായിട്ടുള്ള
ഇന്ദ്രിയാണി	ഇന്ദ്രിയങ്ങളെ
ജീവലോകേ കർഷതി	സംസാരത്തിൽ ഉപഭോഗാർത്ഥമായി ആകർഷിക്കുന്നു.

എൻെറ അംശംതന്നെയായും അനാദിയായും (അവിദ്യകൊണ്ടു്) ജീവഭൂതനായുമിരിക്കുന്ന ഈ ആത്മാ പ്രകൃതിയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന (പ്രകൃതിയിലടങ്ങിയിരിക്കുന്ന) ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും ആറാമത്തെ ഇന്ദ്രിയം ആയ മനസ്സിനേയും, സംസാരത്തിൽ ഭോഗമനുഭവിക്കുന്നതിന്നായി ആകർഷിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] സംസാരത്തിൽ ഭോക്താവെന്നും കർത്താവെന്നും പ്രസിദ്ധനായിരിക്കുന്ന സനാതനനായ ജീവൻ പരമാത്മാവായും നാരായണനായുമിരിക്കുന്ന എൻെറ അംശം (ഒരു ഭാഗം അല്ലെങ്കിൽ അവയവം) തന്നെയാകുന്നു. അതു് എന്നിൽനിന്നു ഭിന്നമല്ല. അതു ജലത്തിൽ കാണുന്ന സൂര്യപ്രതിബിംബംപോലെയാകുന്നു; ആ പ്രതിബിംബം സാക്ഷാൽ സൂര്യൻെറ അംശമാകുന്നു; (ഉപാധിഭൂതമായിരിക്കുന്ന) ജലത്തെ നീക്കിയാൽ സൂര്യാംശമായിരിക്കുന്ന പ്രതിബിംബം സൂര്യനെത്തന്നെ പ്രാപിച്ചിട്ടു് പിന്നെ നിവർത്തിക്കുന്നില്ല (സൂര്യരൂപമായിത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നർത്ഥം). അതുപോലെതന്നെ ജീവാത്മാ പരമാത്മാവോടുകൂടി ചേർന്നതിൻെറശേഷം നിവർത്തിക്കുന്നില്ല—സ്വരൂപേണ പരമാത്മാവായിത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതല്ലാതെ പുനരാവൃത്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. അല്ലെങ്കിൽ വേറൊരുദാഹരണം പറയാം—ഘടാദ്യുപാധിയാൽ പരിച്ഛിന്നമായിരിക്കുന്ന ഘടാദ്യാകാശം മഹാകാശത്തിൻെറ അംശംമാത്രമാകുന്നു. ഘടാദ്യുപാധിയെ നശിപ്പിച്ചാൽ ഘടാദ്യാ

കാശം മഹാകാശത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ട പിന്നെ നിവർത്തിക്കുന്നില്ല (ആകാശാത്മനാ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നർത്ഥം). അതിനാൽ 'യത് ഗത്വാ ന നിവർത്തന്തേ—യാതൊരു സ്ഥാനത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ട പിന്നെ അവർ തിരികെ വരുന്നില്ലയോ' എന്നു പറഞ്ഞതു ശരിതന്നെയാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—അവയവരഹിതനായ പരമാത്മാവിന്നു്, എങ്ങനെയാണു് ഏകദേശമായ അംശം (അവയവം) ഉണ്ടാകുന്നതു്? അവയവിയാണെന്നുവരികിൽ (അവയവത്തോടുകൂടിയതാണെന്നുവരികിൽ) അവയവവിഭാഗംകൊണ്ടു് അതു നശിക്കത്തക്കതായി ഭവിക്കുന്നു.

സമാധാനം:—ഇവിടെ അങ്ങനെ ഒരു ദോഷമില്ല. എന്തെന്നാൽ അവിദ്യകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള ഉപാധിയാൽ പരിച്ഛിന്നമായിരിക്കുന്ന ഏകദേശാംശം ഒരംശമെന്നപോലെ കല്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുക മാത്രമാകുന്നു. ഈ അർത്ഥത്തെ ക്ഷേത്രാദ്ധ്യായത്തിൽ വിസ്തരിച്ചുകാണിച്ചിട്ടുമുണ്ടു്.

എന്റെ അംശമായി കല്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ആ ജീവൻ എങ്ങനെയാണു് സംസാരിക്കുന്നതു് എന്നും, എങ്ങനെയാണു് ഉത്ക്രമിക്കുന്നതെന്നും (എങ്ങനെയാണു് ജനനമരണത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതു് എന്നും) പറയുന്നു — പ്രകൃതിയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന—ചെവിയുടെ ദ്വാരം മുതലായ അതാതിന്റെ സ്ഥാനത്തിരിക്കുന്ന—ശ്രോത്രാദിപഞ്ചജ്ഞാനേന്ദ്രിയങ്ങളേയും ആറാമത്തെ ഇന്ദ്രിയമായ മനസ്സിനേയും ജീവാത്മാ (ഭോഗാർത്ഥം) ആകർഷിക്കുന്നു.

എപ്പോഴ്?

ശരീരം യദവാപ്നോതി യച്ചാപ്യുത്ക്രാമതീശ്വരഃ
ഗൃഹീത്വൈതാനി സംയാതി വായുർഗന്ധാനിവാശയാത് 8

ഈശ്വരഃ	ദേഹാദികളുടെ സ്വാമിയായജീവൻ
ശരീരം	(കർമ്മവശാൽ മറെറാരു) ശരീരത്തെ
യത് അവാപ്നോതി	എപ്പോഴ് പ്രാപിക്കുന്നുവോ
യത് ച അപി ഉത്ക്രാമതി	യാതൊരു ശരീരത്തിൽനിന്നു് എപ്പോഴ് വേർപെട്ടുപോകുന്നുവോ

(തദാ പൂർവ്വസ്മാത് ശരീരാത്)	അപ്പോരം ആ ശരീരത്തിൽനിന്നു്
ആശയാത്	വാസനകരം(സുഗന്ധങ്ങരം)ക്കിരിപ്പിടമായ പുഷ്പത്തിൽനിന്നു്
വായുഃ	വായു
ഗന്ധാൻ ഇവ	വാസനകളെ എന്നപോലെ
ഏതാനി	ഇവയെ (ദേഹേന്ദ്രിയാദികളെ)
ഗൃഹീത്വാ	ഗ്രഹിച്ചുകൊണ്ടു്
സംയാതി	തച്ഛരീരാന്തരത്തെ സമ്യക്കാകംവണ്ണം പ്രാപിക്കുന്നു.

ഇന്ദ്രിയങ്ങരംക്കു സ്വാമിയായിരിക്കുന്ന ജീവൻ (കർമ്മവശാൽ മറെറാരു) ശരീരത്തെ എപ്പോരം പ്രാപിക്കുന്നുവോ, യാതൊരു ശരീരത്തിൽനിന്നു് എപ്പോരം വേർപെട്ടുപോകുന്നുവോ, അപ്പോരം വാസനകരംക്കിരിപ്പിടമായ പുഷ്പങ്ങളിൽനിന്നു കാററു് വാസനകളെ എന്നപോലെ, ആ ശരീരത്തിൽനിന്നു ജീവൻ ദേഹേന്ദ്രിയാദികളെ ഗ്രഹിച്ചുകൊണ്ടു തച്ഛരീരാന്തരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] എപ്പോഴാണു് (ഈശ്വരഃ=) ദേഹാദിസംഘാതത്തിന്നു് ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന ജീവൻ (ഉത്ക്രാമതി=)ദേഹത്തെ വിട്ടുപിരിയുന്നതു് (അപ്പോരം) അവൻ ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും മനസ്സിനേയും തന്നിലേക്കാകർഷിക്കുന്നു. (ഇങ്ങനെ ഈ ശ്ലോകത്തിൻെറ ദ്വിതീയപദമാണു് അത്ഥവശാൽ പ്രാഥമ്യേന സംബന്ധിക്കുന്നതു്.) ശരീരം യത് അവാപ്നോതി = എപ്പോഴാണു ജീവൻ മുൻപത്തെ ദേഹത്തെ വിട്ടു ദേഹാന്തരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതു്; അപ്പോരം, ഗൃഹീത്വാ....ആശയാൽ=വായു പുഷ്പാദിയിൽനിന്നു ഗന്ധത്തെ എന്നപോലെ, ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും മനസ്സിനേയും ഗ്രഹിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നു.

എന്നാൽ അവ (മനസ്സു് ഇന്ദ്രിയങ്ങരം മുതലായവ) ഏവയാകുന്നു?

ശ്രോത്രം ചക്ഷുഃ സ്പർശനം ച രസനം ഘ്രാണമേവ ച
അധിഷ്ഠായ മനശ്ചായം വിഷയാനുപസേവതേ. 9

അയം	ഈ ജീവൻ
ശ്രോത്രം	ശ്രോത്രേന്ദ്രിയത്തേയും
ചക്ഷുഃ	ചക്ഷുരിന്ദ്രിയത്തേയും
സ്പർശനം ച	ത്വഗിന്ദ്രിയത്തേയും
രസനം	രസനേന്ദ്രിയത്തേയും
ഘ്രാണം ഏവ ച	ഘ്രാണേന്ദ്രിയത്തേയും
മനഃ ച	മനസ്സിനേയും
അധിഷ്ഠായ	ആശ്രയിച്ചിട്ട്
വിഷയാൻ	ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളെ
ഉപസേവതേ	അനുഭവിക്കുന്നു.

ഈ ജീവൻ, ചെവി, കണ്ണ്, ത്വക്ക്, നാവ്, മൂക്ക് എന്നിങ്ങനെയുള്ള ബാഹ്യേന്ദ്രിയങ്ങളേയും അന്തഃകരണമാകുന്ന മനസ്സിനേയും ആശ്രയിച്ച് ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നു. (എന്നുവെച്ചാൽ, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ കൂടാതെ ജീവൻ വിഷയങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നതല്ല. കർമ്മാനുഗുണമായ വിഷയാനുഭവത്തിന്നു തന്നെയാണ് ദേഹമുണ്ടായിട്ടുള്ളത്. ആ വിഷയങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടിയാണ് ജീവൻ ഇന്ദ്രിയങ്ങളേയും മനസ്സിനേയും ഗ്രഹിച്ചുകൊണ്ടുപോകുന്നുവെന്നും പറഞ്ഞത്.)

[ശം-ഭാ] ദേഹസ്ഥനായ ജീവൻ (ആറാമത്തെ ഇന്ദ്രിയമായ) മനസ്സിനെ പ്രത്യേകം എല്ലാ ഇന്ദ്രിയങ്ങളോടുകൂടി യോജിപ്പിച്ച്, അവയെയെല്ലാമധിഷ്ഠാനമായിരുന്നുകൊണ്ടു വിഷയങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നു.

ഉത്ക്രാമന്തം സ്ഥിതം വാപി ഭുഞ്ജാനം വാ ഗുണാന്വിതം
വിമൂഢാഃ നാനുപശ്യന്തി പശ്യന്തി ജ്ഞാനചക്ഷുഷഃ. 10

ഉത്ക്രാമന്തം	ഒരു ദേഹത്തെ വിട്ടു മറ്റൊരു ദേഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നവനും
സ്ഥിതം	ആ ദേഹത്തിൽത്തന്നെയിരിക്കുന്നവനും
ഭുഞ്ജാനം വാ	വിഷയങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നവനും
ഗുണാന്വിതം വാ അപി	ഇന്ദ്രിയങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവനുമായ ജീവനെ
വിമൂഢാഃ	അജ്ഞാനികൾ
ന അനുപശ്യന്തി	കാണുന്നില്ല

ജ്ഞാനചക്ഷുഷഃ	ജ്ഞാനമാകുന്ന കണ്ണുകളോടുകൂടിയ വിവേകികൾ
പശ്യന്തി	കാണുന്നു.

ഒരു ദേഹത്തെ വിട്ട മറെറാരു ദേഹത്തെ പ്രാപിക്കുന്നവനും, ആ ദേഹത്തിൽത്തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനും, വിഷയങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നവനും, ഇന്ദ്രിയങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവനുമായ ജീവനെ അജ്ഞാനികൾ കാണുന്നില്ല. എന്നാൽ വിവേകികൾ കാണുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജീവാത്മാ ആദ്യം സ്വീകരിച്ചിട്ടുള്ള ദേഹത്തെ ഉപേക്ഷിക്കുമ്പോഴാകട്ടെ, ദേഹത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുമ്പോഴാകട്ടെ, സുഖദുഃഖമോഹങ്ങളായ ഗുണങ്ങളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളെ അനുഭവിക്കുമ്പോഴാകട്ടെ, മൂഢന്മാർ അദ്ദേഹത്തെ കാണുന്നില്ല. ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടങ്ങളായ വിഷയഭോഗങ്ങളാൽ ബലമായി ആകർഷിക്കപ്പെട്ട ചിത്തത്തോടുകൂടിയവരും അനേകവിധത്തിൽ മൂഢതയെ പ്രാപിച്ചവരുമായവർ ജീവാത്മാവിനെ, ഇപ്രകാരം അവരുടെ ദൃഷ്ടിക്ക് അത്യന്തം ഗോചരമായി ഭവിച്ചാലും കാണുന്നില്ല. അഹോ കഷ്ടം!—എന്നിങ്ങനെ ഭഗവാൻ കരുണയെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു. എന്നാൽ പ്രമാണജനിതമായ ജ്ഞാനമാകുന്ന ചക്ഷുസ്സുള്ളവർ അദ്ദേഹത്തെ കാണുന്നു. എന്തെന്നാൽ അവർ വിവേകജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവരാകുന്നു.

എന്നാൽ ചിലർ—

യതന്തോ യോഗിനശ്ചൈനം പശ്യന്ത്യാത്മന്യവസ്ഥിതം
യതന്തോപ്യകൃതാത്മാനോ നൈനം പശ്യന്ത്യചേതസഃ. 11

യതന്തഃ	ധ്യാനാദികളെക്കൊണ്ടു യത്നംചെയ്യുന്ന
യോഗിനഃ ച	(ചില) യോഗികൾ
ആത്മനി	ദേഹത്തിൽ
അവസ്ഥിതം	സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന
ഏനം	ഈ ആത്മാവിനെ
പശ്യന്തി	(വേർതിരിച്ച്) കാണുന്നു

യതന്തഃ അപി	ശാസ്ത്രാഭ്യാസാദികളെക്കൊണ്ടു പ്രയത്നംചെയ്യുന്നവരായാലും
അകൃതാത്മാനഃ	വിശുദ്ധചിത്തന്മാരല്ലാത്ത
അചേതസഃ	മന്ദമതികൾ
ഏനം	ഈ ആത്മാവിനെ
ന പശ്യന്തി	കാണുന്നില്ല.

ധ്യാനാദികളെക്കൊണ്ടു യത്നംചെയ്യുന്ന ചില യോഗികൾ ദേഹത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന ഈ ആത്മാവിനെ വേർതിരിച്ച് കാണുന്നു. എന്നാൽ ശാസ്ത്രാഭ്യാസാദികളെക്കൊണ്ടു യത്നംചെയ്യുന്നവരായാലും മന്ദമതികളായിട്ടുള്ളവർ ഈ ആത്മാവിനെ കാണുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] (ശ്രവണമനനാദിരൂപമായ) പ്രയത്നം ചെയ്യുന്നവരും സമാഹിതചിത്തന്മാരുമായവർ ഈ ആത്മാവിനെ 'ഇതു ഞാൻതന്നെയാണ്'' എന്നിങ്ങനെ തങ്ങളുടെ ബുദ്ധിയിൽ തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതായി കാണുന്നു. എന്നാൽ (ആത്മദർശനത്തിന്നായിട്ട്) ശാസ്ത്രാദിപ്രമാണങ്ങളെക്കൊണ്ടു പ്രയത്നം ചെയ്യുന്നവരാണെങ്കിലും അകൃതാത്മാക്കളും അവിവേകികളുമായിട്ടുള്ളവർ—തപസ്സുകൊണ്ടും ഇന്ദ്രിയജയംകൊണ്ടും ചിത്തത്തെ സംസ്കരിക്കാത്തവരും ദുശ്ചരിതത്തിൽനിന്നു നിവർത്തിക്കാത്തവരും ദർപ്പത്തെ ശമിപ്പിക്കാത്തവരുമായിട്ടുള്ളവർ—പ്രയത്നം ചെയ്യുന്നവരായാലും, ഈ ആത്മാവിനെ കാണുന്നില്ല.

അഗ്നി, ആദിത്യൻ ഇവയുടെ തേജസ്സ് സകലത്തേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതാണെങ്കിലും യാതൊരു പദത്തെ (പരമാത്മാവിനെ) പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നില്ലയോ, യാതൊരു പദത്തെ പ്രാപിച്ചിട്ടു മുമുക്ഷുക്കൾ സംസാരത്തിലേക്കു തിരികെ വരുന്നില്ലയോ, മഹാകാശത്തിൻെറ അംശമായ ഘടാകാശാദിപോലെ ഉപാധിഭേദങ്ങളെ അനുസരിച്ചു ഭിന്നങ്ങളായി കല്പിക്കപ്പെട്ട ജീവങ്ങൾ യാതൊരു പദത്തിൻെറ അംശങ്ങളായിരിക്കുന്നുവോ, ആ പദം—പരമാത്മാ—ആണ് സകലത്തിന്നും ആത്മാവായും, സകല വ്യവഹാരത്തിന്നാസ്പദമായുമിരിക്കുന്നതു് എന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി ഭഗവാൻ ഇനിയത്തെ നാലു ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു് അദ്ദേഹത്തിൻെറ വിഭൂതിയുടെ സംക്ഷേപം പറയുന്നു:

യദാദിത്യഗതം തേജോ ജഗത് ഭാസയതേഖിലം
യച്ചന്ദ്രമസി യച്ചാഗ്നൗ തത്തേജോ വിദ്ധി മാമകം. 12

ആദിത്യഗതം	സൂര്യനിലിരിക്കുന്ന
യത് തേജഃ	യാതൊരു തേജസ്സും
ചന്ദ്രമസി	ചന്ദ്രനിലിരിക്കുന്ന
യത്	യാതൊരു തേജസ്സും
അഗ്നൗ ച	അഗ്നിയിലിരിക്കുന്ന
യത്	യാതൊരു തേജസ്സും
അഖിലം ജഗത്	സകല ജഗത്തിനേയും
ഭാസയതേ	പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നുവോ
തത് തേജഃ	ആ തേജസ്സാസകലം
മാമകം	എന്റേതു് (ആണെന്നു്)
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും.

സൂര്യനിലും ചന്ദ്രനിലും അഗ്നിയിലും സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന (അനേകപ്രകാരമായിരിക്കുന്ന) യാതൊരു തേജസ്സാണു് ജഗത്താസകലത്തേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതു് ആ തേജസ്സാസകലം എന്റേതാണെന്നറിഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] ആദിത്യഗതം=ആദിത്യനെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്ന; യത് തേജഃ=യാതൊരു ദീപ്തി—പ്രകാശം; അഖിലം ജഗത് ഭാസയതേ=സമസ്തജഗത്തിനേയും പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നുവോ; യത് ചന്ദ്രമസി യത് ച അഗ്നൗ=ചന്ദ്രനിലും അഗ്നിയിലും യാതൊരു തേജസ്സാണുള്ളതു്; തത് തേജഃ മാമകം വിദ്ധി=അതെല്ലാം വിഷ്ണുവായിരിക്കുന്ന എന്റെ ജ്യോതിസ്സാണെന്നറിഞ്ഞാലും. അല്ലെങ്കിൽ, തേജഃ എന്നതിന്നു് ചൈതന്യാത്മകമായ ജ്യോതിസ്സ് എന്നർത്ഥം.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ചൈതന്യാത്മകമായ ജ്യോതിസ്സ് സ്ഥാവരങ്ങളിലും ജംഗമങ്ങളിലും സമമായിരിക്കുമ്പോൾ പിന്നെ 'സൂര്യനിൽ ഇരിക്കുന്ന യാതൊരു തേജസ്സ്'' എന്നിങ്ങനെ വിശേഷിപ്പിച്ചു പറഞ്ഞതെന്തിനാണു്?

സമാധാനം:—അതുകൊണ്ടു ദോഷമില്ല. എന്തെന്നാൽ സത്ത്വമധികമുള്ളേടത്തു ജ്യോതിസ്സുമധികമുണ്ടാകുന്നതാകുന്നു. ആദിത്യാദികളിൽ സത്ത്വം അത്യന്തം പ്രകാശിക്കുകയും ശോഭി

ക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അതിനാൽ ജ്യോതിസ്സ് അവിടെ അധികം സ്പഷ്ടമായി പ്രകാശിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടാണ് സൂര്യാദികളിൽ എന്നു വിശേഷിച്ചു പറഞ്ഞതു്. അതല്ലാതെ അതു് (തേജസ്സ്) സൂര്യാദികളിൽ മാത്രമേ ഉള്ളു എന്നല്ല. ഇതിന്നു് ഒരു ദൃഷ്ടാന്തം പറയാം—ഒരുവന്റെ മുഖം ഒരു മരക്കഷ്ണം, ചുമരു മുതലായവയിൽ പ്രതിബിംബിക്കുന്നില്ല. ആ മുഖംതന്നെ ഒരു കണ്ണാടിയിൽ, അതിന്റെ സ്വച്ഛതയുടെ അവസ്ഥപോലെ, താരതമ്യമായി പ്രകാശിക്കുന്നു.

അത്രയുമല്ല—

ഗാമാവിശ്യ ച ഭൂതാനി ധാരയാമ്യഹമോജസാ
പുഷ്ണാമി ചൗഷധീഃ സർവ്വാഃ സോമോ ഭൂത്വാ രസാത്മകഃ. 13

അഹം	ഞാൻ
ഓജസാ	ബലംകൊണ്ടു്
ഗാം	ഭൂമിയെ
ആവിശ്യ ച	പ്രവേശിച്ചു് (അധിഷ്ഠാനമാക്കിയിട്ടു്)
ഭൂതാനി	ചരാചരങ്ങളായ സകല ഭൂതങ്ങളേയും
ധാരയാമി	ധരിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു
രസാത്മകഃ	രസസ്വരൂപനായ (രസമയനായ)
സോമഃ ഭൂത്വാ	ചന്ദ്രൻ ആയിട്ടു്
സർവ്വാഃ ഓഷധീഃ	(വ്രീഹ്യാദി) സകല ഓഷധിവർഗ്ഗങ്ങളേയും
പുഷ്ണാമി ച	ഞാൻ നല്ലവണ്ണം വർദ്ധിപ്പിക്കുന്നു.

ഞാൻ ബലംകൊണ്ടു ഭൂമിയെ പ്രവേശിച്ചു് ചരാചരങ്ങളായ ഭൂതങ്ങളെ ധരിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. രസസ്വരൂപനായ ചന്ദ്രനായിട്ടു് വ്രീഹ്യാദി സകല ഓഷധിവർഗ്ഗങ്ങളെ നല്ലവണ്ണം വർദ്ധിപ്പിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഓജസാ—ബലംകൊണ്ടു്—കാമരാഗവർജ്ജിതമായും ഐശ്വരമായും യാതൊരു ശക്തിയാണുള്ളതു്, യാതൊരു ശക്തിയാണ് ജഗത്തിനെ ധരിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി പൃഥിവിയെ പ്രവേശിച്ചിരിക്കുന്നതു്, യാതൊരു ശക്തികൊണ്ടാണ് അത്യന്തം ഘനത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ഭൂമി കീഴ്പോട്ടു വീഴാതെയും ഛിന്നഭിന്നമായിപ്പോകാതേയുമിരിക്കുന്നതു്, ആ ശക്തി

കൊണ്ടു് എന്നൎത്ഥം. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി ശ്രുതിവാക്യം— 'യേന ദ്യൗരുഗ്രാ പൃഥിവീ ച ദൃഢാ=യാതൊന്നുകൊണ്ടാണു് ഉഗ്രമായിരിക്കുന്ന ദ്യോവിനെയും പൃഥിവിയെയുമുറപ്പിച്ചുനിൎത്തിയിരിക്കുന്നതു്'', 'സ ദാധാര പൃഥിവീം=അദ്ദേഹം ഭൂമിയെ ദൃഢമായി ധരിച്ചു' (തൈത്തിരീയസംഹിത 4. 1. 8). അതിനാൽ ഞാൻ ഭൂമിയെ പ്രവേശിച്ചു് ചരാചരങ്ങളായ ഭൂതങ്ങളെ ധരിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതു യുക്തംതന്നെ. അതിന്നും പുറമെ, ഞാൻ സൎവ്വരസാത്മകനായ ചന്ദ്രനായി ഭവിച്ചു് നെല്ലു് ജവം മുതലായ (ഭൂമിയിലുണ്ടാകുന്ന) സകല ഓഷധികളേയും പുഷ്ടി വരുത്തുകയും രസസ്വാദുമതികളാക്കിത്തീൎക്കുകയുംചെയ്യുന്നു. എന്തെന്നാൽ ചന്ദ്രൻ രസസ്വഭാവനാകുന്നു — സൎവ്വരസങ്ങളുടേയു മാകാരമാകുന്നു. ആ ചന്ദ്രൻ സൎവ്വ ഓഷധികളേയും സ്വാത്മരസാനുപ്രവേശംകൊണ്ടു പുഷ്ടിവരുത്തുന്നു.

അതിന്നുംപുറമെ—

അഹം വൈശ്വാനരോ ഭൂത്വാ പ്രാണിനാം ദേഹമാശ്രിതഃ
പ്രാണാപാനസമായുക്തഃ പചാമ്യന്നം ചതുൎവ്വിധം. 14

അഹം	ഞാൻ
പ്രാണിനാം	പ്രാണികളുടെ
ദേഹം	ദേഹത്തെ
ആശ്രിതഃ	ആശ്രയിച്ചിട്ടു് (പ്രവേശിച്ചിട്ടു്)
വൈശ്വാനരഃ	ജഠരാഗ്നി
ഭൂത്വാ	ആയിട്ടു്
പ്രാണാപാനസമായുക്തഃ	(അഗ്നിയെ ജ്വലിപ്പിക്കുന്ന) പ്രാണാപാനവായുക്കളോടുകൂടിയവനായി
ചതുൎവ്വിധം	നാലുവിധമായ
അന്നം	(പ്രാണികൾ ഭക്ഷിക്കുന്ന) അന്നത്തെ
പചാമി	പചിപ്പിക്കുന്നു.

ഞാൻ പ്രാണികളുടെ ദേഹത്തിൽ പ്രവേശിച്ചു് ജഠരാഗ്നിയായി ഭവിച്ചു് പ്രാണാപാനവായുക്കളോടുകൂടിയവനായി അവർ ഭക്ഷിക്കുന്ന നാലുവിധം അന്നത്തെ പചിപ്പിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] വൈശ്വാനരഃ—ഉദരത്തിലിരിക്കുന്ന അഗ്നി. ഇതിന്നു ശ്രുതി—'അയമഗ്നിർ വൈശ്വാനരോ യോഽയമന്തഃ പുരുഷേ യേനേദമന്നം പച്യതേ—പുരുഷന്റെ ഉള്ളിലിരിക്കുന്നതും അന്നത്തെ പചിപ്പിക്കുന്നതുമായ ഈ അഗ്നി വൈശ്വാനരനാകുന്നു' (ബൃ. ഉ. 5. 9. 1) ചതുർവ്വിധം അന്നം—ഭക്ഷ്യം, ഭോജ്യം, ലേഹ്യം, ചോഷ്യം എന്നീ നാലുപ്രകാരത്തിലുള്ള ഭക്ഷണപദാർത്ഥങ്ങളെ. വൈശ്വാനരനായിരിക്കുന്ന അഗ്നി ഭോക്താവും സോമൻ ഭോജ്യമായുമിരിക്കുന്ന അന്നവുമാകുന്നുവെന്നിങ്ങനെ അഗ്നിയും സോമനുമാണ് സർവ്വവുമെന്നറിയുന്നവനെ അന്നദോഷം ബാധിക്കുന്നില്ല. (ഭോക്താവിങ്കൽ വൈശ്വാനരദൃഷ്ടി, ഭോജ്യത്തിങ്കൽ സോമദൃഷ്ടി, ഇങ്ങനെ ഭോക്തൃഭോജ്യരൂപമായിരിക്കുന്ന സകലജഗത്തും അഗ്നീഷോമാത്മാനഭുക്തികാലത്തിങ്കൽ ധ്യാനിക്കുന്ന ഭോക്താവിന്നു് അന്നകൃതമായ ദോഷമുണ്ടാകുന്നതല്ല എന്നർത്ഥം).

അത്രയുമല്ല—

സർവ്വസ്യ ചാഹം ഹൃദി സംനിവിഷ്ടോ
മത്തഃ സ്മൃതിർജ്ഞാനമപോഹനം ച
വേദൈശ്ച സർവ്വൈരഹമേവ വേദ്യോ
വേദാന്തകൃദ്വേദവിദേവ ചാഹം. 15

സർവ്വസ്യ ച	സകല പ്രാണികളുടേയും
ഹൃദി	ഹൃദയത്തിൽ
അഹം	ഞാൻ
സംനിവിഷ്ടഃ	അന്തര്യാമിരൂപേണ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു
(അതഃ ച)	അതിനാൽ
മത്തഃ (ഏവ)	എന്നിൽനിന്നുതന്നെ
സ്മൃതിഃ	(പ്രാണികൾ മുൻപനുഭവിച്ചിട്ടുള്ളവയെ സംബന്ധിച്ച) ഓർമ്മയും
ജ്ഞാനം	(വിഷയേന്ദ്രിയസംയോഗംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന) അറിവും
അപോഹനം ച	മറവിയും
(ഭവതി)	ഉണ്ടാകുന്നു
സർവൈഃ വേദൈഃ ച	സകല വേദങ്ങളാലും

വേദ്യഃ	(തത്തദ്ദേവതാരൂപേണ) അറിയപ്പെടേണ്ടവൻ
അഹം ഏവ	ഞാൻതന്നെ
വേദാന്തകൃത്	ജ്ഞാനത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായ വേദാന്തസമ്പ്രദായത്തെ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്ന ഗുരുവും
വേദവിത് ച	വേദാർത്ഥത്തെ അറിയുന്നവനും
അഹം ഏവ	ഞാൻതന്നെ (ആകുന്നു).

സകല പ്രാണികളുടേയും ഹൃദയത്തിൽ ഞാൻ അന്തര്യാമിരൂപേണ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. അതിനാൽ പ്രാണികൾക്ക് ഓർമ്മയും ജ്ഞാനവും മറവിയുമെന്നിൽനിന്നുതന്നെയുണ്ടാകുന്നു. സകല വേദങ്ങളാലും തത്തദ്ദേവതാരൂപേണ അറിയപ്പെടേണ്ടആൾ ഞാൻതന്നെയാകുന്നു. ജ്ഞാനമായിരിക്കുന്ന വേദാന്തസമ്പ്രദായത്തെ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നവനും വേദാർത്ഥത്തെ അറിയുന്നവനും ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] ഞാൻ സകല പ്രാണികളുടേയുമാത്മാവായിട്ട് അവരുടെ ബുദ്ധിയിൽ വാസംചെയ്യുന്നു. അതിനാൽ ആത്മാവായിരിക്കുന്ന എന്നിൽനിന്നുപ്രാണികൾക്ക സ്മൃതിയും ജ്ഞാനവും തദപോഹനവും (അവയുടെ മറവിയും) ഉണ്ടാകുന്നു. പുണ്യകർമ്മികൾക്ക തങ്ങളുടെ പുണ്യകർമ്മങ്ങളുടെ ഫലമായി സ്മൃതിയും ജ്ഞാനവുമുണ്ടാകുന്നതുപോലെ പാപകർമ്മികൾക്ക തങ്ങളുടെ പാപകർമ്മങ്ങളുടെ ഫലമായി സ്മൃതിഭ്രംശവും ജ്ഞാനമില്ലായ്മയുമുണ്ടാകുന്നു. സകല വേദങ്ങളെക്കൊണ്ടും അറിയപ്പെടേണ്ട ആൾ പരമാത്മാവായ ഞാൻതന്നെയാകുന്നു. വേദാന്താർത്ഥസമ്പ്രദായത്തെ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നവനും വേദാർത്ഥത്തെ അറിയുന്നവനും ഞാൻതന്നെയാകുന്നു.

'യദാദിത്യഗതം തേജഃ' എന്നു തുടങ്ങിയ ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു ഭഗവാനായി ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന നാരായണൻെറ വിഭൂതികളുടെ—വിശിഷ്ടോപാധിഭേദേന പ്രകാശിക്കുന്നതായ വിഭൂതികളുടെ—സംക്ഷേപത്തെ പറഞ്ഞുവല്ലോ. ഇനി നിരുപാധികനായും കേവലനായുമിരിക്കുന്ന നാരായണൻെറ സ്വരൂപം ക്ഷരമായും അക്ഷരമായുമുള്ള ഉപാധികളിൽനിന്നു

ഭിന്നമാണ് എന്നുള്ള അത്ഥത്തെ നിർണ്ണയിക്കുന്നതിനാണ് ഇനിയത്തെ ശ്ലോകങ്ങളാരംഭിക്കപ്പെടുന്നതു്. അതിൽ ആദ്യം തന്നെ ഭഗവാൻ കഴിഞ്ഞ അദ്ധ്യായങ്ങളിലും വരുവാൻ പോകുന്നവയിലും ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അത്ഥത്തെ മൂന്നുതരമാക്കി വിഭജിച്ചു പറയുന്നു:

ദ്വാവിമൗ പുരുഷൗ ലോകേ ക്ഷരശ്ചാക്ഷര ഏവ ച
ക്ഷരഃ സവ്വാണി ഭൂതാനി കൂടസ്ഥോക്ഷര ഉച്യതേ. 16

ക്ഷരഃ ച	ക്ഷരമെന്നും
അക്ഷരഃ ഏവ ച	അക്ഷരമെന്നും ഉള്ള
ഇമൗ ദ്വൗ പുരുഷൗ	ഈ രണ്ടുവക പുരുഷസ്വരൂപങ്ങൾ
ലോകേ (പ്രസിദ്ധൗ)	ലോകത്തിൽ പ്രസിദ്ധമാകുന്നു
(തത്ര) ക്ഷരഃ	ക്ഷരമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന പുരുഷൻ
സവ്വാണി ഭൂതാനി	ബ്രഹ്മാദിസ്ഥാവരാന്തമുള്ള സകല ശരീരങ്ങളുമാകുന്നു
കൂടസ്ഥഃ	ചേതനൻ (ഭോക്താ)
അക്ഷരഃ	അക്ഷരനായ പുരുഷൻ എന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

ലോകത്തിൽ ക്ഷരമെന്നും അക്ഷരമെന്നുമുള്ള ഈ രണ്ടു പുരുഷസ്വരൂപങ്ങൾ പ്രസിദ്ധമാകുന്നു. ക്ഷരമെന്ന പുരുഷൻ ബ്രഹ്മാദിസ്ഥാവരാന്തമുള്ള സകല ശരീരങ്ങളാകുന്നു. ചേതനൻ (ഭോക്താ) അക്ഷരനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം—ഭാ] ദ്വൗ ഇമൗ പുരുഷൗ ലോകേ—സംസാരത്തിൽ രണ്ടുജാതി വസ്തുക്കളുണ്ടു്. അവ രണ്ടു തരമായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അവ പുരുഷന്മാരെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ക്ഷരഃ—അവയിൽ ഒരു പുരുഷൻ (ഒരുതരം വസ്തുക്കൾ) നശിക്കുന്നതാകുന്നു. (അപരഃ പുരുഷഃ) അക്ഷരഃ—മറേറ പുരുഷൻ അതിൻെറ വിപരീതവും—നശിക്കാത്തതും—ആകുന്നു. ക്ഷരമായ പുരുഷൻെറ ഉത്പത്തിക്കുഹേതുവായും, സംസാരത്തിലുള്ള അനേകജീവികളുടെ കാമകർമ്മാദിസംസ്കാരങ്ങൾക്കു് ആശ്രയമായും ഇരിക്കുന്ന ഭഗവാൻെറ മായാശക്തിയാണ് അക്ഷരനായ പുരുഷൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്. ആ രണ്ടു പുരുഷന്മാർ ആരെല്ലാമാണെന്നു

ഭഗവാൻതന്നെ പറയുന്നു—ക്ഷരഃ സർവ്വാണി ഭൂതാനി=വികാരത്തോടുകൂടിയ സമസ്തവും ക്ഷരപുരുഷനാകുന്നു. കൂടസ്ഥഃ അക്ഷരഃ ഇതി ഉച്യതേ=കൂടസ്ഥൻ അക്ഷരനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. കൂടസ്ഥഃ=കൂടം(=രാശി) പോലെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവൻ അല്ലെങ്കിൽ, കൂടശബ്ദത്തിന്നു മായ എന്നർത്ഥം. വഞ്ചന, ജിഹ്മത, കുടിലത എന്നിവയെല്ലാം പര്യായശബ്ദങ്ങളാകുന്നു. അനേകം മായാവഞ്ചനാദി പ്രകാരേണ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവൻ കൂടസ്ഥൻ. സംസാരബീജത്തിന്നവസാനമില്ലായ്കയാൽ അതു നശിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ കൂടസ്ഥൻ അക്ഷരനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

ഉത്തമഃ പുരുഷസ്ത്വന്യഃ പരമാത്മേത്യുദാഹൃതഃ
യോ ലോകത്രയമാവിശ്യ ബിഭർത്ത്യവ്യയ ഈശ്വരഃ. 17

യഃ ഈശ്വരഃ	യാതൊരു ഈശ്വരൻ (ഈശനശീലൻ)
അവ്യയഃ	നിർവ്വികാരനായിട്ടുതന്നെയിരുന്നുകൊണ്ടു്
ലോകത്രയം	മൂന്നു ലോകങ്ങളുടെയും ഹൃദയത്തിൽ
ആവിശ്യ	പ്രവേശിച്ചു്
ബിഭർത്തി	രക്ഷിക്കുന്നുവോ (പാലിക്കുന്നുവോ)
(സഃ)	അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന
ഉത്തമഃ പുരുഷഃ തു	പരമപുരുഷൻ
അന്യഃ	ക്ഷരാക്ഷരങ്ങളിൽനിന്നു വിലക്ഷണനായും
പരമാത്മാ ഇതി	പരമാത്മാവായും
ഉദാഹൃതഃ	വേദങ്ങളിൽ പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

യാതൊരു ഈശ്വരനാണു് നിർവ്വികാരനായിട്ടുതന്നെയിരുന്നുകൊണ്ടു് മൂന്നു ലോകങ്ങളുടേയും ഹൃദയത്തിൽ പ്രവേശിച്ചു രക്ഷിക്കുന്നതു് അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന പരമപുരുഷൻ ക്ഷരാക്ഷരങ്ങളിൽനിന്നു വിലക്ഷണനായും പരമാത്മാവായും വേദങ്ങളിൽപറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] എന്നാൽ ഏററവുമുത്കൃഷ്ടനായ പുരുഷൻ അവരണ്ടിൽ (ക്ഷരാക്ഷരങ്ങളിൽ) നിന്നു് അത്യന്തം വിലക്ഷണനാകുന്നു. അദ്ദേഹം പരമാത്മാവാകുന്നു. അദ്ദേഹം അവിദ്യാകൃതമാ

യിരിക്കുന്ന ദേഹാദ്യാത്മാക്കളേക്കാളും—അന്നമയാദിപഞ്ചകോശങ്ങളെക്കാളും—പരമനായ ആത്മാവാകുന്നു. അദ്ദേഹം സകലഭൂതങ്ങൾക്കും പ്രത്യക്ചേതനനാകുന്നു. അതുകൊണ്ട് അദ്ദേഹം പരമാത്മാവാകുന്നുവെന്നു വേദാന്തങ്ങളിൽ (ഉപനിഷത്തുകളിൽ) പറയപ്പെടുന്നു. പരമാത്മാവായ അദ്ദേഹത്തെ ഇനിയും വിശേഷിപ്പിക്കുന്നു—അവ്യയനായും സർവ്വജ്ഞനായുമിരിക്കുന്ന ഈശ്വരൻ—നാരായണൻ—സ്വന്തചൈതന്യബലശക്തികൊണ്ട് ഭൂമി, അന്തരീക്ഷം, ദ്യോവ് (ഭൂഃ, ഭുവഃ, സ്വഃ) എന്ന പേരുകളോടുകൂടിയ മൂന്നുലോകങ്ങളിലും പ്രവേശിച്ച് സ്വരൂപസത്ഭാവമാത്രംകൊണ്ട് (താൻ അവയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുക എന്നതു മാത്രംകൊണ്ട്) അവയെ ഭരിക്കുന്നു.

പുരുഷോത്തമൻ എന്ന പദം മേൽവർണ്ണിക്കപ്പെട്ട ഈശ്വരന്റെ പ്രസിദ്ധമായ നാമമാകുന്നു. ആ നാമം അർത്ഥത്തോടുകൂടിയതാണെന്നു ശബ്ദവ്യുത്പത്തികൊണ്ടു കാണിച്ചതിന്റെ ശേഷം ഭഗവാൻ 'ഞാൻ നിരതിശയനായിരിക്കുന്ന ഈശ്വരനാണു്' എന്നിങ്ങനെ തന്റെ സ്വരൂപത്തെ കാണിച്ചുകൊടുക്കുന്നു.

യസ്മാത് ക്ഷരമതീതോഽഹമക്ഷരാദപി ചോത്തമഃ
അതോഽസ്മി ലോകേ വേദേ ച പ്രഥിതഃ പുരുഷോത്തമഃ. 18

യസ്മാത്	യാതൊരു കാരണത്താൽ
അഹം	ഞാൻ
ക്ഷരം	ജഡവർഗ്ഗത്തെ (അചേതനത്തെ)
അതീതഃ	(നിത്യമുക്തത്വം ഹേതുവായിട്ട്) അതിക്രമിച്ചവനായും
അക്ഷരാത് അപി	ചേതനവർഗ്ഗത്തേക്കാളും
ഉത്തമഃ ച	(നിയന്തൃത്വം ഹേതുവായിട്ട്) ഉത്തമനായുമിരിക്കുന്നുവോ
അതഃ	അതു ഹേതുവായിട്ട്
ലോകേ	പ്രപഞ്ചത്തിലും
വേദേ ച	വേദത്തിലും
പുരുഷോത്തമഃ (ഇതി)	പുരുഷോത്തമനെന്നു്
പ്രഥിതഃ അസ്മി	പ്രഖ്യാതനായിരിക്കുന്നു.

എന്തൊരു കാരണത്താലാണ് ഞാൻ ജഡവൎഗ്ഗത്തെ അതിക്രമിച്ചവനായും ചേതനവൎഗ്ഗത്തെക്കാളും ഉത്തമനായുമിരിക്കുന്നതു് അതിനാൽത്തന്നെ പ്രപഞ്ചത്തിലും, വേദത്തിലും ഞാൻ പുരുഷോത്തമനെന്നു പ്രഖ്യാതനായിരിക്കുന്നു. (പ്രസിദ്ധനായിരിക്കുന്നു).

[ശം—ഭാ] അശ്വത്ഥമെന്നു പേരായ സംസാരമായാവൃക്ഷത്തെ ഞാൻ അതിക്രമിച്ചിരിക്കുന്നതിനാലും, സംസാരവൃക്ഷത്തിന്നു ബീജഭൂതമായിരിക്കുന്ന അക്ഷരത്തേക്കാൾ ഏററവുമുത്കൃഷ്ടനാകയാലും (അല്ലെങ്കിൽ മേലെയാകയാലും)—ഇപ്രകാരം ഞാൻ ക്ഷരാക്ഷരങ്ങളെക്കാൾ ഉത്തമനായിരിക്കുകയാൽ—പ്രപഞ്ചത്തിലും വേദത്തിലും ഞാൻ പുരുഷോത്തമനെന്നു പ്രഖ്യാതനായിരിക്കുന്നു. ഭക്തജനങ്ങൾ ഇങ്ങനെയാണ് എന്നെ അറിയുന്നതു്. കവികൾ കാവ്യങ്ങളിലും എന്റെ (പുരുഷോത്തമനെന്ന) ഈ പേരിനെത്തന്നെ സ്വീകരിച്ചിരിക്കുന്നു.

മുൻവൎണ്ണിക്കപ്പെട്ടപ്രകാരം ആത്മാവിനെ ആരറിയുന്നുവോ അവന്നുള്ള ഫലത്തെപ്പററി ഭഗവാൻ ഇനി പറയുന്നു:

യോ മാമേവമസംമൂഢോ ജാനാതി പുരുഷോത്തമം
സ സൎവ്വവിത് ഭജതി മാം സൎവ്വഭാവേന ഭാരത. 19

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ അൎജ്ജുന
യഃ	എവൻ
അസംമൂഢഃ (സൻ)	നിശ്ചിതമതിയായി (നിശ്ചയജ്ഞാനത്തോടുകൂടിയവനായി)
ഏവം	മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം
മാം	എന്നെ
പുരുഷോത്തമം	പുരുഷോത്തമനായി
ജാനാതി	അറിയുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
സൎവ്വഭാവേന	സൎവ്വപ്രകാരത്തിലും
മാം (ഏവ)	എന്നെത്തന്നെ
ഭജതി	ഭജിക്കുന്നു
(തതഃ ച)	അതു ഹേതുവായിട്ടു്
സൎവ്വവിത് (ഭവതി)	അവൻ സൎവ്വജ്ഞനായി ഭവിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, എവൻ നിശ്ചിതമതിയായി മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം എന്നെ പുരുഷോത്തമനായി അറിയുന്നുവോ അവൻ സർവ്വപ്രകാരത്തിലും എന്നെത്തന്നെ ഭജിക്കുന്നു. അതിനാൽത്തന്നെ അവൻ സർവ്വജ്ഞനായും ഭവിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] പുരുഷോത്തമം മാം=യഥോക്തവിശേഷണനായും ഈശ്വരനായും പുരുഷോത്തമനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെ; യഃ=എവൻ; അസംമൂഢഃ=സംമോഹവർജ്ജിതനായിട്ട്; ഏവം=മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം; ജാനാതി=അറിയുന്നുവോ—അദ്ദേഹം ഞാൻതന്നെയാകുന്നു' എന്നറിയുന്നുവോ; സഃ സർവ്വവിത്=സർവ്വാത്മനാ സർവ്വത്തെയുമറിയുന്നതുകൊണ്ട് അവൻ സർവ്വജ്ഞനാകുന്നു; മാം സർവ്വഭാവേന ഭജതി=ഞാൻ സകലത്തിന്നുമാത്മാവാണെന്നും സകല ഭൂതങ്ങളിലും സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനെന്നും ഉള്ള വിചാരത്തോടുകൂടി അവൻ എന്നെ ഭജിക്കുന്നു.

ഈ അദ്ധ്യായത്തിൽ മോക്ഷഫലത്തെ കൊടുക്കുന്നതായ ഭഗവത്തത്വജ്ഞാനത്തെപ്പററി പറഞ്ഞതിൻെറശേഷം ഇനി അതിനെ താഴെ പറയുംപ്രകാരം സ്തുതിക്കുന്നു:

ഇതി ഗുഹ്യതമം ശാസ്ത്രമിദമുക്തം മയാനഘ
ഏതത് ബുദ്ധ്വാ ബുദ്ധിമാൻ സ്യാത് കൃതകൃത്യശ്ച ഭാരത. 20

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭാരത
ഇതി	ഇപ്രകാരം സംക്ഷേപമായി
ഗുഹ്യതമം	അതിരഹസ്യമായ
ഇദം ശാസ്ത്രം	ഈ (ഗീതാ) ശാസ്ത്രം (മുഴുവൻ)
മയാ	എന്നാൽ
ഉക്തം	പറയപ്പെട്ടു
ഹേ അനഘ	അല്ലയോ വ്യസനശൂന്യ
ഏതത്	(എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ട സമ്പൂർണ്ണമായ) ഈ ശാസ്ത്രത്തെ
ബുദ്ധ്വാ	അറിഞ്ഞു്
ബുദ്ധിമാൻ	സമ്യഗ്ജ്ഞാനിയായും
കൃതകൃത്യഃ ച	(മോക്ഷാർത്ഥം)ചെയ്യേണ്ടുന്നസകലത്തേയും ചെയ്തവനായും
സ്യാത്	ഭവിക്കും.

അല്ലയോ ഭാരത, ഇപ്രകാരം സംക്ഷേപമായി അതിരഹസ്യമായ ഈ ശാസ്ത്രമാസകലം എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. അല്ലയോ വ്യസനശൂന്യ, എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ട സംപൂർണ്ണമായ ഈ ശാസ്ത്രത്തെ അറിഞ്ഞവൻ സമ്യഗ്ജ്ഞാനിയും മോക്ഷാർത്ഥം ചെയ്യേണ്ടുന്ന സകലത്തെയും ചെയ്തവനുമായിത്തീരുന്നതാകുന്നു.

[ശാം—ഭാ] ഇതി ഏതത് ഗുഹ്യതമം ശാസ്ത്രം=എന്നിങ്ങനെ അത്യന്തം രഹസ്യമായ ഈ (ഗീതാ) ശാസ്ത്രം, ഗീത എന്നു പേരോടുകൂടിയ സമസ്തവുമാണ് ശാസ്ത്രമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്. എങ്കിലും ഈ പ്രകൃതത്തിൽ പതിനഞ്ചാമദ്ധ്യായം മാത്രമാണ്, അതിനെ സ്തുതിക്കുന്നതിനുവേണ്ടി, ശാസ്ത്രമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്. ഈ അദ്ധ്യായത്തിൽ സകല ഗീതാശാസ്ത്രവും സംക്ഷേപമായി പറയപ്പെട്ടു. കേവലം ഗീതാശാസ്ത്രാർത്ഥം മാത്രമല്ല സർവ്വവേദാർത്ഥവും ഇതിൽ ഒതുക്കിയിരിക്കുന്നു. 'യസ്തം വേദ സ വേദവിത്' (അ. 15, ശ്ലോ. 1), 'വേദൈശ്ച സർവ്വൈരഹമേവ വേദ്യഃ' (അ. 15, ശ്ലോ. 15) എന്നും പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്. ഹേ അനഘ ഇദം മയാ ഉക്തം=ഹേ പാപരഹിത, ഇതു് എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു. ഏതത് ബുദ്ധ്വാ=ഇതിനെ—മുൻപുപദേശിക്കപ്പെട്ട ശാസ്ത്രാർത്ഥത്തെ—അറിഞ്ഞിട്ടു്; ബുദ്ധിമാൻ സ്യാത് (ഒരുവൻ) ബുദ്ധിമാനായി ഭവിക്കുന്നതാണ്. വേറെ വിധത്തിൽ (അവൻ ബുദ്ധിമാൻ) ആവുകയില്ല. കൃതകൃത്യഃ ച=അവൻ കൃതകൃത്യനായും ഭവിക്കുന്നതാണ്. യാതൊരുവനാൽ (കൃത്യം=) കർത്തവ്യമായിട്ടുള്ളതു് (കൃതം=) ചെയ്യപ്പെട്ടുവോ അവൻ കൃതകൃത്യൻ. ഭഗവത്തത്ത്വത്തെ അറിഞ്ഞാൽ വിശിഷ്ട ജന്മത്തിൽ ജനിച്ച ബ്രാഹ്മണനാൽ ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതായ സകലത്തെയും ചെയ്തവനായി ഭവിക്കുന്നു എന്നർത്ഥം. ആർക്കും മറ്റൊരുവിധത്തിൽ കൃതകൃത്യതയെ സമ്പാദിപ്പാൻ തരമില്ല എന്നഭിപ്രായം. 'സർവ്വം കർമ്മാഖിലം പാർത്ഥ ജ്ഞാനേ പരിസമാപ്യതേ=സകലകർമ്മവും ജ്ഞാനത്തിലൊതുങ്ങിയിരിക്കുന്നു' (അ. 4, ശ്ലോ. 33) എന്നും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ. 'ഏതദ്ധി ജന്മസാമഗ്ര്യം ബ്രാഹ്മണസ്യ വിശേഷതഃ=ഇതാണ് ജന്മസാമഗ്ര്യം (സാഫല്യം); പ്രത്യേകിച്ചു ബ്രാഹ്മണനു്.' എന്തെന്നാൽ 'പ്രാപ്യൈതത് കൃതകൃത്യോ ഹി ദ്വിജോ ഭവതി

നാന്യഥാ—ഇതിനെ പ്രാപിച്ചിട്ടാണ് ദ്വിജൻ കൃതകൃത്യനായി ഭവിക്കുന്നതു്. വേറെവിധത്തിലല്ല' എന്നു മാനവവചനം. ഹേ ഭാരത, ഈ പരമാത്ഥതത്വത്തെ നീ എന്നിൽനിന്നു കേട്ടുകൊണ്ടു് നീ കൃതാത്ഥനായി ഭവിക്കുന്നു.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാജ്ജുന സംവാദേ
പുരുഷോത്തമയോഗോ നാമ
പഞ്ചദശോദ്ധ്യായഃ

പുരുഷോത്തമയോഗമെന്ന പതിനഞ്ചാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

പതിനാറാമദ്ധ്യായം

ദൈവീ എന്നും ആസുരീ എന്നും രാക്ഷസീ എന്നും ഇങ്ങനെ പ്രാണികളുടെ മൂന്നുവിധപ്രകൃതികൾ ഒൻപതാമദ്ധ്യായത്തിൽ സൂചിപ്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. അവയെപ്പററി വിസ്തരിച്ചു പറയുന്നതിന്നായി 'അഭയം സത്ത്വസംശുദ്ധിഃ' എന്നിങ്ങനെ ഈ അദ്ധ്യായമാരംഭിക്കുന്നു. ഇവയിൽ ദൈവീ എന്ന പ്രകൃതി സംസാരത്തിൽനിന്നു (പ്രാണികളെ) മോചിപ്പിക്കുകയും, ആസുരീ എന്നും രാക്ഷസീ എന്നുമുള്ള പ്രകൃതികൾ (പ്രാണികളെ) സംസാരത്തിൽ ബന്ധിപ്പിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അതിനാൽ ദൈവീ എന്ന പ്രകൃതിയെ സ്വീകരിക്കുന്നതിന്നും, മറേറതിനെ ഉപേക്ഷിക്കേണ്ടതിന്നുംവേണ്ടി ആദ്യംതന്നെ ഭഗവാൻ ദൈവീ എന്ന പ്രകൃതിയെ പ്രദർശിപ്പിക്കുന്നു.

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

അഭയം സത്ത്വസംശുദ്ധിർജ്ഞാനയോഗവ്യവസ്ഥിതിഃ
ദാനം ദമശ്ച യജ്ഞശ്ച സ്വാധ്യായസ്തപ ആർജ്ജവം. 1

അഹിംസാ സത്യമക്രോധസ്ത്യാഗഃ ശാന്തിരപൈശുനം
ദയാ ഭൂതേഷ്വലോലുപ്ത്വം മാർദ്ദവം ഹ്രീരചാപലം. 2

തേജഃ ക്ഷമാ ധൃതിഃ ശൗചമദ്രോഹോ നാതിമാനിതാ
ഭവന്തി സംപദം ദൈവീമഭിജാതസ്യ ഭാരത. 3

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

അഭയം	ഭയമില്ലായ്മ
സത്ത്വസംശുദ്ധിഃ	ചിത്തത്തിന്റെ സുപ്രസന്നത
ജ്ഞാനയോഗവ്യവസ്ഥിതിഃ	ആത്മജ്ഞാനോപായത്തിലുള്ള പരിനിഷ്ഠ
ദാനം	തനിക്കു ഭക്ഷിപ്പാനുള്ള അന്നാദിയുടെ യഥോചിതമായ സംവിഭാഗം
ദമഃ ച	ബാഹ്യേന്ദ്രിയസംയമം
യജ്ഞഃ ച	അധികാരംപോലെ ദർശപൗർണ്ണമാസാദിയജ്ഞത്തെ ചെയ്യുക

സ്വാധ്യായഃ	ബ്രഹ്മയജ്ഞം മുതലായവ
തപഃ	ഇനിയത്തെ അദ്ധ്യായത്തിൽ പറയുന്നതായ ശാരീരാദി മൂന്നുവിധതപസ്സുകൾ
ആർജ്ജവം	അവക്രത
അഹിംസാ	പരപീഡാവർജ്ജനം (അന്യന്നു് ഉപദ്രവം ചെയ്യാതിരിക്കുക)
സത്യഃ	സത്യം (ഒന്നിനെപ്പററി കണ്ടതുപ്രകാരം പറയുക)
അക്രോധഃ	(ഒരുവൻ) താഡിതനായാലും (അവന്റെ) ചിത്തത്തിൽ കോപം ജനിക്കാതെയിരിക്കുക
ത്യാഗഃ	ഔദാര്യം
ശാന്തിഃ	മനസ്സിനെ അടക്കൽ (ചിത്തോപരതി)
അപൈശുനം	അന്യന്റെ ദോഷത്തെപ്പററി (അവനില്ലാത്തപ്പോൾ) പറയാതിരിക്കുക
ഭൂതേഷു ദയാ	ദീനന്മാരായ പ്രാണികളിൽ ദയ
അലോലുപ്ത്വം	ലോഭാഭാവം (വിഷയങ്ങളിൽ ആശയില്ലായ്മ)
മാർദ്ദവം	മൃദുത്വം (ക്രൂരഭാവമില്ലായ്മ)
ഹ്രീഃ	ചെയ്‌വാൻ പാടില്ലാത്ത പ്രവൃത്തിയിൽ ലജ്ജ
അചാപലം	ചാപല്യമില്ലായ്മ (വ്യർത്ഥക്രിയാരാഹിത്യം)
തേജഃ	പ്രാഗല്ഭ്യം
ക്ഷമാ	ക്ഷമ (പരിഭവാദികളുണ്ടായാലും ക്രോധമില്ലായ്മ)
ധൃതിഃ	ധൈര്യം (ദുഃഖാദികളെക്കൊണ്ടു തളന്നിരിക്കുന്ന ചിത്തത്തെ സ്ഥിരമാക്കി നിൎത്തുക)
ശൗചം	ബാഹ്യമായും ആഭ്യന്തരമായുമുള്ള ശുദ്ധി
അദ്രോഹഃ	അന്യന്നു ഹിംസ ചെയ്‌വാനുള്ള ഇച്ഛയില്ലായ്മ

നാതിമാനിതാ	ഗർവ്വമില്ലായ്ക (തന്നിൽ അതിയായ പൂജ്യത്വാഭിമാനമില്ലായ്മ)
(ഏതാനി)	(അഭയം മുതല്ക്കുള്ള) ഇവയെല്ലാം
ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ അർജ്ജുന
ദൈവീം സമ്പദം	ദേവകൾക്കു യോഗ്യമായ സമ്പത്തുകളെ
അഭിജാതസ്യ	പ്രാപിപ്പാൻ യോഗ്യതയോടുകൂടി പിറന്നവന്നു്
ഭവന്തി	ഉണ്ടാകുന്നു.

ഭയമില്ലായ്മ, മനഃശുദ്ധി, ആത്മജ്ഞാനോപായത്തെ അന്വേ
ഷിച്ചറിഞ്ഞു് ആ നിഷ്ഠയിൽത്തന്നെയിരിക്കുക, (സത്പാത്ര
ത്തിൽ) ദാനംചെയ്യുക, ബാഹ്യേന്ദ്രിയങ്ങളെ അടക്കുക, ദർശ
പൗർണ്ണമാസാദിയജ്ഞങ്ങളെ ചെയ്യുക, ബ്രഹ്മയജ്ഞം മുതലായ
യജ്ഞങ്ങളെ ചെയ്യുക, തപസ്സു്, അവക്രത, അന്യന്നു് ഉപദ്ര
വം ചെയ്യാതിരിക്കുക, സത്യം, കോപമില്ലായ്മ, ഔദാര്യം,
മനസ്സിനെ അടക്കൽ, അന്യന്റെ ദോഷത്തെ പറയാതിരി
ക്കുക, ദീനന്മാരായ പ്രാണികളിൽ ദയ, വിഷയങ്ങളിലിച്ഛ
യില്ലായ്മ, ക്രൂരഭാവമില്ലായ്ക, (അകൃത്യം ചെയ്യുന്നതിൽ) ലജ്ജ,
ചാപല്യമില്ലായ്മ, പ്രാഗല്ഭ്യം, ക്ഷമ, ധൈര്യം, ശരീരത്തി
ന്റെയും മനസ്സിന്റെയും ശുദ്ധി, അന്യന്നു ദ്രോഹംചെയ്യാതി
രിക്കുക, ഗർവ്വമില്ലായ്മ, ഇവ ദൈവീ(സാത്വിക)സമ്പ
ത്തുകളെ പ്രാപിപ്പാൻ യോഗ്യതയോടുകൂടി ജനിക്കുന്നവന്നു്
ഉണ്ടാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] അഭയം—അഭീരുത; സത്വസംശുദ്ധിഃ—അന്തഃ
കരണശുദ്ധി—സകല വ്യാപാരങ്ങളിലും പരവഞ്ചനമായ
അസത്യം മുതലായതില്ലായ്ക. എന്നുവെച്ചാൽ, നിഷ്കളങ്കമായി
പ്രവർത്തിക്കുക എന്നർത്ഥം. ജ്ഞാനയോഗവ്യവസ്ഥിതിഃ—ശാ
സ്ത്രത്തിൽനിന്നും ആചാര്യനിൽനിന്നും ആത്മാ മുതലായ പദാ
ർത്ഥങ്ങളുടെ യഥാർത്ഥസ്വരൂപത്തെ അറിയുന്നതു് ജ്ഞാനം. ആ
ജ്ഞാനത്തെത്തന്നെ, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ മുതലായവയുടെ ഉപസം
ഹാരം (സംയമം)കൊണ്ടും ഏകാഗ്രതകൊണ്ടും സ്വാത്മാവിന്നു
സംവേദ്യമാക്കിത്തീർക്കുന്നതു് (സ്വാനുഭവപ്പെടുത്തുന്നതു്) യോ
ഗം. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനയോഗങ്ങളിൽ നിഷ്ഠയോടു

കൂടിയിരിക്കുക എന്നതു ജ്ഞാനയോഗവ്യവസ്ഥിതി. ഇതു്—അഭയം, സത്ത്വസംശുദ്ധി, ജ്ഞാനയോഗവ്യവസ്ഥിതി എന്നിവ മൂന്നും—പ്രധാനമായ ദൈവീസമ്പത്തു്, അല്ലെങ്കിൽ സാത്ത്വികസമ്പത്തു്, ആകുന്നു. (ഒന്നുമുതൽ മൂന്നുവരെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളിൽ പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള) ഏതെങ്കിലും സമ്പത്തുകൾ (പ്രകൃതി) ഏതു നിഷ്ഠയിലെങ്കിലും (കർമ്മയോഗനിഷ്ഠയിലോ ജ്ഞാനയോഗനിഷ്ഠയിലോ ഏതിലെങ്കിലും) ഇരിക്കുന്ന ഒരധികാരിക്കുണ്ടാകുന്നുവോ അതു് (ആ അധികാരിയുടെ) സാത്ത്വികമായ പ്രകൃതി എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ദാനം=അന്നം മുതലായവയെ യഥാശക്തി വിഭാഗിച്ചുകൊടുക്കുക; ദമഃ=ബാഹ്യേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ ഉപശമം; അന്തഃകരണത്തിന്റെ ഉപശമമായ ശാന്തിയെപ്പററി (ഇനിയത്തെ ശ്ലോകത്തിൽ) പറയുന്നതാണു്. യജ്ഞഃ=ശ്രൌതമായ (ശ്രുതിസംബന്ധമായ) അഗ്നിഹോത്രാദിയും സ്മാർത്തമായ (സ്മൃതിസംബന്ധമായ) ദേവയജ്ഞാദിയും; സ്വാധ്യായഃ=അദൃഷ്ടമായ ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചു് ഋഗ്വേദം മുതലായവയെ അധ്യയനംചെയ്യുക; തപഃ=ഇനി (മേൽ) പറയുന്നതായ ശരീരാദി തപസ്സ്; ആർജ്ജവം=ഋജുത്വം—സർവ്വദാ ഋജുത്വം (എന്നർത്ഥം). അഹിംസാ=പ്രാണികളെ പീഡിപ്പിക്കാതിരിക്കുക; സത്യം=അപ്രീതികൂടാതേയും കളങ്കംകൂടാതേയും യഥാർത്ഥമായിട്ടുള്ളതിനെ പറയുക; അക്രോധഃ=അന്യൻ പരിഹസിച്ചാലോ തല്ലിയാലോ ഉണ്ടാകുന്ന ക്രോധത്തെ അടക്കുക; ത്യാഗഃ=സന്ന്യാസം. ദാനം എന്ന ശബ്ദം മുൻപു് പ്രയോഗിച്ചിട്ടുള്ളതുകൊണ്ടു് ത്യാഗത്തിന്നു് (ദാനമെന്നർത്ഥമുണ്ടെങ്കിലും) ഇവിടെ സന്ന്യാസം എന്നുതന്നെയാണു് അർത്ഥം. ശാന്തിഃ=അന്തഃകരണത്തിന്റെ ഉപശമം; അപൈശുനം—ഒരുവനോടു് മറെറാരുവന്റെ ദോഷത്തെപ്പററി പറയുന്നതു പൈശുനം. അതില്ലായ്മ അപൈശുനം; ഭൂതേഷു ദയാ=ദുഃഖിതന്മാരായ പ്രാണികളിൽ കൃപ; അലോലുപ്ത്വം=ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു വിഷയസന്നിധിയിൽ യാതൊരു വികാരഭേദവുമില്ലായ്മ; മാർദ്ദവം=മൃദുത്വം—ക്രൂരഭാവമില്ലായ്മ; ഹ്രീഃ=ലജ്ജ, അചാപലം=അനാവശ്യമായി സംസാരിക്കുകയോ, കൈകാലുകളെ അനാവശ്യമായി ചേഷ്ടിപ്പിക്കുകയോ ചെയ്യാതിരിക്കുക. തേജഃ—പ്രാഗല്ഭ്യം, അല്ലാതെ ദേഹത്തിന്റെ കാന്തി എന്നർത്ഥമല്ല.

ക്ഷമാ—പരിഹാസം കേട്ടാലാകട്ടേ തല്ലുകൊണ്ടാലാകട്ടേ മനസ്സിൽ യാതൊരു വികാരവുമുണ്ടാകാതിരിക്കുന്നതു ക്ഷമ. മനസ്സിൽ ഉദിക്കുന്ന വികാരത്തെ (ക്രോധത്തെ) അടക്കുന്നതും അക്രോധമാണ് എന്നു മുൻപിൽ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ. ഇപ്രകാരമാണ് ക്ഷമയ്ക്കും അക്രോധത്തിന്നും തമ്മിലുള്ള വ്യത്യാസം. ധൃതിഃ—ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങൾ ക്ഷീണിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ ആ ക്ഷീണത്തെ കളയത്തക്കതായ അന്തഃകരണവൃത്തിവിശേഷം. അങ്ങനെയുള്ള അന്തഃകരണവൃത്തിയാൽ ഉദ്ധരിക്കപ്പെട്ട ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങൾ പിന്നെ ക്ഷീണത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ശൗചം—ബാഹ്യം ആഭ്യന്തരം എന്നിങ്ങനെ ശൗചം രണ്ടുവിധമാകുന്നു. മണ്ണ്, വെള്ളം എന്നിവയെക്കൊണ്ടു ബാഹ്യമായ ശൗചം. മനസ്സിന്റേയും ബുദ്ധിയുടേയും നിർമ്മലത ആന്തരമായ ശൗചം—വഞ്ചന, രാഗം മുതലായ കാലുഷ്യങ്ങളുടെ (മാലിന്യങ്ങളുടെ) അഭാവം. ഇങ്ങനെ ശൗചം രണ്ടുവിധം. അദ്രോഹഃ—അന്യനെ ഉപദ്രവിപ്പാനുള്ള ഇച്ഛയില്ലായ്മ. നാതിമാനിതാ—അതിയായ മാനം അതിമാനം; അതാക്കുണ്ടോ അവൻ അതിമാനി; അവന്റെ ഭാവം അതിമാനിത; അതിന്റെ അഭാവം നാതിമാനിത—താൻ അതിപൂജ്യനാണ് എന്ന ഭാവമില്ലായ്മ എന്നർത്ഥം. അഭയംമുതൽ നാതിമാനിതവരെയുള്ള (സാത്ത്വികമായ) സമ്പത്തുകൾ ദേവന്മാരുടെ സമ്പത്തിനെ പ്രാപിക്കത്തക്ക യോഗ്യതയോടുകൂടി പിറന്നവന്ന്—ദേവവിഭൂതിക്കർഹനായിട്ടുള്ളവന്ന്—ഉണ്ടാകുന്നു; അവന്നു സുഖം ഇനി ഉണ്ടാകുവാൻപോകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

ഇനി ആസുരിയായ സമ്പത്തിനെപ്പററി പറയുന്നു:

> ദംഭോ ദർപ്പോതിമാനശ്ച ക്രോധഃ പാരുഷ്യമേവ ച
> അജ്ഞാനം ചാഭിജാതസ്യ പാർത്ഥ സംപദമാസുരീം. 4

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ പാർത്ഥ
ദംഭഃ	ദംഭവും (ധർമ്മധ്വജിതവും)
ദർപ്പഃ	ധനം വിദ്യ മുതലായതുകൊണ്ടു ചിത്തത്തിന്നുണ്ടാകുന്ന ഔത്സുക്യവും (മദവും)
അതിമാനഃ ച*	അത്യന്താഭിമാനവും

* 'അഭിമാനഃ' എന്നു പാഠാന്തരം.

ക്രോധഃ	കോപവും
പാരുഷ്യം ഏവ ച	കഠിനവചനവും (നിഷ്ഠുരതവും)
അജ്ഞാനം ച	അവിവേകവും
ആസുരീം സമ്പദം അഭിജാതസ്യ	അസുരന്മാരുടെ (രാജസന്മാരുടെ)സമ്പത്തിനെ പ്രാപിക്കത്തക്കവണ്ണമായി ജനിക്കുന്നവന്ന്
(ഭവന്തി)	ഉണ്ടാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ദംഭം, ധനം, വിദ്യ മുതലായതുകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന മദം, അതിയായ അഭിമാനം, കോപം, കഠിനവചനം, അവിവേകം ഇവയെല്ലാം അസുരന്മാരുടെ സമ്പത്തുകളെ പ്രാപിക്കത്തക്കവണ്ണമായി ജനിക്കുന്നവന്നുണ്ടാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] ദംഭം=ധർമ്മധ്വജിത്വം. ദർപ്പഃ=ധനം സ്വജനം മുതലായതു നിമിത്തമുള്ള ഉത്സേകം (മദം), പാരുഷ്യം = പരുഷവചനം—കുരുടനെ നോക്കി കണ്ണുകാണുന്നവൻ എന്നും, വിരൂപനെ സൗന്ദര്യമുള്ളവനെന്നും, കുലഹീനനെ കുലീനൻ എന്നും മററും പറയുക എന്നർത്ഥം. അജ്ഞാനം=ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതിനേയും ചെയ്യപ്പെടേണ്ടാത്തതിനേയും തെററിദ്ധരിക്കുക. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

(മേല്പറഞ്ഞ) ഈ രണ്ടുജാതി സമ്പത്തുകളുടേയും ഫലത്തെ പറയുന്നു:

ദൈവീ സംപദ്വിമോക്ഷായ നിബന്ധായാസുരീ മതാ
മ ശുചഃ സംപദം ദൈവീമഭിജാതോസി പാണ്ഡവ. 5

ദൈവീ സമ്പദ്	ദൈവിയായ സമ്പത്ത്
വിമോക്ഷായ	ബന്ധനിവൃത്തിക്കും
ആസുരി	ആസുരീസമ്പത്ത്
നിബന്ധായ	ബന്ധമുണ്ടാക്കുന്നതിന്നും
മതാ	കാരണമാണെന്നു നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു
ഹേ പാണ്ഡവ	അല്ലയോ പാണ്ഡുപുത്ര
മാ ശുചഃ	നീ വ്യസനിക്കേണ്ട
(യതഃ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
ദൈവീം സമ്പദം	ദൈവിയായ സമ്പത്തിനെ

അഭിജാതഃ	പ്രാപിക്കുന്നതിന്നുജനിച്ചവനായി
അസി	നീ ഇരിക്കുന്നു.

ദൈവീയായ സമ്പത്തു് സംസാരനിവൃത്തിക്കും, ആസുരീസമ്പത്തു് ബന്ധമുണ്ടാക്കുന്നതിന്നും, കാരണമെന്നു നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അല്ലയോ പാണ്ഡുപുത്ര, നീ വ്യസനിക്കേണ്ട. എന്തെന്നാൽ നീ ദൈവീയായ സമ്പത്തിനെ പ്രാപിക്കുന്നതിന്നു ജനിച്ചവനാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] ദൈവീയായ സമ്പത്തു് സംസാരബന്ധത്തിൽനിന്നു മോചിക്കുന്നതിന്നും, ആസുരീസമ്പത്തു് നിയതമായിരിക്കുന്ന ബന്ധത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതിന്നും (കാരണം) ആകുന്നുവെന്നാണു് അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. രാക്ഷസീസമ്പത്തും അപ്രകാരം (ബന്ധത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതു്) തന്നെയാകുന്നു. ഇത്രയും പറഞ്ഞപ്പോൾ അർജ്ജുനന്റെ ഉള്ളിൽ 'ഞാൻ ദൈവീസമ്പത്തോടുകൂടിയവനോ, ആസുരീസമ്പത്തോടുകൂടിയവനോ' എന്നൊരാലോചനയുണ്ടെന്നറിഞ്ഞിട്ടു് ഭഗവാൻ പറയുന്നു—മാ ശുചഃ—നീ വ്യസനിക്കേണ്ട. ദൈവീം സംപദം അഭിജാതഃ അസി—ദൈവീസമ്പത്തിനെ പ്രാപിക്കുന്നതിന്നാണു് നീ ജനിച്ചിരിക്കുന്നതു്. നിനക്കു സുഖം മേലിലുണ്ടാകുന്നതാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

ദ്വൗ ഭൂതസർഗ്ഗൗ ലോകേസ്മിൻ ദൈവ ആസുര ഏവ ച
ദൈവോ വിസ്തരശഃ പ്രോക്ത ആസുരം പാർത്ഥ മേ ശൃണു. 6

അസ്മിൻ ലോകേ	ഈ ലോകത്തിൽ
ദൈവഃ	ദൈവമെന്നും
ആസുരഃ ഏവ ച	ആസുരമെന്നും
ഭൂതസർഗ്ഗൗ	ഭൂതങ്ങളുടെ സൃഷ്ടികൾ
ദ്വൗ	രണ്ടുവിധമാകുന്നു
ദൈവഃ	ദൈവസൃഷ്ടി
വിസ്തരശഃ	വിസ്താരമായി
പ്രോക്തഃ	പറയപ്പെട്ടു
ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ പാർത്ഥ
ആസുരം	ആസുരസൃഷ്ടിയെ
മേ ശൃണു	എന്നിൽനിന്നു കേട്ടാലും.

ഈ ലോകത്തിൽ ഭൂതസൃഷ്ടി ദൈവമെന്നും ആസുരമെന്നും രണ്ടു വിധമാകുന്നു. (അവയിൽ) ദൈവസൃഷ്ടി വിസ്താരമായി പറയപ്പെട്ടു. (ഇനി) ആസുരസൃഷ്ടിയെ (പററി) എന്നിൽനിന്നു കേട്ടാലും.

[ശം—ഭാ] ദ്വൗ ഭൂതസർഗ്ഗൗ=ഭൂതങ്ങളുടെ—മനുഷ്യരുടെ—സൃഷ്ടി രണ്ടുവിധമാകുന്നു. സൃഷ്ടിക്കപ്പെടുന്നതു സർഗ്ഗം. ദൈവാസുരസമ്പത്തുകളോടുകൂടി സൃഷ്ടിക്കപ്പെടുന്ന സകലഭൂതങ്ങളെയും പററിയാണു് 'ദ്വൗ ഭൂതസർഗ്ഗൗ' (=രണ്ടുവിധ ഭൂതസൃഷ്ടികൾ) എന്നു പറയുന്നതു്. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി ശ്രുതി പറയുന്നു—'ദ്വയാഹ പ്രാജാപത്യാ ദേവാശ്ചാസുരാശ്ച=പ്രജാപതിയുടെ സൃഷ്ടി ദേവന്മാരെന്നും അസുരന്മാരെന്നും രണ്ടുവിധമാകുന്നു' (ബൃ. ഉ. 1. 3. 1). അസ്മിൻ ലോകേ=സംസാരത്തിൽ എന്നർത്ഥം. ആ രണ്ടു ഭൂതസർഗ്ഗങ്ങൾ എവയാകുന്നു?—പ്രകൃതത്തിൽ പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ദൈവവും ആസുരവുംതന്നെ. പറഞ്ഞതിനെത്തന്നെ രണ്ടാമതുമെടുത്തു പറഞ്ഞതിൻെറ പ്രയോജനം ഭഗവാൻ പറയുന്നു—ദൈവോ വിസ്തരശഃ പ്രോക്തഃ=ദൈവമായിരിക്കുന്ന ഭൂതസൃഷ്ടിയെപ്പററി 'അഭയംസത്വസംശുദ്ധിഃ' എന്നിങ്ങനെ വിസ്താരമായി പറഞ്ഞുവല്ലോ. എന്നാൽ ആസുരസൃഷ്ടിയെപ്പററി അപ്രകാരം പറഞ്ഞിട്ടില്ല. അതിനാൽ ആസുരസൃഷ്ടിയെപ്പററി നീ എന്നിൽനിന്നു കേട്ടാലും—ആസുരസമ്പത്തിനെ വർജ്ജിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി അതിനെപ്പററി വിസ്താരമായി ഞാൻ പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നതിനെ നീ കേട്ടു മനസ്സിലാക്കിയാലും.

ഈ അദ്ധ്യായത്തിൻെറ അവസാനംവരെ ആസുരീസമ്പത്തിനെ, പ്രാണികളുടെ (ചില മനുഷ്യരുടെ) വിശേഷണമായി, കാണിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, അതിനെ പ്രത്യക്ഷമാക്കിക്കൊടുത്താൽ മാത്രമേ അതിനെ വർജ്ജിപ്പാൻ സാധിക്കുകയുള്ളു.

പ്രവൃത്തിം ച നിവൃത്തിം ച ജനാ ന വിദുരാസുരാഃ
ന ശൗചം നാപി ചാചാരോ ന സത്യം തേഷു വിദ്യതേ. 7

ആസുരാഃ ജനാഃ	അസുരസ്വഭാവമുള്ള ജനങ്ങൾ
പ്രവൃത്തിം ച	ധർമ്മത്തിൽ പ്രവൃത്തിയേയും
നിവൃത്തിം ച	അധർമ്മത്തിൽനിന്നു നിവൃത്തിയേയും

ന വിദുഃ	അറിയുന്നില്ല
(അതഃ)	അതു ഹേതുവായിട്ട്
തേഷു	അവരിൽ
ശൗചം	ശൗചം (ശുദ്ധി)
ന വിദ്യതേ	ഇല്ല
ആചാരഃ ച	ആചാരവും
ന	ഇല്ല
സത്യം അപി	സത്യവും
ന	ഇല്ല.

അസുരസ്വഭാവമുള്ള ജനങ്ങരം ധർമ്മത്തിൽ പ്രവൃത്തിയും അധർമ്മത്തിൽനിന്നുള്ള നിവൃത്തിയുമറിയുന്നില്ല. അവരിൽ ശുദ്ധിയാകട്ടേ, ആചാരമാകട്ടേ, സത്യം കൂടിയാകട്ടേ, ഇല്ല.

[ശം—ഭാ] ആസുരജനങ്ങരം കർത്തവ്യമായിട്ടുള്ള പുരുഷാർത്ഥസാധനത്തിൽ പ്രവൃത്തിയും, അതിന്നു വിപരീതമായ അനർത്ഥഹേതുവിൽനിന്നുള്ള നിവൃത്തിയും അറിയുന്നില്ല കേവലം പ്രവൃത്തിനിവൃത്തികളെ അവരറിയുന്നില്ല എന്നുമാത്രമല്ല, ശൗചവും ആചാരവും സത്യംകൂടിയും അവക്കില്ല (അവരിൽ കാണപ്പെടുന്നില്ല). എന്തെന്നാൽ ആസുരജനങ്ങരം അശൗചന്മാരും അനാചാരന്മാരും മായാവികളും നുണപറയുന്നവരുമാകുന്നു.

അത്രയുമല്ല—

അസത്യമപ്രതിഷ്ഠം തേ ജഗദാഹുരനീശ്വരം
അപരസ്പരസംഭൂതം കിമന്യത് കാമഹൈതുകം. 8

തേ	ആസുരസ്വഭാവമുള്ള ആ ജനങ്ങരം
ജഗത്	ജഗത്തു്
അസത്യം	വേദാദിപ്രമാണങ്ങളോടുകൂടിയതല്ലെന്നും
അപ്രതിഷ്ഠം	ധർമ്മാധർമ്മരൂപമായ വ്യവസ്ഥയോടുകൂടിയതല്ലെന്നും
അനീശ്വരം	ഈശ്വരനോടുകൂടിയതല്ലെന്നും (വ്യവസ്ഥാപകനായിട്ടു് അതിന്നു് ഒരു കർത്താവില്ലെന്നും)

അപരസ്പരസംഭൂതം	സ്ത്രീപുരുഷന്മാരുടെ അന്യോന്യസംയോഗംകൊണ്ടുണ്ടായതെന്നും
കാമഹൈതുകം	സ്ത്രീപുരുഷന്മാരുടെ കാമംതന്നെയാണ് അതിന്റെ (പ്രവാഹരൂപേണയുള്ള) കാരണമെന്നും
അന്യത് കിം	(അല്ലാതെ) വേറെ എന്തു കാരണമാണുള്ളതു് എന്നും
ആഹുഃ	പറയുന്നു.

ആസുരസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയ ആ ജനങ്ങൾ, ജഗത്തു് വേദാദിപ്രമാണത്തോടുകൂടിയതല്ലെന്നും, ധർമ്മാധർമ്മരൂപമായ വ്യവസ്ഥയോടുകൂടിയതല്ലെന്നും, ഈശ്വരനോടുകൂടിയതല്ലെന്നും സ്ത്രീപുരുഷന്മാരുടെ അന്യോന്യസംയോഗംകൊണ്ടുണ്ടായതെന്നും, സ്ത്രീപുരുഷന്മാരുടെ കാമംതന്നെയാണ് അതിന്നു കാരണമെന്നും, അല്ലാതെ വേറെ കാരണമില്ലെന്നും പറയുന്നു.

[ശം—ഭാ] ആസുരജനങ്ങൾ ഇപ്രകാരം പറയുന്നു—ഞങ്ങൾ എങ്ങനെ അസത്യമായിരിക്കുന്നുവോ—അനൃതപ്രായന്മാരായിരിക്കുന്നുവോ—അതുപോലെതന്നെ ജഗത്താസകലവും അസത്യമായിരിക്കുന്നു. അതിന്നു ധർമ്മാധർമ്മങ്ങൾ ആധാരമായി ഭവിക്കുന്നതുമില്ല. (എന്നുതന്നെയല്ല) ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളെ അനുസരിച്ചു് ഈ ജഗത്തിനെ ശാസിക്കുന്നവനായിട്ടു് ഈശ്വരനെന്നൊരാളുമില്ല; അതിനാൽ ജഗത്തു് അനീശ്വരമായിരിക്കുന്നു. അതിന്നുംപുറമെ, കാമത്താൽ പ്രേരിതന്മാരായ സ്ത്രീപുരുഷന്മാരുടെ അന്യോന്യസംയോഗംകൊണ്ടാണ് സകലജഗത്തുമുണ്ടാകുന്നതു്. കാമംതന്നെയാണ് ഇതിന്നു കാരണം. ജഗത്തിന്റെ ഉത്പത്തിക്കു കാമണമായിട്ടു വേറെ എന്തു കാരണമാണുള്ളതു്? യാതൊന്നുമില്ല. അദൃഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ധർമ്മാധർമ്മാദികാരണാന്തരം യാതൊന്നുമില്ല.

സകലപ്രാണികളുടേയും (ഉത്പത്തിക്കു്) കാരണം കാമംതന്നെയാകുന്നുവെന്നുള്ള ഈ അഭിപ്രായം * ലോകായതികന്മാരുടേതാകുന്നു.

---

* ചാർവ്വാകന്മാരുടെ

ഏതാം ദൃഷ്ടിമവഷ്ടഭ്യ നഷ്ടാത്മാനോല്പബുദ്ധയഃ
പ്രഭവന്ത്യുഗ്രകർമ്മാണഃ ക്ഷയായ ജഗതോഹിതാഃ. 9

ഏതാം ദൃഷ്ടിം	ഇപ്രകാരമുള്ള ലോകായതികമതത്തെ
അവഷ്ടഭ്യ	ആശ്രയിച്ച്
നഷ്ടാത്മാനഃ	നഷ്ടചിത്തന്മാരായും
അല്പബുദ്ധയഃ	അല്പബുദ്ധിയോടുകൂടിയവരായും (ദേഹമാത്രാത്മ ദശികളായും)
ഉഗ്രകർമ്മാണഃ	ക്രൂരകർമ്മങ്ങളോടുകൂടിയവരായുമിരിക്കുന്നവർ
അഹിതാഃ	ജഗത്തിന്നു വിരോധികളായി ഭവിച്ച്
ജഗതഃ ക്ഷയായ	ജഗത്തിൻെറ നാശത്തിന്നായി ക്കൊണ്ട്
പ്രഭവന്തി	ഉത്ഭവിക്കുന്നു.

ഇപ്രകാരമുള്ള ലോകായതികമതത്തെ ആശ്രയിച്ച് മലിനചിത്തന്മാരായും അല്പബുദ്ധികളായും ക്രൂരകർമ്മാക്കളായുമിരിക്കുന്ന അവർ ജഗത്തിന്നു വിരോധികളായി ഭവിച്ചിട്ട് ജഗത്തിൻെറ നാശത്തിന്നായിക്കൊണ്ടുത്ഭവിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] ഏതാം ദൃഷ്ടിം=ഈ മതത്തെ; അവഷ്ടഭ്യ=ആശ്രയിച്ചിട്ട്; നഷ്ടാത്മാനഃ=നഷ്ടമായ സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവർ—പരലോകപ്രാപ്തിക്കുള്ള മാർഗ്ഗങ്ങളെ എല്ലാം നശിപ്പിച്ചിട്ടുള്ളവർ; അല്പബുദ്ധയഃ=അവരുടെ ബുദ്ധി വിഷയങ്ങളെ സംബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ അല്പമായ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവർ. ഉഗ്രകർമ്മാണഃ=ക്രൂരകർമ്മാക്കരം—ഹിംസാത്മകന്മാർ. അഹിതാഃ=ജഗത്തിൻെറ ശത്രുക്കരം. ജഗതഃ ക്ഷയായ പ്രഭവന്തി=ജഗത്തിൻെറ നാശത്തിന്നായിക്കൊണ്ട് ഉത്ഭവിക്കുന്നു.

അവർ—

കാമമാശ്രിത്യ ദുഷ്പൂരം ദംഭമാനമദാന്വിതാഃ
മോഹാദ് ഗൃഹീത്വാസദ്ഗ്രാഹാൻ പ്രവർത്തന്തേശുചിവ്രതാഃ. 10

ദുഷ്പൂരം	നിറയ്ക്കുവാൻ വയ്യാത്ത (തൃപ്തിവരാത്ത)

കാമം	കാമത്തെ
ആശ്രിത്യ	ആശ്രയിച്ചിട്ട്
ദംഭമാനമദാധ്വിതാഃ	ദംഭം, ഗർവ്വം, മദം എന്നിവയോടുകൂടിയവരായും
അശുചിവ്രതാഃ	അശുദ്ധമായ (മദ്യമാംസാദിവിഷയമായ) വ്രതത്തോടുകൂടിയവരായുമിരിക്കുന്ന അവർ
മോഹാത്	അജ്ഞാനമാത്രംകൊണ്ട്
അസത്ഗ്രാഹാൻ	(ഈ മന്ത്രംകൊണ്ട് ദേവതയെ ആരാധിച്ചിട്ട് മഹത്തായ നിധിയെ സമ്പാദിക്കണം എന്നിങ്ങനെയുള്ള) ദുരാഗ്രഹങ്ങളെ
ഗൃഹീത്വാ	സ്വീകരിച്ച് (അവലംബിച്ച്)
പ്രവർത്തന്തേ	(ക്ഷുദ്രദേവതാരാധനാദിയിൽ) പ്രവർത്തിക്കുന്നു.

തൃപ്തിവരാത്തതായ കാമത്തെ ആശ്രയിച്ചിട്ട് ദംഭം, ഗർവ്വം, മദം എന്നിവയോടുകൂടിയവരായും അശുദ്ധവ്രതത്തോടുകൂടിയവരായും ഇരിക്കുന്ന അവർ അജ്ഞാനം ഹേതുവായിട്ട ദുരാഗ്രഹങ്ങളെ അവലംബിച്ചുകൊണ്ട (ക്ഷുദ്രദേവതാരാധനാദിയിൽ) പ്രവർത്തിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] കാമം = ഇച്ഛാവിശേഷം. മോഹാത് = അവിവേകംകൊണ്ട്, അസത്ഗ്രാഹാൻ — അശുഭനിശ്ചയങ്ങളെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

> ചിന്താമപരിമേയാം ച പ്രലയാന്താമുപാശ്രിതാഃ
> കാമോപഭോഗപരമാ ഏതാവദിതി നിശ്ചിതാഃ. 11
>
> ആശാപാശശതൈർബ്ബദ്ധാഃ കാമക്രോധപരായണാഃ
> ഈഹന്തേ കാമഭോഗാർത്ഥമന്യായേനാർത്ഥസഞ്ചയാൻ. 12

അപരിമേയാം	അളവില്ലാത്തതും
പ്രലയാന്താം	മരണത്തോടുകൂടി മാത്രം അവസാനിക്കുന്നതുമായ
ചിന്താം	ചിന്തയെ
ഉപാശ്രിതാഃ	ആശ്രയിച്ചവരായും

കാമോപഭോഗപരമാഃ	കാമോപഭോഗത്തെ പരമപുരുഷാർത്ഥമായി വിചാരിക്കുന്നവരായും
ഏതാവദിതി	ഇതുതന്നെയാണ് എല്ലാം എന്ന് (കാമോപഭോഗംതന്നെയാണ് പരമപുരുഷാർത്ഥമെന്ന്)
നിശ്ചിതാഃ ച	നിശ്ചയംചെയ്തിട്ടുള്ളവരായും
ആശാപാശശതൈഃ ബദ്ധാഃ	ആശയാകുന്ന അനേകം കയറുകളാൽ ബന്ധിക്കപ്പെട്ടവരായും
കാമക്രോധപരായണാഃ	കാമക്രോധങ്ങളെ മുഖ്യമായി ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവരായുമുള്ളവർ
കാമഭോഗാർത്ഥം	കാമഭോഗത്തിന്നായിക്കൊണ്ട്
അന്യായേന	അന്യായമായി (കളവ് മുതലായതുകൊണ്ട്)
അർത്ഥസഞ്ചയാൻ ഈഹന്തേ	ദ്രവ്യം സമ്പാദിച്ചുകൂട്ടുന്നതിന്ന് ഇച്ഛിക്കുന്നു.

അളവില്ലാത്തതും മരണത്തോടുകൂടി മാത്രം അവസാനിക്കുന്നതുമായ ചിന്തയെ പ്രാപിച്ചവരായും കാമോപഭോഗത്തെ പുരുഷാർത്ഥമായി വിചാരിക്കുന്നവരായും ഇതുതന്നെയാണ് എല്ലാം (കാമോപഭോഗംതന്നെയാണ്, പരമപുരുഷാർത്ഥം) എന്ന നിശ്ചയത്തെ ചെയ്തവരായും ആശാപാശങ്ങളാൽ ബന്ധിക്കപ്പെട്ടവരായും കാമക്രോധങ്ങളെ മുഖ്യമായി ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവരായുമുള്ളവർ കാമഭോഗത്തിന്നായിക്കൊണ്ട് അന്യായമായി ദ്രവ്യസഞ്ചയത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ചിന്താം....ഉപാശ്രിതാഃ=എല്ലായ്പോഴും ചിന്താപരന്മാരായി എന്നർത്ഥം. കാമോപഭോഗപരമാഃ—കാമാഃ (കാമ്യന്ത ഇതി കാമാഃ) = ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങൾ. അവയെ അനുഭവിക്കുന്നതാണ് (സുഖത്തിന്ന്) പരമാശ്രയം എന്നു വിചാരിക്കുന്നവർ എന്നർത്ഥം. ഏതാവത് ഇതി നിശ്ചിതാഃ= കാമോപഭോഗംതന്നെയാണ് പരമപുരുഷാർത്ഥമായിട്ടുള്ളത് (അല്ലാതെ പരലോകസുഖമെന്നൊന്നില്ല) എന്ന നിശ്ചയത്തോടുകൂടിയവർ ആശാപാശശതൈഃ ബദ്ധാഃ=അനേക ആശകളാൽ പല ദിക്കിലേക്കുമാകർഷിക്കപ്പെട്ടവർ. കാമക്രോധപ

രായണാഃ=കാമക്രോധങ്ങളാംതന്നെ പരമാശ്രയമായിട്ടുള്ളവർ. ഈഹന്തേ=ചേഷ്ടിക്കുന്നു (ചെയ്യുന്നു). കാമഭോഗാർത്ഥം=കാമാനുഭവത്തിന്നുവേണ്ടി; ധർമ്മാർത്ഥമല്ല എന്നർത്ഥം. അർത്ഥസഞ്ചയാൻ=അർത്ഥപ്രചയത്തെ (ദ്രവ്യസമ്പാദ്യത്തെ) അന്യായേന=അന്യായമായി— അന്യന്റെ സ്വത്തിനെ അപഹരിക്കുക മുതലായതുകൊണ്ട് എന്നർത്ഥം. (വിഷയാനുഭവത്തിന്നുവേണ്ടി ശാസ്ത്രവിരുദ്ധമായും കപടവഞ്ചനാദിരൂപമായുമിരിക്കുന്നമാർഗ്ഗം കൊണ്ടു ദ്രവ്യം സമ്പാദിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം)

അവരുടെ അഭിപ്രായം ഇപ്രകാരമാകുന്നു:

> ഇദമദ്യ മയാ ലബ്ധമിമം പ്രാപ്സ്യേ മനോരഥം
> ഇദമസ്തീദമപി മേ ഭവിഷ്യതി പുനർധനം. 13

ഇദം	ഈ വസ്തു
അദ്യ	ഇന്നു്
മയാ	എന്നാൽ
ലബ്ധം	പ്രാപിക്കപ്പെട്ടു
ഇമം മനോരഥം	ഈ മനോരഥത്തെ (മനസ്സിന്നു് ഇഷ്ടമായിട്ടുള്ളതിനെ)
പ്രാപ്സ്യേ	ഞാൻ പ്രാപിക്കും
ഇദം	ഈ വസ്തു
അസ്തി	ഉണ്ടു്
ഇദം ധനം അപി	ഈ ധനവുംകൂടി
മേ	എനിക്കു്
പുനഃ	ഇനി
ഭവിഷ്യതി	ഉണ്ടാകും

ഈ വസ്തു ഇന്നു് എന്നാൽ പ്രാപിക്കപ്പെട്ടു. ഈ മനോരഥത്തെ ഞാൻ പ്രാപിക്കും. ഈ വസ്തു (എനിക്കു്) ഉണ്ടു്. ഈ ധനവുംകൂടി എനിക്കു് ഇനി ഉണ്ടാകും. ('ഇത്യജ്ഞാനവിമോഹിതാഃ സന്തഃ നരകേ പതന്തി' എന്നിങ്ങനെ നാലാമത്തെ ശ്ലോകത്തോടു് ഇതന്വയിക്കുന്നു.)

[ശം-ഭാ] ഇദം=ഈ ദ്രവ്യം. അദ്യ=ഇപ്പോൾ. മനോരഥം=മനസ്സിന്നു സന്തോഷത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതു്. ഇദം, ധനം, അപി. ഭവിഷ്യതി=ഈ ധനവുംകൂടി വരുന്ന കൊല്ലത്തിൽ

എനിക്കു കിട്ടും; അതുകൊണ്ടു ഞാൻ ധനികനാണ് എന്നു കീർത്തിയോടുകൂടിയവനായി ഭവിക്കും.

അസൗ മയാ ഹതഃ ശത്രുർഹനിഷ്യേ ചാപരാനപി
ഈശ്വരോഹമഹം ഭോഗീ സിദ്ധോഹം ബലവാൻ സുഖീ. 14

അസൗ ശത്രുഃ	ഈ ശത്രു
മയാ	എന്നാൽ
ഹതഃ	കൊല്ലപ്പെട്ടു
അപരാൻ അപി	മററു (ശത്രു)വർഗ്ഗങ്ങളേയും
ഹനിഷ്യേ ച	ഞാൻ കൊല്ലും
അഹം ഈശ്വരഃ	ഞാൻ ഈശ്വരനാകുന്നു (വിദ്യാധനാദികളെക്കൊണ്ടു സമർത്ഥനാകുന്നു)
അഹം ഭോഗീ	ഞാൻ ഭോഗത്തെ അനുഭവിക്കുന്നവൻ
അഹം	ഞാൻ
സിദ്ധഃ	കൃതകൃത്യൻ
ബലവാൻ	ബലമുള്ളവനും
സുഖീ	സുഖിയുമാകുന്നു.

ഈ ശത്രു എന്നാൽ കൊല്ലപ്പെട്ടു; മററുള്ള ശത്രുക്കളേയും ഞാൻ കൊല്ലും; ഞാനൊരീശ്വരനാകുന്നു; ഞാൻ ഭോഗത്തെ അനുഭവിക്കുന്നവൻ; ഞാൻ കൃതകൃത്യൻ; ഞാൻ ബലവാനും സുഖിയുമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജയിപ്പാൻ വളരെ പ്രയാസമായ ദേവദത്തൻ എന്നു പേരായ ഈ ശത്രുവിനെ ഞാൻ കൊന്നു; മററുള്ള ശത്രുക്കളേയും ഞാൻ കൊല്ലും. ഈ സാധുക്കൾക്ക് എന്തു ചെയ്‌വാൻ കഴിയും? ഒരുവിധത്തിലും എനിക്കു തുല്യനായിട്ടാരുമില്ല. എന്തെന്നാൽ ഞാൻ ഈശ്വരനാകുന്നു; ഞാൻ സുഖമനുഭവിക്കുന്നു. ഞാൻ സർവ്വപ്രകാരേണ സിദ്ധനായിരിക്കുന്നു; പുത്രന്മാരെക്കൊണ്ടും പൗത്രന്മാരെക്കൊണ്ടും പൗത്രിമാരെക്കൊണ്ടും ഞാൻ സമ്പന്നനായിരിക്കുന്നു. ഞാൻ കേവലം ഒരുവനല്ല; ഞാൻതന്നെയാണ് ബലവാനും സുഖിയും; മററുള്ളവർഭൂമിക്കു ഭാരത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു(മാത്രം) ജനിച്ചിരിക്കുന്നു.

ആഢ്യോഭിജനവാനസ്മി കോന്യോസ്തി സദൃശോ മയാ
യക്ഷ്യേ ദാസ്യാമി മോദിഷ്യ ഇത്യജ്ഞാനവിമോഹിതാഃ. 15

അനേകചിത്തവിഭ്രാന്താ മോഹജാലസമാവൃതാഃ
പ്രസക്താഃ കാമഭോഗേഷു പതന്തി നരകേശുചൗ. 16

(അഹം)	ഞാൻ
ആഢ്യഃ	ധനാദിസമ്പന്നനും
അഭിജനവാൻ	കുലീനനും
അസ്മി	ആകുന്നു
മയാ സദൃശഃ	എനിക്കു തുല്യനായി
അന്യഃ കഃ	വേറെ ആരു്
അസ്മി	ഇരിക്കുന്നു
യക്ഷ്യേ	ഞാൻ യാഗംചെയ്യും
ദാസ്യാമി	ഞാൻ ദാനംചെയ്യും
മോദിഷ്യേ	ഞാൻ ഹർഷത്തെ പ്രാപിക്കും
ഇതി	എന്നിങ്ങനെ
അജ്ഞാനവിമോഹിതാഃ	അജ്ഞാനംകൊണ്ടു പലവിധത്തിലും മോഹത്തെ പ്രാപിച്ചവരും (മിഥ്യാഭിനിവേശത്തെ പ്രാപിച്ചവരും)
അനേകചിത്തവിഭ്രാന്താഃ	നാനാവിധ മനോരഥങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്ന ചിത്തത്താൽ വിക്ഷിപ്തന്മാരും
മോഹജാലസമാവൃതാഃ	മോഹമയമാകുന്ന ജാലത്താൽ (വലയാൽ) ചുററപ്പെട്ടവരും
കാമഭോഗേഷു	വിഷയഭോഗങ്ങളിൽ
പ്രസക്താഃ	അഭിനിവിഷ്ടന്മാരുമായി (അതിയായ ആസക്തിയോടുകൂടിയവരുമായി)
അശുചൗ	അശുദ്ധമായ, കശ്മലമായ
നരകേ	നരകത്തിൽ
പതന്തി	വീഴുന്നു.

'ഞാൻ ധനാദിസമ്പന്നനാകുന്നു. ഞാൻ കുലീനനാകുന്നു. എനിക്കു തുല്യനായിട്ടു വേറെ ആരാണുള്ളതു്? ഞാൻ യാഗം ചെയ്യും; ഞാൻ ദാനംചെയ്യും; ഞാൻ ഹർഷത്തെ പ്രാപിക്കും' ഇങ്ങനെ അജ്ഞാനംകൊണ്ടു പലവിധത്തിലും മോഹത്തെ പ്രാപിച്ചവരും, വിവിധമനോരഥങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്ന

ചിത്തത്താൽ വിക്ഷിപ്തന്മാരും, മോഹമയമാകുന്ന വലയാൽ ചുററപ്പെട്ടവരും, വിഷയഭോഗങ്ങളിൽ അത്യന്താസക്തന്മാരുമായി അവർ കശ്മലമായ നരകത്തിൽ വീഴുന്നു.

[ശം—ഭാ] 'ഞാൻ ധനവാനാകുന്നു. കുലീനനാകുന്നു—ഏഴു തലമുറയായി വേദത്തിൽ നിപുണന്മാരായിരിക്കുന്നവരുടെ (ശ്രോത്രിയത്വാദിസമ്പത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവരുടെ) കുലത്തിലാണു് ഞാൻ ജനിച്ചിരിക്കുന്നതു്. ഈ കാര്യത്തിലും എനിക്കു തുല്യനായിട്ടാരുമില്ല. അതിന്നുംപുറമെ, യാഗംകൊണ്ടും ഞാൻ അന്യന്മാരെ തോല്പിക്കും. (യാഗാദികർമ്മങ്ങൾകൊണ്ടും ഞാൻ അന്യന്മാരേക്കാൾ മേലെ പോകും); ഞാൻ നടന്മാൎക്കു് (വളരെ ദ്രവ്യം) കൊടുക്കും; അതിശയമാകുംവണ്ണം സന്തോഷത്തെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യും.' എന്നിങ്ങനെ അജ്ഞാനംകൊണ്ടു പലവിധത്തിലും അവിവേകത്തെ പ്രാപിച്ചവരും മുൻപറഞ്ഞപ്രകാരമുള്ള അനേകവിധമായ ചിത്തങ്ങളാൽ (ചിത്തവികാരങ്ങളാൽ) പലവിധത്തിലും ഭ്രമിച്ചിരിക്കുന്നവരും ആവരണാത്മകത്വം (മറയ്ക്കുക എന്ന സ്വഭാവം) ഹേതുവായിട്ടു് വല ജാലംപോലെയിരിക്കുന്ന അവിവേകത്താൽ, അജ്ഞാനത്താൽ, ചുററപ്പെട്ടവരും വിഷയോപഭോഗങ്ങളിൽ അതിയായ ആസക്തിയോടുകൂടിയവരുമായി അവർ അതുകൊണ്ടു് അനേകം പാപങ്ങളെ സമ്പാദിച്ചു് അശുചിയായിരിക്കുന്ന നരകത്തിൽ—വൈതരണ്യാദി നരകങ്ങളിൽ—വീഴുന്നു.

ആത്മസംഭാവിതാഃ സ്തബ്ധാ ധനമാനമദാന്വിതാഃ
യജന്തേ നാമയജ്ഞൈസ്തേ ദംഭേനാവിധിപൂൎവ്വകം. 17

ആത്മസംഭാവിതാഃ	തന്നത്താൻ പൂജിക്കുന്നവരും (പുകഴ്ത്തുന്നവരും)
സ്തബ്ധാഃ	വണക്കമില്ലാത്തവരും
ധനമാനമദാന്വിതാഃ (സന്തഃ)	ധനംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ഗൎവ്വം, മദം ഇവയോടുകൂടിയവരുമായിട്ടു്
തേ	അവർ
ദംഭേന	ദംഭംകൊണ്ടു്
അവിധിപൂൎവ്വകം	വേദവിധിപ്രകാരമല്ലാതെ

നാമയജ്ഞൈഃ യജന്തേ പേരിനുമാത്രം യജ്ഞങ്ങൾ ചെയ്യുന്നു.

തന്നത്താൻ പുകഴ്ത്തുന്നവരും, കീഴ്വണക്കമില്ലാത്തവരും, ധനംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ഗർവ്വം മദം ഇവയോടുകൂടിയവരുമായിട്ട് അവർ ദംഭംകൊണ്ടു വേദവിധിപ്രകാരമല്ലാതെ പേരിനുമാത്രം യാഗങ്ങൾ ചെയ്യുന്നു.

[ശം—ഭാ] ആത്മസംഭാവിതാഃ—തങ്ങൾ സർവ്വഗുണവിശിഷ്ടന്മാരാണ് എന്ന വിചാരത്തോടുകൂടി തന്നത്താൻ പൂജിക്കുന്നവർ—സാധുജനങ്ങളാൽ പൂജിതന്മാരല്ല എന്നർത്ഥം. ദംഭേന—ധർമ്മവിരോധമായിട്ട് (ധർമ്മമെന്ന നാട്യത്തിൽ). അവിധിപൂർവ്വകം—വേദത്തിൽ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അംഗങ്ങളോടും ഇന്ന പ്രകാരം ചെയ്യണമെന്നുള്ള വിധിയോടും കൂടാതെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അഹംകാരം ബലം ദർപ്പം കാമം ക്രോധം ച സംശ്രിതാഃ
മാമാത്മപരദേഹേഷു പ്രദ്വിഷന്തോഽഭ്യസൂയകാഃ. 18

അഹംകാരം	അഹങ്കാരത്തേയും
ബലം	ബലത്തേയും
ദർപ്പം	ദർപ്പത്തേയും (എനിക്കു സമനാരുമില്ല എന്ന വിചാരത്തേയും)
കാമം	ആശയേയും
ക്രോധം ച	കോപത്തേയും
സംശ്രിതാഃ (സന്തഃ)	ആശ്രയിച്ചവരായിട്ട്
അഭ്യസൂയകാഃ	ഈ അസൂയയുള്ള ജനങ്ങൾ (സന്മാർഗ്ഗത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്നവരുടെ ഗുണങ്ങളിൽ ദോഷാരോപണം ചെയ്യുന്ന ഇവർ)
ആത്മപരദേഹേഷു	തങ്ങളുടെയും അന്യന്മാരുടെയും ദേഹങ്ങളിൽ
മാം	ചിദംശമായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന എന്നെ
പ്രദ്വിഷന്തഃ (യജന്തേ)	ദ്വേഷിക്കുന്നവരായി യജ്ഞം ചെയ്യുന്നു.

അഹംകാരം ബലം ദർപ്പം ആശ കോപം ഇവയെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്ന അസൂയയുള്ള ഈ ജനങ്ങൾ തങ്ങളുടേയും അന്യന്മാരുടേയും

ദേഹങ്ങളിൽ ചിദംശമായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന എന്നെ ദ്വേഷിച്ചുകൊണ്ടു യജ്ഞംചെയ്യുന്നു.

[ശം—ഭാ] അഹംകാരം— താൻ ഇന്നിന്ന ഗുണങ്ങളോടുകൂടിയവനാണ് എന്നു വിചാരിക്കുക—ചില ഗുണങ്ങൾ തന്നിലില്ലാത്തതാണെങ്കിലും അവയേയും തന്നിലാരോപിച്ച് അങ്ങനെ (ഉള്ളതായും ഇല്ലാത്തതായും.) ഉള്ള ഗുണങ്ങളാൽ താൻ വിശിഷ്ടനാകുന്നുവെന്നു ഭാവിക്കുക. ഈ അഹംകാരമെന്നു പറയപ്പെടുന്നതാണ് അവിദ്യ. അതു് ഏററവും കഷ്ടമായിട്ടുള്ളതാകുന്നു. (അതിയായ യത്നം കൊണ്ടു മാത്രമേ വിവേകികൾക്കുംകൂടി അതിനെ ത്യജിപ്പാൻ കഴിയുള്ളുവെന്നർത്ഥം.) അതു സകല ദോഷങ്ങൾക്കും സകല അനർത്ഥപ്രവൃത്തികൾക്കും മൂലമാകുന്നു. ബലം—അന്യനെ തോല്പിക്കുന്നതിന്നു ഹേതുവായതും കാമരാഗങ്ങളോടുകൂടിയതുമായതു് ബലം. ദർപ്പം—യാതൊന്നിന്റെ ഉത്ഭവത്തിങ്കൽ ഒരുവൻ ധർമ്മത്തെ അതിക്രമിക്കുന്നുവോ അതു ദർപ്പം. അതു് അന്തഃകരണത്തെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്ന ഒരു ദോഷവിശേഷമാകുന്നു. കാമം—സ്ത്രീവിഷയമായതും മററും. ക്രോധം—അനിഷ്ടവിഷയമായിട്ടുള്ളതു്. ആശ്രിതാഃ—അവർ ഇവയേയും മററനേകം മഹത്തായദോഷങ്ങളേയുമാശ്രയിച്ചവരാകുന്നു. അതിന്നുംപുറമേ അവർ, മാം—ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ; ആത്മപരദേഹേഷു പ്രദ്വിഷന്തഃ—സ്വദേഹത്തിലും അന്യദേഹങ്ങളിലും തങ്ങളുടെ ബുദ്ധിക്കും കർമ്മങ്ങൾക്കും സാക്ഷിയായിരിക്കുന്ന എന്നെ ദ്വേഷിക്കുന്നു—അവർ എന്റെ ശാസനയെ (ശ്രുതിസ്മൃതി രൂപമായ ശാസനയെ) അതിക്രമിച്ചു നടക്കുന്നു. പ്രദ്വിഷന്തഃ—എന്റെ ശാസനയെ അതിക്രമിച്ചു നടക്കുന്നതു് (ശ്രുതിയിലും സ്മൃതിയിലും പറയപ്പെടുന്ന അർത്ഥജ്ഞാനാനുഷ്ഠാനത്തിൽ വൈമനസ്യം) പ്രദ്വേഷം. അതിനെ ചെയ്യുന്നവരാകുന്നുവെന്നർത്ഥം. അഭ്യസൂയകാഃ—അവർ സന്മാർഗ്ഗത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവരുടെ ഗുണങ്ങളിൽ സഹിക്കവയ്യാത്തവരാകുന്നു.

താനഹം ദ്വിഷതഃ ക്രൂരാൻ സംസാരേഷു നരാധമാൻ
ക്ഷിപാമ്യജസ്രമശുഭാനാസുരീഷ്വേവ യോനിഷു. 19

ദ്വിഷതഃ	എന്നെ ദ്വേഷിക്കുന്നവരും
ക്രൂരാൻ	ക്രൂരസ്വഭാവമുള്ളവരും

അശുഭാൻ	അശുഭകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നവരും
നരാധമാൻ	മനുഷ്യരിൽവെച്ച് അധമന്മാരുമായിരിക്കുന്ന
താൻ	അപ്രകാരമുള്ളവരെ
സംസാരേഷു	ജനനമരണമാർഗ്ഗങ്ങളിൽ
ആസുരീഷു യോനിഷു ഏവ	അതിക്രൂരങ്ങളായ (വ്യാഘ്രസർപ്പാദി) യോനികളിൽത്തന്നെ
അജസ്രം	എന്നും
അഹം	ഞാൻ
ക്ഷിപാമി	തള്ളിയിടുന്നു (ജനിപ്പിക്കുന്നു).

എന്നെ ദ്വേഷിക്കുന്നവരും ക്രൂരന്മാരും അശുഭകർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നവരും മനുഷ്യരിൽവെച്ചധമന്മാരുമായ അപ്രകാരമുള്ള അവരെ ഞാൻ എപ്പോഴും സംസാരങ്ങളിൽ അസുരയോനികളിൽത്തന്നെ തള്ളിയിടുന്നു. (പാപകർമ്മികളായ അവൎക്ക് തദനുരൂപമായ ഫലത്തെ ഞാൻ കൊടുക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം).

[ശം—ഭാ] ദ്വിഷതഃ ക്രൂരാൻ താൻ=സന്മാർഗ്ഗത്തിന്നു വിരോധികളും സാധുജനങ്ങളേയും എന്നേയും ദ്വേഷിക്കുന്നവരും ക്രൂരന്മാരുമായ അവരെ; നരാധമാൻ=അധർമ്മമാകുന്ന ദോഷത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതിനാൽ മനുഷ്യരിൽവെച്ച് അധമന്മാരും, അശുഭാൻ=അശുഭകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നവരും (ആയ അവരെ); അഹം ഞാൻ; സംസാരേഷു=നരകസംസരണമാർഗ്ഗങ്ങളിൽ; ആസുരീഷു യോനിഷു=ക്രൂരകർമ്മപ്രായന്മാരായ വ്യാഘ്രസിംഹാദികളുടെ യോനികളിൽ; അജസ്രം=എന്നും (സന്തതം); ക്ഷിപാമി=തള്ളിയിടുന്നു.

ആസുരീം യോനിമാപന്നാ മൂഢാ ജന്മനി ജന്മനി
മാമപ്രാപ്യൈവ കൗന്തേയ തതോ യാന്ത്യധമാം ഗതിം. 20

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
(തേ ച) മൂഢാഃ	അങ്ങിനെയിരിക്കുന്ന ആ മൂഢന്മാർ
ജന്മനി ജന്മനി	ജന്മംതോറും
ആസുരീം യോനിം	അസുരസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയ ജന്മത്തെത്തന്നെ

ആപന്നാഃ	പ്രാപിച്ചവരായിട്ട്
മാം	എന്നെ
അപ്രാപ്യ ഏവ	പ്രാപിക്കാതെതന്നെ
തതഃ	അതിലും (അസുരയോനിയേക്കാളും)
അധമാം	നീചമായ (വൃക്ഷപാഷാണാദിരൂപമായോ പൈശാചികമായോ ഉള്ള നികൃഷ്ടമായ)
ഗതിം	ഗതിയെ (ജന്മത്തെ)
യാന്തി	പ്രാപിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, അപ്രകാരമുള്ള മൂഢന്മാർ ജന്മം തോറും അസുരസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയ ജന്മത്തെത്തന്നെ പ്രാപിച്ചിട്ട് എന്നെ പ്രാപിക്കാതെതന്നെ അതിലും (അസുരയോനിയേക്കാളും) നികൃഷ്ടമായ ജന്മങ്ങളെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അസുരജന്മത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന മൂഢന്മാർ ജന്മംതോറും അതീതാമസമായിരിക്കുന്ന യോനികളിൽ ജനിച്ച് ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ പ്രാപിക്കാതെതന്നെ അതിലും നികൃഷ്ടമായ ഗതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. മാം അപ്രാപ്യ ഏവ=എന്നെ പ്രാപിക്കാതെതന്നെ—അവർ എന്നെ പ്രാപിക്കുന്ന കാര്യത്തിൽ ലേശമെങ്കിലും സംശയത്തിന്നിടയില്ല. അതിനാൽ 'മാം അപ്രാപ്യഏവ' എന്നതിന്ന് എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടസാധുമാർഗ്ഗത്തെ പ്രാപിക്കാതെ തന്നെ എന്നർത്ഥം.

ത്രിവിധം നരകസ്യേദം ദ്വാരം നാശനമാത്മനഃ
കാമഃ ക്രോധസ്തഥാ ലോഭസ്തസ്മാദേതത് ത്രയം ത്യജേത്. 21

കാമഃ	കാമം (ആശ)
ക്രോധഃ	ക്രോധം
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
ലോഭഃ	ലോഭം (അന്യന്റെ ദ്രവ്യത്തിലിച്ഛ)
(ഇതി) ഇദം ത്രിവിധം	എന്നീ മൂന്നുകൂട്ടം
നരകസ്യ	നരകത്തിന്റെ
ദ്വാരം	വാതിലായും
(അതഃ ഏവ)	അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ

ആത്മനഃ	തനിക്ക്
നാശനം	നാശത്തെ ചെയ്യുന്നതിന്നു ഹേതുവായും (നീച യോനിപ്രാപകമായും) ഇരിക്കുന്നു
തസ്മാത്	അതിനാൽ
ഏതത് ത്രയം	ഈ മൂന്നുകൂട്ടത്തേയും
ത്യജേത്	സർവ്വാത്മനാ ത്യജിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

കാമം, ക്രോധം അപ്രകാരംതന്നെ ലോഭം എന്നീ മൂന്നുകൂട്ടം നരകത്തിന്റെ ദ്വാരമായും, അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ ആത്മാവിനെ നീചയോനിയെ പ്രാപിപ്പിക്കുന്നതായുമിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഈ മൂന്നു കൂട്ടത്തേയും സർവ്വാത്മനാ ത്യജിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] നരകസ്യ ഇദം ദ്വാരം—നരകത്തിൽ പ്രവേശിപ്പാനുള്ള ഈ ദ്വാരം. ത്രിവിധം — ത്രിപ്രകാരമാകുന്നു. ആത്മനഃ നാശനം—ആ ദ്വാരത്തിൽ പ്രവേശിച്ച ഉടൻതന്നെ ആത്മാ നശിക്കുന്നു—അതു് ഒരു പുരുഷാർത്ഥത്തിന്നെങ്കിലും യോഗ്യമായി ഭവിക്കുന്നില്ല എന്നർത്ഥം. അതിനാലാകുന്നു ആ ദ്വാരം ആത്മാവിന്നു നാശഹേതുവാകുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതു്. അതെന്താകുന്നു?—കാമം, ക്രോധം, അപ്രകാരംതന്നെ ലോഭം എന്നീ മൂന്നുകൂട്ടം. ഈ ദ്വാരം ആത്മാവിന്നു നാശകരമാകയാൽ (ഏവന്നും) കാമാദി ഈ മൂന്നുകൂട്ടത്തേയും ത്യജിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

ഇനി ഇവിടെ ത്യാഗത്തെ സ്തുതിക്കുന്നു:

ഏതൈർവ്വിമുക്തഃ കൗന്തേയ തമോദ്വാരൈസ്ത്രിഭിർന്നരഃ
ആചരത്യാത്മനഃ ശ്രേയസ്തതോ യാതി പരാം ഗതിം. 22

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
തമോദ്വാരൈഃ	നരകത്തിന്നു ദ്വാരഭൂതങ്ങളായിരിക്കുന്ന
ഏതൈഃ ത്രിഭിഃ	ഈ (കാമാദി) മൂന്നു കൂട്ടത്താൽ
വിമുക്തഃ	മോചിക്കപ്പെട്ട
നരഃ	മനുഷ്യൻ
ആത്മനഃ	തനിക്ക്
ശ്രേയഃ	തപോയോഗാദി ശ്രേയഃസാധനത്തെ
ആചരതി	ആചരിക്കുന്നു (അനുഷ്ഠിക്കുന്നു)
തതഃ (ച)	അതിനാൽത്തന്നെ

പരാം ഗതിം	മോക്ഷത്തെ
യാതി	അവൻ പ്രാപിക്കുന്നു.

അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര, നരകത്തിന്നു ദ്വാരഭൂതമായിരിക്കുന്ന കാമാദി ഈ മൂന്നു കൂട്ടത്താൽ മോചിക്കപ്പെട്ട മനുഷ്യൻ തനിക്കു ശ്രേയഃസാധനമായിട്ടുള്ളതിനെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നു. അതിനാൽത്തന്നെ അവൻ മോക്ഷത്തേയും പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] ദുഃഖമോഹാത്മകമായിരിക്കുന്ന നരകത്തിൻെറ ദ്വാരമാകുന്ന കാമാദിത്രയത്താൽ മോചിക്കപ്പെട്ട മനുഷ്യൻ തനിക്കു ശ്രേയസ്കരമായിട്ടുള്ളതിനെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നു. യാതൊന്നിൻെറ പ്രതിബന്ധംകൊണ്ടാണ് അവൻ ഇതിന്നു മുൻപിൽ അതിനെ ചെയ്യാഞ്ഞതു് അതില്ലാതായപ്പോഠം അവൻ ശ്രേയസ്കരമായിട്ടുള്ളതിനെ ചെയ്യുന്നു. (കാമാദിത്രയത്തിൻെറ പ്രതിബന്ധംകൊണ്ടു് ഇതേവരെ അവന്നു ശ്രേയഃസാധനത്തെ ചെയ്‌വാൻ തരമായില്ല. അവ ഇല്ലാതായപ്പോഠം അവൻ തനിക്കു ശ്രേയസ്കരമായിട്ടുള്ളതിനെ ആചരിക്കുന്നുവെന്നത്ഥം.) അതിനാൽത്തന്നെ — തദാചരണത്താൽത്തന്നെ—അവൻ മോക്ഷത്തെക്കൂടി പ്രാപിക്കുന്നു.

ഈ അസുരസമ്പത്തുകളെ ആസകലം പരിവജ്ജിക്കുന്നതിന്നും ശ്രേയഃസാധനത്തെ ആചരിക്കുന്നതിന്നും കാരണം ശാസ്ത്രമാകുന്നു. ശാസ്ത്രപ്രമാണംകൊണ്ടു് ഇതു രണ്ടും ചെയ്‌വാൻ കഴിയുന്നതാണ്; മറെറാരുവിധത്തിൽ കഴിയുന്നതല്ല. അതിനാൽ—

യഃ ശാസ്ത്രവിധിമുത്സൃജ്യ വത്തതേ കാമകാരതഃ
ന സ സിദ്ധിമവാപ്നോതി ന സുഖം ന പരാം ഗതിം. 23

യഃ	യാതൊരുവൻ
ശാസ്ത്രവിധിം	വേദവിഹിതമായ ധർമ്മത്തെ
ഉത്സൃജ്യ	ഉപേക്ഷിച്ച്
കാമകാരതഃ*	യഥേഷ്ടം (ഇഷ്ടംപോലെ)
വത്തതേ	പ്രവത്തിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ

* 'കാമചാരതഃ' എന്നാകുന്നു കൽക്കട്ടപുസ്തകത്തിലെ പാഠം.

സിദ്ധിം	തത്ത്വജ്ഞാനത്തെ
ന അവാപ്നോതി	പ്രാപിക്കുന്നില്ല
ന സുഖം	സുഖത്തെ (ഉപശമത്തെ) പ്രാപിക്കുന്നില്ല
പരാം ഗതിം (ച) ന	മോക്ഷത്തേയും പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

ഏവൻ വേദവിഹിതമായ ധർമ്മത്തെ ഉപേക്ഷിച്ച് യഥേഷ്ടം പ്രവർത്തിക്കുന്നുവോ അവൻ തത്ത്വജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. സുഖത്തേയും മോക്ഷത്തേയും പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

[ശം—ഭാ] ശാസ്ത്രവിധിം=കർത്തവ്യമായും അകർത്തവ്യമായുമുള്ളവയുടെ ജ്ഞാനത്തിന്നു കാരണമായതും വിധിപ്രതിഷേധങ്ങളെന്നു പറയപ്പെടുന്നതുമായ വേദവിധിയെ. ഉത്സൃജ്യ=ത്യജിച്ചിട്ട്. കാമകാരതഃ=കാമത്താൽ പ്രേരിതനായിട്ട്. സിദ്ധിം=പുരുഷാർത്ഥയോഗ്യതയെ. ന അവാപ്നോതി=പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ന സുഖം ന പരാം ഗതിം=ഇഹലോകസുഖമാകട്ടെ, പ്രകൃഷ്ടഗതിയെ—സ്വർഗ്ഗത്തെ അല്ലെങ്കിൽ മോക്ഷത്തെ—ആകട്ടെ, പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

തസ്മാച്ഛാസ്ത്രം പ്രമാണം തേ കാര്യാകാര്യവ്യവസ്ഥിതൗ
ജ്ഞാത്വാ ശാസ്ത്രവിധാനോക്തം കർമ്മ കർത്തുമിഹാർഹസി. 24

തസ്മാത്	അതിനാൽ
തേ	നിനക്ക്
കാര്യാകാര്യവ്യവസ്ഥിതൗ	ഇതു ചെയ്യേണ്ടതു്, ഇതു ചെയ്യേണ്ടാത്തതു് എന്ന വ്യവസ്ഥയിൽ
ശാസ്ത്രം	ശ്രുതിസ്മൃതിപുരാണാദിശാസ്ത്രംതന്നെ
പ്രമാണം	പ്രമാണം
(അതഃ)	അതു ഹേതുവായിട്ട്
ശാസ്ത്രവിധാനോക്തം	ശാസ്ത്രവിധികൊണ്ടു പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതിനെ
ജ്ഞാത്വാ	അറിഞ്ഞു്
ഇഹ	ഇഹലോകത്തിൽ
കർമ്മ	കർമ്മത്തെ

കർത്തും — ചെയ്‌വാൻ
അർഹസി — നീ യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു.

അതിനാൽ, ഇതു ചെയ്യേണ്ടതു്, ഇതു ചെയ്യേണ്ടാത്തതു് എന്ന വ്യവസ്ഥയിൽ നിനക്കു ശാസ്ത്രം പ്രമാണമാകുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടു് ശാസ്ത്രവിധികൊണ്ടു പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതിനെ അറിഞ്ഞു് ഇഹലോകത്തിൽ കർമ്മംചെയ്‌വാൻ നീ യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] ശാസ്ത്രം=വേദം. പ്രമാണം=ജ്ഞാനസാധനം. കാര്യാകാര്യവ്യവസ്ഥിതൗ=കർത്തവ്യാകർത്തവ്യങ്ങളുടെ (ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളുടെ) വ്യവസ്ഥയിൽ. ശാസ്ത്രവിധാനോക്തം—വിധാനം=വിധി; ശാസ്ത്രംതന്നെ വിധാനമായതു ശാസ്ത്രവിധാനം—'ഇതു ചെയ്യണം, ഇതു ചെയ്യരുതു്' എന്നിങ്ങനെയുള്ള ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയതു്. ഇപ്രകാരമുള്ള ശാസ്ത്രവിധികൊണ്ടു പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള. കർമ്മ=സ്വകർമ്മമായിട്ടുള്ളതു യാതൊന്നോ അതിനെ; കർത്തും ഇഹ അർഹസി= ഇഹലോകത്തിൽ നീ ചെയ്‌വാൻ യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു. 'ഇഹ' ശബ്ദം (മനുഷ്യന്റെ) കർമ്മാധികാരഭൂമിയെ പ്രദർശിപ്പിക്കുന്നതിനുവേണ്ടിയാകുന്നു.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു

ബ്രഹ്മവിദ്യായാം യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ

ദേവാസുരസമ്പദ്വിഭാഗയോഗോ നാമ

ഷോഡശോദ്ധ്യായഃ

ദേവാസുരസമ്പദ്വിഭാഗയോഗമെന്ന പതിനാറാമദ്ധ്യായം

സമാപ്തം.

പതിനേഴാമദ്ധ്യായം

'തസ്മാത് ശാസ്ത്രം പ്രമാണം തേ' എന്ന ഭഗവാന്റെ വാക്കിൽനിന്നു് അർജ്ജുനന്നു് ഒരു ചോദ്യത്തിന്നു അവസരം വരികയാൽ അർജ്ജുനൻ ചോദിക്കുന്നു:

അർജ്ജുന ഉവാച:

യേ ശാസ്ത്രവിധിമുത്സൃജ്യ യജന്തേ ശ്രദ്ധയാന്വിതാഃ
തേഷാം നിഷ്ഠാ തു കാ കൃഷ്ണ സത്വമാഹോ രജസ്തമഃ. 1

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ കൃഷ്ണ	അല്ലയോ കൃഷ്ണ
യേ	ഏവർ
ശാസ്ത്രവിധിം	ശാസ്ത്രവിധിയെ
ഉത്സൃജ്യ	ദുഃഖബുദ്ധികൊണ്ടോ ആലസ്യംകൊണ്ടോ ആദരിക്കാതെ
ശ്രദ്ധയാ അന്വിതാഃ	ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരായിട്ടു്
യജന്തേ	യജിക്കുന്നുവോ (ഭഗവാനെ ആരാധിക്കുന്നുവോ)
തേഷാം	അവരുടെ
നിഷ്ഠാ തു	സ്ഥിതി (ആശ്രയം)
കാ	എന്താകുന്നു
(കിം) സത്വം	സാത്വികമോ
ആഹോ (കിം) രജഃ	രാജസമോ
(അഥവാ) തമഃ	താമസമോ.

അല്ലയോ, കൃഷ്ണ, ഏവർ ശാസ്ത്രവിധിയെ ദുഃഖബുദ്ധികൊണ്ടോ ആലസ്യംകൊണ്ടോ ആദരിക്കാതെ (കേവലമാചാരപ്രമാണമായിട്ടുമാത്രം) ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരായിട്ടു യജിക്കുന്നുവോ അവരുടെ സ്ഥിതി (അപ്രകാരമുള്ള ദേവപൂജാദിവൃത്തി) എന്താകുന്നു—സാത്വികമോ, രാജസമോ, താമസമോ?

[ശം—ഭാ] യാവചിലർ (=യേ കേചിത്)—ഇന്നവർ എന്നു വിശേഷിപ്പിച്ചു പറഞ്ഞിട്ടില്ല—ആസ്തിക്യബുദ്ധിയോടുകൂടി, വൃദ്ധന്മാർ (വിദ്വാന്മാർ) പ്രവർത്തിക്കുന്നതു കണ്ടിട്ടുമാത്രം, ദേവാദികളെ വളരെ ശ്രദ്ധയോടുകൂടി പൂജിക്കുന്നു. അല്ലാതെ

ശ്രുതിലക്ഷണമായും സ്മൃതിലക്ഷണമായുമുള്ള വിധിയെ അറിഞ്ഞിട്ടല്ല (അവർ പൂജചെയ്യുന്നത്). അങ്ങനെയുള്ളവരെയാണ് ഇവിടെ 'യേ' എന്ന പദംകൊണ്ടു ഗ്രഹിക്കേണ്ടത്. എന്നാൽ ഏവർ ശാസ്ത്രവിധിയെ സ്വല്പമറിഞ്ഞുകൊണ്ട് അതിനെ ആദരിക്കാതെ ശാസ്ത്രവിധിക്കു വിപരീതമായി ദേവാദികളെ പൂജിക്കുന്നുവോ അങ്ങനെയുള്ളവർ എന്ന് ഇവിടെ 'യേ ശാസ്ത്രവിധിമുത്സൃജ്യ യജന്തേ' എന്നതിന്ന് അർത്ഥം ഗ്രഹിപ്പാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ 'ശ്രദ്ധയാന്വിതാഃ—ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരായിട്ട്' എന്ന വിശേഷണമിരിക്കുന്നു. ദേവാദിപൂജാവിധിയെപ്പററി പ്രതിപാദിക്കുന്ന ശാസ്ത്രത്തെ അറിഞ്ഞുകൊണ്ട് അതിൽ ശ്രദ്ധവയ്ക്കാതെ അതിനെ അനാദരിച്ചിട്ടു പിന്നെ തദ്വിഹിതമായിരിക്കുന്ന ദേവാദിപൂജയിൽ അവർ ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവരായി പ്രവത്തിക്കുന്നുവെന്നു കല്പിക്കുവാൻ പാടില്ല. അതിനാൽ 'യേ ശാസ്ത്രവിധിമുത്സൃജ്യ യജന്തേ ശ്രദ്ധയാന്വിതാഃ' എന്നതിന്നു മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ളവർ എന്നേ അർത്ഥം ഗ്രഹിപ്പാൻ പാടുള്ളൂ. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അവരുടെ നിഷ്ഠ—അവസാനം—ഹേ കൃഷ്ണ, എന്താകുന്നു—സാത്ത്വികമോ, രാജസമോ, അഥതാ താമസമോ? അർജ്ജുനന്റെ ചോദ്യത്തിന്റെ താത്പര്യം ഇപ്രകാരമാകുന്നു—അവരുടെ ദേവാദിവിഷയമായ പൂജ സാത്ത്വികമോ, രാജസമോ, അതോ താമസമോ?

അർജ്ജുനന്റെ സാമാന്യമായ ഈ ചോദ്യത്തിന്നു മറുപടി പറയണമെങ്കിൽ അതിന്റെ പല ഭാഗങ്ങളേയും പ്രത്യേകം കാണിക്കാതെ തരമാവുന്നതല്ല എന്നു വിചാരിച്ചു ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

ത്രിവിധാ ഭവതി ശ്രദ്ധാ ദേഹിനാം സാ സ്വഭാവജാ
സാത്ത്വികീ രാജസീ ചൈവ താമസീ ചേതി താം ശൃണു. 2

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

ദേഹിനാം — പ്രാണികളുടെ
സ്വഭാവജാ — പൂർവ്വകർമ്മവാസനയിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ള

സാ ശ്രദ്ധാ	ആ ശ്രദ്ധ
സാത്ത്വികീ	സാത്ത്വികമെന്നും
രാജസീ ച ഏവ	രാജസമെന്നും
താമസീ ച ഇതി	താമസമെന്നും ഇങ്ങനെ
ത്രിവിധാ	മൂന്നുവിധമായി
ഭവതി	ഇരിക്കുന്നു
താം	അതിനെ
ശൃണു	കേട്ടാലും.

പ്രാണികളുടെ പൂർവ്വകർമ്മവാസനയിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ള ആ ശ്രദ്ധ സാത്ത്വികമെന്നും രാജസമെന്നും താമസമെന്നും മൂന്നുവിധമായിരിക്കുന്നു. അതിനെ കേട്ടാലും.

[ശം — ഭാ] സാ ശ്രദ്ധാ ത്രിവിധാ ഭവതി—ആ ശ്രദ്ധ മൂന്നു പ്രകാരത്തിലാകുന്നു. പ്രാണികളുടെ യാതൊരു (ശ്രദ്ധയോടു കൂടിയുള്ള ക്രിയയിൽ) നിഷ്ഠയെപ്പററിയാണ് നീ ചോദിക്കുന്നതു്, അതു സ്വഭാവജമാകുന്നു. ജന്മാന്തരത്തിൽ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ധർമ്മാദിയുടെ സംസ്കാരം (=വാസന) മരണകാലത്തിൽ അഭിവ്യക്തമായി ഭവിക്കുന്നു (പ്രകാശിക്കുന്നു); അതാണു് സ്വഭാവം എന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്. ആ സ്വഭാവത്തിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ളതു സ്വഭാവജം. സാത്ത്വികീ—സത്ത്വഗുണഫലമായിരിക്കുന്ന ദേവപൂജാദിവിഷയമായ ശ്രദ്ധ; രാജസീ—രജോഗുണഫലമായിരിക്കുന്ന യക്ഷരക്ഷഃപൂജാദിവിഷയമായ ശ്രദ്ധ; താമസീ—തമോഗുണഫലമായ പ്രേതപിശാചാദി പൂജാവിഷയമായ ശ്രദ്ധ എന്നിങ്ങനെ മേൽ പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന മൂന്നു പ്രകാരത്തിലുള്ള ശ്രദ്ധയെ (പററി) നീ കേട്ടാലും.

സത്ത്വാനുരൂപാ സർവ്വസ്യ ശ്രദ്ധാ ഭവതി ഭാരത
ശ്രദ്ധാമയോയം പുരുഷോ യോ യച്ഛ്രദ്ധഃ സ ഏവ സഃ. 3

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സർവ്വസ്യ	സകലപ്രാണികളുടേയും (വിവേകികളുടേയും അവിവേകികളുടേയും)
ശ്രദ്ധാ	ശ്രദ്ധ
സത്ത്വാനുരൂപാ	സത്ത്വഗുണത്തിൻെറ താരതമ്യത്തെ അനുസരിച്ചു്

ഭവതി	ഇരിക്കുന്നു
(തസ്മാത്)	അതിനാൽ
അയം പുരുഷഃ	ഈ (ലൗകിക) പുരുഷൻ
ശ്രദ്ധാമയഃ	ശ്രദ്ധാവികാരനാകുന്നു (ത്രിവിധശ്രദ്ധയാൽ വികാരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നവനാകുന്നു)
യഃ	ഏവൻ
യച്ഛ്രദ്ധഃ	ഏതു ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവനോ
സഃ	അവൻ
സഃ ഏവ	അപ്രകാരമുള്ള ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവനാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, എല്ലാ പ്രാണികളുടേയും ശ്രദ്ധ സത്ത്വഗുണത്തിന്റെ താരതമ്യത്തെ അനുസരിച്ചിരിക്കുന്നു; അതിനാൽ ലൗകികനായ പുരുഷൻ ശ്രദ്ധാവികാരനാകുന്നു. ഏതൊരുവൻ ഏതുപ്രകാരമുള്ള ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവോ അവൻ അപ്രകാരമുള്ള ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവനാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] സർവ്വസ്യ ശ്രദ്ധാ സത്ത്വാനുരൂപാ ഭവതി= സകല പ്രാണികളുടേയും ശ്രദ്ധ വിശിഷ്ടമായ സംസ്കാരങ്ങളോടുകൂടിയ (അതാതിന്റെ) അന്തഃകരണത്തിന്നനുരൂപമായിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടെന്തു സംഭവിക്കുന്നുവെന്നു ചോദിക്കുന്നുവെങ്കിൽ പറയുന്നു — ശ്രദ്ധാമയഃ അയം പുരുഷഃ=സംസാരിയായിരിക്കുന്ന ഈ പുരുഷൻ—ജീവൻ—ശ്രദ്ധാപ്രായനാകുന്നു. എങ്ങനെ? പറയുന്നു —യഃ യച്ഛ്രദ്ധഃ=യാതൊരു ജീവൻ ഏതുപ്രകാരമുള്ള ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവനായിരിക്കുന്നുവോ; സഃ ഏവ സഃ= ആ ജീവൻ ആ ശ്രദ്ധയ്ക്കനുരൂപനായിരിക്കുന്നു.

ഇങ്ങനെ സത്ത്വാദിനിഷ്ഠ (തത്തത്) കാര്യമായ ദേവാദിപൂജയാകുന്ന ലക്ഷണംകൊണ്ടു് അനുമാനിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു എന്നു പറയുന്നു—

യജന്തേ സാത്ത്വികാ ദേവാൻ യക്ഷരക്ഷാംസി രാജസാഃ
പ്രേതാൻ ഭൂതഗണാംശ്ചാന്യേ യജന്തേ താമസാ ജനാഃ. 4

സാത്ത്വികാഃ (ജനാഃ) സത്ത്വഗുണത്തോടുകൂടിയ ജനങ്ങൾ

ദേവാൻ (ഏവ)	(സത്ത്വപ്രകൃതികളായ) ദേവന്മാരെത്തന്നെ
യജന്തേ	പൂജിക്കുന്നു
രാജസാഃ (തു)	എന്നാൽ രജോഗുണത്തോടുകൂടിയവൻ
യക്ഷരക്ഷാംസി	(രാജസപ്രകൃതികളായ) യക്ഷന്മാരേയും രാക്ഷസന്മാരേയും
(യജന്തേ)	പൂജിക്കുന്നു
അന്യേ താമസാഃ ജനാഃ	ഇവരിൽനിന്നു വിലക്ഷണന്മാരായ തമോഗുണത്തോടുകൂടിയ ജനങ്ങൾ
പ്രേതാൻ	(താമസപ്രകൃതികളായ) പ്രേതങ്ങളേയും
ഭൂതഗണാൻ ച	ഭൂതഗണങ്ങളേയും
യജന്തേ	പൂജിക്കുന്നു.

സത്ത്വഗുണത്തോടുകൂടിയവർ ദേവന്മാരെത്തന്നെ പൂജിക്കുന്നു. എന്നാൽ രജോഗുണത്തോടുകൂടിയവർ യക്ഷന്മാരേയും രാക്ഷസന്മാരേയും, തമോഗുണത്തോടുകൂടിയ മററു ചില ജനങ്ങൾ പ്രേതങ്ങളേയും ഭൂതഗണങ്ങളേയും പൂജിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] സാത്ത്വികാഃ=സത്ത്വനിഷ്ഠന്മാർ. ഭൂതഗണാൻ=ഭൂതഗണങ്ങളേയും സപ്തമാതൃക്കൾ മുതലായവരേയും. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇങ്ങനെ ശാസ്ത്രത്തിൽ സാമാന്യമായി വിധിച്ചിട്ടുള്ളപ്രകാരം സത്ത്വാദിനിഷ്ഠകൾ. അതിൻെറ ഫലമുഖേന, നിർണ്ണയിക്കപ്പെട്ടു എന്നാൽ ദേവാദിപൂജയിൽ തത്പരനും സത്ത്വനിഷ്ഠനുമായിട്ട് ആയിരത്തിൽ ഒരുവൻ മാത്രമേ ഉള്ളു. പ്രാണികളിൽ അധികംപേരും രജോനിഷ്ഠന്മാരാകുന്നു. എങ്ങനെ?

അശാസ്ത്രവിഹിതം ഘോരം തപ്യന്തേ യേ തപോ ജനാഃ
ദംഭാഹംകാരസംയുക്താഃ കാമരാഗബലാന്വിതാഃ. 5
കർശയന്തഃ ശരീരസ്ഥം ഭൂതഗ്രാമമചേതസഃ
മാം ചൈവാന്തഃശരീരസ്ഥം താൻ വിദ്ധ്യാസുരനിശ്ചയാൻ. 6

യേ ജനാഃ	യാതൊരു ജനങ്ങൾ
ദംഭാഹംകാരസംയുക്താഃ	ദംഭാഹങ്കാരങ്ങളോടുകൂടിയവരും

കാമരാഗബലാന്വിതാഃ	കാമം (=അഭിലാഷം), രാഗം (=ആസക്തി), ബലം (=ആഗ്രഹം) ഇവയോടുകൂടിയവരും
അചേതസഃ	അവിവേകികളുമായിട്ട്
ശരീരസ്ഥം	(ആരംഭകത്വേന) ദേഹത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന
ഭൂതഗ്രാമം	പൃഥിവ്യാദിഭൂതസമൂഹത്തേയും
അന്തഃശരീരസ്ഥം	ദേഹമദ്ധ്യത്തിൽ അന്തര്യാമിയായിട്ടിരിക്കുന്ന
മാം ച ഏവ	എന്നെത്തന്നേയും
കശ്യന്ത:	(എന്റെ ആജ്ഞയെ ലംഘിച്ചുകൊണ്ട്) വൃഥാതന്നെ ഉപവാസാദികളെക്കൊണ്ടു ശോഷിപ്പിക്കുന്നവരായി
അശാസ്ത്രവിഹിതം	ശാസ്ത്രത്തിൽ വിധിക്കപ്പെട്ടതല്ലാത്തതും
ഘോരം	ക്രൂരമായിരിക്കുന്നതുമായ
തപഃ	തപസ്സിനെ
തപ്യന്തേ	ചെയ്യുന്നുവോ
താൻ	അവരെ
ആസുരനിശ്ചയാൻ	ആസുരമായ (അതിക്രൂരമായ) നിശ്ചയത്തോടുകൂടിയവരായി
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും

യാതൊരു ജനങ്ങൾ ഡംഭാഹംകാരങ്ങളോടുകൂടിയവരും കാമരാഗബലങ്ങളോടുകൂടിയവരും അവിവേകികളുമായിട്ട് ദേഹത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന പൃഥിവ്യാദിഭൂതസമൂഹത്തേയും ദേഹമദ്ധ്യത്തിൽ അന്തര്യാമിയായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന എന്നെത്തന്നേയും ഉപവാസാദികളെക്കൊണ്ടു ശോഷിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു ശാസ്ത്രത്തിൽ വിധിക്കപ്പെടാത്ത ക്രൂരമായ തപസ്സിനെ ചെയ്യുന്നുവോ, അവരെ ആസുരനിശ്ചയത്തോടുകൂടിയവരായി അറിഞ്ഞാലും.

[ശം—ഭാ] ഘോരം=തനിക്കും അന്യപ്രാണികൾക്കും ദുഃഖകരമായ; കാമരാഗബലാന്വിതാഃ=(കാമം=കാമ്യമാനവി

ഷയം; രാഗം=തദ്വിഷയഭോഗാഭിലാഷം) കാമരാഗങ്ങളാനി മിത്തമായ ബലത്തോടുകൂടിയവർ. അല്ലെങ്കിൽ, കാമരാഗബ ലങ്ങളോടുകൂടിയവർ. അചേതസഃ=അവിവേകികൾ. ഭൂതഗ്രാമം=ഇന്ദ്രിയസമൂഹത്തെ. കർശയന്തഃ=കൃശമാക്കിച്ചെയ്യുന്നവരായി. മാം ച=അവരുടെ കർമ്മങ്ങൾക്കും ബുദ്ധിക്കും സാക്ഷിയായി ശരീരത്തിന്റെ ഉള്ളിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന (നാരായണനായിരിക്കുന്ന) എന്നേയും (കൃശമാക്കി ചെയ്യുന്നവരായിട്ട്) എന്റെ ശാസനയെ അനുസരിക്കാതെയിരിക്കുന്നേതുതന്നെയാണ് എന്റെ കർശനം അങ്ങനെയുള്ളവരെ ആസുരമായ നിശ്ചയത്തോടുകൂടിയവരായി അറിഞ്ഞാലും. അതിനാൽ അവരെ ഉപേക്ഷിച്ചാലും. ഇതു് അർജ്ജുനന്നു് ഒരുപദേശമാകുന്നു.

രസ്യസ്നിഗ്ദ്ധാദി (ഇനി പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നപ്രകാരം) മൂന്നു വർഗ്ഗമായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ആഹാരങ്ങൾ യഥാക്രമം സാത്വികരാജസതാമസപുരുഷന്മാർക്ക പ്രിയമാണെന്നു് ഇനി കാണിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ രസ്യസ്നിഗ്ദ്ധാദി ആഹാരവിശേഷങ്ങളിൽ ഒരുവന്നു് ഏതു വർഗ്ഗം അധികം പ്രിയമായിരിക്കുന്നുവോ ആ ലക്ഷണംകൊണ്ടുതന്നെ അവൻ സാത്വികനോ രാജസനോ താമസനോ എന്നറിയാം. അങ്ങനെ അറിഞ്ഞിട്ട് രാജസതാമസങ്ങളോടുകൂടിയ ആഹാരങ്ങളെ വജ്ജിക്കുന്നതിന്നും, സാത്വികലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ ആഹാരത്തെ സ്വീകരിക്കുന്നതിന്നുംവേണ്ടിയാകുന്നു (ആഹാരത്തെ മൂന്നാക്കി വിഭാഗിച്ചുകാണിക്കുന്നതു്). അപ്രകാരംതന്നെ യജ്ഞാദികളേയും സത്വാദിഗുണഭേദേന മൂന്നാക്കി വിഭാഗിച്ചു കാണിക്കുന്നു. അതും രാജസതാമസങ്ങളെ അറിഞ്ഞിട്ട് അവയെ പരിത്യജിച്ചു് സാത്വികമായിട്ടുള്ളതിനെത്തന്നെ അനുഷ്ഠിക്കണമെന്ന ഉദ്ദേശത്തിന്മേലാകുന്നു. ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

ആഹാരസ്ത്വപി സർവ്വസ്യ ത്രിവിധോ ഭവതി പ്രിയഃ
യജ്ഞസ്തപസ്തഥാ ദാനം തേഷാം ഭേദമിമം ശൃണു. 7

സർവ്വസ്യ തു	എല്ലാവരുടേയും
ആഹാരഃ അപി	ആഹാരവും
ത്രിവിധഃ	മൂന്നുവിധത്തിൽ
പ്രിയഃ	പ്രിയമായി

ഭവതി	ഭവിക്കുന്നു
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
യജ്ഞഃ	യജ്ഞവും
തപഃ	തപസ്സും
ദാനം	ദാനവും
(ത്രിവിധാനി ഭവന്തി)	മൂന്നുവിധമായി ഭവിക്കുന്നു
തേഷാം	അവയുടെ
ഇമം	ഇപ്രകാരമുള്ള (ഇനി പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന)
ഭേദം	ഭേദത്തെ
ശൃണു	കേട്ടാലും.

എല്ലാവരുടേയും ആഹാരവും യഥായഥം മൂന്നുവിധത്തിൽ പ്രിയമായിരിക്കുന്നു. യജ്ഞവും തപസ്സും ദാനവും അപ്രകാരംതന്നെ മൂന്നുവിധമായിരിക്കുന്നു. അവയുടെ താഴെ പറയുംപ്രകാരമുള്ള ഭേദത്തെ കേട്ടാലും.

[ശം—ഭാ] ഭക്ഷിക്കുന്ന സകലപ്രാണികളുടേയും ആഹാരവും മൂന്നുവിധത്തിൽ ഇഷ്ടമായി ഭവിക്കുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ യജ്ഞവും, അപ്രകാരംതന്നെ തപസ്സും, അപ്രകാരംതന്നെ ദാനവും മൂന്നുവിധമായിരിക്കുന്നു. ഇനി പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന അവയുടെ ഭേദത്തെ കേട്ടാലും.

ആയുഃസത്ത്വബലാരോഗ്യസുഖപ്രീതിവിവർദ്ധനാഃ
രസ്യാഃ സ്നിഗ്ദ്ധാഃ സ്ഥിരാ ഹൃദ്യാ ആഹാരാഃ സാത്ത്വികപ്രിയാഃ. 8

ആയുഃസത്ത്വബലാരോഗ്യസുഖപ്രീതിവിവർദ്ധനാഃ	ആയുസ്സ്, ഉത്സാഹം, ശക്തി, രോഗരാഹിത്യം, ചിത്തപ്രസാദം, അഭിരുചി ഇവയെ വർദ്ധിപ്പിക്കുന്നവയായും
രസ്യാഃ	രസങ്ങളോടുകൂടിയവയായും
സ്നിഗ്ദ്ധാഃ	(നെയ്യ് മുതലായ) മെഴുക്കോടുകൂടിയവയായും
സ്ഥിരാഃ	ദേഹത്തിൽ സാരാംശേന വളരെക്കാലം സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവരായും

ഹൃദ്യാഃ	കാണുമ്പോഴുംതന്നെ മനസ്സിന്നു സന്തോഷത്തെ ജനിപ്പിക്കുന്നവയായുമുള്ള
ആഹാരാഃ	ആഹാരങ്ങൾ
സാത്ത്വികപ്രിയാഃ	സാത്ത്വികന്മാൎക്കു പ്രിയമായിട്ടുള്ളവയാകുന്നു.

ആയുസ്സ്, ഉത്സാഹം, ശക്തി, രോഗരാഹിത്യം, ചിത്തപ്രസാദം അഭിരുചി ഇവയെ വൎദ്ധിപ്പിക്കുന്നവയായും, രസവത്തുക്കളായും, സ്നേഹത്തോടുകൂടിയവയായും, സ്ഥിരമായിട്ടുള്ളവയായും, കാണുമ്പോഴുംതന്നെ ഹൃദയംഗമമായിട്ടുള്ളവയായുമിരിക്കുന്ന ആഹാരങ്ങൾ സാത്ത്വികപുരുഷന്മാൎക്കു പ്രിയമായിട്ടുള്ളവയാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] സ്ഥിരഃ=ദേഹത്തിൽ ചിരകാലം നില്ക്കുന്ന. ഹൃദ്യാഃ=ഹൃദയപ്രിയങ്ങളുമായ. സാത്ത്വികപ്രിയാഃ = സാത്ത്വികന്മാൎക്കു് ഇഷ്ടമായിട്ടുള്ളവയാകുന്നു.

കട്വമ്ലലവണാത്യുഷ്ണതീക്ഷ്ണരൂക്ഷവിദാഹിനഃ
ആഹാരാ രാജസസ്യേഷ്ടാ ദുഃഖശോകാമയപ്രദാഃ. 9

കട്വമ്ലലവണാത്യുഷ്ണതീക്ഷ്ണരൂക്ഷവിദാഹിനഃ	അതിയായ കയ്പ്, പുളിപ്പ്, ഉപ്പ്, ചൂട്, എരിവ്, രൂക്ഷം (സ്നേഹരഹിതമായിട്ടുള്ളതു്) വിദാഹത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതു് (സന്താപത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതു്) ഇവയോടുകൂടിയവയും
ദുഃഖശോകാമയപ്രദാഃ	ദുഃഖം, ശോകം, രോഗം ഇവയെ ഉണ്ടാക്കുന്നവയുമായ
ആഹാരാഃ	ആഹാരങ്ങൾ
രാജസസ്യ	രാജസസ്വഭാവമുള്ളവൎക്കു്
ഇഷ്ടാഃ	പ്രിയമാകുന്നു.

അതിയായ കയ്പ്, പുളിപ്പ്, ഉപ്പ്, ചൂട്, എരിവ്, രൂക്ഷം (വിസ്നേഹം), വിദാഹത്തെ (സന്താപത്തെ) ഉണ്ടാക്കുന്നതു്, ഇവയോടുകൂടിയവയും, ദുഃഖം, ശോകം, രോഗം ഇവയെ ഉണ്ടാക്കുന്നവയുമായ ആഹാരങ്ങൾ രാജസസ്വഭാവമുള്ളവൎക്കിഷ്ടമാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] 'അതി' ശബ്ദം കട്ടു മുതലായവയിൽ എല്ലാടി ക്കിലും യോജിപ്പിക്കേണ്ടതാകുന്നു—അതികട്ടു, അത്യമ്ലം, അതി ലവണം എന്നിങ്ങനെ. ശേഷംസ്പഷ്ടം.

യാതയാമം ഗതരസം പൂതി പര്യുഷിതം ച യത്
ഉച്ഛിഷ്ടമപി ചാമേധ്യം ഭോജനം താമസപ്രിയം. 19

യാതയാമം	പാകംചെയ്തിട്ട് ഒരു യാമം കഴി ഞ്ഞിട്ടുള്ളതും
ഗതരസം	രസമെല്ലാം പോയിട്ടുള്ളതും
പൂതി	ദുർഗ്ഗന്ധമുള്ളതും
പര്യുഷിതം ച	തലേന്നാൾ പാകംചെയ്തിട്ടുള്ളതും
ഉച്ഛിഷ്ടം അപി	അന്യൻ ഭക്ഷിച്ചതിന്റെ അവശിഷ്ട മായതും
അമേധ്യം ച	അഭക്ഷ്യമായതും (അശുദ്ധമായതും) ആയ
യത് ഭോജനം	യാതൊരാഹാരമാണുള്ളതു്
(തത്)	അതു്
താമസപ്രിയം	താമസസ്വഭാവികൾക്കു പ്രിയ മാകുന്നു.

പാകംചെയ്തിട്ട് ഒരു യാമം കഴിഞ്ഞിട്ടുള്ളതും, രസമെല്ലാം പോ യിട്ടുള്ളതും; ദുർഗ്ഗന്ധമുള്ളതും, തലേന്നാൾ പാകംചെയ്തിട്ടുള്ള തും, ഒരുവൻ ഭക്ഷിച്ചതിന്റെ അവശിഷ്ടമായിട്ടുള്ളതും ആയ ആഹാരം താമസസ്വഭാവികൾക്കു പ്രിയമാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] യാതയാമം=മന്ദപക്വം (പകുതി വേവുചെന്ന തു്). അതിന്നു് വീര്യംപോയതു് എന്നാണു് അർത്ഥമെങ്കിലും ആ അർത്ഥത്തെ കാണിക്കുന്നതിന്നു് 'ഗതരസം' എന്നു പ്രത്യേ കം പദമുള്ളതിനാൽ 'യാതയാമം' എന്നതിന്നു മന്ദപക്വം എ ന്നാണു് ഇവിടെ അർത്ഥം കല്പിച്ചിരിക്കുന്നതു്. പര്യുഷിതം= പാകംചെയ്തിട്ടു് ഒരു രാത്രി കഴിഞ്ഞതു്. അമേധ്യം=യജ്ഞാ ർഹമല്ലാത്തതു്. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇനി മൂന്നുവിധയജ്ഞത്തെ പറയുന്നു:

അഫലാകാംക്ഷിഭിര്യജ്ഞോ വിധിദൃഷ്ടോ* യ ഇജ്യതേ
യഷ്ടവ്യമേവേതി മനഃ സമാധായ സ സാത്ത്വികഃ. 11

യഷ്ടവ്യം ഏവ ഇതി	യജ്ഞം ചെയ്യേണ്ടതുതന്നെ എന്ന് (യജ്ഞാനുഷ്ഠാനം വേണ്ടതുതന്നെ, അല്ലാതെ അതിൽനിന്ന് ഒരു ഫലം സിദ്ധിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നില്ല എന്ന്)
മനഃ	മനസ്സിനെ
സമാധായ	ഏകാഗ്രമാക്കീട്ട്
വിധിദൃഷ്ടഃ	ശാസ്ത്രവിധിയാൽ ദൃഷ്ടമായുള്ള—ആവശ്യകതയാ വിഹിതമായിട്ടുള്ള
യഃ യജ്ഞഃ	യാതൊരു യജ്ഞം
അഫലാകാംക്ഷിഭിഃ	ഫലത്തിലിച്ഛയില്ലാത്തവരാൽ
ഇജ്യതേ	അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്നുവോ
സഃ	ആ യജ്ഞം
സാത്ത്വികഃ	സാത്ത്വികമാകുന്നു.

യജ്ഞം ചെയ്യേണ്ടതുതന്നെ എന്നു മാത്രമുള്ള നിശ്ചയത്തോടുകൂടി മനസ്സിനെ ഏകാഗ്രമാക്കിക്കൊണ്ടു ഫലത്തിലിച്ഛയില്ലാത്തവരാൽ ശാസ്ത്രവിഹിതമായ യാതൊരു യജ്ഞമാണ് അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്നതു് ആ യജ്ഞം സാത്ത്വികമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] യഷ്ടവ്യം ഏവ ഇതി മനഃ സമാധായ—'യജ്ഞം ചെയ്യുക മാത്രമേ ഉദ്ദേശമുള്ളു; അല്ലാതെ അതുകൊണ്ടു വല്ല പുരുഷാർത്ഥവും എനിക്കു സിദ്ധിക്കണം എന്ന വിചാരമില്ല' എന്നു നിശ്ചയിച്ചിട്ട്. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അഭിസംധായ തു ഫലം ദംഭാർത്ഥമപി ചൈവ യത്
ഇജ്യതേ ഭരതശ്രേഷ്ഠ തം യജ്ഞം വിദ്ധി രാജസം. 12

ഹേ ഭരതശ്രേഷ്ഠ	അല്ലയോ ഭരതകുലത്തിൽ ശ്രേഷ്ഠനായവനേ

ഫലം അഭിസംധായതു എന്നാൽ ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചും

* 'വിധിദിഷ്ടോ' എന്നു പാഠാന്തരം.

ദംഭാർത്ഥം അപി ച	തന്റെ മഹത്വത്തെ അറിയിക്കുന്നതി
ഏവ	നുവേണ്ടിയും
യത്	യാതൊരു യജ്ഞമാണ്
ഇജ്യതേ	ചെയ്യപ്പെടുന്നത്
തം യജ്ഞം	ആ യജ്ഞത്തെ
രാജസം	രാജസം എന്ന്
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും.

അല്ലയോ ഭരതശ്രേഷ്ഠ, എന്നാൽ ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചും സ്വമഹത്വത്തെ അറിയിക്കുന്നതിനുവേണ്ടിയും യാതൊരു യജ്ഞമാണ് ചെയ്യപ്പെടുന്നത് അതിനെ രാജസമെന്നറിഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] സ്പഷ്ടം.

വിധിഹീനമസൃഷ്ടാന്നം മന്ത്രഹീനമദക്ഷിണം
ശ്രദ്ധാവിരഹിതം യജ്ഞം താമസം പരിചക്ഷതേ. 13

വിധിഹീനം	ശാസ്ത്രോക്തവിധിശൂന്യമായും
അസൃഷ്ടാന്നം	ബ്രാഹ്മണാദികൾക്ക് അന്നം കൊടുക്കാതെയും
മന്ത്രഹീനം	മന്ത്രങ്ങൾ കൂടാതേയും
അദക്ഷിണം	ദക്ഷിണ കൂടാതേയും
ശ്രദ്ധാവിരഹിതം	ശ്രദ്ധാശൂന്യമായും (ചെയ്യപ്പെടുന്ന)
യജ്ഞം	യജ്ഞം
താമസം	താമസം എന്ന്
പരിചക്ഷതേ	(ശിഷ്ടന്മാർ) പറയുന്നു.

ശാസ്ത്രോക്തവിധിശൂന്യമായും, ബ്രാഹ്മണാദികൾക്ക് അന്നദാനം ചെയ്യാതേയും, മന്ത്രങ്ങൾ കൂടാതേയും, ദക്ഷിണ കൂടാതേയും, ശ്രദ്ധാശൂന്യമായും ചെയ്യപ്പെടുന്ന യജ്ഞം താമസം എന്നു പറയുന്നു:

[ശം-ഭാ] മന്ത്രഹീനം—സ്വരം, വർണ്ണം ഇവയൊന്നുമില്ലാത്ത മന്ത്രങ്ങളോടും. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇനി മൂന്നുവിധതപസ്സിനെ പറയുന്നു:

ദേവദ്വിജഗുരുപ്രാജ്ഞപൂജനം ശൌചമാർജ്ജവം
ബ്രഹ്മചര്യമഹിംസാ ച ശാരീരം തപ ഉച്യതേ. 14

ദേവദ്വിജഗുരു-പ്രാജ്ഞപൂജനം	ദേവകൾ, ബ്രാഹ്മണർ, ഗുരുക്കന്മാർ, തത്ത്വവിത്തുക്കൾ ഇവരെ പൂജചെയ്യുക
ശൗചം	ദേഹശുദ്ധി
ആർജ്ജവം	അവക്രത
ബ്രഹ്മചര്യം	ബ്രഹ്മചര്യം
അഹിംസാ ച	അന്യന്നു് ഉപദ്രവം ചെയ്യായ്ക (ഇവയെല്ലാം)
ശാരീരം	ശരീരംകൊണ്ടു ചെയ്യപ്പെടുന്ന
തപഃ	തപസ്സ് എന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

ദേവകൾ, ബ്രാഹ്മണർ, ഗുരുക്കന്മാർ (ഗുരുക്കന്മാർക്കു പുറമെയുള്ള) തത്ത്വവിത്തുക്കൾ ഇവരെ പൂജചെയ്യുക, ദേഹശുദ്ധി വരുത്തുക, അവക്രത, ബ്രഹ്മചര്യം, അന്യന്നു് ഉപദ്രവം ചെയ്യായ്ക, ഇവയെല്ലാം ശരീരംകൊണ്ടുള്ള തപസ്സ് എന്നു പറയപ്പെടുന്നു)

[ശം-ഭാ] ആർജ്ജവം=ഋജുത്വം. ശാരീരം തപഃ=(ശരീരംകൊണ്ടുമാത്രം എന്നല്ല) സകല കാര്യകാരണങ്ങളാലും—കർത്താ മുതലായവയാലും—സാധ്യമായിട്ടുള്ള തപസ്സ്; അവയിൽവെച്ചു ശരീരം പ്രധാനമാകുന്നു. ശരീരാദികളെക്കൊണ്ടു ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മത്തിന്നുള്ള അഞ്ചു ഹേതുക്കളെപ്പററി ഭഗവാൻ മേലിൽ (അ. 18, ശ്ലോ. 15) പറയുന്നതാകുന്നു.

അനുദ്വേഗകരം വാക്യം സത്യം പ്രിയഹിതം ച യത്
സ്വാധ്യായാഭ്യസനം ചൈവ വാങ്മയം തപ ഉച്യതേ. 15

അനുദ്വേഗകരം	അന്യന്നു ഭയത്തെ ഉണ്ടാക്കാത്തതും
സത്യം	സത്യമായതും
പ്രിയഹിതം	(ശ്രോതാവിന്നു്) പ്രിയമായിട്ടുള്ളതും (പിന്നീടു്) സുഖകരമായതുമായ
വാക്യം ച	വാക്കും
സ്വാധ്യായാഭ്യസനം ച ഏവ	വേദശാസ്ത്രങ്ങളുടെ അഭ്യാസവും
യത്	യാതൊന്നോ
(തത്)	അതു്
വാങ്മയം	വാക്കുകൊണ്ടു ചെയ്യപ്പെടുന്ന

തപഃ — തപസ്സ് എന്നു
ഉച്യതേ — പറയപ്പെടുന്നു.

അന്യന്നു ഭയത്തെ ഉണ്ടാക്കാത്തതും സത്യമായതും പ്രിയമായും ഹിതമായുമിരിക്കുന്നതുമായ വാക്കും, വേദശാസ്ത്രങ്ങളുടെ അഭ്യാസവും യാതൊന്നോ അതു വാക്കുകൊണ്ടു ചെയ്യപ്പെടുന്ന തപസ്സെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] അനുദ്വേഗകരം വാക്യം=പ്രാണികൾക്കു ദുഃഖത്തെ ഉണ്ടാക്കാത്ത വാക്ക് (സത്യം=യഥാദൃഷ്ടാർത്ഥവചനം; പ്രിയം=കേൾക്കുമ്പോൾതന്നെ സുഖമായിട്ടുള്ളതു്; ഹിതം=പരിണാമത്തിൽ പഥ്യമായിട്ടുള്ളതു്). പ്രിയവും ഹിതവും ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടാർത്ഥങ്ങളെ ഉദ്ദേശിച്ചാകുന്നു. 'വാക്യം' എന്ന ശബ്ദം അനുദ്വേഗകരത്വാദിധർമ്മങ്ങളാൽ വിശേഷിപ്പിക്കപ്പെടുന്നു. വിശേഷണധർമ്മങ്ങളെല്ലാം സമുച്ചയിക്കുന്നതിന്നാണു് 'ച' ശബ്ദം. (എന്തെന്നാൽ) അന്യനെ മനസ്സിലാക്കുന്നതിന്നായി പ്രയോഗിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള വാക്ക് അവന്നു് ഉദ്വേഗത്തെ ചെയ്യുന്നില്ല എങ്കിലും സത്യം, പ്രിയം, ഹിതം എന്നിങ്ങനെയുള്ള മററുള്ള ധർമ്മങ്ങളിൽ രണ്ടോ മൂന്നോ ധർമ്മങ്ങൾ (അതിൽ) ഇല്ലെങ്കിൽ അതു വാങ്മയമായ തപസ്സായി ഭവിക്കുകയില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ വാക്ക് സത്യമായിരുന്നാലും ശേഷമുള്ള ധർമ്മങ്ങളിൽ രണ്ടോ മൂന്നോ അതിലില്ലെങ്കിൽ അതും വാങ്മയമായ തപസ്സാവുന്നതല്ല. അതുപോലെതന്നെ വാക്ക് പ്രിയമായിരുന്നാലും ശേഷമുള്ള ധർമ്മങ്ങളിൽ രണ്ടോ, മൂന്നോ ധർമ്മങ്ങൾ അതിലില്ലെങ്കിൽ അതും വാങ്മയമായ തപസ്സാകുന്നതല്ല. അപ്രകാരംതന്നെ ഹിതമായ വാക്കിൽ ശേഷമുള്ള ധർമ്മങ്ങളിൽ രണ്ടോ മൂന്നോ ഇല്ലെങ്കിൽ അതും വാങ്മയമായ തപസ്സാവുകയില്ല. എന്നാൽ പിന്നെ ഏതാണു് (വാങ്മയമായ) തപസ്സാകുന്നതു്? യാതൊരു വാക്യമാണു് സത്യമായും അനുദ്വേഗകരമായും പ്രിയമായും ഹിതമായുമിരിക്കുന്നതു് അതു വാങ്മയമായ തപസ്സാകുന്നു. ഇതിന്നൊരുദാഹരണം 'ഹേ വത്സ, ശാന്തനായി ഭവിക്കുക; വേദാദ്ധ്യയനം ചെയ്താലും; യോഗത്തേയുമനുഷ്ഠിക്കുക; എന്നാൽ നിനക്കു ശ്രേയസ്സു ഭവിക്കും.' യഥാവിധി വേദശാസ്ത്രാഭ്യാസവും വാങ്മയമായ തപസ്സ് എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

മനഃപ്രസാദഃ സൗമ്യത്വം മൗനമാത്മവിനിഗ്രഹഃ
ഭാവസംശുദ്ധിരിത്യേതത്തപോ മാനസമുച്യതേ. 16

മനഃപ്രസാദഃ	മനസ്സിൻെറ സ്വച്ഛത
സൗമ്യത്വം	ക്രൂരതയില്ലായ്മ
മൗനം	മൗനം
ആത്മവിനിഗ്രഹഃ	മനസ്സിനെ വിഷയങ്ങളിൽനിന്ന നിവ ർത്തിപ്പിക്കുന്നതു്
ഭാവസംശുദ്ധിഃ	കപടമില്ലായ്മ
ഇതി ഏതത്	എന്നിവ
മാനസം	മനസ്സുകൊണ്ടു ചെയ്യപ്പെടുന്ന
തപഃ	തപസ്സ് എന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

മനസ്സിൻെറ സ്വച്ഛത, ക്രൂരതയില്ലായ്മ, മൗനം, മനസ്സിനെ വിഷയങ്ങളിൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പിക്കുക, കപടമില്ലായ്മ—ഇതു മനസ്സുകൊണ്ടു ചെയ്യപ്പെടുന്ന തപസ്സെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] മനഃപ്രസാദഃ=മനസ്സിൻെറ പ്രശാന്തി—സ്വച്ഛതാപാദനം. സൗമ്യത്വം=സൗമനസ്യം—മുഖപ്രസാദം മുതലായ തത്ഫലങ്ങളിൽനിന്നൂഹിക്കപ്പെടുന്നതായ അന്തഃകരണവൃത്തി. മൗനം=മനഃസംയമം. മനസ്സിനെ അടക്കുകനിമിത്തമാണു് വാക്സംയമമുണ്ടാകുന്നതു്. അതിനാൽ ഇവിടെ കാര്യമായ വാക്സംയമത്തെ പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു് തത്കാരണമായ മനഃസംയമം(തന്നെ) മൗനം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ആത്മവിനിഗ്രഹഃ=സകലത്തിൽനിന്നും മനസ്സിൻെറ സാമാന്യമായ നിരോധം. മൗനം ഇതിൽനിന്നു വേറെയാകുന്നു. അതു മനസ്സിൻെറ വാഗ്വിഷയമായ സംയമമാകുന്നു. ഭാവസംശുദ്ധിഃ=അന്യന്മാരായിട്ടിടപെടുന്നതിൽ കപടമില്ലായ്മ. ഇതു് (എല്ലാം) മാനസമായ തപസ്സെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

മനുഷ്യരാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്ന മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം കായികമായും വാചികമായും മാനസികമായുമുള്ള തപസ്സ് എങ്ങനെയാണു് സത്വാദിഭേദേന മൂന്നുവിധമായി ഭേദിക്കുന്നതു് എന്നു പറയപ്പെടുന്നു:

ശ്രദ്ധയാ പരയാ തപ്തം തപസ്തത് ത്രിവിധം നരൈഃ
അഫലാകാംക്ഷിഭിര്യുക്തൈഃ സാത്വികം പരിചക്ഷതേ. 17

അഫലാകാംക്ഷിഭിഃ	ഫലാപേക്ഷകൂടാതെയിരിക്കുന്നവരും
യുക്തൈഃ	ഏകാഗ്രചിത്തന്മാരുമായ
നരൈഃ	മനുഷ്യരാൽ
പരയാ	ശ്രേഷ്ഠമായ
ശ്രദ്ധയാ	ശ്രദ്ധയോടുകൂടി
തപ്തം	ചെയ്യപ്പെടുന്ന
തത് ത്രിവിധം തപഃ	ആ മൂന്നുവിധമായ തപസ്സു്
സാത്ത്വികം	സാത്ത്വികമെന്നു്
പരിചക്ഷതേ	പറയുന്നു.

ഫലാപേക്ഷകൂടാതെയിരിക്കുന്നവരും ഏകാഗ്രചിത്തന്മാരുമായ മനുഷ്യരാൽ ശ്രേഷ്ഠമായ ശ്രദ്ധയോടുകൂടി ചെയ്യപ്പെടുന്ന ആ മൂന്നുവിധമായ തപസ്സു് സാത്ത്വികമെന്നു പറയുന്നു.

[ശം-ഭാ] ശ്രദ്ധയാ = ആസ്തിക്യബുദ്ധിയോടുകൂടി. പരയാ=പ്രകൃഷ്ടമായ. തപ്തം = അനുഷ്ഠിക്കപ്പെട്ട. തപഃ = പ്രകൃതത്തിൽ പറയപ്പെടുന്ന തപസ്സു്. ത്രിവിധം=മൂന്നുപ്രകാരമുള്ള അധിഷ്ഠാനം (ദേഹംകൊണ്ടും വാക്കുകൊണ്ടും മനസ്സുകൊണ്ടും അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്നതു്). നരൈഃ=അനുഷ്ഠിക്കുന്ന മനുഷ്യരാൽ. അഫലാകാംക്ഷിഭിഃ=ഫലത്തിൽ ഇച്ഛയില്ലാത്തവരായ. യുക്തൈഃ=സമാഹിതന്മാരായ. സാത്ത്വികം പരിചക്ഷതേ=അപ്രകാരമുള്ള തപസ്സു് സാത്ത്വികമെന്നു് (സത്ത്വനിർവൃത്തമെന്നു്) ശിഷ്ടന്മാർ പറയുന്നു.

സത്കാരമാനപൂജാർത്ഥം തപോ ദംഭേന ചൈവ യത്
ക്രിയതേ തദിഹ പ്രോക്തം രാജസം ചലമധ്രുവം. 18

സത്കാരമാനപൂജാർത്ഥം	വാക്കുകൊണ്ടും ദേഹംകൊണ്ടുമുള്ള പൂജയേയും ദ്രവ്യസമ്പാദ്യത്തേയുമുദ്ദേശിച്ചും
ദംഭേന ച ഏവ	ദംഭംകൊണ്ടും
യത് തപഃ	യാതൊരു തപസ്സു്
ക്രിയതേ	ചെയ്യപ്പെടുന്നുവോ
ചലം	ചഞ്ചലമായതും (അനിയതമായതും)
അധ്രുവം	ക്ഷണികമായതുമായ
തത്	അതു് (ആ തപസ്സ്)

ഇഹ	ഇഹലോകത്തിൽ
രാജസം	രാജസം എന്നു്
പ്രോക്തം	പറയപ്പെടുന്നു.

വാക്കുകൊണ്ടും ദേഹംകൊണ്ടുമുള്ള പൂജദ്രവ്യസമ്പാദ്യം ഇവയെ ഉദ്ദേശിച്ചും, ദംഭംകൊണ്ടും, യാതൊരു തപസ്സാണു് ചെയ്യപ്പെടുന്നതു് ചഞ്ചലമായും ക്ഷണികമായുമിരിക്കുന്ന ആ തപസ്സ് ഇഹലോകത്തിൽ രാജസം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം—ഭാ] സത്കാരമാനപൂജാർത്ഥം=സത്കാരം, മാനം, പൂജ ഇവയെ ഉദ്ദേശിച്ചു്, സത്കാരം=സാധുകാരം—'ഇദ്ദേഹം തപസ്വിയായ ഒരു സാധുബ്രാഹ്മണനാകുന്നു' എന്നു പറയുന്നതു്; മാനം=എഴുന്നേല്ക്കുക, അഭിവാദനംചെയ്യുക മുതലായതു്; പൂജാ=കാലു കഴുകിക്കുക അച്ചിക്കുക ഭക്ഷണം കഴിപ്പിക്കുക മുതലായതു്. ഇപ്രകാരമുള്ള സത്കാരപൂജകളെ ഉദ്ദേശിച്ചും; ദംഭേന ച ഏവ=ദംഭത്തോടുകൂടിയും (ആസ്തിക്യബുദ്ധികൂടാതേയും); യത് തപഃ=യാതൊരു തപസ്സ്; ക്രിയതേ=ചെയ്യപ്പെടുന്നുവോ; തത്=ആ തപസ്സ്; ഇഹ= (ഈ ലോകത്തിൽ); രാജസം പ്രോക്തം=രാജസമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ചലം=ചഞ്ചലമായിട്ടുള്ളതു്; അധ്രുവം=കുറച്ചുകാലത്തേക്കു മാത്രം ഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതിനാൽ ക്ഷണികമായിട്ടുള്ളതു്.

മൂഢഗ്രാഹേണാത്മനോ യത് പീഡയാ ക്രിയതേ തപഃ
പരസ്യോത്സാദനാർത്ഥം വാ തത്താമസമുദാഹൃതം. 19

മൂഢഗ്രാഹേണ	അവിവേകംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ദുരാഗ്രഹംകൊണ്ടു്
ആത്മനഃ പീഡയാ	തന്റെ ദേഹത്തെ പീഡിപ്പിച്ചിട്ടോ
പരസ്യ	അന്യന്റെ
ഉത്സാദനാർത്ഥം വാ	നാശത്തിന്നുവേണ്ടിയോ
യത് തപഃ	യാതൊരു തപസ്സ്
ക്രിയതേ	ചെയ്യപ്പെടുന്നുവോ
തത്	അതു്
താമസം	താമസമെന്നു്
ഉദാഹൃതം	പറയപ്പെടുന്നു

അവിവേകംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ദുരാഗ്രഹംകൊണ്ടു തന്റെ ദേഹത്തെ പീഡിപ്പിച്ചിട്ടോ അന്യന്റെ നാശത്തിന്നുവേണ്ടിയോ യാതൊരു തപസ്സാണ് ചെയ്യപ്പെടുന്നതു് അതു താമസമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം—ഭാ] മൂഢഗ്രാഹേണ—അവിവേകമായ നിശ്ചയം കൊണ്ടു് (മൂഢൻ—അത്യന്ത അവിവേകി; അവന്റെ ഗ്രാഹം—ആഗ്രഹം, അഭിനിവേശം, മൂഢഗ്രാഹം. അതുകൊണ്ടു് എന്നർത്ഥം). ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ഇനി ദാനഭേദത്തെ പറയുന്നു:

ദാതവ്യമിതി യദ്ദാനം ദീയതേനുപകാരിണേ
ദേശേ കാലേ ച പാത്രേ ച തദ്ദാനം സാത്ത്വികം സ്മൃതം. 20

ദാതവ്യം ഇതി	കൊടുക്കേണ്ടതാണ് എന്നുള്ള നിശ്ചയത്തോടുകൂടി
യത് ദാനം	യാതൊരു ദാനം
ദേശേ	(കുരുക്ഷേത്രാദി) പുണ്യദേശത്തിലും
കാലേ ച	ഗ്രഹണാദിപുണ്യകാലത്തിലും
അനുപകാരിണേ	പ്രത്യുപകാരം ചെയ്യുന്നതക്കവനല്ലാത്ത
പാത്രേ ച	വേദശാസ്ത്രസമ്പന്നനായ ബ്രാഹ്മണനായിക്കൊണ്ടു്
ദീയതേ	കൊടുക്കപ്പെടുന്നുവോ
തത് ദാനം	ആ ദാനം
സാത്ത്വികം	സാത്ത്വികം എന്നു്
സ്മൃതം	പറയപ്പെടുന്നു.

കൊടുക്കേണ്ടതാണ് എന്നുള്ള നിശ്ചയത്തോടുകൂടി പുണ്യമായ ദേശകാലങ്ങളിൽ യാതൊരു ദാനമാണു പ്രത്യുപകാരം ചെയ്യുന്നതക്കവനല്ലാത്തവനും വേദശാസ്ത്രസമ്പന്നനുമായ ബ്രാഹ്മണന്നു കൊടുക്കപ്പെടുന്നതു് ആ ദാനം സാത്ത്വികമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം—ഭാ] അനുപകാരിണേ—പ്രത്യുപകാരം ചെയ്‌വാൻ ശേഷിയില്ലാത്തവന്നു്. അല്ലെങ്കിൽ, അതിന്നു സമർത്ഥനായിട്ടുള്ളവനാണെങ്കിലും പ്രത്യുപകാരത്തെ ഇച്ഛിക്കാതെ. ദേശേ—കുരുക്ഷേത്രാദിപുണ്യദേശത്തിൽ. കാലേ—സംക്രാന്ത്യാദി പുണ്യകാലത്തിൽ. പാത്രേ—ആറു വേദാംഗങ്ങളെ അറിഞ്ഞിരി

കരുന്നവനും വേദങ്ങളുടെ മറുകര കണ്ടിട്ടുള്ളവനുമായ വിദ്വാനു്. ആചാരനിഷ്ഠനു് എന്നർത്ഥം.

യത്തു പ്രത്യുപകാരാർത്ഥം ഫലമുദ്ദിശ്യ വാ പുനഃ
ദീയതേ ച പരിക്ലിഷ്ടം തദ്ദാനം രാജസം സ്മൃതം. 21

പ്രത്യുപകാരാർത്ഥം	പ്രത്യുപകാരത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചോ
ഫലം ഉദ്ദിശ്യ വാ	സ്വർഗ്ഗാദിഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചോ
പരിക്ലിഷ്ടം	മനഃക്ലേശത്തോടുകൂടി
യത്് തു പുനഃ	യാതൊരു ദാനം
ദീയതേ ച	കൊടുക്കപ്പെടുന്നുവോ
തത് ദാനം	ആ ദാനം
രാജസം	രാജസം എന്നു്
സ്മൃതം	പറയപ്പെടുന്നു.

എന്നാൽ പ്രത്യുപകാരത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചോ സ്വർഗ്ഗാദിഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചോ മനഃക്ലേശത്തോടുകൂടി യാതൊരു ദാനം കൊടുക്കപ്പെടുന്നുവോ ആ ദാനം രാജസം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] പ്രത്യുപകാരാർത്ഥം = 'കാലാന്തരത്തിൽ ഇവൻ എനിക്കു പ്രത്യുപകാരം ചെയ്യും' എന്ന ഉദ്ദേശത്തോടുകൂടി. ഫലം ഉദ്ദിശ്യ = 'ഈ ദാനംകൊണ്ടു് എനിക്കു് അദൃഷ്ടമായ (സ്വർഗ്ഗാദി) ഫലം സിദ്ധിക്കും' എന്നുദ്ദേശിച്ചു്. പരിക്ലിഷ്ടം = ഖേദത്തോടുകൂടി. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അദേശകാലേ യദ്ദാനമപാത്രേഭ്യശ്ച ദീയതേ
അസത്കൃതമവജ്ഞാതം തത്താമസമുദാഹൃതം. 22

അദേശകാലേ	അശുചിയായ സ്ഥാനത്തും ആശൗചാദി സമയത്തും
അപാത്രേഭ്യഃ ച	(വിടനടാദി) അയോഗ്യന്മാരായവർക്കു്
അസത്കൃതം	പൂജ മുതലായതു ചെയ്യാതെ (കാലുകഴുകിക്കുക മുതലായ സൽക്കാരങ്ങൾ കൂടാതെ)
അവജ്ഞാതം	പാത്രത്തെ നിന്ദിച്ചുകൊണ്ടു്
യത് ദാനം	യാതൊരുദാനം
ദീയതേ	കൊടുക്കപ്പെടുന്നുവോ
തത്	അതു്

താമസം	താമസം എന്നു്
ഉദാഹൃതം	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അശുചിയായ ദേശത്തിൽ(വെച്ചു്) ആശൗചാദിസമയത്തു്, അയോഗ്യന്മാരായവൎക്കു്, സത്കാരങ്ങളാംകൂടാതെ, പാത്രത്തെ നിന്ദിച്ചുകൊണ്ടു യാതൊരു ദാനമാണു കൊടുക്കപ്പെടുന്നതു് അതു താമസമെന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] അദേശകാലേ=അപുണ്യമായ (പുണ്യമല്ലാത്ത) ദേശത്തിലും, അകാലത്തിലും. അപുണ്യമായ ദേശം=അശുചി പദാൎത്ഥങ്ങളെക്കൊണ്ടും മ്ലേച്ഛജനങ്ങളെക്കൊണ്ടുംമററും നിറഞ്ഞിരിക്കുന്ന പ്രദേശം. അകാലം=പുണ്യഹേതുവായി പറയപ്പെടാത്ത കാലം—സംക്രാന്ത്യാദിവിശേഷരഹിതമായ കാലം, (അപ്രകാരമുള്ള അപുണ്യദേശത്തും അകാലത്തിലും.) അപാത്രേഭ്യഃ=മൂർഖന്മാരും തസ്കരന്മാരുമായവൎക്കു്. അസത്കൃതം=ദേശം, കാലം (പാത്രം) എന്നിവ ശരിയായിരുന്നാലും പ്രിയവചനം, പാദപ്രക്ഷാളനം, പൂജ മുതലായവ കൂടാതേയും; അവജ്ഞാതം=ദാനംകൊടുക്കുന്ന പാത്രത്തിൻെറനേരേ നിന്ദയോടുകൂടിയും; യത് ദാനം ദീയതേ=യാതൊരു ദാനം കൊടുക്കപ്പെടുന്നുവോ; തത് താമസം ഉദാഹൃതം=അതു താമസമെന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

യജ്ഞം, ദാനം, തപസ്സു് മുതലായവയെ ശരിയായി ചെയ്യുന്നതിന്നുവേണ്ടി താഴെ പറയുന്ന ഉപദേശത്തെ ചെയ്യുന്നു.

ഓം തത്സദിതി നിൎദ്ദേശോ ബ്രഹ്മണസ്ത്രിവിധഃ സ്മൃതഃ
ബ്രാഹ്മണാസ്തേന വേദാശ്ച യജ്ഞാശ്ച വിഹിതാഃ പുരാ. 23

ഓം	ഓം
തത്	തത്
സത്	സത്
ഇതി	എന്നിങ്ങനെ
ബ്രഹ്മണഃ	പരബ്രഹ്മത്തിന്നു്, പരമാത്മാവിന്നു്
ത്രിവിധഃ നിൎദ്ദേശഃ	മൂന്നുവിധമായ പേരുകൾ
സ്മൃതഃ	(ശിഷ്ടന്മാരാൽ) പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു
തേന	ബ്രഹ്മത്തിൻെറ അപ്രകാരമുള്ള ത്രിവിധ നിൎദ്ദേശംകൊണ്ടു്

ബ്രാഹ്മണാഃ	ബ്രാഹ്മണരും
വേദാഃ ച	വേദങ്ങളും
യജ്ഞാഃ ച	യജ്ഞങ്ങളും
പുരാ	സൃഷ്ടിയുടെ ആദികാലത്തിൽ
വിഹിതാഃ	വിധാതാവിനാൽ നിർമ്മിക്കപ്പെട്ട (അല്ലെങ്കിൽ. സഗുണീകൃതങ്ങളായി).

'ഓം തത് സത്'' എന്നിങ്ങനെ ബ്രഹ്മത്തിന്നു മൂന്നുവിധനിർദ്ദേശം ശിഷ്ടന്മാരാൽ നിർദ്ദേശിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ബ്രഹ്മത്തിന്റെ അപ്രകാരമുള്ള ത്രിവിധനിർദ്ദേശംകൊണ്ടു ബ്രാഹ്മണരും വേദങ്ങളും യജ്ഞങ്ങളും ബ്രഹ്മാവിനാൽ നിർമ്മിക്കപ്പെട്ടു. (അല്ലെങ്കിൽ ഈ ത്രിവിധനിർദ്ദേശം ആരുടെയാകുന്നുവോ അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന പരമാത്മാവിനാൽ ബ്രാഹ്മണാദികൾ ഏററവും പവിത്രന്മാരായി സൃഷ്ടിക്കപ്പെട്ടു. അതിനാൽ ഈ ത്രിവിധനിർദ്ദേശം ഏററവും പ്രശസ്തമാകുന്നുവെന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] സ്മൃതഃ — വേദാന്തങ്ങളിൽ ബ്രഹ്മവിത്തുക്കളാൽ ചിന്തിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. തേന — ആ ത്രിവിധനിർദ്ദേശംകൊണ്ടു്. പുരാ — പണ്ടു്. ബ്രാഹ്മണാഃ വേദാഃ യജ്ഞാഃ ച വിഹിതാഃ — ബ്രാഹ്മണരും വേദങ്ങളും യജ്ഞങ്ങളും നിർമ്മിക്കപ്പെട്ടു. ഇതു പറഞ്ഞതു് ത്രിവിധനിർദ്ദേശത്തെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടിയാകുന്നു.

തസ്മാദോമിത്യുദാഹൃത്യ യജ്ഞദാനതപഃക്രിയാഃ
പ്രവർത്തന്തേ വിധാനോക്താഃ സതതം ബ്രഹ്മവാദിനാം. 24

തസ്മാത്	അതിനാൽ (ബ്രഹ്മത്തിന്റെ ത്രിവിധനിർദ്ദേശം ഏററവും പ്രശസ്തമായിരിക്കുന്നുവെന്നതു് ഹേതുവായിട്ടു്)
ഓം ഇതി	ഓം എന്നു്
ഉദാഹൃത്യ	ഉച്ചരിച്ചു്
(കൃതാഃ)	ചെയ്യപ്പെടുന്ന
ബ്രഹ്മവാദിനാം	വേദത്തെ നല്ലവണ്ണമറിഞ്ഞിരിക്കുന്നവരുടെ
വിധാനോക്താഃ	ശാസ്ത്രോക്തങ്ങളായ
യജ്ഞദാനതപഃ ക്രിയാഃ	യജ്ഞദാനതപസ്സുകളായ ക്രിയകൾ

സതതം	സർവ്വദാ
പ്രവർത്തന്തേ	(അംഗവൈകല്യത്തിലുംകൂടി) പ്രകർഷേണ വർത്തിക്കുന്നു (സൽഗുണങ്ങളായി ഭവിക്കുന്നു).

അതിനാൽ 'ഓം' എന്നുച്ചരിച്ചു ചെയ്യപ്പെടുന്ന വേദവാദികളുടെ ശാസ്ത്രോക്തങ്ങളായ, യജ്ഞദാനതപസ്സുകളായ ക്രിയകൾ (കുറേശ്ശ അംഗവൈകല്യമുണ്ടായാലും) പ്രകർഷേണ വർത്തിക്കുന്നു (സൽഗുണങ്ങളായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം).

[ശം-ഭാ] ബ്രഹ്മവാദിനാം = ബ്രഹ്മവദനശീലന്മാരുടെ; വിധാനോക്താഃ = ശാസ്ത്രചോദിതങ്ങളായ; യജ്ഞദാനതപഃക്രിയാഃ=യജ്ഞാദിരൂപങ്ങളായ ക്രിയകൾ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

തദിത്യനഭിസംധായ ഫലം യജ്ഞതപഃക്രിയാഃ
ദാനക്രിയാശ്ച വിവിധാഃ ക്രിയന്തേ മോക്ഷകാംക്ഷിഭിഃ. 25

തത് ഇതി (ഉദാഹൃത്യ)	തത് എന്നുച്ചരിച്ചുകൊണ്ടു്
മോക്ഷകാംക്ഷിഭിഃ	(ശുദ്ധചിത്തന്മാരായ) മോക്ഷത്തെ കാംക്ഷിക്കുന്ന പുരുഷന്മാരാൽ
ഫലം	ഫലത്തെ
അനഭിസംധായ	അപേക്ഷിക്കാതെ
വിവിധാഃ	അനേകവിധമായ
യജ്ഞതപഃക്രിയാ	യജ്ഞതപസ്സുകളായ ക്രിയകളും
ദാനക്രിയാഃ ച	ദാനക്രിയകളും
ക്രിയന്തേ	ചെയ്യപ്പെടുന്നു.

'തത്' എന്നുച്ചരിച്ചുകൊണ്ടു മോക്ഷേച്ഛുക്കളാൽ, ഫലത്തെ അപേക്ഷിക്കാതെ, യജ്ഞതപഃക്രിയകളും ദാനക്രിയകളും ചെയ്യപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] 'തത്' എന്ന ബ്രഹ്മത്തിൻെറ നാമത്തെ ഉച്ചരിച്ചുകൊണ്ടു്; അനഭിസംധായ ഫലം=കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലത്തെ അപേക്ഷിക്കാതെ. യജ്ഞതപഃക്രിയാഃ=യജ്ഞക്രിയകളും തപഃക്രിയകളും; ദാനക്രിയാശ്ച വിവിധാഃ = ഭൂമിദാനം, സ്വർണ്ണദാനം എന്നിങ്ങനെയുള്ള പലവിധ ദാനക്രിയകളും; ക്രിയന്തേ=ചെയ്യപ്പെടുന്നു. മോക്ഷകാംക്ഷിഭിഃ = മുമുക്ഷുക്കളാൽ.

'ഓം' എന്നും 'തത്' എന്നുമുള്ള ശബ്ദങ്ങളുടെ ഉപയോഗം പറയപ്പെട്ടു. ഇനി സച്ഛബ്ദത്തിൻെറ ഉപയോഗത്തെ പറയുന്നു:

സത്ഭാവേ സാധുഭാവേ ച സദിത്യേതത് പ്രയുജ്യതേ
പ്രശസ്തേ കർമ്മണി തഥാ സച്ഛബ്ദഃ പാർത്ഥ യുജ്യതേ. 26

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സത്ഭാവേ	അസ്തിത്വത്തിലും (ഉണ്ട് എന്ന അർത്ഥത്തിലും)
സാധുഭാവേ ച	സാധുത്വത്തിലും (യോഗ്യം എന്ന അർത്ഥത്തിലും)
സത് ഇതി ഏതത്	സത് എന്ന പദം
പ്രയുജ്യതേ	ഉപയോഗിക്കപ്പെടുന്നു
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
പ്രശസ്തേ കർമ്മണി	മംഗളകരമായ വിവാഹാദികർമ്മങ്ങളിലും
സച്ഛബ്ദഃ	('ഈ കർമ്മം സത്താകുന്നു' എന്നിങ്ങനെ) സത് എന്ന പദം
യുജ്യതേ	ഉപയോഗിക്കപ്പെടുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ഉണ്ട് എന്ന അർത്ഥത്തിലും, യോഗ്യം എന്ന അർത്ഥത്തിലും 'സത്' എന്ന പദം ഉപയോഗിക്കപ്പെടുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ മംഗളകരമായ വിവാഹാദികർമ്മങ്ങളിലും 'സത്' എന്ന ശബ്ദം പ്രയോഗിക്കപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] സത്ഭാവേ=ഇല്ലാത്ത ഒരു വസ്തു ഉണ്ടായാൽ (അങ്ങനെ ഉണ്ടായ) ആ വസ്തു ഉണ്ട് എന്നു പറയുന്ന ദിക്കിലും —പുത്രനില്ലാത്തവന്നു (പുത്രനുണ്ടായാൽ ആ) പുത്രൻെറ ജന്മത്തിങ്കലും. സാധുഭാവേ ച—അസദ്വൃത്തനായവൻെറ സദ്വൃത്തത സാധുഭാവം. അങ്ങനെയുള്ള സാധുഭാവത്തിലും. സത് ഇതി ഏതത് പ്രയുജ്യതേ = ബ്രഹ്മത്തിൻെറ അഭിധാനമായ (പേരായ) 'സത്' എന്ന പദം പ്രയോഗിക്കപ്പെടുന്നു. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

യജ്ഞേ തപസി ദാനേ ച സ്ഥിതിഃ സദിതി ചോച്യതേ
കർമ്മ ചൈവ തദർത്ഥീയം സദിത്യേവാഭിധീയതേ. 27

യജ്ഞേ ച	യജ്ഞത്തിലും
തപസി	തപസ്സിലും
ദാനേ ച	ദാനത്തിലും (ഉള്ള)
സ്ഥിതിഃ	നിഷ്ഠ (തത്പരതയോടെയുള്ള അവസ്ഥാനം)
സത് ഇതി	സത് എന്ന്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു
തദർത്ഥീയം കർമ്മ ച ഏവ	ബ്രഹ്മോദ്ദേശ്യമായ പൂജാദികർമ്മങ്ങളും
സത് ഇതി ഏവ	'സത്' എന്നുതന്നെ
അഭിധീയതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

യജ്ഞത്തിലും ദാനത്തിലും തപസ്സിലുമുള്ള നിഷ്ഠ 'സത്' എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ബ്രഹ്മോദ്ദേശ്യമായ പൂജാദികർമ്മങ്ങളും 'സത്' എന്നുതന്നെ പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] യജ്ഞകർമ്മത്തിലുള്ള സ്ഥിതിയും തപസ്സിലുള്ള സ്ഥിതിയും ദാനത്തിലുള്ള സ്ഥിതിയും വിദ്വാന്മാരാൽ 'സത്' എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. തദർത്ഥീയം കർമ്മ=യജ്ഞദാനതപസ്സുകളെ ഉദ്ദേശിച്ചുള്ള കർമ്മം. അല്ലെങ്കിൽ, ഈ പ്രകൃതത്തിൽ പറയപ്പെടുന്ന ത്രിവിധനിർദ്ദേശം ആരുടേതോ, ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന അദ്ദേഹത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചു ചെയ്യപ്പെടുന്ന (പൂജാദി) കർമ്മം എന്നർത്ഥം. അങ്ങനെയുള്ള കർമ്മവും 'സത്' എന്നുതന്നെ പറയപ്പെടുന്നു. യജ്ഞം, തപസ്സ്, ദാനം മുതലായ ഈ കർമ്മങ്ങൾ അസാത്ത്വികവും വിഗുണവുമാണെങ്കിൽ തന്നെയും ശ്രദ്ധയോടുകൂടി ബ്രഹ്മത്തിന്റെ അഭിധാനത്രയത്തിന്റെ പ്രയോഗംകൊണ്ട് അവ സഗുണവും സാത്ത്വികവുമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

ശ്രദ്ധയോടുകൂടി ചെയ്യപ്പെടുന്നുവെങ്കിൽ എല്ലാ കർമ്മവും സഗുണമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നതു ഹേതുവായിട്ട്—

അശ്രദ്ധയാ ഹുതം ദത്തം തപസ്തപ്തം കൃതം ച യത്
അസദിത്യുച്യതേ പാർത്ഥ ന ച തത് പ്രേത്യ നോ ഇഹ. 28

അശ്രദ്ധയാ	ശ്രദ്ധകൂടാതെ
ഹുതം	(ചെയ്യപ്പെടുന്ന) ഹോമം

ദത്തം	ദാനം
തപ്തം തപഃ	ചെയ്യപ്പെട്ട തപസ്സും
യത് ച (അന്യത് അപി)	പിന്നെ വേറെ എന്തെല്ലാം (ശ്രദ്ധ
കൃതം	കൂടാതെ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടോ ആവക കർമ്മങ്ങൾ)
തത് (സർവ്വം)	അതെല്ലാം
ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ പാർത്ഥ
അസത് ഇതി	അസത് എന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു
(യതഃ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
പ്രേത്യ	പരലോകത്തിൽ
(തത്) ന	അവ ഫലിക്കുന്നില്ല (അവയെക്കൊണ്ടു പ്രയോജനമില്ല)
ഇഹ ച നോ	ഈ ലോകത്തിലും (പ്രയോജനം) ഇല്ല.

ശ്രദ്ധകൂടാതെ ചെയ്യപ്പെടുന്ന യജ്ഞം, ദാനം, തപസ്സ്, മററു കർമ്മങ്ങൾ ഇവയെല്ലാം ഹേ പാർത്ഥ, "അസത്" എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. എന്തെന്നാൽ പരലോകത്തിലും ഇഹലോകത്തിലും അവയെക്കൊണ്ടു യാതൊരു ഫലവുമില്ല.

[ശം—ഭാ] അശ്രദ്ധയാ ഹുതം=ശ്രദ്ധകൂടാതെ ഹവനം ചെയ്യപ്പെട്ടതു്; അശ്രദ്ധയാ ദത്തം=ശ്രദ്ധകൂടാതെ ബ്രാഹ്മണൎക്കു ദാനംചെയ്യപ്പെട്ടതു്; അശ്രദ്ധയാ തപഃ തപ്തം=ശ്രദ്ധകൂടാതെ തപസ്സു് അനുഷ്ഠിക്കപ്പെട്ടതു്; തഥാ=അപ്രകാരംതന്നെ; അശ്രദ്ധയാ ഏവ യത് കൃതം=ശ്രദ്ധകൂടാതെ ചെയ്യപ്പെട്ട സ്തുതിനമസ്കാരാദികൾ; തത് (സർവ്വം) അസത് ഇതി ഉച്യതേ=അതെല്ലാം അസത് എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. എന്തെന്നാൽ അവയെല്ലാം എന്നെ പ്രാപിക്കേണ്ട മാർഗ്ഗത്തിൽ നിന്നു പുറത്താകുന്നു. ന ച തത് പ്രേത്യ=ആവക യജ്ഞാദികർമ്മങ്ങൾക്കു ബഹുപ്രയത്നം വേണ്ടിവന്നിട്ടുണ്ടെങ്കിലും പരലോകത്തിൽ അവയെക്കൊണ്ടു യാതൊരു ഫലവുമില്ല. നോ ഇഹ=(ശ്രദ്ധാരഹിത

മായ കർമ്മം) സജ്ജനങ്ങളാൽ നിന്ദിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതിനാൽ ഇഹലോകത്തിലും അവയെക്കൊണ്ടു യാതൊരു പ്രയോജനവുമില്ല.

ഇതി ശ്രീമദ്ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷൽസു ബ്രഹ്മവിദ്യായാം
യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുന സംവാദേ
ശ്രദ്ധാത്രയവിഭാഗയോഗോ നാമ
സപ്തദശോദ്ധ്യായഃ

ശ്രദ്ധാത്രയവിഭാഗയോഗമെന്ന പതിനേഴാമദ്ധ്യായം

സമാപ്തം.

പതിനെട്ടാമദ്ധ്യായം

[ശം—ഭാ] ഗീതാശാസ്ത്രത്തിന്റെ സകല അർത്ഥത്തേയും സകല വേദാർത്ഥത്തേയും ഈ അദ്ധ്യായത്തിൽ ഉപസംഹരിച്ചു പറയണമെന്ന ഉദ്ദേശത്തിന്മേൽ ഈ അദ്ധ്യായമാരംഭിക്കപ്പെടുന്നു. കഴിഞ്ഞ അദ്ധ്യായങ്ങളിൽ പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അർത്ഥമെല്ലാം ഇതിൽ കാണുന്നതാകുന്നു. എന്നാൽ അർജ്ജുനൻ സന്ന്യാസശബ്ദത്തിന്റേയും ത്യാഗശബ്ദത്തിന്റേയും അർത്ഥത്തിനുള്ള വ്യത്യാസത്തെ തിരിച്ചറിയേണമെന്ന ഇച്ഛയോടുകൂടി ചോദിക്കുന്നു:

അർജ്ജുന ഉവാച:

സന്ന്യാസസ്യ മഹാബാഹോ തത്ത്വമിച്ഛാമി വേദിതും

ത്യാഗസ്യ ച ഹൃഷീകേശ പൃഥക്കേശിനിഷൂദന. 1

അർജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ ഹൃഷീകേശ	സർവ്വേന്ദ്രിയങ്ങൾക്കും നിയാമകനായിട്ടുള്ളവനേ
ഹേ കേശിനിഷൂദന	കേശി എന്ന അസുരനെ കൊന്നവനേ
ഹേ മഹാബാഹോ	(അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ) ഹേ മഹാബാഹോ
സന്ന്യാസസ്യ	സന്ന്യാസത്തിന്റേയും
ത്യാഗസ്യ ച	ത്യാഗത്തിന്റേയും
തത്ത്വം	തത്ത്വത്തെ
പൃഥക്	വേർതിരിച്ച്
വേദിതും	അറിയുന്നതിന്ന്
ഇച്ഛാമി	ഞാൻ ഇച്ഛിക്കുന്നു.

സർവ്വേന്ദ്രിയങ്ങൾക്കും നിയാമകനും കേശി എന്ന അസുരനെ കൊന്നവനുമായ ഹേ മഹാബാഹോ, സന്ന്യാസത്തിന്റേയും ത്യാഗത്തിന്റേയും തത്ത്വത്തെ വേർതിരിച്ചറിയുന്നതിന്നു ഞാനിച്ഛിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] സന്ന്യാസസ്യ=സന്ന്യാസശബ്ദാർത്ഥത്തിന്റെ. ത്യാഗസ്യ=ത്യാഗശബ്ദാർത്ഥത്തിന്റെ. തത്ത്വം=യാഥാത്മ്യത്തെ (യഥാർത്ഥസ്വരൂപത്തെ). പൃഥക്—ഒന്നിൽനിന്നു മറ്റേതി

നെ. വിഭാഗിച്ച്. കേശിനിഷൂദന—കേശി എന്ന പേരായ ഒരു കുതിരയുടെ വേഷത്തോടുകൂടിയ അസുരനെ ഭഗവാൻ വാസുദേവൻ കൊന്നതിനാൽ കേശിനിഷൂദനൻ എന്ന് അദ്ദേഹത്തിന്നു പേരു്. ആ പേരോടുകൂടി അർജ്ജുനൻ സംബോധന ചെയ്യുന്നു.

ശ്രീഭഗവാനുവാച:

കാമ്യാനാം കർമ്മണാം ന്യാസം സന്ന്യാസം കവയോ വിദുഃ
സർവ്വകർമ്മഫലത്യാഗം പ്രാഹുസ്ത്യാഗം വിചക്ഷണാഃ. 2

ഭഗവാൻ പറഞ്ഞു:

കാമ്യാനാം കർമ്മണാം	കാമ്യകർമ്മങ്ങളുടെ
ന്യാസം	പരിത്യാഗത്തെ
സന്ന്യാസം	സന്ന്യാസം എന്നു്
കവയഃ	പണ്ഡിതന്മാർ
വിദുഃ	അറിയുന്നു
സർവ്വകർമ്മഫലത്യാഗം	കാമ്യങ്ങളായും നിത്യനൈമിത്തികങ്ങളായുമുള്ള സകലകർമ്മങ്ങളുടേയും ഫലമാത്രത്യാഗം
ത്യാഗം	ത്യാഗം എന്നു്
വിചക്ഷണാഃ	നിപുണന്മാർ
പ്രാഹുഃ	പറയുന്നു.

കാമ്യകർമ്മങ്ങളുടെ പരിത്യാഗത്തെ സന്ന്യാസമെന്നു പണ്ഡിതന്മാർ അറിയുന്നു. സർവ്വകർമ്മങ്ങളുടെയും ഫലമാത്രത്യാഗത്തെ ത്യാഗമെന്നു നിപുണന്മാർ പറയുന്നു.

[ശം-ഭാ] അശ്വമേധം മുതലായ കാമ്യകർമ്മങ്ങളുടെ പരിത്യാഗം—അവ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടതാണെങ്കിലും അവയെ അനുഷ്ഠിക്കാതിരിക്കുന്നതു്—ആണു് സന്ന്യാസശബ്ദത്തിൻെറ അർത്ഥമെന്നു ചില പണ്ഡിതന്മാർ അറിയുന്നു. അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്നവയായ നിത്യനൈമിത്തിക(സർവ്വ)കർമ്മങ്ങളുടേയും ഫലത്തെ—അവയെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവനെ സംബന്ധിച്ചുണ്ടാകുന്ന ഫലത്തെ — പരിത്യജിക്കുന്നതാണു് ത്യാഗശബ്ദത്തിൻെറ അർത്ഥം എന്നു പണ്ഡിതന്മാർ പറയുന്നു. (സന്ന്യാസശബ്ദംകൊണ്ടും ത്യാഗശബ്ദംകൊണ്ടും) കാമ്യകർമ്മപരിത്യാഗത്തേയും

(സർവ്വകർമ്മ)ഫലപരിത്യാഗത്തേയുമാണ് പറയേണ്ടതെന്നുദ്ദേശിക്കുന്നതെങ്കിൽ സന്ന്യാസശബ്ദത്തിന്നും ത്യാഗശബ്ദത്തിന്നും ഒരേ അർത്ഥമാകുന്നു. രണ്ടിനും സർവ്വഥാ ത്യാഗം എന്നു മാത്രമാണ് അർത്ഥം. ഘടം, പടം എന്ന ശബ്ദങ്ങളെപ്പോലെ അവ അർത്ഥത്തിൽ രണ്ടു ജാതി ശബ്ദങ്ങളല്ല. ഇവിടെ ഇങ്ങനെ ഒരു പൂർവ്വപക്ഷം ജനിക്കുന്നു — നിത്യനൈമിത്തിക കർമ്മങ്ങൾക്ക ഫലംതന്നെയില്ലെന്നു പറയുന്നു. അപ്പോൾ പിന്നെ അവയുടെ ഫലത്യാഗം എന്ന് എങ്ങനെയാണു പറയുന്നതു്? ഇതു വന്ധ്യയുടെ പുത്രത്യാഗം എന്നു പറയുന്നതുപോലെയാകുന്നു.

സമാധാനം — ഇവിടെ അങ്ങനെ ഒരു ദോഷമില്ല. എന്തെന്നാൽ നിത്യനൈമിത്തികകർമ്മങ്ങൾ ഫലത്തോടുകൂടിയവയാണെന്നാണ് ഭഗവാന്റെ അഭിപ്രായം. ഇതിനെ അദ്ദേഹം 'അനിഷ്ടമിഷ്ടം....ന തു സന്ന്യാസിനാം കചചിത്'' എന്നിങ്ങനെ ഈ അദ്ധ്യായത്തിൽ 12-ാം ശ്ലോകംകൊണ്ടു പറയുന്നതാകുന്നു. അതിൽ അദ്ദേഹം, സന്ന്യാസികൾക്ക കർമ്മഫലത്തിൽ യാതൊരു സംബന്ധവുമില്ല എന്നു കാണിക്കുന്നതോടുകൂടി സന്ന്യാസികളല്ലാത്തവർക്ക തങ്ങൾ ചെയ്യുന്ന നിത്യകർമ്മങ്ങളുടെ ഫലം 'ഭവത്യത്യാഗിനാം പ്രേത്യ' എന്നിങ്ങനെ മേലിൽ അനുഭവിക്കേണ്ടിവരുമെന്നു കാണിക്കുന്നു.

ത്യാജ്യം ദോഷവദിത്യേകേ കർമ്മ പ്രാഹുർമ്മനീഷിണഃ
യജ്ഞദാനതപഃകർമ്മ ന ത്യാജ്യമിതി ചാപരേ 3

ഏകേ മനീഷിണഃ	വിവേകികളായ ചിലർ (സാംഖ്യന്മാർ)
ദോഷവത്	ഹിംസാദി ദോഷത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു ബന്ധത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതിനാൽ
കർമ്മ	സർവ്വകർമ്മങ്ങളും
ത്യാജ്യം ഇതി	ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടവയാകുന്നുവെന്ന്
പ്രാഹുഃ	പറയുന്നു
അപരേ	മറ്റുചിലർ (മീമാംസകന്മാർ)

യജ്ഞദാനതപഃകർമ്മ	യജ്ഞദാനതപസ്സുകളായ കർമ്മങ്ങൾ
ന ത്യാജ്യ ഇതി ച (പ്രാഹുഃ)	ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടവയല്ല എന്നും പറയുന്നു.

വിവേകികളായ ചിലർ, കർമ്മം ദോഷത്തോടുകൂടിയതാകയാൽ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞു. മറ്റു ചിലർ യജ്ഞദാനതപസ്സുകളായ കർമ്മം ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടതല്ല എന്നും പറയുന്നു.

[ശം-ഭാ] സാംഖ്യാദിദർശനങ്ങളെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്ന ചില പണ്ഡിതന്മാർ, സർവ്വകർമ്മവും ദോഷത്തോടുകൂടിയതാകയാൽ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു—കർമ്മത്തിന്നധികാരികളായവരാലുംകൂടി ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു—എന്നു പറയുന്നു. ദോഷവത് = ബന്ധഹേതുവാകയാൽ സർവ്വകർമ്മവും ദോഷത്തോടുകൂടിയതാകുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ, രാഗാദിദോഷം പോലെ (കർമ്മവും) ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു. എന്നാൽ കർമ്മത്തിന്നധികാരികളായവരെ സംബന്ധിച്ച യജ്ഞദാനതപസ്സുകളായ കർമ്മങ്ങൾ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടവയല്ലെന്നു വേറെ ചില വിദ്വാന്മാരും പറയുന്നു. ഇവിടെ കർമ്മാധികാരികളായവരെ അപേക്ഷിച്ചുതന്നെയാണ് ഈവക വികല്പങ്ങൾ (ഭിന്നാഭിപ്രായങ്ങൾ), ജ്ഞാനനിഷ്ഠന്മാരെ അപേക്ഷിച്ചല്ല. കർമ്മാധികാരത്തിൽനിന്നു കയറിയിട്ടുള്ളവരും സകലലൗകികവിഷയങ്ങളിൽനിന്നും മേലെ നില്ക്കുന്ന സന്ന്യാസികളുമായവരെപ്പററി ഇവിടെ (അ. 3, ശ്ലോ. 3) പറയുന്നില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—'കർമ്മയോഗേന യോഗിനാം' (അ. 3, ശ്ലോ. 3) എന്നിങ്ങനെ കർമ്മാധികാരികളെ മുൻപു് വിഭാഗിച്ചുപറഞ്ഞിട്ടുണ്ടെങ്കിലും സകലശാസ്ത്രങ്ങളേയും ഉപസംഹരിക്കുന്ന ഈ അദ്ധ്യായത്തിൽ (പ്രകരണത്തിൽ) കർമ്മാധികാരികളെപ്പററി (തന്നെ പിന്നേയും) വിചാരിക്കുന്നതുപോലെ തന്നെ ജ്ഞാനനിഷ്ഠന്മാരേയുംപററി വിചാരിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

സമാധാനം:—വേണ്ട; എന്തെന്നാൽ ജ്ഞാനനിഷ്ഠന്മാർ അജ്ഞാനനിമിത്തമോ ദുഃഖനിമിത്തമോ (ധർമ്മ)ത്യാഗം ചെയ്യുമെന്നു വിചാരിപ്പാൻ ന്യായമില്ല. സാംഖ്യന്മാർ കായക്ലേ

ശനിമിത്തമായ ദുഃഖങ്ങളെ ആത്മാവിൽ കാണുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ ഇച്ഛാദികൾ ക്ഷേത്രധർമ്മംതന്നെയാണെന്നു കാണിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. അതിനാൽ അവർ കായക്ലേശത്തേയും ദുഃഖത്തേയും ഭയപ്പെട്ടു കർമ്മത്തെ പരിത്യജിക്കുന്നില്ല. അവർ ആത്മാവിൽ കർമ്മത്തെ ദർശിക്കുന്നതുമില്ല. ആത്മാവിൽ കർമ്മത്തെ ദർശിക്കുന്നുവെങ്കിൽ മോഹംനിമിത്തം അവർ നിയതകർമ്മങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ചേനെ. എന്നാൽ പരമാത്മത്തിൽ കർമ്മം ഗുണങ്ങളെ സംബന്ധിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നും 'ഞാൻ ഒന്നും ചെയ്യുന്നില്ല' (അ. 5, ശ്ലോ. 8) എന്നും അറിയുകയാലാണ് അവർ കർമ്മങ്ങളെ സന്ന്യസിക്കുന്നത്. തത്ത്വവിത്തുക്കൾ കർമ്മങ്ങളെ എങ്ങനെയാണ് സന്ന്യസിക്കുന്നതെന്ന് 'സർവ്വകർമ്മാണി മനസാ സന്ന്യസ്യ' (അ. 5, ശ്ലോ. 13) എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. അതിനാൽ കർമ്മത്തിൽ അധികാരികളും ആത്മാവിനെ അറിയാത്തവരും അജ്ഞാനം നിമിത്തവും കായക്ലേശഭയം നിമിത്തവും കർമ്മത്തെ പരിത്യജിക്കാവുന്നവരുമായ മററു ചിലരെ മാത്രമാണ് രാജസത്യാഗികളെന്നും താമസത്യാഗികളെന്നും പറഞ്ഞു നിന്ദിക്കുന്നത്. അനാത്മജ്ഞന്മാരായ കർമ്മികളുടെ കർമ്മഫലത്യാഗത്തെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നാകുന്നു (മറേറവരെ നിന്ദിക്കുന്നത്). ഗുണാതീതന്റെ ലക്ഷണത്തെ പറയുന്ന ദിക്കിൽ 'സർവ്വാരംഭപരിത്യാഗീ' 'മൌനീസന്തുഷ്ടോ യേനകേനചിത്, അനികേതഃ സ്ഥിരമതിഃ' എന്നിങ്ങനെ പരമാത്മസന്ന്യാസിയെ വിശേഷിപ്പിച്ചു പറഞ്ഞിട്ടുമുണ്ട്. ജ്ഞാനത്തിന്റെ പരയായ നിഷ്ഠയെപ്പററി ഭഗവാൻ ഇനി പറയുന്നതുമാകുന്നു. അതിനാൽ ജ്ഞാനനിഷ്ഠന്മാരായ സന്ന്യാസികളെപ്പററി പറയുവാനല്ല ഇവിടെ ഉദ്ദേശിച്ചിട്ടുള്ളത് കർമ്മഫലത്യാഗം സാത്ത്വികമാകയാൽ രാജസതാമസങ്ങളായവയെ അപേക്ഷിച്ച് അതു സന്ന്യാസമാണ് എന്നു പറഞ്ഞതേയുള്ളു. അല്ലാതെ അതു മുഖ്യമായിട്ടുള്ള സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസമല്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—'ന ഹി ദേഹഭൃതാ ശക്യം' (അ. 18. ശ്ലോ. 11) എന്ന ശ്ലോകംകൊണ്ടു സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസം അസംഭവമാകുന്നുവെന്നതിലേക്കു കാരണം പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതിനാൽ

മുഖ്യമായിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസത്തെപ്പററിത്തന്നെയാണ് ഇവിടെപറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു്.

സമാധാനം:—അല്ല; എന്തെന്നാൽ ആ ഹേതുവചനം സ്തുത്യർത്ഥമായിട്ടാകുന്നു (മറെറാന്നിനെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടിയാകുന്നു). 'ത്യാഗാച്ഛാന്തിരനന്തരം' (അ. 12, ശ്ലോ. 12) എന്നു പറഞ്ഞതു് കർമ്മഫലത്യാഗത്തെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നാകുന്നു. മുൻപറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അനേകനിഷ്ഠകളെ അനുഷ്ഠിപ്പാൻ ശക്തിയില്ലാത്ത അജ്ജുനനെ ഉദ്ദേശിച്ചാണ് അങ്ങനെ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതു്. അതുപോലെതന്നെ 'ന ഹി ദേഹഭൃതാ ശക്യം' എന്ന് ഇവിടെ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതും കർമ്മഫലത്യാഗത്തെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടിത്തന്നെയാകുന്നു. 'സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും മനസ്സുകൊണ്ടു സന്ന്യസിച്ചിട്ട് ഒന്നും ചെയ്യാതേയും ചെയ്യിക്കാതേയും നവദ്വാരമായിരിക്കുന്ന പുരത്തിലിരിക്കുന്നു' (അ. 5, ശ്ലോ. 13) എന്നുള്ള പക്ഷത്തെ എതിത്തുപറയുവാൻ ആക്കും കഴിയുന്നതല്ല. അതിനാൽ കർമ്മത്തിൽ അധികാരികളായവരെ ഉദ്ദേശിച്ചുതന്നെയാണ് സന്ന്യാസത്തേയും ത്യാഗത്തേയും സംബന്ധിച്ചുള്ള ഈ വികല്പം (സംശയം). എന്നാൽ പരമാത്ഥദശികളായ യാതൊരു സാംഖ്യന്മാരാണുള്ളതു് അവക്കു സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനനിഷ്ഠയിൽത്തന്നെയാണ് അധികാരം; മറെറാന്നിലുമല്ല. അതിനാൽ ഇവിടെ സൂചിപ്പിച്ചിട്ടുള്ള വികല്പങ്ങൾക്കു് അവർ ഒരിക്കലും അർഹന്മാരല്ല. ഇതിനെ നാം, 'വേദാവിനാശിനം' എന്ന ഘട്ടത്തിലും മൂന്നാമദ്ധ്യായത്തിൻെറ ആദിയിലും നല്ലവണ്ണം ഉപപാദിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

ഈ വികല്പഭേദങ്ങളിൽ (നിശ്ചയമായിട്ടുള്ളതിനെ) കേട്ടാലും—

നിശ്ചയം ശൃണു മേ തത്ര ത്യാഗേ ഭരതസത്തമ
ത്യാഗോ ഹി പുരുഷവ്യാഘ്ര ത്രിവിധഃ സംപ്രകീത്തിതഃ. 4

ഹേ ഭരതസത്തമ	അല്ലയോ ഭരതകുലശ്രേഷ്ഠ
തത്ര ത്യാഗേ	മേൽ പറഞ്ഞ ത്യാഗവിഷയത്തിൽ (ഇപ്രകാരം വിപ്രതിപന്നമായിരിക്കുന്ന ത്യാഗത്തിൽ)

നിശ്ചയം	നിശ്ചയത്തെ
മേ	എന്റെ വാക്കിൽനിന്നു്
ശൃണു	കേട്ടാലും
ഹി	എന്തെന്നാൽ
ഹേ പുരുഷവ്യാഘ്ര	അല്ലയോ പുരുഷശ്രേഷ്ഠ
ത്യാഗഃ	(കർമ്മ) ത്യാഗം
ത്രിവിധഃ	മൂന്നു വിധമായി (താമസാദിഭേദേന മൂന്നു വിധമായി)
സംപ്രകീർത്തിതഃ	(തത്ത്വവിത്തുക്കളാൽ) നല്ലവണ്ണം വേർതിരിച്ചു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ ഭരതകുലശ്രേഷ്ഠ, മേൽ പറഞ്ഞ ത്യാഗവിഷയത്തിൽ ഉള്ള നിശ്ചയത്തെ എന്നിൽനിന്നു കേട്ടാലും. എന്തെന്നാൽ, ഹേ പുരുഷശ്രേഷ്ഠ, ത്യാഗം മൂന്നുവിധമായി പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] തത്ര=മുൻകാണിക്കപ്പെട്ട ത്യാഗസന്ന്യാസവികല്പത്തിങ്കൽ; നിശ്ചയം മേ ശൃണു=നിശ്ചയത്തെ എന്റെ വാക്കിൽനിന്നു ധരിച്ചാലും. ഹേ ഭരതസത്തമ=ഭരതന്മാരിൽ വെച്ചു സാധുതമനായവനേ, ത്യാഗം, സന്ന്യാസം എന്നീ ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടു പറയപ്പെടുന്ന അർത്ഥം ഒന്നുതന്നെയാകുന്നുവെന്നുള്ള അഭിപ്രായത്തോടുകൂടിയാണു് ഭഗവാൻ ത്യാഗം എന്ന ഒരു പദത്തെ മാത്രം ഇവിടെ പ്രയോഗിച്ചതു്. ത്യാഗഃ ഹി=ത്യാഗം എന്നതു്; ത്രിവിധഃ സംപ്രകീർത്തിതഃ=താമസാദിത്രിപ്രകാരമായിട്ടു ശാസ്ത്രങ്ങളിൽ നല്ലവണ്ണം പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ത്യാഗം, സന്ന്യാസം എന്നീ ശബ്ദങ്ങളെക്കൊണ്ടു വാച്യമായ താമസാദിഭേദേന ത്രിപ്രകാരത്തിലുള്ള ത്യാഗം ആത്മാവിനെ അറിയാത്തവനും കർമ്മത്തിൽ അധികാരിയുമായവനെ മാത്രമേ സംബന്ധിക്കുകയുള്ളു. പരമാർത്ഥദർശിയെ സംബന്ധിക്കുകയില്ല; എന്നുള്ള അർത്ഥത്തെ മനസ്സിലാക്കുവാൻ വളരെ പ്രയാസമാകയാൽ ഈ വിഷയത്തെ സംബന്ധിച്ചുള്ള തത്ത്വത്തെ ഉപദേശിക്കുന്നതിന്നു് (ഞാനല്ലാതെ) മറെറാരുവൻ സമർത്ഥനാകുന്നില്ല. അതിനാൽ പരമാർത്ഥശാസ്ത്രാർത്ഥവിഷയമായും ഐശ്വരമായുമിരിക്കുന്ന നിശ്ചയത്തെ എന്നിൽനിന്നു നീ കേട്ടാലും (ഗ്രഹിച്ചാലും).

എന്നാൽ പിന്നെ ഈ നിശ്ചയം എന്താകുന്നു? ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

യജ്ഞദാനതപഃകർമ്മ ന ത്യാജ്യം * കാര്യമേവ തത്
യജ്ഞോ ദാനം തപശ്ചൈവ പാവനാനി മനീഷിണാം. 5

യജ്ഞദാനതപഃകർമ്മ	യജ്ഞദാനതപസ്സുകളാകിയ കർമ്മം
ന ത്യാജ്യം	ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടതല്ല
തത് കാര്യം ഏവ	അതു ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതുതന്നെ
യജ്ഞഃ	യജ്ഞവും
ദാനം	ദാനവും
തപഃ ച ഏവ	തപസ്സും
മനീഷിണാം	വിവേകികൾക്കു്
പാവനാനി	ചിത്തശുദ്ധിയെ ഉണ്ടാക്കുന്നവയാകുന്നു.

യജ്ഞദാനതപസ്സുകളാകിയ കർമ്മം ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടതല്ല. അതു ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതുതന്നെ. യജ്ഞവും ദാനവും തപസ്സും വിവേകികൾക്കു ചിത്തശുദ്ധികാരണങ്ങളാകുന്നു.

[ശാ—ഭാ] യജ്ഞം, ദാനം, തപസ്സ് എന്നീ ത്രിവിധകർമ്മം ത്യജിക്കപ്പെടേണ്ടതല്ല. അതു ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതുതന്നെ എന്തെന്നാൽ യജ്ഞവും ദാനവും തപസ്സും കർമ്മഫലത്തിലിച്ഛയില്ലാത്തവർക്കു വിശുദ്ധികാരണങ്ങളാകുന്നു.

ഏതാന്യപി തു കർമ്മാണി സംഗം ത്യക്ത്വാ ഫലാനി ച
കർത്തവ്യാനീതി മേ പാർത്ഥ നിശ്ചിതം മതമുത്തമം. 6

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ പാർത്ഥ
ഏതാനി കർമ്മാണി	
അപി തു	ഈ യജ്ഞാദികർമ്മങ്ങൾകൂടി
സംഗം ഫലാനി ച	കർത്തൃത്വാഭിനിവേശത്തേയും ഫലത്തേയും
ത്യക്ത്വാ	ഉപേക്ഷിച്ചു്
കർത്തവ്യാനി	ചെയ്യപ്പെടേണ്ടവയാകുന്നു
ഇതി	എന്നാണു്
മേ	എന്റെ

* 'യജ്ഞോ ദാനം തപഃ കർമ്മ ന ത്യാജ്യം' എന്നു പാഠാന്തരം.

നിശ്ചിതം	നിശ്ചിതമായും
ഉത്തമം	ഉത്തമമായുമുള്ള
മതം	അഭിപ്രായം.

അല്ലയോ പാത്ഥ, ഈ യജ്ഞാദികർമ്മങ്ങളുംകൂടി കർത്തൃത്വാഭിനിവേശത്തേയും ഫലത്തേയുമുപേക്ഷിച്ച് ചെയ്യപ്പെടേണ്ടവയാകുന്നവയെന്നാണ് എന്റെ നിശ്ചിതമായും ശ്രേഷ്ഠമായുമുള്ള അഭിപ്രായം.

[ശാം-ഭാ] ഏതാനി കർമ്മാണി അപി തു=പാവനങ്ങളാണെന്നു പറയപ്പെട്ട യജ്ഞദാനതപസ്സുകളാകിയ ഈ കർമ്മങ്ങൾ; സംഗം ഫലാനി ച ത്യക്ത്വാ=അവയിൽ ആസക്തിയേയും അവയുടെ ഫലത്തേയും ഉപേക്ഷിച്ച്; കത്തവ്യാനി = അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ടവയാകുന്നു; ഇതി മേ നിശ്ചിതം ഉത്തമം മതം=എന്നാണ് എന്റെ നിശ്ചിതമായും ഉത്തമമായുമുള്ള മതം.

'നിശ്ചയം ശൃണു മേ തത്ര' എന്നിങ്ങനെ (4-ാം ശ്ലോകത്തിൽ ഭഗവാൻ) പ്രസ്താവിച്ചു. പാവനത്വത്തെ അതിന്നുള്ള ഹേതുവായും പറഞ്ഞു. അതിന്റെ ശേഷം ഭഗവാൻ 'ഏതാന്യപി കർമ്മാണി കത്തവ്യാനി ഇത്യേതന്നിശ്ചിതം മതമുത്തമം=ഈ കർമ്മങ്ങളുംകൂടി ചെയ്യപ്പെടേണ്ടവയാകുന്നു എന്നാണ് എന്റെ നിശ്ചിതമായും ഉത്തമമായുമുള്ള അഭിപ്രായം' എന്നു പറഞ്ഞതു മുൻപ്രതിജ്ഞാതമായ അത്ഥത്തെ ഉപസംഹരിക്കുക മാത്രമാകുന്നു. 'ഏതാന്യപി തു കർമ്മാണി' എന്നുള്ളതു പുതിയതായി പ്രസ്താവിക്കുന്ന ഒരു വിഷയമല്ല. എന്തെന്നാൽ ഈ പ്രകൃതത്തിൽ പ്രതിപാദിക്കപ്പെടുന്ന വിഷയത്തെ സംബന്ധിച്ചതന്നെ ആ ഭാഗത്തെ വ്യാഖ്യാനിക്കുന്നതു് അധികം നല്ലതായിരിക്കുന്നതാണ്. സംഗത്തോടുകൂടിയവനും ഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവനുമായവന്നു് ഈ കർമ്മങ്ങൾ ബന്ധഹേതുക്കളായി ഭവിക്കുന്നുവെങ്കിലും മോക്ഷേച്ഛുവിന്നു് ഇവ ചെയ്യപ്പെടേണ്ടവയാണെന്നുള്ള അത്ഥത്തെ കാണിപ്പാനാണ് 'അപി' ശബ്ദം. അല്ലാതെ കത്തവ്യങ്ങളായ കർമ്മങ്ങൾ ഇനിയുമുണ്ടു് എന്നു സൂചിപ്പിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടിയല്ല 'ഏതാന്യപി' എന്നു പറഞ്ഞതു്. മററു ചിലർ ഇങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിക്കുന്നു—നിത്യകർമ്മ

ങ്ങൾക്ക ഫലമില്ലായ്കയാൽ 'സംഗത്തേയും ഫലത്തേയുമുപേക്ഷിച്ച്' എന്ന പറഞ്ഞതു ശരിയല്ല. അതിനാൽ 'ഏതാന്യപി കർമ്മാണി' എന്നതിന്ന് നിത്യകർമ്മങ്ങളിൽനിന്നന്യമായ കാമ്യകർമ്മങ്ങൾകൂടി ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതാകുന്നു; അപ്പോൾ പിന്നെ യജ്ഞദാനതപസ്സുകളാകിയ കർമ്മങ്ങളുടെ കാര്യം പറയുവാനുണ്ടോ, എന്നർത്ഥമാകുന്നു.

അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ 'യജ്ഞോ ദാനം തപശ്ചൈവ പാവനാനി മനീഷിണാം' എന്ന വചനംകൊണ്ടു നിത്യകർമ്മങ്ങളും ഫലത്തോടുകൂടിയവയാണെന്നു പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. നിത്യകർമ്മങ്ങൾകൂടി ബന്ധഹേതുക്കളാണെന്നു ശങ്കിച്ച് അവയെ ഉപേക്ഷിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്ന മുമുക്ഷുവിന്നു പിന്നെ കാമ്യകർമ്മങ്ങളിൽ പ്രസംഗമുണ്ടാകുമോ? 'ദൂരേണ ഹ്യവരം കർമ്മ' (അ. 2, ശ്ലോ. 49) എന്നിങ്ങനെ കാമ്യകർമ്മത്തെ നിന്ദിക്കുന്നതിനാലും, 'യജ്ഞാർത്ഥാത് കർമ്മണോന്യത്ര' (അ. 3, ശ്ലോ. 9) എന്നും, 'ത്രൈഗുണ്യവിഷയാ വേദാഃ' (അ. 2, ശ്ലോ. 45) എന്നും, 'ത്രൈവിദ്യാ മാം സോമപാഃ' (അ. 9, ശ്ലോ. 20) എന്നും, 'ക്ഷീണേ പുണ്യേ മർത്ത്യലോകം വിശന്തി' (അ. 9, ശ്ലോ. 29) എന്നും ഉള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ട് കാമ്യകർമ്മങ്ങൾ ബന്ധഹേതുക്കളാണെന്നു നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതിനാലും, പ്രകൃതവിഷയത്തിൽനിന്ന് അവ വളരെ ദൂരെയാകയാലും, 'ഏതാന്യപി' എന്ന ശബ്ദങ്ങൾ കാമ്യകർമ്മങ്ങളെ സൂചിപ്പിക്കുന്നില്ല.

അതുകൊണ്ട് അജ്ഞനായും അതിനാൽ അധികൃതനായുമിരിക്കുന്ന മോക്ഷേച്ഛുവിന്ന്—

> നിയതസ്യ തു സന്ന്യാസഃ കർമ്മണോ നോപപദ്യതേ
> മോഹാത്തസ്യ പരിത്യാഗസ്താമസഃ പരികീർത്തിതഃ. 7

നിയതസ്യ തു	എന്നാൽ അവശ്യം ചെയ്യേണ്ടതായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള
കർമ്മണഃ	കർമ്മത്തിന്റെ
സന്ന്യാസഃ	പരിത്യാഗം
ന ഉപപദ്യതേ	ശരിയല്ല
മോഹാത്	അവിവേകംനിമിത്തം

തസ്യ	അതിന്റെ (ആ കർമ്മത്തിന്റെ)
പരിത്യാഗഃ	പരിത്യാഗം
താമസഃ	താമസമെന്നു്
പരികീർത്തിതഃ	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അവശ്യം ചെയ്യേണ്ടതായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മത്തിന്റെ ത്യാഗം ശരിയായിട്ടുള്ളതല്ല. അവിവേകംനിമിത്തമുള്ള അതിന്റെ ത്യാഗം താമസം എന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] നിയതസ്യ കർമ്മണഃ=നിത്യമായ കർമ്മത്തിന്റെ; സന്ന്യാസഃ=പരിത്യാഗം; ന ഉപപദ്യതേ=ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ അതു് അജ്ഞനായവനെ ശുദ്ധീകരിക്കുന്നുവെന്നു സമ്മതിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. മോഹാത്=അജ്ഞാനംനിമിത്തം; തസ്യ പരിത്യാഗഃ=നിയതകർമ്മത്തിന്റെ പരിത്യാഗം. നിയതകർമ്മം അവശ്യം ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതാകുന്നുവെന്നു പറയുകയും, പിന്നെ അതിനെ ത്യജിക്കുകയും ചെയ്യുന്നതു് അന്യോന്യവിരുദ്ധമാകുന്നു. അതിനാൽ അപ്രകാരമുള്ള പരിത്യാഗം അജ്ഞാനംനിമിത്തമാകുന്നു; അതു താമസമെന്നും പറയപ്പെടുന്നു. മോഹംതന്നെ തമസ്സാകുന്നു.

അതിന്നും പുറമെ—

ദുഃഖമിത്യേവ യത് കർമ്മ കായക്ലേശഭയാത്ത്യജേത്
സ കൃത്വാ രാജസം ത്യാഗം നൈവ ത്യാഗഫലം ലഭേത്. 8

(യഃ)	ഏവൻ
ദുഃഖം ഇതി ഏവ	ദുഃഖമാണു് എന്നു വിചാരിച്ചു്
കായക്ലേശഭയാത്	ശരീരായാസഭയംകൊണ്ടു്
യത് കർമ്മ	യാതൊരു കർമ്മത്തെ
ത്യജേത്	ത്യജിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ
രാജസം	രാജസമായ
ത്യാഗം	ത്യാഗത്തെ
കൃത്വാ	ചെയ്തു്
ത്യാഗഫലം	(ജ്ഞാനനിഷ്ഠാലക്ഷണമായ) ത്യാഗഫലത്തെ
ന ഏവ ലഭേത്	ലഭിക്കുന്നില്ല.

ഏവൻ ദുഃഖമാണ് എന്ന വിചാരത്തോടുകൂടി ശരീരായാസഭയം നിമിത്തം നിത്യകർമ്മത്തെ ത്യജിക്കുന്നുവോ അവൻ രാജസമായ ത്യാഗത്തെ ചെയ്തു് (ജ്ഞാനനിഷ്ഠാലക്ഷണമായ) ത്യാഗഫലത്തെ ലഭിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] കായക്ലേശഭയാത് = ശരീരദുഃഖഭയം നിമിത്തം. ത്യാഗഫലം = ജ്ഞാനപൂർവ്വകമായ സർവ്വകർമ്മത്യാഗത്തിൻെറ മോക്ഷമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന ഫലത്തെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

എന്നാൽ സാത്ത്വികമായ ത്യാഗമേതാകുന്നു?—ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

കാര്യമിത്യേവ യത് കർമ്മ നിയതം ക്രിയതേऽർജ്ജുന
സംഗം ത്യക്ത്വാ ഫലം ചൈവ സ ത്യാഗഃ സാത്ത്വികോ മതഃ. 9

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
നിയതം	ആവശ്യം ചെയ്യേണ്ടതായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള
കർമ്മ	കർമ്മം
കാര്യം ഏവ ഇതി	ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതുതന്നെ എന്നറിഞ്ഞു്
സംഗം	അഭിനിവേശത്തേയും (അഭിമാനത്തേയും)
ഫലം ച ഏവ	ഫലത്തേയും
ത്യക്ത്വാ	ഉപേക്ഷിച്ച്
ക്രിയതേ ഇതി യത്	ചെയ്യപ്പെടുന്നുവെന്നുള്ള യാതൊന്നോ
സഃ ത്യാഗഃ	അപ്രകാരമുള്ള ത്യാഗം
സാത്ത്വികഃ	സാത്ത്വികമായതെന്നു്
മതഃ	നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ആവശ്യം ചെയ്യേണ്ടതായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മം, ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതുതന്നെ എന്നറിഞ്ഞു് സംഗത്തേയും ഫലത്തെയുമുപേക്ഷിച്ച്, ചെയ്യപ്പെടുമ്പോൾ ആ ത്യാഗം സാത്ത്വികമാകുന്നുവെന്നു നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] ഭഗവാൻെറ ഈ വചനം, നാം മുൻപ് പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതുപോലെ, നിത്യകർമ്മങ്ങൾ ഫലത്തോടുകൂടിയവ

യാകുന്നുവെന്നതിലേക്ക പ്രമാണമാകുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ—നിത്യ കർമ്മങ്ങൾക്ക ഫലം ശ്രുതികളിൽ പറയപ്പെട്ടിട്ടില്ലെങ്കിലും കർമ്മം ചെയ്യുന്നവന്നു് സ്വാത്മശുദ്ധി, പ്രത്യവായദോഷ * പരിഹാരം എന്നിങ്ങനെയുള്ള ഫലമുണ്ടാകുന്നുവെന്നു് അജ്ഞനായവൻ കല്പിക്കുമായിരിക്കാം. 'ഫലം ത്യക്ത്വാ' എന്നു പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു് ആ കല്പനയേയും നിരാകരിക്കുന്നു. അതിനാൽ 'സംഗം ത്യക്ത്വാ ഫലം ച' എന്നു പറഞ്ഞതു സാധുവായിരിക്കുന്നു. സ ത്യാഗഃ=നിത്യകർമ്മങ്ങളിലുള്ള സംഗത്തിൻേറയും, അവയുടെ ഫലത്തിൻേറയും പരിത്യാഗം. സാത്ത്വികഃ മതഃ= സാത്ത്വികമാകുന്നുവെന്നാണു് അഭിമതം.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ത്രിപ്രകാരമുള്ള കർമ്മപരിത്യാഗത്തെയാണ ഈ പ്രകൃതത്തിൽ സന്ന്യാസമെന്നു പറഞ്ഞതു്. അവയിൽ രാജസതാമസങ്ങളായ കർമ്മ ത്യാഗത്തെപ്പററി പറഞ്ഞു. ഇവിടെ സംഗഫലത്യാഗത്തെ മൂന്നാമത്തെ (കർമ്മ) ത്യാഗമായി പറഞ്ഞതെങ്ങനെ? ഇതു താഴെപ്പറയുന്ന കൂട്ടത്തിലാകുന്നു— മൂന്നു ബ്രാഹ്മണർ വന്നിട്ടുണ്ടു്. അവരിൽ രണ്ടുപേർ ആറു ശാസ്ത്രത്തിൽ നിപുണന്മാരാകുന്നു. മൂന്നാമത്തെ ആൾ ഒരു ക്ഷത്രിയനാണു്.

സമാധാനം:—ഇവിടെ ആ ദോഷമില്ല. എന്തെന്നാൽ കർമ്മത്യാഗവും കർമ്മഫലപരിത്യാഗവും രണ്ടും ത്യാഗവിഷയത്തിൽ, സമമാകുന്നു. എങ്കിലും കർമ്മപരിത്യാഗത്തേയും കർമ്മഫലപരിത്യാഗത്തേയും കൂട്ടിവെച്ചു നോക്കുമ്പോൾ കർമ്മഫലപരിത്യാഗം വളരെ മേലേയാണു് എന്നിങ്ങനെ ഫലത്യാഗത്തെ സ്തുതിക്കുകയാണു് ഈ പ്രകരണത്തിൻെറ ഉദ്ദേശ്യം. വാസ്തവത്തിൽ കർമ്മത്യാഗത്തിന്നും ഫലാഭിസന്ധിത്യാഗത്തിന്നും ത്യാഗം എന്ന സംഗതിയിൽ സമാനത്വം (തുല്യത) ഉണ്ടു്. അതിനാൽ ഇവിടെ കർമ്മത്യാഗത്തെ രാജസതാമസത്യാഗമെന്നു നിന്ദിച്ചിട്ടു് കർമ്മഫലാഭിസന്ധിത്യാഗത്തെ 'സ ത്യാഗഃ സാത്ത്വികോ മതഃ' എന്നിങ്ങനെ സാത്ത്വികത്യാഗമെന്നു സ്തുതിക്കുന്നു.

---

* നിത്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യാഞ്ഞാലുണ്ടാകുന്ന ദോഷത്തിന്നു പ്രത്യവായം എന്നു പറയുന്നു.

[ശം-ഭാ] (കർമ്മയോഗത്തിന്നു്) അധികാരിയായവൻ സംഗത്തേയും ഫലാഭിസന്ധിയേയും പരിത്യജിച്ചു് നിത്യ കർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുമ്പോൾ ഫലരാഗാദിമാലിന്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു് അശുദ്ധമാകാതെയിരിക്കുന്നതും നിത്യകർമ്മങ്ങളെക്കൊണ്ടു സംസ്കരിക്കപ്പെടുന്നതുമായ അവന്റെ അന്തഃകരണം വിശുദ്ധമായി ഭവിക്കുന്നു. അന്തഃകരണം വിശുദ്ധമായും പ്രസന്നമായും ഭവിക്കുമ്പോൾ അതു് ആത്മാലോചനത്തിന്നു യോഗ്യമായി ഭവിക്കുന്നു. നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടു വിശുദ്ധമായിട്ടുള്ള അന്തഃകരണത്തോടുകൂടിയവനും ആത്മജ്ഞാനാഭിമുഖനുമായവന്നു് എങ്ങനെയാണു ക്രമേണ ആത്മജ്ഞാനത്തിൽ നിഷ്ഠയുണ്ടാകുന്നതു് എന്നുപദേശിക്കുന്നതിന്നായി ഭഗവാൻ ആരംഭിക്കുന്നു:

ന ദ്വേഷ്ട്യകുശലം കർമ്മ കുശലേ നാനുഷജ്ജതേ
ത്യാഗീ സത്ത്വസമാവിഷ്ടോ മേധാവീ ഛിന്നസംശയഃ. 10

സത്ത്വസമാവിഷ്ടഃ	സത്ത്വഗുണപ്രധാനനായവനും (സത്ത്വഗുണം വ്യാപിച്ചിരിക്കുന്നവനും)
മേധാവീ	സ്ഥിരമായ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവനും
ഛിന്നസംശയഃ	മിഥ്യാജ്ഞാനരഹിതനുമായ
ത്യാഗീ	(സാത്ത്വിക) ത്യാഗീ
അകുശലം	ദുഃഖത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായ
കർമ്മ	കർമ്മത്തെ
ന ദ്വേഷ്ടി	ദ്വേഷിക്കുന്നില്ല
കുശലേ	സുഖകരമായ കർമ്മത്തിൽ
ന അനുഷജ്ജതേ	പ്രീതിയെ ചെയ്യുന്നില്ല.

സത്ത്വഗുണപ്രധാനനും, സ്ഥിരബുദ്ധിയും മിഥ്യാജ്ഞാനരഹിതനുമായ ത്യാഗി ദുഃഖാവഹമായ കർമ്മത്തെ ദ്വേഷിക്കുന്നില്ല; സുഖകരമായ കർമ്മത്തിൽ സജ്ജിക്കുന്നതുമില്ല.

[ശം-ഭാ] അകുശലം കർമ്മ=അശോഭനമായും ശരീരത്തെ ഉത്പാദിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ സംസാരകാരണമായുമിരിക്കുന്ന കാമ്യകർമ്മത്തെ; ന ദ്വേഷ്ടി= (അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന അകുശല കർമ്മത്തെ) അവൻ നിന്ദിക്കുകയോ, അല്ലെങ്കിൽ 'ഇതുകൊണ്ടെന്തു പ്രയോജനം' എന്നു വിചാരിക്കുകയോ ചെയ്യുന്നില്ല.

കുശലേ—ശോഭനമായ നിത്യകർമ്മത്തിൽ; ന അനുഷജ്ജതേ—'ചിത്തശുദ്ധിദ്വാരേണ ജ്ഞാനമുണ്ടാക്കി തന്നിഷ്ഠനാക്കിത്തീർക്കുകയാൽ (ശോഭനമായ നിത്യകർമ്മങ്ങൾ) മോക്ഷഹേതുവാകുന്നു' എന്നിങ്ങനെ വിചാരിച്ച് അവയിൽ അനുഷംഗത്തെ—പ്രീതിയെ ചെയ്യുന്നില്ല. ശോഭനകർമ്മങ്ങളിലുംകൂടി പ്രയോജനത്തെ കാണാത്തതിനാൽ അവൻ അവയിൽ പ്രീതനായിരിക്കുന്നില്ല എന്നർത്ഥം. അവൻ എന്തൊരു മാതിരിക്കാരനാകുന്നു?—അവൻ മുൻപറയപ്പെട്ട (കർമ്മത്തിൽ) സംഗത്തേയും (തത്)ഫലത്തേയും പരിത്യജിച്ചിട്ടുള്ള ത്യാഗിയാകുന്നു. അവൻ കർമ്മത്തിൽ സംഗത്തേയും തത്ഫലത്തേയും ഉപേക്ഷിച്ച് നിത്യകർമ്മത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നവനാകുന്നു. എപ്പോഴാണ് അവൻ അകുശലകർമ്മത്തെ ദ്വേഷിക്കുകയും, കുശലകർമ്മത്തിൽ സജ്ജിക്കുകയും ചെയ്യുന്നില്ല എന്നു പറയപ്പെടുന്നത്—(സത്വസമാവിഷ്ടഃ =) അവൻ ആത്മനാത്മവിവേകജ്ഞാനത്തിന്നു ഹേതുവായിരിക്കുന്ന സത്വഗുണത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന സമയം. സത്വഗുണത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവെന്നതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ അവൻ (മേധാവീ) ആത്മജ്ഞാനലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന പ്രജ്ഞയോടുകൂടിയവനായി ഭവിക്കുന്നു. മേധാവിയായിരിക്കുന്നുവെന്നതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ അവൻ അവിദ്യാകൃതമായസംശയമില്ലാത്തവനായി ഭവിക്കുന്നു—'ആത്മസ്വരൂപത്തിൽ തന്നെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതാണ് ഉത്കൃഷ്ടമായ മുക്തിസാധനം, വേറെ ഒന്നുമല്ല', എന്നിങ്ങനെയുള്ള നിശ്ചയത്തോടുകൂടി അവൻ ഛിന്നസംശയനായി ഭവിക്കുന്നു (അവന്റെ) സംശയങ്ങൾ ഛേദിക്കപ്പെടുന്നു).

കർമ്മയോഗത്തിന്നധികാരിയായ പുരുഷൻ മുൻപറഞ്ഞ പ്രകാരമുള്ള കർമ്മയോഗാനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടു ക്രമേണ ശുദ്ധാന്തഃകരണനായി ഭവിക്കുന്നു—അതിന്റെ ശേഷം, ജന്മാദിവികാരങ്ങളില്ലാത്തനിമിത്തം നിഷ്ക്രിയനായിരിക്കുന്ന ആത്മാതന്നെയാണ് താൻ എന്നറിഞ്ഞിട്ട് അവൻ സകലകർമ്മങ്ങളേയും മനസ്സുകൊണ്ടു സന്ന്യസിച്ച് താൻ ഒന്നും ചെയ്യാതെയും ചെയ്യിക്കാതെയുമിരിക്കുന്നു. അപ്പോൾ അവൻ നൈഷ്കർമ്മ്യലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനനിഷ്ഠയെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

ഇങ്ങനെ മുൻപ് പറയപ്പെട്ട കർമ്മയോഗത്തിൻെറ പ്രയോജനം ഈ ശ്ലോകംകൊണ്ടു വിവരിക്കപ്പെട്ടു.

ന ഹി ദേഹഭൃതാ ശക്യം ത്യക്തും കർമ്മാണ്യശേഷതഃ
യസ്തു കർമ്മഫലത്യാഗീ സ ത്യാഗീത്യഭിധീയതേ. 11

ദേഹഭൃതാ	ദേഹാഭിമാനത്തോടുകൂടിയവനാൽ
കർമ്മാണി	കർമ്മങ്ങളെ
അശേഷതഃ	മുഴുവൻ
ത്യക്തും	ഉപേക്ഷിക്കുന്നതിന്നു്
ന ഹി ശക്യം	കഴിയുന്നില്ല
യഃ തു	എന്നാൽ ഏവൻ
കർമ്മഫലത്യാഗീ	കർമ്മഫലത്തെ ത്യജിക്കുന്നവനായിരിക്കുന്നുവോ
സഃ	അവൻ (തന്നെയാണു്)
ത്യാഗീ ഇതി	(മുഖ്യ) ത്യാഗി എന്നു്
അഭിധീയതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

ദേഹാഭിമാനത്തോടുകൂടിയവന്നു കർമ്മങ്ങളെ തീരെ ഉപേക്ഷിപ്പാൻ കഴിയുന്നതല്ല. എന്നാൽ ഏവൻ കർമ്മഫലത്തെ പരിത്യജിക്കുന്നുവോ അവൻ (മുഖ്യ) ത്യാഗി എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം--ഭാ] ഹി—എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ; ദേഹഭൃത്—ദേഹത്തെ ഭരിക്കുന്നവൻ. ദേഹമാണു് ആത്മാ എന്നഭിമാനിക്കുന്നവനെയാണു് ദേഹഭൃത് എന്നു പറയുന്നതു്. വിവേകിയെ ദേഹഭൃത് എന്നു പറഞ്ഞുകൂട. എന്തെന്നാൽ 'വേദാവിനാശിനം' എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു് വിവേകി കർത്തൃത്വാധികാരത്തിൽനിന്നു നിവർത്തിതനാണെന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടു് അപ്രകാരം ദേഹഭൃത്തായിരിക്കുന്ന അജ്ഞന്നു് കർമ്മങ്ങളെ തീരെ ഉപേക്ഷിപ്പാൻ കഴിയുന്നതല്ല. അതിനാൽ അധികൃതനായിരിക്കുന്ന യാതൊരു അജ്ഞൻ കർമ്മഫലത്തിലുള്ള ഇച്ഛയെ മാത്രം സന്ന്യസിച്ചു നിത്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നുവോ അവൻ, (വാസ്തവത്തിൽ) കർമ്മിയാണെങ്കിലും, ത്യാഗി എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. 'ത്യാഗി' എന്ന ശബ്ദം (കർമ്മഫലത്യാ

ഗത്തെ) സ്തുതിക്കുന്നതിനുവേണ്ടിയാണ് പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നതു്. അതിനാൽ, പരമാത്മദർശിയായിരിക്കുന്ന അദേഹഭൃത്തിനു്—ദേഹവുമാത്മാവുമൊന്നാണെന്നുള്ള ഭാവനയില്ലാത്തവനു്—മാത്രമേ കർമ്മത്തെ നിശ്ശേഷം സന്ന്യസിപ്പാൻ കഴിയുകയുള്ളു.

സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും പരിത്യജിച്ചതുകൊണ്ടു് എന്താണു് പ്രയോജനം?—ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

അനിഷ്ടമിഷ്ടം മിശ്രം ച ത്രിവിധം കർമ്മണഃ ഫലം
ഭവത്യത്യാഗിനാം പ്രേത്യ ന തു സന്ന്യാസിനാം ക്വചിത്. 12

അനിഷ്ടം	ദുഃഖകരമായതു് (പാപകർമ്മഫലമായ നരകത്വം)
ഇഷ്ടം	സുഖകരമായതു് (പുണ്യകർമ്മഫലമായ ദേവത്വം)
മിശ്രം ച	സുഖദുഃഖമിശ്രത്തിന്നു കാരണമായതു് (പാപപുണ്യമിശ്രഫലമായ മനുഷ്യത്വം)
ത്രിവിധം	ഇങ്ങനെ മൂന്നുവിധമായ
കർമ്മണഃ ഫലം	കർമ്മഫലം
അത്യാഗിനാം	ഫലേച്ഛയോടുകൂടി കർമ്മംചെയ്യുന്നവർക്കു് (സകാമന്മാർക്കു്)
പ്രേത്യ	മരണശേഷം
ഭവതി	ഉണ്ടാകുന്നു
സന്ന്യാസിനാം തു	എന്നാൽ ഫലേച്ഛകൂടാതെ കർമ്മംചെയ്യുന്നവർക്കു്
ക്വചിത്	ഒരിക്കലും
ന (ഭവതി)	ഉണ്ടാകുന്നില്ല.

ദുഃഖകരമായതു്, സുഖകരമായതു്, സുഖദുഃഖമിശ്രമായതു്, ഇങ്ങനെ മൂന്നുവിധമായ കർമ്മഫലം ഫലേച്ഛയോടുകൂടി കർമ്മം ചെയ്യുന്നവർക്കു മരണശേഷം സംഭവിക്കുന്നു. എന്നാൽ ഫലേച്ഛകൂടാതെ കർമ്മംചെയ്യുന്നവർക്കു് ഒരിക്കലും സംഭവിക്കുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] അനിഷ്ടം = നരകതിര്യഗാദിലക്ഷണമായതു്. ഇഷ്ടം=ദേവാദിലക്ഷണമായതു്. മിശ്രം = ഇഷ്ടാനിഷ്ടങ്ങൾ കൂടിയിരിക്കുന്ന മനുഷ്യലക്ഷണമായതു്. (ഏവം) ത്രിവിധം= ഇങ്ങനെ മൂന്നുപ്രകാരമായ; കർമ്മണഃ ഫലം=ധർമ്മാധർമ്മ ലക്ഷണമായ കർമ്മത്തിന്റെ ഫലം. ഫലമെന്നതു് ബാഹ്യമായ അനേകകാരകവ്യാപാരങ്ങൾകൊണ്ടുണ്ടാകുന്നതാകുന്നു. അതു് ഇന്ദ്രജാലക്കാരന്റെ കൺകെട്ടുപോലെ അവിദ്യാകൃതമാകുന്നു; മഹത്തായ മോഹത്തേയുമുണ്ടാക്കുന്നു. അതു പ്രത്യഗാത്മാവിന്റെ വളരെ സമീപത്തിലിരിക്കുന്നപോലെ തോന്നുന്നു. അവിദ്യയിൽനിന്നുണ്ടായിരിക്കുന്ന കർമ്മഫലം അവിദ്യാമിശ്രിതമായിരിക്കുന്നതിനാൽ അതു വസ്തുതഃ ആത്മാവിൽ ചേൎന്നിരിക്കുന്നില്ല എന്നൎത്ഥം. അതു (ഫല്ഗുതയാ=) നിസ്സാരമായിരിക്കുന്നതിനാൽ (ലയം ഗച്ഛതി=) ലയത്തെ—അദൎശനത്തെ—പ്രാപിക്കുന്നു. അതിനാൽ ഫലം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഇങ്ങനെയുള്ള ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ (കർമ്മ)ഫലം; അത്യാഗിനാം = കർമ്മികളായിരിക്കുന്ന അജ്ഞന്മാൎക്കു്— പരമാൎത്ഥത്തിൽ സന്ന്യാസികളല്ലാത്തവൎക്കു്; പ്രേത്യ=ശരീരം നശിച്ചതിന്റെ ശേഷം; ഭവതി=ഉണ്ടാകുന്നു. ന തു സന്ന്യാസിനാം ക്വചിത്=എന്നാൽ പരമഹംസപരിവ്രാജകന്മാരും കേവലജ്ഞാനനിഷ്ഠയിൽത്തന്നെയിരിക്കുന്നവരുമായ പരമാൎത്ഥസന്ന്യാസികൾക്കു് (അങ്ങനെയുള്ള കർമ്മഫലം) ഒരിക്കലും സംഭവിക്കുന്നതല്ല. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, കേവലസമ്യഗ്ദൎശനനിഷ്ഠ, അവിദ്യ മുതലായ സംസാരബീജത്തെ ഒരിക്കലും നശിപ്പിക്കാതെ ഇരിക്കുന്നതല്ല എന്നൎത്ഥം.

അതിനാൽ പരമാൎത്ഥദൎശിയായിരിക്കുന്നവന്നു മാത്രമേ കർമ്മങ്ങളുടെ അശേഷസന്ന്യാസം സംഭവിക്കുകയുള്ളൂ. (കർമ്മങ്ങളെ നിശ്ശേഷം സന്ന്യസിക്കുന്നതിന്നു സാധിക്കുന്നുള്ളൂ). എന്തെന്നാൽ ക്രിയാകാരകഫലങ്ങൾ ആത്മാവിൽ അവിദ്യയാൽ ആരോപിതങ്ങളാകുന്നു. (സമ്യഗ്ദൎശനംകൊണ്ടു് അവിദ്യ നിവൎത്തിക്കുമ്പോൾ തദാരോപിതക്രിയാകാരകാദിയും നിവൎത്തിക്കുന്നു. അതിനാൽ പരമാൎത്ഥദൎശിക്കു മാത്രമേ അശേഷകർമ്മസന്ന്യാസം സംഭവിക്കുന്നുള്ളുവെന്നൎത്ഥം.) എന്നാൽ ക്രിയാകൎത്താകാരകങ്ങൾ എന്നീ രൂപമായിരിക്കുന്ന ദേഹാദി

യെ ആത്മാവായി കാണുന്ന അജ്ഞന്നു് അശേഷകർമ്മസന്ന്യാസം സംഭവിക്കുന്നതല്ല. ഈ സംഗതിയെ ഭഗവാൻ താഴെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു കാണിക്കുന്നു:

പഞ്ചൈമാനി*മഹാബാഹോ കാരണാനി നിബോധ മേ
സാംഖ്യേ കൃതാന്തേ പ്രോക്താനി സിദ്ധയേ സർവ്വകർമ്മണാം. 13

ഹേ മഹാബാഹോ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
സർവ്വകർമ്മണാം	സർവ്വകർമ്മങ്ങളുടെ
സിദ്ധയേ	സിദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു് (നിഷ്പത്തിക്കായിക്കൊണ്ടു്)
കൃതാന്തേ	കർമ്മം അവസാനിക്കുന്നതും
സാംഖ്യേ	ബ്രഹ്മസ്വരൂപത്തെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതുമായ വേദാന്തശാസ്ത്രത്തിൽ
പ്രോക്താനി	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന
ഇമാനി പഞ്ചകാരണാനി	ഈ അഞ്ചു കാരണങ്ങളെ
മേ (വചനാത്)	എന്റെ വാക്കിൽനിന്നു്
നിബോധ	അറിഞ്ഞാലും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന. സർവ്വകർമ്മങ്ങളുടേയും സിദ്ധിക്കായിക്കൊണ്ടു് കർമ്മസമാപ്തി വരുത്തുന്നതും ബ്രഹ്മസ്വരൂപത്തെ പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതുമായ വേദാന്തശാസ്ത്രത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്ന ഈ അഞ്ചു കാരണങ്ങളെ എന്റെ വാക്കിൽനിന്നു കേട്ടാലും.

[ശം-ഭാ] ഇമാനി—ഇനി പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന. കാരണാനി—കാരണങ്ങളെ (നിർവ്വർത്തകങ്ങളെ) നിബോധ—അറിഞ്ഞാലും; ഇനി പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നതിനെ മനസ്സിരുത്തികേൾക്കുന്നതിന്നും, വിഷയംതന്നെ മാറിയെന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നും ആകുന്നു. 'എന്റെ വാക്കിൽനിന്നറിഞ്ഞാലും' എന്നു ഭഗവാൻ നിഷ്കർഷിച്ചു പറഞ്ഞതു്. ഈ കാരണങ്ങൾ ജ്ഞാതവ്യങ്ങളാണു് എന്നു പറഞ്ഞു ഭഗവാൻ അവയെ സ്തുതിക്കുന്നു. സാംഖ്യേ—സാംഖ്യത്തിൽ. സാംഖ്യം—യാതൊരു ശാസ്ത്രത്തിലാണു് അറിയപ്പെടേണ്ടതായ സകലപദാർത്ഥങ്ങളും പ്രതിപാദിക്കപ്പെടുന്നതു് ആ ശാസ്ത്രം സാംഖ്യം—വേദാന്തം. 'കൃതാന്തേ'

* 'പഞ്ചൈതാനി' എന്നു പാഠാന്തരം.

എന്ന പദം 'സാംഖ്യേ' എന്നതിൻെറ വിശേഷണമാകുന്നു. കൃതാന്തേ—കൃതം—കർമ്മം. അതിൻെറ അന്തം—പരിസമാപ്തി—യാതൊന്നിങ്കലോ അതു കൃതാന്തം. കർമ്മാന്തം എന്നർത്ഥം. കൃതാന്തേ സാംഖ്യേ – കർമ്മത്തിൻെറ പരിസമാപ്തി വരുത്തുന്നതായ വേദാന്തശാസ്ത്രത്തിൽ. 'യാവാനർത്ഥ ഉദപാനേ' (അ. 2, ശ്ലോ. 46). 'സർവ്വം കർമ്മാഖിലം പാർത്ഥ ജ്ഞാനേ പരിസമാപ്യതേ' (അ. 4, ശ്ലോ. 33). എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ട് ആത്മജ്ഞാനമുണ്ടാകുമ്പോഠം സർവ്വ കർമ്മങ്ങളും നിവർത്തിക്കുന്നുവെന്നു കാണിക്കുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ട് ആത്മജ്ഞാനത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്നതായ സാംഖ്യത്തിൽ—സർവ്വകർമ്മപരിസമാപ്തി വരുത്തുന്നതായ വേദാന്തശാസ്ത്രത്തിൽ—ഈ അഞ്ചു കാരണങ്ങഠം. സർവ്വകർമ്മണാം സിദ്ധയേ—) സർവ്വകർമ്മങ്ങളുടെയും നിഷ്പത്തിക്കായിക്കൊണ്ട് (കഥിതാനി—) പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. (അവയെ എൻെറ വാക്കിൽനിന്നു ഗ്രഹിച്ചാലും എന്നു സംബന്ധിപ്പിക്കണം.)

അവ ഏതെല്ലാമാണെന്നു പറയാം.

അധിഷ്ഠാനം തഥാ കർത്താ കരണം ച പൃഥഗ്വിധം
വിവിധാശ്ച പൃഥക് ചേഷ്ടാ ദൈവം ചൈവാത്ര പഞ്ചമം. 14

അധിഷ്ഠാനം	ശരീരവും
തഥാ	അപ്രകാരംതന്നെ
കർത്താ	ഞാൻ കർത്താ, ഭോക്താ എന്നിങ്ങനെ സർവ്വത്ര) അഹങ്കാരത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ആത്മാവും.
പൃഥഗ്വിധം	അനേകപ്രകാരമുള്ള
കരണം ച	ചക്ഷുശ്ശ്രോത്രാദി ഇന്ദ്രിയങ്ങളും
വിവിധാഃ	പലവിധങ്ങളായും
പൃഥക്	വേറെവേറെയായുമിരിക്കുന്ന
ചേഷ്ടാഃ ച	പ്രാണാപാനാദി വ്യാപാരങ്ങളും
അത്ര	ഇവകളിൽ
പഞ്ചമം	അഞ്ചാമത്തേതായിട്ട്

ദൈവം ച ഏവ	ചക്ഷുരാദീന്ദ്രിയങ്ങൾക്ക് അനുഗ്രാഹകമായിരിക്കുന്ന സൂര്യാദി ദേവതകളും, അല്ലെങ്കിൽ, സർവ്വത്തേയും പ്രേരിപ്പിക്കുന്ന അന്തര്യാമിയും (കാരണങ്ങളാകുന്നു).

ശരീരവും, അഹങ്കാരത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ആത്മാവും, അനേകപ്രകാരമുള്ള ചക്ഷുഃശ്രോത്രാദീന്ദ്രിയങ്ങളും പലവിധമായും വേറെവേറെയായുമിരിക്കുന്ന പ്രാണാപാനാദി വ്യാപാരങ്ങളും, ഇവയിൽ അഞ്ചാമത്തേതായിട്ട് സർവ്വപ്രേരകനായിരിക്കുന്ന അന്തര്യാമിയും കാരണങ്ങളാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] അധിഷ്ഠാനം=ഇച്ഛ, ദ്വേഷം, സുഖം, ദുഃഖം, ജ്ഞാനം മുതലായവയുടെ അഭിവ്യക്തിക്ക് (പ്രകാശത്തിന്ന്) ആശ്രയമായിരിക്കുന്നതു് അധിഷ്ഠാനം—ശരീരം എന്നർത്ഥം) കർത്താ=ഉപാധിലക്ഷണനായിരിക്കുന്ന ഭോക്താവു കരണം ച=ശബ്ദാദി വിഷയങ്ങളെ ഗ്രഹിക്കുന്നതിനുള്ള ശ്രോത്രാദീന്ദ്രിയങ്ങൾ; പൃഥഗ്വിധം=നാനാപ്രകാരമുള്ള (ജ്ഞാനേന്ദ്രിയം അഞ്ച്, കർമ്മേന്ദ്രിയം അഞ്ച്, മനസ്സ്, ബുദ്ധി എന്നിങ്ങനെ പന്ത്രണ്ടുകൂട്ടമായിരിക്കുന്ന ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ എന്നർത്ഥം). വിവിധാഃ പൃഥക് ച ചേഷ്ടാഃ=പ്രാണൻ അപാനൻ മുതലായ വായുക്കളുടെ വിവിധചേഷ്ടകൾ. ദൈവം=ചക്ഷുരാദികൾക്കനുഗ്രാഹകമായിരിക്കുന്ന ആദിത്യാദി ദേവതകൾ. അത്ര പഞ്ചമം=ഇവ നാലിൽ അഞ്ചാമത്തേതു്.

ശരീരവാങ്മനോഭിര്യത് കർമ്മ പ്രാരഭതേ നരഃ
ന്യായ്യം വാ വിപരീതം വാ പഞ്ചൈതേ തസ്യ ഹേതവഃ. 15

നരഃ	മനുഷ്യൻ
ശരീരവാങ്മനോഭിഃ	ശരീരംകൊണ്ടും വാക്കുകൊണ്ടും മനസ്സുകൊണ്ടും
ന്യായ്യം വാ	ധർമ്മ്യമായിട്ടോ
വിപരീതം വാ	അധർമ്മ്യമായിട്ടോ
യത് കർമ്മ	എന്തു കർമ്മം
പ്രാരഭതേ	ചെയ്യുന്നുവോ

തസ്യ	അതതിന്നു് (ആ കർമ്മത്തിന്നു്)
ഏതേ പഞ്ച	(മുൻപറയപ്പെട്ട) ഈ അഞ്ചും
ഹേതവഃ	കാരണങ്ങളാകുന്നു.

മനുഷ്യൻ ശരീരംകൊണ്ടും വാക്കുകൊണ്ടും മനസ്സുകൊണ്ടും, ധർമ്മ്യമായിട്ടോ അധർമ്മ്യമായിട്ടോ, എന്തൊരു കർമ്മമാണു് ചെയ്യുന്നതു്, അതിന്നു് ഈ അഞ്ചും ഹേതുക്കളാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ശരീര....നരഃ—ശരീരം, വാക്കു്, മനസ്സു് ഈ മൂന്നുകൂട്ടംകൊണ്ടു് ഒരുവൻ എന്തൊരു കർമ്മമാണ ചെയ്യുന്നതു്. ന്യായ്യം—ധർമ്മ്യമായും ശാസ്ത്രീയമായുമുള്ളതു്. വിപരീതം—അധർമ്മ്യമായും അശാസ്ത്രീയമായുമുള്ളതു്. ജീവനത്തിന്നു ഹേതുക്കളായ നിമേഷോന്മേഷാദി (കണ്ണടയ്ക്കുക, തുറക്കുക മുതലായ) ചേഷ്ടകളും ധർമ്മ്യമായുധർമ്മ്യമായുമുള്ളവയുടെ കൂട്ടത്തിൽ ഗ്രഹിക്കപ്പെടേണ്ടവയാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ അവ മുൻപ് (മുജ്ജന്മത്തു്) ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളുടെ ഫലമാകുന്നു. ഏതേ പഞ്ച—മുൻപറയപ്പെട്ട ഈ അഞ്ചു്. തസ്യ—(ധർമ്മ്യമായും അധർമ്മ്യമായുമുള്ള) സർവ്വകർമ്മത്തിന്നും. ഹേതവഃ—കാരണങ്ങളാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ശരീരം മുതലായവയാണല്ലോ സർവ്വകർമ്മങ്ങൾക്കും കാരണമായിരിക്കുന്നതു്. അങ്ങനെയിരിക്കേ 'ശരീരവാങ്മനസ്സുകളെക്കൊണ്ടു് എന്തൊരു കർമ്മമാണു് ഒരുവൻ ചെയ്യുന്നതു്' എന്നു് എങ്ങനെ പറയാം?

സമാധാനം:—അതുകൊണ്ടു ദോഷമില്ല. എന്തെന്നാൽ വിധിപ്രതിഷേധലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന സർവ്വകർമ്മത്തേയും ചെയ്യുന്നതിൽ ശരീരം മുതലായവ മൂന്നുകൂട്ടം പ്രധാനമായിരിക്കുന്നതാണു് (ശരീരം, വാക്കു്, മനസ്സു് ഇവയിൽ ഏതെങ്കിലും ഒന്നു് മററുള്ളവയേക്കാൾ പ്രധാനമായിരിക്കുന്നതാണു്). ജീവനലക്ഷണമായ ദർശനശ്രവണാദികൾ അതിന്റെ അംഗമായി ഭവിക്കുന്നതേയുള്ളു. ഇങ്ങനെ സകലകർമ്മങ്ങളും മൂന്നു തരമായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ സകലകർമ്മങ്ങളേയും ശരീരവാങ്മനസ്സുകളെക്കൊണ്ടാണു് ഒരുവൻ ചെയ്യുന്നതു് എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. (കർമ്മ) ഫലകാലത്തിലുംകൂടി പ്രധാനമായി ശരീരവാങ്മനസ്സുകളെക്കൊണ്ടാണു് (ശരീരവാങ്മനസ്സ

കളിൽ ഏതെങ്കിലും ഒന്നു പ്രധാനമായിട്ട് അതുകൊണ്ടാണ്) കർമ്മഫലം അനുഭവിക്കപ്പെടുന്നതു്. അതുകൊണ്ട് (കർമ്മം ചെയ്യുന്നതിൽ മുൻപറയപ്പെട്ട) അഞ്ചുകൂട്ടങ്ങൾക്കു മാത്രം ഹേതുത്വം വിരുദ്ധമായിരിക്കുന്നില്ല.

തത്രൈവം സതി കർത്താരമാത്മാനം കേവലം തു യഃ
പശ്യത്യകൃതബുദ്ധിത്വാന്ന സ പശ്യതി ദുർമ്മതിഃ. 16

തത്ര ഏവം സതി	അങ്ങനെയിരിക്കെ (സർവ്വകർമ്മങ്ങളിലും ഈ അഞ്ചു കാരണങ്ങളാണുള്ളതു് എന്നിരിക്കെ)
കേവലം ആത്മാനന്തു	നിരുപാധികനായും അസംഗനായുമിരിക്കുന്ന (ആത്മാവിനെത്തന്നെ)
കർത്താരം	കർത്താവായി
യഃ	ഏവൻ
പശ്യതി	കാണുന്നുവോ
ദുർമ്മതിഃ സഃ	ദുർബ്ബുദ്ധിയായിരിക്കുന്ന അവൻ
അകൃതബുദ്ധിത്വാത്	ശാസ്ത്രാചാര്യോപദേശങ്ങളെക്കൊണ്ടു സംസ്കരിക്കപ്പെടാത്ത ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവനാകയാൽ
ന പശ്യതി	നല്ലവണ്ണം കാണുന്നില്ല.

അങ്ങനെയിരിക്കെ നിരുപാധികനായും അസംഗനായുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെത്തന്നെ കർത്താവായി ഏവൻ കാണുന്നുവോ ശാസ്ത്രാചാര്യോപദേശങ്ങളെക്കൊണ്ടു സംസ്കരിക്കപ്പെടാത്ത ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവനാകയാൽ ദുർബ്ബുദ്ധിയായിരിക്കുന്ന അവൻ നല്ലവണ്ണം കാണുന്നില്ല.

[ശം-ഭാ] 'തത്ര' എന്നതു പ്രകൃതവിഷയത്തോടു സംബന്ധിക്കപ്പെടുന്നു. ഏവം സതി—മുൻപറയപ്പെട്ട അഞ്ചുകാരണങ്ങളെക്കൊണ്ടു സർവ്വകർമ്മവും ചെയ്യപ്പെടുന്നുവെന്നിരിക്കെ. 'തത്ര ഏവം സതി' എന്നതു് അവൻ ദുർമ്മതിയാണ് എന്നതിനുള്ള ഹേതുവിനെ കാണിക്കുന്നു. അവിദ്വാനായവൻ, അവിദ്യാനിമിത്തം ആത്മാവിനെ അവയിൽ (അഞ്ചുഹേതുക്കളിൽ) നിന്നു് അഭിന്നമായി കല്പിച്ചു്, ആ അഞ്ചുകാരണങ്ങളെക്കൊണ്ടു ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മങ്ങളുടെ 'കർത്താ' ഞാൻതന്നെ

യാണ്'' എന്നിങ്ങനെ അകർത്താവായും ശുദ്ധനായുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ കർത്താവായി കാണുന്നു. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, അവൻെറ ബുദ്ധി വേദാന്തവിചാരം ആചാര്യോപദേശം ന്യായം എന്നിവയെക്കൊണ്ടു സംസ്ക്കരിക്കപ്പെടാത്തതാകുന്നു. ആത്മാ ദേഹാദിയിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തനാണ് എന്നു വാദിക്കുന്നവനാണെങ്കിലും ഏവൻ അന്യനായും കേവലനായും ഇരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ കർത്താവായി കാണുന്നുവോ അവനും അസംസ്കൃതബുദ്ധിയാകുന്നു. അസംസ്കൃതബുദ്ധിയാകയാൽ അവൻ ആത്മാവിൻെറ തത്വത്തെയാകട്ടെ കർമ്മത്തിൻെറ തത്വത്തെയാകട്ടെ കാണുന്നില്ല (അറിയുന്നില്ല) എന്നർത്ഥം. അതിനാൽ അവൻ ദുർമ്മതിയാകുന്നു—എന്നും ജനനമരണത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതിനു ഹേതുവായും വിപരീതമായും കുത്സിതമായുമുള്ള ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവനാകുന്നു. അങ്ങനെയുള്ളവൻ കാണുന്നുവെങ്കിലും (പരമാർത്ഥത്തെ) കാണുന്നില്ല. കണ്ണിൽ തിമിരരോഗമുള്ള ഒരുവൻ എപ്രകാരമാണ് അനേകചന്ദ്രന്മാരെ കാണുന്നതു് എപ്രകാരമാണു മേഘങ്ങൾ ചലിക്കുമ്പോൾ ചന്ദ്രൻ ചലിക്കുന്നുവെന്നുതോന്നുന്നതു് ഒരു വാഹനത്തിൽ ഇരിക്കുന്ന ഒരുവൻ, തന്നെ കൊണ്ടുപോകുന്നവർ ഓടുമ്പോൾ എപ്രകാരമാണു താൻതന്നെ ഓടുന്നുവെന്നു വിചാരിക്കുന്നതു് (അതുപോലെ ദുർമ്മതിയായവൻ ക്രിയാകർത്തൃകാരകാദിരൂപമായിരിക്കുന്ന ദേഹാദിയിൽ തത്ഗതമായിരിക്കുന്ന സ്വാത്മാവിനെ കർത്താവായി വിചാരിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം).

എന്നാൽ പിന്നെ പരമാർത്ഥമായി കാണുന്ന ആ സുമതി ആരാകുന്നു? ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

യസ്യ നാഹംകൃതോ ഭാവോ ബുദ്ധിര്യസ്യ ന ലിപ്യതേ
ഹത്വാപി സ ഇമാം ലോകാന്ന ഹന്തി ന നിബധ്യതേ. 17

യസ്യ	ഏവന്നു്
അഹംകൃതഃ ഭാവഃ	താൻ കർത്താവാകുന്നുവെന്ന അഭിപ്രായം (കർത്തൃത്വാഭിനിവേശം)
ന അസ്തി	ഇല്ലയോ
യസ്യ	ഏവൻെറ
ബുദ്ധിഃ	ബുദ്ധി

ന ലിപ്യതേ	ഇഷ്ടാനിഷ്ടബുദ്ധിയോടുകൂടി കർമ്മങ്ങളിൽ സജ്ജിക്കുന്നില്ലയോ
സഃ	അവൻ (ഇപ്രകാരം ദേഹാദിയിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തമായി ആത്മാവിനെ ദർശിക്കുന്ന അവൻ)
ഇമാൻ ലോകാൻ	സർവ്വപ്രാണികളേയും
ഹത്വാ അപി	(ലോകദൃഷ്ട്യാ) കൊന്നാലും
ന ഹന്തി	(സ്വദൃഷ്ട്യാ) കൊല്ലുന്നില്ല
ന നിബദ്ധ്യതേ	തത്ഫലങ്ങളാൽ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നതുമില്ല.

ഏവന്ന് താൻ കർത്താവാണെന്ന ഭാവമില്ലയോ, ഏവന്റെ ബുദ്ധി കർമ്മങ്ങളിൽ സജ്ജിക്കുന്നില്ലയോ, അവൻ സർവ്വപ്രാണികളേയും കൊന്നാലും അവൻ കൊല്ലുന്നില്ല; അവൻ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നതുമില്ല.

[ശം-ഭാ] ശാസ്ത്രം, ആചാര്യോപദേശം, ന്യായം ഇവയെക്കൊണ്ടു സംസ്കരിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അന്തഃകരണത്തോടുകൂടിയ യാതൊരുവന്നു് 'ഞാൻ കർത്താവാണു്' എന്ന ഭാവന ഉണ്ടാകുന്നില്ലയോ—'അവിദ്യയാൽ ആത്മാവിൽ കല്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ദേഹാദി ഈ അഞ്ചു കൂട്ടമാണു് സർവ്വകർമ്മങ്ങൾക്കും കർത്താവായിരിക്കുന്നതു്, ഞാനല്ല. ഞാൻ തദ്വ്യാപാരങ്ങൾക്കു സാക്ഷിയായിരിക്കുന്നു. ഞാൻ പ്രാണരഹിതനാകുന്നു, അമനസ്കനാകുന്നു, ശുദ്ധനാകുന്നു, പരമായ അക്ഷരത്തേക്കാൾ പരനാകുന്നു, കേവലനാകുന്നു, അവിക്രിയനാകുന്നു' (മുണ്ഡക. ഉ. 2. 1. 2) എന്നിങ്ങനെ ഏവൻ വിചാരിക്കുന്നുവോ എന്നർത്ഥം. (അപ്രകാരംതന്നെ) ഏവന്റെ ബുദ്ധി—ആത്മോപാധിഭൂതമായിരിക്കുന്ന അന്തഃകരണം—സജ്ജിക്കുന്നില്ലയോ 'ഞാനിതു് (ഈ പാപകർമ്മം) ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്; അതിനാൽ ഞാൻ നരകമനുഭവിക്കും' എന്നിങ്ങനെ ക്ലേശിക്കുന്നില്ലയോ; ഇപ്രകാരം ആരുടെ അന്തഃകരണമാണു് ലേപനം ചെയ്യപ്പെടാതെയിരിക്കുന്നതു് അവനാണു് സുമതി. അവനാണു് പരമാർത്ഥമായി കാണുന്നതു്. അവൻ സർവ്വപ്രാണികളേയും കൊല്ലുന്നുവെങ്കിലും അവൻ ഹനനക്രിയയെ ചെയ്യുന്നില്ല; തത്കാര്യമായിരിക്കുന്ന അധർമ്മഫലത്താൽ അവൻ ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നതുമില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—'കൊല്ലുന്നവെങ്കിലും കൊല്ലുന്നില്ല' എന്നു പറഞ്ഞതു്, സ്തുതിയാണെങ്കിലും, അന്യോന്യവിരുദ്ധമായിരിക്കുന്നുവല്ലോ.

സമാധാനം:—ഇതൊരു ദോഷമല്ല. എന്തെന്നാൽ ലൗകികദൃഷ്ടിയേയും പാരമാർത്ഥികദൃഷ്ടിയേയും അപേക്ഷിച്ചു് ഈ സംഗതിയെ വ്യാഖ്യാനിക്കാവുന്നതാകുന്നു. ദേഹാദിയും ആത്മാവും ഒന്നാണു്. എന്ന ബുദ്ധിയോടുകൂടി 'ഞാൻ കൊല്ലുന്നവൻ' എന്ന ലൗകികദൃഷ്ടിയെ ആശ്രയിച്ചാണു് 'ഹത്വാപി' എന്നു ഭഗവാൻ പറഞ്ഞതു്. മുൻവിവരിച്ചപ്രകാരമുള്ള പാരമാർത്ഥികദൃഷ്ടിയെ ആശ്രയിച്ചു് 'ന ഹന്തി ന നിബധ്യതേ' എന്നും പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ രണ്ടും അന്യോന്യവിരോധം കൂടാതെതന്നെ വ്യാഖ്യാനിക്കപ്പെടാവുന്നതാണു്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—'കർത്താരമാത്മാനം കേവലം തു യഃ (അ. 18, ശ്ലോ. 16)=ആത്മാവിനെത്തന്നെ (=കേവലം) കർത്താവായി ആരറിയുന്നുവോ' എന്ന ദിക്കിൽ 'തന്നെ' എന്ന ശബ്ദപ്രയോഗംകൊണ്ടു് ആത്മാ ദേഹാദികളോടുകൂടി കർമ്മം ചെയ്യുന്നുവെന്നർത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു.

സമാധാനം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാ സ്വഭാവേന അവിക്രിയനായിരിക്കുന്നതിനാൽ ദേഹാദികളോടുകൂടി ചേർന്നിരിക്കുന്നുവെന്നതു ശരിയല്ല. വികാരമുള്ളതു മാത്രമേ മററുള്ളവയോടുകൂടി ചേർന്നിരിക്കുകയുള്ളൂ. അങ്ങനെ ചേർന്നാൽ മാത്രമേ അതു കർത്താവായും ഭവിക്കുകയുള്ളൂ. എന്നാൽ അവിക്രിയനായിരിക്കുന്ന ആത്മാ ഒന്നിനോടും ചേർന്നിരിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ മറെറാന്നിനോടു ചേർന്നിട്ടു് ആത്മാവിന്നു് കർത്തൃത്വമുണ്ടാവാൻ പാടില്ല. കേവലത്വം ആത്മാവിന്നു സ്വാഭാവികമാകുന്നു. കേവലശബ്ദം ആത്മാവിൻെറ ആ സ്വഭാവത്തെ സൂചിപ്പിക്കുക മാത്രമാകുന്നു. ആത്മാവിൻെറ അവിക്രിയത്വം ശ്രുതിസ്മൃതിന്യായപ്രസിദ്ധമാകുന്നു. ഗീതയിൽത്തന്നെ 'അവികാര്യോയമുച്യതേ (അ. 2. ശ്ലോ. 25), 'ഗുണൈരേവ കർമ്മാണി ക്രിയന്തേ', ശരീരസ്ഥോ പി ന കരോതി' (അ. 13, ശ്ലോ. 31) എന്നിങ്ങനെ പല പ്രാവശ്യവും പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടു്. 'ധ്യായതീവ ലേലായതീവ=(ആത്മാ) ധ്യാനി

ക്കുന്നപോലെ തോന്നുന്നു ചലിക്കുന്നപോലെ തോന്നുന്നു' (ബൃ. ഉ. 4. 3. 7) എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്രുതിവാക്യങ്ങളിലും ഈ സംഗതിതന്നെ ഉപപാദിക്കപ്പെടുന്നു. ന്യായംകൊണ്ടും ഇതിനെ ഇങ്ങനെ സാധിക്കാവുന്നതാണ് – ആത്മതത്ത്വം അവയവരഹിതമാണെന്നും, അന്യാധീനമല്ലെന്നും, വികാരരഹിതമാണെന്നും ഉള്ളതു് രാജമാർഗ്ഗമാകുന്നു, (നിർവ്വാദമായ സംഗതിയാകുന്നു). ആത്മാ വികാരത്തോടുകൂടിയവനാകുന്നുവെന്നു സ്വീകരിക്കുന്നതായാൽത്തന്നെ ആ വികാരം സ്വന്തമായിട്ടുള്ളതാവാനേ തരമുള്ളു ആത്മാ ദേഹാദികളുടെ കർമ്മങ്ങൾക്കു കർത്താവായി ഒരിക്കലും ഇരിക്കുന്നതല്ല. ഒരുവൻെറ കർമ്മം അതിനെ ചെയ്യാത്ത മറെറാരുവൻേറതായിട്ടിരിപ്പാൻ പാടില്ല എന്നതു തീർച്ചയാകുന്നു. യാതൊന്നു് അവിദ്യയാൽ ആത്മാവിൽ കല്പിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ അതു് ആത്മാവിൻേറതല്ല. രജതത്വം (വെള്ളിയുടെ ഭാവം) എപ്രകാരം മുത്തുച്ചിപ്പിയിലില്ലയോ, അല്ലെങ്കിൽ അറിവില്ലായ്മനിമിത്തം ബാലന്മാരാൽ ആകാശത്തിൽ കല്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള തലമലവത്ത്വം എപ്രകാരം അതിൽ (ആകാശത്തിൽ) ഇല്ലയോ അതുപോലെ ദേഹാദികൾക്കു വികാരങ്ങൾ അവയുടെതന്നെയാകുന്നതല്ലാതെ ആത്മാവിൻേറതായി ഭവിക്കുന്നില്ല. അതിനാൽ കർത്തൃത്വാഭിമാനമില്ലാതേയും, ബുദ്ധിവിഷയങ്ങളിൽ സജ്ജിക്കാതേയും ഇരിക്കുകകൊണ്ടു വിദ്വാനായവൻ കൊല്ലുന്നതുമില്ല, ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നതുമില്ല എന്നു പറഞ്ഞതു യുക്തംതന്നെ.

'നായം ഹന്തി ന ഹന്യതേ' (അ. 2, ശ്ലോ. 19) എന്നിങ്ങനെ (ഈ വിഷയത്തെ) ആരംഭിക്കുകയും, 'ന ജായതേ' (അ. 2, ശ്ലോ. 20) എന്നു തുടങ്ങിയുള്ള ഹേതുവചനംകൊണ്ടു് ആത്മാവിൻെറ അവിക്രിയത്വത്തെ പറയുകയും, ഈ ശാസ്ത്രത്തിൻെറ ആദിയിൽ 'വേദാവിനാശിനം' (അ. 2, ശ്ലോ. 21) എന്നതുകൊണ്ടു വിദ്വാനായവന്നു കർമ്മാധികാരനിവൃത്തിയെ സംക്ഷേപമായി ഉപദേശിക്കുകയും, മദ്ധ്യത്തിൽ ഈ വിഷയത്തെ അവിടവിടെ വിസ്താരമായി പ്രതിപാദിക്കുകയും ചെയ്തിട്ടു് ഇപ്പോൾ ഭഗവാൻ, ശാസ്ത്രാർത്ഥത്തെ ആസകലം ക്രോഡീകരിച്ചു പറയുന്നതിന്നായി 'വിദ്വാനായവൻ കൊല്ലുന്നില്ല· ബന്ധിക്കപ്പെടുന്നതുമില്ല' എന്നു പറഞ്ഞു് ഉപസംഹരിക്കുന്നു.

ദേഹാഭിമാനമില്ലെങ്കിൽ അവിദ്യാകൃതമായ കർമ്മങ്ങളുടെ അശേഷസന്ന്യാസം സാദ്ധ്യമാണെന്നുവരുന്നു. അപ്പോൾ സന്ന്യാസികൾക്ക് അനിഷ്ടാദി ത്രിപ്രകാരമുള്ള കർമ്മഫലം (അ. 18, ശ്ലോ. 12) ഉണ്ടാകുന്നതല്ല എന്നു പറഞ്ഞതു യുക്തംതന്നെ. അപ്പോൾ മററുള്ളവർക്കു് അതിൻെറ വിപരീതമാണു് എന്നുള്ള സംഗതിയും അപരിഹാര്യമായിരിക്കുന്നു. ഇതാകുന്നു ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൻെറ ഉപസംഹരിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള അർത്ഥം. ഈ സർവ്വ വേദാർത്ഥസാരത്തെ നിപുണമതികളായ പണ്ഡിതന്മാർ വിചാരംചെയ്തു് അറിയണം എന്ന ഉദ്ദേശത്തോടുകൂടി നാം അവിടവിടെയായി പല ഘട്ടങ്ങളിലും ശാസ്ത്രന്യായങ്ങളെ അനുസരിച്ചു് ഈ അഭിപ്രായത്തെ വിസ്തരിച്ചു കാണിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

ഇനി കർമ്മങ്ങളെ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നവയെപ്പററി പറയുന്നു:

ജ്ഞാനം ജ്ഞേയം പരിജ്ഞാതാ ത്രിവിധാ കർമ്മചോദനാ
കരണം കർമ്മ കർത്തേതി ത്രിവിധഃ കർമ്മസംഗ്രഹഃ 18

ജ്ഞാനം	അറിവു് (ഇതു തനിക്കിഷ്ടസാധനമാണു് എന്ന ബോധം)
ജ്ഞേയം	അറിയപ്പെടത്തക്ക വസ്തു (ഇഷ്ടസാധനമായ കർമ്മം)
പരിജ്ഞാതാ	അറിയുന്നവൻ (ജ്ഞാനത്തിനാശ്രയം)
(ഏവം) കർമ്മചോദനാ	എന്നിങ്ങനെ കർമ്മപ്രവൃത്തിക്കുള്ള ഹേതു
ത്രിവിധാ	മൂന്നുവിധമായിരിക്കുന്നു
(തഥാ)	അപ്രകാരംതന്നെ
കരണം	ചക്ഷുരാദീന്ദ്രിയങ്ങൾ
കർമ്മ	കർത്താവിന്നു് ഇഷ്ടമായിട്ടുള്ള വസ്തു (കർത്താവിന്നു പ്രാപിക്കേണ്ടതായ വസ്തു)
കർത്താ	ക്രിയയെ ചെയ്യുന്നവൻ (ക്രിയാനിർവ്വർത്തകൻ)
ഇതി കർമ്മസംഗ്രഹഃ	എന്നിങ്ങനെ കർമ്മത്തിന്നു് ആശ്രയം (അല്ലെങ്കിൽ ആധാരം)
ത്രിവിധഃ	മൂന്നുവിധമാകുന്നു.

അറിവ്, അറിയപ്പെടത്തക്ക വസ്തു, അറിയുന്നവൻ ഇങ്ങനെ കർമ്മപ്രവൃത്തിക്കുള്ള ഹേതു മൂന്നുവിധമാകുന്നു. ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ, ഇഷ്ടവസ്തു, ക്രിയാനിർവ്വർത്തകൻ ഇങ്ങനെ കർമ്മത്തിന്നാശ്രയം മൂന്നുവിധമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ജ്ഞാനം = സാമാന്യേന സർവ്വവിഷയമായ ജ്ഞാനം (അറിവ്). ജ്ഞേയം=സാമാന്യേന ജ്ഞാതവ്യമായിട്ടുള്ളതായ സകലവും (അറിയുക എന്ന ക്രിയയ്ക്കു വിഷയമായിട്ടുള്ള സർവ്വവും എന്നർത്ഥം). പരിജ്ഞാതാ = അവിദ്യയാൽ കല്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ഉപാധിലക്ഷണനായ ഭോക്താവ്; ഈ മൂന്നു കൂട്ടവും സാമാന്യേന സർവ്വകർമ്മപ്രവർത്തകമാകുന്നു. ഒരു വസ്തുവിനെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നതിന്നും മറ്റൊന്നിനെ സ്വീകരിക്കുന്നതിന്നും മററും വേണ്ടിയുള്ള സർവ്വകർമ്മാരംഭവും ജ്ഞാനാദി മൂന്നു കൂട്ടം ചേർന്നിരുന്നാൽ മാത്രമേ സാദ്ധ്യമാവുകയുള്ളു. ദേഹാദി അഞ്ചുകാരണങ്ങളെക്കൊണ്ട് ആരംഭിക്കപ്പെടുന്നവയും, വാക്ക്, മനസ്സ്, ദേഹം എന്നിങ്ങനെയുള്ള ആശ്രയഭേദത്താൽ മൂന്നുതരമായി വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളവയുമായ സർവ്വകർമ്മങ്ങളും കരണാദി മൂന്നുകൂട്ടത്തിൽ സംഗ്രഹിക്കപ്പെടുന്നുവെന്ന് ഈ ശ്ലോകത്തിന്റെ ഉത്തരാർദ്ധംകൊണ്ടു പറയുന്നു—കാരണം=യാതൊന്നുകൊണ്ട് (ഒരു കാര്യം) ചെയ്യപ്പെടുന്നുവോ അതു കരണം= ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ—ശ്രോത്രേന്ദ്രിയം മുതലായവ. ബാഹ്യമായിട്ടുള്ള ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ, ബുദ്ധി മുതലായവ അന്തഃസ്ഥമായ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ. കർമ്മ = യാതൊന്ന് ഇച്ഛിക്കപ്പെടുന്നുവോ—കർത്താവിന്റെ ക്രിയകൊണ്ടു യാതൊന്നു പ്രാപിക്കപ്പെടുന്നുവോ— അതു കർമ്മം. കർത്താ=ഇന്ദ്രിയങ്ങളെക്കൊണ്ടു വ്യാപാരംചെയ്യിക്കുന്നവൻ, ഉപാധിലക്ഷണൻ. ഇതി ത്രിവിധഃ കർമ്മസംഗ്രഹഃ = ഇങ്ങനെ കർമ്മസംഗ്രഹം ത്രിപ്രകാരമാകുന്നു. കർമ്മസംഗ്രഹഃ — യാതൊന്നിൽ സംഗ്രഹിക്കപ്പെടുന്നുവോ അതു സംഗ്രഹം; കർമ്മങ്ങളുടെ സംഗ്രഹം കർമ്മസംഗ്രഹം. ഇവ മൂന്നിനേയുമാശ്രയിച്ചാണ് സർവ്വകർമ്മവുമിരിക്കുന്നതു്. അതിനാൽ അവ ത്രിവിധമായ കർമ്മസംഗ്രഹമായി ഭവിക്കുന്നു.

ജ്ഞാനം കർമ്മ ച കർത്താ ച ത്രിധൈവ ഗുണഭേദതഃ
പ്രോച്യതേ ഗുണസംഖ്യാനേ യഥാവച്ഛൃണു താന്യപി. 19

ഗുണസംഖ്യാനേ	ഗുണങ്ങളുടെ സ്വരൂപത്തെ പ്രതിപാദിക്കുന്ന സാംഖ്യശാസ്ത്രത്തിൽ
ജ്ഞാനം	ജ്ഞാനവും
കർമ്മ ച	കർമ്മവും
കർത്താ ച	കർത്താവും
ഗുണഭേദതഃ	(പ്രത്യേകം) സത്വാദി ഗുണഭേദത്താൽ
ത്രിധാ ഏവ	മൂന്നുവിധമായിട്ടുതന്നെ
പ്രോച്യതേ	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു
താനി അപി	അവയെ (ഇനി പറയുവാൻപോകുന്ന ജ്ഞാനാദികളെ)
യഥാവത്	വഴിപോലെ
ശൃണു	കേട്ടാലും.

ഗുണങ്ങളുടെ സ്വരൂപത്തെപ്പററി പ്രതിപാദിക്കുന്ന സാംഖ്യശാസ്ത്രത്തിൽ ജ്ഞാനവും കർമ്മവും കർത്താവും സത്വാദി ഗുണഭേദേന മൂന്നുവിധമായിത്തന്നെ പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അവയെ വഴിപോലെ കേട്ടാലും.

[ശം—ഭാ] 'കർമ്മശബ്ദത്തിന്നു് ഇവിടെ ക്രിയ എന്നർത്ഥമാകുന്നു. അല്ലാതെ (മുൻപറഞ്ഞതുപോലെ) കർത്താവിന്നു് ഈപ്സിതതമമായിട്ടുള്ളതു് എന്ന പാരിഭാഷികമായ അർത്ഥമല്ല. കർത്താ=ക്രിയകളെ ചെയ്യുന്നവൻ. ത്രിധാ ഏവ=മൂന്നുവിധമായിട്ടുതന്നെ. ത്രിഗുണങ്ങൾക്കുടാതെ വേറെ ജാതിയില്ല എന്നു നിർണ്ണയിച്ചു കാണിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടിയാണു് 'ഏവ' കാരം. ഗുണഭേദതഃ=സത്വാദിഗുണഭേദേന; പ്രോച്യതേ=പറയപ്പെടുന്നു. ഗുണസംഖ്യാനേ = കാപിലമായ (കപിലമഹർഷി ഉണ്ടാക്കീട്ടുള്ള) ശാസ്ത്രത്തിൽ. ഗുണങ്ങൾ, ഭോക്താവു് എന്നിവയെപ്പററി പറയുന്നതിൽ കപിലൻെറ സാംഖ്യശാസ്ത്രം പ്രമാണംതന്നെയാകുന്നു. പരമാർത്ഥതത്വവിഷയത്തിൽ — ബ്രഹ്മൈകത്വവിഷയത്തിൽ—അവരുടെ അഭിപ്രായം വിരുദ്ധമായിരിക്കുന്നുവെങ്കിലും കാപിലന്മാർ ഗുണങ്ങളുടേയും തത്കാര്യങ്ങളുടേയും വ്യാപാരങ്ങളെപ്പററി നിരൂപിക്കുന്നതിൽ (ഗുണവൃത്തിവിചാരത്തിങ്കലും ഗൗണവ്യാപാരമായ ഭോഗാദിയുടെ നിരൂപണത്തിങ്കലും) നിപുണന്മാരാകുന്നു. അതിനാൽ താഴെ പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന അർത്ഥത്തെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി

അവരുടെ ശാസ്ത്രത്തെ സ്വീകരിച്ചതുകൊണ്ടു വിരോധമില്ല. യഥാവത്=ന്യായത്തേയും ശാസ്ത്രത്തേയുമനുസരിച്ച്. താനി അപി=ജ്ഞാനാദികളേയും ഗുണഭേദംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന അവയുടെ ഭേദങ്ങളേയും, ശൃണു=ഞാൻ പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന അൎത്ഥത്തിൽ മനസ്സമാധിയെ ചെയ്താലും. ജ്ഞാനാദികളേയും ഗുണഭേദംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന അവയുടെ ഭേദങ്ങളേയുംപററി ശാസ്ത്രത്തേയും ന്യായത്തേയുമനുസരിച്ചു ഞാൻ പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന അൎത്ഥത്തിൽ മനസ്സിരുത്തിയാലും എന്നൎത്ഥം.

ജ്ഞാനത്തിന്റെ മൂന്നു ഭേദത്തെ പറയുന്നു:

സൎവ്വഭൂതേഷു യേനൈകം ഭാവമവ്യയമീക്ഷതേ
അവിഭക്തം വിഭക്തേഷു തത് ജ്ഞാനം വിദ്ധി സാത്വികം. 20

വിഭക്തേഷു	വേറെവേറെയായിരിക്കുന്ന
സൎവ്വഭൂതേഷു	സകലഭൂതങ്ങളിലും
അവിഭക്തം	അനുസ്യൂതമായും (ഇടവിടാതെ തുടൎന്നിരിക്കുന്നതായും)
ഏകം	ഒന്നായും
അവ്യയം	വ്യയമില്ലാത്തതായുമിരിക്കുന്ന
ഭാവം	പരമാത്മതത്വത്തെ
യേന	യാതൊരു ജ്ഞാനംകൊണ്ടു്
ഈക്ഷതേ	കാണുന്നുവോ (ആലോചിക്കുന്നുവോ)
തത് ജ്ഞാനം	ആ ജ്ഞാനം
സാത്വികം	സാത്വികമെന്നു്
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും.

വേറെവേറെയായിരിക്കുന്ന സകലഭൂതങ്ങളിലും അനുസ്യൂതമായും ഏകമായും വ്യയമില്ലാത്തതായുമിരിക്കുന്ന പരമാത്മതത്വത്തെ യാതൊരു ജ്ഞാനംകൊണ്ടു കാണുന്നുവോ ആ ജ്ഞാനം സാത്വികമെന്നറിഞ്ഞാലും.

[ശം-ഭാ] സൎവ്വഭൂതേഷു = അവ്യക്തംമുതൽ സ്ഥാവരാന്തമുള്ള സകലഭൂതങ്ങളിലും; യേന=യാതൊരു ജ്ഞാനംകൊണ്ടു്; ഏകം ഭാവം=ഏകമായ വസ്തു—ഏകമായിരിക്കുന്ന ആത്മവസ്തുവെന്നൎത്ഥം. അവ്യയം=സ്വാത്മാവുകൊണ്ടോ സ്വധൎമ്മംകൊണ്ടോ നാശത്തെ പ്രാപിക്കാത്തതു്—കൂടസ്ഥമായും നിത്യമായ

മിരിക്കുന്നതു് എന്നർത്ഥം. ഈക്ഷതേ യേന=യാതൊരു ജ്ഞാനംകൊണ്ടു് (ഏകനായും അവ്യയനായുമിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ) കാണുന്നുവോ; (തം ഭാവം) അവിഭക്തം വിഭക്തേഷു=ഭിന്നങ്ങളായിരിക്കുന്ന ദേഹങ്ങളിൽ ആ ഭാവത്തെ—ആ ആത്മവസ്തുവിനെ—ദേഹംപ്രതി ഭിന്നമല്ലാതെ ആകാശംപോലെ ഇടവിടാതെ തുടൎന്നിരിക്കുന്നതായി കാണുന്നുവോ; തത് ജ്ഞാനം സാത്ത്വികം വിദ്ധി=അപ്രകാരമുള്ള അദ്വൈതാത്മദൎശനമായിരിക്കുന്ന സമ്യഗ്ദൎശനത്തെ സാത്ത്വികമെന്നറിഞ്ഞാലും.

ദ്വൈതദൎശനങ്ങൾ ശരിയായിട്ടുള്ളവയല്ല. അവ രാജസങ്ങളും, താമസങ്ങളുമാകുന്നു. അതിനാൽ അവ സാക്ഷാൽ സംസാരനാശത്തിനായിക്കൊണ്ടു ഭവിക്കുന്നില്ല.

പൃഥക്ത്വേന തു യത് ജ്ഞാനം നാനാഭാവാൻ പൃഥഗ്വിധാൻ
വേത്തി സൎവ്വേഷു ഭൂതേഷു തത് ജ്ഞാനം വിദ്ധി രാജസം. 21

സൎവ്വേഷു ഭൂതേഷു	സകലഭൂതങ്ങളിലും
നാനാഭാവാൻ	അനേകക്ഷേത്രജ്ഞന്മാരാരെന്നും
പൃഥഗ്വിധാൻ	(അവ) സുഖിത്വദുഃഖിത്വാദിരൂപേണ വിലക്ഷണങ്ങളാണെന്നും
പൃഥക്ത്വേന തു	ഓരോ ദേഹത്തിൽ ഓരോ ജീവൻ പ്രത്യേകമിരിക്കുന്നതായി
യത് ജ്ഞാനം	യാതൊരു ജ്ഞാനം
വേത്തി	അറിയുന്നുവോ
തത് ജ്ഞാനം	ആ ജ്ഞാനത്തെ
രാജസം	രാജസമെന്നു്
വിദ്ധി	അറിഞ്ഞാലും.

എന്നാൽ സകലഭൂതങ്ങളിലുമിരിക്കുന്ന ജീവങ്ങൾ സ്വരൂപേണ ഭിന്നങ്ങളാണെന്നും, സുഖിത്വദുഃഖിത്വാദിഭേദേന അവ പരസ്പരവിലക്ഷണങ്ങളാണെന്നും; ഇങ്ങനെ ഓരോ ജീവൻ പ്രത്യേകമിരിക്കുന്നതായി, യാതൊരു ജ്ഞാനംകൊണ്ടറിയുന്നുവോ ആ ജ്ഞാനം രാജസമെന്നറിഞ്ഞാലും.

[ശം—ഭാ] പൃഥക്ത്വേന=ഭിന്നമായിട്ടു്. പൃഥഗ്വിധാൻ=ഭിന്നലക്ഷണങ്ങളായിരിക്കുന്ന. നാനാഭാവാൻ=ഭിന്നാത്മാക്കളെ. സൎവ്വേഷു ഭൂതേഷു=സകലഭൂതങ്ങളിലും. യത് ജ്ഞാനം

വേത്തി—യാതൊരു ജ്ഞാനം അറിയുന്നുവോ. 'ജ്ഞാന' ശബ്ദത്തിന്നു കർത്തൃത്വമസംഭവമാകയാൽ യാതൊരു ജ്ഞാനംകൊണ്ടു് ഒരുവൻ അറിയുന്നുവോ എന്നൎത്ഥം. തത് ജ്ഞാനം വിദ്ധി രാജസം—ആ ജ്ഞാനത്തെ രാജസമെന്നറിഞ്ഞാലും.

യത്തു് കൃത്സ്നവദേകസ്മിൻ കാൎയ്യേ സക്തമഹൈതുകം
അതത്ത്വാൎത്ഥവദല്പം ച തത്താമസമുദാഹൃതം. 22

ഏകസ്മിൻ കാൎയ്യേ	ഒരു ദേഹത്തിൽ അല്ലെങ്കിൽ ഒരു പ്രതിമയിൽ
കൃത്സ്നവത്	പരിപൂർണ്ണമെന്നപോലെ
സക്തം	ജീവൻ അല്ലെങ്കിൽ ഈശ്വരൻ ഇത്രമാത്രമേ (ഒരു ദേഹത്തിലോ അല്ലെങ്കിൽ പ്രതിമയിലോ ഉള്ളതേ) ഉള്ളൂ എന്ന അഭിനിവേശത്തോടുകൂടിയതും
അഹൈതുകം	യുക്തിഹീനമായതും
അതത്ത്വാൎത്ഥവത്	പരമാൎത്ഥാലംബനശൂന്യമായതും
(അതഃ ഏവ)	അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ
അല്പം ച	അല്പവിഷയത്വം ഹേതുവായിട്ടും അല്പഫലത്വം ഹേതുവായിട്ടും തുച്ഛമായതുമായ
യത് തു (ജ്ഞാനം)	ജ്ഞാനമേതോ
തത്	അതു്
താമസം	താമസമെന്നു്
ഉദാഹൃതം	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

എന്നാൽ, ഒരു ദേഹത്തിൽ, അല്ലെങ്കിൽ ഒരു പ്രതിമയിൽ, മാത്രം ജീവൻ, അല്ലെങ്കിൽ ഈശ്വരൻ, പരിപൂർണ്ണമെന്നപോലെ ഇരിക്കുന്നുവെന്ന അഭിനിവേശത്തോടുകൂടിയതും, യുക്തിഹീനമായതും പരമാൎത്ഥാലംബനശൂന്യമായതും, അല്പവിഷയത്വം ഹേതുവായിട്ടും അല്പഫലത്വം ഹേതുവായിട്ടും തുച്ഛമായതുമായജ്ഞാനമേതോ അതു താമസമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] ദേഹത്തിൽ മാത്രമേ ജീവനുള്ളൂ, അല്ലെങ്കിൽ ബാഹ്യമായ പ്രതിമാദിയിൽ മാത്രമേ ഈശ്വരനുള്ളൂ, അതി

ന്മേലെ യാതൊന്നുമില്ല. എന്നിങ്ങനെ ഒരു കാര്യത്തിൽത്തന്നെ, സർവ്വവിഷയമെന്നപോലെ, സക്തമായിരിക്കുന്ന യാതൊരു ജ്ഞാനമാണുള്ളതു് അതു താമസമാകുന്നു. ഇതിന്നു ദൃഷ്ടാന്തം—നഗ്നന്മാരായ ക്ഷപണകന്മാർ (ജിനന്മാർ), ജീവൻ ദേഹത്തിലിരിക്കുന്നുവെന്നും, ദേഹത്തോളം മാത്രം വലിപ്പമുള്ളതെന്നും, അല്ലെങ്കിൽ, ഈശ്വരൻ എന്നതു് ഒരു കല്ലോ മരക്കഷ്ണമോ മാത്രമാണെന്നും വിചാരിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ ഒരേ കാര്യത്തിൽ മാത്രം സക്തമായതും യുക്തിയില്ലാത്തതും, യഥാർത്ഥമായിട്ടുള്ളതിനെ അറിയാത്തതും, യുക്തിഹീനമാകയാൽ അല്പമായതും—അല്പവിഷയത്വം ഹേതുവായിട്ടും അല്പ ഫലത്വം ഹേതുവായിട്ടും അല്പമായതും—ആയ ആ ജ്ഞാനം താമസമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. എന്തെന്നാൽ താമസന്മാരും അവിവേകികളുമായ പ്രാണികളിലാണ് ആ ജ്ഞാനം കാണപ്പെടുന്നതു്. ഇനി കർമ്മത്തിന്റെ ത്രിപ്രകാരമുള്ള ഭേദത്തെ പറയുന്നു:

നിയതം സംഗരഹിതമരാഗദ്വേഷതഃ കൃതം

അഫലപ്രേപ്സുനാ കർമ്മ യത്തത്സാത്ത്വികമുച്യതേ. 23

നിയതം	നിത്യം ചെയ്യേണ്ടതായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള
യത് കർമ്മ	യാതൊരു കർമ്മം
അഫലപ്രേപ്സുനാ	ഫലാപേക്ഷയില്ലാത്തതിനാൽ (നിഷ്കാമനായിട്ടുള്ളവനാൽ)
സംഗരഹിതം	(താൻ കർത്താവു് എന്ന) അഭിനിവേശമില്ലാതേയും
അരാഗദ്വേഷതഃ	രാഗദ്വേഷങ്ങൾ കൂടാതേയും
കൃതം	ചെയ്യപ്പെടുന്നുവോ
തത്	അതു് (ആ കർമ്മം)
സാത്ത്വികം	സാത്ത്വികമായതു് എന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

നിത്യം ചെയ്യേണ്ടതായി വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള യാതൊരു കർമ്മം ഫലാപേക്ഷയില്ലാത്തവനാൽ അഭിമാനമില്ലാതേയും രാഗദ്വേഷങ്ങൾ കൂടാതേയും ചെയ്യപ്പെടുന്നുവോ അതു സാത്ത്വികമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] നിയതം=നിത്യം, സംഗരഹിതം=ആസക്തി വജ്ജിതം. അരാഗദ്വേഷതഃ കൃതം=രാഗദ്വേഷങ്ങൾ കൂടാതെ ചെയ്യപ്പെടുന്ന—രാഗത്താലും ദ്വേഷത്താലും പ്രേരിതനായിരിക്കുന്നവനാൽ ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മമല്ല എന്നർത്ഥം. അഫലപ്രേപ്സുനാ=ഫലത്തിൽ തൃഷ്ണയില്ലാത്ത കർത്താവിനാൽ കൃതം യത് കർമ്മ=ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മം യാതൊന്നോ. തത്സാത്ത്വികമുച്യതേ=അതു സാത്ത്വികമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

യത്തു കാമേപ്സുനാ കർമ്മ സാഹംകാരേണ വാ പുനഃ
ക്രിയതേ ബഹുളായാസം തദ്രാജസമുദാഹൃതം. 24

യത് തു കർമ്മ	എന്നാൽ യാതൊരു കർമ്മം
കാമേപ്സുനാ	ഫലാപേക്ഷയോടുകൂടിയും
സാഹങ്കാരേണ വാ പുനഃ	'എനിക്കു ശരി ശ്രോത്രിയൻ വേറെ ആരാണുള്ളതു'' എന്നിങ്ങനെ അത്യന്താഹങ്കാരത്തോടുകൂടിയുമിരിക്കുന്നവനാൽ
ബഹുളായാസം	അതിയായ ക്ലേശത്തോടുകൂടി
ക്രിയതേ	ചെയ്യപ്പെടുന്നുവോ
തത്	ആ കർമ്മം
രാജസം	രാജസമെന്നു്
ഉദാഹൃതം	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

എന്നാൽ യാതൊരു കർമ്മം ഫലാപേക്ഷയോടുകൂടിയും അത്യന്താഹങ്കാരത്തോടുകൂടിയുമിരിക്കുന്നവനാൽ വളരെ ക്ലേശിച്ചു ചെയ്യപ്പെടുന്നുവോ അതു രാജസമെന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] കാമേപ്സുനാ=കർമ്മഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവനാൽ. സാഹംകാരേണ=അഹങ്കാരത്തോടുകൂടിയവനാൽ. ഇവിടെ തത്ത്വജ്ഞാനത്തെ അപേക്ഷിച്ചല്ല, അവൻ അഹംകാരത്തോടുകൂടിയവൻ എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു്. സാധാരണ ലൗകികനായ ഒരു ശ്രോത്രിയന്നു വേണ്ടുന്ന നിരഹംകാരവും കൂടി അവന്നില്ലാത്തതിനാൽ ആ നിരഹംകാരത്തെ അപേക്ഷിച്ചാണു് അവൻ അഹംകാരത്തോടുകൂടിയവൻ എന്നു പറഞ്ഞതു്. എന്തെന്നാൽ പരമാത്ഥനിരഹംകാരനായ ആത്മവിത്തിന്നു ഫലത്തിലിച്ഛയാകട്ടേ ബഹുളായസമായ കർമ്മത്തിൽ

പ്രവൃത്തിയാകട്ടെ ഉണ്ടാകുന്നതല്ല. സാത്വികമായ കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നവനുംകൂടി ആത്മാവിനെ അറിയാത്തവനും അഹങ്കാരത്തോടുകൂടിയവനുമാകുന്നു. അപ്പോൾ രാജസതാമസകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നവന്റെ കഥ പറയുവാനുണ്ടോ? ലോകത്തിൽ സാധാരണമായി ആത്മാവിനെ അറിയാത്ത ഒരു ശ്രോത്രിയനേയുംകൂടി 'ഈ ബ്രാഹ്മണൻ നിരഹംകാരനാണ്'' എന്നു പറയാറുണ്ട്. അങ്ങിനെയുള്ളവരെ അപേക്ഷിച്ചാണ് രാജസകർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നവൻ അഹംകാരത്തോടുകൂടിയവൻ എന്നു പറഞ്ഞത്. ഇങ്ങനെ കർമ്മഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവനും അഹംകാരത്തോടുകൂടിയവനുമായ കർത്താവിനാൽ വളരെ ആയാസപ്പെട്ടു യാതൊരു കർമ്മം ചെയ്യപ്പെടുന്നുവോ അതു രാജസമെന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഈ ശ്ലോകത്തിൽ പ്രയോഗിച്ചിട്ടുള്ള 'പുനഃ' ശബ്ദം പാദപൂരണത്തിന്നു മാത്രമാകുന്നു

അനുബന്ധം ക്ഷയം ഹിംസാമനപേക്ഷ്യ ച പൗരുഷം
മോഹാദാരഭ്യതേ കർമ്മ യത്തത്താമസമുച്യതേ. 25

അനുബന്ധം	വരുവാൻപോകുന്ന ശുഭാശുഭങ്ങളേയും
ക്ഷയം	ദ്രവ്യനാശത്തേയും
ഹിംസാം	പരപീഡയേയും
പൗരുഷം ച	തന്റെ സാമർത്ഥ്യത്തേയും
അനപേക്ഷ്യ	പര്യാലോചിക്കാതെ
മോഹാത്	കേവലം അജ്ഞാനംകൊണ്ടുതന്നെ
യത് കർമ്മ	യാതൊരു കർമ്മം
ആരഭ്യതേ	ആരംഭിക്കപ്പെടുന്നുവോ
തത്	അതു് (ആ കർമ്മം)
താമസം	താമസമെന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

വരുവാൻപോകുന്ന ശുഭാശുഭങ്ങളേയും വിത്തനാശത്തേയും പരപീഡയേയും സ്വസാമർത്ഥ്യത്തേയും പര്യാലോചിക്കാതെ കേവലമജ്ഞാനംനിമിത്തം യാതൊരു കർമ്മമാണ് ആരംഭിക്കപ്പെടുന്നതു് അതു താമസമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] അനുബന്ധം = മേലിലുണ്ടാകുവാൻപോകുന്നതു് യാതൊരു വസ്തുവോ അതു അനുബന്ധം എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

ക്ഷയം=ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മത്തിൽ ഉണ്ടാകുന്ന ശക്തിക്ഷയം അല്ലെങ്കിൽ വിത്തക്ഷയം. ഹിംസാ=പ്രാണിപീഡ. പൗരുഷം =പുരുഷാകാരം—'ഞാൻ ഈ കർമ്മം ചെയ്തുതീക്കുന്നതിന്നു ശക്തനാകുന്നു' എന്നിങ്ങനെയുള്ള സ്വസാമർത്ഥ്യം. ഇപ്രകാരമുള്ള അനുബന്ധാദിപൗരുഷാന്തമുള്ളവയെ; അനപേക്ഷ്യ=ആലോചിക്കാതെ; മോഹാത്=അവിവേകംകൊണ്ട്, യത് കർമ്മ ആരഭ്യതേ=യാതൊരു കർമ്മം ആരംഭിക്കപ്പെടുന്നുവോ; തത് താമസം ഉച്യതേ=അതു താമസമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

ഇനി കർത്താവിന്റെ ത്രിവിധഭേദത്തെ പറയുന്നു:

മുക്തസംഗോനഹംവാദീ ധൃത്യുത്സാഹസമന്വിതഃ
സിദ്ധ്യസിദ്ധ്യോർന്നിർവ്വികാരഃ കർത്താ സാത്ത്വിക ഉച്യതേ. 26

മുക്തസംഗഃ	അഭിനിവേശത്തെ ത്യജിച്ചിരിക്കുന്നവനും
അനഹംവാദീ	ഗർവ്വോടുകൂടിയ വാക്കുകളെ പറയാത്തവനും
ധൃത്യുത്സാഹസമന്വിതഃ	ധൈര്യത്തോടും ഉത്സാഹ(ഉദ്യമ)ത്തോടുംകൂടിയവനും
സിദ്ധ്യസിദ്ധ്യോഃ	ആരംഭിക്കപ്പെട്ട കർമ്മത്തിന്റെ സിദ്ധിയിലും അസിദ്ധിയിലും
നിർവ്വികാരഃ	ഹർഷവിഷാദശൂന്യനുമായ
കർത്താ	കർത്താവ്
സാത്ത്വികഃ	സാത്ത്വികനെന്ന്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

അഭിനിവേശത്തെ ത്യജിച്ചിരിക്കുന്നവനും ഗർവ്വോക്തിരഹിതനും ധൈര്യത്തോടും ഉത്സാഹത്തോടുംകൂടിയവനും ആരംഭിച്ച കർമ്മത്തിന്റെ സിദ്ധിയിലും അസിദ്ധിയിലും ഹർഷവിഷാദശൂന്യനുമായ കർത്താ സാത്ത്വികനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] മുക്തസംഗഃ=സംഗത്തെ (ഫലാഭിസന്ധിയെ അല്ലെങ്കിൽ കർത്തൃത്വാഭിമാനത്തെ) പരിത്യജിച്ചിരിക്കുന്നവൻ. അനഹംവാദീ='ഞാൻ കർത്താ' എന്നിങ്ങനെ പറയാത്തവൻ. ധൃത്യുത്സാഹസമന്വിതഃ=ധാരണം, ഉദ്യമം ഇവയോടുകൂടിയവൻ. സിദ്ധ്യസിദ്ധ്യോഃ=ചെയ്യപ്പെടുന്ന കർമ്മത്തി

ൻെറ ഫലത്തിൻെറ സിദ്ധിയിലും അസിദ്ധിയിലും. നിവ്വി കാരഃ=കർമ്മഫലത്തിലിച്ഛകൂടാതെ കേവലം ശാസ്ത്രപ്രമാണ ത്താൽമാത്രം പ്രേരിതനായിട്ട് ഏവൻ കർമ്മം ചെയ്യുന്നുവോ അവൻ നിവ്വികാരൻ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഇപ്രകാരമുള്ള കത്താവെവനോ അവൻ സാത്വികനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

രാഗീ കർമ്മഫലപ്രേപ്സുർല്ലുബ്ധോ ഹിംസാത്മകോശുചിഃ
ഹർഷശോകാന്വിതഃ കത്താ രാജസഃ പരികീത്തിതഃ 27

രാഗീ	പുത്രാദിയിൽ പ്രീതിയോടുകൂടിയവനും
കർമ്മഫലപ്രേപ്സുഃ	കർമ്മഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവനും
ലുബ്ധഃ	അന്യൻെറ സ്വത്തിലിച്ഛയുള്ളവനും
ഹിംസാത്മകഃ	അന്യന്ന് ഉപദ്രവംചെയ്യുന്ന സ്വഭാവ ത്തോടുകൂടിയവനും
അശുചിഃ	വിഹിതമായ ശൗചമില്ലാത്തവനും
ഹർഷശോകാന്വിതഃ	ലാഭാലാഭങ്ങളിൽ ഹർഷശോകങ്ങളോ ടുകൂടിയവനുമായ
കത്താ	കത്താവ്
രാജസഃ	രാജസനെന്ന്
പരികീത്തിതഃ	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

പുത്രാദിയിൽ പ്രീതിമാനും കർമ്മഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവനും അന്യൻെറ സ്വത്തിലിച്ഛയുള്ളവനും അന്യന്ന് ഉപദ്രവംചെ യ്യുന്ന സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവനും വിഹിതമായ ശൗചമില്ലാത്ത വനും ലാഭാലാഭങ്ങളിൽ ഹർഷശോകങ്ങളോടുകൂടിയവനുമായ കത്താ രാജസനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] രാഗീ=(കർമ്മവിഷയമായ) രാഗമുള്ളവൻ. കർമ്മഫലപ്രേപ്സുഃ = കർമ്മഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവൻ ലുബ്ധഃ=പരദ്രവ്യത്തിൽ തൃഷ്ണയോടുകൂടിയും സ്വന്തദ്രവ്യത്തെ യോഗ്യന്മാക്കു കൊടുക്കാതേയുമിരിക്കുന്നവൻ. ഹിംസാത്മകഃ= പരപീഡയെ ചെയ്യുന്ന സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവൻ (സ്വാത്ഥപ രൻ എന്നത്ഥം). അശുചിഃ=ബാഹ്യമായും ആഭ്യന്തരമായു മുള്ള ശൗചമില്ലാത്തവൻ. ഹർഷശോകാന്വിതഃ=ഇഷ്ടപ്രാപ്തി യിങ്കൽ സന്തോഷവും അനിഷ്ടപ്രാപ്തിയിലും ഇഷ്ടവിയോഗ ത്തിലും ദുഃഖവുമുള്ളവൻ അവൻ ഏർപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മത്തിൻെറ

സിദ്ധ്യസിദ്ധിയിലും ഹർഷശോകങ്ങൾ ഉണ്ടാവാം. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന കർത്താ രാജസനെന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അയുക്തഃ പ്രാകൃതഃ സ്തബ്ധഃ ശഠോ നൈഷ്കൃതികോലസഃ
വിഷാദീ ദീർഘസൂത്രീ ച കർത്താ താമസ ഉച്യതേ. 28

അയുക്തഃ	മനസ്സമാധാനമില്ലാത്തവനും (അസ്ഥിരചിത്തനും)
പ്രാകൃതഃ	വിവേകശൂന്യനും (കാര്യാകാര്യജ്ഞാനവിഹീനനും)
സ്തബ്ധഃ	വണക്കമില്ലാത്തവനും (മഹാത്മാക്കളിൽ വിനയമില്ലാത്തവനും)
ശഠഃ	സ്വശക്തിയെ അന്യനിൽനിന്നു മറയ്ക്കുന്നവനും (സർവ്വവഞ്ചകനും)
നൈഷ്കൃതികഃ	അന്യനെ അപമാനിക്കുന്നവനും
അലസഃ	മടിയനും (ഉത്സാഹമില്ലാത്തവനും)
വിഷാദീ	ശോകശീലനും (ക്ലിഷ്ടചിത്തനും)
ദീർഘസൂത്രീ ച	ഇന്നോ നാളെയോ ചെയ്യേണ്ടതിനെ ഒരു മാസം കൊണ്ടും ചെയ്യാതിരിക്കുന്നവനുമായ
കർത്താ	കർത്താവു്
താമസഃ	താമസനെന്നു്
ഉച്യതേ	പറയപ്പെടുന്നു.

മനസ്സമാധാനമില്ലാത്തവനും വിവേകശൂന്യനും കീഴ്‌വണക്കമില്ലാത്തവനും സ്വശക്തിയെ അന്യനു കാണിക്കാതിരിക്കുന്നവനും അന്യനെ അപമാനിക്കുന്നവനും മടിയനും ശോകശീലനും ദീർഘസൂത്രിയുമായ കർത്താ താമസനെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] അയുക്തഃ—അസമാഹിതൻ. പ്രാകൃതഃ—അത്യന്തം അസംസ്കൃതമായ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവൻ, ബാലനെപ്പോലെയുള്ളവൻ. സ്തബ്ധഃ—ആർക്കും നമസ്കാരം ചെയ്യാതെ വടിപോലെയിരിക്കുന്നവൻ. ശഠഃ—മായാവി—സ്വശക്തിയെ മറയ്ക്കുന്നവൻ. നൈഷ്കൃതികഃ—അന്യന്റെ ഉപജീവനമാർഗ്ഗത്തെ മുടക്കുന്നവൻ. അലസഃ—കർത്തവ്യങ്ങളായ കർമ്മങ്ങളിൽക്കൂടി പ്രവൃത്തി എടുക്കാത്തവൻ. വിഷാദീ—എപ്പോഴും

കുണ്ഠിതസ്വഭാവത്തോടുകൂടിയവൻ. ദീർഘസൂത്രീച— (അവശ്യം) ചെയ്യേണ്ട കാര്യങ്ങളെ ദീർഘകാലം നീട്ടിവെക്കുന്നവനും എപ്പോഴും മന്ദതയോടുകൂടിയവനുമായവൻ—ഇന്നോ നാളെയോ ചെയ്യേണ്ടതിനെ ഒരുമാസം കഴിഞ്ഞിട്ടും ചെയ്യാതിരിക്കുന്നവൻ. ഇപ്രകാരമായിരിക്കുന്ന കർത്താ താമസനെന്നുപറയപ്പെടുന്നു.

ബുദ്ധേർഭേദം ധൃതേശ്ചൈവ ഗുണതസ്ത്രിവിധം ശൃണു

പ്രോച്യമാനമശേഷേണ പൃഥക്ത്വേന ധനഞ്ജയ. 29

ഹേ ധനഞ്ജയ	ദിഗ്വിജയത്തിൽ ധനത്തെ ജയിച്ച അല്ലയോ അർജ്ജുന
ബുദ്ധേഃ	ബുദ്ധിയുടേയും
ധൃതേഃ ച ഏവ	ധൃതിയുടേയും
ഗുണതഃ	സത്വാദിഗുണഭേദനയുള്ള
ത്രിവിധം ഭേദം	ത്രിവിധഭേദത്തെ (പററി)
അശേഷേണ	പൂർണ്ണമായും
പൃഥക്ത്വേന	പ്രത്യേകമായും
(മയാ) പ്രോച്യമാനം	ഞാനിനി പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നതിനെ
ശൃണു	കേട്ടാലും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ബുദ്ധിയുടേയും ധൃതിയുടേയും സത്വാദിഗുണഭേദനയുള്ള ത്രിവിധഭാവത്തെപ്പററി ഞാൻ പൂർണ്ണമായും പ്രത്യേകമായും പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നതിനെ കേട്ടാലും.

[ശം-ഭാ] ഈ ശ്ലോകത്തിൻെറ പൂർവ്വാർദ്ധം ഇനി ഉപദേശിക്കുവാൻ പോകുന്ന സംഗതിയുടെ സൂത്രരൂപമായ (സംക്ഷേപമായ) ഒരു ഉപന്യാസമാകുന്നു. പൃഥക്ത്വേന—വിവേകിച്ച്. ധനഞ്ജയ—ദിഗ്വിജയത്തിൽ അർജ്ജുനൻ മാനുഷമായും ദൈവികമായുമുള്ള ധനത്തെ ജയിച്ചു. അതിനാൽ അർജ്ജുനനു ധനഞ്ജയൻ എന്ന പേരു സിദ്ധിച്ചു.

പ്രവൃത്തിം ച നിവൃത്തിം ച കാര്യാകാര്യേ ഭയാഭയേ

ബന്ധം മോക്ഷം ച യാ വേത്തി ബുദ്ധിഃ സാ പാർത്ഥ

സാത്വികീ. 30

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
പ്രവൃത്തിം ച	ധർമ്മത്തിൽ പ്രവൃത്തിയേയും
നിവൃത്തിം ച	അധർമ്മത്തിൽനിന്നു നിവൃത്തിയേയും
കാര്യാകാര്യേ	ഇന്നിന്ന ദേശകാലങ്ങളിൽ ഇന്നിന്നതു ചെയ്യേണ്ടതു്, ഇന്നിന്നതു ചെയ്തു കൂടാത്തതു് എന്നതിനേയും
ഭയാഭയേ	കാര്യാകാര്യങ്ങൾ നിമിത്തമുണ്ടാകുന്ന അർത്ഥാനർത്ഥങ്ങളേയും
ബന്ധം	ബന്ധമിന്ന പ്രകാരമാണു് എന്നതിനേയും
മോക്ഷം ച	മോക്ഷമിന്നവിധമാണു് എന്നതിനേയും
യാ ബുദ്ധിഃ	യാതൊരന്തഃകരണം
വേത്തി	അറിയുന്നുവോ
സാ സാത്ത്വികീ	ആ ബുദ്ധി സാത്ത്വികമാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ധർമ്മത്തിൽ പ്രവൃത്തിയേയും, അധർമ്മത്തിൽനിന്നുള്ള നിവൃത്തിയേയും, കാര്യാകാര്യങ്ങളേയും, ഭയാഭയങ്ങളേയും, ബന്ധത്തേയും, മോക്ഷത്തേയും യാതൊരു ബുദ്ധി അറിയുന്നുവോ അതു സാത്ത്വികമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] പ്രവൃത്തി=(പ്രവർത്തനം) ബന്ധഹേതുവായ കർമ്മമാർഗ്ഗം. നിവൃത്തി=മോക്ഷഹേതുവായ സന്ന്യാസമാർഗ്ഗം. പ്രവൃത്തിനിവൃത്തികൾ ബന്ധമോക്ഷങ്ങൾക്കു സമാനവാക്യങ്ങളാകയാൽ അവയ്ക്കു കർമ്മസന്ന്യാസമാർഗ്ഗങ്ങൾ എന്നർത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. കാര്യാകാര്യേ=വിഹിതമായോ പ്രതിഷിദ്ധമായോ ഉള്ള ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടഫലങ്ങളോടുകൂടിയ കർമ്മങ്ങളെ ദേശകാലാദിയെ അപേക്ഷിച്ചു ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടുള്ളതിനേയും. ചെയ്യേണ്ടാത്തതായിട്ടുള്ളതിനേയും, ഭയാഭയേ—യാതൊന്നിൽനിന്നു ഭയമുണ്ടാകുന്നുവോ അതു ഭയം. അതിൻെറ വിപരീതം അഭയം—ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടവിഷയങ്ങളായ ഭയാഭയങ്ങളുടെ കാരണങ്ങളേയും എന്നർത്ഥം. ബന്ധം=ബന്ധത്തേയും തത്കാരണത്തേയും. മോക്ഷം=മോക്ഷത്തേയും തത്കാരണത്തേയും. യാ ബുദ്ധിഃ വേത്തി=യാതൊരു ബുദ്ധി അറിയുന്നുവോ, സാ പാർത്ഥ, സാത്ത്വികീ=അതു്, ഹേ പാ

ത്ഥ, സാത്ത്വികമാകുന്നു. ജ്ഞാനം ബുദ്ധിയുടെ വൃത്തിയാകുന്നു. ബുദ്ധി വൃത്തിമത്താകുന്നു. ധൃതിയും ബുദ്ധിയുടെ വൃത്തിവിശേഷമാകുന്നു.

യയാ ധർമ്മമധർമ്മം ച കാര്യം ചാകാര്യമേവ ച
അയഥാവത് പ്രജാനാതി ബുദ്ധിഃ സാ പാർത്ഥ രാജസീ. 31

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യയാ	യാതൊരു ബുദ്ധികൊണ്ടു്
ധർമ്മം	ധർമ്മത്തേയും
അധർമ്മം ച	അധർമ്മത്തേയും
കാര്യം ച	ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതിനേയും
അകാര്യം ഏവ ച	ചെയ്യപ്പെടേണ്ടാത്തതിനേയും
അയഥാവത്	യഥാർത്ഥമല്ലാതെ (സന്ദേഹാസ്പദത്വേന)
പ്രജാനാതി	അറിയുന്നുവോ
സാ ബുദ്ധിഃ	ആ ബുദ്ധി
രാജസീ	രാജസമാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, യാതൊരു ബുദ്ധികൊണ്ടു ധർമ്മത്തേയുമധർമ്മത്തേയും, കാര്യത്തേയും അകാര്യത്തേയും, അയഥാർത്ഥമായി അറിയുന്നുവോ ആ ബുദ്ധി രാജസമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ധർമ്മം=ശാസ്ത്രത്താൽ വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു്. അധർമ്മം = ശാസ്ത്രത്താൽ പ്രതിഷിദ്ധമായതു്. കാര്യം ച അകാര്യം ഏവ ച=മുൻ വിവരിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കാര്യാകാര്യങ്ങളാം. അയഥാവത്=എല്ലാ പ്രമാണങ്ങളാലും നിർണ്ണയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നപ്രകാരമല്ലാതെ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അധർമ്മം ധർമ്മമിതി യാ മന്യതേ തമസാവൃതാ
സർവ്വാർത്ഥാന്വിപരീതാംശ്ച ബുദ്ധിഃ സാ പാർത്ഥ താമസീ. 32

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യാ	യാതൊരു ബുദ്ധി
തമസാ	അജ്ഞാനത്തിനാൽ
ആവൃതാ	മൂടപ്പെട്ടു്
അധർമ്മം	അധർമ്മത്തെ
ധർമ്മം ഇതി	ധർമ്മമെന്നും

സർവ്വാർത്ഥാൻ	സകല വസ്തുക്കളേയും
വിപരീതാൻ ച	വിപരീതമായും
മന്യതേ	അറിയുന്നുവോ
സാ ബുദ്ധിഃ	ആ ബുദ്ധി
താമസീ	താമസമാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, യാതൊരു ബുദ്ധി അജ്ഞാനത്തിനാൽ മൂടപ്പെട്ട് അധർമ്മത്തെ ധർമ്മമായും സകലവസ്തുക്കളേയും വിപരീതമായും അറിയുന്നുവോ ആ ബുദ്ധി താമസമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] അധർമ്മം=പ്രതിഷിദ്ധമായിട്ടുള്ളത്. ധർമ്മം=വിഹിതമായിട്ടുള്ളത്. തമസാ ആവൃതാ=അവിവേകത്താൽ ചുററപ്പെട്ടിട്ട്. യാ സർവ്വാർത്ഥാൻ വിപരീതാൻ മന്യതേ=യാതൊരു ബുദ്ധി സകല ജ്ഞേയപദാർത്ഥങ്ങളേയും വിപരീതമായിട്ടുതന്നെ അറിയുന്നുവോ. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

ധൃത്യാ യയാ ധാരയതേ മനഃപ്രാണേന്ദ്രിയക്രിയാഃ
യോഗേനാവ്യഭിചാരിണ്യാ ധൃതിഃ സാ പാർത്ഥ സാത്ത്വികീ.
33

ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യോഗേന	ചിത്തൈകാഗ്ര്യം നിമിത്തം
അവ്യഭിചാരിണ്യാ	അന്യവിഷയത്തെ ഗ്രഹിക്കാതിരിക്കുന്ന
യയാ ധൃത്യാ	യാതൊരു ധൈര്യംകൊണ്ട് (ധാരണാത്മികയായ ധീവൃത്തികൊണ്ട്)
മനഃപ്രാണേന്ദ്രിയക്രിയാഃ	മനസ്സ്, പ്രാണങ്ങൾ, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ ഇവയുടെ വ്യാപാരങ്ങളെ
ധാരയതേ	അടക്കുന്നുവോ
സാ ധൃതിഃ	ആ ധൈര്യം
സാത്ത്വികീ	സാത്ത്വികമാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, ചിത്തൈകാഗ്ര്യം നിമിത്തം അന്യവിഷയത്തെ ഗ്രഹിക്കാതിരിക്കുന്ന യാതൊരു ധൈര്യത്തിനാൽ മനസ്സ്, പ്രാണങ്ങൾ, ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ ഇവയുടെ വ്യാപാരങ്ങളെ അടക്കുന്നുവോ ആ ധൈര്യം സാത്ത്വികമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] യോഗേന=സമാധികൊണ്ടു്. അവ്യഭിചാരിണ്യാ=നിത്യസമാധിയാൽ അനുഗതമായിരിക്കുന്ന എന്നർത്ഥം. യയാ ധൃത്യാ=യാതൊരു ധൈര്യത്തിനാൽ (യാതൊന്നുകൊണ്ടു ധരിക്കപ്പെടുന്നുവോ അതു ധൃതി—യത്നവിശേഷം) മനഃപ്രാണേന്ദ്രിയക്രിയാഃ=മനസ്സു് പ്രാണങ്ങളും ഇന്ദ്രിയങ്ങളും ഇവയുടെ ചേഷ്ടകളെ. ധാരയതേ=ശാസ്ത്രവിരോധമായ മാർഗ്ഗത്തിൽ ചാടാതെ പിടിച്ചടക്കുന്നുവോ, ധൃതിയാൽ (ബുദ്ധിയുടെ ധൈര്യത്താൽ) അടക്കപ്പെട്ടാൽ മാത്രമേ മനഃപ്രാണേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ ചേഷ്ടകൾ ശാസ്ത്രത്തിനു വിരോധമായ മാർഗ്ഗവിഷയമായി ഭവിക്കാതിരിക്കുകയുള്ളു. ഏതുവൻ അവ്യഭിചാരമായ ധൃതികൊണ്ടു മനഃപ്രാണേന്ദ്രിയക്രിയകളെ അടക്കുന്നുവോ അവൻ യോഗംകൊണ്ടാണു് അവയെ അടക്കുന്നതു് എന്നർത്ഥം. ഇപ്രകാരമുള്ള ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ ധൃതി ഹേ പാർത്ഥ, സാത്വികമാകുന്നു.

യയാ തു ധർമ്മകാമാർത്ഥാൻ ധൃത്യാ ധാരയതേഽർജ്ജുന
പ്രസംഗേന ഫലാകാംക്ഷീ ധൃതിഃ സാ പാർത്ഥ രാജസീ. 34

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യയാ ധൃത്യാ തു	എന്നാൽ യാതൊരു ധൃതികൊണ്ടു്
ധർമ്മകാമാർത്ഥാൻ	ധർമ്മാർത്ഥകാമങ്ങളെ
ധാരയതേ	പ്രാധാന്യേന ധരിക്കുന്നുവോ (ഉപേക്ഷിക്കുന്നില്ലയോ)
പ്രസംഗേന	ധർമ്മാദികളിലുള്ള സക്തികൊണ്ടു് (ധർമ്മാദികളുടെ സമ്പാദനകാലത്തിൽ)
ഫലകാംക്ഷീ(ച ഭവതി)	തത്ഫലത്തെ കാംക്ഷിക്കുന്നവനായി ഭവിക്കുന്നുവോ
സാ ധൃതിഃ	ആ ധൃതി
ഹേ പാർത്ഥ	അല്ലയോ അർജ്ജുന
രാജസീ	രാജസമാകുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, യാതൊരു ധൃതികൊണ്ടു് (ഒരുവൻ) ധർമ്മാർത്ഥകാമങ്ങളെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നില്ലയോ, അവയിലുള്ള ആസക്തികൊണ്ടു് (അവയുടെ സമ്പാദനത്തിൽ) തൽഫല

ത്തെ കാംക്ഷിക്കുന്നവനായും ഭവിക്കുന്നുവോ, ആ ധൃതി, ഹേ പാർത്ഥ, രാജസമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] യാതൊരു ധൃതികൊണ്ടാണ് (ഒരുവൻ) ധർമ്മാർത്ഥകാമങ്ങളെ ധരിക്കുന്നതു്—അവ നിത്യം സമ്പാദിക്കപ്പെടേണ്ടവയാണെന്നു മനസ്സിലുറപ്പിക്കുന്നതു്, യാതൊരു ധൃതികൊണ്ടാണ് ധർമ്മാദികളിൽ ഓരോന്നിന്റെ ധാരണപ്രസംഗം വരുമ്പോഴും അവൻ അതാതിന്റെ ഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുകയും ചെയ്യുന്നതു്, ആ ധൃതി, ഹേ പാർത്ഥ, രാജസമാകുന്നു.

യയാ സ്വപ്നം ഭയം ശോകം വിഷാദം മദമേവ ച
ന വിമുഞ്ചതി ദുർമ്മേധാ ധൃതിഃ സാ താമസീ മതാ*. 35

ദുർമ്മേധാഃ	ദുഷ്ടമായ (അവിവേകബഹുളമായ) ബുദ്ധിയോടുകൂടിയ പുരുഷൻ
യയാ (ധൃത്യാ)	യാതൊരു ധൃതികൊണ്ടു്
സ്വപ്നം	നിദ്രയേയും
ഭയം	ഭയത്തേയും
ശോകം	വ്യസനത്തേയും
വിഷാദം	വ്യാകുലതയേയും
മദം ഏവ ച	മദത്തേയും
ന വിമുഞ്ചതി	വിടുന്നില്ലയോ
സാ ധൃതിഃ	ആ ധൃതി
താമസീ മതാ	താമസമാണെന്നഭിപ്രായപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

ദുഷ്ടബുദ്ധിയായവൻ യാതൊരു ധൃതികൊണ്ടു നിദ്രയേയും ഭയത്തേയും വ്യസനത്തേയും വ്യാകുലതയേയും മദത്തേയും ഉപേക്ഷിക്കുന്നില്ലയോ ആ ധൃതി താമസമെന്നഭിപ്രായപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സ്വപ്നം=നിദ്ര. ഭയം=ത്രാസം. ശോകം = (പ്രിയവിയോഗം നിമിത്തമുള്ള സന്താപം). വിഷാദം=അവസാദം— വിഷണ്ണത (=ഇന്ദ്രിയങ്ങൾക്കുള്ള ക്ഷീണം). മദം=

* 'ധൃതിഃ സാ പാർത്ഥതാമസീ' എന്നു പാഠാന്തരം.

വിഷയസേവ (സർവ്വദുർമ്മാർഗ്ഗപ്രവൃത്തികളും എന്നത്ഥം). ദുർമ്മേധാഃ = കുത്സിതബുദ്ധിയായിരിക്കുന്ന പുരുഷൻ. യയാ നഃ വിമുഞ്ചതി = യാതൊരു ധൃതികൊണ്ടു് ഏതൊരു കുത്സിതബുദ്ധിയായിരിക്കുന്ന പുരുഷൻ സ്വപ്നം മുതൽ മദംവരെയുള്ള സർവ്വവും തനിക്കു നിത്യം കത്തവ്യമാണു് എന്നിങ്ങനെ അവയിൽ ബ്രഹ്മമതിയോടുകൂടി അവയെ ചെയ്യുംകൊണ്ടു വിടുന്നില്ലയോ (അവയെ വിടാതെ ധരിച്ചുകൊണ്ടുതന്നെയിരിക്കുന്നുവോ). സാധൃതിഃ താമസീ മതാ=അവന്റെ ആ ധൃതി താമസമാകുന്നുവെന്നഭിപ്രായപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

ക്രിയാകാരകങ്ങളുടെ ഗുണഭേദേനയുള്ള ത്രിവിധഭേദത്തെ പറഞ്ഞു. ഇനി കർമ്മഫലമായിരിക്കുന്ന സുഖത്തിന്റെ ത്രിവിധഭേദത്തെ പറയുന്നു:

സുഖം ത്വിദാനീം ത്രിവിധം ശൃണു മേ ഭരതർഷഭ
അഭ്യാസാദ്രമതേ യത്ര ദുഃഖാന്തം ച നിഗച്ഛതി. 36

ഹേ ഭരതർഷഭ	അല്ലയോ ഭരതകുലശ്രേഷ്ഠ
ത്രിവിധം സുഖം തു	മൂന്നുവിധമായ സുഖത്തെ
ഇദാനീം	ഇപ്പോഠം
മേ	എന്നിൽനിന്നു്
ശൃണു	കേട്ടാലും
യത്ര	യാതൊരുസുഖത്തിൽ
അഭ്യാസാത്	അതിപരിചയംകൊണ്ടു്
രമതേ	രതിയെ പ്രാപിക്കുകയും
ദുഖാന്തം	ദുഖാവസാനത്തെ
നിഗച്ഛതി ച	നിശ്ചയമായി പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

അല്ലയോ ഭരതകുലശ്രേഷ്ഠ, മൂന്നുവിധമായ സുഖത്തെ ഇപ്പോഠം എന്നിൽനിന്നുകേട്ടാലും. യാതൊരു സുഖത്തിൽ ഒരുവൻ അഭ്യാസംകൊണ്ടു (മാത്രം) സന്തോഷത്തെ പ്രാപിക്കുകയും, ദുഃഖാവസാനത്തെ നിശ്ചയമായി പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. (ആ സുഖം സാത്ത്വികമാകുന്നു എന്നിങ്ങനെ ഉത്തരാർദ്ധം ഇനിയത്തെ ശ്ലോകത്തോടന്വയിക്കേണ്ടതാകുന്നു.)

[ശം-ഭാ] ശൃണു=മനസ്സിരുത്തി കേട്ടാലും. മേ=എന്റെ വാക്കിൽനിന്ന്. അഭ്യാസാൽ=പരിചയംകൊണ്ട്, ആവൃത്തികൾകൊണ്ട്. രമതേ=രതിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. യത്ര=യാതൊരു സുഖാനുഭവത്തിൽ. ദുഃഖാന്തം=ദുഃഖാവസാനത്തെ, ദുഃഖോപശമത്തെ. നിഗച്ഛതി=നിശ്ചയമായി പ്രാപിക്കുന്നു.

യത്തദഗ്രേ വിഷമിവ പരിണാമേഽമൃതോപമം
തത് സുഖം സാത്ത്വികം പ്രോക്തമാത്മബുദ്ധിപ്രസാദജം. 37

യത് തത്	യാതൊരു സുഖം
അഗ്രേ വിഷം ഇവ	ആദ്യം, മനഃസംയമാധീനത്വം ഹേതുവായിട്ട് ദുഃഖത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്ന പോലെയും
പരിണാമേ	അവസാനത്തിൽ
അമൃതോപമം	അമൃതംപോലെയുമിരിക്കുന്നുവോ
ആത്മബുദ്ധിപ്രസാദജം	ആത്മവിഷയമായ ബുദ്ധിയുടെ (രജസ്തമോമലത്യാഗംകൊണ്ട്) സ്വച്ഛമായ സ്ഥിതിയിൽ നിന്നുണ്ടാകുന്ന
തത് സുഖം	ആ സുഖം
സാത്ത്വികം	സാത്ത്വികമായതെന്ന്
പ്രോക്തം	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

യാതൊരു സുഖം ആദ്യത്തിൽ വിഷംപോലെയും അവസാനത്തിൽ അമൃതംപോലെയുമിരിക്കുന്നുവോ, ആത്മബുദ്ധിപ്രസാദത്താലുണ്ടാകുന്ന ആ സുഖം സാത്ത്വികമെന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] യത് തത്=യാതൊരു സുഖം. അഗ്രേ വിഷം ഇവ=പ്രഥമസന്നിപാതത്തിൽ അതു വിഷംപോലെ ദുഃഖാത്മകമായി ഭവിക്കുന്നു—ജ്ഞാനം വൈരാഗ്യം ധ്യാനം സമാധി എന്നിവയുടെ ആരംഭത്തിൽ അത്യന്തായാസം വേണ്ടിവരികയാൽ ആദ്യം അതു വിഷംപോലെ ദുഃഖാത്മകമായി ഭവിക്കുന്നു. പരിണാമേ=അവസാനത്തിൽ (ജ്ഞാനാദിപരിപാകാവസ്ഥയിൽ) അമൃതോപമം = ജ്ഞാനവൈരാഗ്യാദികളുടെ പരിപാകംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള ആ സുഖം തന്നെ അമൃതതുല്യമായി ഭവിക്കുന്നു. ആത്മബുദ്ധിപ്രസാദജം=ഒരുവന്റെ അന്തഃ

കരണത്തിന്റെ നിർമ്മലതകൊണ്ടു് — വെള്ളംപോലെയുള്ള സ്വച്ഛതകൊണ്ടു്—ഉണ്ടായിട്ടുള്ള, അല്ലെങ്കിൽ, ആത്മവിഷയമായ, ആത്മാലംബനമായ ബുദ്ധിയുടെ പ്രസാദപ്രകർഷം കൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള. തത് സുഖം—ആ സുഖം. സാത്വികം—സാത്വികമെന്നു്. പ്രോക്തം—വിദ്വാന്മാരാൽ പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

വിഷയേന്ദ്രിയസംയോഗാദ്യത്തദഗ്രേമൃതോപമം
പരിണാമേ വിഷമിവ തത് സുഖം രാജസം സ്മൃതം. 38

വിഷയേന്ദ്രിയസംയോഗാത്	വിഷയങ്ങളുടേയും ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടേയും അന്യോന്യസംബന്ധംകൊണ്ടു്
യത് തത്	പ്രസിദ്ധമായ യാതൊരു (സ്ത്രീസംസർഗ്ഗാദി) സുഖം
അഗ്രേ	ആദ്യം (അനുഭവിക്കുന്ന സമയത്തു്)
അമൃതോപമം	അമൃതംപോലേയും
പരിണാമേ	അവസാനത്തിൽ
വിഷം ഇവ	(ഇഹത്തിലും പരത്തിലും ദുഃഖഹേതുവാകയാൽ) വിഷംപോലേയുമിരിക്കുന്നുവോ
തത് സുഖം	ആ സുഖം
രാജസം	രാജസമെന്നു്
സ്മൃതം	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

വിഷയങ്ങളുടേയും ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടേയും അന്യോന്യസംബന്ധം കൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന യാതൊരു സുഖമാണു് ആദ്യം അമൃതതുല്യമായും അവസാനത്തിൽ വിഷംപോലേയുമിരിക്കുന്നതു് ആ സുഖം രാജസമെന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] വിഷയേന്ദ്രിയങ്ങളുടെ അന്യോന്യസംബന്ധം കൊണ്ടു യാതൊരു സുഖമാണുണ്ടാകുന്നതു് അതു് ആദ്യം (പ്രഥമക്ഷണത്തിൽ) അമൃതസമമായും അവസാനത്തിൽ—വിഷയസുഖമനുഭവിച്ചു കഴിയുന്ന സമയത്തു്—വിഷംപോലേയും ആകുന്നു. എന്തെന്നാൽ വിഷയസുഖം, ബലം വീര്യം രൂപം പ്രജ്ഞ

മേധ ധനം ഉത്സാഹം എന്നിവയുടെ ഹാനിക്ക ഹേതുവും അധർമ്മംനിമിത്തമുണ്ടാകുന്ന നരകപ്രാപ്തിക്ക കാരണവുമാകുന്നു. അതിനാൽ അതു വിഷതുല്യമാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന സുഖം രാജസമെന്നു പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

യദഗ്രേ ചാനുബന്ധേ ച സുഖം മോഹനമാത്മനഃ
നിദ്രാലസ്യപ്രമാദോത്ഥം തത്താമസമുദാഹൃതം. 39

യത് സുഖ	യാതൊരു സുഖം
അഗ്രേ ച	പ്രഥമക്ഷണത്തിലും (ആദ്യത്തിങ്കലും)
അനുബന്ധേ ച	അവസാനത്തിലും (പിന്നീടും)
ആത്മനഃ	ആത്മാവിന്നു്
മോഹനം	മോഹത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായും
നിദ്രാലസ്യപ്രമാദോത്ഥം	നിദ്ര, ആലസ്യം, പ്രമാദം ഇവയിൽ നിന്നുണ്ടാകുന്നതായുമിരിക്കുന്നുവോ
തത് (സുഖം)	ആ സുഖം
താമസം	താമസമെന്നു്
ഉദാഹൃതം	പറയപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

യാതൊരു സുഖം ആരംഭത്തിലും അവസാനത്തിലും ആത്മാവിന്നു മോഹത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായും നിദ്രാലസ്യപ്രമാദങ്ങളിൽനിന്നുണ്ടാകുന്നതായുമിരിക്കുന്നുവോ ആ സുഖം താമസമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു.

[ശം-ഭാ] സ്പഷ്ടം.

ന തദസ്തി പൃഥിവ്യാം വാ ദിവി ദേവേഷു വാ പുനഃ
സത്ത്വം പ്രകൃതിജൈർമ്മുക്തം യദേഭിഃ സ്യാത്ത്രിഭിർ
ഗ്ഗുണൈഃ. 40

പ്രകൃതിജൈഃ	മായയിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ള
ഏഭിഃ ത്രിഭിഃ ഗുണൈഃ	ഈ സത്ത്വാദി മൂന്നു ഗുണങ്ങളാൽ
മുക്തം	മോചിക്കപ്പെട്ട (ഹീനമായ)
സത്ത്വം യത്	സ്ഥാവരജംഗമരൂപമായ യാതൊരു വസ്തു
സ്യാത്	ഉണ്ടോ

തത്	അത്
പൃഥിവ്യാം വാ	ഭൂമിയിൽ മനുഷ്യാദികളിലാകട്ടെ
ദിവി	സ്വർഗ്ഗലോകത്തിൽ
ദേവേഷു വാ	ദേവന്മാരിലാകട്ടെ
പുനഃ	പിന്നെ എവിടെയെങ്കിലുമാകട്ടെ
ന അസ്തി	ഇല്ല

പ്രകൃതിസംഭവങ്ങളായ ഈ സത്വാദി മൂന്നു ഗുണങ്ങളിൽനിന്നു മോചിപ്പതായിട്ടൊരു വസ്തു ഭൂമിയിലാകട്ടെ, അല്ലെങ്കിൽ പിന്നെ സ്വർഗ്ഗത്തിൽ ദേവന്മാരിലാകട്ടെ ഒരു ദിക്കിലും ഇല്ല.

[ശം-ഭാ] പൃഥിവ്യാം—ഭൂമിയിൽ മനുഷ്യരുടെ ഇടയിൽ. സത്വം യത് = സ്ഥാവരജംഗമാത്മകമായ യാതൊരു വസ്തു. മുക്തം—പരിത്യക്തം.

ക്രിയാകാരകഫലലക്ഷണമായതും സത്വരജസ്തമോഗുണാത്മകമായതും അവിദ്യയാൽ കല്പിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതുമായ സർവ്വസംസാരവും—സർവ്വസംസാരംകൊണ്ടുള്ള അനത്ഥവും—സമൂലം വർണ്ണിക്കപ്പെട്ടു. 'ഊദ്ധ്വമൂലം' (അ. 15, ശ്ലോ. 1) എന്നു തുടങ്ങിയുള്ള ശ്ലോകങ്ങളെക്കൊണ്ടു സംസാരം ഒരു വൃക്ഷരൂപമായും കല്പിക്കപ്പെട്ടു. ആ സംസാരവൃക്ഷത്തെ അസംഗശസ്ത്രമാകുന്ന വാളുകൊണ്ടു വെട്ടിമുറിച്ച് 'തതഃ പദം തത് പരിമാർഗ്ഗിതവ്യം' (അ. 15, ശ്ലോ. 3) എന്നും പറയപ്പെട്ടു ഇതിൽനിന്ന്, സർവ്വവും ത്രിഗുണാത്മകമാകയാൽ സംസാരകാരണനിവൃത്തി അസാദ്ധ്യമാണെന്നു വന്നേക്കാം. അതിനാൽ, സംസാരത്തിൽനിന്നു നിവൃത്തിക്കുന്നതെങ്ങനെയാണെന്നു പറയുന്നതിന്നും, ഗീതാശാസ്ത്രത്തിന്റെ സകല അത്ഥത്തേയുമുപസംഹരിക്കുന്നതിന്നും, പുരുഷാർത്ഥത്തെ ഇച്ഛിക്കുന്നവനാൽ അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടേണ്ട ശ്രുതിസ്മൃത്യത്ഥങ്ങൾ ഇന്നതെന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നുമാണ് 'ബ്രാഹ്മണക്ഷത്രിയവിശാം' എന്ന ശ്ലോകംമുതല്ക്കുള്ള ഭാഗമാരംഭിക്കപ്പെടുന്നതു്.

ബ്രാഹ്മണക്ഷത്രിയവിശാം ശൂദ്രാണാം ച പരന്തപ
കർമ്മാണി പ്രവിഭക്താനി സ്വഭാവപ്രഭവൈർഗ്ഗുണൈഃ. 41

ഹേ പരന്തപ	അല്ലയോ ശത്രുതാപന
ബ്രാഹ്മണക്ഷത്രിയവിശാം	ബ്രാഹ്മണരുടേയും ക്ഷത്രിയരുടേയും വൈശ്യരുടേയും

ശൂദ്രാണാം ച	ശൂദ്രരുടേയും
കർമ്മാണി	കർമ്മങ്ങൾ
സ്വഭാവപ്രഭവൈഃ	സാത്ത്വികരാജസാദി സ്വഭാവങ്ങൾക്കു കാരണമായ, അല്ലെങ്കിൽ, പൂർവ്വജന്മസംസ്കാരത്തിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ള
ഗുണൈഃ	സത്ത്വാദിഗുണങ്ങളെ അനുസരിച്ച്
പ്രവിഭക്താനി	പ്രകർഷേണ വിഭാഗിച്ചു വിധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ പരന്തപ, ബ്രാഹ്മണരുടേയും ക്ഷത്രിയരുടേയും വൈശ്യരുടേയും ശൂദ്രരുടേയും കർമ്മങ്ങൾ, സാത്ത്വികാദിസ്വഭാവങ്ങൾക്കു കാരണമായ സത്ത്വാദിഗുണങ്ങളെ അനുസരിച്ച് വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ബ്രാഹ്മണക്ഷത്രിയവിശാം—ബ്രാഹ്മണരുടേയും ക്ഷത്രിയരുടേയും വൈശ്യരുടേയും ശൂദ്രാണാം ച—ശൂദ്രരുടേയും ശൂദ്രക്കു ദ്വിജത്വം (ഉപനയനസംസ്കാരം) ഇല്ലായ്കയാലും, അവക്കു വേദത്തിന്നധികാരമില്ലാത്തതിനാലുമാണ് ശൂദ്രശബ്ദത്തെ മററ സമാസപദത്തോടു കൂട്ടിച്ചേർക്കാഞ്ഞതു്. കർമ്മാണി പ്രവിഭക്താനി—ഓരോരുത്തരുടെ കർമ്മങ്ങളെ മററുള്ളവരുടേതിൽനിന്നു വിഭാഗിച്ചു നിശ്ചയിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. എങ്ങനെ? പറയുന്നു—സ്വഭാവപ്രഭവൈഃ ഗുണൈഃ—ഈശ്വരന്റെ പ്രകൃതിയായതും ത്രിഗുണാത്മികമായതുമായ മായ സ്വഭാവമാകുന്നു. അതിൽനിന്നു യാതൊരു ഗുണങ്ങൾ ഉത്ഭവിക്കുന്നുവോ അവ സ്വഭാവപ്രഭവങ്ങൾ, അങ്ങനെ സ്വഭാവപ്രഭവങ്ങളായിരിക്കുന്ന ഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ടു്—കർമ്മാണി പ്രവിഭക്താനി—ബ്രാഹ്മണാദികളുടെ ശമാദികർമ്മങ്ങൾ വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ, സ്വഭാവപ്രഭവങ്ങൾ എന്നതിനെ ഇങ്ങനെ വ്യാഖ്യാനിക്കാം—ബ്രാഹ്മണസ്വഭാവത്തിന്നു സത്ത്വഗുണം കാരണം (=പ്രഭവം) ആകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ ക്ഷത്രിയസ്വഭാവത്തിന്നു് അപ്രധാനമായിരിക്കുന്ന സത്ത്വഗുണത്തോടു കൂടിയ രജോഗുണം കാരണമാകുന്നു (ക്ഷത്രിയസ്വഭാവത്തിൽ രജോഗുണം പ്രധാനമായും സത്ത്വഗുണം അപ്രധാനമായുമിരിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം). വൈശ്യസ്വഭാവത്തിന്നു് അപ്രധാ

നമായിരിക്കുന്ന തമോഗുണത്തോടുകൂടിയ രജോഗുണം കാരണമാകുന്നു (വൈശ്യനിൽ രജോഗുണം പ്രധാനമായും തമോഗുണം അപ്രധാനമായുമിരിക്കുന്നു). ശൂദ്രസ്വഭാവത്തിന്നു് അപ്രധാനമായ രജോഗുണത്തോടുകൂടിയ തമോഗുണം കാരണമാകുന്നു. (ശൂദ്രനിൽ തമോഗുണം പ്രധാനമായും രജോഗുണം അപ്രധാനമായുമിരിക്കുന്നു). എന്തെന്നാൽ ഈ നാലു ജാതിക്കാരും ക്രമത്തിൽ പ്രശാന്തസ്വഭാവത്തോടും, ഐശ്വര്യസ്വഭാവത്തോടും, ഈഹാസ്വഭാവത്തോടും, മൂഢതാസ്വഭാവത്തോടും കൂടിയവരായിട്ടാണു് സാധാരണ കാണപ്പെടുന്നതു്. അല്ലെങ്കിൽ, സ്വഭാവത്തെ വേറൊരുവിധത്തിൽ വ്യാഖ്യാനിക്കാം—പ്രാണികളുടെ ജന്മാന്തരകൃതമായ സംസ്കാരം ഈ ജന്മത്തിൽ സ്വഫലത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതിന്നു് അഭിവ്യക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. അങ്ങനെയുള്ള സംസ്കാരം സ്വഭാവമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. ഈ സ്വഭാവത്തിൽനിന്നാണു് ഗുണങ്ങൾ ഉത്ഭവിക്കുന്നതു്. എന്തെന്നാൽ കാരണംകൂടാതെ ഗുണങ്ങൾ വ്യക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നതല്ല. അതിനാൽ സ്വഭാവം (വാസന) ഗുണങ്ങൾക്കു (നിമിത്ത) കാരണമായി ഭവിക്കുന്നു (പ്രകൃതി ഉപാദാനകാരണവുമാകുന്നുവെന്നു ഭാവം). ഇങ്ങനെ സ്വഭാവത്തിൽനിന്നു്, അല്ലെങ്കിൽ പ്രകൃതിയിൽനിന്നു്, ഉത്ഭവിച്ചിട്ടുള്ള സത്ത്വരജസ്തമോഗുണങ്ങളെ അനുസരിച്ചു് അതാതിന്റെ (അതാതുഗുണത്തിന്റെ) കാര്യത്തിന്നനുരൂപമായി, (നാലു ജാതിക്കാരുടേയും) ശമാദി കർമ്മങ്ങൾ വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ബ്രാഹ്മണാദികൾക്കു ശമാദികർമ്മങ്ങൾ ശാസ്ത്രംകൊണ്ടു വിധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു; ശാസ്ത്രംകൊണ്ടുതന്നെ അവ വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു അങ്ങനെയിരിക്കെ സത്ത്വാദിഗുണങ്ങളെ അനുസരിച്ചു വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവെന്നു് എങ്ങനെ പറയാം?

സമാധാനം:—അതുകൊണ്ടു ദോഷമില്ല. എന്തെന്നാൽ ശാസ്ത്രംകൊണ്ടു സത്ത്വാദിഗുണവിശേഷങ്ങളെ അപേക്ഷിച്ചു തന്നെയാണു് ബ്രാഹ്മണാദികൾക്കു ശമാദികർമ്മങ്ങൾ വിഭാഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതു്, അവയെ അപേക്ഷിക്കാതെയല്ല,

അതിനാൽ കർമ്മങ്ങൾ, ശാസ്ത്രപ്രവിഭക്തങ്ങളാണെങ്കിലും ഗുണപ്രവിഭക്തങ്ങൾ എന്നും പറയപ്പെടുന്നു.

ആ കർമ്മങ്ങൾ ഏവയാകുന്നു?—പറയുന്നു:

ശമോ ദമസ്തപഃ ശൗചം ക്ഷാന്തിരാർജ്ജവമേവ ച

ജ്ഞാനം വിജ്ഞാനമാസ്തിക്യം ബ്രഹ്മകർമ്മ സ്വഭാവജം. 42

ശമഃ	ചിത്തോപരമം (മനസ്സിനെ അടക്കൽ)
ദമഃ	ബാഹ്യേന്ദ്രിയോപരമം (ബാഹ്യേന്ദ്രിയങ്ങളെ അടക്കൽ)
തപഃ	മനോവാക്കായങ്ങളെക്കൊണ്ടു ചെയ്യുന്ന തപസ്സ്
ശൗചം	ബാഹ്യമായും ആഭ്യന്തരമായുമുള്ള ശുദ്ധി
ക്ഷാന്തി	ക്ഷമ
ആർജ്ജവം ഏവ ച	അവക്രത
ജ്ഞാനം	ശാസ്ത്രീയമായ ജ്ഞാനം
വിജ്ഞാനം	അനുഭവം
ആസ്തിക്യം	പരലോകമുണ്ട് എന്ന നിശ്ചയം
(ഏതത്)	ഇതെല്ലാം
സ്വഭാവജം	സ്വഭാവത്തിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ള
ബ്രഹ്മകർമ്മ	ബ്രാഹ്മണരുടെ കർമ്മങ്ങളാകുന്നു.

ശമം ദമം തപസ്സ് ശൗചം ക്ഷമ അവക്രത ജ്ഞാനം വിജ്ഞാനം ആസ്തിക്യം—ഇവ സ്വഭാവപ്രഭവങ്ങളായ ബ്രാഹ്മണകർമ്മങ്ങളാകുന്നു.

[ശം—ഭാ] ആസ്തിക്യം=വേദാർത്ഥങ്ങളിൽ ശ്രദ്ധ. (ജ്ഞാനം=ശാസ്ത്രീയമായ പദാർത്ഥജ്ഞാനം. വിജ്ഞാനം=ശാസ്ത്രാർത്ഥത്തെ സ്വാനുഭവപ്പെടുത്തുന്നതു്.) ശമം, ദമം, തപസ്സ്, ശൗചം, ആർജ്ജവം എന്നിവ അ. 16, ശ്ലോ. 1 2; അ 17, ശ്ലോ. 14, 15, 16 ഈ ശ്ലോകങ്ങളിൽ വ്യാഖ്യാനിച്ചിരിക്കുന്നപ്രകാരം തന്നെയാകുന്നു. ബ്രഹ്മകർമ്മ=ബ്രാഹ്മണജാതിയുടെ കർമ്മം. സ്വഭാവജം—'സ്വഭാവപ്രഭവൈർഗുണൈഃ പ്രവിഭക്താനി' എന്നു മുൻശ്ലോകാവസാനത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്ന പ്രകാരംതന്നെയാണ് ഇവിടെ 'സ്വഭാവജം' എന്നതിന്നർത്ഥം.

ശൌര്യം തേജോ ധൃതിർദ്ദാക്ഷ്യം യുദ്ധേ ചാപ്യപലായനം
ദാനമീശ്വരഭാവശ്ച ക്ഷാത്രം കർമ്മ സ്വഭാവജം. 43

ശൌര്യം	പരാക്രമം
തേജഃ	പ്രാഗല്ഭ്യം
ധൃതിഃ	ധൈര്യം
ദാക്ഷ്യം	കൌശലം
യുദ്ധേ	യുദ്ധത്തിൽ
അപലായനം അപി ച	പിന്തിരിഞ്ഞോടാതെയിരിക്കുക
ദാനം	ഔദാര്യം
ഈശ്വരഭാവഃ ച	നിയമനശക്തി (ബന്ധനാദികർത്തൃത്വം)
(ഏതത്)	ഇതെല്ലാം
സ്വഭാവജം	സ്വാഭാവികമായ
ക്ഷാത്രം കർമ്മ	ക്ഷത്രിയന്റെ കർമ്മങ്ങളാകുന്നു.

പരാക്രമം, പ്രാഗല്ഭ്യം, ധൈര്യം കൌശലം, യുദ്ധത്തിൽ പിന്തിരിഞ്ഞോടാതിരിക്കുക, ഔദാര്യം, നിയമനശക്തി— ഇതെല്ലാം ക്ഷത്രിയന്റെ സ്വാഭാവികമായ കർമ്മമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] ശൌര്യം=ശൂരന്റെ ഭാവം (=വിക്രമം—തന്നേക്കാൾ അധികം ബലമുള്ളവനെക്കൂടി പ്രഹരിപ്പാനുള്ള ശേഷി). തേജഃ=പ്രാഗല്ഭ്യം (മററൊരുത്തനാൽ ധർഷിപ്പാൻ കഴിയായ്ക). ധൃതിഃ=യാതൊന്നിനാൽ ഉദ്ധമിക്കപ്പെട്ടവനായിട്ട് ഒരുവൻ ഏതൊരവസ്ഥയിലും കണ്ഠിതത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ലയോ അതു ധൃതി (=മഹത്തായിരിക്കുന്ന ആപത്തിലുംകൂടി ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളെ തളരാതെ നിലനിർത്തുന്ന ചിത്തവൃത്തി) ദാക്ഷ്യം=ദക്ഷന്റെ ഭാവം ദാക്ഷ്യം—വിചാരിക്കാതെ വന്നുകൂടുന്നതും ഉടനെ ചെയ്യേണ്ടതുമായ കാര്യങ്ങളെ ലേശം പരിഭ്രമം കൂടാതെ വെട്ടപ്പായി പ്രവർത്തിക്കുന്നതു് ദാക്ഷ്യം. യുദ്ധേ അപലായനം അപി ച=യുദ്ധത്തിൽ ശത്രുക്കളുടെ അടുക്കൽ നിന്നു പിന്തിരിഞ്ഞോടിപ്പോകാതിരിക്കുക. ദാനം=കൊടുക്കേണ്ടവരിൽ കയ്യഴിക്കുക (=മുക്തഹസ്തത). ഈശ്വരഭാവഃ=ഭരിക്കപ്പെടേണ്ടവരുടെ നേരെ പ്രഭുശക്തിയെ കാണിക്കുക.

സ്വഭാവജം—സ്വാഭാവികമായ ക്ഷാത്രം കർമ്മ—ക്ഷത്രിയജാതിയുടെ വിഹിതകർമ്മം.

കൃഷിഗൗരക്ഷ്യവാണിജ്യം വൈശ്യകർമ്മ സ്വഭാവജം
പരിചര്യാത്മകം കർമ്മ ശൂദ്രസ്യാപി സ്വഭാവജം. 44

കൃഷി ഗൗരക്ഷ്യ വാണിജ്യം— (ഏതത്)	കൃഷി, പശുപാലനം, കച്ചവടം ഇതെല്ലാം
സ്വഭാവജം	സ്വാഭാവികമായ
വൈശ്യകർമ്മ	വൈശ്യന്റെ കർമ്മമാകുന്നു
പരിചര്യാത്മകം കർമ്മ	മറ്റു മൂന്നു ജാതിക്കാരെ ശുശ്രൂഷിക്കുക എന്ന കർമ്മം
ശൂദ്രസ്യ അപി	ശൂദ്രന്നും
സ്വഭാവജം	സ്വാഭാവികമായിട്ടുള്ളതാകുന്നു.

കൃഷി, പശുപാലനം, കച്ചവടം ഇവ വൈശ്യന്റെ സ്വാഭാവികമായ കർമ്മങ്ങളാകുന്നു. മറ്റു മൂന്നു ജാതിക്കാരെയും ശുശ്രൂഷിക്കുക എന്നതു ശൂദ്രന്റെയും സ്വാഭാവികമായ കർമ്മമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] കൃഷി—ഭൂമിയെ കിളച്ചു കൃഷിചെയ്യുന്നതു്. ഗൗരക്ഷ്യം—പശുക്കളെ രക്ഷിക്കുന്നവൻ ഗോരക്ഷകൻ. അവന്റെ ഭാവം ഗൗരക്ഷ്യം—പശുപാലനം. വാണിജ്യം—വണിക്കിന്റെ കർമ്മം—ക്രയവിക്രയതാദിലക്ഷണമായതു്. വൈശ്യകർമ്മ—വൈശ്യജാതിയുടെ കർമ്മം. പരിചര്യാത്മകം കർമ്മ—ശുശ്രൂഷാസ്വഭാവമായ കർമ്മം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

അതാതു ജാതിക്കു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മങ്ങൾ നല്ലവണ്ണം അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്നതായാൽ അവയുടെ ഫലം സ്വഭാവേന സ്വർഗ്ഗപ്രാപ്തിയാകുന്നു. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി സ്മൃതിയിൽ ഇങ്ങനെ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു—'സ്വ സ്വകർമ്മങ്ങളെ നല്ലവണ്ണം അനുഷ്ഠിക്കുന്ന എല്ലാ വർണ്ണങ്ങളും (ജാതിക്കാരും) ആശ്രമികളും മരണശേഷം അവരവരുടെ കർമ്മഫലത്തെ അനുഭവിച്ചിട്ടു പിന്നെ ഉണ്ടാകുന്ന (കർമ്മ)ശേഷംകൊണ്ടു വിശിഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ദേശത്തു വിശിഷ്ടജാതിയിൽ വിശിഷ്ടകുലത്തിൽ ജനിക്കുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ അവർ വിശിഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ധർമ്മം, ആയുസ്സ്, വിദ്യ, സുശീലത, ധനം, സുഖം, ബുദ്ധി എന്നിവയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ജന്മത്തെ

യും പ്രാപിക്കുന്നു.' (ആപസ്തംബധർമ്മസൂത്രം 2, 2, 2, 3) 'അതാതു വർണ്ണങ്ങളും ആശ്രമികളും പ്രാപിക്കുന്നതായ ഫലഭേദങ്ങളേയും വിവിധ ലോകങ്ങളേയും പററി പുരാണങ്ങളിലും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്.' എന്നാൽ മറെറാരു കാരണംകൊണ്ട് (അവസ്ഥ്) താഴെ പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന ഫലത്തെ സിദ്ധിക്കാവുന്നതാണ് (മോക്ഷാപേക്ഷയോടുകൂടി മുൻപറയപ്പെട്ട കർമ്മങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവെങ്കിൽ അവസ്ഥ മോക്ഷഫലം സിദ്ധിക്കുന്നതാണ് എന്നർത്ഥം)—

സ്വേ സ്വേ കർമ്മണ്യഭിരതഃ സംസിദ്ധിം ലഭതേ നരഃ
സ്വകർമ്മനിരതഃ സിദ്ധിം യഥാ വിന്ദതി തച്ഛൃണു. 45

സ്വേ സ്വേ കർമ്മണി	അവരവൎക്കു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മത്തിൽ
അഭിരതഃ	പരിനിഷ്ഠിതനായിരിക്കുന്ന (ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന)
നരഃ	മനുഷ്യൻ
സംസിദ്ധിം	ജ്ഞാനയോഗ്യതയെ
ലഭതേ	പ്രാപിക്കുന്നു
സ്വകർമ്മനിരതഃ	തന്റെ കാര്യത്തിൽ നിഷ്ഠയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവൻ
യഥാ	ഏതുപ്രകാരം
സിദ്ധിം	ജ്ഞാനയോഗ്യതയെ (സത്വശുദ്ധിയെ)
വിന്ദതി	പ്രാപിക്കുന്നുവോ
തത്	അതിനെ
ശൃണു	കേട്ടാലും.

അവരവൎക്കു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മത്തിൽ പരിനിഷ്ഠിതനായിരിക്കുന്ന മനുഷ്യൻ ജ്ഞാനയോഗ്യതയെ പ്രാപിക്കുന്നു. സ്വകർമ്മത്തിൽ നിഷ്ഠയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവൻ ഏതു പ്രകാരം ജ്ഞാനയോഗ്യതയെ പ്രാപിക്കുന്നുവോ അതിനെ കേട്ടാലും.

[ശം-ഭാ] സ്വേ സ്വേ കർമ്മണി=മുൻപറയപ്പെട്ട ലക്ഷണഭേദത്തോടുകൂടി സ്വസ്വകർമ്മത്തിൽ; അഭിരതഃ=തൽപരനായിരിക്കുന്ന; നരഃ=അധികൃതനായ പുരുഷൻ; സംസിദ്ധിം=

സ്വകർമ്മാനുഷ്ഠാനംകൊണ്ട് അശുദ്ധിക്ഷയം വരുമ്പോഴം ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു ജ്ഞാനനിഷ്ഠയ്ക്കുള്ള യോഗ്യതയാകുന്ന സംസിദ്ധിയെ; ലഭതേ=പ്രാപിക്കുന്നു. സ്വകർമ്മാനുഷ്ഠാനം കൊണ്ടുതന്നെ സംസിദ്ധിയെ സാക്ഷാലായി പ്രാപിക്കാൻ കഴിയുമോ?—ഇല്ല—എന്നാൽ പിന്നെ എങ്ങനെ? സ്വകർമ്മനിരതനായവൻ എങ്ങനെയാണ് സിദ്ധിയെ പ്രാപിക്കുന്നത് എന്നു കേട്ടാലും.

> യതഃ പ്രവൃത്തിർഭൂതാനാം യേന സർവ്വമിദം തതം
> സ്വകർമ്മണാ തമഭ്യർച്ച്യ സിദ്ധിം വിന്ദതി മാനവഃ.46

യതഃ	അന്തര്യാമിയായിരിക്കുന്ന യാതൊരു പരമേശ്വരനിൽനിന്നാണ്
ഭൂതാനാം	പ്രാണികളുടെ
പ്രവൃത്തിഃ (ഭവതി)	ചേഷ്ട ഉണ്ടാകുന്നതു്
യേന	യാതൊരു പരമേശ്വരനാൽ
ഇദം സർവ്വം—	ഈ വിശ്വമാസകലം
തതം	വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവോ
തം	അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഈശ്വരനെ
മാനവഃ	മനുഷ്യൻ
സ്വകർമ്മണാ	തനിക്കു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മം കൊണ്ടു്
അഭ്യർച്ച്യ	പൂജിച്ചിട്ടു്
സിദ്ധിം	സിദ്ധിയെ (ജ്ഞാനയോഗ്യതയെ)
വിന്ദതി	ലഭിക്കുന്നു.

അന്തര്യാമിയായിരിക്കുന്ന യാതൊരു പരമേശ്വരനിൽനിന്നാണ് പ്രാണികൾക്കു ചേഷ്ടയുണ്ടാകുന്നതു്, യാതൊരു പരമേശ്വരനാലാണ് ഈ വിശ്വമാസകലം വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതു് അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന പരമേശ്വരനെ മനുഷ്യൻ തനിക്കു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മംകൊണ്ടു പൂജിച്ചിട്ടു സിദ്ധിയെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] യസ്മാത്=അന്തര്യാമിയായിരിക്കുന്ന യാതൊരു ഈശ്വരനിൽനിന്നു്; ഭൂതാനാം=പ്രാണികളുടെ; പ്രവൃത്തിഃ= ഉത്പത്തി അല്ലെങ്കിൽ ചേഷ്ട (യാതൊരു ഈശ്വരനിൽനിന്നാ

ണ് പ്രാണികളുടെ ഉത്പത്തി ഉണ്ടാകുന്നതു്, അന്തര്യാമിയായിരിക്കുന്ന യാതൊരു ഈശ്വരനിൽനിന്നാണ് അവക്കു ചേഷ്ടയുണ്ടാകുന്നതു്) യേന=യാതൊരു ഈശ്വരനാൽ; സർവ്വം ഇദം=ഈ ജഗത്താസകലം; തതം=വ്യാപിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. സ്വകർമ്മണാ=മുൻപറഞ്ഞപ്രകാരം അതാതു ജാതിക്കു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മംകൊണ്ടു്; തം=ആ ഈശ്വരനെ; അഭ്യർച്ച്യ=പൂജിച്ചിട്ടു്, ആരാധിച്ചിട്ടു്; മാനവഃ=മനുഷ്യൻ; സിദ്ധിം=കേവലം ജ്ഞാനനിഷ്ഠായോഗ്യതാലക്ഷണമായ സിദ്ധിയെ; വിന്ദതി=പ്രാപിക്കുന്നു.

അതു ഹേതുവായിട്ടു്—

ശ്രേയാൻ സ്വധർമ്മോ വിഗുണഃ പരധർമ്മാത് സ്വനുഷ്ഠിതാത്
സ്വഭാവനിയതം കർമ്മ കുർവ്വന്നാപ്നോതി കില്ബിഷം. 47

സ്വധർമ്മഃ	തന്റെ ധർമ്മം
വിഗുണഃ (അപി)	ഗുണഹീനമാണെങ്കിലും
സ്വനുഷ്ഠിതാത്	നല്ലവണ്ണം അനുഷ്ഠിക്കപ്പെട്ട
പരധർമ്മാത്	അന്യന്റെ ധർമ്മത്തേക്കാളും
ശ്രേയാൻ	ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു
(യതഃ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
സ്വഭാവനിയതം	മുൻപറയപ്പെട്ടപ്രകാരം അതാതു സ്വഭാവത്തെ അനുസരിച്ചു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള
കർമ്മ	കർമ്മത്തെ
കുർവ്വൻ	ചെയ്യുന്നവൻ
കില്ബിഷം	പാപത്തെ
ന ആപ്നോതി	പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

തന്റെ ധർമ്മം ഗുണഹീനമാണെങ്കിലും നല്ലവണ്ണം അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്ന പരധർമ്മത്തേക്കാൾ ശ്രേഷ്ഠമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ സ്വഭാവത്തെ അനുസരിച്ചു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നവൻ പാപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല.

[ശം—ഭാ] സ്വഭാവനിയതം.......കില്ബിഷം=വിഷത്തിൽ ജനിച്ചിരിക്കുന്ന കൃമിക്കു വിഷം എപ്രകാരം ദോഷകരമായി ഭവിക്കുന്നില്ലയോ അതുപോലെ തന്റെ സ്വഭാവ

ത്തെ അനുസരിച്ചു വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മത്തെ ചെയ്യുന്നവൻ പാപത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

സഹജം കർമ്മ കൗന്തേയ സദോഷമപി ന ത്യജേത്
സർവ്വാരംഭാ ഹി ദോഷേണ ധൂമേനാഗ്നിരിവാവൃതാഃ. 48

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
സഹജം	സ്വഭാവവിഹിതമായ
കർമ്മ	കർമ്മത്തെ
സദോഷം അപി	ദോഷത്തോടുകൂടിയതാണെങ്കിലും
ന ത്യജേത്	ഒരുവൻ ത്യജിക്കരുതു്
ഹി	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
സർവ്വാരംഭാഃ	ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടങ്ങളായ സകല കർമ്മങ്ങളും
ധൂമേന	പുകയാൽ
അഗ്നിഃ ഇവ	അഗ്നി എന്നപോലെ
ദോഷേണ	ദോഷത്താൽ
ആവൃതാഃ	ചുററപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര, സ്വഭാവവിഹിതമായ കർമ്മത്തെ, ദോഷത്തോടുകൂടിയതാണെങ്കിലും, ഉപേക്ഷിച്ചുകൂട. എന്തെന്നാൽ സർവ്വകർമ്മങ്ങളും, പുകയാൽ അഗ്നി എന്നപോലെ, ദോഷത്താൽ ചുററപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സഹജം കർമ്മ=ജന്മത്തോടുകൂടിത്തന്നെ ഉണ്ടായിട്ടുള്ള കർമ്മം. സദോഷം അപി=ത്രിഗുണത്വം ഹേതുവായിട്ടു ദോഷത്തോടുകൂടിയതാണെങ്കിലും; ന ത്യജേത്=ഉപേക്ഷിച്ചുകൂട. സർവ്വാരംഭാഃ=സകലകർമ്മങ്ങളും—സ്വധർമ്മങ്ങളും പരധർമ്മങ്ങളും എന്നർത്ഥം. ഹി=എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, ത്രിഗുണാത്മകത്വമാണു് ഇവിടെ (കർമ്മങ്ങളുടെ ദോഷത്തിന്നു്) ഹേതു. ത്രിഗുണാത്മകത്വം ഹേതുവായിട്ടു സർവ്വകർമ്മങ്ങളും, സഹജമായിരിക്കുന്ന് ധൂമത്താൽ അഗ്നി എന്നപോലെ, ദോഷത്താൽ ചുററപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഒരുവൻ സ്വധർമ്മമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന സഹജകർമ്മത്തെ ഉപേക്ഷിച്ചുകൊണ്ടു് അന്യന്റെ ധർമ്മത്തെ അനുഷ്ഠിക്കുന്നുവെങ്കിലും (അവൻ) ദോഷത്തിൽനിന്നു മോചിക്കുന്നില്ല. പരധർമ്മം

ഭയത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതുമാകുന്നു. അനാത്മജ്ഞനായവന്നു കര്‍മ്മങ്ങളെ തീരെ ഉപേക്ഷിപ്പാന്‍ കഴിയുന്നതല്ല; അതിനാല്‍ അവന്‍ കര്‍മ്മത്തെ ഉപേക്ഷിക്കരുതു്.

(ഇവിടെ ഒന്നു നിരൂപിയ്ക്കുക)—(സഹജ) കര്‍മ്മത്തെ ആരുമുപേക്ഷിച്ചുകൂട എന്നു പറഞ്ഞതു് കര്‍മ്മത്തെ നിശ്ശേഷം ത്യജിപ്പാനസാദ്ധ്യമാണെ് എന്നതുകൊണ്ടോ, അതോ, സഹജകര്‍മ്മത്യാഗത്തിങ്കല്‍ ദോഷമുണ്ടാകുന്നുവെന്നതുകൊണ്ടോ?

(ഈ സന്ദേഹംകൊണ്ടുള്ള പ്രയോജനം പറയുന്നു.) സഹജകര്‍മ്മത്തെ ത്യജിച്ചുകൂട എന്നു പറഞ്ഞതു് അതിനെ തീരെ ത്യജിപ്പാനസാദ്ധ്യമാകുന്നുവെന്നതു കൊണ്ടാണെങ്കില്‍ അതിനെ നിശ്ശേഷം ത്യജിക്കുന്നതു ഗുണംതന്നെയായിരിക്കുമെന്നു വരുന്നു.

ശരിതന്നെ; പക്ഷേ, അതിന്റെ അശേഷത്യാഗംതന്നെ അസാദ്ധ്യമാകുന്നു—സാംഖ്യന്മാരുടെ സത്വാദിഗുണങ്ങള്‍ എന്നപോലെ ആത്മാ എപ്പോഴും ചലിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന സ്വഭാവത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവോ? അതോ പ്രതിക്ഷണം നാശത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതായ ബൗദ്ധന്മാരുടെ പഞ്ചസ്കന്ധങ്ങള്‍ എന്നപോലെ ക്രിയതന്നെ കാരകം (ആത്മാവു്) ആയിരിക്കുന്നുവോ? രണ്ടു പക്ഷത്തിലും കര്‍മ്മത്തിന്റെ അശേഷത്യാഗമുണ്ടാകുന്നതല്ല.

ഇനി മൂന്നാമതൊരു പക്ഷമുണ്ടു്—വസ്തു (ആത്മാ) എപ്പോള്‍ പ്രവര്‍ത്തിക്കുന്നുവോ അപ്പോള്‍ അതു ക്രിയയോടുകൂടിയതായി ഭവിക്കുന്നു; ആ വസ്തുതന്നെ എപ്പോള്‍ പ്രവര്‍ത്തിക്കുന്നില്ലയോ അപ്പോള്‍ അതു നിഷ്ക്രിയമായി ഭവിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെയിരിക്കുമ്പോള്‍ കര്‍മ്മത്തെ അശേഷം ത്യജിപ്പാന്‍ കഴിയുന്നതാണ്. എന്നാല്‍ ഈ പക്ഷത്തില്‍ ഒരു വിശേഷം കൂടിയുണ്ടു്; (ഈ പക്ഷപ്രകാരം) വസ്തു സദാ പ്രചലിതമായിരിക്കുകയോ, അല്ലെങ്കില്‍ ക്രിയതന്നെ കാരകമായിരിക്കുകയോ ചെയ്യുന്നില്ല. പക്ഷെ, ഒരു സ്ഥിരമായ ദ്രവ്യത്തില്‍ മുന്‍പില്ലാത്ത ക്രിയ ഉണ്ടാവുകയും, അതിലുള്ളതായക്രിയ നശിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു; എന്നാലും ദ്രവ്യം ശുദ്ധമായും (ക്രിയാ) ശക്തിയോടുകൂടിയും, അതു ഹേതുവായിട്ടു് അതുതന്നെ കാരകമായും ഇരി

കുന്നുണ്ട്. ഇപ്രകാരമാണ് കണാദസിദ്ധാന്തികൾ വാദിക്കുന്നതു്. ഈ പക്ഷത്തിൽ എന്താണ് ദോഷം?

അതിന്നു് ഈ ഒരു ദോഷമുണ്ടു്. അതു ഭഗവന്മതമല്ല. അതെങ്ങനെയാണറിയുന്നതു്?

എങ്ങനെയെന്നാൽ; 'നാസതോ വിദ്യതേ ഭാവഃ' (അ. 2, ശ്ലോ. 1) എന്നിങ്ങനെ ഭഗവാൻ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്. എന്നാൽ കാണാദമതപ്രകാരം അസത്തിന്നു് (ഇല്ലാത്തതിന്നു്) ഭാവവും, സത്തിന്നു് (ഉള്ളതിന്നു്) അഭാവവും കല്പിക്കപ്പെടുന്നു. അതിനാൽ ഇതു ഭഗവന്മതമാകുവാൻ പാടില്ല.

ഭഗവന്മതമല്ലെങ്കിലും യുക്തിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവെങ്കിൽ ഈ പക്ഷത്തിന്നെന്താണ് ദോഷം?

സമാധാനം.—ഈ പക്ഷം സർവ്വപ്രമാണവിരോധമാകയാൽ ദോഷത്തോടുകൂടിയതായിരിക്കുന്നു. എങ്ങനെ? പറയാം— ദ്വ്യണുകം (രണ്ടണുക്കൾ കൂടിയതു്) മുതലായ ദ്രവ്യം ഉത്പത്തിക്കുമുമ്പ് അത്യന്തം അസത്തായി (ഇല്ലാത്തതായി) ഇരിക്കുകയും, പിന്നെ ഉണ്ടായിട്ടു കുറച്ചുകാലം ഇരുന്നതിന്റെശേഷം പിന്നെയും അത്യന്തം അസത്വത്തെത്തന്നെ പ്രാപിക്കുകയും ചെയ്യുന്നുവെങ്കിൽ അസത്തുതന്നെ സത്തായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നും സത്തുതന്നെ അസത്തായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നും വരുന്നു; അഭാവം ഭാവമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നും, ഭാവം അഭാവമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നും വരുന്നു. അപ്പോൾ ഭാവമായിട്ടു തീരുവാൻ ഭാവിക്കുന്ന അഭാവം, അതിന്റെ ഉത്പത്തിക്കു മുമ്പ്, മുയലിന്റെ കൊമ്പു പോലെയാണെന്നും, സമവായി, അസമവായി, നിമിത്തം എന്നീ കാരണങ്ങളെ അപേക്ഷിച്ചു് അതു് (അഭാവം) ഭാവമായി തീരുന്നുവെന്നും കല്പിക്കണം. പക്ഷേ, അഭാവം ഇപ്രകാരം ഉണ്ടാകുന്നുവെന്നും, അതു കാരണത്തെ അപേക്ഷിക്കുന്നുവെന്നും (കാരണത്തെ അപേക്ഷിച്ചു് ഒരു കാര്യമായിത്തീരുന്നുവെന്നും) സാധിപ്പാൻ കഴിയുന്നതല്ല. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ, ശശവിഷാണം (മുയലിന്റെ കൊമ്പു്) മുതലായ ഇല്ലാത്ത വസ്തുക്കളെ സംബന്ധിച്ചു് ഇതു കാണപ്പെടുന്നില്ല (ശശവിഷാണം മുതലായ അസദ്വസ്തുക്കൾ ഉൽപാദിക്കുന്നുവെന്നോ, അവ കാരണത്തെ അപേക്ഷിച്ചു കാര്യമായിത്തീരുന്നുവെന്നോ പറ

വാൻ തരമില്ല എന്നർത്ഥം) ഉണ്ടാക്കപ്പെടുന്നവയായ ഘടാദികൾ ഭാവാത്മകമാണ് എന്നു പറയുന്ന പക്ഷത്തിൽ, അവയുടെ അഭിവ്യക്തിയെ സംബന്ധിച്ചെങ്കിലും കാരണത്തെ അപേക്ഷിച്ച് അവ ഉത്പാദിക്കുന്നു (ഒരു കാര്യമായിത്തീരുന്നു) എന്നു പ്രതിപാദിപ്പാൻ കഴിയുന്നതാണ്. എന്നുതന്നെയുമല്ല, അസത്ത് സത്താവുകയും, സത്ത് അസത്താവുകയും ചെയ്യുന്ന പക്ഷത്തിൽ പ്രമാണപ്രമേയവ്യവഹാരത്തിൽ ഒരു ദിക്കിലും ആർക്കും വിശ്വാസമുണ്ടാകുന്നതല്ല. എന്തെന്നാൽ സത്ത് സത്തുതന്നെയാണ്, അസത്ത് അസത്തുതന്നെയാണ്, എന്നു നിശ്ചയിപ്പാൻ അപ്പോൾ തരമില്ലാതെയാകുന്നു. അത്രയുമല്ല, ദ്വ്യണുകാദിദ്രവ്യം (ഒരു കാര്യമായി) ഉത്പാദിക്കുന്നുവെന്നു പറയുന്നതുകൊണ്ടു സ്വകാരണത്തോടും സ്വസത്തയോടുമുള്ള അതിന്റെ സംബന്ധത്തെയാണ് അവർ (കാണാദന്മാർ) പറയുന്നത്. ഉത്പത്തിക്കുമുമ്പ് അസത്തായിരുന്നിട്ടു പിന്നെ അത്, സ്വകാരണവ്യാപാരത്തെ അപേക്ഷിച്ച്, സ്വകാരണമായ പരമാണുക്കളോടും, സമവായലക്ഷണമായ സംബന്ധംകൊണ്ടു സത്തയോടും സംബന്ധിക്കപ്പെടുന്നു. ഇപ്രകാരം സംബന്ധിക്കപ്പെടുമ്പോൾ—ഇപ്രകാരം പിരിയുവാൻ പാടില്ലാത്തവിധം കാരണത്തോടു സംബന്ധിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ—അതു (കാര്യം) സത്തായി ഭവിക്കുന്നു. ഇവിടെ എങ്ങനെയാണ് സത്ത് അസത്തിന്റെ കാരണമാകുന്നതെന്നും, അതിന്നു എന്തിനോടാണ് സംബന്ധമെന്നും ഉള്ള ചോദ്യങ്ങൾക്ക് അവർ സമാധാനം പറയേണ്ടതാകുന്നു. വന്ധ്യാപുത്രന്റെ ഉത്പത്തിക്കുള്ള കാരണത്തെയോ, എന്തിനോടെങ്കിലും അവനുള്ള സംബന്ധത്തെയോ വല്ല പ്രമാണംകൊണ്ടെങ്കിലും കല്പിപ്പാൻ ഞങ്ങൾക്കു കഴിയുന്നതല്ല, നിശ്ചയംതന്നെ.

പൂർവ്വപക്ഷം—വൈശേഷികന്മാർ അഭാവത്തിന്നു (ഒന്നിനോടും) സംബന്ധത്തെ കല്പിക്കുന്നില്ല. ദ്വ്യണുകാദിദ്രവ്യങ്ങളുടെ സ്വകാരണത്തോടുള്ള സമവായിലക്ഷണമായ സംബന്ധത്തെപ്പററിയാണ് അവർ പറയുന്നത്.

സമാധാനം:—അല്ല. എന്തെന്നാൽ, ഈ സംബന്ധത്തിന്നുമുമ്പ് വൈശേഷികന്മാർ സത്ഭാവത്തെ സമ്മതിച്ചിട്ടില്ല. കുലാലൻ, ദണ്ഡ്, ചക്രം മുതലായവയുടെ വ്യാപാരത്തിന്നു

മുമ്പായി അവർ ഘടാദികൾക്ക് അസ്തിത്വം (ഉണ്ട് എന്ന ഭാവം) സമ്മതിച്ചിട്ടില്ല. മണ്ണുതന്നെ ഘടം മുതലായ ആകാരത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നും അവർ സമ്മതിക്കുന്നില്ല. അപ്പോൾ പിന്നെ അസത്തിന്നുതന്നെയാണ് (കാരണത്തോടുള്ള) സംബന്ധമെന്നു സമ്മതിക്കാതെ വേറെ വഴിയില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—അസത്താണെങ്കിലും അതിന്നു് (കാരണത്തോട്) സമവായലക്ഷണമായ സംബന്ധം യുക്തിക്കു വിരോധമല്ലല്ലോ.

സമാധാനം:—അങ്ങനെ പറയുവാൻ പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ വന്ധ്യാപുത്രാദികൾക്ക് (അങ്ങനെയുള്ള സംബന്ധം) കാണപ്പെടുന്നില്ല. ഘടാദിയുടെ പ്രാഗഭാവത്തിന്നു1 സ്വകാരണത്തോടു സംബന്ധമുണ്ടെന്നും, വന്ധ്യാപുത്രാദിയുടെ പ്രാഗഭാവത്തിന്നു സ്വകാരണത്തോടു സംബന്ധമില്ലെന്നും, വരുന്നുവെങ്കിൽ രണ്ടു ദിക്കിലും അഭാവം തുല്യമാണെങ്കിലും ഒരഭാവം മറേറ അഭാവത്തിൽനിന്നു വ്യത്യാസപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവെന്നു് അവർ പറയേണ്ടിവരും. ഒന്നിൻെറ അഭാവം, രണ്ടിൻെറ അഭാവം, സർവ്വത്തിൻേറയും അഭാവം, പ്രാഗഭാവം, പ്രധ്വംസാഭാവം2, ഇതരേതരാഭാവം, അത്യന്താഭാവം — ഇങ്ങനെ അഭാവങ്ങൾക്കു തമ്മിൽ ലക്ഷണം കൊണ്ടു യാതൊരു ഭേദത്തേയും ആൎക്കും കാണിപ്പാൻ കഴിയുന്നതല്ല. ഇങ്ങനെ അഭാവങ്ങൾക്കു വിശേഷമില്ലാതിരിക്കേ ഘടത്തിൻെറ പ്രാഗഭാവം മാത്രം കപാലാദികളെക്കൊണ്ടു ഘടഭാവത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നും, കപാലങ്ങളെന്നു പറയപ്പെടുന്ന ഭാവമായ സ്വകാരണത്തോടു സംബന്ധിക്കപ്പെടുന്നുവെന്നും, അതിനാൽ അതു് (ഘടാശ്രിതമായ ജന്മനാശാദി) സർവ്വവ്യവഹാരത്തിന്നും യോഗ്യമാകുന്നുവെന്നും എന്നാൽ ആ ഘടത്തിൻെറതന്നെ പ്രധ്വംസാഭാവത്തെസ്സംബന്ധിച്ചു്, അതും അഭാവംതന്നെയാണെങ്കിലും, അപ്രകാരം പറഞ്ഞുകൂടാ എന്നും പറയുന്നതു യുക്തിക്കു വിരോധമാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ പ്രധ്വംസം മുതലായ അഭാവങ്ങൾക്കു (ജന്മാദി) വ്യവഹാരയോഗ്യ

1. ഒരു വസ്തു ഉത്പാദിക്കുന്നതിന്നുമുമ്പുള്ള അവസ്ഥ അതിൻെറ പ്രാഗഭാവം.

2. ഒരു വസ്തു നശിച്ചതിൻെറശേഷമുള്ള അവസ്ഥ അതിൻെറ പ്രധ്വംസാഭാവം.

ത്വം ഒരു ദിക്കിലുമില്ലെന്നും, എന്നാൽ ദ്വ്യണുകാദിദ്രവ്യങ്ങളുടെ പ്രാഗഭാവത്തിന്നു മാത്രമേ ഉൽപത്ത്യാദിവ്യവഹാരാർഹത്വമുള്ളുവെന്നും പറയുന്നതു് അസംബന്ധമാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ പ്രാഗഭാവത്തിനു് അത്യന്തപ്രധ്വംസാഭാവങ്ങളെപ്പോലെ അഭാവത്വത്തിൽ യാതൊരു വിശേഷവുമില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—പ്രാഗഭാവം ഭാവമായിത്തീരുമെന്നു ഞങ്ങൾ പറയുന്നില്ല.

എന്നാൽ ഭാവംതന്നെയാണു് ഭാവമായിത്തീരുന്നതു് — ഘടം ഘടമായിത്തീരുന്നു, പടം പടവുമായിത്തീരുന്നു. അഭാവം ഭാവമായിത്തീരുന്നുവെന്നതുപോലെതന്നെ ഇതും പ്രമാണവിരുദ്ധമാകുന്നു. സാംഖ്യന്റെ പരിണാമവാദവും, മുമ്പില്ലാത്ത ധർമ്മങ്ങളുടെ ഉല്പത്തിയേയും നാശത്തേയും സ്വീകരിക്കുന്നതിനാൽ, വൈശേഷികപക്ഷത്തിൽനിന്നു വ്യത്യാസപ്പെടുന്നില്ല. കാര്യത്തിന്റെ അഭിവ്യക്തികൊണ്ടും തിരോഭാവംകൊണ്ടും അതു സത്തോ അസത്തോ ആയിരിക്കുന്നു എന്നുള്ള അവരുടെ സമാധാനത്തെ സ്വീകരിക്കുകയാണെങ്കിൽത്തന്നെ (കാര്യം കാരണാത്മനാ മുമ്പുതന്നെ അവ്യക്തമായിരിക്കുന്നു; അതു കാരകവ്യാപാരംകൊണ്ടു വ്യക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നു; അതുകൊണ്ടു വ്യക്തിയുടേയും അവ്യക്തിയുടേയും ജന്മനാശവ്യവഹാരം ഹേതുവായിട്ടു വൈശേഷികപക്ഷത്തിൽനിന്നു് ഇതു വ്യത്യാസപ്പെട്ടിരിക്കുന്നുവെന്നു പറയുകയാണെങ്കിൽത്തന്നെ) അവരുടെ പക്ഷം ശരിയായിരിക്കുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ അഭിവ്യക്തിയും തിരോഭാവവും മുമ്പുതന്നെ ഉണ്ടോ ഇല്ലയോ എന്നു നിരൂപിക്കുമ്പോൾ ആ പക്ഷവും മുമ്പത്തെപ്പോലെതന്നെ പ്രമാണവിരോധമായി ഭവിക്കുന്നു. (കാര്യരൂപമായിട്ടുള്ള) ഉൽപത്തി മുതലായതു് കാരണത്തിന്റെതന്നെ സംസ്ഥാനമാണു് (ആകാരവിശേഷമാണു്) എന്ന പക്ഷത്തേയും ഈ ന്യായം കൊണ്ടുതന്നെ (സാംഖ്യപക്ഷത്തെ ഖണ്ഡിച്ച ന്യായംകൊണ്ടു തന്നെ) ഖണ്ഡിക്കാവുന്നതാണു്.

അതിനാൽ സത്തായിട്ടുള്ള ഏകവസ്തുതന്നെ അവിദ്യയാൽ ഉത്പത്തി വിനാശം മുതലായ ധർമ്മങ്ങളെക്കൊണ്ടു്, രംഗത്തിൽ നടൻ എന്നപോലെ, അനേകവിധമായി വികല്പി

ക്കപ്പെടുന്നുവെന്നുള്ള പക്ഷം ശേഷിക്കുന്നു. ഭഗവാന്റെ ഈ മതം 'നാസതോ വിദ്യതേ ഭാവോ നാഭാവോ വിദ്യതേ സതഃ' എന്ന ശ്ലോകത്തിൽ' സത്പ്രത്യയം അവ്യഭിചാരമാണെന്നും അന്യപ്രത്യയങ്ങൾ വ്യഭിചരിക്കുന്നുവെന്നും സ്ഥാപിച്ചു പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്.

ആത്മാ അവിക്രിയനായിരിക്കുമ്പോൾ കർമ്മത്തിന്റെ അശേഷത്യാഗം എങ്ങനെയാണ് അസാദ്ധ്യമായി ഭവിക്കുന്നതു്? കർമ്മം (ത്രി) ഗുണങ്ങളുടെ ധർമ്മമാകുന്നു. ഗുണങ്ങൾ പരമാർത്ഥമായിട്ടുള്ളവയോ അതോ അവിദ്യാകല്പിതമോ (എന്ന സംഗതി) എങ്ങനെയെങ്കിലുമാകട്ടെ, കർമ്മം ആത്മാവിൽ അവിദ്യകൊണ്ടാരോപിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതാണ്. അതിനാലാകുന്നു 'ഒരു നിമിഷംപോലും അവിദ്വാനായവന്നു് കർമ്മത്തെ നിശ്ശേഷം ത്യജിപ്പാൻ കഴിയുന്നതല്ല' (അ. 3 ശ്ലോ. 5) എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു്. എന്നാൽ ആത്മാവിനെ അറിയുന്നവന്നു് (വിദ്വാന്), വിദ്യകൊണ്ടു് അവിദ്യ നിവർത്തിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ, കർമ്മത്തെ നിശ്ശേഷം ത്യജിപ്പാൻ കഴിയുന്നതാണ്. എന്തെന്നാൽ അവിദ്യയാൽ ആരോപിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതിന്റെ ബാക്കി (വിദ്യോല്പത്തിക്കുശേഷം) കുറച്ചുപോലും ശേഷിപ്പാൻ തരമില്ല. തിമിരദൃഷ്ടികൊണ്ടു് ആരോപിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള രണ്ടാമതൊരു ചന്ദ്രൻ മുതലായതിന്റെ ലേശമെങ്കിലും ബാക്കി, തിമിരം നീങ്ങിയതിന്റെ ശേഷം, ഇരിക്കുന്നതല്ലല്ലോ. അതിനാൽ 'സർവ്വകർമ്മാണി മനസാ' (അ. 5, ശ്ലോ. 13), 'സ്വേ സ്വേ കർമ്മണ്യഭിരതഃ സംസിദ്ധിം ലഭതേ നരഃ', സ്വകർമ്മണാ തമഭ്യർച്ച്യ സിദ്ധിം വിന്ദതി മാനവഃ' (അ. 18, ശ്ലോ. 45, 46) എന്നിങ്ങനെയുള്ള വാക്യങ്ങൾ ഉപപന്നമായി ഭവിക്കുന്നു.

കർമ്മയോഗംകൊണ്ടു ജ്ഞാനനിഷ്ഠായോഗ്യതാലക്ഷണമായ യാതൊരു സിദ്ധിയാണ് പറയപ്പെട്ടതു് അതിന്റെ ഫലമായ ജ്ഞാനനിഷ്ഠാലക്ഷണമായ നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധിയെപ്പററി പറയേണമെന്ന ഉദ്ദേശ്യത്തോടുകൂടി ഭഗവാൻ ഈ ശ്ലോകമാരംഭിക്കുന്നു:

അസക്തബുദ്ധിഃ സർവ്വത്ര ജിതാത്മാ വിഗതസ്പൃഹഃ
നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധിം പരമാം സംന്യാസേനാധിഗച്ഛതി. 49

സർവ്വത്ര — സർവ്വവസ്തുക്കളിലും
അസക്തബുദ്ധിഃ — സംഗശൂന്യമായ ബുദ്ധിയോടുകൂടി യവനും
ജിതാത്മാ — നിരഹംകാരനും
വിഗതസ്പൃഹഃ — ദേഹവിഷയമായ ഇച്ഛയില്ലാത്തവനുമായവൻ
സംന്യാസേന — കർമ്മതൽഫലസംഗത്യാഗമായിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസംകൊണ്ട്
പരമാം — ഉത്തമമായ
നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധിം — സർവ്വകർമ്മനിവൃത്തിലക്ഷണമായ ചിത്തശുദ്ധിയെ
അധിഗച്ഛതി — പ്രാപിക്കുന്നു.

സർവ്വവസ്തുക്കളിലും സംഗശൂന്യമായ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവനും നിരഹംകാരനും ദേഹേച്ഛയില്ലാത്തവനുമായവൻ കർമ്മതത്ഫലസംഗത്യാഗമായിരിക്കുന്ന സന്ന്യാസംകൊണ്ട് ഉത്തമമായ സർവ്വകർമ്മനിവൃത്തിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന ചിത്തശുദ്ധിയെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം — ഭാ] സർവ്വത്ര = ആസക്തിക്കു ഹേതുവായിട്ടുള്ള പുത്രദാരാദിയിൽ; അസക്തബുദ്ധിഃ = സംഗരഹിതമായ അന്തഃകരണത്തോടുകൂടിയവൻ; ജിതാത്മാ = അന്തഃകരണത്തെ സ്വാധീനമാക്കിയിട്ടുള്ളവൻ; വിഗതസ്പൃഹഃ = ദേഹം ജീവിതം ഭോഗങ്ങൾ എന്നിവയിൽ തൃഷ്ണയില്ലാത്തവൻ. ഇങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ആത്മജ്ഞാനി (സംന്യാസേന =) സമ്യഗ്ദർശനംകൊണ്ട്, അല്ലെങ്കിൽ സമ്യഗ്ദർശനപൂർവ്വകമായ സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസംകൊണ്ട് നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധിയെ പ്രാപിക്കുന്നു. നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധി—നിഷ്ക്രിയബ്രഹ്മമാകുന്ന ആത്മാവിന്റെ ജ്ഞാനംനിമിത്തം എവനിൽനിന്നു സർവ്വകർമ്മങ്ങളും നിവർത്തിച്ചിരിക്കുന്നുവോ അവൻ നിഷ്കർമ്മാ; അവന്റെ ഭാവം നൈഷ്കർമ്മ്യം. നൈഷ്കർമ്മ്യംതന്നെയായ സിദ്ധി നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധി. അല്ലെങ്കിൽ നൈഷ്കർമ്മ്യത്തിന്റെ സിദ്ധി നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധി. നിഷ്ക്രിയാത്മസ്വരൂപാവസ്ഥാനലക്ഷണമായ (നിഷ്ക്രിയാത്മസ്വരൂപമായിട്ടിരിക്കുക എന്ന ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ) നൈഷ്കർമ്മ്യത്തിന്റെ സിദ്ധി (നിഷ്ഠ

ത്തി) എന്നർത്ഥം. നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധി കർമ്മയോഗംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന സിദ്ധിയിൽനിന്നു വിലക്ഷണമാകുന്നു; അതിനാൽ അതു പ്രകൃഷ്ടവുമാകുന്നു. അതു സദ്യോമുക്ത്യവസ്ഥാനരൂപമാകുന്നു (ഉടനെ മുക്തിയെ പ്രാപിക്കുക എന്ന അവസ്ഥയാകുന്നു). അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഈ നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധിയെ സമ്യഗ്ദർശനംകൊണ്ട്, അല്ലെങ്കിൽ സമ്യഗ്ദർശനപൂർവ്വകമായ സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസംകൊണ്ട് പ്രാപിക്കുന്നു. അപ്രകാരം ഭഗവാൻതന്നെ 'സർവ്വകർമ്മാണി മനസാ സംന്യസ്യ.... നൈവ കുർവൻ ന കാരയൻ ആസ്തേ' (അ. 5, ശ്ലോ. 13) എന്നു പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്.

ഈശ്വരപൂജാരൂപമായ മുമ്പറയപ്പെട്ട സ്വകർമ്മാനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള മുൻപറഞ്ഞ ലക്ഷണത്തോടുകൂടിയ (ജ്ഞാനനിഷ്ഠായോഗ്യതാലക്ഷണമായ) സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നവനും ആത്മവിവേകജ്ഞാനമുണ്ടായിരിക്കുന്നവനുമായവനു കേവലം ആത്മജ്ഞാനനിഷ്ഠാരൂപമായും നൈഷ്കർമ്മ്യലക്ഷണമായുമിരിക്കുന്ന സിദ്ധി ഏതൊരു ക്രമംകൊണ്ടാണുണ്ടാകുന്നതെന്നു ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

സിദ്ധിം പ്രാപ്തോ യഥാ ബ്രഹ്മ തഥാപ്നോതി നിബോധ മേ
സമാസേനൈവ കൗന്തേയ നിഷ്ഠാ ജ്ഞാനസ്യ യാ പരാ. 50

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
സിദ്ധിം പ്രാപ്തഃ (സൻ)	നൈഷ്കർമ്മ്യസിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചവൻ
ബ്രഹ്മ	ബ്രഹ്മത്തെ
യഥാ	ഏതുപ്രകാരം
ആപ്നോതി	പ്രാപിക്കുന്നുവോ
തഥാ	ആ പ്രകാരത്തെ
സമാസേന ഏവ	സംക്ഷേപമായി
മേ	എന്റെ വാക്കിൽനിന്ന്
നിബോധ	അറിഞ്ഞാലും
യാ	യാതൊരു ബ്രഹ്മപ്രാപ്തി
ജ്ഞാനസ്യ പരാ നിഷ്ഠാ	ജ്ഞാനത്തിന്റെ പര്യവസാനമാകുന്നു.

അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര, സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചവൻ ഏതു പ്രകാരമാണ് ബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിക്കുന്നതു് ആ പ്രകാരത്തെ എന്റെ വാക്കിൽനിന്നു നീ മനസ്സിലാക്കിയാലും. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മപ്രാപ്തി ജ്ഞാനത്തിന്റെ പര്യവസാനമാകുന്നു.

[ശം-ഭാ] സിദ്ധിം പ്രാപ്തഃ=സ്വകർമ്മംകൊണ്ടു് ഈശ്വരനെ അർച്ചിച്ചു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രസാദത്താൽ ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങൾക്കു ജ്ഞാനനിഷ്ഠായോഗ്യതാലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന സിദ്ധിയെ പ്രാപിച്ചവൻ. 'സിദ്ധിം പ്രാപ്തഃ' എന്നതു് ഇനി പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നതിന്റെ ഒരു മുഖവുരയാകുന്നു. ഇനി എന്താണു പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നതു്?—ജ്ഞാനനിഷ്ഠാരൂപമായ യാതൊരു പ്രകാരംകൊണ്ടാണ് അവൻ ബ്രഹ്മത്തെ—പരമാത്മാവിനെ—പ്രാപിക്കുന്നതു്, അപ്രകാരമുള്ള ജ്ഞാനനിഷ്ഠാപ്രാപ്തിക്രമത്തെ നീ എന്റെ വാക്കിൽനിന്നു നിശ്ചയമായി മനസ്സിലാക്കിയാലും. വിസ്താരമായിട്ടാണോ പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നതു്?—ഭഗവാൻ പറയുന്നു—അല്ല, സംക്ഷേപമായിട്ടുമാത്രം.

'യഥാ ബ്രഹ്മ പ്രാപ്നോതി തഥാ നിബോധ' എന്നതുകൊണ്ടു് യാതൊരു ബ്രഹ്മപ്രാപ്തിയാണു ഭഗവാനാൽ സൂചിപ്പിക്കപ്പെട്ടതു് അതു് ഇന്നതാണ് എന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നായി ഭഗവാൻ പറയുന്നു—ജ്ഞാനസ്യ യാ പരാ നിഷ്ഠാ—നിഷ്ഠാ=പര്യവസാനം, പരിസമാപ്തി. അതു പരയായിരിക്കുന്ന പരിസമാപ്തിയാകുന്നു.

എന്തിന്റെ പരിസമാപ്തി?
ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തിന്റെ
അതു (നിഷ്ഠ) എന്തൊരുമാതിരിയാകുന്നു?
അതു് ആത്മജ്ഞാനംപോലെയാകുന്നു.
ആത്മജ്ഞാനം എന്തൊരുമാതിരിയാണ്?
അതു് ആത്മാവിന്റെ മാതിരിയാകുന്നു.
ആത്മാ എന്തൊരുമാതിരിയാകുന്നു?

ആത്മാ, ഭഗവാൻ വിവരിച്ചിട്ടുള്ളപ്രകാരവും, ഉപനിഷദ്വാക്യങ്ങളെക്കൊണ്ടും ന്യായംകൊണ്ടും പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള പ്രകാരവുമാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ജ്ഞാനമെന്നതു വിഷയാകാരമായിരിക്കുന്നു (ജ്ഞാനത്തിന്നു വിഷയമായിട്ടുള്ളതിന്റെ ആകാരമായിരിക്കുന്നു). എന്നാൽ ആത്മാ (ജ്ഞാനത്തിന്നു) വിഷയമാണെന്നോ, ആകാരത്തോടുകൂടിയതാണെന്നോ, ഒരു ദിക്കിലും സമ്മതിച്ചിട്ടില്ല.

സമാധാനം:—'ആത്മാ ആദിത്യവർണ്ണനാകുന്നു' (ശ്വേ. ഉ. 3. 8), 'ആത്മാ പ്രകാശസ്വരൂപനാകുന്നു' (ഛാ. ഉ. 3. 14. 2), 'ആത്മാ സ്വയംജ്യോതിസ്സാകുന്നു' (ബൃ. ഉ. 4. 3. 9) എന്നിങ്ങനെയുള്ള ശ്രുതികളിൽ ആത്മാ ആകാരത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവെന്നു പറയുന്നുണ്ട്.

പൂർവ്വപക്ഷം:- ഇല്ല. ആത്മാവിന്നു തമോരൂപത്വത്തെ നിഷേധിക്കുന്നതിന്നാകുന്നു മേല്പറഞ്ഞ വാക്യങ്ങൾ. ആത്മാവിൽ ദ്രവ്യഗുണാദ്യാകാരങ്ങൾ പ്രതിഷേധിക്കപ്പെട്ടതിനാൽ ആത്മാവിന്നു തമോരൂപത്വമുണ്ടെന്നുവരുന്നു. അതിനെ പരിഹരിപ്പാനാണ് 'ആദിത്യവർണ്ണം' എന്നിങ്ങനെയുള്ള വാക്യങ്ങൾ. 'അരൂപം' (കാ. ഉ. 3. 15) എന്നിങ്ങനെ ആത്മാവിന്നു രൂപം പ്രത്യേകം പ്രതിഷേധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. താഴെ പറയുന്ന ശ്രുതിവാക്യംകൊണ്ട് ആത്മാവിന്നു വിഷയത്വവും പ്രതിഷേധിച്ചിരിക്കുന്നു—'ന സംദൃശേ തിഷ്ഠതി രൂപമസ്യ ന ചക്ഷുഷാ പശ്യതി കശ്ച നൈനം—അതിന്റെ രൂപം (നമ്മുടെ) ദൃഷ്ടിയിൽ നില്ക്കുന്നില്ല. ആരും അതിനെ കണ്ണുകൊണ്ടു കാണുന്നില്ല' (ശ്വേ. ഉ. 4. 20). 'അശബ്ദമസ്പർശം' (കാ. ഉ. 3. 15). അതിനാൽ ആത്മാകാരമാണ് ജ്ഞാനമെന്നു പറയുന്നതു ശരിയല്ല.

എന്നാൽ പിന്നെ ആത്മാവിന്റെ ജ്ഞാനമെങ്ങനെയുണ്ടാകുന്നു? ജ്ഞാനം യദ്വിഷയകമായിരിക്കുന്നുവോ തദാകാരമായിട്ടാണ് അതു (സർവ്വജ്ഞാനവും) ഇരിക്കുന്നതു് എന്നതിന്നു വാദമില്ല. ആത്മാ നിരാകാരനാണെന്നും (ആത്മാവിന്നു വിഷയത്വമില്ലെന്നും) പറഞ്ഞു. ജ്ഞാനവുമാത്മാവും രണ്ടും നിരാകാരമാണെങ്കിൽ പിന്നെ എങ്ങനെയാണ് അതിന്റെ (ആത്മജ്ഞാനത്തിന്റെ) ഭാവനാനിഷ്ഠ ഉണ്ടാകുന്നതു്?

സമാധാനം:—അങ്ങനെയല്ല. എന്തെന്നാൽ, ആത്മാ അത്യന്തം നിർമ്മലവും അത്യന്തം സ്വച്ഛവും അത്യന്തം സൂക്ഷ്മവു

മാണെന്നു കാണിക്കാവുന്നതാണു്. ബുദ്ധിക്കും ആത്മാവിനെപ്പോലെ നൈർമ്മല്യം മുതലായതുണ്ടെന്നു കാണിക്കാവുന്നതാകയാൽ ബുദ്ധിക്കു് ആത്മചൈതന്യാകാരത്തിന്റെ ആഭാസത്വമുണ്ടു് എന്നതു ശരിയായിരിക്കുന്നു. മനസ്സു് ബുദ്ധിയുടെ ആഭാസമാകുന്നു; ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ മനസ്സിന്റെ ആഭാസങ്ങളാകുന്നു. ദേഹം ഇന്ദ്രിയാഭാസമാകുന്നു അതു ഹേതുവായിട്ടു സാധാരണജനങ്ങൾ (സ്ഥൂല)ദേഹത്തെ മാത്രം ആത്മാവായി ദർശിക്കുന്നു. ദേഹം ചൈതന്യത്തോടുകൂടിയതാണെന്നു വാദിക്കുന്ന ലോകായതികന്മാർ ചൈതന്യവിശിഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ദേഹംതന്നെ ആണു് പുരുഷൻ (ആത്മാ) എന്നു വാദിക്കുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ മററുചിലർ ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ ചൈതന്യത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നു എന്നു വാദിക്കുന്നു. അതുപോലെതന്നെ മനസ്സു് ചൈതന്യത്തോടുകൂടിയതാണെന്നു (മനസ്സിന്നാണു് ആത്മത്വമെന്നു) ചിലരും, ബുദ്ധി ചൈതന്യത്തോടുകൂടിയതാണു് (ബുദ്ധിക്കാണു് ആത്മത്വം) എന്നു വേറെ ചിലരും വാദിക്കുന്നു. അപൂർവ്വം ചിലർ (പ്രകൃതിചൈതന്യവാദികൾ) ബുദ്ധിക്കും മേലെയായിട്ടു് അവിദ്യയുടെ അവസ്ഥയായ അവ്യാകൃതം എന്നു പറയപ്പെടുന്ന അവ്യക്തം എന്നൊന്നുണ്ടെന്നും, അതാണു് ആത്മാ എന്നും സിദ്ധാന്തിക്കുന്നു. ബുദ്ധി മുതൽ ദേഹംവരെയുള്ളവയിലെല്ലാററിലുമുള്ള ആത്മചൈതന്യാഭാസതയാണു് അവയിൽ ഓരോന്നിലും ആത്മഭ്രാന്തിക്കുള്ള കാരണം. അതിനാൽ ആത്മവിഷയമായ ജ്ഞാനത്തെ ഉപദേശിച്ചുകൊടുക്കുക എന്നതു് അനാവശ്യമാകുന്നു. എന്നാൽ പിന്നെ ഏതാണു് ആവശ്യമായിട്ടുള്ളതു്?—ആത്മാവിൽ നാമരൂപാദി അനാത്മവസ്തുക്കളെ ആരോപിച്ചിട്ടുള്ളതിനെ നിവർത്തിപ്പിക്കുക മാത്രമേ ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടുള്ളു. അവിദ്യാധ്യാരോപിതങ്ങളായ സർവ്വപദാർത്ഥങ്ങളുടെയും ആകാരങ്ങളാൽ വിശിഷ്ടമായിട്ടുതന്നെയാണു് ആത്മാ പ്രകാശിക്കുന്നതു്. അതിനാൽ ആത്മചൈതന്യത്തിന്റെ വിജ്ഞാനംകൊണ്ടു കാര്യമില്ല. അപ്രകാരംതന്നെ വിജ്ഞാനവാദികളായ ബൗദ്ധന്മാർ വിജ്ഞാനമല്ലാതെ വേറെയാതൊന്നുമില്ല എന്നു വാദിക്കുന്നു. (ജ്ഞേയമായിട്ടുള്ള സർവ്വവും ജ്ഞാനത്താൽ വ്യാപ്തമായിട്ടാണു് അറിയപ്പെടുന്നതു്; അതിനാൽ ജ്ഞാനവ്യതിരിക്തമായിട്ടു് അന്യവസ്തുവില്ല എന്നർത്ഥം.)

അതു തന്നത്താൻ അറിയുന്നതുകൊണ്ടു് (ജ്ഞാനംതന്നെ ജ്ഞേയമാകുന്നതുകൊണ്ടു്) അതു് (വിജ്ഞാനം) ഉണ്ടു് എന്നുള്ളതിലേക്കു വേറെ പ്രമാണമാവശ്യമില്ല എന്നും അവർ വാദിക്കുന്നു. അതിനാൽ അവിദ്യയാൽ ബ്രഹ്മത്തിൽ ആരോപിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതിനെ നീക്കിയാൽ മാത്രം മതിയാകുന്നതാണു്. ബ്രഹ്മം അത്യന്തപ്രസിദ്ധമായിരിക്കുന്നതിനാൽ ബ്രഹ്മജ്ഞാനത്തിൽ വേറെ യത്നം (ഭാവന) ചെയ്യിട്ടാവശ്യമില്ല. ബ്രഹ്മം അത്യന്തപ്രസിദ്ധമായതും, ക്ഷണത്തിൽ അറിയപ്പെടത്തക്കതും, വളരെ സമീപത്തിലിരിക്കുന്നതും, ആത്മാതന്നെയായിരിക്കുന്നതും ആണെങ്കിലും, അവിദ്യയാൽ കല്പിക്കപ്പെട്ട നാമരൂപവിശേഷാകാരങ്ങളാൽ അപഹൃതമായ ബുദ്ധിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അവിവേകികൾക്കു് അതു് (ബ്രഹ്മം) അപ്രസിദ്ധമായും, ദുർവ്വിജ്ഞേയമായും, വളരെ ദൂരത്തിലിരിക്കുന്നതായും, അന്യമായ ഒരു വസ്തുവെന്നപോലെയായും തോന്നുന്നു. എന്നാൽ ബാഹ്യമായ (നാനാവിധ) ആകാരങ്ങളിൽനിന്നു നിവർത്തിപ്പിക്കപ്പെട്ട ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവരും, ഗുരുപ്രസാദത്തെ സിദ്ധിച്ചിട്ടുള്ളവരും പ്രസന്നമാനസന്മാരുമായവർക്കു് ഇതിനേക്കാൾ (ബ്രഹ്മത്തേക്കാൾ) മേലെയായിട്ടും, ഇത്ര സുഖമായിട്ടും, സുപ്രസിദ്ധമായിട്ടും, സുവിജ്ഞേയമായിട്ടും സമീപമായിട്ടും വേറെ ഒന്നുമില്ല. അതിനാലാകുന്നു 'പ്രത്യക്ഷാവഗമം ധർമ്മ്യം' (അ, 9, ശ്ലോ. 2) എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു്.

പണ്ഡിതന്മാരാണെന്നു നടിക്കുന്ന മററുചിലർ ഇങ്ങനെ വാദിക്കുന്നു—ആത്മാ നിരാകാരമാകുന്നു. അതിനാൽ ബുദ്ധി ആത്മവസ്തുവിനെ ഗ്രഹിക്കുന്നില്ല. (നിരാകാരത്വം ഹേതുവായിട്ടു് ആത്മാവിൽ ബുദ്ധിക്കു പ്രവൃത്തിയില്ല.) അതിനാൽ സമ്യഗ്ജ്ഞാനനിഷ്ഠ ദുസ്സാദ്ധ്യമാകുന്നു.

ശരിതന്നെ. ഗുരുസമ്പ്രദായരഹിതന്മാരും, വേദാന്തോപദേശത്തെ കേൾക്കാത്തവരും, ബാഹ്യവിഷയങ്ങളിൽ അത്യന്തം ആസക്തമായിരിക്കുന്ന ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവരും, ശരിയായ പ്രമാണങ്ങളിൽ വേണ്ടുംവണ്ണം പരിശ്രമിക്കാത്തവരുമായവരെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം അതു വാസ്തവംതന്നെ. എന്നാൽ ഇതിന്നു വിപരീതമായിട്ടുള്ളവർ (അദ്വൈതനിഷ്ഠന്മാർ), ആത്മചൈതന്യമല്ലാതെ വേറെ വസ്തുവിനെ കാണാത്തതിനാൽ

ലൗകികമായ ഗ്രാഹ്യഗ്രാഹകമായിരിക്കുന്ന ദ്വൈതവസ്തുവിൽ സത്ബുദ്ധി അവൎക്ക തീരെ ഉണ്ടാകുന്നതല്ല. ഈ സംഗതി ഇങ്ങനെതന്നെയാണ്, മറെറാരു വിധമല്ല, എന്നു നാമും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. 'യസ്യാം ജാഗ്രതി ഭൂതാനി സാ നിശാ പശ്യതോ മുനേഃ' (അ. 2, ശ്ലോ. 69) എന്നു ഭഗവാനും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ. അതിനാൽ ബാഹ്യമായ ആകാരഭേദങ്ങളിൽ ഉള്ള ബുദ്ധി നിവൎത്തിപ്പിക്കുന്നതുതന്നെയാണ് ആത്മസ്വരൂപാലംബനത്തിനുള്ള കാരണം. എന്തെന്നാൽ ആത്മാ ആൎക്കും ഒരിക്കലും അപ്രസിദ്ധമായിരിക്കുന്നില്ല. ആത്മാ പ്രാപ്യമായിട്ടുള്ള ഒരു വസ്തുവല്ല. അപ്രകാരംതന്നെ ആത്മാ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടേണ്ടതായിട്ടോ, സ്വീകരിക്കപ്പെടേണ്ടതായിട്ടോ ഉള്ള ഒരു വസ്തുവുമല്ല. ആത്മാ അപ്രസിദ്ധമാണ് എന്നുവരികിൽ പ്രാണികളുടെ സകല പ്രവൃത്തികളും അസ്വാൎത്ഥങ്ങളായി ഭവിക്കുന്നതാണ് (അവയെക്കൊണ്ടു തങ്ങൾക്ക് യാതൊരു പ്രയോജനവുമില്ലാതെയായി ഭവിക്കുന്നതാണ്). ദേഹാദ്യചേതനവസ്തുക്കൾക്കുവേണ്ടിയാണ് (പ്രാണികളുടെ പ്രവൃത്തികൾ) എന്നു കല്പിപ്പാൻ കഴിയുന്നതല്ല. സുഖം സുഖത്തിന്നുവേണ്ടിയാണെന്നും, ദുഃഖം ദുഃഖത്തിന്നുവേണ്ടിയാണെന്നും കല്പിപ്പാനും പാടില്ല. ലോകത്തിലുള്ള സകല വ്യവഹാരങ്ങളുടെയും അവസാനം ആത്മാവബോധമാകുന്നു. അതുകൊണ്ട്, നമ്മുടെ സ്ഥൂലദേഹത്തെ പരിച്ഛേദിപ്പാൻ (വിവരിപ്പാൻ) ബാഹ്യമായി വേറൊരു പ്രമാണം ഏതുപ്രകാരമാവശ്യമില്ലയോ അതുപോലെ നമുക്ക് അതിലധികമടുത്തിരിക്കുന്ന ആത്മാവിനെ അറിയുവാൻ വേറെ പ്രമാണമാവശ്യമില്ല. ഇങ്ങനെ വിവേകികൾക്ക് ആത്മജ്ഞാനനിഷ്ഠ സുപ്രസിദ്ധമാണെന്നു സിദ്ധമാകുന്നു. ജ്ഞാനത്തിന്നു് ആകാരമില്ലാത്തതിനാൽ അതു് അപ്രത്യക്ഷമാകുന്നുവെന്നു വാദിക്കുന്നവർ, ജ്ഞേയവസ്തു അറിയപ്പെടുന്നതുതന്നെ ജ്ഞാനംകൊണ്ടാകയാൽ സുഖാദിയെപ്പോലെതന്നെ ജ്ഞാനവും അത്യന്തം പ്രസിദ്ധമായിരിക്കുന്നുവെന്നു സമ്മതിക്കേണ്ടതാകുന്നു. അതിന്നുംപുറമേ, ജ്ഞാനമെന്നതു് (ഒരുവന്നു്) അറിയുവാനിച്ഛിക്കത്തക്ക ഒരു വസ്തുവാണെന്നു പറയുവാനും പാടില്ല. ജ്ഞാനം അപ്രസിദ്ധമാണെങ്കിൽ ഒരു ജ്ഞേയവസ്തുവിനെപ്പോലെ അതിനേയും

അറിയുവാനുത്സാഹിച്ചേനെ. ഇതിനൊരുദാഹരണം — ഘടാദിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന ജ്ഞേയവസ്തുവിനെ എപ്രകാരമാണ് ജ്ഞാതാവ് ജ്ഞാനംകൊണ്ടു പ്രാപിപ്പാൻ (അറിയുവാൻ) ഇച്ഛിക്കുന്നതു് അതുപോലെതന്നെ ജ്ഞാനത്തെയും ജ്ഞാതാവ് ജ്ഞാനാന്തരംകൊണ്ടു പ്രാപിപ്പാൻ ഇച്ഛിച്ചേനെ. എന്നാൽ വാസ്തവമങ്ങനെയല്ല. അതിനാൽ ജ്ഞാനം അത്യന്തപ്രസിദ്ധമായിരിക്കുന്നു. അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ ജ്ഞാതാവും പ്രസിദ്ധനായിത്തന്നെയിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ (ആത്മ) ജ്ഞാനത്തിനായിക്കൊണ്ടു യാതൊരു യത്നവും ചെയ്യേണ്ടതില്ല. ആത്മാവിൽനിന്നു് അനാത്മബുദ്ധിയെ നിവർത്തിപ്പിക്കുന്നതിനുവേണ്ടി മാത്രം യത്നം ചെയ്താൽ മതി. അതിനാൽ ജ്ഞാനനിഷ്ഠ അനായാസേന സമ്പാദിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യമാകുന്നു.

ജ്ഞാനത്തിന്റെ പരയായ ഈ നിഷ്ഠയെ എങ്ങനെയാണു ചെയ്യേണ്ടതു് എന്നു കാണിക്കുന്നതിന്നായി ഇനി അതിനെ (ജ്ഞാനത്തിന്റെ പരയായ നിഷ്ഠയെ)പ്പറ്റി പറയുന്നു:

ബുദ്ധ്യാ വിശുദ്ധയാ യുക്തോ ധൃത്യാത്മാനം നിയമ്യ ച
ശബ്ദാദീൻ വിഷയാംസ്ത്യക്ത്വാ രാഗദ്വേഷൌ വ്യുദസ്യ ച. 51

വിശുദ്ധയാ ബുദ്ധ്യാ യുക്തഃ	മുമ്പറയപ്പെട്ടപ്രകാരമുള്ള സാത്ത്വികബുദ്ധിയോടുകൂടിയും
ധൃത്യാ	സാത്ത്വികമായ ധൃതികൊണ്ടു്
ആത്മാനം	ആ ബുദ്ധിയെത്തന്നെ
നിയമ്യ ച	നിശ്ചയമാക്കിത്തീർത്തും
ശബ്ദാദീൻ വിഷയാൻ	ശബ്ദാദി വിഷയങ്ങളെ
ത്യക്ത്വാ	പരിത്യജിച്ചും
രാഗദ്വേഷൌ	(തദ്വിഷയമായ) രാഗദ്വേഷങ്ങളെ
വ്യുദസ്യ ച	തള്ളിക്കളഞ്ഞും.

മുൻപറയപ്പെട്ട സാത്ത്വികബുദ്ധിയോടുകൂടിയും. സാത്ത്വികമായ ധൃതികൊണ്ടു് ആ ബുദ്ധിയെത്തന്നെ നിശ്ചലമാക്കിത്തീർത്തും, ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളെ പരിത്യജിച്ചും, തദ്വിഷയമായ രാഗദ്വേഷങ്ങളെ തള്ളിക്കളഞ്ഞും (ഇരിക്കുന്നവൻ 'ബ്രഹ്മഭൂയായ കല്പതേ — ബ്രഹ്മഭാവത്തിന്നു യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു'

എന്നിങ്ങനെ മൂന്നാമത്തെ ശ്ലോകത്തിലുള്ള ഭാഗത്തോടു സംബന്ധിപ്പിച്ചുനയിക്കേണ്ടതാകുന്നു).

[ശം-ഭാ] വിശുദ്ധ്യാ = മായാരഹിതമായിരിക്കുന്ന; ബുദ്ധ്യായുക്തഃ = അദ്ധ്യവസായാത്മികയായ (നിശ്ചയാത്മികയായ) ബുദ്ധിയോടുകൂടിയവൻ; ധൃത്യാ = ധൈര്യംകൊണ്ടു്; ആത്മാനം = കാര്യകാരണസംഘാതത്തെ (ദേഹേന്ദ്രിയസമൂഹത്തെ); നിയമ്യ = നിയമനം ചെയ്തിട്ടു്, വശീകരിച്ചിട്ടു്; ശബ്ദാദീൻ വിഷയാൻ ത്യക്ത്വാ = ശബ്ദാദിവിഷയങ്ങളെ ത്യജിച്ചിട്ടു് — എന്നുവെച്ചാൽ, ശരീരസ്ഥിതിക്കു വേണ്ടുന്നവയെ ഒഴിച്ചു് സുഖാർത്ഥമായ മററുള്ള വിഷയങ്ങളെ ത്യജിച്ചു് എന്നർത്ഥം. രാഗദ്വേഷൗ വ്യുദസ്യ ച = ശരീരസ്ഥിതിക്കുവേണ്ടിയുള്ള വിഷയങ്ങളിലുംകൂടി രാഗദ്വേഷങ്ങളെ പരിത്യജിച്ചു്.

അതിന്റെശേഷം—

വിവിക്തസേവീ ലഘ്വാശീ യതവാക്കായമാനസഃ
ധ്യാനയോഗപരോ നിത്യം വൈരാഗ്യം സമുപാശ്രിതഃ 52

വിവിക്തസേവീ	**പരിശുദ്ധമായ ദേശത്തു വാസം ചെയ്യുന്നവനായും**
ലഘ്വാശീ	**മിതമായി ഭക്ഷിക്കുന്നവനായും**
യതവാക്കായമാനസഃ	**വാക്കിനേയും ദേഹത്തേയും മനസ്സിനേയുമടക്കിയവനായും**
നിത്യം	**എപ്പോഴും**
ധ്യാനയോഗപരഃ	**ധ്യാനയോഗത്തിൽ തൽപരനായും**
വൈരാഗ്യം സമുപാശ്രിതഃ	**(ധ്യാനവിച്ഛിത്തി വരാതിരിപ്പാൻ വേണ്ടി പിന്നേയും പിന്നേയും ദൃഢമായ) വൈരാഗ്യത്തെ ആശ്രയിച്ചവനായും.**

പരിശുദ്ധമായ ദേശത്തു വാസംചെയ്യുന്നവനായും, മിതമായി ഭക്ഷിക്കുന്നവനായും, വാക്കിനേയും ദേഹത്തേയും മനസ്സിനേയുമടക്കിയവനായും, സർവ്വദാ ധ്യാനയോഗതൽപരനായും, ദൃഢമായ വൈരാഗ്യത്തെ ആശ്രയിച്ചവനായും.

[ശം—ഭാ] വിവിക്തസേവീ=കാട്, നദീതീരത്തുള്ള മണൽത്തിട്ട്, പർവ്വതങ്ങൾ ഗുഹകൾ ഇങ്ങനെയുള്ള വിജനപ്രദേശങ്ങളിൽ വാസംചെയ്യുന്നവൻ. ലഘ്വാശീ=ലഘുവായി ഭക്ഷിക്കുന്നവൻ. വിവിക്തസേവയും ലഘ്വാശനവും നിദ്ര മുതലായ ദോഷത്തെ നിവർത്തിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ ചിത്തപ്രസാദത്തിന്നു ഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നു. യതവാക്കായമാനസഃ=യാതൊരു ജ്ഞാനനിഷ്ഠനാണ് വാക്കിനേയും ദേഹത്തേയും മനസ്സിനേയുമടക്കുന്നതു് അവൻ യതവാക്കായമാനസനായ യതിയായി ഭവിക്കുന്നു. ഇപ്രകാരം സകലകരണങ്ങളേയുമടക്കീട്ട്, ധ്യാനയോഗപരഃ—ധ്യാനം=ആത്മസ്വരൂപചിന്തനം; ആത്മാവിൽത്തന്നെ മനസ്സിനെ ഏകാഗ്രമാക്കിനിർത്തുന്നതു യോഗം. അങ്ങനെയുള്ള ധ്യാനയോഗങ്ങൾ യാതൊരുവന്നു പരത്വേന കർത്തവ്യങ്ങളായിരിക്കുന്നുവോ അവൻ ധ്യാനയോഗപരൻ. നിത്യം=എപ്പോഴും. 'നിത്യ' ശബ്ദംകൊണ്ടു് അവന്നു മന്ത്രജപാദിവേറെ യാതൊന്നും ചെയ്യേണ്ടതില്ല എന്നുള്ളതിനെ കാണിക്കുന്നു. വൈരാഗ്യം—വിരാഗഭാവം—ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടങ്ങളായ വിഷയങ്ങളിൽ തൃഷ്ണയില്ലായ്മ. സമുപാശ്രിതഃ=നിത്യം ആശ്രയിച്ചവൻ.

അതിന്നും പുറമെ—

അഹംകാരം ബലം ദർപ്പം കാമം ക്രോധം പരിഗ്രഹം
വിമുച്യ നിർമ്മമഃ ശാന്തോ ബ്രഹ്മഭൂയായ കല്പതേ. 53

അഹംകാരം	അഹങ്കാരത്തേയും
ബലം	ദുരാഗ്രഹത്തേയും
ദർപ്പം	യോഗബലംകൊണ്ടു് ഉന്മാർഗ്ഗപ്രവൃത്തിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന ദർപ്പത്തേയും
കാമം	(പ്രാരാബ്ധവശാൽ പ്രാപ്യമാണങ്ങളായ വിഷയങ്ങളിൽ) ആശയേയും
ക്രോധം	കോപത്തേയും
പരിഗ്രഹം	പരിഗ്രഹത്തേയും (അഭിമാനത്തേയും)
വിമുച്യ	തീരെ ത്യജിച്ചിട്ട്
നിർമ്മമഃ	മമതയില്ലാത്തവനായും

ശാന്തഃ	ശ്രേഷ്ഠമായ ഉപശാന്തിയെ പ്രാപിച്ചവ നായുമിരിക്കുന്നവൻ
ബ്രഹ്മഭൂയായ	'ഞാൻ ബ്രഹ്മമാകുന്നു' എന്നിങ്ങനെ നിശ്ചലമായിട്ടിരിക്കുന്നതിന്നായി
കല്പതേ	യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു.

അഹംകാരത്തേയും, ദുരാഗ്രഹത്തെയും ദർപ്പത്തേയും, വിഷയങ്ങളിൽ ആശയേയും, കോപത്തേയും, പരിഗ്രഹത്തേയും തീരെ ത്യജിച്ചു മമതയില്ലാത്തവനായും പ്രകൃഷ്ടമായ ഉപശാന്തിയെ പ്രാപിച്ചവനായുമിരിക്കുന്നവൻ 'ഞാൻ ബ്രഹ്മമാകുന്നു' എന്നിങ്ങനെ നിശ്ചലമായിട്ടിരിക്കുന്നതിന്ന യോഗ്യനായി ഭവിക്കുന്നു.

[ശം—ഭാ] അഹംകാരഃ—ദേഹേന്ദ്രിയാദികളിൽ ഞാൻ എന്ന ബുദ്ധി; ബലം=കാമരാഗാദികളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന സാമർത്ഥ്യം; അല്ലാതെ ശരീരാദിസാമർത്ഥ്യമല്ല; അതു് (ദേഹാദിബലം) സ്വാഭാവികമാകയാൽ ഉപേക്ഷിപ്പാനസാദ്ധ്യമാകുന്നു. ദർപ്പഃ—സന്തോഷത്തിന്റെ ശേഷമുണ്ടാകുന്നതു്; അതു ധർമ്മത്തെ അതിക്രമിക്കുന്നതിന്നു ഹേതുവുമാകുന്നു. ഇതിനെപ്പററി സ്മൃതി ഇങ്ങനെ പറയുന്നു—'ഹൃഷ്ടോ ദൃപ്യതി ദൃപ്തോ ധർമ്മമതിക്രാമതി—ഒരുവൻ ഹർഷത്തെ പ്രാപിക്കുമ്പോൾ അവൻ ദർപ്പത്തോടുകൂടിയവനായി ഭവിക്കുന്നു. അവൻ ദൃപ്തനാകുമ്പോൾ ധർമ്മത്തെ അതിക്രമിക്കുകയുംചെയ്യുന്നു' (ആപസ്തംബധർമ്മസൂത്രം, 1. 13. 4). കാമം=ഇച്ഛ; ക്രോധം—ദ്വേഷം ഇങ്ങനെയുള്ള അഹംകാരാദിയേയും); പരിഗ്രഹം—മനസ്സിന്റെയും ഇന്ദ്രിയങ്ങളുടേയും, ദോഷത്തെ പരിത്യജിച്ചാലും. ശരീരധാരണത്തിന്നുവേണ്ടിയോ ധർമ്മാനുഷ്ഠാനത്തിന്നുവേണ്ടിയോ ബാഹ്യമായിട്ടു പ്രാപിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള യാതൊന്നോ അതിനേയുംകൂടി; വിമുച്യ—പരിത്യജിച്ചിട്ടു്—പരമഹംസപരിവ്രാജകനായി ഭവിച്ചിട്ടു്; നിർമ്മമഃ—ദേഹജീവനമാത്രത്തിലുംകൂടി എന്റെ എന്ന ഭാവമില്ലാത്തവനും; അതു ഹേതുവായിട്ടു തന്നെ, ശാന്തഃ—ഉപരതനും ആയ യതി—സകല ആയാസത്തിൽ (ഹർഷവിഷാദാദിയിൽ) നിന്നും നിവർത്തിച്ചിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനനിഷ്ഠനായ യതി; ബ്രഹ്മഭൂയായ കല്പതേ—ബ്രഹ്മഭവനത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു സമർത്ഥനായി ഭവിക്കുന്നു.

ബ്രഹ്മഭൂതഃ പ്രസന്നാത്മാ ന ശോചതി ന കാംക്ഷതി
സമഃ സർവ്വേഷു ഭൂതേഷു മത്ഭക്തിം ലഭതേ പരാം. 54

ബ്രഹ്മഭൂതഃ	ബ്രഹ്മത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനും
പ്രസന്നാത്മാ	പ്രസന്നചിത്തനുമായിരിക്കുന്നവൻ
ന ശോചതി	(നഷ്ടമായിട്ടുള്ളതിനെപ്പററി) വ്യസനിക്കുന്നില്ല
ന കാംക്ഷതി	(അപ്രാപ്തമായിട്ടുള്ളതിനെ) ഇച്ഛിക്കുന്നതുമില്ല
(അതഃ ഏവ)	അതു ഹേതുവായിട്ടുതന്നെ
സർവ്വേഷു ഭൂതേഷു	സകലപ്രാണികളിലും
സമഃ (സൻ)	സമനായിരുന്നുകൊണ്ട്
പരാം	ശ്രേഷ്ഠമായ
മത്ഭക്തിം	സർവ്വഭൂതങ്ങളിലും (മൽഭാവനാലക്ഷണമായ) എന്റെ ഭക്തിയെ
ലഭതേ	ലഭിക്കുന്നു.

ബ്രഹ്മത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനും പ്രസന്നചിത്തനുമായിരിക്കുന്നവൻ (നഷ്ടമായിട്ടുള്ളതിനെപ്പററി) വ്യസനിക്കുകയും, (അപ്രാപ്തമായിട്ടുള്ളതിനെ) കാംക്ഷിക്കുകയും ചെയ്യുന്നില്ല. അതു ഹേതുവായിട്ട് അവൻ സകലപ്രാണികളിലും സമനായിരുന്നുകൊണ്ട് ശ്രേഷ്ഠമായ എന്റെ ഭക്തിയെ ലഭിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] ബ്രഹ്മത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നവനും അദ്ധ്യാത്മപ്രസാദത്തെ ലഭിച്ചിരിക്കുന്നവനുമായവൻ, തനിക്ക് ഒരു കാര്യം സാധിപ്പാൻ കഴിയാത്തതിനെക്കുറിച്ചോ, തനിക്കില്ലാത്തതിനെക്കുറിച്ചോ വ്യസനിക്കുന്നില്ല. അപ്രാപ്തമായവിഷയത്തിൽ ബ്രഹ്മവിത്തിന്നു കാംക്ഷയുണ്ടാകുമെന്നും വിചാരിപ്പാൻ പാടില്ല. അതിനാൽ 'ന ശോചതി ന കാംക്ഷതി' എന്നതു് ബ്രഹ്മഭൂതന്റെ സ്വഭാവമാണ് എന്നു പറയുന്നു. 'ന ശോചതി ന ഹൃഷ്യതി' എന്ന പാഠാന്തരം. സമഃ സർവ്വേഷു ഭൂതേഷു—അവൻ സർവ്വപ്രാണികൾക്കുമുള്ള സുഖത്തെയാകട്ടെ ദുഃഖത്തെയാകട്ടെ തനിക്കുള്ളതുപോലെതന്നെ സമമായി വിചാരിക്കുന്നു. സകലത്തിലും ആത്മസമദർശനം എന്നല്ല അതിന്നു്

ഇവിടെ അൎത്ഥം. അതിനെപ്പററി ഇനിയത്തെ ശ്ലോകത്തിൽ പറയുന്നതാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനനിഷ്ഠൻ പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ ഉത്തമമായ ഭക്തിയെ ലഭിക്കുന്നു—ജ്ഞാനലക്ഷണമായും 'ചതുൎവ്വിധാ ഭജന്തേ മാം' (അ. 7, ശ്ലോ. 16) എന്നുപറഞ്ഞിട്ടുള്ളതിനാൽ നാലാമത്തേതായുമിരിക്കുന്ന ഉത്തമഭക്തിയെ ലഭിക്കുന്നു (എന്നൎത്ഥം)

അതിൻെറശേഷം ജ്ഞാനലക്ഷണമായ ഭക്തികൊണ്ടു്—

ഭക്ത്യാ മാമഭിജാനാതി യാവാൻ യശ്ചാസ്മി തത്ത്വതഃ
തതോ മാം തത്ത്വതോ ജ്ഞാത്വാ വിശതേ തദനന്തരം. 55

ഭക്ത്യാ	അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന പരയായ ഭക്തികൊണ്ടു്
മാം	എന്നെ
യാവാൻ	എത്രത്തോളം ഉപാധികളോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവോ (എപ്രകാരം സൎവ്വവ്യാപിയായിരിക്കുന്നുവോ)
യഃ ച അസ്മി	എന്തൊരു (സച്ചിദാനന്ദഘന) സ്വരൂപത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവോ(അപ്രകാരം)
തത്ത്വതഃ	ശരിയായി
അഭിജാനാതി	അറിയുന്നു
തതഃ	അതിൻെറശേഷം
മാം	എന്നെ
തത്ത്വതഃ	ശരിയായി
ജ്ഞാത്വാ	അറിഞ്ഞിട്ടു്
തദനന്തരം	ആ ജ്ഞാനത്തിൻെറയുംകൂടി ഉപരമം വരുമ്പോറം(അപ്രകാരം അറിഞ്ഞഉടനെ)
(മാം) വിശതേ	എന്നെ പ്രവേശിക്കുന്നു.

ഞാൻ ഏതുവിധ പരിണാമത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവോ എന്തൊരു സ്വരൂപത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നുവോ ആ വിധം ശരിയായി എന്നെ അവൻ ഭക്തികൊണ്ടറിയുന്നു. അങ്ങനെ എന്നെ അറിഞ്ഞതിൻെറശേഷം ഉടൻ അവൻ എന്നിൽ പ്രവേശിക്കുന്നു (പരമാനന്ദരൂപനായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നൎത്ഥം).

[ശം-ഭാ] ഭക്ത്യാ= (സമാധിജന്യമായ) ഭക്തികൊണ്ടു് (അവൻ എന്നെ ശരിയായി അറിയുന്നു). യാവാൻ (അസ്മി)= ഞാൻ എപ്രകാരം—ഉപാധികൃതമായ വിവിധസ്വരൂപഭേദങ്ങളോടുകൂടി—ഇരിക്കുന്നുവെന്നും; യഃ ച അസ്മി=ഞാൻ ആരാകുന്നു—സർവ്വോപാധിഭേദരഹിതനും, ഉത്തമപുരുഷനും, ആകാശംപോലെ (അനവച്ഛിന്നനും അസംഗനുമായി) ഇരിക്കുന്നവനും ആകുന്നു—എന്നും; മാം തത്ത്വതഃ ജാനാതി=ഇങ്ങനെ അവൻ എന്നെ ശരിയായി—അദ്വൈതനായും ചൈതന്യമാത്രൈകരസനായും അജനായും ജരാരഹിതനായും അമരനായും അഭയനായും മരണരഹിതനായും—അറിയുന്നു. തതഃ....തദനന്തരം=ഇപ്രകാരം എന്നെ പരമാത്മമായി അറിഞ്ഞതിൻെറശേഷം ഉടനെ അവൻ എന്നെത്തന്നെ പ്രവേശിക്കുന്നു. ഇവിടെ, എന്നെ പരമാത്മമായി അറിയുക എന്നതും എന്നെ പ്രവേശിക്കുക എന്നതും രണ്ടു ഭിന്നക്രിയകളായി വിവക്ഷിച്ചിട്ടില്ല. എന്നാൽ പിന്നെ പ്രവേശിക്കുക എന്നതിന്നു് എന്താണു് അർത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതു്— മൽ ജ്ഞാനംതന്നെയാണു് മൽപ്രവേശവും. എന്തെന്നാൽ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു സിദ്ധിക്കേണ്ടതായിട്ടു് ജ്ഞാനമല്ലാതെ വേറെ ഒരു ഫലവുമില്ല. ഭഗവാൻതന്നെ ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു—'ക്ഷേത്രജ്ഞം ചാപി മാം വിദ്ധി=എന്നെ ക്ഷേത്രജ്ഞനായും അറിഞ്ഞാലും' (അ. 13, ശ്ലോ. 2).

പൂർവ്വപക്ഷം:—'ജ്ഞാനസ്യ യാ പരാ നിഷ്ഠാ....=ജ്ഞാനത്തിൻെറ പരയായ നിഷ്ഠകൊണ്ടു് അവൻ എന്നെ അറിയുന്നു' എന്നു പറഞ്ഞതു വിരുദ്ധമാകുന്നു. എങ്ങനെ വിരുദ്ധമാകുന്നുവെന്നു ചോദിക്കുന്നുവെങ്കിൽ പറയാം—ജ്ഞാതാവിന്നു് എപ്പോഴം ഏതൊരു വിഷയത്തിൽ ജ്ഞാനമുണ്ടാകുന്നുവോ അപ്പോഴംതന്നെ ജ്ഞാതാവു് ആ വിഷയത്തെ അറിയുന്നു. ആ വിഷയജ്ഞാനത്തിന്നു് അവന്നു ജ്ഞാനാവൃത്തിലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനനിഷ്ഠയെ അപേക്ഷിച്ചിട്ടു കാര്യമില്ല. അതിനാൽ ജ്ഞാനംകൊണ്ടു് അവൻ അറിയുന്നില്ല. എന്നാൽ ജ്ഞാനനിഷ്ഠകൊണ്ടു്, ജ്ഞാനവൃത്തികൊണ്ടു്, അറിയുന്നു എന്നു പറഞ്ഞതു വിരുദ്ധമാകുന്നു.

സമാധാനം:—ഈ ദോഷം ഇവിടെ ബാധിക്കുന്നതല്ല. എന്തെന്നാൽ, ജ്ഞാനം, അതിൻെറ ഉൽപത്തിക്കും പരിപാക

ത്തിന്നും ഹേതുക്കളായിട്ടുള്ളവയുടെ സഹായത്തോടുകൂടി (ജ്ഞാനത്തിന്നു വിരോധമായിട്ടുള്ളവയുടെ) പ്രതിബന്ധങ്ങൾ ഒന്നും കൂടാതെ ദൃഢമായ ആത്മാനുഭവത്തിൽ പര്യവസാനിക്കുന്നു. ആ അവസ്ഥയ്ക്കാണ് നിഷ്ഠ എന്നു പറയുന്നതു്. ക്ഷേത്രജ്ഞപരമാത്മൈകത്വജ്ഞാനത്തിന്റെ സ്വാത്മാനുഭവനിശ്ചയരൂപേണയുള്ള അവസ്ഥാനം പരയായിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനനിഷ്ഠ എന്നു പറയപ്പെടുന്നു.* ക്ഷേത്രജ്ഞപരമാത്മൈകത്വജ്ഞാനം ജ്ഞാനോൽപത്തിക്കും തൽപരിപാകത്തിന്നും ഹേതുക്കളായിരിക്കുന്ന ബുദ്ധിശുദ്ധി അമാനിത്വം മുതലായവയെ അപേക്ഷിച്ച ശാസ്ത്രാചാര്യോപദേശംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്നു. അതു (ക്ഷേത്രജ്ഞപരമാത്മൈകത്വവിജ്ഞാനം) കർത്രാദികാരകഭേദബുദ്ധിയോടുകൂടി സംബന്ധിക്കപ്പെടുന്നതായ സകലകർമ്മങ്ങളുടേയും സന്ന്യാസത്തോടുകൂടിയുമിരിക്കുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഈ ജ്ഞാനനിഷ്ഠയാണ് ആർത്താദി ശേഷമുള്ള ഭക്തിത്രയത്തെ അപേക്ഷിച്ചു് (അ. 7, ശ്ലോ. 17) പരയും നാലാമത്തേതുമായ ഭക്തി എന്നു പറയപ്പെട്ടതു്, അപ്രകാരമുള്ള പരഭക്തികൊണ്ടു് അവൻ ഭഗവാനെ പരമാത്മമായി അറിയുന്നു. അതിന്റശേഷം ഉടനെതന്നെ ഈശ്വരനും ക്ഷേത്രജ്ഞനും വേറെയാണെന്ന ബുദ്ധി അവനിൽനിന്നു നിശ്ശേഷം നിവർത്തിക്കുന്നു. അതിനാൽ ജ്ഞാനനിഷ്ഠാലക്ഷണമായ ഭക്തികൊണ്ടു് എന്നെ അറിയുന്നുവെന്ന വചനം വിരുദ്ധമായിരിക്കുന്നില്ല. ഇങ്ങനെയായാലേ നിവൃത്തിധർമ്മത്തെ വിധിക്കുന്നതായ സകലശാസ്ത്രങ്ങളും—വേദാന്തം, ഇതിഹാസം, പുരാണം, സ്മൃതി എന്നീ സകലശാസ്ത്രങ്ങളും—പ്രയോജനത്തോടുകൂടിയും ന്യായപ്രസിദ്ധമായും ശോഭിക്കുകയുള്ളു. ഇതിന്നു പ്രമാണമായി ശാസ്ത്രം (ശ്രുതിസ്മൃതികൾ) ഇങ്ങനെ പറയുന്നു—'വിദിത്വാ വ്യുത്ഥായാഥ ഭിക്ഷാചര്യം ചരന്തി—അതിനെ അറിഞ്ഞിട്ടു് അവർ സകലത്തേയുമുപേക്ഷിച്ചു ഭിക്ഷാടനം ചെയ്യുന്നു' (ബൃ. ഉ. 3. 5. 9).

'തസ്മാന്ന്യാസമേഷാം തപസാമതിരിക്തമാഹുഃ—അതുകൊണ്ടു സകല തപസ്സുകളിലുംവെച്ചു സന്ന്യാസമാണ് അധി

* ജീവാത്മാവും പരമാത്മാവും ഒന്നാണെന്നുള്ള ജ്ഞാനം തനിക്കു സ്വാനുഭവപ്പെടുകയും തന്നിൽ ഉറയ്ക്കുകയും ചെയ്യുന്നതാണ് പരയായ ജ്ഞാനനിഷ്ഠ എന്നർത്ഥം.

കം ശ്രേഷ്ഠമെന്ന് അവർ പറയുന്നു' (യാജ്ഞികീ. ഉ. 2. 79). 'ന്യാസ ഏവാത്യരേചയൽ=സന്ന്യാസംതന്നെ എല്ലാററിലും മേലെയായി' (യാജ്ഞികീ. ഉ. 2. 78).

'സംന്യാസഃ കർമ്മണാം ന്യാസഃ=സർവ്വകർമ്മങ്ങളുടേയും ന്യാസമാണു സന്ന്യാസം.'

'വേദാനിമം ച ലോകമമും ച പരിത്യജ്യ=വേദങ്ങളേയും ഇഹലോകത്തേയും പരലോകത്തേയുമുപേക്ഷിച്ചിട്ട്' (ആപസ്തംബധർമ്മസൂത്രം 2. 23. 13)

'ത്യജ ധർമ്മമധർമ്മം ച=ധർമ്മത്തേയും അധർമ്മത്തേയും ത്യജിക്കുക' ഇത്യാദി.

ഇപ്രകാരമുള്ള വാക്യങ്ങരം ഈ (ഗീതാ)ശാസ്ത്രത്തിലും കാണിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. (അ. 5, ശ്ലോ. 12).

ഈ വാക്യങ്ങരംക്ക് അർത്ഥമില്ല എന്നു പറയുന്നതു യുക്തമല്ല. സന്ന്യാസത്തെപ്പററി പ്രത്യേകം പ്രതിപാദിക്കുന്ന പ്രകരണങ്ങളിൽ ഇവ കാണപ്പെടുന്നതിനാൽ ഇവയ്ക്ക് അർത്ഥവാദത്വം കല്പിക്കുന്നതും യുക്തമല്ല. അതിനുംപുറമേ, മോക്ഷമെന്നതു് അവിക്രിയനായിരിക്കുന്ന പ്രത്യഗാത്മാവിൽ സ്വരൂപനിഷ്ഠയാകുന്നു. ആ കാരണത്താലും സന്ന്യാസം ആവശ്യമാകുന്നു. കിഴക്കെ സമുദ്രത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്ന ഒരുവൻ പടിഞ്ഞാറെ സമുദ്രത്തെ പ്രാപിപ്പാനിച്ഛിക്കുന്നവൻ പോകുന്ന, തനിക്കു വിപരീതമായ, മാർഗ്ഗത്തിൽക്കൂടി പോകുന്നതല്ലല്ലോ. (മുമുക്ഷുവായിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനനിഷ്ഠനു സന്ന്യാസത്തിലാണ് അധികാരം, കർമ്മനിഷ്ഠയിലല്ല ജ്ഞാനനിഷ്ഠനു കർമ്മനിഷ്ഠ തീരെ വിരോധമാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.) ജ്ഞാനനിഷ്ഠ എന്നതു് പ്രത്യഗാത്മവിഷയമായ നിരന്തരമായും അഭിനിവേശത്തോടുകൂടിയുമുള്ള ഭാവനയാകുന്നു. അതു കർമ്മത്തോടുകൂടി ചേർക്കപ്പെടുന്നതായാൽ, പടിഞ്ഞാറെ സമുദ്രത്തിലേക്കുള്ള യാത്ര എന്നപോലെ വിരുദ്ധമായി ഭവിക്കുന്നു. ജ്ഞാനവും കർമ്മവുമായിട്ട് പർവ്വതവും കടുകുമണിയുംപോലെയുള്ള വ്യത്യാസമുണ്ടെന്നാണ് പ്രമാണവാദികളുടെ നിശ്ചയം. അതിനാൽ സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസംകൊണ്ടുതന്നെയാണ് ജ്ഞാനനിഷ്ഠ ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതെന്നു സിദ്ധമാകുന്നു.

സ്വകർമ്മംകൊണ്ടുള്ള ഭഗവദച്ചനയാകുന്ന ഭക്തിയോഗത്തിൻെറ ഫലമായ സിദ്ധിപ്രാപ്തി ജ്ഞാനനിഷ്ഠയ്ക്കുള്ള യോഗ്യതയാകുന്നു. ജ്ഞാനനിഷ്ഠയുടെ അവസാനം മോക്ഷവുമാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഈ ഭക്തിയോഗത്തെ, ശാസ്ത്രാത്ഥത്തെ ഉപസംഹരിക്കുന്ന ഈ പ്രകരണത്തിൽ, ശാസ്ത്രാത്ഥനിശ്ചയത്തിൻെറ ദാർഢ്യത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു്, ഇവയെ സ്തുതിക്കുന്നു.

സർവ്വകർമ്മാണ്യപി സദാ കുവ്വാണോ മദ്വ്യപാശ്രയഃ
മത്പ്രസാദാദവാപ്നോതി ശാശ്വതം പദമവ്യയം. 56

സർവ്വകർമ്മാണി അപി	നിത്യനൈമിത്തികങ്ങളായ സകലകർമ്മങ്ങളേയും
സദാ	എപ്പോഴും
കുർവ്വാണഃ (സൻ)	ചെയ്യുന്നവനായിട്ടു്
മദ്വ്യപാശ്രയഃ	എന്നെത്തന്നെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവൻ
മത്പ്രസാദാത്	എൻെറ അനുഗ്രഹംകൊണ്ടു്
ശാശ്വതം	അനാദിയായും
അവ്യയം	നിത്യമായുമുള്ള
പദം	(സർവ്വോൽകൃഷ്ടമായ) പദത്തെ
അവാപ്നോതി	പ്രാപിക്കുന്നു.

നിത്യനൈമിത്തികങ്ങളായ സകലകർമ്മങ്ങളേയും എപ്പോഴും ചെയ്തുകൊണ്ടു് എന്നെത്തന്നെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവൻ എൻെറ അനുഗ്രഹംകൊണ്ടു് അനാദിയായും നിത്യമായുമുള്ളപദത്തെ (സ്ഥാനത്തെ) പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] സവ്വകർമ്മാണി അപി — പ്രതിഷിദ്ധങ്ങളായ കർമ്മങ്ങളേയുംകൂടി, സദാ കുവ്വാണഃ — നിത്യമനുഷ്ഠിച്ചുകൊണ്ടു്. മദ്വ്യപാശ്രയഃ—വാസുദേവനും ഈശ്വരനുമായ എന്നെത്തന്നെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്നവൻ—സവ്വഭാവങ്ങളേയും എന്നിൽ അപ്പിച്ചിരിക്കുന്നവൻ എന്നർത്ഥം. അവനുംകൂടി, മത്പ്രസാദാൽ—ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന എൻെറ പ്രസാദംകൊണ്ടു്, ശാ

ശാശ്വതം, അവ്യയം, പദം, അവാപ്നോതി—നിത്യമായും, വ്യയരഹിതമായുമിരിക്കുന്ന—വൈഷ്ണവപദത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

(അതിനാൽ) ആരുരുക്ഷുവായവൻ ഈശ്വരപ്രീതിക്കായിക്കൊണ്ടു കർമ്മം അവശ്യം ചെയ്യേണ്ടതാണെന്നും ബോധിപ്പിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി, എന്റെ പ്രീതിക്കായിക്കൊണ്ടു കർമ്മംചെയ്യുന്നവൻ എന്റെ പ്രസാദംകൊണ്ടു മുക്തിയെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നു പറയുന്നു—സർവ്വേതി. അവ്യയം=വൃദ്ധിക്ഷയവർജ്ജിതമായും ന്യൂനാധികഭാവവർജ്ജിതമായും സദൈകരൂപമായും; ശാശ്വതം=നിത്യമായുമിരിക്കുന്ന; പദം=മോക്ഷമെന്നു പറയപ്പെടുന്ന പദത്തെ; ആപ്നോതി=പ്രാപിക്കുന്നു—മുക്തിയെ ലഭിക്കുന്നുവെന്നർത്ഥം.

അതു ഹേതുവായിട്ട്—

ചേതസാ സർവ്വകർമ്മാണി മയി സംന്യസ്യ മത്പരഃ
ബുദ്ധിയോഗമുപാശ്രിത്യ മച്ചിത്തഃ സതതം ഭവ. 57

സർവ്വകർമ്മാണി	സകലകർമ്മങ്ങളേയും
ചേതസാ	മനസ്സുകൊണ്ട്
മയി	എന്നിൽ
സംന്യസ്യ	സമർപ്പിച്ചിട്ട്
മത്പരഃ	ഞാനാണ് പ്രാപ്യമായിട്ടുള്ള പരമപുരുഷാർത്ഥമെന്നു വിചാരിക്കുന്നവനായി (എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നതാണു പരമപുരുഷാർത്ഥമെന്നു വിചാരിക്കുന്നവനായി
ബുദ്ധിയോഗം	നിശ്ചയബുദ്ധിയെ
ഉപാശ്രിത്യ	ആശ്രയിച്ച്
സതതം	എപ്പോഴും
മച്ചിത്തഃ	എന്നിൽത്തന്നെ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചവനായി
ഭവ	ഇരിക്കുക.

സകലകർമ്മങ്ങളേയും മനസ്സുകൊണ്ടു് എന്നിൽ സമർപ്പിച്ച് എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നതാണു് പരമപുരുഷാർത്ഥമെന്ന വിചാരത്തോടുകൂടി നിശ്ചയബുദ്ധിയെ ആശ്രയിച്ച് എപ്പോഴും എന്നിൽത്തന്നെ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചവനായി ഭവിക്കുക.

[ശം-ഭാ] ചേതസാ=വിവേകബുദ്ധികൊണ്ടു്; സർവ്വകർമ്മാണി=ദൃഷ്ടാദൃഷ്ടഫലങ്ങളെ കൊടുക്കുന്ന സകലകർമ്മങ്ങളേയും; മയി=ഈശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നിൽ; സംന്യസ്യ='യത് കരോഷി യദശ്നാസി' (അ. 9. ശ്ലോ. 27) എന്നു പറഞ്ഞപ്രകാരം എന്നിൽ സമർപ്പിച്ചിട്ടു്; മത്പരഃ (സൻ)=വാസുദേവനായിരിക്കുന്ന എന്നെ പരനായി വിചാരിക്കുന്നവനായിട്ടു്—എന്നെ സകലഭൂതങ്ങളുടേയും ആത്മാവായി വിചാരിക്കുന്നവനായിട്ടു്; ബുദ്ധിയോഗം=എന്നിൽ സമാഹിതബുദ്ധിത്വത്തെ (നിശ്ചയബുദ്ധിയോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അവസ്ഥയെ); ഉപാശ്രിത്യ=ആശ്രയിച്ചിട്ടു് (ആശ്രയം=അനന്യശരണത്വം); മച്ചിത്തഃ=എന്നിൽത്തന്നെ ചിത്തത്തെ ഉറപ്പിച്ചവനായി: സതതം=(സർവ്വദാ) എപ്പോഴും; ഭവ=ഇരിക്കുക.

[ശ്രീ] അതുകൊണ്ടെന്തു സംഭവിക്കുമെന്നു കേട്ടാലും—

മച്ചിത്തഃ സർവ്വദുർഗ്ഗാണി മൽപ്രസാദാത്തരിഷ്യസി
അഥ ചേത്വമഹംകാരാന്ന ശ്രോഷ്യസി വിനങ്ക്ഷ്യസി. 58

മച്ചിത്തഃ	എന്നിൽത്തന്നെ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചിരിക്കുന്നവൻ
മത്പ്രസാദാത്	എന്റെ അനുഗ്രഹംകൊണ്ടു്
സർവ്വദുർഗ്ഗാണി	ദുസ്തരങ്ങളായ സംസാരദുഃഖങ്ങളെ
തരിഷ്യസി	നീ അതിക്രമിക്കും
അഥ	എന്നാൽ
ത്വം	നീ
അഹംകാരാത്	'ഞാനറിവുള്ളവൻ' എന്ന അഭിമാനം കൊണ്ടു്
ന ശ്രോഷ്യസി ചേൽ	ഞാൻ പറഞ്ഞിരിക്കുന്ന ഇതിനെ നീ കേൾക്കുന്നില്ല എങ്കിൽ

വിനങ്ക്ഷ്യസി	പുരുഷാർത്ഥത്തിൽനിന്നു നീ ഭ്രഷ്ടനായി ഭവിക്കും.

എന്നിൽത്തന്നെ മനസ്സിനെ ഉറപ്പിച്ചിരിക്കുന്നവനായിട്ടു നീ എന്റെ പ്രസാദംകൊണ്ടു ദുസ്തരമായ സംസാരദുഃഖങ്ങളെ അതിക്രമിക്കും. എന്നാൽ എല്ലാമറിയാമെന്ന അഭിമാനം ഹേതുവായിട്ടു ഞാനുപദേശിച്ചിട്ടുള്ളതിനെ നീ കേൾക്കുന്നില്ല എങ്കിൽ നീ പുരുഷാർത്ഥത്തിൽനിന്നു ഭ്രഷ്ടനായി ഭവിക്കുന്നതാണ്.

[ശം-ഭാ] സർവ്വദുർഗ്ഗാണി=സംസാരഹേതുവിൽ (അവിദ്യയിൽ) നിന്നുണ്ടാകുന്ന ദുസ്തരങ്ങളായ സകലത്തേയും, അഹംകാരാത്='ഞാൻ പണ്ഡിതനാണ്'' എന്ന അഭിമാനം ഹേതുവായിട്ട്. ന ശ്രോഷ്യസി ചേത്=ഞാനുപദേശിച്ചിട്ടുള്ളതിനെ നീ ഗ്രഹിക്കുന്നില്ല എങ്കിൽ. വിനങ്ക്ഷ്യസി=നീ വിനാശത്തെ പ്രാപിക്കും. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

'ഞാൻ സ്വതന്ത്രനാകുന്നു. മറ്റൊരുത്തൻ പറഞ്ഞതിനെ ഞാനെന്തിനു കേൾക്കുന്നു' എന്നു നീ വിചാരിക്കരുത്—

യദഹംകാരമാശ്രിത്യ ന യോത്സ്യ ഇതി മന്യസേ
മിഥ്യൈഷ വ്യവസായസ്തേ പ്രകൃതിസ്ത്വാം നിയോക്ഷ്യതി. 59

അഹംകാരം	(ഞാനുപദേശിച്ചിട്ടുള്ളതിനെ ആദരിക്കാതെ കേവലം) അഹംകാരത്തെ
ആശ്രിത്യ	അവലംബിച്ച്
ന യോത്സ്യേ ഇതി	ഞാൻ യുദ്ധംചെയ്യുകയില്ല എന്ന്
യത് മന്യസേ	യാതൊരു നിശ്ചയമാണ് നീ ചെയ്യുന്നത്
ഏഷഃ തേ വ്യവസായഃ	നിന്റെ ഈ നിശ്ചയം
മിഥ്യാ (ഏവ)	വെറുതെയാകുന്നു
പ്രകൃതിഃ	മായ (രജോഗുണരൂപമായി പരിണമിച്ച്)
ത്വാം	നിന്നെ
നിയോക്ഷ്യതി	യുദ്ധത്തിൽ പ്രവർത്തിപ്പിക്കും.

അഹംകാരത്തെ അവലംബിച്ച് 'ഞാൻ യുദ്ധംചെയ്കയില്ല' എന്നിങ്ങനെയുള്ള നിന്റെ നിശ്ചയം വെറുതെയാകുന്നു. (എന്തെന്നാൽ) പ്രകൃതി രജോഗുണരൂപമായി പരിണമിച്ച് നിന്നെ യുദ്ധത്തിൽ പ്രവർത്തിപ്പിക്കും.

[ശം-ഭാ] യത് മന്യസേ—നീ ചിന്തിക്കുന്നുവെങ്കിൽ—നിശ്ചയംചെയ്യുന്നുവെങ്കിൽ. ഏഷഃ തേ വ്യവസായഃ—നിന്റെ ഈ നിശ്ചയം. മിഥ്യാ—മിഥ്യയാകുന്നു (നിരർത്ഥകമാകുന്നു). യസ്മാൽ—എന്തെന്നാൽ പ്രകൃതിഃ—ക്ഷത്രസ്വഭാവം. ത്വാം നിയോക്ഷ്യതി—നിന്നെക്കൊണ്ടു യുദ്ധം ചെയ്യിക്കും.

എന്നുതന്നെയല്ല—

സ്വഭാവജേന കൗന്തേയ നിബദ്ധഃ സ്വേന കർമ്മണാ
കർത്തും നേച്ഛസി യന്മോഹാത് കരിഷ്യസ്യവശോപി തത്. 60

ഹേ കൗന്തേയ	അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര
സ്വഭാവജേന	പൂർവ്വകർമ്മസംസ്കാരത്തിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ളതും
സ്വേന	നിന്റെ സ്വധർമ്മമായതുമായ
കർമ്മണാ	(മുമ്പറയപ്പെട്ട) ശൗര്യം മുതലായ കർമ്മത്താൽ
നിബദ്ധഃ	ബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന നീ
മോഹാത്	അവിവേകം ഹേതുവായിട്ട്
യത്	യുദ്ധലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന യാതൊരു കർമ്മത്തെ
കർത്തും	ചെയ്‌വാൻ
ന ഇച്ഛസി	ഇച്ഛിക്കുന്നില്ലയോ
തത് അപി	ആ യുദ്ധകർമ്മത്തെത്തന്നെ
അവശഃ (സൻ)	പരാധീനനായിട്ട്
കരിഷ്യസി	നീ ചെയ്യും.

അല്ലയോ കുന്തീപുത്ര, പൂർവ്വകർമ്മസംസ്കാരത്തിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ളതും സ്വധർമ്മമായതുമായ ശൗര്യം മുതലായ കർമ്മത്താൽ ബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന നീ അവിവേകം ഹേതുവായിട്ട് യുദ്ധലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന യാതൊരു കർമ്മത്തെ ചെയ്‌വാനിച്ഛി

കന്നില്ലയോ ആ യുദ്ധകർമ്മത്തെത്തന്നെ നീ പരാധീനനായിട്ടു ചെയ്യുന്നതാണു്.

[ശം-ഭാ] സ്പഷ്ടം.

എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ—

ഈശ്വരഃ സർവ്വഭൂതാനാം ഹൃദ്ദേശേഽർജ്ജുന തിഷ്ഠതി
ഭ്രാമയൻ സർവ്വഭൂതാനി യന്ത്രാരൂഢാനി മായയാ. 61

ഹേ അർജ്ജുന	അല്ലയോ അർജ്ജുന
യന്ത്രാരൂഢാനി (ഇവ)	യന്ത്രത്തിന്മേലേററപ്പെട്ട വസ്തുക്കളെപ്പോലെ
സർവ്വഭൂതാനി	സർവ്വപ്രാണികളെയും
മായയാ	നിജശക്തികൊണ്ടു്
ഭ്രാമയൻ	തത്തൽകർമ്മങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു്
ഈശ്വരഃ	ഈശ്വരൻ (അന്തര്യാമി)
സർവ്വഭൂതാനാം	സകലഭൂതങ്ങളുടേയും
ഹൃദ്ദേശേ	ഹൃദയത്തിൽ
തിഷ്ഠതി	സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, യന്ത്രത്തിന്മേലേററപ്പെട്ട വസ്തുക്കളെപ്പോലെ സർവ്വപ്രാണികളേയും നിജശക്തിയാൽ തത്തൽകർമ്മങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു ഈശ്വരൻ സകലപ്രാണികളുടേയും ഹൃദയത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] ഈശ്വരഃ=ഈശനശീലനായിരിക്കുന്ന നാരായണൻ. സർവ്വഭൂതാനാം ഹൃദ്ദേശേ തിഷ്ഠതി=സർവ്വപ്രാണികളുടേയും ഹൃദയദേശത്തിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. അർജ്ജുനഃ=ശുക്ലാന്തരാത്മസ്വഭാവൻ, വിശുദ്ധാന്തഃകരണൻ. 'അർജ്ജുന' ശബ്ദത്തെ ഋഗ്വേദത്തിൽ പരിശുദ്ധം എന്ന അർത്ഥത്തിലാണു പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നതു്. 'അഹശ്ച കൃഷ്ണമഹരർജ്ജുനം ച=കറുത്ത ദിവസവും വെളുത്ത ദിവസവും' (6. 9-7). അദ്ദേഹം എങ്ങനെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നു പറയുന്നു—യന്ത്രാരൂഢാനി (ഇവ) സർവ്വഭൂതാനി=യന്ത്രത്തിന്മേലേററപ്പെട്ടപോലെ സർവ്വപ്രാണി

കളേയും; മായയാ=മായകൊണ്ടു്. ഭ്രാമയൻ=ഭ്രമണം ചെയ്യിച്ചുകൊണ്ടു് (വട്ടത്തിൽ ചുററിച്ചുകൊണ്ടു്) സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നു സംബന്ധിപ്പിക്കണം. യന്ത്രത്തിലേററപ്പെട്ടപോലെ—ഏതു പ്രകാരമാണു് ലോകത്തിൽ ഒരു കൺകെട്ടുകാരൻ (മായാവി) മരംകൊണ്ടു പാവകളെ ഉണ്ടാക്കി യന്ത്രത്തിന്മേലേററി തന്റെ മായാപ്രയോഗംകൊണ്ടു് അവയെ ചുററിത്തിരിക്കുന്നതു്, അതുപോലെ, ഈശ്വരൻ സ്വമായാശക്തികൊണ്ടു സർവ്വപ്രാണികളേയും ചുററിത്തിരിച്ചുകൊണ്ടു് സ്വസ്വകർമ്മങ്ങളിൽ പ്രവർത്തിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു്) അവരുടെ ഹൃദയദേശത്തിൽ അന്തര്യാമിയായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്നുവെന്നർത്ഥം.

തമേവ ശരണം ഗച്ഛ സർവ്വഭാവേന ഭാരത
തത്പ്രസാദാത് പരാം ശാന്തിം സ്ഥാനം പ്രാപ്സ്യസി
ശാശ്വതം. 62

ഹേ ഭാരത	അല്ലയോ ഭരതവംശജ
സർവ്വഭാവേന	സർവ്വാത്മനാ(ദേഹേന്ദ്രിയാദികളെക്കൊണ്ടു്)
തം ഏവ	ആ ഈശ്വരനെത്തന്നെ
ശരണം	ശരണം
ഗച്ഛ	പ്രാപിക്കുക
തത് പ്രസാദാത്	അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രസാദത്താൽ
പരാം	ഉത്തമമായ
ശാന്തിം	ഉപശാന്തിയേയും
ശാശ്വതം	നിത്യമായ
സ്ഥാനം (ച)	പരമേശ്വരപദത്തേയും
പ്രാപ്സ്യസി	നീ പ്രാപിക്കും.

അല്ലയോ അർജ്ജുന, സർവ്വാത്മനാ നീ ആ ഈശ്വരനെത്തന്നെ ശരണം പ്രാപിക്കുക. അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രസാദത്താൽ നീ ഉത്തമമായ ഉപശാന്തിയേയും നിത്യമായ പരമേശ്വരപദത്തേയും പ്രാപിക്കും.

[ശം-ഭാ] സർവ്വഭാവേന=സർവ്വാത്മനാ (=മനോവൃത്തികൊണ്ടും വാക്കുകൊണ്ടും കർമ്മംകൊണ്ടും); തം ഏവ = ആ ഈശ്വരനെത്തന്നെ; ശരണം=ആശ്രയം; ഗച്ഛ=സംസാരദുഃഖ

നിവൃത്തിക്കായിക്കൊണ്ടു് ആശ്രയിച്ചാലും; ഹേ ഭാരത=അല്ലയോ ഭാരത; തൽപ്രസാദാത്=ഈശ്വരാനുഗ്രഹംകൊണ്ടു്; പരാം=പ്രകൃഷ്ടമായ; ശാന്തിം=ഉപരതിയേയും; ശാശ്വതം സ്ഥാനം ച=വിഷ്ണുവായിരിക്കുന്ന എന്റെ പരമമായും നിത്യമായുമുള്ള പദത്തേയും; അവാപ്സ്യസി=നീ പ്രാപിക്കും.

ഇതി തേ ജ്ഞാനമാഖ്യാതം ഗുഹ്യാൽ ഗുഹ്യതരം മയാ
വിമൃശ്യൈതദശേഷേണ യഥേച്ഛസി തഥാ കുരു. 63

ഇതി	ഇങ്ങനെ
ഗുഹ്യാത്	രഹസ്യങ്ങളിൽവെച്ചു്
ഗുഹ്യതരം	അതിരഹസ്യമായ
ജ്ഞാനം	ജ്ഞാനം (ജ്ഞാനഹേതുവായ ഈ ശാസ്ത്രം)
മയാ	സർവ്വജ്ഞനും പരമകാരുണികനുമായ എന്നാൽ
തേ	നിനക്കു്
ആഖ്യാതം	ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടു
ഏതത്	എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ട ഈ ഗീതാശാസ്ത്രത്തെ
അശേഷേണ	പൂർത്തിയായി
വിമൃശ്യ	പര്യാലോചിച്ചിട്ടു് (പിന്നെ)
യഥാ	എപ്രകാരം
ഇച്ഛസി	നീ ഇച്ഛിക്കുന്നുവോ
തഥാ	അപ്രകാരം
കുരു	നീ ചെയ്താലും.

ഇങ്ങനെ രഹസ്യങ്ങളിൽവെച്ചു് അതിരഹസ്യമായ ജ്ഞാനം സർവ്വജ്ഞനും പരമകാരുണികനുമായ എന്നാൽ നിനക്കുപദേശിക്കപ്പെട്ടു. ഈ ഗീതാശാസ്ത്രത്തെ നീ പൂർത്തിയായി പര്യാലോചിച്ചതിന്റെശേഷം നീ എങ്ങനെ ഇച്ഛിക്കുന്നുവോ അങ്ങനെ ചെയ്താലും. (ഈ ശാസ്ത്രത്തെ നീ പര്യാലോചിക്കുന്നതായാൽ നിന്റെ മോഹമെല്ലാം പോകുമെന്നർത്ഥം.)

[ശം-ഭാ] ഇങ്ങനെ ഗോപ്യങ്ങളിൽവെച്ചു് അതിശയേന രഹസ്യമായിരിക്കുന്ന ഈ ജ്ഞാനം (ഗീതാശാസ്ത്രം) സർവ്വജ്ഞ

ൻം ഈശ്വരനമായിരിക്കുന്ന എന്നാൽ നിനക്കുപദേശിക്കപ്പെട്ടു. എതൽ—മുൻ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ശാസ്ത്രത്തെ; അശേഷേണ—ഇതേവരെ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതാസകലവും; വിമൃശ്യ—ആലോചനയെ ചെയ്തിട്ട്; യഥേച്ഛസി തഥാ കുരു—ഇഷ്ടം പോലെ പ്രവർത്തിച്ചാലും. (ജ്ഞാനമോ കർമ്മമോ ഏതാണ് ഇഷ്ടമെങ്കിൽ അതിനെ അനുഷ്ഠിച്ചാലുമെന്നർത്ഥം.)

ഇനിയും ഞാൻ പറയുവാൻ ഭാവിക്കുന്നതിനെ നീ കേട്ടാലും—

സർവ്വഗുഹ്യതമം ഭൂയഃ ശൃണു മേ പരമം വചഃ
ഇഷ്ടോസി മേ ദൃഢമിതി തതോ വക്ഷ്യാമി തേ ഹിതം. 64

സർവ്വഗുഹ്യതമം	സർവ്വരഹസ്യങ്ങളിൽവെച്ച് ഏററവും രഹസ്യമായ
മേ	എന്റെ
പരമം വചഃ	ഉത്തമമായ വാക്കിനെ
ഭൂയഃ	ഇനിയും
ശൃണു	കേട്ടാലും
(യതഃ)	എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ
(ത്വം)	നീ
മേ	എനിക്ക്
ദൃഢം	അത്യന്തം
ഇഷ്ടഃ അസി	ഇഷ്ടനായിരിക്കുന്നു
ഇതി തതഃ	ഈ കാരണത്താൽ
തേ	നിനക്ക്
ഹിതം	ഹിതമായിട്ടുള്ളതിനെ (അനുകൂലമായിട്ടുള്ളതിനെ)
വക്ഷ്യാമി	ഞാൻ പറയാം.

സർവ്വരഹസ്യങ്ങളിലുംവെച്ച് ഏററവും രഹസ്യമായ ഉത്തമമായിരിക്കുന്ന എന്റെ വാക്കിനെ നീ ഇനിയും കേട്ടാലും. എന്തെന്നാൽ നീ എനിക്ക് അത്യന്തം പ്രിയനാകുന്നു. അതിനാൽ നിനക്കു ഹിതമായിട്ടുള്ളതിനെ ഞാൻ പറയാം.

[ശം-ഭാ] ഭൂയഃ—പലപ്രാവശ്യം പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടെങ്കിലും ഇനിയും; മേ പരമം വചഃ ശൃണു—പ്രകൃഷ്ടമായ എന്റെ വചന

ത്തെ കേട്ടാലും. ഭയംകൊണ്ടോ ധനലാഭത്തെ ഇച്ഛിച്ചിട്ടോ അല്ല ഞാൻ പറയുന്നതു്. മേ ദൃഢം ഇഷ്ടഃ അസി ഇതി—നീ എനിക്കു് അത്യന്തം (അവ്യഭിചാരേണ) പ്രിയനാകുന്നുവെന്നു വെച്ചാകുന്നു. തതഃ—ആ കാരണത്താൽ; തേ ഹിതം വക്ഷ്യാമി—നിനക്കു് ഏററവും ഹിതമായിട്ടുള്ളതിനെ—ജ്ഞാനപ്രാപ്തി സാധനമായിട്ടുള്ളതിനെ—ഞാൻ പറയാം. എന്തെന്നാൽ സർവ്വ ഹിതങ്ങളിലുംവച്ചു് അതു് ഏററവും ഹിതമായിട്ടുള്ളതാകുന്നു.

അതെന്താകുന്നു?—ഭഗവാൻ പറയുന്നു:

മന്മനാ ഭവ മദ്ഭക്തോ മദ്യാജീ മാം നമസ്കുരു
മാമേവൈഷ്യസി സത്യം തേ പ്രതിജാനേ പ്രിയോസി മേ 65

മന്മനാഃ ഭവ	എന്നിൽ ചിത്തത്തെ ഉറപ്പിച്ചവനായി ഭവിക്കുക
മദ്ഭക്തഃ (ഭവ)	എന്നിൽ ഭക്തിയുള്ളവനായി ഭവിക്കുക
മദ്യാജീ (ഭവ)	മദ്യജനശീലനായി ഭവിക്കുക (എന്നെ ആരാധിക്കുന്നവനായി ഭവിക്കുക)
(മാം ഏവ)	എന്നെത്തന്നെ
നമസ്കുരു	നമസ്കരിച്ചാലും
(ഏവം വർത്തമാനഃ ത്വം)	ഇങ്ങനെയിരിക്കുന്ന നീ
മാം ഏവ	എന്നെത്തന്നെ
ഏഷ്യസി	പ്രാപിക്കും
(ഹി)	എന്തെന്നാൽ
(ത്വം)	നീ
മേ	എനിക്കു്
പ്രിയഃ അസി	പ്രിയനായിരിക്കുന്നു
(അതഃ)	അതിനാൽ
തേ	നിനക്കു്
സത്യം	സത്യമായി
പ്രതിജാനേ	ഞാൻ പ്രതിജ്ഞചെയ്യുന്നു.

നീ എന്നിൽത്തന്നെ ചിത്തത്തെ ഉറപ്പിക്കുക; എന്നിൽ ഭക്തിയുള്ളവനായിരിക്കുക; മദ്യജനശീലനായിരിക്കുക; എനിക്കായിട്ടുതന്നെ നമസ്കാരംചെയ്യുക. എന്നാൽ നീ എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കും. നീ എനിക്കു പ്രിയനാകുന്നു. അതിനാൽ ഞാൻ നിനക്കു സത്യമായി പ്രതിജ്ഞചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] മന്മനാഃ ഭവ=മച്ചിത്തനായി ഭവിക്കുക; മത്ഭക്തഃ (ഭവ)=എന്നെ ഭജിക്കുന്നവനായി ഭവിക്കുക; മദ്യാജി (ഭവ)= മദ്യജനശീലനായി ഭവിക്കുക; മാം നമസ്കുരു=നമസ്കാര വും എനിക്കായിട്ടുതന്നെ ചെയ്യാലും. ഇങ്ങനെ സാദ്ധ്യവും സാധനവും പ്രയോജനവും എല്ലാം വാസുദേവനിൽത്തന്നെ സമർപ്പിച്ചിരിക്കുന്ന നീ, മാം ഏവ ഏഷ്യസി=എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കും; സത്യം തേ പ്രതിജാനേ=ഈ സംഗതിയിൽ ഞാൻ നിനക്കു സത്യമായിട്ടുള്ള പ്രതിജ്ഞയെ ചെയ്യുന്നു; എന്തു കൊണ്ടെന്നാൽ, മേ പ്രിയഃ അസി=നീ എനിക്കു പ്രിയനാകുന്നു.

ഇങ്ങനെ, ഭഗവാൻെറ പ്രതിജ്ഞകൾ സത്യമാണ് എന്നറിഞ്ഞിട്ട്, മോക്ഷം ഭഗവത്ഭക്തിയുടെ നിശ്ചയമായ ഫലമാണ് എന്നും ധരിച്ച്, ഒരുവൻ ഭഗവാനിൽത്തന്നെ ശരണംപ്രാപിക്കേണ്ടതാകുന്നുവെന്നു വാക്യാത്ഥം.

കർമ്മയോഗനിഷ്ഠയുടെ പരമരഹസ്യമായിരിക്കുന്ന ഈശ്വരശരണതയെ ഉപസംഹരിച്ചിട്ട് ഇനി ഭഗവാൻ കർമ്മയോഗനിഷ്ഠയുടെ ഫലമായും സർവ്വവേദാന്തവിഹിതമായുമിരിക്കുന്ന സമ്യഗ്ദർശനത്തെ ഉപസംഹരിക്കേണമെന്ന ഉദ്ദേശത്തോടുകൂടി പറയുന്നു:

സർവ്വധർമ്മാൻ പരിത്യജ്യ മാമേകം ശരണം വ്രജ
അഹം ത്വാ സർവ്വപാപേഭ്യോ മോക്ഷയിഷ്യാമി മാ ശുചഃ 66

സർവ്വധർമ്മാൻ	സകല ധർമ്മങ്ങളെയും
പരിത്യജ്യ	പരിത്യജിച്ചിട്ട്
മാം ഏകം	എന്നെ ഒരുവനെത്തന്നെ
ശരണം	ശരണം
വ്രജ	പ്രാപിക്കുക
അഹം	ഞാൻ
ത്വാ	നിന്നെ
സർവ്വപാപേഭ്യഃ	സകല പാപങ്ങളിൽനിന്ന്
മോക്ഷയിഷ്യാമി	മോചിപ്പിക്കും
മാ ശുചഃ	നീ വ്യസനിക്കേണ്ട.

സർവ്വധർമ്മങ്ങളേയും പരിത്യജിച്ച് നീ എന്നെത്തന്നെ ശരണം പ്രാപിച്ചാലും. ഞാൻ നിന്നെ സകല പാപങ്ങളിൽനിന്നും മോചിപ്പിക്കും. നീ വ്യസനിക്കേണ്ട.

[ശം-ഭാ] സർവ്വധർമ്മാൻ=സകല ധർമ്മങ്ങളേയും—ഇവിടെ 'ധർമ്മ'ശബ്ദംകൊണ്ട് സകല അധർമ്മങ്ങളേയും എന്നുകൂടി അർത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. എന്തെന്നാൽ നൈഷ്കർമ്മ്യത്തെയാണ് ഇവിടെ ഉപദേശിപ്പാനുദ്ദേശിക്കുന്നത്. ഇതിന്നു താഴെ കാണിക്കുന്ന ശ്രുതിസ്മൃതികൾ പ്രമാണമാകുന്നു. 'നാവിരതോ ദുശ്ചരിതാൽ=ദുശ്ചരിതത്തിൽനിന്നു വിരമിക്കാത്തവൻ അതിനെ പ്രാപിക്കുകയില്ല' (കം. ഉ. 1.2.24). 'ത്യജ ധർമ്മമധർമ്മം ച = ധർമ്മത്തേയും അധർമ്മത്തേയും ത്യജിക്കുക.' അതിനാൽ 'സർവ്വധർമ്മാൻ പരിത്യജ്യ' എന്നതിന്ന് സർവ്വകർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിച്ചിട്ട് എന്നർത്ഥമാകുന്നു. മാം ഏകം=സർവ്വാത്മാവായും സർവ്വഭൂതങ്ങളിലും സമനായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവനായും ഈശ്വരനായും അച്യുതനായും ധ്രുവയായും ഗർഭജന്മജരാമരണവർജ്ജിതനായുമിരിക്കുന്ന എന്നെത്തന്നെ; ശരണം വ്രജ=അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഈശ്വരനാണ് ഞാൻ എന്ന നിശ്ചയത്തോടുകൂടി ശരണംപ്രാപിച്ചാലും—എന്നിൽനിന്നന്യമായിട്ടു വേറെ ഒന്നുമില്ലെന്നറിഞ്ഞാലുമെന്നർത്ഥം. അഹം ത്വാ=ഇപ്രകാരം നിശ്ചിതബുദ്ധിയായിരിക്കുന്ന നിന്നെ ഞാൻ; സർവ്വപാപേഭ്യഃ = ധർമ്മാധർമ്മബന്ധനരൂപമായിരിക്കുന്ന സകല പാപങ്ങളിൽനിന്ന്; മോക്ഷയിഷ്യാമി=ഞാൻ തന്നെ നിന്റെ ആത്മാവായി പ്രകാശിച്ചുകൊണ്ടു നിന്നെ മോചിപ്പിക്കും—'നാശയാമ്യാത്മഭാവസ്ഥോ ജ്ഞാനദീപേന ഭാസ്വതാ=ഞാൻ അവരുടെ ആത്മാവിൽ സ്ഥിതിചെയ്തുകൊണ്ടു പ്രകാശിച്ചിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനദീപത്താൽ അവരുടെ അജ്ഞാനത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നു' (അ. 10, ശ്ലോ. 11) എന്നു മുമ്പു പറഞ്ഞിട്ടുമുണ്ടല്ലോ. അതിനാൽ, മാശുചഃ=നീ വ്യസനിക്കേണ്ട.

ഈ ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൽ ഉത്തമമായ നിഃശ്രേയസസാധനമായി നിശ്ചിതമായിട്ടുപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതെന്താകുന്നു?—ജ്ഞാനമോ, കർമ്മമോ, അതോ രണ്ടുംകൂടിയതോ?

സംശയത്തിന്നിട എവിടെ?

'യത് ജ്ഞാത്വാമൃതമശ്നുതേ' (അ. 13, ശ്ലോ. 12), 'തതോ മാം തത്ത്വതോ ജ്ഞാത്വാ വിശതേ തദനന്തരം' (അ. 18, ശ്ലോ. 55) എന്നിങ്ങനെയുള്ള വാക്യങ്ങളെക്കൊണ്ടു മോക്ഷപ്രാപ്തി കേവലം ജ്ഞാനംകൊണ്ടുതന്നെയാണെന്നു കാണിക്കുന്നു. 'കർമ്മണ്യേവാധികാരസ്തേ' (അ, 2, ശ്ലോ. 47), 'കുരു കർമ്മൈവ' എന്നിങ്ങനെയുള്ള വാക്യങ്ങളെക്കൊണ്ട് കർമ്മം അവശ്യം ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതാണെന്നും കാണിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ കർമ്മവും ജ്ഞാനവും കർത്തവ്യങ്ങളായി ഉപദേശിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങളുടെ സമുച്ചയവും (ജ്ഞാനത്തേയും കർമ്മത്തേയും കൂട്ടിച്ചേർത്തിട്ടുള്ള അനുഷ്ഠാനവും) മോക്ഷഹേതുവായിക്കൂടയോ എന്നൊരു സംശയമുണ്ടായേക്കാം.

ഇതിനെപ്പററി നിരൂപിച്ചിട്ടെന്താണു പ്രയോജനം?

അവയിൽ ഏതാണ് പരമമോക്ഷസാധനമായിട്ടുള്ളത് എന്നു നിർണ്ണയിക്കുന്നതിനുവേണ്ടിയാകുന്നു. അതിനാൽ ഈ വിഷയം അധികം വിസ്താരമായി നിരൂപിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യമാകുന്നു.

കേവലം ആത്മജ്ഞാനംതന്നെയാണ് മോക്ഷഹേതുവായിഭവിക്കുന്നത്. എന്തെന്നാൽ അത് (ആത്മജ്ഞാനം) നാനാത്വബുദ്ധിയെ നിവർത്തിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു കൈവല്യഫലത്തിലാണ് അവസാനിക്കുന്നത്. ക്രിയ, കാരകം, ഫലം എന്നിങ്ങനെയുള്ള ഭേദബുദ്ധി അവിദ്യനിമിത്തം ആത്മാവിൽ എന്നും പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. 'എന്റെ കർമ്മം, ഞാൻ കർത്താ, ഞാൻ ഈ ഫലത്തിന്നായിക്കൊണ്ട് ഈ കർമ്മം ചെയ്യും' എന്നിങ്ങനെ (ഭേദബുദ്ധിയെ ജനിപ്പിക്കുന്നതായ) ഈ അവിദ്യ അനാദികാലമായി (ആത്മാവിൽ) പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. 'ഇതു ഞാൻതന്നെയാകുന്നു; ഞാൻ കേവലൻ, അകർത്താ, അക്രിയൻ, അഫലൻ, എന്നിൽനിന്നന്യമായിട്ടൊന്നുമില്ല' എന്നീരൂപമായിട്ടുണ്ടാകുന്ന ആത്മവിഷയമായ ജ്ഞാനമാണ് ആ അവിദ്യയെ നിവർത്തിപ്പിക്കുന്നത്. എന്തെന്നാൽ ആ ജ്ഞാനം കർമ്മപ്രവൃത്തിക്കു ഹേതുഭൂതമായിരിക്കുന്ന ഭേദബുദ്ധിയെ ഇല്ലാതാക്കുന്നു. ഈ നിരൂപണത്തിന്റെ ആദ്യത്തിൽ ഉള്ള 'തന്നെ' (=തു) എന്ന ശബ്ദം മുൻപറയപ്പെട്ട ശേഷം രണ്ടു പക്ഷങ്ങളെ

നിരാകരിപ്പാൻവേണ്ടിയാകുന്നു. കേവലം കർമ്മംകൊണ്ടു മാത്രമോ, ജ്ഞാനകർമ്മങ്ങളുടെ സമുച്ചയം കൊണ്ടോ, നിഃശ്രേയസ (മോക്ഷ) പ്രാപ്തി ഉണ്ടാകുന്നതല്ല. എന്നിങ്ങനെ ആ രണ്ടു പക്ഷങ്ങളേയും തള്ളുന്നു. മോക്ഷം (ഒരു ക്രിയകൊണ്ടു സാധിക്കപ്പെടുവാൻ യോഗ്യമായ) ഒരു കാര്യമല്ലായ്കയാൽ കർമ്മം അതിന്നു സാധനമായിരിപ്പാൻ പാടില്ല. നിത്യമായ ഒരു വസ്തു കർമ്മംകൊണ്ടാകട്ടെ ജ്ഞാനംകൊണ്ടാകട്ടെ ഉണ്ടാക്കപ്പെടുന്നില്ല എന്നതു വാദമില്ലാത്ത സംഗതിയാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ കേവലജ്ഞാനവും നിഷ്പ്രയോജനമായിത്തീരുന്നു.

സമാധാനം:—ഇല്ല. എന്തെന്നാൽ, ജ്ഞാനം അവിദ്യയെ നിവർത്തിപ്പിക്കുമ്പോൾ അതു ദൃഷ്ടമായിരിക്കുന്ന കൈവല്യഫലത്തിൽ അവസാനിക്കുന്നു. രജ്ജു മുതലായ വിഷയത്തിൽ സർപ്പം മുതലായ അജ്ഞാനമാകുന്ന തമസ്സിനെ നിവർത്തിപ്പിക്കുന്ന പ്രദീപപ്രകാശഫലം എന്നപോലെ അവിദ്യയാകുന്ന തമസ്സിനെ നിവർത്തിപ്പിക്കുന്നതായ ജ്ഞാനം കൈവല്യഫലത്തിൽ അവസാനിക്കുന്നതായി കാണപ്പെടുന്നു. സർപ്പമാണ് എന്നുള്ള വികല്പത്തെ നിവർത്തിപ്പിച്ച് രജ്ജുമാത്രത്തിൽ അവസാനിക്കുന്നതുതന്നെയാണ് ദീപത്തിന്റെ പ്രകാശംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ഫലം. (ആത്മ) ജ്ഞാനത്തെ സംബന്ധിച്ചും അപ്രകാരംതന്നെയാകുന്നു. ഇതിന്നു വേറൊരു ദൃഷ്ടാന്തം പറയാം— ഛേദനക്രിയ മന്ഥനക്രിയ മുതലായവ ദൃഷ്ടമായ ഫലങ്ങളോടുകൂടിയവയാകുന്നു. (അവയുടെ ഫലം ഉടനെ കാണപ്പെടുന്നു വെന്നർത്ഥം.) അവയിൽ കർത്താ മുതലായ കാരകങ്ങൾ വ്യാപിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. അവസ്ഥ (ഛേദനക്രിയ മന്ഥനക്രിയ മുതലായവസ്ഥ) ദ്വൈധീഭാവം (രണ്ടാവുക എന്നവസ്ഥ) അഗ്നിദർശനം മുതലായ ഫലങ്ങൾക്കു പുറമേ അന്യഫലങ്ങളോ, അല്ലെങ്കിൽ അവസ്ഥ കർമ്മാന്തരത്തിൽ വ്യാപാരമോ ഉണ്ടാകുവാൻ പാടില്ല അപ്രകാരംതന്നെ ദൃഷ്ടഫലത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനനിഷ്ഠാക്രിയയിൽ വ്യാപരിക്കുന്ന ജ്ഞാതാ മുതലായ കാരകങ്ങൾക്ക് ആത്മകൈവല്യഫലം കൂടാതെ വേറെ ഫലമോ, കർമ്മാന്തരത്തിൽ പ്രവൃത്തിയോ ഉണ്ടാകുവാൻ

പാടില്ല. അതിനാൽ ജ്ഞാനനിഷ്ഠയെ കർമ്മത്തോട കൂട്ടി ച്ചേർപ്പാൻ പാടുള്ളതല്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ഭുജിക്കുക എന്ന (ലൗകികമായ) ക്രിയയും, അഗ്നിഹോത്രാദി (വൈദിക) ക്രിയയുംകൂടി അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്നതുപോലെ ജ്ഞാനനിഷ്ഠയും (അഗ്നിഹോത്രാദിവൈദികക്രിയകളോടുകൂടി) അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടരുതോ?

സമാധാനം:—പാടില്ല; എന്തെന്നാൽ, ജ്ഞാനം കൈവല്യമാകുന്ന ഫലത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്നതിനാൽ (ഒരു ജ്ഞാനനിഷ്ഠന്നു) ക്രിയാഫലത്തിലിച്ഛയുണ്ടാകുന്നതല്ല. എല്ലാ ദിക്കിലും വെള്ളമുള്ളപ്പോരം കിണറു് കുളം മുതലായവയെ കുഴിക്കുന്നതായ ക്രിയയുടെ ഫലം ആരും ഇച്ഛിക്കുന്നില്ല. അതുപോലെ കൈവല്യഫലത്തെ കൊടുക്കുന്ന ജ്ഞാനത്തെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുമ്പോരം ആരും അന്യഫലത്തെ ഇച്ഛിക്കുകയോ അന്യഫലത്തിന്നു സാധനഭൂതമായ ക്രിയയിൽ പ്രവർത്തിക്കുകയോ ചെയ്യുന്നതല്ല. രാജ്യപ്രാപ്തിയാകുന്ന ഫലത്തോടുകൂടിയ കർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുന്ന ഒരുവൻ കുറച്ചു ഭൂമിയെ മാത്രം പ്രാപിക്കുന്നതായ ഫലത്തോടുകൂടിയ കർമ്മത്തിൽ പ്രവർത്തിക്കുകയോ, അല്ലെങ്കിൽ തദ്വിഷയമായ ഇച്ഛ അവനുണ്ടാകുകയോ ചെയ്യുന്നതല്ല. അതിനാൽ കർമ്മം മോക്ഷത്തിന്നു സാധനമാകുന്നില്ല. ജ്ഞാനകർമ്മസമുച്ചയവും മോക്ഷസാധനമാകുന്നില്ല. കൈവല്യഫലത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായ ജ്ഞാനത്തിന്നു് കർമ്മത്തിൻെറ സഹായവുമാവശ്യമില്ല. എന്തെന്നാൽ (ജ്ഞാനം അവിദ്യയെ നിവർത്തിപ്പിക്കുന്നതാകയാൽ കർമ്മത്തോട വിരുദ്ധമായിരിക്കുന്നു) ഇരുട്ടു് ഇരുട്ടിനെ നീക്കുകയില്ല. നിശ്ചയംതന്നെ. അതിനാൽ കേവലം ജ്ഞാനംതന്നെയാണു് മുക്തിസാധനമെന്നു വരുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, നിത്യകർമ്മങ്ങരം അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടാഞ്ഞാൽ പ്രത്യവായദോഷമുണ്ടാകുന്നു. കൈവല്യം നിത്യവുമാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കെ കേവലം ജ്ഞാനംകൊണ്ടാണു് കൈവല്യപ്രാപ്തി എന്നു പറയുന്നതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, ശ്രുത്യുക്തമായ നിത്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യാഞ്ഞാൽ നരകപ്രാപ്തിലക്ഷണമായ പ്രത്യവായദോഷമുണ്ടാകുന്നതാണു്.

ശങ്ക:—എന്നാൽ പിന്നെ കർമ്മംകൊണ്ടു മോക്ഷപ്രാപ്തിയില്ലെങ്കിൽ മോക്ഷപ്രാപ്തിയേയില്ലെന്നുവരുന്നു.

സമാധാനം:—മോക്ഷം നിത്യമാകയാൽ അങ്ങനെ ഒരു ദോഷം (നിർമ്മോക്ഷപ്രസംഗം) ഉണ്ടാവാൻ പാടില്ല. നിത്യകർമ്മങ്ങളുടെ അനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടു പ്രത്യവായദോഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല. പ്രതിഷിദ്ധമായ കർമ്മത്തെ അനുഷ്ഠിക്കാത്തതുകൊണ്ട് (ഒരുവനു്) അനിഷ്ടശരീരമുണ്ടാകുന്നില്ല. കാമ്യകർമ്മത്തെ വർജ്ജിക്കുന്നതിനാൽ ഇഷ്ടശരീരത്തേയും പ്രാപിക്കുന്നില്ല. ഈ ശരീരത്തിന്റെ ഉൽപത്തിക്കു ഹേതുവായ കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലങ്ങളെ അനുഭവിച്ചു തീർന്നതിന്റെ ശേഷം ഈ ദേഹം നശിക്കുമ്പോൾ ദേഹാന്തരോൽപത്തിക്കു കാരണമില്ലാതായി ഭവിക്കുന്നു. അന്തഃകരണത്തിൽനിന്നു രാഗാദിദോഷങ്ങളെല്ലാം പോയിയുമിരിക്കുന്നതിനാൽ സ്വരൂപാവസ്ഥാനംതന്നെയായ കൈവല്യം യത്നംകൂടാതെ സിദ്ധമായി ഭവിക്കുന്നു.

ശങ്ക:—കഴിഞ്ഞുപോയ അനേകം ജന്മങ്ങളിൽ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള സ്വർഗ്ഗപ്രാപ്തിഫലത്തേയും നരകപ്രാപ്തിഫലത്തേയും കൊടുക്കുന്ന (അനേകം) കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലമിനിയുമനുഭവിച്ചുതുടങ്ങാത്തതുകൊണ്ടും, ഈ ജന്മത്തിൽത്തന്നെ അവയെ മുഴുവൻ അനുഭവിക്കുന്നതു് അസാദ്ധ്യമാകയാലും, കർമ്മം മുഴുവൻ ക്ഷയിക്കുമെന്നു പറയാൻ പാടില്ല.

സമാധാനം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ നിത്യകർമ്മങ്ങളുടെ അനുഷ്ഠാനത്തിലുള്ള ആയാസംനിമിത്തമുണ്ടാകുന്ന ദുഃഖങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് ആ കർമ്മങ്ങളുടെ ഫലമനുഭവിക്കുന്നുവെന്നു സാധിക്കാവുന്നതാണു്. അല്ലെങ്കിൽ, പ്രായശ്ചിത്തകർമ്മംപോലെ നിത്യകർമ്മങ്ങൾ മുമ്പുള്ള ദുരിതങ്ങളെ നശിപ്പിക്കുന്നതിനു ഹേതുവായി ഭവിക്കുന്നു. ആരബ്ധകർമ്മങ്ങൾ തൽഫലാനുഭവത്തോടുകൂടിത്തന്നെ ക്ഷയിക്കുന്നതിനാലും, പുതിയതായി കർമ്മങ്ങൾ ഒന്നും ആരംഭിക്കപ്പെടാത്തതിനാലും യത്നംകൂടാതെ കൈവല്യം സിദ്ധമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നു വരുന്നു.

(ജ്ഞാനംകൂടാതെ കർമ്മംകൊണ്ടുതന്നെയാണു് മുക്തി എന്നതു് ശ്രുതിപ്രമാണംകൊണ്ടു നിരാകരിക്കുന്നു.)

സമാധാനം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, 'തമേവ വിദിത്വാതിമൃത്യുമേതി നാന്യഃ പന്ഥാവിദ്യതേയനായ — അദ്ദേഹത്തെത്തന്നെ അറിഞ്ഞിട്ട് ഒരുവൻ മൃത്യുവിനെ അതിക്രമിക്കുന്നു. ആ സ്ഥാനത്തെ പ്രാപിപ്പാൻ വേറെ മാൎഗ്ഗമില്ല' (ശ്വേത. ഉ. 3. 8) എന്നിങ്ങനെ ജ്ഞാനമൊഴിച്ചു മോക്ഷത്തിന്നു മാൎഗ്ഗമില്ല എന്നു ശ്രുതി പറയുന്നു. ആകാശത്തെ തോലുപോലെ ചുരുട്ടുന്നതു് എപ്രകാരം അസാദ്ധ്യമോ അതുപോലെ അവിദ്വാന്നു മോക്ഷവും അസംഭവമാകുന്നുവെന്നും (ആ) ശ്രുതിയിൽ (തന്നെ) പറയുന്നു. 'ജ്ഞാനാൽ കൈവല്യമാപ്നോതി —ജ്ഞാനംകൊണ്ടു കൈവല്യത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു' എന്നു പുരാണസ്മൃതിയിലും പറയുന്നുണ്ടു്. അതിന്നുംപുറമെ, ഫലത്തെ ആരംഭിക്കാത്ത പുണ്യകൎമ്മങ്ങൾ (ജ്ഞാനംകൂടാതെ) ക്ഷയിക്കുമെന്നു പറയുന്നതും യുക്തമല്ല. ഫലത്തെ ആരംഭിക്കാത്ത മുമ്പുള്ള ദുരിതങ്ങളുടെ സംഭവമുണ്ടാകുന്നതുപോലെ അനാരബ്ധഫലങ്ങളായ പുണ്യകൎമ്മങ്ങളുടെ സംഭവവുമുണ്ടാകുന്നതാണു്. ആ ദുരിതപുണ്യകൎമ്മങ്ങൾ (തത്തൽഫലങ്ങളെ ആരംഭിക്കുന്നതിന്നായി) ദേഹാന്തരത്തെ ഉൽപാദിപ്പിക്കാതെ ക്ഷയിക്കുന്നില്ല എങ്കിൽമോക്ഷവുമസാദ്ധ്യമാകുന്നു. ധൎമ്മാധൎമ്മങ്ങൾക്കു ഹേതുക്കളായ രാഗദ്വേഷമോഹങ്ങളുടെ നാശം ആത്മജ്ഞാനംകൊണ്ടല്ലാതെ സാദ്ധ്യമാകുന്നതല്ലായ്കയാൽ ധൎമ്മാധൎമ്മങ്ങളുടെ ഉച്ഛേദവും സാദ്ധ്യമാകുന്നതല്ല. നിത്യകൎമ്മങ്ങൾക്കു പുണ്യലോകമാണു് ഫലമെന്നു ശ്രുതിവാക്യമുള്ളതിനാലും, അതാതു വൎണ്ണാശ്രമികൾ സ്വകൎമ്മനിഷ്ഠന്മാരായിട്ടു് ഉൽകൃഷ്ടസുഖത്തെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നു സ്മൃതിവാക്യമുള്ളതിനാലും കൎമ്മക്ഷയം ഉണ്ടാകുന്നതല്ല.

ചിലർ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:

നിത്യകൎമ്മങ്ങൾ ദുഃഖരൂപമാകയാൽ അവ പൂൎവ്വകൃതദുരിതകൎമ്മങ്ങളുടെ ഫലമാകുന്നു. അവയ്ക്കു സ്വരൂപം ഒഴിച്ചു വേറെ ഫലം യാതൊന്നുമില്ല. എന്തെന്നാൽ ഫലമുള്ളതായി ശ്രുതിയിലെങ്ങും പറഞ്ഞിട്ടില്ല. ഒരുവൻ ജീവിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്ന

സംഗതിതന്നെ അവൻ അവശ്യം കർമ്മം ചെയ്യണമെന്നതിന്നു തക്കതായ കാരണമാകുന്നു.

സമാധാനം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, ഫലത്തിൽ പ്രവൃത്തി തുടങ്ങാത്ത കർമ്മങ്ങൾ ഫലത്തെ കൊടുക്കുന്നതസാദ്ധ്യമാകുന്നു. (നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനത്തിൽനിന്നുണ്ടാകുന്ന) ദുഃഖത്തിന്നു വിശേഷമുണ്ടാകുവാനും പാടില്ല. പൂർവ്വകൃതദുരിതകർമ്മങ്ങളുടെ ഫലം നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനത്തിന്നുള്ള ആയാസമാകുന്ന ദുഃഖമായിട്ട് അനുഭവിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതു തെററാകുന്നു. മരണകാലത്തിൽ ഫലത്തിൽ പ്രവൃത്തി തുടങ്ങാത്തതായ കർമ്മത്തിൻെറ ഫലം, മറെറാരു കർമ്മംകൊണ്ട് ആരബ്ധമായിരിക്കുന്ന ജന്മത്തിൽ, അനുഭവിക്കുമെന്നു സയുക്തികമായിട്ടു പറവാൻ നമുക്കു സാധിക്കുന്നതല്ല. എന്തെന്നാൽ, അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ, സ്വർഗ്ഗഫലത്തെ അനുഭവിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി അഗ്നിഹോത്രാദികർമ്മങ്ങളാൽ ആരബ്ധമായിരിക്കുന്ന ജന്മത്തിൽ നരകഫലവും അനുഭവിപ്പാൻ കഴിയുന്നതാണ് എന്നതിൽ യുക്തിഭംഗമുണ്ടെന്നു പറവാൻ തരമില്ലാതാകും എന്നു തന്നെയുമല്ല, നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനത്തിലുള്ള ആയാസംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ദുഃഖം ദുരിതങ്ങളുടെ ഫലമായ പലപ്രകാരത്തിലുള്ള ദുഃഖമായിരിപ്പാൻ പാടില്ല. ഭിന്നങ്ങളായ ദുഃഖഫലങ്ങളെ കൊടുക്കുന്ന അനേകം ദുരിതങ്ങളിരിക്കെ നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസമാകുന്ന ദുഃഖം മാത്രമാണ് അവയുടെ ഫലമെന്നു കല്പിക്കുമ്പോൾ ദ്വന്ദ്വങ്ങൾ രോഗങ്ങൾ മുതലായ ബാധകളെക്കൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ദുഃഖങ്ങൾക്കു പ്രത്യേക കാരണമില്ലെന്നും, നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖംതന്നെയാണ പൂർവ്വകൃതദുരിതഫലമെന്നും, അല്ലാതെ തലകൊണ്ടു കല്ലു ചുമക്കുക മുതലായതല്ല (ആവക ദുരിതങ്ങളുടെ ഫലം) എന്നും കല്പിക്കേണ്ടിവരും. അങ്ങനെ കല്പിപ്പാനസാദ്ധ്യമാകുന്നു. അതിന്നുംപുറമെ, പൂർവ്വകൃതദുരിതങ്ങളുടെ ഫലം നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖം മാത്രമാണ് എന്നു പറയുന്നതു് അപ്രകൃതവുമാകുന്നു. എങ്ങനെ? ഫലത്തെ ആരംഭിക്കാത്ത ദുരിതകർമ്മങ്ങൾ ക്ഷയിക്കുന്നതല്ല എന്നു പ്രകൃതത്തിൽ പറയപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. എന്നാൽ ഫലത്തെ എടുക്കുവാൻ ആരംഭിച്ചിരിക്കുന്ന കർമ്മത്തിൻെറ ഫലമാണ് നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖം, ഫലത്തെ എടുക്കുവാനാരംഭി

ക്കാത്ത കർമ്മത്തിൻെറ ഫലമല്ല, എന്നു നിങ്ങൾ പറയുന്നു. അതല്ല, പൂർവ്വകൃതമായ സർവ്വദുരിതവും ഫലത്തെ എടുക്കുവാനാരംഭിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നു നിങ്ങൾ വിചാരിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിൽ എന്നാൽ നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖംതന്നെയാണ് ഫലം എന്നുള്ള വിശേഷണം അയുക്തമാകുന്നു. നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനത്തിന്നുള്ള വിധിയും അപ്പോൾ നിഷ്പ്രയോജനമായി ഭവിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ ഫലപ്രാപ്തിക്കാരംഭിച്ചിരിക്കുന്ന ദുരിതകർമ്മത്തിൻെറ ഉപഭോഗംകൊണ്ടുതന്നെ അതു ക്ഷയിക്കുന്നതാണ്. (അപ്പോൾ തന്നിവൃത്തിക്കായിക്കൊണ്ടു നിത്യകർമ്മം വിധിക്കണമെന്നില്ല എന്നൎത്ഥം.) അതിന്നുംപുറമെ, ദുഃഖം ശ്രുത്യുക്തമായിരിക്കുന്ന നിത്യകർമ്മത്തിൻെറ ഫലമാണ് എങ്കിൽ, വ്യായാമാദിയിൽനിന്ന് എന്നപോലെ, അതു നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസത്തിൽനിന്നുതന്നെ ഉണ്ടാകുന്നതായി കാണപ്പെടുന്നു. അപ്പോൾ അതു മറെറാരു കർമ്മത്തിൻെറ ഫലമാണെന്നു കല്പിക്കുന്നതു ശരിയല്ല. ഒരുവൻ ജീവിച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നകാരണത്താൽ മാത്രം വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതാകയാൽ നിത്യകർമ്മങ്ങൾ, പ്രായശ്ചിത്തം എന്നപോലെ, പൂർവ്വകൃതദുരിതങ്ങളുടെ ഫലമാകുവാൻ പാടുള്ളതല്ല യാതൊരു പാപകർമ്മം നിമിത്തം എന്തു പ്രായശ്ചിത്തമാണ് വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളത് ആ പ്രായശ്ചിത്തം ആ പാപകർമ്മത്തിൻെറ ഫലമാകുന്നതല്ല. പ്രായശ്ചിത്താനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖം നിമിത്തഭൂതമായ പാപത്തിൻെറ ഫലമാണെങ്കിൽ ജീവനാദിനിമിത്തമുള്ള നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖവും ജീവനാദിനിമിത്തത്തിൻെറ ഫലംതന്നെയായിരിക്കുന്നതാണ് (അല്ലാതെ പൂർവ്വകൃതദുരിതങ്ങളുടെ ഫലമാകുന്നതല്ല). എന്തെന്നാൽ നിത്യകർമ്മത്തിന്നും പ്രായശ്ചിത്തത്തിന്നും നൈമിത്തികത്വാവിശേഷമുണ്ടു്. (രണ്ടും ഓരോന്നിനെ നിമിത്തീകരിച്ചാണ് വിധിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതു് എന്ന സംഗതിയിൽ സമമാകുന്നുവെന്നൎത്ഥം.) അതിന്നുംപുറമെ, നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖവും അഗ്നിഹോത്രാദികാമ്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖവും തുല്യമായിരിക്കുന്നതിനാൽ നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖംതന്നെയാണ് പൂർവ്വകൃതദുരിതത്തിൻെറ ഫലമായിരിക്കുന്നതു്, കാമ്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖമല്ല, എന്നുള്ളതിന്നു പ്രത്യേകകാരണം കാണുന്നില്ല. അപ്പോൾ കാമ്യകർമ്മാ

നുഷ്ഠാനായാസദുഃഖവും പൂർവ്വകൃതദുരിതത്തിൻെറ ഫലമാണെന്നുവരും. അങ്ങനെയിരിക്കെ, നിത്യകർമ്മങ്ങൾക്ക ഫലം ശ്രുതിയിൽ പറഞ്ഞുകാണാത്തതിനാലും, നിത്യകർമ്മങ്ങളെ വിധിച്ചിട്ടുള്ളതിൻെറ ഉദ്ദേശം മറെറാരുവിധത്തിൽ മനസ്സിലാകാത്തതിനാലും, നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖം പൂർവ്വകൃതദുരിതങ്ങളുടെ ഫലമാണ് എന്നിങ്ങനെയുള്ള അർത്ഥാപത്തികല്പന തെററാകുന്നു. (നിത്യകർമ്മങ്ങളുടെ) വിധി മറെറാരു വിധത്തിൽ വ്യാഖ്യാനിക്കുവാൻ തരമില്ലാത്തതിനാൽ അനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖം കൂടാതെ നിത്യകർമ്മത്തിന്നു വേറെ ഫലമുണ്ടെന്നനുമാനിക്കാവുന്നതാണ്. പൂർവ്വപക്ഷക്കാരൻെറ വാദം അന്യോന്യവിരുദ്ധമായുമിരിക്കുന്നു. നിത്യകർമ്മങ്ങളെ അനുഷ്ഠിക്കുമ്പോൾ മറെറാരു കർമ്മത്തിൻെറ ഫലമനുഭവിക്കുന്നുവെന്നു് അവർ സമ്മതിക്കുന്നു. അപ്പോൾ നിത്യകർമ്മത്തിൻെറ ഫലമതുതന്നെയായിരിക്കണം. നിത്യകർമ്മങ്ങൾക്ക ഫലമില്ലെന്നും അവർ പറയുന്നു. ഇങ്ങനെയാണു് അവരുടെ വാദം അന്യോന്യവിരുദ്ധമായിരിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതു്. അതിന്നുംപുറമെ, കാമ്യമായ അഗ്നിഹോത്രാദികർമ്മമനുഷ്ഠിക്കുമ്പോൾ അതോടുകൂടിത്തന്നെ നിത്യമായ അഗ്നിഹോത്രാദിയും അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്നു. അപ്പോൾ തദനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖത്തോടുകൂടി. കാമ്യാഗ്നിഹോത്രഫലവും ക്ഷയിക്കുന്നതാണ്. എന്തെന്നാൽ കാമ്യാഗ്നിഹോത്രം നിത്യാഗ്നിഹോത്രത്തിൽനിന്നു ഭിന്നമായിരിക്കുന്നില്ല. കാമ്യാഗ്നിഹോത്രാദിഫലം വേറെയാകുന്നുവെന്നു പറയുന്നുവെങ്കിൽ തദനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖവും ഭിന്നമായിരിക്കണം. എന്നാൽ അതുള്ളതല്ല; എന്തെന്നാൽ അതു പ്രത്യക്ഷത്തിന്നു വിരോധമാകുന്നു. കാമ്യാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖത്തിൽനിന്നു കേവലനിത്യാനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖം ഭിന്നമായിരിക്കുന്നതല്ല, നിശ്ചയം. അത്രയുമല്ല, (ശ്രുതിയിൽ) വിഹിതമായതോ പ്രതിഷിദ്ധമായതോ അല്ലാത്ത ഒരു കർമ്മം തല്ക്കാലഫലത്തെ ഉല്പാദിപ്പിക്കുന്നു; എന്നാൽ ശാസ്ത്രചോദിതമായോ പ്രതിഷിദ്ധമായോ ഉള്ള ഒരു കർമ്മം തല്ക്കാലഫലത്തെ ഉല്പാദിപ്പിക്കുന്നില്ല, അങ്ങനെയാകുമ്പോൾ പിന്നെ അദൃഷ്ടമായിരിക്കുന്ന ഒരു ഫലത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചു—സ്വർഗ്ഗം തന്നെയാണെങ്കിലും—ഉദ്യമിക്കുന്നതല്ല. നിത്യമായും കാമ്യ

മായുമുള്ള അഗ്നിഹോത്രാദികൾക്ക കർമ്മസ്വരൂപത്തിൽ യാതൊരു വിശേഷവുമില്ല: അപ്രകാരംതന്നെ അവയുടെ അംഗങ്ങളിലാകട്ടെ, അവയെ അനുഷ്ഠിക്കുന്ന രീതിയിലാകട്ടെ, കാമ്യം നിത്യത്തിനേക്കാം മേന്മയുമല്ല; എങ്കിലും നിത്യമായി അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്ന അഗ്നിഹോത്രാദികൾ അനുഷ്ഠാനായാസദുഃഖം മാത്രമാണ ഫലമെന്നും, എന്നാൽ കാമ്യമായി അനുഷ്ഠിക്കപ്പെടുന്ന അഗ്നിഹോത്രാദികൾ, ഫലകാമിത്വമാത്രംകൊണ്ട്, മഹത്തായ സ്വർഗ്ഗഫലമാണെന്നും കല്പിക്കുവാൻ പാടില്ല. അതിനാൽ നിത്യകർമ്മങ്ങൾക്ക് അദൃഷ്ടമായ ഫലമില്ല എന്നു ഒരിക്കലും പറവാൻ പാടില്ല. ആയതുകൊണ്ട് അവിദ്യാപൂർവ്വകമായ ശുഭാശുഭകർമ്മങ്ങളുടെ അശേഷേണയുള്ള ക്ഷയകാരണം വിദ്യതന്നെയാകുന്നു. അല്ലാതെ നിത്യകർമ്മാനുഷ്ഠാനമല്ല. എന്തെന്നാൽ സർവ്വകർമ്മങ്ങളുടേയും ബീജം അവിദ്യയും കാമവുമാകുന്നു. കർമ്മം അവിദ്വദ്വിഷയമാണെന്നും സർവ്വകർമ്മസന്ന്യാസപൂർവ്വകമായ ജ്ഞാനനിഷ്ഠ വിദ്വദ്വിഷയമാണെന്നും മുമ്പു പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുമുണ്ട്: 'ഉഭൌ തൌ ന വിജാനീതഃ' (അ. 2, ശ്ലോ. 19); 'വേദാവിനാശിനം നിത്യം' (അ. 2, ശ്ലോ. 21); 'ജ്ഞാനയോഗേന സാംഖ്യാനാം കർമ്മയോഗേന യോഗിനാം', 'അജ്ഞാനാം കർമ്മസംഗിനാം', 'തത്ത്വവിത്തു....ഗുണാഗുണേഷു വർത്തന്ത ഇതി മത്വാ ന സജ്ജതേ' (അ, 3, ശ്ലോ. 3, 26, 28); 'സർവ്വകർമ്മാണി മനസാ സംന്യസ്യാസ്തേ', 'നൈവ കിഞ്ചിൽ കരോമീതി യുക്തോ മന്യേതതത്ത്വവിൽ' (അ. 5, ശ്ലോ. 13, 8); തത്ത്വവിത്ത് 'ഞാൻ ഒന്നും ചെയ്യുന്നില്ല' എന്നു വിചാരിക്കുന്നതിനാൽ അജ്ഞൻ 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്നു വിചാരിക്കുന്നുവെന്നു അർത്ഥാൽ ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. ആരുരുക്ഷോഃ കർമ്മ കാരണം, ആരൂഢസ്യ യോഗസ്ഥസ്യ ശമ ഏവ കാരണം' (അ. 6, ശ്ലോ. 3); 'ഉദാരാസ്സർവ്വഏവൈതേ ജ്ഞാനീത്വാത്മൈവ മേ മതം' (അ. 7, ശ്ലോ. 18); 'അജ്ഞാഃ കർമ്മിണോ ഗതാഗതം കാമകാമാ ലഭന്തേ', അനന്യാശ്ചിന്തയന്തോ മാം നിത്യയുക്താ യഥോക്തമാത്മാനമാകാശകല്പമകല്മഷമുപാസതേ' വേണ്ടിയാകുന്നു. എന്നിങ്ങനെ അർത്ഥ

പത്തികൊണ്ടു കല്പിക്കുന്നു. അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ കാമ്യാനുഷ്ഠാനംകൊണ്ടും ദുരിതനിവൃത്തി ഉണ്ടാകുന്നുവെന്നത്ഥം.

(അ. 9, ശ്ലോ. 21, 22); 'ദദാമി ബുദ്ധിയോഗം തം യേന മാമുപയാന്തി തേ' (അ. 10, ശ്ലോ. 10); നിത്യയുക്തന്മാർ എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതു കൊണ്ടു് അത്ഥാൽ കർമ്മികളായ അജ്ഞന്മാർ എന്നെ പ്രാപിക്കുന്നില്ല എന്നു ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. കർമ്മികളായിരിക്കുന്ന അജ്ഞന്മാർ ഭഗവൽകർമ്മകാരികളും യുക്തതമന്മാരുമാണെങ്കിലും (ചിത്ത സമാധാനം മുതൽ) ക്രമേണ കീഴ്പോട്ടു ഫലത്യാഗപര്യന്തമുള്ള ഏതെങ്കിലും ഒരു സാധനത്തെമാത്രം ആശ്രയിക്കുന്നു. എന്നാൽ അനിദ്ദേശ്യമായും അക്ഷരമായുമുള്ളതിനെ ഉപാസിക്കുന്നവർ, 'അദ്വേഷ്ടാ സവ്വഭൂതാനാം' (അ. 12, ശ്ലോ. 13) എന്നതുമുതൽ (12-ാം) അദ്ധ്യായാവസാനംവരെ പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ള മാർഗ്ഗത്തെ (സാധനത്തെ) ആശ്രയിക്കുന്നവരാകുന്നു. അവർ ക്ഷേത്രാദ്ധ്യായം (13-ാം അദ്ധ്യായം) മുതല്ക്കുള്ള മൂന്നദ്ധ്യായങ്ങളിൽ പ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ജ്ഞാനസാധനങ്ങളോടുകൂടിയവരുമാകുന്നു. അധിഷ്ഠാനാദി പഞ്ചഹേതുകമായിരിക്കുന്ന (അ. 18, ശ്ലോ. 14) സവ്വകർമ്മങ്ങളേയും സന്ന്യസിച്ചിരിക്കുന്നവരും, ആത്മാ ഏകനാണു് അകത്താവാണു് എന്നറിയുന്നവരും, ശ്രേഷ്ഠമായ ജ്ഞാനനിഷ്ഠയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നവരും, ഭഗവത്തത്വത്തെ അറിഞ്ഞിരിക്കുന്നവരും—ഭഗവസ്വരൂപത്തിലും ആത്മൈകത്വത്തിലും ശരണംപ്രാപിച്ചവരായ പരമഹംസപരിവ്രാജകന്മാരും—ആയവർക്കു് അനിഷ്ടാദികർമ്മഫലത്രയം (അ. 18, ശ്ലോ. 12) ഉണ്ടാകുന്നില്ല. എന്നാൽ അജ്ഞന്മാരും കർമ്മികളും അസന്ന്യാസികളുമായ ശേഷമുള്ളവർക്കു് അതു നിശ്ചയമായിട്ടുണ്ടാകുന്നു. ഇതാണു് ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കത്തവ്യമായും അകത്തവ്യമായുമുള്ള വിഷയങ്ങളുടെ വിഭാഗം.

പൂവ്വപക്ഷം:—സവ്വകർമ്മവും അവിദ്യാപൂവ്വകമായിട്ടുള്ളതാണു് എന്നതു സിദ്ധമല്ല.

സമാധാനം:—ആ വാദം ശരിയല്ല; എന്തെന്നാൽ, ബ്രഹ്മഹത്യാദിയെപ്പോലെ അത്ര സിദ്ധമാകുന്ന—നിത്യകർമ്മം ശാസ്ത്രവിഹിതംതന്നെയാകുന്നു. പക്ഷേ, അതു് അജ്ഞനായവനെ മാത്രമേ സംബന്ധിക്കുന്നുള്ളു. ശാസ്ത്രപ്രതിഷിദ്ധമായും അനർത്ഥകാരണമായുമിരിക്കുന്ന ബ്രഹ്മഹത്യാദിലക്ഷണമായ കർമ്മം അവിദ്യാകാമാദിദോഷത്തോടുകൂടിയവനു മാത്രമേ ഉണ്ടാകുന്നുള്ളു—അങ്ങനെ അല്ലെങ്കിൽ അവന്റെ അതിലുള്ള പ്രവൃത്തിക്കു് അർത്ഥമില്ലാതെയാകും—അതുപോലെതന്നെ നിത്യനൈമിത്തികകാമ്യകർമ്മങ്ങളും അജ്ഞനെ മാത്രമേ സംബന്ധിക്കുന്നുള്ളു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ആത്മാ ദേഹാദിയിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തമാണു് എന്നറിയാതിരിക്കുമ്പോൾ നിത്യാദികർമ്മങ്ങളിൽ പ്രവൃത്തി ഉണ്ടാവാൻ പാടില്ല.

സമാധാനം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, ചലനാത്മകമായും (ദേഹാദി) അനാത്മാക്കളാൽ ചെയ്യപ്പെടേണ്ടതായുമിരിക്കുന്ന കർമ്മത്തിൽ 'ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്നിങ്ങനെ പ്രവൃത്തി കാണപ്പെടുന്നുണ്ടു്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽ അഹംബുദ്ധി ഗൗണമാകുന്നു; മിഥ്യയല്ല.

സമാധാനം:—അതും ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ, എന്നാൽ അതിന്റെ കാര്യവും ഗൗണമായിരിക്കണം. ആത്മീയമായ (സ്വന്തമായ) ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽ അഹംബുദ്ധി ഗൗണമാകുന്നു. ഇതിനെ അനുസരിച്ച് ശ്രുതിയിൽ ഒരുവന്റെ പുത്രനെ സംബന്ധിച്ചു് ഇങ്ങനെ പറയുന്നു—'നിന്റെ പുത്രനെന്നു പറയപ്പെടുന്നവൻ നീതന്നെയാകുന്നു'. നാം സാധാരണയായി 'ഈ പശു എന്റെ പ്രാണനാകുന്നു' എന്നും പറയാറുണ്ടു്. (അതുപോലെ ആത്മീയമായ സംഘാതത്തിൽ അഹംബുദ്ധിയും ഗൗണമാകുന്നു.) എന്നാൽ മിഥ്യാജ്ഞാനം അപ്രകാരമല്ല. സ്ഥാണുവേതാണു്, പുരുഷനേതാണു് എന്നു വേർതിരിച്ചറിവാൻ വയ്യാത്ത ഘട്ടത്തിലാണു് മിഥ്യാജ്ഞാനമുണ്ടാകുന്നതു്. ഗൗണ

മായ പ്രത്യയം (ബുദ്ധി) മുഖ്യമായ (വാസ്തവമായ) കാര്യം സാധിക്കുന്നതിന്നായി ഭവിക്കുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ ഗൗണവൃത്തി ഉപമാശബ്ദത്തെ ലോപിച്ചുകൊണ്ടു് അധികരണത്തെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി മാത്രമാകുന്നു. ഇതിന്നൊരു ദൃഷ്ടാന്തം—'ദേവദത്തൻ സിംഹമാകുന്നു' എന്നുള്ള വാക്യം, ദേവദത്തൻ (ക്രൗര്യംകൊണ്ടു) സിംഹത്തോടു തുല്യനാകയാൽ (ദേവദത്തൻ സിംഹംപോലെയാകുന്നുവെന്നു് ഉപമകൊണ്ടു്) ക്രൗര്യാദ്യധികരണമായിരിക്കുന്ന ദേവദത്തനെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി മാത്രമാകുന്നു. അപ്രകാരംതന്നെ 'മാണവകൻ അഗ്നിയായാകുന്നു' എന്ന വാക്യം, മാണവകൻ (പിംഗളവർണ്ണംകൊണ്ടു്) അഗ്നിക്കു തുല്യനാകയാൽ (മാണവകൻ അഗ്നിപോലെയാകുന്നുവെന്ന ഉപമകൊണ്ടു്) പൈംഗല്യാദ്യധികരണമായിരിക്കുന്ന മാണവകനെ സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി മാത്രമാകുന്നു. എന്നാൽ അപ്രകാരമുള്ള ഗൗണശബ്ദജ്ഞാനംകൊണ്ടു് (മുഖ്യമായ) സിംഹകാര്യമോ, അല്ലെങ്കിൽ (മുഖ്യമായ) അഗ്നികാര്യമോ സാധിക്കപ്പെടുന്നതല്ല. എന്നാൽ മിഥ്യാജ്ഞാനത്തിൻെറ കാര്യമായ അനർത്ഥം (ഒരുവൻ) അനുഭവിക്കുന്നു. ഗൗണമായി പറയപ്പെട്ടിട്ടുള്ള വിഷയം ഇന്നതാണെന്നറിയുന്നു. 'ഈ ദേവദത്തൻ സിംഹമല്ല, ഈ മാണവകൻ അഗ്നിയല്ല' എന്നിങ്ങനെ അറിയുന്നു. ആത്മാ എന്നു ഗൗണമായി പറയപ്പെടുന്ന ദേഹാദിസംഘാതത്താൽ ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മം അഹംപ്രത്യയവിഷയമായിരിക്കുന്ന മുഖ്യമായ ആത്മാവിനാൽ ചെയ്യപ്പെട്ടതായി ഭവിക്കുകയില്ല. ഗൗണമായ സിംഹത്താലും ഗൗണമായ അഗ്നിയാലും ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മം മുഖ്യമായ സിംഹത്താലും മുഖ്യമായ അഗ്നിയാലും ചെയ്യപ്പെട്ടതായി ഭവിക്കുകയില്ലല്ലോ. ഒരുവൻെറ ക്രൗര്യംകൊണ്ടാകട്ടേ പൈംഗല്യംകൊണ്ടാകട്ടേ മുഖ്യമായ സിംഹകാര്യമോ അഗ്നികാര്യമോ സാധിക്കപ്പെടുന്നില്ല. അതു് (അധികരണത്തെ) സ്തുതിക്കുന്നതിന്നുവേണ്ടി മാത്രമാകുന്നു. സ്തുതിക്കപ്പെടുന്നവൻ 'ഞാൻ സിംഹമല്ല. ഞാനഗ്നിയല്ല' എന്നറിയുന്നു. സിംഹത്തിൻെറ കർമ്മവും അഗ്നിയുടെ കർമ്മവും തൻേറതാണെന്നവൻ വിചാരിക്കുന്നില്ല. അതുകൊണ്ടു്, 'ഞാൻ കർത്താ, എൻെറ കർമ്മം' എന്നു വിചാരിക്കുന്നതിനേക്കാറം ദേഹാദിസംഘാതകൃതമായി

തിക്കുന്ന കർമ്മം 'എന്റേതല്ല'—മുഖ്യമായ ആത്മാവിന്റേ തല്ല—എന്നു വിചാരിക്കുന്നതു് അധികം യുക്തമായിരിക്കുന്ന താണു്.

ആത്മീയമായ സ്മൃതി ഇച്ഛ പ്രയത്നം എന്നീ കർമ്മഹേതുക്കളെക്കൊണ്ടു് ആത്മാതന്നെ വാസ്തവമായി കർമ്മംചെയ്യുന്നു വെന്നൊരു മതമുണ്ടു്. അതും ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ അവ മിഥ്യാജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്നവയാകുന്നു. മിഥ്യാജ്ഞാനം നിമിത്തം ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കർമ്മങ്ങളുടെ ഇഷ്ടാനിഷ്ടഫലങ്ങളെ അനുഭവിച്ചു് അതുകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള സംസ്കാരത്തിൽ നിന്നാണു് സ്മൃതി, ഇച്ഛ, പ്രയത്നം മുതലായവയുണ്ടാകുന്നതു്. ഈ ജന്മത്തിൽ ധർമ്മാധർമ്മങ്ങളും തൽഫലാനുഭവവും ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽ ആത്മാഭിമാനംകൊണ്ടും രാഗദ്വേഷങ്ങൾകൊണ്ടുമാണുണ്ടാകുന്നതു്. അതുപോലെതന്നെയാണു് കഴിഞ്ഞ ജന്മത്തിലും അതിന്നു മുമ്പിലത്തെ ജന്മത്തിലും. ഇങ്ങനെ, കഴിഞ്ഞുപോയതും വരുവാനുള്ളതുമായ സംസാരം അവിദ്യാകൃതവും അനാദിയുമാകുന്നുവെന്നു നമുക്കനുമാനിക്കാവുന്നതാണു്. അതിനാൽ സർവ്വകർമ്മസംന്യാസപൂർവ്വകമായിരിക്കുന്ന (ആത്മ)ജ്ഞാനനിഷ്ഠകൊണ്ടാണു് ആത്യന്തികമായ സംസാരനിവൃത്തി എന്നു സിദ്ധമാകുന്നു. ദേഹാഭിമാനംതന്നെ അവിദ്യാരൂപമാകയാൽ തന്നിവൃത്തിയിങ്കൽ ദേഹവുമില്ലാതാകണം; അപ്പോൾ സംസാരം അവശ്യം നശിക്കുന്നു. ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽ ആത്മാഭിമാനവും അവിദ്യാത്മകമാകുന്നു. ലോകത്തിൽ ആരുംതന്നെ പശു മുതലായവയിൽനിന്നന്യനാണു് താൻ, തന്നിൽനിന്നന്യമാണു പശു മുതലായവ എന്നറിഞ്ഞുകൊണ്ടു് അവയാണു താൻ എന്നു വിചാരിക്കുന്നില്ല. സ്ഥാണുവിനെ പുരുഷനാണു് എന്നു തെററിദ്ധരിക്കുന്നതുപോലെ അവിവേകം കൊണ്ടാണു് അജ്ഞനായവന്നു ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽ അഹം ബുദ്ധിയുണ്ടാകുന്നതു്. എന്നാൽ വിവേകംകൊണ്ടു തത്ത്വത്തെ അറിയുന്നവന്നു് അപ്രകാരമുണ്ടാകുന്നില്ല. 'നിന്റെ പുത്രനെന്നു പറയപ്പെടുന്നവൻതന്നെയാണു് നീ' എന്നു ശ്രുതി പറഞ്ഞിരിക്കുന്നപ്രകാരം സ്വപുത്രനിൽ യാതൊരു അഹംബുദ്ധിയാണുള്ളതു്, അതു ജന്യജനകസംബന്ധനിമിത്തമായ ഗൗണപ്രത്യയമാകുന്നു. ഗൗണമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിന്നു ഭോജനം മുതലാ

യതെന്നപോലെ, പരമാത്ഥകാര്യം ചെയ്‌വാൻ കഴിയുന്നില്ല. (ഗൗണാത്മാവായ സ്വകീയപുത്രാദികൾക്ക പിതാവിന്റെ ഭോജനക്രിയ ചെയ്‌വാൻ കഴിയുന്നതല്ലല്ലോ. അതുപോലെ ദേഹാദികൾ ഗൗണമായിട്ടാത്മത്വമുണ്ടെങ്കിലും അതുകൊണ്ടു് കർത്തൃത്വാദികാര്യം ആത്മാവിന്ന വാസ്തവമായിട്ടുണ്ടെന്ന സിദ്ധിക്കുന്നതല്ല.) ഗൗണമായിരിക്കുന്ന സിംഹത്താൽ (ദേവദത്തനാൽ) മുഖ്യസിംഹകാര്യം ചെയ്യപ്പെടുന്നതല്ല. അപ്രകാരം തന്നെ ഗൗണമായ അഗ്നിയാൽ (മാണവകനാൽ) മുഖ്യാഗ്നികാര്യം (ദാഹപാകാദി) ചെയ്യപ്പെടുന്നില്ല.

പൂർവ്വപക്ഷം—അദൃഷ്ടവിഷയമായിരിക്കുന്ന വേദവിധികളെ പ്രമാണമാക്കീട്ട യാതൊന്നാണു് ആത്മാവിനാൽ കർത്തവ്യമായിട്ടുള്ളതു് അതു ഗൗണാത്മാക്കളായ ദേഹേന്ദ്രിയങ്ങളാൽ ചെയ്യപ്പെടുന്നുവെന്ന പറയാം.

സമാധാനം—പാടില്ല. എന്തെന്നാൽ, അവയുടെ ആത്മത്വം അവിദ്യാകൃതമാകുന്നു. ദേഹേന്ദ്രിയാദികൾ ഗൗണാത്മാക്കളല്ല. നേരെമറിച്ചു്, മിഥ്യാജ്ഞാനംകൊണ്ടുതന്നെയാണ് അനാത്മാക്കളായിരിക്കുന്ന ദേഹാദികളോടു് അസംഗനായിരിക്കുന്ന ആത്മാവിന്നു സംഗമുണ്ടാകുന്നതു് (അനാത്മാക്കളായിരിക്കുന്ന ദേഹാദികൾക്കു് ആത്മത്വം മിഥ്യാജ്ഞാനംകൊണ്ടാണുണ്ടാകുന്നതു് എന്നത്ഥം) മിഥ്യാജ്ഞാനമുള്ളപ്പോൾ അവ ആത്മാക്കളായി ഭവിക്കുന്നു. മിഥ്യാജ്ഞാനമില്ലാതാകുമ്പോൾ അവ ആത്മാക്കളല്ലാതെയാവുകയും ചെയ്യുന്നു. അജ്ഞനായിട്ടുള്ളവനാണ അവിവേകംനിമിത്തം 'ഞാൻ പൊക്കമുള്ളവനാകുന്നു, ഞാൻ മഞ്ഞനിറമുള്ളവനാകുന്നു' എന്നും മറ്റും വിചാരിച്ചു് ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽ അഹംബുദ്ധിയെ ആരോപിക്കുന്നതു് (ദേഹാദിസംഘാതത്തെ ആത്മാവായി വിചാരിക്കുന്നതു്) എന്നാൽ 'ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽനിന്നന്യനാണു് ഞാൻ' എന്നിങ്ങനെ വേർതിരിച്ചറിയുന്നവന്നു ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽ അഹംബുദ്ധിയുണ്ടാകുന്നില്ല. അതിനാൽ, മിഥ്യാജ്ഞാനമില്ലാത്തപ്പോൾ ഇല്ലാത്തതിനാൽ ഈ ഭാവന (ദേഹാദിയിൽ അഹംബുദ്ധി) മിഥ്യാജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടാകുന്നതാകുന്നു; അല്ലാതെ അതു കേവലം ഗൗണമായ പ്രത്യയമല്ല. സിംഹവും

ദേവദത്തനം എന്നപോലെ, അല്ലെങ്കിൽ അഗ്നിയും മാണവക നമെന്നപോലെ, രണ്ടു വസ്തുക്കൾക്കുള്ള സമാനധർമ്മത, അല്ലെങ്കിൽ അവ തമ്മിലുള്ള വിശേഷം, സ്പഷ്ടമായി കാണുന്ന ദിക്കിൽമാത്രമേ ഗൗണമായ പ്രത്യയം അല്ലെങ്കിൽ ശബ്ദപ്രയോഗം ഉണ്ടാവുകയുള്ളൂ. അങ്ങനെയുള്ള സാമാന്യവിശേഷങ്ങൾ കാണപ്പെടാത്ത ദിക്കിൽ അതുണ്ടാകുന്നതല്ല. ശ്രുതിയെ പ്രമാണമാക്കീട്ട മുമ്പു പറഞ്ഞിട്ടുള്ള വാദവും ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ ശ്രുതി അദൃഷ്ടവിഷയമായിട്ടാണ് പ്രമാണമായിരിക്കുന്നതു്. പ്രത്യക്ഷാദിപ്രമാണങ്ങളെക്കൊണ്ടു ഗ്രഹിക്കുവാൻ പാടില്ലാത്ത സാധ്യസാധനസംബന്ധത്തോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന അഗ്നിഹോത്രാദിവിഷയത്തിലാണ് ശ്രുതി പ്രമാണമായിരിക്കുന്നതു്; അല്ലാതെ പ്രത്യക്ഷാദിവിഷയത്തിലല്ല. എന്തെന്നാൽ ശ്രുതി അദൃഷ്ടമായിട്ടുള്ളതിനെ ദർശിക്കുന്നതിനുവേണ്ടിമാത്രം പ്രമാണമായിരിക്കുന്നതേയുള്ളൂ. അതിനാൽ, ദേഹാദിസംഘാതത്തിൽ സ്പഷ്ടമായി മിഥ്യാജ്ഞാനംനിമിത്തമുണ്ടാകുന്ന അഹംബുദ്ധി ഗൗണമാണ് എന്നു കല്പിപ്പാൻ പാടുള്ളതല്ല. 'അഗ്നി തണുത്തതാകുന്നു അപ്രകാശമാകുന്നു' എന്നു പറയുന്നതായി നൂറു ശ്രുതികളുണ്ടായാലും അവയ്ക്കു പ്രാമാണ്യമില്ല. അപ്രകാരം പറയുന്നതായാൽത്തന്നെ അതിന്നു് മറ്റൊരർത്ഥമാണ് ശ്രുതി വിവക്ഷിച്ചിട്ടുള്ളതു് എന്നേ നമുക്കു വിചാരിപ്പാൻ പാടുള്ളൂ. അവയ്ക്കു പ്രാമാണ്യം അന്യഥാ നിശ്ചയിക്കുന്നതല്ല. അന്യപ്രമാണത്തിന്നു വിരുദ്ധമായതോ സ്വവചനത്തിന്നു വിരുദ്ധമായതോ ആയ ഒന്നിനേയും നാം കല്പിക്കരുതു്.

പൂർവ്വപക്ഷം:—കർമ്മത്തിന്റെ കർത്താ മിഥ്യാജ്ഞാനത്തിന്നധീനനാകയാൽ (ബ്രഹ്മവിദ്യോൽപത്തിയിങ്കൽ അവിദ്യ നശിക്കുമ്പോൾ തദധീനനായ) കർത്താവിന്റെ അഭാവത്തിങ്കൽ (കർത്താ കൂടാതെ കർമ്മാനുഷ്ഠാനം അസാദ്ധ്യമാകയാൽ) ശ്രുതി (കർമ്മകാണ്ഡം) അപ്രമാണമായി ഭവിക്കുന്നു.

സമാധാനം—ഇല്ല. എന്തെന്നാൽ ബ്രഹ്മവിദ്യയെ സമ്പാദിക്കുന്നതിന്നു ശ്രുതി ആവശ്യമാകുന്നു.

പൂർവ്വപക്ഷം:—കർമ്മത്തെ വിധിക്കുന്ന ശ്രുതി പ്രമാണമല്ലെങ്കിൽ ബ്രഹ്മവിദ്യയെ ഉപദേശിക്കുന്ന ശ്രുതിയും പ്രമാണമാകുവാൻ പാടില്ല.

സമാധാനം:—അതു ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ ബ്രഹ്മവിദ്യയെ ബാധിക്കുന്നതായ ജ്ഞാനം ഉൽപാദിക്കുന്നതല്ല—ബ്രഹ്മവിദ്യയെ ഉപദേശിക്കുന്ന ശ്രുതികൊണ്ടു് ആത്മാ അറിയപ്പെട്ടുമ്പോഠം ദേഹാദിസംഘാതത്തിലുള്ള അഹംബുദ്ധി ബാധിക്കപ്പെടുന്നു. എന്നാൽ ആത്മാവിൽത്തന്നെയുള്ള ആത്മജ്ഞാനം (ആത്മാവിനെ ആത്മാവായിത്തന്നെ അറിയുന്ന ജ്ഞാനം) ഒരിക്കലും ഒരുവിധത്തിലും ഒന്നുകൊണ്ടും ബാധിക്കപ്പെടുന്നതല്ല. എന്തെന്നാൽ ആത്മജ്ഞാനം, അഗ്നി ഉഷ്ണവും പ്രകാശത്തോടു കൂടിയതുമാണു് എന്ന ജ്ഞാനംപോലെ, (അജ്ഞാനനിവൃത്തിയാകുന്ന) തൽഫലത്തിൽനിന്നു വ്യതിരിക്തമായിരിക്കുന്നില്ല. എന്നാൽ ഇതുകൊണ്ടു കർമ്മത്തെ വിധിക്കുന്ന ശ്രുതി പ്രമാണമല്ല എന്നു വരുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ അതു് (ഒരുവനിൽ) മുമ്പുള്ള സ്വാഭാവികമായ പ്രവൃത്തികളെ ഓരോന്നായി അടക്കി (അവനിൽ) പുതിയതായും ഉൽകൃഷ്ടമായുമുള്ള പ്രവൃത്തികളെ ഉൽപാദിപ്പിച്ചു് (അവനെ) പ്രത്യഗാത്മാഭിമുഖമാക്കി പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്നു. ഉപായം മിഥ്യയാണെങ്കിലും ഉപേയം സത്യമാകയാൽ, വിധിവിശേഷങ്ങളായ അർത്ഥവാദങ്ങഠം എന്നപോലെ, അതും സത്യംതന്നെയായി ഭവിക്കുന്നു. ലോകത്തിൽത്തന്നെ നാം ഒരു കുട്ടിയേയോ ഒരു ഭ്രാന്തനേയോ പാലു മുതലായതു കുടിപ്പാൻ നിർബ്ബന്ധിക്കുമ്പോഠം അതുകൊണ്ടു തലമുടി വളരെ ഉണ്ടാകുമെന്നും മററും പറയേണ്ടിവരുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ, ആത്മജ്ഞാനത്തിന്നു മുമ്പു ദേഹാഭിമാനത്തിന്നു ഹേതുവായ പ്രത്യക്ഷാദികളുള്ള പ്രാമാണ്യംപോലെ കർമ്മവിധിശ്രുതികൾ മറെറാരവസ്ഥയിൽ (ആത്മജ്ഞാനത്തിന്നുമുമ്പു്) സാക്ഷാലായി പ്രാമാണ്യം സാധിക്കാവുന്നതാണു്.

ഇനി വേറൊരു മതമുണ്ടു്—സ്വയം വ്യാപരിക്കുന്നില്ല എങ്കിലും ആത്മാ സന്നിധിമാത്രംകൊണ്ടു കർമ്മംചെയ്യുന്നു. ഇതുതന്നെയാണു് ആത്മാവിൻെറ മുഖ്യകർത്തൃത്വം. ഇതിന്നൊരുദാഹരണം—യോദ്ധാക്കഠം യുദ്ധംചെയ്യുമ്പോഠം, സ്വയം യുദ്ധം ചെയ്യുന്നില്ല എങ്കിലും സന്നിധിമാത്രംകൊണ്ടു രാജാ യുദ്ധംചെയ്യുന്നുവെന്നും, രാജാ ജിതനായിയെന്നും പരാജിതനായി എന്നും മററുമുള്ളതു പ്രസിദ്ധമാണല്ലോ. അപ്രകാരംതന്നെ സേനാപതിയും വെറും വാക്കുകൊണ്ടു പ്രവർത്തിക്കുന്നു. സേനാപതിക്കും

രാജാവിന്നും ക്രിയയുടെ ഫലത്തോടു സംബന്ധമുണ്ടെന്നും നാം കാണുന്നു. ഇനി വേറൊരുദാഹരണം പറയാം—ഋത്വിക്കുകളുടെ കർമ്മം യജമാനന്റെയാണെന്നു പറയുന്നു. അതുപോലെ ദേഹാദികളുടെ കർമ്മം ആത്മകൃതമായി ഭവിക്കുന്നുവെന്നു പറയാം. എന്തെന്നാൽ അവയുടെ ഫലം ആത്മാവിന്നാണുണ്ടാകുന്നതു്. മറെറാരുദാഹരണം—അയസ്കാന്തം ഇരിമ്പിനെ വട്ടത്തിൽ തിരിക്കുന്നതിനാൽ (കർമ്മത്തിൽ) വ്യാപരിക്കാത്ത വസ്തുവിലും മുഖ്യകർത്തൃത്വമിരിക്കാവുന്നതാണു്. ആത്മാവിനെ സംബന്ധിച്ചും അപ്രകാരമാകുന്നു.

സമാധാനം.—ഈ മതം ശരിയല്ല. എന്തെന്നാൽ അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ കർമ്മം ചെയ്യാത്തവൻ കാരകനാണു് എന്നു വരും.

പൂർവ്വപക്ഷം:—കാരകം അനേകപ്രകാരമാകുന്നു.

സമാധാനം:—അല്ല. എന്തെന്നാൽ (മുൻ ഉദാഹരണങ്ങളിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്ന) രാജാ മുതലായവക്കും മുഖ്യകർത്തൃത്വം കാണുന്നുണ്ടു്. സ്വവ്യാപാരംകൊണ്ടു രാജാവുതന്നെ യുദ്ധംചെയ്യുന്നുവെന്നുവരാം. പിന്നെ യോദ്ധാക്കളെ യുദ്ധം ചെയ്യിക്കുക എന്ന ക്രിയകൊണ്ടും, അവക്കു ധനദാനംകൊണ്ടും, അപ്രകാരം തന്നെ ജയപരാജയഫലോപഭോഗംകൊണ്ടും രാജാവിന്നു മുഖ്യകർത്തൃത്വംതന്നെയുണ്ടു്. അതുപോലെതന്നെ പ്രധാനത്യാഗംകൊണ്ടും ദക്ഷിണാദാനംകൊണ്ടും യജമാനന്നും മുഖ്യകർത്തൃത്വമുണ്ടു്. അതിനാൽ (കർമ്മത്തിൽ) വ്യാപരിക്കാത്ത ഒരുവൻ കർത്താവാണു് എന്നു് ഉപചാരമായി യാതൊന്നാണു് പറയപ്പെടുന്നതു് അതു ഗൗണമാണെന്നറിയപ്പെടുന്നു. രാജയജമാനപ്രഭൃതികൾക്കു സ്വവ്യാപാരലക്ഷണമായിരിക്കുന്ന മുഖ്യകർത്തൃത്വം കാണപ്പെടുന്നില്ല എങ്കിൽ, ലോഹത്തെ തിരിക്കുന്ന അയസ്കാന്തമെന്നപോലെ, സന്നിധിമാത്രംകൊണ്ടാണെങ്കിലും (അവക്കു) മുഖ്യകർത്തൃത്വമുണ്ടു് എന്നു കല്പിക്കാം. എന്നാൽ വാസ്തവത്തിൽ രാജയജമാനപ്രഭൃതികൾക്കു സ്വവ്യാപാരമുണ്ടു്. അതിനാൽ സന്നിധിമാത്രംകൊണ്ടുള്ള കർത്തൃത്വം ഗൗണം മാത്രമാകുന്നു. അപ്പോൾ തൽഫലസംബന്ധവും ഗൗണമായിട്ടുതന്നേയിരിക്കുകയുള്ളു. ഗൗണമായ ഒരു കർത്താവിനാൽ മുഖ്യമായ ഒരു കാര്യം ചെയ്യപ്പെടുന്നതുമില്ല. അതിനാൽ ദേഹാദി

കളുടെ വ്യാപാരംകൊണ്ടു് അവ്യാപാരിയായിരിക്കുന്ന ആത്മാ കർത്താവായും ഭോക്താവായുമിരിക്കുന്നുവെന്നു പറഞ്ഞതു തീരെ തെററാകുന്നു. എന്നാൽ സ്വപ്നത്തിൽ എന്നപോലെ, അല്ലെങ്കിൽ ഇന്ദ്രജാലക്കാരൻെറ കൺകെട്ടുപോലെ, ഭ്രാന്തിനിമിത്തമാണെന്നു സാധിക്കാവുന്നതാണു്. ദേഹാദിയിലുള്ള അഹംബുദ്ധിയുടെ തുടച്ചയ്ക്കു ഭംഗം വരുന്നതായ സുഷുപ്തി, സമാധി മുതലായവയിൽ കർത്തൃത്വം, ഭോക്തൃത്വം മുതലായ അനത്ഥങ്ങൾ കാണപ്പെടുന്നില്ല. അതു ഹേതുവായിട്ടു്, സംസാരഭ്രമം മിഥ്യാജ്ഞാനംനിമിത്തംതന്നെയാണു് പരമാത്ഥമല്ല, എന്ന കാരണത്താൽ അത്യന്തമായ ഉപരമം സമ്യഗ്ദർശനംകൊണ്ടു തന്നെയാണു് സിദ്ധിക്കപ്പെടുന്നതു് എന്നു സിദ്ധമാകുന്നു.

സർവ്വഗീതാശാസ്ത്രാത്ഥത്തേയും ഈ അദ്ധ്യായത്തിൽ ഉപസംഹരിച്ചിട്ടു്, ശാസ്ത്രാത്ഥം നല്ലവണ്ണം ഉറയ്ക്കുന്നതിന്നു വേണ്ടി ഇവിടെ അവസാനത്തിൽ സംക്ഷേപമായി വിശേഷാൽ ഉപസംഹാരം ചെയ്തതിൻെറശേഷം ഇപ്പോൾ ഭഗവാൻ ശാസ്ത്രസമ്പ്രദായവിധിയെ (ഗുരുശിഷ്യപരമ്പരയായിട്ടുള്ള ശാസ്ത്രോപദേശക്രമത്തെ) പറയുവാനാരംഭിക്കുന്നു:

ഇദം തേ നാതപസ്ക്കായ നാഭക്തായ കദാചന
ന ചാശുശ്രൂഷവേ വാച്യം ന ച മാം യോഭ്യസൂയതി. 67

ഇദം	ഈ ഗീതാത്ഥതത്ത്വം
തേ	നിന്നാൽ
അതപസ്ക്കായ	ധർമ്മാനുഷ്ഠാനഹീനനായിരിക്കുന്നവന്നു്
കദാചന	ഒരിക്കലും
ന വാച്യം	ഉപദേശിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല
അഭക്തായ	ഈശ്വരൻ ഗുരു ഇവരിൽ ഭക്തിയില്ലാത്തവന്നും
ന ച (വാച്യം)	ഉപദേശിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല
അശുശ്രൂഷവേ	ഗുരുശുശ്രൂഷയെ ചെയ്യാത്തവന്നും (അല്ലെങ്കിൽ ഗീതാതത്ത്വത്തെ കേൾപ്പാനിഷ്ടമില്ലാത്തവന്നും)
ന ച (വാച്യം)	ഉപദേശിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല

യഃ	എവൻ
മാം	പരമേശ്വരനായിരിക്കുന്ന എന്നെ
അഭ്യസൂയതി	മനുഷ്യദൃഷ്ടിയോടുകൂടി ദോഷാരോപംകൊണ്ടു നിന്ദിക്കുന്നുവോ
(തസ്യൈ ച)	അവനും
(ന വാച്യം)	ഉപദേശിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല.

ഈ ഗീതാൎത്ഥതത്ത്വം സ്വധൎമ്മാനുഷ്ഠാനഹീനനായിട്ടുള്ളവന്നു് (അല്ലെങ്കിൽ തപോഹീനനായിട്ടുള്ളവന്നു്) ഒരിക്കലും നിന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല. ഈശ്വരൻ ഗുരു എന്നിവരിൽ ഭക്തിയില്ലാത്തവന്നും, (ഗുരുവിന്നു്) പരിചര്യയെ ചെയ്യാത്തവന്നും (അല്ലെങ്കിൽ ഗീതാതത്ത്വത്തെ കേൾപ്പാനാഗ്രഹമില്ലാത്തവന്നും), എന്നെ നിന്ദിക്കുന്നവന്നും ഒരിക്കലും ഇതു് ഉപദേശിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല.

[ശം-ഭാ] ഇദം തേ=നിൻെറ ഹിതത്തിന്നായി, സംസാരനാശത്തിന്നായിക്കൊണ്ടു്, എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ഈ ശാസ്ത്രം; അതപസ്ക്കായ=തപോരഹിതനായിട്ടുള്ളവന്നു്; കദാചന=ഒരിക്കലും; ന വാച്യം=ഉപദേശിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല. അഭക്തായ=തപസ്വിയാണെങ്കിലും ഗുരുദേവഭക്തിഹീനനായിട്ടുള്ളവന്നു്; കദാചന ന വാച്യം=ഒരിക്കലും—ഒരവസ്ഥയിലും—ഉപദേശിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല, അശുശ്രൂഷവേ=തപസ്വിയും ഭക്തനുമാണെങ്കിലും (ദേവഗുരു) ശുശ്രൂഷയെ ചെയ്യാത്തവന്നും; കദാചന ന വാച്യം=ഒരിക്കലും ഉപദേശിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല. യഃ മാം അഭ്യസൂയതി=എവൻ എന്നെ പ്രാകൃതനായ മനുഷ്യനെന്നു വിചാരിച്ചു് ആത്മപ്രശംസാദി ദോഷത്തെ എന്നിൽ ആരോപിച്ചു് എന്നെ നിന്ദിക്കുന്നുവോ; എവൻ എന്നെ ഈശ്വരനെന്നറിയാതെ ഞാനീശ്വരനാണെന്നു സമ്മതിക്കുന്നില്ലയോ, അവനും അയോഗ്യനാകുന്നു. അവന്നും ഈ ശാസ്ത്രം ഒരിക്കലും ഉപദേശിക്കപ്പെടത്തക്കതല്ല. ഭഗവാങ്കൽ ഭക്തിയുള്ളവനും തപസ്വിയും ശുശ്രൂഷയെ ചെയ്യുന്നവനും (ഭഗവദ്വിഷയമായി) അസൂയാരഹിതനുമായവന്നു മാത്രമേ ഈ ശാസ്ത്രം ഉപദേശിപ്പാൻ പാടുള്ളൂവെന്നാണു് വന്നുകൂടുന്ന അൎത്ഥം. 'മേധാവിക്കോ തപസ്വി

ക്കോ ഉപദേശിക്കാം' എന്നു മുമ്പു പറഞ്ഞിരിക്കകൊണ്ടു ഭക്തി ശുശ്രൂഷകളോടുകൂടിയിരിക്കുന്ന മേധാവിക്കോ അല്ലെങ്കിൽ ഭക്തിശുശ്രൂഷകളോടുകൂടിയ തപസ്വിക്കോ ഉപദേശിക്കാവു ന്നതാണു (എന്നേ അതിന്നർത്ഥമുള്ളു); ഭക്തിശുശ്രൂഷകളില്ലാ ത്ത മേധാവിക്കോ തപസ്വിക്കോ ഇതു് (ഒരിക്കലും) ഉപദേ ശിപ്പാൻ പാടില്ല. സകലഗുണസമ്പന്നനാണെങ്കിലും ഭഗ വാങ്കൽ അസൂയയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നവനും ഇതുപദേശി പ്പാൻ പാടില്ല. ഗുരുശുശ്രൂഷചെയ്യുന്നവനും ഭക്തിമാനുമായ വന്നു മാത്രമേ ഇതുപദേശിക്കാവൂ. ഇങ്ങനെയാണു് ശാസ്ത്ര സമ്പ്രദായവിധി.

ഇനിശാസ്ത്രസമ്പ്രദായത്തെ ചെയ്യുന്നവന്നുള്ള ഫലത്തെ ഭഗ വാൻ പറയുന്നു:

> യ ഇമം പരമം ഗുഹ്യം മദ്ഭക്തേഷ്വഭിധാസ്യതി
> ഭക്തിം മയി പരാംകൃത്വാമാമേവൈഷ്യത്യസംശയഃ. 68

യഃ	എവൻ
പരമം ഗുഹ്യം	പരമരഹസ്യമായ
ഇമം	ഈ ഗീതാശാസ്ത്രത്തെ
മത്ഭക്തേഷു	എൻെറ ഭക്തന്മാക്കു്
അഭിധാസ്യതി	ഉപദേശിക്കുന്നുവോ
(സഃ)	അവൻ
മയി	എന്നിൽ
പരാം ഭക്തിം	ശ്രേഷ്ഠമായ ഭക്തിയെ
കൃത്വാ	ചെയ്തു്
അസംശയഃ	നിസ്സംശയനായിട്ടു്
മാം ഏവ	എന്നെത്തന്നെ
ഏഷ്യതി	പ്രാപിക്കും.

എവൻ പരമരഹസ്യമായ ഈ ഗീതാശാസ്ത്രത്തെ എൻെറ ഭക്ത ന്മാക്കുപദേശിക്കുന്നുവോ അവൻ എന്നിൽ ശ്രേഷ്ഠമായ ഭക്തിയെ ചെയ്തു സകല സംശയവും തീർന്നവനായി എന്നെ ത്തന്നെ പ്രാപിക്കും.

[ശം-ഭാ] ഇമം പരമം ഗുഹ്യം=നിഃശ്രേയസാർത്ഥമായും അതിഗോപ്യമായുമിരിക്കുന്ന കേശവാർജ്ജുനസംവാദരൂപേണ യുള്ള മുൻപ്രതിപാദിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ഈ ഗീതാശാസ്ത്രത്തെ; മൽ

ഭക്തേഷു—എന്നിൽ ഭക്തിയുള്ളവരിൽ; യഃ—എവൻ; അഭിധാസ്യതി—ഉപദേശംകൊണ്ടു (ഗീതാശാസ്ത്രത്തിന്റെ) മൂലത്തേയും അർത്ഥത്തേയും, ഞാൻ നിന്നിൽ ചെയ്ത പ്രകാരം, സ്ഥാപിക്കുന്നതു്. 'ഭക്തി' ശബ്ദത്തെ പിന്നേയും പിന്നേയും പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു് ഭക്തികൊണ്ടു മാത്രമാണു് ശാസ്ത്രസമ്പ്രദായത്തിന്നു് ഒരുവൻ പാത്രമാകുന്നതു്. എന്നു് അർത്ഥം ധരിക്കേണ്ടതാകുന്നു. എങ്ങനെയാണു് ഉപദേശിക്കേണ്ടതു് എന്നു പറയുന്നു. മയി പരാം ഭക്തിം കൃത്വാ—'പരമഗുരുവായിരിക്കുന്ന ഭഗവാന്റെ ശുശ്രൂഷയെ ഞാൻ ചെയ്യുന്നു' എന്നിങ്ങനെ ശ്രേഷ്ഠമായ ഭക്തിയെ ചെയ്തുകൊണ്ടു് എന്നർത്ഥം. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ഉപദേഷ്ടാവു് ഇതിന്റെ ഫലമായി (മാം ഏവ ഏഷ്യതി—) എന്നെത്തന്നെ പ്രാപിക്കും—അവൻ മുക്തനാകും. അസംശയഃ—ഈ സംഗതിയിൽ യാതൊരു സംശയവും വേണ്ട.

എന്നുതന്നെയല്ല —

ന ച തസ്മാന്മനുഷ്യേഷു കശ്ചിന്മേ പ്രിയകൃത്തമഃ
ഭവിതാ ന ച മേ തസ്മാദന്യഃ പ്രിയതരോ ഭുവി. 69

തസ്മാത്	എന്റെ ഭക്തന്മാർക്ക ഗീതാശാസ്ത്രത്തെ ഉപദേശിക്കുന്നവനേക്കാൾ
മേ പ്രിയകൃത്തമഃ	എനിക്കു് അത്യന്തം പരിതോഷത്തെ ചെയ്യുന്നവനായി
മനുഷ്യേഷു	മനുഷ്യരുടെ ഇടയിൽ
കശ്ചിത്	ആരും
ന ച	ഇല്ല
മേ	എനിക്കു്
തസ്മാത്	അവനേക്കാൾ
പ്രിയതരഃ അന്യഃ	അധികപ്രിയമുള്ളവനായിട്ടു വേറൊരുവൻ
ഭുവി	ഭൂമിയിൽ
ഭവിതാ ന ച	(കാലാന്തരത്തിൽ ഇനി) ഉണ്ടാവുകയുമില്ല.

എന്റെ ഭക്തന്മാക്കു ഗീതോപദേശം ചെയ്യുന്നവനേക്കാറം എനിക്കു് അത്യന്തം പരിതോഷത്തെ ചെയ്യുന്നവനായി മനുഷ്യരുടെ ഇടയിൽ ആരുമില്ല. എനിക്കു് അവനേക്കാറം അധികം പ്രിയമുള്ളവനായി വേറെ ആരും ഭൂമിയിൽ ഇനി ഉണ്ടാവുകയുമില്ല.

[ശം—ഭാ] തസ്മാത്—ശാസ്ത്രസമ്പ്രദായത്തെ ചെയ്യുന്നവനേക്കാറം; മേ പ്രിയകൃത്തമഃ അന്യഃ—എനിക്കു് അതിശയേന പ്രിയത്തെ ചെയ്യുന്നവനായിട്ടു വേറൊരുവൻ; മനുഷ്യേഷു ന ച കശ്ചിത്—ഇപ്പോളുള്ള മനുഷ്യരുടെ ഇടയിൽ ആരുമില്ല. ഭവിതാ ന ച ഭുവി—എനിക്കു് അവനേക്കാറം പ്രിയമുള്ളവനായിട്ടു വേറൊരുവൻ ഈ ലോകത്തിൽ ഇനി (ഭവിഷ്യത്കാലത്തിൽ) ഉണ്ടാവുകയുമില്ല.

ഇനി ഈ ശാസ്ത്രത്തെ അദ്ധ്യയനം ചെയ്യുന്നവനുള്ള ഫലത്തെ പറയുന്നു:

അദ്ധ്യേഷ്യതേ ച യ ഇമം ധർമ്മ്യം സംവാദമാവയോഃ
ജ്ഞാനയജ്ഞേന തേനാഹമിഷ്ടഃ സ്യാമിതി മേ മതിഃ. 70

ആവയോഃ	നമ്മറം രണ്ടുപേരുടേയും
ധർമ്മ്യം	ധർമ്മമാർഗ്ഗത്തിൽനിന്നു തെററാത്ത
ഇമം സംവാദം	ഈ സംവാദത്തെ
യഃ ച	എവൻ
അദ്ധ്യേഷ്യതേ	പഠിക്കുമോ
തേന	അവനാൽ
ജ്ഞാനയജ്ഞേന	സർവ്വയജ്ഞങ്ങളിൽവെച്ചു ശ്രേഷ്ഠമായ ജ്ഞാനയജ്ഞംകൊണ്ടു്
അഹം ഇഷ്ടഃ സ്യാം	ഞാൻ ആരാധിക്കപ്പെട്ടവനായി ഭവിക്കും
ഇതി	എന്നാണു്
മേ	എന്റെ
മതിഃ	നിശ്ചയം.

നമ്മറം രണ്ടുപേരുടേയും ധർമ്മ്യമായ ഈ സംവാദത്തെ എവൻ പഠിക്കുന്നുവോ അവനാൽ ശ്രേഷ്ഠമായ ജ്ഞാനയജ്ഞംകൊ

ണ്ടു് ഞാനാരാധിക്കപ്പെട്ടവനായി ഭവിക്കുമെന്നാണ് എൻെറ നിശ്ചയം.

[ശം—ഭാ] ധർമ്മ്യം—ധർമ്മത്തിൽനിന്നു ചലിക്കാത്തതായ; ഇമം ആവയോഃ സംവാദം—നമ്മൾ രണ്ടുപേർ തമ്മിലുള്ള സംവാദരൂപമായ ഈ ഗ്രന്ഥത്തെ; യഃ അധ്യേഷ്യതേ—എവൻ പഠിക്കുമോ; അവനാൽ ഇതു് (താഴെപറയുന്നതു്) ചെയ്യപ്പെട്ടതായി ഭവിക്കും—തേന ജ്ഞാനയജ്ഞേന –വിധിയജ്ഞം, ജപയജ്ഞം (ഉറക്കെ ഉച്ചരിക്കുക), ഉപാംശുയജ്ഞം (ശബ്ദം കേൾക്കാതെ ജപിക്കുക), മാനസയജ്ഞം എന്നീ യജ്ഞങ്ങളിൽവെച്ചു ജ്ഞാനയജ്ഞം, മാനസമാകയാൽ, ഏററവും വിശിഷ്ടമാകുന്നു. അങ്ങനെയിരിക്കുന്ന ജ്ഞാനയജ്ഞംകൊണ്ടു് അഹം ഇഷ്ടഃ സ്യാം—(അപ്രകാരമുള്ള അദ്ധ്യയനംകൊണ്ടു്) ഞാൻ പൂജിതനായി ഭവിക്കും; ഇതി മേ മതിഃ= എന്നാണ് എൻെറ നിശ്ചയം, ഇങ്ങനെ ഗീതാശാസ്ത്രത്തിൻെറ അദ്ധ്യയനം ജ്ഞാനയജ്ഞമായി സ്തുതിക്കപ്പെടുന്നു.

അല്ലെങ്കിൽ, ഈ ശ്ലോകംകൊണ്ടു ഗീതാശാസ്ത്രത്തെ അദ്ധ്യയനം ചെയ്യുന്നവനുണ്ടാകുന്ന ഫലമിന്നതെന്നു കാണിക്കുന്നു എന്നർത്ഥം ധരിക്കാം—ദേവതാദിവിഷയമായ യജ്ഞംകൊണ്ടു യാതൊരു (ദേവതാദ്യാത്മത്വ) ഫലമാണുണ്ടാകുന്നതു് അതിന്നു തുല്യമായും, ജ്ഞാനയജ്ഞംകൊണ്ടു യാതൊരു (കൈവല്യ) ഫലമാണുണ്ടാകുന്നതു് അതിന്നു തുല്യമായുമുള്ള ഒരു ഫലം ഗീതാശാസ്ത്രത്തെ അദ്ധ്യയനംചെയ്യുന്നവന്നുണ്ടാകുന്നുവെന്നർത്ഥം.

ഇനി അതിനെ കേൾക്കുന്നവന്നുള്ള ഫലത്തെ പറയുന്നു:

ശ്രദ്ധാവാനനസൂയശ്ച ശൃണുയാദപി യോ നരഃ
സോപി മുക്തഃ ശുഭാംല്ലോകാൻ പ്രാപ്നുയാത് പുണ്യകർമ്മണാം. 71

യഃ നരഃ	യാതൊരു മനുഷ്യൻ
ശ്രദ്ധാവാൻ	ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവനും
അനസൂയഃ ച	അസൂയാരഹിതനുമായിട്ടു്
ശൃണുയാത് അപി	കേവലം കേൾക്കുകപോലും ചെയ്യുന്നുവോ

സഃ അപി	അവനുംകൂടി
മുക്തഃ (സൻ)	സർവ്വപാപങ്ങളിൽനിന്നും മോചിച്ചവനായിട്ട്
പുണ്യകർമ്മണാം	അശ്വമേധാദിപുണ്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യവരുടെ
ശുഭാൻ ലോകാൻ	നല്ല ലോകങ്ങളെ
പ്രാപ്നുയാത്	പ്രാപിക്കും.

ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവനും അസൂയാരഹിതനുമായിരിക്കുന്ന യാതൊരു മനുഷ്യൻ ഈ ശാസ്ത്രത്തെ കേവലം കേറംക്കകശപാലും ചെയ്യുന്നുവോ അവനുംകൂടി സർവ്വപാപങ്ങളിൽനിന്നും മോചിച്ചവനായിട്ട് പുണ്യകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്തിട്ടുള്ളവരുടെ ശുഭലോകങ്ങളെ പ്രാപിക്കുന്നു

[ശം-ഭാ] യഃ നരഃ—യാതൊരു മനുഷ്യൻ; ശ്രദ്ധാവാൻ—ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയവനും; അനസൂയഃ ച—അസൂയാവർജ്ജിതനുമായിട്ട്; (ഇമം ഗ്രന്ഥം) ശൃണുയാത് അപി—ഈ ഗ്രന്ഥത്തെ കേറംക്കകപോലും ചെയ്യുന്നുവോ; 'അപി' ശബ്ദംകൊണ്ട് അർത്ഥജ്ഞാനമുള്ളവന്റെ കാര്യം പറവാനുണ്ടോ എന്നു താത്പര്യം. സഃ അപി—അവനുംകൂടി; മുക്തഃ—പാപത്തിൽനിന്നു മുക്തനായിട്ട്; പുണ്യകർമ്മണാം—അഗ്നിഹോത്രാദികർമ്മങ്ങളെ ചെയ്തിട്ടുള്ളവരുടെ; ശുഭാൻ ലോകാൻ—പ്രശസ്തങ്ങളായ ലോകങ്ങളെ; പ്രാപ്നുയാൽ—പ്രാപിക്കും.

ശാസ്ത്രാർത്ഥത്തെ ശിഷ്യൻ വേണ്ടുംവണ്ണം ഗ്രഹിച്ചുവോ ഇല്ലയോ എന്നറിവാനിച്ഛിച്ചിട്ട ഭഗവാൻ ചോദിക്കുന്നു. നല്ലവണ്ണം ഗ്രഹിച്ചിട്ടില്ലെന്നറിഞ്ഞാൽ ഇനി മറെറാരുപായംകൊണ്ടു ശിഷ്യനെ ഗ്രഹിപ്പിക്കേണമെന്നാകുന്നു ഭഗവാന്റെ അഭിപ്രായം. പിന്നേയും യത്നംചെയ്തു ശിഷ്യനെ കൃതാർത്ഥനാക്കിതീർക്കേണ്ടതു് ആചാര്യധർമ്മമാകുന്നുവെന്നു് ഇതുകൊണ്ടു് കാണിക്കുന്നു:

കച്ചിദേതച്ഛ്രുതം പാർത്ഥത്വയൈകാഗ്രേണ ചേതസാ
കച്ചിദജ്ഞാനസംമോഹഃ പ്രനഷ്ടസ്തേ ധനഞ്ജയ. 72

ഹേ പാൎത്ഥ — അല്ലയോ അൎജ്ജുന
ഏതത് — ഇതേവരെ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടതു്
ത്വയാ — നിന്നാൽ
ഏകാഗ്രേണ ചേതസാ — ഏകാഗ്രമായ മനസ്സോടുകൂടി
ശ്രുതം കച്ചിത് — കേൾക്കപ്പെട്ടുവോ
ഹേ ധനഞ്ജയ — അല്ലയോ അൎജ്ജുന
തേ — നിന്റെ
അജ്ഞാനസംമോഹഃ — അവിവേകം നിമിത്തമുണ്ടായിട്ടുള്ള മോഹം
പ്രനഷ്ടഃ കച്ചിത് — നശിച്ചുവോ.

അല്ലയോ അൎജ്ജുന, ഇതേവരെ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടതു് നിന്നാൽ ഏകാഗ്രചിത്തത്തോടുകൂടി കേൾക്കപ്പെട്ടുവോ? ഹേ ധനഞ്ജയ, അജ്ഞാനംകൊണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള നിന്റെ മോഹം (വിപൎയ്യയം) നശിച്ചുവോ?

[ശം—ഭാ] ഏതത്—എന്നാൽ ഉപദേശിക്കപ്പെട്ടതു്; ശ്രുതം കച്ചിത്—കേൾക്കപ്പെട്ടുവോ—ശ്രവണംകൊണ്ടു ഗ്രഹിച്ചുവോ? നീ ഏകാഗ്രചിത്തത്തോടുകൂടി ഞാനുപദേശിച്ചതിനെ എല്ലാം കേട്ടുവോ, അതോ മനസ്സിരുത്താതെ എല്ലാം മറന്നുവോ? അജ്ഞാനസംമോഹഃ—അജ്ഞാനംനിമിത്തമുണ്ടാകുന്നതും സ്വാഭാവികമായതുമായ അവിവേകത; പ്രനഷ്ടഃ കച്ചിൽ—നശിച്ചുവോ? അതിന്നു (മോഹപ്രാണാശത്തിന്നു) വേണ്ടിയാകുന്നു ശാസ്ത്രത്തെ ശ്രവണംചെയ്യുക എന്നുള്ള നിന്റെ ഈ ആയാസം. ഉപദേഷ്ടാവിന്റെ നിലയിൽ എന്റെ ശ്രമവും തദൎത്ഥമാകുന്നു.

അൎജ്ജുന ഉവാച:

നഷ്ടോ മോഹഃ സ്മൃതിൎല്ലബ്ധ്വാ ത്വത്പ്രസാദാന്മയാച്യുത
സ്ഥിതോസ്മി ഗതസന്ദേഹഃ കരിഷ്യേ വചനം തവ. 73

അൎജ്ജുനൻ പറഞ്ഞു:

ഹേ അച്യുത — അല്ലയോ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനേ
മോഹഃ — ആത്മവിഷയമായ (എന്റെ) അജ്ഞാനം

നഷ്ടഃ	നശിച്ചു
സ്മൃതിഃ (ച)	'ഇതു ഞാൻതന്നെയാകുന്നു' വെന്നിങ്ങനെ സ്വരൂപാനുസന്ധാനരൂപമായ സ്മൃതിയും
ത്വത്പ്രസാദാത്	അങ്ങയുടെ അനുഗ്രഹത്താൽ
മയാ	എന്നാൽ
ലബ്ധാ	ലഭിക്കപ്പെട്ടു
(അതഃ)	അതിനാൽ
സ്ഥിതഃ അസ്മി	ഞാൻ യുദ്ധത്തിന്നു തയ്യാറായിരിക്കുന്നു
ഗതസന്ദേഹഃ (അഹം)	ധർമ്മവിഷയമായ സംശയത്തിൻെറനിവൃത്തിവന്നിട്ടുള്ള ഞാൻ
തവ വചനം	അങ്ങയുടെ ആജ്ഞയെ
കരിഷ്യേ	ചെയ്യാം.

ആത്മവിഷയമായ എൻെറ അജ്ഞാനം നശിച്ചിരിക്കുന്നു. സ്വരൂപാനുസന്ധാനരൂപമായ സ്മൃതിയും, ഹേ അച്യുത, അങ്ങയുടെ അനുഗ്രഹംകൊണ്ട് എന്നാൽ ലഭിക്കപ്പെട്ടു. അതിനാൽ ഞാൻ യുദ്ധത്തിനു തയ്യാറായിരിക്കുന്നു. സംശയനിവൃത്തിവന്നിട്ടുള്ള ഞാൻ അങ്ങയുടെ ആജ്ഞയെ ചെയ്യാം.

[ശം-൭൩] മോഹഃ=അജ്ഞാനത്തിൽനിന്നുണ്ടായിട്ടുള്ളതു്, സകലസംസാരാനർത്ഥങ്ങൾക്കു ഹേതുവും സമുദ്രംപോലെ ദുസ്തരവുമായതു്. നഷ്ടഃ=നശിച്ചു. സ്മൃതി:(ച)=ആത്മതത്വവിഷയമായ സ്മൃതിയും; ലബ്ധാ=ലഭിക്കപ്പെട്ടു. അപ്രകാരമുള്ള സ്മൃതിയുടെ ലാഭംകൊണ്ടുഹൃദയത്തിലുള്ള സകലബന്ധങ്ങളും വേർവിട്ടുപോകുന്നതാണ്. ത്വത് പ്രസാദാത്=അങ്ങയുടെ പ്രസാദത്താൽ, മയാ=അങ്ങയുടെ പ്രസാദത്തെ ആശ്രയിച്ചിരിക്കുന്ന എന്നാൽ. മോഹ നാശത്തെപ്പററിയുള്ള ഈ പ്രശ്നവചനങ്ങൾ (ചോദ്യോത്തരങ്ങൾ) കൊണ്ട് സർവ്വശാസ്ത്രാർത്ഥജ്ഞാനംകൊണ്ടുള്ള പ്രയോജനം ഇന്നതെന്നു നിശ്ചിതമായി കാണിക്കുന്നു—അജ്ഞാനസംമോഹനാശവും ആത്മസ്മൃതിലാഭവുമാണ് അതിൻെറ ഫലം. അപ്രകാരംതന്നെ ശ്രുതിയിൽ 'അനാത്മവിച്ഛോചാമി= ഞാൻ ആത്മാവിനെ അറിയാത്തവനായിട്ടു

വ്യസനിക്കുന്നു' (ഛാ. ഉ. 7. 1. 3) എന്നിങ്ങനെ ഉപന്യസിച്ചിട്ടു പിന്നെ ആത്മജ്ഞാനമുണ്ടാകുമ്പോൾ സർവ്വഗ്രന്ഥികളുടേയും വിപ്രമോക്ഷമുണ്ടാകുമെന്നും (സകലബന്ധങ്ങളും വേർവിട്ടു പോകുന്നുവെന്നും) പറയുന്നു. മറ്റൊരു ദിക്കിൽ 'ഭിദ്യതേ ഹൃദയ ഗ്രന്ഥിഃ=ഹൃദയത്തിലുള്ളകെട്ടുകൾ(ബന്ധങ്ങൾ) ഭേദിക്കപ്പെടുന്നു' (മുണ്ഡക. ഉ. 2. 2. 8) എന്നുപറയുന്നു. 'തത്ര കോ മോഹഃ കഃ ശോക ഏകത്വമനുപശ്യതഃ=ഏകത്വത്തെ ദർശിക്കുന്നവന്ന് എന്തു മോഹം എന്തു ശോകം' (ഈശാ. ഉ. 7)എന്നു വേറൊരു ശ്രുതിവാക്യം. സ്ഥിതോഽസ്മി=ഞാനിപ്പോൾ അങ്ങയുടെശാസനയിൽ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നു. ഗതസന്ദേഹഃ=ഞാൻ സകല സംശയങ്ങളും തീർന്നവനായിരിക്കുന്നു. തവ വചനം കരിഷ്യേ=ഞാൻ അങ്ങയുടെ വചനത്തെ ചെയ്യും. (എന്നുവച്ചാൽ) അങ്ങയുടെ പ്രസാദംകൊണ്ടു് ഞാൻ കൃതാർത്ഥനായിരിക്കുന്നു. എനിക്കു് ഇനി ചെയ്യേണ്ടതായി യാതൊന്നുമില്ല എന്നഭിപ്രായം.

ശാസ്ത്രാർത്ഥം അവസാനിച്ചു. ഇനി ഇവിടെ കഥയെ കൂട്ടിച്ചേർപ്പാൻവേണ്ടി സഞ്ജയൻ (ധൃതരാഷ്ട്രരോടു) പറയുന്നു:

സഞ്ജയ ഉവാച:

ഇത്യഹം വാസുദേവസ്യ പാർത്ഥസ്യ ച മഹാത്മനഃ
സംവാദമിമമശ്രൗഷമത്ഭുതം രോമഹർഷണം. 74

സഞ്ജയൻ പറഞ്ഞു:

ഇതി	ഇപ്രകാരം
അഹം	ഞാൻ
വാസുദേവസ്യ	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാന്റേയും
മഹാത്മനഃ	മഹാനുഭാവനായ
പാർത്ഥസ്യ ച	അർജ്ജുനന്റേയും
അത്ഭുതം	അത്യന്തവിസ്മയകരമായും
രോമഹർഷണം	രോമാഞ്ചത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നതായുമുള്ള
ഇമം സംവാദം	ഈ സംവാദത്തെ
അശ്രൗഷം	കേട്ടു.

ഇപ്രകാരം ഞാൻ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനും മഹാനുഭാവനായ അൎജ്ജുനനും തമ്മിലുള്ള അത്യന്തവിസ്മയകരമായും രോമാഞ്ചകരമായുമുള്ള ഈ സംവാദത്തെ കേട്ടു.

[ശം—ഭാ] സ്പഷ്ടം.

ഇതിനെ—

വ്യാസപ്രസാദാച്ഛ്രുതവാനേതൽ ഗുഹ്യതമം പരം
യോഗം യോഗേശ്വരാത് കൃഷ്ണാത് സാക്ഷാൽ കഥയതഃ
സ്വയം. 75

വ്യാസപ്രസാദാത്	വ്യാസമഹർഷിയുടെ അനുഗ്രഹം കൊണ്ട്
ഗുഹ്യം	രഹസ്യമായും
പരം	ഉത്തമമായുള്ള
ഏതത് യോഗം	യോഗശാസ്ത്രമായ ഈ ഗീതയെ
സ്വയം കഥയതഃ	താൻതന്നെ അൎജ്ജുനനുപദേശിച്ചിട്ടുള്ളവനും
യോഗേശ്വരാത്	സകലയോഗങ്ങൾക്കുമീശ്വരനുമായ
കൃഷ്ണാത്	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനിൽനിന്നു്
അഹം	ഞാൻ
സാക്ഷാത്	നേരിട്ടു്
ശ്രുതവാൻ	കേട്ടു.

വ്യാസമഹർഷിയുടെ അനുഗ്രഹത്താൽ രഹസ്യമായും ഉത്തമമായുമുള്ള യോഗശാസ്ത്രമായ ഈ ഗീതയെ താൻതന്നെ അൎജ്ജുനന്നായിട്ടുപദേശംചെയ്ത യോഗേശ്വരനായ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനിൽ നിന്നുതന്നെ ഞാൻ നേരിട്ടു കേട്ടു.

[ശം-ഭാ] വ്യാസപ്രസാദാത് = വ്യാസാനുഗ്രഹംകൊണ്ടു ദിവ്യചക്ഷുസ്സു ലഭിക്കുകയാൽ; യോഗം=ഈ സംവാദം. യോഗാൎത്ഥമാകയാൽ ഈ സംവാദവും യോഗമെന്നു പറയപ്പെടുന്നു. യോഗശബ്ദത്തിന്നു യോഗമെന്നുതന്നെ അൎത്ഥമാകുന്നു. സാക്ഷാത്=നേരിട്ടുതന്നെ, പരമ്പരയായിട്ടല്ല എന്നൎത്ഥം. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

രാജൻ സംസ്മൃത്യ സംസ്മൃത്യ സംവാദമിമമത്ഭുതം
കേശവാൎജ്ജുനയോഃ പുണ്യം ഹൃഷ്യാമി ച മുഹുർമ്മുഹുഃ. 76

ഹേ രാജൻ	അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ
അത്ഭുതം	ആശ്ചര്യകരമായും
പുണ്യം	പുണ്യമായുമുള്ള
കേശവാൎജ്ജുനയോഃ	ശ്രീകൃഷ്ണാൎജ്ജുനന്മാർ തമ്മിലുള്ള
ഇമം സംവാദം	ഈ സംവാദത്തെ
സംസ്മൃത്യ സംസ്മൃത്യ	ഇടവിടാതെ സ്മരിച്ചിട്ട്
മുഹുഃ മുഹുഃ ച	പിന്നേയും പിന്നേയും
ഹൃഷ്യാമി	ഞാൻ സന്തോഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

അല്ലയോ ധൃതരാഷ്ട്രമഹാരാജാവേ, ആശ്ചര്യകരമായും പുണ്യമായുമുള്ള ശ്രീകൃഷ്ണാൎജ്ജുനന്മാർതമ്മിലുള്ള ഈ സംവാദത്തെ ഇടവിടാതെ സ്മരിച്ചിട്ട പിന്നേയും പിന്നേയും ഞാൻ സന്തോഷത്തെ പ്രാപിക്കുന്നു.

[ശം-ഭാ] പുണ്യം=ശ്രവണംകൊണ്ടുതന്നെ പാപഹരമായിട്ടുള്ള. ശേഷം സ്പഷ്ടം.

തച്ച സംസ്മൃത്യ സംസ്മൃത്യ രൂപമത്യത്ഭുതം ഹരേഃ
വിസ്മയോ മേ മഹാൻ രാജൻ ഹൃഷ്യാമി ച പുനഃ പുനഃ. 77

ഹേ രാജൻ	അല്ലയോ രാജാവേ
ഹരേഃ	ഹരിയായ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാന്റെ
അത്യത്ഭുതം	അത്യാശ്ചര്യകരമായ
തത് ച രൂപം	ആ വിശ്വരൂപത്തേയും
സംസ്മൃത്യ സംസ്മൃത്യ	സൎവ്വദാ സ്മരിച്ചിട്ട്
മേ വിസ്മയഃ	എന്റെ വിസ്മയം
മഹാൻ	അധികമായിരിക്കുന്നു
പുനഃ പുനഃ	പിന്നേയും പിന്നേയും
ഹൃഷ്യാമി ച	ഞാൻ സന്തോഷിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

അല്ലയോ രാജാവേ, ഹരിയായ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാന്റെ അത്യന്താശ്ചര്യകരമായ ആ വിശ്വരൂപത്തേയും സൎവ്വദാ സ്മരിച്ചിട്ട് എന്റെ വിസ്മയം അധികമായിരിക്കുന്നു. ഞാൻ പിന്നേയും പിന്നേയും സന്തോഷിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

[ശം-ഭാ] സ്പഷ്ടം.

എന്തിന്നു വളരെ പറയുന്നു—

യത്ര യോഗേശ്വരഃ കൃഷ്ണോ യത്ര പാർത്ഥോ ധനുർദ്ധരഃ
തത്ര ശ്രീർവിജയോ ഭൂതിർ ധ്രുവാ നീതിർമ്മതിർമ്മമ. 78

യത്ര	ഏവരുടെ പക്ഷത്തിൽ
യോഗേശ്വരഃ	യോഗങ്ങൾക്കീശ്വരനായ
കൃഷ്ണഃ	ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാൻ (ഇരിക്കുന്നുവോ)
യത്ര	ഏതു പക്ഷത്തിൽ
ധനുർദ്ധരഃ	ഗാണ്ഡീവം എന്ന വില്ലിനെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന
പാർത്ഥഃ	അർജ്ജുനൻ (ഇരിക്കുന്നുവോ)
തത്ര (ഏവ)	ആ പക്ഷത്തിൽത്തന്നെ
ശ്രീഃ	രാജ്യലക്ഷ്മിയും
വിജയഃ	ജയവും
ഭൂതിഃ	മേല്ക്കുമേലുള്ള അഭിവൃദ്ധിയും
നീതിഃ	ന്യായവും
ധ്രുവാ	ഉറച്ചിരിക്കുന്നു എന്നാണ്
മമ മതിഃ	എന്റെ നിശ്ചയം.

ആരുടെ പക്ഷത്തിലാണ് യോഗേശ്വരനായ ശ്രീകൃഷ്ണഭഗവാനും ഗാണ്ഡീവത്തെ ധരിച്ചിരിക്കുന്ന അർജ്ജുനനുമിരിക്കുന്നതു്, ആ പക്ഷത്തിൽ രാജ്യലക്ഷ്മിയും, ജയവും, മേല്ക്കുമേലുള്ള അഭിവൃദ്ധിയും, ന്യായവും ഉറച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നാണ് എന്റെ നിശ്ചയം.

[ശം-ഭാ] യോഗേശ്വര=സകലയോഗങ്ങൾക്കുമീശ്വരൻ. എന്തെന്നാൽ സകലയോഗങ്ങളുടേയും ബീജം അദ്ദേഹത്തിൽ നിന്നാണുത്ഭവിക്കുന്നതു്. തത്ര ശ്രീഃ....മമ=ആ പാണ്ഡവപക്ഷത്തിലാണ് ശ്രീ (ലക്ഷ്മി); വിജയവും (പരമോത്കർഷവും) അവിടെത്തന്നെയാണ്; ഭൂതിയും—ശ്രീയുടെ വിശേഷമായ വിസ്താരവും—അവിടെത്തന്നെ അവ്യഭിചാരമായിരിക്കുന്നു; നീതിയും — നയവും — അവിടെത്തന്നെ; ഇപ്രകാരമാണ് എന്റെ നിശ്ചയം.

ഇതി ശ്രീമഹാഭാരതേ ശതസാഹസ്ര്യാം സംഹി
തായാം വൈയാസിക്യാം
ഭീഷ്മപർവ്വണി ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീതാസൂപനിഷത്സു
ബ്രഹ്മവിദ്യായാം യോഗശാസ്ത്രേ ശ്രീകൃഷ്ണാർജ്ജുനസംവാദേ
മോക്ഷസംന്യാസയോഗോ നാമ
അഷ്ടാദശോഽധ്യായഃ
മോക്ഷസന്ന്യാസയോഗമെന്ന പതിനെട്ടാമദ്ധ്യായം
സമാപ്തം.

ശ്രീകൃഷ്ണാർപ്പണമസ്തു
ശ്രീകൃഷ്ണായ പരബ്രഹ്മണേ നമഃ
സമാപ്തം

★

അച്യുതാഷ്ടകം

അച്യുതം കേശവം രാമനാരായണം
കൃഷ്ണദാമോദരം വാസുദേവം ഹരിം.
ശ്രീധരം മാധവം ഗോപികാവല്ലഭം.
ജാനകീനായകം രാമചന്ദ്രം ഭജേ. 1

അച്യുതം കേശവം സത്യഭാമാധവം
മാധവം ശ്രീധരം രാധികാരാധനം
ഇന്ദിരാമന്ദിരം ചേതസാ സുന്ദരം
ദേവകീനന്ദനം നന്ദജം സംദധേ. 2

വിഷ്ണവേ ജിഷ്ണവേ ശംഖിനേ ചക്രിണേ
രുക്മിണീരാഗിണേ ജാനകീജാനയേ
വല്ലവീവല്ലഭായാജിതായാത്മനേ
കംസവിധ്വംസിനേ വംശിനേ തേ നമഃ. 3

കൃഷ്ണ ഗോവിന്ദ ഹേ രാമ നാരായണ
ശ്രീപതേ വാസുദേവാർച്ചിത ശ്രീനിധേ
അച്യുതാനന്ദ ഹേ മാധവാധോക്ഷജ
ദ്വാരകാനായക ദ്രൗപദീരക്ഷക. 4

രാക്ഷസക്ഷോഭിതഃ സീതയാ ശോഭിതോ
ദണ്ഡകാരണ്യ ഭൂപുണ്യതാകാരണഃ
ലക്ഷ്മണേനാന്വിതോ വാനരൈഃ സേവിതോ-
ഗസ്ത്യസംപൂജിതോ രാഘവഃ പാതു മാം. 5

ധേനകാരിഷ്ടകാനിഷ്ടകൃദ്ദ്വേഷിണാം
കേശിഹാ കംസഹൃദ്വംശികാവാദകഃ
പൂതനാശോഷകോ സൂരജാഖേലനോ
ബാലഗോപാലകഃ പാതു മാം സർവ്വദാ. 6

വൈദ്യുതദ്യോതസാ സംസ്ഫുരദ്വാസസാ
പ്രാവൃഡംഭോദവൽ പ്രോല്ലസദ്വിഗ്രഹം

വൈജയന്തീപ്രഭാശോഭിതോരഃസ്ഥലം
ലോഹിതാംഘ്രിദ്വയം വാരിജാക്ഷം ഭജേ. 7

കുഞ്ചിതൈഃ കുന്തളൈഃ ഭ്രാജമാനാനനം
രത്നമൗലിം ലസൽകുണ്ഡലം ഗണ്ഡയോഃ
ഹാരകേയൂരകം കങ്കണപ്രോജ്ജ്വലം
കിംകിണീമഞ്ജുളം ശ്യാമളംതം ഭജേ. 8

അച്യുതസ്യാഷ്ടകം യഃ പഠേദിഷ്ടദം
പ്രേമതഃ പ്രത്യഹം പൂരുഷഃ സസ്പൃഹം
സവൃത്തഃ സുന്ദരം കർത്തൃവിശ്വംഭര-
സ്തസ്യ വശ്യോ ഹരിർജ്ജായതേ സത്വരം. 9

ഇത്യച്യുതാഷ്ടകസ്തോത്രം സംപൂർണ്ണം

ശ്ലോകങ്ങളുടെ അനുക്രമണിക

ശ്ലോകം	അദ്ധ്യായം	സംഖ്യ	പുറം
തേഷാം സതതയുക്താനാം	10	10	431
തേഷാം ജ്ഞാനീ നിത്യയുക്ത	7	17	340
ത്യക്ത്വാ കർമ്മഫലാസംഗം	4	20	206
ത്യാജ്യം ദോഷവദിത്യേകേ	18	3	722
ത്രിഭിർഗ്ഗുണമയൈർഭാവൈഃ	7	13	336
ത്രിവിധാ ഭവതി ശ്രദ്ധാ	17	2	695
ത്രിവിധം നരകസ്യേദം	16	21	689
ത്രൈഗുണ്യവിഷയാ വേദാഃ	2	45	96
ത്രൈവിദ്യാ മാം സോമപാഃ പൂതപാപാ	9	20	408
ത്വമക്ഷരം പരമം വേദിതവ്യം	11	18	471
ത്വമാദിദേവഃ പുരുഷഃ പുരാണഃ	11	38	490
ദണ്ഡോ ദമയതാമസ്മി	10	38	452
ദംഭോ ദർപ്പോഽതിമാനശ്ച	16	4	673
ദംഷ്ട്രാകരാളാനി ച തേ മുഖാനി	11	25	477
ദാതവ്യമിതി യദ്ദാനം	17	20	711
ദിവി സൂര്യസഹസ്രസ്യ	11	12	465
ദിവ്യമാല്യാംബരധരം	11	11	464
ദുഃഖമിത്യേവ യത് കർമ്മ	18	8	730
ദുഃഖേഷ്വനുദ്വിഗ്നമനാഃ	2	56	110
ദൂരേണ ഹ്യവരം കർമ്മ	2	49	101
ദൃഷ്ട്വാ തു പാണ്ഡവാനീകം	1	2	16
ദൃഷ്ട്വേദം മാനുഷം രൂപം	11	51	504
ദേവദ്വിജഗുരുപ്രാജ്ഞ	17	14	705
ദേവാൻ ഭാവയതാനേന	3	11	147
ദേഹീ നിത്യമവധ്യോഽയം	2	30	82
ദേഹിനോസ്മിൻ യഥാദേഹേ	2	13	54
ദൈവമേവാപരേ യജ്ഞം	4	25	218
ദൈവീ സമ്പദ്വിമോക്ഷായ	16	5	674
ദൈവീ ഹ്യേഷാ ഗുണമയീ	7	14	337
ദോഷൈരേതൈഃ കുലഘ്നാനാം	1	43	36
ദ്യാവാപൃഥിവ്യോരിദമന്തരം	11	20	472
ദ്യൂതം ഛലയതാമസ്മി	10	36	451

ഞങ്ങളുടെ പ്രസിദ്ധീകരണങ്ങൾ

ഈശാവാസ്യോപനിഷത്ത്	....	5.00
കേനോപനിഷത്ത്	....	15.00
കഠോപനിഷത്ത്	....	30.00
പ്രശ്നോപനിഷത്ത്	....	25.00
മുണ്ഡകോപനിഷത്ത്	....	20.00
മാണ്ഡൂക്യോപനിഷത്ത്	....	35.00
തൈത്തിരീയോപനിഷത്ത്	....	30.00
ഭഗവദ്ഗീത	....	5.00
തത്ത്വബോധം	....	3.00
ഞാനാര്?	....	5.00
വിഗ്രഹാരാധന	....	6.00
നിത്യകർമ്മചന്ദ്രിക	....	6.00
ദേവീസ്തോത്രരത്നത്രയം	....	6.00
ശ്യാമളാദണ്ഡകം	....	6.00
പ്രസ്ഥാനഭേദം	....	2.00
അഷ്ടാവക്രഗീതാ	....	6.00
ദത്താത്രേയാവധൂതഗീത	....	4.00
ഗൃഹസ്ഥാശ്രമ ധർമ്മം	....	2.00
ശിവസഹസ്രനാമം	....	5.00
വിഷ്ണുസഹസ്രനാമം	....	4.00
How To be Happy (?)	....	2.00
അദ്ധ്യാത്മ രാമായണം	....	35.00
ശ്രീമദ് ഭഗവദ്ഗീത (വ്യാഖ്യാനസഹിതം)	....	140.00
ഐതരേയോപനിഷത്ത് (in print)		
ഛാന്ദോഗ്യോപനിഷത്ത് ,,		
ബൃഹദാരണ്യകോപനിഷത്ത് ,,		

സദാനന്ദ പ്രസ്സ് (Regd)